

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

NYPL RESEARCH LIBRARIES

3 3433 07438552 1

Virginia

(V₁, p₁)

NTLI

1878

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN SEPTIMUM.

T

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A.M.

1819.

14032.

NOV 1903

NOTÆ VARIORUM

IN

P. VIRGILII OPERA.

ÆNEIDOS LIB. IX.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur] In hoc libro mutatio est omnium rerum. Nam et aliæ personæ, et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxillorum ad bellum; quem transitum quidam culpant, nescientes Virgilium prudenter junxisse superioribus negotiis sequentia, per illam particulam; ‘Atque ea diversa penitus dum parte geruntur.’ Scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia; *Dum* enim cum sit conjunctio, hic tamen adverbii vim obtinet. Terentius, ‘Mea nihil refert dum potiar modo.’ Sane formatus est iste liber ad illa Homeri, ubi dicit per noctem egressos esse Diomedem et Ulyxem cum capto Dolone castra penetrarunt; nam partem maximam et œconomix et negotiorum exinde habet. *Servius*.

Atque ea diversa, &c.] Liber hic nomen fere totus expressus est ex Il. K. qui *δολωφορία*, seu *νικητρεψία*, inscribitur. *Ursinus*.

Diversa penitus] Valde diversa, id

est, longius remota, vel apud Pallanteum, vel in Etruria: unde paulo post dicit, ‘Nec satis, extremas Coriti penetrauit ad urbes, Lydorumque manum.’ *Servius*.

Diversa] A Trojanorum castris remota. Sic in quinto: ‘Quo diversus abis,’ id est, a me remotus. *Donatus*.

2 *Irim*] Iris quasi *Epis* dicta est: nunquam enim ad conciliationem mittitur sicut Mercurius, sed ad disturbance. Et est ministra non tantum Dearum, sed et Deorum; nam præter Homerum et Virgilius hoc probat dicens, ‘Aëriam cœlo nam Iupiter Irim Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem.’ *Servius*.

3 *Audacem ad Turnum*] Fortem sine felicitate, sicut de Pallante diximus: et modo audaciæ laus opportuna, quia ad audendum exhortandus est. *Idem*.

Audacem] Inconsultum et temerarium. Iris vero hinc hortatur, illinc objurgat. *Donatus*.

Audacem] *Serv.* explicat ‘fortem sine felicitate.’ *Donat.* ‘inconsultum, et temerarium.’ Præfert hunc *Servio*

Noster Delrius. Quia audacia semper a Poëtis cum temeritate conjungitur. Probat ex Seneca, Horatio, Claudiano. Ego ex Sophocle, qui Elect. conjungit *θρασύεια*, id est, dicta *temeraria*, cum his, quæ *πέρα δίκας*, id est, 'cum fiunt, aut dicuntur petulanter, et extra æquum.' Ibidem conjungit *θάρσος*, et *ἀβουλῶν*, quasi ubi audacia, ibi et temeritas. Arnob. etiam l. II. conjungit *audaces*, *temerarios*. Cerda.

Parentis Pilumni] *Pilumnus* et *Pithumnus* fratres fuerunt, et dii: horum *Pithumnus* usum stercorendorum invenit agrorum: unde et *Sterquilinus* dictus est. *Pilumnus* vero pinsendi framenti, unde et a pistoribus colitur. Ab ipso etiam *pilum* dictum est. Quidam *Pilumnus* et *Pithumnus* Castorem et Pollucem accipiunt, nonnulli laudum Deos. Varro conjugales Deos suspicatur. *Servius*.

Parentis] Immo *Avi*: nam *Pilumnus* genuit *Daunum*: hic *Turnum*. Vide tamen *Æn.* x. 619. *Taubmann*.

4 *Sacrata valle*] Ideo *Sacrata*, quia, ut diximus supra, nunquam est lucus sine religione. *Servius*.

Sedebat] Ut *Asper* dicit, erat, quæ clausula antiqua est, et de usu remota. Secundum *Plant.* autem, *Sedere*, est *consilium capere*, qui inducit in *Mostellaria* servum dicentem, 'Sine juxta aram sedeam et dabo meliora consilia.' Sed secundum augures, *sedere* est *augurium captare*: namque post designatas cœli partes a sedentibus captabantur auguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens *Picum* solum sedentem, ut, 'Parvaque sedebat *Succinctus trabea*': quod est *augurum*, cum alios stantes induxerit: Ergo *sedebat*, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. Unde et hic locus vice ædis *sacrata* accipi debet, quod plenius illo loco dictum est, 'Hoc illis curia templum.' Aut quia in locis sacris sedentes, consilia habituri erant, cu-

riam in templo haberent, quod *Numa* cum sciret, *Vestæ* ædiculam non templum statuit, ne ibi *Senatus* haberi posset, et ipsa necessitate vir introiret locum. Nam et ipsa consilia a sedendo quasi *considia* dicta sunt. Sedentium enim animi tranquilliores fiunt. *Idem*.

Sedebat] In ocio erat, et non tractibus necessariis vacabat, ut multi volunt. Vult enim Poëta illius inertia laudes *Æneæ* per comparisonem extollere: et ut *Æneam* landat a loco et frigore fluminis, sic hunc vituperat, quod in loco amœno ocia retur, cum *Æneas* per laborem subsisset nemora, et longinquas partes petisset. Misit ergo *Irim Juno* ut torpentem excitaret. *Donatus*.

Sacrata valle sedebat] *Turneb.* x. XIII. 3. accipit de eo, qui mortuis feriat, ut *Pilumnus* pro mortuo a *Turno* coleretur. Nescio tamen, an ad *Pilumni ἀποθέσειν* potius poëta respexerit, cum Diis ex hominibus factis heroibus lucum sacrare antiquitati solenne esset, ut supra libro superiore, 'Sylvano fama est veteres sacrasse *Pelasgos* Agrorum pecorisque Deo lucumque diemque:' et l. v. de *Anchise* jam inter Deos relato: 'atque hæc mea sacra quotannis Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis:' ut verisimile sit, *Turnum* tum in valle *Pilumno* sacra, tanquam in sacro et religioso loco, consedissee, solitum quotannis divinos ei honores instaurare. *Germa*.

5 *Thaumantias*] Secundum poëtica, *Thaumantis* filia. Ceterum ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur. *Servius*.

Thaumantias] 'Ἀπὸ τοῦ θαύματος. Qui de arcu multa velit, adeat *Aristotel.* *Plutarch.* *Ammian.* Sed quos non? *Cerda*.

6 *Turne*] Nomine excitat, et proponit occasionem utilem non omittendam. *Donatus*.

Turne] Exhortatoria oratio, ad in-

vadenda castra hostium. Exordium a temporis expectati ratione ductum: locus ab opportuno. *Hortens.*

Divum promittere nemo] *Nemo*, pro *nullus* posuit, et est Acyrologia: nam, *Divum nemo*, non possumus dicere, cum proprie *nemo* sit *nec homo*. *Servius.*

Optanti divum promittere nemo] Par locus ille, 'Ut quamvis avido parent arva colono.' Itaque vota agriculturalum superat proventus agri culti, et vota Turni occasio rei gerendæ. Terent. *Phorm.* 'Quam sæpe temere eveniunt, quæ non audeas optare!' Sym. i. 20. de Alexandro Magno: 'cui supra votum fortuna fluxit.' Et Alexander ipse apud Curtium ad Medicum suum: 'Si Dii, Philippe, tibi permisissent, quo maxime modo animum velles experiri meum, alio profecto voluisses: sed certiore quam expertus es, ne optasses quidem.' Quod enim magnum erat, nec Deos ipsos posse facere, dicebant Ethnicæ. Tale illud *Æn.* vi. 'Vis ut nulla virum, non ipsi excindere ferro Cælicolæ valeant.' Et in v. 'Magnanime Ænea, non si mihi Iuppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cælo.' *Cerda.*

Divum promittere nemo] De hoc pronomine Sosipater Charisius Instit. Gram. i. 1. p. 75. 'Nemo, in homine proprium est, quia significat ne homo. Antiqui et pro nullo posuerunt, ideoque nemo dicentes, quasi minus significarent, et homo addebant, ut Terentius: 'Num quis hic me sequitur? nemo homo est.' Et Lucilius xxix. nemo est, ideo dixit: 'Quis tu homo es? nemo sum homo.' Ac non solum de homine dicitur, sed de Diis. ut Virgilius *Æn.* ix. 'Turne, quod optanti Divum promittere nemo Auderet.' Plura exempla in quibus *nemo* ponitur pro *nullus*, vid. in Sanct. Minerv. p. 305, et 306. *Emmeness.*

7 *Auderet*] Docet per transitum multa interdum temporum ratione

Delph. et Var. Clas.

provenire, quæ numina præstare non possunt: quod etiam paulo post in Matris Deum petitione Iuppiter probat dicens, 'cui tanta Deo permissa potestas.' *Servius.*

Volvenda] Pro *Volubilis*. *Idem.*

Volvenda] Id est, *volubilis*, ut *Servius*: vel *voluta*, ut *Turnebus*; vel potius, *quæ volvitur*, ut *Nannius*: qui *Misc.* v. 2. docet cum *Linacr.* Gerundia in *du* pro Participiis præsentis temporis passivæ significationis capi. Vide *Æn.* i. 238. 'volventibus annis.' *Taubmann.*

8 *Æneas urbe et sociis, &c.*] Ab occasione: et ostendit quid illi expugnandum sit, quia caret defensore. *Servius.*

Æneas] Magnum pondus in nomine. *Donatus.*

Urbe] Urbs ista quæ est tutam* 'ipse humili designat mœnia fossa.' Hanc 'castrum Laurens' ait dici Varro, oppidum tacet. Sed ubi primum Æneas egressus sit, eum locum Trojam nuncupari tradit. *Servius.*

9 *Palatini*] Prolepsis est. *Idem.*

Sceptra Palatini sedemque petivit Evandri] In Romano codice, in Mediceo, et in quibusdam aliis legere est *Palantini* a *Pallante*, uno expuncto *l*, ut syllaba prima corripere. Magis tamen video placere *Palatini*, sed hoc parvi refert. Longe vero majoris momenti est, quod sequitur *petivit*. Sed enim et pro *sedem*, *regnum* in codicibus aliquot manu scriptis observavi: quum tamen et Romanus, et plerique alii codices *sedem* legant. In Romano præterea codice, *petit*, pro *petiit* more suo unico *I* scriptum est, ut versus sit spondaicus. Nam *Evandri* prima correpta nusquam, quod meminerim, observavi. *Pierius.*

Sceptra] Id est, Regiam, aut opes Evandri. Sic Sophoc. Elect. *σκήπτρα ἀμφέρειν*, administrare 'sceptra', pro, Regnum administrare. Simocatta viii. 10. *Histor.* *κύριος τῶν σκηνῶν δ' ὀψάριος προχειρίζεται*: Tyrannus chi-

Virg.

10 I

giter acceptorum dominus, id est, Imperii. *Cerda*.

Petit Euandri] Ita quidem leg. Politianus c. 71. et Turn. xxiij. 3. et Fabric. aliique: pro *petiit*: sicut Ecl. iij. 'Malo me Gal. petit:.' ut propter coitum vocalium ult. producatur. Erythræus tamen e vett. Codd. audacissime defendit 'petivit Euandri:.' Quem vide. *Taubmann*.

10 *Nec satis*] Quia occurrebat ab Euandro eum facile posse remeare. *S.*

Extremas Corythi penetravit ad urbes] Ut totam Etruriam peragrasset videatur. *Corythi* autem montis Tusciæ: qui, ut diximus, nomen accepit a *Corytho* rege, cum cujus uxore concubuit Juppiter, unde natus est *Dardanus*. *Penetravit* autem bene, quia supra dixerat *penitus*. *Idem*.

11 *Lydorumque manum*] Omnia hæc ad occasionem faciendi pertinent ex longinquitate, ut dictum est, regionis. *Idem*.

Lydorumque manum collectosque armat agrestis] In codicibus aliquot antiquis legere est 'Ludorumque manum et collectos armat.' In nonnullis absque ulla copulativa secundo membro, 'Lydorumque manum collectos armat agrestes.' *Pierius*.

Lydorum.] Thuscus intelligit. Nam *Lydi*, Tyrrheno duce, in Italiam venire, et Etruriæ partem magnam occupavere. Sic *Æn.* ii. 'Lydius Tybris,' id est, Thuscus: et x. 'gens Lydia,' de Thuscis. *Cerda*.

Armat agrestis] Ne ei formidinem injiciat, *agrestes* esse commemorat. *Servius*.

12 *Nunc tempus*] A metu. *Idem*.

Nunc tempus equos] Monet quid faciendum, ne ille in consultando perdat tempus. *Donatus*.

Currus] In Mediceo, et aliquot aliis currum unitatis numero legitur. *Pier.*

13 *Et turbata arripe castra*] Aut *arripe* et *turba*: aut *turbata* invade, per absentiam *Æneæ* inordinata: aut certe *turba* et *arripe*. *Servius*.

Turbataque arripe castra] *Trochæus* ille ex *turbata*, vel *que* particula absque collisione servata, multis negotium facessit. Sed enim in codicibus omnibus Vaticanæ bibliothecæ, in Mediceo, et aliquot aliis perveteribus, legi, 'et *turbata arripe castra*.' Quam lectionem ab eruditis receptam jam animadverti. *Pierius*.

Et turbata] Ita *Servius*; et ita in omnibus suis Codd. legi, *Fabric.* affirmat. Erythræus tamen tnetur alteram lect. 'turbataque arripe castra.' *Taub.*

14 *Dixit*] Nam objurgata est, teruit, instruxit, hortata est. *Donatus*.

Paribus aliis] Id est, æqualibus, et ostendit æqualem volatum. *Servius*.

Paribus aliis] Bene addidit *paribus aliis*; nisi enim pari nixu præstare volatum non possunt: nam si una est debilis, incolumis vero altera, perinde sunt, ac si ambæ vexatæ sint. *Don.*

Paribus] In aliquot antiquis codicibus *pariter* habetur, ut sententia sit, simul atque ita locuta est, abvolavit. *Pierius*.

15 *Ingentem*] Ita in *Georg.* 'ingens arcus.' De magnitudine arcus videndus *Seneca*. *Cerda*.

Fuga] Pro veloci reditu, neque enim fugit. *Servius*.

Secuit sub nubibus arcum] Hoc est, duxit, ut, 'Ille viam secut ad naves.' Et re vera arcus ipse variis coloribus sectus est. Bene autem 'sub nubibus,' quia sine nubis beneficio arcus non videtur. *Idem*.

16 *Adgnovit juvenis*] Deest, *eam*, et *Irim* tantum agnovit; non et a quo missa sit, utrum a *Jove* an a *Junone*. Hinc est quod dicit, 'quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?' Unde apparet eum scisse nuntiam illam et *Jovis* et *Junonis* esse. *Idem*.

Duplicisque ad sidera palmas sustulit et tali] In antiquis aliquot, *duplicis* ad absque *que*, et *substituit* et *tali*. Sed reliqua utcunque legeris, facile tulerim; auferri vero ex hoc loco *que* particulam nunquam probaverim. *Pier.*

Duplicis ad sidera palmas] Aristot. De Mundo: Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνατείνοντες εἰς τὸν οὐρανὸν εὐχὰς ποιοῦμενοι. Vid. supra ad Æn. i. 93. *Emmeness.*

18 *Iri, decus cæli*, &c.] Ex Hom. Iliad. 2. Ἴρι θεὰ, τίς τ' ἔρ σε θεῶν ἐμολέγγελλον ἦκε; *Germanus.*

Decus cæli] Quanta est laus ornare cælum, et meritum et pulchritudo? *Donatus.*

19 *Repente*] Item aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post ejus abscessum statim est secuta serenitas. Clara autem bene addidit, quia *tempestas τῶν μέσων* est. *Servius.*

20 *Medium discedere cælum*] Chasma dicit factum, id est, subitam aëris disruptionem et quendam recessum: per quod vult videri inter chasma Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est et summum: unde est Æn. i. 'sic vertice cæli Constitit.' Nubes autem in medio sunt, ubi omnia ista fiunt signa, quæ dicit, id est, Iris, serenitas, chasma. Nam si in summo fieret, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiore et nimium splendorem ferre non possunt. Sane *chasma* est (ita enim Plinius vocat) disruptio et quidam cæli recessus. In Auguralibus libris inter ostenta etiam *cælum discessu* dicitur. Et quidam hic *cælum* pro aëre accipiunt, ut Lucretius, 'In hoc cælo, qui dicitur aër.' *Servius.*

Video medium discedere cælum] Antiqua fere omnia exemplaria legunt, *medium video discedere cælum*. Sed illud *medium video*, aut *video medium*, parvi refert. *Discedere* vero proprie dicitur *cælum*, in hujusmodi signis, dum aperiri videtur. Utitur eadem elocutione M. Tullius in libro de divinatione: 'Nam et cælum discessisse visum est.' Quem locum, ut ingenue, hoc est more meo, loquar, mihi in memoriam redegit Jo. Bapt. Sanga, civis meus, in quo tam admirabilis quædam morum integritas, quam stili gra-

vitas et elegantia certare quodammodo videntur, sive carmen sive orationem velis: cujus ego opera ussum, dum antiquissimum illum codicem Vaticanum notæ majoris ille in hac re meum semper approbavit, ut mecum interdum labores hos tolerare non aufugerit. *Pierius.*

Med. discedere cælum] *Discedere* hic χιῶξω est: ita Cic. Offic. iii. de hiatu terræ: 'Cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus.' Lucret. l. iii. 'mœnia mundi Discedunt;' id est, cælum hiat. Alii *discedere c.* legunt: minus recte. Alterum etiam probant, Fabric., Lambinus, H. Stephanus, Turneb. ii. 12. *Taub.*

21 *Palantesque polo stellas*] Bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore venientes. Aut *palantes*, quæ sunt palantes, Epitheton stellarum perpetuum. *Servius.*

Sequor omina tanta] In plerisque codicibus vetustis, *sequor* præsentī tempore legitur: quod magis placet; promptiorem enim ostendit animum ad obsequendum. *Pierius.*

Sequor, &c.] Similis locus Æn. iv. 'sequimur te, sancte Deorum, Quisquis es.' *Cerda.*

Omina tanta] Scilicet cælestia. Et hic *omina* pro signis vel auspiciis posuit. *Servius.*

22 *Quisquis in arma vocas*] Vel Juno vel Juppiter. *Idem.*

Quisquis in arma vocas] In codicibus aliquot antiquis, *vocat* persona tertia notatum est. Sed *vocas* non improbat. *Pierius.*

23 *Hausit lymphas*] Solebant Romani ante bella vota nuncupare, et in nuncupatione se aqua purificare: Turneb. xxv. 30. *Taubmann.*

24 *Oneravitque athera votis*] Iterum atque iterum, aut alia atque alia est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, ut, si post acceptum augurium ad

aquam venissent, inclinati aquas haurirent exinde manibus, et fusis precibus vota promitterent, ut visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu disrumpitur. Unde etiam in duodecimo, visum augurium non procedit, nec sortitur exitum firmum; quia cygnus, dimissus ab Aquila, in fluvium cecidit, ut, 'prædamque ex unguibus ales Projecit fluvio.' Hinc videtur etiam Turnum minime potuisse liberari. *Servius*.

Oneravitque æthera votis] Plerique veteres codices manu scripti *oneravit æthera* absque particula *que* legunt. Neque desunt Grammatici, qui figuram tueantur, ut eo loco facere contendunt: 'Cum clamore Gyas revocabat, ecce Cloanthum:' et quod paulo ante legebamus, 'turbataque arripe castra.' Sunt qui *æthera* per diæresin legant, ut apud Ovidium, 'Tertia post illos successit ænea proles.' Sed enim et eleganter et absolute *oneravitque æthera* positum videtur, ut, quæ necessaria fuerant ad augurium confirmandum, tribus invicem colligatis membris efferantur, 'ad undam Processit, summoque hausit de gurgite lymphas, Multa Deos orans, oneravitque æthera votis.' *Pierius*.

25 *Jamque omnis campis exercitus ibat*] Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos ruisse: post digestum in ordines; ut sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ flumina dicit post camporum inundationem in alveos suos reverti. Nam hoc vult dicere: Ut de campis flumina in alveos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. *Servius*.

26 *Dives equum*] Per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. Sane hic secutus veteres, cujus rei *dives* addidit, cum alibi subtraxerit *Æn.* iv. ut 'dives quæ munerâ Dido,' et 'Dives inaccessos ubi Solis filia lucos.' *Idem*.

Dives pictai vestis et auri] Locus ex illis quattuor, in quibus ea Diæresi Virgilinus sit usus, ut notat Probus. *Pierius*.

Pictai vestis et auri] Intelligit vestem auro pictam et intertextam; 'sed loquitur suo et poetico more, ut, 'pateris libamus, et auro.' Itaque divissim dixit, quod junctim Juvenal. Sat. vi. 'Aut latum pictæ vestis consideret aurum.' Et fortasse Virg. intelligit paludamenta; nam hæc non solum fuere *στρατηγικὰ*, imperatoria, sed etiam *στρατιωτικὰ*, militaria. Itaque describit universum exercitum paludatum. Nisi quis arctet illum ad duces tantum, qui in eo agmine. Est vero dictum *pictai*, ut *Æn.* iii. 35. *aulai*; qua solutione usi Poëtæ, et sæpissime inscriptiones. Romæ, BONAI DEAI SACRVM. Firmi in agro Piceno, QVAISTORES. In alia, AIRE, pro ere. *Cerda*.

Pictai] Vide Erythr. Indic. *Taubm.* 27 *Cœrcent*] Cogunt, colligunt. Alias, continent; alias, comescunt: nonnulli *postrema* pro *postremas partes* accipiunt. *Servius*.

28 *Tyrrhida juvenes*] Tyrrhi mentio fit supra *Æn.* vii. Inde ejus filii hic numerantur, ut quos propius clades attigit. Volunt enim ulciaci frater nam cædem: nam in eo præliolo cecidit Almon maximus natorum Tyrrhi. *Cerda*.

Medio agmine] Morem attingit militiæ Romanæ, quo dnx in media acie, aut fere: imo omnium gentium, ut liquidum ex omnibus historiis. *Id.*

30 *Ceu septem, &c.*] Per comparationem ostendit magno silentio ivisse Turnum, ut improvisus opprimeret incautos: tamen ingens pulvis illos manifestavit. *Donatus*.

Sedatis amnibus] Quia Nilus exundat æstate, cum cætera flumina inundatione quieta sunt. *Servius*.

Septem amnibus] Id est, alveis, ut vult *Servius*. Sed cum putetur unicuique Gangis esse ostium, alii de sep-

tem fluminibus, quæ in se recipere volant Gangem, intelligunt. Vide et Plinium vi. 18. Strabo l. xv. *Gangem* ait maximum esse omnium fluviorum: proximum ab eo *Indum*: tertium *Is-trum*: quartum *Nilum*: Cicero tamen *Indum* appellat sine exceptione omnium fluminum maximum. *Taubm.*

Altus Per tacitum Gangem] Fluvius Indiæ est, qui secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit, secundum Melam septem: qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere quod tribus alveis fluat. Virgilius tamen Nilo eum jungens septem alveos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens, 'Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges.' Sane bene addidit, 'Per tacitum altus,' hoc est, profundam altitudinem: nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec, ut Nilus, superfunditur campis. Unde Asper distinxit 'altus Per tacitum.' Et bene agmen exercitus flumini comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit; 'leni fluit agmine Tybris.' *Servius.*

31 *Per tacitum*] Sic Hor. de Liri amne, *taciturnus*: et Nonn. l. xxii. *σγαλλὸς μέθποις, tacitis fluxibus.* De Nilo Plin. Paneg. 'placido mollique lapsa.' De eodem Avunculus v. 9. 'lenis et contractis aquis, domitaque violentia.' Seneca Nat. Quæst. vi. de aliis, 'leniter ac quiete fluunt.' Illustrabis satis hunc locum his, quæ jam *Æn.* viii. ad illud, 'tacitis incumbere remis.' *Cerda.*

Pingui flumine Nilus] Nilus dictus est quasi *νήας λίαν*, hoc est, novum limum trahens: quod volens exprimere dixit *pingui flumine*, id est, fluore: quæ res fecundam efficit terram, quod et ipse in Georgicis ostendit dicens, 'liquantur montibus amnes, Felicemque trahunt limum.' Item, 'viridem Ægyptum nigra fecundat arena.' *Servius.*

32 *Cum refluit campis*] Hoc est, a

campis rediit; tunc enim omnia ora ejus apparent: alias, cum abundat, una ejus facies est. *Idem.*

Cum refluit campis, et jam se condidit alveo] Profuerit interdum etiam, quæ sententiam dilucidiores reddunt intersetere, ut hoc loco, qui doctissimis etiam ingeniis negotium facessit: quum videantur adversa, atque inter se pugnantis 'campis refluere, et jam alveo se condere.' Alludit vero hoc ad visendæ magnitudinis Colossus Nili, qui quamvis per arva longe lateque diffundi videretur, bona tamen corporis parte alveo demersus esset. Estque illud *et jam* pro *et etiam*, ut alio loco Ge. iii. exponit Comminianus, ubi, 'Invalidus etiamque tremens etiam inscius ævi,' scriptum: ait *et jamque*, utque esse *jam*, pro *etiam*. Quam quidem sententiam sanio-rem esse ostendit id, quod de Turno paulo ante dixerat, 'medio dux agmine Turnus Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.' Hic vero versus totus in codd. aliquid antiquis desideratur. *Pierius.*

Cum refluit campis, &c.] Sententia est: Quemadmodum de campis flumina in alveos redeunt; sic militum multitudo, quæ ante in campos confuse proruerat, in acies digesta est. Nam, *refluere campis*, non est fluere per campos; sed relabi e campis in alveos. Errant Pierii asseclæ. *Taub.*

33 *Hic subitum nigro, &c.*] Tale illud Liv. xxx. 'Densior deinde incessus tot hominum, equorumque oriens pulvis, signum propinquantium hostium fuit:' et Simocattæ Hist. ii. 3. ἐκεῖ δὲ τὸ πολέμιον παραφαίετο καὶ ἦν κόβις πολλή: ubi adesse hostilem aciem ex multo pulvere intellectum est. Polyb. l. iii. ἅμα δὲ τῷ πλησιάζειν αὐτοὺς καὶ συνιδεῖν τὸν κονιορτὸν ἐξαιρόμενον, ἐδόκει συναρπάττοντο πρὸς μάχην: simul ac oriens pulvis propinquantium hostium signum ambobus dedit, acies utrinque ad prælium instrui cæperunt. Romani apud Sall. in Jugurth. adesse sentiunt hos-

tem, cum 'ex improvise pulveris vim magnam animadvertunt.' *Cerda*.

34 *Tenebras insurgere campis*] Hom. II. XIII. κόνις δμίχλην, *caliginem pulveris*. Calab. II. ἀμφὶ πόδεσσι κόνις πεπότην' ἀλεγεινῇ, 'Ἡ ῥά τε καὶ φάος ἦδ' κατέκυψε ἥλιος, *Albér' ἐπισκιάσουςα. Idem*.

35 *Ab adversa*] Castris opposita, an venienti agmini? *Servius*.

36 *Quis globus*] Id est, quantus: admirantis enim est; non interrogantis; nec enim interrogat qui nuntiat. *Idem*.

Quis globus] Primo dubitavit: deinde cognovit esse hostes. *Donatus*.

37 *Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros*] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis legere est, *et scandite*. In Oblongo, *ascendite*. Quia scilicet veriti sint *tela* ultimam corripere: quum nonnulli judicaverint *s* in *scandite* et similibus spiritum esse potius, quam literam, ut eo loco, 'Ponite spes.' Sed enim quamvis non negarim *s* aliquando solitam elidi: hoc tamen loco facere positionem crediderim, potius quam vel *et scandite*, vel *ascendite* legerim. Ipsa enim loquentis festinantia cum trepidatione, membra hæc dissoluta exposcere videtur. Quamvis sunt non inerediti viri, qui verum dicant pleniorē ac numerosiorē, si *et scandite* legatur. *Pierius*.

Ferte cite ferrum, date tela, scandite] Artificiosissimum carmen. Membra enim orationis dissoluta, sicut et dictiones bisyllabas exposcit festina loquentis trepidatio. Ita *Æn. iv.* Dido trepidans: 'Ferte citi flammæ, date vela, impellite remos.' Litteratores syllabæ metuentes, alii legerunt *et scandite*: alii *ascendite*: quos refutat Erythræus in *v. Tela*. Taubmann.

Tela] Etiam lapides et omnia misilia dici possunt. *Donatus*.

38 *Hostis adest, eia*] Hic distinguendum, ut, *eia* militum ait properantium clamor: et est *Ennium*; qui ait,

'Eia machæras.' Ergo *eia* ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alii, 'Hostis adest, eia:' legunt. *Eia* non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum Poëtam quasi actu rei et imaginatione exclamasse. *Servius*.

Hostis adest, eia] Ego puto, particulam hanc referendam ad *Ciacum*, ut hic dicat: *Hostis adest, eia*. Itaque se frustra *Serv.* lassat. Ita quoque ad loquentem retulit *Sidon*. *Epist. i. 2.* 'Tum patronus, eia, inquit, Solli meus.' *Cerda*.

39 *Conducit se, &c.*] Aptat huic verbi Germ. verba *Julii de Bell. Gall.* affinia: 'Portas claudere, murum complere cœperunt.' Ut hic, 'compleant mœnia,' ita *Liban. Declam. xv.* ἐπλήρωσαν ναῦς, et *Ammian. l. xx.* 'Cuncta oppidi membra compleverant.' Loquitur de militibus qui occuparunt loca omnia urbis. *Polyb. l. iiii.* loquens de Annibale: τοὺς μὲν λέμβους πεπληρωκός. *Idem*.

40 *Namque ita discedens præceperat*] Excusatio Trojanorum, ne portas clausisse timore viderentur. *Servius*.

Namque ita, &c.] Aliter enim timidi poterant videri Trojani, qui, instructa acie, non exirent contra hostes. *Æneæ* præceptum propter incertos fortunæ casus sapiens fuit. Ergo duas dedit illis virtutes: alteram, ne imbelles viderentur: alteram, ut regi parerent. *Donatus*.

Optimus armis] Peritus armorum, dux egregius, qui et futura provideret. *Servius*.

41 *Si qua interea Fortuna fuisset*] Scilicet bellicus casus. *Idem*.

42 *Ne struere auderent acies*] In quibusdam antiquis codicibus, *aciem* singulari numero legitur: quod poeticum magis est. Præterea in Mediceo, et nonnullis aliis manu scriptis, *non struere auderent aciem*: quod in aliis ne legitur. *Pierius*.

43 *Castra modo, &c.*] Par præceptum in *Claud. de Bell. Get.* 'Exi-

guamque moram muris impendo tuenda, Dum redeo.' Trojani apud Calabram l. i. cum carerent duce, ἔμμενον δὲ Πριάμου πτολίεθρον: continebant se in urbe Priami. Et addit, id factum propter timorem Achillis, δεδιότες μένος ἢ θρασυφρονος Αλακίδαο. Quod omnino hic Trojanis contingit propter timorem Turni. Libro etiam ii. idem capiunt consilium, ut pugnent tantum ἐκ τύργων, καὶ ταίχας: ab turribus, et muro. *Cerda.*

Tutos servarent aggere muros] Id est, tutos beneficio aggeris muros. *Serv.*

Servarent aggere muros] In Oblongo codice *tuto* aggeri legitur. In aliis *tutos*, quod tantundem est. *Pierius.*

44 Pudor iraque monstras] Licet eos hortaretur ire pudor. *Servius.*

45 Objiciant] Objices ponunt, vel objicibus muniant, et per hoc cludent. *Idem.*

Facessint] Hic faciunt, alias discedunt, ut, 'Illa hinc facessat.' *Idem.*

Præcepta facessunt] Ab Ennio, et Afranio. Prior Ann. i. 'dicta facessunt.' Posterior, 'dicta facessas.' Polyb. Hist. iii. *παυδαρχῶν ὅτις τῶν παραγγελλομένων.* *Cerda.*

46 Turribus] Pro in turribus. *Serv.*

47 Turnus, &c.] Hunc et sequentes versus adhibet Macrobius in exemplum siccae orationis, et opponit floridæ narrationi, quæ habetur l. xi. de Chloreo, ab eo versu, 'Forte sacer,' &c. *Cerda.*

Antevolans] Tale illud, *antemalorum:* et Amm. l. xx. 'antegressos:' et Fest. 'antefixa:' et illud sæpe inculcatum, 'inanteceusum.' Sallust. Jugurth. 'antevenit.' *Idem.*

Antevolans] In hac voce motum audi, ait Scal. iv. 16. *Taubman.*

Tardum agmen] Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. *Servius.*

Tardum] Non quod tarde ambularet, sed comparatione Turni. *Donat.*

48 Urbis] Trojæ, quam fecerat Æneas castrorum in morem. *Servius.*

49 Maculis quem Thracius albis] Figuras maculis albas habens: et nove albas maculas dixit, cum proprie macularum hæc sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. *Idem.*

Thracius equus] Thraciam equorum satu nobilitatam fuisse, docet Turneb. xxiii. 14. Vide Æn. v. 565. *Taub.*

50 Portat equus] Calaber libro primo, *ἴκρος φέρει.* *Cerda.*

Cristaque tegit galea aurea rubra] Pro galea cristas habens rubras: sed duo ablativi sunt, et duo nominativi, quos metrica ratione discernimus. Nam *rubra crista* longæ sunt ultimæ, quia ablativi sunt casus. Sane hujusmodi versus pessimi sunt. *Servius.*

51 Equis erit, &c.] Vult Germanus ductum hoc ex illo Xenoph. apud quem Cyrus suos milites cum ardore et impetu inclamans, ait: *τίς ἔφερα; τίς ἀγαθός; τίς πρῶτος ἄδρα καταβαλεῖ;* Sed possum existimare propositum ad imitationem Hom. II. viii. ubi, cum Græci intra munitiones suas se tenerent, Hector inclamare suos cœpit, ut irruerent. Quo facto ipse adhortatus est equos suos. Itaque plane videtur tota illa pars libri perlustrata Virgilio, cum hæc scriberet. *Cerda.*

Qui primus] In Mediceo codice, *quis primus* habetur. *Pierius.*

52 En, ait] Eclipsis, festinationis exprimentæ gratia; quidquid enim addideris, sensus admittet. *Servius.*

Jaculum] Dedit principium pugnae; id enim signum fuit, ante quod nulli licebat arma movere. *Donatus.*

Jaculum intorquens] In aliquot manu scriptis codicibus, *torquens* legas. Sed in Romano, in Mediceo, et plerisque aliis, *adtorquens.* Illud vero minime placet, quod pro *emittit* in *auras*, *exercit* legitur. *Pierius.*

53 Principium pugnae] Hoc de Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps Feclialium, proficiscebatur ad hostium fines; et

præfatus quædam solennia, clara voce dicebat se bellum indicere propter certas causas: aut quia socios læserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent. Et hæc *clarigatio* dicebatur, a claritate vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines missa, indicabatur jam pugnae principium. Post tertium autem et tricesimum diem quam res repetissent ab hostibus, Feciales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus adversum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec invenirent locum, ubi hanc solennitatem per Feciales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerunt in Circo Flaminio locum emere, ut quasi in hostili loco jus belli indicendi implerent. Denique in eo loco ante pedem Bellonæ consecrata est columna. Varro in Caleno ita ait, 'Duces cum primum hostilem agrum introitum ierant, ominis causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent.' Ergo bene hoc Poëta, de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit; sed in hac consuetudine Fecialis, qui bellum indicibat, antequam hastam jaceret, etiam terram hostium contestabatur: unde quidam volunt Æneam, scientem quod bellum gesturus esset, sicut a Sibylla cognoverat, ubi ad Italiam partem debitam venit, primum adorasse terram, ut 'Geniumque loci, primamque Deorum Tellurem.' *Servius.*

Principium pugnae] Solemnia verba, quibus Fecialium princeps in bello indicendo uti solebat, et quorum mentionem hic facit Servius, vid. apud Brisson. De Form. p. 343. *Emmeness.*

Et campo sese arduus infert] In Romano codice, *campis*: et pro *infert*, sunt codices qui legant *affert*: quod non æque placet. Addam et *arduos* inveniri alicubi, de quo superius satis

dictum. *Pierius.*

54 *Clamorem excipiant socii*] Legitur et *clamore*. Si *Clamore*, sensus erit talis, Hastæ jactum socii clamore comitantur. Si *Clamorem*, intelligimus Turni eos clamorem excepisse, et cum fremitu eos sequutos esse, id est, Excipiant clamorem Turni, et cum fremitu eum sequuntur. *Servius.*

Clamorem excipiant socii] In Romano codice, *clamore* septimo casu legitur: quod etiam superius habuimus: loquitur enim de sociorum adclamatione, quæ fieri solet, quum regi adplauditur. *Pierius.*

55 *Inertia corda*] Non re vera: sed sicut hostibus videbatur. *Servius.*

56 *Non æquo dare se campo*] Nihil frequentius, quam æqua loca pro campis pueris et planis. Hæc Sallust. in Catil. Julius, et Curtius opponunt *montibus*. Lucan. l. iv. 'Campum miles descendat in æquum.' Ibidem ita explicat: 'relicto colle aciem arvis committere.' Polyb. l. iii. loquens de Fabio detrectante pugnam, et colles semper obsidente, ait, *ἐς δὲ τὸ πεδὶον ὁ καθ' ἑστὴν τὴν δύναμιν*: in campum nunquam copias deducebat, id est, in æquum, ut etiam reddit interpret nuperus. *Cædæ.*

Non æquo dare se campo] Non facere pugnandi potestatem. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

57 *Arma viros*] Vehementius viros pronuntiandum. *Servius.*

Castra fovere] Veteres *fovere*, pro diu incolere et habitare dicebant. *Idem.*

Castra fovere] Verbum contumeliosum, quippe seminarum foventium liberos. De apib. Ge. iv. 'nidos fovent,' cum clausæ latebris. *Cædæ.*

Huc turbidus atque huc] Hom. *ἔρδα, καὶ ἔρδα*: et in Æn. viii. de Hercule 'huc ora ferebat, et illuc.' De lupo Stat. l. iv. 'huc, illuc turbida versans Læmina.' Est hoc, quod Tacit. Ann. ii. 'terrorem circumferre:' quod Amm. l. xxi. 'adventus sui terrorem ubi-

que dispergens.' *Idem.*

58 *Aditumque per avia querit*] Etiam *per avia*. Sane exprimitur Turni violentia: nam *viam per avia* nullus requirit. *Servius.*

59 *Ac veluti pleno*] Pathetica parabola. Macrobian. Saturn. iv. 5. Pathos ab ira. Venusta comparatione vim iramque Turni proponit, ducta a natura lupi, ad ovilia ovibus insidiantis, cum irrumpere nequeat. *Hort.*

Insidiatus] Arnob. l. i. 'Ovilibus insidiatur lupo.' Dicit *ovili*, pro *ovibus* metonymicis, ut Ecl. iii. 'Triste lupo stabulis' et Ge. iv. 'stabuli custos,' id est, ovium. *Cerda.*

60 *Fremit*] Quod Apollon. *Βρέμει*. Et quidem fremitum Poëta multis dant feris, equo, lupo, leoni, aliis. Cassiod. in Psalm. ii. 'Fremitus proprie ferarum est, qui juste furentibus datus est, quando, ratione postposita, belluino furore succensi sunt.' Itaque in eo Psal. 'Quare fremuerunt gentes,' locutio ducitur a feris; ita scilicet redditum Græcum *ῥοιζῶν*. Opp. Gyn. iii. lupo eunti ad prædam dat *πολλὸν βοῖζον*: nam fremitus ille ab stridore est. *Idem.*

Ad caulas] Munimenta et septa ovium. Est autem Græcum nomen, c detracto. Nam Græci *aulas* vocant animalium receptacula. Unde in sacris ædibus, et in tribunalibus, septa, quæ turbas prohibent, *aulas* vocamus. *Servius.*

61 *Nocte super media*] Ultra mediam noctem, id est, plus, quam media, vel majore ejus parte. Et est bona elocutio facta per Syllepsin; ut si dicas, 'Legi nocte super media;' id est, contra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est, quæ non et casum mutet, et egeat subauditione. Ut, 'Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque periculi est.' *Idem.*

Nocte super media] Præclare; lupi enim dant se in viam ad prædandum post noctem mediam, ac pene matutino tempore, et summo diluculo. Rem

hanc probat Oppian. Cyn. l. iii. ubi inter genera luporum, unum adducit, de quo ait: Πολλὴ σὺν βοῖζον δὲ μάλ' ὄρβιος εἶναι ἐπ' ἄγρην Πρώτη ὑπ' ἀμφιλόχῃ: Multo cum stridore matutinus valde it ad prædam Primum sub crepusculum. Observa verba Oppiani. Crepusculum vocat ἀμφιλόχην alludens ad etymon lupi. Hic enim dictus est a luce: nam, hac apparente, ille se dat in prædam. Præclare itaque Pausan. Corinth. et ex more hujus feræ: ἀρχομένης δὲ ἡμέρας ἐς βοῶν ἀγέλην νεμομένην πρὸ τοῦ τείχους ἐσπίπτει λόκος: Summo mane lupo impetum facit in gregem boum, qui ante murum pascebantur. Inde itaque λόχην dictam lucem, trita jam est observatio Macrobian. i. 17. ut videantur Latini lucem a lyce derivasse. Et præsertim lux prima dicta est λόχη ἐπὶ τοῦ λευκοῦ, unde et lupo λόκος, quod prima luce eat ad prædam. Nec aliud verius etymon Apollinis Lycii, quam a lupo, aut luce, quod idem. Firmat hoc Macrobian. dicto loco. Objiciet aliquis, lupos etiam dare se in prædam prima nocte, et statim obortis tenebris. Diluet hoc facile Oppian. et satisfaciet Lectori. Commemorat ille quinque luporum genera, et secundo generi attribuit hanc naturam, non omnibus, ac proinde de hoc secundo capiendus Poëta. Hunc lupo ait Oppianus superare reliquos magnitudine, et celeritate, et proprie esse ἄρπυγας, id est, raptorem: unde et Æn. ii. 'lupi raptores.' *Cerda.*

62 *Balatum*] Non abeo ab opinione illorum, qui non agnoscunt *balatum*, sed *belatum*. Sicut nec *balo*, *balas*, sed *belo*, *belas*. Nam oves *be* dicunt, non *ba*. Unde Petr. Victorius verba Varro. Rust. ii. 1. ita legit e vetustis libris: 'Oves; be, clare vocem effrentes, a quo belare dicunt.' Et Lipsium laudo, qui lib. de Recta pronuntiatione Ling. Latinæ c. 16. ita scribit: 'Quin tu litteram, R, igitur spernis, quia canum? M, quia boum? B,

quia ovium? Nam, hirriunt hæc animalia, mugiunt, belant.' Ita tamen adhærendum his opinionibus, ut communis scriptio damnanda non sit. Ego fateor oves *be*, dicere, a Græca syllaba, *βη*. Sed cur non ex Dorico idiomate, *βη*, vertam in *βα*? Sicut Græcis *μήτηρ* est, quæ nobis, non *meter*, sed *mater*, videlicet a Doribus, qui non *μήτηρ* scribunt, sed *μάτηρ*. Observa, balatu ovium acui famem lupi, ea enim mens Poëtæ. Sic Apollon. Arg. 1. *ἤντε τις θήρ ἄγριος, ὃν ῥά τε γῆρυς ἀπὸπροθεν ἴκετο μήλων, λιμὲ δ' αἰδόμινος μεταπίσσεται, οὐδ' ἐπέκυρσε Πόλιωρσιν· πρὸ γὰρ αὐτοὶ ἐν σταθμοῖσι νομῆς ἔλσσαν· ὁ δὲ στενάχων βρέμει ὕππετον ὄφρα κάμῃσιν.* Oppian. Cyn. iv. loquens de leone: *Τοῦ δὴ πινάλην κραδίην ἐπάταξεν λαγὴ· Ἰλλίης αὐτεμ famelicum cor ferit balatus.* Et Theocrit. *εἰδ. xiii.* ubi ait leonem properare ad prædam *ἀπὸπροθι ἐπακούσας Νεβρῶ φθογχαμένους*: cum a longe audit hinnulum clamantem. *Cerda.*

Asper] Vel quia iratus; nam sequitur, *ira sævit*: vel quia sitiens sanguinis; nam 'siccæ sanguine fauces.' Primum firmat Simocatta Hist. iv. 8. ubi asperitatem dicit in re irarum, *ταῖς ἀπειλαῖς τῶν λόγων ἐκτραχύτη τὸν τύραννον*: verborum minis *asperaret Tyrannum*. Alterum de asperitate in sitibando idem Virg. qui Ge. iii. loquens de angue, 'flammantia lumina torquens Sæviti agris, asperque siti, atque exterritus æstu.' *Idem.*

Inprobus ira] Non ira improbus, sed ira sævit; totum autem summa brevitate narratum. *Servius.*

63 *Sæviti in absentia*] Fantasiam sævitæ expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt, ut in ipsis animalibus solent. *Idem.*

Sæviti] Hanc sævitiam exhibet Eurip. in Hecub. *λύκον αἰμονι χαλᾷ*: *cruento ungue lupi*: et Sil. l. vii. his versib. 'ceu nocte sub atra Munitis pastor stabulis, per ovilia clausum Impavidus somni servat pecus: effera sævit,

Atque impasta truces ululatus turba luporum Exercet, morsuque quatit restantia claustra.' Disce et imitationem Virgilii, qui sententiam a Varro traxit. Hic enim ante Nostrum ita de cane loquitur: 'Si veteris potuit cervæ comprehendere lustra, Sæviti in absentem; et circum vestigia lustrans, Æthera per nitidum tennes sectatur odores.' *Cerda.*

Collecta fatigat, &c.] En causa tot minarum, et sævitæ; nam videlicet famelicus et sitiens. Causam hanc adhibuit Plaut. Capt. 'Quasi lupus esuriens, metui ne in me quoque faceret impetum:' et Apollon. nam de sua fera, *λιμὲ αἰδόμινος, furcens fame*: et Sil. a quo turba luporum *impasta* dicitur: et Virg. *Æn. ii.* 'quos improba ventris Exegit cæcos rabies.' Oppian. quoque de lupo Cyn. l. iii. *Πᾶσαν ἀναυδαίην ἐπιειμένους εἰνετ' ὀδῶδης*: *Eruipit in omnem imprudentiam propter cibum.* Ad quem locum, vide quæ adducit Rittershusius. Ovid. Trist. i. 5. 'Utque rapax, stimulante fame, cupidusque cruoris Incustoditum capitat ovile lupus.' Notentur elegantes versus Phile de luporum fame. *λύκος φάγων δὲ, καὶ κορεσθεῖς, οὐ λύκος, ἄλλ' ἀμυνδς, ἂν φαίνοιτο ποιμῶνιν μέσον.* Οὐ γὰρ δύνατ' ὅ γ' ὁ φθορεὺς ἐπεσθῆναι, ἄλλ' ἔστιν εἰδὼν τῇ τροφῇ τὴν γαστέρα, καὶ τὴν ὑπογαστρίδα τῶν παρασθῆμων. Καὶ τοῦ κόρου πεφθότος ἐν βραχεὶ χρόνῳ, ὁ θῆρ πάλιν δεικνύσι τὸν πρῶτον λύκον. *Idem.*

64 *Ex longo rabies*] Absoluta elocutio, ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. *Servius.*

Sanguine] Pro a sanguine. *Idem.*

Siccæ sanguine fauces] Superiori lib. de Caco: 'Elisos oculos, et siccum sanguine guttur:' ubi *exsangue*, tantam jam Caco extincto; interpretatur Servius. *Germanus.*

Ignescunt ira, et duris dolor ossibus ardet] In antiquis omnibus codicibus, quotquot inspexi, absque particula *et* notatum animadverti, 'ignescunt ira,

daris dolor ossibus ardet.' Et in Mediceo pro *ardet*, *hæret* habetur. *Pier.*

Dolor ossibus ardet] Præclare jungit dolorem cum ira, qui affectus cognati. Tacit. Ann. 1. 1. de Germanico: 'isque, ut erat recens dolore et ira:' et l. 11. 'Germanos easpecies dolore et ira accendit.' Stat. Theb. 11. 'exedere animum dolor, iraque demens.' Arist. Rhet. 11. 2. *ἔστω δὲ καὶ ὀργὴ ὁραῖς μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης*: Jam vero sit ira appetitio cum dolore conjuncta ejus, quæ apparet, ultionis. Itaque prudenter Poëta, postquam dixerat, 'ignescunt iræ,' adjecit, 'dolor ardet.' Nam plerunque alter horum affectuum est languidus, nisi alter accedat. Cujus rei exemplum est in Metello apud Sallust. de quo in Jugurth. 'Paulisper mœstus e conspectu abit; dein, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxima cura altum ire injurias festinat.' *Cerda.*

67 *Et qua via clausos*] Qua adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus si via septimus sit, non nominativus. Ergo *qua via*: per quam partem viæ vallo Trojanos excutiat. Legitur tamen, *et quæ via*, et est sensus absolutior. *Servius.*

Et qua via clausos, &c.] In Romano codice, et plerisque aliis, legere est, *et quæ via*, quæ lectio Servio etiam videtur absolutior. In aliquot aliis legitur, 'clauso excutiat Teucros vallo.' *Pierius.*

Qua via clausos, &c.] Licet Servio sensus videatur absolutior, si pro *qua* legatur *quæ*; Gromovius tamen Obs. l. 6. retinet *quæ*: et exponit: 'qua via aliqua se admittat, detque uti excutiantur Troës munimentis inque æquor effundantur:' ut Eclog. ix. 'Quæ te, Mæri, pedes aut quo via ducit.' Valerius Flaccus l. iv. 'et via jussos Qua ferat.' *Emmoness.*

68 *Effundat in æquor*] In planum, in campum. *Servius.*

Effundat in æquor] In Romano codice legere est, *in æquum*, ut scilicet æquo omnes pede conferre manus

possint. Nam Turnus nunc iniquo pugnat loco, dum illi in castris aggeribus et vallo clausi obteguntur. Hic in aperto provocat: mirabanturque paulo ante Rutuli 'Teucrum inertia corda Non æquo dare se campo.' *Pierius.*

70 *Aggeribus septam circum*] In Romano codice, *clausam*. Sed enim *septam* magis placet: id vero per æ diphthongon scribitur. *Idem.*

Septam undis] Tacit. Annal. 1. 'Mari Oceano, aut amnibus longinquis septum Imperium.' *Cerda.*

71 *Invadit: sociosque incendia possit occantis*] Yateroproteron, ut aviditatem juvenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia, ex qua incendia sequuntur, et videtur eventum possuisse. *Servius.*

72 *Atque manum pinu*] Adverte, Turnum jam olim Æn. vii. admonitum a Furia in somnis, ut classem hanc exureret. Fuit et simile consilium Deriadæ ducis Indorum volentis comburere naves Bacchi. Lege Nonnum Dionys. l. xxxix. *Cerda.*

73 *Tum vero*] Ut signum incendendarum navium datum est. *Servius.*

Urget præsentia Turni] Plus valet præsentia ejus, qui potest jubere, quam jussio. Cum autem dicit 'fumida tæda,' exprimit quare dixerit 'facibus atris.' *Donatus.*

74 *Facibus pubes accingitur atris*] Pro ad faces accingitur, ut sit dativus, ut 'Accingunt omnes operi,' aut accingitur, armatur, instruitur facibus. *Servius.*

Accingitur] Id est, instruitur, armatur. Serv. et Turn. xxix. 25. *Taubmann.*

75 *Diripueris focos*] Quæritur quid ibi faciant foci: sed in carminibus quædam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt; aut certe focos, quos ibi habere potuerunt. *Servius.*

Piccum fert fumida lumen] Sordidor enim in tedis et ignis et fumus est. *Idem.*

77 *Quis deus, o Musæ*] Quia res Deorum est, et ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cujus vis nisi a numinibus repellere non potuit. *Idem.*

Quis Deus, &c.] Hom. II. P. diversa sententia: *ἵστανε νῦν μοι μούσαι δόμῃσι δόματ' ἔχοντες* 'Οπῶς δὲ πρῶτον πῦρ ἔμπρεσε νηυσὶν ἀχαιῶν. *Germanus.*

Teucris] Aut detraxit præpositionem *ab*, ut sit *ab Teucris*; aut *Teucris*, in honorem salutemque Teucrorum incendia classibus avertit. *Servius.*

79 *Prisca fides facta, sed fama perennis*] Omnis antiquitas difficile pura et incorrupta manat in posteros. Ergo hoc dicit, Factum hoc, licet priscum sit, id est, antiquum, tamen fama ejus non est oblitterata temporum vetustate. Alii sic intelligunt, Fabulosum est quidem, sed fides ejus rei penes priscos est; ejus enim rei, cujus auctorem facere nolit, sic ordinem protulit. Alii, Jam quidem evanuit fides, hoc est, nemo credit factum, adhuc tamen fama vivit, et dicitur. *Prisca* autem fides ἀξιωματική, quasi non sit facta historia. *Idem.*

Prisca fides facta, sed fama perennis] In Romano codice legere est, *sit fama perennis*. Quia *d* sæpe vertit in *t*; maximeque *set* pro *sed* scribere solet; et *e* pro *i*, et vice versa *i* pro *e*. Nam *sed* omnino agnoscit *Servius*. *Pierius.*

80 *Tempore quo*] Verisimilis fit res, cum tempus et locus exponitur. *Donatus.*

Quo primum] Hoc est, initio. Non enim secundo factæ sunt naves apud *Idam* ab *Ænea*. *Servius.*

Tempore quo, &c.] Respectum ad illud I. III. 'classemque sub ipsa Antandro, et Phrygiæ molimur montibus Idæ.' *Cerda.*

Phrygia formabat in Ida] Id est, formare cogitabat: non enim in *Ida*, sed apud Antandrum factæ sunt. Et bene *Phrygia in Ida*, quia et in Creta est alia *Ida*, ut, 'Mons Idæus ubi

et gentis cunabula nostræ.' *Servius.*

81 *Alta pelagi*] Absolutum, ut 'Lata camporum.' *Idem.*

Pelagi alta] V. N. Æn. II. 725. 'opaca locorum.' *Taubmann.*

82 *Ipsa deum fertur genetrix*] Figmentum hoc licet poetice sit, tamen quia exemplo caret, notatur a Criticis. Unde longo procemio excusatur; nam ideo et prisca ratione religionis et Jovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in Nymphas; quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. Sane quidam fertur reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit: alii laudant, quod dicendo fertur, incredibili rei auctoritatem dare noluerit. *Servius.*

Ipsa deum genetrix] Nullus homo hæc viderat aut audiverat, sed Musæ Poëtam docuerunt. *Donatus.*

Ipsa deum fertur genetrix, &c.] In Romano codice legitur, 'Ipsa Deum genetrix fertur Berecynthia.' Ac de *c* in pene ultima nominis hujus genetrix satis superque dictum alias. *Pierius.*

Ipsa deum genetrix, &c.] Scribit *Serv.* totum hoc figmentum sigillatum a Criticis, ut quod exemplis careat. Cui recte opponit *Germanus*, majore figmento usum *Apollonium* in sua nave; quam non solum facit vocalem, sed etiam vaticinantem vectoribus, Arg. I. I. Eadem ratione *Lilius Poëtam* defendit de *Navigiis*, I. VII. adjungitque alia plena prodigiis. Phæacum naves apud *Hom.* nullis instrumentis indigebant, doctæ ipsæ locorum, ad quæ debuissent appellere. *Alcinous* dat navem *Ulyssi*, quæ mutata est in scopulum a *Neptuno*. Alterius navis conversæ in lapidem *Athen.* meminit. Quid, quæ de *Sipylo* fabulantur Poëta et fusim unus *Calaber* libro primo? *Cerda.*

Berecynthia] Maior Deum a monte *Phrygiæ Berecyntho*, cujus ultima syllaba caret aspiratione; quam ad-

dimus, quotienscunque montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nam ecce, Ripei montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione: quam addimus, cum Riphæos montes Scythiæ significamus. *Servius*.

Berecynthia] Ita quoque dicta Cybele Æn. vi. et ab Ovid. Fast. iv. et ab Hor. Od. iii. 19. et ab centenis. Unde illi nomen hoc contigerit lege in Lili. Synt. iv. Plausum, quo hæc Dea Romæ accepta fuerit, cum primum coli in Italia cepit, vide apud Herodian. l. 1. Ejus vero mythologicas significationes satis fuse Lucret. l. ii. *Cerda*.

83 *Da, nate, potenti*] Ac si diceret, Ei, quæ jubere debuerat. Et dicendo *nate* et *parens* iteratione auxit adfectum. *Servius*.

Da] Imperativa vox ostenditur parentis. *Donatus*.

Nate] Quod nomen ad imperandum multum valet. *Idem*.

84 *Care*] Ut ait, da parenti quam diligis et quæ te amat. Rem autem arduam petitura, causas justas inserit. *Idem*.

Domito te pœcit Olympo] Videtur hoc dicere, Præsta ei, cujus beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Jovem solum esse non potuit cælatum matris auxilio. *Domito* ergo *Olympo*, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. Sane hæc narratio tunc iii. libri erat, sed dilata est, ut hic opportunius redderetur: aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut κατὰ τὸ συνήθη videri, aut ὁμοειρηνοτέρων. *Serv.*

85 *Pinea silva mihi*] Congrue, nam pinus in tutela Matris Deum est. *Idem*.

Pinea silva] Pinus quippe sacra fuit huic Deæ. Sen. Troad. 'pinus matri sacra Cybeli.' Rationem habet Ovid. Met. l. x. 'Et succincta co-

mas, hirsutaque vertice pinus, Grata Deum matri, siquidem Cybeleius Attis Exiit hac hominem, truncoque induruit illo.' *Cerda*.

86 *Lucus in arce fuit summa*] Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi κάρα κεφαλῆς, id est, caput capitis, altitudinis altitudo: κάρα enim est ἡ κεφαλῆ. Gargara autem sunt montis Idæ cacumina: propter quod dixit, 'in arce summa.' Sane et hic locum sacratum ostendit. Et 'Pinea silva' lucus fuit: tale schema est Ecl. i. 'Nec tamen interea raucae tua cura palumbæ,' ubi fœminino plurali fœmininum singulare jungit. Et, 'Ite meæ quondam felix pecus,' ubi duobus fœmininis pluralibus neutrum singulare respondet. *Servius*.

Quo sacra ferebant] Non addit qui, sed intelligimus Phrygas. Item, 'Centum urbes habitant magnas:' id est, Cretes: et bene arbores consecravit, quibus immortalitatem petitura est. *Idem*.

Quo sacra ferebant] Nullum aliud hoc sacrum, quod ferebatur in lucum, quam ipsamet pinus, præeunte ad hanc conjecturam Arnobio l. v. ubi ait: 'Pinus illa solemniter, quæ in matris infertur sacrum Deæ, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demessis genitalibus abstulit? Iterum: 'Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deum matris intromittitis sanctuarium? Possis etiam intelligere sacra alia, videlicet velamina, quibus in sacris pinus coronabatur; de quibus idem Arnob. qui hanc historiam, potius fabulam, late: 'Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem (Attin) contexit (Cybele) et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?' *Cerda*.

87 *Nigranti picea*] *Nigranti*, umbrosa: et *picea* arboris genus est,

unde pix desudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra diximus. *Servius*.

88 *Has ego*] Non *trabes*: nam de acere naves non fiunt. Unde melius arbores intelligimus, referentes ad *piceas* vel *pinus*. Sane notandum *trabes* enim dixisse de arboribus, cum non dicantur *trabes* nisi jam cæsæ sint et depositæ. Abutitur ergo eo, quod posterius est, pro eo, quod est prius. *Idem*.

Cum classis egeret] Pro classe, genitivus pro ablativo; et justa Æneæ petitio, et concedentis benignitas numinis, exclusit piaculum. Nam his remotis, sacrilegium committeretur; ideo addidit 'læta dedi.' *Idem*.

89 *Timor anxius angit*] Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem voluit significare, ut separaret ab eo, qui ex cupiditate nascitur prosperorum: ut, 'exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.' *Idem*.

Timor anxius urget] In omnibus Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis, *angit* non *urget* est. *Pierius*.

Anxius angit] Ita *Servius*, *Fabric.* et *Erythræus*, et veteres libri. Alii, *urget*. *Taubmann*.

90 *Solve metus*] Id est, meos. *Servius*.

Solve metus] Ita in Æn. i. 'Solvite corde metum Teucri.' *Soph. Elect.* *ῥηλασθαι φόβον*. Sen. de *Tranquill.* c. 15. *cura solvimur*. Græci quoque ad rem eandem *κατάλυσω*, id est, *solutionem*. Eam enim vocem usurpat *Nazianz.* *Orat.* 3. cum ait, *Christianos*, *Juliani* morte, liberatos fuisse metu. *Cerda*.

91 *Ne cursu quassata ullo*] In Mediceo, in Porcio, et aliquot aliis codicibus antiquis, *neu cursu* legitur, eadem repetitione, qua etiam superius in iisdem codicibus observavimus eo versu, 'Neu struere auderent

aciem, neu credere campo.' *Pierius*.

Quassata] Ita in Æn. i. 'quassatam classem.' Quod *Sen. Cont.* xvi. 'resolutis compagibus.' *Cerda*.

92 *Prosit nostris in montibus ortas*] Bona brevitate detraxit et *his* et *esse*: nam plenum est, 'Prosit *his*, ortas esse in montibus nostris:' quod fecit elocutionis causa. Sane ostendit, quod supra *arcem* dixit pro monte; et bene *ortas*, ut sensum quendam navibus daret, verbum de origine commoda. *Servius*.

Prosit nostris in montibus ortas] Debet esse majoris meriti, quam quæ sacris in lucis non sunt ortæ. Prosit illis, fuisse mihi sacras, ortas in luo meo. *Donatus*.

93 *Torquet*] Sustinet, aut nutu suo regit. *Servius*.

Torquet qui sidera] Cui est omnium rerum potestas, sed tamen non debet aliquid præstare contra fatum, ut illa petit; scilicet ut et naves et Æneas non sint subjecti casibus. *Donatus*.

Torquet] Ita in Æn. iv. 'cælum ac terras qui numine torquet.' *Stattius Theb.* l. viii. 'Torquet, et astriferos inclinat Juppiter axes.' *Cerda*.

94 *Quo fata vocas*] Ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen usquequaque. Hinc enim dicit *quo*, id est, ad quam rem? *Servius*.

Quid petis istis] Id est, pro istis? nam sic dicimus, 'peto tibi,' id est, pro te. Aut *istis*, utrum precibus an navibus? *Idem*.

95 *Fas habeant*] Jus: nec enim possunt æterna esse, quæ ab hominibus facta sunt. *Horatius*: 'Debemur morti nos nostraque.' Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. *Sallust.* 'Cæterum studia omnia nostra, sicut anima, immortalia sunt.' *Idem*.

Certæque incerta pericula lustræ Æneas] *Securus* dubia tentet? Et hoc dicit: Casibus licentiam hæc petitio vult adimere. Nam Æneas

sorte, qua homo est, navigationis debet timere periculum: quod perit, si ejus navibus æternitas detur. *Id.*

Certus incerta] Ita etiam opponit Auctor Theb. 'præmium incertum petis, certum scelus.' Et Vitruv. præf. l. vii. 'De incerta re certæ imagines.' Exempla plura conjunxit Johann. Savar. *Cerda.*

97 *Cui tanta Deo permissa potestas]* Cui: ac si diceret, Nec regi quidem Deorum. *Permissa* autem data, ut hoc possit præstare. *Servius.*

98 *Defunctæ]* Liberatæ: ut, 'O tandem magnis pelagi defuncte periculis.' *Idem.*

Defunctæ] Liberatæ. *Æu. vi.* 'magnis pelagi defuncte periculis.' *Defungitur*, qui tempora sua vivendo transmisit. *Defungitur* quoque, qui munus debitum complet: ita hic *naves defunctæ* sunt, quæ *Æneam*, navigandi necessitate completa, in Italiam vexerunt. *Taubmann.*

Portusque tenebant] Nautico usus est verbo, cum de navibus diceret. *Servius.*

99 *Quæcumque]* Hic ostendit aliquas esse perituras. *Idem.*

Evaserit undis] De undis exierit, ad eum locum, de quo navigatura jam non sit. Alii legunt 'evaserit undas,' quod si est, intelligimus, quæcumque evaserit undarum periculum. *Idem.*

101 *Mortalem eripiam formam]* Bene dicit *Mortalem*. Nec enim potest fieri, ut eadem res et mortalis sit, et immortalis: sed ut sit immortalis, ante est, ut desinat esse mortalis. *Idem.*

Mortalem eripiam formam] Est hoc, quod Prop. ii. 33. 'agrestem detrahit ab ore figuram.' *Cerda.*

Magni æquoris] Intelligit Mediterraneum, cujus rei trita jam est multorum observatio auctorum, etiam veterum, qui non Oceanum, sed Mediterraneum vocant 'mare magnum.' Non, quod non major Oceanus, sed

quia antiquis non ita notus. Ad hunc modum mare rubrum dici *asph* Hebræis, id est, *ultimum*, certissimum est: non quia vere mare illud ultimum, nam sinus Persicus majore merito posset vocari ultimus; sed quia rubrum notius Hebræis. *Idem.*

102 *Qualis Nereia Doto]* Non dixit, tales erunt: sic supra, 'Qualis mugitus fugit cum saucius aram Taurus.' *Servius.*

Qualis Nereia Clotho] In codicibus aliquot antiquis, *quales* numero multitudinis legitur. In Vaticanæ bibliothecæ omnibus exemplaribus *Doto* non *Clotho* scriptum observavi. Quam lectionem in Valerii quoque Flacci codicibus emendatis invenias, 'Quam Panope Dotoque soror:' licet professores nonnulli, qui ætatem nostram proxime præcessere, *Clotho* reponendum ex hoc Virgillii loco censuerint. Sed in Oblongo etiam codice nomen hoc altera manu depravatam est, quum *Doto* prius scriptum esset. Præterea Homerus II. xviii. cum *Galatea Doto* et *Proto* enumerat, atque alias complures Nerei filias, quæ mare incolunt, neque cum iis *Clotho* recensetur. Ait enim *Δωτώ τε Πρωτό τε Φερουδά τε Δυναμένη τε*: paulo vero infra *καὶ ἀγαλλετὴ Γαλάτεια*. Eadem sunt apud Hesiodum in Theogonia, excepto epitheto *Galathea*, quam *formosam* Hesiodus vocat. Quumque Nymphas eas omnes numero quinquaginta recenseat, quæ *Nηρῆος ἀμβρόσιος ἐξογόνοντο*, *Clothus* nusquam mentionem facit. Quare et his rationibus, et veteribus fretus exemplaribus, omnino legerim *Nereia Doto*. Quod vero sequitur, *et Galatea*; in Romano codice aut discretiva particula habetur. *Pierius.*

Nereia Doto] Forma alia Calab. l. iv. *Νηρηίδην* de Thetide, ad eum modum, quo Catull. *Neptunine*. Legendum autem *Doto*, non *Clotho*: nam et Valer. Arg. l. i. 'Hanc Panope, Dotoque soror.' Et Cland. Æ

Nuptiis Honorii, 'vellitque coralia Doto.' In quibus etiam pessime aliquando legebatur *Clotho*. *Doto* enim nomen Nympharum, *Clotho* Parcarum est; ut etiam astrui ex Homero potest decimooctavo Iliad. Δωτά τε, Πρωτά τε, Φέρουσά τε, Δυναμένη τε: *Dotoque, Protoque, Pherusaque, Dynameneque*. Nec nomen Parcae jungendum erat (ait Eryth.) formosissimæ Galatææ. Multos quippe errores in Auctores irrepsisse ex hac literarum vicinitate, adnotatum jam Leopardo Emendat. x. 25. *Cerda*.

103 *Et Galatea*] Sic et Homerus utramque Nympham conjunxit, ut et Valerius loco laudato, 'Huc Panope, Dotoque soror, jactataque fluctu Prosequitur mediis pariter Galatea laceratis, Antra petens.' *Idem*.

104 *Stygii per flumina fratris*] Scil. Plutonis. Notat autem juramentum 'per Stygiam paludem:' quod omnium religiosissimum erat. Eadem repetuntur *Æn.* x. 114. et inculcat Homerus Il. A. 528. Hymno in Apoll. vs. 84. et in Mercur. vs. 515. vide et not. *Æn.* vi. 323. 'Stygiamque paludem, Dii cuius jurare timent et fallere nomen.' *Taubmann*.

105 *Per pice torrentis*] Ardentes: et est figmentum poeticum. *Servius*.

Per pice torrentis] Elegantissime pice de infernis aquis. Clandianus Ruff. loquens de Furia, 'Phlegethota sonorum Poscit, et ambusto flagrantis ab aggere ripæ Ingentem piceo succendit gurgite pinum.' *Cerda*.

106 *Totam nutu tremefecit Olympum*] Homericum est, μέγαν δ' ἐλέλιξεν δλυμνον. *Servius*.

Nutu] Juppiter omnia nutu et re-nutu faciebat: unde et *numinis* appellatio. Turneb. xxvi. 30. De hoc loco videatur et Scalig. v. 3. Nannius Miscell. vii. 14. notat, quod in hominibus sit *nutus*, id in Jove et Junone *tonitru* esse. *Taubmann*.

107 *Ergo aderat promissa dies*] Promissum tempus advenerat. *Servius*.

Ergo aderat promissa dies] Retulit,

quod olim gestum videretur; redit ad causam et præsentis temporis necessitatem. Venerat, inquit, dies promissa, et dispositionem suam fata compleverant: hoc est, et navigiorum munus expletum fuerat, et Æneas in Italia erat: restabat ut naves deposita forma mortali verterentur in Deas. *Donatus*.

Ergo aderat, &c.] Od. A. ἀλλ' ὅτε δὴ μῆνές τε καὶ ἡμέραι ἐξετελεύτησάν, Ἀψ περιτελλομένον ἔτος, καὶ ἐπ' ἡλυθον ὄραι. Et Il. P. οἱ αἰὼν ἔπλετ' ὅν' αἰαντος, &c. Et Epigr. l. iiii. νῆματ' ἀναπλήσας ἐπιμόρια. Æsch. in χορῶ. videtur μοῖρά-κρατον ἡμαρ vocare, quod hic, 'tempora Parcae debita compleverant.' Plato in Epinom. ὅτε θανάτῳ τὶς τῶν τοιοῦτων τὴν αὐτοῦ μοῖραν ἀναπλήσει. Et Calab. καὶ τότε γ' ὅς ἤμελλον ἐπ' ἡματι κείνῳ Κῆρες ὀπτετελεύειν. Et Hom. Il. Θ. ἀναπλήσαι οἶκον, περιφραστικῶς ἀντὶ τοῦ τελευτῆσαι· οἱ κεν δὴ κακὸν οἶκον ἀναπλήσαντες δλυνται. *Germanus*.

108 *Turpi injuria*] Scilicet quam inferebat. Et modo *injuria* est ἀδικήμα, id est, injustitia. Hinc est apud comicos *injurius*; qui audet aliquid contra ordinem juris. Et bene *injuria*, quia et contra necessitatem fati, quod Trojanos ad Italiam venire compulerat, et contra rationem fœderis bella commoverat. Alii *injuria* violentia accipiunt. *Servius*.

109 *Admonuit sacris ratibus*] In antiquis fere omnibus codicibus legere est mutato numero, 'admonuit ratibus sacris.' *Pierius*.

Sacris] Quia in luo Matris Deum cæsa est navium materies. Supra vs. 85. *Taubmann*.

Depellere] Pari verbo supra, 'ratibus quis depulit ignes.' Auctor Thebaidos, 'nefandas mœnibus patriis faces avertet.' *Cerda*.

110 *Hic primum*] Debuerunt ante conjurationem præire signa, ne casus facta videatur: deinde vox sequitur, ut conjectura signorum firmetur. *Donatus*.

Nova lux] Hoc est, repentina, id est, nimbus Deorum, quod ipse panlo post dicit. In secundo Æn. 'nimbo effulgens.' Et hic *lux* proprie: aliter postea, 'Continuo nova lux oculis effulsit.' *Servius*.

Nova lux] Notatur nimbus, id est, splendor, qui divina corpora semper ambit. Vide Æn. II. 590. 'Venus pura per noctem in luce refulsit.' *Taubmann*.

Lux oculis effulsit] In Romano codice, et aliquot aliis *offulxit*, et *obfuxit* habetur. Sed *effulsit* receptum. *Pierius*.

111 *Nimbus*] Lumen quod capita Deorum ambit, ut sæpe dixi. *Serv.*

112 *Idæique chori*] De Idæis Dactylis vide Apollonii interpretem. Propter. III. 15. 'Cybelle Tundet ad Idæos cymbala rauca choros.' *Germanus*.

113 *Agmina complet*] Et *complet*, et *complerent* per *æ*: et ita reliqua scribuntur præpositione incolumi, in antiquioribus quibusdam codicibus. *Pierius*.

114 *Ne trepidate meus*] Pro *ne festinetis*. Et per hoc significatur, ideo ad navium defensionem egressos non esse Trojanos, quia numen vetuit. *Servius*.

115 *Maria ante, &c.*] Pulchre a loco in quo erant, possibilitatem sumsit. *Donatus*.

116 *Quam sacras dabitur pinus*] Fabula talis est: Attis, puer speciosus, cum Matris Magnæ præset sacris, a rege civitatis suæ adamatus est; sed cum intelligeret vim sibi a rege instare, quasdam in silvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscondit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscondit; quem semianimum sub pinu latentem cum invenissent antistites Matris Magnæ, perlatum in templum Deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret

Delph. et Var. Clas.

memoria, Mater Magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur; pinumque arborem, sub qua jacuerat, tutelæ suæ adscripsit, et effecit ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur. *Servius*.

117 *Ite, deæ pelagi*] Alii hucusque volunt Matrem Deum locutam. Prope enim videtur absurdum ipsam indicare quæ sit, cum jam nymphis et audientibus utique et videntibus dicat. Alii jungunt 'Genetrix jubet:' et putatur melius, quia postea ait, 'quas alma Cybele Numen habere maris, nymphasque e navibus esse Jusserat.' *Idem*.

Genetrix jubet] In quibusdam codicibus antiquis ita scriptum inveni, 'genetrixque jubet, sua quæque Continuo,' &c. ut sit, 'Vox excidit, Ne trepidate,' et quæ sequuntur: 'Genetrixque jubet, Vos ite solutæ, ite Deæ pelagi, sua quæque continuo puppes abruptunt vincula.' Sed enim *genetrix jubet*, ex persona Deæ magis placet. *Pierius*.

Genetrix jubet] Forma hæc solita in imperio. Soph. Antig. οὐ' ἂν κελεύσαιμι. Juppiter supra, *jubebo*. Tacit. Ann. II. de duce: 'proturbare hostem jubet.' et de Principe; 'occidi Cotyn jubet.' *Cerda*.

119 *Delphinumque modo*] Alia fuit comparatio Apollonii de Nereïdibus I. IV. Αἱ μὲν κατὰ βένθος ἐλέγκαι αἰθυσσιν ἄνθρωπον: Illæ autem profunditatem subierunt mergis similes. Ita omnes explicant αἰθυσσιν. Ego fulicam capio. *Idem*.

Delphinumque modo] Delphini enim, cum ima maria petunt, primam sui corporis partem mergunt, id est, caput. *Taubmann*.

120 *Mirabile monstrum*] In Romano codice legere est, *mirabile dictu*. Sed *monstrum* magis placet. Quod vero sequitur, *reddunt se totidem facies*, in antiquis aliquot redduntur totidem habetur. *Pierius*.

Virg.

10 K

121 *Quot prius æratæ steterant ad litora proræ*] Versus hic non habetur prorsus in Romano codice, neque in Mediceo, neque quidem in plerisque antiquis, nisi subdititiis. Habet vero locum in Æn. decimo, ubi Nymphæ Æneæ obviam fiunt. Cæterum illud non omittendum, quod ubi invenitur adscripticius, non *proræ*, sed *puppæ* legitur. 'Proræ' enim 'pelago obvertuntur,' et 'Stant litore puppæ.' In Oblongo vero codice, neque *proræ*, neque *puppæ* legitur, sed *naves*. Id autem loco suo examinabitur. Neque tamen dissimulandum quod in codice Porcio versus is, qui desideratur in aliis, invenitur quidem, sed non eo ordine quo in vulgatis exemplaribus, sed ita transpositus, 'Ima petunt, hinc virginææ mirabile monstrum, Quot prius æratæ steterant ad litora proræ, Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.' Quæ quidem structura, si versus sit admittendus, longe videtur elegantior. *Idem.*

Proræ] Recte; licet versus insuavior; quia *naves* noluit dicere: *puppæ* non potuit; neque enim puppæ æratæ sunt: ut notat Scaliger iv. 48. Porro Classis hujus Æneïæ μεταμέρσιν describit etiam Ovidius iv. 530. et seqq. Qui vero Critici hoc, ut nimis hyperbolicum notant; nec Homero debuissent parcere, qui Phæacum naves intellectu præditas, ipsasque ἀπηλόους natare cecinit, Ulyssea Θ. Vide et Æn. x. 219. *Taubmann.*

123 *Obstupere animis Rutuli*] Hoc est, Rutulorum, datus pro genitivo. Timuerunt ergo Rutuli, timuit Messapus numinis marini filius, qui utique fiducia patris et sui, nihil ex mari timere debuerit, vel certe, 'Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro:' timuit etiam Tyberis. Per hos autem gradus, id est, Rutuli, Messapi, amnis, major Turni designatur audacia. Talis est et in quarto, 'At non infelix animi Phœnissa.' *Serv.*

124 *Turbatis Messapus equis*] Non

placet quod in Romano codice legitur *turbatus*. Præterea *Messapus* varie scribitur: nonnullis, uti dictum est, nonnullis *pp* geminantibus: neque id constanter: aliis etiam utranque consonantem simpliciter scribentibus. *Pierius.*

Cunctatur et amnis] Est hoc, quod Hom. de Xantho, Δεινὸν δ' ἀμφ' Ἀχιλλῆα κυκώμενον ἱστᾶτο κύμα: *Horrenda autem circum Achillem turbata constitit unda.* et Virg. Æn. viii. 'refluens substitit unda.' *Cerda.*

Et amnis Rauca sonans] Licet antiqitas habuerit *hic* et *hæc amnis*; melius tamen est accipere *rauca sonans*, pro *rauce*, quam *rauca amnis*. *Servius.*

125 *Rauca sonans*] Calaber l. iv. loquens de Xantho, βόον κελάδοντα, et ποταμοῦ ἡχήμενος. Eidem dat Hom. Il. xxi. πάταγον, ὀρυμαγδόν: *strepitum, fremitum*: et, ῥοαχὲ βέεθρα, δχθαί λαχον: *strepuerunt fluentia, clamaverunt ripæ.* De eodem μομφῶν μυρμυράς. Sed non dubium, quin hac raucedine alluserit Virgil. ad mugitum, qui dari solet fluminibus. Ibidem Hom. μεμυκὸς ἦντε ταῖρος: *mugiens tanquam taureus.* *Cerda.*

Revocatque pedem Tiberinus ab alto] Nunc ipsum Deum territum dixit: supra undas fuisse perterritas et in se repressas. *Servius.*

Revocatque pedem] Pari turbatione de Xantho Hom. Il. xxi. πάντα δ' ὄρε βέεθρα κυκώμενος: et de Tybr. Æn. viii. 'refluitque exterritus amnis.' A Virg. Propert. i. 16. de fluminibus, 'ad caput revocare liquores.' Et observa assumi plerumque ad hanc rem verba composita ab *re*. Nam Horat. Od. i. 29. 'relabi rivos, reverti Tyberim.' Ovid. de Pont. iv. 'flumina reditura.' et in Epist. 'versa recurat aqua.' Virg. Æn. viii. 'refluens unda.' Plin. 'mare refugum.' Auctor Thebaid. 'regeret in fontem citas revolutus undas amnis:' ubi *regero*, et *revolco*: ita possis, ἀναχρῆν,

ἀνέστη. Vide Æn. VIII. ad illud, 'refluitque exterritus amnis.' *Cerda*.

126 *At non audaci cessit fiducia Turno*] In codicibus aliquot antiquis ad cappacismum evitandum, transpositis dictionibus legitur, 'at non audaci Turno fiducia cessit.' Sed enim *cessit fiducia Turno* versum reddit sublimiorem validioremque, qui languescere videatur, si *fiducia cessit* legas. *Pier.*

Audaci Turno] Ecce ubi confirmat Epitheton, quod Turno semper imponit, et hoc colore futuram orationem ostendit. *Servius*.

127 *Animos tollit dictis*] Magnanimitatem suam, quia ipse non terreatur, comprobat dictis. Tale est et illud de contrario, 'Turbatumque oculis.' Potest tamen accipi, Eorum animos tollit qui erant terri, et hinc increpat. *Idem*.

Increpat ultro] Temeritas maxima, qui cum factum intellexisset, debuit potius fortunam suam desistere. *Donatus*.

128 *Trojanos hæc monstra petunt*] Id est, Appetunt, hoc est, ad Trojanorum pertinet damnum: ut, 'Regnam petit.' *Servius*.

Hæc monstra] Sic et Græcis τέρας tam monstrum vulgari significatione, quam signum a numine dicitur, ut passim apud Hom. et Eurip. in Phœn. οἱ δ' αὖ παρ' ἡμῶν δεξιῶν διδὸς τέρας ἰδόμενος, &c. *Germanus*.

Juppiter ipse, &c.] Scilicet qui omnibus præstare consuevit. Unde et *Juppiter* dictus est, quasi *jurans pater*. Ergo *Auxilium solitum* non circa Trojanos accipimus; sed quod ipse omnibus præstare consuevit. Alii *auxilium solitum*, auxilium fugæ accipiunt. *Servius*.

His Juppiter ipse] Reddit versum Hom. II. VIII. *Ὡ οὐ γινώσκεις ἔτι ἐκ Διὸς οὐκ ἔτι δ' ἀλκή; An non cognoscis, quod ex Jove non sequitur auxilium? *Cerda*

129 *Auxilium solitum*] Quasi dicat, Qui fugere semper soliti sunt. *Don.*

Non tela, nec ignes Expectant Rutulos] Non expectant Trojani, ut Rutulorum ignibus aut telis pereant: qui jam navium amissione perierunt. *S.*

130 *Expectant Rutulos*] In antiquis *expectant*. Sed enim Grammatici quidam in hoc significato adimunt s, uti alibi dictum. *Pierius*.

Maris invia Teucris] Color est. Nam rem, quam pro se Trojani putabant, in contrarium vertit, dicens, navigationis et fugæ auxilium perdidisse Trojanos; quos constat pro felicitate habuisse, navigationis vitare discrimina. *Servius*.

131 *Rerum pars altera adempta*] Id est, naturæ rerum. Humanæ enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare et terra. *Idem*.

Rerum pars altera adempta est] Neque id placet, quod in Romano codice legere est *depleta est*, quum aures magis impleat *adempta*, quod forte factum per apostrophem. *Pierius*.

132 *Terra autem in nostris manibus*] Ita est in Romano codice, et in Oblongo, et in Mediceo: sed in aliis quibusdam antiquis legere est, 'in manibus nostris.' *Idem*.

Tot millia] Separa, et deinde dic *gentes*. *Donatus*.

Tot millia gentes Arma ferunt Italæ] *Milia* unico l antiquissima veterum consuetudine scriptum. In codicibus antiquis plerisque *gentis* legitur, quod genitivi casus multi volunt esse, 'Gentis Italæ.' Sed mihi figuratum magis videtur *gentes* legere, atque ita nescio quid elegantius præ se ferre. *Pierius*.

133 *Nil me fatalia terrent*] *Nihil* pro *nom*, et tacitis occurrit questionibus dicens, Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, jam venerunt, completa sunt fata: et callide tacuit quod erat fatale. Trojani enim dicebant Italæ sibi regna deberi. Et est oratorium, quæstiones ita proponere, ut facilem solutionis sortiantur eventum. *Servius*.

134 *Si qua Phryges præ se jactant responsa deorum*] Jactant, quasi et ista confingant: ant, 'Præ se jactant,' præferunt. *Idem.*

Phryges] Pro convitio posuit. *Donatus.*

135 *Sat fatis Venerique datum est*] In Romano quidem codice et in Mediceo est habetur: in aliis vero minime: perinde ac etiam in eo loco, 'sat patriæ Priamoque datum,' absque est legitur: quod longe concinnius videtur. *Pierius.*

Tetigere quod arca, &c.] Quæstio est, an superare possent qui forte venerint; et, sicut supradictum est, per concessionem argumentatur: etiamsi vera sunt quæ jactant, tamen jam completa sunt, 'tetigere quod arva Fertilis Ausonia Troës.' *Serv.*

Tetigere quod arca, &c.] Non abit hic locus ab eo *Æn.* vii. 'Si gener externa petitur de gente,' &c. ubi quemadmodum *Amata* interpretatur fata in gratiam Turni; ita hic Turnus in gratiam quoque sui. *Cerda.*

136 *Sunt et mea contra Fata mihi*] Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur uti mendacio, cum redarguere nullus potest; ut in hoc loco: quis enim potest scire si Turno vere data sint, necne, responsa? Sane quia scit falsum esse quod loquitur, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem, raptam sibi conjugem. In quo facto, utitur Græcorum exemplo, qui ob raptam Helenam gentem delevere Trojanam. *Servius.*

Sunt et mea Fata mihi] Allusum forte ad *Hom.* II. III. *πᾶρ γὰρ θεοὶ εἰσιν ἡμῖν*: *Adsunt et nobis Dii.* Tale et illud *Ovid.* 'habetque Deos pars utraque.' Hæc duo alii junxerunt. Addo *Tacitum* qui *Ann.* I. 'Non hic silvas et paludes, sed æquis locis æquos Deos.' *Achill.* quoque ad *Hectorem* II. XX. *τίς καὶ ἐμοὶ γὰρ θεῶν ἐντράφους ἐσσι.* *Plutarch.* in *Nicia*:

ἀλλ' ἐρέουσ' ἔχων μύθους ὁ Ἀλκιβιάδης: *sed alios habet Alcibiades vates.* Similimum illud *Eurip.* in *Herac.* ubi *Iolaüs*: 'Si Argivis præest Juno, nobis Minerva.' Græca sunt: *τῶν μὲν γὰρ ἦρα προστατεῖ, ἡμῶν δ' Ἀθήνα.* Inde in *Phæniss.* *Polynices* Argivus invocatur *Junonem* contra fratrem, *Eteocles* Thebanus *Minervam* contra fratrem. *Cerda.*

138 *Conjuge præcepta*] Invidiose sponsam conjugem vocat. *Servius.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque gementur. *Idem.*

Solos Atridas] Si luerunt pœnas primarum injuriarum in *Atridas* pulsi patria, luent et istarum in nos jam extorres, et ideo imbecilliores: est ergo mirum exemplum. Deprimit autem omnia illorum gesta apud *Trojam*, et se Græcis præponit, quod non fraude, sed vi velit adoriri. *Don.*

Nec solos tangit Atridas Iste dolor] Comparat *Macrobius* v. 9. locum hunc cum illo *Homerico* II. IX. *τί δὲ λαὸν ἀτήγαγεν ἐνθάδ' ἀγέλας Ἀτρείδης; ἢ οὐχ' Ἑλένης ἔνεκ' ἠκούμοιο*; 'H μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρείδαι; Et quidem versum *Homerici* jactatum instar *Proverbi* *Erasmus* jam monuit ex *Ulpiano.* *Lege* illum *Chil.* IV. Cent. 6. c. 34. *Cerda.*

Tangit] Est hoc, quod *Hom.* sæpe in re simili *ἰκνέει*, et *ἱκερό.* Alii *ἀπρεσθαί*, et *θίγειν.* *Ovidius* *Epist.* 'nec te, *Pari*, munera tangunt,' id est, non te afficiunt, et commovent munera. *Val. Arg.* VIII. 'socios ea gloria tangit.' Vid. *P. Victor.* *Var. Lect.* IX. 19. *Idem.*

140 *Periisse semel satis est*] Quasi obiectio est, ut si dicatur, 'sed periisse semel satis est'; immo vero semel satis fuit eos peccasse: ex quo colligitur quotiens peccaverint, totiens eos perire debere. *Servius.*

Sed periisse semel satis est] In codicibus nonnullis admodum vetustis,

legere est, *si periisse*, et pro peccare, *peccasse*. Nam si *sed* legas, ratiocinium illud non nihil impetum concitæ orationis remorari videtur, quæ nihilo secius tamen decurrit, dicendo *si*. In quo illud unum est negotium, ut ad objecta respondeatur, nèque nunc per interpellationem, dum res geritur, retardetur. Affirmativa enim omnis enuntiatio moram trahit, quæ in condicionali, vel conjunctiva operatur. *Pierius*.

Sed periisse, &c.] Sensus est: Si semel peccasse, et peccati istius pœnam luisse sufficeret; profecto Trojanis omnes sœminas vehementissime odissent. Ita diluit occupationem peccandi consuetudine in Trojanis: ut quos exitium suum ad frugem bonam formare non valuerit. *Taubmann*.

141 *Penitus modo non genus omne perosos Fœmineum*] Modo omne genus fœmineum non eos penitus perosos oportebat, propter quod ante perierunt. Locutus est autem figurate. *Servius*.

Penitus modo non genus omne, &c.] In codicibus aliquot antiquissimis 'modo nec genus.' Sed recte *Servius non* adverbium agnoscit. Est et ubi *perosum* legatur, sed corrupte. Nam *perosos* legendum: quod duorum infinitivorum *periisse* et *peccare*, suppositum est. *Pierius*.

Modo non] Ferme, commodum: Græcis *μωρονουχι*. Sic Tibull. i. 1. 'Jam modo non possum contentus vivere parvo.' *Emmeness*.

142 *Medii fiducia valli*] Quod inter Trojanos Rutulosque sit medium: et bene de muris nihil dixit. *Servius*.

143 *Fossarumque moræ*] Non tutela: sed mortis dilatio. *Idem*.

Fossarum moræ leti discrimine parvo] In Romano codice legere est 'fossarumque mora et leti discrimine parvo Dant animos.' In eodem, in Porcio, et aliis quibusdam manu scriptis, 'discrimina parva' legitur per appositionem, quod valde

placet. *Pierius*.

Leti discrimina parva] Quantum scilicet murus habet latitudinis, tantum a morte est discriminis. Quis nescit illud Juven. Sat. xii. 'digitis a morte remotus Quatuor: aut septem, si sit latissima tæda?' Cestius apud Sen. Rhet. Cont. 16. 'Parva materia sejungit fato.' Quem ad locum And. Schott. adducit verba Theonis Sophistæ. Quæ præcipue ad rem faciunt, hæc sunt: *πλησίον ἔχοντες τὸν θάνατον πλέουσι, λεπτήν ἔχοντες εἰς σωτηρίαν ἐλπῖδα, τὰ ξύλλα, ἐφ' ὧν φέρονται: Proximam habent mortem, qui navigant, tenui lignorum, quibus feruntur ad salutem, spe*. Ideo Plin. eleganter xxxv. 7. naves vocat *pericula*. Quasi nihil periculosius, quam ubi est minimum discrimen a morte. Curt. l. iii. de re alia loquens, 'tenue discrimen' dixit. Hom. Iliad. *τυτθὸν γὰρ ὅπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται: paululum enim a morte distant*: et l. x. *ὁλίγος δ' ἐστὶ χώρος ἐρούκει*: quia exiguum loci spatium a morte arcebat. *Cerda*.

144 *An non viderunt*] Legitur et 'At non viderunt:' si *An non*, absolutum est; si *At non*, inceptiva est particula ad ornatum pertinens. Horatius, 'At o Deorum quicquid in cælo regit.' Tale est, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor:' et est exemplum a majore ad minus, hoc est, At credo, non viderunt Neptuni manu fabricata mœnia conflagrasse, ut fiduciam vitæ in exiguu vallo et parva fossa habeant. *Servius*.

An non viderunt] In antiquis plerisque codicibus *At non* legitur, particula ea confutationibus, comparationibus, et redargutionibus apta: ut, 'At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.' *Pierius*.

145 *Considerare in ignis*] Ita Æn. ii. 'considerare in ignes Ilium.' Prop. iii. 9. 'in cineres arcem sedisse.' Et Tacit. Hist. iii. 'Cum omnia sacra profanaque in igne considerent.' C.

146 *Sed vos, o lecti, ferro quis scindere vallum Apparat*] In codicibus aliquot antiquis *sed vos electi* legitur, quod nequaquam placet. Illud non ita repudiaverim, quod in Mediceo et aliis codicibus perveteribus habetur, 'ferro qui scindere vallum.' Et in aliquot ex his *apparet*. Non per interrogationem, sed per enuntiatum; quamvis interrogatio non displiceat. *Pierius*.

Sed vos, o lecti, &c.] Totus hic locus Homerum sapit ex Nota Macrobi. v. 9. Habentur versus II. XII. Ὀρνυθ' ἰπποδάμοι Τρῶες, ῥήγνυσθε δὲ τείχος Ἀργείων, καὶ νηυσὶν ἐνέλετε θεοσιδαῖς πῦρ: *Surgite bellatores Trojani, frangite munitionem Græcorum, et navibus impingite ignem noxium.* *Cerda*.

Lecti ferro] Utrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti? ut si dixisset, virtute lecti. *Servius*.

O lecti] Nescio quid hoc grandius ad benevolentiam, quam illud omnium *o socii*: quam illud Ammiani l. xx. ore Juliani, 'propugnatores mei fortes, et fidi:' quam illud ejusdem l. xxi. 'magni commilitones.' Tales milites *κρυθέρας* vocat Hom. II. XIII. *Cerda*.

Vallum] Historice locutus est: *Vallum* autem dicitur ipsa munitio. Nam *valli* fustes sunt, quibus vallum munitur. Ipse de sustentaculis vitium, 'Vallos primus sub tecta referto.' *Servius*.

Scindere vallum] Tale illud Hom. II. XII. apud quem Hector hortatur suos τάρπρον διαβαρέμεν. *Cerda*.

147 *Mecum invadit, &c.*] Sup. quoque se exemplum proposuit: 'Ecquis erit mecum, o juvenes, qui primus in hostem,' &c. Alexander apud Curt. l. iv. 'Nec postulare se, ut fortiter capesseret prælum, nisi ipse ceteris fortitudinis fuisset exemplum; se ante prima signa dimicaturum spondere:' et de eodem l. III. 'ante prima signa ibat.' De Juliano Amm. l. xv. 'Pugnatores accendens

præeundo.' De Annibale Polyb. Hist. III. τότε μὲν ὑπὸ δέσπυα τῷ πλήθει ποιῶν αὐτόν: *Se ipse multitudini in exemplum dabat: et statim παραβῶλως διδοὺς αὐτὸν εἰς τοὺς κινδύνους: temere se in pericula objiciebat.* Marius ab Sallust. Jugurth. dicitur, 'in prælio consultor idem, et socius periculi.' Plin. de Trajano Paneg. 'dux et miles.' Ut de Alexandro Curt. III. 'Non ducis magis quam militis munera exsequebatur.' De Catilina Sallust. 'Strenui militis, et boni Imperatoris officia simul exsequebatur.' Vide Albertum Krant. Hist. Vand. VI. 20. ubi loquitur de Absalone Episcopo belli duce.' *Cerda*.

Trepidantia castra] Ut, 'turbata arripe castra.' *Servius*.

Trepidantia castra] Nam hæc occasio rei gerendæ. Respectum, credo, ad illud Iridis, quæ supra ad Turnum, 'et turbata arripe castra.' Idem Turnus in Æn. x. 'ultro occurramus ad undam Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.' *Cerda*.

148 *Non armis mihi Volcani, non mille carinis*] Bene arma generaliter dixit. Nam et ipse habuit a Vulcano, sed solum gladium: ut, 'Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.' Per hoc autem quasi latenter dicit se Achille esse meliorem, qui se Trojanos etiam sine divinis armis superare posse confidit. *Servius*.

Mille carinis] Vid. supra Æn. II. 198. *Emmeness*.

149 *Addunt se protinus omnes*] Ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoriæ: quidam *protinus* hic pro *licet* accipiunt. *Servius*.

150 *Tenebras et inertia furta Palladii*] Nam Diomedes et Ulysses noctu Trojam ingressi, simulacrum Mineræ fatalis sustulerunt. Vide Æn. II. 164. *Taubmann*.

151 *Cæsis summæ custodibus arcis*] In Romano codice, 'cæsis latæ cus-

todibus arcis' legitur: in quibusdam aliis *late* adverbialiter: horum utrunque fœdiorem ostendit cædem. Sed epitheton *summæ*, proprium est arcis. Et Homericum est carmina repetere: quod nonnunquam Virg. imitatur. *Pierius*.

152 *Nec equi cæca condemur in atro]* In Romano codice *alveo*. Unde in quibusdam aliis antiquis *cæco*. Sed de *alveo* non admodum sollicitus fuërim. Quod vero *cæco*, an *cæca* legendum sit, Attius quidem virili genere *alcum* posuit: sed Virgilium ait *Noënis* fœmininum protulisse. *Idem*.

153 *Luce palam]* Propter 'tenebras et furta inertia.' Vel *luce*, quod Ilium nocte captum est: *palam*, quia insidiis. *Servius*.

Igni circumdare muros] In gloriam sui, in contemptum Trojanorum: nam hoc genus belli totum ad contemptum hostium. Auctor Paneg. Constantini: 'Neque vallo fossaque obsessio inchoata est, nec cuniculis agendis, nec machinis admovendis, nec incutiendo ariete tentati quassatique sunt muri: sed statim injectæ faces portis, scalæ propugnaculis,' &c. Hæc enim in oppugnando facilitas et celeritas despiciat arguit: et de hac re est sermo Panegyristæ. Inde in Æn. XII. 'Scalæ improvviso, subitusque apparuit ignis,' Quasi ita facile oppugnaretur Latini civitas. *Cerda*.

154 *Haud sibi cum Danaïs, &c.]* A natione, ut imbelli, et quæ tecto dolo, non virtute, vincere didicit: quare diserte addidit, *arte Pelæga*. Græcis dolis, et Græca fide. *Hortens*.

Faxe] Germ. *Was gills*. Vide Notas Plauti Aul. III. 5. 20. *Taubmann*.

155 *Esse putent]* In codice Mediceo, et aliquot aliis antiquis, 'esse ferant' legitur. *Pierius*.

Decimum quos distulit Hector in annum] Legere est in antiquo codice, *decimum* per *u* in pene ultima: et in antiquissimo codice actionum in Verrem M. Tullii, semper *decumas* notatam animadverti, 'et agri Vejentani

decumas votas.' Et ita passim apud Livium in veteri codice, 'et quartionis decumi' Augusti Liberti monumentum alibi citavimus, ne quis hoc per librariorum imprudentiam scriptum putaret, sed quia ætas illa in Augusti gratiam ita scribere consuerit. Cujusmodi exempla locis pluribus recitata sunt. *Pierius*.

Quos distulit Hector] Bene solius Hectoris facta est commemoratio, ut ostendatur periisse eum, qui potuit esse terrori. Et satis Hectori dedit, quasi plus esset differre quam vincere, per quod vult Ænean nihil fortiter in bello fecisse Trojano. *Servius*.

Decimum quos dist. Hector in annum] Est hoc, quod in Æn. XI. de eodem Hectore et Ænea: 'et in decimum vestigia rettulit annum.' Ita etiam Hector a Sen. Troadib. dicitur 'mora factorum,' ut etiam a vetere Poëta Apronio Silone apud Sen. Rhet. Suas. I. 'belli mora concidit Hector.' Andromacha II. XXII. loquens cum suo Hectore: *Ὀλὸς γὰρ σφιν ἔρυστο πύλας, καὶ τεῖχεα μακρὰ*: Solus enim ipsis defendebas portas, et muros longos. Philostr. in Heroic. de eo loquens, *καὶ τὸ ἐπ' αὐτῷ, καὶ μὴ ἐπ' ἑλλας, εἶναι τὴν Τροίην*: in illo, et in alio nemine, Trojanorum rem sitam. Ab Calab. II. dicitur *μέγα κράτος Τρώων*: et I. X. *ἐρύετο δούρατι πάτρην*. Vide et Strabon. I. XIII. ubi Fimbria cum gloriaretur, undecimo die Trojam cepisse, cum Agamemnon vix annis decem, audivit, *οὐ γὰρ ἦν Ἐκτωρ ὁ ὑπερμαχῶν τῆς πόλεως*: non enim Hector aderat, qui pro civitate pugnaret. In Æn. II. 'spes o fidissima Teucrum.' Sen. Trag. 'columen patriæ.' *Cerda*.

156 *Melior quoniam pars acta diei]* Id est, major, et prima. An quoniam dicit hoc optimum quod matutinum? *Servius*.

Melior pars diei] Id est, major, et prima, hoc est, e duodecim horis septem primæ: quæ cum exactæ sunt, non major tantum, sed et melior pars acta est. Et consultis

sime dixit non *maiores*, sed *meliores* partem. Romani enim primis septem horis seria tractabant, reliquis jocos, balnea, et convivia sectabantur. Paulus JC. 'Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum:' quem locum curiosissime explicat L. Ramirez Hisp. ad Martial. iv. 8. Vide et Turneb. iii. 14. Ita 'solidum diem' Horatius Od. i. vocat eas horas, quæ ante cœnam rebus seriis destinatæ erant, ut diximus etiam ad Plaut. Asinar. iv. 2. 'De die potare.' *Taubmann*.

Pars acta diei] In plerisque codicibus antiquis, *diei est* legitur; quod sua me offendit exilitate; quum absque substantivo verbo concinnius omnino versus hic enuntietur. *Pier.*

157 *Bene gestis corpora rebus*] In eo tantum, quod hostes non ausi sunt egredi: nam nihil egerant. Ergo hortativa est oratio ad socios, ut audaciores esse debeant cum videant se timere. *Servius*.

158 *Procurate*] Verbum compositum, id est, curate. *Idem*.

Corpora procurate] Hæc e mediis castris in Poësin tracta, in Scal. v. 3. Proverb. est Varronis: 'Pransus paratus:' quod a militibus tralatium est, qui pransi et curatis corporibus ad pugnam expediti debebantur. Cato Orig. i. v. 'Exercitum suum pransum paratum cohortatim eduxit foras atque instruxit.' Hinc idem Varro: 'Pransum ac paratum esse hominem oportet,' id est, ad omnem casum semper instructum. Vide J. Lips. ii. 9. Elect. et Auson. Popmam in Collect. p. 209. Contrarium est, 'Pransus potus:' quo et Cic. utitur. De quo in Comment. nostro Plantino Menæch. iii. 2. *Taubmann*.

Pugnam sperate parari] Scilicet contra Trojanos, non a Trojanis, ne videatur contra supradicta omnia nunc sociis inferre terrorem. Ergo a me parari sperate, id est, pugnaturos vos acitote, licet hostes muris se teneant, ut, 'Arma parate animis, et spe præ-

sumite bellum.' *Servius*.

Et pugnam sperate parari] Antiqui omnes codices, quotquot inspexi, *sperate parari* legunt. Quod etiam agnoscit Servius, cum dicit, 'contra Trojanos, non a Trojanis,' scilicet parari pugnam. *Pierius*.

159 *Vigilum excubiis*] *Excubie* diurnæ sunt: *Vigilie*, nocturnæ. *Serv.*

Vigilum excubiis] Notant Grammatici *excubias* esse diurnas, *vigilias* nocturnas: ita tamen ut *excubie* pro vigiliis sumantur, non contra *vigilie* pro excubiis. Credo illos decipi in hoc extremo, nam *vigilie* fortasse pro excubiis, inclinante in hoc Ammiani loco l. xx. 'Proin dies et noctes intenti vigiliis, cautiore stantes utrobique faciebant.' Ubi *vigilias* nominat de diebus pariter et noctibus, nullo discrimine. Et statim, cum narratur bellum, die factum, non noctu ait: 'Defensores, ni vigilassent, exitium adfore jam sperantes.' *Cerda*.

160 *Cingere flammis*] In antiquis *flamma*. Sed magis placet *flammis* numero multitudinis, ut negotium id multorum opera procuratum indicet. *Pierius*.

161 *Bis septem Rutuli*] Locus Hom. clarus Il. ix. "Ἐπὶ ἑπταμόρεσσι φύλακων, ἐκαστὸν δὲ ἐκάστῳ Κοῦροι ἑμὶ ἑσταίχον, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντες: *Septem erant duces custodiorum, centum vero cuilibet Juvenes una ibant, longas hastas manibus habentes.* Virgil. supra Homerum 'bis septem,' quia infra, 'variantque vices.' Itaque, etsi non dicat, certum est tamen, septem præpositos vigiliis, dum alii septem interquiescerent; deinde variatam vicem. *Cerda*.

162 *Centeni quemque*] Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ; nam ex numero militum, qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet. *Servius*.

Centeni quemque sequuntur] In Romano codice *secuti* legitur: in reliquis *sequuntur*, et *secuntur*. *Pierius*.

163 *Purpurei cristis juvenes*] *Hic*

versus per figuratum ablativum prolatus est. *Servius*.

Purpurei cristis juvenes] Sunt codices, in quibus 'purpureis cristis' legatur. Sed figuratum magis *purpurci*: et huic similis nominativus sequitur 'auroque corusci,' quamvis etiam dici possit, 'Corusci purpureis cristis, auroque.' *Pierius*.

Purpurei cristis juvenes] Figurata, et elegans locutio, pro *purpureis cristis*: ipsi enim a cristis purpurei. Sic infra vocat Nisum 'jaculo celerem,' pro, 'jaculo celeri.' Iterum, 'Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis Aureus:' pro *armis aureis*. Sic Pers. Sat. v. 'recutita Sabbata,' pro Sabbata Judæorum recutitorum. Judæi enim recutiti, et vere apellæ, non Sabbathum. Hom. libro II. xi. *φολυκί φαινός*, id est, *splendidus purpura*. Eurip. in Herc. πολὺν δάκρυον, loquens de Amphitryone, *lacrymas canas*, pro, lacrymas cani hominis: et in Tauris: ἀπνους ἀκράς, *insomnes petras*. Non certe petreæ marinæ insomnes, sed qui præternavigabant. Ibid. κλισίαν λύκων δολίην, pro, *λύκων δολίαν*: et in Rhese, φερὸς αἰμόλον δόρυ: *hominis hastam decepticem*, pro, *φερὸς αἰμόλου*. *Cerda*.

164 *Variant vices*] Ut invicem poterant. *Servius*.

Variantque vices] Similiter apud Apulejum Met. I. ix. 'Anus quædam, stupri sequestra, et adulterorum internuntia, de die cottidie inseparabilis aderat: cum qua protinus jectaculo, ac dehinc vino mero mutuis vicibus velitata, scenas fraudulentas in exitum miserum mariti construebat.' *Emmeness*.

165 *Indulgent vino*] Ablativus casus est, et deest *sibi*; ni figuratum est, ex fiducia scilicet; sequitur enim, 'quæ Rutulos habeat fiducia.' *Serv.*

Vertunt crateras ænos] Potantes exhauriunt: et est hemistichium Ennianum. *Idem*.

Vertunt crateras ænos] Innuitur largissimum potandi genus; ita enim

bibebatur, ut toti crateres verterentur. Ita accipe Plautum in Stichio: 'Namque ædepol quamvis subito vel cadus verti potest.' Et Stat. Theb. I. vi. 'spumantemque oro supino Vertere,' scilicet craterem: et Horat. duobus in locis. Nam Od. III. 29. 'Non ante verso lene merum cado.' Et Stat. II. 8. 'Invertunt Aliphanis vinaria tota.' Sicut ergo 'inclinare cadum,' erit parce bibere: ita *vertere*, erit largissime. Nam, cum eo res devenit, ut cadus vertatur, jam tum fundus hauritur. *Cerda*.

166 *Conlucent ignes*] Ad ignem enim agebantur vigiliæ. Hinc statim vs. 189. 'Lumina rara micant.' Hom. Iliad. Θ. 550. πυρὰ δὲ σφισι καίετο πολλὰ: et 557. Τρώων καίοντων πυρὰ φαίνετο Ἰλίοθι πρό. Χίλ' ἂρ' ἐν πεδίῳ πυρὰ καίετο, πὰρ δὲ ἑκάστῳ ἑλαιο πενήκοντα, σέλας πυρὸς αἰθόμενιο: *Trojanorum accendentium ignes apparebant ante Ilium*. Mille siquidem in campo ignes ardebant, apudque singulos Sedebant quinquaginta viri ad jubar ignis ardentis. Et Horat. Od. I. 10. 'Thessalosque ignes, et iniqua Trojæ Castra fessellit.' *Emmeness*.

Custodia] Nomen ambiguum, sed modo quæ custodit. *Servius*.

Custodia] Nota diligenter, *custodiam* non solum dici de carcere, ubi vincti, sed etiam de ipsis custodibus: et ita hoc loco *custodia* sunt ipsi milites. Josephus Bell. VII. 15. τὸ τεῖχος φρουρὰς ἐπιμελεστέρας διελάμβανεν. Ubi φρουρὰς dixit, quos statim φρουροὺς se explicans. Adjicit enim, οὐ μὴν ἀντέχειν οἱ φρουροὶ πρὸς τὰς αὐτομαλίας ἰσχυῶν. Et Claud. Eutrop. II. in sermone etiam vigiliarum, 'vicibus custodia nullis Advigilat vallo,' id est, nulli custodes per vices vigilant. Sed et *custodiam* sumi pro ipsis vinctis omitto, ne agam quæ jam Lipsius. Itaque vox una contrariam habet significationem: nam significat et custodientem, et custoditum. *Cerda*.

Noctem custodia ducit] Est hoc, quod Horat. Epist. I. 5. 'Æstivam

sermone benigno tendere noctem.' Locutus vero Virgil. phrasi Plauti Trucul. 'noctes ducere.' Propert. i. 3. 'perducas noctes.' Stat. Theb. ii. 'Insomnem ludo certatim ducere noctem.' Valer. Arg. i. 'ludoque educite noctem.' Lucan. l. iv. 'Extrahit insomnes bellorum fabula noctes.' Plutar. in Themist. *νύκτας ἀγρυπνεῖν*. *Idem*.

167 *Insomnem ludo*] Custodes vigilabant, bibebant, ludebant: quæ omnia non refectionis erant, sed fatigationis. Et observa in his decorum. *Taubmann*.

168 *E vallo*] E muro. *Servius*.

Hæc super e vallo prospectant Troës] Hæc videntes Trojani; facili enim fuit de summo prospectus, quia ignis plurimis locis accensus nihil occultabat. *Donatus*.

Armis alta tenent] Bona elocutio, id est, armati tenent alta, hoc est, muros; *tenent* autem custodiunt. *Serv.*

169 *Trepidid formidine*] Festini per formidinem. Nam non est iteratio. *Id.*

170 *Explorant*] Confirmant. *Idem*.

Pontique] Qui fiunt in muris angustioribus. Ut sit facilius transitus ad divisas muri partes. *Idem*.

Propugnacula] Pinnae murorum. *Idem*.

Pontique et propugnacula jungunt] Explico, 'jungunt pontes propugnaculorum.' Est enim figurata locutio, ut, 'pateris libamus, et auro.' Sunt vero hi pontes, qui parati ad discursum militum, ideo excitabantur inter turres, aut propugnacula. Hos pontes fuisse apud Amm. intellige, cum de obsessis ait l. xx. 'Ingentibus animis per turres discurrerant,' scilicet mediis pontibus. Inde idem eodem lib. nominat 'mœnium membra,' videlicet ab hac distinctione formati operis; nunc enim hi pontes tanquam brachia, quæ porriguntur inter turres. Quo etiam modo locutus Cassiod. in Psalm. 148. 'Palatium, quod multis membris, multis

spatiis ambiatur.' Vide Sidon. Epist. ii. 2. et ibi Savarum. *Cerda*.

173 *Rectores juvenum*] Legitur et *juveni*. Si *juveni*, Ascanium: si *juvenum*, magistros militum accipe. *Serv.*

Juveni] Ascanio, aut appellatione unius omnes intellexit. *Donatus*.

Rectores juvenum] Ex disciplina militari, ut apparet ex Tacit. Ann. i. 7. ubi Druso *juveni* eunti ad Pannonias datus rector a Tiberio Ælius Sejanus. Et ex eodem l. iii. ubi, 'datusque rector C. Cæsari Armeniam obtinenti.' Hos Æschines contra Timarchum vocat *διδασκάλους*, ut postea Virgil. *magistros*. Talem virum Horat. Od. i. 3. vocat *Regem*, eo versu, 'Actæ non alio Rege puertiz.' *Cerda*.

Rerum dedit esse magistros] Pari forma Plato lib. πολ. E. οὐ τοὺς φαυλοτάτους αὐτοῖς ἐπιστήσουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἐμπειροῦ τε καὶ ἡλικίᾳ ἱκανοὺς, ἡγεμόνας τε καὶ παιδαγωγοὺς εἶναι. *Germanicus*.

Magistros] Inde verbum *magistrari* apud Festum, pro *moderari*. • *Cerda*.

174 *Omnis per muros legio*] Tale quid Enn. Ann. iii. 'mæros, urbemque forumque Excubiis curat.' Jungit, ut vides, *muros* cum *sorte*, et cum *legione*. In primo alludit ad etymon, ait Columella in Enn. Nam *muri*, aut *mæri* (quod idem) dicti sunt ἀπὸ τῆς *μολπας*, quod quisque pro parte aut sorte sua illos tueatur. In altero alludit hac conjunctione ad veterem notitiam, qua *murus* usurpatus est pro legione, ait Lips. in Analect. ad Militiam Rom. Clare Veget. 'Antiquos murum dixisse pedestrem exercitum.' Dio l. liv. τοιαῦτα τεῖχη τῶν ἐκ καταλόγου στρατευομένων: ubi *τεῖχη* sunt *muri*, et Dio pro legionibus posuit. Quis scit ergo an ex hac affinitate significationum quæsitæ Poëtæ affinitas vocum trium, 'murus legio sortita?' *Cerda*.

Sortita periculum] Aut sorte divisa ad defensionem periculi: aut parturiens periculum quod quisque experiretur. *Servius*.

175 *Exercetque vices*] I. e. per vices excubare jubet. Supra, vs. 62. 'agni balatnm exercent,' id est, continuant, movent: ita Æn. x. 'Exercere diem,' est, exercere se in die. Scalig. iv. 16. *Taubmann*.

Exercetque vices] Est hoc, quod Prop. El. iv. 12. 'Fungere maternis vicibus,' &c. Sup. alio flexu, 'variantque vices.' Hom. Il. ix. ἀμειβόμενοι φύλακας ἔχον: *per vices habebant custodias*. Et quidem per duas vigiliis; nam hic fuit mos Romanus, vel ex Lucano, qui l. v. 'Tertia jam vigiles commoverat hora secundos.' Itaque primi vigiles durabant primam et secundam vigiliam: secundi tertiam et quartam. Audis enim in Lucano *secundos vigiles* surrexisse ad tertiam vigiliam. *Cerda*.

Quod cuique tuendum est] Exercet unusquisque vices ad id, quod accipit, tuendum. *Servius*.

176 *Nisus, &c.*] Quam scite dixit nomen patris, locum in quo natus, et quibus esset studiis! *Donatus*.

177 *Hyrtacides*] Sunt qui putent (neque vero hoc illepidum quæsitum existimat Victorius xxviii. 16.) Nisum fuisse fratrem Asii, quem Homerus celebrat: tum quia Asius ab Græco ὀφρακίδης quoque dicitur: tum etiam, quia uterque aggressus est audax facinus; Asius apud Homerum, Nisus apud Virgilium. *Cerda*.

Ida Venatrix] A plerisque Ida mater Nisi accipitur, quia dixit *venatrix*. Nam si montem volueris accipere, abusive 'Idam venatricem' dictam intellige pro venationibus abundantem. Nam *venatrix* est proprie quæ venatur, non quæ venationibus abundat. Aut *venatrix* pro his, qui in ea venantur, ut 'domitrixque Epidaurus equorum.' *Servius*.

Ida] Capiō montem: et suspicor hunc Heroem esse ex numero illorum, qui dicti geniti e montibus, ut alii ex fluminibus, ex vetere heroïcorum temporum consuetudine, quibus Iupanaria

in his locis celebrata sunt, vel certe conjugia. Hinc est, ut multi Heroës dicantur fluviorum, aut montium filii, de qua re jam alibi a me. *Cerda*.

Ida venatrix] Jan. Parrhasius et Erythræus de Ida monte intelligunt, quem Hom. etiam Hymno in Venerem μητέρα θεῶν, *ferarum parentem*, vocavit. *Taubmann*.

178 *Jaculo celerem*] Bene inducit Nisum optimum esse jaculatorem: et hanc præmittit armorum peritiam, quia plurimum potuerit in Euryali defensione. *Servius*.

179 *Et juxta comes Euryalus*] In antiquis aliquot exemplaribus 'Et Nisum juxta Euryalus' legitur. *Pier*.

Et juxta comes Euryalus] Paria amicorum multi conjunxerunt; hæc si velis, adi Joannem Scopam Collectan, c. 10. ubi ex Plutarcho, Philostrato, Val. Max. *Cerda*.

180 *Trojana neque induit arma*] Hoc est, qui nondum bellicosa arma induerat, id est, acceperat. Et hoc dicit, Pulcher quidem erat, sed nondum bellandi peritus. *Servius*.

Trojana neque induit arma] Cæteris pulchrior. Pulcherrimus autem cum esset armatus. *Donatus*.

Trojana nec induit arma] In antiquis aliquot codicibus, *neque induit* snaviori numero legitur. *Pierius*.

Trojana neque induit arma] Ego hunc sensum esse censeam: In Trojanis pulchrior alter non erat Euryalo; neque in armatis quidem Trojanis; vel tunc etiam, cum Trojana arma induisset. Nec Donati verba hinc abeunt. *Taubmann*.

181 *Prima juvenia*] Num prima lanugine? *Servius*.

Juventa] *Juventa*, lanuginem erumpentemque barbam significat: ut et ἡβη Græce. Turneb. xxi. 15. *Taub*.

Intonsa] Hoc ad sua tempora retulit, alioquin heroës non tondebantur. *Servius*.

182 *His amor unus erat*] Id est, eorum studio flagrabant. *Idem*.

His amor unus erat] Reddit versum Hom. II. XVI. Πάτροκλός τε καὶ Ἀντομόδων ἓνα θυμὸν ἔχοντες. Sidon. Epist. v. 9. 'Animæ duæ, animus unus.' Minutius in Octav. 'Crederes unam mentem in duobus fuisse divisam.' Manil. I. II. 'Unum pectus habent, fideique immobile vinclum.' Theocr. εἰδ. XII. ἀλλήλους δ' ἐφίλασαν ἴσῳ ζυγῷ : πῦυτο se amabant æqua lege, æquo jugo. Cerda.

Pariterque in bella ruebant] Ant simul aut similiter, et pari virtute, id est, æque fortes erant. Servius.

183 *Tunc quoque communi*] Supra dixit, sorte singulis curanda loca provenisse: quod ipsum fuerat ad istorum felicitatem, ut nec ipsa sors divisisse videatur, quos tanta familiaritas copulaverat. Donatus.

Statione] Stationes non solum pro diurni temporis poni custodia, ut existimant, Lipsius De Milit. Rom. v. 8. et alii, verum etiam nocturni, docet in Notis ad Polyb. De Castris Rom. Robbertus Hermannus Schelius c. 2. *Emmeness.*

184 *Dine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale, &c.*] Apud Plotinum philosophum, et alios, quæritur, utrum mentis nostræ acies per se ad cupiditates et consilia moveatur, an impulsu alicujus numinis. Et primo dixerunt mentes humanas moveri sua sponte: deprehenderunt tamen ad omnia honesta impelli nos Genio, et numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur: prava vero, nostra mente nos cupere et desiderare. Nec enim potest fieri ut prava numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Unde nunc hic ortus est sensus. Hoc enim dicit Nisus, O Euryale, Diine nostris mentibus cupiditates injiciunt et desideria? an Deus fit ipsa mentis cupiditas? *Mentibus* vero addunt. Bene dixit addunt. Nam animus sui natura prudens est, sed ei additur, ut aliquid impatienter desideraret. Ser.

Dine hunc ard. ment. &c.] Repræsentat hic Maro susceptas II. K. explorandi vices communi conspiratione ab Ulysse et Diomede; cum Diomedes Trojanorum castra observaturus hæc ad Nestorem: Νέστορ ἐμ' ἐτρύνει κραδίη, καὶ θυμὸς ἀγώνων, Ἀνδρῶν δυσμενέων δῦναι στρατὸν ἐγγὺς ἔοντα Τρώων. Ulysses quoque in Cyclop. Eurip. εἰσῆλθέ μοι τι θεῖον quod respondere videtur huic, 'Dine hunc ardorem,' &c. Et II. N. καὶ δ' ἐμοὶ αὐτῷ θυμὸς ἐπὶ στήθεσσι φίλοισι Μᾶλλον ἐφορμᾶται πολέμῳ, ἢ δὲ μάχεσθαι, Μαιμάωσι δ' ἐνερθε πόδες, καὶ χεῖρες ὑπερθε: quod reddere videtur hoc versu Maro. Germanus.

Dine hunc ardorem, &c.] Incendorne hoc ardente desiderio Dei alicujus instinctu? An quisque diram et immensam suam cupiditatem pro Dei instinctu habet? Sed enim de divinis hisce verbis legendus est Cælius II. 9. et J. Parrhasius in Orat. pro Milone p. 159. et P. Victorius I. VII. c. ult. et XXVI. I. et T. Canterus Var. II. 6. itemque ipse Servius: ita Euripides atque etiam Menander, 'Ο νοῦς γὰρ ἡμῶν ἐστὶν ἐν ἐκδοσὶ θεός. Taubmann.

185 *Dira cupido*] Magna. Nonnulli tamen inter cupiditatem et cupidinem hanc differentiam esse volunt, ut masculino genere Cupidinem deum ipsum, id est, τὸν ἔρωτα significemus: fœminino cupiditatem: quamvis hoc auctores plerumque confundunt. Ser.

Dira cupido] Cogitationesne magnanimas Deus aliquis movet, an ipsa sibi mens Deus est? Donatus.

Dira cupido] Recte Servius exponit, magna: sic supra Æn. VI. 721. 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' et Juven. xv. 96. 'longæ diræ obsidionis egestas.' Invadere autem, quod in seq. vs. est, appetenter incipere denotat, ut Nonio exponitur. Emmen.

186 *Aliquid magnum*] Scilicet per hostis transitum. Servius.

Aliquid jamdudum invadere magn. Mens a. m.] Nec ita recedunt hi apud

Hom. Od. Δ. οὐκ οἷδ' ἔστις μιν θεὸς ἄρο-
ρεν, ἢ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφορμήθη ἴμεν ἐς
πᾶλον. Hic autem et observandum
et laudandum, ζεύγος φιλικόν, καὶ τῶν
ἱταίων ξυνοίης. Est item perlegen-
dus et ille locus ἐν ἐπτὰ σοφ. συμμ.
apud Plutarch. ubi motus animi cor-
porisque spontaneos distinguit, eos-
que, qui impulsore Deo in humanis
cientur animis, sub his quidem ver-
bis: 'Ἀνάχαρσις εἶπεν δεῖ τοῦ θαλέω κα-
λῶς ὑπαλαμβάνοντος ἐν πᾶσιν εἶναι τοῖς
κυρωτάτοις μέρεσι τοῦ κόσμου καὶ μεγί-
στοις ψυχῇ, οὐκ ἄξιόν ἐστι θαυμάζειν εἰ
τὰ κάλλιστα περαινεται θεοῦ γνῶμῃ' ψυ-
χῇ γὰρ ὄργανον τὸ σῶμα, θεοῦ δὲ ἡ ψυχὴ'
καὶ καθάπερ σῶμα πολλὰς μὲν ἐξ αὐτοῦ
κινήσεις ἔχει, τὰς δὲ πλείστας καὶ καλλί-
στας ὑπὸ ψυχῆς ὄντως αὐτὸ πάλιν ἡ ψυχὴ
τὰ μὲν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένη πράττει, τὰ
δὲ τῇ θεῷ παρέχει χρωμένη κατευθύνει
καὶ τρέπειν ἑαυτὴν ἢ βούλοιστο, πάντων
ὀργάνων ἐνπεπρωτάτου οὐσα. German.

187 *Agitat*] Molitur. *Servius*.

Quiete] Modo otio, non somno.
Nam in vigiliis fuerat conlocatus;
qui enim custos est, de insomnio suo
queri non potest. *Idem*.

188 *Cernis quæ Rutulos habeat fidu-
cia rerum*] Ipsius desiderii vult esse
rationabiles causas; ne vanum mens
agitare videatur: nam et negligentia
hostium per fiduciam nimiam ostenditur,
et occasio dabatur aliquid stren-
ue gerendi. *Idem*.

Habet fiducia] Quam sint confiden-
tes. Scalig. xiv. 16. *Taubmann*.

189 *Lamina rara micant*] De simili
inertia Tacit. Ann. i. 'Apud Roma-
nos invalidi ignes, interruptæ voces,
insomnes magis quam pervigiles.'
Stat. Theb. viii. 'Incertæque faces,
et jam male pervigil ignis.' Pet.
Apollon. l. ii. Excid. Hierosolym.
'Romanos sopor altus habet, tum lu-
mina sparsis Viva micant jam nulla
locis.' *Cerda*.

Somno vinoque sepulti] Alterum pen-
det ex altero. *Servius*.

Somno vinoque sepulti] In Rom. et

aliquot aliis legere est *soluti*, non *se-
pulti*: ut, *Solvent se somno*: et *Lycaus*
eo quod *solvat* appellatus. *Servius*
sepulti, quasi *sine pulu* interpretatur.
Sed et inferius quoque codices omnes
veteres *soluti* legunt in hanc senten-
tiam. Illud vero Ovidianum ex
secundo Pastorum, 'Utque videt co-
mites somno vinoque sepultos,' sunt
qui *gravatos* legant. *Pierius*.

Somno vinoque soluti] Vetus liber,
qui apud me est, pro *soluti*, habet,
sepulti: quæ scriptura non omnino
rejicienda; sic enim Lucret. l. i. lo-
cutus est: 'morbo affectis, somno-
que sepultis.' *Ursinus*.

190 *Silent late loca*] Lucret. l. i.
'fera murmura militiæ Per maria,
ac terras omnes sopita quiescunt.'
Cerda.

Porro] Hortantis est. Aut num
conjunctio expletiva? *Servius*.

191 *Quid dubitem*] Id est, cogitem:
omnis enim cogitatio in dubitatione
est ante sententiam. *Idem*.

Quæ nunc animo sent. surg.] Quid
decreverim faciundum. *Taubmann*.

192 *Ænean acciri, &c.*] Multum
quippe interest rerum gerendarum
præsentia ducis. Polyb. Hist. l. iii.
Inter ea quæ ad firmandos animos
conducunt, principe loco ponit, ἢ τῆς
παρουσίας ἐνέργεια τῶν ἐπισπωμένων.
Nam nihil efficacius; ideo signate
ἐνέργεια. *Cerda*.

Ænean acciri omnes, &c.] In antiquo
quodam codice *omnis*, ut quadret cum
viciniori *populus*, quod non ita mihi
satis facit, quum dilatatio totius in
partes figura longe venustior videat-
ur. Quare *omnes* omnino magis
placet. Sed enim et *populos* in veteri
codice, nominativo singulari, legitur.
Quam dictionem ita scriptam in legi-
bus xii. tabularum Victorinus adno-
tavit, ut alibi ostendimus. *Pierius*.

Populusque patresque] Transfert in
Trojanos Romanam consuetudinem,
ut solet plerunque. Prius enim ju-
bebat aliquid *populus*: postea con-

firmabat senatus. *Servius.*

193 *Reportent*] Portent. Nam *Re* vacat. Aut ab eo, quod est reportare. *Idem.*

194 *Si tibi, quæ posco, promittunt*] 'Poscere est,' secundum Varronem, 'quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: petere vero est, cum aliquid humiliter et cum precibus postulamus.' Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. Nam ideo adjecit, 'mihi facti Fama sat est.' *Idem.*

Nam mihi facti Fama sat est] Tale quid apud Aristot. lib. E. πολ. ubi docet, non deesse pro re nata illustres animas, quæ sola honesti ambitione et gloria quovis periculo tyrannos invadant, ut ab eis recepta jura libertatis civibus suis reddant, exemplo Dionis, qui inter audendum (ut Chion item Platonius) in ipso cœptum initio, oppressus occubuit. *Germanus.*

Nam mihi facti Fama sat est] Est hoc, quod Tacit. de Germanico Annal. II. post præclarum confectum bellum, 'ratus conscientiam facti satius esse.' Et Aristot. Polit. v. de viris hac mente præditis, τοῖς μονάρχαις ἐγχειροῦσιν, οὐ κτήσασθαι βουλόμενοι μοναρχίαν, ἀλλὰ δόξην. Tullius Tusc. I. de Ennio: 'Mercedem gloriæ effagitat ab his, quorum patres affecerat gloria.' Loca quæpiam ejusdem Tullii hac de re obvia sunt cuique. Sententia Græca teritur ista: Καλῶς ἀκούειν μᾶλλον ἢ πλουτεῖν τέλει. Silius I. VI. 'Arripuit, traxitque virum fax mentis honesta Gloria.' Gravier Val. Flacc. Arg. I. 'Si qua operis tanti domito consurgere ponto Fame queat, tu sola animos, mentemque peruris Gloria: te viridem videt immunemque senectæ Phasidis in ripa stantem, juvenesque vocantem.' Hom. II. XVII. ubi Hector acriter pugnanti promittit dimidium spoliolum, τὸ δὲ οἱ κλέος ἔσσεται ὅσον ἐμοί περ, inquit. *Cerda.*

195 *Tumulo reperire sub illo*] In codicibus aliquot pervetustis, *aperire* legitur: quippe *viam*, quæ clausa erat hostium obsidione: neque quidem timendum syllabæ, quia locus communis est. *Pierius.*

Sub illo] Pro *ex illo*: præpositionem mutavit. *Servius.*

196 *Mænia Pallantea*] Ubi nunc credit esse Æneam. *Idem.*

197 *Obstupuit magno laudum, &c.*] Non laudavit Euryalum Nisus, ut suarum amore laudum percussus dicat Poëta. Sed hoc vult, amore ac desiderio earum laudum, seu illius gloriæ, quam Niso videbat propositam, et ad quam illum impetu quodam eximio ferri cernebat, Euryalum quoque fuisse correptum, ita vehementer, ut pæne apud se non esset. *Pontanus.*

Laudum percussus amore] De virtute Cic. pro Archia: 'animum gloriæ stimulis concitat.' Xenoph. I. I. παρὰ τοὺς ἐπαινοὺς ἐπαρτάς. *Cerda.*

Percussus amore] Ut sæpe dictum; veteres omnes codices *percussus* legunt per *ss* geminatum. *Pierius.*

198 *Ardentem*] Modo *ardentem*, ut, 'Ardet amans Dido:' an festinantem? ut, 'Instant ardentes Tyrii:' an cupiditate cædis flagrantem? ut, 'Ardet in arma magis:' an propter illud, quod ipse dicat? 'Diine hunc ardorem mentibus addunt,' et deinde, 'Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum.' *Servius.*

199 *Socium sum. adjung. r.*] Ad res belli socium Græci vocant ex Nota Germani συλλήπτορα, συνεργόν, ξυεργάτην, συμπράκτορα. Ex mea, ἐπικούρον, ἑταῖρον, ξυμμαχοῦντα, ξύμμαχον. Duo prima frequentissima in Homero, duo postrema in Thucydide, et aliis. Soph. in Elect. δορυέονους vocat, et ibidem auxiliatorem συμποσόντα. Poëtæ omnes passim ἑταῖρον, et Hom. aliquando ἐπιδόρυπον. Qua voce usus II. XVII. in oratione Æneæ ad Hectorem, et Trojanos. Xenoph. IV.

ἄλλ. φίλον, id est, amicum, accipit in re belli. Verba ejus: ἐγὼ ὑμῶν, ὅτε τοῖς Ἀθηναίοις ἐπολεμεῖτε, φίλος καὶ ζῆμματος ἐγενόμην: Ego vobis, cum bellum adversus Athenienses gerebatis, amicus et socius fui. Cerda.

Summis adjungere rebus] *Summum* et *extremum* dicimus et *laudabile*. Bene ergo in rebus dubiis sermone usus est dubio: nam hoc dicit, Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. *Servius*.

Summis adjungere rebus] Quibus deesse non decet, ut loquitur Lucan, l. viii. nam de amicis, 'Adversis non deesse decet:' imo, ut tritus versus Græcorum: Ἰδὲας νόμιζε τῶν φίλων τὰς συμφορὰς. Intelligit vero Poëta per res *summas*, belli postrema pericula et ardua, quæ Ammian. vocat l. xx. 'ardorem rerum terribilium;' in quibus ait, non dividendos a se principes exercituum: et l. xxii. 'metum ultimarum discriminum.' Et Polyb. Hist. l. iii. ἐκπληκτικὸν ἀγωνίας. Eodem lib. extremum hoc periculum vocat ἀλοσχερῆ διατροπὴν καὶ κίνδυνον. Cerda.

200 *Fugis*] Cum hoc verbum hoc loco accipiat de prætextu et excusatione, quæ utebatur Nisus, ne ferret secum Euryalum, huc traho Soph. in Antig. qui verbum πεύγω eodem plane significato, κοῦδὲς ἐναργῆς, ἀλλ' ἐφύγε τὸ μὴ εἶδέναι. Ad verbum, 'fugiebat scire.' *Idem*.

201 *Non ita me genitor bellis adven-tus, &c.*] Ipse puer est necdum probatus. Unde se et a belli temporibus et a patris virtute commendat. *Servius*.

Non ita me genitor, &c.] Observa in ista amicorum conteutione adumbratam aliqua ex parte illam Orest. et Pylad. cum neuter vellet divelli ab altero, sed una aut servari, aut mori. De qua re late Eurip. Iphig. in Taur. Elect. etiam ad Orest. suum, σὺν σοὶ καταπαεῖν ἀλφειομαί, καὶ ζῆν: tecum volo mori, et vivere. Cerda.

Non ita me genitor, &c.] Decorum in adolescente: qui se ab illis temporibus et a patris virtute commendat; cum ab sua non posset. Quasi qui bello Trojano natus, disciplinam militarem cum ipso lacte auxerit. *Taub.*

202 *Argolicum terrorem*] Quem Græci inferebant. *Servius*.

Trojaque labores] Bene κατὰ τὸ σιωπώμενον annos Euryali ostendit, nam si a cæpto Trojano bello, quod decennium tenuit, septem anni erroris addantur, anni decem et septem sunt: est ergo ætas pene ad bellum inhabilis; sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est. *Idem*.

203 *Sublatum*] *Susceptum*. *Idem*.

Sublatum] Id est, educatum: ita Horat. Sat. ii. 5. 'validus male filius in re Præclara sublatus aletur,' Infantes olim simul ac nati forent, humi deponerentur. Ab humo vero tollebat pater, et in sinum recipiebat. Ita Terent. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Qui autem non tollebatur, pro abdico et projectio erat. Signate Terent. Heaut. 'Meministi me esse gravidam, et mihi te magnopere interminatum, Si puellam parerem, nolle tolli? CÆR. scio quid feceris: sustulisti.' Vide de hoc ritu Lipsium Centur. i. ad Belgas, Epist. 85. et Cognatum ipsius J. Bernart. ad Statium Theb. l. i. Sed et Turneb. Advers. xxii. 14. *Taubmann*.

204 *Magnanimum Ænean*] Ideo secutus non ut vitæ studeam, sed gloriæ. *Servius*.

Fata extrema secutus] Non placet quod in Romano codice fama legitur, quum 'secutus extrema fata' sit omnino casta lectio. *Pierius*.

205 *Est hic, est animus*] *Hic*, potest esse et adverbium demonstrantis, ut ait, 'Est hic,' est in meo pectore: potest et sic accipi ut dicas, 'Est hic animus lucis contemptor,' hoc est, iste animus. Ergo *hic* et produci potest et corripi. *Servius*.

Est hic, est animus lucis contemptor]

Lucis, vitæ, ut φάος Græcis sæpe, pro vita: et φάος λείσσειν, frequens Euripidi, pro vivere: Græcis, θυμὸς τοῦ ζῆν ὑπερόπτης: Plutarch. in lib. πότερον ἀθηναῖοι· Ἰσοκράτης δὲ τοὺς ἐν μαρπαθῶνι προκινδυνεύσαντας ὥσπερ ἀλλοτρίαις ψυχαῖς φήσας ἐναγωνίσασθαι, καὶ καθυμνήσας τὴν τόλμαν αὐτῶν, καὶ τὴν ὑπεροψίαν τοῦ ζῆν. Germanus.

Est hic, est animus lucis contemptor, &c.] Similiter Statius Theb. l. 605. 'Haud tulit armorum præstans animique Chorcæbus, Seque ultro lectis juvenum, qui robore primi Famam posthabita faciles extendere vita Obtulit.' Et supra Æn. v. 230. 'Hi proprium decus, et partum indignantur honorem Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.' Ubi vid. quæ notavimus. *Emmeness.*

206 *Istum qui vita bene credat emi honorem*] Qui istum honorem. *Serv.*

Qui vita bene credat emi] Novi ipse quoque pro laude vitam contemnere. Novi facias magnum, sine magno periculo compleri non posse: quippe gloriæ pretium est, necis discrimen. *Donatus.*

Qui vita bene credat emi] Sic et Aristot. Polit. v. ἀνείσθαι ψυχῆς: et Æsch. αἵματος ἔστιν ἡ ἀπερὶ ὤντα. Ut autem hic *bene emi*, εὐνοίεσθαι Græci dicunt, et εὖνον. Pindarus quoque Pyth. vi. eadem forma πρίστο μὲν θανάτοιο κομίδαν παπρός. Propert. 'Quod si certa meos sequerentur funera casus, Tali mors pretio vel sit emenda mihi.' *Germanus.*

Emi] Græci hoc sæpe, et ab illis Latini pari frequentia. Simocatta Hist. Mauric. vi. 7. κινδύνους ψυχῆς τὰς νίκας ἀντιόμενοι: periculis vitæ ementes victorias: et III. 12. αἰδοῖ τοῦ μισθόματος τὸ θανάτῳ παρ' αὐτῶν ἐξουόμενος: et illis mortem reverentia præmiorum. Plut. in Mario dixit, τὸ ποτὶν ὄνιον αἵματος: potum aquæ vendi sanguine. Affert idem in vita Coriolani veterem Poëtam, qui ψυχῆς ἀνείτα. Vide Horat. Od. III. 14. Ovid.

Eleg. Amor. II. 10. Propert. III. 16. Sen. Rhet. Suas. 7. Curt. I. III. Ennod. Declam. 8. et plures alios. *Cerd.*

Quo tendis] Id est, ad quem nitens: libenter emat vita, id est, vitæ pretio. *Servius.*

207 *Nil tale verebar*] Quale tu suspicaris. *Idem.*

208 *Nec fas*] Hac distinctione illustrat τὸ ἥθος. Q. d. Non fas est, inquam. *Taubmann.*

Non] Distinguendum, ut initium jurisjurandi sit, 'Ita me referat.' *Servius.*

Ita me referat tibi magnus ovantem Juppiter] Mire jusjurandum compositum sic enumerat, quasi relicturum enim, cum de virtutibus ejus optime sentiat. *Idem.*

Ita me referat, &c.] Credi vult Nisus. Assumit ergo Jovem, quo nullus ex doctrina Gentilium religiosior: Euryalum, quo nullus charior. Quasi dicat: Ut nemo a me religiosius Jove colitur; ita nemo te charius amatur. Apud Stat. Theb. II. quidam ita blanditur alteri, 'sic optanti victor revelaris amico:' quod geminum huic, 'ita me tibi Juppiter ovantem referat.' Nota etiam Nisum tacite sibimet vitam precari. Nota et formulam hanc, 'ita me referat.' Sic in ἀποκολακωντάσει Sen. 'Ita illum salvum et felicem habeam:' et Sen. Rh. Suas. 7. 'Ita te fruar.' *Cerda.*

Ovantem] Lege Carol. Pasch. Coron. I. VII. c. ult. ubi de hac voce non vulgaria, et ex quibus illustrari queat hic locus. Lege et Plut. in vit. Marcelli, ubi hanc vocem ducit ab ove. Ut enim a triumphantibus bos immolabatur; ita ovis ab ovantibus. *Id.*

209 *Quicunque oculis, &c.*] Innuit τὸν ἐπὶ φῶν δία. *Germanus.*

Hæc] Humana negotia: vel quæ loquitur. *Servius.*

210 *Sed si quis*] Multas causas prætendit: primam ipsius pueri, secundam propter sc, tertiam matris, et est parenthesis. *Idem.*

Sed si quis] Omnia huc refert, quod in omni causa minus spei, plus timoris inest. *Donatus.*

Quæ multa vides discrimine tali] Certe Statius: 'Invida fata piis, et sors ingentibus ausis Rara comes.' *Taubmann.*

211 *Si quis in adversum rapiat casus deus]* Hoc est, quæ multa, ut in tali discrimine, accidere posse intelligis. *Servius.*

Si quis in adversum, &c.] Ex hac Musa Sil. suam nobilitat l. III. ore Annibalis ad uxorem Imilcen, abnatis illam secum abducere, 'Quod si promissum vertat fortuna favorem, Lævaque fit cæptis, te longa stare senecta, Ævumque extendisse velim; tuas iustior ætas, Ultra me improperæ ducant cui fila sorores.' *Cerda.*

213 *Raptum pugna]* Sunt qui explicant *raptum*, id est, interfectum, acie; nam *rapi* dicuntur, qui moriuntur. Sed puto non hoc Poëtam dicere, imo alludere ad duas nobiles historias, Antigone sepelientis fratrem Polynicem raptum e campo; Priami sepelientis filium Hectorem redemptum pretio. Nam cum distinctione loquitur ita: Sit qui me sepiat vel raptum, vel redemptum. Sepe enim hostes vetabant sepeliri interfectos; quod fecit Creon contra Polynicem, quod late Soph. in Antig. Objicies: Ait, 'raptum pugna,' non campo. Nihil id moror. Nam ita explico, 'Raptum pugna,' id est, campo pugne. *Idem.*

Pretio] Pro vel; ve enim syllaba proprie vel significat. *Servius.*

214 *Mandet humo solita]* Multi hic distinguunt, alii jungunt: 'mandet humo solita;' ut ait, commendet in terra. *Solita* autem, i. e. cui mandari defuncti solent. *Idem.*

Fortuna] Scilicet quæ piis invidere consuevit. Statius hinc trahens colorem ait, 'Invida fata piis, et sors ingentibus ausis Rara comes.' *Idem.*

216 *Absenti ferat inferias]* *Absent-*
Delph. et Var. Clas. Virg.

ti, quem non sepelierit. Hoc est, cenotaphion faciat, et impleat honorem sepulchri. De inferiis autem plenius in quarto Georg. invenies. *Idem.*

Absenti] *Absentem* pro mortuo hic poëta accipit: ut supra Æn. rv. 'sequar atris ignibus absens:' ut et Græci nonnunquam ἀπεληλυθότα, οὐχ ἄμενον, ἀποχόμενον: et Eurip. ἀπελθεῖν τοῦ βίου et Ohyrost. ἴσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον: ut et εἶναι pro vivere, et οὐκ εἶναι, mortuum esse. *Germanus.*

Decoratque sepulcro] Vere mortuis sepulcrum est decus. Liban. Declamat. xv. ἐκοσμήσατε τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας: Qui præclare in bello occubuerunt, decoravistis. Soph. in Elect. de honore mortuorum καλὸν dicit, *honestum, pulchrum*: alibi sepulcrum vocat ἐντιμον, *honoratum*, quia sepultus. Et in Antig. loquens de Creonte sepeliente Eteoclen ait, τὸν μὲν προτίσας, *hunc quidem honorans*: de eodem nolente sepelire Polynicen, τὸν δ' ἀτιμάσας, *hunc autem dehonestans*. Ibidem Antigone dicitur τὰ φον κοσμοῦσα. *Cerda.*

Sepulcro] Intelligit honorarium, et cenotaphium, de quo jam Æn. III. *Id.*

216 *Miseræ]* Ad illum exitum quem timet retulit: an dolenter jam *miseræ*, quæ in hoc consilio filii periclitatur? *Servius.*

217 *Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Prosequitur]* In Romano codice, *multis a matribus* habetur, in quo vel, procul, aut, dissepata, intelligendum esset. Sunt etiam codices in quibus legas, *Multis e matribus una*. Sed enim est hoc superfluum, quum jam *sola* dictum sit. Magis vero me moverit, quod verbum *persequitur*, in antiquis aliquot codicibus, non *prosequitur* notatum est. Tangit enim hoc perseverantiam in sequendo gnato. *Pierius.*

Puer] Mire dissuadet dicendo *puer*. *Servius.*

E matribus] E nobilibus: nam ma-

træ non nisi nobiles dicimus. Unde et *matronæ* dictæ sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse. Nam legitur in undecimo, 'Et mœstum Iliades crinem de more solutæ.' *Idem*.

218 *Nec mania curat Acestæ*] Id est, Nec tenetur desiderio Segestæ civitatis. *Idem*.

219 *Ille autem*] Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. *Idem*.

221 *Vigiles simul excitat*] Qui vigiliarum officium habebant. Hoc est, futuros vigiles; alioquin quomodo excitat? et totum junctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur. *Idem*.

Vigiles simul excitat] Si vigiles fuerunt, quomodo excitabantur? Manifestum est, hic nullam esse quæstionem. Vicibus enim servatis, ea hora, dormientibus aliis, qui fuerant vigilaturi, Nisus tunc et Euryalus vigilabant: proinde recessuri excitabant alios, qui essent ex vigiliæ numero. *Donatus*.

Vigiles simul, &c.] Il. Z. οἱ μὲν ἀμειβόμενοι φυλακὰς ἔχον. Unde et Eurip. in Iphig. ἀκινήτους φυλακὰς τειχέων dixit. Et Calab. κατὰ πόλιν ἔθνεα τρῶν Ἀμφὶ πύλας καὶ τεῖχος ἀμοιβὰς δὲν ὑπνέσκον' *vigiliæ* vero, προφυλακῇ, παννυχίς, nocturnæ sunt tantum: *excubiæ*, tam diurnæ quam nocturnæ, φρουρά, φυλακαί, προκορταί. *Germanus*.

222 *Servantque vices*] Hic distinguendum: alias sensus non procedit. *Servius*.

Servantque vices] Scil. Nisi et Euryali. *Taubmann*.

Statione relicta] Hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus, 'statione relicta, Ipse comes Niso graditur:' quidam, 'servantque vices statione relicta,' pro stationis relictae vices servant, intelligi volunt: ut, 'et pulchra faciat te prole parentem:' hoc est, pulchræ prolis. *Servius*.

223 *Graditur*] Agnosce verbum militare, quod datum puero ad jactantiam et ostentationem. De Trajano Plin. Pan. 'Magno gradu anteires.' De militibus Amm. l. xii. 'alacri gradu sequentibus.' De iisdem grassantibus cæde intra Regiam Ægypthi Soph. in Elect. quos ibi Furias vocat: Βεβᾶσι δ' ἔκρτι δαμάτων ὑπόστεγοι, Μερδρομοὶ κακῶν πανουργημάτων. De Deiphobo Hom. Il. xiii. μέγα φρονέων ἔβεβηκει. *Cerda*.

Regemque requirunt] Regis filium, ut, 'Magnum reginæ sed enim miseratus amorem.' *Servius*.

Regemque requirunt] In antiquis aliquot codicibus, *revisunt* habetur. *Pierius*.

Regem] Regis filium, Ascanium. Ita Æn. vi. *Regina*, pro Regis f. *Taubmann*.

224 *Cetera per terras omnis*] Exagerat more suo vigilantum laborem. *Servius*.

225 *Laxabant curas*] Hæc somni vis, et virtus. Sic nautæ Æn. iv. 'somno positi sub nocte silenti Lenibant curas, et corda oblita laborum.' Ab his curis, quas adimit somnus, vocat illum Ovid. in Epist. 'mulcentem pectora:' et Græci λωσιμελῆ. Quam vocem reddidit Lucret. l. iv. nam de somno, 'animi curas e pectore solvat.' Martial. l. vii. 'Et dura in noctem curarum vincula solvunt.' Ab Sen. Agam. somnus dicitur 'curarum domitor.' *Cerda*.

Corda oblita] Eadem copiosius Æn. iv. 522. et seqq. *Taubmann*.

226 *Ductores Teucrum primi, et delecta juvenus*] In codicibus pene omnibus antiquis, quotquot habui, versus legitur absque et copulativa particula, 'Ductores Teucrum primi, delecta juvenus.' Sed enim copula hic omnino necessaria videtur, ut duces a militibus distinguat, et ordinem Romanorum mores ubique, uti suus est mos, tangat. *Pierius*.

Delecta juvenus] Notetur, Poëtam

non exclusisse juventutem a consiliis de Republica. Item de nocte etiam consilia agitari: quæ ob id *εὐπρόση* dicitur Euripidi in Iphigenia. *Tamb.*

227 *Consilium summis regni de rebus habebant*] *Summis*, utrum maximis; an quod putabant eas in extremo sitas? et est Lucilii versus, uno tantum sermone mutato. Nam ille ait, 'Consilium summis hominum de rebus habebant.' *Servius*.

Consilium summis, &c.] In codicibus aliquot manu scriptis, *concilium* legas: nempe quia et *consilium* in veteribus exemplaribus reperitur; quod illi nomen ab *esse consacium* deducebant. Nam *consilium* a *consulo* est, et diversum quid significat. Sed enim in altero illo significato *scita plebis*, et *actæ plebem* apud veteres invenio; non *consilium*, aut quid hujusmodi. Ea vero potissimum de causa conveniant, ut, quid unicuique e rebus. videretur in medium *consulerent*. *Pierius*.

228 *Quisve Æneæ jam nuntius esset*] *Jam*, aut cito, ut festinandum sit, et jam nuntiandum *Æneæ*, nec differendum: aut cum nullum invenirent, ad desperationem quasi nemo esset jam qui posset audere. *Servius*.

Quisve Æneæ jam nuntius esset] In antiquis aliquot exemplaribus *isset* legitur. Nam hoc etiam querere poterant, Nuntiassetne adhuc quispiam *Æneæ* quid rerum gereretur. Sed quia dixerat Nisus, populum et patres exposcere mitti viros, qui certa reportarent, magis placet *esset* vulgata lectio. *Pierius*.

229 *Adnixa hastis*] Mira facies consilii; in dubiis non sedent, sed stant. Ostendit ergo jam eos diuturna statione fatigatos. Quod autem stant, et Romani moris est, et bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum et Sallustius commemorat, ut, 'Fassi arma sua quisque stantes incumbere.' *Servius*.

Stant longis adnixa hastis] *Habitus*

verè militaris. Ab Homero inferuntur Diomedes bellator, et Ulysses, *ἔγχεϊ ἐρείδόμενος: ἡστέα ἱππίζι*. Itaque de Diomede ait, *μενεπτόλεμος*, id est, bellator, indicans hunc esse habitum bellatoris, et Il. III. Ἀσπίδι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πένθηγε: *Scutis inclinati, juxta autem longa hastæ erant infixa.* Et de Achille Il. XXII. meditante mortem Hectoris, *ἄνῃ δ' ἄρ' ἐνὶ μέλῃς χαλκογλῶχες ἐρείσθεις: Stetit vero fractæ hæstæ innixus, cui evasis ærea.* Et Hector ipse Il. VIII. inducitur hæstæ *ἐρείσόμενος*. Auctor Theb. 'Reclinis hæstæ:' et Statius Theb. II. 'Adnixa jaculis, et humi posita arma tenentes, Exspectant hostem.' Claud. Bell. Gild. in re etiam belli, 'stat circumfusa juvenus Nixa hæstis:' et l. de Bell. Get. Geta quispiam militaris et grandævus inducitur, 'capuloque acclinis eburno.' Virtus apud Prudent. Psych. 'defixa cuspidē sistit.' *Cerda*.

230 *Castrorum et campi medio*] In medio campi est statio, qui campus castrorum medius fuit: quia in mediis castris principes sunt semper; et bene *campi medio*, quam *campo medio*: tunc enim *campo medio*, cum aliquot campi sunt, et unus est medius campus: *Campi* autem *medio*, in media parte unius campi. *Servius*.

Castrorum et campi in medio] In codicibus antiquis, in præpositio non habetur. Sunt vero codices, qui legant 'castrorum et medio campi.' *Pierius*.

231 *Alacres*] Concitati. Terentius, 'Quid tu es tristis, quidve es alacris?' *Servius*.

Alacres] Hæc vox notat homines *προθυμους* ad bellum, id est, 'promptos; et servidos, et vere ardentes.' Vim vocum sæpissime oppositiones explicant. Sîdon. Epist. I. 4. ita opponit: 'Vegetis et alacribus exemplum; desidibus et pigris incitamentum:' et epist. 6. ejusdem lib. 'Cum sis alacer domi in aggredienda

peregrinatione, trepidum te iners desperatio facit.' In quibus vides *alacres* opponi *pigris*, *trepidis*, *inertibus*. Ego dubitabam, an in Sidon. legendum esset, 'trepidum te iners desperatio facit.' Nam Symm. i. 32. *alacrem* explicat per *ignem*, ut ita videatur alacritati opponi, quod non est igneum, utique tepidum. Verba Symmachi: 'Ego te vegetum, et alacrem commonebo? eadem opera auras ut vigeant, et ignes ut caleant, admonebo.' *Cerda*.

Admittit orant] Hoc verbo ostendit olim et apud reges admissionum fuisse officium. *Servius*.

232 *Rem magnam, pretiumque moræ fore*] Dicebant se adferre rem magnam, cujus mora pretium posset adferre, id est, pœnam. Terentius, 'Ego pretium ob stultitiam fero,' ut sit sensus, si tardius mittamur ad Æneam, luemus hostibus pœnas. Alii sic intelligunt, Scimus quidem adventum nostrum moram vestris adferre consiliis: verum hujus moræ erit pretium, id est, remuneratio. Namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra, 'quisve Æneæ jam nuntius esset?' Alii deesse putant *adfirmantes*, ut sit sensus, Adfirmantes rem magnam futuram, et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. Alii, qui *pretium* pro pœna dicunt positam, ita tradunt, Eos anxios tandiu super rebus dubiis futuros, quandiu se non admiserint ad loquendum. *Servius*.

Pretiumque moræ fore] Vide, ut explicui. Alii non ad gustum: ad meum, et Virgillii, Sophocles Elect. τοῦ χρόνου χρόνος: *lucrum in tempore*, id est, pretium est temporis. Scio in Soph. per negationem rem dici. Ad rem nihil. Statius quoque ad eundem gustum l. vii. 'Præcipitant, redimuntque moras.' Et de Jugurtha Sallust. 'belli moram redimebat.' Et Ovid. in Epist. 'grandi moræ pretium,' id est, mora quælibet magno

æstimatur. *Cerda*.

233 *Acceptit trepidos*] Festinos: more suo. Ergo per metalepsin cupidus dixit *ἀνωπεύτως*; non enim possumus timentes accipere, quod festinabant. *Servius*.

234 *Tunc sic Hyrtacides*] In antiquis tum, quod et alibi sæpe pro tunc positum. *Pierius*.

Mentibus æquis] Id est, secundis, explicatore Ammiano l. xxi. qui synonymice, ore Constantii Imperatoris: 'Accipite quæso æquis auribus et secundis.' Nec alio sensu Plin. Paneg. Trajani: 'æquiore animo sunt homines,' id est, faventiore et secundiore. Ergo ait, 'audite æquis mentibus,' id est, favete nostræ petitioni. *Cerda*.

235 *Neve hæc nostris spectentur ab annis*] Bene excusat: quia scit de ætate puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentum persona, in qua est major auctoritas, sed sua vi consilia ponderanda. *Spectentur* autem æstimentur. *Servius*.

236 *Rutuli somno vinoque sepulti*] Occasio prius narratur, quam consilium, ut necessario ad id quod nuntiat, veniat. *Idem*.

Vinoque sepulti] Uti diximus alio itidem loco, in Oblongo, et aliquot aliis codd. *soluti* legitur. *Pierius*.

237 *Procubere*] Superius quidem verbum hoc habetur: sed hic veteres omnes codices, quotquot inspicere licuit, excepto Mediceo, *conticuere* legunt; quod magis indicat eos somno laxatos, in quo nihil magis quam silentium expetitur. *Idem*.

Locum insidiis conspeximus ipsi] Ordo est, locum conspeximus, qui insidiis patet: *ipsi* autem ad fidem pertinet; qui enim rem tantam nuntiat, debet firma auctoritate contendere; et communicat conscio quod solus conspexit. *Servius*.

238 *Qui patet in bivio*] Necessaria signa addidit. *Idem*.

Porta, quæ proxima ponto] Apparet,

ut et supra diximus, castra Trojana in Hostiensi fuisse. Siquidem nullus alter locus in Lauro-lavinati hinc fluvio cohæret, hinc pelago. Et nunc dicit, 'portæ, quæ proxima ponto.' Item paulo post dicturus est, 'maiorum in parte sinistra Opposuerunt aciem, nam dextra cingitur amni.' *Servius.*

Quæ proxima ponto] In antiquis aliquot codicibus, 'quæ proxima ponto est,' una plus dictione legitur. *Pier.*

239 *Interrupti ignes*] Signum est scopulorum ignium, quotiens major famus erigitur. *Servius.*

240 *Fortuna*] Occasione. Ad inquirendum Æneam. Alii hunc ordinem volunt, 'si fortuna permittitis uti, Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta, Affore cernitis: nec nos via fallit eunteis Quæsitum Æneam, et mœnia Pallantea.' *Idem.*

241 *Quæsitum*] Ut quæramus. *Id.* *Quæsitum Æneam ad mœnia Pallantea*] In antiquis *Æneam et mœnia; καθ' ἑρεπον πρόρεπον.* *Pierius.*

242 *Cum spoliis*] Hinc est, quod supra Euryalo dixit, 'me referat tibi magnus ovantem Iuppiter:' respiciens ad id, quod posset fortiter facere. *Servius.*

243 *Nec nos via fallit*] Bene utique cuncta cum amico communicat. *Id.*

Nec nos via fallit euntis] Ex perlustrato Homeri versu Il. xxiii. *Στενωπὴ ἐν ὁδῷ παραδύμεναι, οὐδέ με λήσσει:* *Angusta in via subire, nec me fallat.* *Cerda.*

244 *Vidimus*] Demonstrat rem fieri posse. *Donatus.*

Obscuris primam sub vallibus urbem] Nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est, primam partem urbis. Nam Palatium in monte est, non in vallibus. *Servius.*

Primam sub vallibus urbem] Carisius *primam* pro *in primis* hic positum ait, atque expositum Terentianum illud in Adelphis, ab Hellenio Acrone, 'in prima fabula.' Ita et illud, 'Trojæ

qui primus ab oris,' pro *in primis*: ubi Terentius Scaurus in commentariis in artem poëticam l. x. 'Non qui ante omnes,' inquit, 'sed ante quem nemo est.' Et addit, 'Quo genere plures primi accipi possunt.' *Pierius.*

Primam urbem] Recte Servius 'primam partem urbis' exponit. Similiter Terent. Prol. Adelph. vs. 9. 'prima fabula,' et Heautont. v. 1. 29. 'ultimis ædibus,' Plaut. Curc. iv. 1. 14. 'in foro infimo:' et Cistell. Act. v. in fine: 'postrema comædia.' Phædrus ii. 4. 'Aquila sublimes quercu nidum fecerat, Feles cavernam nacta in media pepererat: Sus nemoris cultrix ad imam posuerat,' &c. *Emm.*

245 *Totum amnem*] Hoc est, regionem amnis. *Servius.*

246 *Annis gravis, atque animi maturus Aletes*] Sallustius de Philippo, 'Qui ætate et consilio cæteros antebat.' *Idem.*

Hic annis gravis, &c.] Ita apud Apul. Met. l. ii. 'Hujus adhærebat lateri senex jam gravis annis.' Ad quem locum consule Pricæum. Ut vero hic 'animi maturus,' sic supra Æn. v. 73. 'ævi maturus Acestes.' Ubi vide quæ diximus, et Turneb. xix. 29. *Emmeness.*

Atque animi maturus Aletes] In Romano codice, *animis* legitur: quod non ita placet. *Pierius.*

247 *Di patrii*] Maturi hominis matura oratio. Recte autem incipit a Diis quorum favore Respub. tales viros recipiunt. Lachrymæ autem gratulationis fuerant, quod extitissent tales. Item doloris quod recordaretur tot fortium virorum jam amissorum, quia dixerat, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' *Don.*

Di patrii] Quia *Patrii*, ideo *Trojæ*. Sic etiam et Deos Patrios, et patriam terram conjunxit Sophoc. in Elect. 'Ἄλλ' ἢ πατρίᾳ γῆ, θεοὶ τ' ἐγχόριοι. Et iterum in Antig. ἢ γῆ, θήβης ἄστυ πατρίων, καὶ θεοὶ πατρο-

juvenis. Cerda.

Di patrii, &c.] Vide quæ dicta ad Ge. I. 698. *Emmeness.*

248 *Non tamen omnino Teucros delere paratis]* Ac si diceret, Licet irascamini ad tempus, hinc tamen apparet non velle vos penitus delere Trojanos, quod tales animos nostris juvenibus datis. *Servius.*

Cum tales animos juvenum, tam certa tulistis P.] In antiquis fere omnibus exemplaribus, *talis animos juvenum et tam certa tulistis* legitur: quod magis placet. *Pierius.*

Certa] Hoc loco firma vel fortia. *Servius.*

250 *Humeros dextrasque tenebat]* Hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod et singulos et membratim amplectebatur. *Idem.*

251 *Vultum lacrimis, atque ora rigabat]* Poëtice junxit: et modo unum significant; est autem iteratio. Interdum recipiunt discretionem. Nam est naturaliter *facies*, quam habemus; *vultus* vero, quem pro nutu animi ad tempus formamus. *Idem.*

Et vultum lacrimis atque ora rigabat] Gratulationis fuerunt lachrymæ et doloris. *Gratulationis*, quod extitissent tales voluntarii. *Doloris* vero, quia dixit, 'Non tamen omnino Teucros delere paratis.' Recordatus est enim, quam perdidissent magnanimos heros Trojani. *Donatus.*

252 *Pro laudibus]* Id est, virtutibus: ab eo, quod præcedit, id, quod sequitur, ut *Æn. v.* 'Primam merui qui laude coronam.' *Servius.*

Pro talibus ausis] In codicibus aliquot antiquis *pro laudibus istis* legitur: et id *Servius* agnoscit. In eo porro veteri codice, qui apud me est, ita etiam legebatur; sed utraque dictio abrasa est, et 'talibus ausis' adscriptum. Est vero hoc idem alibi, ubi *Æneas* Lausi pietatem admiratur, qui sese morti objecerat pro salute patris, 'Quid tibi nunc miserande

puer pro laudibus istis, Quid pius *Æneas* tanta dabit indole dignum?' *Pierius.*

254 *Di moresque dabunt vestri]* *Ciceronis* est, tractum de Philosophis, qui dicunt sufficere ad gloriam, benefacti conscientiam. Scit enim Poëta nihil esse majus, quam quod vel a Diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus. *Servius.*

Di] Qui bonis favent. *Donatus.*

Moresque vestri] Recte vivendo. *Id.*

255 *Actutum]* Confestim, sine dilatione: et est adverbium temporis. *Servius.*

Actutum] Vox hæc Comicis, Plauto præcipue, familiarissima. Verum unde significet *statim*, docet *Priscianus* I. xv. p. 1013. 'Actutum derivatum est ab actu, id est, celeritate.' *Virg. Æn. ix.* 'tam cætera reddet Actutum pius *Æneas*, atque integes ævi *Ascanius*.' Formatur autem *actutum* ab *actum*, sicut a *cinctus cinctus*, quod occurrit apud *Horat.* de Art. Poët. vs. 50. *Emmeness.*

Æneas] Et, ut diuturnior res sit, *Ascanius*. *Donatus.*

Integer ævi] Integri ævi, id est, Adolescens cui ætas integra superest. Unde *Ennius* 'Deos ævi integros' dicit, quibus multum ævi superest. Et bono omine ad pericula pergentibus, etiam per *Ascanium* præmium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea exspectent quæ *Ascanius* dare majora possit. *Serv.*

Integer ævi] *Ἐφ' ἅλωτος*: quod superius *Bucol.* ambitu verborum, 'firmata virum te fecerit ætas.' *Germ.*

Integer ævi] Pro eo *Statius*, 'integer annorum,' *Theb. i.* 415. 'Celsior ille gradu procera in membra, simulque Integer annorum, sed non et viribus infra Tydea fert animus,' &c. Et supra *Æn. ii.* 638. 'Vos o, quibus integer ævi Sanguis, ait, solidoque suo stant robore vires.' Ad quem locum vide. *Emmeness.*

Ævi] Nemo satis assequetur *Vatis*

hujus vigilantiam. Hanc Serv. aperit, cum ait: 'Ennius Deos ævi integros dicit, quibus multum ævi superest.' Nam ævum de Diis dici, ut qui diu vivant, certum. Serv. quidem Æn. vi. 'Longævo, id est, Deo. Ævum enim proprie æternitatis est, quæ non nisi in Deos venit;' profertque Ennium, qui ait, 'Romulus in cælo cum Diis genetalibus ævum Degit.' Et quidem Symmach. Epist. ix. 79. æternitatem indicat, cum ait: 'Ævum mameat hic dies, qui te nobis filia dedit.' Plin. Epist. iv. 24. opponit *tempus*, et *ævum*, cum ait: 'si computes annos, exiguum tempus, si vices rerum, ævum putes.' *Cerda*.

256 *Meriti*] Præstiti: ut, 'Merui quoque.' Item 'Quique sui memores aliquos fecere merendo.' *Serv.*

257 *Immo ego vos*] Pulchre Poëta fidem spousionis Alethi addidit, ut eum statim promissa Ascanii sequerentur. *Idem*.

Cui sola salus genitore reducto] Medicens codex, et aliquot alii *recepto* legunt. Sed id melius inferius, 'nihil illo triste recepto.' *Pierius*.

Cui sola salus genitore reducto] Conforma huic multa, quæ sunt apud Soph. in Elect. ubi Electra ipsa spes omnes, salutem, gloriam, sita omnia putat in Orestis fratris adventu. *Cer.*

258 *Excipit Ascanius*] Id est, subsequitur: et a Poëta dictum est. *Vos* autem *Nise*, figurate, ut, *Vos o Caliope*. *Sola salus* vero, cui una est salus, genitore reducto. *Servius*.

Excipit Ascanius] Subsequitur. Gr. ἀποδέχεται, ἐπολαμβάνει. Æn. vi. 723. 'Suscipit Anchises.' *Taubmann*.

Per magnos, Nise, Penatis] Hoc est, quod ait 'Penatibus et magnis Diis,' id est, quos Æneas secum advexerat. Nam ideo ait 'Assaracique larem,' id est, familiæ nostræ vel generi proprium, vel quos nos Trojani præcipue colimus, de quibus ait Æn. iii. 'Phrygiique Penates, Quos mecum a Troja mediis ex ignibus urbis Ex-

tuleram.' Qui tamen Di, qui sint, a diversis varie traduntur, sicut supra dictum est. *Servius*.

Magnos Penatis] Qui universim multa velit de Penatibus, adeat diligentem operam Delrii in Novis Comment. Sen. in Thyest. vs. 264. ab pag. 373. et deinde per plures, ubi diligenter de distinctione Larum et Penatum. Vide etiam Arnob. l. iii. ubi recenset varias Gentilium opiniones de Penatibus. *Cerda*.

259 *Assaracique Larem*] Ambitiose ad laudem sui, ostentans scilicet divinitatem unius e majoribus suis, ideo cum Vesta, et Penatibus jungit. Pari ambitione Germanicus apud Tacit. Ann. i. in oratione ad milites: 'Tua Dive Auguste cælo recepta mens, tua pater Druse imago,' &c. Plin. Paneg. sæpissime commemorat divinitatis Nervæ ad jactantiam Trajani: quippe is adoptione filius Nervæ fuit. Ait vero signate *Larem*, alludens ad opinionem Gentilium, qui putabant animas Heroum, cum relatæ essent, ex superstitione eorum, in superos, verti in Lares et Genios. Ovid. Fast. v. ait animam Augusti versam in Larem: 'Bina gemellorum quærebam signa Deorum, Viribus annosæ facta caduca moræ; Mille Lares, Geniumque ducis, qui tradidit illos, Urbs habet, et vici numina trina colunt.' *Idem*.

Canæ Vestæ] Venerabilis, antiquissimæ. Ipsa enim antiquissima Dea est Terra. *Servius*.

Canæ Vestæ] Dicit *canam*, antiquam et perpetuam. *Obtestari* autem est, ob aliquam causam Deos testes adhibere. *Donatus*.

Canæ vestæ] Supra, 'cana fides et Vesta.' *Germanus*.

Vestæ] Jurat per numen, cujus tanta apud veteres fuit religio, ut ἀνόσιος pro impio etiam, et injusto accipiat, quasi injustus vere esset, qui Deam hanc non coleret. Vocat *Canam*, quia Terra antiquissima fuit

Deorum, et *Vestam* esse Terram Gentiles dicebant. Sunt qui putent per *Vestam* signari ignem. Abunde hoc fabulatores. Illud certum, in tanto cultu habitam hanc Deam, ut dicat Pausan. l. v. *θεοῦσι δὲ Ἑστία μὲν πρώτη, δεύτερη δὲ Ὀλυμπία Δις*: *Sacrificant Vestæ quidem primum, deinde Jovi Olympio.* Hinc non male primatus iste et canicies Vestæ elici queat. *Cerda.*

260 *Obtestor*] Adjuro: et est ordo, Immo ego, cui sola salus genitore reducto, vos obtestor, revoke per Deos parentem. *Servius.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] Id est, Quicquid casu, quicquid consilio egero, vobis committam: nam per *fidem*, consilia significat: per *fortunam* opes, imperium, et cujuslibet rei possibilitatem. Alii sic tradunt, *fortuna* ut possit, *fides* ut velit promissa persolvere. Alii ita, quantum habeo fortunæ in vestris pono gremiis, doque fidem me ita animatum esse et sic sentire; mihi, inquit, habeo conjunctam fortunam et fidem. Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus fortunam et fidem: *Fortuna* de nostris est possessionibus, *fides* quantum nobis creditur ab inimicis. *Idem.*

Quæcumque mihi fortuna fidesque est] *Fortuna* in eventu est factorum, *fides* autem in potestate. Quæcumque, inquit, in me fuerit *fortuna*, hoc est, si melior me *fortuna* respexerit, et si qua in me *fides* est, hanc servabo meritis vestris, in tantum, ut in vestro arbitrio sit, quid rependi vobis pro meritis debeat. *Donatus.*

261 *In vestris pono gremiis*] Ἐγκολπῶ, παρακατατίθεμαι. Hom. sæpe: θεῶν ἐν γούνασι κεῖται: et θεῶν ἐν κολποῖς. Pro eodem tamen, ac si, 'in vestris pono manibus,' dixisset, hoc est, ἐγγυαλίζω, ἐγχειρίζω. Unde et ὑποχέρον, τὸ ὑποχέριον. *Germanus.*

262 *Nihil illo triste recepto*] Subau-

dis, erit. *Servius.*

Nihil illo triste recepto] Aliquid huic affine Soph. Antig. ubi Ismena soror Antigonæ ita ait amans sororis, *Καὶ τίς βλος μοι σοῦ λελειμμένῃ φίλος*; De Trajano Plin. Paneg. 'Inde alii se satis vixisse, te viso, te recepto.' Apud Curt. l. iii. mulieres captivæ 'negabant se captas, si viveret Rex.' Et Horat. Od. i. 7. 'Nil desperandum Teucro duce, et auspice Teucro.' *Cerda.*

263 *Bina dabo, &c.*] Remuneratio pro obitis periculis. Enumerat pulcherrima dona, quorum spe ad memorabile facinus faciendum, adolescentibus, alioquin per se satis paratos, invitat. *Hortensius.*

Argento perfecta] Id est, tota argentea. *Servius.*

Aspera signis pocula] Vide supra ad *Æn.* v. 268. 'Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.' *Emm.*

264 *Devicta genitor quæ cepit Arisba*] Atqui secundum Homerum *Arisba* misit Trojanis auxilium, et ab Achille subversa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorum *Arisbam* a Trojanis captam, et in amicitia fœdus admittam: aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successit hereditatem, ut sit, *quæ cepit*, pro *quæ accepit*. *Servius.*

Devicta Arisba] Scilicet ab Achille. Dicta est *Arisba* a Meropis vel Macareï filia, quam primum Paris in conjugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troïca scripsit, relatum ferunt post discessum a Troja Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum: hunc ab Antenore expulsam sociatis finitimis civitatibus; inter quas et *Arisba* fuit: *Æneas* hoc ægre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum: quod si ita est, merito eam *Æneas* et vicisse et hæc pocula inde cepisse memoratur. *Idem.*

Devicta Arisba] Nihil enim tollitur post victoriam, nisi quod sit magni

meriti. *Donat.*

Ariada] Oppidi hujus meminit Hom. Il. XII. et XXI. et Plin. v. 30. ubi conjungit tria oppida unius tractus, 'Rheteum, Dardanium, Arisben.' *Cerda.*

266 *Et tripodas geminos, &c.*] Intel liguntur *tripodes* ἑξαπόδαροι, qui ornatus causa appenduntur in ædibus, sive publicis sive privatis. *Petitus.*

Tripodas] Vide Æn. v. 110. *Taubmann.*

Duo magna talenta] Bene addidit *Magna*, nam varium apud diversas gentes pondus est talenti. Unde *talentum* potest et breve aliquid et magnum significare. Nam, ut supra diximus, secundum Plautum, talentum septuaginta librarum est: qui cum dixisset debere centum quadriginta libras, paulo post intulit duo talenta; per jocum dicens, 'Debentur talenta tot, quot ego et tu sumus.' Item Homerus *talentum* breve quiddam ostendit, quippe quod accepit victus: cum victori levia data sint munera. *Servius.*

Auri duo magna talenta] Nunquam medicus Hom. in quo δέκα δὲ χρυσοῖο τέτταρα: *decem auri talenta*. Quod et Ovid. arripuit: 'Addita sunt illis auri bis quinque talenta.' *Cerda.*

Auri duo magna talenta] Locus Plauti, quem citat Servius, est in Mostellaria. Verum non dicit Plautus talentum esse librarum (sive minarum, quæ tantundem sunt) septuaginta, ut hoc loco et jam supra ad Æn. v. 152. monuit Servius; sed esse librarum sexaginta. Nam Act. III. 1. 114. ædes dicuntur emptæ 'duobus talentis magnis,' atque 'arraboni persolutæ minæ XL.' et Sc. 3. 16. et Act. IV. 3. 27. 'deberi adhuc minas LXXX.' Emptæ igitur ædes minis centum et viginti. Neque in tota Fabula sit mentio 'minarum centum quadraginta,' ut refert Servius; sed procul dubio pro 'minis quatuor quadraginta,' ut paucis versibus ante pri-

mum locum legitur, lectum a Servio 'centum quadraginta,' perperam. Sed etiamsi ita legeretur, tamen non sequeretur, quod Servius intendit: dicuntur enim solummodo tot minæ a danista sumptæ mutuo, non vero totidem emptas ædes: uti locum adeunti patebit. Non audiendus præterea hic est Petitus, post vocem *auri* interpungens, eamque referens ad *tripodas*, non vero ad *talenta*; 'duo enim ista talenta,' inquit, 'quia appellantur magna, non sunt auri, sed argenti:' de quo vid. omnino Gronovius de Pecunia Vetere III. 3. *Emmness.*

266 *Cratera antiquum*] Hoc est, antiquo opere factum, ut ei pretium crescat ex tempore. *Servius.*

Quem dat] Pro, *dedit*: de hac sexta Solæcismi specie Diomedes, Valla, &c. *Taubmann.*

267 *Si vero, &c.*] Morem quandam tangit: quem explicat Victorius XXVI. 1. *Idem.*

Si vero capere Italiam, &c.] In aliquot veteribus codicibus alio numero legitur, 'si vero Italiam capere sceptisque potiri.' Sed prior ille numerus *capere Italiam* magis placet. *Pierius.*

Capere Italiam] Obtinere. *Servius.*

268 *Ducere sortem*] Statuere. Alii proprie *ducere* legunt, quod est sortitium: ut, 'Stat ductis sortibus urna.' Alii *dejicere* legunt secundum illud, 'dejectamque ærea sortem Accepit galea.' Id est, sortiri prædam. *Id.*

269 *Vidisti quo Turnus equo*] Meliore æconomia Nisum noluit inducere, postulantem equum Turni præmii loco; sed honestius facit ultro offerri, cum Homerus fecerit Dolonem Achillis currus improbe postulantem. *Idem.*

270 *Ipsum illum*] Equum scilicet, cui ex pronomine addidit dignitatem. *Idem.*

Ipsum illum] Id est, equum, non, ipsum illum clypeum. Notetur forma

Græca, quæ μὴ αὐτόν. Hom. sup. τοῦς ἵππους, ἵππος ἑquos. Eurip. in Herc. Furent. emphatice ait, πατέρα τόνδ' ἥρακλεος: *putrem illum Herculis*. Ait vero ipsum illum δεικτικῶς. Nam, ut bene Albert. Krant. Hist. 1. 8. 'Specitata ante oculos præmia alacriorem faciunt pugnaturum.' *Cerda*.

Cristasque rubentis] In Romano codice, *comantis* legitur. Sed *rubentis* placet: quia 'purpurei cristis juvenes' superius indicati sunt. *Pierius*.

Cristasque rubentis] Id est, rubras: quas vs. 163. vocat *purpureas*: item *purpiceas*, Æn. XII. *Taubmann*.

271 *Excipiam sorti*] Extra sortem seponam, ut tibi dari possint; id est, præter sortem dabo. *Servius*.

Excipiam sorti] Extra sortem tibi dabo, atque extra ordinem: quod honorificentissimum erat. Martial. l. XIV. 'Hæc illi sine sorte datur,' &c. Propert. II. 18. 'Quæ quem tibi excepi,' &c. *ἑλπίερα ἠβέδμην*. Vide Æn. VIII. 552. et Turneb. XXII. 15. et XIII. 8. *Taubmann*.

Jam nunc] Aut jam nunc excipiam. *Servius*.

272 *Matrum*] Cum dicit *Matrum*, non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fœcundas. *Idem*.

273 *Captivosque dabit*] Subaudiendum *bis sex*. *Idem*.

274 *Insuper his*] Super hæc, est figurata elocutio per dativum casum. *Idem*.

Insuper] Mos mirandus in Poëta. Ubi enim multa narranda sunt, ne continuatio fastidium pariat, dividit, interponendo aliquîd, quod tamen non sit alienum. *Donatus*.

Insuper id campi, quod rex habet ipse Latinus] Varie legitur hic versus. Nam codices nonnulli veteres *insuper his campi quod, et quos*. Alii legunt et *his campis quod rex habet ipse*. Utcunque vero priores legantur dictiones dunt, placet quod legere. *Pierius*.

Campi, quod rex habet ipse Latinus]

Mos fuerat ut viris fortibus, sive re-gibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius Superbus in campo Martio: quod spatium ab Homero *τέμενος* dicitur. Hoc ergo quod Latinus pro honore de republica habuit, ab Ascanio intelligamus esse promissum. *Servius*.

276 *Venerande puer*] Refero ad pulchritudinem, quæ prædicata de Euryalo. Nescias enim quo culta et religione colantur, qui pulchri sunt. Et quidem visa pulchritudo statim ingenerat reverentiam sui. Latinus Patrus Paneg. Theodos. 'Augustissima quæque species plurimum creditur trahere de cœlo. Sive enim divinus ille animus venturus in corpus, dignum prius metatur hospitium: sive, cum venerit, fingit habitaculum pro habitu suo,' &c. ubi vides, ut loquatur de forma augusta, ut de re cœlesti, divina, religiosa. Inde Pind. Olymp. VII. gratiam, qua quis valet, *αἰδολαν* vocat, id est, *venerandam*. Adrasti filiae ita describuntur ab Stat. Theb. II. 'Ibant insignes vultuque, habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem.' Quasi purpureus color mistus candido, id est, pulchritudo oris utroque constans colore, verendas fecerit. Propter formam hanc augustam et dignam Deo, credo dictum a Virg. in Ciri; 'Octavi venerande meis adlabere cœptis Sancte puer.' Iterum: 'Et te sancte puer venerabilis.' Claudianum quoque ita accipio loquentem de Stilicone, cum is puer, 'Jam tum conspicuus, jam tum venerabilis ibas.' Et Fabium Declam. 340. 'Sacrum illud prætextarum, quo infirmitatem pueritiæ sacram facinus, et venerabilem.' Electra ab Euripid. in Orest. dicitur *πόρνα*, ut quæ pulcherrima, id est, *veneranda*. Victor Uticensis in Hist. de Persecut. Vandalica l. III. 'Venerabilis adolescens Majoricus.' *Cerda*.

Pectore toto] Omni affectu. Et est

de proverbio. Cicero de legibus: 'Nisi toto pectore amantur, ut dicitur.' Cum enim dicit, ut dicitur, ostendit proverbiale. *Servius*.

279 *Tibi maxima rerum Verborumque fides*] Et rempublicam tibi commitam, et tecum omne communicabo consilium. *Idem*.

280 *Contra quem talia fatur Euryalus*] Cur cum duobus sit locutus Ascanius, et unus illi, respondit, id est Euryalus, et minor? Quia Euryalo et familiaris, et posterius est locutus: deinde quod Euryalus matrem commendare debeat. *Idem*.

281 *Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem arg.*] Ab hoc officio et ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualiscunque fortuna eomitetur. Id est, nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam adversa, ut me dissimilem mei faciat; hoc est, neque secundis intumescam, neque adversis dejiciar. *Idem*.

282 *Dissimilem argueris*] Ex perlustro hoc loco Symm. Epist. i. 28. 'Convenit dictum cum fide morum tuorum, nec unquam te dissimilem scriptis talibus dies arguet.' *Cerda*.

Tantum Fortuna secunda, Aut adversa cadat] Tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam: semper velim fortiter facere. Nam hoc est quod dicit, 'tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.' Tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera sive adversa fortuna comitetur: nam aut disjunctiva particula est, non negantis adverbium. Quidam sic intelligunt: Tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit, cum obsideatur. Alii ita putant: Me nulla dies dissimilem arguet, sive, quæ est hodie, fortuna permanerit, sive etiam læta fuerit; id est, nec si felicitas mihi, nec si infelicitas cesserit, dissimilis ero huic conatui. Et melius legitur, sine aspiratione, id

est, 'aut adversa.' *Servius*.

Tantum Fortuna secunda, Haud adversa cadat] Solum illud amisit, ne fortuna in nos vultum contrarium vertat, quod in nostra non est potestate; sed potius in fortunæ ipsius arbitrio. *Donatus*.

283 *Super omnia dona*] Ultra omnia, magis quam omnia; proprie enim super id significat; ut sit pro omnibus donis. *Servius*.

284 *Genetrix*] Magnum pondus in his verbis. Maternum enim nomen omnes affectus transit. Præterea quod sit ex genere Priami non accessione nova, sed vetustate conjuncta. Laudavit ergo a genere: sed quia frustra laus originis tangitur, nisi is qui laudatur, vita et moribus se majoribus suis dignum gerat, ponit suas virtutes. Excusat autem quod ignaram relinquit: quia nisi illa causa intercessisset, scelus non parvum commisisset. *Donatus*.

Priami de gente vetusta] De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat. Nam Ascanius nepos est Priami per Creüsam. *Servius*.

285 *Miseram*] Quæ sic impatienter diligit filium. *Servius*.

286 *Mecum excedentem*] Ut, 'Ille meum comitatus iter:' vult enim intelligi sui causam matrem secutam. *Idem*.

287 *Hanc ego nunc ignaram hujus, &c.*] 'Hæc ab insigni pietate in matrem, imitatione Homeri, qui Telemachum matre insalutata ab Ithaca solventem inducit, et hac cautione matris satagentem: ἀλλ' ὅμοσον μὴ μητρὶ φίλῃ τὰδε μυσθῆσθαι Πρίν γ' ὅτ' ἂν ἐνδεκάτῃ τε δωδεκάτῃ τε γίνηται, 'Hæc matrem potestatem, καὶ ἀφορμηθέντες ἀκούσαι, 'Ὅς ἂν μὴ κλαίονσα κατὰ χροῖα καλὸν ἰδέσθῃ. Sic apud Calabr. vii. celat magna pietate matrem Deïdamiam Neoptolemus causam adventus ad se Ulyssis Diomedisque, eo quidem structum, ut ipsum Trojæ fatalem,

in Græcorum castra militiamque perducerent, *χρεῖα δ' ἦντιν ἱκανὸν ἐπέκρυβε μέχρις ἐς τῆς, ὅφρα μὴ ἀχρησμένη μιν ἔλη πολυδάκρυς ἀνίη, καὶ μιν ἐπεσφύμενον μάλα λυσομένη κατερύκη.* Germanus.

Ignaram] Hic *ignaram*, cui non dixerit. *Servius*.

Quodcumque periculi est] Syllepsis. Nam subaudiis *periculum*. Idem.

Quodcumque periculi est] In Romano codice, et aliquot aliis *periculi* absque *est* legitur. Sed hoc loco sententia verbum id requirit, et verum venustiore facit. *Pierius*.

288 *Inque salutatum linquo*] *Insalutatam*: et est *Tmesis*, ut 'inutilis inque ligatus Cedebat.' *Servius*.

Salutatam] Verbum *saluto* dicitur non solum de primo sermone, sed etiam de extremo, quo alicui valedicimus. Vide et *Plaut. Mil.* 'Etiam nunc saluto te familiaris prius quam eo: Conservi conservæque omnes, bene valete, et vivite.' *Ennod. Epist. viii. 14.* 'Insalutatam me velut incognitum linqueretis.' *Cerda*.

Nox] Quia scilicet illorum, quæ geruntur in die, testis est dies; illorum, quæ in nocte, *nox*. Talis hæc *Nisi* et *Euryali* adgressio. Sic *Æneæ Æn. vi.* juratur *fides*, quæ 'tellure sub ima est,' quia ipse tunc in infernis locis. Qui in mari est, *Neptunum* testem advocat. Qui est intra ædes, solet testari ipsos parietes et tecta; quod alicubi facit *Plautus*. Qui est sub dio, ipsum testatur ærem. Sic in *Eurip. in Aulid.* *Ὀῖτος αὐτός ἐστιν αἰθήρ, ὅς τὰς ἤκουσεν σέθεν*: *Ær hic (testis) est, qui a te hæc audivit.* Sed de Nocte peculiare est illud *Soph. Elect.* *τὰ δὲ παννυχίδων ἦδη συγγεαὶ ἔνυσσας ἐνθαυ μογερῶν οἴκων.* *Synesius lib. de Insomn.* locutus est ab *Soph.* cum scripsit, *μάρτυρας ἀκολασίας τὰς ἐν αὐτῇ (κλήρῳ) νύκτας ποιήσασθαι*: *facere noctes testes intemperantiæ in (lecto) ipso.* Idem.

Et tua testis Dextera] Quia loqui-

tur cum illo, ideo ejus dexteram jurat, et obtestatur. Sic *Æneas* loquens cum *Regina Afra*, 'Testor utrumque caput,' id est, meum ac tuum. *Metell.* apud *Sallust.* *Mariqum* obtestatur 'per amicitiam.' Idem.

289 *Quod nequeam lacrimas perferre parentis*] Excusat ne videatur crudelis. Unde sequitur matris ejus tragicus et miserabilis ille conquestus, 'Potuisti linquere solam *Crudelis*?' et alia. *Servius*.

290 *At tu, oro, solare inopem*] In codicibus aliquot manu scriptis, *hanc tu*. Sed magis placet *at*. *Pierius*.

Inopem] Modo auxilii egentem. *Servius*.

Relictæ] Aut a me, aut ab hominibus. Idem.

291 *Hanc sine me, &c.*] Fac, me posse sperare te non defuturum precibus meis. *Scalig. iv. 16.* *Tambmann*.

Audentior] Ut sapientior ab appellatione non a participio futura, cum *Terentius* in *Heautontimorumeu*, 'Natu gravior, ignoscentior.' *Servius*.

292 *In casus omnis*] Ut supra, 'Fortuna secunda, Aut adversa cadat.' *Servius*.

Percula mente] In antiquis omnibus codicibus *perculsa*, uti sæpe dictum. *Pierius*.

293 *Pulcher Iulus*] Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. *Serv.*

294 *Atque animum patriæ, &c.*] Par ille loquens l. x. 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' Non abit affectus *Electræ* apud *Sophoclem*, quæ, visa domo, ubi pater perierat, statim animo stringebatur, commota vehementer patris pietate. Neque versus *Hom. Odys. iv.* de pietate *Telemachi*: *Δάκρυ δ' ἀπὸ βλεφάρων χαμάδις βάλε πατρός ἀκούσας*: *Fudit ab oculis in terram lacrymas audiens de patre.* *Cerda*.

Strinxit pietatis imago] Momordit, perstrinxit, admonuit. Sensus autem est, aut postquam vidit istum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cœpit agnoscere. Aut certe cœpit etiam ipse sic in pietatem moveri, ut ejus consueverat pater. Aut certo exemplo Euryali avidius cœpit amare patrem, etiam ante dilectum. *Servius.*

295 *Tum sic effatur]* In antiquis, et *tum* et *tunc* invenio, et *adfatur*: quod, ut mihi videtur, non ita congruit huic loco. *Pierius.*

296 *Sponde digna tuis, &c.]* Quidquid scis, ait, convenire meritis tuis, quidquid arbitratus fueris te dignum, ante ipsam petitionem tu tibi spondere ne dubites, atque ita, ut jam te appesce confidas. *Donatus.*

Spondeo] Ursinus emendat *sponde*, tum ex vetnsti Colatiani codicis, tum ex Gabrielis Fæрни auctoritate. Est verbum fori. Pers. Sat. v. 'Marco spondente recensas.' Rem hanc ita Cal. l. i. πολλὰ δ' ἐπέσθη δωσέμεν: *datum plura in se recepit.* Cerdà.

297 *Namque erit ista mihi genetrix]* Non absimile illud Adherbalis ad Romanos apud Sallust. 'Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem.' Neque illud Plauti in Captiv. 'Pol ego, si audeam, te meam patrem nominem, Nam secundum patrem, tu es pater proximus.' *Idem.*

298 *Nec partum gratia talem Parva mexet]* Debet ab omnibus coli quæ talem creavit: non ergo a te tantum, sed per te commendatur. *Servius.*

299 *Casus factum quicumque sequetur]* Satis congrue. Præmia enim non debentur eventui, sed voluntati: hoc est, quicquid evenerit, præmia dabo. *Idem.*

Casus factum quicumque sequetur] In antiquis plerisque codicibus, *sequuntur* numero plurali habetur. In aliquot 'factam casus quicumque sequetur,'

transpositis dictionibus. *Pierius.*

Casus factum quicumque sequetur] Proculdubio mortem intelligit; sed non nominat, ut caveat omini. Erat enim mortis mentio abominanda. De qua re jam ego plene Æn. viii. et hic adjicio similem poëticæ locutionem. Qui faciebant testamenta, primum sibi bene ominabantur, deinde addebant, 'si quid vero accidat,' ad significandam mortem, non ausi illam nominare. Dictæ formæ auctor Lærtius, apud quem Aristoteles in suo testamento; *ἔσται μὲν εἴ, ἐὰν δέ τι συμβῇ*, &c. sic et Theophrastus: *ἔσται μὲν εἴ, ἐὰν δέ τι συμβῇ*, &c. Apud Sueton. Claudius moriturus cum *mortalitatem* nominaret, qui aderant abominati sunt vocem. *Cerdà.*

300 *Per caput hoc juro]* Hunc locum excutit Apulejus in lib. De Deo Socratis: quem, quod conveniat et huic, et illi de Mezentio l. x. 'dextra mihi Deus,' &c. omnino vide. *Germanus.*

Per caput hoc juro] Exempla hujus moris multa in hunc locum congerit Jac. Pontannus, Tiraquellus in Alexandrum, Brissonius in Form. Omitto omnia, et advoco Athenæum l. ii. ita scribentem: *ὅτι δ' ἑρὸν ἐνόμιζον τὴν κεφαλὴν, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ κατὰ αὐτῆς δυνάμειν, καὶ τοὺς γινόμενους ὑπὸ αὐτῆς παρμούς προσκυνεῖν, ὡς ἑρὸς: Quod autem caput sacrum veteres existimarent, ex eo liquet, quod per ipsum jurarent, adorarent; etiam stercutationes inde ortas, tanquam sacras: ubi vides rationem; non enim tantum juratur per caput, quia charissimum; sed etiam, quia sacrum. Inde juramentum capitis ait Hom. *εἶσε μέγαν ὕρκον, magnum juramentum.* Cerdà.*

Per quod pater ante solebat] Alii volunt ideo ante, quia absens est Æneas. Sed jurare possumus etiam per absentis filii caput. Alii ad causam religionis trahunt, quæ præcepit ut filii imitentur in omnibus rebus suos parentes: ut nunc quasi imitatio sit

jurisjurandi, ut dicat Ascanius, 'Juro per caput meum;' sicut præsens pater per suum caput jurare consueverat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alii volunt ideo dictum *ante*, quia pontificibus per liberos jurare non licebat; sed. per Deos tantummodo: ut sit *ante*, antequam pontifex esset Æneas. Ergo *ante* aut temporis est, aut ordinis. *Servius*.

301 *Reduci rebusque secundis*] Mira arte moratur in prosperis, et ea iterat: tacet adversa, et magis intellectui et subauditioni relinquit. Cum enim non dicat, Si non redieris, ait, 'Matrique tuæ, generique manebunt.' Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita præmia decernebantur, 'Illi liberisq. ejus:' ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. *Idem*.

302 *Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt*] More Romano, quo præmia decernebantur: ILLI LIBERISQ. ERUS: ut darentur liberis, quæ accipere non potuissent parentes. Cic. Philipp. xiv. 'Atque etiam censeo P. C. quæ præmia militibus promissimus nos, Rep. recuperata, tributuros ea vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, persolvenda: qui autem ex his, quibus illa promissa sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, liberis, conjugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.' *Taubmann*.

303 *Hæc ait illachrymans*] In veteribus codicibus, 'sic ait inlacrumans.' *Pierius*.

Humero simul exiit ense] Notetur morè plenus charitatis. Eunt juvenes ad bellum, et armantur a suis, quasi omnes illis salutem velint. Apud Liv. l. vii. in historia Manlii contra Gallum, 'armant inde juvenem æquales.' Apud Hom. Il. x. Thrasymedes armat Diomedem euntem ad periculum ense, scuto, galea: sicut et Meriones Ulyssem arcu, ense, galea. Apud Apollon. l. i. Atalanta

eunti Jasoni ad expeditionem dat in viam ἔγχος ἐκβάλλων. Sed et armant amici Nisum, ita ut partem quisque conferat. Hanc rem observatam a Plutar. video in vita Alexand. ubi narrans arma, quibus hic Princeps indutus ad debellandum Darium, ait gladium, quo armabatur, fuisse donum Κριέων, De baltheo, τιμὴ δὲ τοῖς Ῥοδίων πόλεως, ὅφ' ἦς ἰδύθη δῶρον. De thorace, ἐκ τῶν ληφθέντων ἐν Ἴσσῳ. De amictu, qui supra thoracem, τῶν Σικελικῶν. *Cerda*.

Humero simul exiit ense] Ex Il. x. sumpta ait Macrob. v. 9. sed tu mihi Scalig. vide Poët. v. 3. *Taubmann*.

304 *Lycaon Gnosius*] Cretensis. Et est laus ab artifice: hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus, nam Nisus accepit galeam et pellem. *Servius*.

306 *Dat Niso Mnestheus pellem*] Par donum Æn. v. 'tergum Getuli immane leonis Dat Salio villis onerosum, atque unguibus aureis.' Tale etiam munus apud Sil. l. xv. 'fratrum lena nitebat Demissa ex humeris donum, quam fœderis arcti Trinactus Libyco Rex inter munera pignus miserat, Æolii gestatum insigne Tyrannis.' *Cerda*.

Dat Niso Mnestheus pellem] Scriptum hoc ex consuetudine Heroicorum temporum. Ut enim exuvio leonis Herculem; sic et alios heroes vestitos, aut aliarum bestiarum, legimus. Turnebus XXIX. 25. *Taubm*.

Pellem horrentisque leonis Exuvias] Τὸ αὐτὸ dixit: hoc est, bis idem: ut, 'Bellum etiam pro cæde bonum, stratisque juvenis, Laomedontiadæ, bellumne.' *Servius*.

307 *Galeam fidus permutat Alethes*] Galeæ enim sunt explorantium arma, sicut etiam Homerus ostendit. *Permutat* autem compositum pro simplici. *Idem*.

308 *Protenus armati, &c.*] Hæc omnia Scal. v. 3. ad Homerica Il. x. sollertissime exigit. *Taubmann*.

309 *Primorum*] Genitivus hic est, ab eo, quod est *hic primus*, *hi primi*, et ab eo, quod est *primores*, sicut *hi proceres*: quorum nominum nominativus singularis non invenitur, licet dicamus *hujus primoris*, *hujus proceris*. Servius.

310 *Votis*] Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: an *Juvenumque manus ad portas votis prosequitur?* an *juvenum* quidem *manus ad portas*, *senum* vero *votis prosequitur?* ut *juvenes* quidem illos deduxerunt, *senes* vero optaverunt illis reditum. Servius.

Pulcher Iulus] Ut in Ænea Augustum, ita in Iulo Julium repræsentat. Atqui de Julio Vellejus libro altero: 'forma omnium civium excellentissimus.' *Cerda*.

311 *Ante annos*, &c.] Talem Æschyl. ἀνδρόπαιδα ἄνδρα vocat: qui 'ingenio ætatem præcurrit,' ut loquitur Cicero: vel, ut Silius, 'qui annos transcendere factis Molitur.' Videtur autem Poëta hic etiam ad Augustum respicere, qui solutus Rom. Legibus, ut ait Cicero, ætatis privilegio, in prima adolescentia Consulatum gessit: ut et Bucol. indicatur: 'Hic illum vidi juvenem, Melibœe,' &c. *Tausmann*.

Curamque civilem] Ita de eodem in Æn. III. 'animosque viriles.' Horat. epist. ad Pison. 'mares animos in Martia bella.' Alli *mauculos*. Euripid. de Oreste, φέρεις ἀρσενας. *Cerda*.

312 *Multa patri portanda dabat mandata*] In antiquis exemplaribus, 'multa patri mandata dabat portanda.' Sed quamvis idem numerus sit, quoquoque, atque eadem pene vocalium et syllabarum vis, nitidior tamen structura ea videtur, quæ in vulgatis habetur exemplaribus. 'Multa patri portanda dabat mandata.' *Pierius*.

Multa mandata] Sunt hæc Symmach. Epist. VI. 18. 'largiora mandata.' Et, 'mandata dabat,' ut Sal-

lust. Catil. 'mandata verbis dat.' *Cerda*.

Portanda] Nuntianda. Servius.

Auræ Omnia discerpunt] Hic affectus sæpe a multis. Theophylactus Simocatt. Hist. Mauric. I. 5. περιφρονεῖ τὰς συνθήκας, καὶ τοὺς θεμούς τὰς ἀπαὺς φέρειν ἐδίδου: contemnit pacta, et dabat jurata sacramenta ventis ferenda. Et IV. 9. τῆς διαλέξεως ἐλς ἀέρα χυθεῖσιν: colloquio in aërem effuso. Et c. 4. libri quinti, καὶ μὴ διεχεῖσθε τοῦ λόγου τὸ καὶρον ἐλς ἀέρα διαλύμενον: quæ a me opportune dicta sunt, ea in ventos dissolvi ne permittite. Val. Arg. I. III. 'rerum labor omnis in auras Solvitur.' Claud. Bell. Get. 'Mandemusne Noti flabris quoscunque timores Pertulimus?' Stat. Achill. II. 'Irrita ventosæ rapiebant verba procellæ.' Quod sumpsit a Catullo, qui, 'Irrita ventosæ linquens promissa procellæ.' Ut etiam Noster, qui ab eodem Catull. verbum *discerpunt*: ille enim prius, 'Quæ cuncta aërii discerpunt irrita venti.' Lucret. I. IV. 'ventis verba profundam.' *Cerda*.

Auræ Omnia discerpunt] Utuntur poëtæ his et similibus locutionibus, quoties obliteratum aliquid, neglectum, aut frustra monitum, volunt significare. Sic Catull. ad Ortalam: 'Ne tua dicta vagis nequicquam credita ventis Effluxisse meo forte putet animo.' Ovid. Heroid. Epist. II. 25. 'Demophoon ventis et verba et vela dedisti.' Hor. Od. I. 26. tristitiam a se amovere cupiens inquit: 'tristitiam et metus Tradam protervis in mare Creticum Portare ventis.' Ad quem locum plura Lambinus. Vid. præterea Victorius Var. Lect. xxx. 8. *Emmeness*.

313 *Et nubibus inrita donant*] Ut ipse, 'Partem volucres dispersit in auras.' Servius.

314 *Superant*] Transgrediuntur. Servius.

Noctisque per umbram] Antiqui omnes codices *per umbras* numero multi-

itudinis legunt, quod non ita placet, quod huiusmodi plurale manibus aut defunctorum animis, magis adcommodari solet. *Pierius.*

Noctisque per umbram] Sic Iliad. x. de Diomede et Ulysse speculatum euntibus: βάν ῥ' ἔμεν, ὥστε λέοντε δύνω, διὰ νύκτα μέλαιναν, ἄν φόνον, ἄν νέκρας, διὰ τ' ἔντροα καὶ μέλαν αἶμα. Ut autem noctis per umbram, Eurip. in Iphig. κατ' ἐφρόνης σκιδν. *Germanus.*

316 *Castra inimica]* Non tantum hostilia, sed et pernicioſa; nam cum dolore dictum est *inimica*: unde scilicet redituri non erant, quod exsequentibus comprobatur; dicendo enim, 'multis tamen ante futuri Exitio:' id est, antequam ipsi perirent, ostendit pernicioſa castra esse, quæ ipsis mortem fuerant adlatura. Et bene cito dictum est exitio, cum castra mortifera dicuntur. *Servius.*

317 *Corpora fusa vident]* Accedo sententiæ Victorii, qui refert hæc verba ad milites ἐρρημένους καὶ μεθύοντας dictos a Polybio Hist. l. vi. qui in alta rerum fiducia, securique hostilis machinamenti, nec excubias agunt, nec munia militaria ex disciplina obeunt. *Germanus.*

Corpora fusa] Notat Victor. ita verbo humoris hoc dictum a Virg. ut ab Hom. ἥλια χεῖν, habentæ fluxerunt. Sed oportuisset expendere altioſem Musam Virg. quia enim de ebris sermo, et vinum funditur; ita 'fusa corpora.' *Cerda.*

Litore] Aut aream litori proximam, sicut solet; quidam litore fluminis volunt. *Servius.*

Currus] Quia ante dixerat; 'Portæ, quæ proxima ponto.' *Idem.*

318 *Inter lora rotasque]* Inemendate legitur in nonnullis codicibus, inter tela rotasque. *Pierius.*

Inter lora rotasque] Ad hunc modum dixit de Hectore Eurip. in Rheso, τὸν ὑπασπίδιον κοῖτον λαβεῖ: Carpit somnos in clypeo. Quia videlicet subjectus clypeus capiti. *Cerda.*

Simul arma jacere, Vina simul] Ita et Liv. l. xli. 'vino, somnoque mersos jacere.' Huius rei imaginem representat Heliod. Hist. Æth. l. i. ubi hinc arma, hinc pateræ, omnia mistim jacebant, tela et vasa, gladii et mensæ. Amm. l. xxii. una conjungit gladios et pocula, loquens de corruptissima militum disciplina. Hom. in summa ignavia Thracum omisit vasa, et arma tantum exhibet, quæ χθονὶ κέκλετο. Una nata ingens ea cædes. Idem de armis dixit κείσθαι. *Idem.*

319 *Vina simul]* Hoc est, vasa vini, scil. in quibus vina ponuntur. *Servius.*

Vina simul] Quid si reliquias vini in poculis intelligas; vel etiam vomitu regurgitata vina? ut vs. 350. *Taubmann.*

Ore locutus] Non est Perissologia; nam secundum Homerum, exploratores, quæ volunt, plerunque sibilo significant. *Servius.*

320 *Audendum dextra]* Quia audemus et cursu et animo. *Idem.*

Audendum] Græcanicum. Nam Eurip. Iphig. τοληπτόν. Pulchre dixit Simocat. ii. 18. τὸ πᾶν τῆς ἀρετῆς ἀναθέντες τῷ θράσει, quasi omnis fortitudinis laus referenda sit ad unam audaciam. Inde idem iii. 18. directe opponit δειλίαν et εὐτολμίαν in re belli: et illam esse ait feminarum, hanc virorum. Ceterum exhortatio ista Nisi adumbratur ab illa Ulyssis, qui, ut ad Thracas pervenit, ita ad Diomedem, ἄλλ' ἔγε, δὴ πρόφερε κρατερὸν μένος. *Cerda.*

Nunc ipsa vocat res] Id est, somnus et vinum. *Idem.*

Ipsa vocat res] Occasio suadet. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

321 *Hac iter est]* Per hostium cædem et audaciam nostram. *Servius.*

Tu, ne qua manus, &c.] Alia est apud Hom. divisio, apud quem Diomed. totus incumbit cædi, Ulysses prædæ equorum. Noluit Poëta ita

sardide Euryalum occupari; sed, destitatis Niso cædibus, Euryalo dat aggressus hostiles a tergo coercendos. *Cerda*.

Attollere] Adsurgere. *Servius*.

322 *Custodi*] Sen. epist. 75. 'In hostili regione versantibus huc et illac circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda ceruia.' Quod videtur Sen. sumpsisse ab Eurip. qui in Phœniss. 'Ὁν σθένει ἥμα παταχθῆ διωστών Κάκῳσε δὴ τὸ δαίμο, μὴ δόλος τις βῆ. *Cerda*.

Consule] Provide. *Servius*.

323 *Hæc ego vasta dabo*] De quibus dixit, 'Corpora fusa vident.' *Idem*.

Hæc ego vasta dabo] Plerique veteres codices una cum Porcio legunt, *hæc ego vastabo*. Cæterum ea lectio, quæ vulgarior est, *vasta dabo* magis omnino pluribus satisfacit: quamvis in nonnullis, ea abrasa lectione, *vastabo* sit inde repositum. *Servius* hoc de corporibus, quæ fusa jacebant intelligi vult: sed nunquid potius de locis dictum existimemus, quæ occupata clausaque erant a custodiis, eaque vastaturum pollicetur? ut, 'Euryalum lato dein limite ducat.' *Pier*.

Et lato te limite ducam] Est hoc, quod Æn. x. 'ardens limitem agit ferro.' Et de Cassio Chærea Tacit. Ann. l. i. 'Tum adolescens animi ferox inter obstantes et armatos ferro viam patefecit.' et l. ii. de Rom. milite: 'viamque strage hostium aperiret.' Et de Constantino Auctor *ἔθελος* Paneg. 'Et, nisi viam tibi cædibus aperuisses, apem totius generis humani et vota deceperas.' Hunc limitem respondere Homericæ γῆφῃ observavit Spondanus in Il. x. explicans vocem *πριοτοιχελ*, pene ad exitum libri illius. Plutarch. in vita Caton. Censorii ad rem eandem dixit, *διαφωρίσας τὸν τόπον*. Nam, qui viam facit cum aliorum strage, clarum reddit, et perspicuum locum, qui multo milite fuerat obscuratus. Id autem *vacuofaciendo*, ut loquitur Val. Max.

Delph. et Var. Clas.

iv. 1. *Cerda*.

324 *Vocemque premit*] Aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Serv.*

Vocemque premit] Comprimit, tacet. Phædr. i. 11. 'Qui (leo) postquam cæde seasus est, asinum evocat Jubetque vocem premere.' Ovid. Metam. i. 206. 'qui postquam voce manuque Murmura compressit; tenere silentia cuncti. Substitit ut clamor pressus gravitate regentis.' et vs. 715. 'Supprimit extemplo vocem,' &c. *Emmenes*.

Superbum] Cur *superbum* dixerit, enarrat: 'qui forte tapetibus altis Extractus.' *Superbum* enim est et nobile, ut, 'Tiburque superbum.' *Extractus* autem, pro 'extractis tapetibus altis': veteres et mensis et toris tapetes aptabant. *Servius*.

325 *Rhamnethem*] Observationem, cur has voces suo poemati Maro inseruerit, lege apud Turn. Adv. xxii. 15. et Passer. in Prop. Eleg. iv. 1. et Serv. l. v. ad illud, 'Tres equitum numero turmæ.' *Cerda*.

Tapetibus altis] Dicitur, hoc *tapete*, hujus *tapetis*, et hoc *tapetum*, hujus *tapeti*, ut supra jam ad Æn. vii. 277. monuit *Servius*, et utrumque reperias apud Virgilium. Apud Nonium Varro in Hercule Socratico: 'In omnibus rebus bonis quotidianis: cubo in Sardonianis tapetibus.' Et Turpilii: 'Glabrum tapete.' Immo et hic *tapes* in masculino usurpat Virgil. infra hoc lib. vs. 358. 'relinquunt Armaque, craterasque simul, pictosque tapetas.' Quod, quia apud nullum auctorem, quam nostrum, legit *Charisius*, minus probat: verum non tantum sic loquitur Virgilius, sed etiam Statius Theb. i. 518. 'Emunire thoros, altosque inferre tapetas.' *Emm*.

326 *Extractus*] Aut ipse suffultus: aut (quod potius) *extractus*, pro, *extractis* tapetibus, notissima hypallage Virgiliana. Et signate *extractus*, quo apparatus, et magnificentiam intelligas. Hor. Od. ii. 3. 'extractis in

Virg.

10 M

altum divitiis: et Sat. i. 1. 'quid habet pulchri constructus acervus?' Cato apud Fest. 'Gloria, atque honore, quomodo quisque sibi struxit.' Inde *struices* dicuntur rerum omnium apparatus et coplæ. Ex Virg. Stat. Theb. ii. 'Fuderat Assyrii exstructa tapetibus alto Membra toro.' *Cerda*.

Toto proflabat pectore somnum] Periphrasis est, ne verbo humili stertentem diceret. *Servius*.

326 *Toto proflabat pectore somnum*] Quod ait de Rhamneta, eum toto pectore somnum proflare, cum supra universe de Rutulis dixerit, 'passim vino somnoque per herbam Corpora fusa' jacuisse; laud dubie de quiete minime tacita, sed ronchos egregie trahente, stertentem accipiendum est. Quem soporem Cælius Aurelianus medicus, elegantissime *sorbilem* nuncupavit: et Plautus in Milit. 'L. Sorbet dormiens. P. Quid sorbet? L. Illud stertit volui dicere: sed quia consimile est quid stertas, quasi sorbeas.' *Pontanus*.

Toto proflabat pectore somnum] Stat. Theb. iii. 'effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum.' Et Theb. v. clarius ad Virg. Musam, 'Helymum temeraria Gorge Evinctum ramis, altaque in mole tapetum Efflantem somno crescentia vina, superstans Vulnere disjecta rimatur veste.' Quod vero hic *proflabat*, Soph. in Ajace, *φυσῶντι ἄνω πρὸς θύρας*. *Cerda*.

327 *Rex idem, et regi augur*] Ostendimus alibi et reges antiquitus sacerdotio fungi solere. Et postea, urbe condita, tanta dignitas augurandi scientiæ accessit, ut reges in eorum collegium adscribi voluerint. Talem Poëta facit hic Rhamnetem et regem et augurem. *Hortens*.

328 *Sed non augurio potuit depellere pestem*] *Augurio* hic pro scientia augurii, et ostendit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse de-

PELLI. Est autem Homericus versus, 'Ἄλλ' οὐκ ὀλοῦσιν ἐρύσσο κῆρα μέλαιναν. *Servius*.

Sed non augurio, &c.] Similis sententia Orestis apud Soph. in Elect. *Καὶ μάντις ἂν ἄριστος, ἐσφάλλου πάλαι: Ἀτ cum Vates esses optimus, errasti jamdudum. Apollon. quoque Æn. ii. Ἄλλὰ μιν οὐτὶ Μαντοσύναι ἐσάδωσαν: sed neque illum vaticinia servarunt. Et Æn. iv. de Mopso vate, οὐ φύγεν ἄλσαν Μαντοσύνας: non fugit fatum vaticiniis. In hæc nos incidimus. Germanus adducit Xenophontem, qui ait, vates sæpe, cum aliis futura prævideant, sibi ipsis non præcavere. Non est alienus affectus ille Hom. II. vi. de Axylo, qui cum benignus esset erga omnes, eosque humaniter exciperet largissimis opibus, 'Ἄλλ' οἱ οὐτὶς τῶν γε τότ' ἤρκεσε λυγρὸν ὄλεθρον: Tamen nemo ab illo depulit acerbum fatum. Neque ille Statii Theb. ii. 'heu nihil auguriis adjuncta propinquis.' *Cerda*.*

329 *Temere*] Passim, fortuito, negligentem, vel humi, vel periculose; ut in consuetudine solemus dicere, temerarios homines. *Temere*, significat et facile. Plautus, 'Magnus est hic fluvijs, non hac temere transiri potest.' Significat et subito: Ennius: 'Quo tam temere itis citati, catomitarii?' Significat sine causa: Ennius: 'Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas.' *Servius*.

Temere] Ostendit hos ita vino fuisse oppressos, ut cecidisse potius quam corpora ad quietem tradidisse viderentur. *Donatus*.

330 *Armigerumque premit Rhemi*] Romanus, Porcius, et plerique alii codices antiqui, legunt 'armigerumque Remi premit:' nam *Remus* primam corripit. Ovid. 'Interea crescente Remo, crescente Quirino.' Scribitur præterea passim absque adspiratione. *Pierius*.

Armigerumque Remi] Inter munia armigerorum, tum hoc imprimis, adesse dominæ suo excubanti. Cicer.

'Quis est iste Lollius? armiger Catilinæ, stipator sui corporis, comes excubitorum.' Lucilius Itin. lib. 1. 'Officiis regerem cum Regia tecta magister, Armigerasque pii Principis excubias.' Cum vero dominus una cum auriga, cum armigero, cum famulis interficitur, repræsentatur cædes facta a Diomede Il. vi. ubi Axylum interficit, cum quo una *θεράπωντα Καλήσιον, famulum Calesium*, qui *ἴπῳ Ἔσκειν ἰπηνόλοχος, erat equorum auriga.* *Cerda.*

Premis] Opprimis, occidit. *Serv.*

Sub ipsis equis] Circa ipsos equos. *Idem.*

331 Secat] Quod non fit sine mora. Hoc veniebat ex securitate agentis et ignorance patientis ex nimia ebrietate. *Donatus.*

Secat] Hom. Il. XIII. *κεφαλὴν ἀπὸ διφῆς κόψεν Ὀδυσσεύς.* *Cerda.*

Pendentia colla] Quasi ebriorum: aut ita jacentium ut colla perderent. *Servius.*

333 Singultantem] Cum singultu animam efflantem. *Idem.*

Singultantem] Credo exprimi Homericum *ἀσθμαίνοντα, anhelantem*: ubi Diomedes Il. x. interficit Rhesum. Pulchre dixit Sid. epist. II. 2. de aqua, 'flexilis plumbi meatibus implicita singultat.' *Cerda.*

Atro] Potest et superioribus applicari, ut sit intellectus, 'sanguine singultantem atro'; potest et sequentibus jungi: sed melius sequentibus. *Servius.*

334 Nec non Lamyrumque Lamumque] In Romano codice et in Porcio *Lamyrum*, in aliquot aliis *Lomurum*, in Oblongo *Limyrum*. Denique quot codices, tot nominis varietates. Omnes vero uno consensu incipiunt ab *L* littera. *Pierius.*

335 Plurima nocte Luserat] Pro plurimum *luserat* dixit, vel per plurimam noctem. *Servius.*

Plurima] Pro plurimum Grammatici; ego κατὰ subaudio. Sic Arist.

in Plut. *οὐ μὲν μακρὰ*: ubi Grammatici etiam, *μακρὰ*, id est, *λάν, πόνον*, idque Ἀττικῶς: sed falso; imo, *κατὰ μακρὰ, iugebis multa.* Ibid. *δειλότατον ἐστὶ δὲ πλοῦτος: plutos res est timidissima*: ubi subaudi κατὰ. *Cerda.*

337 Deo] Vel vino, vel somno. *Servius.*

Deo victus] Ostendit hunc sola ebrietate oppressum esse. *Donatus.*

Deo victus] Ambigue Servius; de vino explicat Donatus, Scaliger iv. 16. et alii; sed videtur potius accipiendum de somno, et præcipue quidem, cum felicem dicat fore, si vigilasset. Certe de somno jam olim accepit Lactantius Statii interpres ad Theb. I. II. ubi Statius plane Virgili locum superiorem vs. 166. et 316. imitatus, *somnum* similiter *Deum* vocat: 'Insomnem ludo certatim educere noctem Suaserat: effusi passim per tecta, per agros, Serta inter, vacuosque mero crateras anhelum Proflabant sub luce Deum,' &c. *Emm.*

Protenus] Hic, porro tenus. *Serv.*

338 In lucem] Usque ad lucem; ut Martial. 'in lucem semper Acerra bibit.' Vide Alciat. Parerg. II. 23. Hom. Od. xvi. *ἐς ἡν.* *Cerda.*

339 Impastus] In hac Comparat. multus decor est, multus affectus, multus impetus. Leo enim præterquam quod *vorat*, etiam *trahit*. Sane quum iratus est, quod ore apprehendit, succutit, atque inter mandandum fremit, &c. Scal. v. 3. *Taubmann.*

Per oclia turbans] Perturbans oclia: nam Tmesis est. *Servius.*

Per oclia turbans] Pro *perturbans*, Vide Victor. xxvii. 16. Gifanius exponit, vagans, errans. *Taubmann.*

340 Vesana fames] Nam vere hæc in furias, et rabiem agit. Sic Æn. II. de lupis famelicis, 'Exegit cæcos rabies.' Et Calab. I. viii. dat fami *ἀναίδια θυμόν*: nihil enim famelica rabie inverecundius. Pari verbo Joseph. Bell. Judaic. VII. 7. *ἀναίδια* ait τοῦ λιμοῦ. Cyrus apud Xeno-

phont. l. vi. dicit, neminem ita fortem esse, ut possit λιμῶ μαχόμενος στρατεύεσθαι: *contra famem pugnando stare in acie*. Calaber libro quarto de fame ait, ἀνὴ ἀνάγκη: et, λιμὸν ἀταρτηρόν. Joannes Chrysostomus de hoc malo in Oratione Luciani Martyris, ἀπάντων γὰρ θανάτων οὗτός ἐστι χαλεπώτατος. Cujus rei postea reddit rationem hanc: καθάπερ γὰρ θημὸς τις τοῖς σπλάγχνοις ἐνδον καθήμενος ἅπαντα καταβαίνει τὰ μέλη, πυρὸς παντὸς καὶ θηρίει σφοδρότερον κατεσθίων πάντοθεν τὸ σῶμα, διηνεκὴ τὸν καὶ ἄρρητον παρέχων ὀδύνην. Ab hac crudelitate et tortione deinde eandem famem vocat γαστρός τὴν τυραννίδα, *ventris tyrannidem*. Qui multa de hoc malo volet, adeat Joseph. Bell. Jud. vii. 7. et 8. et locis aliis. Illud imprimis notabile de femina, quæ hostes contumeliis concitabat, ut se interficerent: putabat enim mortem esse malum levius fame. Hæc est ea femina, quæ postea filium suum interfecit, coxit, edit. *Cerda*.

341 *Mutumque metu*] Scilicet pecus: nam male quidam accipiunt 'mutum fremit,' de leone: quod si dixeris, vacat *metu*. Servius.

Mutumque metu] Eadem conjunctio amata Lucretio l. i. 'Muta metu terram genibus summissa petebat.' Et quidem Lucret. de metuento Iphigenia; nam metus loquelam admittit: sic ergo *pecus mutum* in summo metu. Cic. Tusc. l. ii. ait, pueros dolores ferre, neque erumpere in querelas *metu*. Et in Verr. 'Metu, conscientiaque peccati mutum, atque exanimatum.' Sic Æn. xii. 'Stat pecus omne metu mutum.' Calab. l. iii. inducit hinnulos τρομέοντας φόβῳ γονεῖ βρύχμοιο λέοντος: *trementes ad vocem leonis graviter frementis*. Quo in tremore ἀφόγγυος capio. *Cerda*.

Fremet ore cruento] Est hoc, quod Sil. l. ii. de hac fera, 'murmure anhelō Infrendens.' Et Epig. l. iv. βαρὺ βρύχμα λέοντος. Vox hæc propria

leonis. Pollux l. v. λέοντων δὲ βρύχμα. Ammon. βρυχᾶται ὁ λέων. Suidas, βρύχων τοὺς ὀδόντας ὁ λέων. Hinc est, ut *fremori*, quo passim utuntur Latini in rugitu leonis, respondere queat βρύχμα. *Idem*.

343 *Incensus et ipse Perfurit*] Exemplo Nisi. Servius.

Perfurit] Plus quam furit. Scal. iv. 16. Taubmann.

Sine nomine plebem] Bene expressit et bellatoris peritiam, et tyronis inconsideratam aviditatem. Nam Nisus reges interemit: Euryalus sævit in plebem: ut Sallustius, 'Ex insolentia avidus male faciendi.' *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina; atqui adjecit nomina, nam ait, 'Fadum, Hebesumque subit.' Ergo aut sine dignitate et nobilitate, aut seorsum plebem dicit, et seorsum nobiles, quorum nomina inseruit. Servius.

Sine nomine plebem] Demosthenes in Chersoneso, ἀνώνυμον καὶ ἄδοξαν, quibus opponit ἐνδόξους καὶ γυναικίους. Soph. in Elect. ἀγαθὸς opponit κατὰ μῶ. Nam *νώνυμος* idem qui ἀνώνυμος Græca decurtatione. Sil. l. viii. 'Cetera in obscuro famæ, et sine nomine vulgi.' Ennius in Alexandro, 'Multi alii adventant, paupertas quorum obscurat nomina.' A quo fortasse Virg. in Æn. v. 'Multi præterea, quos fama obscura recondit.' Inde est, ut sæpe *nomen* pro gloria. Horat. Od. iii. 9. 'Multi Lydia nominis.' Liv. libro primo. 'Magnas opes, magnamque nomen sibi fecerunt.' *Cerda*.

344 *Fadumque Hebesumque subit*] In antiquis plerisque codicibus, *Hereseum* legas. In nonnullis omnino perperam, utraque consonante inserta, *Herbesum*: nempe ut lectori liceret, quam mallet expungere, sive *Herbesum*, sive *Heresum* agnosceret. Pierius.

Rhetumque Abarimque] In codicibus nonnullis, 'transpositis consonan-

tibus, *Arabique legere est.* In aliquot aliis *Abratimque*, in nonnullis *Rhacumque Fabrumque*. Sed de nomine *Rhæcus* et *Rhætus*, alibi dictum. *Idem.*

345 *Ignarus*] Ad omnes pertinet, excepto Rhæto, qui solus sciens occisus est, et conspiciens universa. *Donatus.*

Rhætum vigilantem] Hoc loco non tantum Rhæti timor, sed et Euryali audacia comprobatur. *Servius.*

Vigilantem] Hic solo timore periiit: qui nec clamare, nec ire contra ausus est. *Donatus.*

346 *Se post cratera tegebat*] Quippe ebrius, et ita non scuto. Sicut *Ge. II.* Centaurus ebrius pugnat cratera. Consule et *Ovid. Metam. XII.* *Virg.* Homerum sapit, qui *Iliad. vi. δ δέ μιν ὀδκεῖ κρητᾶσκε φαεινῷ.* *Cerda.*

348 *Condidit*] Notat Germ. dictum imitatione *Hom.* qui *Iliad. XVI.* et *XX. πᾶν δ' ἔδωκεν ἔδω ξίφος.* Itaque ut *Hom. totum gladium*, *Virg.* 'ensem condidit.' Sic in *l. II.* 'capulo tenus abdidit ensem.' *Idem.*

Condidit adsurgenti] Impetus adsurgentis ictum juit. Sicut aper saltu aut pondere venientem ictum adjuvat. *Taubmann.*

Et multa morte recepit Purpuream] Multi hoc distinguunt, ut sit sensus talis, Eduxit gladium multo cruore purpureum. Alii 'multa morte recepit,' ut sit, Eduxit gladium cum multo cruore: et sic inferunt, 'Purpuream vomit ille animam:' secundum eos, qui animam sanguinem dicunt. *Servius.*

Recepit] Eduxit: ut, *l. X.* 'Hastamque receptat Oasibus hærentem,' vel secundum *Homerum, ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή.* Cornutus nocte legit, et adnotavit, utrum nocte pro morte; an cum multa nox esset? *Idem.*

349 *Purpuream*] *Purpura* nigra est cum rubore. Sic sanguis propter copiam vini, nigrior in eo fuerat. *Donat.*

Purpuream vomit ille animam] Prop-

ter cruorem, et ejus colorem; nam et *Homer. αἷμα* vocat πορφύρεον, sanguinem purpureum. Quo respectum a *Plin.* loquente de purpura *IX. 38.*

'Laus ei summa color sanguinis concreti, nigricans aspectu, idemque suspectu refulgens, unde et *Homero purpureus dicitur sanguis.*' *Aristot. de Anim. l. I.* Critiam adducit, qui putabat animam hominis esse sanguinem. De versu porro illo vulgatissimo *Hom. ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή,* lege *Ælian. Var. Hist. XVI. 1.* atque etiam *Eustathium* in *Homerum ipsum.* Quos duos tamen ad explicandum *Virgilium* traducant aliqui, assentire his nequeo. Apage enim, ut de occisione purpurei sermo sit in *Virgilio*; fortasse neque in *Homero.* Itaque *Virg.* tantum dicit; 'vomit animam purpuream:' id est, purpurantis coloris sanguinem, in quo posita vita. Lege, si placet, locum *Theocriti* apud *Athen. l. XII.* super versu illo *Hom. Cerda.*

Cum sanguine mixta Vina refert] *Ovid. Metamor. XII.* 'Sanguinis ille globos pariter, cerebrumque, merumque, Vulnere et ore vomens.' *Stat. Theb. l. V.* 'jugulisque modo torrentis apertis Sanguine commisto redeunt in pocula Bacchum.' *Idem.*

350 *Vina refert*] Proprie, quæ paulo ante potaverat. *Refert* autem, rejicit; Græci, ut ille, dicunt ἀναφύει, hoc est, qui in tantum potando vigilaverat, ut metuens post magnum cratera se teneret. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] In *Oblongo codice huic invenias scriptum. Pierius.*

Hic furto fervidus instat] Scilicet *Euryalus*, qui furebat latenter: ut sit furto, nocturno prælio. Nam fures ideo dicti sunt, quod furvo, id est, nigro tempore furta committunt: aut re vera 'furto fervidus,' quia *Messapi* galeam sustulit, et *Rhamnetis* phaleras. *Servius.*

Hic furto fervidus instat] Hic tanto

magis perficiendis cædibus operam dabat, quanto videbat occasionem multiplicem suffragari. *Furto*, quia sæviebat latenter nocturno prælio: furtivas cædes persequitur. *Donat.*

Furto] Curtius l. iv. etiam *furtum* adhibet nocturno bello, his verbis: 'Parmenio peritissimus inter duces artium belli, furto, non prælio opus esse censebat; intempesta nocte opprimi posse hostes.' Idem scribit Plutar. in vita Alexandri. Regem enim Parmenio hortabatur, *ἐπιχειρήσαι νύκτωρ τοῖς πολεμίοις, καὶ τῷ σκότῳ τὸ φοβεράτατον συγκαλύψαι τοῦ μέλλοντος ἀγῶνος*: *hostes noctu aggredideretur, tenebrisque contereret summum instantis belli terrorem.* Cerda.

351 *Ubi ignem Deficere*] In codicibus aliquot antiquis *ibi ignem*, ut sit redditio causæ, cur ad Messapi socios tenderet. *Pierius.*

352 *Deficere extremum*] Utrum ignem extremum; an deficere extremum? *Servius.*

Religatos] Non resolutos, sed diligenter ligatos. Unde addidit *Re*, id est, ex militari consuetudine optime ligatos. *Idem.*

Rite] Ex more. *Idem.*

354 *Sensit enim*] Parenthesis. *Id.*

Nimia cæde] Deest, illum. *Idem.*

Ferri] *φέρεσθαι.* *Idem.*

355 *Absistamus, ait: nam lux, &c.*] Hom. Iliad. x. 'Ἄλλ' ἵομεν, μάλα γὰρ νῦν ἔσται, ἐγγύθι δ' ἦός: *Sed camus, jam enim nox elanguet, et aurora appetit.* Adducit et Ursinus illud Georgiæ, ἀλλὰ γὰρ τὸ φῶς πολεμοῖ τοῖς τοιοῦτοις: *sed lux pugnat pro istis.* Cerda.

Lux inimica] Proditrix. *Servius.*

356 *Pænarum exhaustum satis est*] Bene *exhaustum*, ut ostendat eos avido cædis fuisse, et cruoris hostilis. *Idem.*

Via facta per hostes] Ut, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Idem.*

357 *Multa cirum solido argento*] Mira arte, tempus expressit, quo necesse erat hæc omittere. *Idem.*

358 *Pulchrosque tapetas*] Secundum Græcos per masculinum genus. *Idem.*

359 *Euryalus phaleras Rhamnetis, et aurea bullis Cingula*] Phaleræ ornamenta equorum sunt: et est sermo Græcus τὰ φάλαρ' εἰσποίητα. *Cingulum* autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, sæminino genere, dicimus *has cingulas.* *Idem.*

Phaleras] Non desunt, qui phaleras ab equis traducant ad equites, dicantque, eas fuisse ornamentum non modo equorum, sed etiam equitum. Verum solum fuisse equorum. Lux clara a Virgil. Æneid. v. 'equum phaleris insignem.' Juven. Sat. xi. 'ut phaleris gauderet equus.' Sertorii equum Plutar. inducit *φάλαρων ἀνδρῶν πολυτελῶν.* Appian. in Libyc. *ἵππον χρυσοφάλαρον.* Itaque *phalera tantum sunt equorum.* Cum legis frequenter in Scriptoribus, phaleras datus equitibus, intellige ad usum equorum. Et magnum profecto argumentum, quod facta mentione phalararum, fiat quoque signate mentio equitum. Cum Liv. scripsit l. ix. decretum in Comitibus, 'ut plerique nobilium aureos annulos, et phaleras deponerent,' significat (me interprete) ut equites detraberent, et ab manibus annulos, et ab æquis phaleras. Vis problem? Audi Val. Max. ix. 3. 'offensi annulos anreos sibimet ipsis, et phaleras equis suis detractas abjecerunt.' Loquitur videlicet de re eadem de qua Liv. Inde et Plin. signatissime xxxiii. 1. 'Sed et phalera posita, propter quas nomen equitum adjectum est: annulos quoque depositos a nobilitate.' Verba illa Sueton. August. c. 25. 'Dona militaria aliquanto facilius, phaleras, et torques, quicquid auro, argentoque constaret, quam vallares et murales coronas, quæ honore præcellerent, dabat,' capio etiam de phaleris equorum, nam torques quidem equitum erant. Sic Calpurn. apud Liv. l. xxxii. donat equites suos phaleris. Obijcias

forſan, mittit Cædicus Tyburti has phaleras in donum. Sed cur non mitti poſſint Tyburti ad uſum equi? ſicuti in VIII. 'Ille mihi inſignem pharetram, Lyciasque ſagittas Diſcedens, chlamydemque auro dedit intertextam, Frænæque bina, meus quæ nunc habet aurea Pallas.' Cuius rei eſt etiam exemplum in Xenoph. I. IV. ἑλλ. ὁ δὲ δεξιμένους, φάλαρα ἔχοντας περὶ τῷ ἵππῳ ἰδαίου τοῦ γραφῆως πύγκαλα, περιελὼν ἀντέθηκεν αὐτῷ. Rem enim eandem Plutar. narrat in vita Agelai; et ait, phaleras ab equo detractas donatas juveni. Eſſe prætereâ quæpiam in anctoribus, quæ difficile traducantur ad equos, ut phaleræ illæ vigintiquinque, quas Siccius Dentatus retulit ab hoſtibus, auctore Valer. III. 2. In cuius etiam donis Dionys. adhibet I. X. στραπτὸς, καὶ φάλαρα, illos collo, has pectori, ut quivis ſuſpicetur. Cum quo alludit Juvenal. Sat. ult. et vs. ultimo, 'Ut læti phaleris omnes, et torquibus omnes.' Sed Juvenalem quidem de phaleris equorum capiunt non mali interpretes, Britannicus et Autumus. Deinde vir doctus Carol. Paſchal. de Coron. X. 19. phaleras conſtituit inter ornamenta capitis, et militares criſtas, aitque eſſe, τοὺς προμετωπίδους ἀσπίδισκους: scutula circa frontem. Suidas hoc ſcutulum, aut clavum galeæ φάλλον vocat, et origo vocis ἀπὸ τῶν φάλων ſic enim dicuntur conſi galearum. Ergo quid vetat de his inſignibus capi poſſe auctores aliquos? Nihil video, quod pugnet. Hoc vero contra me non eſt, qui tantum conor contra illum, qui in lib. de Mir. Rom. ſcripſit, 'phaleras pependiſſe demiſſas ad pectus.' Itaque pectora hominum phalerata fuiſſe pernego. Nec eſt, quod mihi Silium objicias, qui I. XV. 'phaleris hic pectora fulget, Hic torque aurato circumdat bellica colla.' Nam huic nihil credo. Neque enim eſt princeps classicus in Latio. Cum

enim vidisset in Scriptoribus datas phaleras militibus et torques, putavit illico κατ' εὐθδειαν illas geſtandas eſſe ab hominibus in pectore. Cerda.

Aurea bullis Cingula] Hæc cingula equorum quoque ſunt, ut et phaleræ. Nec facile cedam, ſi quiſquam alio detorqueat, et putet hæc cingula fuiſſe ad uſum Rhamnetis, non equi, præeunte mihi ad hanc rem Apulejo lib. de Deo Socratis, ubi ait: 'Neque enim in emendis equis phaleras conſideramus, et balthei polimina inſpicimus, et ornatiffimæ cervicis divitias contemplamur: ſi ex argento, et auro et gemmis monilia variæ gazæ dependent: ſi plena artis ornamenta capiti et collo circumjacent: ſi fræna cæolata, ephippia fucata, cingula bullis aurata ſint,' &c. Hic locus, ut contentui apparebit, factus eſt ex locis Virgilii nonnullis; nam et poſtea ſubjicit locum Georg. III. 'Argutumque caput,' &c. et illud de 'dependentibus monilibus' ſumptum eſt ab Æneid. VII. In cingulo itaque non potuit ad alium locum alludere, niſi ad illum, in quo ſum. Non ad illum I. I. 'Aurea ſubnectens exertæ cingula mammæ;' neque ad illum I. XII. 'notis fulſerunt cingula bullis Pallantis pueri.' Nam in utroque ſermo eſt de cingulis militaribus virorum: baltheos etiam vocant. In hoc uno de cingulis equorum; et nulli alius hæc vox in Virg. eſt. Idem.

Bullis] Attingit hac vocula ornatum cingulorum, de quo alibi loquor. Itaque non aurea cingula, ſed tantum bullæ; ut, 'purpurei criſtas juvenes.' Sunt bullæ, claviculi. Id.

360 Tyburti Remulo ditiffimus olim Quæ mittit dona] Conſuetudo erat apud majores, ut inter ſe homines hoſpitii jura mutui muneribus copularent, vel in præſenti, vel per inter-nuntios. Sensus ergo nunc talis eſt: Cædicus quidam Tyburti Remulo, cum eum ſibi abſens hoſpitio vellet adungere, miſit phaleras et cingula,

bullis aureis, hoc est, clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus a Rutulis est, et occisus: post cujus mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo hæc reperta sunt munera. Quod autem dixit *Tyburti Remulo*, aut Tyburtino intelligimus, hoc est, de Tybure, ut sit dativus ab appellativo veniens hic Tyburs: aut *Tyburti*, hoc est, filio Tyburti; ab eo quod est hic Tyburtus, hujus Tyburti, ut sit *Tyburti Remulus*, sicut *Deiphobe Glaucci*. Servius.

361 *Cum jungeret absens*] Aut cum se illi jungeret, aut cum jungeretur. *Idem*.

362 *Suo moriens dat habere nepoti*] Nepoti Remulo, quem supra avo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filii vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus avo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus: et contra si filii vel nepotis positum nomen fuerit, prætermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus, necesse est. *Idem*.

Dat habere] Græca forma, ut, *ἔδωκεν ἔχειν*. Ita Hom. *Iliad.* xvii. *ἔδωκε φέρειν*: et vi. *ἔδωκεν τῷ θεράποντι καταΐειν*: et vii. *ἔδωκε φορῆσαι*. Stat. *Thebaid.* i. 'reddit habere.' Totus vero hic locus textitur ad imitationem Hom. *Il.* x. ubi galea, quæ Ulyssi imponitur abeunti Trojam ad explorationem, narratur fuisse Amyntoris, deinde Autolyçi, mox Amphidamantis, postea Moli, ab hoc pervenisse ad Merionem, demum ad Ulyssem. Est etiam locus simillimus Theocriti in Europa, ubi anreus calathus permutat possessores plures. Nam illum Vulcanus dat Libyæ, Libya Telephaëssæ, Telephaëssa Europæ. *Cerda*.

363 *Post mortem*] Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi et Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit, si diligenter

advertas. Sane sciendum hunc locum unum de xiii. Virgili, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relictis sunt, ut a nobis per historiarum antiquarum ignorantiam liquide non intelligantur. *Servius*.

Bello Rutuli pugnaque potiti] In Romano codice, *prædaque potiti* legitur: in aliis quibusdam manu scriptis pugna. *Pierius*.

364 *Nequicquam*] Non fruiturus: et est, *nequicquam optat*: non, *nequicquam fortibus*. *Servius*.

Nequicquam] Quia omnia in morte perditurus erat. *Donatus*.

365 *Galeam Messapi*] Non occisi Messapi abstulit galeam, (nam dimicaturus est paulo post) sed invenit jacentem, et sustulit. *Servius*.

Habilem] Aptam et convenientem. *Scal.* iv. 16. *Taubmann*.

Cristisque decoram] Bene præmittit dicens *decoram*: nam ejus splendore prodente, Euryalus capitur. Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem galeam, habiliorem galeam Alethes permutavit. *Servius*.

366 *Excedunt castris*] Rutulorum scilicet: nam supra dixit, 'Castra inimica petunt.' *Idem*.

367 *Præmissi equites*] Hos neque alio loco a Turno missos usquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit: dubitatur ergo a quo sint, vel quibus præmissi, vel cur præmissi, cum eos constat, aliis jam in campo positis, advenire. *Idem*.

Ex urbe Latina] Non est contrarium illi loco, ubi ait, 'Sepit se tectis, rerumque reliquit habenas:' quod modo a Latina urbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim Latium in principio discordiarum et tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia; nam eum et cætui, et fœderibus interfuisse dicturus est. *Idem*.

368 *Legio campis instructa moratur*] Proprie: nam *legiones* peditum sunt: *turma* vero equitum. *Idem*.

369 *Turno regi*] In omnibus bonis, *regis*, dicitur inventum: nam quasi absurdum est, duobus positis, *Tur-* num potius quam Latinum responsa dare. *Idem*.

370 *Tercentum*] Quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. An *Tercentum*? ut *ἐννέα πύρ' ἔσαν*. *Idem*.

Tercentum] More Rom. Tot enim primo fuere: cum de singulis Curiiis, quarum xxx. erant, deni darentur. Et recte *scutatos* vocat: nam *scuta* Equitum, et in longum producta erant; ut peditum *clypei*, qui rotundi. Vide Not. Æn. II. 227. *Taubmann*.

Scutati omnes] Armati: a parte totum. Non clypeati: nam clypei, peditum sunt: *scuta*, equitum. *Serv.*

Volente magistro] Proprie: nam magister equitum dicitur more Romano, quod dictatori adjungi solet. *Idem*.

Volente magistro] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio, et in aliis, *Volente* legere est: et ita passim *Volens* absque *s* inter *l* et *c*. *Pierius*.

371 *Muros subibant*] Muros Trojanorum. Et est locutio de Cicerone, 'Poterisne ejus orationem subire?' *Servius*.

Muroque subibant] Vetera aliquot exemplaria *muros* habent. *Pierius*.

372 *Larvo limite*] Respicienti situm regionis locutus est. *Servius*.

373 *Sublustris noctis in umbra*] *Sublustris* nox est habens aliquid lucis. Horatius, 'Nocte sublustris nihil astræ præter Vidit et undas.' *Idem*.

Sublustris noctis in umbra] Umbra noctis, quæ sereno cælo habet aliquid luminis. *Donatus*.

Sublustris noctis in umbra] Videtur indicare *νύκτα ἀμφιλύκην, τὸ μὴ καθαρὸν φῶς, ἀλλ' ἔτι σκοτώδες*. Hom. II.

H. ἡμος δ' οὐτ' ἔρ πω φῶς, ἔτι δ' ἀμφιλύκη νύξ· Λύγη enim σκοτία. Dicitur item *λυκόφως*, et *λυρόφως*. Livius I. v. 'Nocte sublustris cum primo inermem, qui tentaret viam, præmississet,' &c. Quam lucem eleganter Apollonius I. II. descripsit: ἡμος δ' οὐτ' ἔρ πω φῶς ἑμβροτον, οὐτ' ἔτι λίην Ὀρφναίη πέλεται, λεπτὸν δ' ἐπιδέδρομε νυκτὶ φέγγος, δ' τ' ἀμφιλύκην μιν ἀνεγρόμενοι καλέουσι: et Aratus ἀμφιλύκης meminit, ἥ δ' τῶν ἄλλων οἱ τ' ὠκεανοῦ ἀρόνται Ἀστέρες ἀμφιλύκης, οἱ τε πρώτης ἔτι νυκτός. *Germanus*.

374 *Inimemorem*] Amentem. 'Instamus tamen immemores,' vel incuriosum, vel incautum. *Servius*.

Radiis] *Lunaribus* intelligendum. *Idem*.

375 *Haud temere*] Particula hæc modo, non sine causa significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, alias passim: ut, 'Temere inter tela jacentes:' alias facile. Plantus, 'Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest;' quæ pro loco accipiuntur et intelliguntur: adverbio qualitatatis sane relatum est hoc loco. *Idem*.

Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens] In codicibus nonnullis *haud temere visum* absque *est*. Sospater, ubi *temere* pro negligenter positum ait, versum ita citat, 'Haud temere est visum, conclamat ab agmine Volcens:' nomine *Volcens*, uti superius adnotatum est, absque *s* in medio scripto. *Pierius*.

376 *State viri, &c.*] Mira brevitate omnia interrogat. *Donatus*.

State viri, quæ causa viæ? &c.] Æmulatur Stat. Theb. II. 'Ac prior; unde viri? quidve occultatis in armis?' Et I. x. 'Exclamat; prohibete gradum quicumque.' Tale et illud Liv. I. XXXII. ubi præfectus Romanæ classis ad fugientes quosdam: 'Cum quæreret, qui, et unde, et quo tenderent cursum?' Quod hic *state* Diomedes ad Dolonem, *μένε, μανε*. Et

Aristoph. Plut. Ποῖ, ποῖ; τί φεύγεται; ὁ μὲνείρον; Cerda.

377 *Nihil illi tendere contra*] Hoc est, nihil contra responderunt: nam *tendo* contra sermonem tuum, est respondeo tibi: *tendo* contra iter tuum, est occurro tibi: ergo *nihil contra tendebant*, id est, nihil respondebant e contra. Servius.

378 *Fidere nocti*] Quod Ovid. Metamorph. XIII. 'et se committere nocti.' A quo accepit Propert. III. 16. 'Committam mene tenebris?' Cerda.

379 *Ad divortia*] Viæ in diversa tendentes, hoc est, ad diverticula viæ militaris. Terentius, 'Ubi ad ipsum venit diverticulum.' Diverticula autem sunt semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ militaris. Servius.

Ad divortia] In Sidon. est quidpiam huic simile II. 9. licet in re læta: 'Jam primum sagacissimis in hoc exploratoribus destinatis, qui reditus nostri iter aucuparentur: domus utraque non solum tramites aggerum publicorum, verum etiam calles compendiis tortuosos, atque pastoria diverticula insedit, ne quo casu dispositis officiorum insidiis elaberemur.' In Curt. est I. III. 'Armatis quoque, qui eos persequerentur, nota diverticula petere cœperunt.' Nam Virgilii *divortia*, diverticula sunt. Liv. lib. XLIV. dixit: 'Prope divortium itinerum castra positura erant.' Græci ἐκτροπὰς dicunt. Qua voce Latinis characteribus usus Varro apud Nonium in *Spissum*: ubi enim multi legunt *extrophas*, legendum, *ectropas*. Nonius *divortium* explicat *separatorem*. Favet illi Cic. qui synonymicis *dissidium*, cum ait in Cluentiana: 'Sæpe fieri divortia, atque affinitatum dissidia videmus.' Ibi, 'Ecce autem subitum divortium, discedit a Melino Cluentia.' Inde ad matrimonium, ut in adductis Tullii. Sunt qui putent, peti vocem ab aquis, quæ ab uno loco derivantur, divertuntque

in varia. Favent loca Livii, et Amiani. Prior I. XXXVIII. 'Ad divortia aquarum castra posuisse.' Posterior I. XV. 'divortia riparum adradens.' Sed Virg. sermo sumptus est, ut puto, a venatoribus, quod liquidum tam ex Sidoni verbis adductis, quam ex istis Nazianz. Orat. 20. νέων προκαταλαβόντων τὰς διεξόδους τῆς θήρας: *Juvenes viarum exitus venaturi præoccupant*. Cerda.

380 *Aditum coronant*] Melior lectio *abitum*, quam *aditum*. Cingunt enim silvam ne abeant, non ne adire possint. Serrius.

Abitum coronant] In Romano codice, in Oblongo, et in Mediceo *aditum* legitur, quamvis meliorem lectionem *abitum* Servius esse dicit, ut in Porcio, et perisque aliis. Pier.

Aditum coronant] Legendum fortasse *abitum*. Nam infra, 'Nisus abit, jamque imprudens evaserat hostes.' Sententiam ita extulit Josephus Bell. VII. 26. ubi sermo est etiam de silva cincta equitatu, πρώτων μὲν τοῖς ἱππεύουσιν ἅπαν κυκλοῦνται τὸ χωρίον. Et Stat. Theb. II. 'densaque nemus statione coronant.' Cerda.

381 *Silva fuit, &c.*] Brevis descriptio, et qua ea sola continentur, quæ errorem Euryalo facere possint. Huc separati sunt quos discerni non oportuit. Donatus.

Dumis, atque ilice nigra] Talem locum Hesiod. exhibet in Theb. ἐν ὄρει πεπυκασμένῳ ὕλητι: in monte denso silvoso. Nost. Georg. IV. 'Et caligantem nigra formidine lucum.' Et in VI. 'densa ferarum tecta.' Ovid. Fast. 'Est nemus, et piceis, et frondibus ilicis atrum.' In Fast. V. 'nemus arboribus densum.' Stat. Theb. VI. sylvam vocat opulentam 'largi umbra.' Lucan. I. III. ubi de luco antiquissimo, 'Obscurum cingens connexis aëra ramis.' Cerda.

382 *Rara per occultos ducebat semita callis*] Legitur et *lucebat*: quod si est, *rara* pro raro accipiendum, ut ait,

Raro lucebat, herbis scilicet in ali-
quibus locis intervenientibus. Si du-
cebat, intelligimus inter calles peco-
rum raram fuisse semitam, hoc est,
hominum viam: et non ostendit quo
ducebat, sed intelligamus euntes.
Servius.

Rara per occultos, &c.] Sunt hæc se-
mitæ, et occulti calles, quos Sallust.
Jugurth. vocat 'tramites occultos:'
et statim de locis, ubi hi tramites,
'ea consita arbustis, pecore, atque
cultoribus frequentabantur.' Sidon.
etiam dixit *epist.* II. 9. 'calles com-
pendiis tortuosos, atque pastoria di-
verticula.' Explico Virgilium per
Sallustium, et Sidonium; nam *Serv.*
accipit 'raram semitam inter calles
pecorum.' Hæsit, credo, etymo, nam
callis a pecorum callo. Sic in IV.
'Calle angusto,' de via trita formi-
carum gressibus. Utrobique Poëta
intelligit *τρίβους, καὶ τετραμμένους τό-
τους*: sic enim Græci vocant factos
ὁδοὺ τῶν ὁδοποιοῦντων, a viatoribus.
Cerde.

384 Euryalum impediunt] Impedio
te dicimus per accusativum, et casus
mutari non potest, nisi deseras ver-
bum; ut dicas 'impedimento mihi
est.' Sciendum sane multas inferri
in Euryalum excusationes. *Servius.*

385 Regione viarum] Regionem hic
rectum iter dixit, ab eo, quod regat
tramitem. *Idem.*

386 Nisus abit] Bene meminit ve-
locitatis, quam ei in quinto dedit:
ut, 'Primus abit, longeque ante om-
nia corpora Nisus Emicat.' *Idem.*

Impudens] Scilicet remanentis Eury-
ali, aut *impudens* suasisse; alii *im-
prudens*, valde prudens accipiunt. *Id.*

387 Atque lacus, qui post Albæ, &c.]
Omnino sic legendum, non *locos*. Ju-
venal. Sat. IV. 'Utque lacus suberant,
ubi quanquam diruta servat Ignem
Trojanum, et Vestam colit Alba mi-
norem.' Propert. III. 22. 'Alba-
nusque lacus socii Nemorensis ab un-
da.' Strabo l. I. loquens de monte

Albano, *ἔχει δὲ καὶ τοῦτο λίμνην*: *habet
hic mons adjacentem lacum*. Sed qui-
dem de lacu Albano mentio multa in
Livio, Plinio, Valerio, Plutarcho in
vita Camilli, aliis, qui loquuntur de
victoria parta adversus Veientes.
Inde fortasse Martialis Epig. VII. 1.
per *Thetia* lacum hunc intelligit, cum
ait: 'Hoc tibi, Palladiæ seu colibus
uteris Albæ, Cæsar, et hinc Trivium
prospicis, inde Thetin.' Porro de
duplice Alba Italiæ (nam vere du-
plex fuit, non una, ut male volunt
aliqui) vide Strabonem, et reliquos
Geographos. Plinius discriminat vo-
cans *Albam Albanorum*, et, *Albam Al-
bensium*. Cerda.

Lacus] Ita omnino legendum docet
Erythræus et alii. Nam Alba inter
montem excelsum et Lacum magnum
exstructa est. Vide Dionys. Alii
leg. *locos*. Taubmann.

Albæ de nomine] Vel porcæ, vel ci-
vitatatis, vel regis Albani, cui successit
Procas. *Servius.*

Qui post Albæ de nomine dicti Albani]
Albæ Regi successisse Procam, ait
Servius. Sed Livius eum Aventino
successisse dicit. *Pierius.*

390 Infelix qua te regione reliqui]
Se infelicem dixit, qui dolet: non
illum, propter quem dolet. *Servius.*

Euryale, infelix] Duplex est lectio:
vel infelix Euryale, vel, Euryale, ego
infelix qua regione reliqui te? Sed
magis ad se refert, cui labores et
pericula jam peracta, repetenda sint.
Donatus.

391 Quæve sequar] Suaves sunt
Grammatici, qui hæc vocant adver-
bia. Tu semper substantivum sub-
audi, ut hoc loco, 'quæve regione
sequar?' Sic, *hac, illac, istac*, subaudi
via. Cerda.

Ister omne revolvens] Urbanus hu-
cusque verba Nisi vult esse: alii,
poëtæ dant, 'Rursus perplexum iter
omne revolvens.' *Servius.*

392 Fallacis silvæ] Ut Nisus usque
quaque sequar, dixisse videatur. *Id.*

Vestigia retro Observata] Par historia Æn. II. nbi Æneas, 'et vestigia retro Observata sequor per noctem.' Contra Catull. 'inobservabilis error.' Est vero hoc, quod alibi, 'vestigia torsit.' Nonnus I. XL. ita, ἵχνος ἔκαμψε. *Cerda.*

393 Observata] Id est, observans. *Servius.*

Silentibus] Pro ipse silens, aut silentibus, 'cum tacet omnis ager.' *Idem.*

394 Signa sequentum] Militarem sonum dicit, qui varius est: nam interdum canit, ut inquantur eos, qui fugiunt: interdum receptui. *Idem.*

395 Nec longum in medio tempus] Inter auditum sonum, et visum Euryalum: et est Eclipsis. *Idem.*

Nec longum in medio tempus] Omni- no hæc phrasid Græca est, et ab Euripide in Heracl. usurpata: χρόνῳ μέσῳ πολλὸς χρόνος, 'En δὲ διεργασθῆ τ' ἔστω et in Ione: δ δ' ἐν μέσῳ χρόνος πολλὸς δὴ τοῖσδε θησαυρίσμασι: et Æsch. in Suppl. μήκος δ' οὐδὲν ἐν μέσῳ χρόνου. *Germ.*

397 Fraude loci et noctis] Fraude loci, difficultate loci; noctis, pro tenebris, et obscuritate, fraudem appellat. Quidam, 'noctis subito turbante tumultu' legunt, ut sit, noctis tumultu, nocturno tumultu explorantium. *Servius.*

Fraude loci] Est Euryali capti defensione ne per inertiam videatur factus esse captivus. *Donatus.*

398 Oppressum rapit] Hoc est, Quem jam manus omnis rapit, nam male quidam Videt, rapit accipiunt: quod si admiseris, vacat 'Quem jam manus omnis.' *Servius.*

Conantem] Quasi nihil proficientem, ideo frustra: nam hoc est conari. Cicero in Oratore quasi opponens: 'Nos conamur, Demosthenes perficit.' Dædalus Æneid. VI. 'Bis conatus erat casus effingere in auro.' Sed nihil tandem, ideo, 'Bis patriæ cecidere manus.' Itaque conari dicit irritum studium. *Cerda.*

399 Quid faciat] Mire adfectum suum poëta interposuit. *Servius.*

400 In hostes] Quidam in enses legunt, et melius hoc putant, quam in hostes. *Idem.*

401 Pulchram properet per voluere mortem] Aut deest adire, aut deest ad, ut sit ad mortem properet, aut certe antequam 'properet mortem,' ut, Plautus, 'Properate prandium.' Ennius, 'Festivum festinant diem.' *Servius.*

Pulchram properet per voluere mortem] Ex Pind. Pyth. Ode Z. μή φίλα ψυχὰς βλοῦν ἀδάρτων σκῆψις. *Germanus.*

Properet mortem] Ita Plautus, 'properare obsonia.' V. N. Aulularia act. II. 3. *Taubmann.*

Properet mortem] Similiter active Horat. Carm. Od. III. 24. in fine: 'Indignoque pecuniam Heredi properet, &c.' Sic infra propinquare I. x. 'tu rite propinques Augurium:' et Sil. Ital. I. II. 'ipsa propinqua Effectus:' et eod. lib. 'mortem licet arma propinquent.' *Emmeness.*

Pulchram mortem] Gloriosum enim est pro amico deficere. Et *Pulchram* ex persona poëtæ dictum, vel certe *pulchram* ad eum, qui hoc putat. *Ser.*

402 Ocuis] Pro ociter. *Idem.*

Ocius adducto torquens, &c.] Cito reduxit cum hastili dexteram: cito ideo, ne locum mutarent, qui Euryalum tenebant. Reductio autem manus ideo fit, ut fortius exeat telum. *Donatus.*

403 Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur] In Romano codice, et aliquot aliis legere est, 'altam ad Lunam:' quod nequaquam displicet. In Porcio 'altam Lunam et.' Cujusmodi quidem lectio agnoscitur a Prisciano, ubi tam et, quam atque poëtice nonnunquam postponi notat, aliter vero non, exemplo hinc ex Virgilio citato, 'Suspiciens altam Lunam et, sic voce precatur.' Plerisque tamen eruditissimis placet magis absque ulla copula carmen legi. Est et

ore precatur in antiquis aliquot codicibus, quod parvi refert. *Pierius.*

Suspiciens altam Lunam] Quid si a multiscio Poëta allusum ad morem, quem aperit Scholiast. Theocriti? τοῦ ἑρῶνι συνεχόμενος τὴν σελήνην μετακαλεῖσθαι συνηθής: *consuetum invocari Lunam amantibus.* Firmat exemplo Euripid. qui tale quiddam agere inducit Phædræ in Hipp. *Cerda.*

Sic voce precatur] Frequentissimum est Homero ante similes ictus, atque incursum hostiles, precari Numina. Omitto illum, et do Pind. Olymp. Od. i. apud quem Pelops ante certamen cum Ænomao sic ad Neptunum, ἐμοὶ μὲν ὀτρύνει Ἀλλῶς γ' ὑποκέσεται, τὸ δὲ Πρᾶξιν φίλαν δίδοι. Ab Ulysæe apud Eurip. aggrediente facinus contra Cyclopem fit precatio ad Vulcanum, et Somnum: illum, quia torre inflammandus Cyclops; hunc, ut dormiat. Ab Elect. apud Soph. ut Dii juvent conatus Orestis in mactando Ægystho. Quod vero hic 'voce precatur,' Hom. Iliad. v. in precibus Diomedis, ἡρᾶτο βοήη. Quod Homericum satis indicat, nullam esse pleonasmum in Virgilio. Latinus enim tantum constructionem mutat. Nam *voce precari*, nihil est aliud, quam tollere vocem ad precandum. *Idem.*

404 *Tu dea*] Ut possis. *Donatus.*

Tu dea, tu præsens, &c.] Ex perlustro toto hoc loco ita Stat. Theb. vi. 'Diva potens nemorum (tibi enim, tibi crinis honori Debitus, eque tuo venit hæc injuria voto) Si bene quid genitrix, si quid venatibus ipse Promerui, ne (quæso) sinas hoc omine Thebas Ire, nec Arcadiæ tantum meruisse pudorem.' *Dea* autem cum respectu ad morem, et religionem Romanam. Nam Luna culta in hoc populo, ut *Dea*: illi templum sacrum, cujus meminit Tac. Ann. xv. in mentione enim aliorum templorum: 'vetustissima religione, quod Serv. Tullius Lunæ,' &c. Quem in locum vide Lipsium. *Cerda.*

Tu præsens nostro succurre labori] Non dicit *quæ præsens es*, sed *præsens succurre*, id est, ilico, statim: ex consuetudine ejus, ut de vicino et proximo ducat opportunas invocationes. 'Faune precor, miserere,' inquit: et 'Nymphas venerabar, Gradivumque patrem Geticis qui præsidet arvis.' Et in repetitione, 'Tu Dea, tu præsens,' major emphasis videtur. *Servius.*

Tu præsens] Servius exponit *Præsens* ilico. Sed cur non potius *præsens*, propitia, favens? ut illud in Buc. 'Nec tam præsentis alibi cognoscere Divos.' *Pierius.*

404 *Præsens*] Favens, Georg. iii. 452. 'Non tamen ulla magis præsens Fortuna laborum est.' Et Ge. i. 10. 'Et vos agrestum præsentia numina Fauni.' Et Ecl. i. 42. Vid. Lambin. ad Horat. l. i. Carm. Od. 35. vs. 2. *Emmense.*

406 *Astrorum decus*] Laudat quam rogat, ut benevolam reddat. *Donat.*

Astrorum decus] Lunæ elogium. Manil. l. i. vocat *dominam Phæden.* ἐκ. Θηβ. πρόσβιστον ἄστρον νυκτὸς ὀφθαλμός. Itaque par elogium cum Sole; nam sicut hic diei oculus, ita illa noctis. Et 'astrorum decus' ait Poëta, quia Luna quoque astrum est, sicut et Sol. Scholiast. ibi: καὶ Πίνδαρος ἄστρον φησί. Ab Stat. l. viii. Luna 'soror ignea Phæbi.' Recte *ignea*; nam et Græci φωσφόρον vocant, et sacra Biblia φωστήρα: ubi etiam illi datur principatus, ut Soli; nam de illa εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός. *Cerda.*

406 *Si qua*] Qua vacat, et hic et in sequenti. *Servius.*

Si qua, &c.] Ostendit quod meritum nihil proficeret, nisi pro se pater fecisset. *Tholum* autem dicunt medium tecti, in rotunditatem collecti. Petit autem quod facile est, non liberationem sui et socii, sed turbationem globi. *Donatus.*

408 *Suspende tholo*] *Tholus*, proprie est veluti scutum breve, quod in

medio tecto est, in quo trabes cœunt: ad quod dona suspendi consueverunt. Quæ tam diu *dona* dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. Bene autem venatorem inducit numen invocare sylvarum. Alii *tholum*, ædium sacrarum dicunt genus fabricæ, Vestæ et Pantheon: alii tectum sine parietibus columnis subnixum. *Ædes* autem rotundas tribus Diis dicunt fieri debere, Vestæ, Dianæ, vel Herculi vel Mercurio. *Serv.*
Suspendere tholo] Nam de præda olim Diis immolabant, et partes etiam quasdam interdum de tholo (quod medium tecti est in rotunditatem collecti) eis suspendebant et consecrabant: ut Dianæ aprorum capita et cervorum cornua. Turneb. iv. 22. *Taubmann.*

Suspendere tholo, aut sacra ad fastigia fixi] *Tholos* et *fastigia* conjungit quoque Arnobius *Advers. Gent.* i. vi. 'Quid quod multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, et sublimibus elata fastigiis?' *Tholum* autem esse in medio tecto præter Arnob. confirmat quoque Vitruv. De Architect. iv. 7. dum inquit: 'In medio tecti ratio ita habeatur, uti quanta diametros totius operis erit futura, dimidia altitudo fiat tholi præter florem.' ad quem locum vid. Philander. Ex hoc dona, quæ Diis offerebantur, suspendi solebant: unde apud Stat. Silv. i. 'et dives prædæ tamen accipit omni Exuvias Diana tholo:.' et Theb. i. ii. 'figamque superbis Arma tholis.' *Tholus* Italica Cupala, nobis *laterna* dicitur. *Figi* vero dicuntur dona, quæ in Deorum templis suspendebantur. Ita supra *Æn.* i. 287. *arma* dicuntur *figi*, ad quem locum vid. quæ dicta. *Emmeness.*

409 *Turbare globum*] Sana petitio. Nam quia tot vincere impossibile fuerat, petit ut saltem eos perturbet telorum beneficio. *Servius.*

Rege tela per auras] Per noctem,

in qua sine auxilio numinis recti jactus esse non possunt. *Idem.*

Rege tela per auras] Sic Hom. *Iliad.* E. βέλος δ' ἔθυσεν Ἀθήνη. Commode scilicet Nisus ad teli directionem invocat Lunam: τοξικῆς γὰρ προστάτης, ut docet Eustath. ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη ἐνομίζοντο διὰ τὴν ἀντιβολίαν αὐτῶν ἀλληγορικῶς, ἢ διὰ τὸ συμβάλλεσθαι τοῖς τοξέουσιν. Unde et Maro de *Apolline*: 'Direxti tela Corpus in *Æacidae*.' *Germanus.*

Rege tela] Par verbum *Æn.* vi. 'direxti tela.' Verbo Virg. Lucanus l. vii. 'superos sperare secundos, Ipsi tela regent per viscera Cæsaris.' Illud vero l. vi. *direxti* Claud. imitatur, Hon. iv. 'qua dirigat arte sagittas Armeninus.' Omnes ab Hom. qui Il. i. βέλος δ' ἔθυσεν Ἀθήνη: ἔτεκεν rexίτ Pallas: et xvii. Ζεὺς πάντα βέλεα ἰθύνει. His opponit idem Hom. ἐνὸςια πίπτει ἔραζε: irrita cadunt in terram; quia videlicet non a Diis regebantur. Afferro locum Eurip. in *Phœniis*, qui fortasse observatus est Poëtæ, cum hæc scripsit, Ἑπεοκλῆς δὲ Παλλὰδος χρυσόσπιδος βλέψας πρὸς οἶκον εἶχε· ὁ δὲ Διὸς κόρη, ἁδὸς ἔγχος ἡμῖν καλλίνικον ἐκ χειρὸς Εἰς στέρνῃ ἀδελφοῦ τῆσδ' ἐπ' ὤλένης βαλεῖν, Κτανεῖσθ'. *Cerda.*

410 *Toto connixus corpore*] In Romano codice *conisus*. Ac de geminatione quidem apud antiquos adeo rara, superius dictum. Quantum vero pertinet ad *x* vel *s* in participii forma reponendas, Valerius Probus sentire videtur, eandem esse appellationem in proprio nomine, in appellativo, et participio, *Niso* Hyrtaci filio, *niso* participio, et 'nisuque immotus eodem.' Quare *connixus* ex Probi sententia scribendum. *Pierius.*

Ferrum Conicit: hasta] De ferro ad hastam transit. *Conicit*, pro *conjicit* Nam *conicit* antiquum est. *Servius.*

411 *Hasta volans noctis, &c.*] Expressum hic beneficium Deæ et humanæ fortitudinis robur. Hastam enim Rutuli Sulmonis scutum excipit,

et per scutum penetrans in præcordia transit. *Donatus.*

Dicerberat] Ita in v. Dares, 'et verberat ictibus auras.' Stat. l. viii. 'Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arcitos.' *Cerda.*

412 *Et venit*] Ad verbum Hom. II. xvii. δὲ αἰχρὸς ἤλυθ' ἀκωνή: venit cuspis per cervicem. Quintil. Declam. 315. 'tela illa in nos, et in oculos venientia.' *Idem.*

Adversi in tergum Sulmonis] Tergum pro tergus dicit. Sallustius, *Tergis vinciebant*, pro *tergoribus*: ut intelligamus hastam in scutum venisse, et illic esse conlisam: ut *frangitur*, sit pro colliditur. Fisso scuti ligno etiam præcordia penetrasse, aliter non procedit. Nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit, 'Fisso transit præcordia ligno.' Alii re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est: nam quo modo ante fissum lignum esset, et sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de his, quos supra insolubiles dictum est. *Servius.*

Et venit adversi in tergum Sulmonis] Hunc locum perplexos habere Grammaticos docet Turneb. xxix. 25. quod et *tergum*, et *adversum* dicat; cum tergum sit in averso: itaque *tergum* pro clypeo ipsis hic accipi; malle tamen se *adversum* hic interpretari, qui erat e regione, etsi non adverso pectore, ut in eodem libro, 'ardentem, cædisque insana cupido Egit in adversos,' pro eo, quod est, in eos, qui ante eum ex adverso ei erant, etsi tergum averterant et fugerant. Unde et mox, 'hinc raptas fugientibus ingerit hastas In tergum.' Hastam porro sic fractam esse ipso impetu, ut finderetur: ita lignum et hastile fissum, et ipsa fissione acuminatum præcordia transisse; quod fissorum fragmenta asperentur in aciem plerumque, et penetrabilia reddantur. *Germanus.*

413 *Fixo transit præcordia ligno*] In veteribus codicibus vel *fisso* legi, a *fido*, quod agnoscit Servius, vel lectionem abrasam, et modo *fixo*, modo *fracto*, aliena manu repositum. *Pier.* *Ligno*] Quidam humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

414 *Vomens calidum de pectore flumen*] Lucret. l. ii. 'Sanguinis expirans calidum de pectore flumen.' *Germanus.*

Calidum de pectore flumen Frigidus] Recedente enim eo, quod in corpore calidum est, frigus repente succedit. *Singultus* vero sanguinem sequens, animæ luctantis argumentum erat. Nam hic plena descriptio est morientis ex magno ictu. *Taubmann.*

415 *Frigidus*] Nonio exponitur *mortuus*. Similiter *frigus* pro morte posuit Horat. Sat. ii. l. 'O puer, ut sis Vitalis metuo, et majorum ne quis amicus Frigore te feriat:' ad quem locum consule Lambin. *Emm.*

Et longis singultibus ilia pulsant] In Romano codice *pulsant*, sed melius unitatis numero. *Pierius.*

416 *Diversi circumspiciunt*] Pacuvius in *Medea*, 'Diversi circumspicimus, horror percipit.' Sallust. Jugurth. 'Diversi rem quærere.' *Cerda.*

Hoc acrior idem] Quod latuerat, et quod ei primus prospere cesserat jactans. *Servius.*

417 *Telum librabat ab aure*] Gestus jaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur, aut enim ab aure, aut a latere tela jaciuntur. *Idem.*

Summa librabat ab aure] Summa copia scriptoris: nam supra dixit 'adducto lacerto.' *Donatus.*

Telum vibrabat] In codicibus plerisque omnino *vibrabat* legitur: sed in emendationibus *librabat*. *Pierius.*

Librabat] Inde libratores antiquis. Tacit. Ann. l. xiiii. 'Libratoribus funditoribusque attributus locus, unde eminus glandes torquerent, ne qua pars subsidium laborantibus ferret,

pari undique motu.' *Germanus.*

Librabat ab aure] Sil. l. v. 'tum librat ab aure Intorquens jaculum.' Ovid. Met. II. 'Intonat, et dextra libratum fulmen ab aure Misit in aurigam.' Notat vero Scal. in Prop. Eleg. IV. 11. 'jaculari a capite,' esse e Græco more, producto hoc Euripidis testimonio ex Hippol. Καὶ παρὰ χαίταν ἄνωθεν βίβαι Θεσσαλὸν ὄρναι, 'Ἐπιλογχὸν ἔχου' ἐν χειρὶ βέλος. Sed quidem τὸ ἀβ αὐρε tantum notat magnam vim adhibitam a jaculatore; idem quod sup. 'adducto lacerto.' Sic enim major fit impetus. Neque aliter capiendus Hom. Iliad. XXIII. δῖον οὐρα κατωμαδίοιο. Sunt autem οὐρα, ὀρμήματα, id est, impetus. Ergo ait Hom. 'impetus disci jactati ab humero.' Quia retro adducitur diacus, et veluti ab humero jacitur ad majorem vim. Eundem impetum in Prudentio agnosco, qui Psychom. 'dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda.*

418 *Dum trepidant, iit hasta Tago]* In codicibus antiquis *it* omnino per synæresin. Sive *it* præsentis temporis omnino sit, et vi subsequentis adpirationis producat, quod magnum literatissimis viris negotium facessit: meliore tamen parte in eorum sententiam concedente, qui concisionem factam ex, *ivit*, autumant, ut in Terentiano prologo existimat, pro existimavit: quam lectionem Donatus agnoscit, licet apud Priscianum, in hoc citato versu, neque *it*, neque *iit* legatur, sed 'volat hasta Tago per tempus utrumque.' Sed et illud observatione dignum, quod Carisius monet *tempora* pluraliter tantum dici, quamvis Virgilius singulari usus, ut hoc loco. *Pierius.*

It hasta Tago] Si τὸ *it* præsentis est temporis, inaequeus h vini literæ habebit, ut ejus adminiculo syllaba brevis producat: cum hic nulla incidat cæsuræ, quæ id faciat. Quan-

quam Mart. Capella tradat, Syllabam, quæ desinat in t literam, esse communem. Alii tamen hic *iit* legunt; quia sequatur, *hæsit*. Vide Erythr. Indic. *Taubmann.*

Per tempus utrumque] Congruè dicitur telum per tempus ntrumque transisse: ait enim, 'Diversi circumspiciunt:' hoc est, hinc et illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus ntrumque transire. Asper tamen dicit, 'Per tempus utrumque,' hoc est, inter tempus utrumque; ut e contra, 'Hunc inter fluvio Tyberinus amœno,' id est, per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. *Servius.*

Per tempus utrumque] Asper (auctore Servio) exponit; Inter utrumque tempus: ut eum in fronte vulneratum intelligamus. Notetur autem *tempus* etiam priore numero pro parte capitis dici: contra quam Sosipater putat. Ita Lucret. 'Tum vacuum tempus linquunt,' id est, animum, qui in capite est, auctore Turnebo. Catull. Carm. 61. 'tremulum movens Cana tempus anilitas Omnia omnibus annuit.' *Taubmann.*

419 *Strident]* Ab Ennio, ut jam notant omnes, qui Ann. l. XI. 'Missaque per pectus, dum transit, stridebat hasta.' *Cerda.*

Tepefacta cerebro] Alibi, 'Et fixo ferrum in pulmone tepescit.' *Serrius.*

420 *Sævis]* Crescit ira, quoniam auctor facti non apparebat. *Donat.*

Atrox Volscens] In antiquis codicibus *Volcens*, uti dictum, absque s. Atque ita scribendum inferius, 'Volcentem petit, in solo Volcente moratur.' *Picrius.*

421 *Auctorem]* Puto allusum ad Græcum ἀντόχειρα, cum sermo sit de cæde facta. Nam tametsi ea vox ad alia traducatur, ut cum Soph. in Antig. dixit, ἀντόχειρα τάφου, auctorem sepulcri, sed præsertim illa in bello cædibus hæret. *Cerda.*

422 *Interos*] *Donec ille invenitur.*
Servius.

Calido mihi sanguine pœnas] Ennius in primo, 'Nam mi calido das sanguine pœnas.' *Idem.*

Calido mihi sanguine pœnas] Nonn. l. XXII. θερμὸν ἀποπτόων ῥέον αἷματος: *calidum expuens fluxum sanguinis.* et sup. Noster, 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen.' Itaque in Virg. est 'calido sanguine,' et id verius. et Calab. l. I. θερμὴ δ' αἷματι πύμαν δέβεο. Sed cum nondum sanguis fusus esset ab Euryalo, cum ruebat Volscens, posset aliquis dubitare, an potius dicat, *calido mihi*, id est, irato. Nam verba caloris ad iras transferri omnes sciunt. Aristoph. in Vespis dixit, Θερπὸς γὰρ ἀνὴρ οὐδὲν ἥττω τῆς φανῆς: ubi *calidus* est, audax et furiosus, sumpta metaphora a lentibus coctis in lebetes. Et Philost. vit. Apollon. VII. 7. τοῖς θερμοῖς τῶν θεῶν, *calidis delibus*, id est, iratis. Josephus tamen Bell. I. 13. dixit de Herode, significato alio longe elegantissimo, θερμὸς ἐκ τῶν θυλῶν: ut et Plutar. in Pelopid. μετὰ τῶν θυλῶν θερμοῖς. *Cerda.*

423 *Persolves amborum*] Aut occisorum: aut tuas et Nisi. Nam duos eos fuisse novit: supra enim ait, 'State viri.' *Servius.*

424 *Ibat in Euryalum*] Adoriebatur Euryalum. Apul. Metam. l. IX. 'Qui (*canes*) simul signo solito pastorum incensi atque inflammati sunt, furiosa rabie conciti, et latratibus etiam absonis horribiles eunt in homines.' *Emmeness.*

426 *Amplius*] De cetero, posthac; interdum et quantitatem significat, ut Terentius, 'Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius.' *Servius.*

Tantum potuit] Hoc quamvis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poëta ex sua persona fecit. *Idem.*

427 *Me, me*] Subandis interficite, et est interrupta elocutio dolore tur-
Delph. et Var. Clas.

bat. *Idem.*

Me, me, adsum qui] Voces sunt perturbati, qui quod animo tenebat, non potuit semel effundere. Ait ergo, *Me*: ut cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum, *Me*. Tertio ubi se paulatim colligere cepit, ad-
iunxit; 'Adsum qui feci.' Quarto, 'In me convertite ferrum.' Certe magna subtilitate dispositum est. *T.*

In me convertite ferrum] Ab his illi affectus Petroniani in Sat. 'Quod si utique, proclamabat, facinore opus est, nudo ecce jugulum, convertite huc manus, imprimate mucrones, ego mori debeo, qui amicitiae sacramentum delevi.' Audi et verba Juliae loquentis cum natis apud Herodian. l. IV. πρῶτον δὲ ἐμὲ φονεύσατε, καὶ διελόντες, ἐκάτερος παρ' ἐαυτῷ μέρος θαπτήτω: *Me primam occidite, me dividite, dimidiamque uterque apud se partem sepiat.* Quintilian. Declamat. 59. 'Quicquid est istud, ego feci: qualecunque istud est, meum consilium est.' Agnosce vero in Niso verum amantem. 'In me' (inquit) 'ferrum convertite.' Plato in Convivio: καὶ πρὸ τούτου τεθνάναι ἂν πολλάκις ἔλοιτο, καὶ μὲν ἐγκαταλιπεῖν γε τὰ παιδικὰ, ἢ μὴ βοηθῆσαι κινδυνεύοντι: *Mori se prius eligat, quam dilectum derelinquere, et periclitanti non succurrere.* Imitationem si quæras, fortasse ducta ab Eurip. apud quem Hecuba videns filiam Polyxenam duci ad cædem, ita loquitur ad Ulyssem et Græcos alios: Κεκτήετε (με) μὴ φείδεσθ', ἐγὼ 'τέκον Πάριον, 'Ὅς παῖδα Θέτιδος ἔλεσεν, τόξοις βαλάν. *Cerda.*

428 *Fraus*] Hic est noxa, et culpa. Vide Lexicon Schardii, ubi notat, *fraudem* veteres dixisse pro delicto. Gloss. *fraus, aīria*. Cum Soph. ore Ismenæ dixit in Antig. καὶ συμμερίσχω, καὶ φέρω τῆς αἰτίας, *ſio socia, et fero culpam*, nihil aliud significavit, quam fraudem sororis redundare in sororem. *Idem.*

Nihil iste nec ausus] In Romano, neque ausus: quod licet parvi sit mo-

10 N

menti, elegantioris tamen ingenii viri numerorum hujusmodi varietate delectari solent. *Pierius.*

429 *Nec potuit*] Validior argumentatio ex impossibilitate: ut, 'Quid Troës potuere?' et, 'Non ea vis animo: nec tanta superbia victis.' *Servius.*

Cælum hoc] Apud Soph. in Antig. Rex Creon cælum obtestatur, δι' Ὀλυμπον. Chorus apud eundem in Elect. Διὸς ἀσπαρνέν. Vicina ista. Sic et Stat. Theb. II. 'Parce per has stellis interlabentibus umbras.' Apud eundem Jupiter Theb. III. 'Arcem hanc æternam, mentisque sacraria nostræ.' Nazianz. Orat. 27. ἀσχυρομένη μὲν ἐν οὐρανῷ, καὶ τὴν γῆν, ἃ καὶ τοῖς παλαιοῖς θεοῖς μαρτύρεσθαι. *Cerda.*

Et sidera conscia testor] Veteres omnes codices legunt, 'et conscia sidera,' adjectivo præjecto. *Pierius.*

Cælum hoc et sidera conscia testor] Sic supra Æn. I. III. 'per sidera testor, Per superos atque hoc cæli spirabile numen:' et I. IV. 'per sidera juro, Per superos,' &c. infra XII. 197. 'terram, mare, sidera juro:' et iterum: 'Testatur moritura Deos et conscia fati Sidera.' *Emmeness.*

430 *Tantum infelicem nimium dilexit amicum*] Contra illud, Cur ergo venit? dicit, Tantum amicum dilexit, ut cum nihil posset, tamen veniret. *Servius.*

Tantum infelicem, &c.] Eadem ratio est in Calab. I. 1. ubi Podarcus interficitur nimium in bello furens propter interfectum amicum, quem summopere amabat. Verba ejus, τὸν γὰρ μέγα φίλαθ' ἐταίρων: hanc appropinque sociis diligebat. *Cerda.*

432 *Transadigit costas*] In Rom. codice, *transabiit* legitur: et in aliquot aliis *transadiit*: quod ab aliquot eruditis receptum video. In Porcio, et plerisque aliis manu scriptis, *transadigit* omnino scriptum est. Sed usus loquendi est, 'ut adigo ferrum' aut 'ensem' enuntiemus, non 'ensis adigit,' et jam dictum est, 'Esis adactus:'

quare vel *abiit* vel *adiit* melius videtur. *Pierius.*

Transadigit] Ita Sil. I. IV. 'transadigit pectora mucro.' Id. I. VI. 'lævum per luminis orbem Transigitur.' Tacitus I. XIV. 'Gladio seipsum transadigit.' At Vett. Cod. *Transadiit costas*: quod quidam probant præ altero. *Taubmann.*

Transabiit costas] Stat. Theb. II. 9. 'Transabiit costas cognatis ictibus ensis.' et I. IX. 'Hasta viri transpectus abit. *Emmeness.*

Et candida pectora rupit] Romanus codex cum aliquot aliis, *pectora candida*, epitheto, quod miserationem movere posset, ultimo loco apposito. *Pierius.*

Et pectora candida rumpit] Ita Fabricius, auctore Donato et Mss. dixit, *Pectora*; et adjecit πῶδος, *candida*: item *rumpit*, non *rupit*, κατ' ἐνέργειαν. *Taubmann.*

433 *Voluitur Euryalus leto*] Aut septimus est, aut dativus: aut si dativus fuerit, figuratum est, id est, in lethum: ut, 'It clamor cælo.' *Servius.*

435 *Purpureus veluti cum flos succisus aratro L.*] Habetur ratio comparationis: videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, et post mortem conversus in florem est. *Idem.*

Purpureus, &c.] Ad totum corpus refertur hæc comparatio, *papaver* vero ad cervicem et ad caput. *Donatus.*

Purpureus veluti cum flos] Apoll. I. III. ἔρνεά που τοιῶς διδὸς ὥσπετον ὀμβρῆσαντος, φυταλῇ νεόθρεπτα καταμύουσιν ἔραζε Κλασθέντα ῥίξηθεν ἀλυσθὴν πόντος ἀνδρῶν, τὸν δὲ κατηφείη καὶ οὐλοδὸν ἔλγος ἰκάνει Κλήρου σημαντήρα φυτοτρόφος. Ut autem 'lapso' vel 'lasso papavera collo' Maro, Hom. II. Θ. μήκων δ' ὥς ἐτέρωσε κάρη βάλεν, ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ Καρπῷ βριθομένη νοτῆσι τε ἐλαρυῖσι, ὧς ἐτέρωσ' ἤμυσεν κάρη πῆλγῃ βαρυθέν. Uterque autem poëta respexisse videtur papaveris genus erraticum, oblongo capite, quod *βοιάδα* proprie vocant, quia

facile deciduo sit flore, et parvo negotio procumbat. Ad *ρῶϊδα* autem alludere videtur Nicand. *θηρ.* eo loco, *περιβρίθουσα τε μήκων θυλακίς*. Catull. 'Nec meum respectet ut ante amorem, Qui illius culpa cecidit velut prati Ultimus flos, prætereunte postquam Tactus aratro est.' et idem: 'nullo contusus aratro.' *Germanus*.

Purpureus, &c.] Comparatio Hom. Iliad. Θ. vs. 308. de qua Scal. v. 3. *Teubmann*.

Purpureus veluti cum flos] Id est, pulcher, nam color hic ob præstantiam pro pulchro poni solet, ut Turneb. xviii. 46. Vid. *Æn.* i. ad 691. Comparisonem hanc Virgilii imitatus etiam est in Hyacinthi morte describenda Ovid. *Metam.* x. 190. et seqq. *Emmeness*.

436 *Languescit moriens*] Duplex similitudo, et pulchritudinis et gestus. *Servius*.

Languescit moriens, lassove, &c.] *Languescere*, Nonio interprete, hic est *deficere, dissolvi*; ut et *Æn.* xi. 68. 'Qualem virgineo demessum pollice florem Seu molles violæ, seu languentes hyacinthi.' et *lasso collo*, pro *marcente, gravato*, ut idem Nonius. *Emmeness*.

Lassoque papavera collo *Demisere caput*] Homeri est et comparatio et figura: nam et ille sic ait, ut multorum unum diceret caput. *Servius*.

Lassoque papavera collo] Antiqui plerique codices *lasso*. Porcius, *Vitalianus*, et aliquot alii *lapso* habent. *Pierius*.

438 *At Nisus ruit in medios*] In Oblongo ac, in quibusdam aliis *et*. Sed enim locus ipse exigere videtur *at*. *Pierius*.

Solumque per omnis] An per obstantes, an protegentes? *Servius*.

439 *Volcentem petiit*] Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Unde Cicero, 'Quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari nullo modo posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt,

corpore effugi.' *Idem*.

Petiit] Sermo sumitur a gladiatoribus. Omnia sunt gladiatorum, petitiones, vitationes, declinationes, effugia. Notum illud, 'Non te peto, piscem peto.' Græci *ὀρμῶν*, et, *ὀρμῶς, petere, petitiones*. Itaque *vitatio* et *petitio* directe oppositæ in hoc ludo. Cic. de Oratore: 'Gladiatores videmus, nihil vitando facere caute, nec petendo vehementer.' Præclare: nam qui petit, vehemens est; qui vitat, cautus. Vide qua vehementia petat Nisus, nam *ruit*: vide quo cautu Volscens a suis servetur. Ab eodem ludo Seneca de Consol. ad Martiam c. 9. 'Alium percussisti, nec petisti.' Eodem trahe illud pro Ligario, 'cujus latus ille mucro petebat?' *Cerda*.

Moratur] Perseverat. *Servius*.

440 *Quem circum glomerati*] Pugnæ hujus imaginem habet Nonn. l. xxii. Dionys. ubi, *Καὶ μέσος ἀντιβίων κυκλούμενος ἐπὶ θεοῦ ἀνὴρ*: Et medius inter hostes circulo inclusus divinus vir. Iterum: *Συμφορτοὶ δ' ἓνα μόνον ἐκυκλώσαντο μαχητὴν τυπτόμενον ξιφίεσσι, καὶ οὐκ ἀλέγοντα μάχης*: *Conferri unum solum circulo cingebant bellatorem, Qui petitus gladiis omnium gladios contemnebat*. Talein in Androm. exhibet Eurip. *Pyrrhum*. Omitto locum longissimum. *Cerda*.

Quem circum glomerati hostes, &c.] Sic infra vs. 699. 'Et jam collecti Troës glomerantur eodem.' *Æn.* ii. 727. 'neque adverso glomerati ex agmine Graji:' et de apibus *Ge.* iv. 79. 'Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem.' Verbi etymologiam vide ad *Æn.* ii. 341. *Emmeness*.

441 *Proturbant*] Modo confodiunt, ut paulo post, *Confossus*. *Servius*.

Proturbant] In antiquis aliquot *per-turbant*. Sed omnino melius *proturbant*. *Pierius*.

Non secius] Non segnius. *Servius*.

Non segnius] In antiquis codicibus *non secius*. Quod nonnulli etiam per *t* scribunt: quod nequaquam docti

probant. *Pierius.*

Segnius] Serv. et vett. cod. leg. *Se-*
cius: scil. quam vulneratus. ut *Æn.* v.
862. *Taubmann.*

Rotat] Sil. II. 'rotatque coruscum
Mucronem:' ubi *coruscum*, quod Virg.
fulmineum. Hom. vulgariter *Iliad.*
XXII. *τινάζων φάσγανον ὄξυ*: *qualiens*
acutum ensem. Et quidem sermo est
de Hectore, et in vitæ periculo, ubi
occasio furendi. *Cerda.*

442 *Fulmineum*] Explicui jam, et
addo, visum mihi indicari a Poëta vim
Nisi esse supra mortalem, ut qui non
tam gladium, quam fulmen versaret.
Ita de Angusto, *fulminat* Ge. IV. quem
locum adi, et quæ dixit I. VI. ubi Sci-
piadæ 'duo fulmina belli.' Ita et Si-
mocatta II. 7. ducem Romanorum
supra mortalem indicat, et a cælo
missum, cum de illo scribit: *οἷα λαί-
λαψ ἐπιβαλόντος, ἢ βαγδαῖος σκηπτὸς*
ἐνεφοίτησε: *Irruit ut maris turbo, aut*
fragore raptum fulmen. Et Anth. VI.
15. Epig. 23. Rex Philippus dicitur
κεραυνίος, fulmineus. Affinis vero Vir-
gilius Homero, qui de ferro hastarum
Iliad. X. *ἀέμψ' ὡς ἀστεροπή πατρὸς Διός*:
fulgebat velut fulgur patris Jovis. Val.
Arg. I. de gladio ardenti ferro, Ab Phi-
lostrat. in Heroïc. hasta Achillis dici-
tur *ἀστράπτουσα*, ut instar fulguris.
Et adhuc de ipso gladio II. XIV. *ἄσπ-
ηκελον ἀστεροπή*: *ensem similem fulguri*.
Idem.

Clamantis in ore] Simile mortis ge-
nus habet Hom. *Iliad.* XVI. ubi Ido-
meneus percutit ferro Etymanta *κατὰ*
στόμα, in ore. De Crastino ait Jul.
Civil. III. cecidisse in pugna, 'gladio
in os adversum conjecto.' Stat. Theb.
II. 'Dum clamat, subit ore cavo
Theumesia cornus.' Silius I. III. 'ca-
lamumque volantem Dum clamat, pau-
lo excipiens transmisit hiatu.' Non
abit illud I. VII. 'hæsit enim sub
guttore vulnus;' quem locum adi.
Idem.

In ore Condidit adverso] Archaismos
est: ut supra, 'Pectore in adverso

totum cni cominus ensem Condidit.'
Servius.

443 *Moriens animam abstulit hosti*] Sic I. IV. 'Exstinxti te meque, soror,'
et Soph. Antig. *θανὼν ἐν' ὀδῶν καταπα-
πές με*: *mortuus vivam me occidisti*. Tale
illud Ennod. in Declamat. 'Dum vin-
citur, triumpharet.' Sed hoc pertinet
ad *δέξυμνον*, de quo in VII. *Cerda.*

Moriens animam, &c.] Interfecit: et
animadverte, morientem interficere.
Scal. IV. XVI. et III. 26. *Taubmann.*

444 *Tum super exanimem, &c.*] Imita-
tione II. P. 6 δ' ἀγχ' αὐτοῖο πέσσε πρη-
γῆς ἐπὶ νεκρῷ et Musæus: *ἀλλήλων*
ἀπόναντο καὶ ἐν πυμάσφ περ ὀλίθω.
Germanus.

445 *Placidaeque ibi demum morte*
quiescit] Aut proprium mortis epithe-
ton est: aut ex affectu pereuntis dic-
tum est, qui cum amico moriebatur.
Servius.

Quiescit] Ex formulis defunctorum.
Sic in VI. de Palinuro, 'ossa quie-
runt.' Cicer. ex Poëta vetere Tuscul.
I. I. 'ubi remissa vita corpus requies-
cit a malis.' Tibul. I. II. 'Sic bene
sub tenera parva quiescit humo,' Ovi-
dus: 'Ossa quieta, precor, tuta re-
quiescite in urna:' et sexcenta alia.
Inde in Inscriptionibus sepulcrorum
dictum REQUIETORIUM. et Cas-
siod. VII. 8. 'Defunctorum sacram
quietem.' *Cerda.*

446 *Fortunati ambo*] Prosoponesis
est. Mire horum mortem non luctu
aut misericordia, sed felicitatis testi-
monio prosequitur. *Servius.*

Si quid mea carmina possunt] Vere-
cunde. *Idem.*

Fortunati ambo, &c.] Silius pari ἑγ-
κωμῶ I. IV. 'Felices lethi, pietas quos
addidit umbris! Optabunt similes ve-
nientia sæcula fratres, Extremumque
decus memori celebrabitur ævo; Si
modo ferre diem, serosque videre ne-
potes Carmina nostra valent, nec fa-
mam invidit Apollo.' Et I. II. 'At
vos sidereæ, quas nulla æquaverit
ætas, Ite decus terrarum animæ.'

Stat. l. x. 'Vos quoque sacrati, quamvis mea carmina surgent Inferiora lyra, memores superabitis annos. Forsitan et comites non aspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.' Statius signate *Æros* suam *lyram* dixit, opponens tubæ Maronis; cui ille comparatus lyricen est, non *ἑρωδός* et ideo inferiore, quia Lyrici inferiores Epicis. Præstant enim Epicis reliquis Poëtis. Ad fortunam hanc et locum Virg. videtur alluisse Horat. od. 13. libri primi: 'Felices ter, et amplius Quos irrupta tenet copula, nec malis Divulsus querimoniis Suprema citius solvet amor die.' *Cerda*.

Fortunati ambo, &c.] Divinum est elogium summi Poëtæ: quod cum aliis comparat Scalig. v. 16. *Taub*.

448 *Domus*] Familia. *Servius*.

Capitoli immobile saxum Accolet] In urbe Roma Jovis templum non fuit, quod cum jam devotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit anguriis captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere et sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, et deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens æternam urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio superna pars tecti patet, quæ lapidem ipsam Termini spectat: nam Termino non nisi sub Divo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, 'Capitoli immobile saxum Accolet:' quia Terminus non est revulsus de loco. *Servius*.

Capitoli immobile saxum] Quamvis in vetustis codicibus *Capitolii* geminato ï scribatur, eo modo, quo Teren-

tius Scaurns hujusmodi genitivos scribi præcipit: hoc tamen loco, ne synalœpha ex tribus vocalibus distinctis fiat, *Capitoli* unico ï scribendum censuerim, facta synæresi, ut prius erat in Porcio. Quæ vero Servius de Termino, eadem fere apud Aulum Gellium habentur. Lactantius tamen libro contra Gentes primo, 'saxum hoc a Romanis cultum' dicit, 'propter illius memoriam: quod pro Jove objectum est Saturno devorandum.' *Pierius*.

Dum domus, &c.] *Domus Æneæ* familiam Juliam significat, e qua Augustus erat: cui prærogativa quadam concessa erat ad Capitolium habitatio, Patriciis omnibus denegata, auctore Victore et Plutarcho. Unde non, *incolet*, sed *accolet*, dixit. Ad domum autem Augusti locus erat, qui 'sedes Imperii Romani' dicebatur. Etsi vero de toto Capitolio intelligi potest, quod de *saxo immobili* canit: tamen Grammaticis (vide Serv.) ad *Terminum*, id est, limitum Deum, qui non potuit, ut reliqui Dii, evocari et exaugurari, referri magis placet. Porro *pater Romanus*, est Imperator: cum præsertim Imperatores *Patres patriæ* dicerentur, &c. Turn. xxii. 15. *Taub*.

Capitoli] Originem vocis aperit Cato lib. de Orig. 'Capitolium dictum a capite invento fluente sanguine, dum Jovini templi fundamenta jaceret Princeps Tarquinius.' Varro Ling. Lat. l. iv. 'Capitolium dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput humanum inventum dicitur. Dionys. l. iv. circumstantias adhibet inventi capitis, nimirum 'fuisse hominis recens cæsi, cujus vultus vivo esset similis, et sanguinem ex eo capite calidum et recentem manasse.' Adhibet etiam onem hoc: 'Vestris civibus Romani renuntiate, fatale esse, ut locus ille, in quo caput invenistis, totius Italiæ sit caput. Atque ab eo tempore locus, capite ibi invento, Capitolinus est dictus.' Affinia verba

Livii l. i. 'Secutum aliud magnitudinem Imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species haud per ambages arcem eam Imperii, caputque rerum fore portendebat.' Idem l. v. cum respectu ad hunc locum: 'Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque Imperii fore.' Nomen viri, cujus hoc caput, omnes, ut vides, tacent: aperit Arnobius l. vi. ubi Romanis insultat, qui maluerint, 'ex Toli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.' Sed putat Scal. in Conject. Arnobianum hoc meram esse fabulam, et ad nobilitatem gentis excogitatam. *Cerda*.

Immobile sax.] Respexit huc Mart. l. viii. 'Tarpeia summi saxa dum patris stabunt.' *Taubmann*.

449 *Pater Romanus*] Romanum Imperatorem capit Turneb. xxii. 15. cum præsertim omnes *Patres patriæ* dicerentur, et hoc imprimis titulo affectus Augustus, in cujus gratiam hæc Poëta. Sic et Auson. Theodosium compellat, 'Tu modo te jussisse, Pater Romane, memento.' Chrysantas apud Xenoph. Cyropæd. l. iii. 'Ἀλλὰ πολλὰ κίς μὲν δὴ, ὃ ἄνδρες, καὶ ἄλλο τε κατενόησα, ὅτι ἔρχων ἀγαθὸς οὐδὲν διαφέρει πατρὸς ἀγαθοῦ: *Etiā alias sæpe, o viri, animadverti, nihil interesse inter Principem bonum et patrem bonum.* Id esse verum, in uno Cyro ostendit. Lege illum, et me alibi, ubi hoc firmo. *Cerda*.

450 *Victores*] Irrisorie, tanquam qui magnum putarent, si trecenti duos vicerunt, cum duo tres interemissent. *Donatus*.

Præda Rutuli spoliisque potiti] Non solum suis eos armis exnerunt, sed etiam illa præda, quæ Rutulia fuerat ante detracta. *Servius*.

451 *Volcentem exanimum*] In Romano codice *Volcentem exanimem*. In

aliis *exanimum*: utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius*.

452 *Nec minor in castris luctus*] Decens repetitio. *Servius*.

454 *Serranorque Numaque*] Decima Antapodosis; quæ sit, quotiens commemorantur ea quæ non sunt ante prædicta. Neque *Numam* induxit occisum. *Idem*.

Numaque] Atqui *Numam* l. x. persequitur Æneas: nisi alius fuerit cognominis. Vide Macrob. v. 15. *Taubmann*.

455 *Tepidaque recentem Cæde locum*] Hypallage est, tepidum locum recenti cæde. Unde multi legunt, *Tepidumque recenti Cæde locum*. *Serv.*

Tepidumque recenti Cæde locum] Ita quidem habetur in Romano codice. Sed in Oblongo, et quibusdam aliis *tepidaque recentem Cæde locum* legitur. Quam hypallagen figuram agnoscit *Servius*. In Porcio una mutata dictione, eadem tamen elocutionis figura, *tepidaque madentem Cæde locum* habetur. *Pierius*.

456 *Cæde*] Id' est, sanguine, Gr. more, quibus *φόνος* etiam *sanguis* dicitur. Vide Turn. xviii. 3. *Taub.*

Spumantem sanguine rivos] Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Unde bene dixit, 'Spumantem rivos:' quia præmisit, 'Seminecesque viros.' *Serv.*

459 *Et jam prima novo*] Lucretianum est. Et bene descripturus cædes et bella morose diem oriri facit. *Idem*.

Et jam prima, &c.] Expressus clarissime locus Calab. l. iv. ubi ad exortum lucis, tumultus quoque belli exortus. Versus Græci sunt, 'Ἀλλ' ὅτε δὴ κεφαλὰς μὲν ἐπ' ἀντολήν ἔχον ἔκρουεν Δέγμεναι ἥελιοι θοὸν φάος, ἔγρετο δ' ἥλιος, Δὴ τότε ἀνέγρετο λαὸς εὐσθεῖων Ἀργείων Πορφυρέων Τράεσσι φόνον, καὶ κῆρ ἰδὼν. *Cerda*.

Spargebat lumine terras] Ab Lucretio, qui libro secundo: 'Primum Aurora novo cum spargit lumine terras.'

Inde et Æn. XII. 'Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies.' Lucan. Phars. III. 'Ut matutinos spargens super æquora Phæbus Fregit aquis radios.' Boët. I. II. de Phæbo: 'lucem spargere cœperit.' *Idem.*

460 *Tithoni croceum, &c.*] Habetur hic versus Ge. I. 447. et Æn. IV. 585. Varius Antias Ann. I. 1. 'Interea Oceani linquens Aurora cubile' Lycophron etiam dixit de Aurora, *Τιθωνὸν ἐν κοίτρῃσι λικουσα*: *Tithonum linquens in cubili.* *Idem.*

Aurora] Novum quidpiam vidi in Calab. quod in alio nemine. Sciunt omnes Auroram adduci in describenda veniente luce: ille (quod miror) I. IV. in veniente nocte. Versus sunt: *Ἦτος δ' ἄκαστοῦ βρόν εισαφίκαθεν, Κυνήν δ' ἔρα γαίαν ἐπ' ἡλίου ὕπερος ὕφρη*: *Aurora autem ad Oceani altum gurgitem pervenerat, Et nigram densam tenebræ invaserant terram.* *Idem.*

461 *Jam rebus luce relectis*] Supra, 'Et rebus nox abstulit atra colorem.' *Servius.*

Jam rebus luce relectis] Sunt antiqua exemplaria, in quibus, *receptis* scriptum sit, quasi res noctu auferri videantur, die vero reddi. Sed enim *relectis* omnino receptius. *Pierius.*

Jam rebus luce relectis] Ita etiam Æn. V. de Aurora, 'radiisque retexit orbem.' Et quia omnia reteggit, ideo illam vocat *Ἀνδροκλή*, ab cernendo. Sic contra Æn. VI. 'rebus nox abstulit atra colorem.' *Cerda.*

463 *Æratas*] Respectum ad ævum Heroum, testificante Paus. in Lacon. ἐπὶ τῶν Ἡρώων τὰ ὅπλα ὁμοίως χαλκᾷ ἢ σίδηρᾳ. *Heroum ævo arma omnia fuerunt ærea.* Probat ex Homero describente securim Pisandri, et sagittam Merionæ; ex hasta Achillis, ex ense Memnonis; quæ omnia ærea. Mox adjicit, *ταῦτα μὲν δὴ ἴσμεν ἔχοντα ὁπλῆς*: *Hæc ita esse pro comperito habemus.* Loquitur autem Pau-

san: cum discrimine ad ferrum, quod negat in ævo Heroum; ut inspicienti quæ in eo præcedunt, de oraculo quodam, notum fiet. Clare etiam Hesiod. in *ἔργ. τοῖς δ' ἦν χαλκᾶ μὲν τεύχεα, χαλκοὶ δὲ τε οἴκοι. Χαλκῷ τ' ἐργάζοντε μέλας δ' οὐκ ἔσχε σίδαρος*: *His inerant ærea quidem arma, et domus ærea. Ære enim operabantur: neque dum erat ferrum nigrum.* Hoc ego Pausaniæ atque Hesiodi verissimum puto: nec me movent docti, qui contra scripserunt; et assero, pessime reddi Græcos per *ferrum*, cum illi dicunt *χαλκόν*. Objicies mihi officinam Vulcani, quæ ante bellum Trojanum, in qua ferrum, dicente Virg. 'Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro.' Deinde ferri inventionem, quæ præcessit ea tempora: nam Virg. Ge. I. 'At Chalybes nudi ferrum.' Tertio, aliquot loca Poëtarum, qui ferri meminerunt in illo ævo. Quarto, quod fortissimum, Genes. cap. 4. dici de Tubalcain, fuisse malleatorem operum æris et ferri. Expedio omnia unico verbo. Ferrum fuit, fateor, in ævo Heroum, et etiam ante illud: sed rarum, neque satis, ut tu tibi hanc veniam assumas, ut cum in Græcis *χαλκόν* legis, possis *ferrum* interpretari. Venæ ferri passim postea apparuerunt: sed rarum fuisse prisca, liquidum ex creberrima mentione æris, ex paucissima ferri. Unde et in loco Genes. æs præponitur ferro: ait enim, *χαλκὸς χαλκοῦ καὶ σιδήρου*. Et attende, artificem tam æris quam ferri dici *χαλκᾶ*, ab ære, non a ferro. Frequentius enim in eo ævo metallum dedit nomen artifice. Ita enim explico Aristotelem in Poëticis, ubi ait, *χαλκῆας, τοὺς τὸν σίδηρον ἐργαζομένους*, non aliter, ac τὸν κεκραμμένον, τὸν ὀνόν. Sententia est, ita artifices ferri, dici ærarios; ut vinum mistum aqua, dicitur vinum. *Idem.*

464 *Quisque suos*] Scilicet comites: nam plenum est, 'æratasque acies.' *Servius.*

Quisque suos] Est hoc, quod Homerus II. III. κέλευσε δ' ὄσων ἕκαστος ἡγεμόνων: *Quisque ducum suis imperavit.* Cerda.

Acunt rumoribus iras] Quia duo ausi sunt per eorum castra transire. *Servius.*

Acunt rumoribus iras] Ex Euryali et Nisi audacia motas. *Taubmann.*

466 *Præfigunt capita*] Hoc genus contumeliæ hostilis frequentissimum fuit, sive Poëtas, sive Scriptores alios consulas; sive Græcos, sive Latinos; sive barbaros, sive cultos homines. De Maxentio Tyberi hausto ait auctor Paneg. Constantini, illius caput tota urbe latum 'suffixum hasta.' Senec. Rhetor. Controvers. 17. de Tullii capite, 'appensum conto caput.' Trebonii caput 'fixum in pilo' est apud Ciceronem in Philipp. quo ludibrio illum affecit Dolabella. Tacitus Hist. I. I. de capitibus Galbæ et Pisonis, Othone invadente Imperium, 'præfixa contis capita gestabantur.' Apud Plut. caput Gracchi suffigitur δόρατι: apud Cedrenum caput Maniacis Tyranni ἐν δόρατος: et caput Nicephori ἐν ξύλον. Apud Justinum I. XXIV. caput Ptolemæi 'lancea fixum:' apud Claud. Ruffini caput pendet de 'cuspidē summa,' quod etiam scribit Hieronymus in epistol. ad Heliodorum. Vide et Silium I. II. in quo simile ludibrium. Omitto infinitos. *Cerda.*

467 *Euryali et Nisi*] Volunt nonnulli clamorem esse militum: sed melius hoc a poëta dictum accipimus. Nam Rutuli eorum non noverant nomina: ut sit, quin etiam capita Euryali et Nisi præfigunt in arrectis hastis, et cum magno clamore comitantur. *Servius.*

Euryali et Nisi] Hæc nomina instar completi versus habuit etiam Æn. v. 294. et 322. Et hinc conjiciunt eruditi quidam, Poëtam judicio et alios imperfectos versus reliquisse. *Taubmann.*

468 *Æneadæ duri, &c.*] *Durantes* in labore. In matre autem Euryali ostendit quid possit dolor, cum oblita sexus et ætatis, tantum fureret. Denique accusat eorum, quæ etsi facta fuissent, nihil tamen prodessent. *Donatus.*

Murorum in parte sinistra] Aliud agens situm castrorum ostendit; præterea et proœconomia est, quia postea castris per fluvium Turnus evadit. *Servius.*

Murorum in parte sinistra] In Romano codice *murorum parte* legitur, absque in. *Pierius.*

Murorum in parte sinistra] Locum hunc explicat Serv. Æn. VII. ad illud de Tyberi, 'et multa flavus arena,' ita scribens: 'Sciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit; nam aliter non procedit, quod ait, murorum in parte sinistra Opposueri aciem, nam dextra cingitur amni. Postea enim in Lauro Lavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur.' Hæc Servius. Sed certe legenti Virgilium nulla alia apparent hæc castra, quam prima. *Cerda.*

469 *Cingitur amni*] *Amne* debuit dicere: nunquam enim bene in i exeunt, nisi quæ communis sunt generis, ut *docilis, agilis*: sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra diximus, apud majores *hic* et *hæc amnis* dicebatur. *Servius.*

Cingitur amni] Curtius libro tertio, 'Cingitur fluctibus.' Sed Poëta cum cura de *amni*, dixit, *cingitur*, notans etymologiam. Nam *amnis* ab ambiendo, et cingendo. Ad eum modum, quo Homerus Od. II. οἱ δ' ἔδωκ κρητῆρσιν ἕμισγον: ubi cum *cratere* conjungit *misceo*. Nam, ut expendit Eustathius, κρητῆρ παρὰ τὸ κερατῆρσιν crater a miscendo. *Cerda.*

470 *Tenent fossas*] Tuentur, defendunt. *Servius.*

471 *Stant masti*] Livius libro qua-

dragesimo secundo: 'Mæstitia ex male gesta re:' et l. vi. 'Præ indignitate rerum stupor, silentiumque.' Dicunt boni interpretes, Virgilium in sua Æneide repræsentare sæpissime Romanas historias. Quid ergo, si in hoc successu repræsentatus successus Crassi apud Plutarch.? Ut enim Rutuli suffigunt capita horum juvenum in hastis, ita Parthi τὴν κεφαλὴν τοῦ Πολλίου κομίζοντες ὑπὲρ αἰχμῆς ἀπαπειγυῖαν: Caput Publii (erat hic filius Crassi) suffigunt hasta ferebant, videlicet ostentantes illud patri. Ut hic Rutuli 'multo clamore sequuntur,' ita ibi Barbari προσεφέροντο κλαγγῇ καὶ παιᾷι φοβερότεροι: ferebantur cum clangore et pæanibus formidabiliores. Ut hic Trojani ad dirum spectaculum 'stant mæsti,' ita ibi τοῦτο τὸ θέαμα 'Ρωμαίων ὑπὲρ ἅπαντα τέλλα δεσφὲ τὰς ψυχὰς κατέκλασε καὶ παρέλυσεν: Hoc spectaculum supra reliqua omnia acerba animos debilitavit et infregit Romanorum. Quid, si consideres clausos ibi Romanos tanquam muro, et vagantes circum illos Parthos? *Cerda.*

Ora virum præfixa videbant] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *movebant* legere est; cum paraphrasi, *Commovebant*, ex Servii commentariis desumpta. *Pierius.*

Ora virum præfixa videbant] Totum hunc locum adumbrat Stat. Theb. x. ubi Amphion 'clausis ipse insultare Pelasgis Tendit, et abscissos sociorum ostendere vultus:' et qui erant in urbe, 'ut exertos enses, et cæde recenti Arma rubere notant, novus assilit æthera magnus Clamor, et e summo pendent cupida agmina vallo, Noscere quisque suos.' *Cerda.*

472 *Nota nimis miseria]* Hoc plus commovebantur, quia etiam abscissi vultus, necdum agnitionis amiserant notas. *Servius.*

473 *Pinnata]* Quidam volunt ideo hic famam pinnatam a poëta indutam, quæ tumultum et res adversas

nuntiet; ut illud tangere videretur, quod qui bellum nuntiaret, *pinnatas literas* diceretur adferre. *Idem.*

Pennata] In Romano codice *pinnata*: de qua scribendi ratione alibi satis dictum. *Pierius.*

Volitans pennata per urbem, &c.] Stat. Theb. ii. 'hæc totis perfundit mœnia pennis:' et iii. de eadem, *antevolat.* Ammian. l. xviii. 'per aërios tractus famam præpetem volitare.' Horat. quoque Od. ii. 2. *pennam* dat famæ: et Petron. 'volucer notis conterrita pennis Fama volat.' Rem, quam hic attingit Serv., explicant versus Juvenalis, Sat. iv. 'Surgitur, et misso procures exire jubentur Concilio, quos Albanam dux magnus in arcem Traxerat attonitos, et festinare coactus, Tanquam de Cattis aliquid torvisque Sicambri Dicturus, tanquam diversis partibus orbis Anxia præcipiti venisset epistola penna.' Huc pertinent verba veteris in Persium glossographi: 'veredarii dicuntur a vehendo, quia festinanter in equis currunt, nec descendunt de equis, antequam responsa sua liberent: habent pennas in capite; unde intelligitur festinatio itineris.' Quæ verba præeunt, ut intelligam in literis, quarum meminit Servius, appingi solitas pennas, cum res celeriter esset indicanda. *Cerda.*

Pinnata per urbem Nuntia Fama ruit] Quemadmodum in rebus tristibus nunciandis in epistola figi solebat *pinna*, ita e contrario rebus lætis figebatur *laurus*. Testatur hoc vetus Juvenalis interpres ad Sat. iv. 'Antea, si quid nunciabant consules in urbem, per epistolas nunciabant: si victoriæ nunciabantur, laurus in epistola figebatur: si autem aliquid adversi, pinna figebatur.' Laureatarum literarum meminit Ælius Lampridius in Alexand. Severo, c. 58. 'Ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ.' *Lauri* et *pinna* simul Statius Silv. v. 89. 'quæ laurus ab arcto

Quid vagus Euphrates, quid ripa binominis Istri, Quid Rheni vexilla ferant: quantum ultimus orbis Cesserit, et refluxo circumsona gurgite Thule. Omnia nam lætas pila attolentia frondes, Multaque fumosa signatur lancea penna.' Hinc et ipsi tabellarii res adversas nunciantes *πτεροφόροι* dicti. Plura vid. apud Cl. Salmasium ad Æl. Lamprid. d. l. *Emmeness.*

474 *Fama ruit*] Explico instar fluminis; est enim *ruo* verbum aquarum, applaudente hoc Simocattæ loco Hist. II. 17. *καὶ πολλὸς τῇ πόλει ἐπεκύμανε θρόλλος*: ubi famæ invadenti urbem dat *inundationem*, quasi ferretur *fluctuabunda*; ait enim, *ἐπεκύμανε*. Inde statim pari consecratione, 'matrisque allabitur aures Euryali:' hic enim *allapous* aquarum est. Ut noster, 'nuntia fama;' ita et Val. Arg. I. et Stat. Theb. VI. initio. *Cerda.*

475 *Subitus misera*] Potest pro *subitus misera*, vel pro *subito misera*; ergo et genitivus potest esse. *Serv.*

476 *Excussi manibus radii*] Bene *excussi*, quasi nescienti: melius quam si diceret *projecti*. *Idem.*

Excussi, &c.] Scaliger v. 3. Confert Andromachæ fletum ab interitu Hectoris, in II. XXII. cum Euryali matre. 'Et hujus,' inquit, 'anus Virgilianæ conquestio adeo sublimis est, adeo rara, ut sapientibus sustulerit audaciam imitandi: 'Hunc ego te, Euryale, adspicio?' et quæ sequuntur. Affectus tot, tanti, tam frequentes, ut excutiant animum potius, quam lacrimas mihi. Summa, nihil omissum cælesti Poëtæ illi. Omnia signate, ex natura, ex arte, ex eruditione: sententiæ, numeri, figuræ, simplicitas, candor, ornatus, incomparabilia; atque, uno ut absolvam, Virgilii.' Vide plura ibidem. *Trub.*

Radii] Instrumentum esse ad texendum ignorat nemo. Quid huic respondeat Hispano idiomate non ita certum; vulgus nominat *lancaderam*:

ego puto esse aciculam, qua subtegmini adduntur fila; et ab longitudine dici *radius*. Ut oliva oblonga, *radius*, et virga geometrica. *Cerda.*

477 *Evolat infelix*] Similes doloris notas invenies in Dionys. Antiq. I. III. in sorore Horatianorum, dolente de uno Curiatorum interfecto, cui ipsa erat desponsa. Livius etiam I. I. paria cum Dionysio. Apud Hom. II. XXII. Andromacha morte Hectoris audita, *μεγάροιο δίκονυτο μαυράδι ἴση*: *domo exiit furenti similis*. Vide et in Stat. Theb. III. pulcherriam imitationem Virg. ubi Ide duos filios in bello amittit. Sed et feminam consternatam dolore euntem per media agmina ita describit Eurip. in Iphig. Aulid. *στείχουσιν ἐπιτημένην Δαναῶν δ' ὄχλου*. *Idem.*

Femineo ululatu] Impatienti: ut, 'Femineo prædæ et spoliolum ardebat amore.' *Servius.*

478 *Scissa comam*] Nota hæc doloris maxima. Curt. I. III. de feminis nobilibus dolentibus: 'laceratis crinibus, abscissaque veste:' et de matre Darii: 'laceratis crinibus, humi corpus abjecit.' De dolente Nonn. I. XXIII. *τίλλε κόμη*. Quo verbo, et ad rem eandem utitur Chrysost. Hom. de Morte, sed reprehendens Gentiles, *μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχιόνας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σπαράττοντες*: non crines evellentes, non nudantes brachia, non lacerantes faciem. De Græcis plorantibus Achillem mortuum Calab. I. III. *χαίτας ἐκ κεφαλῆς προβαλόντας δηλώνοντες*: *Pilos ex capite radicibus evellentes*. Eurip. Orest. de lugente Helena, *ἀπὸ θρόνου τρίχας*: et de Agamemnone in magno dolore II. X. *Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προβαλόντας ἔλκετο χαίτας*. Cybele apud Claud. Rapt. III. 'fractas cum crine avellit aristas.' Adde hæc exemplula infinitis, quæ alii invenerunt. *Cerda.*

Amenus] Vere Alexis: *τῶν μετρίων αἱ μέλζοντες λῆται Πουδοῖ νοῦ μετῴσταςιν*: qui medium excedit dolor, De sede men-

tem turbat. Idem.

479 *Prima petiit*] Ideoque prima, quia solent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere: ut, 'Ipse de muris matres.' *Servius*.

Non illa virum, non illa pericli] Unum pudoris est, aliud salutis. *Id.*

480 *Telorumque memor*] Hanc impatientiam matris Euryali illo loco poeta præmisit, cum Euryalus nec protectionem suam ad requirendum Æneam scire significat, et tantopere commendat Ascanio: nam et Nisus propter illam dicit nolle Euryalum sibi comitem jungere, quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam. *Idem*.

Cælum dehinc questibus inplet] Verissime scripsit Eurip. in Supp. τὸ γὰρ θαυμάσιον τέκνον Ἐπίκρονον τι κατὰ γυναικας εἰς γόνους πέφακε πάθος. *Cerd.*

481 *Hunc*] Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis Rhetoricæ: nam pene omnes partes habet de misericordia commovenda a Cicerone in Rhetoricis positas. *Servius*.

Hunc te aspicio] A qualitate cædis. *Idem*.

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Ad hoc deducta est infelicitas mea, ut post illum ætatis tuæ florem, hunc te videam mater, hoc est, occisum, et triumphum præbentem hostibus? *Donatus*.

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Cicerone in Rhetoricis, 'Octavus locus per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, hoc modo, Non affui, non vidi, non postremam ejus vocem audiui, non postremum ejus spiritum excepi.' Item, 'Inimicorum in manibus mortuus est: hostili terra turpiter jacuit insepultus: a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit:' qui loci omnes hic a Virgilio tanguntur. Quantum vero pertinet ad Grammaticen, Sosipater Solæcismum notat transmutatione fieri, 'quum finitiva pronomina pro qualitatis significatione ponuntur,'

hoc citato versu, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio,' pro talem. *Pierius*.

482 *Sera mea requies*] Euander, 'Mea sola et sera voluptas.' Et *requies* hic pro solatio. *Servius*.

Sera senectæ requies] V. N. Æn. viii. 582. *Taubmann*.

Potuiisti linguere solam] Ab intercepto solatio. *Servius*.

Potuiisti linguere solam] Hoc queritur apud Soph. Electra: Μόνη γὰρ εἰμι, σοῦ τ' ἀπαστερημένη. Iterum loquens cum sorore sua, καὶ μόνα λελεῖμμεθον. Hoc dolet mater quæpiam Epig. iii Ὀρφάνιον κλαίω γῆρας ὀδυρομένη. Andromacha apud Hom. Il. xxiv. με χήρην λείπεις et plenius l. xxi. ubi, αἰτὰρ ἐμὲ συγγερῇ ἐλπένθει λείπεις Χήρην ἐν μεγάροισι. Par questio Pelei interfecto Neoptolemo apud Eurip. And: Ὁ φίλος, δέμον λείπεις ἔρημον. Adulescit et affectus ille Theocritus eisd. ii. Νῦν δὲ μόνη δὴ εἶσα, πόθεν τὸν ἔρωτα θαυροῦ; Elect. apud Eurip. in Orest. πῶς μόνη σωθήσομαι; Eadem apud Soph. Μόνη γὰρ ἔγχευ οὐκέτι σωκῶ Λύπησιν ἀντὶ τῶν ἄχθων. De eadem Chorus ad excitandam conquestionem, Πρόδοτος, καὶ μόνα σαλεύει. Et ipsa, ut eandem excitet de se, et de sorore: οὐτὶς ἡμῶν ἐστιν, et, μόνη γὰρ εἰμι. *Cerda*.

483 *Crudelis*] Qui potuiisti linguere solam, cum pius esses. *Serv.*

Crudelis] Scalig. iv. 48. Mirum, quantum afferat affectus vox, quæ in principio carminis ponitur post expletam sententiam: quæ vox illi tamen appositæ apponit et sensum. Neque post τὸ *crudelis* nota interrogationis ponenda, sed post τὸ *solam*. Enim vero plus placuit additamentum illud illius vocis, *crudelis*, gestu sustineri. Ita Æn. iv. 'Et mediis properas Aquilonibus ire per altum: *Crudelis*.' *Taubmann*.

Sub tanta pericula] *Sub* pro in: ut Æn. i. 'Namque sub ingenti lustrat dum singula templo.' *Servius*.

484 *Affari extremum*] Anchises,

'Sic o, sic positum, adfati discedite corpus.' Terentius, 'Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho?' *Idem.*

Matrī] Melius *matrī*, quam si dixisset *mihi*. *Idem.*

486 *Terra ignota*] Duplex conquestio, quod jaceret insepultus in terra, deinde in ignota. Primam illustro ex Hom. apud quem Hecuba Iliad. xxii. dehortatur Hectorem a pugna, quod non desleretur ἐν λεχέεσσι, in lectis. Componerentur quidem mortui in lecto, et ibi accipiebant suorum lacrymas. Eod. lib. Achilles morienti Hectori ita insultat, οὐδ' ὡς σέ γε πρόνια μήτηρ Εὐθεμένη λεχέεσσι γοήσεται. Pergo ad alteram. Erat acerbissimum mori inter ignotos et peregrinos. Hoc dolet Electra de suo Oreste apud Eurip. Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκου, κατὰ γῆς ἑλλης φυγὰς Κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα. Inde cura illa Gentilium, ut saltem cineres in patriam terram referrentur. Sic apud Soph. in Elect. finguntur Phocenses retulisse Orestis cinerem peregre mortui, Ὅπως πατροφῆας τύμβον ἐκλάχοι χθονός. *Cerda.*

Canibus date praeda] Non solum morte, sed mortis accidentibus cruciatur. *Donatus.*

Canibus data praeda] Fabric. malit, 'date praeda:' ut l. viii. *dēcus addite divis*. Gr. ἐλῶρια καὶ κύρματα κύνεσι. *Taubmann.*

Latinis] Id est, Latinorum. *Serv.*

486 *Jaces*] Proprie. Insepulti enim dicebantur *jacere*. De Priamo, qui nec sepultus nec crematus, 'jacet ingens litore truncus.' Prop. i. 7. 'Longe castra tibi, longe miser agmina septem Flebis in æterno surda jacere situ.' Senec. Rhetor. Suas. 'Si occidetur Cicero, jacebit inter Pompejum patrem filiumque, et Afranium, Petrejumque.' Hi omnes insepulti. Priam. Iliad. xxii. optans insepultum fore Achillem, ut a canibus devoretur, eodem verbo concipit has furias: vult enim illum esse *kel-*

μενον, jacentem. *Cerda.*

Nec te tua funera mater] Id est, funerea. Nam apud majores *funereas* dicebant eas, ad quas funus pertinebat, ut sororem, matrem: nam præfixæ, ut et supra diximus, sunt planc-tus principes, non doloris: *funeras* autem dicebant, quasi *funereas*, ad quas pertinet funus: vel derivavit, veteres secutus, ut *funeram* pro *funesta* diceret, ut *homo scelcerus*, sicuti *scelestus* vel *scelerosus* dicebatur. Plautus in Pseudolo, 'Teritur sinapis scelera.' In eadem, 'Nunc jube venire Pseudolum scelerum caput,' id est, scelestum. *Servius.*

Nec te tua funera mater] J. Cæsar Scaliger iv. 16. *Servius* ait, *Funera*, pro funerea; i. funesta. Non placet: cum is nullum auctorem designet: sed exponit, 'Produxi te, tua funera;' id est, ad funera: quasi perturbatio mutilam faceret orationem. At vero J. Scaliger, ad illud Ennii epitaph. apud Cic. 'Nemo me lacrimis decoret: neque Funera fletum Faxit: cur? volito, vivo per ora virum;' notat, *Funerus* apud Rom. dici illas, quæ defuncto sanguine proximæ (ut mater, avia, uxor, socrus, soror,) funeris ergo lessum faciebant, et veris lacrimis suas genas perfundebant. Eas Solon ad verbum ἐκνηθέας vocat, &c. 'Funeræ matris' meminit Virg. Æn. ix. Hæc ille: quæ et *Servius* Dan. agnoscit, et G. Fabricius explicat his verbis: *Funeræ* sunt doloris participes: ut ad quas funus pertinet: *Præfixæ*, plancus alieno in funere ministræ, quæ mercede conducebantur. *Funeræ* producebant cadavera: *Præfixæ* sequebantur. *Funerarum* questus parietibus continebatur: *Præfixarum* clamor ad Libitinam et in publico personabat. *Taubm.*

487 *Produxi*] Producebant enim defunctum proximi, aut certe heredes, ex penitioris ædium loco (ubi extremus ejus spiritus a carissimis erat exceptus: ubi per intervalla concla-

matas; ubi denique calida aqua ablutus et unctus a pollinctoribus) alba veste indutum in domus vestibulum, atque ibi lecto collocabant; cauto, ut corpus foras spectaret, facie pedibusque in publicum versis. Hoc vocabant Græci *προτίθεσθαι*, Latini *Collocare*. Et quia *πρόθεσιν* vel Collocationem præcedebat solennis illa Productio, totum hoc *Producere* Virgilius appellavit. Hæc P. Merula in Comment. Annal. Ennii p. LVII. auctore Jos. Scaligero. Etiam Turneb. XIX. 16, *producere* hic *προτίθεσθαι* interpretatur, quod sit, ante ædes mortuos proponere ad exsequias. Idem tamen Merula suspicatur Virgil. scripsisse, *Proluxi*: cum apud Festum *proligere* dicantur, qui solito diutius lugent. *Taubmann*.

Pressive oculos] Oculos claudere, sive (ut Varro loquitur) sugillare, mortuorum solebant proximi, filii, mater aut pater. Flaccus l. III. 'sera componunt lumina dextra.' Hoc autem interdictum facere, lege Mœnia interdictum fuit. Vide J. Meursium ad Lycophron. *Id*.

Aut vulnera laci] Romana consuetudo fuit, ut mortui lavarentur, ideoque hos, qui hoc officium implebant, *pollinctores* appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblineant, ne livor appareret extincti. *Servius*.

488 *Veste tegens*] En ritus alius. Ornabantur mortui vestibus ad sepulturam. Ennius in Cresphonte, 'Neque terram injicere, neque cruenta Convertire mihi corpora licuit, Neque miseræ lavere lacrymæ salsum sanguinem.' Cleopatram apud Plutarch. in vita Antonii satellites Augusti invenerunt *κεκοσμημένην βασιλικῆς, Regio ornata cultu*, mortuam videlicet. Sic enim se ipsa composuerat. Florus de eadem, 'maximo induta cultu.' *Cerda*.

Veste tegens; tibi quam noctes, &c.] Hom. Od. T. de Penelope: *ἔνθα κεν ἡμερὴν μὲν ὀφθαλμοῖσιν ἔμελλεν ἰσθύνειν, Νύκτας τ' ἀλλύεσθον*. Item Iliad. X. An-

dromache sub tempus cædis Hectoris, *ἰσθύνειν ὀφθαλμοῖσιν μυχῷ δόμου ἑψηλοῖο Διπλακα μαρμαρέην, ἐν δὲ θρόνα ποικίλ' ἔπασσε*. Festina autem, *ἐπείγομένη, ἐπιοχομένη*. Sic et Propert. IV. in Ep. Areth. ad Lycotam in castris agentem: 'Textitur hæc castris quarta lacerna tuis.' Et Homer. Od. A. *καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευεν Ἔργον ἐπιοχεσθαι. Αἰὶβι σπείδειν. Germanus*.

Tibi quam noctes, &c.] Insistit Poëta et mori et loco Homeri Odyas. II. Mos fuit mortalium ut sibi et suis funebres vestes pararent. Homeri locus hic est ore Penelopes ad procos: *Μίμνετ' ἐπείγομενοι τὸν ἔρδν γάμον, εἰσόκε φᾶρος Ἐκτελέσω (μὴ μοι μεταμέλεια νήματ' ἄληται) Λαέρτι ἥρωι ταφῆσιν, εἰς ὅτε κόνιν Μοῖρ' ὅλοη καθέλγῃ τανηλεγέος θανάτοιο. Μὴ τις μοι κατὰ δῆμον Ἀχαιῶδων νεμεσῆσθ, Αἰκὼν ἔτερ σπείρου κέῃται, πολλὰ κτεατίσσας*. Locum hunc Homeri jam alii. Sed profero a me locum alium ejusdem Hom. Iliad. XXII. ubi Andromacha deplorans mortuum Hectorem, cum dixerit illum jacere, *γυμνὸν, nudum*, subjicit, *ἀτάρ τοι εἰματ' ἐνὶ μεγάροισι κέονται, Λεπτά τε, καὶ χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν*. Ἄλλ' ἦτοι τᾶδε πάντα καταφλέξω πυρὶ κηλέφ, Οὐδὲν σολύ' ὄφελος, ἐπεὶ οὐκ ἐγκέλευται αὐτοῖς. *Cerda*.

Tibi quam noctes festina diesque Urguebam] In Romano codice tibi quod, et *urguebam* in aliquot veteribus, Attiano more. *Pierius*.

Festina] Pro *festinans*: nomen pro participio, vel a verbo derivatum, ut ab eo quod est *festino*, *festinus* dicatur, ut hic *festina*, quomodo superius funera. Sallustius, 'In secunda cohortes festinas composuerat,' sicut ipse ab eo, quod *l'propero*, 'Circumstant properi aurigæ,' ut sit nominativus *hic properus*; et bene *festina*, nam ait superius, 'Excussis manibus radii, revolutaque pensa.' *Servius*.

489 *Urguebam*] Arripuit Mart. Epig. VIII. 33. 'Nec vaga tam tenui discursat aranea tela, Tam leve nec

bombyx pendulus urget opus.' Ovid. Metamorph. xi. 'festinat vestes.' *Cerda.*

Urguebam] De verbo hoc vid. Lambinus ad Horat. Od. ii. 18. 'Marisque Bajis obstrepentis urges.' *Emmenas.*

490 *Quo sequar*] Id est, inquiram. *Servius.*

491 *Et funus lacerum telus habet*] Dilaniatum cadaver: nam *funus* pro cadavere posuit. Ergo ex posteriore inteligitur prius. *Idem.*

Funus] Aperte pro cadavere. Ita et Propert. i. 17. 'Hæccine parva meum funus arena teget?' Id est, *κεκρῶν*. Et Eleg. ii. 13. 'Et si in exiguo laurus superaddita busto, Quæ tegat extincti funeris umbra locum.' *Cerda.*

Hoc mihi de te] Hoc caput intuens ait. *Servius.*

Hoc mihi de te, Nate, refers, &c.] Exemplaria manu scripta magna ex parte ita legunt, 'gnate refers, hoc sum terraque marique secuta.' Quod dubio procul longe venustiore sententiam reddit: et est pathos ab inani spe, qua inducta fuerat, ut gnatum terra marique sequeretur, felicitatis proposita spe, nunc vero funus ejus miserabiliter intueatur. Nam illud 'quæ sum terraque marique secuta,' subfrigidum nescio quid habet. *Pier.*

493 *Figite me, &c.*] Affectum Sillii audi Pann. i. vi. 'Tollite me Libyci comitem pœnæque necisque.' Ac Iocastæ apud Auctorem Thebaidos, 'In me arma et ignes vertite, in me omnis ruat Unam juvenus.' Et statim pari furore, 'civis atque hostis simul Hunc petite ventrem, qui dedit fratres viro. Mea membra sparsim spargite ac divellite:' et Deianira apud Sen. cum præmisit, non sibi satis esse manu una perire, adjicit, 'Coite gentes, saxa, et incensas faces Iaculetur orbis, nulla nunc cesset manus.' *Cerda.*

Si qua est pietas] Si qua est pietas

in occidendo, in me probetur. *Serv.*

494 *Me primam absumite ferro*] Unusquisque enim in propriæ salutis desperatione, credit tum universa etiam posse consumi, unde est quod modo dixit, 'Me primam.' Quasi, mortuo Euryalo, omnes Trojani perituri essent. *Idem.*

495 *At tu, magne pater divom*] Applaudit hinc sententiæ locus Soph. in Elect. ubi chorus: Πού ποτε κεραυνὸς Διὸς; ἢ Πού φαίδων ἄλιος; Εἰ ταῦτ' ἐφορῶντες Κρύπτουσιν ἱεῖς. Petit videlicet femina κεραυνοῦσθαι, id est, *opprimi fulmine*: ut Medea apud Eurip. in summo dolore, Αἰ. αἰ. διὰ μου κεφαλᾶς φλῆξ οὐρανία βαῖν. τί δέ μοι ἔῃ κέρδος; Et Adrastus in Supplicib. Πυρὸς τε φλογμὸς ὁ Διὸς ἐν κάρφῃ πέσσει. Thyestis etiam apud Sen. 'trisulco flammeam telo facem Per pectus hoc transmittite.' Affinia etiam duo alia loca Virg. Nam l. iv. 'Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.' Et l. v. 'Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti, Si meror, demitte, tuaque hic obrue dextra.' Atque adeo quod in iv. et v. *fulmine*, hic *telo*. Sic et Græci passim. Nam Herodot. βέλος ἐνέσκηψε θεός: et Soph. βέλος κεραυνῷ. Noster, 'tela Typhoea.' Et quidem Virg. cum alibi dixit, 'disjicit telo Ceraunia,' jungens *telum* et *Ceraunia*, procul dubio institit loco laudato Soph. qui βέλος κεραυνῷ. Est et Virgilio affinis Statius Theb. i. 'Quid meruere Argi? me me, Divum optime, solum Objecisse caput fatis præstabit.' *Cerda.*

496 *invisum hoc detrude caput sub Tartara telo*] *Invisum* quidem est, hoc est, odiosum caput: ergo deest tibi, et si *invisum*, quomodo *miserere*? verum misericordiæ genus est, si me etiam iratus interimas. *Servius.*

497 *Quando aliter nequeo crudelem abruptere vitam*] Hinc traxit illum colorem Iuvenalis, 'Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo.' *Idem.*

499 *Torquent infractæ*] Antea infractæ, nunc tamen torpent. Ut, 'Turmas ut infractos adverso Marte Latinos.' Naturaliter enim homines dolore ac miseratione franguntur. *Id.*

Infractæ] Notandus usus et vis huius vocis apud classicos auctores: accipitur siquidem oppositè, interdum pro eo quod Græcis ἄβηκτος, interdum contraria significatione, ac si ab *infringor* verbo participium descenderet. *Germanus.*

Infractæ] Id est, fractæ. Vide *Æneid.* Not. v. 784. *Taubmann.*

500 *Incendentem luctus*] Vix est ullus humanus affectus, qui non per flammas aut ignes exprimitur et augetur. Serviunt iræ, dolori, spei, invidiæ, amor; et quibus non? Firmo ea quinque breviter. De ira *Simocatta* II. 17. στείρα γὰρ ἦν πρὸς ὀργὴν ἡ τοῦ βασιλέως ψυχὴ, καὶ παρὰ τὴν θυμικὴν φλόγα ἀσυνουσίατος. De dolore hic *Virg.* 'incendentem luctus:' quod fortasse ab *Homer.* qui *Iliad.* I. ἰδάρνα ἀναπρήσαι. Idem in *Odyss.* οἰμωγὴ δέδρε: et *Calab.* γόος δέδρεi: ubi *gemitus* et *luctus* cum verbo *δαίμα*, id est, *incendor, ardeo*. De spe *Soph.* in *Elect.* ubi, θάλην τῷ δ' ἀνέστη πρὶ; *quo tanto igne incaluiti?* pro, *qua tanta spe?* De invidia *Sidon.* *epist.* I. 11. 'Cui Satyricus ille morsum dentis igniti avidius impresserat.' De amore, quis ignorat? Ut vero ignis vires suas dat animo, ita vicissim (quod scitu dignum) animus igni. Inde *Simocatta* I. 11. πρὶ, id est, igni, dat θυμὸν, id est, *animum*. Et *Sidon.* *epist.* II. 2. 'arcuat illi caminus sæpe ignis animatus.' Ergo egregie utrumque, videlicet, 'animus ignitus, ignis animatus.' *Cerda.*

Incendentem luctus] Augentem, incitantem animos ad lugendum. *Scalig.* IV. 16. *Ammianus* I. XIV. 'Incenderat audaces usque in insaniam homines.' *Lucan.* I. 1. 'tantum tamen addidit iræ, Accenditque ducem.' *Taubmann.*

Idæus et Actor] Ex nominibus personarum et finem et dignitatem rei addit. *Servius.*

501 *Lacrimantis Iuli*] Puero dat lachrymas, cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. *Id.*

502 *Corripiunt*] Ab *Hom.* qui in pari affectu, Δάκρυα θερμὰ χέοντες ἀμαξίδων ἐνδεύαν: *Lacrymas calidas fundentes subdlexerunt a curribus.* *Cerda.*

Sub tecta reponunt] Honorifice. Quod autem dicit *corripiunt*, non injuriæ est, sed celeritatis: id est, rapitum tollunt. *Servius.*

Sub tecta reportant] In *Mediceo*, in *Vitaliano*, et plerisque aliis antiquis codicibus 'in tecta reponunt' habetur. In *Porcio*, 'sub tecta reponunt,' præpositiva ab his tantum particula variata. *Pierius.*

Sub tecta reponunt] De *Didone* I. IV. 'suscipitnt famulæ, collapsæque membra Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.' *Cerda.*

503 *At tuba terribilem sonitum*] Hemistichium *Enii*: nam sequentia iste mutavit. Ille enim ad exprimentum tubæ sonum ait 'Tarantantara dixit.' Et multa hujusmodi *Virgilius* cum aspera invenerit, mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur sonum tubarum. *Servius.*

At tuba terribilem sonitum, &c.] Ex *Ennio*, 'Tubaque terribili sonitu tarantantara dixit.' Videtur autem *Ennius* respexisse ad *Archilochi* τῆρῆλλα, et *Aristophanis* θερταυελῶ. *Ursinus.*

At tuba, &c.] *Scalig.* II. 32. Et *Mallius* tradit, *Heroum*, quod et *Pythium* dicitur, et *epos*, proprie esse quod post quinque dactylos spondeos clauditur: quod implendæ tubæ heroicæ cantuique *Mæonio* ac *Maroniano* vehementer idoneum; adjuvantibus id præsertim horridis et obstrepentibus cum litteris, tum syllabis. *Taubmann.*

Terribilem sonitum] *Ælianus* Var. Hist. II. 44. hunc sonitum vocat

asperum et formidabilem. Verba illius: *ἀματε οὖν τὸ μέλος ἤκούετο τραχὺ καὶ φοβερόν, καὶ οἶον εἰς ὀκλιτῶν ἐξοδὸν ταχέως ἐκβοηθούτων μελαφρόσση σάλπιγγι*: Simul ac igitur auditum est carmen asperum, et formidabile, tubæ quasi armatorum eruptionem celeriter insonante. Agathias Hist. II. *ἄγριον ἤχον, agrestem sonitum.* Ennod. Declam. VIII. *terrorem dat, 'in tubarum clangore terrorem.'* *Cerda.*

504 *Increpuit*] Et insonuit, et segnitiam increpavit. *Servius.*

Increpuit] Ita ante Virg. locuti alii. Nam Ennius in Thyeste apud Nonium, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Plautus Amphitryone, ut signet sonitum fulminis, 'Totus tremo, ita me increpuit Jupiter.' *Cerda.*

Increpuit] Ita quoque Sil. Ital. I. v. 'Increpnere simul feralia classica signum, Et tuba terrificis fregit stridoribus auras:' et I. xiv. 'Nec mora, terrificis sævæ stridoribus æris Per vacuum late cantu resonante profundum Incubuerunt tubæ.' Ubi pro *incubuerunt* ex Gronovii restitutione legendum *increpuere*. Eum vide Observat. III. 8. *Emmeness.*

Celumque remugit] Transfer, ut illustres hunc locum, quæ jam I. VIII. ad illud, 'Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.' *Cerda.*

505 *Acta testudine*] *Testudo* scutorum est connexio, curvata in modum et similitudinem testudinis, cum a militibus aliqua civitas obsidetur, et fit ut murus ejus subruatur. Namque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut aries. Salustius, 'In modum ericii militaris.' Inventor autem testudinis Artemon, Clazomenius, fertur, idemque arietis repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi invenerunt. Galea Thracicum tegmen est. Thoraces Thorax quidam rex dicitur invenisse; Lycæon Arcas gladium longiore lamina produxisse narratur; Peleus primus

machæram dicitur invenisse: Arpen, id est, curvum gladium in modum falcis, a Perseo inventam multi dixerunt. *Servius.*

Acta testudine] *Testudo*, Gr. *συνασπισμός*, id est, *conscutatio*, junctio est corporum armorumque, et scuta partim lateribus applicita, partim capitibus superlata et quasi connexa. Optime eam Livius describit I. XLV. 'Juvenes quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli verso,' &c. Vide ibidem: ut et Ammianum I. XXVI. et Lucan. I. III. Quæ omnia de industria tractavit J. Lipsius Poliorcet. Dial. I. 5. *Taubmann.*

Volsci] Non mirum, quia dicit Volscos, cum et Camilla de Volscis sit, ut, 'et Volscæ de gente Camilla.' Namque pars aliqua Tusciæ dat Turno auxilia, cum Tuscos dixerimus specialiter Æneæ favere. Item e contra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quam Turni fuisse superius diximus. *Servius.*

506 *Fossas implere parant*] Vertit ordinem: nam ante est ut impleatur fossa, tollantur valli: et sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possumus intelligere etiam ad fossas eos facta venisse testudine. Proprie tamen 'fossas implere, vallum vellere,' sic enim et historici. *Idem.*

Ac vellere vallum] Male in Romano codice pro *vellere*, *pellere* est, sumptum ex inferiori versu, ubi recte, 'Pellere vallo missilibus certant,' scriptum est. *Pierius.*

507 *Quærent pars aditum*] *Locus* Hom. II. XII. *Ἴδυσαν δ' ἐπὶ τείχος πολλὰς οἱ μὲν ἔπειτα Κροσσῶν ἐπέβαινον ἀκαχμένα δοῦρα' ἔχοντες.* Hunc ad mœnia aditum, atque ascensum ἀμβάτων vocat Hom. II. VI. et ἄνοδον Josephus Bell. VII. 4. *Cerda.*

509 *Telorum effundere contra Omne genus*] Proprie: tela enim non jaciuntur in subjecto, sed funduntur: et dicendo 'Omne genus telorum,' ostendit telum vocari omne quod jaci-

tar. Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν : sicut Latine *tela*, ἀπὸ τοῦ τέλλε, id est, longe. *Servius*.

Effundere] Plus est quam mittere : ille enim effundit cui magna est copia, nec mittendi propter copiam metuit finem : præterea etiam quæ emitti non possunt, fundimus : et fusa proficiunt, ut est aqua calida, pix fervens et soluta, et oleum candens. *Donatus*.

Telorum effundere contra, &c.] Exprossit Homericum illud in Iliad. E. τῆρες δ' ἐπὶ δούρατ' ἔχουσιν, Ὀΐέα, παμφανέοντα. *Ursinus*.

510 *Detrudere contis*] Nam scalis ad eos perveniebant. Quanto autem Rutulorum laudatur instantia, tanto præferuntur Trojani. *Donatus*.

Duris detrudere contis] Sunt qui hic, *longis contis*. Certe Nonius : 'Conti hæc longiores, et robustæ.' Sed nihil muto. Nam si *hæc robustæ*, etiam *duris*. Contos ait Lips. carulæ saurotere, id est, ima cuspidē : nam Sil. l. xv. 'Sustentata genu per campum pondera conti Sarmatici, prona adversos et urgebat in hostes.' Etenim *σαυροτήρ* nocuus esset genibus. Notabis, duplex fuisse genus conti, alterum missile, alterum stativum. De hoc extremo capiendus Poëta. Strabo clare l. x. κοῦτὸς ἀμφότερας τὰς χρείας ἀποδίδωσι, καὶ γὰρ ἰσχυρὰν χρέμεθα, καὶ κοντοβολοῦντες. Animadvertit Eustath. in Odyss. l. ix. ἀναμνησκόμενος Homerum usum hac voce pro militari telo, sed pro nautico : ποῖον ὄπλον οἶδε ναυτικὸν ὃ ποιητῆς, οὐ μὲν πολεμικόν. Sed hoc nihil impedit. Certe Græci alii inter militaria tela posuere. Vide Pollucem l. 10. et x. 31. ibi δούρῳ κοντός : hic ἀκοντίσματα κοῦτοι. Latinis fuere milites *contati*, de quibus Veget. *Cerda*.

511 *Aduseti longo*] Docet usum in rebus omnibus plurimum posse. *Servius*.

Aduseti longo, &c.] Polyb. l. x. πολλά γὰρ οὐ μόνον τῶν δυσχερῶν, ἀλλὰ *Delph. et Var. Clas.*

καὶ τῶν ἀδυνάτων εἶναι δοκοῦντων κατὰ τὰς ἀρχάς, μετὰ ταῦτα χρόνου καὶ συνηθείας τυχεύοντα, ῥῆστα πάντων ἐπιτελεσθῆναι : *Sæpe enim ea, quæ initio non difficilia tantum esse, verum omnino non posse fieri videbantur, mox ut accessit tempus et consuetudo, facilissima omnium evadunt.* *Cerda*.

Aduseti] Ut quos belli decennalis Trojani calamitas fecerat doctiores. *Taubmann*.

512 *Saxa quoque, &c.*] Milites Jurguthæ apud Sallust. eo loci, quo Zamam defendunt ab aggressu Romanorum : 'Contra ea oppidani iam proximos saxa volvere, sudēs, pilæ, &c. Ammian. l. xx. 'Contra hæc oppidani superstantes propugnaculis celsis, lapidibus eminus, telorumque genere omni ad interiora ferocius se propripientes arcebant.' Eodem lib. 'Lapidibus subjectos incessebant, et telis.' Et l. xxi. agnosces idem belli genus, ubi 'pedites obtriti sunt saxis immanibus.' Et apud Hom. Il. xii. ubi defensio fit *χερμαδίσαιον ἐδμήτων ἀπὸ πύργων* : *lapidibus ex turribus bene ædificatis*. Quem locum explorasse credendus est Virgilius. Apud Calab. quoque l. xi. Trojani in Græcorum testudinem saxa jaciunt, et perrumpunt, *καθ' ἑκαστὸν* (inquit) *Τρῳάιοι νῆες βάλλον χερμαδίσαισι.* *Cerda*.

Infesto volebant pondere] Hoc est, infesti ponderis. *Servius*.

513 *Tectam aciem*] Ita pulchre vocat testudinem ; nam sub ea tecti milites. Quod Lucan. arripuit l. iii. 'Ut tamen hostiles densa testudine muros Tecta subit virtus, armisque innexa priores Arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo.' Allusit fortasse Poëta ad Calab. l. xi. in quo hæc sunt Ἀσπίδας ἐντύναντο, βάλλον δ' ἐφ' ἑκαστὸν κάρηνα, θέντες ἐπ' ἀλλήλοισι, μὴ δ' ἄπαν ἥρμωσεν ὀρμη, Φαίης κεν μεγάρου κατ' ἑκαστὸν ἔμμεναι ἔρκος : *Scuta instruxerunt, et super capita extulerunt Inter se conserta, totaque series uno impetu cohesit, Dixersis sane id mu-*

Virg.

10 O

nitum esse domus tectum. *Cerda.*

Cum tamen omnes Ferre libet] In Mediceo *juvat*, scriptum est. *Pierius.*

514 *Subter densa testudine*] Hoc est, subter testudine. *Servius.*

Subter densu] In codicibus aliquot antiquis *supter* per *p* legitur, et hic et alibi. *Pierius.*

Subter] Lubet audias hoc loco verba Agræti Grammatici veteris discriminantis quatuor particulas. 'Super est, quod eminet: supra, quod substratum aliquid habet: subter, quod ab re aliqua superiore premitur et conculcatur: subtus, quod demissum altius non contingitur. *Cerda.*

515 *Nec jam sufficiunt*] Diu jam non sustinent. *Servius.*

516 *Ruuntque*] Hic *ruunt*, pro *dejiunt*. Idem.

Ruuntque] *Æn.* i. 'spumas salis ære ruebant.' Terent. *Adelph.* 'cæteros ruerem, agerem, raperem,' &c. *Taubmann.*

517 *Armorumque resolcit Tegmina*] Hic ostendit armorum connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, 'At postquam virtus incerta virorum Perpetuam rupit defesso milite cratem, Singula continuis cesserrunt ictibus arma.' *Serrius.*

518 *Cæco Marte*] Vide varietatem et flexus boni Poëtæ. Quoties recurrit ad testudinem, novo semper modo effert: audis enim 'tectam aciem,' 'armorum tegmina,' 'cæcum Martem.' Credo autem omnino allusum ad gladiatores Andabatas, qui pugnabant tectis oculis galea, ac proinde cæcorum more. Vide interpretes ad Martialem, et unum Lipsium Saturn. ii. 11. Itaque *cæcus Mars* Poëtæ tegentis milites testudine est, ut *cæcus Andabata* tegens oculos galea. *Cerda.*

520 *Missilibus*] Scilicet *jaculis*; semper enim substantivum subintelligitur. Sunt etiam munera, quæ a Principibus spargebantur in populum. Sueton. in Neron. c. 11. et Domit. c.

6. *Emmentis.*

521 *Hetruscum Pinum*] Hoc est, ipse Hetruscus. *Quassabat* autem et *Infert* mutatio temporum, ut *Æn.* i. 'Tydides multa vastabat cæde cruentus: Ardentesque avertit equos in castra.' *Servius.*

Etruscum Pinum] Poëtica et pulcherrima locutio ad signandam patriam. Itaque, ut Mesentium esse Etruscum intelligas, dat illi in manu pinum Etruscum. Ita inf. in hoc lib. 'volat Itala cornus,' quia missa ab homine Italo: et in x. 'Arcadio telo,' ad indicandam hastam Pallantis. Eurip. Phœniss. ἀργεῖον δόρυ, hasta Argivæ. In Hecub. δόρυ ἑλληνικόν, hasta Græca. In Orest. Δελφικὸν ξίφος, Delphico gladio. In Phœniss. λόγχαισιν Αἰτωλοῖσιν, *Ætolis lanceis.* Hom. II. XIII. δούρατα Τρώϊα. ibidem ξίφος θρηῆκιν. Stat. Theb. viii. 'Thebana bipennis.' Val. Arg. iii. 'Ilia cuspis.' Lucan. v. 'Ausonias secures.' Ovid. Met. ix. 'Phlegeius ensis.' Pulchellus est versiculus Martial. Epig. ix. 73. 'Qui quatis Ausonia verbera Graja manu.' *Cerda.*

522 *Infert ignis*] Est hoc, quod Nonn. l. xxxii. λαμπρά σείων: ut et in vi. 'lampada quassans.' Idem.

524 *Rescindit vallum*] In codicibus admodum vetustis legere est, *transcendit vallum*: quia sequitur, 'Scalas in mœnia poscit.' Magis tamen placet *rescindit*, ut in pluribus manu scriptis codicibus habetur. Nam si ad mœnia succedendum erat, via prius aperienda fuit, rescisso vallo. *Pierius.*

525 *Vos, o Calliope, precor*] Syllepsis per numeros: erat enim rectum, 'Vos Musæ, aut te Calliope.' *Serr.*

Vos, o Calliope, pr.] Alii hanc Musam nominatim citari aiunt; vel, quia (auctore Epigr.) Calliope, Σοφίης ἡρώδης εἶπεν δαιδῆς: vel quia secundum Rhiani P. veteris carmen, una vocata Musa, omnes adsunt. Πᾶσαι δ' εἰσὶν οὐσι, μᾶς δ'τε τοῖνομα λέγει. *Taubmann.*

Adspirate clementi] Favete: ut, 'Aspirat primo fortuna labori.' *Servius*.

Adspirate] Hoc verbum plurale refertur ad singularem Calliopem, hunc in modum, 'vos, o Calliope, aspirate.' In usu hoc Græcis et Latinis, ne quis insolentem putet Virgilio locutionem. Arist. in Ran. *χαρεῖτε τοῖσιν ὃ Διδῶν' εἰσι*: ubi vide *χαρεῖτε ὃ Διδῶναι*. Sic Anthol. Epig. v. 95. ubi Poëta loquens cum Porphyrio aurigatore, *ἑμετέρων κήρυκες ἀγώνων Πορφήρι*. Et vi. 8. Epig. 3. *Lais* loquens cum Venere, ita ait: *Δέξου δ' ἑμετέροιο παραπταμένου πὰ Κυβέλης*; ubi est et *Κυβέλη*, et *ἑμετέροιο*. Iterum eodem lib. c. 14. Epig. 3. loquens cum Pano Deo Rusticorum, *τὰ δ' ἑμετέρης ἀπὸ πέτρης δέξου*: Hom. Odys. xii. *ἔμεις φαίδιμ' Ὀδυσσεύ*. Demosthenes apud Plutar. loquens cum Stilpone, *ἑμετέρων ἡμῶν, ὃ στίλπων, ἀπολείπει τὴν πόλιν*. Et Brutus apud eundem loquens cum uno Casca: *τί οὖν ἐμοῦ πωθῆσθε Κασκά*; Dixi et Latinis inesse hanc locutionem. Nam Tibull. 'Perfida, nec merito nobis inimica merenti' ubi 'nobis merenti.' Sic et Catull. 'inspirantique ipsa refert te nobis' ubi, 'inspiranti nobis.' Volui tot, quia nonnulli audaces in Virgilium. Mitto Josephum Scal. qui ita jam notavit in Tibullum. Sed non Scholiastem Sophoclis, qui in illud Œdipi, *σοὶ πιστεύσας, τῷ ἐγὼ*, ita scribit: *κατὰ τὴν συνήθειαν ποιητικῆς, πληθυντικὸν προσηκόν ἐνικὸν ἐνέφερον*. Demum, quis negit neutra Græcorum pluralia conjungi verbis singularibus? quod omitto, ut tritum. Sed non quod sequitur; videlicet, alias etiam voces non neutras conjungi etiam cum singularibus, quod in Hom. observavit Eustathius. Sic Hesiodus, *ἦ τρεῖς κεφαλᾶι*, ubi *ἦ* in singulari, et *κεφαλᾶι* in plurali. Advocat Eustath. alia quædam similia. Sic Hom. Iliad. xvii. *Χεῖρες τ', ὀφθαλμοὶ τε παλάσσοιτο μαρμαίροντι*: *Manusque, oculique fœdabantur pugnan-*

tium. Ad verbum, *fœdabatur*. *Cerd.*

Adspirate] Metaph. a prospere navigantibus, quibus ventus dicitur ex *ὀρίων* spirare, ut est apud Soph. in Ajace, et Chrysost. *Taubmann*.

527 *Quem quisque virum demiserit Oras*] Ait Ursinus, Virgilium hoc versu interpretatum fuisse Homericum illud: *Πολλὰς δ' ἰφθίμου φύχας ἔτι προΐαφεν*. Quem versum ita reddunt interpretes, 'Multas autem fortes animas inferno ante tempus demisit.' Nam Græci Scholiastæ illud *προΐαφεν*, ita explicant; *ἀπὸ τοῦ πρὸ τῆς ἀναμύτης ἔκρυψεν*. Hanc (inquam) Homeri explicationem Ursinus reprehendit. Nam quod Græcus *προΐαφεν*, Virg. simpliciter *demiserit*: ut etiam alibi, *miserit*. Sed non assensio Ursino: nam vere Hom. intelligit mortem *πρὸ τοῦ θάνατος, καὶ πρὸ τοῦ μοιρᾶν*, quod jam Spondanus astruxit ex Aristotele, apud quem mors duplex, videlicet *βίαιος, καὶ κατὰ φύσιν, violenta, et naturalis*. Et quidem, qui in bello obeunt, *πρὸ τῆς μοίρης* obeunt. *Cerda*.

528 *Oras evolvite belli*] Hoc est, ingentis belli narrate non tantum initia, sed extrema bellorum: nam *oras* sunt extremitates. Est autem Ennianum, 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' *Servius*.

Oras evolvite belli] Proculdubio ab Ennio, qui Ann. vi. 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' Sumitur locutio a vestium explicatione, quarum extremæ partes *oras* appellantur. Quintilianus legit in Ennio *causæ*, non *oras*. Sed assentiamus Macrobio vi. 1. Servio in hunc locum, et doctis aliis, qui in hunc ævum erupere; omnes enim *oras* legunt. *Cerda*.

Oras evolvite belli] Id est, magna belli spatia explicantur. *Ora* enim non solum extremas partes significat, sed etiam primas. Cæcilius: 'Oram reperire nullam, quam expediam, queo.' Proinde Maroni tota regio est et spatium campusque, id est, ipsum bellum. Quidam tamen *prim-*

cupium tantum intelligunt. Turneb. xvi. 22. et xviii. 3. *Taubmann.*

Et meministis] In nonnull. MSS. hic versus non extat. *Idem.*

529 *Et meministis enim, dicæ, et memorare potestis]* Differt meminisse ac memorare: cum illud sit memoriter tenere, *memorare* vero exponere et narrare. Est autem Homeri sententia, 'Ἐσπετε νῦν μοι μούσαι δλόμνια δέματ' ἔχουσαι' 'Τρεῖς γὰρ θεαὶ εἶστε, πάρετές, ἵστε τε πάντα. *Servius.*

Et meministis enim, dicæ, &c.] Demosthen. de Coron. ἵστε γὰρ δήπου, καὶ μέμνησθε: scitis, et meministis. Dixi alludi ad natales Musarum, quæ filiæ Memoræ. Eumulus vetus Poëta: Μνημοσύνης καὶ Ζηρὸς 'Ολυμπίου ἐνέα κοῦραι: *Maemosynæ atque Jovis est æoboles propugnata novena.* Solon quoque sic incipit Elegiam, Μνημοσύνης καὶ Ζηρὸς 'Ολυμπίου ἔγλαα τέκνα: Utrumque componit Clemens Alexand. Strom. vi. 1. 1. Adi, quæ dixi *En. 1.* ad illud, 'Musa mihi causas memora.' *Cerda.*

530 *Turris erat]* Turres hujusmodi esse ad munitionem civitatum et in secundo legimus: sed hæc plerumque mobiles sunt, plerumque fixæ: mobiles, ut in duodecimo meminit, 'Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos:' fixæ, ut in secundo, 'Turres ac tecta domorum.' *Servius.*

Turris erat vasto suspectu] Vide Cæsarem Bel. civ. l. ii. ubi turris Massiliensis admirando opere constructæ meminit. *Germanus.*

Pontibus] Pro tabulatis. *Servius.*

531 *Opportuna loco]* Pro opportuna scilicet circa portas. *Idem.*

532 *Opum vi]* Potest et Hypallage esse, ut sit 'Ope virium.' *Idem.*

Summaque evertere opum vi] Ennius Annalium l. iv. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' *Ursinus.*

533 *Certabant]* Zeugma, potest et ad Latinos et ad Trojanos referri. *Servius.*

534 *Cavas]* Patulas. *Idem.*

Densi tela] Pro tela densa. *Idem.*

Fenestras] Cæsar: 'fenestras, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.' *Germanus.*

535 *Ardentem conjecit lampada Turrus]* Hæc ratio gerendi belli crebra in bellis ad evertenda hostium munimenta et machinas. Sallust. in Jugurth. 'Picem sulphure, et tæda mistam ardente mittere.' Plutar. in vita Dionis: τὰ μὲν ἔγχετ' ἀπὸ χειρῶν δασέ, καὶ λαμπρῶν ὑποπιμπρόντες, εἰς δὲ τὰ πρόσω διασπείροντες ἀπὸ τέξων τυροβάλλους: In propinqua tædas, et faces manibus ingerunt, in remota tela ignita arcubus mittunt. Sed quæ hæc lampas Virgiliana? Huic loco lucem dat Antonius Gallonius in lib. de Cruciati-bus Martyrum cap. 6. explicans, quid proprie sit lampas ardens, illamque discriminans a tædis, facibus, funalibus. Silius l. i. 'Ante omnes ductor patriis insignis in armis, Nunc picea jactat fumantem lampada flamma.' Non multum abijt a forma lampadis malleolus: nam qua ignem habet, est in speciem coli muliebris formatus. Integram ejus descriptionem, et formam vide in Ammian. l. xxiii. et profecto æque in Virgilio possis per ardentem lampada capere malleolum. Mihi visum et qualos Ammiani l. xx. eosdem esse cum lampade. Ejus verba: 'Qualique simul ardentes pice et bitumine illiti.' Nam, cum qualus sit vas vimineum, ejus forma non longe ab lampade. *Cerda.*

536 *Et flammam adfixit lateri]* Adfectate. Debit enim dicere, *adfixit* aut facem aut malleolum, non *flam-mam.* *Servius.*

Et flammam affixit lateri] In Mediceo *affecit.* Sed melius *adfixit*, ut in aliis habetur. *Pierius.*

Quæ plurima vento] Gliscens, et magna facta per ventum. *Servius.*

Plurima vento] Per ventum aucta, et gliscens. Lucanus: 'Telum flamma fuit: rapiensque incendia ventus.'

æc. *Taubmann.*

537 *Hæsit adesis]* Non jam *adesis*, sed quos exedit adhærendo, id est, hæsitans adedit, vel adesos reddidit. *Servius.*

Adesis] Ant, carie jam ante consumptis: aut certe, quos flamma exedit adhærendo. Verum de hisce *ποσθίους* sive *Ignijaculis* accuratissime, ut solet, tractavit J. Lipsius Poliorcet. l. v. Dial. 4. et 6. *Taubmann.*

538 *Malorum Velle fugam]* Honestissima elocutio. *Servius.*

539 *Dum se glomerant]* Vid. *Æn.* n. 341. *Emmeness.*

540 *Peste]* Incendio: ut, 'Et toto descendit corpore pestis.' *Servius.*

Peste] Id est, incendio, ut in v. 683. 'toto descendit corpore pestis,' id est, flamma. Est enim *pestis* generalis vox, signatque quicquid pessumdat et perdit, non solum *λοιμὸν*, sed generalius *θλασθρον*. Affinis huic rei Josephus Bell. Jud. vii. 5. ubi incensum comparat cum corpore peste abrepto, et putredini obnoxio: *καθὰ τὴν σπυρμένην σάρκατος*. Quod vero hic extra pestem, idem scriptor cap. 6. ejusdem libro *ἔκ τοῦ κινδύνου*, loquens de incendio excitato, a quo fugiebant Romani. et cap. 11. *ἀναχωρήσαντες* dicuntur, qui recedebant ab igne. *Cerda.*

Caræ] Eleganter usurpat hoc verbum extra significatum vulgi. Nam, cum *caræ* proprie sit, privatum esse re, aut quam aliquando habuisti, aut quam habere desideras, in neutro horum hic sumitur. Pari ratione Hom. verbum *δοῖομαι*, II. xvii. ubi Glaucus reprehendens Hectorem, ita ait, *Ἐκ τῆς εἰδὸς ἤρως, μάχης ἥρα πολλὸν δέβω*: *Hector specie præstantissime, pugna diu caruisti*; id est, fugax es Hector, et *φέβω*, ut statim sequitur, pugnam deseris. *Idem.*

541 *Cælum tenat omne fragore]* In xii. 'ingens fragor æthera complet.' *Idem.*

543 *Confluxique suis telis]* Hæc con-

questio etiam excitatur *Æn.* ii. 'percutit Hypanisque Dymasque Confixi a sociis.' Quid enim miserius, quam configi suis telis, et a suis sociis? *Idem.*

544 *Unus]* Subaudis, et alter: nam non procedit *unus*. *Servius.*

Helenor et Lycus clapsi] Scilicet non mortem, sed turris ruinam. *Idem.*

Helenor] In aliquot antiquis *Helenor*. Sed *Helenor* in pluribus. *Pierius.* *Vix unus Helenor, Et Lycus clapsi]*

Ad eundem modum, quo Virgilio *unus* ponitur, cum mentio fiat duorum, loquitur etiam Stat. Thebaid. vi. 661.

'vix unus Phlegyas acerque Menestheus (Hos etiam pudor, et magni tenere parentes) Promisere manum.' *Emmeness.*

545 *Primævus]* Satis indicat, hos duos fuisse fratres, et majorem ævo Helenorem, ut habitum ante legitimas nuptias; ut solet sæpe fieri. *Cerda.*

546 *Mæonio regi]* Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia, ut supra diximus, cum filii vel patris nomen præmittitur, et aliud tacetur, cognomines eos esse intelligimus. *Servius.*

Seræ Licymnia] In antiquis aliquot codicibus *Lacymnia* legitur. In aliis *Licinnia*; usque adeo sævitum est passim in omnia pene hominum et locorum nomina. *Pierius.*

Seræ Licymnia] Euripid. in Androm. *δοῦλον λέχος*: *lectus servilis*. Ceterum, videor mentem Poëtæ animadvertisse. Hominem non legitimo toro natum Helenorem prædicat fortissimum, et gloriose pugnans pro vita, pro patris, pro honore, antefertque Lyco legitimo filio, sed imbelli et ignominioso. Volt ergo Poëta (ut est eminentissimus) indicare æpissime non tam natales attendendos, quam cujusque facta. Dant ista veram gloriam, non vetustus sanguis; et cuique sua dextera vera est mater. Hoc indicare Hom. voluit Od.

iv. ubi loquens de Menelao, 'Ὅς οἱ τηλόγετος γένητο κρατερὸς Μεγαπένθης' Ἐκ δούλης. Ubi, qui ἔκ δούλης, tamen κρατερὸς. De quopiam magno Græcorum duce Apollon. Arg. i. ἀλλὰ ἔθυσσα γυνὴ τέκε. Idipsnm clarius Od. xiv. ubi Ulysses mentitus natales suos, se facit filium Castoris Creten-sium Principis, et servæ. Itaque, cum præmiserit, filios Castori fuisse plurimos ex legitimo matrimonio, de se ait, ἐμὲ δ' ὠνήτη τέκε μήτηρ: postea autem hic, qui ex serva natus, ita de se; 'Ἥγαθόμην δὲ γυναικᾶ πολυκλήρων ἀνθρώπων Εἶνεκ' ἐμῆς ἀρετῆς, ἐκεῖ οὐκ ἀποφάλιος ἦα Οὐδὲ φυγοπτόλεμος. Firmat hanc mentem Eurip. ore Pelei in Androm. πολλὰκις δέ τοι Ἡρὰ βαβέλαν γῆν ἐνέκλεισε σκορὰ, Νόθοι τε πολλοὶ γνησίων ἀμείνονες. *Cerda.*

Lycimnia] Hoc modo scribendum, non *Lycimnia*. Vid. Dausq. Orthogr. ii. p. 186. *Emmenes*.

Furtim sustulerat] E stupro edn-caverat: hinc est, 'Et dulcia furta.' *Servius*.

Furtim] Hom. ἁδύρα et ἁδύρῃ de simili concubitu. Noster alibi, 'dulcia furta.' Sophoc. forma alia in Elect. εὐνάς ὑποκλεπτομένους, furtivos concubitus. Et alia adhuc Hom. II. xiv. ubi de Jove et Junone, φίλους λήθοντο τοκήας, scilicet, ἐμωγέσθην, commisti sunt clam parentibus. Itaque λαθάνω, id est, lateo, ad rem eandem. Eurip. in Ione ita, κρυπτόμενον λέχος, occultus lectus, pro furtivo: et in Helen. βόλιον εὐνήν, dolosum concubitum: et in Elect. κρυφαῖς εὐναῖς, et κρυπταῖσιν εὐναῖς: et in Danaë, κεκρυμμένον δόλον: et εὐνῇ συνελθεῖν ἁδύρα, clam cubili congrredi. Non abit δολιόφρων, dolosa, apud eundem in Aulide: et in Troadib. λέκτρον σκότια νυμφευτήρια, lectorum tenebrosas nuptias. Bel-lule Juven. Sat. iii. 'quocunque in fornice nati.' *Cerda.*

Furtim Sustulerat] Ex stupro edu-caverat. Supra, vs. 208. Condivit autem hoc scientia Legum militari-

um: dixit, 'vetita arma.' Neque enim licebat servis militare: Scalig. v. 3. Vide Godescal. Stewech. ad Veget. l. i. *Taubmann*.

547 *Sustulerat*] Vide sup. in hoc lib. ad illud, 'sublatum erudiit.' Sed hic signatus, quam illic. Nam, cum e serva, tamen sublatu, et agnitus ut verus filius. Tale illud Terentia-num Andr. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Non enim conjuncti legitimo matrimonio, sed fur-tim, et tamen volunt prolem agnos-cere. *Cerda.*

Vetitisque ad Trojam miserat armis] Secundum Donatum *vetitis fato*, quia stare Troja diutius vetabatur; sed melius lege militari intelligimus, quia servi a militia prohibebantur. Unde et in Dejotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset objectum inter equites, quos Dejotarus miserat Cæsari, unum servum fuisse. Virgilium autem novi-mus trahere aliqua de historia. Ser-vos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Han-nibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum qui-dem servorum daretur facultas. *Serr.*

548 *Ense nudo*] Id est, stricto. *Ense* levis armaturæ est, *nudo* autem stricto, vel sine vagina. *Idem*.

Parmæ inglorius alba] Quasi tyro, ut diximus supra: quia picta arma jam probati in bellis habebant. *Idem*.

Parmæ] Nam hæc fuit velutum et levium, Liv. l. xxxi. 'veliti Romano parmam gladiumque habenti.' Sed omitto rem satis notam. Non illam tamen, fuisse parmas non solum pe-ditum, quod notissimum: sed etiam equitum. Firmat hoc Liv. l. viii. 'Equis ad vulneris sensum prioribus erectis pedibus, excussit equitem, quem cuspidē parmaque innixum,' &c. Omitto locum alterum ejusdem l. xi. Sallustius Histor. l. iv. 'æ quisque in formam parmæ equestris

armabat.' Itaque, parma serviebat peditibus et equitibus, utrisque velitaribus, cum hoc discrimine, ut pedites velitares haberent parmas breviores, equites velitares ponderosiores. Clare hoc Liv. l. xxvi. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maximo vigore, ac levitate corporum veloces. Eis parmæ breviores, quam equestres.' Parmæ forma rotunda fuit, ut clare Polyb. de castrametat. Romana, et Nonius ex Varrone ita ait: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmis.' Imo inde Varro ducit etymon, ut parma sit dicta, quæ a medio in omnes partes par sit. *Cerda.*

Parmæque inglorius alba] Utpote tyro. Nam primis stipendiis clypeum gerebant sine omni argumento et insigni candidum. Eos Statius Silv. l. v. vocat 'Nubigeros clypeos, intactaque cædibus arma.' Vide Turneb. xx. l. et xxii. ll. *Taubmann.*

550 *Hinc acies, atque hinc*] Non abit ab hac locutione illa l. iii. 'cælum undique, et undique pontus.' *Cerda.*

551 *Ut fera*] Quidam pardum significari volunt. *Servius.*

Ut fera, &c.] Quidam pardum, ancitore Servio, intelligunt. Est autem Homericæ comparatio, quam Scalig. v. 3. animosæ defendit contra Macrob. v. 13. *Taubmann.*

556 *Longe melior Lycus*] Ergo et Helenor bonus. *Servius.*

At peditibus longe melior] Vere dixit Romanus dux apud Simocatt. iii. 13. in oratione ad milites: ἀρετῆς καὶ κακίας ἡ συμπλοχὴ καθίσταται βδολαυτός, καὶ διατηρητὴς ὅστι ψυχῶν: virtutis et ignavia explorator, animorumque censor, pugna est. Agnosce in illo ἀρετῆν, in hoc κακίαν. Et, ut pergit in eadem oratione idem dux, in illo videbis τῆς εὐτολμίας τὸ ἀββένανδον, decoram viro audaciam: in hoc τὸ θηλυπρεπὲς τῆς δούλης, dignam femina timiditatem. Quippe ille melior virtute, hic melior

peditibus. Ita vero hic *peditibus melior* ad infamiam, ut in xi. de Drance, 'lingua melior.' Et hac verborum forma Latini utuntur ex Græcorum imitatione. Græci enim κρείττονας ad rem eandem, quibus opponunt ἥττονας. Sic Plato in Gorg. τὸν ἥττω τοῦ κρείττονος ἀρχεῖν: minorem meliori imperare. Ex qua oppositione Rittersh. Horatium illustrat, qui cum dixerit ep. i. 10. 'cervus pugna melior,' statim sequenti versu dixit opponens, 'minor in certamine.' *Cerda.*

Inter] Per: ut 'Hunc inter fluvio Tyberinus amæno.' *Servius.*

558 *Prendere tecta manu*] Quia tunc alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum: ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. *Idem.*

Prendere tecta manu] Quia tunc (ut ait Serv.) alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum. Lipsius tamen copiosissime docet muros veterum (intelligo ego posteriorum) et firmos, et magnos, et altos fuisse: quem vide l. iii. Dialogo 5. Poliorcet. *Taubmann.*

559 *Cursu teloque secutus*] Nimiam ejus ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi: nam hoc dicit, Cum præmisso telo ad hostem venit. Statius, 'Et emissum cursu comprehendere telum.' *Servius.*

560 *Evadere manus*] Flexo alio in vi. 'manns effugit imago.' A quo Propert. i. 21. 'Effugere ignotas non potuisse manus.' Uterque ab Græciq: nam Soph. Elect. χεῖρα σὴν μὲν φονγόν: manum tuam ægre fugiens. *Cerda.*

561 *Arripit ipsum pendentem*] Pede scilicet. Vide apud Joseph. Bell. Jud. vii. 5. facinus pedanii militis, qui unum ex hostibus arripuit ἐκ τοῦ σφυροῦ, ex talo pedis. In quo facinore ita magnæ circumstantiæ, ut dignissimum sit memoratu. *Idem.*

602 *Recehit*] In verbo rella, facit

in participio *vulens*. Servius.

563 *Qualis ubi aut leporem*] Pro *qualiter*. Comparatio HomERICA, "Ορμυσεν δ' αλεῖς ὡς αλεῖς ὑπικερθεῖς "Ος τ' εἰσιν πεδίωνδε διὰ νεφέων ἐρεβεννῶν, 'Αρπάξων ἡ ἔρι' ὁμαλῆν, ἡ πτώκα λαγῶν. *Idem*.

Qualis, &c.] Committit hæc Macrobius. v. 12. cum Homericis Il. xxii. At Scaliger. v. 3. docet, Poëtam nostrum comparationi suæ, præ illa, non solum sonum et majestatem, sed etiam animam addidisse, nulli Græcorum imitabilia, &c. *Taubm.*

564 *Sustulit Jovis armiger*] Similiter *tollere* de raptu avium, quia quod rapiunt secum in ærem tollunt, utitur Phædrus Fab. i. 28. 'Vulpinos catulos aquila quondam sustulit.' *Emmensen.*

Jovis armiger uncis] Quia dicitur in bello Gigantum Aquila Jovi arma ministrasse, quod tamen fingitur. Nam, ut supra diximus, Jupiter et Saturnus reges fuerunt. Sed Jupiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Jupiter, Aquilæ vidit angurium: cujus cum vicisset aspicio, fictum est quod ei pugnanti tela ministraret. Unde etiam a felici augurio natum est, ut Aquila militaria signa comitetur. *Servius.*

565 *Quæsitum*] Qui quæritur: nam præsens a passivo non habet: et est protysteron: nam post raptum requiritur. Vel *quæsitum*, requirendum, ποθητόν. *Idem.*

Quæsitum aut matri, &c.] In Romano codice, et in Porcio *matris*, quippe *balatibus* legitur, quanquam *matri* vulgata lectio non displiceat. *Pierius.*

Multis balatibus] Id est, 'cum multis balatibus.' *Servius.*

566 *Martius lupus*] Aut cruentus, aut Marti dicatus. *Idem.*

Martius] Aut cruentus, aut Marti dicatus, ait Servius. Extremum amplector. Lupum enim, ut raptorem,

Romani dicarunt Marti Deo raptori. Inde et Horat. 'Martiales lupos.' Sic et lupa a Cland. de Bell. Get. 'fera Martis' dicitur. Notetur et locus Plauti in Trucul. hic, 'Fuit ædepol Mars meo periratus patri, Nam oves illius hand longe absunt a lupis.' Neque vero alia ratio vulgatæ fabulæ lactis Romulei: ut enim Martis filius creditus Romulus, quia bellator, ita et nutritus a lupa bellatrice. Inde Prop. iv. 1. hanc feram vocat altricem Romani sanguinis. Et iterum: 'Optima nutricum nostris lupa Martia rebus.' *Cerda.*

Rapuit] Quæsite: nam lupi proprie raptores; quod jam alibi a me. Et Joann. Chrysost. Orat. de Nat. Dei. iv. λύκος ἀρπάξας. *Idem.*

567 *Aggere*] *Agger* est cujuslibet rei cumulatio, unde fossæ aut valles possunt repleti. Subaudiendum tamen, alii. *Servius.*

568 *Tædas alii ad fastigia jactant*] Ita Æn. ii. 'flammas ad culmina jactant.' et Val. Arg. ii. 'diras aliæ ad fastigia tædas Conjiciunt.' Ab fastigiis labente ævo, et degenerante Latio orta superlatio *fastigiatissima*, qua usus Sidon. epist. i. 9. et epistola ii. 4. *Cerda.*

569 *Ingenti fragmine montis*] Supradicti saxi exaggeratio est. *Servius.*

Fragmine montis] Theocritus æb. x. πέρπας ἀρόκομμα. Sed de hoc alibi *Cerda.*

570 *Lucretium*] Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca *Lucretius* est Jupiter, dictus a luce, quam præstare dicitur hominibus. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, id est, dei pater. Horatius, 'Namque Diespiter plerumque per puram tonantes Egit equos.' *Servius.*

Hic jaculo bonus] Nescias de quo dixerit. *Idem.*

572 *Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta*] Id est, peritus, ut Ecl. v. 1. 'boni quoniam convenimus

ambo.' Ad quem locum vide quæ diximus. Pro eo infra x. 304. 'Insignis jaculô et longe fallente sagitta.' *Emmeness.*

Longe fallente sagitta] Mire dictum, quia *longe*, ideo *fallens*. Cum res agitar cominus, non est locus fraudi; nam vides cuspidem contra te dispositam: cum eminus, tum te fallunt arma hostis. Fallunt etiam, quis is, qui longe est a jaculante, putat sæpe se non assequendum. Ad eum modum Statius Theb. vii. 'Itys insidiante sagitta.' Non multum ab illud Prop. iii. 14. 'Cum pila veloces fallit per brachia jactus.' Id est, pila, cum jacitur, longius procedit, et it velocius, quam jactator putarat. Ita et Valerius tertio Argon. 'fallere nervo Tum primum puer ausus Hy-las.' *Cerda.*

573 *Cænea Turnus: Tærnus Itym*] Ut ait Lucilius, 'Bonum schema est quotiens sensus variatur in iteratione verborum: et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur climax.' *Servius.*

575 *Pro turribus*] Aut pro defensione turrium. Aut sic magni, ut turrim putares. *Idem.*

576 *Levis hasta Themilla*] *Themillas Themilla*, ut *Æneas Æneæ*. *Levis* autem *hasta*, pro leviter veniens. Ut et *Strinxerat* dixit, id est, paulum vulneraverat. Ut, 'Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.' *Idem.*

577 *Strinxerat*] Levissimum ictum indicat, et inefficacem, ideo consequenter *hasta levis*. Illustro hunc locum lib. decimo ad illud, 'deflexit partim, stringentia corpus,' *Cerda.*

Tegmine] Ita in x. 'æratam circumfert tegmine silvam.' *Idem.*

Demens] Qui scutum quo se tegebatur abiecit. *Servius.*

578 *Alia*] Pinnis. *Idem.*

Allopea sagitta] In antiquis *adlabes*, per *d* et per *b* more veterum; et *sagitta*, quod eam a sagaci ictu dictam voluit. *Pierius.*

Alis adlabas sagitta] Creberrima *αἰθέσις* ad summam celeritatem indicandam. Sallust. Jugurth. 'tela utrinque volare.' Inf. Virg. 'volat Itala cornus.' Amm. l. xx. 'utrumque convolante missilium crebritate.' Hom. sæpe, *πτερόεντας δίστοβς*. A quo Nonn. l. xxix. *πτερόεντι δίστοβς*. Idem Nonnus forma alia l. xxii. *ἐγγχεος ἱπταμένονιο δρυμῇ*. Nota et formam qua usus Auctor *ἔδρηλος* Paneg. Constant. 'Parthorum arma volarica.' Est egregius locus Plin. xxxiv. 14. quem volo hic audias, de ferro ita loquentem: 'Eodem utimur ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solum, sed etiam missili, volucrique, nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato, quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Si quidem ut ocyus mors perveniat ad hominem, alitem illam fecimus, pennasque ferro dedimus.' Notabis dici a Plinio de ferro alato, 'humani ingenii fraudem,' quæ verba adjunges his, quæ supra attuli ad illud, 'longe fallente sagitta.' *Cerda.*

579 *Et lævo infixa est lateri*] Ostendit vulneris locum, quem ante suppresserat. Sic in quarto, 'Infixum stridit sub pectore vulnus.' *Servius.*

Et lævo infixa] In antiquis aliquot *adfixa*, quod nequaquam displicet. *Pierius.*

580 *Spiramenta animæ*] Definitio pulmonum. *Servius.*

Spiramenta animæ] Ita Eurip. in Hecuba, *τίμνει σιδήρεα πνεύματος διαφύδς*. *Æn.* x. 601. 'Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.' *Tamb.*

Rupit] Val. Argonaut. iii. 'Æsonii venit hasta ducis, latumque sub imo Pectore rumpit iter.' *Cerda.*

581 *Stabat in egregiis Arcentis filius armis*] Eodem modo supra *Æn.* iii. 761. 'Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius: insignem quem mater Aricia misit, Eductum Egeriæ lucis, Hymettia circum Litora, pinguis ubi et placabilis ara

Dianæ.' *Emmenes*.

582 *Pictus acu chlamydem*] Hoc est, habens chlamydem Frigiam. Ut, 'Et Frigiam Ascanio chlamydem:' et est figuratum 'pictus chlamydem.' *Servius*.

Ferrugine clarus Hibera] *Ferrugo* coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigræ. *Hibera* autem modo, non Hispana, sed Pontica: nam Hiberia pars Ponti est, inter Persidem et Armeniam, ubi optime colores diversi tinguntur: ut ostendit Horatius dicens, 'Herbasque quasi Iolchos atque Hiberia mittit Venenorum ferax.' *Idem*.

Ferrugine clarus Ibero] Male Serv. interpretatur *Ponticam*, cum *Hispanam* debuisset. Imprimis sibi ipse contrarius. Nam Georg. i. ad illud de Sole, 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit,' ita ait: 'Ferrugo est purpura nigrior, et, Hispana. alibi et ferrugine clarus Ibero.' Hæc ille. Deinde, Nonius *pulchum* colorem explicans, ita ait, 'quem nunc Hispanum, vel nativum dicimus:' aut, ut habet codex man. script. attestante Junio, 'quem nunc Spanum, vel nativum dicimus.' Spanium quippe pro Hispania agnoscunt Strabo, Eustathius, Vegetius. Tu vide Bernard. Aldretam de orig. Ling. Hispan. iii. 2. Quem vero *pulchum* colorem, *nativum*, *Spanum*, sive *Hispanum* Nonius vocat, eundem Junius *Iberum*, *Bæticum*, *ferrugineum*. Tertio, cum *ferrugo* dicatur a *ferro*, quis nescit ferri venia Hispaniam claruisse? Hujus metalli primam gloriam Plinius dat Bilbili (fuit hæc patria Martialis) xxxiv. 14. De ferro Iberi Pontici nulla, quod sciam, mentio. Ac proinde 'ferrugineus color' referendus est ad eam orbis partem, in qua metalli hujus gloria. Cumque a magnis scriptoribus antiqui ævi, Iberiæ nomine simpliciter Hispania intelligatur, non Orientalis, fit proinde, ut cum Iberiam audis, debeas ad Hi-

spaniam recurrere; nam illa Orientalis te ad se ducet aliis circumstantiis. Quis itaque arctet Virgilium ad Orientalem, nisi cum magna historiarum ignoratione; cum præsertim ipse aliis in locis, cum Iberiæ meminit, Hispaniam intelligat? Sic in viii. 'Iberas boves:' in xi. 'Ibero gurgite:' in Georg. 'impacatos Iberos.' De Hispania capio etiam Stat. Theb. iv. 'Undantemque sinum nodis irrugat Iberis.' Et Prop. ii. 3. 'Ut Mæotica nix minio si certet Ibero.' Nam. Plin. et Justin. gloriam minii Hispanis dant. Sic etiam capio Terentium Varron. *rep. τῶν*: 'Scuta cæлата Ibero argento gravi crebra fulgent.' *Cerda*.

Ferrugine Ibero] Pro, veste coloris ferruginei sive Bætici vel Iberi: qui duplex: alter rutilus, subdævus et aurei coloris: alter magis fuscus et qui ferrugineum refert: de quo accurate L. Ramirez Hispanus ad Mart. i. 97. *Taubmann*.

Clarus] Dat splendorem Iberæ ferrugini, ut etiam l. xi. 'Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro.' Et Claud. iv. Cons. Hon. 'fulgor Iberus.' Contra Catull. de nupt. Pel. 'Carbasus obscura dicat ferrugine Ibero.' Et Virg. ipse Georg. i. 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit.' Sed non difficilis conciliatio: nam purpura cum splendore nigricat, cum nigrore splendet. *Cerda*.

583 *Genitor quem miserat Arcens*] Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius: nam non congruit ut, hujus filii prætermisso nomine, bis fiat patris commemoratio. *Servius*.

584 *Eductum*] Tacit. Ann. i. de Cajo Principe, 'In contubernio legionum eductus.' Hoc nimirum verbo natales loci indicantur. Auctor *Ætæ* Paneg. Constant. 'Facile est vincere timidos et imbelles: quales amena Græcia, et delicæ Orientis educunt.' Claud. Honor. iv. 'Hi-

spania patrem Auriferis eduxit aqnis.' *Cerda*.

Symethia circum Flumina] *Symethos* fluvius est Siciliæ, a rege Symetho dictus, hand longe ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici Dei, quorum talis est fabula: Ætnam nympham, vel, ut quidam volunt, Talam Jupiter cum vitiasset, et fecisset gravidam, timens Junonem (secundum alios, ipsam puellam,) Terræ commendavit, et illic enixa est. Secundum alios, partus ejus postea cum de Terra erupisset, duo pueri *Palici* dicti sunt, quasi iterum venientes: nam *παλιν ἔκω* est iterum venire. Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo 'Placabilis ara:' quia mitigata sunt eorum numina. *Palicos* nauticos Deos Varro appellat. Alii dicunt Jovem, hunc *Palicum* propter Junonis iracundiam in Aquilam commutasse: alii Volcani et Ætnæ filium tradunt, sed incertum ex qua recondita historia Arcentem istum induxerit; neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est: et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Ænea dixit ad Italiam pervenisse? *Servius*.

Symethia Fluminis] Nicolaus Heinsius testatur ad Ovid. Metam. XIII. 570. in Virgilli codice longe vetustissimo hic legi *Symethia*, atque ita apud Ovidium Græcorum plerorumque auctoritate restituit. Est autem *Symethus* fluvius Siciliæ maximus, ab urbe Catina VIII. passuum millia distans. De quo vid. Philipp. Cluver. Sicil. Antiq. 1. 10. Est et in Sicilia oppidum hoc nomine, de quo idem Sicil. Antiq. II. 8. *Eumenius*.

585 *Pinguis*] Id est, dives: more Græcorum, qui dicunt *πλοῦς ἦν*. Turneb. XVII. 3. *Taubmann*.

Placabilis ara Palici] Dii *Palici* religiosissime culti fuerunt a Siculis: erat autem eorum templum juxta

Siciliæ fontem Menensem, sive Menenium, qui prope oppidum Menas, et ab apposito hoc templo fons ille dictus etiam fuit *fons Palicinus*, et *lucus*, vel *stagnum Palicorum*. Plura de Diis *Palicis* Philipp. Cluverius Sicil. Antiq. II. 9. et Macrobi. (qui et ibi citatur) Saturn. V. 19. Quod vero Servius ait hos humanis hostiis primo placari solitos, id quoque innuere videtur Statius, dum Theb. XII. 155. inquit: 'immites citius Busiridos aras Odrysique famem stabuli, Siculosque licebit Exorare Deos.' *Emm*.

586 *Positis*] Nam ipse reliquit. Ita in x. 'positis inglorius armis Exigat hic ævum,' id est, arma, quæ ipsemet ponat. Itaque lando Scalliger. patrem, qui reprehendit Claud. eo in versu, 'Qualis Amazonidum peltis exultat adeptis Nuda cohors.' Debuisset *positis*; nam *ademptis* vim notat. *Cerda*.

Armis] *Hastis* scriptum est in libro Colotiano. *Ursinus*.

587 *Ter adducta*] Hæc scilicet ars rotandæ fundæ. Veg. III. 14. 'Contorto circa caput brachio dirigunt saxa.' Sed modum præscribit c. 23. ejusdem lib. 'Semper assuescendum est, ut semel tantum funda circum caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum.' Dices: non ergo ex arte Virgilli, qui *ter*. Nego id tibi: clarum enim, majorem impetum concipi ex bina aut terna rotatione: ideo ait Veget. assuescendos milites ad unam, ut videlicet condiscant quod difficilius in arte, idque propter dispendium temporis. Si enim omnes funditores bis aut ter rotarent, moræ essent: ideo assuescant semel, ut arte contrahant, quod natura extendit. *Cerda*.

Ter] Ex arte, aut more. Nam rotatio illa vires dabat fundæ. Stat. I. 1. 'Terque levi ducta circum caput actus habena Permissum ventis abscondit in aëre telum.' Vide Lips. Poliorc. Dial. IV. 2. *Taubmann*.

588 *Liquefacto tempora plumbo Dif-
fudit*] Plumbum enim jactum nimio
rotatu et aëris calore dissolvitur.
Statius, 'Et arsuras cœli per inania
glandes.' *Servius*.

Liquefacto plumbo] Eo videlicet im-
petu glans e funda mittebatur, ut in
medio cursu liquesceret igne conce-
pto. Lucret. l. vi. 'plumbea vero
Glans etiam longo cursu volvenda li-
quescit.' Ovid. in *Metamorph.* 'Non
secus exarsit quam cum Balearica
plumbum Funda jacet, volat illud; et
incandescit eundo, Et quos non ha-
buit sub nubibus invenit ignes.' Inde
Stat. cum fulmine comparat, 'volu-
eres imitantur fulmina glandes.' Si
quis causam quærat concepti in
plumbo ignis, cum jacitur fortiter,
eam exhibet Aristot. l. ii. de cœlo
capite septimo: *πέφυκε γὰρ ἡ κίνησις
ἐκπυροῦν καὶ ξύλα, καὶ λίθους, καὶ σίδη-
ρον.* Et exemplum adhibens, ita sta-
tim: *οἷον καὶ ἐπὶ τῶν φερομένων βελῶν
ταῦτα γὰρ αὐτὰ ἐκπυροῦνται οὕτως, ὥστε
τῆρεσθαι τὰς μολύβδινας* videlicet *παρ-
εκτριβομένου τοῦ ἕρος*, ut supra dix-
erat, 'perfricato aëre.' Et Seneca
Nat. Quæst. ii. 56. 'Aëra motus ex-
tenuat et extenuatio accendit: sic
liquescit excussa glans funda, et at-
trita aëris, velut igne, distillat.' Lege
et Aristot. Meteorolog. iv. 8. *Cerda*.

Liquefacto plumbo] Lucanus: 'spa-
tioque solutæ Aëris et calido lique-
factæ pondere glandes.' Vide Lips.
De Milit. Rom. Dial. v. 20. ubi de
usu et vi fundarum disputat: negat-
que bombardis nostris vim majorem
esse posse, fortasse nec tantam: ex-
ceptis *Musquetis*, quas vocant. *Taub.*

589 *Multa porrectum extendit arena*] *Intelligimus eum cecidisse trans mu-
rum: dicendo autem multa, ostendit
corporis proceritatem.* *Servius*.

590 *Tum primum bello*] Hoc loco
puerum ideo postea fecit armari, quia
legit in historia pueros de bellis glo-
riam reportasse. Filium Marci Drusi
annorum sexdecim: Crispini filium

Crispinum in Corsica, cum fugerèt
exercitus Spurii Carvillii Consulis,
bellum restituisse. Apud Soram,
bello Italico, ab Herennio puerum
in aciem eductum, a quo hostem oc-
cisum spoliatumque; Lucii Tarquini
filium, quem ob hoc pater aurea bulla
prætextaque donavit. *Idem*.

591 *Dicitur*] Poëta, quoniam im-
possibile videbatur pueri manibus
cecidisse robustissimum virum, non
se facit auctorem. *Donatus*.

Ante feras, &c.] Par sententia Ovi-
dii secundi *Metamorphoseos*, 'Hunc
Deus Arcitenens, et nunquam talibus
armis Ante, nisi in damis, capreisque
fugacibus usus.' *Cerda*.

593 *Cui Remulo cognomen erat*] Re-
jeci alibi ad hunc locum syntaxeos
hujus declarationem. Qui Latine lo-
quitur, dicit, 'Cui est cognomen Re-
muli.' Qui Græce, 'Cui est cogno-
men Remulo.' Græci enim casum
unum regunt, et sæpiissime alterum
illi appendunt, quasi sarcinam. Pla-
cet itaque Latinis confugere frequen-
tissime ad Græcam syntaxin, relicta
sua; ita hic: 'Cui Remulo cogno-
men erat:' et in l. 'Cui nunc cogno-
men Iulo.' Liv. l. xxvi. 'Cui Per-
coni fuit cognomen:' et l. xxxi. 'Ge-
minis ambobus cognomen erat:' et l.
xxxiv. 'Cui Tympano fuit cogno-
men.' Plin. vii. 12. 'Histriani Ru-
brio cognomen imposuit:' et xii. 6.
'Arbori nomen palæ, pomo arienæ,'
ubi *palæ*, et *arienæ*, sunt in tertio
casu. Sallustius Jugurtha: 'Cui
postea Africano cognomen ex virtute
fuit.' Ovid. Met. viii. 'nec fortibus
illic Proffit armentis, nec equis ve-
locibus esse.' Nihil erebrius apud
Græcos. *Idem*.

Minorem Germanam] Quia major
nympha fuerat Jovis voluntate. *Serv.*

594 *Thalamo sociatus*] Signate in re
matrimonii, de quo et Tullius, 'arc-
tissima societas:' et in *Æneid.* xii.
'Me natam nulli veterum sociare
procorum:' et *Æneid.* iv. 'vincle

vellēm sociare jugali.' Et sacræ li-
teræ Evam vocant *sociam* Adæ. A
quo non abit φίλα, id est, *amicitia*,
quam vocem in re matrimonii adhibet
Eurip. in Alceſtide: ubi etiam con-
juges vocat φίλους, id est, *amicos*; et
in Androm. *lectum conjugalem φίλον*
λέγες. *Cerda*.

595 *Digna atque indigna relatu*] *In-*
digna, id est, turpia et obscœna.
Ut dici solet *sanda et nefanda*. *Serv.*

Indigna] Jos. Scaligero Proverbiale
est: ut illud Terentii, 'justa, injusta
me facturum.' Æschyli: Δούλε δεσ-
ποτῶν ἄκουε καὶ δίκαια κῆδικα. Talia
sunt, Cic. ad Attic. vi. 'Omnia, mi-
nima maxima: Terra, mari. Factia
dictis. Dextra sinistra,' &c. *Taub.*

596 *Novo regno*] Aut nova regii
generis affinitate: aut quia ipsi per
regis filiam portio debebatur imperii.
Aut partem regni a Turno acceperat,
Servius.

Regno] Non placet omnino *Serv.*
Apud veteres enim illi omnes, qui
affines erant Regibus, non solum fra-
tres, sed alii etiam regii generis dice-
bantur Reges. Quam rem jam ego
aliquot in locis firmavi alicubi. Ut
hic 'tumidus regno,' ita Stat. Theb.
iv. de Inacho, 'et genero tumuit
Jove.' *Cerda*.

597 *Ibat*] Hom. sæpe βῆ et βῆ λέων.
Videtur mihi Poëta voluisse in Nu-
mano exprimere superbiens hominis
incessum. Et ita verbum *ibat* comi-
tantur vociferatio, tumor, clamor.
Quæ sane notæ sunt et χαρακτήρες
hominis superbissimi. Talem exhibet
Orestem Soph. in Elect. Εὐχόμενος λαμ-
πρὸς, πᾶσι τοῖς ἐκεί σέβας: *Ibat arrogans,*
omnibus, qui aderant, spectandus. *Idem*.

Ingentem sese clamore ferebat] Non
erat ingens, sed se esse clamabat in-
gentem. *Servius*.

Ingenti] *Serv.* legit, *ingentem*. Eu-
rip. in Hercule dixit, μέγας ὁ κόμος,
de ingenti et jactabundo clamore.
Cerda.

598 *Iterum*] Denno. Nam jam ter-

tio obsidentur: et *iterum*, non nisi de
duobus dicimus. *Servius*.

599 *Bis capti Phryges*] Semel ab
Hercule, postea a Græcis. Alii tra-
dunt semel a Græcis et nunc a
Latinis, et hoc magis aptum esse Nu-
mani personæ, ut se cepisse existimet,
qui tam jactans et petulans induca-
tur. *Servius*.

Bis capti] Tzetzes tamen in Theocr,
ter ait captos: ab Hercule, Amazoni-
bus, Græcis. *Cerda*.

Phryges] Pro convitio posuit, quasi
dicat, ideo capti, quia Phryges. *Don.*

Morti prætere muros] Emphasis
est. *Morti* enim pro bello posuit. Sic
supra, 'Læti discrimine parvo.' Cum
potnerit *hosti* dicere, scilicet ut nihil
Trojanis reliquum sit, quam perire.
Servius.

Morti prætere muros] In codici-
bus aliquot antiquis *Marti* legitur.
Sed enim *morti* pro bello positum ait
Servius. *Pierius*.

600 *En*] Vituperantis demonstra-
tio. *Donatus*.

Qui] Scilicet, mendici et exules.
Idem.

Nostra conubia] Aut quasi Turni
cognatus loquitur: aut invidiose re-
torquet nostra conubia, et vult cau-
sam omnium esse communem. *Serv.*

Nostra] Quasi meliorum et fortio-
rum. *Donatus*.

Bello] Cum sciant in simili causa
se victos. *Idem*.

601 *Italiam*] Ad Italiam. *Servius*.

602 *Non hic Atridæ*] Exaggeratio
vituperationis; nam non tantum se
Trojanis, sed etiam eorum victoribus
præfert. Potest et *Atridas* intelligi,
quarum conjuges aut deserunt mari-
tos, aut interimunt revertentes. *Idem*,

Non hic, &c.] Invenietis fortiores
iis, qui tamen vos vicerunt. *Donat.*

Non hic Atridæ, &c.] Ab hac Musa
Silius l. i. 'non hic Sidonia tecta
Feminea fabricata manu, pretiove pa-
rata, Exulibusve datum dimensis litus
arepis.' Et Stat. Theb. xii. 'Non

cum peltiferia, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus, hic cruda virorum Prælia,' &c. Sed Virgil. ut credo, commutavit illa Euripidis in Androm. οὐ γὰρ ἐστ' Ἐκτωρ τὰδε, Οὐ Πρίαμος, οὐδὲ χρυσὸς, ἀλλ' ἑλλὰς πόλις. *Cerda.*

Fandi fictor Ulysses] Ant fallax, ant λογοδαίβαλος, id est, qui dolum celat sermonis ornatu. *Servius.*

Fandi fictor Ulysses] Ut qui tantum loquendo et fingendo posset, non virtute, et viribus. Ab Eurip. in Rhæso dicitur Ulysses αἰμυλώτατον κρότημα, *facundissimum crepitaculum.* Ibidem dicitur τρέβων τὰ κομψὰ, et νοεῖν σοφὸς, ut qui esset industrius et solers mente. Et in Cyclope, ἑνδρα κρόταλον, *virum cretulum,* ut qui tantum facundia insonaret. Ibidem Silenus admonet Polyphemum facetissime, ut devoret Ulyssem: nam, si ejus linguam comedat, fiet λαλιώτατος, *loquacissimus.* Inde in Troadib. datur illi διπτύχος γλῶσσα, *duplex lingua.* *Cerda.*

603 *Durum a stirpe genus*] Italiz disciplina, et vita laudatur: quam et Cato in originibus, et Varro in gente populi Romani commemorat. *Servius.*

Durum] Forte. *Donatus.*

A stirpe] Non arte, sed natura. *Idem.*

Nates ad flumina primum, &c.] E Germanorum consuetudine tractum censeet Turn. xxii. 5. qui prolem natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant. Si undis abriperetur, notham censebant: si innataret, vere suam. Claudianus in Rufin. 'Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.' Inde Nonnus ab hac causa Rhenum ἐλεγχίγαμον agnominat, velut judicem vindicemque conjugii. Et sunt, qui *Rhæni* etymon hinc petunt, quasi purgatoris. Certe *purus* sermone nostro *Reyn* dicitur. Vide Lips. ad Germ. C. Taciti, et J. B. Pium Annot. Post. c. 23. et Germ. v. Pimpont. itemque Cæl. vi. 2. *Idem tamon xviii. 1. hoc*

de Spartanis moribus tractum opinatur, auctoritate Senecæ Suas. l. i. ubi legas 'Eurotas amnis Spartam circumfluit, qui pueritiam indurat ad futuræ militiæ patientiam.' *Teub.*

604 *Sævoque gelu*] In antiquis aliquot codicibus *duroque gelu* habetur. Sed *sævo* castior omnino lectio. *Pier.*

Gelu durumus et undis] Undis gelidis: et est ἐν διὰ δυοῖν, ut, 'hamis atque trilicem:' Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante aquam diceret: sic *gelu.* *Servius.*

Gelu durumus et undis] Ab hoc rigore disciplinæ non abit ille apud Sidon. in Avito, 'lactentia primum Membra dedit nivibus, glaciemque irrepere plantis Jussit, et attritas parvum ridere pruinas.' Nec Honorii apud Claud. Paneg. iii. 'Frigora sæva pati, gravibus non codere nimbiis, Æstivum tolerare jubar, transnare sonoras Torrentum furias,' &c. Nec militum apud Silium l. iv. 'Quosque in prægelidis duratos Herminica rivis Mittebant saxa, et nebulosi rura Casini.' Amm. l. xv. ait: 'ad militandum omnis ætas aptissima, et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus, gelu duratis artubus, et labore assiduo, multa contempturus et formidanda.' Inter leges Lycurgi una fuit auctore Xenoph. ut pueri ἀνποδοσία τὰς πόδας *nudis pedibus incederent, et ita durarentur.* Ut hic *duramus*, ita de ætate Horat. Sat. i. 4. 'simul ac duraverit ætas Membra.' Usus est Sen. epistol. 36. Lucret. l. v. 'Atque opere in duro durarent membra manusque.' *Cerda.*

605 *Venatu*] Pro *venatus*, ut, *Currus* pro *cursus*: ablativus dubius, vel pro dativo. *Servius.*

Pueri] Bene venationem pueris dedit, opus rusticum jam juvenibus. *Idem.*

Venatu incigilant pueri] Nulla fortasse exercitationum aptior ad futu-

ram militiam. Ita magnus dux Jugartha evasit, prædicante Sallust. 'Pleraque tempora in venando agere, leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire.' De Anthemio Sidon. 'Inventas agitare feras, et fronde latentes Quærere deprensas, modo claudere cassibus arctis, Nunc torto penetrare vera.' Est enim argumentum feritatis venatio. De Hircanis Amm. l. XXIII. 'Apud quos ruris colendi cura est levior, sed vescuntur venatibus.' De Chirone ait Max. Tyr. dissert. 18. docuisse illos, quos educandos accipiebat, *ὄψις καὶ ὀψιβασις*, venationibus et montanis itineribus. Cerda.

Silvasque fatigant] Ipsi fatigantur in silvis: vel pro feris *silva* posuit, in quibus sunt feræ. Servius.

Silvasque fatigant] Arripuit Claud. Stil. III. 'Nubiferas Alpes, Appenninique recessus, Garganique nives Heecærgæ prompta fatigat.' Sic l. VIII. 'Olli remigio noctemque diemque fatigant.' Cerda.

606 *Flectere ludus equos*] Aliorum labor nostræ pueritiæ ludus est. *Flectere* autem verbo antiquo usus est; nam equites apud veteres *Flexutes* vocabantur, sicut ait Varro Rerum humanarum. Sane Poëta meminit sui, nam ait superius, 'Ante urbem pueri et primævo flore juvenus Exerceantur equis.' Servius.

Flectere ludus equos] Non enim inanibus ludis intenti sunt. Donatus.

Flectere ludus equos] Totus versus Euripidem sapit, qui de Hippomedonte in Supplic. *ἵππος τε χαίρων, ῥέτα τ' ἐπὶ δέλτοις χερσίν*: Equis gaudens, arcum tendens manibus. Præsertim cum adhibeat exercitationes, quas a puero didicit Græcus ille, ut ita se assuefaceret virtuti bellicæ. Ceterum, cum Poëta dicat, bellicas exercitationes amatas pueris, ut ludos, adducam loca aliqua Sidonii de re omnino simili. Ergo, Paneg. Anthem. 'Ludus erat puero raptas ex hoste sagit-

tas Festina tractare manu, captosque per arcus Flexa reluctantes in cornua tradere nervos.' Et Paneg. Majoriani, 'Excussisse oitas vastum per ianæ bipennes, Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare Ludus, et intortas præcedere saltibus hastas.' Demum Paneg. Aviti, 'Jam si forte suum latratibus improbus Umber Terruit, albentes nigro sub gutture lunas Frangere ludus erat, collectantique lacerto Vasta per adversas venabula cogere prædas.' Cerda.

607 *At patiens operum parvoque adueta juvenus*] Hoc et in Georgicis landat: nam magnæ virtutis est in nimio labore parvis esse contentum. Servius.

608 *Terram domat*] Bene bellico usus est verbo: et ne a re militari discederet, non dixit *terras colimus*, sed *domamus*: ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. Servius.

Domat] Pro, arat. Stat. Theb. IV. 'Et qui rura domant Epidauria.' Ennod. orat. 4. 'Edomitam terram torque et quater agricolæ ligonibus.' Cerda.

Quatit oppida bello] *Oppidum* quidam a vico castelloque magnitudine secernunt. Alii locum muro, fossave, aliave qua munitione conclusum. Alii locum ædificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit. Alii *oppidum* dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestæ sunt. Servius.

609 *Omne ærum ferro teritur*] Est hoc, quod Himerius *ἐν μελέταις*, de Persis loquens, ait: *πᾶς ὁ βίος ἐκείνους φαρέτρα καὶ βέλη*: *vita omnis illis est pharetra et sagitta*. Et Claud. Bell. Get. 'Totaque sub galeis Mavortia canuit ætas.' Sed et locutio Hellenica est: nam Græci *ἐπίψαι*, et *ἐκπύψαι βίον*. Cerda.

Veras juvenum Terga fatigamus

hasta] Agriculturam sine officio belli non gerimus. Est autem *κακοσίωθετος* et *δμοιστέλειτος*: nam *terga* cum eodem fine casus terminatur ut *veras hasta*. Nam est ita: 'versa hasta juvencorum terga fatigamus,' id est, cædendo urgemus. *Servius*.

610 *Fatigamus hasta*] Semper in manibus tela militaria gerimus, etiam cum terram subigimus. Nam et *hasta* pro boum stimulo utitur, et *hasta tardos* boves increpamus. Turn. XXIX. 25. *Taubmann*.

Tarda senectus] In aliis, 'sera senectus.' *Servius*.

Tarda] Quæ faciat homines tardos. *Donatus*.

611 *Nec senectus Debilitat vires animi*] Bene *Animi*, quia non est ausus corporis dicere. Nec enim potest fieri, ut quamvis robustus senex, vires habeat prioris ætatis, et suæ comparetur adolescentiæ. Nunc ergo, licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen est usus temperatione, ut diceret, nihil animorum vigori derogare temporis vetustatem. *Servius*.

622 *Canitiem galea premimus*] Id est, semper militamus. *Idem*.

Canitiem galea premimus] Plutarch. in opere, An seni regenda Resp. τὸ κρῖνος ἀποκρύψῃ τὰς πολὺς: *galea occultet canos*. Ut hic *premius*, ita Ovid. Epist. 'galea caput ille premeatur.' Sil. l. II. 'pressa properata casside malæ.' *Cerda*.

613 *Comportare jupat prædas*] In Romano cod. in Mediceo, et pervertistis aliquot aliis *comportare* legitur. Sane *comportari* dicuntur, quæ proveniunt ex redditibus. Hor. 'Si comportatis rebns bene cogitat nti.' Ita de iis omnibus, quæ ex agro in urbem comportantur. *Convectare* tamen magis placet eruditis auribus. *Pierius*.

614 *Vobis picta croco*] Vituperatio Trojanorum, in qua utitur argumentis, quæ in rhetoricis commemorat Cicero, a gente, habito, et gestu. Et sunt molliores versus apti ad carpen-

dam molliciem. Sane vestes ac pietas coloribus Phryges primi invenerunt, nam ideo et artifices talium vestium *Frigiones* appellantur. *Servius*.

Croco] Vestem *κροκωδὸν* intelligit: quæ a Plauto, apud Festum, *crocofula* dicitur, et mulierum erat, rotunda ac fimbriata. Ita effæminatos et semiviros incessit Trojanos: ut et, cum dicit; 'Et tunicæ manicæ:' *χειρῶν* enim, id est, tunicas *manicatas*, sive (ut Plaut. Pseud. II. 4. vocat) *manulatas* significat, quæ viris probro erant apud veteres Romanos, qui *colobio*, id est, tunica manicis defecta, utebantur. Hinc et Cic. Act. 2. probro Catilinæ objecit, quod manicatis ac talaribus tunicis esset. Videatur Turnebus XXII. 15. et XXIX. 25. Agellius VII. 12. et J. Meuræius Com. in Lycophr. Alexandram, et J. Bapt. Pius Annot. Post. c. 58. denique et Proverb. *θητταλικά πτερά*. *Taub*.

Fulgenti murice] Purpura. Hanc autem vitio et dedecori apud majores fuisse constat. Juvenalis: 'peregrina ignotaque nobis Ad scelus atque nefas quæcunque est purpura ducit.' *Servius*.

Fulgenti murice] De murice vido quæ diximus ad Ecl. IV. 44. *Esam*.

615 *Desidia cordi*] Vobis sunt; et est ab animo argumentum. *Servius*.

Choreis] Servavit hoc loco naturam syllabæ, quam in *Æna*. sexto metri caussa corripuit: ut, 'Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicant.' *Idem*.

616 *Et tunica manicæ*] Tunica vestræ habent manicas, quod etiam Cicero vituperat, dicens, 'Manicatis ac talaribus tunicis.' Nam colobiis utebantur antiqui. Sane *habent* bis subaudiendum. *Idem*.

Et tunica manicæ] *Χειρῶν, ἐσθῆτας δὲ χειρῶν* significat. Aug. l. I. De doct. 'Talaræ ac manicatas tunicas habere apud veteres Romanos flagitium erat:' unde et Græcis *μακρόχειρα*, *tunica manicata*. *Lampr*.

'Macrochiras ex purpura ad usum suum revocavit.' *Germanus.*

Et habent redimicula mitræ] Illud dicturus fuerat, Habetis in pileis redimicula: quod convertit in vituperationem majorem, dicens, 'Religatas habetis mitras.' Nam *pilea* virorum sunt: *mitræ* feminarum; quas *calantheas* dicunt. *Mitra* autem proprie *Lydorum* fuit, ut, 'Mæonia mentum mitra:' quem habitum imitati sunt *Troiani*. Alii *mitras* meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effeminatis obiectum. *Servius.*

Redimicula] Erant hæc vincula, quibus mitræ ipsæ illigabantur. Id clare colligas ex *Achille Alexandrino* l. III. καὶ ἐνσκευδσάντες, μίτρας τε καὶ ζώμας ἐνδεδυμένην, τὴν σκευὴν ταύτην ἐταυρόμεν: *Adornantes puellam mitris, et vittis indutam, apparatus istum occultabimus.* Itaque, redimicula sunt, quæ *Achilles* vocat ζώματα. *Ovidius* misso nomine verbum intulit in *Epist.* 'mitra redimire capillos.' Quod vero *Achilles* ζώμα, *Herodotus* (citante *Stob.* περ. ἐπιτομ.) vocat εἰλικα, quasi dicas, *rotationem*, aut *circumrotationem*. Ait enim, πρὸς δὲ χερσὶ ἀντλήψιν εἰλικα μίτρας θένεμεν: ut autem manu apprehenderet, ligavit circumrotationem mitræ. Fortasse et *Nonnus* l. XXVI. easdem vittas intelligit per κρήδεμνα, id est, *reticula*. Ait enim λέσαστε μίτραν, ῥιπαρέ μοι κρήδεμνα: *solvite mitram, abjicite mihi reticula*. *Propert.* XXIX. 2. *ligamina* vocat, eo versu: 'Quæ cum *Sidonix* nocturna ligamina mitræ.' Utramque vocem conjunxit *Pollux* IV. 24. μίτρας, ἀναθήματα. Jam vero connexa mentio mitræ et redimiculi, ut jam unum, jam alterum enuntietur. Testis *Ovid.* in *Epist.* qui de *Hercule*, 'Ausus es hirsutos mitra redimire capillos.' Et de eodem in eadem *Epist.* 'Detrahat *Antæus* duro redimicula collo.' Vides in primo versu *mitram* solum, in altero *redimiculum*: sed neutrum sine alio. *Cerda.*

617 *O vere Phrygiæ*] Ipsos vituperat. *Delph. et Var. Clas.*

raverat *Phryges*: nunc ad majorem injuriam *Phrygiæ*, non *Phryges*, dixit. *Servius.*

O vere Phrygiæ] Ita *Hom.* II. B. et *H. Ἀχαιῆς, οὐκ ἐν' Ἀχαιοί.* *Taubmann.*

Ite per alta Dindyma] Montes matris *Deum*. *Ire* autem per *alta* sic dicit, quasi currite per *Dindyma*, et ducite choros per *Dindyma*: nec sufficit *Nomano* loqui injuriam *Trojanorum*, nisi etiam sacris numinum conjunctam faciat. Sed hoc jam quasi moriturus loquitur: hoc est enim, 'digna atque indigna relatu Vociferans,' ut digna sint, quæ de suorum virtute dixit; indigna, quæ impia et in *Deos* ausus est. *Servius.*

Dindyma] Etymon aperit interpret *Apoll.* διὰ τὸ διδύμους μαστοὺς ἐν αὐτῷ ἄρχειν, et statim: ἢ διὰ τὸ δύο ἀκροτήρια ἔχειν: quod assurgeret geminis *jugis*, habeatque duas tanquam arces et summitates. Locum integrum imitatur *Prudent.* *Psychom.* 'Ite ad nocturnas epulas, ubi cantharus ingens.' Tu reliqua. *Cerda.*

Ite per alta Dindyma] *Dindymus*, et in plurali *Dindyma*, mons fuit *Troadis*, *Deæ Cybelæ* sacer; a quo et *Dindymene* fuit dicta, teste *Stephano*: Δινδύμα, ὅρη τῆς Τρωάδος, ἀφ' ὧν Δινδυμήνη ἢ Πέα. In hoc monte sacra quoque ejus celebrabantur a *Phrygiæ*, et quidem nocte; unde 'nox *Phrygia*' dicuntur *Statio Theb.* XII. 224. 'Nocte velut *Phrygia*, cum lamentata resultant *Dindyma*, pinigeri rapitur *Simœntis* ad amnem *Dux* vesana chori,' &c. *E.*

618 *Biforem dat tibia cantum*] *Bisonum*, imparem. Et servavit eis *tibiarum* suarum, id est, *Phrygiarum* naturam. *Tibiæ* aut *Serranæ* dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas: aut *Phrygiæ*, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas. Ergo *biforem*, dissonum, dissimilemque. Non sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait *Varro*, 'Tibia *Phrygia* dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum,

Virg.

10 P

acutum sonum habet, alterum gravem.' *Servius*.

Biforem] Necessaria hic verba *Servii*; explicant enim signate de duplici foramine. Et, quid si apud *Ovid*. *Pallas Fast.* vi. his versibus, 'Prima terebrato per rara foramina buxo Ut daret, effeci tibia longa sonos,' intelligat duo tantum? Nam hæc raritas cur non de exiguo numero? *Stat.* *Theb.* iv. clare 'de Phrygia tibia. 'Æraque, tympanaque, et biforem reticere tumultum.' *Cerda*.

Biforem] Bisonum, imparem. Vide *Cæl.* ix. 7. et *Aristot. Polit.* i. 8. T.

Tibia] Applaudit menti *Poëtæ* locus *Aristotel.* *Polit.* viii. 6. ubi improbat cantum tibiæ, aitque pueros non ea instituendos, ut quæ sit parum apta ad bonos mores, sed potius ad stimulandos animos furore *Bacchi*. Longissime hoc ille. Potiora sunt: *ἔτι δ' οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἡδὺν, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν*. Et quæ alia matris Deum sacra, nisi *Bacchica*, et furiosa, et tota ὀργιαστικά? Postea addit, τὸ καλῶν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὐλῆν. Et quidem tibiam esse sacram *Cybelæ*, clarum, non solum ex *Poëta* hoc loco, sed ex multis aliis *Poëtis*. Omitto: et tantum do *Arnob.* qui i. vii. de sacris hujus *Deæ*: 'Quid sibi volunt excitationes illæ, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim *Superi*, remeare ut ad vigilias debeant. Quid dormitiones illæ,' &c. Dicit hoc, quia ministri hujus *Deæ* mane illam salutabant excitabantque a somno, tibiarum modulatione; vespere valere jubebant mox dormituram. *Cerda*.

619 *Tympana* vos *buxusque* vocant *Berecynthia*] In antiquis exemplaribus vocat numero singulari, ut cum viciniore supposito congruat. Est et *Verecynthia*, per *V* digammon, in codicibus nonnullis: ut hujusmodi pleaque alia, Græcæ consonantis sono. Male vero scribunt qui syllabæ penæ ultimæ adspirationem apponunt,

quum t sit apud Græcos, *Βερεκυντία Πιερίως*.

Tympana] *Orpheus* in *Hymno Cybelem* vocat *τυμπανόδουσαν, τυμπανίστεραν*. *Clemens* in *Protrept.* ait, *Anacharsin* interfecisse civem suum *τύμπανόν τε ἐπιτυπούντα, καὶ κύμβαλον ἐπηχούντα*, in sacris *Phrygiæ* matris. Et nota, κύμβαλον etiam nominari a *Clemente*: nam æreum quoque tinnabulum in sacris hujus *Deæ*. Inde *Hesychius* illam vocat *χαλκόκροτον*: et *Statius* versu adducto, 'Æraque, tympanaque.' *Propert.* quoque iv. 7. 'Qua numerosa fides, quaque æra rotunda *Cybeles*.' Fuerunt 'instrumenta luxuriæ tympana,' ait *Justin.* i. xxx. Fuit vero 'tympanum pellis, vel corium ligno ex una parte extensum,' verba sunt *Isidori* iii. 22. Verissime hoc *Isidorus*. Nam *Eurip.* in *Helen.* *τύμπανα θυροσγενῇ, τυμπανα facta ex corio*. Adjicit idem *Isid.* tympanum percuti virga. In hoc hæreo. Nam *Catull.* 'Plangebant alii proceris tympana palmis.' Idem in *Aty*: 'Quatiensque terga tauri teneris cava digitis.' Et vere tympanum describit. *Sueton.* etiam *August.* c. 68. 'Comprobavit verum in scena pronuntiatum de Gallo matris Deum tympanizante: Videsne, ut cinædus orbem digito temperat?' *Ovid.* quoque *Met.* iv. 'pulsataque tympana palmis.' Demum *Lucret.* i. ii. 'Tympana tenta tonant palmis.' Non ergo virga percutitur. Dicebam sup. fuisse tympanum notam mollium. Hoc idem firmat *Plaut.* *Trucul.* conjungens *mæchum, malacum, cincinnatum, tympanotribam*. Idem *Pænul.* 'Cur non adhibuisti, dum isthæc loquereris, tympanum? Nam te cinædum magis arbitror esse, quam virum.' *Cerda*.

Buxusque vocat *Berecynthia*] A monte *Berecyntho* dicta. Dicitur autem et hæc *buxus* et hoc *buxum*: ut, 'et torno rasile buxum.' Unde superfluo quidam arborem generis fœminini esse

volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis fœminini habeamus exemplum. *Servius*.

Buxus Berecynthia] Cum supra tibiam dixisset, nunc *buxum* adhibet, unde fiat tibia. Ergo, ut in illo *bisforem* ingessit formam, sic in *buxo* materiam. Propert. IV. 9. 'cava buxa' dixit ad signandam tibiam: et Ovid Met. IV. 'longoque foramine buxus.' ut et Stat. Theb. VII. 'et ad inspirata rotari Buxa.' Itaque in Claud. Eutrop. II. versu illo, 'tacitas presse- runt orgia buxos,' explicat tibias buxas; et ex adjuncta voce *orgia*: adduxi enim ex Aristot. superiore Nota, tibiam esse ὀργιαστικόν. *Cerda*.

Buxus Berecynthia] Non abs re, cum vellet significare tibiam Phrygiam, *buxum* posuit, sed materiem tibie Phrygie propriam nominavit. Nam ut Afrorum tibie e *loto* erant; sic Phrygum e buxo. Turneb. I. XXX. c. ult. *Taubmann*.

620 *Cedite ferro*] Aut ferrum relinquit: et est iteratio. Aut *cedite ferro*, id est, cum viri non sitis, abscondite partem virorum. *Servius*.

Cedite ferro] *Servius* intelligi putat de cultris quibus sacerdotes Dæ Cybeles evirabantur. Atque ita *cedite*, parete interpretandum erit. Sed enim figuratus est dicere, *ferro*, hoc est, bello. Neque indecora est illa ejus sententiæ per diversa vocabula repetitio, quam is fere negligit. *Pier*.

621 *Jactantem*] De suorum gloria. *Servius*.

Jactantem] Sæpe Virg. Poëtæ alii, et Latini omnes usi hoc verbo ad explicandum inanem et futilem sermonem. Id credo ab Græca elegantia. Nam Hom. II. XVII. ἄλιον ἔπος ἔβαλεν ἡματι κελφ: *verbum vanum emisit die illo*: ubi ἔβαλεν respondet Latino *jecit*, aut *jactavit*. *Cerda*.

Dira canentem] Ad injuriam Trojanorum. *Servius*.

622 *Nerisque obversus equino*] Quia in arcubus nervi equini solent esse.

Accius Philoctete, 'Tendens nervo equino concita tela.' *Idem*.

Nervo equino] Hesych. ἰππικὴ τράις, ἡ νευρὰ τοῦ τόξου, διὰ τὸ ἐξ ἰππέων γίνεσθαι τριχῶν: *Equina intentio de nervo, qui est in arcu, quod sit ex equorum setis*. Attius: 'Tendens nervo equino concita tela.' Ex triplici hoc testimonio Virgilii, Hesychii, Attii, apparet nervos arcum fieri solitos ex equinis setis. *Cerda*.

624 *Ante Jovem supplex per vota precatus*] Atqui Apollinem debuit invocare jaculaturus sagittas; sed diximus ideo Jovem invocatum, quia omne initium et incrementum Jovi debetur: ut, 'ab Jove principium Musæ.' Unde nunc Ascanius, non quid faciat, cogitat; sed quid primum; inde invocatur Jovem. *Servius*.

Precatus] Quia primordia erant belli, recte Jovem precatus est. *Don*.

625 *Juppiter omnipotens*] Hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens*, ostendit eum etiam his, qui per se minus valent, præstare posse virtutem. *Servius*.

Admuc] Verbum expressum: nam nutus Deorum est, et Iovis imprimis. Silva exemplorum in Briss. Hom. II. II. dixit, καταεύσαι υπερμέγεια Κρονώνα. *Cerda*.

626 *Ipsæ tibi*] Bene *ipsæ*, quia adhuc pro Ascanio pater solebat sacrificare: nam ideo et *solemnia* ait, quæ fieri solerent, ut se ostenderet, si victoria et pax esset secuta, etiam illius officii capacem esse. *Servius*.

Feram solemnia dona] *Feram*, de juvenco non dicimus; sed *adducam*. Intelligimus ergo alia dona eum ferre promississe. Singulis enim numinibus certa sunt dona quæ offeruntur. Unde est, 'strueremve suis altaria donis,' id est, congruis. *Idem*.

627 *Et statuam ante aras juvencum*] Per aras se daturum victimam ostendit alibi, 'Si ductus cornu stabit sacer

hircus ad aras.' Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, 'discussa fugit ab ara Taurus.' *Juvenum* autem secundum Romanas ceremonias dicit. Nam Jovi de tauro non immolabatur, ut etiam in tertio diximus, nisi cum triumphii nomine suovetaurium faciebant: quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Jovi, sed et aliis Diis qui bello præsunt, sacrificabatur. *Id.*

Aurata fronte juvenum] Ita enim victima ornari consueverat. *Idem.*

628 *Candentem*] Candidum. Juvenalis, 'Duc in Capitolia magnum creatumque bovem.' *Idem.*

Caput cum matre ferentem] Hoc est, non juveni matrem, sed quæ jam peperisset. Unde consuetudo permansit, ut vacca simul et taurus auratis cornibus Jovi Capitolino immolarentur. Et æqualem matri, nondum patri. Juvenalis, 'quem jam pudet nbera matris Ducere: qui vexat nascenti robora cornu.' *Idem.*

Pariter caput cum matre ferentem] Æqualem matri, nondum patri. Ita Theocrit. *Id.* viii. *ισομότροπα ἀμύνον, agnum æqualem matri*, dixit. Et videtur alludere ad *λεπείων τέλειον*, quæ major hostia est et perfectæ ætatis. *Taubmann.*

629 *Pedibus qui spargat arenam*] Nam hoc uno stimulo taurus ad iras concitatur. Sic jam *Ge.* iii. 'sparsa ad pugnam proludit arena.' Lege et quæ dicam *Æneid.* xii. ubi reperitur idem hemistichium. *Cerda.*

630 *Audit*] In antiquis per synæresin audit: de quo sæpe alibi dictum. *Pierius.*

De parte serena] Ut non caussæ sit, sed augurii, et auspicii vis ostenderetur: solent enim tonitrua per tempestatem inferri. *Servius.*

De parte serena] Quia sine nubibus, et, ut ait *Calab.* i. xii. *ἀνεφέλου οὐρανοῦ*. Et *Hom. Od.* xx. ait, Jovem tonuisse *οὐδὲ ποθὶ νέφος ἐστί: cum nūlli bi est nubes*. *Xenoph.* in *Hellen.* i.

vii. ait, intonitum *ἐξ ἀθρίας*, ut etiam *Aristotel.* *Meteor.* ii. *ἀθρίας οὐρανοῦ*. Græci alii *ἐξ εὐδρίας*. In *Virg.* et aliis clare indicatur prodigium; nam cælo sereno et sine nubibus, fieri tonitrum, et gigni fulmina, ratio abnuvit, et *Philosophorum dogmata*. Consule *Lucr.* i. vi. Unde *Hom.* loco adducto cum videat intonitum innubi cælo, colligit præberi a Jove *τέρας*, id est, ostentum et prodigium. Et *Plin.* ii. 51. inter *Catiliniana prodigia* narrat, *Herennium* ictum fuisse fulmine die sereno. In re etiam prodigiosa *Sen.* in *Thyeste*, 'Tonuit dies serenus.' *Dio* l. xxxvii. inter portenta belli civilis, *καὶ ἕλλα δ' αὐτοῖς σημεῖα οὐκ ἀσία συνηνέχθη; κεραυνοὶ τε γὰρ ἐν αἰθρῇ πολλοὶ ἔκρουον*: Fuere portenta alia infesta, cecidere multa fulmina sereno cælo. Imitationem si quæras, ea ducta est, vel ab *Ennio*, qui *Ann.* i. 'Cum tonuit lævum bene tempestate serena.' Vel a *Varrone*, qui *Eumenidib.* 'Interea tonuit bene tempestate serena.' *Cerda.*

631 *Intonuit lævum*] *Prosperum*. Ut enim supra diximus, quæ sinistra nobis videntur, intuentibus cælum, illic dextra sunt: non quod sinistra bona sunt; sed quod dextra cæli, nobis sinistra sunt. *Servius.*

Lævum] Quod prosperum est. Quod præstantibus lævum est, idem accipientibus est dextrum. *Donat.*

Lævum] In hoc loco explicando, hærendum uni *Dionysio Antiquit.* i. ii. Nam tritum illud, quæ nobis sunt læva, superis esse dextra, et ideo læva esse felicia, hoc (inquam) falsum est. Quid ergo *Dionysius*? Primo rem statuit, deinde causas adducit, tertio loquitur de *Ascanio*. Rem statuit hunc in modum: *Τίθενται δὲ Ῥωμαῖοι τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀστραπὰς ἀστρούς*: Fulgura a sinistris ad dexteram Romani numerant inter sancta. Sed quæ causæ? Perstringam Latine, quæ multis ille Græce, hærens tantum sententiæ, non verbis.

Sedes, statioque captandis auspiciis ea optima est, quæ Orientem spectat, unde Sol, et Luna, et reliquæ stellæ, tam erraticæ quam fixæ, surgunt, et unde totius mundi motus initium sumit. Porro, qui Orientem spectat, Septentrionem habet a sinistra, a dextra Meridiem. Est autem Septentrio nobilior Meridie: tum, quia partes quæ ad Orientem vergunt, et istæ sunt Septentrionales, nobiliores sunt; tum, quia polus Aquilonaris semper apparet, sublimisque est; Meridionalis vero semper delitescit, depressusque est. Multis hæc ille. Felicitas ista in lævo tonitru tota est Latinorum; nam ex disciplina Græcorum, non læva, sed dextra tonitrua fuerant felicia. Xenoph. l. vii. ταῦθ' ἐστὶ τὸ ἀριστερὸν, καὶ ἐστὶν βλάπτων, ἥ περ ἡμελλε πορεύεσθαι, βροντῇ δεξιᾷ ἐφάπτετο· ὁ δ' εἶπε, ἐφόβηθα σοὶ τὸ τοῦ μέγεθρος: (Cyrus) equum ascendit, stetitque respiciens, qua erat porrecturus, fulmen dextrum insonuit; quo viso, dixit, te sequemur o Juppiter maxime. Cicero etiam Divin. ii. *Homericus Ulysses* (sic leg. non, Ajax, fuit enim hoc Tullii *μνημονεύων ἀμάρτημα*) *nescio quid hoc modo nuntiât*, 'Prospera Juppiter his dextris fulgoribus edit.' Versus Homeri, quem reddit Cicero, est, Ζεὺς δὲ σφω Κρονίδης ἐνδεξία σήματα φάων. Aristides orat. 5. sacror. sermon. ait, fulmen fuisse αἰσιον, *faustum*, et addit rationem, quia ἐκ δεξιᾶς, a dextra. Itaque alia fuit Græcorum, alia Latinorum observatio, et hæc a successu Ascanii. Atque adeo ex Latinorum præscripto Statius Theb. iii. 'Si datur, et duris sedet hæc sententia Parcis, Solvere Echionias Lernæa cuspide portas, Signa feras, lævusque tones: tunc omnis in astris Consonet arcana volucris bona murmura lingua.' Ex eodem Ovid. Fast. iv. 'Ille precabatur, tonitru dedit omina lævo Juppiter, et lævo fulmina missa polo.' Et Trist. i. 8. 'tonitruve sinistri,' id est, felices. Cicero etiam

in Mario, 'Partibus intonuit cæli Pater ipse sinistris: Sic aquila clarum firmavit Juppiter omen.' Rationem aliam, cur fausta læva tonitrua, in Plinio invenies ii. 64. *Cerde*.

Lævum] Id est, prosperum. Cicero: 'Is avi sinistra dictus populi magister esto:' id est, secundo auspicio. Cur autem sinistra Romanis sint felicia, disputat idem Cicero De legibus ii. item Cælius Godofredus ad LL. XII. Tabb. Meursius aliique plures. Vide inprimis Notas Epid. act. ii. sc. 2. ad illud, 'Liquido exeo foras auspicio, avi sinistra.' *Taubm.*

Sonat una fatifer arcus] Simul ut cognovit augurium. *Servius.*

Sonat una lethifer arcus] In Romano codice, et nonnullis aliis legitur *fatifer*. *Pierius.*

632 *Et fugit*] Melius *Effugit* legitur. Et figura est, 'horrendum effugit.' *Servius.*

Effugit horrendum stridens elapsa sagitta] Quamvis Servius *effugit* agnoscat, vetera tamen exemplaria *et fugit* legunt: et pro *elapsa*, *adlapsa* et *al-lapsa* inveni. In Romano vero codice, et in aliquot aliis ipsa venerandis vetustate *adducta* scriptum animadverti. In qua lectione ipsum jaculantis et telum contententis gestum aspicere videaris. Ovidius, 'Viderat adducto tendentem cornua nervo.' Loco tamen hoc nonnulli volunt *allapsa* melius esse. *Pierius.*

633 *Perque caput Remuli renit*] *Figmenta* hæc vulnerum plerumque non sine ratione ponunt Poëtæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, et superbum: quod vitio capitis evenit. Horatius, 'Attollens vacuum plus nimio gloria verticem.' Sic Homerus, Thersiten a tergo vulneratum dicit usque ad præcordia: nam ait, σκήπτρῳ δὲ μετέφρων ἦδ' ἐκ καὶ ὤμων Πηλεΐδην: quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχίλλεύς. Item τοῦ

ἀρκης δῖος ἀχιλλεύς: quem legimus in talo esse vulneratum. Vel ideo 'per caput et cava tempora,' ut divinitus misso telo nulla pars alia corporis, sed caput vulneraretur; scilicet ut hominis qui infanda et impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur. *Servius*.

Cava tempora ferro Trajicit. I, verbis virtutem, &c.] Est et hic quoque unus ex illis locis, qui tam varie leguntur quam variae sunt veterum codicum manus. Nam in Romano codice, *transadigit verbis* scriptum habetur, facta nimirum injuria sententiæ, si nequeas 'I, verbis virtutem illud superbis,' integrum subungere. Nam si tollas *I* verbum, totam ejus sententiæ venustatem tollas. In Oblongo codice veteri *trajecit*, in aliquot aliis *tranjecit*. Sed enim oblatis etiam mihi sunt codices pervetusti, in quibus *transfigit* scriptum videas. Quare aut hic aliquid simile versibus illis exlegibus, 'Nec te comitem hinc asportare Creusam:' et, 'Rostrisque stridentibus:' aut, quod omnino placeat, *trajicit* legendum: ut *I, verbis* subsequatur. *Pierius*.

634 *Virtutem inlude*] *Inludo* tibi et *insulto* tibi dicimus. Nam *inludo* te figuratum est, ut hoc loco: item, *insulto* te: Sallustius, 'Multos a pueritia bonos insultaverat.' *Servius*.

Verbis superbis] Non fuisset correcturus, etiamsi viveret. Hæc *συνήχθη*, *verbis superbis*, gratiam addunt carmini. Tale illud Horat. 'esse pares res:' et Ansonii, 'Exercet mentes fraternas grata malis lis.' Cur vero hoc genus carminis dicatur *leoninum*, multi quaerunt; et quidem Scal. Poët. II. 29. 'Nominis causam ignoro.' Sunt qui corruptam vocem putent: et *echinum*, aut *echoicum* dicant vocari, cum res ista sit *ἡχοῦς*, echus, et sonitus. Possum suspicari corruptam esse vocem, et dici debere versus lenoninos a lenocinio, quo subblandiuntur, non leoninos. Sic Sotadum

carmen, quod non longe afo hoc, *cinædum* appellatur, quo allusit Mart. I. II. 'Nec retro lego Sotadæ cinædum.' Quid quod *leæna* pro meretrice usurpatur, ut Iapa? ut jam non omnino male dici queant versus leonini, quasi lenocinantes. *Cerda*.

635 *Hæc Rutulis*] Pro talia: vitavit pronomen. *Servius*.

636 *Hoc tantum Ascanius*] Edixit et fecit. *Idem*.

Clamore sequuntur] Od. O. οἱ δ' ἰθὺς ὄρτες ἔποντο. *Germanus*.

637 *Lætitiæque fremunt*] Est totum hoc militare. Amm. I. XV. ore Constantii Imperatoris: 'Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat lætus.' Ita et in assensu militum Simocatt. II. 15. βοηθὲ πολλῇ ἐκ τῆς βουλῆς ἐκεκίνητο, καὶ ταῖς εὐφημίαις κατεκελεύδον τὸ θέατρον: *Clamor multus sublatus est ab universis consensu, et fauste theatrum adfremuit*. *Cerda*.

Animosque] Ant suos, aut Ascanii per favorem. *Servius*.

638 *Crinitus*] Ἀκροκοκμῆς fingitur Apollo: quod Solis radii quandam capillorum speciem referre videantur. *Taubmann*.

639 *Acies urbemque*] Syllepsis. *Servius*.

640 *Nube sedens*] Ut sedent numina. Juno: 'Nec tu me aëria solam nunc nube videres Digna indigna pati.' *Idem*.

Victorem] Bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem. *Idem*.

Adfatur Iulum] Non ita ut Iulus audiret. *Idem*.

641 *Macte*] Magis aucte adfectata gloriæ. Et est sermo tractus a sacris. Quotiens enim aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant, 'mactus est taurus vino vel thure:' hoc est, cumulata est hostia et magis aucta. *Macte* ergo pro *mactus esto*, vocativum pro nominativo, posuit, ut Persius, 'Stemmata quod Tusco ramum millesime ducis Censo-

remve tñm vel quod trabeate salutas,' pro *millesimus* et *trabeatus*: et Virgilius, 'Vicinosque ignare paras invadere portus,' pro *ignarus*: et alibi, 'Quod Amasene pater,' pro *Amasenus*: sic ergo et *macte* pro *mactus*: quod autem *esto* non addidit, ab antiquitate descivit, nam veteres *macte* *esto* dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam alibi, 'Dives inaccessos ubi solis filia lucos;' et iterum *Æn.* iv. 'Dives quæ munera Dido,' prætermisit cuius rei dives, cum veteres 'dives illius rei' dicerent: quod ipse alibi, 'Dives opum variarum,' et 'Dives pictai vestis et auri.' Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius, 'Natalemque mares Delon Apollinis,' et Plautus in *Pseudolo*: 'Natalem hunc mihi diem scitis esse:' Virgilius his omissis dixerit, 'Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Lola.' Ergo et hic ita subtraxit; nam integrum est, 'macte esto nova virtute puer.' *Mactus* autem apud veteres etiam *maclatus* dicebatur, ut Ennius, 'Livius inde redivit magno maclatu triumpho.' Et Lucilius l. v. 'Macte, inquam, virtute simulque his versibus esto.' Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant Deo, 'Macte hoc vino inferio esto.' *Idem.*

Nova virtute puer] Aut magna et mira: ut, 'Pollio et ipse facit nova carmina.' Aut re verà *nova*, id est, rudi quantum ad bellum. *Idem.*

Macte nova virtute puer] Pacuvius in ea tragœdia, quam Boëthuntus inscripsit: 'Macte virtute esto:' et in *Duloreste*: 'Macte esto virtute, ope-raqe omenque approbo.' Græcis: *ὄνομα τῆς ἀρετῆς.* *Ursinus.*

Virtute] Coniungere has voces *macte* *virtute*, Livius l. ii. et iv. Lucilius, Attius, Pacuvius, Ennius, et omnes fere Poëtæ, qui post istos. Sed et alias voces reperies. Nam Stat. Theb. l. v. 'Macte animo.' Arnob. l. vii.

'mactus vino.' Cassiod. epist. i. 3. 'macte felicitate laudabili.' Plin. 'macte ingenio.' Pacuv. in *Duloreste*. 'macte opera.' *Cerda.*

Sic itur ad astra] Aurea gnome. Bella et labores viam ad cælum astruunt. Gloriam enim laboris esse filiam ex *Æschylo* citat Clemens Strom. iv. 4. Versiculus Phædri est, 'Cælo receptus propter virtutem Hercules.' Et Senecæ in *Furente*, 'Non est ad astra mollis e terris via.' Cal. l. iv. *πόνος δ' ἄρα κῆδος ὁρᾷ*: et l. i. *πόνος δ' ἄρα κῆδος ὁρᾷ*. Libro Antholog. iv. 8. epig. 4. *Ἄλλ' ὁδὸς εἰς ἀστὴν Ζητὸς, ἑπὰθλον ἔρν*: Sed via in Jovis aula, pretium est certaminis. Et rursus Epig. 5. ejusdem capitis, *Δέρκεο μὲν ὁμοχθε τοὺς Ἡρακλῆς ἀγῶνας, Ὀδὸς τλᾶς ἀθανάτων οἶκον Ὀλυμπον ἔβης*: *Aspice tua certamina, o Hercules, qui nulla es passus, Quæ tolerans cælum ascendisti domum Deorum.* Et ipse Hercules de se epig. 7. post enumeratos suos labores, absolvit, *αἰτὸς Ὀλυμπον ἔχω*: et epig. 6. *καὶ πῦρ εἰς Ὀδλυμπον ἰκόμασας*. Horat. Epist. ii. de Libero, Castore, et Polluce, 'recepti in templa Deorum,' videlicet, 'post ingentia facta.' Sen. de Provid. c. 5. 'Hnmilis et inertis est tuta sectari, per alta virtus it.' Eurip. in *Heracl.* *ἀρετὰ βάλει διὰ μόχθων*: it virtus per labores. Symm. epist. ix. 81. 'virtus durioribus negotiis enitescit, et aspernat declivem facilitatem, maximoque sudore arduum laudis adnuitur.' *Cerda.*

642 *Dis genite*] Propter Venerem. *Servius.*

Geniture deos] Propter Julium Cæsarem et Augustum. *Idem.*

Jure] Merito. *Idem.*

643 *Gente sub Assaraci*] Sub gente Romana. Assaracus enim pater est Cyprios, avus Anchisæ. *Idem.*

Gente sub Assaraci] Hunc quoties in ore assumit, Augustum et Cæsares signat; ut cum ait Ge. iii. 'Assaraci proles:' et *Æn.* i. 'domus Assa-

raci.' *Cerda*.

Fato ventura] Magna: hæc enim bella sunt gravia, quæ fatali ratione proveniunt; ut Trojana et Thebana. *Servius*.

Fato ventura] Quasi civilia bella non culpa Angusti acciderint, sed fatalia fuerint. Et ad hæc respectum non dubito, quia hæc unice quievire sub Augusto, cum multo ante incep-
tassent. *Cerda*.

Resident] Sedabuntur, ut 'tempestatem residere' dicimus. *Servius*.

644 *Nec te Treja capis*] Vel major es quam patria, vel major es meritis quam civitas, in qua nunc es. *Lacanus* de Cæsare, 'Plus patria potuisse tua.' *Idem*.

Nec te Treja capis] Vult Brod. Miscell. i. 26. verba hæc sumpta a Philippi sermone laudantis generosam indolem Alexandri filii, cum is Bucephalum ascendit. Plut. in Alex. ὁ γὰρ οὐ χωρεῖ βασιλεὺς ἴσως, *Macedonia* γὰρ οὐ χωρεῖ: Quare tibi regnum par, non enim te capit Macedonia. Id ipsum adnotat Henr. Steph. in præfat. ad Virg. Hunc Philippi sermonem ad Alexandrum filium versibus reddidit Claud. de iv. Cons. Hon. *Cerda*.

645 *Se mittit*] In antiquis aliquot misit: præterito tempore. *Pierius*.

Spirantes] Vitales, quibus spiramus et vivimus. *Servius*.

646 *Ascaniumque petit*] Notandum petit, sine insidiis dictum. *Idem*.

Forma tum vertitur oris Antiquum in Butem] Plerique veteres codices formam legunt, cujusmodi lectio abrasa est ex Mediceo. Est et antiquum nico u legere: quod olim per c scribebatur anticum, ut posticum. *Pierius*.

647 *Antiquum in Butem*] Hic Butes semel hic nominatur, ut bis, Nautes. *Servius*.

Antiquum in Butem] Nam ætate et longa exercitatione dignus erat, cujus consilium multi facerent. *Donatus*.

648 *Fidusque ad limina custos*] Ædi-

tus fuit: quod, ut supra diximus, in ingenti honore apud majores fuit. Illic enim et epulabantur et Deos colebant. Census etiam omnes illic servabant, quod etiam Plautus in Asinaria, qua inducit Sauriam servam atriensem in tota familia plurimum posse. *Ad limina*, sane figuratum. *Servius*.

Ad limina custos] Id est, Atriensis fuit, ut ait Turn. iii. 23. et xxxix. 24. Servio Æditius expositur. En facie autem dicitur, 'custos ad limen;' qua 'servus ad manum,' id est, amanuensis, Ciceroni: 'Homines ad lecticam,' lecticarii, Catullo: 'Ad lites,' qui aptus est ad causas et advocaciones, Propertio iv. 2. eadem, 'ad cyathos,' id est, pocillator ibidem el. viii. item, el. ii. 'Ad baculum,' id est, pastor &c. *Taubmann*.

649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*] Hom. Iliad. ix. οὐ δέ μ' ἐνέπαυε γάρην ἐνὶ πλάτῃσι Πηλεΐδῃ: me autem tibi comitem misit senex equitator Peleus. Sed lege quæ jam sup. in hoc lib. ad illud, 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' *Cerda*.

650 *Omnia longævo similis*] Homericum hoc Iliad. ii. μάλα γὰρ δὲ Νέστορι δῖω, Εἰδός τε, μετ' ὅθι τε, φύη τ' ἄρχου-
τα δολέει: maxime ad Nestorem divinum Specie, magnitudine, habitu proxime accedens. In utroque, tam Græco quam Latino, subaudi præpositionem aliquam, in Græco κατὰ, in Latino juxta, ut dicat, 'juxta omnia similis.' *Idem*.

651 *Et crines albos*] In Porcio, et quibusdam aliis manu scriptis codicibus crineis flavos habetur. Sed qui Dardanio Anchisæ armiger ante fuit, albos jam capillos habere debebat. Qui vero flavos reposuere, forte albos, corrupta seculi pronuntiatione, quam emendare conatus est Adamantius, scriptum invenerant, ejusque abusio-
nis ignari, flavos scribendum judica-
runt. Nam albos in codice Delphio,

et aliquot aliis antiquis omnino legi. *Pierius.*

Sæva sonoribus arma] Strepitu terribilia. Et sunt, sæva arma quæ habent sonorem: ut, 'aurea bullis Cingula:' an etiam, sonoribus sæva? *Servius.*

Sæva sonoribus arma] Arcum intellige, qui ad tergum cum sagittis; nam conversus in aliam formam, arma tamen retinuit. Apud Eurip. in Alcest. Apollo ipse *σόνος αἰαί ταῦτα βαστάξω* *ἡμῶν*, id est, *τόξα*: et Hom. Iliad. I. de eodem Deo, *Τέξ' ἡμῶν ἔχω, ἀμφοτέρω τε φέρειν*. Ut vero hic 'sæva sonoribus arma:' ita Cal. I. III. *Κορὴς καὶ τόξα μὴ ἔχεν*. Etenim maxima nota armorum Apollinis fait sonitus. Aristides in Paraphræse. *τοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος διότις αὐτοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐπηχῆσαι σωμαρισθέντας αὐτῷ*. Dicit videlicet, sagittas Apollinis sponte, et nemine commovente, sonuisse, quasi ipsæ quoque cum irato irascerentur, ideo *ἐπηχῆσαι σωμαρισθέντας*. *Corda.*

652 *Ardentem*] Desiderio dimicandi. Unde, 'animosque ad sidera tollunt.' Melius Ascanii intelligimus, sicut Statius de Menæceo, 'Et laudibus implet honestas.' *Servius.*

Ardentem] Avidum pugnae, vs. 661. *Taubmann.*

653 *Æneide*] Patronymicum hoc non venit ab eo quod est *Æneas*. Nam hic *Æneades* et o *Æneade* faceret. Sed ab eo quod est *Æneis*; ut a *Theseis*, *Theseide*. *Servius.*

Æneide] Ab eo quod est in nominativo casu *Æneida*. *Donatus.*

Æneide] In Romano codice legitur *Æneade* secunda syllaba a principio correpta, per abjectionem τοῦ λῶτα ex diphthongo. In reliquis tamen exemplaribus *Æneide* habetur κατὰ ὀνόματι, vel *Æneide* per diphth. et integra dictione. Unde *Æneis* patronymicum fœmin. diphthongo soluta. Sed enim Priscianus ait Virgilium auctoritate sua dixisse *Æneiden*, quod

secundum regulas *Æneus* esse deberat. *Pierius.*

654 *Primam hanc tibi magnus Apollo*] Dicendo *primam*, pollicetur et aliam. *Concedere* autem ideo se dixit, quia sagittarum Deus est: et licet eum Jupiter juverit, Apollo tamen suum sibi offitium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim, quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si non adversentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus: unde et in quarto Juno ait, 'adereo, et tua si mihi certa voluntas.' Hoc est, Quod in me est, jungam eos: restat ut et tu tam velis implere officium. *Servius.*

655 *Paribus non invidet armis*] Pari gloriæ. Nam ut Apollo puer extinxit Pythonem in vindictam matris, sic Numannum Ascanius. *Paribus* ergo *armis*, id est, similibus, non peritis, sed triumpho. *Idem.*

656 *Cetera*] Deinceps: et est adverbium: id est, in cæterum: est autem Ennianum, 'Cetera quos peperisti ne cures.' *Idem.*

Orsus] Modo locutus, id est, pro eo, qui desierit: alias cœpit, quod magis est proprium: ut, 'Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus.' *Idem.*

Apollo Mortalis] Id est, constitutus sub hominis forma. *Donatus.*

Apollo, Mortales, &c.] *Donatus* hoc ita pronuntiandum contendit: 'sic orsus Apollo Mortalis, med.' hoc est, constitutus sub forma hominis scilicet. Butæ. Quod et Fabric. observat: et sic in suo Ms. esse notat etiam Bersmanus noster. *Taubmann.*

657 *Medio sermone*] Ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. *Sermo* est enim duorum vel plurium oratio. *Servius.*

658 *Et procul in tenuem*] Ovid. Fast. I. II. 'Jussit, et in tenebras oculis evanuit auras.' Hom. Odyss. I. IV. *λίσσθη ἐς πῶλος ἀνέμων*. *Josephus* Bell. v. 5. de re alia, *eis κενὸν θαλάσ-*

οὔται. Statins Theb. l. v. 'ita fatus in aëra rursus Solvitur.' Sed hoc jam alibi. *Cerda.*

659 *Agnovere deum procures*] Hom. Il. P. de Apolline ab Ænea agnito: αἰνέας δ' ἑκατηβόλον ἀπόλλωνα Ἐγνώϊδοντα ἰδόν. *Germanus.*

660 *Fuga*] Abscessu: et more suo abeuntes Deos inducit agnoscere. *Servius.*

Pharetramque sonantem] Quia ait supra, 'Et sæva sonoribus arma.' *Idem.*

661 *Dictis*] Propter auditam orationem. *Idem.*

Ac numine] Propter agnitionem Deum. *Idem.*

663 *Animasque in aperta pericula mittunt*] Plus enim quam manifesta sunt præsentia pericula, quando audientibus Trojanis, bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur. *Idem.*

Animasque in aperta pericula mittunt] Hom. Iliad. ix. Αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβάλλομενος πολεμίζειν: *Meam semper animam projiciens in pugnam.* Locutionem arripit Paneg. Constant. 'Cur salutem Reip. in pericula tanta misisti?' *Cerda.*

665 *Intendunt acris arcus*] Pro ipsi acris. Ut enim et in primo diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Servius.*

Amentaque torquent] Pro tela amentata sunt: nam amentum, est lorium, quo media hasta ligatur et jacitur. *Idem.*

Amentaque torquent] Proprie, nam amentata tela tortione emittebantur. Itaque, ut fundæ dicebantur torqueri, ita amentata. Erat amentum, lorium illigatum ad mediam ferme hastam nodo quodam, qui nodus in emissu solvebatur. Glossæ: amentum, ὅθεν κατέχεται ἡ λόγχη, unde tenetur hasta. Ibidem, amentum, ἄμμα ἄκοντιον, vinculum jaculorum. Accinunt verba Festi: 'Amenta, quibus, ut mitti possint, vinciuntur jacula.' Il. Iud Euripidis in Andromacha, μεσά-

κυλα, interpretes explicant tela amentata; quibus opponi possunt, quæ sequuntur in eodem Tragico, ἐκλυτοὶ ἀμφώβολοι, tela missilia: proprie, tela soluta. *Cerda.*

Amentaque] Ciceroni et Fabio hastæ amentatæ sunt fortes et sic ligatæ. Et quia amentum incitat et roborat hastam, μεταφορικῶς dixit Tertullianus l. iv. 'CHRISTUS amentavit hanc sententiam: Non potestis Deo servire et Mammoni:' quod est; fortiter et serio edixit; et velut amento intorsit. Lacanus: 'Cum jaculum parva Libys amentavit habena.' Videatur J. Lipsius Poliorcet. Dial. iv. 5. *Taubmann.*

666 *Sternitur omne solum telis*] Ab Enn. ut notarunt jam alii, qui de Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' Incrementum Stat. l. viii. maximum est, 'Nec locus ad terram telis.' *Cerda.*

Tum acuta cavæque, &c.] Videtur adumbrasse versum Enn. Ann. l. xi. 'Tum clypei resonant, et ferri stridet acumen.' Et l. xv. 'tinnit hastilibus umbo: Æratæ sonitant galeæ.' Incertus Poëta apud Varronem: 'Arma sonant, fremor oritur.' Sallust. Jugurth. 'strepitus armorum ad cœlum ferri.' Ammian. l. xx. 'resultantibus armis.' Ab Calab. etiam l. xi. inducuntur cum strepitu κόρυδις τε, καὶ δορίδες, galeæ, et clypei. *Idem.*

667 *Flictus*] Pro adflictus, vel inflictus, id est, ictu: nam detraxit more suo præpositionem. Et loquutus est juxta antiquum morem. Pacuvius Teucro, 'Flictus navium.' *Servius.*

Dant sonitum flictu galeæ] In Romano codice, et aliquot aliis, adflictus legitur, ex paraphrasi sumptum. Nam Servius agnoscit flictu. In aliquot codicibus antiquis mutato numero, legitur, 'Dant sonitum galeæ flictu.' *Pierius.*

Flictus] Auson. epist. ad Paulin. 'Cymbala dant flictu sonitum.' Cic. Nat. ii. 'lapidum flictu elici ignem

sæpe videmus.' Lucret. l. ii. 'nam cita superne Obvia cum fixere, fit ut diversa repente Dissiliant.' Sil. quoque, 'galea horrida slictu.' Attius in Ægyptho, 'fliigi studet.' Itaque simplex *figo* veteribus in usu. *Cerda*.

668 *Pluvialibus Hædis*] Sub Tauri cornu est signum, cui *Anriga* nomen est: hunc cum Tauro una clara stella conjungit. Retinet autem Anriga stellas duas in manu, quæ *Hædi* vocantur, et capram, quam Amaltheam dicunt: quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriente autem Scorpione, occidunt. *Servius*.

Pluvialibus Hædis] In ortu, et casu pluvii sunt hædi. Poëta ab casu tantum sermonem arripuit, quem Statius imitatur octavo Thebaid. ad ardorem quoque belli explicandum: 'non tanta cadentibus hædis Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arcetos: Nec fragor Ausoniz tantus cum Jupiter omni Arce tonat, tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libyæ Boreas Italos niger attulit imbres.' Theocr. eld. vii. x' ἄταν ἐφ' ἑσπερίοις ἐρίφοις νότος ὄγρὰ δίδωκε Κόρυμνα. Interpres Arati etiam de hædis, σημεία μὲν χειμῶνος φέρουσιν, θύαν ἑσπερίαν δύναι ποιώνται: *Edunt signa tempestatis, cum occasum subeunt.* Ovid. Eleg. Trist. i. 11. 'nimboris hædis.' *Cerda*.

Pluvialibus Hædis] 'Ομβροφόροις. Turbidum enim sidus esse existimatur suo ortu. Eos et Plinius xviii. 26. *pluviales* appellat, et Ovid. Trist. i. 11. Eleg. *nimboros*: de iisdem et Rufus Festus: 'hædi sæva procellosis immittunt flabra fluentis.' *Taubm.*

669 *Verberat*] Stat. l. viii. 'Rhodopem nive verberat Arcetos:' et l. v. de Jove loquens, 'Talis Hyperborea virides nive verberat agros.' Ovid. Fast. l. iii. 'verberat unda freti.' Horatius Ode prima l. iii. 'Non verberatæ grandine vineæ.' Elegantia hæc Hehenica est. Nam Hom. Iliad. xi. ὡς οὐδὲ Ζέφυρος νέφεα στυφαλίζῃ

Ἀργεστόο νότοιο βαθεῖα λαλασι τόντων: *veluti cum Zephyrus nubes agitaverit Velocis Noti vehementi procella verberans.* Variat Ovid. verbo *pulso* Met. vi. 'Indroque nives, et terras grandine pulso.' *Cerda*.

Quam multa grandine nimbi, &c.] Ita l. x. 'Ac velut effusa si quando grandine nimbi Præcipitant.' Utrunque versum volunt duci ab illo Val. Æditui, qui in Epigram. 'Aut imber cælo candidus præcipitans.' Hectorem ita comparat Græcus Iliad. l. xi. Ἐν δ' ἔπειτ' ὁσμὴν ὑπεράβη ἰσος ἀέλλῃ, ἥτε καθάλλομένη ἰοειδέα πέοντον ὄρνει. Claud. Bell. Get. de Barbaris, 'Grandinis, aut morbi ritu.' *Idem*.

670 *Præcipitant*] Pro *præcipitantur*, ut Æn. i. 'Tum prora avertit:' item, 'venti ponunt:' Cicero, 'Terra movet;' et alia sexcenta, omnia patienti significatu. Vide Comm. Plant. Mil. act. ii. sc. 7. *Taubmann*.

Jupiter] Aër. Ut Horatius, 'Manet sub Jove frigido venator.' *Serv.*

Cum Jupiter horridus, &c.] Tale illud Sil. l. v. 'Sic ubi torrentem crepitanti grandine nimbum Illidit terris, molitus Jupiter alto Fulmina, nunc Alpes.' Sic et Hom. Iliad. x. Ὡς δ' ἐν' ἀνδράκτη πόσις Ἥρῃς ἡτιάμοιο, Τεύχων ἢ πολλὸν ὕμβρον ἀβέσφατον, ἢ χέλαζαν, ἥ νυφετὸν, ὅτε πέρ γε χυὼν ἐπάλυνεν ἀρούρας: *Ut autem cum fulgurat maritus Junonis pulchricomæ, Aut demittens confertissime imbrem, aut grandinem, Aut copiosam nivem, cum nix adimplet agros.* *Cerda*.

672 *Pandarus et Bitias*] Duplex imitatio: vel enim hæsit Homero Iliad. duodecima, ubi ἐν δὲ πύλασι δύναντες εἶρον ἀρίστου, Τίλας ὑπερθύμους Λαπιδαίων αἰχμητῶν. Vel (si Macrobio credis Saturn. vi. 2.) Ennio, qui induxit Histros duos in obsidione erupisse portam, et stragem de obsidente hoste fecisse. *Idem*.

Idæo Alcanore creti] Veteres aliquot codices, *nati* habent, ex para-

phraſi lectione inculcata contextui.
Pierius.

673 *Educat]* Quidam pro *educavit* volunt intelligi. *Servius.*

Educat] Ita ſup. Arcentem dixit, 'Ednetum Martis luo.' *Cerda.*

Hiera] Turneb. xxii. 7. ſuſpicatur leg. *Hyæna*: ut, quemadmodum quidam a cerva, cane, lupa nutriti dicuntur; ita hi a ſilveſtri hyæna ſint educati. Porro ſanctiſſima colebatur a Trojanis *Jupiter* cognomento *Idæus*. Ei lucus erat in Ida monte, ubi educati fuerant *Pandarus* et *Bitias*. Taubmann.

674 *Abietibus, &c.]* Pergit Homericæ imitatio ex l. xii. τὸ μὲν ἔρα προπάροιθε πυλῶν ὀφειλάων, &c. Ait Virgil. abietes patrias, id eſt, Idæas, nam in Ida nutriti hi duo. Vocat Scal. Homericam operam minorem Virgilianam. Macrobius etiam ait, ſuperatum in hoc loco a Virgilio Homerum. Eſt et Iliad. v. ſimile, ubi, δάδτην δούβρες ὀφειλάων, ſimiles altis abietibus: et Il. xiii. ait, Alcathoon ſtetiaſſe in bello, ποτε στήλην, ἣ δένδρεον ὀφειέτηλον: uti columnam, aut arborem altiſſimam. Nonn. l. xxxii. de quodam adoleſcente, ὀφειάμην φολύμι παράκαλος: alticomæ palmas perſimiſitis. *Cerda.*

Montibus æquos] Idæo, vel ejus arboribus exæquandos. *Servius.*

Montibus æquos] Recte putant qui Virgilium dicunt adjeceſſe animum ad hominem πέλαρον, aut πελώριον. Nam vox hæc nata, quaſi πέλας ὄρουσιν ἐν τῷ μεγέθει, accedens magnitudine ad montem. Inde Sen. in Thyest. 'Tergemina moles cecidit, et qui montibus Stabant pares Gigantes.' Quod accepit ab Apoll. qui l. i. de Gigantibus dixit, θεὰ τρέφει αἰνὰ πέλαρα. Unde bene Hom. Odyss. l. ix. cum prius Polyphemum vocaſſet πελώριον, eo verſu, ἐνθάδ' ἀνὴρ ἐπ' αὖτε πελώριος, poſtea ſubjecit: Καὶ γὰρ θαῦμα ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ δέκει Ἀνδρὶ γε σιτοφάγῳ, ἀλλὰ βίῃ ὀλέσσει Τυφλάων ὄρε-

ων: *Monſtrum etenim horrendum erat, neque ſimile Homini frumentum edenti, ſed cacumini ſilveſi Excelsorum montium.* Quibus multis explicat, quæ unico verbo præmiſerat vocans πελώριον. Eſt et locus alius in Homero huc pertinens. Nam Iliad. xvii. Ajaces duos comparat monti, qui fluvium arcet, ne in agros irrumpat. *Cerda.*

675 *Ducis imperio commiſſa]* Ant quæ ei commiſſa fuerat imperio abſentis *Æneæ*: ant, quod eſt melius, quæ imperio *Æneæ* fuerat commiſſa, id eſt, clauſa. Unde et *commiſſurae* dicuntur conjunctiones tabularum ſecundum ſuperiorem ſenſum. Contrarium eſt quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit eſſe magiſtros.' *Æneas* enim abſcedens principibus omnium rerum commiſerat curam. Alii *ducis* *Ascanium* accipiunt: alii *commiſſa* ideo clauſa accipiunt, quia ſuperius lectum eſt, 'Leja ingenti clamore per omnes Condunt ſe Teucri portas.' Quietis enim rebus portæ patebant, per quas ſe Teucri ſub adventum hoſtis receperant. Propterea quod ait, 'Namque ita diſcedens præceperat optimis armis *Æneas*, ſi qua interea fortuna fuiſſet, Non æquo dare ſe campo, non obvia ferre Arma viros, ſed caſtra fovere.' Sane *commiſſa*, deest ſibi vel illi, Pandaro et Bitiæ; ne contrarium ſit quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit eſſe magiſtros.' Scimus enim quod Mneſtheo et aliis ducibus imperaverat *Æneas* ad petenda proficiſcens auxilia, ne portas aperirent: ut, 'Caſtra modo, et tutos ſervarent aggere muros.' Item legimus Mneſthea et Serestum ductores fuiſſe, et rerum magiſtros, non Pandarum et Bitiam. Unde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, 'Commiffam portam,' id eſt creditam Pandaro et Bitiæ, qui duces non erant. Ergo melius eſt ut *commiſſam* dicamus

clansam, quam creditam Pandaro et Bitiæ. *Servius*.

676 *Mœnibus*] Pro in *mœnia*. *Idem*.

677 *Pro turribus*] Aut vice turribus: aut pro defensione. *Idem*.

Pro turribus adstant] In veteribus nonnullis instant legitur, sed *adstant* melius. *Pierius*.

Pro turribus adstant] Sic illud, 'Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idam.' Verbum *astant*, signat defensionem, ut Sophocles in Antig. Πορῶν γε τῆςδε γῆς ὁ δ' ἀντιπάρῃς ὄντορ. Ad verbum, contra stare. *Cerda*.

Pro turribus adstant] Scal. v. 3. hæc cum Homericis contendit, de quibus Macrob. v. 11. *Taubmann*.

678 *Armati ferro*] Aut bene instructi armis: aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes, id est, dura, et cruenta cogitantes: ut Ennium sit secutus, qui ait, 'Succincti corda machæris.' *Servius*.

679 *Aëriæ*] Quia in altum sublatæ. Sic Epig. l. iv. ἡρῆν κλυμανα, *aëriam scalam*. *Cerda*.

Liquetia flumina, &c.] *Padus* Italiae fluvius aliquas provincias dextra lævæque contingit, inter quas et Venetiæ partem præterfluit. *Athesis* Venetiæ fluvius est, Veronam civitatem ambiens, et in *Padum* cadens. *Liquetia* Venetiæ fluvius est inter Altinum et Concordiam, quem nunc commemorat, nam *Liquetia* non est epitheton, nemo enim a generalitate transit ad species. Unde apparet quia *Liquetia* legendum est, et non *liquentia*. *Servius*.

Liquetia flumina circum] In Oblongo quidem codice *Liquetia* legitur. Unde quidam arbitrati sunt de fluvio nobili, in foro Julii, dictum. Romanus tamen codex cum plerisque aliis *liquentia* legunt. Sæpe enim fit, ut posito genere species subjungatur. Hinc addit, 'Sive Padi ripis, Athesis seu propter amœnum.' *Pierius*.

Liquetia] Vulgo, *liquentia*: quam lect. tuentur Erythræus et Gifaninus.

At negat hoc esse epitheton *Servius*: item *Albus* et *Fabricius* contendunt *Liquetia* legendum: qui fluvius est, dividens Marchiam Trevisanam a Foro Julii: qui Plinio III. 18. *Liquentia* etiam dicitur: hodie *Livenza*. Vide ibid. et Jac. Dalechampii Notas. *Taubmann*.

680 *Padi*] Venetiæ fluvius, qui Ge. I. 'fluviorum rex Eridanus' Græco nomine dicitur. *Idem*.

Athesin amœnum] Celebrata fluminis hujus amœnitas. Cassiod. ep. III. 48. 'Hunc Athesis interfluit sonorus, amœni gurgitis puritate præterfluit, causam præstans muniminis et decoris.' Claudian. in Epith. Hon. fluvios numerans aptos voluptatibus, principe loco Athesin adhibet; imo cum aliis alia assignet, ut Mincio surculos apium, Pado electra, Tago aurum, huic anni dat choreas, versu illo, 'Athesis strepat choreis.' Contra tamen scribit Auctor ἄσῃλος Paneg. Constantini: 'Athesis ille saxis asper, et gurgitibus verticosus, et impetu ferox.' Sed hæc extrema ad celeritatem refer: nam Sidonius epist. I. 5. 'velocem Athesin, pigrum Mincium.' Quod accepit a Claud. 'et velox Athesis, tardusque meatu Mincius.' *Cerda*.

681 *Gemina quercus*] Non quia tantum dux nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: id est, quando similes elewantur quercus. *Sero*.

Intonsoque calo] Hoc ad supradictas cristas refertur. *Idem*.

682 *Nutans*] Manil. l. I. 'virides nutantes vertice silvas.' Sen. in Thyest. 'nutat Silva.' Enn. 'capitibus nutantes pinos.' Catull. 'nutanti plantano.' *Cerda*.

684 *Quercens*] In antiquis aliquot codicibus *Querquens* habetur. *Pier*.

Quercens] Nomen hoc arripuit Sil. l. X. 'Occubuit fratrisque vidit labentia membra Quercutus,' ubi pessime in nonnullis *Quarentis*. *Cerda*.

Pulcher Equicolus armis] Ut 'pal-

cher vestibus,' sic 'pulcher armis:' et melius figuratum, quam si dixisset 'pulchris armis.' *Servius*.

Pulcher Equiculus] In antiquis partim *Equiculus*, partim *Aquiculus* legitur. *Pierius*.

685 *Præceps animi*] Figurate genitivo junxit. Nam dicimus 'præceps iracundia, præceps furore.' *Servius*.

Præceps] Παράβολος. Cic. *projectus*. *Taubmann*.

Tmarus] In antiquis aliquot *Tmaros*. *Pierius*.

Mavortius Hæmon] Non Martis filius, sed bellicosus. *Servius*.

Mavortius Hæmon] Nomen viri (ut et *Tmarus*) a monte effictum: et bene hoc ornatur epitheto; cum in Hæmo Thraciæ monte domicilium Martis ponatur. *Taubmann*.

686 *Agminibus totis*] Deest ab: et significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe alios fugatos, alios interemptos: quidam dubium putant, utrum ab agminibus totis terga dedere, an ab agminibus versi. *Servius*.

Aut versi terga dedere] In codicibus nonnullis 'aversi terga dederunt.' Sed enim aut necessarium videtur, ut sententia et ordo constant. *Pierius*.

687 *Aut ipso porta*] Neque id placet, quod ipsi in nonnullis veteribus habetur exemplaribus. *Idem*.

Posuere in limine vitam] Ut, 'animasque in vulnere ponunt.' *Servius*.

688 *Animis discordibus*] Hostilibus, scilicet Trojanorum, qui a Rutulis discordabant. *Idem*.

689 *Collecti Troës glomerantur*] Tanti facti exemplo animati Trojani densabantur ad portam, remotaque trepidatione omni, et egredi longius audebant, et alios cominus provocare. *Donatus*.

Glomerantur eodem] In Romano codice legere est in unum, sed melius *eodem*, hoc est, ad eandem portam, quam Pandarus et Bitias recluserant. Fuit vero in unum paraphrasis. *Pierius*.

692 *Nuntius*] Et qui nuntiat dici-

tur, et qui nuntiatur; sed modo hic qui nuntiatur. *Servius*.

Perfertur nuntius] Ita Soph. Elect. φέρων ἡμῶς λόγους: venio ferens nuntium. Et nota ἐκ παρέργου, ab eodem dici ἔργον pro nuntio, eo versiculo, ἔργ' ἔχων ἡδίστα. *Cerda*.

695 *Dardanium ruit ad portam*] *Ruit*, inquit, non venit, ut ostenderet ejus fervorem, qui suorum necem veniebat ulturas, et qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur. *Donatus*.

Fratresque] Quos supra portam dixit tenere. *Servius*.

696 *Se primus agebat*] Juxta veteres agebat, pro veniebat: ut, 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' *Plantus* in *Mostellaria*: 'Unde agiste?' Ut enim nos e contrario dicimus *duco me*: ita illi, agit se, ἀντὶ τοῦ ἄγειν, se agebat: hoc est, incedebat. Tractus autem sermo est a ratione Physiæ. Nam agitur corpus animi judicio. Unde *Terentius*, 'Quo te agis?' *Idem*.

697 *Thebana de matre*] Parenthesis est. Sane Thebæ aliæ *Ægyptiæ*, aliæ *Bæotiæ*, aliæ *Phrygiæ*. *Idem*.

Thebana de matre] Matrem hic Thebanam accipio e Thebis Hypoplaciis, quæ in Cilicia erant. Est enim verisimile, *Sarpedonem* Lycium ex ea provincia concubinam habuisse potius, quam ex aliis Thebis: xxii. 7. et xxix. 25. *Turnebus*.

Nothum Sarpedonis alti] Præclare, et signate. Est enim discrimen inter *nothum* et *spurium*. Prior, qui natus ex claro et noto patre, matre obscura et ignobili: posterior, qui matre nota, ignoto patre. Ergo, quia non *spurius*, sed *nothus*, ideo 'Sarpedonis alti.' Verum discrimen hoc auctoribus non est perpetuum. De etymo vocis, varie. Tantum offero *Suidam*, qui ducit a particula νῶ, id est, νῶν, et θεῖον, divinum; quia nothi carent divino illo, quod esse in procreatione debet, id est, legitimis nuptiis. Vide *Lexicon* *Sim. Schard.* *Cerda*.

Sarpedonis alti] Id est, nobilis. *Serv.*
606 *Itala cornus*] Telum de Itala
cornu factum, et materiam pro opere
posuit. *Idem.*

Itala cornus] Pro, Italica. Sic
Pera. Sat. vi. 'Ligus ora,' pro, Ligus-
tica: et, 'juvenes jocos,' pro, juve-
niles: et Sat. l. i. 'Italo honore,' pro,
Italico: et, 'heroas sensus,' pro he-
roos. *Cerda.*

609 *Aëra per tenuem*] In plerisque
codicibus *tenerum*. Sed et *tenuem* et
aëri, et *auræ* sæpe additum invenias.
Pierius.

Tenuem] In plerisque lib. *tenerum*
est: quod probat Lambinus exemplo
Lucretiani l. i. 'Aëris in teneras pos-
sint proferrier auras.' *Taubmann.*

Stomacho infixa] Græcus sermo est.
Servius.

700 *Specus vuln.*] Poëtica exagge-
ratio. *Specum* enim pro cavatione
posuit. *Idem.*

Specus atri vulneris] Quamvis in
plerisque codicibus *vulneris* legatur:
et *Servius specus vulneris* agnoscat ex-
aggeratione poëtica. Sunt tamen alii
codices antiqui, in quibus 'sanguinis
undam' legas. *Pierius.*

Specus atri vulneris] Sil. l. vi. de
vulnerato serpente, 'Tabificam spirat
saniem specus ultima.' Stat. flexu
alio vocat *fundum* l. ix. quasi e ca-
verna exiret sanguis. Ioan. Chrysost.
in laudat. prima Romani Martyris
vocat vulnera *βηλας ἀλλακας, sulcos
profundos*, et inde fluere *πλάκας αλμυ-
των, rivos sanguinis*. *Cerda.*

Undam] Copiam sanguinis in mo-
dam undæ. *Æn. x. vs. ult. Taubmann.*

701 *Et fixo ferrum in pulmone*] Et
ferrum fixum, et pulmonem fixum
possumas accipere. *Servius.*

Tepecit] Ita sup. 'trajectoque
hæsit tepefacta cerebro.' Hom. Il.
xvi. *ὀρεθεπυδρὴν ἔλπος αἵματι*: *incaluit
gladius sanguine*. *Cerda.*

702 *Erymantha manu*] Id est, gla-
dio cominus ferit. Nam illi, de qui-
bus superius dixit, non manu occisi

sunt, sed misso jaculo. Ergo ad dif-
ferentiam telæ jacti, accipe *manu*, id
est, gladio. *Servius.*

Aphidnum] In cod. Romano *Achid-
num*; in Oblongo *Afidnum* per *f* La-
tinum. In aliis *Afidum*, in aliis *Aphis-
num*; denique tot varietates, quot pe-
ne codices. *Pierius.*

703 *Ardentem oculis, animisque fre-
mentem*] Et gestu corporis, et mente
commotum. *Servius.*

704 *Neque enim jaculo*] Parenthe-
sis. *Idem.*

Vitam dedisset] Pro *reddidisset*. *Id.*
Neque enim jaculo vitam ille dedisset
Par illud *Æn. xi.* 'non ille manus
feritave dedisset.' Estque hoc ferme
illud Hom. Il. ix. *ὅτ' μὲν γὰρ κ' ἔδδμεν
ναύποισι θύροισι*: *non domitus ille esset
paucis ab hominibus*. Et verbum *do*
in hoc significato etiam est in Hom.
Il. xi. *δέσσειν ψυχὴν Ἀΐδι*. *Cerda.*

705 *Phalarica venit*] De hoc telo
legitur, quia est ingens, torno factum,
habens ferrum cubitale, supra quod
veluti quædam sphaera, enjus pondus
etiam plumbo augetur: dicitur etiam
ignem habere adfixum stупpa cir-
cumdatum, et pice oblitum: incen-
sumque aut vulnere hostem, aut igne
consumit. Hoc autem telo pugnatur
de turribus, quas *phalas* dici manifes-
tum est. Unde et in circo *Fale* di-
cuntur divisiones inter earipum et
metas, quod ibi constructis ad tem-
pus turribus, his telis pugna edi sole-
bat. Juvenalis, 'Consultit ante pha-
las, delphinorumque columnas.' Hinc
phalarica hasta: sicut alia muralis.
Sane *phalaricam* Lucanus dixit nervis
mitti tortilibus e quadam machina:
ut, 'Huic aut tortilibus vibrata pha-
larica nervis Obruat:' Virgilius vero
ait, Turnum manu jaculari potuisse.
Unde apparet aut a Lucano ad aux-
esim illius, qui occidendus fuerat,
esse dictum: aut a Virgilio ad lau-
dem Turni, qui talem hastam manu
jaculatus est. *Servius.*

Phalarica] Liv. l. xxi. 'Phalarica

telum missile, hastili oblongo, et cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, lineabantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset, &c. Vide ibidem plura: nam apud Veget. rv. 18. non satis plena descriptio est. Dicta autem *aphalis*, i. turribus ligneis. Juvenal. 'Consulit ante phalas.' Glossæ vett. *Falarica*, *χειροβαλλίστρα*. Ennius: 'Quæ valido venit contorta phalarica missu.' Lucanus: 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat.' Vide God. Stewech. ad Veget. *Taubmann*.

706 *Fulminis acta modo*] Amat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. *Servius*.

Tauræ terga] Usurpavit pro *taxrina*. Alibi 'taurinis follibus.' Unde sicut et Plinius dicit, 'Derivationes firmas non habent regulas, sed exeunt, prout auctoribus placet.' Bene autem per transitum ejus arma descripsit. *Idem*.

Tauræ terga] Scutum intelligit. Corii ex bove inducti scutis crebra apud auctores mentio. Virg. *Æneid*. x. 'Cum pellis toties obeat circumdata tauri.' Stat. l. iiii. 'Nec pudor emerito clypeum vestisse juvenco.' Id. 'clypeos cæsis vestire juvenis.' Valer. Arg. i. 'Tauræ vulnifico portat, cælataque plumbo Terga Lacen.' *Cerda*.

707 *Duplici squama et auro*] Id est, duplicibus squamis aureis. *Squamae* autem sunt loricarum catenæ in modum squamæ compositæ. Sane *squamae* et splendorem significant, si a piecibus veniat: et sordes, si ab aqualore. Sed in Virgilio splendorem ubique significat. *Servius*.

Duplici squama] Loricarum alitæ hamatæ seu catenatæ, quod genus Poëta inducit l. v. ubi exhibet lorica 'levibus hamis consertat'; alitæ squammæ, quæ habent solidas lami-

nas innexas et consertas. Herodotus, Musa septima, loquens de Persarum loricis, ait, habuisse speciem *λεπίδες σιδηρέης ὅψιν ἰχθυοειδούς, ferreae squammæ instar piscium*. Ea in usu Romanis; illam enim Lucullo dat Plut. vocatque *θώρακα σιδηροῦν φοιιδωτόν: loricae ferreae squammæ*. Cum ait, *duplicem*, intelligit bilicem loricae, id est, cui duplex ordo squammarum loco liciorum: et ideo *fidelis*, quia major virtus in duplici ordine. *Cerda*.

Auro] Sil. l. v. Flaminium Consulem sic armat, 'Loricam inducitur: totos huic nexillis hamos Ferro squamma rudi, permistoque asperat auro.' Est in Poëta 'duplici squamma et auro,' idem quod, duplici squamma aurea, ut illud, 'pateris libamus, et auro,' nulli non tritum. *Cerda*.

709 *Dat tellus gemitum*] Sil. l. iv. 'Procumbit late porrectus in arma ruinam, Et percussa gemit tellus ingentibus armis.' Pari incremento Stat. Theb. l. v. ubi ad pondus serpentis maximi inducit 'arva gementia.' Calab. l. i. *μήγα δ' ἔσπερον ὕπερτος ἀλα:* et l. ii. *ἀνὰ στείνερτο:* ibid. *γαῖα ἔβραχε:* et, *περιπρωμένη γαῖα*. *Id.*

Et clypeum super intonat ingens] Aut ipse 'ingens super clypeum intonat:' aut 'ingens clypeum super ipsam tonat.' Nam lectum est etiam *hoc clypeum*, ut probat Caper: eo magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est, qui ait, *ἀρδθῆσε δὲ τείχε' ἐν' ἀντῷ*. *Servius*.

Et clypeum super intonat ingens] Dubitare videtur Servius an *clypeum* ingens dicendum sit genere neutro, ut cum Homerica sententia congruat, *ἀρδθῆσε δὲ τείχε' ἐν' ἀντῷ*: quod alibi Virgilius expressit, 'Sonitum super arma dedere.' Sed enim Livius libro quarto de bello Macedonico, 'Clypea argentea decem' ait: quod tamen de imaginibus intelligi eo loco nonnulli volunt. Asserit ad hæc Nonius Marcellus, *clypeum* utroque genere pro *scuto* Virgilium posuisse, ut eo loco,

'Arduentes clypeos:' et hic 'clypeum super intonat ingens.' *Clypeum* enim *ingens* indubitato legit Nonius: quo genere et Licinius usus est. Diximas vero clarissimos olim viros tam in genere quam in scriptione, differentiam posuisse: aliterque *clypeum*, aliter *clipeum*, aliter *chipeum* significare: cujus rei cura sit penes eos, qui nunc etiam et hoc et hujusmodi alia diligentissime perquisivere: quorum doctissimos libros spero brevi in lucem prodituros. *Pierius*.

710 *Qualis in Euboico*] In Romano talis. Sed id ex paraphrasi. *Idem*.

Qualis in Euboico] Silius l. iv. Musam suam ornat Virgiliano ductu: 'Hand aliter structo Tyrrhena ad litora saxo, Pugnatura fretis, subter cœcisque procellis Pila, immane sonans, impingitur ardua ponto. Immagit Nereus, divisaque cœrula pulsu Illisum accipiunt irata sub æquora montem.' Non longe abit Homeri comparatio Iliad. iv. ἤριπε δ' ὅς ὄρε πύργος, cecidit uti turris: a quo accepit Cal. l. iii. ἀνερπαύει ἤριπε πύργος. *Idem* Cal. ibid. de Achille cadente, ἤριπεν ἀπὸ νευθεσσω ἀλγύνας ὀφει μάρψ: de cadente Amyco Val. l. iv. 'amasi veluti si decidat olim Pars Erycia, vel totas Athos.' *Cerda*.

Qualis in, &c.] Quomodo hoc fiat, ratio petenda est ex Vitruvio, præsertim l. v. nam Grammatici non dixerunt. Scal. v. 14. *Taubmann*.

Euboico Baiarum litore] Bene Baiarum addidit, ne Eubœam insulam intelligeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quæ sunt Baiis vicinæ. Postumius de adventu Æneæ, et Lutatius communis historiarum, Bojam Euximi comitis Æneæ Nutricem, et ab ejus nomine Bojas vocatas, dicunt. Veteres tamen portum Bajas dixisse, Varro, et a Bajo, Ulyxis comite, qui illic sepultus est, Bajas dictas, tradit. *Serv.*

Quendam] Hic *quendam* pro expectiva posuit. Alii *quendam* modis

Delph. et Var. Clas.

temporis velant: quidam *quendam* ad perpetuitatem temporis referunt, hoc est, ut solet fieri. *Idem*.

711 *Saxæ pila cadit, &c.*] Nulla hic libertas, neque *pilam* posuit pro columna, sed vere pilam intellexit. Quis nescit ex Vitruvio pilas ad mare construi solitas? Lege illum v. 12. ubi clare pilas nominat structiones, quæ sunt in portibus, et late docet, qui debeant fieri. Pilas describit Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus, et veteres tellus nova contrahit undas. Namque Dicarches translatus pulvis arenæ Intratis solidatur aquis, durataque massa Sustinet advectos peregrino in gurgite campos.' Ut intelligas tertium vers. de pulvere, lege Vitruv. dicto loco; et II. 6. Seneca Nat. Quæst. III. 20.

'Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est:' et Plin. xxxv. 13. ait, hunc pulverem Puteolanum 'opponi maris fluctibus, mersumque protinus fieri lapidem inexpugnabilem undis.' Additque, fieri fortiores 'si Cumano misceatur cæmento.' Videndus etiam Strabo; et Auson. clare epist. 13. ad Paulum, 'Vel quæ Bajanis pendet fluitantia pilis.' Sic enim legendum, non *pilis*. Utrumque ædificium aperte discriminat Sidon. epist. II. 2. 'Nec pilæ sunt mediæ, sed columnæ:' quasi in ratione fabricæ directe opponantur; et vere opponuntur. Quod cum ita sit, cur dicam Virgilium intellexisse columnas, et libere mutasse in pilas? Nobilior multo est columna, ut ratio annuit, et versus Panlini. Natali 9. Felicis, 'Quæque prius pilis stetit, hæc modo fulta columnis, Villa mutato spreuit cæmenta metallo.' Et quia nobilior, ideo in ædificiis spectatur: pila contra, quia informis, undarum tenebris destinatur. Hæ pilæ excitabantur non solum in ipsis undis prope litus, sed etiam extra undas in ipso litore, ad arcendos fluctus maris. Sic Lucret. l. vi. 'Est quoque uti pos-

Virg.

10 Q

sit magnus congestus arenæ. Fluctibus adversis oppilare ostia contra, Cum mare permotum ventis ruit intus arenam.' Virgilianas capio de eis, quæ extra aquas 'Baiarum in litore:' et cum addit, 'jaciunt ponto,' non est, in *ponto*, sed *ponto*, id est, *contra pontum*. Inde cum ab litore in undas corrui, ingens ille sonitus et strepitus Virgilii. *Cerda*.

Molibus] Præclare: nam et hæc vox de structura, quæ aut in mari, aut juxta mare. Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus.' Cic. ad Attic. 'Aditus insulæ munitos mirificis molibus.' Seneca in Hercule Furen. et de ipso Hercule cadente, 'jam totus ad terram ruit, Ut cæsa silvis ornus, aut portus mari Datura moles.' Sed et Sidon. loquens de Pado epist. i. 5. 'Ab alveo principali molium publicarum discerptus objectus, et per easdem derivatis tramitibus exhaustus,' &c. Quin aquam ipsam *molem* vocat Curt. l. iii. per initia, ubi inducit Lycum 'majore vi, ac mole agentem undas.' *Idem*.

712 Ponto jaciunt] Hoc est, contra Pontum. *Servius*.

Constructam jaciunt ponto] Antiqui omnes codices hoc numero legunt, *constructam ponto jaciunt*: sed magis placet interjectus dactylus. *Pierius*.

Sic illa] Sic, protrahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, *sic illa*. *Servius*.

713 Prona trahit] Ita enim exædificantur. *Idem*.

Vadis illisa recumbit] In antiquis aliquot codicibus legitur *undis illisa*. Sed *vadis* magis placet. Allndit autem Poëta ad portus Lucrini reparationem ab Augusto factam, quum ædificatus a Julio Cæsare corruisset. *Pierius*.

715 Prochyta alta tremis] Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de præterito traxit. Nam, ut dicit Plinius in naturali historia, *Inarimes* insula fuit alta, quæ terræ motu dif-

fusa, aliam insulam fecit, quæ *Prochyta* ab effusione dicta est, ἀπὸ τοῦ ποχύου. Hanc Nævius in primo belli Punici de cognata *Æneæ* nomen accepisse dicit; sed *Inarime* nunc *Enaria* dicitur, et sæpe fulgoribus petitur, ob hoc, quod Typhoëum premit, et quia in eam ad contumeliam simiæ missæ sunt, quas Grajorum lingua ἀπύρας, id est, *Enarias* dicunt; ob quam causam Pitheconsam etiam vocitant, licet diversi auctores varie dicant. Nam alii hanc insulam Typhoëum, alii Enceladum tradunt premere, et putatur nove dictum *Inarimem*, quod et singulari numero, et addita syllaba dixerit, cum Homerus εἰς ἀπύρας posuerit, ut prior syllaba præpositionis locum obtineat. Livius in libro nonagesimo quarto, *Inarimem* in Mæoniæ partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia, terræ igni exustæ sunt; hoc etiam Homerum significasse vult. *Prochyta* ergo *alta*, quondam scilicet. *Servius*.

Durumque cubile] Hoc est, mortiferum, ad poenam statutum. *Idem*.

Durumque cubile] Mortiferum, ad poenam statutum. Lucan. l. v. 'Campana fremens ceu saxa vaporat Conditus Inarimes æterna mole Typhoëus.' Ita *Æn.* iii. *Ætna* imposita est Encelado fratri hujus Typhoëi. *Taub.*

716 Inarime] Audi prius imitationem; postea breviter disputabitur is error, qui falso Virgilio affingitur. Ait Hom. Iliad. ii. Γαῖα δ' ὀρεσσόει χιτῆ, Διὶ ἐς τετρακτατὴν Χρομένην, ὅτε τ' ἀπὸ Τυφώος γαίαν ἰδύσθῃ Εἰς Ἀπύρας, ὅθι φασὶ Τυφώος ἔμμεναι εὐρύς. Sed ecce nubes ἀμύσσαν, καὶ ἐνθάδ', καὶ ἀτόρῳ in te Maro. Cur conjunxisti divisas ab Homero voces? ille εἰς Ἀπύρας, tu *Inarime*: non ergo Græcam intellexisti? Adeant isti ἀμύσσαι Turnebum, Erythræum, Scaligerum, Modicium, qui defendunt Virgilium. Nolo hic ego illorum myriadas. Mihi satis tot Latinorum lumina, qui judicium Virgilii probant. Hi sunt

Plinius, Ovidius, Statius, Lucanus, Claudianus, Silius, Valerius. Hi omnes *Inarimem* unica voce dixerunt. An ignoraret Virgilius locum, a quo non longe distabat? Et, si dixerimus in Homero legendum voce unica *Εὐαρίμους*, qui convincemur? Et Plinius aperte ait, III. 6. Homerum scripsisse *Inarimem*: et Cluverius in Claud. notavit, Maximum, qui Græcus, et Homeri acerrimus explorator, scripsisse, et agnovisse *Εὐαρίμους* voce unica. Sed esto Homerus divisim scripserit *ἐν Ἀρίμους*, cur non potuit Virgilius conjungere? quod jus poeticum, si hoc non est? *Cerda*.

Imposita] De Sicilia imposita Giganti Pindarus Od. Pyth. I. *πῖξαι, πρέμει*. Idem.

717 *Hic Mars armipotens, &c.*] II. T. *μένος πολυθάρσος ἐνέκε*: et Od. A. τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ θῆκε μένος καὶ θάρσος. Item II. A. *μέγα δὲ σθένος ἐμβαλ' ἐκδοτὴν κραδίῳ*. II. P. *ἀφεί μενος ὄβριμος ἔρση*: et II. Θ. *τράφασσιν ἐν μένος ἄρση*: et Eurip. in Suppl. *θάρσος δ' ἐνῶρσε παντὶ Δαναῶν στρατῷ*: et II. N. *ἀμφοτέρω νεωπύκῃ πλῆσεν μένος κρατερῶν*. *Germ.*

718 *Stimulos acris*] Sæviendi scilicet. Nam sunt et timoris et libidinis stimuli. Notanda quoque procœconomia, quæ id agit, ut verisimile sit Turnum victorem evasisse de castris. *Servius*.

Stimulos acris sub pectore vertit] Ita I. VI. 'stimulus sub pectore vertit Apollo.' Auctor Theb. 'Quid est, Quod te efferrarit? quod novos suffixerit Stimulos dolori?' Et Claud. Hon. III. 'virtutum stimulos.' *Cerda*.

Atrum timorem] Per metalepsin: id est, turpem, odiosum. Ex eo, quod *ατρά* quæ sunt, inaspicata et funesta et in jucunda erant. Sic Flaccus Od. IV. 11. 'minuentur atræ Carmine caræ'; id est, invisæ, molestæ. Id. Sat. II. 6. 'ut simul atras Ventum est Esquilias': id est, odiosas mihi. Sic in *Arte*: 'atrum Desinat in piscem mulier'; id est, turpem et fæ-

dum. Turneb. XXI. 7. Alii *pallidum* interpretantur, *καταχρηστικῶς*. *Taubmann*.

720 *Undique conveniunt*] Non dicit qui conveniunt, sed illi sine dubio, quibus Mars injecti audaciam, inventa opportunitate, irruerunt castra Trojana. *Servius*.

Quoniam] Postquam. *Idem*.

721 *Bellator deus*] 'Mars armipotens,' vs. 717. *Taubmann*.

Deus incidit] Stat. Theb. III. 'Tantus in attonitos cecidit Deus.' *Cerda*.

Animo deus incidit] Tale illud Statii Theb. I. 'Pierius menti calor incidit.' *Taubmann*.

722 *Ut fuso germanum corpore cernit*] Hom. II. T. de Polydoro interfecto, *Ἐκτὼρ δ' ὡς ἐνόησε κασιγνήτον Πολύδορον* *Ἑστέρα χερσὶν ἔχοντα*. *Germanus*.

723 *Qui casus agat res*] In Romano et in Mediceo quis, ut Grammaticorum præceptionibus fieret satis. Nam quis cum s dici volunt Grammatici, auctore Sosipatro, cum in quærendo: ut, 'Quis te, nate, Dea.' In inferendo autem qui sine s, ut, 'Ille, (vides) pura juvenis qui nititur hasta.' Est enim præpositivum quis, subjunctivum qui: quod tamen auctores non observarunt. Ut Attius, 'quinam Tantalidarum internitioni modus sit.' Et Virgilius, 'qui casus agat res.' Hæc Carisius. *Pierius*.

725 *Obnixus*] Connixus, conabundus. *Servius*.

Latissimæ humeris] Quales plerumque sunt virorum fortium: *Æneæ* II. 721. Daretis v. 376. Orniti XI. 680. *Taubmann*.

726 *Duro in certamine linquit*] Sine spe evadendi. *Servius*.

727 *At alios secum includit*] Pro hostibus, quoniam multos suos exclusisset. Statius, 'Par operi jactura lucro. Namque, hoste recepto, Excludere suos.' Potest tamen et dubium esse, *includit*, utrum hostes, an suos? *Idem*.

728 *Demens*] Pathos per personam

Poëta proferendum. Alibi, 'Sed tam forte cava dum personat æquora toncha Demens, et cantu vocat in certamina divos.' *Servius*.

Rufulum] Potest accusativus esse, potest et genitivus. *Idem*.

Utro] Insuper. *Idem*.

730 *Tigrim*] Cum hac fera comparari soliti viri fortes; et ideo Herculem cum illa confert Val. Arg. l. III. et *Martiam* vocat, quia bellicosa. Apollon. l. II. Excis. Hieros. 'Indica tigris, Occiso pastore, pecus laceratque, trahitque.' *Cerda*.

731 *Continuo nova lux*] Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, ut illum forma corporis et armorum qualitate quivis posset agnoscere. *Donatus*.

Lux oculis effulsit] In Romano codice *offulsit*, ut superius. *Pierius*.

732 *Horrendum sonuere*] Ad verbum Hom. II. III. Δεινὸν δ' ἔσπαξε χαλκὸς ἐν ὀρθήσσω ἄνακτος. *Cerda*.

Tremunt in vertice cristæ] Sil. l. I. 'Lethiferumque micant fulgentes vertice cristæ.' Stat. Theb. III. 'capiti tremit ærea cassis.' Quod Hom. II. XX. νεωρᾶν κόρυθι. Prope ad Poëtas Amm. l. XX. 'acies conis glearum minacius nutans.' *Idem*.

Tremunt in vertice cristæ] Comparant hæc Grammatici cum Homericis II. XVIII. atque etiam vellicant. Sed Scal. v. 3. docet hujus loci minimam laudem superare Homeri maximam; quam ibi videas, ut et Pontanum in Antonio: ubi Virgilli iudicium acerrime defendit. Ita Æn. x. 270. 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' &c. *Taubmann*.

Micantia fulgura mittit] In Romano, Mediceo, et in Porcio *fulmina*: et verbum *mittit* numero variat. *Pier*.

Micantia fulgura] Lucret. l. IV. 'nictantia fulgura flammæ.' *Taubm.*

734 *Inmania membra*] Quia Turnus 'præstanti corpore:' ut in VII. et IB. et IX. 'ac toto vertice supra est.' *Cerda*.

737 *Detalis regia Amata*] Aut tibi data per dotem, aut quia sperabatur. Et bene *Amata*, quæ illum sola generum esse cupiebat, contra mariti iudicium. Ergo eum mulieri probatum, non viro, dicit. Notandum sane, quia id agit, ut ostendat, non se per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. *Serv.*

Amata] *Reginæ*. *Amata* vero nomen priscum est, eo enim appellari omnes consueverunt Vestales: quod ea ita fuisset dicta, quam primam Numa rapuit: raptæ statim hoc nomen imponebat. *Hortens.*

740 *Olli subridens*] Magnam confidentiam virtutis ostendit. *Servius*.

741 *Si qua animo virtus*] In Romano animi. Sed magis placet animo. *Pierius*.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Propter illud Sibyllæ, 'Alius Latio jam partus Achilles.' Hoc autem sic dictum est ut illud, 'Degenerem quem Neoptolemum narrare memento.' *Servius*.

743 *Rudem nodis*] Non levem, nec pulchram, sed fortem. *Idem*.

Cortice crudo] Viridi. Nam hastæ igni plerumque torrentur. *Idem*.

744 *Summis adnixus viribus hastam*] Est hoc, quod Hom. II. XVII. ἐνὶ τῷ αὐτῷ ἐπεὶ βαλεῖ χειρὶ πύθοντας. *Cerda*.

745 *Excepere auræ vulnus*] Quicquid irritum est, et frustraneum, *abire in auræ* dicebatur proverbiali schemate. Vide Æn. v. ad illud, 'verberat ictibus auræ.' Præclare admodum, quia ad *Musam* Virg. *Valerius* Arg. l. III. 'raptumque per auræ vulnus:' et Nonn. l. XI. in re simili, ἡφα βάλλον. *Idem*.

Vulnus Saturnia Juno Detorsit veniens] *Vulnus veniens*, id est, ictum, quo vulnerari debuit. Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed *canasa æconomiz gloriā a Poëta Ænem esse servatam*: quod falsum est.

Nam si veritatem historię requiras, primo prælio interemptus Latinus est in arce, postea simul Turnus et Æneas, postea Mezentius ab Ascanio. *Servius.*

Saturnia Juno Detorsit] Hoc figmento Poëtæ plenissimi. Apud Hom. Minerva Il. xx. et xxii. detorquet telum, ne Achilles feriat. Apud Nonnum l. xii. Venus, et eadem apud Calab. l. xi. Primus effert verbo *ἔτραψε*, alter *ἀπεκόντιζε*, tertius *ἀπέτραψε*. Sed et Hom. Il. viii. aliter, 'Ἄλλ' ὄγε καὶ τόθ' ἄμαρτε παρόφθη-
λεν γὰρ Ἀπόλλων· *Hic autem aberravit: avertit enim Apollo.* Itaque σφάλ-
λω et παρασφάλλω ad rem eandem. Virgil. vero, qui hic *detorsit*, in x. 'deflexit Venus tela.' Pulchra est poësis Ovid. Metam. viii. ubi Diana, ne aper feriat, qui sub tutela, fer-
rum abstulit jaculo misso in illum, 'ictus ab illo est, Sed sine vulnere aper, ferrumque Diana volanti Ab-
tulerat jaculo, lignum sine acumine venit.' *Cerda.*

747 *Telum*] *Telum* gladium dixit a longitudine. Unde et *pauisela* dicitur, quasi mus longus. *Telum* autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post, 'consurgit in ensem.' *Servius.*

Telum] Miratur *Servius telum* pro gladio positum. Sed enim et apud oratores invenitur. In Rhet. ad Herem. lib. primo, 'Ajax in silva postquam rescivit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit, occisum conspicitur, corpore *telum* cruentum educit.' Est in Mediceo *librat* pro *versat* scriptum. *Pierius.*

Versat] *Librat*, jactat, et est Ennianum, 'Versat mucronem.' *Serv.*

Is teli] Par, similis. *Idem.*

Neque enim is, &c.] In Romano codice, in Porcio, et aliquot aliis scriptum, *neque enim es*, ut sit, ideo non effugies: quia tu non *es* auctor teli neque vulneris, Tna enim evitari

possunt, mea autem minime. *Pier.*

Is teli] Cum *is auctor* sit hoc loco par auctor, ita explicante *Servio*, et postulante sententia, mihi visum vculam *is* Latinam natam per ἀνοκη, ab Græco *isos*: ut *at* ab ἀνὰ et *caput* a κεφαλή et multa alia. Ita ut *is* nihil sit aliud, quam *isos*. *Cerda.*

Vulneris auctor] Ovid. Metam. viii. 'Vulneris auctor adest:' et ix. de eo, qui taurum percussit venabulo, 'factique refugerit auctor.' *Idem.*

749 *Sublatum alte consurgit in ensem*] Genus ferendi Gallicanum. *Salustius*, 'Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.' *Servius.*

Sublatum alte consurgit in ensem] Militaris ferendi modus sublato ense, cujus alibi Poëta meminit; nam de eodem Turno, 'Alte sublato consurgit Turnus in ensem.' Et de Ænea, 'Jamque assurgentis dextræ, plagamque ferentis.' Cum vero hic *Servius* notet, hoc genus ferendi esse Gallicanum, probe *Titius* Loc. iv. 4. rem hanc illustrat Polybii testimonio hoc: οἱ Ῥωμαῖοι συνδραμόντες εἰς τὰς χεῖρας τοῦς Κελτοῦς ἀπράτους ἐποίησαν, ἀφελόμενοι τὴν ἐκ διέφραξης αὐτῶν μάχην· ὅπερ ἐστὶν ὅτιον γαλακτικῆς χειρὸς, δὲ τὸ μὴδαμῶς κέκτημα τὸ ξίφος ἔχειν. *Cerda.*

750 *Et mediam ferro, &c.*] Par vulnus Æn. xii. 'Adversi frontem mediam, mentumque reducta Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.' Species hujus ictus sumpta ab *Homer.* Il. iv. ubi διὰ κροτάφοιο πέρησεν αἰχμῇ: et alius Il. xvi. percutitur μέσσην κακκεφαλὴν: in quibus ictus signatur per media tempora, et medium caput. *Idem.*

Gemina inter tempora] Codices nonnulli veteres legunt 'media inter tempora:' figurata elocutione; mediam frontem, inter media tempora. *Pierius.*

751 *Inpubesque*] Pathos ex ætate movit. *Servius.*

752 *Concussa est pondere tellus*] *Pli-*

nus de elephanto in pugna canis viii. 40. 'Ad casum ejus tellure concussa.' Et nota *πέρων*, ut ad cadentem fratrem Bitiam 'dat tellus gemitum,' ita ad Pandari casum eadem concutitur. *Cerda*.

754 *Atque illi in partibus æquis*] Antiqui codices omnes, quotquot vidi, legunt absque *in*, 'atque illi partibus æquis.' *Pierius*.

Partibus æquis Huc caput atque illuc, &c.] Il. xvi. ἡ δ' ἐνδιχα πᾶσα κεδσθω, scilicet κεφαλῇ: et l. viii. ἐτέρωσ' ἡμῶς κέρη πῆληκι βαρυνθέν: et quod hic *pendit*, in Il. xiii. de re simili, ἐκλινθ' δ' ἐτέρωσε κέρη: *inclinatum caput in partem alteram*. Nonn. l. xxxii. ἀνχένα δαΐξας. Neque abit ictus ille Il. xvi. ubi, penetrante ense, *ἔρχε δ' οἶον δέρμα, sola pellis tenuit*: nam *παρ-ἡρση δὲ κέρη, caput pendit*. Hos ictus ne putet Lector fuisse incredibiles, Plutar. scribit, Pyrrhum Regem Epirotarum ita fortiter percussisse Barbarum, ut, penetrante Pyrrhi gladio, eodem momento corporis partes dissectæ hinc atque hinc dilaberentur. *Cerda*.

755 *Huc caput*] *Huc pendit figurate*. *Serrius*.

756 *Diffugiunt, &c.*] Stat. Theb. vi. 'rapit attonitos fuga cæca.' Et quidem 'formido trepida' Virgilii indicat 'cæcitatem' Statii, et animos attonitos, atque ἐμβροτήτους. Val. l. iii. 'Continuo dant terga metu, versique per agros Diffugiunt, quæ sola salus.' Hom. hanc fugam Il. iv. *χώρησαν δ' ὅτ' ὁ τε πρόμαχοι*. Sed cum unus Turnus tot millia hominum in fugam convertat, velim adeas Josephum vii. 3. Bell. Jud. expendentem hoc genus belli. Virgilii locus ducitur ab extremis versibus Il. xii. ubi vim Hectoris ruentis intra murum Græcorum non sustinent universi Græci, omnesque fugam capessunt ad naves, ut ibi tuto lateant. Indicavi tantum locum, ne multa transcriberem. *Cerda*.

759 *Bello gentique fuisset*] Quia illic Ascanius extinguebatur. *Serv.*

760 *Cædisque insana cupido*] *Economia* est, quæ excusat Turnum, cur non, a porta fugatis Trojanis, penitus deleta sint castra. *Idem*.

Cædisque insana cupido] In veteribus aliquot exemplaribus *infanda*. P.

761 *In adversos*] Vide vs. 12. *Taub.*

762 *Principio*] Intra castra, post Trojanorum fugam. *Serrius*.

Succiso poplite Gygen Excipit] Ordo est, Excipit et succidit poplitem: ut, 'Postibus hænit adesis,' et, 'Scuta latentia condunt.' Nam ante fuit, ut enim circumveniret insidiis. *Poples* autem sciendum *Po* brevem esse, sicut in *Sereno* legitur: et fit longa positione. *Idem*.

763 *Hinc*] Deinde, nam ordinis est adverbium, non loci. *Idem*.

Raptas] De hostium cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, *ab armigero*, non procedit. Cum solus inclusus fuerat Turnus, ut post ait, 'Unus homo, quamvis possit,' sicut in 'Suggerere tela mihi:' et paulo post, 'Tum magnam cœripit hastam, Et jacit.' *Idem*.

764 *In tergum*] Romanus codex *tergus* habet. Quam lectionem hoc citato versu Flavius Sospater agnoscit adversus eos, qui pro *dorsæ Tergum tergi* facere, *Tergus* vero *tergoris* pro *pelle*, contendebant. Nam et *Terga boum* dictum a Virgilio reperit, quum *Tergum* tantum hominis esse contenderent. Exemplis vero Virgilianis impunitas etiam illis datur, qui putant *Tergum* hominis, *Tergus* vero pecoris nominari. Nam et 'Tergora deripiunt costis:' et alibi, 'Venit in tergum adversi Sulmonis' legitur. *Pierius*.

In tergum] Charisius duobus in locis l. i. agnoscit hic *In tergus*. Quod et Jos. Scal. probat ad illud Manilii l. iv. 'et Colchida terгоре vexit.' *Taubmann*.

Juno vires animumque ministrat] *Ce-*

œconomia, ut quod dicit possit esse verisimile. *Servius*.

Vires animumque ministrat] Hom. de Pallade: μένος θυμὸν ἐγχείρει. Id. δῶκε μένος καὶ θάρσος. *Taubmann*.

765 *Confixum Phegea parma*] Veteres omnes codices *confixa* legunt *parma*. Sed *confixum* figuratus est. *Pierius*.

Confixum Phegea parma] Hæc sententia sæpe in Hom. et aliis, ubi una cum corpore etiam arma perforantur. Enn. l. xv. 'Configunt parmam.' Plutar. in vita Crassi exhibit Romanorum χεῖρας θυρεοῖς συμπεπερονημέρας: manus affixas una cum scutis. Et addit miserabile spectaculum, videlicet πόδας διαμπερὲς προσεληλαμένους πρὸς τοὺς ποταμούς: pedes trajectos, et solo affixos. *Cerda*.

Phegea] Hujus nominis ducem Stat. inducit Theb. ii. *Idem*.

766 *Martemque cientis*] Pugnam agitantes. *Servius*.

767 *Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque*] Homeri versus, tantum conjunctione mutata: 'Ἀλκάνδρον θ' Ἀλίων τε Νοήμονά τε Πρύτανιν τε. Unde apparet non ad historiam, sed ad ornatum poematis hæc nomina pertinere. *Idem*.

768 *Tendentem contra*] In se facientem impetum. *Idem*.

Dexter] An, quod ab parte dextera hostem occupaverit Turnus? An *dexter* hic est, industria quadam dexteritate in pugnando acer? Pindarus enim Olymp. od. ix. Epharmostum cum laudat εὐχεύρα appellat, καὶ δεξιόγυνος, id est, *promptum manu, et membrorum dexteritate præstantem*. An demum, ideo *dexter* Turnus, quod felix illius successus? Felicia enim dici *dextra*, sciunt omnes, ut *sinistra* infelicia. *Cerda*.

771 *Cum gulea longe jacuit caput*] Ad exprimendam celeritatem præterito usus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe jaci, præmissa loci altitudo significat. *S.*

772 *Felicio*] Peritior. Nam in unguendis telis non est felicitas, sed peritia. Sane nec *ungo*, nec *ungentum* recipit, excepto uno nomine, ut *unguen*. Unde est, 'Et pingues unguine ceras.' Est autem mira brevitate inducta descriptio. *Idem*.

773 *Ferrumque armare veneno*] Speciose dictum *armabat ferrum*, quo nos armari consuevimus: ut ex venenato ferro vehementius et perniciosius vulnus sit. *Idem*.

Ferrumque armare veneno] In Hom. ad illinendas sagittas quæritur φάρμακον ἀνδροφόνον, *venenum mortiferum*. Æneide etiam x. 'calamos armare veneno.' Sil. l. iii. 'Spicula dirigere, et ferrum infamare veneno.' Inventum artis hujus ad Scythas referre possumus: nam illi hæc arte claruerunt, scribente Aristot. lib. περ. θανμ. pene ad exitum, hunc in modum: 'Scythicum venenum, quo sagittæ inficiuntur, ex viperis parari ajunt. Observant enim Scythæ parientes, et captas mox diebus aliquot liquefaciunt, cumque satis videntur computruisse, infundunt humanum sanguinem ollulæ, quam in sterquilinum defossam cooperiunt. At ubi putridus is quoque apparet, liquorem supernatantem aquosum miscent cruore viperæ, lethaleque hoc pacto venenum reddunt.' Ex Aristotele proculdubio Plin. xi. 53. 'Scythæ sagittas tingunt viperina sanie, et humano sanguine: irremediabile id scelus mortem illico adfert levi tactu.' Ab utroque illustrari quit Ovid. qui sæpe Scythis venenum attribuit, quo linunt sagittas. Lege hac de re Theophrastum l. ix. hist. Plant. Nicand. Alexiph. Paulum Æginetam vi. 88. Poëtas omnes. *Cerda*.

Ferrumque armare veneno] Notat Quintil. viii. 6. p. 473. duplicatam esse translationem: 'armare ferrum;' et, 'armare veneno.' *Taubmann*.

774 *Clytium Æoliden*] An quod pater *Clyti* *Æolus* Trojanus quispiam?

An quia ille genus suum referret ad Æolium ducem ventorum? Sic et Ulysses dictus *Æolides*. An demum, quod adlubescit, quia credibile multos Æoles secutos fuisse Æneam, præsertim cum dicat Strab. Geog. l. XIII. *Æoles* dispersos olim fuisse per Trojanam regionem, adeo ut quidam Trojam ipsam appellarint *Æolida*, vel totam, vel partem ejus. *Cerda*.

Amicum Crethea Musis] Poëtam lyricum: et tale est schema per repetitionem, ut, 'sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens.' *Servius*.

Amicum Crethea Musis] Noluit 'Musis amicis,' ut vulgus. Horat. 'amico Hercule.' Propert. l. III. 'Apolline dextro.' Pers. Sat. v. 'Jove dextro.' Amavit Theocritum, qui *εἰς*. xi. Καὶ ταῖς ἐννέα περιλαμμένον ἔχοιτο Μολαῖς: *Et novem quidem Musis præclare amicum.* *Cerda*.

775 *Musarum comitem*] Non re vera comitem, sed carminum studiosum. *Servius*.

776 *Numerosque intendere nervis*] Rhythmos facere intentione nervorum. Nam numeri sunt Rhythmi, ut 'Numeros memini, si verba tenerem.' Ergo hoc dicit, Secundum cordas verba componebat. *Idem*.

777 *Semper equos*] Laus hominis quod tantam Musicam non ad turpes actus, sed ad res egregias, adhiberet. *Donatus*.

778 *Audita cæde suorum*] Servat τὸ πένθος, ne, præsentibus ducibus, Turnus tot strages fecisse videretur. *Servius*.

781 *Quo deinde fugam*] Aut vacat deinde, ut tandem, gentium, locorum. Aut intelligimus mente eum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: et sic dixisse, *Quo deinde?* scilicet de castris: quo fugietis ulterius? Sic Terentius, 'Quid igitur faciam?' Et hoc est melius. Unde et sequitur, 'Quos alios muros?' Est ea autem amara accusatio. *Serv.*

782 *Quos alios muros*] Locus plane

Hom. apud quem Ajax Iliad. XV. cum Græci a Trojanis premerentur ita dissertat exhortans Græcos, 'Ἡέ τις φαμέν εἶναι δασσητήρας διόισσιν, Ἡέ τι ταῖχος ἄριον, δ' κ' ἀνδράσι λογιῶν ἀνῶναι; Οὐ μὲν τις σχεδὸν ἔστι πάλις πόρροισι ἀραρυία, Ἡ, κ' ἐπαμυνάμεσθ': *An aliquos putamus esse adjutores a tergo? An aliquem murum fortiozem, qui viris mortem avertat? Non equidem aliqua prope est civitas turribus munita, Quas hostes propulsemus.* *Cerda*.

Quos alios muros] Hanc Mnesthei increpationem ex Iliad. xv. sumptam notat Macrob. v. 9. Sed Scaliger ait tantum hic Poëtam sono et ardore præ illo præstitisse, ut non videatur inde quicquam desumpsisse. v. 9. *Taubmann*.

783 *Unus homo*] Ac si diceret mortalitatis. Et bona extenuatio est, cum supra dixerit, 'Rutulum in medio non agmine regem.' *Servius*.

Unus homo] Est hoc, quod Achilles de uno Hectore Iliad. XXII. 'Οὐ κακὰ πολλὰ ἔρρεσκον, δὲ οὐ σὺμπαντες οἱ ἄλλοι: Qui mala multa patravit, quanta non universi alii. Stat. Theb. III. 'heu segnes, quorum labor hæret in uno.' Videlicet multi in uno Tydeo, et victi omnes, et l. II. Chromis ita suos increpitat, 'unusne, viri, tot cædibus unus Ibit ovans Argos?' *Cerda*.

784 *Strages edideris*] Tria breviter nota. Primum, dici hoc cum respectu ad illud quod præcessit: 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti, Quas ibi tum ferro strages, quæ fœnera Turnus Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.' Alterum, locutionem sumptam fortasse ab Tullio, qui bis, aut ter, *strages odore*. Tertium, dici *stragem* ab sternendo, et esse *stragem*, quod stratum est. Cui notioni cum multa præluceant, tum Lævii verba hæc l. XXXV. 'Pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineris silvas diffugiant, momentoque temporis, strage armorum septa via est, maxime hastis,' &c. *Id.*

785 *Juvenum primos tot miserit Orco*] Quis nescit illud Hom. Iliad. A. Παλλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἀλὶδι προτάφην ἤρπασεν. *Idem.*

786 *Infelicia patriæ*] Trojæ, in qua nunc sunt. *Servius.*

Veterumque deorum] Penates significent, quos semper coluere Trojani. *Idem.*

787 *Miseretque pudetque*] Sic Pallas, 'Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.' *Idem.*

Miseretque pudetque] Miseret pertinet ad Deos et patriam: *pudet* ad Æneam. *Donatus.*

788 *Tulibus accens*] Ecce quantum commoda hortamina valuerunt: metuentes dudum, in plenam constantiam repente mutati sunt, et agmine domo, recuperata mentis fiducia, consistunt. *Idem.*

789 *Excedere pugna*] In Romano codice *pugna* legitur. Sed *pugna* melius judicant eruditi vici. *Pierius.*

790 *Partem, quæ cingitur anni*] In Romano codice, et aliquot aliis *unda* pro *anni* habetur. *Idem.*

Cingitur anni] Ita sup. 'nam dextera cingitur anni.' Cyrill. in Nahum. n. 31. περιγυρῶσαι ποταμοῖς, καὶ τελευτῶν περιβολαῖς: *muniri fluvii, et lacuum amplexibus*: iterum, ποταμοῖς τεταχισμένη: *munita fluvii*. Verbo *cingitur* notat annis etymon. *Cerda.*

791 *Acrius hoc Teucri*] Cum eum decedentem viderent. *Servius.*

792 *Ceu ævum turba leonem*] Sensus hic est: Haud aliter Tarnus retrocedens petebat fluvium, ac solet leo pressus multitudine: nec terga præbere, propter iram et pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. *Idem.*

Ceu ævum turba leonem] Hæc Comp. ex Hom. Iliad. xvii. sumpta est: sed Poëta noster (Scalig. v. 3. auctore) sœdis illis Homericis adjecit amicum incomparabilem; 'Asper, acerba tuens:' et quam miscet virtutem cum periculo; et timorem cum aviditate.

Traubmann.

793 *Premis*] *Premere*, verbum est venatorum. *Æn.* 1. 'Aut spumantis apri cursum clamore prementem.' Turneb. xii. 12. *Idem.*

794 *Asper, acerba tuens*] Illustrat Macrob. Saturn. vi. 1. ab Lucretio, qui l. v. 'Asper, acerba tuens, immani corpore serpens.' Ursinus ab Aristoph. qui βλέπει γὰρ τὸ μακρὸν, καὶ τραγυδαῖον: *cernit furiosum, et tragicum*. Stat. Theb. xi. 'hostile tuens.' Alibi, 'dirum tuens.' *Cerda.*

Et neque terga, &c.] Qui attente legat, quæ toto hoc cursu Poëta, et mox, adeat quæ Oppian. scribit l. iv. Κῦν. facile intelliget, expressam a Virg. rationem in venando leone. Ibi ait, leonem capi νόμῳ πολέμοιο, *more belli*. Nam viri cum scutis, telis, facibus, clamoribus, omnes simul strepunt, simul invadunt: leo præ virtute non terga ostentat, tantum retro redit (ἐπιστροφόμενον) et cum velit rueret, tamen nequit præ multitudine telorum. Tritum est, leones non fugere contento cursu, quandiu cernuntur, et hoc attingit Poëta. Lege Aristot. Hist. Animal. ix. 44. ubi de leone, cum premitur a venatoribus, βέδην ὀπλοῦν, καὶ κατὰ σκέλος, καὶ κατὰ βραχὺ ἐπιστροφόμενος: quia videlicet sensim se subducit, crebro subsistens, atque respectans. *Idem.*

796 *Ille quidem*] Parenthesis. *Servius.*

Potis est] Ille enim, 'Tendere contra potis est per tela virosque.' *Id.*

799 *Incaserat hostes*] Ant speciem præteriti temporis mutavit, ant tempora: nam cum dixisset *incaserat*, subjunxit *certit*. *Servius.*

802 *Nec contra vires audent Saturnia Juno*] Atqui favente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Jupiter vetuit. *Idem.*

• 803 *Sufficere*] Subministrare. *Id.*

Sufficere] Elegans cum primò verbum in hac significatione, pro subministrare contra Jovem, enjus ma-

jor est potentia, ac numen majus.
Hort.

Caelo nam Juppiter Irim] Initio libri respondet exitus ex nuntio Iridis. Sed nota illam ab Jove mitti, non itaque tantum Iris Junonis est nuntia. Claud. Rapt. III. 'Juppiter iuterea cinctam Thaumantida nimbis Ire jubet.' Et apud Val. l. iv. Juppiter Irim mittit nuntiam ad Herculem. Quin, illam esse Deorum omnium nuntiam ex Nonno colliges, qui l. xxvi. absolute, ἄγγελος οὐρανίωνων Ἴρις ἀελλήσσα. Hom. Iliad. xv. absolute etiam, ἦτε θεοῖσι μετάγγελος ἀθανάτοισι. Quin Nonnus l. xxxi. Megæræ adhuc nuntiam facit: et Homerus ipsorum hominum. Nam Iliad. xxiii. ea defert mandata Achilles ad ventos duos, Borean et Zephyrum. Scias vero propositum Virgilio ad imitationem Homerum Iliad. viii. Ζεὺς δὲ πατὴρ Ἴδμεν ἐπεὶ ἴδε, χάσας ἑρ' αἰνῶς, Ἴριν δ' ὄτρυνε χρυσοπτερον ἄγγελόνουσιν. Ex Homeri et Virgilii præscripto Sil. l. ix. 'At non hæc Superum fallebant prælia regem, Demittit propere succinctam nubibus Irim, Quæ nimios frænet motus,' &c. *Cerd.*

804 *Demisit germanæ haud, &c.*] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'misit germanæ haud,' absque ulla Synalæpha, quod nequaquam placet. *Pierius.*

Haud mollia jussa ferentem] Melius quam Homerus hunc locum exequutus est. Salvo enim sensu vitavit et fabulosa et vilia. Nam ille ipsas minas exsequitur. *Servius.*

Haud mollia jussa] Minas Jovis artificiose subtrahit, quas Hom. haud sane magno cum judicio commemorare notatus est Interpretibus. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann.*

806 *Ergo*] Quia numinis est desertus auxilium. *Servius.*

807 *Nec dextra culet*] Cum dixisset *clypeo*, non subiunxit gladium, sed *dextram*, ut ostenderet eum, nec se armis tegendo, nec hostem tellis pe-

tendo, valuisse. *Idem.*

Telis obruitur] Lucanus eundem sensum per declamationem dicit, 'Telorum nimbo peritura et pondere ferri.' *Servius.*

808 *Strepit assiduo*] Ab Hom. etiam xii. Iliad. inferuntur galeæ percussæ saxis adsonantes κύρυβες ἄδων βαλλόμεναι μυδάκασσι. Ibid. ἀντὶ βαλλομένων σακίων. Vidisti etiam sup. πῆλξ βαλλομένη καναχὴν ἔχε. Stat. Theb. xi. 'galeæque tonant.' *Cerda.*

Tempora circum] Totus locus Homeri est. *Servius.*

810 *Jubæ capiti*] Pro quæ in capite sunt. *Idem.*

Capiti] Est sextus, non tertius casus. Sic Eclog. vi. 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' Ita Stat. Theb. iv. 'capiti tremi ærea cassis,' id est, in capite: et Noster in x. 'Ardet apex capiti,' pro, in capite. Inde ego existimo veterem et propriam vocem fuisse *here*, quæ postea mutata in *heri*, ad eum modum, quo *vespere*, etiamsi usitatus sit *vesperi*. Sed veteris usus est Juven. Satyra iii. 'Res hodie minor est, here quam fuit:' et Mart. l. i. 'Et positum est nobis nil here præter aprum.' *Cerda.*

Umbo] Id est, scutum. Nam totum a parte significat. *Servius.*

Nec sufficit umbo] Est hoc, quod Hom. Il. xiii. οὐδ' ἤρκεσε θόρηξ χάλκεος: neque erat satis thorax æreus. Valer. Arg. vi. dixit, 'ille diu conjectis sufficit hastis.' De defesso Tydeo Statius Theb. ii. 'Tardatque gradus, clypeum non sustinet umbo.' Orta est vox Latina a Græca ἔμβον. *Cerda.*

812 *Tum toto corpore sudor, &c.*] Homer. de Ajace Iliad. xvi. καὶ δὲ οἱ ἰδρὸς Πάριον ἐκ μελέων πολλὰς ἔρβεν: Fluebat undique multus ex membris sudor. Aspasia apud Athen. l. v. Κάγω δπως ἤκουσα χαρὰς ὅτ' σάμα λιπαίνω ἰδρῶτι: Hæc ego ut audivi toto mihi corpore sudor Splenduit. Plutarch. in Mario de fatigatis militibus, ἰδρῶτὶ τε μετὰ ὀσθματος πολλὸν ἐκ τῶν σωματέρων

ἀπείρες: manabant multo sudore corpore anhelantibus. Stat. Theb. II. de fatigato Tydeo, 'gelidus cadit imber anhelō Pectore.' *Cerda*.

813 *Et piceum (nec respirare poterat) Flumen agit*] Ordo est, *Sudor piceum flumen agit*: hoc est, sordidum, quia sine respiratione pugnabat. *Serv.*

Piceum] Turnebus per Transumptionem, *piceum* interpretatur nigrum, et ex eo multum. Multus enim humor nigricat, qui paucus pellucet, et limpidus est. XXII. 7. *Taubmann.*

814 *Fessos quatit æger anhelitus*] *Probus* ait, 'commodius hic est *Æger* quam in quinto, *Vastos quatit æger anhelitus artus*:' quamvis consuetudo sit Virgilio ista mutandi. Quidam *acer* legunt, et volunt in quinto *æger* aptius dictum de sene, hic de juvene *acer* melius conveniet. *Servius.*

815 *Tum demum*] Postquam se alias evadere non posse vidit. *Idem.*

Omniibus armis] Cum minus est. *Id.* *Omniibus armis*] Πανοπλίαν significari vult *Victorius* XXVIII. c. ult. *Omniibus armis* autem est, Cum *omnibus armis*, Græcorum more. *Demosth.* ἱππείας ἔλαβεν αὐτοῖς ὅπλοις, id est, *Equites cepit ipsis armis.* *Taubmann.*

816 *Ille suo cum gurgite flavo*] *Hysterologia* est, cum ille eum excepit. Non enim procedit cum suo *gurgite*, quasi posset fieri ut eum *Tyberis* sine suis fluentis exciperet. Sane quærant multi cum *Tyberis* *Æneæ* faveat, cur liberaverit Turnum. Sed solvitur ista oratione: Ob hoc Turnum esse liberatum, ut major *Æneæ* gloria servaretur. Alii tradunt de *Tyberi*, qui *Æneæ* favet nunc Turnum in *Junonis* gratiam esse servatum. *Servius.*

Cum] Potuisset omittere, sed ita delectati veteres. *Ennius* apud *Fest.* in verbo *orare*, ita: 'Quod te cum precibus pater orat.' *Attius* apud *Non.* in *Meleag.* 'Pro se quisque cæm corona clarum convestit caput.' *Catull.* *Epithal.* 'bona cum bono nu-

bit alite virgo.' *Cerda.*

Flavo] Vide Not. *Æn.* VII. 31. *Taubmann.*

817 *Accepit venientem*] In antiquis plerisque codicibus fugientem repositum ab iis, qui fugæ dedecus noluerint Turno illatum. Sed enim fuga et fugere, non semper in opprobrium, sed pro celeri cursu sæpissime ponitur. Sumpta vero hæc figura nimirum ex historia *Coclitis*, qui, rescisso a tergo ponte *Sublicio*, cum armis se in fluvium dedit, incolumisque ad suos enatavit. *Pierius.*

Mollibus undis] *Lucr.* II. 'Qua mollibus undis Litoris incurvi bibulam lavat æquor arenam.' Negat tamen *Aristot.* *Meteor.* I. IV. aquam proprie mollem dici posse, definiens σκληρὸν καὶ μαλακὸν, his verbis: ἔστι δὲ σκληρὸν μὲν, τὸ μὴ ὑπεῖκον εἰς αὐτὸ κατὰ τὸ ἐπίπεδον, μαλακὸν δὲ, τὸ ὑπεῖκον τῷ μὴ ἀντιπερίστασθαι. τὸ γὰρ ὕδωρ οὐ μαλακὸν, οὐ γὰρ ὑπεῖκει τῇ θλίψει τὸ ἐπίπεδον εἰς βάθος, ἀλλ' ἀντιπερίσταται· ἀπλῶς μὲν οὖν σκληρὸν ἢ μαλακὸν, καὶ ἀπλῶς τοιοῦτον, πρὸς ἕτερον δὲ, καὶ πρὸς ἐκείνῳ τοιοῦτον. *Idem* *Aristot.* lib. περὶ γενέσεως. καὶ φθ. ubi cæteras omnes qualitates ad quatuor primas refert, molle dicit ad humidum referri, non contra, his verbis: ἔτι δὲ τὸ μὲν μαλακὸν τοῦ ὑγροῦ. μαλακὸν γὰρ τὸ ὑπεῖκον εἰς αὐτὸ, καὶ μὴ μεθιστάμενον, ὅπερ ποιεῖ τὸ ὑγρὸν, διὸ καὶ οὐκ ἔστι τὸ ὑγρὸν μαλακὸν, ἀλλὰ τὸ μαλακὸν τοῦ ὑγροῦ. Videtur autem *Virgilius* molles undas accepisse, ut poëta ἀπαλὰ νύματα, pro delicatis. *Germanus.*

818 *Abluta cæde*] Veteres illi cæde contaminati aqua se abluere et purificare solebant: et Romanis, post victorias, exercitum ad expiandam cædem lustrare, solemne erat: ut notat *Turneb.* XXII. 7. Ingeniose igitur, atque adeo facete, quod necessitatis erat, religioni tribuit Poëta. Vide et *Æn.* II. 719. 'donec me flumine vivo Abluero.' *Taubmann.*

ÆNEIDOS

LIBER X.

1 *Panditur interea domus omnipotentis Olympi*] Hoc dicit, Factus est dies, secundum poëticum morem: quia dicunt poëtæ matutino tempore aperiri cælum, noctu vero claudi. Unde est illud alibi, 'Ante diem clauso componet vesp̄er Olympo.' Nam et paulo post descripturus est noctem, ut, 'Jamque dies cælo concesserat:' unde intelligamus alium diem esse consumptum: et nunc eum more solito noctis prætermisissæ descriptionem. Quanquam *Panditur cælum*, etiam simpliciter possumus accipere quovis tempore, scilicet ad numina convocanda: quod et melius est, quia ait *interea*, id est, dum hæc egerunt: nam hæc particula præterita negotia conjungit futuris. *Servius.*

Panditur interea domus omnipotentis Olympi] Quia sunt, qui parum probant epitheton *omnipotentis* Olympo applicatum, quod Jovis est peculiare; hi *omnipotentis*, quod omnibus, vel ab omni parte pateat, legendum existimarunt. Neque desunt qui *omniparentis* Olympi legendum autument: eamque lectionem etiam Jovianus Pontanus, vir literatissimus, videtur agnovisse. Alii non *Olympi*, sed *Olympia*, quippe domus, in antiquis exemplaribus contendunt inveniri. Nos tam nova quam vetera illa Vaticanæ bibliothecæ exemplaria perscrutati, atque alia atque alia undecunque nacti, scriptum passim animadvertimus *omnipotentis*. Similiter in *Æn.* x. 'Rex omnipotentis Olympi.' Nam *Olympum* Cleantes Deorum omnium maximum indicavit. Ita *Olympi* non *Olympia*

passim scriptum est. Præterea Quintilianus verum hunc quinque continuis constare dactyllis ait; dubio procul, sex dicturus, si *Olympia* reperisset. Neque idem taciturnus Priscianus, quam in duodecim carminibus verum hunc quinque dactylos habere dixit. *Pierius.*

Panditur interea domus, &c.] Versus hic, epitheto tantum mutato, e Nævio totus descriptus est, 'Panditur interea domus altitonantis Olympi.' Videtur autem conversus ex Homeri loco II. Θ. Ζεὺς δὲ θεῶν ἀγορῇ ποιεῖσθαι τεργικέραυτος Ἀκρατότη κορυφῇ παλῦθε-ράδος οὐλόμπειο. *Ursinus.*

Omnipotentis Olympi] Turnebus, xxix. 24. epitheton *omnipotentem*, alio sensu, quam vulgus, explicat, omnia complectentem, omnibusque potentem: ut *potens* hic sit a potior: et *omnipotens* sit, non tantum, quod omnia possit, sed quod omnibus potiatur: quomodo apud Horat. Od. i. 5. 'suspendisse potenti Vestimenta maris Deo,' id est, Neptuno, qui mari potitur, et cujus mare sors est. Qui hic legunt *omniparentis*, vel, ut B. Eguatius, lib. Racemation. c. 20. *omniparentis*, non audiunt eruditiores: ut nec H. Stephanus: cui et Turnebi explicatio displicet; eique exempla ex Horat. et Cic. aliena videntur: quin simpliciter *omnipotentem* *Olympum* interpretatur cælum, quod omnipotens Juppiter incolit. Vide et Indic. Erythræi. *Teubmann.*

Olympi] Cæli, quasi ἑὸς λαμπρὸς, ideo quia totum lucet. *Serpius.*

Olympi] *Olympus*, ὀλοαμπής, cæ-

lum est et universus Mundi ambitus, quod undique colluceat: unde et cæli quadam similitudine sphaeroides hominis caput, in quo est τὸ ἀλαμπὲς λογιστικόν, *Olympus* dicitur, ut et οὐρανός, &c. Meminit Cælius *Olympum* etiam Jovem, ut et *Olympium*: quem vide xx. 13. ut et Johan. Scoppam in Face Artium Grut. *Taubmann*.

2 *Concilium*] Sunt codices antiqui, ubi *consilium* scriptum inveniatur. Malunt tamen Grammatici, pro congregatione concionis aut senatus, *concilium* per *c* scribi. *Pierius*.

Concilium] Sic et Hom. Od. E. orditur a Deorum concione: οἱ δὲ θεοὶ θέουσθε καθίζων, &c. σύγκλητον vero hic innuit, licet sint qui malint *consilium* per *s* scribere, ut apud Horatium 'consiliantibus Divis,' et superiore libro 'consilium summis regni de rebus habebant,' more Græcorum, quibus βουλή tria significat, locum scilicet, consultores ipsos, illudque, de quo consultatio agitur: docet et Eustathius esse βουλήν τὸ τῶν ἐντίμων συνέδριον, ὃ καὶ σύγκλητος λέγεται παρὰ τοῖς μετ' ἡμῶν, ἀγορὰν δὲ τὴν τοῦ πλεθους συνέλευσιν. *Germianus*.

Divum pater] Pro *Divorum*, sicut *Argivum*, *Danaum*, *Teucrum*. Videtur accusativi singularis specie pro genitivo plurali usus. *Servius*.

Divum pater, atque hominum rex] Lucil. 'Pater optimus Divum.' Pers. Sat. III. 'Magne Pater Divum.' Nominat Virgilius Homericum, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε: *Pater hominum et Deorum*: potius Ennianum ex Ann. I. VI. 'Tum cum corde suo Divum pater atque hominum rex Effatur.' De Diis *pater*. . Juppiter ipse apud Ovid. Met. IX. 'Dicor rectorque paterque.' *Cerda*.

3 *Sideream in sedem*] In astriferum circulum; non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solus superior: aut *sideream*, lucidam dixit. *Servius*.

Sideream in sedem] Sidon. paneg. Avidi in Deorum concilio, quod cogit,

'Ipsa pavementum sunt sidera, jam pater aureo Tranquillus sese solio locat.' Claud. in suo etiam concilio, 'ut patuit stellata domus.' In suo Statius I. I. 'stellantique locat solio.' Ovid. Amor. III. 9. 'Illi sideream mundi qui temperat arcem.' Eurip. in Hercul. ἀστρωτοὺς οἶκους: *stellatas domos*, id est, celestes. Et in Ione, Διὸς πολύαστρον ἴδος: *Jovis pavementum multissidereum*. *Cerda*.

Unde arduus omnes] Ut alibi, 'Et jam finis erat cum Juppiter æthere summo Despiciens mare velivolum.' *Servius*.

4 *Castraque Dardanidum aspectat*, *populosque Latinos*] Post generalitatem intulit speciem. Consequens est enim ut omnes terras videns, cernat etiam castra Trojana. Nonnulli sane *Dardanidum* pro *Dardanidarum* adserunt, ut sit genitivus generis masculini specie fœminina. *Idem*.

Aspectat] Ita de Jove suo Gentiles, ut cui omnia curæ. Quamobrem in Æn. I. *Despiciens* inducitur 'mare velivolum, terrasque jacentes.' Ab Statio dicitur 'prospectans.' Ovid. 'terras, hominumque labores Prospicit.' Homerus de illo, εἰσορῶν, ἰδὼν ἐθρυόπης. Periphrastice in sequenti libro, 'observans oculis.' Verus Deus apud Joan. Chrys. Orat. de ira, dicitur ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Soph. in Elect. ἐφορᾷ πάντα. Præclare vero *aspectat*, qui *arduis*; est enim *aspectare*, cernere e longinquo. Plaut. Aulul. 'Multoque prius me collocavi in arborem, Inde aspectabam, ubi aurum abstrudebat senex.' Ita legit hunc locum Joan. Guliel. ex hac proprietate, et ex manu scripto, non, *expectabam*. *Cerda*.

5 *Bipatentibus*] Physice dixit. Nam cælum patet ab ortu et occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab hostiis, quæ ex utraque parte aperiuntur. Unde et modo *bipatentibus*, apertis intelligimus, quod intrantibus et exeuntibus pateant. *Servius*.

Tectis bipatentibus] *Διῶλοι, ἀμφερύ-
λοις*. Poëtæ in cælo portas pingunt,
quas describit Hom. II. E. Ita Isido-
rus ‘duas cæli januas’ dicit, Ortum
et Occasum. *Bipatens cælum* Turne-
bus hic duo hemisphæria, superius et
inferius, intelligit: vel, quod verius
putat, *tecta bipatentia* dixit, ab ædium
similitudine, quæ fores habent, quæ in
dextram lævamque referantur. Quo-
modo Ausonius Epigr. 137. ‘bipatens
pugillar’ dixit; quod dum aperitur,
duas pandit paginas. XVIII. 27. et
XXIX. 24. Porro ejusmodi Deorum
concilium descripsit et Ovid. Met. I.
Fab. 7. et Claudianus De Raptu, III.
Statius Theb. I. quæ Scaliger inter
se committit Poët. v. 3. *Taubmann*.

6 *Caticolæ magni*] Orationis istius
intentio hoc agit, ut ab odiis Troja-
norum Juno revocetur. *Servius*.

Caticolæ] Omnium facit causam,
quoniam, favore Junonis, omnes con-
tra Trojanos erant: nominatim antem
uxorem suam carperet noluit. *Donat*.

Quia nam] Cur, quare: sermo En-
nianus; ‘Quianam legiones cædimus
ferro.’ *Servius*.

Quianam] Superius in eo versu,
‘heu quia nam tanti cinxerunt æthera
nimbi,’ Pontanum diximus in libro de
poëticiis numeris *heu qui nam* contem-
disse legendum. In vetustissimo ta-
men Vaticanæ bibliothecæ codice, et
in plerisque aliis *quia nam* legisse me
professus sum, veluti etiam hoc loco
habetur. Quem sermonem Ennianum
esse asserit Servius. Et Valerius Pro-
bus *quianam* adverbium constare ait
tribracho. Eoque adverbio usum Vir-
gilium adjungit, ‘heu quianam tanti
cinxerunt.’ Sed enim ne illa Ponta-
num in omni doctrinarum genere ea
ætate facile principem somniasse pu-
tem, vetusti, neque quidem pauci nu-
mero, Mediceus, Porcius, Vitalianus,
et plerique alii codices faciunt, in
quibus *quæ nam sententia* legitur: at-
que ita facile etiam *qui nam nimbi*,
reperiri credam. Sed enim hoc alio-

rum sit judicium. Inod tamen ego
dissimulare non possum, quod super
hoc loco Pomp. Festus ex Verrii Flac-
ci dictatis exscripsisse se professus
est: ‘quianam, pro quare et cur posi-
tum, et apud antiquos, ut Nevius in
carmine Punici belli, Summe Deo-
rum regnator quianam genus isti. Et
in satyra, Quianam Saturnium po-
pulum pepulisti. Ennius libro septi-
mo: Quianam dictis nostris senten-
tia flexa est.’ Atque hic Ennianus
sermo, quem citat Servius. *Pierius*.

Quia nam] Id est, cur? V. N. *Æn*.
v. 13. *Taubmann*.

7 *Versa retro*] Mutata, ut, ‘Quæ
te, genitor, sententia vertit?’ Quidam
versa retro intelligunt, quod rursus ad
discordias videntur rediisse: alii *versas
retro*, pro inversum acta; quasi quæ
prius rectum iter pergebat derivata.
Servius.

Sententia versas retro] Ostendit non
decere Deos mutari, aut injustos esse.
Donatus.

Versas retro] Nam Italia promissa
erat *Æneæ*, et fatis ei debebatur.
Taubmann.

Certatis] Aut contra vos, aut con-
tra sententiam meam. *Servius*.

8 *Abnueram bello Italiam concurrere
Teucris*] Prohibueram Italiam contra
Trojanos bella ancipere. Quomodo
abnueram? cum ipse in *Æn*. primo
dixerit, ‘bellum ingens geret Italia.’
Sed secundum sapientes quosdam,
alia est necessitas fati, alia voluntas
Deorum; vis nulla est: quod ipse
manifestus in quinto ostendit his
versibus; ‘vel quæ portenderet ira
Magna Deum, vel quæ fatorum po-
saceret ordo.’ Nam in primo *Æn*. de
ira Junonis ait, ‘acti fatis maria om-
nia circum.’ Et iterum in primo, fa-
torum arcana se dixit narraturum,
non suam voluntatem ostensurum;
sed ibi secreto filiz dicit, hic aliter:
idem invidiose Diis omnibus præsen-
tibus videtur loqui, propter removen-
dam eorum dissensionem; aut quia

ait in primo, 'Termaque transierint Rutulis hiberna subactis.' Nunc autem omnis est Italia in bella commota Junonis instinctu, quod et Alecto promissit, ut 'Finitimas in bella feram rumoribus urbes.' Et Juno dixit se magis esse facturam: ut, 'ego, si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Abnueram* autem, prohibueram; ut contra, *anno* promitto significat, et consentio. *Idem*.

Abnueram bello Italiam concurrere] Non est contra id, quod dixit in primo, 'Bellum ingens geret Italia:' *Æneam* dixit gesturum bellum in Italia, non Italiam gesturam. Cum autem omnes Deos objurgat, Junonem insolentiae reprehendit. Venuus autem nacta est tempus congruum querelis, quia vidit Jovem faventem Trojanis. *Donatus*.

Abnueram] Prohibueram. Respicit ad id, quod Hom. Il. i. de nutu et superciliis Jovis scripsit. Et Juppiter omnia *nutu* et *renutu* faciebat: unde et *Numinis* appellatio. Turneb. xxvi. 30. *Taubmann*.

9 *Quæ contra vetitum discordia*] Venerationem, prohibitionem meam. Et est *vetitum* ut æquum: unde est, 'Et servantissimus æqui.' *Servius*.

10 *Ferrumque lacessere*] Pro *ferro* *se lacessere*. Ordo autem: Quis metus suavit, aut hos arma sequi ferrumque lacessere: non est enim *hos suavit*, ne fiat *σολοικισμός*, quamvis inveniantur hujusmodi figura: ut, 'Juturnam misero, fateor, succurrere fratri Suasi;' et Ennius, 'Quis te persuasit?' *Idem*.

11 *Adveniet, &c.*] Tres sequentes versus videtur respexisse Petron. cum scripsit Satyr. 'Jam classes fluittare mari, totasque per Alpes Fervere Germano perfusas sanguine turmas.' Adduco hic locum Statii Theb. iii. qui totus hæsit huic Maronis cursui. Ait enim: 'vos, o Superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis, neu me tentare precando Certetis: sic

fata mihi, nigræque sororum Jura vere colus: manet hæc ab origine mundi Fixa dies bello, populique in prælia nati.' *Cerda*.

Ne arcescite tempus] Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit uxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Hannibal ingressus Italiam cum plurimis locis vicerit, præcipue apud Cannas, vicum Apuliz, omnem populi Romani delevit exercitum. *Servius*.

Ne accersite tempus] Impressi quidem omnes codices cum aliquot ex antiquis legunt *accersite*. Sed enim Romana, et hic et alibi verbum hoc in hanc sententiam *arcescite* scribit: et ita in Mediceo, et in Porcio, et aliquot aliis antiquis exemplaribus notatum observavi. Neque id in codicibus tantum Virgilianis, verum etiam apud Terentium eodem modo legi in antiquissimis codicibus manu scriptis, ubi in Andria vulgata habent exemplaria, 'ubi voles accersere:' vetera, quæ diximus legunt *arcesce*: ita in Adelphis, pro 'Ut uxorem accersas abi,' in his *arcesas* habetur. Sane *accersere* et *arcesce* Terentius Scaurus unum idemque verbum putat: quod *d*, quam ipse libenter in *c* mutat, eadem litera subsequente, in hujusmodi compositionibus nonnunquam etiam in *r* transire soleat. Nonnulli differentiam esse voluerunt: ut *arcesce* ab eo verbo sit, quod est *arceo*: *accersere* vero ab eo, quod est *cio*: utrumque vero scribatur, ad eandem pertinere significationem. Carisius vero eos errare scribit, qui *accersere* ex eo, quod est *arceo*, ductum putant, sicut *arcesce*: interesse enim ait, quod *accersere* est accusare, *accersere* autem vocare. *Pierius*.

12 *Cum fera Carthago*] Illa æmula Romani Imperii, quæ paribus et votis et viribus Imperium orbis agitavit. Adi Joan. Mercer. in Comment. ad librum Tertull. de Pallio. Est

fera, Martia, et bellicosa: ut Horat. Od. iv. 5. 'Quis feræ Bellum curet Iberiæ?' Cerda.

Olim] Quandoque. Servius.

Romanis arcibus Exitium atque Alpes immittet] Novum hoc et figuratum appellat Scal. iv. 16. pro, patefactis Alpibus immittetur exitium. Notat autem bellum Panicum, quando Hannibal Italiam ingressus ad Cannas omnem R. populi exercitum delevit. Descripsit illud Silius Italicus. Taubmann.

*13 Alpes immittet apertas] Emphasis est: non enim dixit, per Alpes immittet exercitum, sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus; quæ secundum Catonem et Livium muri vice tuebantur Italiam: has ante exustas, aceto infuso, Hannibal rupit. Juvenalis, 'Et montem rupit aceto.' Denique loca ipsa, quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. Quamvis legatur a Pœnina Dea, quæ ibi colitur, Alpes ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet a Gallis *Alpes* vocantur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis Varro dicit transiri posse, 'Una, quæ est juxta mare, per Liguras: altera, qua Hannibal transiit: tertia, qua Pompejus ad Hispaniense bellum profectus est: quarta Hasdrubal de Gallia in Italiam venit: quinta, quæ quondam a Græcis possessa est, quæ exinde Alpes Græcæ appellantur.' Servius.*

*Alpes immittet apertas] Ut Alpes aperuerit, et fregerit Annibal, notum ex Polybio et Livio: et immittet, ait, quasi ipsæ immissæ in Italiam, et infusæ, ut loquitur Manilius loquens de eodem Annibale: 'et Libyen Italias infodit in urbes.' Recte; nam ex imitatione Virgilii. Vulgariter Claud. de Bel. Get. 'Post Alpes jam cuncta tibi promittit apertas.' Et in Gild. raptaque emissas ab Alpe Pœnus. *vidu.**

14 Res rapuisse licebit] Clarigatio-

nam exercere, hoc est, per faciales bella indicere. Nam veteres ludere res, rapere dicebant, etiamsi rapinam nullum crimen existeret; similiter satisfacere, res reddere dicebant. Sed Ancus Marcius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, et plerumque inferre gentibus bella, nulla justa exstante ratione, et exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam, et accepit jura facialia, per quæ bella indicebantur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Livius. Nam si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano; cum facialibus, id est, sacerdotibus, qui faciendis præsumt fœderibus, proficiscebatur etiam pater patratus, et ante fines stans, clara voce dicebat belli causam: et nolentibus res raptas restituere, vel auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnæ principium, et jam licebat more belli res rapere. Clarigatio autem aut a clara voce dicta est, qua utebatur pater patratus; aut ἀπὸ τῆς κλήρου, hoc est, sorte: nam per bellicam sortem agros hostium invadebant. Unde et κληρονομοὶ dicuntur Græce, qui jure sortuntur hereditates. Servius.

15 Placitum] Aut mihi scilicet, aut fati: aut, quod velim vobis placere. Idem.

Placitum] Non eo inficias placidum per d in veteribus aliquot codicibus reperiri, prout in impressis, vulgatisque omnibus habetur. Romanus tamen codex, atque Medicus, placitum per t legit. Quam lectionem agnoscere videtur Servius, quum exponit, 'mihi scilicet.' Pierius.

16 Jupiter hæc paucis] Habet personarum acceptionem: ut superioribus personis det breviloquium. Sic alibi, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' Servius.

At non Venus aurea contra] Quia Veneri causam necesse est reddere,

Idco non pauca refert; aut quia mater dolens; aut quia inferior. *Idem.*

Venus aurea] Passim χρυσή ἀφροδίτη vocatur. Et solent Poëte aureum et purpureum usurpare pro pulchro. Ita Auctor Phallicorum 'Aureum florem' dixit: Albinovanus in Eleg. de morte Drusi, 'Nivem purpuream:' Horat. Od. iv. 1. 'Cygnum purpureum.' Quod notat Scal. in Catalect. Taubmann.

Non pauca] Decorum: nam, ut ait Catull. Carm. 55. 'Verbosa gaudet Venus loquela.' *Idem.*

18 *O pater, o hominum*] Et Titianus et Catulinus, qui themata omnia de Virgilio elicuerunt et adformaverunt ad dicendi usum, in exemplo controversiarum has duas posuerunt adlocutiones, dicentes Venerem agere statu absolutivo cum dicit Junoni, caussa fuisti periculorum his, quibus Italiam fata concesserant: Junonem veroniti statu relativo, per quem ostendit, non sua culpa Trojanos laborare, sed Veneris. *O pater.* Generaliter pater accipe, non tantum Veneris. Nam supra ait, 'Divum pater, atque hominum rex.' Et bene in principiis sibi favorem arte conciliat. *Servius.*

O pater, o hominum, &c.] Romanus codex una cum Porcio, et aliis quibusdam legunt 'rerumque æterna potestas.' Probus Grammaticus, horum unum secundum Physicos, alterum secundum Mathematicos esse dicit. Circa res vero, Physica versatur investigatio. *Pierius.*

O pater, o hominum, &c.] Vide Plutarch. in Platon. quæst. διὰ τὸν ἀνωτάτω θεὸν πατέρα πάντων, καὶ ποιητὴν πρῶτον, &c. *Germanus.*

O pater, o hominum, &c.] Est hoc, quod Æn. i. 'Divum pater, atque hominum rex;' et alibi: 'hominum sator, atque Deorum.' Ennius apud Varr. Ling. Lat. l. vi. aliter disponit has voces, 'Divumque hominumque pater, rex.' Ovid. Trist. ii. pro his alias substituit, 'Jure igitur genitor-

Delph. et Var. Clus.

que Deum, rectorque vocatur.' Et Metamorph. iii. ita ait: 'Ille pater, rectorque Deum, cui dextra trisulcis Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem.' Alii imperium maluerunt ad Jovis potestatem signandam. Nam in Prolog. Ruden. Plautus: 'Imperator Divum atque hominum.' et Horat. Od. iii. 4. 'Divosque mortalesque turmas, Imperio regit annis æquo.' *Cerda.*

Hominum dicuntque æterna potestas] Hunc locum Probus quærit: sed dixit unam rem secundum Physicos, alteram secundum Mathematicos: nam *Dicum potestas* est, quia ipse est æther, qui elementorum possidet principatum: *hominum* vero ideo, quia bona Jovis inradiatio honores hominibus tribuit. *Æterna* autem *potestas* adjecit propter aliorum numinum discretionem. Nam legimus et Apollinem divinam deposuisse potestatem, et Herculem vel Liberum patrem non semper Deos fuisse. Sicut autem hominum et rerum potestas est, an quemadmodum pro rege vel magistratu potestas solet dicere. *Servius.*

19 *Namque aliud quid sit*] Ac si diceret, Cum pene omnes Dii in favorem Junonis concesserint. *Namque* enim conjunctio ostendit, eam hanc habuisse cogitationem: est autem parenthesis. *Idem.*

Implorare] Implorare est auxilium cum miseratione deprecari: qua ratione bene dicimus, 'Imploro te, ut auxilium misero feras:' contra, 'Imploro te ad diem festum,' non procedit. *Idem.*

20 *Cernis*] Ad augendam invidiam ait *Cernis*, ac si diceret, Non est opus narratione, cum Trojanorum miseras ipse conspicias. *Insultant* autem, propter quod dicturus est, 'Interea Rutuli portis circum omnibus instant.' *Insultare* autem, est inimicis irridere per cavillationem. *Exultare* vero, gloriari et lætum esse. *Servius.*

Virg.

10 R

21 *Per medios*] Snos scilicet. *Idem.*
Insignis equis] Propter illud, 'Viginti lectis equitum comitatus.' Nam castra non eques intraperat, et ambiguum ntrum *equis insignis*, an *equis feratur*. *Idem.*

Secundo Marte] Ad illud respicit, 'Hic Mars armipotens animos viresque Latinis Addidit.' *Idem.*

22 *Ruat*] Irruat. *Idem.*

Clausa mania] Ad quæ in extremis solent adfecti confugere. *Idem.*

Tegunt] Militare verbum, et inde *tegmen* pro scuto. Sallust. Jugurth. 'neque virtus neque arma satis tegere,' id est, tegebant: Iterum; 'armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia tegi.' *Cerda.*

23 *Quin*] Quinetiam. *Servius.*

Ipsis] In *ipsis*. *Aggeribus* autem munitionibus, sed abusive. In muris autem ideo, quia ait supra, 'Ignaros deinde in muris, Martemque cientes.' *Idem.*

Prælia miscent] Hoc quoque verbum militare. Apollonius l. ii. *χερσιν χεῖρας ἐμυξε*: manus manibus miscuit. ibid. *Ἀμαζονίδεσσιν ἐμυξαν δοῦλον*: miscuerunt pugnam cum Amazonibus. *Cerda.*

24 *Aggeribus*] *Agger* proprie dicitur terra illa, quæ, vallo facto, propius ponitur: sed abusive et muros et munimenta omnia *aggerem* dicimus: sicut modo, *Aggeribus mærorum*, pro munimentis. *Mærorum* antique ait pro *murorum*. Nam veteres pleraque eorum, quæ nos per *u* dicimus, per *æ* diphthongon pronuntiabant: hinc est *mærorum*, pro *murorum*. Et e contra *punio*, pro *pænio*, quod verbum a *pæna* venit. Hinc est, 'Punica regna vides:' cum *Pænos* ubique legerimus: hoc autem facit Græca orthographia. Nam quam nos *u* habemus, illi diphthongon habent *ou*: et ideo putarunt posse pro hac litera, diphthongon poni, licet aliam. *Serv.*

Aggeribus mærorum] Præteribo *aggeribus* et *atgeribus*, ut habetur in exemplaribus antiquis. Illud missum

non faciam multos auctoritatem *Servii* secutos *mærorum* per *æ* diphthongum scriptitasse. Nam omnino esse quædam nomina ait *Probus*, quæ a literam in *æ* literas convertant. Ut puta *mærorum mærorum*, et cætera talia. In Romano tamen codice, in Mediceo, in Porcio, et plerisque aliis manu scriptis *mærorum* per *u* notatum. Plura vero super hoc videris apud *Servium*. *Pierius.*

Mærorum] Legunt alii *mærorum*. Possunt. Sed ex vet. lib. *mærorum* retinui, et ita etiam *Servius* legit. Sane veteres, *æ*, enunciabant pro *u*. Sic *cæerator*, pro *curator*, sic *Pænici*, pro *Punici*; sic etiam *ætî*, pro *utî*. Festus in voce *publica* ita ait, 'In ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus ætîer solet.' pro, *utî solet*. Hanc enim veterem Festi lectionem defendunt *Josephus Scaliger*, et *Gifan*. in indice *Lucret.* aitque postremus male emendari *utier*. Sic et olim *lagana* dictum; unde nunc *laguncula*, et *mænire*, pro *munire*. *Plaut. Capt.* 'vinclis mæniti sumus,' pro *muniti*. Sed de *mæris* pro *muris* testis *Lucret.* qui lib. iv. 'exesor mærorum litora circumcitur.' *Idem* l. ii. 'ex imis mænita locis,' non *munita*; ut etiam notat *Paschal.* l. vii. *Cor. cap. 3.* *Varro Ling. Lat. l. v.* 'in arce classicus canat tum, circumque mæros.' *Plaut. Pseud.* 'Oppidum admænire.' *Ennius*, 'rate mærata.' *Cerda.*

Inundant] Implent, et inundare faciunt. *Servius.*

Inundant sanguine fossæ] Antiqui codices plerique legunt *fossas*, ut *Rutuli* sit subjectum. Quam lectionem agnoscere videtur *Servius*, dum ait, 'Inundant, implent, et inundare faciunt:' dicturus nimirum *implentur*, si *fossæ* plurali nominativo legisset. *Pierius.*

Inundant fossas] Ita legunt libri et *Viri* docti fere omnes; non, *fossæ*. Nam *γδ* *Inundant*, active posuit: ut annotat *Priscianus* l. viii. et probat

Fabric. *Taubmann.*

25 *Æneas ignarus abest*] Ne merito videatur pati; neque enim potest videri fecisse bellum, qui factum esse ignorat, aut hoc ipso miserabilis, quia ignarus excessus. *Servius.*

Levari Obsidione sines] Liberari: et oblique per Jovem invidiam commovet in Junonem. *Idem.*

Levari obsidione] Sic contra, *premi obsidione*, in Latinis auctoribus, Livium et Curtium intelligo. *Cerda.*

27 *Nascentis Trojæ*] Invidiose: quia jam ruinis periclitatur, quæ modo nascitur. *Servius.*

28 *Ætolis surgit ab Arpis*] Atqui non est venturus. Unde accipiamus Venerem, non quasi Deam loqui; sed quasi unam de Trojanis: ut in primo, 'Unius ob iram Prodimur.' Item, 'Cæli quibus adnuis arcem.' Ne futura ignorare videatur. *Ætolis* autem *Arpis* sic dixit, ut 'Cumæ Euboicas.' Nam de *Ætolia* Diomedes venit, qui *Arpos* in Apulia condidit. *Idem.*

29 *Mea vulnera restant*] Ut possim denuo vulnerari. *Idem.*

Mea vulnera rest.] Hoc mihi scilicet futurum est, ut iterum a Diomede vulnerer, meque immortalem Jovis filiam expectet casus ille mortali-um armorum. De quo Hom. II. v. *Taubmann.*

30 *Demoror*] Expecto, sustineo, id est, ut Dea mortali-um armis intersim, et ipsa depugnem: et sic dixit 'mortalia arma,' ut in duodecimo, 'vulnus mortale.' *Servius.*

31 *Sine pace tua*] Sine tua benevolentia, sine voluntate tua, sine tua concessione: ut solet dici, 'pace illius dixerim.' Dicendo autem, Si ad Italiam sine Deorum voluntate venerunt, dent pœnam; ostendit, fatum esse absolutum. *Idem.*

Invito numine Troës] Syllepsis est per genus. *Idem.*

32 *Luant peccata*] *Luant*, id est, absolvant. Dicimus autem et *lao.pœnam*, sed melius est *lao peccatum*: nam

peccatum solvitur pœna. Qui enim crimine tenetur obnoxius, pœna eum a pristina liberat obligatione. Contra, *lao pœnam*, non procedit quasi pœna solvatur: auctoritas tamen ista confundit licenter, more, quo solet poni, vel a sequenti quod præcedit, vel a præcedenti quod sequitur. *Id.*

Neque illos Juværis auxilio] Concessivus est modus iste, secundum Probum: namque in artibus non invenitur. Fit autem, quotiens tædio contentionis quasi videmur concedere, quod tamen nolumus fieri; nam hoc loco id agit Venus, ut Iupiter magis præstet auxilium. *Idem.*

33 *Responsa secuti*] Hoc est, si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. *Servius.*

Responsa secuti] Habentur hæc *Æneid.* secunda, tertia, quinta, ore Creusæ, Apollinis, Anchisæ. Nam Creusa, 'ad terram Hesperiam venies.' Apollo consultus in Delo, 'Antiquam exquirite matrem.' Anchises ad filium: 'Gens dura, atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.' *Cerda.*

34 *Superi*] Id est, ut Apollo. *Serv.* *Manesque*] Ut Creusa vel Anchises, vel Hector. *Idem.*

Quisquam] Verecunde: quia contra uxorem agit apud maritum. *Id.*

Quisquam] Cum notet Junonem, tamen *quisquam* dicit: nam *quis*, et *quisquam*, atque etiam *quisquis* utriusque est generis, masculi et feminei. *Cerda.*

35 *Vertere jussa potest*] Ita quidem scriptum est in antiquo codice Vaticanæ bibliothecæ: sed in Romano jura non *jussa* legitur. In Oblongo autem et aliquot aliis, *flectere jussa*: quod a plerisque doctis viris jam receptum est. *Pierius.*

Nova condere fata] Quæ adversus quæ statuit. *Servius.*

6 *Exustas Erycin in litore classis*] Nunc per ἀντικατηγόρων ad accusationem alterius transit; argumentum est enim utrum habeat voluntatem

nocendi, quæ nocuit. *Erycin* autem in *titore*, secundum opinionem suam dixit. Nam alii apud Cajetam dicunt exusta navigia; unde et *Cajeta* dicta est ἀρδ τοῦ καλεσθαι. Quamvis quatuor naves exstæ sunt, hæc tamen exaggerat. *Idem*.

37 *Quid tempestatum regem*] Ubi que repetam subaudiendum est. *Id.*

Tempestatum regem] Æolus. Plin. III. 9. rationem adducit, cur Æolus rex tempestatum; nam regnavit in Strongyle, quæ flammæ eructat, 'e cujus fumo quinam flatu sint venti in triduum prædicere incolæ dicuntur; unde ventos Æolo paruisse existimant.' Hic capies versum illum Severi in Ætna: 'Insula, cui nomen facies dedit ipsa rotunda.' Nam στρογγύλος, rotundus est, sed de rebus et regno Æoli latius Æneid. I. *Cerda*.

Ventosque furentes] Ab hoc furore dicti *phrenetici*, a Varrone in Marcip. 'Venti ab axe frigido tum eruperant Phrenetici Septentrionis filii, Secum ferentes tegulas, ramos, syros.' Vide Hippocratem lib. de Flatibus discriminantem inter flatum, aërem, ventum. *Idem*.

38 *Æolia excitos*] Vid. supra ad I. 55. *Emmenes*.

Actum nubibus Irim] Impulsam, scilicet ut persuaderet matribus incendium navium. Aut secundum præceptum artis Rhetoricæ, rem unam in duas divisit, ut latius pateret rei acerbitas interposito alio crimine; nam per *Irim* naves exstæ sunt. Sed melius est (ut non sit iteratio) ad Turnum missam *Irim* intelligere: nec nos movent ordo conversus. Solent enim graviora in principiis et in fine secundum artem Rhetoricam poni. *Servius*.

Nubibus] Per nubes. *Idem*.

Actam nubibus Irim] Æn. v. 607. et Æn. IX. 2. *Taubmann*.

39 *Manes movet*] Æn. VII. 312. *Idem*.

Intentata] 'Awelparos: vide Victor.

XXXI. c. ult. *Idem*.

40 *Sors servam*] Id est, regnum: nam per sortem inter se fratres Jupiter, Neptunus, et Pluton mundi regna dividerunt: quæ Janno præter Inferos in Trojanorum perniciem moverat. *Servius*.

Superis inmissa] Ac si diceret, Non jam Trojanis, sed Diis. Respexit autem ad illud, 'Et cæli convexa per auras.' *Idem*.

Superis] Nescio cur *Servius* explicet, *Diis*: quod frigide elicit ex illo I. VII. 'et cæli convexa per auras.' Veri hic *superi* sunt homines, qui ita dicti cum relatione ad Inferos. Virg. Ge. IV. 'Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras:' quo loci vide me. Et quidem statim se Poëta explicat, cum adjicit, 'medias Italum bacchata per urbes.' *Cerda*.

41 *Alecto*] Commoverat superos, ventos, fluctus, terras, homines. Restabant autem Inferi, sed et hos nuper movit. *Donatus*.

Bacchata per urbes] Non vagata, sed *bacchata*, id est, perfurit: et bene *bacchata*, quia per simulationem sacrorum Liberi patris, matres egerat in furem. *Servius*.

Urbes] Lavinium, Ardeam, et alias, e quibus conducti milites. *Cerda*.

42 *Super imperio*] Id est, de imperio: et quasi de salute sua se dicit laborare. Est autem verecunda petitio et obliqua, per quam magna Jovi invidia commovetur, qui imperium Trojanis promiserat. *Servius*.

Speratimus ista] Absolute dixit, *Idem*.

44 *Tua conjunx*] Oblique hactenus in eam locuta est: nunc doloris necessitate compellitur, ut eam nominet. *Donatus*.

Conjux Dura] Hic distinguendum, ne incipiant esse duo epitheta, 'dura fumantia excidia.' *Dura* autem debere distingui ipse ex persona Junonis ostendit. 'Quæ dura potentia nostra egit?' Et mire *conjux*, quasi vitium mariti sit. *Nulla* autem regio

invidiose dixit, ut supra, 'Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis:' cum a sola arceantur Italia.

Servius.

Per versæ, genitor, fumantia Trojæ] Cum dicimus, 'Rogo te per Deos,' hoc videmur dicere, Memineris religioni curæ esse petitionem meam: sicut in primo expressit, 'At sperato Deos memores fandi atque nefandi.' Cum autem dicimus, 'Rogo te per miseras meas,' videmur dicere, Memineris ab eo te rogari, qui miseras pertulit: ut ad misericordiam, qui rogatur, miseriarum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, ut commemoratione Trojanæ infelicitatis impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adjuratur Jupiter per excidia Trojanorum. Sallustius in primo, 'Postremo ipsos colonos per miseras et incerta humani generis orare.' *Fumantia* autem, quæ fumaverunt, non enim nunc fumant. *Id.*

Fumantia] De urbe Troja Euripides Hecub. ἡ νῦν καπνοῦραι: quæ adhuc fumat. De præsentī quoque Æn. III. 'fumat Neptunia Troja.' Ita videmus representatur clades, quam si diceretur de elapso tempore. *Cerda.*

47 Incolumem Ascanium] Ideo Venus pro Ænea non petit hoc loco: non, quia pro eo non movetur; sed aut quia scit, eum celerius esse moriturum; aut quia soli Ascanio debetur imperium et summa rerum: ut, 'Cui regnum Italiæ, Romanaque tellos Debentur.' *Servius.*

48 Æneas sane] Quidam sane pro valde accipiunt: ut, Cicero pro Quintio, 'Sane cæterarum rerum paternarum et prudens et attentus.' *Id.*

Ignotis jactetur in undis] Per ignota maria continet errores. *Donatus.*

Æneas sane ignotis jactetur in undis] Et sane et undis in plerisque omnino codicibus habetur. Sed Romanus codex antiquissimus, et qui apud me est, 'Æneas procul ignotis' legunt: atque etiam pro undis, oris, in vete-

ribus aliquot exemplaribus inveni. Et est concessio amaritudinis plena, 'Æneas procul ignotis jactetur in oris,' dum tantum liceat mihi Ascanium in urbibus meis, aut *Amathunte*, aut *Papho*, aut *Cytheris* incolumem servare. Magis tamen placet undis, ut adludat obiter ad futuram Æneæ mortem. Ut in quarto, 'Cadat autem diem, mediaque inhumatus harena.' *Pierius.*

50 Diræ pugna] In antiquissimo codice, *duræ*. Sed in aliis omnibus *diræ*. *Idem.*

51 Est Amathus] Amathus et Paphos Cypri insulæ civitates sunt. *Amathus* ab Amathonte. *Servius.*

Celsa Paphos] Antiqua Paphos, quæ nunc *Palapafos* dicitur, in excelso fuit posita, ex quo loco ædificia, permitte pace, in littus deducta sunt. *Idem.*

Cythera] Insula est contra Laconicam, Veneri consecrata. Dicimus autem hæc Cythera, sicut hæc *Solyma*, hæc *Artaxata*. *Idem.*

Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera] In exposita Palatino codice legere est, 'Est Amathus, est celsa Paphos, atque alta Cythera.' Cui lectioni secretior ille codex majoribus literis perscriptus, non nihil adstipulatur, quamvis in eo sint literæ aliquot inversæ. Adjuvat etiam id, quod inferius Juno eadem argumenta retorquens ait, 'Sunt alta Cythera.' Sunt vero codices antiqui, ubi *Amathos* scriptum sit. Sed enim *Ἀμαθὺς* Græce dicitur: et eodem modo proferunt Latini, ejusdem diphthongi *ovs* servato sono. *Pierius.*

52 Idaliæque domus] *Idalium*, civitas Cypri est: et hic *Idaliæ* dixit, cum ipse dixerit, 'Aut super *Idalium*.' *Servius.*

Idaliæque domus] *Domum* hoc loco accipio pro templo Veneris, quod situm in Idalio, quæ vocis hujus acceptio creberrima. Cicero libro secundo de Natura: 'Concinneque, ut multa, Timæus, qui cum in historia dixisset,

qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo.' Hom. Il. vi. *διθύρας λεποῖο δόμοιο* : *fores sacræ domus*. Val. Flaccus primo Argonaut. 'Stat casta cortina domo,' de templo Phœbi. Cyrillus Alexandrinus explicans illud Michæ cap. 3. *τὸ ὅρος τοῦ οἴκου*, *mons domus*, ita ait : *τοῦτέστιν, ὃ ἐφ' ὑψηλοῦ γηλόφου νεός* : hoc est, in sublimi colle templum. Quin *ναοί* apud Græcos, id est, *templa*, dicuntur *παρὰ τὸ valeiv*, ab habitando. Itaque præclare Virgilius octavo Æneidos 'habitat Deus' quem locum vide. *Cerda*.

Inglorius] Sine triumphis, immemor gloriæ. Cicero in Tusculanis : 'Quæ de vita inhonorata et ingloria dici solent.' *Servius*.

53 *Exigat hic ævum*] Antiqua pleaque exemplaria *exiget* indicandi qualitate legunt: non in deposcendi figura. Nam illud, 'Magnâ ditione jubeto Carthago premat Ausoniam,' separatim est membrum per concessionem. *Pierius*.

Ævum] Hic vitam, alias ætatem. *Servius*.

Exigat ævum] Lucretius l. iv. 'et ut sterili Venere exigit ævum.' *Ursinus*.

54 *Carthago premat Ausoniam*] Militare verbum. Stat. Theb. vii. 'Jam pronis Gradvus equis Ephyrea premebat Litora.' Infra, 'arva aliena jngo premere.' Cui verbo respondet *τελπω*, quo sæpissime Homerus utitur, ut cum ait Iliad. vi. *τελπονσι δυσόνομοι υἷες Ἀχαιῶν*. Ibidem : *τελπεσθαί Τρώας*; et sæpe. *Cerda*.

Nihil urbibus inde Obst. Tyriis] Id est, ab Ascanio Tyrii nihil timebunt: et verum est; nam Scipio vastaturus est Africam. *Servius*.

Quid pestem evadere belli Juvit] In fine jam agit miserabiliter, sicut egit in principiis. Nam hoc præcipit ars Rhetorica, ut epilogi et principia

pari argumentatione tractentur. *Pestem* autem incendium significat: ut, 'Et toto descendit corpore pestis,' cum de navibus loqueretur incensis. *Idem*.

Pestem evadere belli] Pestem in re bellj Livius quoque usurpat l. xxv. 'Fusa extemplo est Romana acies, sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite inessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint: ceteri passim alii alia peste absumpti sunt.' Respondet huic Homericus *δλεθρος*, ut Iliad. vi. *τῶν μὴ τις ὑπεκφυγοί αἰὲν δλεθρον*: *Horum nullus efugiat gravem pestem*. Quod Homerus dicit *ὑπεκφυγεῖν*, Virg. *evadere*: quod ille *δλεθρον*, hic *pestem*. Ita Joseph. Bell. vii. 21. *κίνδυνον δλεθρον*. *Cerda*.

56 *Fugisse per ignis*] Exprimit quid sit pestem belli evadere. *Servius*.

Medios fugisse per ignes] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio et nonnullis aliis antiquis *medium* legitur: quod multo magis placet. *Pierius*.

57 *Exhausta pericula*] Ut in quarto Æneidos, 'bella exhausta.' Summa laus Æneæ, quippe qui labores exhausserit, non tantum delibavit: qui 'ipso periculo angustior factus,' quod de Augusto Florus l. iv. *Cerda*.

58 *Recidivaque Pergama*] Renascentia. Tractus est autem hic sermo ab arboribus, quæ aliis sectis repullulant: ergo illud *solum recidivum* dicimus, quod postea renascitur: unde modo 'recidiva Pergama,' quæ sunt ab his, qui superstites sunt Trojanis periculis. *Servius*.

Recidivaque Pergama] *Recidiva* quidem in multis habetur exemplaribus tam recentibus quam vetustis; tractum sermonem de arboribus, quæ aliis sectis repullulant, ait Servius. Qui quidem longe eruditius mihi videtur exposuisse alibi, 'post casum restituta,' eo versu, 'Et recidiva manu posuisssem Pergama victis.' Ut enim a *cado cadicus*, ita a *recido residicus*,

quod si a *cado*, *seco*, deduceretur, secunda syllaba produci deberet. His tamen ita disputatis, et codex Romanus, et alter pervetus, qui apud me est, *rediviva* legunt. Quod non ita proprie dictum nonnulli putant. Sextus tamen Pompejus, ubi *rediricum* esse, ex vetusto renovatum exponit, exemplum ex Cicerone citat lib. primo in Verrem: 'Utrum existimatis minus operis esse unam columnam efficere ab integra novam nullo lapide redivivo.' Ita enim est in antiquo Pompeji codice. *Pierius*.

Recidiva] Redeuntia: et duco a verbo *cado*; non ab *cado*, nam pugnaret mensura carminis. Itaque *reciditum* est, quod iterum accidit: neque audio Grammaticos aliter explicantes. Nam necessario in Virgilio ita est vox ista accipienda, vel ex illo libri septimi: 'Fnestæque iterum recidiva in Pergama tædæ:' et Virgilius nihil aliud dixit, quam quod Propert. iv. 1. 'et Troia Ronia resurges.' Iterum: 'Arma resurgentis portans victricia Trojæ.' Et libro primo Æn. 'illic fas regna resurgere Trojæ:' et Ovid. Fast. 1. 'eversaque Troja resurges.' *Cerda*.

Recidiva] Vide Æn. iv. 344. et Æn. vii. 322. *Taubmann*.

59 *Nom satius*] Deest fuit. *Serv*.

Cineres patriæ insedisæ] Sic in quarto: 'Dulcesque meorum Reliquias colerem.' *Idem*.

60 *Atque solum, quo Troja fuit*] Sic in tertio, 'Et campos ubi Troja fuit.' *Idem*.

Xanthum et Simoënta Redde oro miseris] Ambiguum est utrum dicat, redde nobis re vera antiquam Trojam, an terras alias ad similitudinem Trojæ. Nam novimus hanc fuisse consuetudinem, ut advenæ patriæ suæ sibi imaginem redderent: ut, 'Effigiem Xanthi, Trojamque videntis.' Bene ergo Venus medio usa est loquendi genere, ut utrumque significaret, et antiquæ Trojæ redi-

tum, et imperium Italiæ, quod Trojanis Juppiter ad similitudinem Trojæ fore promiserat: et magis hoc est, quod latenter desiderat atque petit. *Idem*.

Xanthum et Simoënta] Vel revera Trojam antiquam petit; vel, quod Turnebus putat melius, sedes certas et coloniam, quæ antiquæ patriæ imaginem habeat. ii. 21. *Taubmann*.

61 *Iterumque revolvete casus*] Si ad Trojam vis referre, sic dic: Nobis redde Trojam per naufragia et pericula, id est, patiamur denuo quæ pertulimus, duntaxat nobis Troja reddatur. Si vero ad Italiam vis referre, sic intellige, Redde nobis Italiam, et libenter repetimus ea, quæ in Troja pertulimus. *Servius*.

Casus da, pater, Iliacos] Reddantur nobis errores pristini, dummodo præsentia bella vitemus. *Idem*.

63 *Acta furore*] Ergo injuste commota. *Donatus*.

Quid me, &c.] Ostendit Juno se invitam cogi: nam nihil rumpitur nisi magna violentia. *Idem*.

Alta silentia, &c.] Juno ubique silens inducitur. Unde ei oratio, nisi ex nimia necessitate, non datur: unde est, 'Acta furore gravi.' Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' Et notandum, quia sigillatim dicta Veneris hac oratione solvuntur. *Silentia* autem *rumpere*, loqui proprie dictum. Sciendum enim quod *vocem rumpere*, est tacere. Unde apparet usurpatione dictum esse, 'Composito rumpit vocem,' id est, loquitur: nam *vocem rumpere*, silere est: *silentium rumpere*, loqui. *Servius*.

Alta silentia cogis Rumpere] Lucretianum e l. iv. 'Affirmant vulgo taciturna silentia rumpi.' Horat. Epod. v. 'Sed dubius unde rumpere silentium.' Vide quæ jam secunda Æneide ad illud, 'composito rumpit vocem.' Nugatur in explanatione loci hujus Servius. Nam *vocem*

rumpere, non est tacere, ut ille affirmat. Notat tamen, Junonem solitam induci silentem, neque loqui nisi coactam: unde et Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' *Cerda*.

Silentia rumpere] *Vocem rumpere*, est tacere, auctore quidem Servio. Vide Notas *Æn.* II. ad vs. 129. *Taub.*

Alta silentia cogis rumpere] Vid. *Erythræum* voce *Rumpere*. *Emmeness.*

64 *Obductum dolorem*] Celatum jam, et diuturna cicatrice coopertum: nam *obduci* vulnera dicuntur, quæ cicatrice clauduntur. *Servius*.

65 *Ænean hominum quisquam*] Ad illud, 'Quæ superi manesque dabant:' et celans quæ facta sunt, ea, quæ non sunt facta, commemorat. Nam non *Æneas*, sed *Turnus Junonis* instinctu bella commovit. *Idem*.

Ænean, &c.] Nititur colorare falsa: nam *Æneas* bellum non movit, sed instinctu Junonis Latini. *Donatus*.

66 *Sequi*] *Petere*: ut, 'sidera voce sequentem.' Utitur autem replicatione rerum objectarum: post enim sequitur resolutio. *Servius*.

67 *Italiam petiit fatis auctoribus*] In codicibus nonnullis admodum vetustis legere est, 'Italiam fatis petiit auctoribus.' Quod nonnulli putarunt (literam posse reddere syllabam communem, quoniam ejusmodi scansionis ratio cæsurae debeatur. Ut apud Ovidium *Metam.* VII. 'Dissimilemque animum subiit Æta relictus': quod imperite nonnulli depravarunt, qui 'subiit pater Æta relictus' legendum censuere: ignari nomen *alphæus* in eam formam contrahi non posse. Aliquot ex iis codicibus, qui *petiit auctoribus* habent, *petit* unico i scribunt: sed id longiore linea notatum, ut duorum vicem subeat. Ut *inferi* Choriambici dimensione unico i notatum in antiquo lapide legi, quem C. Curtius, C. L. Antiochus pater, et Aricina Nais mater Basso filio posuerunt: ita cultus est:

DEBIT HOC NATVS NOBIS
PRAESTARE DVOBVS,
VT CINERES PATRIOS DEDERET
INFERIS. *Plerius.*

Italiam fatis petiit auctoribus] Producitur hoc loco ultima syllaba in *petiit*. Similia exempla vide apud Nic. Heinsium ad Ovid. *Metam.* I. 114. *Emmeness.*

Fatis auctoribus] Num hic responsis? quia hoc sequitur. *Servius*.

Fatis auctoribus] Ab jure sumpta locutio: 'ut, 'auctor ego audendi;' et, 'auctor Apollo.' Est in jure auctoritas, veneratio quædam, ac dignitas, cui credendum sit. Vide Simonem Schardium. Ideo 'auctoribus fatis,' quibus religiose credendum, et venerabunde. *Cerda*.

Esto] Modo est concedentis adverbium, nam Græcum est. Illo autem loco verbum est, 'Esto nunc, Sol, testis.' *Servius*.

68 *Cassandræ impulsus furiis*] Bene *furiis* plurali numero, quod de vaticinantibus non dicitur; ergo ut videantur merito esse decepti, qui *Cassandræ* insaniam crediderunt: quod nunc falso a Junone dicitur, sicut ex verbis probatur Anchisæ, qui ait, 'Aut quem tum vates Cassandra moveret?' *Idem*.

Num linquere castra] Illa ait, abest: hæc ait, relinquit, ut ipsi adsignet culpam: et est status finitivus, non tam dicendum abisse quam reliquisse. *S.*

69 *Vitam committere ventis*] Non qui enavigavit hoc dixit, sed *ventis*, id est, incertis et inanibus rebus. *Id.*

70 *Num puero summam belli*] Quod Venus ad miserationem, hæc ad indignationem posuit: et est aggeratio ab ætate. *Idem*.

Num puero] Hoc quoque falsum est: nam senioribus rem reliquit, et pugnam committere vetuit. *Donatus*.

Summam belli] Julius libro primo Civil. 'summa ei belli administrandi permittitur.' Vellejus: 'Summam Imperii alicui tradere.' In his omni-

bus subaudienda *res*. Nam Livius libro quadragesimoquarto: 'Summæ rei discrimen detrectare.' Est autem locutio sumpta a re pecuniaria, ut liquidum ex infinitis locis Pandectarum. Tantum profero verba legis 5. tit. 1. l. xvii. 'Servo quoque dominas si præceperit, certa summa rem vendere, ille minoris vendiderit,' &c. Hinc locutionem sumpsit Lucretius libro quinto: 'Sicut summarum summa est æterna:' et l. vi. 'Nil sint ad summam summæ totius omnem.' C.

71 *Tyrrhenamque fidem*] Inire societatem cum inimicis gentibus Turno. *Fidem* autem auxilium petens, an *fidem* sacramentum, quod adhibetur ad belli societatem? *Agitare* autem ad gentes pertinere melius est. Ergo *Tyrrhenam fidem* extrinsecus accipiendum invocare, aut petere: aut certe disrumpere fœdera, quæ Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum sane, Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. *Servius*.

Fidem] Opem et auxilium: ut hoc exponit Don. ad illud Terent. Andr. act. iv. 3. 'Dii vestram fidem!' *Taub.*

Gentes quietas] Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietæ, propter illud oraculum, 'Externos optate duces.' *Servius*.

72 *Quis deus in fraudem*] Interrogatio. *In fraudem* autem, periculum: ita enim in jure lectum est, 'Fraudi erit illa res,' id est, periculo. *Idem*.

In fraudem] Id est, in damnum. *Servius* ait Juris verbum esse, et hic periculum significare: quod tamen negat Connanus J.C. atque, *fraudem* nusquam in Jure poni pro periculo, sed ubique pro damno. Ita Cic. pro S. Rosc. Am. 'Id erit ei fraudi,' id est, pœnæ, odio, damno. *Taubmann*.

Que dura potentia nostra] Ad illud respicit, 'Si nulla est regio Teucris, quam det tua conjunx Dura.' *Sero*.

73 *Ubi hic Juno*] Melius, quam si dixisset *ego*, ut, 'Degeneremque Neoptolemum narrare memento.' *Id.*

Demissaque nubibus Iris] Hom. πέρυ-

ψαι. Noster commodius *demissa*, quia ex alto. Sic in exitu *Æn.* l. ix. 'Aëriam cœlo nam Juppiter Irim Demisit:' et in exitu v. 'Irim demisit Olympo.' Quod si aliquando *misit*, addit alibi præpositionem, ut in v. et ix. 'Irim de cœlo misit:' pari consecutione in ix. 'detulit in terras,' loquens de Iride. Addit *nubibus* quæsite, nam nubes sunt Junonis. *Cerda*.

Nubibus Iris] Propter illud, 'Aut actam nubibus Irim.' *Servius*.

74 *Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis*] Rhetoricum est. Nam quotiens aliqua non possumus solve, paria opponimus: quod nunc Juno facit: nam negare non potest, nec solve: quia obsidentur Trojani. Unde dicit, indignum est Trojanos obsideri, aliena eos matrimonia præripere dignum est. Sic in Bucolicis, 'Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo, Tris patent cœli spatium non amplius ulnas,' quod quia non potuit solve, et ipse objecit, 'Dic quibus in terris inscripti nomina regum Nascantur flores.' *Idem*.

75 *Nascentem*] *Ἰνδολογίς*. *Idem*.

76 *Cui Pylæus avus*] Comparat genus Turni Æneæ, dicens etiam Turni avum Deum esse. Varro *Pylæum* et *Picum* infantium Deos esse ait, eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur an utilis sit qui natus est. Piso, *Pylæum* dictum, quia pellat mala infantiae, sed *Pylæus* idem *Stercutius*, ut quidam dicunt, qui propter pylæum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est. Si ergo proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercuti Picus, Pici Fannus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur poeta. *Idem*.

Cui Pylæus avus] Per comparisonem Æneæ et Veneris, et sui et Turni extollit causam suam, et deprimat adversariam. *Donatus*.

Cui Pylæus avus] Comparat genus Turni cum Æneæ: vide infra, vs.

619. *Taubmann.*

Diva Venilia mater] Hoc ad Veneris obtrectionem dicit, 'Diva Venilia mater.' Nam *Venilia* Nympha est. *Pilumnus* autem *avum* Turni ideo dicit, ut a vicino nobilis genere esse videatur, sicut est *Aeneas*. Nam paulo post dictura est ipsa Juno, 'Pilumnusque illi quartus pater.' Sane hanc *Veniliam*, quidam *Salaciam* accipiunt, Neptuni uxorem. *Salaciam* a salo, *Veniliam* quod veniam det exigentibus. *Servius.*

77 *Atra face*] Sævo bello: et belli definitio est. Nam non facibus Trojani pugnaverant, sed ferro, id est, bello. *Idem.*

Face atra] Id est, bello sævo. *Atrum* etiam Turneb. iv. 16. exp. infestum, dirum, perversum et injustum: quod *niger color* sit infaustus. *Taubmann.*

78 *Avertere prædas*] Invidiose, nam nihil rapuerant. *Servius.*

Avertere prædas] Verbum juris, pro furari, et rapere. Vide *Brissou*. de verb. significat. et *Schardium* in *Lexico juris*. *Statius Theb.* iv. 'Sidonias avertere prædas.' *Pand.* l. XLVII. tit. 9. leg. 3. ubi, Ego existimo *aversores* proprie dici, qui furantur pecora, ut qui illa avertant ad locum alium. Nam *Virg.* ipse l. VIII. 'Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros Avertit, totidem forma superante juvenas.' Inde explico illud l. I. 'Non nos aut ferro Lybicos populare Penates Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas.' *Cerda.*

79 *Legere*] Furari: unde et *sacri-legi* dicuntur, qui sacra legunt, hoc est, furantur. Alibi, 'Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper.' *S.*

Gremiis abducere pactas] Id est, sponsas. Nam ante usum tabularum, matrimoniis cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant, se consentire in jura matrimonii, et fidejussores dabant. Unde et admissum est *sponsum* et *sponsam* ut dica-

mus a spondendo. Cæterum proprie *sponderi* puellæ est: ergo *sponsus* non qui promittitur, sed qui spondet et sponsores dat. Sane exaggeratio est nimia in eo, quod ait, 'gremiis abducere:' tanquam jam uxores. *Servius.*

Gremiis abducere pactas] *Pactas*: Sponsas: ut respiciat legis *Julia* providentiam, et *Divi Severi* et *Antonini* inscripta, quibus in sponsam admissa stupra vindicantur: quod nec matrimonii qualecunque, nec spem matrimonii violare permitterent. *Germ.*

80 *Pacem orare manu*] Propter, 'Centum oratores augusta ad mœnia regis Ire jubet.' *Servius.*

Pacem orare] *Æn.* VII. 153. De hac proœthesi *Scal. Poët.* III. 71. *Taub.*

Præficere puppibus arma] Propter illud, 'Scuta virum fluvio pictasque innare carinas.' Scilicet quando ad petenda auxilia navigavit. *Servius.*

Præficere puppibus arma] In aliquot antiquis codicibus legere est, et *præficere*. Quod hoc loco videtur emphasis habere. *Pierius.*

82 *Proque viro nebulam*] Injuriose pro viro rem inanem dicit, aut quando eum *Venus* a *Diomede* liberavit, vel *Neptunus* ab *Achille*, quod *Veneri*, quia in ejus gratiam factum est, imputatur. *Servius.*

Proque viro] *Il. E.* ubi eum *Venus* a *Diomede* liberat: item *Il. T.* ubi, in gratiam *Veneris*, *Neptunus* eundem ab *Achille* liberat obventu nebulæ. *Taubmann.*

Ventos inanes] Vacuos: et est nebulæ definitio. *Servius.*

83 *Et potes in totidem classem convertere Nymphas*] Licet hoc *Mater Deum* fecerit, tamen *Veneri* imputatur. Aut, quia dicunt ipsam esse *Matrem Deum*. *Idem.*

84 *Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est*] Confessio est; non enim negat se juvisse, sed attenuat dicendo *aliquid*. *Idem.*

Nos aliquid] Extenuat factum

suum: verum Venus affuit causæ, cui Dii et fata favebant. *Donatus.*

85 *Æneas ignarus abest*] Ea quæ solvere non possumus, inridemus: ut hoc loco. Sic in Bucolicis præmisit, 'divini opus Alcimedontis:' postea per irrisiōem, 'Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit.' *Servius.*

86 *Est Paphus, Idaliūque tibi*] Pari amaritudine Juno eadem ad Jovem apud Stat. Theb. 'sunt impia late Regna tibi:' ubi multa ejus orationis adumbrantur ab istis Virgilianis. *Cd.*

87 *Gravidam bellis urbem*] Alibi 'Populosque feroces Contundet.' *Urbem* autem provinciam dicit, quo modo, 'Italiam quæro patriam.' *Serv.*

Gravidam bellis urbem] Supra, 'gravida imperiis.' Sic et Græci transferunt, nempe et Nonnus, ἀμπλακίης ἐγκύμονα κόσμον: et Epig. πᾶλον εὐόπλου ἔγκυον ἡσυχίης et ὀπλοτόκον Ἰππορ et Ἰσθρίαν σιδηροτόκον *Plutarch. Germanus.*

Gravidam bellis, &c.] Ducit metaphoram ab feminis gestantibus uterum. Sic *Durateus gravis* dicitur sexta Æneide, quasi prægna. Vide eum locum. An in voce *urbem* intelligat Italiam, ut vult *Servius*, an vere urbem Latini, ut ego volo, ad rem nihil. In illis, *corda aspera*, allusum ad militarem Italiæ ferocitatem, quam fuisse *Numanus* extulit l. ix. ab illo, 'Durum ab stirpe genus,' &c. *Cerda.*

88 *Nosce tibi fluxas*] Status relativus, per quem ostendit, Venerem magis Trojanis causam fuisse periculorum. *Fluxas.* Molles, quæ possent etiam sine inimicis perire. *Res* ergo *fluxas*: rempublicam fluxam dicit; vel *fluxas*, labefactatas. *Servius.*

Res vertere fundo] Νεῖδθεν, ἐκ πύθμενον, *Soph.* in Trachin. *Lucr.* l. iii. 'et in summo pietatem evertere fundo.' *Germanus.*

89 *Qui Troas Achivis*] Ideo masculinam genus posuit, quia Dei *Arse-notheis* sunt, ut dictum est supra: ideo dicit *qui*, de Venere; et in sub-

auditione ponuntur ea, quæ non possumus dicere aperte. *Servius.*

90 *Consurgere in arma*] *Pro consurgendi.* Infinitus modus verbi, pro participio. *Idem.*

91 *Fœdera solvere furto*] Legitur in historiis, quod Trojani cum Græcis fœdus habuerunt. Unde etiam receptus est Paris hospitio, et sic commisit adulterium. Ergo 'fœdera solvere furto,' est amicitias adulterio dissipare: nam *furtum* est adulterium: ut, 'et dulcia furta:' an quod *Paridem* victimam a *Menelao* subripuit mortui? an quod *Pandarus* dissipavit, ut sit, per furtum? Et eversi *Ilia* hæc est vera causa: nam fœdera, quæ inter Græcos et Trojanos fuerunt, ita soluta sunt. *Hercules* cum, expugnato *Ilio*, filiam *Laomedontis* *Esionam*, *Priami* sororem, *Telamoni* dedisset, profecti sunt legati cum *Priamo*, et eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus, se eam habere jure bellorum. Unde commotus *Priamus* misit *Paridem* cum exercitu, ut aliquid tale abduceret, aut uxorem regis aut filiam: qui, expugnata *Sparta*, *Helenam* rapuit. Hinc ergo *Virgilius* utrumque tangit: et istam historiam, quam modo diximus; et propter judicium *Paridis*, quamvis fabula sit illa res, et a poetis composita. *Id.*

92 *Me duce*] Quæ graviora sunt argumenta in fine servat. *Donatus.*

Dardanius] Non propter injuriam *Æneæ* hoc posuit, qui *Dardanus* dicitur: nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam communicaret *Æneæ*. *Servius.*

Me duce Dardanius, &c.] Recte putat *Ursinus* allusum in hoc tractu ad versus, qui habentur Il. ultima per initia, ubi fit mentio *Paridis*: 'Ὅς νεκρῶσσε θεᾶς, ὅτε οἱ μέσσαυλον ἴκοντο. Et insuper, Τὴν δ' ἦψεν, ἣ οἱ πόρε μαχλοσύνην ἀλεγεινὴν. *Cerda.*

Spartam expugnabit] De historia est. Nam cum sollicitata *Helena* *Parin* sequi nolisset, egressus ille civitatem

obsedit: qua eversa, Helenam rapuit: unde postea recipi meruit a marito. *Servius*.

93 *Tela dedi*] Aut bello, aut amore Alexandri. *Idem*.

Focique] In antiquis fere omnibus *fovere* legitur, non inepte. *Pierius*.

Cupidine] Eo scilicet, quo in amore Paradisi Helena compulsa est. *Serv.*

94 *Tunc decuit*] Similis locus iv. 'Tunc decuit cum sceptrum dabas:' et Plaut. in Trinum. 'Sero, atque stulte prius quod cautum oportuit,' &c. In clade Solymorum paria multa, ubi ab obstinatis Titi mandata non audiuntur invitantis ad pacem, ac propterea rebus jam perditis, qui confugiunt ad misericordiam, occiduntur. *Cerda*.

Decuit metuisse] Optima est elocutio; nam utrumque præteriti est temporis. Si enim dixeris, 'Decet metuisse,' incongruum est, quia *Decet* præsentis est, *Metuisse* præteriti. *Servius*.

Sera] Pro *sero*: ut, 'Nec sera comantem Narcissum.' *Idem*.

95 *Irrita*] Vana, substantiam non habentia. *Idem*.

Jactas] Ventilas. *Idem*.

96 *Orabat*] Loquebatur. Unde et *oratores* dicti sunt: nam *rogabat* si dixeris, non procedit, quia magis convitiabatur. *Idem*.

97 *Adsensu vario*] Quia pars Veneri, pars Junoni favebat. *Idem*.

Ceu flamina printa, Cum deprensa fremunt silvis] Non subito deprensa, sed aut in silvis detenta, aut intellecta. *Idem*.

98 *Et cæca volutant Murmura*] Non tempestatis facit comparisonem, sed signi tempestatis futuræ. Quadam enim arcana ratione fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Unde ait, 'cæca murmura:' ut, 'cæcique in nubibus ignes,' quorum ratio non apparet: 'Terrificant animos.' Sic in *Georgicis*, 'Contumuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et ari-

dus altis Montibus audiri fragor.' *Id.*

Cæca murmura] Quadam enim ratione arcana fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. *Lucan.* l. v. in persona nautæ: 'Sed mihi nec motus nemorum, nec litoris ictus, Nec placet incertus qui provocat æquora delphin.' *Taubmann*.

100 *Rerum cui summa potestas*] In Romano codice, 'prima potestas.' *Pierius*.

101 *Infus*] Nam cum sibi potestas decernendi sit, aperte loquitur. *Don.*

Eodiciente, &c.] Ait Macrob. *Saturn.* vi. 2. propositos Virgilio ad imitandum hos Ennii versus, 'Mundus cœli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævis undis asperis pausam dedit. Sol equis iter repressit ungulis volantibus, Constitere annes perennes, arbores vento vacant.' Vide etiam, qua majestate dicentem Jovem inducat Statius Thebaide prima: 'mixta convexa Deorum Majestate tremunt, radiant majore sereno Culmina, et arcano florentes lumine postes. Postquam jussa quies, siluitque exterritus orbis, Incipit ex alto.' Non dubium, quin Ennius et alii aspiraverint ad Euripidem in Barchis, ubi loquente Baccho fit silentium: *Σιγήσε δ' αὐθόρ, σίγη δ' ἐβλεψμος νάπη φῶλλον εἶχε· θηρῶν δ' οὐκ ἂν ἤκουσας βοήην*. Tu adi Claudianum *Rapt. l.* ubi mira silentia ad dicentem Plutonem. *Ov. Metam. viii.* de Neptuno, 'movit caput æquoreus Rex, Concussitque suis omnes assensibus undas.' *Cerda*.

Eo dicente] Carpit Macrob. v. 13. Poëtam, quod Jovem nunc demum tanta cum majestate describat, cum tamen i. et iv. et ix. volumine induxerit sine tumultu et absque mundi obsequio loquentem. Sed *Scal. v. 3.* itemque *J. Jov. Pontanus in Anton. p. 151.* summo cum judicio factum esse docent. *Taubmann*.

102 *Tremefacta solo tellus*] Loquente Jove stupor elementorum omnium ostenditur per naturæ mutationem.

Nam et quicquid in æterno motu est, quievit; et contra, terra mota, est, quæ semper immobilis. Unde Horatius, 'Et bruta tellus.' *Servius*.

103 *Tum Zephyri posuere*] In antiquis aliquot, 'Et Zephyri.' *Pierius*.

Zephyri posuere] Salustius, 'Jam repente visus sævire Tagus.' *Servius*.

Promit placida] Id est, premendo reddit placida. *Idem*.

104 *Accipite ergo animis*] Totus hic locus de primo Lucillii translatus est libro, ubi inducuntur Dii habere conciliium; et agere primo de interitu Lupi cujusdam ducis in republica: postea sententias dicere. Sed hoc, quia indignum erat heroico carmine, mutavit; et induxit primo loquentem Jovem de interruptis fœderibus, cujus orationem interruptit Venus: post secuta Junonis verba sunt, quibus redarguit Venerem. Unde nunc Jupiter illud, quod omiserat, reddit, dicens, Ergo, quoniam pacem esse non vultis, ea, quæ sum dicturus, accipite. Et hoc significat versus, qui subsequitur. *Idem*.

Accipite] Non potuit sedare partes; sed sic dimisit, ut nullam præferret, ne aut filiam aut uxorem læderet: seque æquum omnibus pollicitus est. *Donatus*.

Accipite] Antiqui aliquot codices *accipite* scribunt, incolumi præpositi-one. Sed enim antiquissimum est *accipere* cō geminato scribere. Si quidem Velius Longus ait Lucillum instituisse, *accipere* et *accurrere* geminato cō notare. *Pierius*.

105 *Quandoquidem*] Bene dicendæ sententiæ ordinem servat: nam sicut et in Sallustio, et in Philippicis legimus, antequam dicatur sententia, ejus præmittitur ratio: quod hodieque in usu est. *Servius*.

106 *Haud licitum est*] Et licuit dicimus, et *licitum est*: sicut et *placuit*, et *placitum est*. Terentius, 'Ubi sunt cognita, placitæ sunt.' *Idem*.

107 *Quæ cuique est fortuna hodie*]

Specialiter Jupiter pro Trojanis agit, sed hac arte, ut videatur totum pro Junone loqui: et re vera verba pro Junone sunt, sed altius intuens deprehendit Trojanorum favorem. Nam dicendo 'Nulli favebo,' et in stata fore res in quæ sunt hodie, Trojanis se favere significat, quorum ducis adventa statim victoria consequeretur. Et vult nihil valere ea, quæ aut Venns conquesta fuerat de absentia Æneæ, aut Juno de Turni parentibus dixerat, in ejus scilicet commendationem. *Servius*.

Quæ cuique est Fortuna] Non placet quæcumque, ut in vetustis aliquot codicibus habetur. *Pierius*.

Secat] Sequitur, tenet, habet: ut, 'Ille viam secat ad naves.' Unde et *sectus* dicimus, habitus animorum et instituta Philosophorum circa disciplinam. *Servius*.

Secat spem] Ut *Æn. vi. et xii.* 'viam secat.' Scal. iv. 16. Ita et J. Palmerius Spicileg. fol. 63. Præter Servium et Eryth. docet, Virgilium *secare* pro sequi dixisse: unde sint apud Agell. *Sectores*, qui empta sua persequuntur: et *Sectio*, ea ipsa persecutio: ut apud Cæsar. de B. Gall. 'Sectionem ejus universam Cæsar vendidit.' unde et *Seculum* et *Secundus*; et *Secta*, ille nimium habitus animorum et institutum circa disciplinam. At Turneb. xxix. 24. ad illud Horat. Sat. i. 10. 'magnas plerumque secat res;' interdum *Secare*, ait esse transigere, definire, absolvere: ut hic 'Secare spem' sit, quasi desecare et proinde sumere: cum, quicquid desecat, id sibi sumat. Gr. ἀπορρεῖν dicunt. *Taubmann*.

108 *Tros Rutuluse*] In aliquot antiquis codicibus *Rutulume* legitur. *P.* *Fuat*] Id est, fuerit: futuri temporis est verbum defectivum. *Serv.*

Fuat] Antiquum pro *fuerit*. Terent. Hecyr. 'Fors fuat pol.' Propert. Eleg. ii. 33. 'Cum Tyberi Nilo gratia nulla fuat.' Ita legit Josephus Scal.

non fuit, ut in vulgatis. Quam etiam lectionem in Tibullo agnoscit, 'Ferreus ille fuit, qui, te cum possit habere, Maluerit prædas stultus et arma sequi.' Sed hæc vocula affiatim est in veteribus. Ennius in Hectoris Lytris: 'At ego omnipotens te exposco, ut hoc consilium Achivis auxilii fuit.' Pacuvius in Dulocest. 'Responsa explanas, mandat ne mater fuit.' Attius in Bruto, 'Qui recte consulat, Consul fuit:' et in Diomede, 'Argos me referam, nam hic suam nobilis:' id est, ero aut fuero. Usus eadem vocula Lucret. l. iv. 'Quodque aliis cibus est, aliis fuit acre venenum:' et l. v. 'Quanta hæc cunque fuit, tanta hinc videatur in alto.' *Cerda*.

Tros Rutulove fuit] Ab antiquo suo, idem quod *sum*. Plaut. Amphitr. III. 4. 2. 'Nec quisquam tam audax fuit homo, qui obviam obsistat mihi.' et Mercat. v. 2. 3. 'Ecquis nam Deus est, qui mea nunc lætus lætitia fuit.' Facit in præterito *fuvi*: ut ideum in Prol. Pæn. vs. 110. 'Quo genere gnata, qui parentes fuverint.' *Emmeness*.

109 *Sen fatis Italum castra obsidione tenentur*] Sive malo fato Italorum obsidentur castra Trojæ, sive Trojani malo errore, et monitis adversis ad Italiam venerunt: neminem absolvo. Unde propter Amphibologiam sic distingue, *Italum*: et infer, 'castra obsidione tenentur,' scilicet Trojanorum. Ipsi enim obsidentur, non Itali. *Servius*.

111 *Nec Rutulos*] Hoc et de Trojanis dictum accipe. *Idem*.

Solvo] Absolvo: nam Aphæresim pertulit *solvo*. *Monitis* autem *sinistris*, propter 'Cassandræ impulsus furiis.' *Idem*.

Exorsa] Rerum initia, actus hodierni diei: id est, secundum sua cæpta habebit eventum. *Idem*.

Laborem Fortunamque] Periculum, et fortunam, felicitatem. *Idem*.

Sua cuique exorsa laborem, &c.] Ut quisque sementem fecerit, ita metet. Quod quisque intriverit, hoc erit illi exedundum. *Pontanus*.

113 *Fata viam invenient*] Scit enim hoc esse fatale, ut *Aneas* imperet in Italia. Et videtur hic ostendisse, aliud esse fata, aliud Jovem. *Serv*.

Fata viam invenient] Huic sententiæ affinis Livius l. II. 'Nihil aliud opus esse, quam indicî, ostendique bellum: cetera sua sponte fata, et Deos gesturos.' Germanus huc confert illud Eurip. in Medea: τῶν δ' ἀδοκῆτων πόρον εἶπεν *beds*: Deus viam invenit earum rerum quæ sunt inopinata. Huc etiam possunt spectare quæ Erasmus conjungit Chil. 2. Cent. 3. cap. 41. *Cerda*.

Invenient] In Mediceo codice, *inveniant* scriptum est imperative, ut sit sententiæ perlatæ pronuntiatio: non tamen expungendum est *invenient*, quum id quoque suam habeat orationis majestatem. *Pierius*.

Stygii per flumina fratris] Hypallage est, Per Stygia flumina fratris. Et bene etiam jurejurando statuta confirmat: ut rem immobilem necessitate constituat. *Servius*.

Stygii per flumina fratris] V. N. *Æn*. IX. 104. *Taubmann*.

115 *Totum nutu tremefecit Olympum*] Hoc Homeri est, μέγαν ἐλάλῃσεν Ὀλυμπόν. *Servius*.

Et totum nutu tremefecit Olympum] Dio Chrys. Orat. 12. ait loquens de Jove γῆν σειομένην, καὶ κινούμενην 'Ὀλυμπόν ὑπὸ νεύματι βραχεὶ τῶν ὀφρύων: Catullus ab Homero sumpsit *concussio*. Eodem verbo Claud. Rapt. III. ubi de Jove, 'Dixit, et horrendo concussit sidera motu.' Seneca in Agamemn. in Choro act. 2. 'Cnjus nutu simul extremi Tremuere poli:' et Stat. Theb. III. 'terras celumque, fretumque Attremere oranti.' Calaber. l. XII. majestatem Jovis egregie representat, quam rem hic Maro intendit: Ἰαερό δ' Οὐλύμπιοιο βίον μέγα,

εν δ' ἐτίναξεν Αἰθέρᾳ πῦσιν ὑπερχαλοό-
ματος ἄλλοτε δ' ἄλλαι βρονταὶ δμῶς
στεροφῆσι μέγ' ἐκτύπεον· ἐν δὲ κεραυνοὶ
ταρφέας ἐξεχέοντο ποτὶ χθόνα, κέαιο δ'
ἄηρ Ἄσπερος· ἀθανάτοισι δ' ὕπὸ φρένας
ἔμπεσε δέσμα. Πάντων δ' ἔτρεψε γυνὴ καὶ
ἀθανάτων περ ἔδρυεν. *Cerda.*

116 *Hic finis*] Et masculini et fa-
minini generis hæc vox est. In fa-
minino usurpata jam supra Æn. II.
654. ad quem locum consule Servium.
Plura exempla vide apud Nonium.
Emmeness.

117 *Calicula medium*] Poëtice mo-
res hominum ad Deos refert, ut ma-
gistratum deducunt. *Servius.*

Ad limina ducunt] Celebrat Rom.
consuetudinem deducendi Consulem
e curia domum. *Taubmann.*

118 *Interea*] Redit ad narrationem;
quam posuit in fine noni libri. *Don.*

Portis circum omnibus instant] In-
stant portis omnibus circum, id est,
circum circa fusi. Nam modo *circum*
adverbium loci est. *Servius.*

120 *At legio*] Prolepsis: nam le-
gionis nomen Trojani temporis non
fuit. *Idem.*

At legio] MSS. et Aldus Fabric.
At leg. recte. *Taubmann.*

Vallis] Intra vallos, id est, fossa-
rum fustes, qui *valli* vocantur. Nam
munitio ipsa, *vallum*, neutro dicitur
genere: et hoc dicit, Tenebantur
Trojani intra vallos, quos ipsi posu-
erant, ne eorum castra facile irrum-
perent Rutuli. *Vallum* enim, non
modo obsidentium, sed obsessorum
debemus accipere. *Servius.*

121 *Nec spes ulla fuga*] Miserri-
mum et ultimum præsidium fuga est:
tamen etiam hoc carebant. *Idem.*

123 *Iasius Imbrasides*] Romanus co-
dex *Asius* legit. Nam *Iasius* quadrisyl-
labi forma est, ut *Iasion*. Ut apud O-
vidium, *Iasiona* Ceres: quod imperite
quidam legunt, 'Iasona flava Ceres.'
In aliquot vero aliis antiquis omnino
codicibus *Lasius* legitur. Sane qui-
dem Homerus *Asium* inter Trojanos

proceres recenset; sed apud eum
Hyrtaci non *Imbrasi* ille filius appel-
latur. *Pterius.*

Imbrasides] Imbrasi filius. *Servius.*

Hicetaonius] Hicetaonis filius. Et
bene ex varietate syllabarum quæsiuit
ornatum. Nam patronymica aut in
des, aut in *ius* exeunt, quibus et uti
possumus. Quæ enim in *mon* termi-
nantur, ad nos transire non possunt.
Idem.

124 *Senior cum Castore Thybris*] Possumus et in solum *Thybrim* senem
accipere: et *Castorem* etiam si lega-
mus, 'et senior cum Castore Thy-
bris.' Nam Amphibologia est. *Idem.*

Senior cum Castore Thybris] In Ro-
mano codice *Thymbris* legitur: quod
ne forte ridiculum videatur, sciend-
um est dictionem, quæ *Thybris* est
apud Latinos, *Θύβρις* apud Græcos
dici, ut apud Hesychium et Step-
hanum. Theocritus καλὸν κατὰ Θύβρι-
δος ὄδω, a quo Syracusanos fluvium
hunc nostrum appellasse indicat Ser-
vius in tertio Æneidos. Sed ibi, ut
plerumque alibi, corruptus. Sed ne
de nomine tantum proprio *Thymbrin*
dici debere putet, pro Romano fluvio
Thybrin quoque scriptum in antiquis-
simo codice Virgiliano ostendit mihi
Angelus Colotius. *Pterius.*

125 *Prima acies*] Hoc est, magni
viri: et est definitio eorum, qui in
prima acie fuerunt: unde laudis ma-
gis est; nam hoc dicit, 'magni viri.'
Ordinis enim esse non potest, quia
res in muro est. *Servius.*

Germani Sarpedonis] Ant inter se
germani Sarpedonis filii: aut Sarpe-
donis fratres ex eadem matre. *Idem.*

126 *Et clarus Ethemon Lycia comi-
tatur ab alta*] Bona codicum pars, ex
iis præsertim qui vulgati sunt, unum
tantum proprium nomen ponere vi-
dentur, ut *Sarpedonis* fratres innomi-
nati sint, et his comes *Ethemon* ac-
cedat, et *clarus* sit epitheton. Ro-
manus vero codex una cum veteribus
plerisque aliis legit, 'et Clarus et

Hæmon *Lycia* comitantur ab *alta*. Ut nomina hæc fratrum *Sarpedonis* fuisse noris, *Clarum* quippe, *Hæmonemque*. *Clarus* enim pro nomine proprio, sive hominis sive insulæ, primam corripit. Atque *et*, sive quod monosyllabum est in principio pedis, sive quod cæsura Tritemimeris, sive quod sequitur adspiratio, produci potest. In aliquot etiam exemplaribus antiquis legere est, '*Ida* comitantur ab *alta*,' non '*Lycia*.' Nempe quod Epitheton monti, potius quam provinciae congruat. Sed enim *Servius* *Alta* pro nobili positum ait. Pluribus enim de cansis *Lycia* nobilis. *Pier.*

Lycia alta] Nobili: quos comitantur qui sunt '*Lycia* ab *alta*.' *Serv.*

127 *Fert ingens toto, &c.*] Quidam sine effectū ferentem saxum improprie inductum accipiunt: sed hoc ita resolvant, quod qui jactum saxum refert, unius tantum rei eventum ostendit: qui *ferentem* dicit, longum jactum notat. *Idem.*

128 *Haud partem exiguum montis*] Par incrementum orationis est in Nonno l. xx. ubi, *Καὶ λαστὴν παλάμῃ σροπήν λοφέσσαν δειπών*: Et *hirsuta manu scopulum montanum attollens*. Et rursum l. xxxix. *Χειρὶ λαβὼν πρῆναινα θαλασσοτόκιο κολώνῃς, 'Ρῆφεν ἐν ἀντιβόισιν*: *Arripiens manu cacumen rupis natæ in mari, In hostes projecit*. *Valer. Flacc. Arg. l. vi.* dixit: 'Tum ruit ut montis latus.' *Ammian. l. xiv.* 'Hoste discursatore rupium abscissa volvente.' Comparat *Seneca Suas. i.* locum hunc *Virgilii* cum loco *Homeri*, tametsi verba *Senecæ* corrupta sint. Ego puto *Rhetorem* ibi dicere, disci posse ex *Virg.* magna dicere, nec tamen *insana*: sic enim legendum, non *sana*. *Cerda.*

Lyrnesius] Id est, *Phryx*. *Acmon* ergo et *Menestheus*, filii *Clyti*: nam *Lyrnesos* civitas est *Phrygiæ*, unde *Briseis*, quam civitatem *Achilles* expugnavit. *Servius.*

Lyrnesius Agmon] Antiqua exem-

plaria *Acmon* per *e* scribunt. Sicut vero omnino adeo cognatæ litteræ *c* et *a*, ut vix pronuntiatione distinguantur intelligantur. Est et illud in quibusdam codicibus antiquis, quod *sæpe c* pro *s* ponitur: quia posteriora tempora figuram *s* litteræ, si Græcæ scriberent, ad similitudinem *c* litteræ Latinæ delinearent. Quare non mirum si etiam *Lyrnesius*, pro *Lyrnesos* scriptum inveniantur. *Pierius.*

129 *Menestheo*] Non *Mnestheo*, de quo paulo post dicturus est, nam non stat versus: ita tamen ut meminimus in ultima syllaba esse Synæresim propter rectam scansionem. *Serv.*

Menestheo] *Servius* omnino dactylum vult in quinta sede, et *Menestheo*, interjecta vocali *e* inter *m* et *n* omnino legendum contendit. Neque desunt vetusti codices, qui eodem scribant modo. Antiquiora tamen exemplaria versus spondaicum faciunt, dum *Mnestheo* legunt. Ultimas enim duæ syllabæ in unam coeunt *μενέστηον*. *Pierius.*

130 *Hi jaculis*] *Rutoli* scilicet. *Servius.*

Illi certant] *Trojani*. *Idem.*

131 *Molirique ignem*] Quid est *moliri*? num injicere, an tentare jacere? Et subaudiendum, alii atque alii. *Servius.*

Nervoque aptare sagittas] *Hom. Iliad. viii.* de *Tenore* loquens, *διὰ τὸν Θῆκε δ' ἐπὶ νευρῇ*. Et flexu alio. *Iliad. iv.* *ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμηε πικρὸν διστόν*. *Cerda.*

132 *Veneris justissima cura*] De quo merito curet, quia ei debebatur imperium. *Servius.*

Veneris justissima cura] Ita *Pind. Od. Olymp. i.* *Θεὸς ἐπίτροπος δὲν τοιαῖσι μέδεται*. 'Εχον τοῦτο κῆδος ἴεσαν Μερμναίων: *Deus custos tuis providit curis habens hanc sollicitudinem, o Hieron.* *Apollon. Arg. i.* filium vocat *βλοιο κηδεμονίας, vitæ curas*. *Cæsar* apud *Lucan. l. v.* de suis castris: 'sunt ista profecto *Cnræ* castra *Deis*.' *Anson.* in *Mosell.* 'Angustus

pater, et natus, mea maxima cura.' *Cerda.*

133 *Caput detectus*] Sine galea, quasi non pugnaturus: propter, 'Cætera parce, puer, bello.' Intererat autem quasi dux. *Servius.*

Caput detectus] Id est, sine galea, ut non pugnaturus: nam audierat *Æn.* ix. 656. 'Cætera parce, puer, bello.' Erat autem inter duces quasi dux. Aut respexit ad Jul. Cæsarem, qui aliquando cum hoste signa nudo capite contulit: aut denique Romanorum more dixit, qui vulgo petasum aut pileum nostro more non gerebant; sed plane intecto erant capite; nisi in quinque temporibus; *In Sacris, Ludiis, Saturnaliis, Peregrinationibus et Militia.* Id quod evidentissimis argumentis convincunt Turneb. viii. 4. Alciatus *ναπεργῶν* viii. 10. Ant. Guibertus J. C. in Polyhistore, c. 1. imprimis J. Lipsius Elect. i. 23. et De Amph. c. 19. et H. Salmuth. ad Guid. Pancirollum. *Taubmannus.*

Ecce] Pro admiratione et demonstratione. *Servius.*

Honestum] Pulchrum. Terentius, 'Ita me Dii bene ament, honestus est.' *Idem.*

Caput honestum] Id est, pulchrum. Ter. Andr. act. i. 1. 'forma honesta ac liberali est.' Ubi *honestia* ad formam, *liberali* ad vultum refert Donatus. *Taubmann.*

134 *Micat*] Scilicet Ascanius: micat quasi gemma. *Servius.*

Qualis gemma micat] Non dissimili poësi Silius l. xii. ad pulchritudinem quoque exornandam: 'Quale micat, temperque novum est, quod Tyburis antra Pascit ebur, vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.' *Cerda.*

Quæ dividit aurum] Quæ est in medio annuli aurei. *Taubmann.*

135 *Aut collo, aut capite*] Figurata est; nam commune est colli vel capitis decus. *Servius.*

136 *Oricia terebintho*] *Oricos* civi-
Delph. et Var. Clas.

tas est Epri, juxta quam nascitur *terebinthus*, nigrum lignum habens, folia in buxi speciem. Retulit autem comparisonem ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus. *Idem.*

Oricia terebintho] Multi *Oricia* per C scribendum curarunt. Vulgatiorem exemplaria per θ *Orithia*. Verum *Oricus* per ω μέγα civitas est Ionio sinu; et *Orica* paludis in Epiro; sua in Europa mentionem facit Hecataeus; et ab utroque nomine *Oricius* deducitur. Quæ dicta volui, quia sunt qui *Orithon* per θ, et ita *Orithia* scribendum libris jam editis autumant. Sed et *terebynthum* per y in pene ultima male scribunt, quæ λάρα est apud Græcos. In quo omnia corrigenda sunt exemplaria Latina. Præterivi vero de industria, quod in quibusdam veteribus codicibus, *Coricia* legitur, quum *Oricia* in longe pluribus legatur. *Pierius.*

Oricia terebintho] Nobilem hanc fuisse Propertius quoque indicat El. iii. 7. 'Sed thyæ thalamo, aut *Oricia* terebintho.' Et Q. Serenus, 'nec non resinas ex *Oricia* terebintho.' Provenit etiam aliis in locis, tum in Cyprio, et Cycladibus insulis, teste Dioscor. i. 93. quæ loca non ita disita ab Epiro, ubi *Oricos*. *Cerda.*

137 *Cervix lactea*] Mollicellum attributum. Apul. l. iii. 'plumeam lacteamque cutem.' Nonnus l. xi. de puero Ampelo, καὶ δέμας ἔσχε γάλακτι πνευκελον: *Habebat corpus lacti persimile.* Sed de hoc attributo alibi. Ovid. in epist. Acontii ad ebur decurrit, 'Hoc faciunt flavi crines, et eburnea cervix.' *Idem.*

138 *Subnectit circulus auro*] In codicibus nonnullis admodum vetustis, *subnectens* legitur. *Pierius.*

Subnectit circulus auro] Sil. Ital. l. i. 'flavam qui ponere victor Cæsariem, crinemque tibi, Gradive, vovebat Auro certantem, et rutilum sub vertice nodum.' Crines enim in vertice colligebant, ac nodo vel circulo revin-

Virg.

10 S

ciebant, eumque auro et argento ornabant. Inde Homer. Iliad. P. 52. Πλοχμοί θ', οἱ χρυσῷ τε καὶ ἀργυρῷ ἐσφῆκοντο: Capillique, qui auroque et argento revincti erant. Emmeness.

139 *Magnanimæ gentes*] Hic est ordo, aliter non stat versus: est autem prosthesis. Servius.

Ismare] Modo nomen est proprium: nam *Ismarius* appellativum facit, a monte Ismaro Thraciæ. Id.

140 *Vulnera dirigere*] Pro *dirigentem*. Vulnera autem *dirigere*, id est, sagittas, quibus fiunt vulnera; est autem ὁστερονπρότερον: ut, 'insequitur infesto vulnere Pyrrhus:' et acerrime expressit inevitabiles sagittas, dicens eum vulnera, non tela dirigere. Idem.

Calamos armare veneno] Hujus mali mentio sæpe in Ovid. videlicet Trist. III. 10. 'Nam volucris ferro tinctile virus inest:' et de Pont. l. vi. 10. l. iv. et alibi. Silius l. iv. 'Scythicis armata venenis Colchis.' Vide quæ dixi Æneid. ix. ad illud pene in exitu, 'ferrumque armare veneno.' Stat. eodem sensu Theb. i. 'pestifera arma.' Cædæ.

Calamos armare veneno] Aristot. *Pharmacum Scythicum* vocat, quo cuspidēs telorum veteres inungebant: cujus etiam componendi rationem docet in *De Miraculis auditis*. Taub.

141 *Mæonia*] Lydia, quæ ante *Mæonia* vocabatur. Ergo ideo *generose*, quod Lydius. Servius.

Mæonia] Lydiam intelligit, ut perspicuum fit ex Strabone l. XIII, ubi loquens de urbe Sardi; 'Ea Lydorum caput fuit, quos Homerus *Mæonas* vocat, posteriores *Mæones* dixerunt. Hos quidam diversos a Lydis dicunt, quidam eosdem; sed præstat ut eosdem dicamus.' Cædæ.

Mæonia] Perperam vox hæc scribitur per α, cum sit scribenda per α: Græcis enim *Μαυονία*. Fuit sic dicta Lydia a fluviio *Mæone*, ut docet Stephanus: *Μαυονία, ἢ Λυδία, ἀπὸ Μαιονος*

ποταμοῦ, τοῦ περὶ τὴν Ἀχαιίδα γῆν ῥέοντος, &c.: et Scholiastes Homeri Il. K. 431. *Mæonas* interpretatur *Λυδοῦς*. Emmeness.

Pingua culta] Aut figuratum est, quæ exercendo culta faciunt, aut culta pro arvis. Servius.

Pingua culta, &c.] Hom. sic πλοῦς ἔργα non semel: πικτυλὼν autem Græci χρυσοῦρδαν, et χρυσοῦρτον, et Sophocl. in Philoct. εὐχρυς. Germ.

142 *Pactolusque inrigat auro*] *Pactolus* et *Hermus* Lydiæ flumina sunt, aurum trahentia sicut Tagus. Sed *Pactoli* fabula talis est: Midas rex cum ibi regnaret, Silenus captus ab ejus sociis et victus est, miseratione vel prudentia eum et resolvi fecit, et omni adfabilitate fovit; quibus rebus ille gratiam rependens, præstitit Midæ, ut quicquid tetigisset in aurum verteretur; sed cum ille quæcunque contigisset in aurum convertens, fame periclitaretur, ex præcepto in *Pactolum* fluvium abluendi gratia se mittere jussus est; in quem se cum jecisset, ferendi auri naturam flumini dedit, ipse destitit in aurum, quæ continebat, mutare. *Inrigat* autem auro nire, cum ramenta quedam auri inveniri dicantur. Servius.

Pactolusque inrigat auro] In Romano codice, non sine dulci aurum pruritu, *Pactolos* legitur. In aliquot aliis, *Pactolus* et *irrigat*. Sed *Pactolusque*, vel *Pactolusque irrigat* plurium codicum consensu comprobatur. Pierius.

Pactolusque inrigat auro] Hoc elogio insignis semper hic fluvijs: Maximus Tyrius dissert. 24. χορηγοῖσι δὲ καὶ οἱ ποταμοὶ ταῖς βασιλείαις ἔδωκας, Πικτυλὼς χρυσόν, Νεῖλος πυρρὸν, Χοδῶνις ἔσσυρ: *Suppeditant flumina voluptates regi, Pactolus aurum, Nilus frumentum, Chaspis aquam*. Strab. l. XIII. dat huic fluviio χρυσοῦ ψῆγμα πολὺ: multa auri ramenta. Quin adjicit Cræsi divitias ad hunc annum referendas. Eadem Dio Chrysost. Orat. 78. et Philostratus de vita Apoll. vi. 16. Cædæ.

143 *Pulsi Turni*] Alludit ad illa noni lib. 'Turnus paulatim excedere pugna,' idque Mnesthei et verbis et factis. Verbis, ibi: 'Talibus accensi firmantur.' Factis, nam 'fulmineus Mnestheus.' *Idem.*

144 *Aggere murorum*] *Murorum* hoc loco scriptum est in Romano codice. In aliis *murorum*. *Pierius.*

145 *Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi*] Iste quidem hoc dicit, sicut Ovidius, qui *Capyn* de Trojanis esse commemorat: 'Ille dedit Capis repetita vocabula Trojæ.' Cæliusque Trojanum *Capyn* condidisse *Capuam* tradidit, eamque Æneæ fuisse sobrinum. Alii hunc *Capyn* filium Capeti volunt esse Tyberini avum, ex quo fluvius Tyberis appellatus est, eamque *Capuæ* conditorem produnt. Alii *Capyn* Samnitum condidisse *Capuam* confirmant. Sed *Capuam* vult *Livius* a locis campestribus dictam, in quibus sita est. Constat tamen eam a Tuscis conditam, viso falconis augurio, qui Tusca lingua *Capys* dicitur: unde est *Capua* nominata. Tuscos autem omnem prae Italiam subjugasse manifestum est. Alii a Tuscis quidem retentam et prius *Aliternum* vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos *Capuam* vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt, quemadmodum falcones aves habent, quos viros Tusci *Capuas* vocarunt. Varro dicit propter cæli temperiem et cespitis fecunditatem campum eundem *Capuanum*, sive *Campanum* dictum, quasi sinum salutis et fructuum. *Servius.*

Hinc nomen Campanæ ducitur urbi] Aliter alii: nam *καμπεδς* vox prisca planiciem significat, et tota *Campania* plana est. Maluit Poëta gloriam hanc dare viro Trojano, ut sæpe alias, in Augusti gratiam: addo et verius, ut liquidum ex simillimis argumentis. Nam quis ignorat multa oppida Italiæ duxisse nomen a viris Trojanis?

Virgilium sequutus est Lucan. l. ii. nam de Capua loquens: 'Mœnia Dardanii tenuit Campana coloni.' Silius l. xi. loquens de Capua: 'et Dardana ab ortu Mœnia.' Iterum: 'Cui nomina liquit A Jove ducta Capys magno cognatus Iulo.' *Cerda.*

147 *Contulerant*] Nocte interveniente peregerant. *Servius.*

Media Æneas freta nocte secabat] Aut media nocte, aut freta media. *Idem.*

Media] Sunt, qui reprehendunt Virgilium, quod interdum *ἀμφιβολίας* interserat. Nam hic, aiunt, *media* esse potest aut *freta*, aut *nocte*, *ἀπόπως*: nihil *ἀμφιβολίας* Virgilius: vicinitas amphiboliam adimit. Itaque *media* sunt *freta*; quia vox *freta* conjunctior viciniorque est τῇ *media*, et vox *nocte* remotior. Quæ solutio facilis expediendis multis locis Virgillii. Ita Hom. Iliad. xii. cum scripsit, *Ἀντάρ ἐκεῖ κατὰ μὲν Τρώων θάνατον ὅσοι ἐμιστοῖ, Πολλοὶ δ' Ἀργείων οἱ μὲν δάμεν, οἱ δ' ἐλπίοντο*: vicinitas adimit dubitationem; nam οἱ μὲν δάμεν, id est, πολλοὶ Ἀργείων οἱ δ' ἐλπίοντο, id est, Τρώων ἕριστοι. *Cerda.*

Media Æneas, &c.] Redit P. ad historiam de rege Tarchonte, quam Æn. viii. 608. reliquerat: *Ταυθῆαππ.*

Secabat] Anacreon de tauro: *Περὶ δὲ πόντον εὐρύν, Τέμνει δὲ κύμα χηλαῖς.* Hom. Odys. xiii. *ῥίμφα θέουσα θαλάσσης Κύματ' ἔταμνε.* Apollon. Arg. iv. *πόντον ἔτεμνε νηὺς.* Oppian. Hal. i. *τέμνει κύμα*: et, *ἔγρη κύματα τέμνει.* Latini sæpe. Horat. Od. i. 1. 'nauta secet mare.' Ovid. Trist. v. 3. 'scindere puppe fretum,' Mitto infinitos. *Cerda.*

148 *Namque ut ab Euandro*] Rem antea omissam breviter exsequitur. *Servius.*

Castris ingresses] Græcorum hoc, qui præcipua quadam elegantia verbis motus adiungunt tertium casum, non quartum, ut Latini. Iliad. l. xii. *κακῶπρον ἐν κονίῃσι*: *deciderunt pulveri.*

bus, pro, in pulvere. Ibidem, πέλαιον ρήσαι θοῆσι: *Accessit navibus velocibus*, pro, ad naves: et ἤνοι πετέσθαι: *præcipitatus navibus*, pro, in naves. Xenophon Anab. προσπίπτουσιν αὐτῷ πολλοί, καὶ λέγουσι: *Multi accurrunt illi, et dicunt*, pro, ad illum. *Cerda*.

149 *Regem adit*] Instanti tempore adit. *Servius*.

Et regi memorat] Tria dixit, memorat, edocet, admonet. *Memorat* ergo nomen et genus, et quid petat, et quid ferat. *Edocet* Turni violenta pectora, quæ arma conciliet. *Admonet*, quæ sit humanis rebus fiducia. *Nomen*, ut cognoscat. *Genus*, ne ab ignobili putet se rogari. *Donatus*.

150 *Quidve petat*] Scilicet auxilium. *Servius*.

Quidve ferat] Auxilii vicissitudinem: ut supra Euandro, 'Accipe, daque fidem.' Multi autem 'quidque petat, quidque ipse ferat' dicunt oportuisse dici, sed mutatam conjunctionem: neque enim ex alterius persona exponitur, sed totum ex Æneæ, et ideo *que* conjunctione opus fuisse; *ve* enim proprie *vel* significat, ut sic, 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' *Servius*.

Mezentius arma Quæ sibi conciliet] Injicit latenter timorem, ut forte possit, collectis auxiliis, Mezentius in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. *Idem*.

151 *Conciliet*] Fullonum esse hoc verbum scribit Varro Ling. Lat. l. v. et inde in alia promanasse. Sed, si fas cuilibet divinare, a ciliis palpebrarum duco, cum demulcentur somno. In somni enim lenitudine cilia dicuntur conciliari, a qua re itum in alia significata. A quo non abhorret sententia Eustathii in versum primum lib. ult. Odyss. ubi Mercurius dicitur Κυλλήνιος, *Cyllenius*. Quo loci, postquam præmisit ita dictum vel a monte Arcadiæ, vel ab Heroide, subjicit, κατὰ μέντοι ἑλληγορίαν Κυλλήνιος, ὁ τοῦ ὕπνου δοτήρ, καὶ τὰς ἡπλὰς τῶν

κέλων, ἢ κυλλῶν, ἔχων. Est vero Mercurius pater eloquentiæ, blanditiarum, conciliationis. *Cerda*.

Violentaque pectora Turni] Superba: ut est illud, 'Quos illi bello profugos egere superbo,' id est, violento. *Servius*.

152 *Humanis quæ sit fiducia rebus*] Latenter hoc dicit, Nolite putare fixam esse et stabilem felicitatem: magna est enim rerum varietas; invicem accipietis auxilia. *Idem*.

153 *Admonet, inmiscetque preces*] Partim rogat, partim admonet hoc esse tutum solatium humanæ vitæ; si vel mutua dentur auxilia, vel in prosperis positi etiam subjecta considerent: et est superioris versus expressio. Nam edocet quid peteret, et quid eum sollicitabat. *Admonet* vero vel caussa Mezentii, vel quia instabilis est et vaga fortuna. *Idem*.

Admonet] Præclare opponit. *Admoneo* enim sæpiissime, fortasse semper, cum verborum acerbitate. Hanc itaque precibus opponit, ut sententia sit: jam increpitans, jam precans. Quæ dixi de verbo *admoneo* firmat Plant. Pseud. scen. *Malus, et nequam*, ubi de servo malo, 'Qui officium facere immemor est, ni admonitus.' Expende, non ait, *admonitus verberibus, fustuario*, &c. etiamsi hoc intelligat. Nam *admoneo* hæc et similia includit κατ' ἔξοχην. In Columella vidi, 'verberibus boves admonere;' locus excidit. Seneca epist. 47. 'verberibus muta admonentur:' et de Clement. i. 14. 'admonere verberibus.' Tacit. Ann. v. 'puerilli verberibus moneri.' Horat. Sat. i. 6. 'Sol acrior admonuit:' ubi conjunctim *acritudo*, et *admoneo*. In Eclog. vi. 'Cynthius aurem vellit, et admonuit.' In quibus inest reprehensio. Ennod. epist. viii. 16. *monitorem* pro reprehensore ponit. *Cerda*.

Tarchon] Hoc nomen ubique Græce ponit, excepto uno loco: ut est, 'Hand procul hinc Tarcho et Tyr-

rheni:’ atque id propter metrum. *Servius.*

154 *Jungit opes*] Clarum exemplum, ut videas, *opes* significare generatim, neque determinandas ad rem unam. Itaque divitiæ, milites, agri, oppida, castella, amicitia, clientelæ, favores, *opes* sunt. *Cerda.*

Ferit] Facit, ex more Romano, propter porcum, qui de lapide feritur. *Servius.*

Libera fatis] Exempta necessitate fatali, qua pugnare non poterat, propter illud, ‘Externos optate duces.’ *Idem.*

Libera fatis] In Romano codice et Oblongo *fati* singulari numero genitivo casu legitur: quod minime contemnendum est. *Pierius.*

Libera fatis] Id est, defuncta et exempta fatis: vel, non retinentibus amplius fatis. Significatur, auctore Turnebo II. 21. libere licuisse militatum ire Hetruscis, nihil refragantibus fatis: cum Æneæ externo duci commissi essent: nam, duce Etrusco, ne militarent in Mezentium, Vatum effatis ante moniti fuerant. Vide Æn. VIII. 496. et seqq. Apud Euripid. in Phœniis. est, θεσφάτω ελεθεποι: quod Pimponius huic, *libera fatis*, mire respondere putat. Alii leg. *libera fati*. *Taubmann.*

155 *Gens Lydia*] Per derivationem *Lydia gens*, nam *Lydia*, provincia, proprium est. *Servius.*

157 *Prima tenet*] More viri fortis in principiis est. Alibi, ‘Princeps ante omnes densum Palinurus agebat Agmen.’ *Idem.*

Prima tenet] An ideo *prima*, quia ante alias? an *prima*, id est, princeps, et prætoriam? quam secunda Æneide vocat *regiam* eo versu: ‘flamma cum regia puppis Extulerat:’ et Diodorus I. XX. *ναυαρχίδα*, et alibi *στρατηγίδα*, ut quæ princeps aliarum navium, et in qua ipse dux. Ita et Silius I. XV. ‘Emicat, ac prima stans Scipio puppe profatur.’ Signat vide-

licet navem prætoriam. Sed quid si *prima* est quartus casus pluralis? Fortasse. Nam Æneid. V. ita audis, ‘Emicat Euryalus, et munere victor amici Prima tenet:’ ac tunc sententia erit, Æneæ puppis tenet maria prima, id est, it ante reliquas. Sic et Valer. Arg. IV. Minyæ ‘alta tenent.’ *Cerda.*

Rostris Phrygios subjuncta leones] Pro *subjunctos leones habens*. Vult pro jugo rostrum navis fuisse. Leones autem singulos, in singulis navis partibus, fuisse depictos. Sane hoc loco notant Critici, quemadmodum tam cito potuerint fieri naves Æneæ: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. Ergo hanc navem Æneæ ab Etruscis datam intelligamus. Quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Æneas ad Euandrum erat vectus, et ad Etruriam terra esse portatam. *Servius.*

Phrygios subvecta leones] In Mediceo, in Porcio, et aliis plerisque codicibus antiquioribus scriptum observavi *subjuncta*, quod longe venustius est. Prætereo autem lectionem eam, quæ *subjecta* legit: quod non ita placet. *Pierius.*

158 *Gratissima*] Propter illic navigia fabricata. *Servius.*

159 *Hic magnus sedet Æneas*] Id est, in puppi; nam hic locus Principis, ut jam dixi. Hic adjicio Homerum II. VII. ubi Principes Græcorum sunt *ἡτὶ παρὰ πρύμνῃ Ἀγαμέμνωνος*: et in XI. Agamemnon ipse est *ἡτὶ παρὰ πρύμνῃ*, ad *puppim navis*. Ovid. de Ceyce principe navigationis Metamorph. XI. 1. ‘stantemque in puppe.’ Ab Silio Scipio inducitur in puppe I. XV. *Cerda.*

Secum volutat] Ita Agamemnonem describit Homer. Iliad. X. *πολλὰ φρεσὶν ὀρμαίνοντα*: multa animo volventem. *Idem.*

160 *Eventus belli varios*] Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. *Servius.*

Pallasque sinistro Adfixus lateri] Merito. Cessit enim Pallas Æneæ, ut seni, ut regis magni filio, denique ut Dea nato. J. Goropius, qui ex hoc etiam loco vult probare, priscis honestiorem locum fuisse sinistrum, fallitur, ut docuit Lipsius elect. II. 2. et J. Drusius Quæsitis per epist. cxvii. Vid. et Turneb. xiv. 24. *Taubmann.*

161 *Jam quærit sidera]* Deest de Ænea. Et *quærit sidera*, num de sideribus quærit? an ipsa sidera? id est, recenset: aut num causa quærendi quod cupiat vicem discere. * *Servius.*

162 *Noctis iter]* Aut per quæ nox decurrit: aut quæ intuentes nautæ iter peragunt noctibus. *Idem.*

Jam] Modo; ut, 'Jamque hos cursu, jam præterit illos.' *Idem.*

Quæ passus terraque marique] Num quia audiendo res gestas Æneæ, incendatur et ipse ad imitandi cupiditatem? *Idem.*

163 *Pandite nunc Heliconæ, deæ]* Parnassus mons est Thessaliæ juxta Bæotiam, quem locum aliquando Aones tenuerunt, qui in duo finditur juga, Cithæronem Liberi, et Heliconem Apollinis et Musarum. Ex quo fons manare dicitur, quem Pegasi ungula protulisse fertur, qui vocatur Hippocrene. *Idem.*

Pandite nunc Heliconæ, deæ] Hom. *ἔσθ' ἐν Μοῦσαι. Pandite*, signate Poëta, ut is, qui velit esse in secreto Helicone ad pangenda carmina, quæ 'secessum, et otia quærent.' Ideo Claud. Rapt. I. 'Vos mihi sacrarum penetralia pandite rerum, Et vestri secreta poli.' Et in Ruff. I. I. 'Vos pandite vati Pienides.' et Præfat. de Bell. Gild. 'Pandite defessum reduces Heliconæ sorores, Pandite, permistis jam licet ire choris.' Manilius pari aura I. III. loquens cum Musis, 'vestros extendite fines,' ut qui velit intro penetrare. De Titio ait Horat. epist. I. 3. solitum fastidire ad condenda carmina, 'lacus, et rivos

apertos,' quasi vellet profundos et occultos fontes. Ovid. Metam. VIII. in re simili, 'totumque Heliconæ.' *Cerda.*

Cantusque movete] Dixi jam ad Æn. VII. ubi idem versus. *Idem.*

164 *Thuscis]* *Thusci* a frequenti sacrificio sunt dicti ἀπὸ τοῦ θύειν. Unde *Thuscus populus* bene dicimus: *Thusciam* vero non debemus dicere, quia nequaquam in idoneis auctoribus legitur; sed aut *Etruria* dicenda est ab Etrusco principe, aut *Lydia*, a Lydo, aut *Tyrrhenia* ab ejus fratre, qui, ut supra diximus, cum parte populi de Mæonia venit ad Italiam; quod ergo hic dicit Virg. 'Thuscis comitetur ab oris,' de Tuscorum finibus intelligendum est. *Servius.*

166 *Massicus ærata princeps secat æquora tigris]* Inter auxilia accipiens; nam Æneæ prima est navis: et licet sit catalogus, id est, inscriptio, in quo enumerantur hi qui de Thuscia venerunt, invenit tamen aliquam varietatem, quod hos navibus venisse commemorat, cum in septimo Turni socios per terram venisse memoraverit. Sane sciendum amare Virgilium ducibus Italis dare nomina vel fluviorum vel montium. Ut ergo supra Almonem et Aventinum commemoravit; sic nunc *Massicum* dicit. Nam *Massicus* mons est, unde et *Massicum vinum* dicitur. Plerique tamen *Massicum* nolunt proprium nomen esse, sed appellativum, dicentes Osinium esse Massicum regem. Nam paulo post dicturus est, 'Qua rex Clusinis advectus Osinius oris:' et nunc dicit, 'qui mænia Clusi.' Multi aliam *Massicum*, et alium *Osinium* esse voluerunt. *Ærata tigris* autem, cujus rostrum erat in similitudinem tigridis: namque solent naves vocabula accipere a pictura tutelarum: hinc est, 'Hunc vehit immanis Triton:' item, 'et aurato fulgebat Apolline puppis.' *Tigri* autem secundum regulam dixit: nam Græca nomina,

quæ genitivum singularem in *dis* mittunt, in eo tantum et in dativo creantur: et in accusativo et ablativo paria sunt nominativo, ut *Tigris, tigris, tigridi, tigrim, tigris, a tigri; Isis, Isidis, Isidi, Isim, Isis, ubi Isi*. Si aliter invenerimus; abusivum est. Ut in Lucano, 'Ocyor et cœli flammis et tigride fœtu.' *Idem*.

167 *Mœnia Clusi*] Pro *Clusii*: nam *Clusium* dicitur, et est dictum per Synæresim: sicut 'Nec cura peculi,' pro *peculii*. *Clusium* autem est oppidum juxta Massicum, quod in Etruria condidit Clusius Tyrrheni, sive Telemachus Ulyxis. *Idem*.

Mœnia Clusi] Σχηματικῶς, pro, *Clusium*, ut 'montem Aventini,' Æn. viii. pro Aventino, 'Urbem Patavi,' l. i. pro Patavio, et millena. *Cerda*.

168 *Liquere*] In belli etiam apparatu Stat. Theb. iii. 'liquere domos dilectaque læti Connubia, et primo plorantes lumine natos.' Et Noster Æn. vii. 'Hinc gemini fratres Tyburta mœnia linquunt.' Et Apollon. l. i. in suo catalogo: Λάρισσαν δ' ἐπὶ τοῖσι Λατῖν Πολύφρημος ἱκανεν. Et in suo Eurip. in Aulid. τὰς ἐχίδνας λιπών. *Idem*.

Cosas] Civitas Tusciæ, quæ numero dicitur singulari secundum Sallustium. Unde apparet *Cosas* hunc usurpative dixisse. *Servius*.

Urbem Cosas] Usurpationem esse dicit *Servius*, *Urbem Cosas*, quum apud Sallustium singulari numero dicatur. Arusianus inter elocutionum exempla hoc observat, *Urbem* singulari numero, et nomen plurale conjunctum. *Pierius*.

Cosas] Hujus urbis memnere Strabo, et Plin. iii. 5. et *Cosam* nominant. Ptolem. *Cossus*, et duplicata consonante. In eo enim non semel *Κόσσα*. *Cerda*.

169 *Corytique*] *Coryti* proprie sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas et pharetras nomi-

namus. *Servius*.

Corytique, &c.] In explicanda hac voce erravit graviter Hadrianus Junius, cujus hæc sunt: 'Corytus, theca, repositoriumve arcus. Errore enim imbuti sunt Grammatici non pauci, qui sagittarum thecam, quæ pharetra est, sic appellari autumant.' Nam Sil. l. xv. 'Turba ruunt, surguntque sagittiferi coryti.' Sen. in Furent. act. iv. in Choro, 'Telum Scythici leve coryti Missum certa librare manu.' Ubi sagittam vocat *telum coryti*. Stat. l. iv. 'Terga Cydonea corytos arundine pulsant.' Ovid. Trist. v. 8. describens feritatem Getarum, 'In quibus est nemo, qui non coryton, et arcum,' &c. id est, thecam sagittarum. Agathias quoque Hist. l. iii. ista clarissime: οὐ γὰρ μόνον ἀσπίδας, καὶ θώρακας τυγχόν, καὶ γυντοὺς βελῶν ἐνιοὶ τῶν κειμένων ἐκφερόντο, ἀλλὰ στρεπτοῦς. *Cerda*.

Corytique] Græce γυντός. Ovid. Trist. v. 8. de gente Sarmatica: 'In quibus est nemo, qui non Coryton et arcum, Telaque vipereo lurida felle gerat:' et Statius Theb. l. ix. 'cælestibus implet Coryton tellis.' Ad quod Luctatius interpres: *Corytos* dicitur sagittarum theca, sive pharetra. *Leves* autem pharetræ istæ dici etiam possunt, etiamsi sagittis refertæ sunt, si ab artificibus bene gestantur. Alii tamen *Coryton* thecam ipsius arcus exponunt: ut est apud Hom. Odys. φ. 54. et quoniam ibidem γυντός ille Ulyssis φαεινός, id est, *lucidus* appellatur, suspicatur Erythr. Poëtam scripisse aut, *Coryti leves* h. aut, *Goryti levesque hum.* quem vide. *Taubmann*.

170 *Una*] Ad totam classem refert. *Servius*.

Torvus] Pro forti et aspero vel terribili. *Idem*.

Tortus] Aut oculis distortis, aut contracto vultu. *Donatus*.

Torcus] In Romano, *torvos*: et ita pleraque alia, quæ consulto dissimu-

lavimus: ne delicatis quorundam auribus fastidio essemus. *Pierius.*

Armis] Exercitu. *Servius.*

171 *Fulgebat*] Scilicet puppis aurato Apolline. *Idem.*

Aurato fulgebat Apolline puppis] Solebant naves tutelæ Dei vel Dæ alicujus assignari, cujus effigies, quæ tutela erat, in puppi depingebatur, insigne, quod parasemon in prora. Ovid. *Heroid.* Epist. xvi. 112. 'Accipit et pictos puppis adunca Deos.' et *Trist.* i. 9. 'Est mihi sitque precor flavæ tutela Minervæ, Navis et a picta casside nomen habet.' Denominabatur enim semper navis a parasemo. Sæpius etiam, ut ex hoc loco patet, cum tutela nihil commune habebat parasemon; nam navis hæc pro parasemo tigrim, pro tutela vero habebat *Apollinem*. Interdum quoque una eademque res erat tutela navis et insigne: quoties scilicet Dei, in cujus tutela navis erat, effigies collocaretur in prora: et tunc nomine illius navis appellabatur, ut navis qua vectus D. Paulus Act. xxviii. 11. Μετὰ δὲ τρεῖς μῆρας ἀνέχθημεν ἐν πολλοῖς παρακεχειμακότες ἐν τῇ νήσῳ, 'Ἀλεξανδρίνῃ, παρασήμῳ Διοσκούροισι: *Post menses autem tres navigavimus in nave Alexandrina, qua in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum.* Hinc animalia aliasque res, quæ parasema proprie fuissent dicenda, tutelæ nominaverunt; Lactant. i. 11. 'Navis, in qua' (Ganymedes) 'impositus, tutelam habuit in aquila figuratam.' *Servius* ad *Æneid.* v. 116. 'Velocem Mnætheus agit acri remige Pristin:' a tutela sic dicta est: et Glossæ vett. *Tutela, παρασημον τοῦ πολλοῦ.* Vid. *Salmasium* ad *Solin.* pag. 570. et seqq. *Emmeness.*

172 *Sexcentos*] Adeo varia est scribendi ratio si omnia consecrare, ut nullum pene verbum invenias uno modo scriptum, quod alia aut alia ætas aliter non scripserit, *sexcentos* quidem nemo non per *x* notat. Sunt

tamen antiqui codices, in quibus id nomen per *s* notatum invenias *secentos*, quam tamen ætates quædam alie *s* in *x* mutare gaudent, ut in nomine *secundus* fieri solitum superius indicavimus. *Pierius.*

Populonia] Civitas Tusciæ. *Matrem* autem eorum qui venerant patriam dixit, ut alibi, 'insignem quem mater Aricia misit:' quidam *Populoniam*, post xii. populos in Etruria constitutos, populum ex Insula Coraica in Italiam venisse, et condidisse dicunt. Alii *Populoniam Volaterranorum* coloniam tradunt. Alii *Volaterranos Corsis* eripuisse *Populoniam* dicunt. *Servius.*

Populonia] Hujus urbis mentio in *Plin.* *Mela*, aliis. Est et *Populonium*, fortasse quia *Ptolemæus* et *Stephanus Πονλόνιον*, ut etiam *Strabo* l. v. *Cerda.*

173 *Expertos belli*] Peritos: nam *expertes* sunt ignari. *Belli* autem potest pro in bello accipi. *Servius.*

Ilva] Quidam *Ilvam Æthalen* dictam volunt; est autem insula adjacens *Thusciæ* in conspectu *Populoniz*. *Probus* *trecentos*, subdistingui vult, ut insula sequentibus jungatur. *Id.*

Ilva] Hanc esse eandem, quam *Plinius* iii. 6. vocatam ait a Græcis *Ἀῖθλην*, sive *Ἀθαλλαν*, *Victorius* defendit *Var. lect.* xii. 10. contra *Strabonem* et *Ptolemæum*, distinguentes *Ilvam* ab *Æthalia*. Græcum nomen illi contigit a fornacibus, in quibus ferrum coquitur, cujus ea sæcunda est. *Cerda.*

174 *Inexhaustis Chalybum generosa metallis*] Quanto exhausta fuerit, tanto generosior, hoc est *πολυγόνος*. Ergo *In exhaustis*, non est una pars orationis. Namque dicit *Plinius* secundus, 'Cum in aliis regionibus effossis metallis terræ sint vacuæ, apud *Ilvam* hoc esse mirum quod sublata renascuntur, et rursus de hisdem locis effodiuntur.' *Varro* et aliud dicit, nasci quidem illic ferrum, sed in

stricturam non posse cogi, nisi transvectum in Populonium Thusciae civitatem, ipsi insulae vicinam. *Servius*.

Inexhaustis Chalybum generosa metallis] Certum est, hanc insulam feracem esse ferri. Plin. III. 6. 'Ilva cum ferri metallis:' et XXXIV. 14. 'Ferri metalla ubique propemodum reperiuntur, quippe insula etiam Italiae Ilva gignente.' Est autem ubertas ista prope miraculosa. Audi Strabonem libro quinto: τοῦτο δὲ δὴ παράδοξον ἢ ῥῆσος ἔχει, καὶ τὸ τὰ ὀρύγματα ἀνεκλήρουσθαι πάλιν τῇ χρόνῳ τὰ μεταλλεύματα: Hoc admirationis dignum habet haec insula, ut exhausta effusionibus loca temporibus rursus repleta cernantur. Ideo ergo *inexhaustis metallis*: et inde proprie *generosa*, ut indicet naturam insulae. Itaque intellige vocem, et explica *generosam*, id est, fecundam naturam suam, et multis quamvis caesis metallis subidentidem fecundiores. *Cerda*.

Metallis] Explica, venis, idque ex Graecorum imitatione, qui venas auri, argenti, &c. vocant μέταλλα. Strabo libro decimotertio; μέγαλλον μέγα λευκὸν λίθον: Metallum magnum albi lapidis, id est, vena. Josephus libro septimo Belli Judaici capite vigesimoquinto, ἔχει δ' ὁ τόπος καὶ θείων καὶ στυγερῶν μέταλλα: id est, venas. Lucan. ab Graecis, 'silicum lassata metallis.' Nec mihi dubium, quin Plinius *metalla* pro venis acceperit VII. 2. nam quæ prius dixit *metalla*, postea nominat *cuniculos*. Verba ejus: 'Quibus assidue bellum est circa metalla cum gryphis, ferarum volucris genere, quale vulgo traditur, eruento ex cuniculis anrum.' *Idem*.

175 *Hominum divumque interpretes Asylas*] Deorum, quos interpretatur, hominum, quibus interpretatur et divinas indicat mentes, *interpretes* vocantur. Sed notandum, quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter sese esse conjunctas, ut alterum sine altero esse non possit. Unde his, quos

perfectos vult probare Virgilius, omnium divinandi artium facit præstare scientiam, ut hoc loco. Item supra Heleno, de quo ait, 'Trojugena interpret Divum, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis.' Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro præcellat in Theologia, hic in communibus literis: nam uterque utrumque scripserunt. *Servius*.

Hom. divumque interpretes] Vide *Æn.* III. 359. *Taubmann*.

176 *Fibræ*] *Fibræ* sunt jecoris extremitates. *Servius*.

Parent] Peritissime agnoscuntur. Quod si *parent*, obtemperant, non procedit: nam quomodo sidera aut fibræ vel fulgura possunt obtemperare? Aut *parent*, apparent ac patent, quasi nihil ei absconditum vel abstrusum sit. An hyperbolice tantam illi scientiam siderum vel ceterarum, quas dixit, rerum esse, ut ei parere videantur, sicut dicimus artes quibusdam esse subjectas? Sed *parent*, id est, agnoscuntur; quod ad omnia referendum est, fibras, sidera, voces avium, fulmina: nam si *videntur*, tantum accipias, cujus possunt videri: nec tamen intelligi. Item voces avium non videntur, sed agnoscuntur auditæ. *Idem*.

Cui *pecudum fibræ*, &c.] His duobus versibus maximam partem posuit aruspicinæ et auguratus. Dicam breviter de singulis in hac Nota. Pendere sæpe fata a fibris satis indicat Tibullus, a quo Eleg. II. 1. *fibra* dicitur *nuntia* Deorum, et Eleg. I. 9. *conscia* Deorum. Inde et Ovid. Metam. xv. signate, 'fibra monet:' et in v. fibra dicitur habere 'notas veri, monitusque Deorum.' Et Statius quarto Theb. 'verum spirantibus extis:' Synesius libro de insomni. αὶ δὲ ἐν σπλάγχνοις αὐτὰ (μέλλοντα) ἀναγνώσκει. Sed de hac re effusim Brissonius. Secundo loco ait sidera subdita esse huic potestati, ac proinde

cælum ipsum. De augre Tiresia Stat. Theb. iv. 'Nec tripode implicito, numerisque sequentibus astra.' Calaber libro duodecimo Calchanti ait subdi *δοτέρας, stellæ*. Synesius, *οὐ μὲν ἄστρα εἰδότες*. Ideo 'sidera parent,' ut quæ prona ad obediendum. Contemno hic nugas Servii de verbo *parvo*; et arripio notam Lævini momentis in Suetonium hoc verbum augurum esse et aruspicum, quod Petronii et Ulpiani auctoritate confirmat. Vide etiam Sigonium de Judiciis et Briss. in Form. l. v. Tertio adhibet 'linguas volucrum,' ut et Æn. iii. 359. Stat. Theb. iii. 'affatus volucrum.' Ovid. Trist. i. 8. 'Linguave servatæ, pennave dixit avis.' Apollon. Arg. i. *θεσπορίας οὐρανῶν*, Vaticinia avium. Ibidem, *ὄρνιθος ὄσαν*, avium vocem: et de avi, *ἑκαστα πικραυκομένη*: loquens singula. Eurip. in Hel. *πτερωτῶν φθέγματα*: et Stat. Theb. ii. de quodam augure: 'doctus aëria, et nulla deceptus ab alite.' Et in Theb. iii. ait, volucres habere consilium, et scientes esse futuri. De Idmone vate Val. Arg. i. 'Seu plenum certis interroget aëra pennis.' Synesius ubi supra, inter reliqua divinantium genera, *εἰ δ' ἐν ὄρνιθων κλαγγαῖς, καὶ καθέδραις, καὶ πτήσεσι*: Eur. in Ione aves vocat *θεῶν ἀγγέλλοντας φήμας*: nunciantes Deorum voces: et in Tauris dat illis *Εὐξένητον ξυνοτοῖσι βοῶν*: Vocem, quam sapientes intelligunt. Quarto, 'ignes præsagi fulminis:' quod fortasse accipiendum ait Germ. ut *Διὸς σέλας* apud Sophoc. in Colon. quod signum inter reliqua cælestia ibi numeratur. De fulmine accipio Val. Arg. i. 'Cui genitor tribuit monitu prænoscere Divum Omnia seu flammæ interroget.' Inde idem l. iii. 'præsaque fulmina:' et Cal. l. i. ait, mitti e cælo fulmina, quibus Juppiter *Δεινὸς ἀνθρώποις μένος βαρυχητός ὄμβρου*: Indicat hominibus vim pluvie strepitantis: et Hom. de fulmine ait *σήμα βροτοῖ-*

σιν. Cerdæ.

177 *Præsagi fulminis ignes*] *Præsagi*, futura denuntiantis, ut, 'De cælo tacta memini prædicere quercus.' Est enim Jovis filius fulmen, de quo tantum futura noscuntur, ut in octavo plenius de fulminis generibus dictum est. Alii non ipsum fulmen præsagum accipiunt, sed eos præsagos, qui inde futura prædicunt. *Servius*.

Præsagi fulminis ignes] *Διοσημείων* intelligit. De qua re Pimpoint. et inprimis Camer. de generibus Divinat. *Taubmann*.

178 *Rapit*] Raptim ducit. *Servius*. *Densus acie*] In acie constrictos et conjunctos. *Idem*.

179 *Alpheæ ab origine Pisæ*] *Alpheus*, fluvius est inter *Pisas* et *Elidem*, civitates Arcadiæ, ubi est templum Jovis Olympici: ex quibus locis venerunt, qui *Pisas* in Italia condiderunt, appellatas a civitate pristina: unde nunc addidit, 'Urbs Hetrusca solo:' cum præmisisset, 'Alpheæ ab origine Pisæ.' Sane *Pisas* antiquitas conditas a Peloponneso profectis, vel ab his, qui cum Nestore ab Ilio venerunt. Alii *Pisum*, Celtarum regem, fuisse Apollinis Hyperborei filium, et cum Samnitibus bellum gessisse, a quorum regina, quæ post conjugis mortem imperio successerat, receptum, in Etruria oppidum suo nomine condidisse. Alii locum* ex Deo privigno genitum, juvenem viribus magnis, *Pisas* condidisse ajunt. Cato originum i. qui *Pisas* tenuerint ante adventum Etruscorum, negat sibi compertum, sed inveniri Tarchontem, Tyrrhæno oriundum, postquam eorum locorum dominium ceperit, *Pisas* condidisse, cum ante regionem eandem Tentones quidam, Græce loquentes, possederint. Alii, ubi modo *Pisæ* sunt, Phocida oppidum fuisse ajunt, quod nobis indicio est a Peloponneso originem id oppidum trahere. Alii incolæ

ejus oppidi Tentas fuisse, et ipsum oppidum Tentam nominatum, quod postea *Pisas* Lydi lingua sua Lunarem portum significare dixerunt; quare huic urbi a portu Lunæ nomen impositum. Alii ab Epeo, Trojani equi fabricatore, conditum tradunt, qui cum aliis Græcis in hanc regionem rejectus est: ubi, postquam Trojanæ captivæ, metu dominarum ad quas deducebantur, naves incenderunt, desperatione reditus remansit, urbemque condidit, et ab ea, quæ est in Peloponneso, *Pisas* cognominavit. *Idem*.

181 *Equo fidens*] Id est, eques optimus. Quidam *Astur* pro *Astures* accipiunt, apud quos equi et equites optimi perhibentur. *Idem*.

Versicoloribus armis] Depictis, per quod bellicosus ostenditur. *Idem*.

Versicoloribus] *Versicolor* est, qui, dum vertitur, mutat colorem. *Donat*.

182 *Tercentum adjiciunt*] Consentunt et accedunt ejus voluntati: quod sequentia explanant. Probus *adjiciunt*, adjacent, et quasi juxta sunt, tradit. *Servius*.

Mens omnibus una sequendi] Id est, conjurati sunt. *Idem*.

183 *Qui Cærete domo*] Ac si diceret, Qui sunt domo Carthagine. *Cære* autem, ut supra diximus, dicitur ἀνὰ τὸν χερσῶν, quod verbum salutandi gratia apud Græcos dici solet. Hanc Pelasgi condiderunt, qui cum sitim passi, nec usquam aquam invenientes, casu quodam fontem invenissent, in eodem loco oppidum condiderunt. Nec videatur contrarium quod ait, 'Ducit Agyllina nequicquam ex nrbe secutos:' quasi et Turno et Æneæ præstet auxilium: nam illi Lausum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio et consilio totius civitatis in Mezentium arma commoverunt. *Servius*.

Qui Cærete domo] Non referam loco hoc codicum varietates, quum omnino casta lectio sit *Cærete domo*,

ea elocutione, qua dictum alibi, 'Qui genus, unde domo:' quaque dixit Horatius, 'unde domo, Quis.' Ita in ultima scena Pænuli Plautini, 'domo Carthaginenses sunt.' Et quod Romæ apud Zampolinus ostendit mihi Antonius Valla Theanen. antiqua inscriptione notatum, D. PERUSIA. quod signat *Domo Perusia*. Atque in iisdem ædibus:

POLINGENUOS DOMO
BONDINCOMAGUS.

Ex quo locus apud Plinium examinandus de oppido Bondinco in Padi hostio. *Pierius*.

Cærete domo] Explico, qui sunt Cæretana domo, vel qui sunt domo Cæretani. Nam Plaut. Pæn. dixit, *Domo Carthaginensis*, et posset, *domo Carthagine*. Sed de hac re dixi pluribus l. viii. ad illud, 'Qui genus? unde domo?' *Cerda*.

Minionis] Fluvius est Minio Thuscæ ultra centum cellas. *Servius*.

184 *Et Pyrgi veteres*] Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Thusci piraticam exercuerunt: nam illic metropolis fuit, quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliæ dicitur, de qua Lucilius, 'Scorta Pyrgentia.' *Idem*.

Pyrgi veteres] Fortasse veteres *Pyrgi* Thuscæ, quia ab antiquis *Pyrgis* Græciæ. Nam *Pyrgos* quoque in Græcia Strabo constituit l. viii. et credibile inde ductam coloniam. Ceterum Cato in Fragment. Originum ntrumque etiam nomen conjunxit: *Pyrgus*, 'Graviscæ ab aëre dictum,' ut et Plin. iii. 6. 'Graviscæ, castrum novum, Pyrgi, Cæretanus amnis.' Sic Mela ii. 4. *Cerda*.

Intempestæque Graviscæ] Graviscanum oppidum, alii *intempestum* dicunt ventis et tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. *Intempestas* ergo *Graviscus* accipiamus pestilentes, et secundum Plinium in naturali historia, et Catonem in Originibus, ut *intempestas* intelligas sino

temperie, id est, tranquillitate: nam ut ait Cato, 'ideo Graviscae dictæ sunt, quod gravem aërem sustinent.' *Servius*.

Intempestæque Graviscae] In Romano codice, *Gabiscae* legitur, Librarium imperitia. *Graviscas* enim quod gravem aërem sustineant dictas ajunt. *Pierius*.

185 *Ligurum ductor*] Nam Liguria post Thusciam est circa Gallos. *Serv.*

Ligurum ductor] Explicui non cum interpretibus de Cupavone, sed de Cycno: tum, quia torqueri videtur Poëta: tum, quia Ovid. rem hanc narrans, de Cycno ait, 'Nam Ligurum populos, et magnas rexerat urbes.' *Cerda*.

186 *Cycne*] Cunare: quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte, qui in Piceno. *Servius*.

Transierim Cigne] Sive *Cicne*, ob cognationem. Sed enim nomen hoc in antiquis exemplaribus aliter scriptum inveni. Siquidem in eo codice, quem Pomponii Læti delicias fuisse dicunt, et in vetustis aliis plerisque, qui apud me sunt, atque etiam in aliquot aliis Vaticanæ bibliothecæ, legitur *Cinere*. In Romano *Cunare*. *Cycne* vero, et *Cygne* divulgatorum est exemplarium. Non enim hic 'Ligurum ductor Cycnus,' sed insignis *Cycni* gestamine inducitur ob ejus *Cycni* memoriam, qui luctu Phaëthontis canentem molli pluma duxisse senectam fertur. *Pierius*.

Cupavo] *Hic Cupavo*, et declinatur sicut *Cato*, vel *Cicero*. *Servius*.

187 *Olorinæ surgunt de vertice pennæ*] In Romano codice, *pinna*, ut adsolet. In aliquot aliis, *cristæ* notatum est: sed *cristæ* paraphrasin fuisse crediderim. *Pierius*.

Cujus olorinæ, &c.] Galea cristis insignitur, quo terribilior hosti fiat: hinc, 'Terribilem cristis galeam.' Quin et miles cristatus longe procerior apparet: 'cristis capita alta ferentes.' Has autem ex olorinis eti-

am pennis, itemque equinis setis componebant: ut, 'cristaque hirsutus equina:' quæ ob id et *jubar* appellabantur: ut, 'Grajarum errore jubarum.' Rubræ autem hæ de conogaleæ aut duplices aut triplices consurgebant: quare Poëta eorum summitates *cornua* appellat: ut, 'rubræ cornua cristæ:' et, 'viden' ut geminæ stant vertice cristæ?' et: 'Purpurel cristis juvenea.' *Taubmann*.

188 *Crimen amor vestrum*] Phaëthontem a Cycno amatum aut pie, aut turpiter accipiamus, necesse est. Si turpiter, talis est sensus, *Crimen vestrum* est, o Cycne et Phaëthon, quod sic amastis. Alii *vestrum*, pro *tuum* accipiunt: et ad solum Cycnum referunt: ut 'Vos, o Calliope, precor.' Si pie amavit, secundum *Asprum Crimen* erit causa, ut *Æn.* II. 'et crimine ab uno Disce omnes,' ut sit sensus, o Phaëthontides sorores, et o Cycne, causa vestrum, id est, vestræ mutationis, amor est: quia sic Phaëthontem amastis ut periretis. *Servius*.

Crimen amor vestrum] Tale et illud Didonis in ep. ad *Æneam*, 'Quod crimen dicis præter amare meum?' Et Propert. Eleg. II. 30. 'Hoc, si crimen erit, crimen amoris erit.' *Cerda*.

189 *Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontis amati*] Phaëthon Clymenes et Solis filius, qui cum doletet objectum sibi ab Epapho rege *Ægypti*, quod esset non de Sole sed de adulterio procreatus; duce matre, venit ad Solem, et poposcit, ut si vere esset ejus filius, petita præstaret. Quod cum Sol jurasset per Stygiam paludem se esse facturum, petit ille ut ejus currus agigaret. Sol post jusjurandum negare non potuit. Acceptis itaque curribus, Phaëthon, cum exisset orbitam Solis, et cœpisset mundus ardere, a Jove fulminatus, in Eridanum cecidit, qui Padus vocatur. Hujus interitum sentes so-

rores Phaëtusa et Lampetusa in arbores mutatae sunt Deorum miseratione: ut hic dicit in populos: ut in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam quidam Ligus, Cycnus nomine, dulcedine cantus ab Apolline donatus, amator Phaëthontis, qui cum enim deficeret extinctum, longo luctu in avem sui nominis versus est: qui postea ab Apolline inter sidera conlocatus est: hujus nunc filium Cupavonem dicit habere cycni pinnas in galea ad paternæ formæ insigne monstrandum. *Servius.*

Namque ferunt, luctu Cycnum, &c.] Meminit hujus fabulæ Plato etiam in Timæo, Pausanias in Atticis, Lucret. l. v. omnium autem elegantissime utramque describit Ovid. Metam. ii. fab. 3. et 4. *Taubmann.*

190 *Populeus]* Ita omnes fabulæ. Dissidet in Eclog. vi. Virgil. qui sorores Phaëthontis in alnos mutat. Apoll. Arg. l. iv. ait mutatas eis *αὐγελ- ποὺς*: ubi aliqui reddunt *αἰλνός*, aliqui *νίγρας populos*; fortasse quia Virgilius utrique arbori dat hanc gloriam. Sed certius est *αὐγελος* esse *populum*. Idem est doctorum certamen in reddendo Dionys. qui in *rep.* loquens de Eridano, ait electrum stillari *αὐγελοει-*. *Cerda.*

Umbramque sororum] Ambitiose dictum, pro inter arbores de sororibus factas. Et est unum de his, quæ habet Virgilius inimitabilia et sua propria. Tale est illud, 'Sinuatque alterna volumina crurum:' et, 'Cum primum sulcos æquant sata.' *Servius.*

Umbramque sororum] Hoc imitans Ovid. dixit, 'silvamque sororibus auctam.' Et Val. Arg. l. i. 'veteris sat conacia luctus Silva Padi, et viso flentes genitore sorores.' Avienus: 'Hic prius Eridani propter nemososa fluenta Fleverunt liquidæ lapsam Phaëthonta sorores, Mutataque manus planxerunt pectora ramis.' *Cerda.*

191 *Musa]* Carmine, cantilena. *Servius.*

192 *Canentem senectum]* Qui canentem senectam (pro albo colore neotrice dictum putant) mollibus transigit in plumis. *Idem.*

Canentem molli pluma duxisse senectam] Ita Soph. in Ajace, *αὐτὸν δὲ γῆρᾱ*. Hom. ult. Il. *πολύν τε κᾶρη, πολύν τε γένειον*: *Canumque caput, canumque mentum.* Sententiam Virg. ita reddidit Claud. in vi. Cons. Hon. 'Mutatumque senem plumis, et fronde sorores.' Ab eodem præceptore proculdubio Horat. od. ult. l. ii. 'et album mutator in alitem Superne; nascunturque leves Per digitos, humerosque plumæ.' Ovid. in narratione hujus fabulæ: 'canæque capillos dissimulant plumæ.' Eurip. in Hel. *χρυσόχρους κίκνου πτερόν*: *Nive candidans, ut cycni ala.* *Cerda.*

193 *Linguentem terras]* Dissidet Ovid. qui in hujus *μεταμορφώσεσσι*, 'Fit nova Cycnus avis: nec se cœloque Jovique Credit, ut injuste missi memor ignis ab illo; Stagna petit patulosque lacus, ignemque perosus, Quæ colat, elegit contraria flumina flammis.' *Idem.*

Sidera voce sequentem] Cum cantu cælum petentem: vel quod est re vera relatus in sidera, sicut videmus in sphaera. *Servius.*

194 *Æqualis comitatus classe catervas]* Aut æqualiter habens per naves distributas catervas, aut ipsi duci pares virtute. *Idem.*

195 *Centaurum]* Aut nomen navis, aut qui erat in navi pictus. *Idem.*

196 *Immane minatur]* Stat. Thebaid. l. v. 'murisque immane minantem Antæum.' *Cerda.*

197 *Sulcat]* Plin. xii. 1. 'arbores sulcamus maria.' Claud. iv. Cons. Hon. 'auratos sulcaret remige fluctus.' Ovid. Pont. i. 4. 'vastum sulcavimus æquor.' Sed hoc obvium: at non obvia pulchra commutatio locutionum; nam ut aquæ sulcantur, ita contra aquæ ipsæ sulcant. Luc. enim l. iv. de flavio Ba-

grada, 'siccæ sulcator arenæ.' *Idem.*

198 *Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris*] In antiquo satis exemplari legere est *quia etiam patriis*. Hemistichium vero reliquum, duabus transpositis dictionibus, in uno ex antiquioribus, qui sunt in Vaticana bibliotheca, legitur, 'Patriis Ocnus ciet agmen ab oris.' Est et ubi legitur *Ognus* per *g*, uti *Cynus* et *Cygnus*. Pierius.

Ocnus] Iste est *Aucnus*, quem in Bulcolicia *Bianorem* dicit. Ut, 'Namque sepulchrum Incipit apparere Bianoris.' hic Mantuam dicitur condidisse, quam a matris nomine appellavit: nam fuit filius Tyberis et Mantus Tiresiæ Thebani vatis filix, quæ ad Italiam post parentis venit interitum: alii Mantos filiam Herculis vatem fuisse dicunt. Hunc *Ocnus*, alii Aulestis filium, alii fratrem, qui Perusiam condidit, referunt, et ne cum fratre contenderet, in agro Gallico Cesenam, quæ nunc Bona dicitur, condidisse: permisisse etiam exercitui suo ut castella munirent, in quorum numero Mantua fuit. Alii a Tarchone Tyrrheni fratre conditam dicunt: *Mantuam* autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantum* Ditem patrem appellant, cui etiam cum cæteris urbibus et hanc consecravit. *Mantus* vero Græce declinavit; nam si Latine vellet, *Mantonis* diceret, ut ait Plautus, *Ionis*. Servius.

Ocnus] Filius fuit Mantus, qui muros dedit urbi, et de matris nomine illam vocavit. *Donatus*.

199 *Fatidicæ Mantus*] Stat. Theb. iv. 'Anguris fatidici.' *Cerda*.

200 *Muros*] Faciunt omnes *Ocnus* conditorem Mantuæ: aliud Poëta inuit, *muros* tantum nominans, quasi Mantua fuerit *Ocno* antiquior, et tantum ab illo muris circumdata: ut Babylon a Semiramide, quæ propterea dicta est ejus conditrix. *Idem*.

201 *Dives aris*] Majoribus præpotens. Et bene *dices aris*, quia non ab *Ocno*, sed ab aliis quoque condi-

ta sit: primum namque a Thebanis, deinde a Thuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus qui Perusiæ considerant. *Serrius*.

Sed non genus omnibus unum] Quia origo Mantuanorum et a Thuscis venit, qui in Mantua regnabant, et a Venetis: nam in Venetia posita est, quæ et Gallia Cisalpina dicitur. *Idem*.

202 *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni*] Quia *Mantua* tres habuit populi tribus, quæ et in quaternis curias dividebantur, et singulis singuli Lucumones imperabant, quos in tota Thuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus unus omnibus imperat: hi autem totius Thuscix divisas habebant quasi præfecturas, sed omnium populorum principatum *Mantus* possidebat. Unde est, 'Ipsa caput populis.' Ergo Virgilius miscet novam et veterem Etruriam, ut utriusque principatum patriæ suæ adsignet, cum alioquin *Mantua* ad hæc auxilia pertinere non debeat, quod *Aeneas* nulla a Transpadanis auxilia postulaverit, cum omnis exercitus adversum Mezentium uno loco considerit, et propterea pntetur Poëta in favorem patriæ suæ hoc locutus, ut de hac sola trans Padum pro *Aeneas* adversum Mezentium auxilia faciat venire, et quod nec populorum nomina, nec Lucumonum retulerit. *Idem*.

203 *Thusco de sanguine vires*] Quia robur totam a Lucumonibus habuit. *Serrius*.

204 *In se armat*] Id est, odio sui in arma compellit. *Idem*.

In se armat] Armat, quia causam præbuit, quod illi in se armarent. *Donatus*.

Armat] Stat. etiam Theb. iv. in apparatu belli: 'Huic armat Larissa viros.' *Cerda*.

205 *Patre Benaco velatus arundinis glauca Mincius*] *Benacus* lacus est Venetiæ, de quo fluvius nascitur *Mincius*. Jure ergo dux Venetus fluvium provinciæ suæ depinxit in navi: quem Benaci filium, quia ex ipso ha-

bet originem, dicit. *Servius*.

Quos patre Benaco] In Romano codice, *Venaco* more suo scriptum est, per *v* digammon. Quinetiam Adamantii Martyrii regula est, ut in iis, quæ utrum per *b* mutam, an per *v* digammon scribenda sint, quærit, sive producta fuerit prima sede collocata, si quidem masculini vel neutri generis existant, per *v* signari, ut *Venator*, *Velum*, *Veretrum*, τὸ μόριον, *Venabulum*, et similia. Si vero fœminina sint tantummodo, quorum origo a masculino venire non cernitur, per *b* mutam scribi debere, *besica*, *bellua*, *bestia*; designat tamen quæ duarum fuerint syllabarum, ex quibus Beta, τὸ σῆνλον, polysyllaba sequatur. Quare qui *Venaco* scripsere, Adamantii sententiam secuti sunt. Sed enim quam ponit ille, *Besica*, nemo nunc per *b* scribit, si Latine: a *vento* vero eam deduci tradit Caper, et *vensica* ea de causa dicta a nonnullis. Sunt præterea multa alia, quæ nunc aliter scribimus et enuntiamus, quam Adamantius præceperit. *Vernam* enim per *v* scribimus et enuntiamus, pro servo domi nato, quem ille, uti superius diximus, tum differentię causa, tum etymologię, per *b* scribi præcipit: *larva* etiam τὸ δαμνιον per *v* scribimus, ille per *b* mavult *larba*, non aliter ac *herba*, *tuba*, *turba*. Similiter nos *nævus* per *v*, ille per *b*, *næbus*, ut *cibus*, *rubus*. Contra vero, nunc omnium mos Latine scribentium est, ut *labor*, *balneus*que per *b* mutam scribantur. Ille *lavor*, ut *favor*, et *feroor* scribit: et *balneum*, ut *curvum*, *sævum*, *torvum*, per *v* digammon. Sed utrum nos, an ille melius, incognitum est mihi, quum videam non solum inscriptiones tam multas a nostri temporis usu variare: verum etiam opinatissimorum hominum sententias super hac scribendi ratione latis. Sed enim optimum factu iudicaverim, ita se ad usum accommodare: ne, dum doctiores esse volumus, derisui habeamur.

Sequamur vero M. Tullii Ciceronis exemplum, qui quum pleraque aliter quam in usu forent, enuntianda cognosceret, libentissime tamen cessit consuetudini. Neque vero nos tam multa ex marmoribus, ex nomismatis, ex tabulis æneis, ex diversorum Grammaticorum sententiis, ex veteribusque codicibus congressimus, ut omnia suscipienda censeremus: sed ut quos Grammaticorum vulgus nunc errores appellat, non imperitia, sed temporum usu evenisse commoneremus. *Pierius*.

207 *Gravis*] Fortis: ut 'ferit ense gravem Tymbræus Osyrim.' Vel *gravis* aut animo, aut ætate, aut *gravis* propter navem; nam sequitur, 'centenaque arbore fluctum Verberat assurgens.' *Servius*.

Centenaque arbore] Non ait remis, sed arboribus, ad exprimendam navis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. Unde ait Lucanus, 'et summis longe petit æquora remis.' *Idem*.

Centenaque arbore] Navem facit *κατόξυγον*, ut Homer. loquitur Il. xx. id est, 'centum remorum, aut transtrorum.' Ita et Silius l. xi. 'Centeno fractus spumabat verbere pontus.' Eadem forma Stat. in re alia Theb. v. 'Vexit arundineam centeno vulnere silvam.' Propertius Eleg. iv. 6. 'classis centenis remiget alia,' id est, remis centenis, non velis, ut male Titius. *Cerda*.

Fluctum verberat] In Romano codice *fluctus* plurali numero. *Pierius*.

208 *Verberat*] Æsopus in fabella de psittaco, *ὄδωρ ἔνυπτεν, αἰμαμα verberabat*: et Æn. v. 'certatim socii feriunt mare.' Silius l. vi. 'navarum ictus.' Apollon. Arg. iv. de navigante Tritone, *κόπτεν ὄδωρ. pulcabat aquam*: et l. i. *πέπληγον ἱερτομοῖς Πόντου λάβρον ὄδωρ* *feriebant remis maris procellasam undam*. Ovid. Met. xi. 'ictu scindunt freta.' Nonn. lib. xxxix. *πόντον ἐπιβήροτες*: ibid. *πόν-*

των ἰμάσεων. Iterum, ἐπεμόνιος νῆρα θαλάσσης. Omnia sunt *percutere, verberare, flagellare*. Eurip. in Taur. adhuc verbo alio ἐταύσαν ἄλμυρ. Stat. Theb. v. 'quatunt impulsibus illi Nunc freta.' Lucan. l. iv. 'Quod nec vela ferat, nec apertas verberet undas.' Auson. Mosell. 'pulsantes verberere fluctum.' *Cerda*.

Assurgens] Exprimatur habitus remigum. Inde et l. v. 'insurgite remis.' Val. Arg. i. 'Insurgit transtris, et remo Nerea versat:' et Æn. iii. 'Vela cadunt, remis insurgimus.' Quod imitatus idem Valer. l. ii. 'Vela cadunt, remis insurgitur:' et l. iii. in re eadem, 'intortis assurgens arduus undis.' Hæc insurrectio tota ab annisu remigum. *Idem*.

Marmore] Mari. *Servius*.

Marmore verso] Id est, mari. Nam Græcum est μάρμαρον, a nitore aquæ commotæ. *Marmor mare*, Græca ratione; quippe μαρμαρυγή, *fulgor*. Mare autem vetus vox Syra, *MARATH*. Scalig. Poët. iv. 16. *Taubmann*.

209 *Triton*] Pictus in navis prora sedens: et sic ait quasi de vero Tritone, ut 'galea alta Chimæram Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes.' *Servius*.

Inmanis Triton] Trigemis nomen, in qua Triton sic pictus erat. Sic Scyllam, sic Pegasus nomina navium fuisse putat Palæphatus περὶ ἀπίστον, non monstra, ut Poëtæ fabulati sunt. Plinius tamen ix. 5. gravissimis probat testimoniiis, imperante Tiberio, Tritonem ea, qua hic describitur forma, visum auditumque concha carentem. V. N. Æn. i. 148. *Buccinam* autem Tritonis, qui Neptuni tubicen fingitur, graphice describit Ovid. Met. i. 10. Notat, et explicat etiam Turneb. ii. 21. *Taubmann*.

Carula] Carula freta, non concha carula, ne non stet versus, si carula fuerit septimus casus. *Servius*.

Concha Exterrens freta] De Tritone Claud. de Nupt. Honor. et Mariæ:

'seu concha Libycum circumsonat æquor.' Duxit ex Nostro Æn. viii. 'cava dum personat æquora concha.' Plin. ix. 5. inducit 'concha canentem Tritonem,' atque et visum, et auditum. Lucan. l. ix. de hoc monstro (ille Deum vocat) 'quem toto litore pontus Audit ventosa perfiantem litora concha.' *Cerda*.

210 *Laterum tenuis*] Ut *Cervinus tenuis*, ἄχρι τῶν πλευρῶν. *Servius*.

Cui laterum tenuis hispida, &c.] Habes hic egregiam Tritonis descriptionem, ejusque formam. Claudianus in adducto loco ita describit: 'pro-rumpit gurgite torvus Semifer, undosi velabant brachia crines, Hispida tendebat bifido vestigia cornu Qua Pristis commissa viro.' Sidonius Epithal. Ruricii et Iberiæ: 'Squammeus huc Triton duplicis confinia dorsi, Quæ coeunt supra sinuamina tortilis auri:' et postea dat illi Pristin. Apollon. Arg. l. iv. Tritonem facit superne similem, non adhuc hominibus, sed μακρότεροι, id est, *Diis beatis*: addit tamen: Ἀντὰρ ὄντα λαγόνων δικραίρα οἱ ἔνθα καὶ ἔνθα Κήρεος ἄλκαλῃ μηχανέρο. Tritonem figuram hanc exhibet Pausan. Latina tantum audi: 'Capitis coma persimilis est palustri apio, tum colore, tum quod capillum omnino nullum ab aliis possis discernere: reliquum corpus squamma inhorrescit minuta, sed eadem prope qua lima est duritia: branchias infra aures habent, nares hominis, rictum oris latiore, et dentes pantheræ: oculi glauci mihi esse visi sunt, manus etiam illis sunt, digitique, et ungues ea forma, qua superiores conchyliorum testæ: pinnulæ sub ventre, et pectore pro pedibus, uti delphinis.' *Cerda*.

Hispida] Horrida, setosa. *Servius*.

211 *Frons hominem præfert*] Modo frontem primam hominis partem intelligimus: nam hoc dicit, A capite usque ad ima latera, hominis monstrabatur effigies. *Idem*.

In pistrin desinit ablu] In antiquioribus *pristis*, de quo dictum. *Pier.*

In pristin desinit ablu] Non abludunt verba Statii Theb. ii. 'prior haurit arenas Ungula, postremi solvuntur in æquora pisces.' Dicendumne porro sit *Pristis*, aut *Pistris*, aut *Pristrix*, jam nos credo alibi. Tu vide Had. Jun. Animadvers. ii. 13. *Cerda.*

Pistrin] Ita Claudianus itidem de Tritone semifero: 'Qua pristis commissa viro.' V. N. Æn. iii. 427. *Taub.*

Pristin] Vide supra Æn. v. 116. et iii. 427. *Emmeness.*

212 *Spumea semifero]* Incertum utrum pictus, an ex ære factus. *Serv.*

213 *Tot lecti proceres]* Quare Tarhontem præterijt? An quia illi omnes sub imperio ejus fuerunt? *Idem.*

Ter denis] Triginta naves accipiamus fuisse, non ut quidam volunt, singulos duces tricenae naves habuisse: nam enumeratorum militum non convenit numerus, præsertim cum sequatur 'Subsidio Trojæ:' id est, parvo auxilio. Nam apud majores bella non ambitu, sed virtute constabant. *Servius.*

Ter denis] Ita Æn. i. 'bis denis navibus:' ut ibi, ita et hic ad arrogantiam. *Cerda.*

214 *Trojæ]* Aut castra Æneæ dixit: aut *Trojæ*, pro *Trojanis*. *Servius.*

Campos salis] Pulchre, et quidem ab Græcis. Nam Eurip. Phœniss. ἵόντων κατὰ πόντον Ἑλλάτι πλεῖστας περιβήτων ὑπὲρ ἀκαρπίστον Πεδίον Σικελίας. Lucretius l. v. et vi. dixit 'camposque natantes.' Noster in vi. 'camposque liquentes.' Plinius iii. 65. loquens de aquarum rotunditate: 'Globum tamen effici mirum est in tanta planitie maris camporumque.' Cassiodorus epist. i. 12. 'Voluptuosi pisces campos liquidos transeuntes cavernas suas studiosa indagine perquirunt.' Plautus Trinum. 'cæruleos campos,' quod videlicet Ruden. 'vias cæruleas.' Ut vero campi, qui

Delph. et Var. Clas.

Virg.

terrarum sunt, ad aquas maris traduntur; sio contra, grata vicissitudine, æquora, quæ proprie sunt maris, ab æquitate aquarum, dicuntur de terris. *Cerda.*

Secabant] In aliquot antiquis codicibus, *ruebant* legitur, versu aliunde repetito. *Pierius.*

215 *Jamque dies cælo concesserat]* Non dicit diem intervenisse: nam supra ait, 'media Æneas freta nocte secabat.' Et 'cælo concesserat,' pro in cælo, et deest nocti. *Servius.*

Jamque dies, &c.] Lans Æneæ, quod die nocteque continuata navigatio illum non defatigaret. Sedebat ergo et vigilabat, et cum plura cogitaret, tamen temone navem regebat et velia. *Donatus.*

Jamque dies cælo discesserat] In antiquis exemplaribus, quod valde placet, *concesserat* legitur: quamvis *discesserat* non improbem. *Pierius.*

Jamque dies cælo concesserat] Non dicit, diem advenisse, si per diem intelligas lucem: sed advenisse diem; nam videlicet alter jam dies. Itaque signat ex observatione Cujacii Observe. xv. 32. diem Romanorum, qui nocte media incipiebat, et altera media nocte finiebatur. Quod Plutar. scribit, imo et ita quærit ἐν ῥωμ. διατὶ τῆς ἡμέρας ἀρχὴν ἐκ μέσης νυκτὸς λαμβάνουσι; Cur a media nocte sumunt initium diei? Plin. ii. 77. 'Sacerdotes Romani, qui diem definire civilem, item Ægyptii, et Hipparchus, a media nocte in mediam.' Agell. iii. 2. ex Varrone: 'Homines, qui media nocte ad proximam mediam noctem in his horis xxiv. nati sunt, una die nati dicuntur.' Lege integrum caput Agellii. *Cerda.*

Almaque curru] Ait Macrobi. Saturn. vi. 5. duci hos versus ab lineis Egnaui veteris Poëtæ l. i. de rerum natura, 'Roscida noctivagis astris labentibus' Phæbe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.' Stat. Theb. iii. in descriptione noctis dixit 'noc-

10 T

tivagas umbras.' Nocti bigas das Valer. Argon. II. 'Diva soporiferas quæ nunc trahis æquore bigas.' Et L. IV. 'Lentis hæret nox conscia bigis.' Vicinum hoc pœsi illorum, qui Lunæ dant currus, ut Theocrit. *id.* XXV. *ἄρμα*. Aut *bigas*, ut Stat. Theb. XII. 'Lunaribus obvia bigis.' Aut *equos*, et hic sunt infiniti. *Cerda*.

216 *Noctivago*] Nomen mire compositum. *Servius*.

Noctivago] *Ἀρμασι νυκτεπόλῳ*. Lunæ autem currui Poëtæ nunc *æques* dabant, nunc *cervos*: vel, quia eadem Diana, vel quia motus est velocis inter planetas. Eidem et *mules* dabant: quod illa non sua, sed aliena luce luceat. *Taubmann*.

Phæbe] Luna: sicut Sol *Phæbus*. Item et *Titan* Sol, et *Titanis* Luna. Describit autem noctem mediam, et dicit finitum diem secundum Romanum ritum. Quia media nocte diem numerant, et noctem similiter a medio die. Nec Lunæ sit sine causa commemoratio. Nam aliter videri Nymphæ non poterant. *Servius*.

Medium, &c.] Medium noctem ita describit l. vi. 'torquet medios mox humida cursus:' et Propert. l. 10. 'Et mediis cœlo Luna iuberet equis.' *Cerda*.

218 *Clavumque regit*] Pro clavo navem regit, et dat *Æneæ*, sicut in quinto libro, gubernandi dedit peritiam. *Servius*.

Velisque ministrat] *Velis* quidam dativum volunt, non ablativum, ut si dicamus aliquem ministrare convivis. *Servius*.

Velisque ministrat] Habes hoc hemistichium et l. vi. Ab Nostro Tacitus de moribus Germ. (notante Turnebo) 'nec velis ministrant.' Et Stat. Theb. VII. (notante Pontano) 'Ipse sedens velis, pariterque ministrat habenis.' *Cerda*.

219 *Medio in spatium*] Inter navigandum. *Servius*.

Chorus comitum: nympha] De navi-

bas factæ, et mire *comitum*, quia cum eo venerant. *Idem*.

220 *Alma Cybele*] A *Cybele* Phryge, qui primus ei sacrum instituit: Mater Deum dicta *Cybele*, ἀπὸ τοῦ κυβιστῶν τῆς κοπέλης, id est, capitis rotatione: quod semper Galli, motu capitis per furorē comam rotantes, ululatu futura pronuntiabant. *Escanus*, 'crimenque rotantes Sanguinei populi ululabant tristia Galli.' *Cybele* autem Bacchus est: nam *Cybele* Anapestus est: ut, 'Hic mater oulrix Cybele.' *Idem*.

Cybele] *Cybele* scriptum reperi in codice A. Colatli: sic etiam Græci Κυβέβη dicunt. *Ursinus*.

221 *Nymphasque e navibus esse Jussat*] Vide *Æn.* IX. 117. *Eumenius*.

222 *Innabant pariter*] Quia de navibus versæ. *Servius*.

223 *Quot prius*] Id est, quantæ; ad numerum retulit. Ergo subtrahit tot. *Idem*.

Quot prius arata ceterant ad litora proræ] Versum hunc superius habundare diximus: neque in veteribus codicibus, nisi adscriptum, inveniri; hic vero congruum habet locum. *Cyterum* in Oblongo codice, non *proræ*, sed *naves*, scriptum est. In aliquot aliis, *puppis* legitur: quod ideo placet, quia, uti eo loco superiore dicebamus, *proræ* pelago obvertuntur, 'stant litore puppes.' *Pierius*.

Æratæ proræ] Quæ æreo rostro armatæ erant: Turneb. XII. 19. et XXVI. 23. *Taubmann*.

224 *Adgnoscent*] Nam propter nocturnas tenebras, alii non facile cognoscere. *Donatus*.

Lustrantque choreis] Circumdant et circumcumeunt. *Servius*.

Lustrantque choreis] Ἀμφιχορεύουσι, in Epigr. ἐν χορῶ διανέουσι: et apud Homer. ἐδύνον, pro eo, quod est, ut notat interpres, κυκλῶσε ἐστρέφοντο: et Callim. εἰς Ἀργεῖον ἦν ἵκα δ' ἀνύμψαι σε χορὸν ἐν κυκλάσσοντα. *Choreis* autem, hoc est orbe, qui Cicero

saltatorius dicitur: *κυλοτεπὶς ὀρόχημα*. *Germanus*.

225 *Doctissima Cymodoca*] Poëtica: sicut et *metatio ipsa* confingitur. Ergo *doctissima*, quæ divinitus hanc doctrinam fuerit consecuta. Nam stultissimum est quod quidam ait, Ilioei navem fuisse, et ideo eam esse doctissimam fandi. *Servius*.

Fandi doctissima Cymodoca] Alibi dixit *Cymodocē*. Sic *Calliope*, et *Calliopea*, et fortassis servanda Græca forma *Cymodocela*, et *Calliopela*. Sed cur Nympha hæc præ aliis doctissima? Nescio cur. *Servius* stultum putet, qui hoc referat ad navem Ilioei, cum in fabulis multa sint similia. *Cerda*.

226 *Pons sequens*] Hoc quidam ideo dictum tradunt, quod adversæ videri volunt: unde *Eclog. viii*. est, 'Transque caput jace, ne respexeris.' *Serv.*

Dorsus aminet] Peritia natandi ostenditur. *Idem*.

Tacitis] Aut ipse tacitus, aut pro tacite et leqiter. *Idem*.

Subramignat] Subnatat. *Idem*.

228 *Ignarum adloquitur*] Aut præsentis sive ignarum, aut quod e navibus Nymphæ factæ sunt. *Idem*.

Ignarum adloquitur] In Romano codice *ignavum* Librarii omnino indiligentia scriptum est. *Pierius*.

Ignarum] Videtur quæsitæ oppositio, 'fandi doctissima,' id est, futurorum præscia adloquitur ignarum. *Cerda*.

Vigilans, deum gens] Verba sunt sacrorum. Nam virginis Vestæ certæ die ibant ad regem sacrorum, et dicebant, *Vigilans rex? vigila*. Quod Virgilius jure dat *Æneæ*, quasi et regi, et quem ubique Pontificem et sacrorum inducit peritum. Et bene primo interrogat, deinde quod vigilat approbat. *Deum* autem *gens*, propter, 'Diis genite, et geniture Deos.' *Servius*.

Vigilas] Recte dubitat: nam tempus somnum, curas vigilas suade-

bant. *Donatus*.

Deum gens, Æneæ] Similiter *Sil. Ital. l. vii*. 'Gens Cadmi Cleadas, fulva cui plurima passim Casidae,' &c. *Enn.*

229 *Vigila*] Credo alludere poëtam ad symbolum et vocem illam, quam exituri ad bellum duces usurpabant: 'Mars vigila;' ejus custodiam implorantes. *Germanus*.

Velis inmitte rudentes] Hoc est, rudentibus vela immitte, id est, laxa, ut est illud *Ge. iii*. 'notas odor attulit auras:' immitti autem dicuntur rudentes, cum vela laxantur. *Serv.*

Inmitte rudentes] Sermo ducitur ab re equestri; navis enim, ut equus fræno, sic rudentibus regitur. Duci itaque verbum *immitto* ab re equestri aperio ex Græcis, quibus *ἵμμι* est *mitto*, et ejus composita plerumque ad rem equestrem, ut sunt *ἀνίμμι*, *καρίμμι*, *ἀφίμμι*, *ἐπίμμι*. *Soph. in Elect. δεξιὸν τ' ἀφίμμι σκαπῶν ἵππων*, remittens dextrum Scapæ equum, pro, laxans habenas equo. *Philostr. l. ii. de vitis Sophist. ἀφίμμι ἵππων*, demittens habenam. *Plutarch, in Pericle, ἀφίμμι ἵππων*, immittens habenam. Inde et *Propert. iii. 9*. 'Mollis tu capite fantor cape lora juventæ, Dexteræque immissis da mihi signa rotæ.' Et clarissime quoque *Virg. Æn. vi*. 'classique immittit habenas.' Et *Statius Theb. iii*. 'Flagrantes immit sit equos.' *Cerda*.

230 *Nos sumus*] Sane declamatorie hos versus explicuit. *Servius*.

Sacro de vertice] Argute sacro, ne miretur *Æneas* Deas factas. *Idem*.

Idem sacro de vertice] Ita *Catull. in dedicatione phaselli*, ait fuisse 'Cytorio in jugo,' et iterum, 'Cytore baxifer Tibi hæc fuisse, et esse cognatissima, Ait phasellus: ultima ex origine Tuo ætætisse dicit in cacumine.' *Catull. idem de Nupt. Pel. et Thet. 'Peliaco quondam prognatus vertice pinus.*' Et *Ovid. Amor. ii*. 'Prima malas docuit mirantibus æquoris undas Peliaco pinus vertice

cæsa vias.' *Cerda*.

Pinus] Hoc loco, secundum quartam declinationem dixit: in Bucolicis juxta secundam, ut, 'Mænalus argutumque nemus, pinosque loquentes Semper habet.' Et loquitur per definitiones. *Servius*.

231 *Perfidus*] Qui post fœdus bella commovit: hinc Latinus, 'Ipsi has accilego pendetis sanguine pœnas.' Alii e communi sermone *perfidum* Rutulum dici, quia ipsa Trojana est. *Idem*.

Perfidus] Aliquot exemplis mihi persuasi, et miror a nemine, quod sciam, animadversum, præpositionem *per* respondere aliquando Græcæ præpositioni *παρά*. Nam quemadmodum hæc apud Græcos falsum quiddam in compositione indicat, ac præposterum, ut *παράφορῶν*, est, *desipere*, etiamsi *φωρεῖν* sit *sapere*, sic in aliis infinitis: ita apud Latinos *per*. Sic *perfidus*, *perjurus*, *perfunctorius*, *perfuga*; et in quibus præpositio tantum abest a significanda perfectione, ut potius vitium notet. *Cerda*.

Ut nos] *Ut*, pro *quoniam*. Plautus in *Pseudolo*, 'Ut lassus veni de via, me volo curare.' Et in *Mostellaria*: 'Eundem animum mihi oportet esse gratum, ut impetravi:' pro *quoniam*. *Servius*.

232 *Præcipites*] Nomen pro adverbio, præcipitanter. *Idem*.

233 *Rumpimus*] Propter illud, 'Continuo puppes abruptunt vincula ripis.' *Idem*.

Rumpimus] In codicibus aliquot antiquis, omnino *rumpimus* habetur. Sed in Mediceo, et plerisque aliis, *rupimus* præterito tempore. *Pierius*.

Rumpimus] Alludit ad morem nautarum, qui in summa festinantia non solvebant funes nauticos, sed rumpebant. Sic in iv. 'strictoque ferit retinacula ferro,' et in iii. propter metum Cyclopi, 'tacitque incidere funem.' Valer. Arg. i. 'ardenti Æsonides retinacula ferro Abscidit,'

Lucanus l. iv. 'vincula ferro Rumpere conatus:' et l. v. 'Rampite qua retinent felices vincula proras.' *Cerda*. *Invitæ*] Ac si diceret, malueramus tibi potius servire, quam in Nympharum numina commutari. *Servius*.

Teque per æquor Quærimus] Id est, hæc nobis vagandi causa est, ut te invenire possimus. *Idem*.

234 *Refecit*] Aut vacat *re*: aut quia ante navium amiserant formiam, ergo alteram fecit. *Idem*.

235 *Et dedit esse deas*] Græca figura: ut, 'Donat habere viro.' *Idem*. *Ævum*] Immortalem. *Idem*.

Agitare] *Διῶναι*, hoc est, agere. *Idem*.

236 *Tenetur*] Verbum militare. Stat. Theb. iii. 'ceu muris, valloque tenent.' *Cerda*.

238 *Jam loca jussa tenet*] Ut et supra diximus, hoc κατὰ τὸ *οὐκ ἐνέχοντες* accipiendum est: nam intelligimus equites eum misisse per terram. *Serv.*

Jam loca jussa tenet forti permixtus Etrusco Arcas eques] Enodavi hoc Æn. viii. et hic adhuc clarius. Triplex ter copias suas Æneas divisit. Imprimis cum esset apud Enandrum, et antequam parveniret ad Tarchontem, et Hetruscos, divisit Trojanos a Trojanis: inde l. viii. 'Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit, Quorum de numero, qui sese in bella sequantur, Præstantes virtute legit: pars cetera prona Fertur aqua, ægisque secundo defluit amni, Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.' Deinde itum est ad Tarchontem, et Hetruscos cum omnibus Arcadibus, et cum parte Trojanorum superstitibus, ac tunc Æneas divisit partem Arcadum, et Hetruscorum, quos ad Ascanium præmisit; unde procedunt hæc hujus loci, 'Jam loca jussa tenet forti permixtus Hetrusco, Arcas eques.' Loquitur enim hoc Cymodæa antequam Æneas descenderet. Restat tertia pars copiarum; hanc secum Æneas ductabat navibus per-

mistam ex Arcadibus, ex Hetruscis, ex Trojanis. Duces erant, Arcadum Pallas: Hetruscorum Tarchon: Trojanorum Æneas; cni tamen Pallas et Tarchon principatum dederant. *Cerda.*

239 *Arcus eques*] Equitem Arcadiæ etiam celebrat Stat. Theb. v. 'monita ducis advolat ardens Arcas eques.' Itaque Arcades equis, ut plurimum, pugnaces. Inde infra; 'Arcadas insuetos acies inferre pedestres.' Firmat hoc Pausaniæ auctoritas, qui l. viii. ita scribit: ἐπὶ τοῖσι δὲ παρὰ σφισιν Ἀρκάδων πρότερος Ἰτακίων Ποσειδάων ἀνομασθήναι. *Idem.*

240 *Ne castris jungant*] Aut se subaudiis: aut jungant pro jungantur. Servius.

Ne castris jungant] Quippe utile hostem distrahi, ne vires jungat. Tacit. Annal. i. de Germanico. 'Et, ne bellum mole una ingrueret, Cæcinam cum quadraginta cohortibus Romanis, distrahendo hosti, per Bructeros ad flumen Amisiam mittit.' Cæsar Gall. i. 'Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Sævorum cum veteribus copiis Ariovisti se conjunxisset, minus facile resisti posset.' *Cerda.*

241 *Surge*] Sedentem excitat, non dormientem. *Donatus.*

Aurora] Antequam plene veniat lux. *Idem.*

Socios veniente vocari] Antiquo verbo militiæ usus est, viros enim vocari significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate, conveniunt. *Serv.*

242 *Primus in arma*] Sunt codices antiqui, ubi 'pronus in arma' sit scriptum. Sed *primus* castior lectio. *Pierius.*

Quem dedit ipse] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'quem dedit ingens.' Sed *ipse* magis placet, et pondus habet. *Idem.*

Quem dedit] ÆN. viii. 613. *Taurus.*

243 *Invictum*] Uno verbo reddidit multa Hesiodi, qui de scuto Herculis, οὐδέ τις αὐτὸν οὐτ' ἐβήκε βαλὼν, οὐτ' ἔθλασε. *Cerda.*

Ignipotens] Vide l. viii. *Idem.*

245 *Spectabit cædis acervos*] Hæc est vera lectio: et ordo est, Si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos cædis videbit: nam male quidam *spectabis* legunt, et ad lucem referunt: quod non procedit: nullus enim sic loquitur, o Ænea, si quæ dico minime credis, o lux crastina, ingentes cædis acervos videbis. Alii more antiquo *lux*, pro luce accipiunt. Lucilius in tertio, 'Hinc media remis Palinurum pervenio nox: pro nocte. Longus ait, Deest venerit. Unde et ipse *spectabis* legit. *Servius.*

Spectabit acervos] Prædixit futura ut Dea appareret. *Donatus.*

Cædis acervos] Stat. Theb. v. 'ingentem nocturnæ cædis acervum.' Valer. Arg. iii. vocat *aggeres* eo versu: 'At vero in mediis exsangui Rege reperto Aggeribus.' *Cerda.*

246 *Dextra discedens impulit*] Mire *discedens*, adjuvatur enim pulsus, recedente eo, qui impulerit. *Servius.*

247 *Haud ignara modi*] Impulit navem libramento peritiæ et moderatiōis, quippe quæ navis fuerat. *Idem.*

Fugit] Pro velociter posuit. *Idem.*

248 *Ociore et jaculo*] Breviter tribus comparavit, quoniam et sagittam ventis æquavit. *Idem.*

Ociore et jaculo, &c.] Ita ludunt Poëtæ, quibus placent *παρόχα*. De Delphinis Opphan. Hal. ii. ait, illos volare, διὰ γὰρ, βέλος ὄντε, θάλασσαν: *instar telii, per mare*: et l. i. ἴσσυτο θάσσαν ὄντου: *ruit oxyus jaculo*. Sed Poëtæ, ut credo, totum hunc locum hiansit ex imitatione Tryphiodori; quod mihi fit credibile; nam Nympha impulit manu navem, quæ statim abiit celerior sagitta. Græci locus ita habet: βίη δ' ἐπέριεν Ἀθήνη, Χείρας ἐπιβρίσασα ἐγλυφέν ἐπὶ μηρῶν, ὥς δὲ θέων ἀκίχη-

τος ἐνδὸς τε καὶ ἔξωθεν. Non disident a loco Virgilii versus Statii Theb. vi. ubi de velocissimis cursoribus, 'credas e plebe Cydonum, Parthorumque, fuga totidem exiluisse sagittas.' Et supra de quodam cursore dixerat, majore incremento, posse 'omnium cursu comprehendere telum.' *Cerda.*

249 *Inde aliae celerant cursus*] Hoc est, inde aliae Nymphæ aliarum navium cursus efficiunt celeriores, sicut fecerat Cymodocea. An aliae naves? *Servius.*

Inscius] Id est, rerum quas audierat. Nam credere ex aperto non poterat. *Idem.*

250 *Omine*] Augurio promissæ victoriæ. *Idem.*

Animos tollit] Audierat a nympha etiam adversa: ergo non lætabatur, sed quia plura nunciabantur, prospera attollebant animos. *Donatus.*

251 *Supera aspectans*] In nonnullis codicibus antiquis *spectans* legitur. Sed magis placet *aspectans*. *Pier.*

Convexa] Hic *convexa* epitheton est, quia ait, 'Supera convexa:' alibi solum *convexa* principale est. *Servius.*

252 *Alma parens Idæa deum*] Alma proprie tellus est, ab eo quod nos alit: abusive etiam aliis numinibus hoc epitheton datur. Terram autem ipsam constat esse matrem Deum. Unde et simulacrum ejus cum clavi pingitur. Nam terra aperitur verno: hyemali clauditur tempore. *Idem.*

Alma parens Idæa] Ex iis tribus nominibus captavit benevolentiam. *Donatus.*

Dindyma] Mons Phrygiæ. *Servius.*

Cui Dindyma, &c.] *Æn.* ix. 618. et *Æn.* vi. 784. *Taubmann.*

253 *Turrigeræque urbes*] Civitates turritæ, quas terra gerit. Unde cum turrita corona Mater Deum pingitur. *Servius.*

Turrigeræque urbes] Inde hæc Dea *ὑπὸ γρόφοις*: et de illa Ovid. Fast. vi.

'*Turrigera frontem Cybele redimita corona.*' Et iv. 'Aut cur turrifera caput est onerata corona; An primis turres urbibus illa dedit?' Propert. l. iv. Eleg. ult. 'Claudia turritæ raris ministra Deæ.' Claud. de Rap. 'turrigeram Cybelem.' Ovid. Trist. ii. 'Turrigeræ Opi.' *Cerda.*

Turrigeræque urbes] Unde et *Cybele* sive *Terra*, quæ *mater Deum* est, cum corona turrita pingitur; ut et clave, qua terra Vere aperitur, et hyeme clauditur. Propert. 'Vertice turrigero juxta Dea magna Cybele.' Vide Serv. *Æn.* iii. 118. et Ant. Verderium De Imaginib. Deorum. *Taub.*

Ad frena leones] Ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternæ subjacet affectioni. Figurata autem leones ad frena bijugi, id est, frenati leones. *Servius.*

Bijugique ad frena leones] Lucret. l. ii. ita de Cybele canit: 'Hanc veteres Grajnm docti cecinere poetæ Sedibus in curru bijugos agitare leones.' *Ursinus.*

Ad frena leones] Id est, domiti et frenum patientes: Turn. V. N. *Æn.* ix. 648. Ita Ovid. Met. Fab. x. 17. 'Dente premunt domito Cybeleia frena leones.' *Taubmann.*

254 *Propinques*] Facilius efficias, prosperes, matures, propitium facias: ut, 'et propius res aspice nostras.' *Servius.*

Propinques augurium] Quid ait *propinquare augurium*, nemo melius Statio explicat, qui reddit eandem sententiam Theb. iii. per verbum *amico*, cum ait, 'Ac prior Æclides solita prece Numen amicat.' *Cerda.*

255 *Phrygiæque adsis*] Ac si diceret, cultoribus tuis. *Servius.*

Adsis pede secundo] *Æn.* viii. 'et tua dexter adi pede sacra secundo.' *Taubmann.*

256 *Tantum effatus*] Breviter, ut supra dixit, propter lucem jam maturam, id est, plenam. Nam nec crepus-

culum, sed lux jam matura describitur. *Servius*.

Revoluit] Id est, aperta: sicut e contrario quod involvitur clausum est. *Idem*.

Ruebat] Non occidebat, sed oriebat, cum impetu veniebat, quia per orbem: ut, 'Et ruit Oceano nox.' Est autem hysteropteroton in sensu: ante enim est ut nox fagetur: et sic lux adventet. *Idem*.

257 *Matura*] Multa, quasi tempestiva, et quam jam esse oportebat, aut satis plena et clara. *Idem*.

Matura luce] Locutio ducitur a fructibus. Simili locutione Lucret. l. iv. 'Semen ubi ipsa dies membris matura creavit.' Et Tibull. l. iv. 'seu matura dies.' *Cerda*.

Noctemque fugat] Stat. etiam in ortu dici Theb. l. iii. 'fugientibus astris.' Ovid. Metamorph. viii. 'noctisque fugante Tempora Lucifero.' Noster alibi, 'stellas oriente fugarat orta dies.' Euripid. in Ione, 'Εὐρὺς ἡμέρας ἀνὰ πύλας ἀνέστη.' Id.

258 *Sociis edictis*] Secundum edicta Nymphæ. *Servius*.

Edicit] Est edicere, cum auctoritate aliquid enarrandum jubere. *Donatus*.

Edict] Militare verbum. Livius l. xii. ore Annibalis: 'Primo vere edico adsisit:' et l. xxii. 'legionibus scriptis Tybur diem ad conveniendum edixit.' Silius l. iii. 'extemplo edicit convellere signa.' Spartian. in Avidio: 'Ad signa edici jussit.' *Cerda*.

Signa sequantur] Vel tubarum, vel tessaræ, vel re vera signa militaria. *Servius*.

261 *Clypeum tum deinde sinistra, &c.*] In antiquis plerisque codicibus, *clypeum cum*, et *quom* legitur: hoc est, 'quom inde extulit clipeum, Dardanidæ clamorem tollunt.' Altera tamen lectio per dissoluta membra magis poetica est. *Pierius*.

Clypeum ardentem] Valer. Arg. i. 'et

parmæ luce cornescunt.' Calab. l. i. dat Penthesileæ ἀσπίδα πῦρ ἀλγικόν. Et statim Poëta, 'umbo vomit aureus ignes.' Nonn. l. xxx. 'Ὀμφαλὸν ἀσπίδος πυρρὰ βροχίης: 'Umbonem fulminantem scuti, a quo jactatæ flammæ.' *Cerda*.

262 *Clamorem ad sidera tollunt*] Ad excitandos suos, ad terrendos hostes. Julius Civil. iii. 'clamorem universi tollerent, quibus rebus et hostes terri, et suos excitari existimaverunt.' Curt. l. iii. 'jam in conspectu, sed extra telum jactum utraque acies erat, cum priores Persæ inconditum et truce sustulere clamorem.' Pessime hoc Persæ. Audi Veget. ita scribentem iii. 18. 'Clamor autem (quem barritum vocant) prius non debet attolli, quam acies utraque se junxerit. Imperatorum enim, vel ignavorum est, vociferari de longe: cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit.' Ex disciplina ergo militari Virgilius post editum clamorem subjicit, 'Tela manu jaciunt.' Hunc clamorem appellari barbaricum et barritum, seu baritum, jam Lipsius astruxit Mil. Rom. l. iv. dial. 11. Sed nescio cur ille barritum contruserit ad Germanos, ad vocem videlicet *bairen*, cum barritus vere a barris sit. Vide de vociferatione Gymnast. Mercutialis iii. 7. *Cerda*.

263 *Dardanidæ e muris, &c.*] Ostendit quid possit spes: nam qui metu fugiebant, nunc spe in hostes insurgunt. *Donatus*.

Dardanidæ e muris] In Romano codice, *Dardanidæ muris*, absque *e* particula legitur adverbialiter. Reliqua exemplaria *e muris* habent. Eamque lectionem agnoscit Probus, ubi fieri synalæpham ait, quum diphthongus in simplicem longam cadit, hoc exemplo. *Pierius*.

264 *Tela manu jaciunt*] Aut ex Ennio, qui Ann. xv. 'Isti tela manu jacentes:' aut ex Homer. qui Il. xii.

ἀκοντίζουσι θαμειὰς Αἰχμὰς ἐκ χειρῶν: Jaculantur e manibus crebro spicula. Notet Grammaticus subaudiendam in Latinis præpositionem; nam Homer. ἐκ χειρῶν. *Cerda.*

Quales sub nubibus atris] Id est, altis modo. *Servius.*

265 *Strymoniaæ grues*] A fluvio Thraciæ Strymone, juxta quem habitant. Hæc autem comparatio non ad telorum pertinet jactum, sed ad Trojanorum clamorem. Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσων, ὄρνιθες δὲ· Ἦντε περ κλαγγῇ γεράνων πέλει οὐρανὸν πρό, Αἰ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὕμβρον, Κλαγγῇ τάλγε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥόδων. *Servius.*

Strymoniaæ dant signa grues, &c.] Lucan. l. v. ita canit, 'Strymona sic gelidum, bruma pellite, relinquunt Poturæ te, Nile, grues: primoque volatu Effingunt varias, casu monstrante, figuras. Mox ubi percussit tensas Notus altior alas, Confusos temere immistæ glomerantur in orbes, Et turbata perit dispersis litera penins.' Claudian. de Bell. Gildon. aspirans ad Lucanum, ita ait: 'ceu parvis moturæ bella colonis Ingenti clangore grues, æstiva relinquunt Thracia, cum tepido permutant Strymona Nilo, Ordinibus variis per nubila textitur ales Litera, pennarumque notis inscribitur ær.' Nescio vero an apte notet Servius comparisonem Virgilii referendam ad clamorem Trojanorum, non ad multitudinem telorum, cum æque ad utrumque possit referri: et quidem apud Nonnum l. xiv. Dionys. ad utrumque refertur, cum scribit, Κλαγγῇ μὲν ξοφότερες ἐπὶ κλόνον ἦιον Ἴνδοι, Θρηῆκιοις γεράνοισιν εὐκότες, εἰ τε φύγουσαι Χειμερίην μύστιγα, καὶ αἰθερίην χύβιν ὕμβρου Πυγμαίων ἀγελήδων ἐπαύσουσι καρήνοισι. *Cerda.*

Strymoniaæ dant signa grues, &c.] Indicat loca, a quibus et ad quæ grues migrant. Vid. omnino Plin. Hist. Nat. x. 23. et de eorum cum Pygmæis

pugna vii. 2. Ut autem hic *Strymoniaæ*, sic quoque supra Ge. i. 120. quem locum vide. *Emmeness.*

Æquora tranant] Sic Æn. iv. 'nubila tranat.' Ita, 'Nare apes ad sidera cæli,' dixit. Claud. De Raptu, de Draconibus: 'Nunc spiris Zephyros tranant.' Contra, *Volare*, de navibus, Æn. iii. Scal. iv. 16. V. N. Æn. i. 224. 'et mare velivolum.' *Taubmann.*

266 *Fugiantque notos*] Aut quosvis ventos frigidus: nam etiam et grues significant tempestatem futuram: ut ostendit ipse Virgilius dicena, 'aut illum surgentem vallibus imis Aëriæ fugere grues.' Aut re vera *notos*: horum enim calorem fugiant, cum revertuntur ad Macedoniam ex Ægypto. *Servius.*

Secundo] Num læto? Trojanorum clamor ex gaudio. *Servius.*

267 *At Rutulo regi, &c.*] Hi enim, in plano constituti, videre Æneam non poterant. *Donatus.*

269 *Adlabi classibus æquor*] Labi cum classibus, aut æquore classem labi: quidam ita exponunt, et hoc ad phantasiam Rutulorum referunt, quoniam, admirantibus his, uude tanta fiducia animo Trojanorum incessisset, repentina facies multarum adpropinquantium perinde visa est, atque si ipsum æquor cum classibus allaberetur. *Servius.*

Totumque adlabi, &c.] Moraliter quidem: nam repentino turbatis motu omnia majora videntur. *Donatus.*

Allabi classibus æquor] Non est passive positum, *Allabi*: sed est attributio, ait Scalig. iv. 16. Servius: Æquor cum classibus allabi. Alii hypallagen faciunt: pro, Classes allabi toto æquore. Turneb. xxix. 24. *Allabi*, appellere, et applicare, ad litus pertinere ait. *Taubmann.*

270 *Ardet apex capiti*] Ex sequentibus intelligimus Æneæ armorum fieri descriptionem: nam dicturus

est, 'At non audaci Turno fiducia cessit:' licet talia arma conspiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. *Apicem* tamen modo coni altitudinem dicit. Est autem Homeri et locus et comparatio. Παμφαινονθ' ἔστ' ἀστέρ' ἐπεσσομένου πεδίοιο 'Ὅς βὰ τ' ὑπέρης εἶσιν' ἀρξ' ἦλοι δέ οἱ αἰγαὶ φαίνονται' πολλοῖσι μέτ' ἔστρασι νυκτὸς ἀμολγῶ, 'Ὅντε κύν' ἀφίσσας ἐπέκλῃσιν καλέουσιν Λαμπρότατος μὲν δ' ἔστι, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται, Καί τε φέροι πολλὰν πυρρὰν δειλοῖσι βροτοῖσιν. Hoc autem iste violentius posuit: quod ille tantum stellæ facit comparisonem: hic etiam stellæ pestiferæ, respiciens quasi clades Rutulis illaturus Æneas. Possumus tamen *apex capiti* accipere, utrumque eum fuisse complexum, cum dicit, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' et sacerdotis per apicem et viri fortis facere mentionem: dicitur autem *apex* virga, quæ in summo pileum Flaminum lana circumdata et filo conligata erat, unde etiam Flamines vocabantur. Hoc autem nomen a veteribus tractum est: *apere* enim veteres ritus Flaminum adligare dicebant, unde *apicem* dictum volunt. Servius.

Ardet apex capiti] In Romano codice, *capitis* legitur. Sed enim magis placet *capiti* dativo casu. Pierius.

Ardet apex] Innuitur apex fuisse aureus, ardor enim κατ' ἐξοχὴν de auro. Valer. Flacc. Arg. v. 'insignis quo balthæus arserit auro.' Sic supra clypeum Æneæ ardentem dixit, in quo multa aurea, ut liquidum ex l. viii. in eo enim clypeo ibat maris 'imago aurea.' Item, 'auroque effulgere fluctua.' Stat. Theb. iv. in simili pictura, 'fulvo moriens ignescit in auro.' Ubi, quod Virg. ardet, ille, ignescit. Eodem lib. 'Igneus ante omnes auro mteat.' Inde et fortasse aurea fuit chlamys Castoris, et Pollucis, de qua idem Theb. l. v. 'chlamys huic, chla-

mys ardet et illi.' Porro ab integro hoc Maronis perlustrato loco Claudian. de Bell. Get. ita cecinit: 'Donec pulvereo sub turbine syderis instar Emicuit Stiliconis apex, et cognita fulsit Canities.' Institit etiam Claudianus versibus Homeri istis ll. v. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ, 'Ἀστέρ' ὑπὸ πυρρῶ ἑναλγικιον, ὅτε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαίνονσι λελευμένος ὠκεανοῖο, &c. Cerda.

Ardet apex capiti] Damnat hæc oculatissimus explorator Macrobius. v. 13. ac si immodice usus sit Homeri exemplo, de Diomedis armis. Sed contra Jov. Pontanus, in Antonio p. 149. ut et Scalig. v. 3. p. 575. ista acerrime timentur. *Apex* autem hic coni altitudo est. Taubmann.

Cristisque a vertice flamma Funditur] Confusus nimium ordo, nisi vetera succurrerent exemplaria, ut antiquissimum illud Romanis literis perscriptum, in quo legere est, 'cristisque ac vertice flamma Funditur:' ita etiam in Mediceo. In aliquot aliis veteribus, *cristis ac vertice* legitur, absque *que*. Utrumlibet ex his magis placet, quam a *vertice*. Pierius.

Cristis] Legi hic posse *tristis* ex Faërno Ursinus notat. Sed defendi potest vulgaris lectio, ut *cristas* fuisse aureas intelligat: nam ab auro ilarum flammæ. Calab. l. i. loquens de Penthesilea, ἀμφὶ δὲ κρατὶ θῆκε κομβώσαν ἐθαίρησι χρυσέῃσιν. Quid si Plutar. in vita Sertorii, cum dixit, χρυσῶ κράνη κατεκόσμηαι, galeas auro exornatῖ, intellexit, non auratas fuisse galeas, sed exornatas aureis cristis? Ita et capiendus Nonnus l. xxx. ubi de duce Indorum, in quibus aurum effatim, αἶτ, καὶ κυνέης σελάγξεν ὑπὲρ λόφον ἀλλομένη φλόξ. Iterum post pauca: καὶ σέλας ἡερφόροτος ἀναπτομένης τρυφαλείης. Cerda.

271 *Et vastos umbo vomit aureus ignes*] In antiquis nonnullis codd. *aureus* legitur. Sed *aureus* rem magnifice magis amplificat. Et inferius,

ubi *Æneas* congreditur cum *Messenio*, idem habetur, 'Sed substatinet aureus umbo.' Sciendum vero in eadem dictione eandem esse lectionis varietatem apud *Livium* l. viii. de bello *Macedonico*. 'Et xii. clypea ærata ab ædd. *Cur. P. Claudio*, et *P. Sulpitio Galba* sunt posita,' quod in commendationibus exemplaribus *avertit* legitur. *Pierius*.

272 *Cometa Sanguinei lugubre rubens*] Pro *lugubriter*. *Cometas* autem, *Latina lingua*, *Crinitas* appellamus. Has autem stellas *Stoici* ultra triginta duas esse dicunt: quarum nomina et effectus *Abienus* commemorat, qui *Virgilii fabulas* jam bis scripsit. *Plinius* etiam secundus dicit, *Cometas* stellas esse naturales, quæ apparent certis temporibus. Ita hoc quoque commemorat *cometas* fieri de planetis quinque: unde interdum bona, interdum pessima significant: nam si de *Venere* aut *Jove* fiant, meliora significant: si de *Marte* aut *Saturno*, deteriora. Nam *Mercurius* semper talis est, qualis ille cui cohæret. Unde et minuter *Deorum* fingitur: hinc est ergo quod ait modo, '*Cometæ sanguinei*,' id est, noxii. Hanc stellam *Electram* dicunt, cum qua *Juppiter* concubnit, quæ cum *Trojam* ardentem videret, capillum lacerabat, atque ita in astra est recepta. Sane *Abienus* cometarum has differentias dicit: stella quæ obliquam faciem post se trahens quasi crinem facit *Hippius* vocatur: ista si ab *Occasu Solis* in *Ortum* veniat, mala *Persidi* et *Syriæ* ostendit; si ad *Meridiem* attenderit, *Africam* et *Ægyptum* a malis relevat, solis pecoribus pestem denuntians. Si *Septentrionem* respexerit, *Ægyptum* bellis et miseriis præmit. Si *Occidentem* attenderit, gravat *Italiam*, et quidquid ab *Italia* usque ad *Hispanias* tendit. Si a *Meridie* in *Septentrionem* ierit, a bellis quidem externis securitatem denuntiat, sed seditiones domesticas significat. Alter

Cometes est, cui ex gladio nomen est, nam Græce *ξίπλος* appellatur, cujus tractus est longior, et pallidus color, neque comas habere dicitur, et hebetior ejus flamma est, qui, si *Orientem* attenderit, *Regem Persidis* dolis significat appetendum; denuntiat et bella; etiam *Syrios* pari conditione involvit, et *Libyam* atque *Ægyptum* frande et insidiis nuntiat posse laborare. Quod si *Occidentem* attenderit, fœdera nova regionis ejus regi significat, quæ dicit per puellam congregatam, in nuptias posse dissolvi. Alter *Cometes* est, qui *Lampadis* appellatur, et quasi fax lucet: hic cum *Orientem* attenderit, omnes illas *Orientis* partes dicit nebulis posse laborare, frugesque eorum caliginoso aëre corrumpi. Si *Meridiem* attenderit, *Africam* dicit siccitate, et serpentibus posse laborare. Si *Occidentem* spectaverit, *Italiam* dicit adadvis fluminum inundationibus laborare. Si *Septentrionem* viderit, famem gentibus *Septentrionalibus* significat. Est etiam alter *Cometes*, qui vere *Cometes* appellatur. Nam comas hinc inde cingitur. Hic blandus esse dicitur; qui si *Orientem* attenderit, lætas res ipsi parti significat: si *Meridiem*, *Africæ* aut *Ægypto* gaudia; si *Occidentem* inspexerit, terra *Italix* voti sui composuerit. Hic dicitur apparuisse eo tempore, quo est *Augustus* sortitus imperium; tunc denique gaudia omnibus gentibus futura sunt nuntiata. Si *Septentrionem* attenderit, prospera universa significat. Est alter *Cometes*, in tympani modum, quia et valde lucet, et electri colorem habet, quem *Disceum* vocant, quoniam iste ex imo loco solet gigni, orbi terrarum cædes, rapinas, bella, et cætera mala significat. Sextum *Cometem* appellari ex Regis *Typhonis* nomine, *Typhonem* dicunt, qui semel in *Ægypto* sit visus, qui non igneo, sed sanguineo rubore fuisse narratur; globus ei modicus dicitur et tumens, crinem ejus tenui

Jamise apparere fertur, qui in Septentrionis parte aliquando fuisse dicitur: hunc Æthiopes dicuntur et Persæ vidisse, et omnium malorum et famia necessitates pertulisse, quarum plena, vel pleniores differentias, vel in Necepsa, vel Petosiri, siquem delectaverit, quaerat. *Servius*.

273 *Sirius ardor*] Sirius, stella est in ore canis: quæ, ut in tertio diximus, quantum in ipsa est, pestifera est: sed pro qualitate adjacentium aut vincitur, aut majoribus utitur viribus: hinc est, quod, cum certo tempore semper oriatur, non semper est noxia. Sed secundum Physiologicos, ideo calidius sidus putatur, quod ita malignam vim habet; nam quod naturam inimicam ori habeat, propterea fieri, ut segro aquam hauriat ad restinguendam sitim: nam ideo eos, qui rabidi canis mersu continguntur, aquam refugere, et, ni cito subveniatur, perire siti, quia virus ejus animalis, quod contrarium ori sit, similiter in corpore humano sæviat. *Idem*.

Sirius ardor] Fortasse ab Apollone. qui l. III. Αἰνὰρ ἐχ' οὐ μετὰ θυρὸν ἐλαδμένη ἱερὰνθ' ἱφθό' ἀπαθρόσκων, ἥρε σείριος ἰκανοῦο 'Ὅς δὴ τοι καλὸς μὲν ἐρίφλός τ' ἐσιδέσθαι Ἀντέλλει, μήλοισι δ' ἐν ἑσπερον ἦκεν οἶζόν. Maleficam hanc Sirii naturam Hom. etiam indicat II. xxii. 29. Ejusdem sideris perniciēs apparet ex versibus Opiiani III. 322. Sed quæ stella *Sirius*? Video a multis absolute vocari *canem*, aut *caniculam*, aut *canem Sirium*, aut *ardorem Sirium*. Cicero ab Arato vocat *προκύωνα*, *procyonem*. Sed certe procyon et Sirius non eadem stella, ut Zetæes probat, cum una oriatur prior alia. In situ eadem discrepantia; alii enim constituent in capite canis, alii in ore, alii in lingua. Veritas est, sidus integrum (quod Latini minus recte dicunt *stellam canis*) dici a Græcis ἀστροκύωνα. Habet vero ἀστροκύων duas præcipue stellas, unam in capite, quæ Isis dicitur, alte-

ram in lingua, quæ Sirius, aut canis, aut canicula. Inde Statius Silv. l. i. 'nec calido latravit Sirius astro.' Scio hæc mire turbata in auctoribus, adhuc in ipsis Astrologis; sed quæ dixi certiora sunt. Et quidem Ptolemæus in lingua canis agnoscit *Sirium*, non in capite, ut Hyginus. Tu vide præter Plinium, et veteres alios, Hadrianum Junium Animadvers. l. 5. et Delrium in Œdip. in novis Comment. ad Senecam. In Junio de Sothide non indigna scitu. *Corda*.

Sirius ardor] Pro, ardore Sirii. Sic dicta est hæc stella ἀνὰ τοῦ σπιγδῶ, ab insigni luce et splendore. Aratus δὲ βα μάλιστ' Ὀφέα σπιγδῶ, id est, acutissime splendet. Hyginus: 'Sirion appellasse propter flammæ candorem, quod ejusmodi sit, ut præter ceteras lucere videatur.' Vide Salmasium in Solin. p. 429. *Emmenos*.

274 *Ille*] *Ille*, elegantissime redundat, auctore Turnebo: ut et Æa. i. 7. 'Multum ille et terribis,' &c. *Taubmann*.

Sitim morbosque ferens] Stellam pestiferam ponit; respiciens ad cladem, quam illaturus esset Rutulis Æneas. Idem per Cometam, vs. 272. itemque grues vs. 265. innuit. Gruum enim clangor tempestatem significat, ut est Ge. i. De *Sirio* morbifero et morbo solstitiali, aliquid etiam diximus in Comment. nostro *Plantino*, Trin. act. II. sc. 4. *Idem*.

275 *Lævo*] Noxio hic, ut 'si mens non læva fuisset.' alibi pro homo, ut Ge. IV. 'si quem Numina læva sinunt.' An potius *lævo*, noxio: quia canis circa Austrum est, et Astrologi judicant, quæ sunt in eo cælo, sinistra vocant? Quod autem ait, *Contristat hum. cæ.* cum de stella loqueretur, quam armis splendentibus comparavit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit, dicens: 'armaque in auro Tristia.' *Servius*.

277 *Litora præripere*] Pro præripiendi et depellendi. *Idem*.

Litora præripere] In antiquioribus codicibus legitur *litora præcipere*: Id vero significat, Capere ante locum: quod in historis frequens, et apud Livium l. xi. tertiæ Decadis, ubi passim legitur, de Annibale effugium meditante, 'Dum ipse longius spatium fuga præriperet:' antiquiores codices habent *præciperet*. Et eodem modo libro primæ Decadis sexto, ubi legitur, 'Nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi antequam omnia præriperiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.' In antiquo codice, 'Nisi antequam omnia præciperiant,' scriptum est. *Pier.*

Litora præripere] Quod scriptores in re simili *occupare* dicunt aut *præoccupare*, Poëta eleganter *præripere*. Gifan. vult in Virg. legendum ex libr. vetere *præcipere*, et quia Sallust. dixit in re simili, 'mons præceptus a Lusitanis,' id est, præoccupatus. Sic Virg. 'si lac præceperit æstus.' et Lucret. l. vi. 'Propterea quia nimis prius æstus ubi æris Præcepit, ferrique vias possedit apertas.' Censeo tamen nihil in Virg. mutandum; nam mire dictum *præripere*, ad indicandam celeritatem. *Cerda.*

279 *Quod votis optastis, adest*] Magna ars persuadentis est, ut quod cupit fieri, in præjudicium trahat hoc loco: quia vult Turnus ut optent pugnam ejus socii, dicit eos hanc semper optasse. *Servius.*

Perfringere dextra] Fortiter facere, et bene verbo usus est militari. *Idem.*

280 *In manibus*] Non jam in votis, sed in manibus est res. *Idem.*

Est] Pro *Sit*: tertia namque persona est. *Idem.*

In manibus Mars ipse viris] Romanus codex, et alia quædam vetera exemplaria, *vir* legunt vocandi casu. Sed neque displicet *viris*, hoc est, iis, qui *vir* erunt, *Mars* favēbit. *Pierius.*

In manibus Mars ipse, viri] Quod votis semper optastis, ut pugnaretis, nunc contigit: ecce in manibus Mars,

et præsens jam nunc pugna est; *Lipsius*: Vide Var. iii. 13. Ita *Silius*, 'stat campus et arma, Et Mars in manibus.' Huic contrarium, vs. 372. 'Mars in pelibus.' *Æn.* xi. 'Mars in lingua.' *Taubmann.*

Nunc conjugis esto, &c.] Hi quoque versus videntur tralati ex Homero Il. O. sub Nestoris persona: ὁ φίλοι ἄνδρες ἐστέ, καὶ αἰδῶ θέσθ' ἐνὶ θυμῷ ἄλλων ἀνθρώπων, ἐπὶ δὲ μῆσασθε ἕκαστος Παῖδων, ἧδ' ἀλόχων, καὶ κτήσιος, ἧδὲ τοκῆων. Quibus concentu magno respondent et hi apud *Æsch.* in Pers. ὁ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, Ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ Παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶν ἔδην, θήκας τε προγόνων, νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών. Et Il. A. ἄνδρες ἐστέ φίλοι, μῆσασθε δὲ θεοῖσιν ἀλάκῃς. Ut autem hic *Maro* conjugis admonet, ita Il. I. sub persona *Achillis*, ἐπεὶ ἔσθις ἀγαθὸς καὶ ἐχέρων Τῇ αἰτοῦ φίλεϊ, καὶ κῆδεσσι. *Germanus.*

281 *Referto Facta patrum*] Alii hic distinguunt, ut sit *referto*, id est, referto facta patrum et laudes. Trahit autem hoc de *Sallust.* qui dicit, Hispanorum fuisse morem, ut in bella euntibus facta adolescentibus parentum memorarentur a matribus. Alii distinguunt, nunc magna referto facta, ut duas res dixerit, Nunc unusquisque et suorum factorum meminerit, et laudis parentum. *Servius.*

282 *Egressisque*] Si *egressi*, figurate dictum est. *Idem.*

Dum trepidi, egressisque labant vestigia] Romanus codex et plerique alii veteres admodum legunt, dum trepidi egressisque labant vestigia, quod magis figuratum est. Alii quidam codices manu scripti, *gressusque* legunt. Sed vulgatam ego lectionem non damnarim. *Pierius.*

284 *Audentes Fortuna juvat*] *Tarent.* 'Fortes fortuna adjuvat:' potest hæc sententia et superioribus adplicari, et per se separatim intelligi. *Servius.*

Audentes Fortuna juvat] Quot huc

germanæ et cognatæ sententiæ? Ovid. Met. x. 'Audentes Deus ipse juvat.' et Fast. II. 'audentes forsque Deus- que juvat.' Scipio apud Liv. I. XXII. 'Audendum, atque agendum, non consultandum in tanto malo esse.' Martius apud eundem I. XXVI. 'Audemus, quod credi non potest ausuros nos.' Claudius Proprætor I. XXVII. 'Audendum, ac novandum aliquid.' Idem scriptor ore suo I. VIII. 'Vicit pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare.' Catilina apud Sallust. 'semper in prælio his maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.' Valer. Flacc. Arg. IV. 'Deus adfuit ansis.' Terentius Phorm. 'Fortes fortuna adjuvat.' Ennius Annal. I. VII. 'Fortibus est fortuna viris data.' Ovid. Metamorph. VIII. 'ignavis precibus fortuna repugnat.' Præclare vero Poëta *audentes*, non *audaces*, ex quorundam nota. Audent enim qui fortes, audaces temerarii sunt. Ergo fortuna fortes juvat, non temerarios. Tametsi discrimen hoc non sit perpetuum, nam audacia interdum in laude. Lege Henr. Steph. Sched. IV. 29. De discrimine vero inter *audaces*, et *temerarios* Heraldum in Arnobii I. II. Porro et *juvans fortuna* dicta est olim *Fortuna Fortis* et simpliciter *Fortis*, de qua Ovid. Fast. VI. 'Ite Deam læti Fortem celebrate Quirites.' Huc pertinet vetus inscriptio.

FORTVNÆ. ADIVTRICI. ET.
TVTELÆ. VAL. FLOREN-
TINVS. V. L. S.

Cerda.

285 *Versat, quos ducere contra*] Cogitat quidem, sed non facit: ne diviso exercitu utrobique vincantur: quod sequentia indicant. Nam paulo post dicturus est, 'Et rapit acer Totam aciem in Teucros.' *Servius.*

Et secum versat] Vides jam hic cogitantem Turnum, qui prius tamen

audax et cum fiducia, præmisit enim, 'Haud tamen audaci Turno fiducia cessit.' Itaque cum hoc loco conveniunt verba Curtii I. III. hæc: 'Cæterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in sollicitudinem versa fiducia est.' Phrasin Statius arripuit Theb. I. V. 'agit versans secum:' et Valer. in re belli Arg. I. I. 'rerumque asperissima versat.' Manavit a Græcis. Helioid. I. VI. *τορρεπε βουλὰς: versabat consilia.* Cer.

286 *Concedere*] Vacat com. Serv.

287 *Puppibus altis*] Non potenti- bus. *Idem.*

288 *Pontibus*] Transtris navium. *Idem.*

Pontibus exponit] Navales pontes sunt triplicis generis: vel e navibus positus ordine, supra quas injectæ tabulæ, quales exhibet Plutarch. in vita Luculli: vel ex utribus coriaceis conjunctis, et colligatis: vel illi, qui dicti cataracti pontes. De extremis capiendus Poëta. Thucyd. I. IV. hunc seu pontem, seu scalam navium vocat *ἀποβάθραν: ἐχάρα (ait) ἐπὶ τῇ ἀποβάθρᾳ.* Quem in locum vetus interpres: *ἡ ἀπὸ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἕξοδος, ἀποβάθρα καλεῖται.* Signatius novus interpres: *ἀποβάθρα καλεῖται γέφυρα, δι' ἧς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὰς ναῦς εἰσερχόμεθα, καὶ ἀναβαίνομεν, καὶ ἐκ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἐξερχόμεθα, καὶ ἀποβαίνομεν.* Pollux etiam I. 6. num. 4. de re nantica loquens, *ἀποβάθρα, καὶ διαβάθρα ἦν σκάλαν καλοῦσιν.* Meminit etiam X. 30. loquens de naviculis piscatoriis. Sed verba Æmiliii adducta, tametsi ipse non adverterit, æque respiciunt ad *ἐπιβάθραν*, qua voce etiam signatur pons nauticus. Itaque voces variæ, res eadem: *ἀποβάθρα*, ab exeundo e navi: *ἐπιβάθρα*, ab adeundo. *Cerda.*

Servare] Pro servaverunt: et credere; pro crediderunt. *Servius.*

Multi servare recursus] Sunt codices antiqui, in quibus legatur *recessus*. Sed cursus, et recursus in hoc signifi-

cato in usu est frequentiori. *Pierius*.

Multi servare recursus Lang.] Observabant sedati maris refluxum, inque brevita, id est, syrtes (Æn. 1. 115.) et loca vadosa desiliebant. *Taubmann*.

289 *Languentis*] Tranquilli. *Serv.*
Brevibus] Vadis. *Idem*.

Saltu] Ita notat præcipitantiam, ut et Stat. Theb. v. 'primis jamque offendere carinæ Littoribus, certant saltu contingere terram Præcipites.' Et l. iv. 'Incubuerat vadis passim discrimine nullo.' Et l. ix. 'Ille quoque hostiles saltu majore per undas Irruit.' Appian. in. re simil. Civil. l. v. *καταθορῶν, et ἐσθλάτο*. Pind. Pyth. Od. iv. *ἐν ἀκρασί θορῶν: προσίηεν in terram*. *Cerda*.

290 *Per remos*] Id est, scaphis, et deest descendunt. *Servius*.

Speculatus] Puppim notat, qui locus Principum, ut alibi observatum. Est vero celsior pars navis. Ergo Tarchon ex puppe tanquam e specula. *Cerda*.

291 *Non sperant*] Legitur et sperat, quod melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea, quia fracta non remurmurat unda, 'Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu.' *Servius*.

Qua vada non sperat] Romanus codex cum Oblongo, et aliquot aliis, legunt *qua vada non spirant*: ut illud in primo Georgicon, 'Fervetque fretis spirantibus æquor.' In uno ex iis, qui *spirant* legunt, paraphrasis superaddita, *cripantur*. Sed magis placeret, In vorticem desidunt. Quin etiam in aliquot ex iis, qui apud me sunt, legere est, *qua vada non opuntant*. *Servius* sperat melius esse putat: quod majorem viri ferociam ostendit. Ridiculum, quod in impressis aliquot codicibus spectat legitur. *Pierius*.

Qua vada non sperat] Nam vada esse non sperans iucidit in ea. Vett. cod. ut et Scal. l. iv. xvi. *Qua vada non spirant*, id est, aquas non mo-

vent: unde aëris quoque motus fit. *Taubmann*.

292 *Inoffensum*] Monuit quidam active sumi, id est, non offendens ad litora et scopulos. Firmo ab Ovid. Eleg. 1. 8. 'Detur inoffensæ vitæ tibi tangere metam.' Id est, vitæ quæ offendit neminem, vitæ non offendentis. Credo, Virgilium instituisse Varroni, qui dixit 'inoffensum per æquor:' producit testimonium Varronis Nonius in *calx*. *Cerda*.

Crescenti adlabitur æstu] Hic jam affluxum maris describit, qui oppositus languenti, ac recurrenti pelago. *Idem*.

Adlabitur] Vid. N. Æn. vi. 2. *Taubmann*.

293 *Precatur*] Modo cum precibus hortatur. *Servius*.

Nunc, o] Respondent hæc duæ vocales duabus Græcis *δ* *ε* *α*. His Græci utebantur ad acuendos remigum animos. Monui hoc libenter, nam interpret Aristophanis insigniter deceptus est, cum de his vocibus scripsit: *οὕτω γὰρ εὐθέως αἱ ἐπιστάταινες ἐπέχου τὴν ὁρμὴν τῶν ἐλαίων: nisi credamus subesse mendum*. Non enim his vocibus continebatur impetus remigum, imo incitabatur, quod liquidum ex ipso Aristophane: clamatur enim a Choro visa pace, *Ἀγε νῦν, ἄγε τὰς, καὶ μὴν ὁμοῦ ὅτιν ἔδ' ἐγγύλα Μὴ νῦν ἐκώμεν, ἀλλ' ἐπρωτὶς μὲν ἀνδραγατέον*. Post quæ verba sequuntur, *Ὡ εἰα νῦν, ὦ εἰα τὰς*. *Cerda*.

Validis incumbite remis] In Æn. v. dixit, 'nunc nunc insurgite remia.' *Homerus*, *σπέρχεσθε ἐρρωαῖς, ἐμβάλλετε κόπαις* alii *προχέου, προκίττεω*. *Idem*.
295 *Tollite, ferte*] Ad celeritatem dictum est. *Servius*.

Findite rostris] Militari felle dictum: ut etiam terra ipsa quodammodo sentiat hostis adventum. *Idem*.

Inimicam findite rostris Hanc terram] Simili iracundia scintillat Claudianus de Bell. Gildon. 'Per vada Gildonem quamvis adversa petamus, Ad

bellum nos trudet hiems: per devia ponti Quassatis cupio tellurem figere rostris.' Locutio ducta est a rusticis. Ipse in Georg. 'telluri infundere sulcos.' Horat. 'findere sarculo Agros.' Inde ergo ad mare, ut etiam Propert. 'Et freta gemmiferi findere classe maris.' *Cerda.*

207 *Puppim*] Romanus codex, Mediceus, et alii quidam pervetusti, legunt *puppis* numero multitudinis. Quod ostendit eum parvi facere naves omnes, quotquot agebat, dummodo semel arripiat tellurem, et hoc quoque magis ac magis hominis ferociam, ardoremque pugnandi indicat. *Pierius.*

Statione] Portu temporali: nam portus est ubi hiematur: sed modo *stationem* siccum litus significat: nam hoc dicit, Potiar terra, et navem frangere non recuso. *Servius.*

Statione] Est statio locus ad litus maris in ipsa aqua, ubi naves pro belli opportunitate consistunt. Hoc indicant verba Livii l. xxiv. 'Legiones primo quoque tempore Consules scribere jussi, et classem parare, ut cum eis navibus, quæ pro Calabriae litoribus in statione essent, centum et quinquaginta longarum classis eo anno expleretur:' et l. xxvii. 'In Maliaque sine is locus est, quondam frequenter habitatus, propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam:' et l. xxx. 'Classis Punica ad Uticam stationem habebat.' *Cerda.*

208 *Arrepta tellure*] Alind agens attingit morem exeuntem e mari. Hanc nosce ex Pindaro Od. Pyth. iv. γῆραςκε δ' ἐπεγομένους. 'Ἄν δ' ἐθδὺς ἀρπάζας ἀρούρας Δεξικερῶ, προτυχὼν Ξάντιον μάστευσαι δοῦναι. Ὅδ' ἀπ' ἡσέως, ἀλλ' ἦρας ἐπ' ἀκταῖσι θορὸν Χειρὶ οἱ χερσὶ ἀντερλαῖσι Δέξασθαι βάλαια δαίμονας: Animadvertit autem (nos) festinantes. Quare cum subito arripuerunt tellurem dextra, obvium xenium quæsiuit dare. Nec vero immergit (recusavit)

heras, sed in littora pressiliens manu manum ejus cum firmasset, accepit glebam, admirandam. Quin tunc osculabantur terram venerabundi, quem morem alibi attigi. *Idem.*

209 *Socii*] Id est, remiges: quos Livius 'socios navales' appellat, Græci πληρώματα καὶ προσκέντους. Veneti *Ciurma*, q. Turma. *Taubmann.*

Tonsis] V. N. Æn. vii. 28. *Idem.*

301 *Siccum*] Ge. i. 'In sicco ludunt feliciæ.' Ita et Gr. ἐν τῷ ῥῆτι, in re maxima, opponunt. *Idem.*

Sedere carina innocua] Sic Tacit. Annal. ii. 'Quædam naves planæ carinis, ut sine noxa sederent.' Jam, *innocua*, hic est illæsa, *παθὴρμῆς*, auctore Servio et Nonio. Alias *innocuum* est non nocens: 'grando innocua tectis,' apud Lucan. Quamquam Valla l. vi. 'naves innocuas' hic etiam, contra Servium, dici pertendit; quod illæ nemini nocuissent. Ita idem l. ix. nove dixit de Psyllis: 'gens unica terris incolit a sævo serpentum innexia morsu:' cum *innocius* sit, qui non novit necere. *Idem.*

302 *Innocua*] *Innocua*, primo est, cui non nocetur. *Innocius*, qui nocere nescit: sed hoc plerumque confundunt Poëtæ. *Innocuum*, quibus non sit nocitum; alibi *litus innocuum*, quod noceat. *Servius.*

Sed non puppis tua] Ἐπιδιόρθωσις, et προσφώνησις. *Idem.*

Sed non puppis tua Tarchon] Perit hæc navis adhuc in ipso portu. Propert. Eleg. iii. 7. 'fallit Portus et ipse fidem.' Seneca in Controv. 'navem in portu mergis.' Græca *parcemia*, ἐν λιμένι ναυάγιον: *navfragium in portu*. Alia, ἐν λιμένι προσρούειν: in portu impingere. Propert. iterum Eleg. ii. 25. 'in portu fractæ carina.' Debes *Pausanias*. *Cerda.*

303 *Inflicta*] *Impacta*. Metaphora a verberibus Græca origine ἐνφλέγω; ut *inurere*: inde Æn. ix. 'dant sonitum flictu galeæ.' Scal. iv. 16. *Taub.*

Dorso] *Dorsum* est durior arena, quæ remeantibus fluctibus plerumque densetur, et in modum saxi durescit: hoc a nautis *pulvinius* vocatur. A Græcis *θῖν*. Homer. *παρὰ θῖνα θαλάσσης*. Probus *vadis dorso*, pro vado dictum putat, ut in Georg. 'Doſso nemoris.' *Servius*.

Dorso] Alludit Maro ad Græcorum *βαχίαν*, quæ est ut Etymol. *περὶ ὅλης τῆς περὶ ὃν περιέφθγγνται ἡ θαλάσση, καὶ ὁ κλύδων, καὶ ἡ θαλάσσης ὁρμή, ὅθεν τὸ νότιον δοτῶδες βαχίς καλεῖται, ὡς ἀπὸ τῆς βαχίης τῆς πέτρας*. Interpr. Thucydidis. Vide Eustath. in *βαχίης πέτρας*. *Germanus*.

Pendet] In re simili Lucan. l. ix. 'Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.' *Taubmann*.

Iniquo] Sibi nocenti. *Servius*.

304 *Sustentata*] Non ab alio, ut, 'fratremque ruentem Sustentat dextra,' sed quasi *ἀντοκινούσα*, vel *sustentata*, cum sustentaretur. Melius *sustentata* pro suspensa accipit, nam ideo et anceps est, cum huc atque illuc mutaret. *Servius*.

Fluctusque fatigat] Subaudis *eam*. Nam *fluctus* singularis est nominativus. *Idem*.

Fluctusque fatigat] Pulchra enallage. Ipsa vere navis fatigatur. Fallitur enim *Servius*, qui concipit, 'fluctus fatigat eam.' Non sic est: est per enallagen, ipsa fatigat fluctus. Quasi crebritate fatigentur fluctus. Simili enallage Stat. Theb. v. in descriptione tempestatis: 'puppemque insana flagellat Arbor, et instabili procumbens pondere curvas Raptat aquas.' Vere navis ipsa raptabatur aquis. *Cerda*.

305 *Expunit in undis*] Ideo in undis, non in undas: quia non est loci mutatio, sed in uno eodemque loco res agitur. *Servius*.

306 *Fragmina*] Antique dictum, nam *fragmenta* dici debere nonnulli adserunt. *Idem*.

Et fluitantia transtra] Non placet,

quod in antiquis aliquot codicibus legitur *effluitantia*. Nam sententia et illud exposcit. *Pierius*.

307 *Impediunt*] Est in Statio Theb. ix. representatio mali Virgiliani: 'sed cæde nova jam lubrica tellus Armaque, seminecesque viri, entrusque soluti Impediunt.' *Cerda*.

Retrahitque pedes] In codicibus aliquot antiquis, *pedem* legitur figurate. *Pierius*.

308 *Nec Turnum segnis retinet mora*] Id est, nec Turnus segnis est. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

310 *Signa canunt*] Attius in fabula, cui nomen Hellenes, 'Signa exemplo canere, ac tela ad mœnia afferre imperat.' *Cerda*.

Primum turmas inuasit] *Primum* accipere possumus, non tantum primo incipientem, verum etiam sine aliorum societate: magnæ enim laudis instar est, ipse unus in exitum plurimorum. *Donatus*.

Invasit agrestes] Quia supra ait, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Servius*.

311 *Omen pugna*] Sallustius, 'Pugnam illam pro omnibus bello futuram.' Ergo ideo *omen*, quia sicut nunc, sic ubique vincit *Æneas*. *Idem*.

312 *Therone*] Hoc nomen tantum in Pindaro lectum est. Et bene in honorem victoris victum laudat. *Idem*.

Therone] Stat. Theb. ii. *Therone* quendam inducit, cuius avi fuere terrogeni. An traxit ex Virgilio, qui *Therone* suum facit rusticum? *Cerda*.

313 *Ænean petit*] Apta huic loco, quæ in ix. ad illud, 'Volscentem petit.' *Idem*.

Perque arca scuta] In Romano codice, in Mediceo, et in eo, qui apud me est, *suta* legitur: quod nequam displicet, quum pulchra sit lorice periphrasis, a suo suis. Eodem vero vocabulo, sed forma alia, usus est etiam in quarto Georgicon, 'Corticibus fuerint tibi suta cavatis.' *Pier*.

Æros nata] Ita in Rom. lib. et MSS. et Ful. Ursinus legunt: atque Ita omnino legendum esse, affirmat etiam G. Fabric. et Bersmannus; immo et ratio. Vulgo editi, *acuta*, male, et contra morem Virgilii. *Taubmann.*

314 *Tunicam squalem auro]* Splendentem lorica. *Squalem auro*, splendentem auro; et significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intertexti: *squalere* enim dictum a squamarum crebritate atque asperitate, quæ in serpentum pisciumve corii visantur. Alibi, 'quem pellis ahenis In pluviam squamis auro conserta tegebat.' Alibi, 'Jamque adeo Rutulum thoraca indatus, ahenis Horrebat squamis.' quidquid igitur inculcatum obsitumque aliqua re erat *squalere* dicebatur. *Servius.*

Squalem auro] Advocat Agell. xi. 6. illud Attii in Pilopid. 'ejus serpentis squammæ squallido auro et purpura prætextæ.' Est vero auri squallor ab asperitate auri. Vide uti defendant Virgilium Agellius dicto loco, et Macrobius. vi. 7. Fuere enim, qui reprehenderent Virgilium, ut qui nitenti auro squallorem dedisset. Sed blenni sunt hi, in quibus mæne nugæ. Eo enim modo squalor in auro, ut in nummis recentibus asperitas. Utrumque in laude. *Corda.*

Haurit] Modo *ferit* significat: non nudum latus, sed quod aperuerat: et putatur *ῥορεσπορέρον*. Quidam Italicam elocutionem putant: cum enim a latere quis aliquem adortus gladio occidit, *haurit illum* dicunt. *Servius.*

Latus haurit apertum] *Latus haurit*, quia sanguis exit. Metaphora ab utribus et dolis, e quibus vinum extrahitur facto foramine. Scal. iv. 16. Et notat Germ. Valens, Homerum eadem significatione usurpare suum *ἄφου*, Iliad. P. et H. διὰ δ' ἔτρεπα χαλκῷ ἠφού. Nonius, *confodit*. *Tanb.*

316 *Exsectum jam matre perempta]* Delph. et Var. *Clas.*

Virg.

In Romano codice, et aliquot aliis *exsectum*, integris partibus. Missum facio codicem antiquum, in quo *exemptum* legitur: ea enim paraphrasis fuit, quæ contextui mox inserta est. In Oblongo perveteri exemplari, et *sectum* legitur: quod nescio quid leporis habere videtur et particula copulativa geminata: 'et sectum jam matre perempta, Et tibi, Phæbe, sacrum:' in quo illud etiam animadvertendum, in nonnullis codicibus antiquis *satum*, non *sacrum* legi: quod non æque placet. *Pierius.*

316 *Et tibi, Phæbe, sacrum]* Omnes qui secto matris ventre procreantur, Deo Apollini consecrati sunt, quia Deus medicinæ est, per quam lucem sortiuntur. Unde Æsculapius ejus fictus est filius: ita enim eum esse procreatum supra diximus. Cæsarum etiam familia ideo Apollinis sacra retinebat, quia qui primus de eorum familia fuit, exsecto matris ventre natus est. Unde etiam *Cæsar* dictus est: licet varia de hujus nominis etymologia dicantur, ut diximus supra. *Servius.*

Tibi, Phæbe, sacrum] Ut qui medicinæ opera e ventre matris exsectus erat. Ejusmodi autem homines *Cæsones* dicti; non *Cæsares*, ut nungantur. *Taubmann.*

Ferri] Scil. medicorum secantium. *Idem.*

317 *Quod licuit parvo]* Legitur et *Cui licuit*. Et respexit ad illud, quod ferrum nunc juvenis vitare non potuit, quod parvus evasit. *Servius.*

Cui licuit parvo] Haud temere in codicibus aliquot antiquis scriptum crediderim, *quod licuit*: ea quippe de causa sacrum, quod parvo licuit ferrum evadere, quum maternus uterus exsecraretur. *Pierius.*

Nec longe] Pro *nec multo post*, adverbium loci pro temporis, antiquæ. *Servius.*

318 *Sternentes agmina clava]* Hom. Iliad. xv. σιδηρεῖν κοῦρην βήρυσκε φά-

λαγγας: *ferrea clava diruebat agmina.* Valer. Arg. l. III. de ipso Hercule, 'soccia sed dejecit agmina clava.' Iterum, 'clavam intonat.' Explicui *clavam* horum ad exemplum *clavæ* Herculeæ: et ita postea, *arma Herculis*, non quia vere Herculis, sed quia ad hujus exemplum. *Cerda.*

319 *Dejecit leto*] Sicut Æn. II. 'Demisere neci.' Scal. *Taubmann.*

Nil illos, &c.] In antiquis codicibus nihil: et pro *nil validæ, nec validæ* legitur. *Pierius.*

320 *Juvare manus*] Id est, suæ. *Servius.*

321 *Usque*] Tamdiu, donec. *Id.*

Dum terra] Donec in terra. *Servius.*

Usque dum] Post vocem *usque* sequi elegantius *dum*, jam observavit Godescal. lib. de Ling. Lat. et Horatius Turselin. de partic. c. 199. Nam Cicer. 2. in Verr. 'usque dum per me licuerit.' Plaut. Truc. 'usque dum vivunt, lavant.' Ovid. Metamorph. III. 'usque sequens pressit, dum retro,' &c. Fit et elegans inversio vocum. Terent. Phorm. 'Dum vivat, usque ad aurem obganniat.' *Cerda.*

Labores Præbuit] Nove dixit, cum bona præberi dicantur: an ideo *præbuit*, quod hæc Herculi profuerunt, ut ad immortalitatem per ista perveniret? *Servius.*

322 *Ecce Pharon*] Legitur et *Pharo*, ut sit dativus ab eo, quod est *Pharus*. Si autem *Pharon* legeris, figuratum est: nam de nominativo transit ad dativum, dicens 'Clamanti in ore.' *Idem.*

Ecce Pharon, &c.] Romanus codex et Oblongus *Pharo* absque *n* scribunt, ut *Plato, Solo*, et hujusmodi pleraque, quæ apud Latinos absque *n* litera proferri debent. Cujus rei manifestum usum videas apud Statium Papinium, 'Stimulatque Agamemno volentes.' Sane C. Julius Rom. quem Sosipater scriptorem diligentissimum appellat, dictum a Virgilio notat, 'Exultat

Amazon.' Quamvis nullum nomen Latinum *on* literis finiatur, et ideo *Rhodom* et *Delum* accusativo dicamus. Quædam tamen esse inquit Plinius Secundus, quæ ad nos usque proprios gentis suæ vultus, formamque custodirent, ut *Pluton, Xenophon*, de quo alibi. *Pierius.*

Inertis] Aut quod alii inertiam objecerint: aut quia, ubi pugnari oportet, loqui juertis est. *Servius.*

323 *Clamantis sistit in ore*] Illustrabis hunc locum his, quæ dixi l. IX. ad illud, 'Rutuli clamantis in ore:' et l. VII. ad illud, 'hæsit enim sub gutture vulnus.' Et hic adjice Stat. Theb. l. IX. apud quem 'figitur ora Læmus.' Infra audies, 'loquentis vocem animamque rapit.' De Crassino Plutar. in vita Pompeji: *τὸ ὄρεϊ διὰ τοῦ στόματος τὸ εἶπος, ὥστε τὴν αἰχμὴν περισσεύειν ἐν ὄρχει κατὰ τὸ λυγρὸν.* *Cerda.*

324 *Flaventem malas*] Flaventes malas habentem, et est ordo: Tu quoque, Cydon miserande, jaceres, dum sequeris Clitium flaventem prima lanugine malas; id est, dum adolescentem sectaris, cujus amore flagrabas. *Servius.*

325 *Infelix*] Ad amorem detorqueo. Qui alium depereunt, dicuntur amare infelicit, ut etiam misere. Sic amans Medea ab Eurip. *δύστυχος*. Sic et in Æneid. I. Dido bibens longum amorem *infelix* dicitur. Nec alio sensu Propert. Eleg. II. 1. 'Huic misero fatum dura puella fuit.' Id est, perditæ amanti. Horat. Od. II. 8. 'miseræ virgines.' *Cerda.*

Infelix nova gaudia Cydon] De Cretensibus accipimus, quod in amores puerorum intemperantes fuerunt: quod postea in Laconas, et in totam Græciam translatum est, adeo, ut Cicero dicat in libris de republica, 'Opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent.' Propter quod poeta *Cydonem* inducit amatorem. Novimus autem *Cydonas* Cretenses dici. Sane *Cydon* quando no-

men est proprium, Cy naturaliter producit: si appellativum, corripit Cy: ut, 'Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit.' Tamen Statius etiam in propria corripuit, ut, 'Hæc regi promissa Cydon hæc Lampe dabamus.' Quod fecit abutens licentia, qua utimur in nominibus propriis. 'Nova gaudia:' quem tunc primum amare cœperat. *Servius*.

Nova gaudia] Semper hic Vates est *rapidus*. Titillantem libidinem nunquam nominat; quidquid tale est complectitur *gaudiū* nomine: et hic *ταῦτά* intelligit, quæ tamen castissime nominat *gaudia*. Ab eo Horatius Od. III. 6. 'Mox juniores quærit adulteros Inter mariti vina; neque eligit, Cui donet impermissa raptim Gaudia, luminibus remotis.' Et Propert. Eleg. II. 14. 'Quanta ego præterita collegi gaudia nocte.' Et adhuc de vitio τοῦ ταῦτα ποιεῖν idem Propert. Eleg. II. 4. 'Hostis si quis erit nobis amet ipse puellas, Gaudeat in puero si quis amicus erit.' Martialis Epig. IX. 42. dixit 'gaudia fœda' de monstrosæ libidinis genere. Valer. Arg. III. 'nec dum soboles, nec gaudia de te.' Nemesian. 'gaudia sumet.' Nam et verbum *sumo* nequitiae est, ut liquidum ex Martiali l. x. et ex Petron. Sat. Laetius l. IV. 'præsensit gaudia corpus.' *Cerda*.

326 *Stratus*] Deest *pene*. *Servius*.

Securus amorum] Hoc loco, indulgens: aliter, 'Securus amorum Germanæ,' id est, contemnens, non curans. *Idem*.

Securus amorum] Id est, explicatore Jul. Scalig. Poët. IV. 16. 'privatus secretusque ab amorum cura.' *Cerda*.

327 *Miserande*] Pro *miserandus*. Nam pro nominativo vocativum posuit: ut contra, 'Socer arma Latinus habeto:' licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat: nam *habeto* et secundæ et tertiæ personæ est. Tamen etiam et alibi nominativum pro vocativo legimus: ut, 'Corniger

Hesperidum fluvius regnator aquarum.' *Servius*.

328 *Stipata cohors*] Id est, unanimiter veniens. *Idem*.

329 *Septem numero*] Hoc est pro *septem*: et deest *quia*, veteres enim ita enunciabant: Lucilius in IV. 'Hi præ se portant mihi ingentes munere pisces Triginta numero.' An potius proprie? Credibile est enim, ut sæpius jecerint. *Idem*.

Septenaque tela] Pro *septem*, more suo: ut *bina* pro duobus, 'Frenaque bina.' *Idem*.

330 *Resultant Irrita*] Homericum est: nam Iliad. XIV. *ἄλιον πηδῆσαι ἄκορτα*: frustratum jaculum exiluisse: et Calab. I. III. *ἀλμὴν μαφιδὴν: κατακυσπιδem*. Homer. *σᾶπε, ἡμβροτε, ἀπὸ μβροτα, ἡμάρτησε*. *Cerda*.

331 *Deflexit partim stringentia corpus Alma Venus*] Quidam *ἐμφατικώτερον* putant, id est, jam stringentia: alii participium præsens pro futuro accipiunt, id est, quæ nisi essent deflexa, stringere debuerant. Male ait Donatus hoc loco ante dictorum oblitum esse Virgilium; quod post Jovis prohibitionem bellis facit numina interesse: non respiciens Jovem magis hortatum esse Deos in fœdera, quam a bellis prohibuisse. Nam et paulo post, et tam Juno quam Juturna bellis intererunt. *Servius*.

Stringentia] Sic inf. 'magnique femur perstrinxit Achatæ.' Nec alio sensu in V. 'stringat sine palmula cantes:' et in IX. 'levis hasta Themillæ strinxerat.' Hac voce indicatur leve et inefficax vulnus. Similem ictum belle Homer. Iliad. IV. *ἀκρότατον δ' ἄρ' ὀϊστός ἐπέγραψε χροά φασός*. Etenim scriptio calami non penetrat papyrus aut ceram, tantum signat. Sic et Iliad. XIII. *ἔλω ἐπεγράψαι τέρενα χροά νηλεῖ χαλκῷ*. Calab. I. X. et Hom. Iliad. XXI. ad signandum hunc levem ictum *ἐπεγράβδην* dixerunt, videlicet cum corporis superficies tantum telo strictim scribitur. Hom.

Odyss. XXII. ἁλῶν, id est, *leviter*. De hoc genere vulneris et Lucianus ἐπιῶλῶν cui voci opponit ille βαθεῖαν πληγὴν: *profundum vulnus*. Nonnus I. XXI. χαράσσω μὲν διστῶ: *signabatur femur telo*. Idem I. XXII. κατέγραφεν dixit ad remeandem. Nec minus præclare Virg. Æneid. XII. 'sumnum degustat vulnere corpus.' Talem ictum notat Valer. Arg. I. III. 'extrema sonuit cita casside cuspis.' Ait enim perstrictam cassidem extremam a volante cuspidē. *Cerda*.

332 *Achates*] Omnia nomina quæ in *tes* exeunt, vocativum in *a* mittunt, ut *Achates Achata*, *Timætes Timæta*. *Servius*.

333 *Suggere tela mihi, &c.*] Ordo est: *Suggere tela mihi*, quæ in campis Iliaci in Græcorum steterē corporibus: nullum enim mea in Rutulos dextera sine causa jaculabitur telum eorum, quæ jam sunt cæde hostium comprobata. Qui vero 'steterantque in corpore Grajum' per conjunctionem, non per pronomen legunt, hi neque sic haud debuissē dici putant, et mutatam a poëta conjunctionem. Alique conjunctionem pro *enim* ponunt, ut, 'primaque oriens erepta juventa est.' *Servius*.

334 *Steterant quæ in corpore Grajum*] In antiquis aliquot codicibus *steterant* legitur: ut illud, 'Obstipui, steteruntque comæ.' *Pierius*.

336 *Transverberat*] *Scindit*. *Serv.*

Transverberat] Homer. sæpe, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἑλασσειν. Quo verbo explicat transmissam hastam, ἐπέπρωεν, et ἐπεπέπρωεν, id est, *penetravit*, quod verbum est Iliad. XIII. *Cerda*.

Æra] *Æreas* laminas clypeorum albi attingi. *Idem*.

337 *Meonia*] In antiquis codicibus plerisque, cum diphthongo, *Mæonia*. *Pierius*.

Thoraca] Dicitur indumentum, quo bellator usque ad pectus munitur. *Donatus*.

Cum pectore rumpit] In Romano co-

dico *rumpit* est præterito tempore. In aliis *rumpit*. *Pierius*.

338 *Huic frater subit*] *Hulo subit*, id est, *prope*. *Servius*.

339 *Trajecto missa lacerto*] Quæ fuerat missa retroacto lacerto. *Idem*.

Trajecto missa lacerto] *Servius* *trajecto*, *retroacto* exponit. At cur non potius *transfosso*, ut hastæ impetu *lacetum* intelligamus *trajectum*? quæ subsequatur, 'Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.' *Pier.*

Trajecto lacerto] Id est, *retro acto*: ut quidem *Serv.* et alii explicant. Ego malim *projecto*, et ad *jactum* quasi excusso atque extenso brachio. Ita Cic. Orat. III. 'Brachium procerius *projectum*,' &c. *Taubmann*.

340 *Protinus*] *Jugiter*, continue. *Servius*.

Protinus] Id est, *jugiter*, continue, porro et sine intermissione: *Serv.* et *Nonius*. Ita usurpatur Æn. VII. 601. et Æn. III. 416. *Taubmann*.

Fugit] De telo emissio, et ad celeritatem indicandam. Ita Stat. Theb. IV. 'Hastam intorsit agens, liquido quæ stridula cælo *Fugit*, et adversæ celsæ stetit aggere *Dirces*.' Sic de *Camilla* hastæ alligata I. XI. 'Infelix *fugit* in jaculo stridente *Camilla*.' *Cerda*.

Servatque tenorem] *Currendi* modum et impetum, licet *trajecto* jam *Maone*. *Lucret.* I. V. de mari: 'labendi conservans usque tenorem.' *Claudius Rapt.* III. 'Explorat abiens truncos, recteque tenorem *Stipitis*, et certo prætentat brachia *nixu*,' id est, *teretem trunci proceritatem*. Eleganter etiam *Lucan.* I. III. 'Lancea *Haude* unum contenta *latus* transire quiescit: Sed pandens perque arma *viam* perque ossa, relicta *Morte* *fugit*: superest telo post vulnera *cursum*.' *Taubmann*.

341 *Moribunda*] *Morienti* similia. Quod ita esse etiam *Sallustius* ostendit, qui ait, 'Quasi *vitabundus* per *tramites* et *occulta* loca exercitum

delectare.' Nam Jugurtha non vitabat legatum, sed sese eum vitare simulabat: nam quia nomen est, ideo significat similitudinem, non passionem: quod si participialiter diceretur, a passivo veniret. Omnia enim a passivo participia, in *du*s exeunt. *Moribunda*, similis morienti; non enim participialiter aliquid significat, sed nominis habet significationem: nominis autem significatio similitudinem habet, non passionem. Quando dico *moriturus est*: vere moriturus est. *Moribundus* autem, non vere, sed similis morienti est: unde et Sallustius dicit, 'Quasi vitabundus.' *Servius*.

Nervis] Aut necessarie additur *nervis*, aut nervis tantum pependit. *Id.*

342 *Jaculo*] Notent locum istum Grammaticelli, qui nescio quid discriminis afferunt inter *hastam* et *jaculum*. Ecce, quam prius *hastam* dixerat, nunc vocat *jaculum*. Sic in verso, ex *Æu.* xi. *Camilla fugit in jaculo*, quod prius *hastam* dixerat. Et cur non *hasta* sit *jaculum* a jaciendo? sicuti βέλος ἀπὸ τοῦ βάλλειν: *Homerus* enim sæpe βάλλειν de *hasta* et βαλέειν: ac proinde βέλος *hasta* quoque erit. *Cerda*.

Fratris de corpore rapti] Si diceret 'fratrum de corpore raptum,' speciosius esset: quod ideo omisit, quia *hasta* *Alcanoris* tantum vulneraverat manum, in *Mæonis* vero hæserat corpore. *Servius*.

344 *Est licitum*] Quoniam non contradixerat. *Idem*.

Femur] *Femur* dicimus; quia legitur et declinatur *hujus femoris*. Illius verò ablativi non invenitur nominativus, 'Lætus Eripit a femine': licet *Caper* in libris enucleati sermonis dicat, *femen*, sed non ponit exemplum: ergo aut *hoc femur*, aut *hoc femem*; nam *femus*, penitus non dicimus. *Id.*

345 *Hic Curibus, fidens, &c.*] Hoc est, *tunc*. Et est ordo, *Tunc* *fidens* *primævo corpore* *advenit Lausus* *Curibus*: qui erat de *Curibus*, ut *Verres*

Romulia. Ant 'fidens *Curibus*,' id est, *multitudine*: ut 'Ecce *Sabinorum* *prisco* de *sanguine* *magnum* *Agmen* *agens* *Lausus*,' *Idem*.

Viribus hic fidens primævo corpore Lausus] In hoc membro codices tam impressi quam manu scripti, tam veteres quam novi, multipliciter variant. In omnibus tamen venerandæ antiquitatis codicibus pars illa prior eodem consensu legitur, *hic Curibus fidens*: quod etiam *Servius* submonuit. Deinde *Lausi* nomen ad hanc usque ætatem quorundam omnino veterum codicum adsensu admissum est, quum *Clausus*, a quo gens *Claudia* derivavit, *Sabinorum* ductor alibi nominetur a *Virgilio*: 'Ecce *Sabinorum* *prisco* de *sanguine* *magnum* *Agmen* *agens* *Clausus*:' et hic vetera quædam exemplaria *Clausus* habent. Sed interim eorum stuporem prætereamus, qui *Numitorem* *Curibus* *populis* *clausum* *stipatumque*, quod *juventuti* *primævæ* *fideret*, *Æneam* *telo* *petiisse* *interpretantur*. Sane vero quod *advenit* in impressis codicibus omnibus legitur: neque non in aliquot ex vetustioribus, in *Oblongo* illo *Pomponianis* *deliciis*, *advolat* habetur. *Pierius*.

Clausus] Legunt hic aliqui *Lausus*, secuti obvia exemplaria: sed in correctioribus est *Clausus*. Hoc retinui. Nam *Cures*, aut *Curetes*, qui in *Sabinis* sunt, ejus sunt comites: et l. vii, legia, 'Ecce *Sabinorum* *prisco* de *sanguine* *magnum* *Agmen* *agens* *Clausus*.' Atqui *Lauso* *Agyllini* sunt comites, non *Cures*, ut habet in eodem libro. Deinde non hinc longius fit mentio *Lausi* ita integra et plena, ut hoc loco delibanda non fuerit. *Cerda*.

346 *Rigida*] Id est, tenens eam, non vibrans et jaciens. *Servius*.

Rigida] Quo sensu accepi, possis *Valerium* *Arg.* l. iii. 'rigido transcurrens demetit ense.' *Cerda*.

Eminus] Notandus locus. Nam cum *eminus* sit, quasi e manu, hic tamen non hasta mittitur, tantum fit ictus

ea retenta, et pugnatur cominus. Itaque huc traho versum Ennii in Hec-toris Lytris: 'Quem mea cominus machæra, atque hasta hostivit e manu.' Ubi *e manu* est, pro *eminus*, et tamen *cominus* dicitur pugnatum. Ergo in Virgilio *ferit eminus* est, ferit e manu. Aut si velis, accipe aliter: quia longa est hasta, ideo *eminus*, cum opposi-tione ad pugnam, quæ sit gladiis, qui-bus dicimur pugnare cominus, quia hi breviores. Dices, nonne hasta semper ad jactum? Non, Lector: in promptu est Strabo l. x. cujus hæc sunt, *διετὴ γὰρ ἡ τῶν δοράτων χρῆσις, ἡ μὲν ἐκ χειρὸς, ἡ δὲ ὡς παλτοῖς· καθάπερ καὶ ὁ κοινὸς ἀμφοτέρως τὰς χρεῖας ἀπο-δίδοσι, καὶ γὰρ συσταθὴν χράμεθα, καὶ κοιντεβολοῦντες.* Vide et sequentem Notam. *Cerda.*

347 *Sub mentum graviter pressa*] Par omnino locus Iliad. xvii. ubi Mene-laüs Euphorbum occidens, *κατὰ στο-μάχοιο θέμεθλα Νύξ, ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρισε, βαρεὴν χειρὶ πιθήσας.* Quasi manu urge-ret, et premeret, ac perforaret. Et Stat. Theb. ii. dixit, 'nitentem has-tam,' ut qua fieret nixus. Versus est, 'a jugulo nitentem sinstinet hastam.' Lucanus l. iv. 'Et jugulis pressere manum.' Stat. Theb. xi. 'alte en-sem germani in corpore pressit.' Ita-que non semper hasta mittebatnr; sed, ea retenta, fiebat et ictus, et nixus. Hoc volunt versus Homeri, et primus locus Statii. Neque aliud est illud Plutarchi in vita Pompeii, *παίσας ἐκ χειρὸς δόρατι: percutiens hasta cominus.* Ubi *ἐκ χειρὸς* notat retentam hastam, non jaculatam. *Idem.*

Loquentis Vocem animamque rapit] Quasi in media voce et clamore vitam eripuerit; quem affectum in Dolone interfecto a Diomede habet Homer. Iliad. x. *Φθεγγόμενον δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίρουν ἐμύχθη.* Inde illud l. ix. 'clamantis sistit in ore.' Adi et Stat. Theb. ii. 'Dum clamat, subit ære cavo Thenmesia cornus, Nec pro-

hibent fauces, atque illi, voce repleta, Intercepta natat prærupto in san-guine lingua.' Præclare Hesiod. in Scuto mortem vocat *λαθήφογγον*, quod vocem adimat. Calab. l. xi. *πέρασεν δ' ἄμα στόμα χαλκὸς γλῶσσαν ἔτ' αἰθέρε-σαν: ferrum per os transfexit loquentem adhuc linguam.* Stat. Theb. x. 'peni-tus cervice recisa Verba solo vultus-que cadunt.' Valer. Arg. l. iii. 'ulti-ma frustra Verba ciens.' *Idem.*

349 *Fronte ferit terram*] Ita Hom. Odys. xii. *ὁ δὲ χθόνα τύπτε μετώπῳ:* et iterum, *Δούπησεν δὲ πρῶτον, χθόνα δ' ἤλασε παντὶ μετώπῳ.* *Idem.*

350 *Tres quoque*] Agellius xiii. 19. observat, Poëtam hic *tres* quidem, at in seqq. versu *tris* scripsisse, magnæ judicii subtilitate, et sonitus suavi-tate. Vide ibid. *Taubmann.*

Boreæ de gente suprema] Aut origi-nem ducentes de Zeto et Calai, qui filii Boreæ et Orythiæ Nymphæ fue-runt: ut *de gente*, de genere accipia-mus. Aut certe in Hyperboreis mon-tibus natos: unde est origo venti Bo-reæ. *Suprema* autem, pro, *supremi* Boreæ. Si autem, ut quidam volunt, *Boream*, principium generis accipia-mus, erit *suprema*, dictum pro *summa*; quod si ventum intelligimus, *suprema*, ultima modo, sicut dictum est, ini-tium flandi Boreas concipit. *Serv.*

351 *Ismara*] Civitas Thraciæ a monte Ismaro dicta: hic enim fœmi-nino *Ismara*, quia patriam dixit; ibi neutri, id est, 'juvat Ismara Baccho Conserere.' *Idem.*

352 *Occurrit Halesus*] In antiquis, *obcurrit Alæsus* diphthongo *æ* in media sita syllaba: quæ tamen raro in codi-cibus antiquis habetur: sed ita Græci scribunt hujusmodi nomen Ἀλαῖσος absque etiam adspiratione. *Pierius.*

353 *Auruncæque manus*] Glossar. vetus: *Aurunci, οἰκίστορες Ἰταλίας.* Scal. ad Fest. A Tybri usque ad Lauren-tum sunt *Pelagii, Sicani et Aurunci.* *Taubmann.*

354 *Expellere tendunt*] Hoc est, lo-

et se invicem movere contendunt.
Servius.

Expellere tendunt, &c.] Expressus Homeri locus ex Iliad. xii. ubi neque Lycii possunt Græcos pervincere, neque Lycios Græci. Græca Ursinus habet. Abstineo: et tu vide longissimam pugnam ejusdem Vatis Iliad. xvii. ad corpus Patrocli, ubi neutri cedunt Græci, et Trojani, sed diu stant in eodem gradu et compressu. Et quæ Poëta addit, 'Nunc hi, nunc illi,' imitatur Stat. Theb. viii. 'nunc turba recedit, Nunc premit, ac vicibus tellurem amittit, et aufert.' *Cerd.*

355 *Limine]* Decenter dictum: hoc est, in litore. *Servius.*

356 *Magno æthere]* In magno aëre: nam veluti in æthere non sunt, sed in aëre: sic supra, 'atque æthera tranant Cum sonitu,' pro aëre. *Idem.*

Magno discordes æthere venti, &c.] Omitto duo loca Statii e secundo et octavo lib. Theb. quæ jam Collector, et locum Ennii, quem tantum citat, atque Homeri e Iliad. ix. et addo a me alia, in quæ ipse incidi. Ergo Homer. Iliad. xvi. 'Ὡς δ' εὐρύς τε, νότος τ' ἐριδαίνετο ἀλλήλοισιν Ὀβρεὸς ἐν βήσσης βαθέην τελεμίζμεν ὕλην. Et postea addit, 'Ὡς τῶρες, καὶ Ἀχαιοὶ ἐπ' ἀλλήλοισι βορόντες Διήλουν, οὐδ' ἕτεροι μύοντι' ὀλοοῖο φόβοιο. Nonnus l. xxxii. pari comparatione exprimit furorem belli, 'Ἀπλοὸς ἀντιπύροισ βακχεύετο πόντος ἀέλλαις. Calab. etiam l. ii. Æthiopas et Græcos ita comparat, νέφον συνήντων. Stat. Theb. v. signatissime ad Virg. 'Sic ubi diversis maria evertere procellis Hinc Boreas Eurusque, illinc niger imbris Auster.' Signatissime (inquam) nam *diversæ procellæ* Statii, est id, quod in Poëta præcessit, *Nunc hi, nunc illi.* Audi Musam Valerii Arg. iii. 'contextis umbonibus urgent, Cæruleo veluti cum Jupiter agmine nubem Constituit, certant Zephyri, frustra rigentem Pulsat utrinque Notus: pendent mortalia longo Corda metu, quibus illa

fretis, quibus incidat arvis.' *Cerda.*

357 *Prælia ceu tollunt]* Ἀρεὺν πόλεμον, sæpe apud Æschyl. *Germanus.*

358 *Non mare cedit]* Lucanus l. v. eodem sensu dixit, 'dubius pontus,' videlicet inter Zephyrum et Eurum. Infra iterum, 'Et dubium pendet, vento cui pareat, æquor.' Et Ovid. Metamorphos. viii. de nave contrariis malis agitata, 'Vim geminam sentit, paretque incerta duobus.' *Cd.*

359 *Anceps pugna diu]* Hom. μάχην, et νίκην ἑτεραλκία vocat, ἑτεροκλιῆ, ἑτερομερῆ, ἀλλοπρόσαλλον. *Germanus.*

Obnixa omnia contra] Mare mari, nubes nubibus, venti ventis. Legitur et *obnixa*: ut referatur ad ventos. *Servius.*

Stant obnixa omnia contra] In antiquis omnibus exemplaribus, præsertimque Vaticanis tribus, legere est 'stant obnixa omnia contra:' reliqui fere omnes abrasi, in quibus *obnixa* adulterina lectione repositum. Nam *obnixa* cum Servii quadrat interpretatione dicentis, 'Mare mari, nubes nubibus, venti ventis.' Neque vero parum me moverit Arusiani Messi observatio, dum is elocutionis modum, quo *obnoxius contra* illa dicimus hoc exemplo probat, 'Stant obnixa omnia contra,' ubi de ventis dubioprocul intelligit: si *omnia* sit præpositionis appositum. Dicit vero et *obnoxius huic rei* ex Georgicon tertio; et Æneidos duodecimo comprobatur, 'Arboris obnixus trunco.' *Pierius.*

Stant obnixa] Livius l. viii. 'in suo quisque gradu obnixa, urgentes scutis.' *Cerda.*

361 *Hæret pede pes]* Pro pedi. Nam est Antiptosis: et versus est Homeri: 'Ἄσπις δ' ἄσπιδ' ἔπειδε, κόρυς κόρυιν, ἀνέρα δ' ἀνὴρ. *Servius.*

Hæret pede pes] Ita ante hunc Furius Annal. l. iv. 'Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir.' Macrobian. vi. 3. et v. 13. Post Virgil. Statius Theb. l. viii. 'Jam clypeus clypeis, umbone repellitur umbo,

Esse minax ensis, pede pes, et cus-
pide cuspis.' Contendit hunc locum
cum Homericō Scal. Poët. v. 3.
Criticis vehementer vapulantibus. T.

362 *Rotantia*] Ut 'Eleusinæ matris
volventia plaustra:' *Rotantia* ergo,
quæ rotantur. *Servius*.

Saxa rotantia Intulerat torrens] Sic
et *Lucret.* l. i. 'Vortice torto Cor-
ripiunt, rapidoque rotantia turbine
portant.' *Hom.* II. N. ἀντικρὺ μεμαῖος,
δλοοτρόχος ὡς ἀπὸ πέτρης, 'Οὐτε κατὰ
στεφάνης ποταμὸς χερμαῖρος ὄσση, 'Ρήξας
ἀσπέρη θυμῶν ἀναιδέος ἔχματα πέτρης,
&c. *Germ.*

363 *Torrens*] Non Tyberis, sed qui-
cunque alius fluvius ad tempus cre-
scens. *Servius*.

Torrens] Tunc siccus: ideo *impule-
rat*, ut qui tunc non impelleret. Et
torrens quidem est, qui in æstate
siccus: fluvii perennes sunt. Et hoc
unicum discrimen. *Plinius* v. 28.
'Amnis Indus in Cybiratarum jugis
ortus recipit lx. perennes fluvios,
torrentes vero amplius centum.' Sic
etiam opponit *Sen. epist.* 40. 'pe-
rennis sit unda, non torrens.' *Cerda*.

364 *Arcadas insuetos acies inferre
pedestris*] Quia saxis, quæ *torrens*
intulerat, impediti *Arcades*, omissis
equis, pedestrem pugnam insueti ini-
erant, et a Latinis pellebantur. Et
Arcadas accusativus pluralis est, cu-
jus ultima syllaba ideo brevis est,
quia nominativus pluralis *es* termina-
tur: ut hi *Arcades*, item *delphines*,
delphinas. *Servius*.

Acies inferre] Verbum militare. *Cæ-
sar Gall.* xi. 'signa inferre, et mani-
pulos laxare jussit.' *Liv.* l. vi. de
Camillo: 'signiferum secum arrip-
tum in hostes rapit, Infer miles, cla-
mitans, signum.' *Cerda*.

365 *Latio sequaci*] Metonymia pro
Latinis: ut alibi, 'Invadunt urbem
somo vinoque sepultam.' *Servius*.

366 *Aspera quis natura loci, &c.*] *Mibi*
non dubium, quin ista ducta
sint ab *Hom.* *Iliad.* xiv. Ibi ait *Po-*

lydamus, Ἀρραδῆς διὰ τάρφου διαίτα-
μεν ὁκέας ἵππους. Et reddit rationem,
quia fossa ἀργαλήν περὶ αὐτὴν difficultas est
transitu, ut in qua sint σκόλορες, id
est, pali: ac propterea ἐνθ' οὐ πὺς ἵσσι
μάχεσθαι ἵππειοι: ibi nullo modo licet
pugnare equitibus. Inde demum ven-
tum ad consilium hoc, Ἴππους μὲν θε-
ράποντες ἐρυκόντων ἐπὶ τάρφῃ, Αὐτοὶ δὲ
πυλῆες σὺν τεύχεσι θεωρηθέντες Ἐκτορι
πάντες ἐπώμει' ὁλλῆες. De Sarmatis
ait *Tacit.* 'nihil ad pedestrem pug-
nam tam ignavum:' quia videlicet
assueti equis: quæ quidem ignavia et
Arcadibus contigit; nam semper as-
sueti equis: sicut et de *Parthis* *Annal.* l. vi. 'illis sola in equite vis.'
Cerda.

Dimittere quando] Quando, siquidem.
Et est Romanæ militiæ: nam in locis
impeditis equos militibus dabant, et
pedestri certamine configebant. *S.*

Dimittere quando Suasit equos] In
antiquis aliquot *dimittere* legitur.
Nam *dimittere*, in diversas partes
mittere significat: et *Dimissus Sena-
tus*, quia alius alio domum quisque
suam revertens, ingreditur. Juniores
tamen Grammatici volunt *dimittere*
deorsum mittere significare, neque
unquam accipi pro relinquere. *Pier.*

368 *Nunc prece, nunc dictis virtu-
tem incendit amaris*] Illustro hanc
sententiam ab *Hom.* qui de utroque
Ajace *Iliad.* xii. Ἄλλον μελιχίῳ,
ἕλλον στερεοῖς ἐπέεσσιν Νείκεον: Alium
blandis, alium duris verbis increpabant.
Male *Neikeon*, nam tantum duris con-
venit, non blandis. Ab *Nonno* l. xxix.
ubi de duce *Indorum*, Ἄλλον εὐφελῆ
μετανευμένον, ἕλλον ἀπειλῇ: Alium man-
suetudine revocans, alium minis. Ab
Josepho, qui *Bell.* i. 8. ἀπειλητῆς ἄμα,
καὶ σύμβουλος ἂν ἐκάστοις: Erga sin-
gulos interminator simul, et consiliator.
In eodem lib. cap. 13. τοὺς μὲν παρα-
καλῶν, τοῖς δὲ ἀπειλούμενος. Ab *Statio*,
qui *Theb.* ii. 'justis miscens tamen
aspera cœpit.' *Petron.* *Sat.* 'Post-
quam precibus iracundiam miscui.'

Ab Livio, qui de Annibale l. xxi. ‘Varie militum versat animos, castigando, adhortandoque.’ **Ab Prudent. qui in Psychom.** ‘Instimulans animos nunc probris nunc prece mista.’ **Ab Ovidio, qui secundo Metamorph.** ‘precibusque minas regaliter addit.’ **Supra in hoc lib.** ‘Admonet, immiscetque preces.’ *Cerda.*

369 Quo fugitis] Hoc amare dictum est: jam preces sequuntur. *Servius.*

Quo fugitis] Cum omnia teneant hostes. *Donatus.*

Quo fugitis, socii] Homerus decimo-sexto Iliados Πόρρ φεύγεται; Alibi, Πῶ φεύγεται; Comparat hanc orationem Julius Scaliger cum multis Homericis. Addo a me verba Fabii apud Livium libro secundo: ‘Hoc jurastis milites? fugientes vos in castra redituros?’ &c. Prudentium, qui Psychom. ‘Quo ruitis? cui colla datis? quæ vincula tandem, Proh pudor, armigeris amor est perferre lacertis?’ ubi sermo est de fuga virtutis ad vitium. Silium, apud quem Scipio l. iv. ‘At Consul toto palantes æquore turmas Voce tenet, dum voce viget. Quo signa refertis? Quis vos heu vobis pavor abstulit? horrida prima Si sors visa loci, pugnaeque lacessere frontem, Post me state viri.’ Et post pauca: ‘Quo fugitis? quæ spes victis? Alpesne petemus?’ Volo autem adeas initio orationis diligentiam Jul. Scaligeri l. iii. 70. expendentis illustres versus ex Rhetorica argumentatione. *Cerda.*

Per vos et fortia facta] Adjurat eos per ipsorum facta, quoniam non habet puer proprios titulos, nam est ei prima militiæ. *Servius.*

Per vos et fortia facta] Magnus stimulus, si cuique proponas, quod olim egregie fecerit. Ideo postea, ‘devictaque bella.’ Marcellus apud Livium l. xxvii. ‘Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos in-

vasit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem ætatem absumpsistis.’ Titus apud Josephum Bell. l. vii. capite primo, Romanos hortatur, quod turpe esset desides esse homines τοὺς γῆς ὁλίγου ἐπάσης καὶ θαλάσσης κρατοῦντας: victores universæ terræ et maris. Annibal apud Polyb. l. iii. ait turpem esse fugam in his, qui essent memores pugnarum, quas in itinere jam pugnassent: μνημονεύων τοῦ πλῆθους τῶν μεταξύ πολέμων. Idem Annibal apud eundem, adhortans suos ante Cannensem pugnam ita ait: θεε δὲ κατὰ τὸ συνεχὲς τρισὶ μάχαις τηλικαύταις ἐξ ὁμολόγου νενικῆκατε Ῥωμαίους, ποῖος ἂν ἐτι λόγος ὁμῶν ισχυρότερον παραστήσαι θάρσος αὐτῶν τῶν ἔργων; *Cerda.*

370 Per ducis Euandri] Melius ducis, quam si dixisset Regis, hoc enim nomen exprimit ducentem in prælia. Sallust. ‘Quo cupidius in ore ducis se quisque bonum et strenuum ostentantes.’ Non dixit proconsulis. *Serv.*

Per ducis Euandri] Apte victoris patris nomen inducit ad commovendos milites. Apud Curtium libro iii, sub ipsum belli discrimen: ‘Victor ad hæc Atheniensium Philippus pater invocabatur.’ *Cerda.*

Devictaque bella] Finita, exhausta: nam hostis vincitur, non bellum. *Serv.*

371 Spemque meam] Expectationem, quam sustineo. Quasi dicat, Euander pater meus, Dux insignis vester, multa bella virtute confecit, gloriosus semper remeavit. Ergo filius ejus, et nunc primum ductor vester effectus, cui cum triumphis paternis certamen est, primum non similis redibit? *Taubmann.*

Subit] Succedit, ut ‘Cui deinde subibit.’ *Servius.*

Laudi] Ut solet, virtuti: potest proprie intelligi. *Idem.*

Quæ nunc subit æmula laudis] In Romano codice, et plerisque antiquioribus codicibus, laudi dativo casu legitur. *Pierius.*

372 Fidite ne pedibus] Dativus est *pedibus*: nam *fido tibi* dicimus. *Serv.*

Ferro rumpenda per hostis Est via] Liv. l. iv. 'Ferro via facienda est.' Et in Cannensi prælio, 'ferro, atque audacia iter fit, quamvis per confertos hostes.' Et l. xxii. 'Neque enim inde votis, aut imploratione Deum; sed vi, ac virtute evadendum esse: per medias acies ferro viam fieri.' Et l. ix. ore Dictatoris Romani: 'Locis angustis milites deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus viam nullam habemus.' Catilina apud Salust. 'Quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est.' *Cerda.*

373 Qua globus ille virum densissimus urget] In Romano codice *quo* et *urguet* Attiano more habetur. Ita inferius, 'Mortali arguemur ab hoste.' *Pier.*

374 Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit] Hoc vult patria, ut per cædes hostium revertamur. *Serv.*

Hac vos, &c.] Cum sententia sit, per cædes redeundum in patriam, quadrant in hunc locum verba Alexandri apud Curtium l. iv. 'Tot terrarum spatia emensis, tot omnibus montibusque post tergum objectis, iter in patriam et Penates manu esse faciendum.' *Cerda.*

375 Numina nulla premunt] A facili argumentatur, dicens non *contra Deos* sed *contra mortales bella* tractamus. *Servius.*

377 Ecce maria] Quod est efficax, in fine posuit: nam dicit, eos quo fugiant non habere, cum terra ab hostibus teneatur: mare autem pedibus transire non possint: castra vero ingredi turpissimum sit. Ant certe etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur, ut quidam volunt, intelligentes. Et rapit acer totam aciem, in Tetricos, scilicet suam, quam ducebat, cæteris relictis. *Idem.*

Magna claudit nos obice pontus] Periphrasis. Id est, mari claudimur. Modo usus habet, ut *hic obex* dicamus: unde quidam *magno obice* le-

gunt. Antiqui etiam *hæc obix* dicebant, secundum quod est *magna obice*. Hinc est, quod nonnulli vitant generis dubietatem, et legunt *magni*, scilicet, *maris*. Caper tamen in libris dubii generis, probat dici et *hic obex* et *hæc obex*: quod, ut diximus, hodie de usu recessit. *Idem.*

Ecce, maris magno claudit nos obice pontus] *Magno*, virili genere, in impressis omnibus codicibus legas. In antiquis vero *magna*, feminino genere. Idque recepisse Servius videtur, quum dixit, 'Quidam magno obice legunt.' Aitque nonnullos ad evitandam ambiguitatem legere malle *magni*, scilicet *maris*. Usque adeo vates, summus loquendi scribendique artifex, sub ferulam, si Deo placet, revocatur a Grammaticis, qui nolunt amplius *hic* et *hæc obex* dici: ut veteribus dicere concessum est. Est et illud adnotandum *obice* unico i in antiquis codicibus scribi. *Pierius.*

Claudit] Claudianus de Bello Gildon. 'Tyrrhena clauditur unda:' et de Bello Getico, 'obice ponti.' Est, 'claudit nos pontus magno obice,' idem quod, dividit nos magno obice, ait Jul. Scalig. Poët. iv. 16. *Cerda.*

378 Pelago Trojamne petetis] *Pelago* impressa omnia legunt exemplaria; quum tamen in vetustioribus omnibus *fugæ pelagus* legatur, quod alii viderint. Præterea pro *petetis*, *petemus* persona prima in plerisque codicibus habetur. In aliquot ex iis qui apud me sunt, *petamus*, quod figuratius est. *Pierius.*

Trojam] Id est, castra Trojanorum. *S.*

379 Densos prorumpit in hostis] Ut eos hortaretur exemplo. *Idem.*

380 Fatis iniquis] Exitum præoccupavit futurum. *Idem.*

381 Magno pondere] Hoc est, magni ponderis: ut, 'Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,' pro æris cavi. *Idem.*

Hic magno vellit dum pondere saxum] In Romano codice *vellit magno*. Sed

quod ibidem cum pro dum positum est, non placet: lege vero hunc accusativo casu. *Pierius.*

Magno vellit dum pondere saxum] Ita etiam apud Stat. Theb. II. Tydens, 'Saxum ingens, quod vix prima cervice gementes Vertere humo, murisque valent inferre juvenci, Rupibus avellit.' *Cerda.*

383 *Qua spina*] Apud Hom. Iliad. XIV. Archilochus vulnus excipit δι' κερτάγαλον, videlicet in vertebra spinæ. *Idem.*

Receptat] Ideo, frequentativo usus est, quia ossibus inhærentem hastam facile avellere minime poterat. Et expressit moram quandam et molitionem extrahentis. Ergo *receptat*, est frequenti concussione divellit. Tale est et illud, 'Clypeoque sinistram Insertabam aptans.' *Servius.*

384 *Quem non super occupat*] Quem super Lagum subauditur *stantem*; ideo autem desuper, quia Pallas ad evelendam hastam fuerat inclinatus. *Id.*

Occupat] Sermo militaris. Ovid. Metam. VIII. 'occupat audentem.' Infra in hoc lib. 'occupat os flammis.' Hom. Iliad. XVI. φθῆρ ἐμῷ ὅπῳ δουρὶ τυτῆς ἀπὸ θυμὸν ὀλέσσαι: *Præcepit hasta mea percussus animum perdere.* Calab. I. XI. παρθράμενος δάξεν: *præseniens vulnerat.* Iliad. XIII. φθάμενός βάλε δουρὶ. Plutar. in Pompejo, φθάρει πάσας δόρατι. Calab. I. X. τὸν δὲ παρθράς. Homerus Iliad. XXIII. hujusmodi pugnatorem vocat παρατρέψατα. *Cerda.*

385 *Nam Pallas ante ruentem, Dum furit*] Ordo est, Nam eundem Pallas ante excipit, id est, dolo interimit. Ille enim incautus fuerat, furens propter crudelem mortem sodalis; unde et incautus fuerat. *Servius.*

386 *Incautum*] Par nota in exitu Amyci apud Val. Arg. I. IV. qui perit gerens se incaute, et nimium furenter, ait enim: 'Sæviti inops Amycus, nullo discrimine sese Præcipitans.' Apud Cal. I. I. cadit telo Penthesileæ

Podarcus, cujus propter interfectum amicum θυμὸς ὀρίσθη: *commotus est animus.* *Cerda.*

387 *Tumido in pulmone*] Et naturaliter tumido, et quia furebat. In pulmone autem *recondit*, Archaismus est, pro in *pulmonem*. *Servius.*

Tumido in pulmone] Qui ab reliquis Græcis πνεύμων a flatibus, ab unis Atticis dicitur πλεύμων, unde per metathesin vox Latina *pulmo*. Usurparunt πλεύμονα Aristoph. in Irene, et Hippocr. lib. de ossium natura, non longe ab initio, et alias sæpe. In lib. de internis affectionibus. ἐὰν πλεύμων οἰδήσῃ: *si pulmo intumuerit*: et I. III. de Morbis, πλεύμων οἰδήσῃ: *tumens pulmo*. Ceterum hic ictus habetur etiam Æn. IX. 'ferrum tumido in pulmone tepescit.' Et Eurip. in Ione, ἴσω τόξα πνευμόνων λαβεῖν: *sagittas accipere intra pulmonem*. Ibidem loquens de dolore, ἔτυπεν πνευμόνων τῶν δ' ἴσω: *percussit intra pulmones.* *Cerd.*

388 *Hinc Sthenium petit*] Pro tunc, loci adverbium pro temporis. *Serv.*

Hinc Helenum petit] In antiquis plerisque codicibus, *Stelenium* habetur: unde Librarii *s* et *t* in adspirationem convertere. In Romano vero codice, *Stenelum* legitur: sed absque adspiratione. Id vero nomen apud Græcos per θ notatur Σθένελος. *Pier.*

Helenum] *Servius* in Comment. *Sthenium* legit, quem sequeretur, nam *Helenus* Trojanum est nomen. Itaque indecorum, hominem Trojani nominis educi in Trojanos. *Cerda.*

Rhæti de gente vetusta Anchemolium] Hæc fabula in Latinis nusquam invenitur auctoribus. Abienus tamen, qui totum Virgilium jambis scripsit, hanc commemorat, dicens Græcam esse. Rhætus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam: hanc privignus stupravit. Qua re cognita cum eum pater insequeretur, et ad pœnam vocaret, fugiens se ille captulit ad Daunum. Merito ergo in

bello Turni, Dauni filio Anchemolus gratiam reddit. *Gente* autem *vetusta*, ideo, quia a Forco Deo marino originem ducere legitur. Hoc totum Alexander Polyistor tradit, quem Lucius Sylla civitate donavit. *Servius*.

390 *Vos etiam gemini*] Ut supra, 'Tu quoque flaventem prima lanugine malas.' *Idem*.

Vos etiam gemini, &c.] Huic loco ita hæsit Sil. l. ii. 'Vos etiam primo gemini cecidistis in ævo Eurymedon fratrem, et fratrem mentite Lycorma. Cuncta pares, dulcisque labor sua nomina natis Reddere et in vultu genitrici hæreere suorum.' *Cerda*.

392 *Suis*] Etiam suis. Lucanus, 'Et amissum fratrem lugentibus offert.' Et est absolutum suis omnibus, non suis parentibus tantum. *Servius*.

Indiscreta suis] Claud. in iv. Cons. Hon. ita de utroque Castore, 'Haud aliter summo gemini cum patre Lacones, Progenies Ledæa, sedent: in utroque relucet Frater, utroque soror: similis chlamys effluit auro, Stellati pariter crines: juvat ipse Tonantem Error, et ambigæ placet ignorantia matri. Eurotas proprios discernere nescit alumnos.' Statius etiam Thebaide sexta: 'geminis eadem omnia, vultus, Currus, equi, vestes: par et concordia voti Vincere, vel solo cupiunt a fratre relinqui.' De Eurymedonte et Lycorma Silius l. ii. 'geminæque notis decepta figuræ Funera mutato revocabat nomina mater.' Et post pauca; 'Tunc etiam ambiguos cecidit super inscia natos.' Porro de lectione integri Siliiani loci vide Modicium. Plinius vi. 12. inter alia exempla: 'Magno Pompejo Vibius quidam e plebe, et Publicius etiam servitute liberatus, indiscreta prope specie fuere similes, illud os probum reddentes, ipsumque honorem eximie frontis.' *Idem* x. 'indiscreta redderem similitudine.' Sed Plin. caute *prope* addidit,

ut vides, nam omnino 'indiscretas effigies' ipsemet negat Plaut. Men. vii. 1. de hac omnimoda similitudine: 'Neque aqua aquæ, neque lac est lacti, crede mihi, usquam similis, Quam hic tui est, tuque hujus.' Utamque comparisonem ab lacte et aqua assumit idem ad rem eandem in Mil. Philo in l. de Temulent. ita etiam ait: ἐπὶ τῶν διδύμων ἡ φύσις χρησαμένη τῷ αὐτῷ πολλάκις χαρακτηρὶ παρὰ μικρὸν ἀπαλλάκτους ὁμοιότητας ἐτύπωσε. *Cerda*.

Gratus error] Horat. epist. ii. 2. 'mentis gratissimus error.' Est hoc quod idem Od. iii. 4. 'amabilis insania.' Prosper. Aquitan. lib. de Promiss. loquens de Jacobo assimilato fratri Esau, 'factus est gratus error parentibus.' *Idem*.

393 *Discrimina*] Differentias. *Serv.*

At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas] Non abit affectus ille Æschyli in ἐπὶ ἐπὶ Θηβ. ἀλλὰ ἐπὶ φόβῳ διαρίθνη: sed estis in morte discriminati. Pari aura cum Virgilio Lucan. l. iii. 'Discrevit mors sæva viros, unumque relictum Agnorum miseri sublato errore parentes,' &c. *Cerda*.

394 *Thymbr*] Pro *Thymbr*, metri causa Metaplasmus fecit. Ipse enim superius *Thymbr* dixit. *Servius*.

Caput Euandrius] Docet Martianus Capella syllabam ubique esse communem, quæ desinat in T literam. Politianus c. 71. *Taubmann*.

Euandrius abstulit ensis] Possessivum est modo, non patronymicum. *Servius*.

395 *Decisa suum*] Mire *suum*, tanquam dominum, a quo fuerat separata. *Idem*.

Tu decisa suum, &c.] Sensus est, brachium dextram decisam requisivisse, et digitos aliquo subsultu et motu, qui a convulsione committitur, veluti prius ministerium affectasse. *Germanus*.

Dextera quatit] Ex Musa Maronis Ovid. et Stat. Prior Metamorph. vi. in historia Philomelæ: 'forcipe lin-

quam Abstulit ense ferox, radix micat ultima linguae; Ipsa tacet, terraeque tremens immurmurat atrae, Utque salire solet mutilata cauda colubra, Palpitat, et moriens dominæ vestigia quaerit.' Posterior Theb. l. vii. 'dividuum trans corpus hiantes Truncum oculi quaerunt, animus caput.' *Cerda*.

396 *Semianimesque micant digiti, feruntque retractant*] De Ennio sublato est: ille enim ait, 'Oscitat in campis caput a cervice revulsam, Semianimesque micant ocali, lucemque requirant.' Quem versum ita ut fuit ad suum carmen transtulit Varro Attacinus. *Servius*.

397 *Arcadas, &c.*] Vehementer movetur virtus alieno exemplo, maxime ducis. *Donatus*.

Tuentes] Modo intuentes, alias descendentes significat. *Servius*.

398 *Dolor et pudor*] Sic de Mezentio, 'Æstuat ingens Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu.' Alii *dolorem* alicujus studii ardorem, et promptam gloriæ cupiditatem veterum more dictum volunt, ut Græci *δύστρον* appellant. Lucilius in quinto, 'Nam omnibus unus dolor receptus laboque.' *Idem*.

Dolor et pudor] In Romano codice pro *pudor*, legitur *furor*. Sed enim *pudor* magis placet: quia viderunt juvenem Pallanta strenue facientem, a quo tam acriter reprehensi fuerant. *Pierius*.

Mistus dolor et pudor] Præclare conjungit. Arist. Rhet. i. 6. pudorem per dolorem explicat, nam vicini affectus, *ἵστω δὲ αἰσχρόν τις καὶ ταρᾶν περὶ τὰ ἐς ἀδοξίαν φαινόμενα*. Calab. l. xiii. etiam conjungit, *αἰδώς καὶ χόλος ἀμφοτέρω*. Neptunus apud Homerum Iliad. xiii. admonet Græcos ponant ante oculos *αἰδῶ καὶ νέμεσιν*. Livius l. ii. 'Nunc indignatio, nunc pudor pectora versare.' Sane ab dolore indignatio est. *Cerda*.

399 *Fugientem Rhætes præter*] Id

est, præterfugientem. *Servius*.

400 *Hoc spatium, tantumque mora fuit Ilo*] Hoc tantum spatium, et hæc sola mora quo minus Ilius periret. De cujus morte cum nihil dicat, intelligendum est. *Idem*.

Tantumque mora] Cum Rhæteus dicatur *mora* Ili, cujus mortem suspendit, recte quadrat illud veteris Poëtæ, a quo Hector dicitur *belli mora*, quia illo vivente, suspensa fata Trojana. Tale et illud Latronis apud Senecam Rhet. snas. 2. 'Si nihil aliud erimus, certe belli mora.' Et Lausus infra in hoc libro dicitur *mora* patris Mezentii: ait enim Poëta, 'ipsum que morando sustinuit,' id est, sustinuit Æneam. *Cerda*.

401 *Ilo namque*] Id est, in Ilium. *Taubmann*.

402 *Intercipit*] Quia intercipi aliena dicuntur. *Servius*.

Teuthra] Ab eo, quod est hic *Teuthras*, sicut Æneas. *Idem*.

403 *Tyren*] Ab eo, quod est hic *Tyres*. *Idem*.

Fratremque Tyren] In Romano codice, *Tyrin*: quia scilicet *ἡρα* nunc aliter pronuntiatur apud Latinos, aliter apud Græcos. *Τόρην* enim est a nominativo *Τόρης*. *Pierius*.

Curruque volutus] Plenus hac re Homer. cujus duces sæpe e curru pugnant, e curru cadunt *παῖοι καὶ κρηπῖες*: et Iliad. v. *ἤριπτε δ' ἐξ ὀχέων*. Nihil frequentius. *Cerda*.

404 *Semianimis*] Potest et *semianimis*, ab eo, quod est *semianimus*, legi. *Servius*.

Cædit calcibus arva] Ita infr. in hoc lib. 'Sternitur infelix Acron, et calcibus atram Tundit humum expi-rans.' Ludit Nonnus l. xxii. in re luctuosa: *καὶ πόδας ἀμφελέειν ἔχων ὀρχηθῶν δάεθρον*: *Vibrabat pedes habens tripudium mortis*. Eodem lib. de moriente: *χρόνα ποσσὶν ἀράσσων*: *terram pedibus cædens*. Hom. aliquoties *λάξ* in re eadem: et Il. xiv. *οἰδεὶ πλῆν-τε κῆμαι καὶ γούνα πρῶντος*: *lapæ in*

terram sunt tibiæ et genua cadentis. Et Odyss. XVIII. λακτίζον ποσὶ γαῖαν. Inde apud Æsch. Supplicib. πειθήματα ἀνδρῶν, et ἀπολακτισμοὶ βίου, quasi *vita calcitramenta*. Cerda.

405 *Optato*] Id est, ex voto. Per æstatem enim venti frequentes optantur, et quasi contingere videntur ex voto: quia difficili æstate validiores sunt. *Servius*.

Ac velut optata ventis æstate coortis] *Optata* quidem in vulgatis codicibus habetur. Sed enim antiqui omnes, quotquot habui, *optato* legunt adverbialiter, quod admittere videtur *Servius*, dum interpretatur *ex voto*. Sed ejus quoque exemplaria passim corrupta sunt. Hoc vero ita legendum: '*optato*, id est, ex voto: per æstatem enim venti frequenter optantur, et quasi contingere videntur ex voto:' quod si *optata* legas, nihil ad *Servii* paraphrasin: sed contrarium sensum habebit: ut æstas optetur ventisurgentibus. Quare *optato* omnino mihi legendum videtur. *Pierius*.

Ac velut, &c.] Scal. v. 5. *Taubm.*

Ventis æstate coortis] Hanc causam Ovidius attingit Metam. l. vii. ubi de favilla, 'utque solet ventis alimenta assumere.' Et *Hom.* qui l. xi. πύρρῃ δὲ εἰλυφόρῳ ἀνεμὸς φέρεῖ, præcessit πῦρ: *circumvolans in omnem partem ventus, rapitque ignem*. Sic et *Æn.* ii. flamma animatur 'furentibus Austris.' Apud *Aristotelem Meteor.* l. i. hujus rei magna mentio. *Calab.* l. i. ait de igne, *μάλιστ' ἐπιεργαζομένου ἀνέμοιο: furit concitante vento*. Et in eodem libro grassantur flammæ *ἐπισπέρχοντες ἀήρες: urgente vento*. Et æstate ait *Virgilius*, ut ibidem *Calab.* ἐπὶ θάμνους ἀβαλέουσιν: in cingulis aridis. Cerda.

406 *Dispersa*] Ex diversis locis. *Servius*.

Immittit] Græci, πῦρ ἐμβάλλειν. Cerda.

407 *Mediis*] Absolute dixit. *Serv.*

Mediis] Τοῖς παρακειμένοις. *Eustath.*

in illud *Homeri* δαῖς οἱ δὲ κέρβεος. II. E. χρήσιμα δὲ εἰς τὸ καταποῆσαι τὸ τοῦ διομήδους πῦρ, καὶ σαλονοστίου βῆθην περὶ τῶνδ' τὸ, πυρὶ ἄρα ἐφίκει ὁ ἑυρωπὸς ἐξάπτουσι πάντα τὰ παρακείμενα. *Germanus*.

Extenditur una] Sicut duces diversis locis commissa prælia continuaverant. *Servius*.

Extenditur] Sic placuit *Poëtæ* exprimerе vagantem ignem. *Nonnus* l. xlv. Διονυσ. πολυσχιδὲς, ἀλλόμενον πῦρ, et *κατὰδυστον, et πεφόρητο: Divisus et saltans ignis, concitatus, rapetur*. Aptissime *Joan. Chrysost.* ut *Christi Evangelium* in omnem partem dispersum explicet, ait igne vehementins terrarum orbem occupasse, *πῦρδ' σφοδρότερον πᾶσαν ἐπῆγε τὴν οἰκουμένην*. Et Græci passim, ἐπιέμεσθαι de igne, et βόσκεισθαι ab hac illius vagantis natura, et depascentis omnia. Cerda.

408 *Acies Vulcania*] Ideo abusus est: quia comparatio ad bellum pertinet: nam de igne *aciem* dicere, nimis incongruum: est enim *acies Vulcania*, vis ignis, quæ late per campos effunditur. *Servius*.

Acies Vulcania] Inepte *Servius*, 'De igne aciem dicere, nimis incongruum est.' Imo *nimis poetice*, ait *Erythræus*: verissime. An insolitum est, ut ignis pugnet, et hostis sit? Deinde, nonne ignis omnia devastat veluti hostiliter? cur non ergo dicitur *acies*? et sane qui diceret *exercitum flammarum*, poetice admodum loqueretur. Inde *Sallust.* Jugurt. 'igni ager vastabatur.' Tertio, acumen est in *Poëtæ* ex acumine ignis. Quippe *acies* dicta ab fronte acuta in quam desinit, nam ea forma solet collocari: atque ignis etiam acuminata est forma, Græce πῦρ: imo ab illo acuminata omnia, ut pyramis, pyrum, pyrinæi. Congrue itaque *acies Vulcania* cum respectu et ad formam ignis, et militiam. Cerda.

Acies Vulcania] Id est, vis ignis,

qui veluti exercitus est Vulcani. Plautus *violentiam Vulcani* dixit. *Tuub.*

409 *Ille sedens*] Non quasi Pallas pugnantibus suis nihil agit; sed comparatur illius securitati hujus voluntas. *Servius.*

Victor] Voti compos, ἐπιτυχών. *Id.*
Ovantia] Abusio est, non proprietas. *Servius.*

410 *Non aliter socium virtus coit*] In Oblongo numerus ita mutatus, non aliter *virtus socium coit.* *Pierius.*

Coit omnis in unum] Id est, compellit. Unanimiter omnes fortiter faciunt. *Servius.*

411 *Sed bellis acer*] *Sed* modo inceptiva particula est, ut in Sallustio sæpius, sicut *at* interdum: nam non est conjunctio ratiocinantis. *Idem.*

Halesus] In aliquot antiquis *Alasus* per æ diphthongon, ut superius dictum, et absque ulla adspiratione. *Pierius.*

412 *Seque in sua colligit arma*] Scuto se tegit: alibi, 'Et se collegit in arma.' *Servius.*

Seque in sua colligit arma] Seneca verbo *contrahi* dixit lib. de Tranq. c. 8. 'Habiora sunt corpora pusilla, quæ in arma sua contrahi possunt.' Cui verbo opponit *superfundo*; sequitur enim statim, 'quam quæ superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus objecit.' *Cerda.*

414 *Dextram fulgenti diripit ense*] Non in antiquo tantum codice Romano, verum etiam in quibusdam aliis pervetustis, hoc loco legitur *deripit* per e: significat enim hoc separationem: sed aliud quid in *diripere.* *Pierius.*

415 *Elatam in jugulum*] Jugulo suo vulnus inipantem. *Servius.*

416 *Ossaque dispergit*] *Dispergit* instanti tempore legitur in vulgatis exemplaribus. In antiquioribus vero omnibus, quos præ manibus habuimus, *dispersit* præterito. *Pierius.*

417 *Fata canens*] Quasi divinus. Alii *cavens* legunt; secundum quod

non statim et divinus apparet: nam cavere potuerat et ab aliis audita. *S.*

Fata canens] In codicibus nonnullis, *fata cavens* legitur: quod non ita Servio satisfacit. *Pierius.*

418 *Canentia lumina*] Aut Hypalage, pro ipse *canens*: aut physicam rem dicit. Dicuntur enim pupillæ mortis tempore albescere. *Servius.*

Canentia lumina] Calab. l. i. ἀφεα πάντα Λῦσε μέσος: *membra omnia mori solvit.* Prudentius Hym. Cathem. 10. morte dixit 'resolutos artus.' Joannes Chrysostomus Orat. 3. de Natura Dei, ἐκλύονται dixit in re simili. Itaque eo modo, quo membra reliqua dicuntur solvi morte, quia defecta suo vigore, sic etiam oculi: τὸ *canentia lumina* refero ad senectutem. Id timor ex Hippocr. ita scribente lib. περ. σαρκῶν· ἡ δὲ κόρη καλεομένη τοῦ ὀφθαλμοῦ, μέλας φαίνεται διὰ τοῦτο, οὐκ ἐν βάθει ἐστίν, καὶ χιτῶνες περὶ αὐτὴ εἰσι μέλαες. Hinc colligo, illum, cui præ senectute tunicæ deciderint, albis esse oculis. Et quia id frequentissime in senibus accidit, ideo sæpissime visuntur illi hoc habitu. *Cerda.*

419 *Injecere manum Parcae*] Traxerunt debitum sibi. Et sermone usus est juris: nam 'mannus injectio dicitur, quotiens nulla judicis auctoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus.' *Servius.*

Telisque sacrarunt Euandri] Multis experimentis ostenditur Virgilium subtiliter et aliud agentem ritum vetustissimorum sacrorum referre. Hic ergo cum dicit, 'telisque sacrarunt Euandri,' docet quidquid destinatum Diis, id sacrum appellari. Perveniri autem ad Deos non posse, nisi libera onere corporis fuerit anima, quod nisi morte fieri non potest: opportune ergo hic sacratum Halesum loquitur, cum imminebat interitus. *Idem.*

Injecere manum] Proprietatem humani et divini Juris hic executus est. Quippe *manus iniectione*, præp

mancipium designavit. Cur vero sacrum faciat *Haleum*, Macrob. iii. 7. Sed accuratissime Cælius xii. 11. et Des. Heraldus ad Arnob. i. ii. Vide et Not. Ecl. ix. *Taubm.*

Injecere manum Pareæ] Conversa phrasi Lucan. i. iii. 'quanta est ea gloria genti Injecisse manum fatis.' pro, Inferre sibi mortem. *Germ.*

420 *Petit*] Petit telo, et precatur verbis. *Donatus.*

421 *Da nunc, Tybri pater*] Vicinum invocatur numen, circa cujus ripas bella tractantur: sic supra, 'Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori.' *Servius.*

Da nunc, Tybri pater] In Romano codice, familiari errore, *Tybre* scriptum est. *Pierius.*

422 *Fortunam*] Signate et quæsite. Græcis *τύχη* est fortuna; et de telis, quæ assequuntur scopum *τυχεῖν* dicunt, si secus, *ἀτυχεῖν*: inde tela, *εὐρυχή*, id est, *fortunata*, et *δυστυχῆ*, quæ *ἐράσια*, ut loquitur Homerus, id est, *infortunata* et *irrita*. Et Iliad. xiii. *δοῦπ τυχεῖν*, quod sæpissime inculcat. *Cerda.*

Viam] Valer. i. iii. jure simili iter dixit, 'pectore rumpit iter.' Infra etiam de vulnere, 'una eademque via,' &c. *Idem.*

Duri] Aut fortis, aut asperi et crudelis in hostes. *Servius.*

423 *Tua quercus*] In tuis ripis creata. Sane superius de speciebus stativi augurii dictum est, in quibus *capillorem* esse diximus, quod hoc loco tangit. *Capillor* autem dicitur cum auspicato arbor capitur et consecratur Jovis fulguri: dicit enim his versibus, 'Da nunc Tybri pater ferro quod missile libro Fortunam,' &c. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit:' hic ergo cum *arborem* nominat, videtur veteris ritus inducere mentionem. *Idem.*

Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit] Claud. i. in Ruff. 'si hætor adsit Gloria, vestita spoliis dona-

bere quercu.' Admonet autem Servius, excusus ex schedis Daniells, aliusum a Poëta ad veteris ritus mentionem, quo capillata, aut capillaris arbor dicebatur, in qua capillus tonsus, tanquam exuvie, suspendebatur, et arbor illa Jovi consecrabatur. Hæc est sententia Servii, etiamsi verbis admodum deformata. *Cerda.*

424 *Audiit*] Modo *exaudiit*, et ad effectum deduxit. Paulo post tantum *audiit*. Ut, 'Audiit Alcides juvenem.' *Servius.*

Dum texit] Dum spoliatur. Nam tempus præsens est, non præteritum, ab eo quod est *texo*. Sic Plautus, 'Ego hunc hominem hodie texam pallio.' Et *tegit*, te primam syllabam corripit, ut tantum positione longa sit. *Idem.*

Dum texit Imaona] In aliquot antiquis *Imaona* per æ diphthongon legitur. Sed in pluribus *Imaona*. Sed neque placet *Abanthum*, ut in Romano codice legitur, quum *Abas Abantis* declinetur: quare *Abantem* rectius. *Pierius.*

425 *Arcadio telo*] Ut illustres hunc locum, lege quæ dedi l. ix. ubi Poëta exhibet Mezentii 'Hetruscum pinum.' *Cerda.*

Inermum] Et *inermem* dicimus et *inermum*. *Servius.*

426 *At non cæde viri tanta*] Notetur locutio poetica. Vide quæ adduxi l. ix. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Alius diceret, 'At non cæde viri tanti.' Ita infra, 'socii cessarunt æquore jussu,' pro, jussi. *Cerda.*

Perterrita sinit agmina] Subaudis *esse*. *Servius.*

427 *Pars ingens belli*] Ut hic de Lauso, ita in hoc libro de Herode, 'pars belli haud temnenda.' *Cerda.*

Primus Abantem] Ideo *primus*, quia comites ejus exemplum secuti sunt: nam infert, 'Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:' et, 'Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.' *Servius.*

428 *Oppositum*] Obstantem, fortiter pugnantem: et quidam dubium volunt utrum *pugna oppositum*, an *nodum pugnae*, quod est melius. *Id.*

Oppositum interimit] In Romano codice utraque orationis parte integra interemit scribitur, pene ultima correpta: non enim præteritum est. *Pierius.*

Nodumque moramque] Bene addidit *moram*, ne nodum alium acciperemus. Nam *nodus*, proprie est densa peditum multitudo, sicut *turmas* equitum; ut lectum est in disciplina militari. *Modo* autem *nodum* pro difficultate posuit, quæ vix possit resolvi. *Servius.*

430 *Grajis inperdita corpora Teucris*] Quos Græci perdere nequiverunt. *Teucros* vero accipimus, quos secum duxit *Æneas*: nam ait, 'Quorum de numero qui sese in bella sequantur Præstantes virtute legit.' Alias non procedit: nam paulo post erupturi sunt, qui obsidentur in castris. *Inperdita* autem quis ante hunc? *Id.*

Grajis inperdita corpora] Similiter Statius Theb. III. 83. 'nunquam tibi sanguinis hujus Jus erit, aut magno series inperdita Tydeo Pectora,' &c. *Eumenæus.*

432 *Extremi addensent acies*] Lucanus, 'quantum pede prima relecto Constringit gyros acies.' *Denseo* autem secundæ conjugationis est. *Id.*

Addensent] Ita legit Servius, Fabricius, H. Stephanus, Lamb. Aldus, itaque MSS. et libri antiqui, in secunda Conj. non *addensant*. Hor. Od. I. 28. 'Mista senum ac juvenum densentur funera.' Itaque Horatium, Ovidium Met. III. et XV. Virgilium etiam atque alios scripsisse, docet Gifanius Indice Lucret. *Taubmanus.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, 'Gladiusque suos compressa timebat.' Quidam sane *turbam* multitudinem accipiant, nam pluri numero *turbas* perturbaciones

dixerunt, et strepitus, unde et Terentium *turbas* lampadas propter strepitum volunt dixisse, cum parvus annex perperam per publicum duci suadeat, nec strepitum per turbas adhiberi. *Serrius.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, etiamsi de re alia, l. IV. 'nulli telum vibrare vacabat.' Sed egregius ejusdem locus, et in eodem libro, et de re Virgillii: 'non arma movendi Jam locus est pressis, stipataque membra teruntur, Frangitur armato collisum pectore pectus.' Et postea magno incremento, 'compressum turba stetit omne cadaver:' et supra dixerat, 'Vix impune suos inter convertitur enses.' Ammian. l. IV. 'nec exsertare lacertos, nec crispare permissi tela:' videlicet præ multitudinem hominum. *Cerda.*

435 *Sed quis fortuna negarat*, &c.] Homer. Iliad. VI. τοι δ' οὔτι πάλιν οἰκόνδε νόοντο. Et l. XII. de alio quodam, οὐδ' ἄρ' ἔμελλε, ut 'Ἀψ ἀπονοστήσειν ποτὶ Ἴλιον ἠνέμοσσαν. Horat. Epod. XIII. de Achille non reditu-ro e Troja, 'Unde tibi reditum certo sub tegmine Parcæ Rupere, nec mater domum cæcula te revehet.' Pindar. Pyth. Od. 8. παθητικῶς ait: τοῖς οὔτε νόστος δμῶς Ἐπάλκνος ἐν Πυθιδί κρήνη, οὐδὲ μελόντων Παρ' ματέρ' ἀμφὶ γέλας Γλυκὺς ἔρσεν χάριν. Calab. ibant (inquit) Trojani ad bellum ἀνδρτοῖσι πόδεσσι. Et de alio quodam, οὐδ' αὖθις ἔην νοστήσατο πάτρην. Iterum, οὐ μὲν παλινρροοὶ ἐς Ἑλλάδα νοστήσαντες. Omitto Calabrum, qui hoc affectu frequentissimus. Claudian. 2. Eutrop. pari affectu: 'Protinus excitis iter irremeabile signis Arripit, infestoque jubet bubone moveri Agmina.' Apollon. Arg. I. οὐ μὲν ἔμελλον Νοστήσειν Κήρυθον ὑπὸ τροπος. *Id.*

438 *Max illos lae fata manent*] Eurip. in Rhes. ἔσται γὰρ αὐτῷ θάνατος ἐξ ἄλλης χειρός: et Od. Σ. ἀλλ' οὐδ' ὥς φύγε κῆρα, πέθῃσε δὲ καὶ τὸν ἀθήνη Τηλεμάχου ὑπὸ χειρὶ καὶ ἔγχρῃ ἱπὶ δαμῆναι: et

Delph. et Var. Clas.

Virg.

10 X

II. Ο. ἔδη γὰρ οἱ ἐπώρουν μύρσιμον ἡμᾶρ
Παλλὰς Ἀθηναίῃ ὑπὸ πηλείδῳ Βίρρῳ.
Orph. Argon. τῷ δ' ἔρα μύρσιμον ἦεν
ὑπ' ἡρακλῆϊ δαμῆναι. *Germanus.*

Major sub hoste] Sub hostilitate.
Nam sub adversis hostibus pereunt.
Servius.

439 *Monet succurrere Lauso*] Expositio talis est: monitus a sorore continuo secatur agmen, atque ut vidit socios, &c. *Idem.*

Monet succurrere Lauso] *Succurrere* passim in vulgatis est codicibus. In pluribus vero manu scriptis, præsertimque Vaticanis, *succedere* scriptum animadverti. Neque tamen ausquam *succurrere* legitur. *Pierius.*

441 *Tempus desistere pugnae*] In Romano codice *pugna* est, auferendi casu. *Idem.*

Tempus desistere] Abest verbum *ait*, aut simile, ad indicandam celebritatem. Ita l. iv. 'Præcipites vigilate, viri,' &c. et statim, 'sequimur te, sancte Deorum:' et aliis locis, ubi desunt verba *ait*, *inquit*, et talia. *Cerda.*

442 *Feror*] Pro *ferri debeo*, id est, redibo. *Servius.*

443 *Cuperem ipse parens spectator adesset*] *Aspere* et *amare* dictum: multa enim mala graviora videntur, si ante oculos nostros eveniant, quam si audiantur. Tale est ut in secundo de Polyte: 'qui nati coram me cernere lethum Fecisti:' non enim obicit Pyrrho quod occiderit, quia hoc jus belli exigebat; sed quare vidente patre: et his similia, ut, 'Impositi-querogis juvenes ante ora parentum:' et, 'An fratris miseri lethum ut crudele videres?' et, 'Vidi oculos ante ipse meos:' et, 'victum tendere palmas Ausonii videre.' *Servius.*

Cuperem ipse parens] *Ipsæ*, scilicet qui amat: *ipsæ*, qui inimicis meis auxilia subministrat: *ipse*, a quo missus est contra me. *Donatus.*

Spectator] Quia graviora sunt quæ videntur, quam quæ audiuntur. Quod

leoni Turnum, et tauro Pallantem comparet, jam eventus rei demonstrabit. *Idem.*

444 *Æquore jussu*] Pro ipsi *jussi*: et est usurpatum participium. Nam *jubeor* non dicimus, unde potest venire *jussus*. Sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius verbum, dicens, 'Hæc ego procurare et idoneus imperor et non Invitus.' Ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus hic correptum a, longum posuerit. *Servius.*

Æquore jussi] In Mediceo, et antiquis aliquot exemplaribus *jussu* legitur: quod figurate dictum agnoscit *Servius.* *Pierius.*

Æquore jussu] Pulchra hypallage. Vide l. ix. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' *Cerda.*

445 *Tum*] Deinde. *Servius.*

Jussa superba] In Oblongo codice perveteri dicta: sed *jussa* magis placet. *Pierius.*

446 *Miratus*] Quidam codices antiqui *miratur* habent: quod non ita placet. *Idem.*

Stupet in Turno] Id est, in Turnum intuens. *Servius.*

Stupet in Turno] Arripit Val. Arg. i. ubi de Achille puero, 'stupet inducibus.' *Cerda.*

447 *Lumina volvit*] Ab hoc affectu et in tenendo energia, non abit Valer. Arg. iv. ubi, 'oraque longo Comminus obtutu mirans tenet.' Ibid. 'Ille virum circa mirantia lumina volvit.' Ut vero Noster obit de visu, ita idem eodem lib. 'Ore renidenti lustrans obit, et fremit ausum.' Lucan l. v. 'totoque vagantia cælo Lumina.' Ut autem Pallas hostem suum, sic Tarenta Campanus inturnus singulare certamen cum Asellio apud Livium l. xxiii. inducitur hostem suum 'disperlustrans oculis.' Est hoc plane, quod Eurip. in Ione: Πάντα τοὶ βλέφαρον δύνω: *Morceo palpebras omnem in partem.* *Cerda.*

Omnia] Quæ omnia? an circa Tur-

ni arma et corpus? *Servius.*

448 *Tyrannus*] Regis superbi. *Id.*

449 *Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho*] Argumentum dilemmatum, quod adversarium ab utraque parte concludit. *Idem.*

Spoliis opimis] Quæ dux duci detrahit, ut diximus, spolia opima sunt. *Idem.*

Aut spoliis, &c.] Macrob. cap. i. Saturn. l. vi. ait ductum hoc ab illo Attii in Tragœdia, cui titulus 'Armorum judicium:' ubi, 'Nam tropæum ferre me a forti viro pulchrum est: si autem et vincar, vinci a tali, nullum est probrum.' Homer. simili sæpe sententia, ut cum ait Iliad. XII. ἢ τῷ κῆδος ὀφέλομεν, ἢ τίς ἡμῶν. Et Il. XIII. Idomeneus ita loquitur: Ἀλφειὸν ἢ φέροιστο μέγα κρᾶτος, ἢ φερόμεν: id est, vel me Æneas interficeret, vel ego illum; nam de Ænea loquitur: et ibid. ὅπρ' αὐτῷ τὰ χεῖρα ἔσδομεν ἢ τῷ εὖχος ὀφέλομεν, ἢ τίς ἡμῶν. Tale et illud libri extremi, 'Aut hac Dardanum dextra sub Tartara mittam, Aut habeat victos,' &c. Catull. etiam de Nupt. Pelei dixit: 'Aut mortem opteret Theseus, aut præmia landis.' Et Ennius apud Priscianum: 'Nunc est illa dies, quo gloria maxima sese Ostentat nobis, seu vivimu', sen moriamur.' *Cerda.*

450 *Aut lecto insigni*] Vere hoc: est enim mors insignis, quæ infertur a viro forti. Ovid. Metam. l. ix. 'Magnaque dat nobis tantus solatia victor,' id est, Hercules. Vide, si placet, Delirium Nostrum in Nov. Comment. ad Sen. in Herc. Cæt. vs. 812. ubi verba Attii, quæ adduxi, revocat ad numeros poeticos. *Idem.*

Sorti pater æquus utrique est] Sorti pro casui et fortunæ: æquus, hoc est, æquo animo feret si occidero; quia dixerat Turnus, 'Cuperem ipse patens spectator adesset.' *Servius.*

452 *Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis*] Præsagio mortis futuræ. *Idem.*

Frigidus Arcadibus, &c.] Imitatur hunc locum Valer. Arg. l. iv. ubi Castor timet, viso Polluce fratre progrediente ad certamen contra Amycum. Versus sunt: 'nudo steterat jam pectore Pollux, Cum pavor et gelidus defixit Castora sanguis.' Aurora apud Calab. l. ii. cum videret filium Memnonem pugnantem contra Achillem δειδὲ παῖδι, τινυὶ nato: et prius dixerat, invitam illam ascendisse in cælum, οὐρανὸν ἀντίεν οὐκ ἐθέλουσα. Ovid. Metam. l. x. dixit, 'fugitque et color, et sanguis,' in magno metu. Sed videat Lector, an Virgilius alluserit ad stupiditatem quandam Arcadum. Juven. Sat. vii. 'læva in parte mamillæ Nil salit Arcadico juveni.' Ubi discipulum ineptum ad doctrinam vocat 'juvenem Arcadicum,' cui 'nihil salit' in sinistra pectoris parte, id est, qui excors pene est. Fulgentius *sensus*. Arcadicos dixit de hominibus, quibus pingue ingenium. Inde ergo, 'Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis:' quibus verbis notatur stupor. *Cerda.*

453 *Pedes apparat ire*] Ne videatur pugnæ iniquitate vicisse. *Servius.*

454 *Utque*] A comparisonē, subijcit utriusque ferociam: Turnum comparat leoni, Pallantem tauro. Adjecit, 'meditantem prælia,' quia et Pallas tum primum belli certamina cœperit meditari. *Donatus.*

Specula cum vidit ab alta] Hoc ad currus altitudinem spectat: leo ad Turni violentiam atque feritatem. Et est ordo, Utque leo advolat, talis est Turni imago venientis. *Servius.*

455 *Meditantem prælia tauro*] Duo exemplaria antiquiora Vaticanæ bibliothecæ legunt 'meditantem in prælia.' *Pierius.*

457 *Contiguum*] Postquam vidit eum venisse intra jactum teli, scilicet ut possit feriri. *Servius.*

Contiguum] Est hoc, quod omnes, intra jactum teli: quod et ipse usurpat l. xi. et infr. in hoc l. simili sententia:

'Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ.' Sophoc. pulchre, *ἐθμμετρος βάλλειν*. Eurip. in Herc. *ἐπὶ τὸς ἰσθμὸς τοῦ ξυμματος*. Cerda.

458 *Ire prior Pallas*] Subaudis, *Voluit ire*. Alii *ire* pro *it* legunt, ut sit infinitivus pro indicativo. Serv. *Si qua*] Si quando. *Idem*.

Fors] *Fortuna*: et dictum est propter illud, '*Audentes fortuna juvat*.' *Idem*.

Siqua fors adjuvet ausum] Vide in hoc lib. ad illud, '*Audentes fortuna juvat*.' Cerda.

Ausum] Num pro *audentem*? Serv.

Ausum] Id est, *audentem*, explicante Servio. Nihil enim frequentius Græcis, quam commutatio participiorum, et uni Homero frequentissimum. Ita l. ix. '*volvenda dies*,' pro, *voluta*. Ita Horat. '*veniens in ævum*,' pro, in ævum venturum. Cerda.

460 *Per patris hospitium*] Deest, mei. Servius.

Per patris hospitium, et mensas, &c.] Obtestatur Herculem per hospitii jus cum patre Euandro quondam l. viii. '*hæc limina victor Alcides subiit*.' Quasi diceret *Pallas*: *Etsi Deus factus es meritis tuis, fuisti tamen aliquando homo, fuisti hospes patris mei, fuisti conviva; habes ubi vicem reddas*. Donatus.

461 *Te precor, Alcide*] Supra, contra inferiorem hostem, fluminis imploravit auxilium: nunc, contra hostem majorem yiribus, Deum invocat virtute præstantem. Servius.

462 *Cernat semineci, &c.*] Ad illud quod ait Turnus, '*Cuperem ipse parens spectator adesset*:' hic dixit, *Ipse suum cernat interitum*. Id.

Cernat semineci sibi, &c.] In Oblongo codice, *cernant*, numero multitudinis, legitur: cujus suppositum erit, *lumina morientia*, in quo etiam *mortalia* scriptum est: sed ut alterum illud non improbarim, ita hoc minime receperim, quum *morientia* magis faciat

ad sententiam. Pierius.

463 *Victoremque ferant morientia lumina Turni*] Donatus dicit meminissent: sed melius est *sustineant*, quasi pondus et pœnam; nec enim meminisse oculi possunt. Servius.

465 *Corde premit gemitum*] Attingit rem naturalem. Nam cum gemitus reprimi possit, certe non lacrymæ. Empedocles apud Plutarch. in Quæst. Natur. ait, *τοῦ αἵματος παραχέεσθαι ἐκρούεσθαι τὸ δάκρυον*: ab conturbato sanguine exprimi lacrymas: *ὥστερ* (ait ille) *γδάκρυτος ὁρβόν*: sicut serum a lacte. Itaque Hercules, ut fortis, gemitum comprimit; lacrymas nequit, quia naturales. Cerda.

Lacrymasque effundit inanes] Hic ostendit eventum futurum. Servius.

Lacrymasque effudit inanes] In aliquot antiquis codicibus, '*Lacrymasque effundit inanis*:' sed *effudit* præteritum magis placet, posito *audii*. Pierius.

466 *Dictis amicis*] Homer. sæpe, *ἐπέεσσιν φίλοις*. Cerda.

Inanes] Quæ perituum juvare contra fatorum sententiam non possent. Taubmann.

467 *Stat sua cuique dies*] Sectis philosophorum poetæ pro qualitate negotiorum semper utuntur: nec se unquam ad unam alligant, nisi quorum hoc propositum est, ut fecit Laetius, qui Epicureos tantum secutus est. Scimus autem inter se sectas esse varias. Unde fit ut in nro poetâ aliqua contraria inveniamus, non ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud namque quod ait in quarto, '*Sed misera ante diem*,' Epicureorum est, qui casibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit, '*Stat sua cuique dies*,' Stoicorum est: qui dicunt fatorum statuta servari. Sane prædenter fecit ut fluxam et vagam opinionem Epicureorum daret homini, id est, sibi, (nam illud ex persona poetæ dictum) hanc autem validam daret Jovi. Nam Stoici et nimis virtutis

sunt, et cultores deorum. *Stat autem*, fixa est. *Dies* vero, tempus vitæ: nam fœminino usus est genere. Nam cum masculino dicimus, re vera diem significamus. Sane prudenter negaturus a causa cœpit, quia qui rogat dum suspensus expectatione est, potest audire causam cur sibi postea negatum sit. Cæterum si statim neges, nec admittit excusationem: ideo negaturus Jupiter sic cœpit. *Servius*.

Stat sua cuique dies, &c.] Seneca in Furen. 'Certo veniunt ordine Parcæ, Nulli jussu cedere licet, Nulli scriptum proferre diem.' Silius l. III. 'Et pace, et bello cunctis stat terminus ævi.' Ante hos Lucret. l. III. 'Certa quidem finis vitæ mortalibus adstat.' Et adhuc ante omnes Homer. *Iliad*. vi. Μοῖραν δ' οὐ τινὰ φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν. Et l. xvi. ait mortaleam omnem πεφωμένον αἰσῶν. *Iliad*. xii. οὐκ ἔστι φηγεῖν βροτῶν, id est, κῆρς. Apollon. Arg. i. loquens de Parca, τὴν γὰρ θέμις οὐκ οὐτ' ἀλόξαι θνητοῖσιν. Soph. Antig. 'Ἄλλ' ἂ μοιριδία τοι δόνασις, θεῶν. Lege Clementem Strom. l. vi. ubi conjungit ad hanc ipsam rem Archinum, Demosthenem, Phœnoclēm. Seneca epist. 101. ita scripsit: 'Stat quidem terminus nobis, ubi illum inexorabilis fatorum necessitas fixit.' et ad Marcium, cap. 20. 'fixus est cuique terminus, manebit semper ubi positus est.' *Cerda*.

Stat sua cuique dies] Vide Salmas. in Plin. Exercit. p. 118. et seqq. *Emm*.

Breve tempus vitæ] Quia quandoque finitum: ipse paulo post, 'Rhæbe dia, res si qua diu mortalibus ulla est, Viximus.' Item Cicero, 'Quid est enim hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?' *Servius*.

Breve, &c.] Quid hac re certius? Sophoc. apud Stob. de hominibus, σκαῖς κλειβες. Ab Silentiario in Epig. dicitur *βλος ἀντιμεθελλόμενος*. Horat. 'vitæ summa brevis.' Lucret. 'brevis est hic fructus homullis.' Cum

Phocylides illam rotæ comparavit, δ *βλος* (dixit) τροχός, quid aliud quam brevitate inuuit? Joann. Chrysost. Orat. 6. contra Judæos βραχύς δ *παρὸν βλος*. Sed cesso ab eruditione facile parabili, cum præsertim opus sit Senecæ integrum 'De Brevitate vitæ.' *Cerda*.

468 *Omnibus est*] Magna consolatio, quæ ostendit non esse dolenda communia. Quis enim indignetur contingere sibi quod omnium est? *Servius*.

Sed famam extendere factis] Contra illud quod occurrebat, vitanda esse ardua si communis omnibus mors esset, brevis vita: dicit ideo amandas esse virtutes, ut vitæ brevis fama et gloriæ meritis possit augeri. *Idem*.

Sed famam extendere, &c.] Pulchra gnome. Cum vita sit brevis, sit fama æterna. Apto hic verba Sallustii in præfat. Catil. 'Quo mihi rectius esse videtur, ingenii quam virium opibus gloriam quærere: et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam -nostri quam maxime longam efficere.' Et reddit rationem: quia cum reliqua fluxa sint, tamen 'virtus clara æternaque habetur.' Quod consentaneæ ad Virgilium, qui ait esse 'opus virtutis famam extendere.' In Æneid. vi. etiam legis, 'Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?' Eo sensu, quo Poëta, dixit Horat. de Roma, 'extendat nomen.' *Cerda*.

Sed famam, &c.] Vid. Scalig. v. 3. *Taubmannus*.

469 *Opus*] Officium. *Servius*.

Troja sub manibus altis, &c.] Pertinet huc locus Isocratis ἐν 'Ἐλεν. ἐγκυρ.' ubi ait, τοὺς ἐξ αὐτῶν γεγονότας ἀπέρτρεψαν (θεοί) τῶν ἀγόνων τῶν περὶ Τροίαν: *Suos filios Dii Trojani belli discriminibus obtulerunt*. Mox numerat Sarpedonem filium Jovis, Memnonem Aurora, Cycnum Neptuni, Achillem Thetidis, qui omnes ibi occubuerunt. Adeo, ut mihi videatur huic loco Iso-

cratis instituisse Virgilius. Est et locus Calabri huic aptandus, l. i. ubi sermo est de Marte, postquam ejus filia Penthesilea in Trojano bello ceciderat: ὅψ' δὲ οἱ κῆρ Μήσαθ' ὅσοι καὶ Διὸς ἐν πτολίεθροις δάμησαν Τίες, οἷς οὐδ' αὐτὸς ἐπῆρκεσεν ὀλλυμένοισιν: et l. iii. ubi Calliope consolans Thetidem de extincto Achille: καὶ γὰρ Ζητὸς ἐριβρεμέταο ἄνακτος Τίς ὁμῶς ἀπόλοντο, κακῇ περὶ κῆρι δαμέντες. Et postea mors dicitur οὐδὲ θεῶν ἀλγούσα, nec Deos curare. Thetis quoque apud Enrip. in Androm. queritur hunc in modum: Εἰ γὰρ, ἦ ἄλκαυοι' ἐχρῆν τίστεω τέκνα, Ἀπάλεσσα παῖδα. *Cerda.*

470 *Gnati deum*] Ut Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Martis Ascalaphus. *Servius.*

Nati deum] In antiquis *gnati*, ex Valerii Frontonis distinctione. *Pier.*

471 *Sarpedon*] Secundum Virgilio declinationem, ut, 'nothum Sarpedonis alti,' ultima habebit accentum in nominativo: secundum Homerum, qui et *Sarpedonos* et *Sarpedontos* facit, et ultima et penultima syllaba habet accentum. *Servius.*

Et jam sua Turnum] Multi etiam legunt, ut sit *ecce*: sed pertinet ad consolationem: sic ait, 'Periturus est ille, qui vincit.' *Idem.*

472 *Fatu vocant*] In codicibus aliquot, *manent* legitur: sed *vocant* magis placet, quia magis facit ad consolationem: si pœna non differatur: et *vocant* instare significat. *Pierius.*

Metas] Fines: ut, 'His ego nec metas rerum, nec tempora pono.' *Servius.*

Pervenit] Bene ad exprimendum celerem mortis adventum, præterito usus est tempore. *Idem.*

Metasque datî pervenit ad ævî] Locutio sumpta ab metis equestris cursus. Ducto sententiam Virgilio ab illo Homer. Iliad. xvi. εὐρετο τέκμαρ: *invenit finem*: et alibi, θανάτῳ τέλος δέ: et τέλος θανάτῳ κάλυψεν Ὀφθαλμοῖς.

Diceret Seneca Rhet. Cont. 8. 'Fecit adolescens jam felicitatis sum finem.' *Cerda.*

473 *Rutulorum reicit arvis*] Respicendo fecit partem feliciorum: ut, 'Aspice nos hoc tantum:' quidquid enim Jupiter videt admodum juvat. *Reicit.* Re naturaliter brevis est, et eam pro longa posuit. Sic alibi, 'Rejice, ne maculis infusces vellera pulvis.' Quod licet possit excusari; quia cum facit *rejeci*, inter duas vocales j posita, producit superiorem, ut dicamus longam eam esse, quia per declinationem longa futura est: tamen quia in hac re argumentum magis est quam ratio, dicamus ectasim factam, quæ poëtis plerumque conceditur. *Servius.*

Oculos Rutulorum reicit arvis] Servius ita explicat: 'Respicendo fecit partem feliciorum.' Fallitur: nam 'reicere oculos' non est respicere, sed avertere oculos. Inde Georg. iii. *rejice*, id est, amanda, extermina, dimove; et *rejicula oves*. Ergo sententia est: Avertit inde oculos, nulli parti auxilium præbens, omnia permittens fati. Ad eum modum, quo Homer. dixit Iliad. xiii. de Jove: τοὺς μὲν τῇσι πόνον τ' ἐχέμεν καὶ ὄψ' ἐν Νωλεμέωσ' αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινόν. Et Statius dixit in re simili de Jove, 'visusque nocentibus arvis abstulit.' *Cerda.*

475 *Fulgentem diripit ense*] Ne jacto telo inermis esset. *Servius.*

Fulgentem] Nudatum gladium intelligit, ut Cicer. Tuscul. v. 'fulgentem gladium et lacunari et seta equina appensum.' Est ergo Virgiliana locutio tota poëtica: quasi diceret: Cum diripuisset nudassetque gladium, fecit illum fulgere. *Cerda.*

Diripit] In Romano codice, *deripit* more suo, uti superius. *Pierius.*

476 *Humero surgunt qua tegmina summa*] In nonnullis Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in iis qui apud me sunt, *humero* habetur genitivo

casu: quod magis placet: et pro *summa*, prima legitur in Romano codice. *Idem*.

477 *Viam molita*] Hoc est, cum difficultate quæsit: per quod et soliditas clypei, et minus firmus hastæ jactus ostenditur. *Servius*.

Molita] Quasi cum difficultate: per quod et soliditas clypei et minus firmus hastæ jactus ostenditur. Ita Lucret. l. v. 'arva moliri ferro,' id est, magno cum labore invertere et exarare. *Taubmanus*.

478 *Strinxit*] Tactu modico præterit: ita enim ab antiquis dicebatur: et est significatio levis vulneris. *Serv.*

Strinxit] Indicat vulnus levissimum. Inde Ovid. *Metamor.* viii. 'summam distinxit arundo Corpus:' et quia *distinxit*, ideo sequitur, 'exiguu rubescit sanguine setas.' Sed de hoc locutus sum jam in hoc libro. *Cerda*.

479 *Ferro præfixum robur*] Periphrasis hastæ. *Servius*.

Ferro præfixum robur acuto] *Homer.* sæpe δόρυ, vel ἔγχος ἀκαχμένον ὀξεί χαλκῷ. Sed pulchre *Iliad.* l. xv. κατὰ στόμα ἐμὴν χαλκῷ, præcessere ξυστὰ: *vestiti ære ad summum conti*: ad verbum, *vestiti conti ære ad os*. *Cerda*.

481 *Num mage sit*] Legitur et *Nunc magis est*. Unus tamen est sensus. Sed si *mage* legamus, propter metrum dictum est, pro *magis*: sicut etiam *pote*, pro *potis*. *Persius*, 'Qui pote vis dicam nugaris cum tibi calve?' Quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur. *Cicero* in *Veriniis*, 'Mage condemnatum hominem in judicium adducere non posse.' *Ser.*

Penetrabile] Pro *penetrabile* dicitur: nam quod penetrat, *penetrabile* dicitur; quod autem penetratur, *penetrabile*. *Id.*

Penetrabile] Active: ut *Georg.* 'frigus penetrabile.' *Germanus*.

482 *Tot ferri terga*] Non dicit quot terga, sed multa. *Servius*.

Tot ferri terga tot æris, Cum pellis toties obeat circumdata tauri] In anti-

quis nonnullis codicibus reperitur cum, sive quom, non tot, hoc pacto: 'Dixerat; at clipeum quom ferri terga tot æris, Quom pellis toties obeat circumdata tauri.' Sed omnino melius, ut in vulgatis. *Pierius*.

Tot ferri terga, &c.] Hic ornatus fuit in scutis Heroum, ut interius essent e coriis bubulis bis aut ter replicatis, exterius vestirentur laminis ferreis æreisque. De scuto Idomenei *Il.* xiii. τὴν (ἀσπίδα) ἄρ' ὅγ' ἐν βυνοῖσι βοῶν, καὶ νόροπι χαλκῷ δινωτὴν φορέσκε, δῶν κανόνες ἀραρυῖαν. Sed cui usui esset ferrum in scutis jam Lips. aperuit. Non enim credendum, tegi scutum lamina ferri integra. Nam quæ vires illi sustinendo? Tantum enim ferrum inducebatur ad oram clypei. Vide illum, ne actum agam. Sed addo ego usum alium ferri; nam cum scuta fierent e cratibus, et tegerentur corio, necessarium erat ferrum ad crates vincendas. Et ita interpretor verba Taciti, 'Ne scuta quidem ferro nervove firmata.' *Cerda*.

Ferri, æris] Unum tantum dicit, non duo. *Æs* vox est communis, ut æs argenteum, aureum, ferreum. Ergo ait vestitum scutum ære ferreo. Sed per hendiaden dixit, 'tot ferri terga, tot æris,' ut, 'pateris libamus et auro,' id est, anreis pateris. Et ita fortasse explicandus *Oppianus Cyneg.* l. i. Καὶ χαλκὸν σελαγεῦντα, καὶ ἀστράπτοντα σιδηρὸν: *Et æs fulgidum, et scintillans ferrum*. Id est, æs ferri cum scintillante fulgore. *Idem*.

483 *Cum pellis*] Quidam *pellis* humiliter dictum accipiunt. *Servius*.

Cum pellis toties obeat] Quis nescit quæ de septemplijci Ajacis scuto *Homerus*, et *Ovid.* *Oppian.* etiam *Cyn.* l. i. de scuto, ἐπαβόειον. *Idem* l. iv. hanc habet scutorum fabricam: Πλεκτὰ σάκη τεύχουσιν ἐνστρέπτοις λόγοισι καρτερὰ, καὶ πλευρῆσι περιδρόμα· καδδὲ βοελας Ἀζαλέας τανύουσιν ἐπ' ἀσπίσιν ὀμφαλοῖσσις: *Nexos umbones fabricant*

lentis ex viminibus, Firmos et lateribus convenientes: pelles autem bubulas Siccas extendunt super clypeos rotundos. Scutum Hectoris vocat Homer. *βυβίσσων πυκνῶν*, ab frequentia multarum pellium: et l. xv. scutum Teucri *τετραθέλυμον, quadruplum*. Calab. l. iii. *δωδεκά πολυβόειαν*. *Cerda.*

484 *Vibranti cuspis medium*] In aliquot, 'vibranti medium cuspis,' mutato numero. *Pierius.*

Vibranti ictu] Lib. xi. 'spicula vibrant.' l. ix. 769. 'vibranti gladio occupat.' l. ii. 'linguis vibrantibus angues.' Æn. viii. 661. Æn. xii. 919. dixit 'tela cornescant.' *Taubmann.*

Cuspis ingens] Ita accipiendum, ne sit incongruum de puero *ingens pectus*. Sane *cuspidem* abusive pro hastæ mucrone posuit. *Servius.*

Cuspis] *Cuspidem* pro hastæ mucrone posuit, auctore Servio: et recte; nam *Cuspis sauroptē* est, et ea pars hastæ, quæ solo depangitur, quoties stat erecta. Vid. N. Æneid. xii. 510. *Taubmann.*

485 *Et pectus perforat*] Hic distinguendum: ut *ingens* (sicut diximus) ad superiora possit referri. *Ser.*

Et pectus perforat ingens] Male *Servius*, qui ita jungit, 'Cuspis ingens perforat pectus:' imo *cuspis perforat corpus ingens*. Nullus lepor in carmine, in quo adjectiva postponuntur longo intervallo. In bonis Poëtis exempla rara hujus vitii (nam sic nuncupo), fortasse nulla. Quid quod vere Pallas fuit ingens corpore? Galeoti Martii in lib. de Doctr. Promiss. capite trigesimo sexto hæc sunt verba: 'Gigantes fuisse sacra narrat historia; et Romæ tempore Henrici III. inventum est cadaver Pallantis, quem Turnus occidit, tantæ magnitudinis, ut longitudine sui Romanos muros æquaret.' Commeminit ejusdem rei Magius capite quarto libri *Miacel. et Dalecamp. in Plinio*. Neque contra hoc est versus Virgilii Æneid. xi. 'arsurasque comas ob-

nubit amictu.' Nam Poëta hoc *ἀνὰ πρῶληφιν*, ait Magius; præsumebat enim Poëta fore, ut cremaretur. Quin narrationem hanc Poëta astraxit; nam cum Euandri planctum describit, nullius meminit cremationis, quod non subticulisset, ut neque aliorum, qui una cum Pallante conciderunt. *Cerda.*

486 *Rapit calidum, &c.*] Est hoc fere illud *Lucan. l. iii.* 'jaculum lethale revulsum Vulneribus traxere suis.' *Idem.*

De vulnere] In Romano legitur de pectore. *Pierius.*

487 *Una eademque via*] Hic eadem est modalis ratio, quæ inferius l. xii. 'Uno eodemque tulit partu,' figura, quæ *συνίτησις* dicitur. Quantum ad sententiam versus, videtur convenire illud *Hom. Il. ɛ. ψυχὴ δὲ κατ' ὀδὸν ἀμύνει* ὅτε μὲν 'Ἔσονται' ἐπεγεγομένη. *Germ.*

487 *Sanguis animæque sequitur*] In Romano codice, et aliquot aliis, *sanguis animæque*, absque particula copulativa priori loco. Sed enim ea repetita in similibus plena venustatis est; nisi verum etiam elanguescere, anima deficiente, velimus. *Pier.*

Sanguis animæque] Adimunt aliqui, in his *Gifanius*, particulam *que*, et legunt, *sanguis animæque*. Quia veteribus *sanguis* producebatur in fine. Sic *Val. Arg. l. iii.* 'modo tela sacerdos Porrigat, et justa sanguis exuberet unda.' De lectione versus *Lucr. l. i.* lege eundem *Gifan. in Indic.* *Cerda.*

Animæque] *Animus* pro *anima*: nam *animus*, consilii est; *anima*, vitæ. Quidam secundum *Epicureos* animam per totum corpus divisam esse volunt, et exinde posse fieri, ut quis, amputata parte corporis, vivat: animus vero esse τὸ ἡγεμονικὸν animæ, sine quo vivere non possumus. Ergo secundum sectam sibi notam Poëta locutus. *Servius.*

Animus] Pro anima, Græcorum imitatione. Nihil enim frequentius in Homero, quam θυμὸς, pro ψυχῇ:

ut cum ait II. XIII. *θυμὸς φησὶ ἀπὸ μέλαινα* pro, mortuus est. Et quoties in illo, *θυμὸν ἀλέσσαι*; *Cerda*.

488 *Corruit in vulnus*] In Oblongo codice pervetusto *concidit* legitur. Sed *corruit* majorem habet vim. *Pier*.

Corruit in vulnus] *Lucr.* IV. 'Namque omnes plerumque cadunt in vulnus, et illam Emicat in partem sanguis, unde icimur ictu.' *Germanus*.

Sonitum super arma dedere] *Homeri* est, ἀράβησι δὲ τεύχε' ἐν' αἰνῶ. *Serv*.

Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere] Hoc carmen ita interpretatus est Ennius in *Annal.* I. XVI. 'Concidit, et sonitum simul insuper arma dederunt.' A. *Furius Antias Annal.* I. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Ursin*.

Super arma dedere] *Æn.* IX. 709. *Taubmann*.

489 *Terram petit ore*] Quia præcessit, 'corruit in vulnus.' *Lucan.* IV. 'ferientia terram Corpora.' *Sen.* in *Hercul. Fur.* 'terram petivit ore.' *Cerda*.

Terram petit ore cruento] *Vid. Æn.* XI. 418. *Taubmann*.

490 *Quem Turnus super adsistens*] In Romano codice versus integer, his additis dictionibus, *sic ore profatus*. Alii *nugas* alias addidere. *Pierius*.

Super adsistens] *Prudent. Psychom.* 'Quam super assistens Patientia, vicinus, inquit.' *Cyrellus Alexandrinus* in *Micheam* numero 44. *ἔθνη κεισσομένης κατοχρόμας*: explicat scilicet insultantiam, qua jacentes opprimi solent. Et in *Joëlem* num. 42. *συμβαίνει γὰρ ἐν πολέμοις καταστάνειν τοὺς πίνοντας, ἐπαγλάσθαι δὲ τοῖς κειμένους τοὺς κεκρατηκότας, καὶ ἀδ' ἄλλα ἐπιπαυχᾶσθαι*. Ab *Josepho* libro septimo *Belli* capite primo, qui mortuos conculcabant dicuntur *ἐπιβαίνοντες*, ut a *Virgilio* 'super assistens.' *Cerda*.

Sic ore profatur] Ablegant aliqui hoc hemistichium. Possunt, meo ju-

dicio, nam statim sequitur, *inquit*: ac proinde otiose hic *profatur*. Scio in *Homero* talia inveniri. Sed *Maronis* alia vox, alia *Musa*. *Idem*.

491 *Referte Euandro*] Potest hic et distinguui: potest et supra referri, ut sit, *Euandro* remitto qualem meruit filium. *Servius*.

492 *Qualem meruit Pallanta remitto*] *Insultans* *Turnus* et successu superbior factus describitur. Fieri autem non potuit, ut hostis et *Euandro*, et *Pallanti* infensus, pro malefactis benevolentiam redderet: unde sub imagine humanitatis, dum sponte patri reddit occisum, etiam patrias poenas conatur exigere: supra enim professus est, quid animi gereret: nam dixit: 'Solutus ego in *Pallanta* feror, soli mihi *Pallas* Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.' Quod quia factum non est, alio genere cupiebat impleri: ut qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus videret occisum. *Levius* enim, ut supra dictum est, dolemus, si audiantur mala: gravius vero, si videantur. *Donatus*.

Qualem meruit] Refert hoc *Scaliger* ad elogium *Pallantis*. Lege caput quadragesimum *Poët.* I. III. *Cerda*.

Pallanta remitto] Scilicet ad sepulturam. *Clare Justin.* I. XII. 'funera remitteret.' *Idem*.

493 *Quidquid*] Pro *quodcumque*. *Plautus* in *Bacchidibus*, 'Quidquid est nomen sibi.' *Servius*.

Solamen humandi est] Solatium dolentis scilicet patri. Quia hoc solatium vivorum est humare defunctos. *Idem*.

Largior] Fuit hæc liberalitas magnorum ducum. *Æneas*, interfecto *Lauso*, 'teque parentum Manibus, et cineri, si qua est ea cura, remitto.' Noto humanitatem hanc elucere in hoc heroico opere. Nescias enim, qua incivilitate duces suos *Homerus* inducat, cupidos quippe semper trahendi ad se mortuos, ne donarentur

sepultura. Sic Hectorem Achilles, et nisi pretio non restituit: quid incivilius? Est integer liber Iliados de certamine circa cadaver Patrocli. Quo libro nihil ego vidi ἀποπύρετον. Idomeneus libro decimotertio Iliados interfectum Othryoneum gloriabundus ad naves ducit, ut rem egregiam. Millena hæc in Homero. Quanto gloriosius dare absque pretio: et vere largiri, ac nolle λύτρα, aut ἀποινα? Qua de re vide Notam Scaligeri capite duodecimo libri tertii Poëtices. *Cerda.*

494 *Stabant*] Constabant. Hoc ergo dicit, non illi parvo: non parvo periculo constabant Æneæ hospitia, et est proverbialis sensus. *Servius.*

Haud illi stabunt Æneia parvo Hospitia] Tale illud Ovid. Fast. II. 'Hen quantum Regnis nox stetit una tuis!' Et Juvenal. Sat. III. 'magno hospitium miserabile.' *Cerda.*

496 *Exanimem*] Antiqui codices libentius *exanimem* scribunt per e, ut observatum sæpe. Sed utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

Rapiens] Homer. sæpissime, ῥέωλα, ῥένδρῳ. Poëta sæpissime, et signate rapio ad hanc rem, ut cum ait, 'Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.' Exemplis obvia. Rapit enim victor, id est, repetit, quod suum est; nam victi hostis bona cedunt victori. Simile verbum, videlicet ἀρνέω, aliquando Homer. habet, ut Il. XIII. Δηφόβος μὲν ἀπ' Ἀλκαλάφου πῆλῃκα φαινήν Ἠρπασε. C.

Baltei] Potest et Synæresis esse *baltei*: potest et hypermetrus versus esse, nam sequens a vocali inchoat. *Balteus* autem, in numero singulari masculini est tantum generis. Juvenalis, 'Balteus et tunica et cristæ.' In numero vero plurali, et neutri, ut idem Juvenalis, 'quotiens rumoribus ulciscuntur Baltea.' *Servius.*

497 *Inpressumque nefas*] Insculptum nefas Danaidum. Donatus tamen *Inpressum* dicit, coactum: quod

a patre sunt compulsæ facere: Sane fabula talis est, Ægyptus et Danaus fratres fuere, Beli filii. Ex his Danaus quinquaginta filias habuit, et Ægyptus totidem filios. Sed cum inter eos contentio de Memphidis imperio fuisset, multis sæpe adductus contumeliis Danaus fratri Ægypto cessit imperio; et Minervæ consilio ad Peloponnesum perrexit: cujus cives, ibi rex factus, a suo nomine Danaos appellavit; quod cum Ægyptum momordisset, veritus, ne Danaus de filiabus per generos et nepotes auxilia conquiret, fraude concepta, filiis suis quinquaginta fratris filias in matrimonium postulavit, quas Danaus, dolorem exilii retinens, mox promisit: sed cum factæ essent nuptiæ, sponsæ omnes sponso suos, monente patre Danao, nuptiali nocte necaverunt; sola Hypermnestra servato Linceo fugam dedit, qui post adeptus patrum Danaum interemit. Hæ Danaides apud Inferos hanc poenam habuisse dicuntur, ut in dolium peritusum aquam mittant. *Servius.*

Inpressum] Ita l. v. 'Cratera impressum signis.' Persius Satyra secunda ita, 'incusaque pingui Auro dona.' Hoc esse Græcis ἐμπερικειν, et ἐμπαλειν, jam advertit Casaub. unde τέχνη ἐμπαυστική, quæ signa operibus imprimit. Par illud Georgicon, 'et numeros impressit acervis.' *Cerda.*

Nefas] Declinatione caret. *Serv.*

Nefas] Lucan. l. IV. de his, qui se mutuis vulneribus confecerunt, 'Bellorum fecere nefas.' *Cerda.*

Sub nocte] Pro *in nocte*. *Servius.*

Una sub nocte jugali] Hujusmodi cælatura triste augurium detulit Turno, futurum scilicet, ut ipse, nuptiarum causa, esset periturus. *Don.*

499 *Bonus Eurytion*] Laus ab artifice: ut, 'mira quem fecerat arte Lycaon.' Item, 'divini opus Alci-medontis.' *Servius.*

Quæ bonus Eurytion, &c.] *Eurytion* passim in codicibus impressis habet-

tur. Sed in antiquis *Eurytides* uno omnium consensu positum est. Epitheton vero illud *bonus* in manu scriptis exemplaribus variat. Nam Oblongus codex, Mediceus, et aliquot ex iis, qui apud me sunt, *Clonus* habent. Romanus una plus litera *Clonius*: alius codex pervetustus *Comus*. Sed quum *Eurytides* sit patronymici forma, *Clonus*, quod in codicibus emendationibus habetur, pro nomine proprio mihi magis placet. Legendum igitur, quæ *Clonus Eurytides*. Pierius.

Bonus] Vide Ecl. v. 1. *Emmeness*. *Cælaverat auro*] Non auro cælaverat, sed in anro. *Servius*.

500 *Ovat*] Jactat, gloriatur; et est ordo: quo spolio potitus ovat, gaudetque. *Idem*.

Quo νικας Turnus oval spolio] Sic Hom. Il. X. τὰ μὲν κορυθαίολος Ἐκτωρ Ἀδρὲς ἔχων ὁμοίῳ ἀγάλλεται, οὐδέ τι φημι Διὶ δὲν ἐπαυλαῖσθαι, ἐπεὶ φόβος ἔγγιθ' αὐτῷ. *Germanus*.

501 *Nescia mens hominum*] Hoc ad Turnum pertinet. Quia propter hunc periturus est balteum, quem nunc se sustulisse lætatur. *Servius*.

Nescia mens hominum] Pulchra sententia; est enim satis improvida mens hominum: inde ab Pind. Od. septima Olymp. in mentibus hominum ponuntur ἀμπλακίαι ἀναρίθμητοι: *errores innumeri*. Et Od. xii. Σύμβολον δ' οὐκ᾽ τις ἐπιχθονίων πιστὸν ἀμφὶ πράξις ἰσσομένης εὖρεν θεόθεν τῶν δὲ μολλόντων τε τύφλωνται φράδαι. Πολλὰ δ' ἀνθρώποις παρὰ γνῶμαν ἔκτισεν: *Signum pondum quisquam mortalium de re futura nactus est dicinius: Sed futurorum excæcata sunt cognitiones, multaque hominibus in contrarium accidunt*. De Amyco Valer. Arg. l. iv. 'urgentis post sera piacula fati Nescius.' Ennodius Declamatione decima: 'Quoties futuri mens nescia proximitate mortis incurreret?' et Lucanus libro quarto, 'incertaque fata.' Iterum, 'incerto venturæ tempore

vltæ.' *Cerda*.

Nescia mens hominum] Quia propter hunc balteum occiditur, Æn. xii. 949. *Taubmann*.

502 *Servare modum*] Nunquam nescia; ideo 'Nec servare modum.' *Ser*. *Et servare modum, &c.*] Pulchra etiam hæc, secunda quippe hominem extollunt, et transversum agunt. Prudentissime, ad mentem Maronis Paulus Consul apud Livium l. xlv. 'In secundis rebus nihil quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsentem credere fortunæ, cum quid vesper ferat incertum sit. Idemum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferent, nec adversa infringent.' *Cerda*.

Sublata] Elata. *Servius*.

503 *Magno cum optaverit emptum*] Magno emptum scilicet pretio. Sic et alibi, 'Et magno mercetur Atridæ;' sensus autem talis est: erit tempus quo Turnus optabit quovis pretio redimere, ne ipse Pallantem occidissee videatur. *Idem*.

Tempus erit, magno cum optaverit emptum, &c.] Plena locutio; nam cum dicimus, *erit, cum*, ellipsis est, et subaudiendum *tempus*. Ut vero hic Turnum optaturum dicit pretio redimere, ne Pallantem occidissee, ita quoque apud Silium Ital. l. v. Dido ait: 'seroque emptum volet impia Rōma Non violasse mei corpus mucrone Sichæi.' *Emmeness*.

Cum] Post *erit* eleganter *cum*, præsertim cum vocibus temporis. Ita et Græci χρόνος ἔσσεται, *bre*. Ge. i. 'tempus veniet, cum:' et Æn. v. 'Septima æstas vertitur, cum.' *Cerda*.

Emtum] Claud. de Bell. Gild. 'hæc damnis genitor Cannensibus emi.' Vide Æn. ix. ad illud, 'Qui vita bene credat emi,' &c. *Idem*.

505 *Multo gemitu*] Lacrymis; minus est hic, *cum*. *Servius*.

506 *Impositum scuto, &c.*] Ex more militari, quo mortui educebantur in

scutis. Ennius in *Andromacha* de *Astyanacte* præcipitato, 'Puerumque, ut laverunt, collocant in clypeo.' In *Andromach.* (inquam) nam male *Andromedam* citat *Nonius*. Huc allusum a *Phillippo* libro primo *Epigrammatum*, *δωρίς τρύβου κόσμος μέγας*: *clypeus magnus honos sepulcri*. Et libro tertio de *Thrasybulo* mortuo, *ἐν δωρίδος ἤλυθεν ἄνους*. *Clemens* in *Protrept.* 'Quod si etiam *Corybantum* velis orgia considerare, hi cum suum fratrem occidissent, caput mortui purpura contexerunt, et coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis *Olympi*.' *Statius* lib. octavo, 'Fertur *Atys*, servans animum jam sanguine nullo, Cui manus in plaga, pendet languida cervix Exterior clypeo, crinesque a fronde supini.' *Sil.* l. v. 'Inter ea exanimem mœsti super arma *Sichæum* Portabant *Pœni*, corpusque in castra ferebant.' Quæ *Sillii* *Musa* nata ab illa *Nostri* infra in hoc lib. 'At *Lausum* socii exanimum super arma ferebant *Fientes* ingentem, atque ingenti vulnere victum.' Quem locum vide. *Cerda*.

507 *O dolor atque decus*] Duos hos versus plerique a poëta dictos volunt. Alii a sociis qui reportant cadaver. Dolor autem propter illud, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' *Servius*.

Decus] Propter illud, 'Cum tamen ingentes *Rutulorum* linquis *acervos*.' *Idem*.

O dolor atque decus magnum rediture parenti] In Romano codice, *parentis*, quippe dolor et decus. Sed omnino magis placet *parenti* acquisitivo casu. *Pierius*.

O dolor atque decus] Conjunctio hæc plausibilis aliis ab uno *Virgilio*. *Auson.* ep. 6. 'Et deus, et dolor es conjugis *Ausonii*.' *Sidonius*: 'Germani decus, et dolor *Mamerci*.' *Martial.* *Epig.* xi. 14. 'Romani decus, et dolor theatri.' Non dissidet ab con-

junctione illud *Æn.* v. 'quem semper acerbum, semper honoratum.' Nec illud *Martial.* *Epig.* vii. 4. 'tuoque Terretur barbarus, et fruitur.' *Cerda*.

Decus magnum] Ita etiam conjunxit *Catul.* 'magnum dedecus urbis.' *Id.*

Decus rediture parenti] Ut supra, 'decus addite *Divis*.' *Germanus*.

508 *Hæc te prima dies bello, &c.*] Aptissime ad hunc locum charissimos meus *Morlan.* et in paucis doctus aptabat *Senecam*, et *Claudianum*. Ille in *Hercul.* *Æt.* 'cecidit *Æcalia* inclyta, Unusque *Titan* vidit, atque unus dies Stantem, et cadentem.' Hic de *Bell. Get.* 'quibus attulit idem Principium, finemque dies.' Adde ex *Nota Germ. Soph.* qui in *Tyran.* ἡ δ' ἡμέρα φύσει σε, καὶ διαφθερεῖ: et *Calab.* qui l. i. loquens de *Penthesilea*, *λογραὶ δὲ μιν ὑπέρβουλον Κῆρες, ὅπως πρότην τε, καὶ δευτέτην ἐπὶ δῆμῳ ἔλδμεν*. *Cerda*.

509 *Acervos*] Supra: 'Ingentes *Rutulæ* spectabis cædis *acervos*,' et 'tot stragis *acervos*.' *Prudentius* l. ii. *Hymn.* loquens de *Barbaris*, quos vicit *Stilico*: 'Corpora famosis olim ditata rapinis In cumulos congesta jacent.' *Attius* ante omnes in *Epinausimache*, 'En *Scamandrum* undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque *acervos* alta in amni corpore explevi hostico.' Sed quia Poëta dicit 'ingentes *acervos*,' visum *Ursino* dnci ab *Helvio Cinna*, qui, 'Nec tam donorum ingentes mirabere *acervos*.' *Cerda*.

510 *Certior auctor*] Id est, nuntius verus. *Servius*.

511 *Advolat Æneæ*] De morte *Pallantis* scilicet, ut postea inferantur, quæ præterea addit. *Idem*.

Tenui discrimine leti] Modico mortis interstitio: per quod magna *Pallantis* virtus ostenditur: quo interempto, omnis est in fugam conversus exercitus. *Idem*.

512 *Versis*] *Fugatis*. *Idem*.

Versis succurrere Teucris] In Romano codice hoc etiam loco *succedere* legitur, uti superius, 'Succedere Lauso.' *Pierius*.

513 *Proxima quæque, &c.*] Comparat hunc locum Scaliger cum Homeri dactu, et Latino dat palmam, v. 3. nam 'Æneæ iram, non lacrymis, aut obtutu furioso, aut dentium concassione declaravit: sed verborum suppressione, et animi impetu: nam statim accepto nuntio sine verbis, proxima quæque gladio metit,' &c. *Cerda*.

Metit] Qui metit facile secat segetes, et obstantia removet: sic Æneas: facile cedebant qui obstabant. *Donatus*.

Metit] Traductio hæc aliis placita. Stat. Theb. 1. 'mors fila sororum Ense metit.' Horat. Od. iv. 14. 'Primosque et extremos metendo.' Vetus Poëta apud Tull. loquens de fragili mortalium vita, 'Metenda ut fruges, sic jubet necessitas.' Oppian. Hal. l. iv. synonymice conjungit, τάμει, ἐκδιδουσαι, ἡμῶσι: scidit, mutilavit, messuit. Inde est, ut Poëtæ frequenter recurrant ad aristas in re belli, ut cum ait Nonnus l. xxii. σὸ δὲ στρατὸν ἱθρῖσας Ἰνδῶν, Ἀνέρας ἀμύων. Et iterum: ἐπασσυντέρρησι δὲ βικαῖς Κυνένης ἡμῶσι σιδήρεα λήθια χάρμης. Calaber l. iii. Ὡς δ' ὅτε λήθιον αἶον ὑπ' ἀμυγῆρσι πύργοι. Ex his illustro Catullum de Nupt. Pelei, 'Namque velut densas prosternens messor aristas, Sole sub ardenti flaventia demetit arva, Trojugenum infesto prosteruens corpora ferro.' *Cerda*.

Latumque per agmen, &c.] *Latum limitem ardens agit*, id est, facit: sic melius quam si dicas, *latum per agmen*. Et sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagen: nam et supra sic ait, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Serv.*

514 *Limited agit ferro*] De Virgilio Livius l. iii. 'Ille ferro, quocunque ibat, viam facere.' Est hoc,

quod de Camillo terribiliter inter Volscos grassante idem l. vi. 'Itaque quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat.' De Scipione juvene Sil. l. iv. paternam mortem ulciscente: 'Continuo cessere globi, latusque repente Apparet campo limes, metit agmina tectus Cœlesti clypeo, et sternit super arma jacentum Corpora, et auctorem teli, multasque paternos Ante oculos animas, optata piacula, maculat.' *Cerda*.

Superbum cede nova] Par sententia illa, quæ præcessit in hoc lib. de Mnestheo, 'quem pulsi pristina Turni Aggere murorum sublimis gloria tollit.' Et Poëta quidem reddit Homeri ἐβδήμων. Hac enim voce ille sæpissime afficit duces suos post præclarum quodvis facinus. *Idem*.

515 *Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis*] Erat rectum, 'Pallas, Euander, mensæ, quas advena primus tunc adiit, dextræque datæ, in ipsis omnia sunt oculis.' Sed perite scissa est narratio, per quam animus Æneæ perturbatus ostenditur. *Serv.*

Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis] Petron. Sat. sic videtur imitatus Poëtam: 'Arma, cruor, cædes, incendia, totaque bella Ante oculos volitant.' Et Stat. Theb. xi. 'Omni-bus ante oculos iræ Jovis.' *Cerda*.

516 *Mensæ, quas advena primus Tunc adiit*] In Romano codice *primum*. In aliis quibusdam *primas*. Idem tamen facit *primus*, sed figurate. *Pierius*.

517 *Tunc adiit*] Quidam tunc pro quondam accipiunt. *Servius*.

518 *Quatuor hic juvenes*] Emphasis virtutis, quod multos, quod juvenes, quod armatos, quod rapit: minus enim fuerat si dixisset *capit*, unde in xi. 'Vinxerat et post terga manns, quos mitteret umbris Inferias.' *Serv.*

Quatuor hic juvenes, &c.] Mira virtus hominis, qui tanta facilitate tot hostes rapiat. *Donatus*.

Quatuor] Signate; nam ex infeli-

Subit] Subdidit. *Idem.*

Ille actu subit] Aliqui explicant subdidisse Magum. Non credo, nam cum Iliad. xxi. Achilles hastam concessisset, subjicit, de eo, qui erat periculosus, ὃ δ' ὑπέδραμε, καὶ λάβε γούναυ' ἑσπας, ἐγγυλὴ δ' ἄρ' ὑπὲρ νένου, &c. Tale ferme illud Iliad. xv. de Polydamante, qui θραυθα λίσσθη ad venientem hastam: et de Merione, qui l. xvi. ad jaculantem Æneam κατέκυψε, de tunc hasta supervolavit. *Cerda.*

Supervolat hasta] Ad verbum Hom. θραύετο ἐγγυλῳ. Vide l. ix. ubi sagittæ dantur alæ. *Idem.*

523 *Et genua amplectens, &c.]* Genus cur tangerent supplices vide supra apud Servium Æn. iii. 607. Plin. xl. 45. 'Hominis genibus quædam et religio inest, observatione gentium. Hæc supplices attingunt: ad hæc manus tendunt: hæc, ut aras, adorant, fortassis quia inest iis vitalitas.' Ad quem locum vid. Dalecamp. *Emmenus.*

524 *Per patrios manis, et spes surgentis Iuli]* Per eas personas rogat, propter quod precatur. Et bene ut in belli calore, breviter omnes locos ad impetrandam veniam complectitur. *Servius.*

Spes surgentis Iuli] Æn. vi. 364. *Taubmann.*

525 *Te precor hanc animam servas, &c.]* Totus hic locus est ab imitatione Hom. Il. 2. 'Ἀδρηστος δ' ἄρ' ἔπειτα λαβὼν ἄλλασσεν γούναυ' Ζῳγρεῖ, 'Ἀτρεὺς υἱέ, σὺ δ' ἔβια δέξαι ἔποινα, Πολλὰ δ' ἐν Ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖναι, Χαλκὸς τε, χρυσός τε, πολυκμητός τε σιδηρός: et Il. K. 'ζῳγρεῖτ' αὐτὰρ ἐγὼν ἐμὲ λύσονται, ὅτι γὰρ ἔνδον Χαλκὸς τε χρυσός τε, πολυκμητός τε σιδηρός, Τῶν χ' ἔμμεν ὑπερσάτο πατὴρ ἀπερείσι' ἔποινα, Εἴ κεν ἐμὲ ζῶν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν. *Soranus.*

526 *Penitus defossa talenta]* Multi enim divitias suas obruebant. Unde Servat. 'Quid juvat immensum te argenti pondus et auri Furtim defossa

timidum deponere terra?' Sane melius *infossa* diceret, quam *defossa*: ad quod est metri necessitate compulsus: nam fugit dubiam syllabam. Et quidam volunt tria genera argenti vel auri poëtam complexum, signatum, factum, infectum: Signatum est, quod in nummis; factum, quod in vasis et signis, ut *Calati argenti*: infectum, quod in massis, ut *Infectique mihi*. Atqui talentum non ad numerum solet, sed ad pondus referri, nisi forte usum temporis sui heroicis temporibus poëta voluerit applicare. Hic est locus Homeri. *Servius.*

Defossa talenta] Cornicatur Serv. cum scribit, 'melius infossa diceret, quam defossa.' Nonne *deponere*, *deprimere*, *dejicere*, et millena, in suo quodque significato ita dicuntur, ut hic *defodere*? Sed esto hoc audaciter: potuit certe dicere, ut unus ex auctoribus linguæ Latinæ. Ceterum ad sententiam Virgilio aspirat Horat. Sat. l. i. *Cerda.*

527 *Calati argenti]* Explicuit hoc jam Noster Symbolarum Collector Pontanus verbis Isid. xv. 17. 'Tria sunt genera argenti, et auri, et æris: signatum, factum, infectum. Signatum est, quod in nummis est: factum est, quod in vasis et signis: infectum quod in massis, quod et grave dicitur, id est, massa.' Hæc Isid. Verba Servii in hoc loco depravata sunt, et corrigenda ab Isidoro, non contra. *Idem.*

Facti infectique] In speciebus et massis: χρυσοῦς κατέργαστος καὶ ἀκατέργαστος. Eustath. in vs. Od. N. Κεῖται καὶ χρυσοῦς πολυβαλβαλός. Porro hunc locum Grammatici comparant cum Homericō Od. xi. ζῳγρεῖ Ἀτρεὺς υἱέ, &c. et x. ζῳγρεῖτ' αὐτὰρ, &c. De quibus Scalig. v. 3. Eum omnino vide. *Taubmann.*

528 *Non hic victoria Teucrum Vertitur]* In meo scilicet interitu. Lucanus, 'non pondera rerum, Nec momenta sumus.' *Servius.*

Non hic victoria Teucrum Vertitur] Adducit pulcherrime Servius illud Lucani. Sed nihil expendit. Ergo credamus Virgilium in verbo *vertitur* alluisse ad lances trutinarum, et ad *portus*. Cum enim majus pondus in lance una ponitur, quam in altera, tunc lanx illa vergit, et *vertitur*, ut loquitur Poëta. Inde statim pari consecutione, 'haud anima una dabit discrimina tanta.' Nam *discrimen* dicitur de libræ examine, sicut et *momentum*. Quasi dicat: una animula nihil addet ponderis ad victoriam. Inde iterum consequenter Æneas, 'commercia Turnus Abstulit ista:' non hic fit emptio, aut mercatio. *Cerda.*

529 *Dabit discrimina tanta]* *Dabit*, aut compensabit, aut faciet, ut, 'Quas turbas dedit.' *Discrimina* autem, differentiam circa eventum et victoriam. *Servius.*

531 *Argenti atque auri, &c.]* Contemnunt videlicet tot opes præ auiditate vindictæ, et hauriendi sanguinis. Itaque quadrant in hanc sententiam versus Claud. Bell. Get. 'Invisum miles sitiens haurire cruorem; Per variâs vestes, onerataque plaustra metallo Transit, et argenti cumulos, et cædis avarus Contemptas proculcat opes: pretiosior auro Sanguis erat, passim neglecti prodiga lucri Ira furens strictis odium macronibus explet.' Et post pauca: 'Raptaque flagranti spirantia signa Corintho Callidus ante pedes venientibus objicit hostis Incassum: neque enim feralla præda moratur, Sed justos præbent stimulos monimenta doloris.' *Cerda.*

532 *Gnatis parce tuis]* *Talenta parce* per accusativum, Plantine dictum, qui ait in Milite, 'Parce vocem.' Qui in Virgilium declamationes scripsit, de hoc loco sic ait ex persona Æneæ, 'Improbis es, qui aut regi dones, aut filios exheredes.' *Parce* autem est secundum antiquos *seruo*, ut apud La-

cilium et Ennium invenitur: quod autem dicit *Gnatis*, cum supra dixerit, *Gnatoque patrique*, non est contrarium: nam *liberos* etiam unum dicimus filium, adeo ut etiam Terentius filiam *liberos* dixerit, in Hecyra: 'Qui illum dignum decreverint suos cui liberos committerent:' ubi pater de filia ad uxorem loquitur. Ergo usurpavit respiciens ad liberos, ut *gnatos* de uno diceret. *Servius.*

Gnatis parce tuis] Sumptum hoc a Lucilio et Ennio, Servius notat. Sed cur *gnatis*, cum supra, 'hanc animam serves natoque patrique?' Amplector Notam Servii. Vide Agell. ii. 18. et Pont. qui late in hunc locum. Sed cur *parce talenta* cum quarto casu? Quia nulla sunt verba neutra, o Lector. Ita et Terent. ex Nota Germani, 'quod comparuit:' et Propert. non dissimili verbo, 'Juppiter ignosco priatna furta tua.' *Cerda.*

Commercia] Vicissitudines, facultatem ignoscendi, vel captivorum redemptionem. *Servius.*

Belli commercia] Dixit *commercia*, quia vitam auro atque argento mercabatur: Scalig. v. 3. Pari forma Tacitus: 'Sabini cæde et incendio Capitolii, dirempta belli commercia,' &c. Donatus *commercia* exponit: Humanitatem poscis, quæ inter partes aliquando solet præstari: sed istam mihi tuus ille Turnus sustulit, et inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit. *Taubmann.*

533 *Jam tum Pallante perempto]* Pro, jam tum cum Pallantem peremit. *Servius.*

534 *Hoc patris Anchisæ manes, &c.]* Idem sentire et patrem et filium dicit, quasi hoc commodum ad illos pertineat. *Idem.*

535 *Reflexa cervice]* Ut solent noxii. Itaque hoc ad Indibrium. Vide me Æn. ii. ubi paria in morte Priami: et hic adjungo Prudentii locum in Psychom. 'Illa cruentatam correptis crinibus hostem Protrahit, et fa-

ciem læva revocante supinat, Tum caput orantis flexa cervice resectum Erigit, ac madido suspendit colla capillo.' A qua injuria non abit illa Valer. Arg. III. 'Occupat os, barbamque viri, clavamque superne Intonat.' Apud Plutar. etiam in vita Pelopidæ, cum interficitur a tribus adolescentibus Alexander tyrannus Phæorum, cum primus premeret illius pedes, et tertius obtruncaret, secundus τὴν κεφαλὴν λαβόμενος τῶν τριῶν ἀνέκλασεν. *Cerda.*

Reflexa cervice] Retro tracta, more hostiarum quæ Superis immolabantur: quippe hæ cælum spectabant cupinæ; ut quæ Inferis, terram proam. De quo Cælius XII. 1. Cæterum hic Æneam crudelitatis arguit Lactantius v. 10. quod supplici non pepererit. *Taubmann.*

586 *Capulo tenuis abdedit ense*] Romanus codex, Mediceus, et aliquot alii admodum vetusti, legunt *applicat ense*. *Pierius.*

587 *Nec præcul Æmonides*] Hoc nomen licet possit esse patronymicum quia in *des* exit, ut dicamus Æmonis filius; tamen melius est, ut id proprium esse dicamus, quia nunquam aliud nomen ejus aut præmissum est, aut secutum. Ergo simile est patronymico, ut sit Æmonides sicut Tydides. *Servius.*

Æmonides] In codicibus aliquot antiquis huic nomini aspiratum est. *Pierius.*

588 *Infula*] Fascia, in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent: quæ plerumque lata est, plerumque tortilis, de albo et cocco. *Servius.*

Infula] Nam sacerdotes ex more infulati. Inde Panthus Æn. II. ornatur infula. Et Stat. Theb. VII. Lycorea sacerdotem Phœbi exornat infula, 'et excussis apparuit infula cristis.' et Theb. II. 'Tiresiæ vultus, vocemque, et vellera nota Induitur.' ubi vellera ponit pro infula coloris al-

bi; ut Ge. III. 'lancea infula:' et idem Stat. I. IV. 'Albaque puniceas interplicat infula cristas:' et I. VI. 'Concolor est albis et cassis et infula cristis.' *Cerda.*

Cui sacra redimibat tempora vitta] Romanus ille codex secretior *sacro* legit, pro sacerdote. Præterea sunt qui *redimebant* per *ei* in pene ultima scribant, quod ego nusquam in his codicibus antiquis observavi. Sed recte fieri, ex frequenti scriptioe hujusmodi, quæ in antiquorum monumentis passim inspicitur, et ex Lucilli instituto superius ostendimus. *Pierius.*

Vitta] Notetur mos antiquorum ex paritate rerum. Coronæ lemniscis ornabantur, mitræ redimiculis, infulæ vittis. Neque vero otiose: nam ut lemnisci serviebant illigandæ coronæ, ut redimicula illigandæ mitræ, ita vittæ ligandis infulis. Omitto duo prima. De vittis infularum est locus Prud. *περ. σφεραν*. 'Mire infulatus festa vittis tempora nectens.' Itaque, cum idem in Apotheos. dixit, 'Jamque insertato reserabat tempora cultro Vittatus de more senex:' intellige etiam infulatum. Scio moris quoque fuisse, ut vittæ innecterentur etiam, et servirent coronis, nam Stat. Theb. III. 'Huc gemini vates, sanctam cænentis olivæ Fronde comam et niveie ornati tempora vittis, Evadunt pariter.' Sed nisi expresse ponantur coronæ, quoties occurrit vittarum mentio in sacerdotibus, intelligi debent una cum infulis ex notissimo insigni sacerdotum. *Cerda.*

589 *Insignibus armis*] Asper sic legit, et utitur Sallustii exemplo, qui ait, 'Equo atque armis insignibus.' Probus vero, *Insignibus albis* dicit legendum, ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt: sicut Statius dicit de Amphiarao. *Servius.*

Insignibus armis] Statius de Am-

phiarao: 'Albaque purpureas interplicat infula cristas.' *Taubmann.*

540 *Agit campo*] Insequitur per campum. *Servius.*

Lapsusque superstans] Militaris hæc contumelia sæpe in hoc Vate. Sup. 'Quem Turnus super assistens:' et, 'lævo pressit pede.' Inf. 'super abjectum posito pede nixus.' *Cerda.*

541 *Imolat*] Quasi victimam, ut ille consueverat, nam hoc verbo ad sacerdotis nomen adlusit. Sane *immolari*, proprie dicuntur hostiæ, non cum cæduntur, sed cum accipiunt molam salsam. Cato in Originibus ita ait: 'boves immolatos, prius quam cæderentur, profugisse in Siciliam.' *Servius.*

Ingentique umbra tegit] Aut magnitudine corporis sui, aut clypei, obumbrat ejus cadaver. Aut 'ingenti umbra,' id est, morte: ut, 'in æternam claudantur lumina noctem.' Aut 'ingenti umbra tegit,' secundum usum accipiendum, id est, insultatione eum opprimit et adumbrat. Ut superatos dicimus adumbratos: aut 'ingenti umbra tegit,' ut inferiorem tegit adversum hostes fortior, quod institutum minuit causa spoliolum detrahendorum. Sequitur enim, 'arma Seræstus Lecta refert humeris.' *Id.*

Ingentique umbra tegit] Probo Ursinum referentem ad Homericum *οκάτος ὅσθ' ἐκάλυψεν*: et Iulium Scaligerum explicantem libro Poët. iv. 1. 'tegit umbra magna,' id est, morte. Mallem cum his duobus errare, quam sequi alios. Servius etiam inter alias explicationes hanc adhibet. Et adhuc ego firmo Homericæ eloquutione, II. XIII. *Ἡέ τινα Τρώων ἐρεβενῇ νυκτὶ καλύψαι*. Id est, interficere. Sed et II. XX. *νεφέλη δέ μιν ἀμφεκάλυψε Κυνέη*. Itaque hic per *nebulam*, quod alibi sæpe per *οκάτος*. Umbra ergo Virgilliana, ut ego puto, repræsentat Homeri *νεφέλην*: et quia *νεφέλη* magna est, ideo *umbra magna*. *Cerda.*

Seræstus] Seræstos duos intelligamus,

unum in castris, et unum cum Ænea. Nam Trojanis nondum erupere de castris, ut intelligamus eum, quem supra dixit. Ergo duo sunt: nec mirum, cum ipse dixerit, quod exemplo esse possit, 'Assaracique duo.' *Serv.*

542 *Lecta refert*] Proprie dixit: nam spolia quæ aptantur trophæis, *legi* dicuntur, id est, eligi. *Idem.*

Tibi, rex Gradive] Ut, 'Tibi, Phœbe, sacravit.' *Idem.*

Rex] Deorum omnium commune elogium. *Cerda.*

Trophæum] Declinatio Latina est: unde penultima habebit accentum: in numero vero plurali, quia *trophæos* dicimus sicut Græci, nec aliquid inde mutilamus, erit Græcus accentus sicut apud Græcos, scilicet tertia syllaba a fine. *Servius.*

Trophæum] In compluribus ex his veteribus codicibus, *trophæum* abque adspiratione legitur: et ita scribendum esse censent plerique viri doctissimi, ejusque inscriptionis usus in veterum monumentis non uno appareret loco. *Pierius.*

543 *Instaurant acies, Volcani stirpe creatus Cæculus*] Κατὰ τὸ συντόμουν. Nam ante fusas accipimus. Ergo *instaurant* adversus Æneam. *Servius.*

Volcani stirpe creatus] Notandum *stirpem* de patre dictam, cum semper de longa generis significatione dicitur. *Idem.*

Volcani stirpe] Notandus locus; posuit enim *stirpem* pro patre. Nam Vulcanus pater Cæculi creditus est, ut ipsemet Vates Æn. vii. *Cerda.*

544 *Veniens*] Pro, qui venerat. *Servius.*

545 *Dardanides*] Patronymicum a majoribus. *Idem.*

Anxuris enae sinistram] Quidam ex hoc volunt intelligi etiam Umbronem occisum. Constat enim vere ab Ænea occisum, sicut ipse hoc libro in Catalogo ait, 'Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum Evaluit.' *Idem.*

Anxuris enae sinistram] Torquet mo

hic locus, et possit alios. Quæ præcedant, capiuntur de Umbrone; quæ sequuntur, de eodem sunt: quid ergo in medio narrationis facit *Anxur*? Nam illa, 'Dixerat ille aliquid magnum,' &c. de Umbrone capienda sunt. Mihi placet duplex solutio. Prima, ut *Anxur*, aut, quod potius credo, *Anxur*, sit *Umbro* ipsissimus, etiam *Servio* placet, qui quod imberbis adhuc dicatur *Anxur*, et inde jactantia illa promittentis sibi *canitiem* et *longos annos*. Altera, ut versus Poëtæ ita scribantur, 'Dardanides contra furit (*Anxuris* ense sinistram Et totum clypei ferro dejecerat orbem) Dixerat ille,' &c. Et ita *Anxur* iste sit extra materiam *Umbronis*, atque adeo inclusus parenthesi; ut dicat Poëta: Furebat in *Cæculum*, et *Umbronem* *Æneas*, qui prius tamen *Anxuris* sinistram amputaverat, et orbem clypei. *Cerda*.

546 *Dejecerat*] Plus quam perfecto usus est ad exprimendam celeritatem, uti, 'suras incluserat auro.' *Servius*.

547 *Dixerat ille aliquid magnum*] Proverbialiter dictum est, ac si diceret, Non mirum sic occisum esse eum, qui sibi plurimum adrogabat. *Corinthius* ut sordidum improbat. *Idem*.

Dixerat ille aliquid magnum] *Turneb.* II. 21. significari ait, infestam fuisse ei *Nemesim*, adversari solitam superbis, ejusque insolentiam provocasse *Deorum* invidiam, quæ ei exitii causa fuerit. At *Pimponius* et *Thorius* ex conjectura leg. 'dixerat ille aliquid magicum.' Quasi amuleti et magicis quibusdam consecrationibus adversus vulnera se munisset: et, 'vimque affore verbo,' exponunt, carmini magico. Firmantque conjecturam suam præsertim e loco quodam *Eustath.* in *Odys.* T. *Εὐρυβάτης δ' ὄρου' ἔσκε*. *Statii Theb.* IX. 730. et *Æn.* VII. 752. et seqq. et d. quasi Poëta suo more, vanæ illi superstitioni insultare voluerit. *Taubmann*,

548 *Cæloque animum fortasse ferebat*] Forte se exæquaverat cælo; ut de *Ænea*, *Drances*: 'quibus cælo te laudibus æquem.' Aut *ferebat* elevabat, quod solus esset majore se-nectute victurus, debellatis omnibus, id est, *Ænea* cum suis. *Servius*.

Cæloque animum fortasse ferebat] *Æquabat* cælo: vide *Adag.* 'Cælum manibus contingere:' de istis magnificis. Ita *Æn.* XI. 'et cælum territat armis.' *Taubmann*.

549 *Canitiemque sibi, &c.*] Irridet, qui futurorum scientiæ confidunt, *Donatus*.

Canitiemque sibi, &c.] *Aplo* huic sententiæ versus *Simonidis*, quos *Latinos* fecit *Buchnanus*: 'Divina blandis interim spes somniis Fovet universos, yana volentes diem. Expectat iste crastinum, ille plurimas Menses, nec ullus non sibi mortalium Promittit hilaremque et opulentum proximum Annum. Sed alium tristic ante terminum Mors occupavit, morbus alium Ingubris Extinguit, alios Martio in certamine Domitos, nigrantes Pluto mittit ad domos,' *Silius* ad *Nostrum* aspirans, ita cecinit: 'Ille (*Bogus*) sibi longum Clotho, turbamque nepotum Crediderat, vanis deceptus in alite signis.' *Cerda*.

Longos] Pro multis. *Servius*.

551 *Silvicola Fauno Dryope quem nympba crearat*] *Fannus* quidam hoc loco rusticus intelligendus est, non Deus, sicut supra *Anxur*, quem legimus *Jovem*. Alii *Fauni* filium; sed antequam *Faunus* in *Deorum* numero reciperetur: nonnulli et *nympham* non *Deam* volunt, sed Græce sponsam dictam, vel quæ recens nupta sit, ne incredibile sit ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quam hæc numina secundum *Aristotelem* aliquando perire credantur; nam et *Eryx* *Veneris* et *Neptuni* filius ab *Hercule* occisus est. *Servius*.

Silvicola] A *Nævio*, et *Attio* (ait *Macrob.* Sat. VI. 5.) Prior II. *Bell. Pun.* 'Silvicolæ homines, bellicque

inertes.' Posterior in Bacchis: 'Silvicolæ ignota invisentes loca.' *Cerda*.

Dryope] Præclare indigitat, at rusticam Deam signet: nam *ἄφρ* est quereus. *Idem*.

552 *Obvius sese obtulit*] Lucret. l. iii. 'Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse.' *Ursinus*.

Ille reducta] Id est, longa: ut, 'Interea videt Æneas in valle reducta.' Et intelligimus protenta hasta Tarquiti arma esse impedita. Alii *reducta*, retroacta dicunt, quod non procedit. *Servius*.

Reducta Loricam, &c.] Significatur, hasta Æneæ transverberatum fuisse clypeum: et ita penetratam loricam, ut in ea hæreret. Ita *lorica* et *clypeus* impediabatur. Quod autem *reducta* ait, id nimirum facit, quia lacertos retro reducunt hastam mittere parantes: Turneb. ii. 21. *Taubmann*.

553 *Clipei ingens onus*] Locutio poetica ad signandum clypeum ponderosum. *Cerda*.

Impedit] Non permisit usui esse ad protegendum Tarquitum. *Servius*.

554 *Tum caput orantis, &c.*] Insistit Homero, qui Il. x. de morte Dolonis ita loquitur: 'Ἦ, καὶ δὲ μὲν μὴ ἐμελλε γενέσθαι χειρὶ παχείῃ Ἀφάμενος λίσσασθαι δ' ὅδ' αὐχένα μέσσον ἔλασσε, φασγάνῳ ἄλξας, ἀπὸ δ' ἔμφω κέρσε τέροντε. φθεγγόμενον δ' ἄρα τοῦ γε κάρη κοίησιν ἐμίχθη. Dat Macrobius v. 14. palmam Græco, nam recitatis Homeri versibus adjungit: 'vide nimiam celeritatem salvo pondere, ad quam non potuit conatus Maronis accedere.' Huic censuræ satis ineptæ se Scaliger opponit, et recitatis Virgillii versibus, ita ait: 'Astricto ambitu numerorum expedit facti celeritatem, atque aures prævenit, sicut ille anteverterat preces.' Huic credo. Ex hac Musa Prudent. Psychom. 'Tum caput orantis flexa cervice resectum.' Invenio et locum Calab. l. xi. cui etiam potuit hære Virg. κάρη δ' ἀπάτερθε κυλινδομένη πεφόρητο Ἰεμένου φωνῆς. *Cerda*.

555 *Deturbat terræ*] Hoc est, in

terram. *Servius*.

Deturbat terræ] Lucret. l. v. 'Deturbavit equis in terram.' *Ursinus*.

Truncumque repente Provolutens] Oblongus codex, atque etiam alter publico expositus usui, neque non Medicus, *tepentem* habent. Romanus quoque huc tendit, quamvis literis transpositis *petentem* ibi sit. *Pierius*.

Truncumque repente Provolutens] Non dubium, quin expresserit Homericum versum Il. xiii. 'Ἦκε δὲ μὴ σφαιροῦδον ἐλίσσμενος δι' ὀμίλον. Est etiam locus similis Il. xi. ἀπὸ δ' αὐχένα κέρας, Ὀλμον δ' ὡς, ἔσσευε κυλινδεσθαι δι' ὀμίλον. Hoc ferme genus ludibrii expressum ad Ovid. Metamorph. ix. de Hercule interficiente Lycam, 'Corripit Alcides, et terque quaterque rotatum Mittit in Enboicas, tormento fortius, undas.' Val. Virg. iv. 'labentem propulit Heros.' *Cerda*.

556 *Super hæc inimico pectore fatur*] Queritur quid tantum iste commiserat, ut sic sæviret Æneas. Sed ubique de morte Pallantis objicitur dolor. *Servius*.

Super hæc] Non est præpositio. Sed, insuper fatur hæc. *Cerda*.

557 *Istic nunc, metuende, jace*] Archaismos, id est, hostilis inrisio. *Istic* autem pro *hic*: 'Ἐνταυθοὶ νῦν κεῖσο μετ' ἰχθόσιν ὅ σ' ἐπειλήσῃ Αἴα' ἀπολιχμήσονται ἀκηδέες. *Servius*.

Istic nunc, metuende, jace] Homer. Il. xx. κείσαι Ὀτρυντείδῃ. Et huic loco Virgil. institit: nam statim Hom. πάντων ἐκπαγλότερ' ἀνδρῶν: pro quibus Virgil. subatituit *metuende*. Calaber etiam l. i. bis, κείσο νῦν ἐν κοίῃσι. Ex his apparet, fuisse hanc militarem insultationem, quam præclare firmat locus Plutar. lib. de Deo Socratis. Θεόπομπος δὲ παραστὰς ἐκ δεξιῶν, καὶ τῇ εἴφει πατάξας αὐτὸν, ἐνταῦθα, ἔφη, κείσο. Sed quid tandem *jace*? id est, esto insepultus. *Cerda*.

Metuende] Qui te metuendam arbitratus es. *Donatus*.

Non te optima mater] Utrum vere mater, an terra patria? *Servius*.

Nunc te optima] Potius non. In ali-
quibus vero codicibus, deest *te*. Pier.

558 *Condet humi*] Aristoteles in
Epitaphiis (si illius est liber ille) tria
verba usurpat, quæ respondent La-
tino *condo*: videlicet in Eurypili Epi-
taphio κρύπτω, in Homeri κατακαλύπ-
τω, in Laomedontis κεύθω. Eurip. in
Hel. opponit, κρυπτόμενον et ἄθικτον:
et Nonnus l. xxiii. κρυπτομένοις ἀτύμ-
βοντον πότμον. *Cerda*.

Patrio sepulcro] Aut etiam hinc ap-
paret Faunum hominem fuisse, aut,
ut quidam volunt, potest hoc ad ma-
trem referri, ut dicat Æneas quod
mater eum sepelire non possit in sui
patris monumentis, id est, in avi ejus
materni. *Servius*.

Onerabit] Pertinet hoc ad aggestio-
nem terræ, et tangit genus sepulturæ,
quæ contraria levi pulveris injectioni.
Cerda.

Onerabit] Val. Acidalius in Vell.
Lect. legit, *honerabit*: quod veteres
honoro et *honero* promiscue dixerint:
et *honorandi* verbo nihil aptius hic
possit de sepulcro, et quidem paterno.
Taubmann.

559 *Alitibus feris*] *Σαρκοφάγοις* ὀρ-
νίους. Plautus, 'Avi me feræ similem
faciam ut prædicas.' *Servius*.

Alitibus linquere feris] Dicebam de
hac contumelia supra. Hic adjicio
Sil. l. ii. 'Deforme alitibus liquere
cadaver Iberis.' Claud. Ruff. ii. 'in-
festoque jubet bubone moveri Agmi-
na, Mygdonias mox impletura vo-
lucres.' Misera est conquestio illa
Lucani l. iv. 'Libycas en nobile cor-
pus Pasci aves, nullo contextus Cu-
rio busto.' Eurip. Suppl. dolens de-
functorum miseriam, *θηρῶν δόρυγος*
βοδῶν: *feris montanis escam*. Ibid. *χάρ-
μυτα θηρῶν*: *ludibria ferarum*. Sed
cum Virgil. conjungat has volucres
cum piscibus, credibile illum loqui
de avibus marinis, cum pugna præ-
sertim hæc haberetur in maris litore.
Horat. Epod. x. 'Opima quod si
præda curvo littore Porrecta mer-

gos juverit.' Ovid. in epist. Ariadnæ:
'Ossa superstabunt volucres inhu-
mata marinæ.' Sic et Epigr. l. iii.
ossa Erasippi dicuntur *αἰθύλαι γνωστὰ*
μόναις: *nota solis mergis*. *Cerda*.

Gurgite mersum] Hunc affectum ex-
citat Nonnus l. xxxii. Hinc ait, *κό-
μασι τυμβεύσατο Νηρείς*. *Idem*.

560 *Impasti*] Ita avidi, ut semper
credantur impasti, sicut de Harpyis
dixit, 'et pallida semper Ora fame:'
quasi de fame. *Servius*.

Piscesque impasti vulnera lambent]
Hom. Il. xxi. hanc contumeliam dat
Lycaoni. Ibidem pisces dicuntur
ἐρεπτόμενοι, et *κέρποντες* adipem mor-
tui, *comedentes*, *rodentes*. Mentio hu-
jus ludibrii etiam est in Apollonio
lib. i. *ἰχθύσι κόρμα γενέσθαι*: et Epig.
l. iii. de Timocleo, *τὸν δ' ἤδη φάγον*
ἰχθύες: *hunc pisces devorabunt*. Hunc
affectum movet Ovid. Eleg. Trist. i.
2. 'Et non æquoreis piscibus esse
cibum.' Et Claud. Consul. Honor.
'Largius Arctoois pavere cadavera
pisces.' *Cerda*.

Lambent] Sunt qui reprehendant
Virgilium, qui dat piscibus id verbi
cum careant linguis: dicuntque con-
siderationem fuisse Homerum; ne-
que advertunt dici ab eodem Homer.
Il. xxi. in sermone piscium, *αἶμ' ἀπο-
λιχμήσονται*: *lambent sanguinem*. Op-
pian. quoque (hunc Scaliger advo-
cat) dicit de piscibus *λάμπουσι*. Di-
camus ergo notari hoc verbo avidita-
tem piscium, ideo etiam *impasti*. No-
ta etiam indicari a Virg. etymon pis-
cium. Sunt enim, qui putent dictos
a pascendo, in his est Isid. et alii.
Ergo, 'pisces impasti.' *Idem*.

561 *Protinus Antarcum et Lycam*] In
Oblongo codice *Lyncam* est, una plus
litera. Romanus, *Lucam* habet, quod
ridiculum forte cuiquam videbitur.
Sed enim in aliquot aliis quoque co-
dicibus, eodem modo *Lucam* scriptum
inveni. Neque quod y in u mutatum
sit, ut in plerisque aliis factitatum:
sed quia *Lucam* eadem pene forma

qua *Lucagus* apud Virgilium Latinam esse dictionem crediderim prima producta, quæ corripitur in *Lyca*, ut ibi, *Inde Lycam ferit*: et ita apud Ovidium semper. Sic etiam reliqua ejusdem analogiæ, *Lycaon*, *Lycurgus*. Nos vero frequenti nuncupatione Elephantos comperimus *Lucas boves* appellatos a *Lucania*, ubi primum eos viderint Romani; quare *Luca* Romanum est vocabulum. Quod vero sequebatur, satis corrupte, 'Prima agmina Turnum,' ex antiquioribus exemplaribus recte jam scribi cæptum est *Turni*. *Pierius*.

Prima agmina] Qui agminis erant primi. *Servius*.

563 *Fortemque Numam, fulvumque Camertem*] *Fulvum*, *ἔαθ' ὅν'* horum in Catalogo meminit. *Idem*.

Numam] Vellicat hæc *Macrob.* v. 15. quod *Numam*, quem *Nisus Æn.* ix. 454. jam occiderit, hic *Æneas* persequatur. Quasi vero in tanto exercitu duo unius nominis esse non potuerint. Ita et duo *Seresti* hic sunt. *Taubmann*.

563 *Magnanimo Volcente*] In antiquis codicibus vel *s* vel *c* tantum invenias scriptum, *Volcente*, vel *Volcente*: quod superius adnotatum est. *Pier.*

Satum] A re rustica. *Ennod.* orat. 4. 'plantam familiæ.' et *Nonnius* l. xxxii. ubi *Jupiter* de filio *Lacedæmone*, *ὁν ἠπορεύον*: quem *aravi*. *Cerd.*

564 *Ausonidum*] Pro *Ausonidarum*: sicut *Deum* pro *Deorum*: nam *Ausonidum* a genere fœminino venit, hæc *Ausonia*, et hæc *Ausonides*. *Ausonidarum* vero venit ab eo, quod est hic *Ausonida* et hi *Ausonidæ*. *Servius*.

Tacitis regnavit Amyclis] Inter *Caletam* et *Terracinam* oppidum constitutum est a *Laconibus*, qui comites *Castoris* et *Pollucis* fuerunt; et cum *Glauco* filio *Minois* in *Italiam* venerunt: et misti cum *Ausonis* ab *Amyclis*, provinciæ suæ *Laconicæ* civitate, ei inditum nomen est. *Lacones* itaque isti cum secundum *Pythagoram*

sectam a cæde omnium animalium abstinerent, et a vicinis paludibus natus serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Unde *Amyclas tacitas* dicit, id est, *Pythagoreas*: nam *Pythagorica* est virtus quinquennale silentium. *Cicero* propter nimiam modestiam perisse illos ait, dum a finitimis accipiunt injurias, et tacent eas. Est et alia expositio: Cum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas concuteretur; lata lege cautum est, ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. Postea, cum vere hostis veniret, nullo nunciante, ex improvviso civitas capta est. Unde *tacitæ Amyclæ* dictæ sunt, quod periire silentio. Unde *Lucilius* ait, 'Mihi necesse est loqui: nam scio *Amyclas* tacendo perisse.' Vel *tacitis*, de quibus taceatur, id est, ignobiles et non dignæ aliqua opinione: vel *Hypallage* est, pro ipse tacitus. *Idem*.

Tacitis Amyclis] Mihi probatur secunda causa, quam *Servius* refert: tertia displicet, prima et quarta in ambiguo sunt. Sed cur secundam probo? quia præter *Lucilium*, *Silius* quoque, 'quasque evertere silentia *Amyclas*.' Hoc etiam *Catullus* attigit, et alludunt omnes ad *Adagium*, *τὰς Ἀμύκλας ἡ σιγὴ ἀπώλεσεν*: *silentium Amyclas perdidit*. Causam aliam a *Plinio* possis rimari, qui iii. 5. 'Amyclæ a serpentibus deletæ.' Ergo *tacitæ*, id est, sepultæ jam oblivione. *Cerd.*

565 *Ægeon qualis*] Ipse est, qui et *Briareus* dicitur, cæli et terræ filius. Alii hunc ex terra et ponto natum dicunt, qui habuit *Cænum* et *Gigen* fratres. Hic contra *Titanas* *Jovi* adfuisse dicitur, vel, ut quidam volunt, *Saturno*. *Servius*.

Ægeon] Qui *Briareus*: vide *Æn.* vi. 287. *Taubmann*.

Ægeon qualis, &c.] Eadem comparatione utitur *Statius* *Theb.* ii. 590. et seqq. *Emmeness*.

566 *Ignem Pectoribus arsisse*] Asper dicit, *ignem* hunc nativum intelligendum calorem, venientem ex ferocia, ut sit, Cum vim suæ crudelitatis efflaret. Alii *ignem* hunc fulminis volunt, ut sit dictum quemadmodum in primo; 'Ilum exspirantem transfixo pectore flammæ.' Sane notandum ignem arsisse, cum igni alia res ardeat. *Serv.*

567 *Jovis cum fulmina contra*] Quia dicitur flammam emisisse oribus suis contra Jovis fulmen. Homerus nihil dicit aliud, quam centum manus eum habuisse, et auxilio eum Jovi adversus Neptunum, Junonem, et Minervam fuisse, et forte aut suum ignem, aut Jovis acceptum spirasse pro eo; ut sit *contra*, non adversus Jovem, sed similiter, a pari; ut Terentius in Adelphis in Capite Comædiæ, 'Ille ut item contra me habeat, facio sedulo.' *Idem.*

568 *Paribus*] Id est, inter se paribus. *Idem.*

Tot paribus streperet clipeis] Id est, centum. Platonis locus ex Leg. l. vii. ad rem est. *Γηρύωνος δὲ γένει τις φέρον ἔχων, ἢ καὶ τὴν Βριαρέφ φέροντο, ταῖς ἑκατὼν χειρὶν ἑκατὼν δὲ βέλῃ πλῆτων θυμῶν εἶναι.* Hinc illustrabis locum Claud. qui de Bell. Get. loquens de Typhæo, 'cum brachia centum Montibus armaret totidem.' *Cerda.*

Stringeret enses] Quintil. Decl. 344. 'antequam stringere gladium cœpisset.' Cicer. etiam dixit 'stringere gladium.' *Idem.*

569 *Sic*] Ut non unam manum putares; namque ad hoc pertinet comparatio, ut intelligamus eum multitudinis vice dimicasse. *Desavit* autem hic valde *savit*; alias *savire* desivit. *Servius.*

In æquore] Sunt codices antiqui, in quibus non *in æquore*, sed *in agmine* legatur. Sed enim magis placet *in æquore*: quia multo plus dicit. *Pier.*

570 *Intepuit macro*] Nimia scilicet cæde. *Servius.*

Nyphei] In antiquis aliquot *Nipæi*

absque aspiratione, et per i Latini. Sed *Nyphei* frequentius. *Pier.*

571 *Quadrijuges*] Propter Homæoteleuton noluit *quadrijugos* dicere, et contulit se ad aliam declinationem: nam et *quadrijugus* et *quadrijugis* dicimus, sicut *inermis* et *inermis*, *exanimus* et *exanimis*. *Servius.*

Quadrijuges] In codicibus aliquot antiquis, *quadrijugos* legas. *Pierius.*

572 *Atque illi*] Equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum; interposuit enim, 'Adversa que pectora tendit.' *Serv.*

Longe gradientem] Longis gradibus incedentem: et est militaris incessus: aut longinquo. *Idem.*

Longe gradientem] Id est, longis gradibus incedentem. Hom. *μακρὰ βῆστρον*: unde et Mars dicitur *Gradientus*. Et Cacula militaris apud Plautum Pseud. iv. 4. 'Quin hinc metamur gradibus militaribus.' *Taub.*

Retroque ruentes] Homero *ἐκὼς τὸν ἀνὰ δ' ἑσθαι*. *Idem.*

574 *Effunduntque ducem*] Et hoc loco omisit occisum, ut supra, 'Dardanides contra furit.' *Servius.*

Rapiuntque in litore currus] Romanus codex cum altero exposito Vaticanæ bibliothecæ legunt, 'ad litora currum.' Unum enim currum agebat *Nypheus*. In quibusdam aliis codicibus manu scriptis, non contemnendæ vetustatis, legere est 'rapiuntque ad litora cursus.' Sed magis placet *currus*, aut *currum*: quia facta est mentio effusi ducis. *Pierius.*

575 *Bijugis*] Erit nominativus *hic bijugus*: nam alias *bijugibus* faceret, si esset formæ tertiæ declinationis; ut *hic bijugis*, *hujus bijugis* faceret. *Servius.*

577 *Rotat*] Vide Æn. ix. ad illud, 'ac rotat ense.' *Cerda.*

579 *Adversa que ingens*] Hoc est, adversus ipse cum hasta apparuit. Et bene *ingens* visus cum adversa hasta minaretur. *Servius.*

Ingens] Ex more Epicorum, qui

suis Heroibus semper attribuunt magnitudinem corporis. Talis hic Æneas, talis Turnus, qui 'toto vertice supra est.' Talis apud Homerum Ajax, Achilles, Agamemnon, Idomeneus, et plures alii: talis Apidamus apud Apoll. Arg. i. qui *μέγας*. Inde etiam ab Hom. Hector *ὑπερ δυνάμεις, similis monti*: ut etiam alii. *Cerda.*

Apparuit] Verbum tragicum ex Nota Julii Scal. Firmo exemplo, quo ille caret. In una Sophoclis pagina, ubi ad visum Orestem tragice representantur affectus ab Electra, ter habetur hoc verbum, et semper pro simplici *venio*, quo tamen relicto ad *φανήναι* decurrit, id est, *apparere*, quo faciat orationem *τραγικωδέστερον*. *Idem.*

580 *Cui Liger*] Quamvis non parum venustatis et elegantiae videatur habere lectio absque eo carminis imperfecti principio, *Cui Liger*: ea tamen duo verba passim in antiquis codicibus reperimus: quare illa præterire religio est. *Pierius.*

581 *Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis*] Duos objectit, a quibus est victus Æneas: nec tamen usquequaque: nameorum impetus evitavit. *Servius.*

Non Diomedis, &c.] Achillem et Diomedem non vult laudare, sed illos cum Ænea deprimit in Phrygiis, quasi dicat, in quibus versabantur imbelles. *Donatus.*

Diomedis equos] In hoc autem loco fieri allusionem ad locum Hom. ubi Æneæ equi *παρέρπεσαν* in pugna contra Diomedem, interpretes volunt. Non placent: nam textus Virgillii diversus est ab filo Homeri. Stat. l. xii. 'Non cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus: hic cruda virorum Prælia.' Tale et illud Turni Æn. ix. 'Haud sibi cum Danaïs rem faxo et pube Palasga Esse putent.' Et illud Ovid. Met. viii. 'Discite femineis quid tela virilia præstent, O juvenes, ope-

rique meo concedite.' *Cerda.*

Nec currus cernis Achillis] In aliquot codicibus antiquis *currum*. Sed hic magis placet *currus*, numero plurali, ad amplificationem positum. *Pierius.*

Currum] E curru frequentius quam ex equo suos duces pugnantes inducunt Poëtæ Epici; testis tota Ilias, tota Æneis: fortasse quia in historiis hoc pugnae genus habet honestatem. Herodot. l. vii. Xerxen inducit in expeditione adversus Græcos *ἐπ' ἄρματος ἵππων Νισαίων*. Apud Xenoph. l. iv. *παῖδ*. Cyrus milites suos exhortatur *ἐπ' ἄρματος*. Hoc idem in pugna Darii contra Alexandrum attingit Curtius, et alii sæpe. *Cerda.*

583 *Vesano*] Hic poëta adfectionem suam accommodavit dicendo *vesano*. *Servius.*

584 *Dicta volant*] Allusum ad *ἔκρη πτερόεντα* Homeri, *alata verba*. Potius ad illud Il. iv. *ἀνεμώλια βάσας*: proprie, *loqueris ventosa*: nam *ἀνεμώλια*, ἀπὸ τοῦ ἀνέμου. Calab. l. ii. 319. τὰ μὲν ἔρ που ἐρώσια πᾶσι ἀγορεύεις. De verbis Drancis Æn. xi. 'Quæ tuto sibi magna volant.' Ex his Poëtam refero, non tam ad volatum, quam ad futilitatem. *Cerda.*

585 *Dicta parat*] Potest legi, *Edicta parat contra*. *Servius.*

Non Dicta parat] Nam prudens norat non lingua, sed manu utendum in bello. *Donatus.*

Jaculum nam torquet in hostem] Exemplaria pleraque ex iis, quæ fuere nobis præ manibus, in *hostes* numero multitudinis legunt. Una enim *Lacagus* et *Liger* impetum faciunt in Æneam, cujus uno tantum ictu alter moribundus volvitur, alter delapsus veniam implorat. *Pierius.*

586 *Pronus*] Pendens in verbera. *Pronus* nomen est: nam et comparatur, ut *pronior*. Si autem participium esset, fieret vitiosa locutio sine interpositione conjunctionis. *Servius.*

Pronus pendens in verbera] De hoc habitu aurigarum lege Ge. iii. ad il-

lud, 'pronique in verbera pendent.' Hic adjicio tum formam aliam, quam usus Hom. II. XXIII. κλωθῆναι ἐνπλέκ-
τη ἐν δίφῳ. *Cerda.*

587 *Admonuit*] Præteritum pro præsentī. *Servius.*

Admonuit] Ita Ms. et vett. codd. Alii, *admovit*. Sed illud rectius: quod et Nonius agnoscit, et *percutere* exponit. Ita apud Columellam, 'admonere flagello.' *Æl. Spartianus*: 'Equum expavescentem admonuit.' Quod Casaubonus huic simile ait. *Taubmann.*

Projecto] Extento, id est, antejac-
to: ut, 'Projectaque saxa Pachyni.' *Servius.*

Projecto] Habitus pugnatoris, qui projecto pede solet se librare ad ictus, et veluti pendere. Talem describit Ovid. Met. VIII. 'Ancipitemque manu tollens utraque securim, Institerat digitis primos suspensus in artus.' De Ænea Noster sequenti lib. 'in clypeum assurgat:' et de Turno l. IX. 'alte consurgit in ense.' Eodem pene sensu Horat. Sat. II. 7. 'contento poplite.' *Cerda.*

Projecto] Protento. Macrobian. VI. 4. *Taubmann.*

592 *Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, &c.*] Hæc adlocutio contraria est superiori. Hoc enim continet: Objecisti mihi quod sim et ab Achille et a Diomede conversus in fugam. Te vero, o Lucage, nec equorum tarditas prodidit; quod mihi contigit cum a Diomede occisus est Pandarus, qui in eodem carru dimicabat: nec aliqua umbra equi tui sunt terribi; quod factum sæpius in Homero legitur: sicut et paulo post, Turnum cogit imago deserere bella. Potest tamen et ad illud referri, quo tempore enim ab Achille nube cava Neptunus eripuit, ut in quinto commemorat. Potest et ad aliud referri, quod Nisæus paulo ante ab equis suis proditus est. *Servius.*

593 *Vanae umbræ*] Refert hoc

Germ. ad vitium quod esse in equis pavidis solet, qui umbram timent, aut suam, aut aliorum: quod vitium in Bucephalo vicisse arte Alexander traditur. Hoc puto spectare Lucanum l. IV. nam in sermone serpentis solertissimi decipientis alios minus solertes, ait, 'Ludit, et iratas incerta provocat umbra, Obliquansque caput vanas serpentis in auras Effusus toto comprehendit guttura morsu.' *Cerda.*

594 *Ipsæ rotis saliens*] Sarcasmos est, qui non morte dejectus est: per irrisionem dictum est: ille enim vulneratus ceciderat. *Rotis* antem, curru, a parte totum. *Servius.*

Ipsæ rotis saliens] Hæc insultatio sumpta est proculdubio ab II. XVI. ubi Patroclus ad cadentem Cebri-
nem: 'Ὁ πόποι, ἦ μὲν ἑλᾶφρος ἄνθρωπος βεῖα κυβιστᾷ. Pergit multis Patroclus, et ait bonos esse saltatores in Trojanis. Attingit et Nonnus l. XXXIX. ubi, cum fieret cædes in feras maris, de moriente Delphino ait, 'Ἡμβανῆς σκίρτησε χορήτιδος ἄλματος μολῆς: et statim, κυβιστῆρες ὀλέθρου. *Cerda.*

595 *Frater tendebat inermes*] In codicibus aliquot pervetustis, *inertis* legitur. Id tamen non ita placebat: quia tamen tam multis in exemplaribus inveniebamus, duximus adnotandum. *Pierius.*

597 *Per te, per, &c.*] Confer hanc orationem cum superiore Magi ad eundem Æneam, 'Per patrios manes,' &c. *Cerda.*

598 *Sine*] Permite, relinque, patere, id est, *συγχώρησον*. *Servius.*

599 *Haud talia, &c.*] Ardens et erectum et infensum dicendi genus. Vide Macrobian. V. 1. *Taubmann.*

600 *Morere*] Achilles ad Lycaonem supplicem Iliad. XXI. ἀλλὰ φίλος ὄνει καλόν. *Cerda.*

Fratrem ne desere frater] Sunt qui putent allusum ad illud Plat. l. II. de Rep. ἀδελφὸς ἀνδρὶ παρῆν, *frater viro adsit*: quam esse formam proverbial-

lem (τὸ λεγόμενον) ille ait. *Idem.*

601 *Latebras animæ pectus*] Definitio est pectoris, id est, in quo anima latet et continetur. *Servius.*

Latebras animæ pectus] Intelligit adactum vulnus in cor, quod vocat 'animæ latebram.' Cum quo alludit sententia Hom. Iliad. xv. ubi, φῆλον ἔκτορ ἦτορ, ad verbum, *spirabam dulce cor*; quia in corde vita, et anima. Lege Aristot. l. ii. de Generat. Animal. ubi primas et ultimas vivendi partes cordi attribuit. Hippocrat. lib. de Corde, in eo constituit πηγάς φέρεως ἀποφύου. Tertullian. adversum Marcion. cor videtur intellexisse, eo versu, 'Per latebras animæ sepiis manante veneno.' Apulejus Florid. l. iv. dixit de anima, illam 'in corporis latibulis delitescere.' Statius Thebaid. l. ii. vocat *vītæ secreta*, cum ait, 'sæpe aspera passum Vulnere, sed nullum vitæ in secreta receptum,' id est, nullum in cor. Sic et Valer. Arg. l. iii. 'Qua stomachi secreta ferit.' Sed lubet aliter Maronem illustrare. Quid si intelligat adactum vulnus, qua ἥτορ σπράττεται τῇ καρδίᾳ διὰ τῶν φρενῶν, verba sunt Galeni l. iv. de usu Part. c. 14. 'hepar continuatur cordi per phrenas?' Huic enim parti χιτῶνα καὶ ἀμφέσμα natura attribuit, *tunicam et indumentum*, ut ibid. ait Galen. Itaque, non absurde Poëta potuit intelligere indumentum hoc ruptum fuisse per 'latebras reclusas:' nam ibi est vena, qua rupta mors statim nullo intervallo consequitur. Et fortasse vena hæc, est illa, quam Vates superiore libro dixit, 'spiramenta animæ.' Vide quæ de hac vena loco laudato Galenus expendens Homeri sententiam. *Cerda.*

Recludit] Hæc Musa Horat. Epod. xvii. 'Modo ense pectus Norico recludere.' *Idem.*

602 *Edebat*] Quasi ad spectaculum. Unde et 'munerum editores' vocantur. *Servius.*

Funera] Cædes, ut, 'quis funera fando Explicet?' *Idem.*

Victor Dardanius torrentis aquæ] Probatiores illi codices Vaticanæ bibliothecæ, et aliquot alii, 'ductor Dardanius' legunt: quod mirifice placet: ut inferius habebimus: 'Sævæ jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.' Sunt etiam codices, in quibus non *Dardanius*, sed *Dardanus et torrentis aquæ*, legatur. Illud simplicius, hoc figuratius est. *Pierius.*

603 *Torrentis aquæ*] Notandum quod aquæ addiderit, cum absolute *torrens* dicatur. *Servius.*

604 *More furens*] Exposuit superiora Epitheta. *Idem.*

Furens] In Romano codice, *fremens* legitur. Sed hoc loco *furens* melius est, ut 'furit immissis Vulcanus habenis:' de clade enim hic loquitur, non de strepitu. *Pierius.*

Tandem erumpunt] Solutam obsidionem ostendit. *Servius.*

605 *Ascanius puer*] Syllepsis: ordo est, Ascanius et Juventus; nam *obscussa* et ad Ascanium pertinet. *Id.*

606 *Compellat*] De verbis *appello*, et *compello*, in re lenocinii et amoris, quo usu hic accipit Virgil. ut etiam Ovid. Metam. viii. 'Talibus agrestem compellat Oreada dictis,' dixi alibi. Hinc in jure *appellare* est, alienam pudicitiam attentare. Justinian. l. XLVII. 11. tit. 10. l. xv. §. 15. 'Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminæ, non matrum familiarum, vestitæ fuissent.' Latet et quidpiam aliud in Virg. Est *compellare*, vocare aliquem suo nomine. Dixit ergo Jupiter, 'O Juno, germana et conjux.' Sed adimit Poëta vocem *Juno*, quia ea intelligitur in verbo *compellat*. Nam si *compellat*, certe *Juno* dixit, et repetere vocem (*Juno*) otiosum esset. *Cerda.*

608 *Ut rebare*] Ut arbitrabilis verum est, quod Trojani Veneris utun-

tur auxilio. Et dictum est per Ironiam: nam superflue quidam hanc orationem simpliciter volunt dictam, ut re vera dicat Jupiter per se nihil posse Trojanos, quod falsum est: adeo ut Junonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. *Servius*.

Nec te sententia fallis] Hoc per parentheses dictum est. *Idem*.

609 *Vivida*] Id est, fortis: ut *Æn.* v. 'sed bello vivida virtus.' *Idem*.

611 *Cui Juno summissa*] Humilis: et quia intelligit obliqua Trojanorum accusatione impugnari suum pudorem, etiam ipsa respondet oblique. *Idem*.

Cui Juno summissa] In Romano codice 'et Juno summissa' legitur. *Pierius*.

Summissa] Humilem esse decet, quam necessitas precandi urget. *Don*.

612 *Tristia*] Vel quæ tristem faciant, vel quæ severa. Terentius, 'Tristis severitas inest vultu.' Item e contra Virgilius, 'Furias amnemque severum,' id est, tristem. *Servius*.

614 *Vis in amore*] Refert hoc Germ. non ad *βίαις*, sed ad *φίλτρον*, et *δύναμις ἐρωτικὴ*: ita ut Poëta respiciat ad prima tempora conflati amoris inter Junonem et Jovem, cum hic transformatus in avem irrepsit sorori. Ego puto simpliciter capiendum. Solet enim amor conjugum initio esse ferventissimus, qui postea usu elanget. Inde *Iliad.* xiv. eget Juno tot pharmacis ad excitandum Jovem; quem locum pari aura imitatur Nonnus l. xxxi. *Dionys.* *Cerda*.

Namque] Puto redundare; nam sententia integra amota hac vocula, quod unicum argumentum in aliis. Hac licentia plenissimas est *Homerus*. Sed ita redundat in Virgilio, ut addat efficaciam. *Idem*.

615 *Omnipotens*] *Omnipotens* hic ad nominandi casum refero, non vocandi, hoc est, *παντοδύναμος ὢν*, ut loco intelligamus poëtam insistere Rhetorico *ἐν δυνάμει*: ut supra: 'Æole, nam-

que tibi Divnm pater atque hominum rex Et mulcere dedit,' &c. et alibi: 'Nate, meæ vires, mea magna potentia solus:' et vii. 'Tu potes unanimes armare,' &c. *Germanus*.

Pugnæ subducere Turnum] In codicibus nonnullis, *Turnum subducere pugnæ*, legitur, transpositis dictionibus. *Pierius*.

Quin] Ut non: nam est confirmativa particula. Quidam hunc ordinem esse volunt. Namque si mihi, quæ quondam fuerat, vis in amore foret, non hoc mihi negares, quin possem pugnæ subducere Turnum. Alii hoc genus elocutionis accipiunt, ut per ea quæ in parentheses posita sunt, reliquo sensui occurratur, non his quæ primo posita sunt: hic enim ad illud quod insertum est, 'Non hoc mihi namque negares Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum, et Dauno possem incolumem servare parenti.' Alioquin dempta hac parenthesesi non congruit primum cum postremo, si ita dicas: 'Si mihi quæ quondam fuerat, quamque esse decebat, vis; quin et pugnæ abducere Turnum, Et Dauno incolumem possem servare parenti.' *Plautus* in *Cistellaria*: 'Is servus, sed abhinc annos factum est xiii. cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi.' *Servius*.

617 *Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas*] *Δευκρούς* est. Non enim agit ut pereat: sed magis favet ejus salutis: nam statim subjicitur cur indigne fiat, 'Ille tamen nostra deducit origine nomen;' ut in secundo, 'Jamdudum sumite pœnas, Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.' Quod autem dicit *pio sanguine*, *Æneæ* latenter eum exæquat, qui ubique inducitur cultor Deorum. *Idem*.

618 *Ille tamen*] Quanquam moriturus est, tamen a nobis originem ducit. *Idem*.

Nostra] Divina. Id est, aut Jovia,

aut Junonis, aut omnium Deorum.
Idem.

619 *Quartus pater*] Abavus: nec est contrarium quod ait supra, 'Cui Pilumnus avus.' Potuit enim fieri, ut et avus ejus et abavus a Pilumno Pilumni nominarentur. Ergo per *patriis* appellationem ostendit cognationem. *Idem.*

620 *Multis*] Solet Virg. tacite mores attingere. Nolebant veteres in rebus suis certum numerum signare; nam hic expositus invidiæ, sagillationi, fascino: itaque ad avertendos cavillos dicebant *multa*. Quin, quod mirare, de re adhuc una dicebant etiam *multa*. Varro de Ling. Latin. 'Olim unum dicebant multa. Itaque cum in dolium aut culeum vinum addunt rustici, prima urna addita, dicunt etiamnum, Multa.' Inde fortasse pastor jactabundus Eclog. II. 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ,' non ausus certum numerum proferre. Huc spectant verba Festi in voce *Oppido* hæc: 'Ortum est hoc verbum ex sermone inter se confabulantium, quantum quisque frugum faceret, utque multitudo significaretur, sæpe respondebatur, quantum vel oppido satis esset.' Vides, ut non dicerent certum numerum frugum. Inde, credo, ductus mos gentium; frequenter enim centenarium, aut millenarium numerum assumebant pro quovis, ut ipsa multitudo falleretur invidia. Catullus aperte ad hunc morem Epigram. VII. 'Quæ nec pernumerare curiosi Possint, nec mala fascinare lingua: ubi *curiosi* sunt fascinatores et magici. Ad locum Varronis, quem adduxi, pertinet risus gentilium, quem illi solebant excitare, cum dolia vini infunderent, ne videlicet audiretur numerus certus, et sic minus obnoxii essent huic malo. De qua re illustris est locus in Synod. VI. 62. hunc in modum: 'Neque execrandi Bacchi nomen, uvam in torcularibus

exprimentes, invocent, neque vinum in doliis effundentes risum moveant, ignorantia vel vanitate ea, quæ a demonis impostura procedunt, exercentes.' *Cerda.*

621 *Res ætherei breviter sic fatur*] Ubique Reges breviter loquentes ostendit: 'Jupiter hæc paucis:' et, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

622 *Si mora præsentis lethi*] Ex Jovis concessione quali arte egerit Juno, cognoscitur; scilicet ut Turnus possit evadere. *Idem.*

Si mora præsentis lethi, &c.] Sic Hom. II. II. inducit Jovem cum Junone consultantem de proferendis Sarpedoni fati, ei impendente jam Parca. Locum hunc monet Sulpit. ex intima philosophia sumptum; quod adstructum sit a philosophis quibusdam, veritatem sempiternam ex æternitate fluentem mutari non posse, præsertim si ad omne genus humanum rei que summam attineat; singulorum vero posse fata mutari, et produci: scilicet ex hac sententia posse Turno mortem differri, sed totius belli sortem rationemque mutari non posse. Cujus argumenti sunt et hi Lucani versus l. VI. in persona Erichthius ad Pompejum: 'conceditur arti, Unam cum radiis presserunt sidera mortem, Inseruisse moras, et quamvis fecerit omnis Stella senem, medios herbis abruptimque annos: At simul a prima descendit origine mundi Causarum series, atque omnia fata laborant, Si quicquam mutare velis, unoque sub lectu Stat genus humanum, tunc Thesala turba fatemur, Plus Fortuna potest.' Ejusdem sunt sententiæ et illi *Æn.* VII. quibus ostendit Deos retardare quidem posse fata, non penitus tollere: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis; Atque immota manet fati Lavinia conjux: At trahere, atque moras tantis licet addere rebus.' *Germanus.*

Lethi] Qui ita scribunt, ducunt hæc

vocem ἀπὸ τοῦ λαιβεῖν; est enim mors rerum obliuio: qui vero *letum*, ducunt ἀπὸ τοῦ λῑβεῖν, nam mors est corporis solatio. Etenim antiphrasim illam, *letum*, quia non *letus* mors, ἀποσιώμην. *Cerda*.

Caduce] Morituro. *Servius*.

633 *Ponere]* Facere: vel, ut quidam volunt, constituere et decernere. Alii *ponere* pro *dare*, ut Æn. xii. 'hæc pro virginitate reponit?' Sane *ponere* *facere*; sicut Lucilius Homerum secutus, ait, ἄλγε' ἔθηκεν, id est, fecit. Alii *ponere* putare: ut solet dici; pone, me hoc fecisse. *Idem*.

Ponere] Esse Hellenismum pro *facere*, aut *statuere*, docti admonent. Certe cum *Lucan.* l. v. dixit, 'liceat scelerum tibi ponere finem,' nihil aliud voluit, quam statuere finem; et cum *Hom. Iliad.* iv. εἰλεν θεῶναι πόνον. In eodem lib. ἐμὸν θέμεναι πόνον ἀτέλεστον, pro, *efficere*, aut *reddere irritum laborum*. Ibid. τὰ δὲ πάντα θεοὶ μεταμύβλια δῶν: ad verbum, 'ponant irrita.' *Cerda*.

625 *Hactenus induluisse vacat]* Id est, sufficit. Ingenti arte locutus est: nam dicendo *vacat*, ostendit supra hoc breve spatium nullam ulterius bonam stellarum irradiationem futuram: ex quo Turni fata differre non posse. Unde non ait *induluisse licet*, sed *vacat*: ac si diceret, Jam undique in mortem truditur Turnus, hoc tantum *vacat* spatium, id est, interval- lum temporis: quasi *hoc spatium*, hic locus est, ut parumper differatur. Hinc est quod et supra ait, 'metas- que dati pervenit ad ævi.' *Servius*.

686 *Venia ulla]* Beneficium quod te sperat mereri. Et duas habet significationes: quod petitur, ut hic, et quod conceditur, ut, 'Si qua est victis venia hostibus, oro.' *Idem*.

Venia ulla latet] *Veniam* hic *Servius* beneficium interpretatur speratum a *Janone*, ut supra haud dubie *venia* pro beneficio et gratia accipitur Æn. iv. 'Extremam hanc oro veniam,

miserere sororis, Quam mihi cum de- deris,' &c. *Germanus*.

637 *Mutarive]* Deest posse: an mutatum iri? *Servius*.

Spes pascis inanes] Pro, 'spe inani pasceris.' Ita *Euripid.* in *Bacch.* ελπίσι ἰβόσκωτο: item *Æschyl.* in *Agam.* οἷδ' ἐγὼ φεθγόντας ἄνδρας ἐλπίδας στρο- μένους. *Spem* *pascere*, ait *Donatus*, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. Vide et *P. Victor.* ix. 4. *Taubmann*.

628 *Cui Juno illacrimans]* In *Romano*, 'cui Juno lacrumans.' *Pierius*.

Quæ voce gravaris] Quæ negas fato. Vox enim *Jovis* fatum est: *Statius*, 'Et vocem fata sequuntur.' Hoc enim dicit: Utinam quæ negas voce, id est, fato, mente præstares. Nam si *Jovis* vox, fatum est, potest aliud fando commutare. *Gravaris* autem, negas, graviter fers: et hac elocutione non nisi per accusativum utimur: ut si dicas, 'gravor adventum tuum,' id est, graviter fero, gravor præsentiam tuam: nam et ipse dixit, *Quæ gravaris*: aliter non dicimus in hac signifi- catione. Similiter etiam accusativo utimur casu, cum volumus absolutam facere elocutionem: et per gerundi modum aliquid dicere: ut, 'Petendum mihi est equum, codicem, byr- rum.' Hinc *Virgilius*, aut 'Pacem a Trojano rege petendum.' Sic *Sallus- tius*, 'Castra sine vulnere introitum.' Nam si dixeris, 'petendus est co- dex;' non jam per gerundi agis mo- dum, sed participialiter loqueris. *Servius*.

Quid si, quod voce gravaris] In anti- quis aliquot exemplaribus legere est, 'quid si quæ voce gravaris.' *Pier.*

629 *Rata]* Firma, perpetua. *Serv.* *Rata cita]* *Rata* fere passim legitur, id *Servius* admittit. Sed in *Rom.* cod. *data cita* habetur: quippe qui suo fato, non ferro violenter moreretur. Placet vero magis omnino *rata*. *Pierius*.

Rata] Dicebantur *rata*, quæ con-

firmata, non utcunque, sed Deorum voluntate. Martial. x. 'Dii tibi dent, quicquid, Princeps Trojane, mereris, Et rata perpetuo, quæ tribuere, velint.' Ovid. Fast. II. 'sint rata dicta Jovis.' *Cerda*.

630 *Nunc manet insontem gravis exitus, &c.*] Sententiam Virg. ita convertit Propert. Eleg. IV. 1. 'Certa feram certis auctoribus: haud ego vates Nescius ærata signa movere pila.' et XIII. 13. 'atque utinam patriæ sim vanus aruspex.' Ita Juno optat esse vana, et ludi. Sic et Juven. Sat. VI. 'Nos utinam vani!' et Stat. Theb. IX. 'simque augur cassa futuri.' *Idem*.

Veri vana feror] Id est, sum veritatibus ignara. *Servius*.

631 *Quin o potius*] Nonnulli *quin ut potius* scripsere. Exemplaria vero tria Palatina, et aliquot ex iis quæ apud me sunt, *quod ut o potius* legunt: quamvis in eorum uno desit *o*: hinc aliqui, ut versui succurrerent, *quin* illud, pro *quod* posuere. *Pierius*.

Quod ut, o potius, &c.] Quod utinam ita sit, ut ego potius inani formidinem angar, et tu sententiam tuam in melius referas! *Taubmann*.

632 *Orsa*] Pro dictis et fatis. *Serv.*

Orsa] Cum allusione ad stamina Parcarum; nam *ordiri* de telis. *Cerda*.

633 *Cælo se protenus alto, &c.*] Ex hac Musa Valer. Arg. II. 'Cum Dea se piceo per sudum turbida nimbo Præcipitat.' *Idem*.

634 *Nimbo succincta*] Id est, nubibus: quia præmisit, 'agens hiemem' quod nisi esset, splendorem accipere-mus, qui est circa corpus Deorum. *Servius*.

635 *Iliacamque aciem, et Laurentia castra petivit*] Non placet quod in codicibus aliquot antiquis *tecta* pro *castra* legitur: quamvis de urbe possit intelligi. In aliquot vero aliis codicibus legere est, mutato numero: 'Iliacamque aciem petit, et Laurentia castra.' *Pierius*.

636 *Tam dea*] Potest sensu integro *Dea* detrahi. *Servius*.

Nube cava] Nominativus est *hæc nubes*: nam *nubs* non dicimus, quod ait Livius Andronicus, qui prius e-didit fabulam apud nos. *Idem*.

Nube cava] Solere similes formas compingi atque efformari non ex aëre solum, sed ex nubibus, vaporibus, exhalationibus, hoc ipso Virgil. versu probat diligentissimus Delrius l. II. Disq. Magic. quæstione 27. sectione 2. Fit enim uti hac rerum mistione facilius formæ et membra expriman-tur, conglutinentur, condensentur. Juvo illum auctoritate Eurip. qui idolum illud, quo repræsentabatur Helena, vocat *νεφέλης ἄγαλμα*. Sed et cum ait, solere fieri spectra ex exhalationibus quæ sunt ignitæ, jovo quoque illum altero ejusdem Eurip. loco in Bacch. ubi ait, formatum a Baccho spectrum ex igne. *Cerda*.

637 *In faciem Æneæ*] Quæ Æneæ faciem habebat. Atque hoc ex decoro fictum est: ne vir fortis fugiase videretur. *Taubmann*.

638 *Jubasque*] Propter equinam caudam, quæ esse solebat in galeis: unde est, 'cristaque hirsutus equina.' *Servius*.

639 *Divini capitis*] Hoc ex persona poëtæ dictum est de Æneæ intuentis futura. Nam post mortem in numerum refertur Deorum. *Idem*.

Inania] Nec a membris, nec a mente venientia. *Idem*.

Dat inania verba] Hoc est, τὰ λο-γοειδῆ ῥήματα καὶ φωνάς, scilicet futilia vocabula. Unde et *λογουδία*, vitium in poëmæ, quando nihil doctrinæ in se solidæ habet, sed nugax est et fu-tile: et *λογουειδής*, sermonem orationemque referens et simulans tantum, cum nullius sit significationis. *Germ.*

641 *Obita*] Morte suscepta et completa. *Servius*.

Morte obita] Sumpta et completa. Imitatus Lucret. l. I. 'Cernere uti videamur eas, audireque coram Mortæ

pbita, quorum tellus complectitur ossa: et iv. 'cum sæpe figuras Contuimur miras, simulacraque luce carentum;' et quæ sequuntur. Porro εἰδωλον hoc Æneæ II. v. ita describitur: Ἀδ-τὰρ δ' εἰδωλον τεῖξ' ἀργυρότοπος Ἀπόλλων, Ἀντ' τ' Αἰνεία Ἰκελον, καὶ τεύχεσι τοῖον. Quod Scal. v. 3. cum Virgiliana umbra confert. Eam omnino vide. Taubm.

642 Aut quæ sompitos] Quæ sompnia, pro qualia insomnia, quæ per somnum videmus. Servius.

Aut quæ sompitos] Hom. Od. O. τὰτε φέρας ἡπερωπεί. Physice autem poëta locutus videtur, cum vigilæ sit sensuum usus. Vide Arist. De som. et vig. et Plutarch. in Plac. ph. an somnus et insomnia sint animi et sensuum. Germanus.

643 Lata ante acies exultat imago] Nonn. l. XXIX. tametsi de umbra loquatur, affinis est admodum Virgilio: 'Ὡς δ' ἴτε τις σκίεϊς τόπος ἀνέρος ἀπνοος ἔργων Ἀγχιφανῆς, ἀχάρακτος, ὁμόδρομος ἀνδρὸς δόξει, καὶ οἱ δὲλ σκτεῖδοντι συνέσπεται: Ut autem umbratilis figura viri mortua repens Prope apparet, et absque signo, comesque cum viro incedit, Ipsumque festinantem semper comitatur. Tales umbras Anson. in Mosell. vocat 'fallaces figuras.' Eurip. in Med. ἐψυχὼν δαὶ σάμαρος. Cerda.

Exultat] Exultare est gaudere: et per se plenum est. Nam insultare est inridere iuimicos: et dicimus 'insultato tibi.' licet Sallustius dixerit, 'Multos ab adolescentia bonos insultaverat.' id est, in ipsos impetum fecerat. Servius.

644 Irritatque virum telis] Ideo hoc arte agit Juno, et imagine decepit Turnum: quia si ei ex aperto fugam suaderet, more viri fortis ille fugæ præponeret mortem; cum præsertim ipse in sequentibus dicat, 'Usque adeone mori miserum est?' Idem.

Irritatque] Impressi codices omnes irritat, r geminato, scribunt, sonet ut de nare canina litera: irito tamen abire est. Pierius.

Irritatque virum telis] Ovid. Metamorph. viii. 'hostemque irritat ad iram.' Vulgus Græcorum προκαλεῖσθαι. Mihi nunc ante oculos Plut. 'in vita Luculli. Cerda.

647 Ænean aversum] Nescio quo factum fato, ut typographi semper excendant Æneam, cum Virg. scripserit Æneam terminatione Græca in n, non in m, quod clare indicat locus in quo sum: ac proinde ut hic, ita alibi semper scribendum. Idem.

648 Turbidus] Tumens, elatus arrogantia. Servius.

649 Pactos] Nunc passivum: ut, 'Pacta puella.' Idem.

Thalamos ne desere pactos] Cum Lavinia, εἰπωμικῶς. Quasi dicat, Expecta, dum servata pactorum fide optatam duces uxorem. Taubmann.

650 Tellus quæ sita per undas] Sic alibi, 'En agros, et quam bello, Trojane, petisti Hesperiam metire jacens.' Servius.

Hac dabitur dextra tellus, &c.] Mortem indicat. Tale illud Claud. de Bell. Get. 'Hanc ego vel regno victor vel morte tenebo Victus humum.' Inde acre illud Marii apud Plut. in ejus vita: ἔχουσι γὰρ γῆν ἐκείνην, καὶ διὰ παντὸς ἔχουσι. Infra in hoc lib. 'atque eadem mox arva tenebis.' Valer. Arg. iv. 'Tenditur ille ingens hominum pavor, arvaque late Occupat.' Calab. l. vi. νῦν μὲν δὴ σὺ κείῳ κατὰ χθονός. Homer. Iliad. xvi. τινὰ γαῖα καθέξει, aliquam terra detinebit, id est, cadet aliquis mortuus: et Iliad. xviii. ἀλλ' αὐτοῦ γαῖα καθέξει: sed hic terra detinebit, id est, hic morietur. Achilles Iliad. xxi. minitans cuidam mortem, ἥ μιν ἐρύξει γῆ: illum terra tenebit: et adjicit, ἦτε κατὰ κρατερὸν περ ἐρύκει, id est, quæ fortes etiam alios tenet. Quasi dicat: ubi etiam fortissimi alii occubuerunt. Cerda.

651 Vociferans sequitur] Sequens clamabat: nam ante dixit, et sic est secutus. Servius.

652 Nec ferre videt sua gaudia ven-

tos] Proverbium est, 'Venti ferunt gaudia,' id est, lætantur incassum. Sic supra, 'sed auræ Omnia discernunt.' Item, 'partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras.' *Idem.*

Nec ferre videt sua gaudia ventos] Proverbiale hoc Eurip. Suppl. λόγων δὲ παρακλέυσμα ὧν ἄνθρωποι φερόμενον ὀφθαλμοῖς. Horat. Od. 1. 26. ait, traditurum se portare ventis nimirum tristitiam et metus. Nazianz. in prim. στήλη καὶ ἐὶ μὲν ψευδὲς, ἀλλὰ φέροιεν: si falsum id est, auræ dissipent. Apollon. Arg. 1. ἀέροις δόμον. Tibull. Eleg. 1. 5. 'Hæc mihi fingebam, quæ nunc Caurusque, Notusque, Jactat odoratos vota per Armenios.' Propert. Eleg. iv. 7. 'Fœderis heu taciti, cujus fallacia verba Non audituri diripere Noti.' Mæcius Epigram. contra Amorem, κωφοῖς πέμπε λητὰς ἀνέμοις. *Cerda.*

658 *Forte ratio]* Descriptio per ἔκβασις facta: non enim a superioribus pendet, sed antedictis adjungitur: ut, 'Insula Sicaniū juxta latus.' Has autem descriptiones esse aptas et raras convenit: sicut etiam Horatius docet in arte poetica dicens, 'Purpurens late qui splendeat unus et alter Adsuitur pannus.' Sunt enim ornatui. *Servius.*

Crepidine saxi] Crepido est abrupti saxi altitudo. *Crepidines* etiam templorum dici ipsos suggestus in quibus ædes sunt conlocatæ; et *crepidines viarum*, id est, ipsæ eminentiæ dextræ sinistræque. Sane hic Antiptosis facta est propter metrum. *Conjuncta* ergo *crepidine*, pro *crepidini*: sicut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*. Est autem ablativus pro dativo. *Idem.*

Crepidine] Turneb. xxviii. 5. e perantiquo Onomastico P. Danielis *crepidinem* exponit summitatem riparum et gradum saxeum. Et notat ipse Pimpont. Græcis etiam κρηπίδα basin et fundamentum dici. *Taub.*

654 *Scalis et ponte parato]* Unum dicit, sed per duo solem suo more: ut

'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Ergo, 'scalis et ponte parato,' erit parato scalarum ponte. Quippe scalas navium dici pontem, et conversim, allucebit tibi ex his, quæ dicta a me in hoc lib. ad illud, 'Pontibus exponit.' *Cerda.*

655 *Clusinis oris]* Thusciz civitate. *Servius.*

Osinus] Ipse est quem supra *Massicum* dixit. Ergo (ut diximus supra) *Osinus* proprium est, *Massicus* appellativum: licet posset fieri, ut duo nomina unius sint, ut est *Numa Pompilius*, *Alexander Paris*, *Numanus Romanus*. Alii volunt non eundem esse *Massicum* quem *Osinium*, nam duas civitates supra commemorat, Clusium et Cosam; et tradunt potuisse fieri, ut hic *Osinus*, rex quidem unius de memoratis fuerit civitatibus, sed sub imperio *Massici* egerit: nam et Rhamentem et Romulum, quos in ducum ordinem non numeravit, reges fuisse dixit. Alii hunc postea κατὰ τὸ συνόμενον volunt venisse, quia in catalogo ejus non meminit. *Idem.*

Osinus] In codicibus aliquot antiquis, *Ostirus* legitur, insolitum nomen. *Pierius.*

Clusinis Osinius oris] E civitate Thusciz. *Osinus* supra vs. 167. *Massicus* dicitur. Hunc etiam locum, quem Macrobi. v. 15. vellicat, defendit Pontanus in Antonio Dial. 4. *Taubmann.*

658 *Transiit altos]* Hoc sermone festinantis celeritas indicatur. *Serv.*

659 *Vix proram]* Ἀσύνδετον: sic enim melius. *Idem.*

Proram] Vide etymon apud Lili. cap. 21. de Navig. Arripio illud, ut quasi πρῶτα dicatur, quia præcedat. *Cerda.*

Rumpit Saturnia funem] Debuit dici, 'cum rumpit Saturnia funem,' ut, 'Vix e conspectu Siculæ telluris, Cum Juno æternum servans.' Ideo autem *rumpit*, ne deprehenso dolo Turnus in bellum rediret. *Servius.*

Rapit Saturnia funem] In veteribus codicibus pene omnibus, *rumpit* instanti tempore legitur. Res enim narratur in ipso actu. *Pierius*.

660 *Arulsamque rapit revoluta per æquora navem*] In antiquis omnino, *evolsam*. Sed etiam in nonnullis *adulsam* per *ad*, quod ad se traxisse significat. Scribe vero *navim* per *i*, ex antiquis codicibus. *Idem*.

Arulsamque rapit] Apollon. Arg. i. θεῖλαι ἀρπάζειν φέρον: *procellæ raptim egerunt*, scilicet *navem*. Seneca epist. 109. 'etiamsi subitus turbo toto navim meam mari raperet.' *Cerda*.

Revoluta per æquora navem] *ῥαλ-λαγῇ* est, pro *revolutam* *navem*. *Serv.*

661 *Illum autem Æneas absentem in prælia poscit*] Sic melius, quam sicut nonnulli volunt, 'Ille autem Ænean absentem in prælia poscit:' ut, sicut Urbanus, 'Obvia multa virum demittit corpora morti,' de nautis in navi inventis intelligatur: quod non procedit. Nam *absens* dicitur, qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Æneæ, qui interest præliis. Illi autem Æneas legunt, quod ita est: quia Æneas 'Multa virum demittit corpora morti.' *Idem*.

662 *Demittit corpora morti*] Hom. Il. i. ψυχὰς Ἀΐδι προΐαφεν, ubi signate *προΐαφεν*, ut Noster *demittit*. Sic alibi, 'demisit neci,' et, 'demittimus Orco:' itaque Ἀΐδι, morti, neci, Orco, pro eodem. *Cerda*.

663 *Tunc levis*] In antiquis codicibus, *tum levis*. *Pierius*.

Levis imago] Certe *levis*, quia comparata jam somnio, quo quid levius? Inde illud de imagine, 'voluerique simillima somno.' Præclare apud Ovid. *Metam.* ix. Biblys admiratur, 'an habent et somnia pondus?' ut quibus nihil sit levius. *Cerda*.

664 *Nubi se immiscuit atræ*] Ita solent Poëtæ. De abeunte Apolline Iliad. xi. ἀνέμοισι μίγνῃ, καὶ ἕϊστος ἐτίγθη. Et ψυχῇ δ' ἐμίγνῃ αὔραις.

Delph. et Var. Clas.

De anima Patrocli Il. xxii. ψῆρε καπνὸς ἔχερο. Tale et illud Eurip. εἰς αἰθέρ' ὄχεται, in Helena ibid. οὐρανὸν δὲ κρόπτεται. *Idem*.

665 *Medio*] Ad medium. *Servius*.

Turbo] Vis venti. *Idem*.

666 *Respicit*] Conferatur hæc fuga Turni, oratio, affectus, cum fuga Alarici ab Italia, oratione, affectibus apud Claud. de vi. Cons. Honor. *Cerd.*

Ignarus rerum] Id est, artis, per quam evaserat. Hoc est, nesciens hoc pro salute sua factum, ideoque et ingratus; nam et queritur. *Serv.*

Ingratusque salutis] Hominem acceptæ salutis ingratum repræsentat Horat. eo versiculo: 'Invitum qui servat, idem facit occidenti.' *Cerda*.

Ingratusque salutis] Pro *causa salutis*: vel, ingratus de accepta salute, et nullam gratiam habens pro illis, quæ pro salute ejus facta erant: quippe qui auctorem nesciret. Ita et Gr. ἀχάριστος τῆς σωτηρίας. Notat et Scal. iv. 16. *Taubmann*.

667 *Duplices cum voce manus*] Nam 'habitus orantium hic est,' (ait Apul. lib. de Mundo,) 'ut manibus extentis ad cælum precemur.' Arrian. de Epict. iv. 10. πρὸς τὸν θεὸν ἀνατείνειν τὰς χεῖρας. De Dario precante ad Solem Athen. pari verbo l. xiii. ἤθεστο τῷ ἡλίῳ τὰς χεῖρας ἀνατείνας. Hom. Iliad. xviii. εἶχεο χεῖρας ἀνασχεόν. Sic Lucr. l. v. 'pandere palmas ante Deum delubra.' Ovid. *Metam.* xix. 'Fessa malis, tendensque ad cælum brachia.' *Cerda*.

Ad sidera tendit] In antiquis ple-risque codicibus *tollit* habetur. *Pier.*

668 *Omnipotens genitor*] Duo Antonomasiva pro uno proprio: ut, 'Tritionia Pallas.' *Servius*.

Tanton] Pro *Tantonc*: et constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt; nam μόρια, id est, minores particulæ, ut *que, te, ne, ce*, quotiens junguntur aliis partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet

Virg.

10 E

sit syllaba quæ præcedit, sive brevis sive longa : ut, *Musæque, Huiusce, Illucce, Tantone, Adduce*: et hæc mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. *Idem*.

Tanton'] Erudite quidem Servius *tanton'* scribendum procuravit. Sed enim ejusmodi scriptionis usum parçissime inveni in veteribus exemplaribus: in aliquot, ubi habebatur, lectionem eam nonnulli cultro etiam impetere ausi sunt. Priscianus tamen, ubi de *ne* particula agit, eam frequentissime ait interrogativam esse: ut illud, 'Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?' et in decimo, 'tanton' me crimine dignum?' *Pier*.

669 *Expendere pœnas*] Nam præcessit crimen, et hoc sequuntur pœnæ. Inde conquestio illa apud Ovid. Metam. ix. 'patior sine crimine pœnam,' quia, 'viximus innocuæ.' *Cerda*.

670 *Quo feror? unde abii?*] Bene variavit adverbia et pronomina. *Serv*.

Quemve reducet] *Quem*, qualem: ut, 'Hunc ego te Euryale aspicio?' Et quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. *Serv*.

Quemve reducet] Romanus codex, et alii nonnulli, *reducit* legunt, præsentit tempore. De regressu enim suo in patriam loquitur. Est etiam in quibusdam codicibus manu scriptis, 'Quæ me fuga, Quæve reducet.' Hoc, est Quo nunc fugio? quo vero pacto revertar? Sed enim Servius agnoscit *quem*, hoc est qualem: et hæc castior est lectio apud plures. *Pierius*.

Quemve reducet] Dicit *quem*, pro *qualem* notat Serv. itaque particula *quem* respondebit Homérico *τόν*: qua particula usus ille pro *quem*, aut *aliquem* sæpe; ut cum ait Iliad. iv. *πόλιν τὴν θέλω, urbem quam volo*. Eadem locutio in aliis non Poëtis. *Cerda*.

671 *Laurentiane*] Quasi deliberatio est. *Servius*.

Laurentiane iterum, &c.] Pleni his affectibus Poëtæ omnes: dabo paucos

illustrando Virgilio. Ajax apud Soph. *Καὶ ποῖον ὄμμα πατρὶ δηλώσω φανεῖς Τελαμῶνι; πῶς με τλήσεται ποτ' εἰσαΐων Γυμνὸν φανέντα τῶν Ἀριστοίων ἕτερ;* Menæceus apud Eurip. Phœniss. *Ποῖ δῆτα φεύγω; τίνα πόλιν; τίνα ξένον;* Polymestor apud eundem in Hecub. *Πῆ σφῶ; κἀμῶς, πῆ βῆ;* Videatur longus Senecæ locus de Medea, ab illis verbis, 'At quo remittis?' &c. *Cerda*.

672 *Quid manus illa virum*] Syllepsis per genus: nam a manu, id est, multitudo, ergo a feminino ad masculinum dicendo *manus* transitum fecit. Ergo figuratum et per genus et per numerum. Est autem mira defectio, id est, quid dicent? *Servius*.

Qui me meaque arma secuti] Par dolor Menelai apud Hom. Iliad. xvii. ubi veretur, ne quis Græcorum irascatur sibi, videlicet, *εἰ μὲν κε λίπῃς Πάτροκλον, ὃς κείται ἐμῆς ἵναι ἐνθάδε τιμῆς*. Hæc eadem ratio reddita est a Pub. Crasso filio Marci Crassi, qui Publius, cum moneretur ut fugeret a bello, respondit, ait Plutarch. *οὐδένα δεινὸν οὕτως ἔσσεσθαι θάνατον ὃν φοβηθεῖς Πόπλιος ἀπολείψει τοὺς ἀπολλυμένους δι' αὐτόν*. *Cerda*.

673 *Quosce, nefas*] Asper *quosce* legit, et adnotavit *ne* pro *ve*, quasi expletiva particula. *Servius*.

Infanda in morte reliqui] Vetustiora pleraque exemplaria, *infanda morte* legunt, absque *in* præpositione: quam elocutionis figuram sæpissime apud Virgilium inveneris. *Pierius*.

674 *Palantis video*] Intelligimus eum non longe a terris fuisse. Nam quod ait supra, 'Medio fert æquore;' ut diximus, *ad medium* accipiendum est. Aut quia *medium* dicitur omne quod est inter finem et initium: ut, 'Interea medium Æneas jam classe tenebat.' *Servius*.

Gemitumque cadentum accipio] Hinc apparet de Ænea dictum, 'Obvia multa virum demittit corpora morti.' *Idem*.

675 *Accipio*] Vetustissimum est *ad-*
cipio scribere. Sed, uti superius di-
ctum, primum omnium Lucilius *c* in
hoc verbo geminavit, teste Velio
Longo. *Pierius*.

Quæ jam satis ima dehiscat Terra]
In Romano codice *dehiscet* futuro
tempore legitur. Sed *dehiscat* figura-
tius et elegantius. *Idem*.

Ima Terra] Dolet sibi etiam infelici-
um vota sublata: nam in mari constitutus
optares sibi hiatum non potest terræ.
Imam autem *terram* prudenter dixit,
quæ sustinet et continet maria. *Serv.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra mi-
hi] Solentissima imprecatio. Hector
ita Paridi Iliad. vi. *ὅς κέν οἱ αἰδοῖ γαῖα*
χάνοι. Diomedes sibi l. viii. *τότε μοι*
χάνοι εὐρεῖα χθών. Nec solum hoc
verbo auctores, sed aliis: ut cum
Adrastus apud Eurip. Suppl. *κατὰ με*
πῶον γὰς ἔλοι. Calab. l. i. per *κεῖθω*:
ὥς εἴ με χυτῆ κατὰ γαῖα κεκεῖθαι. Xe-
noph. l. vii. de expedit. Cyri com-
muniore verbo: *εὐχόμεαι μυρίας ἐμέγε*
κατὰ τῆς γῆς ὀργυῖαι γενέσθαι. Qui-
dam apud Stat. Theb. v. 'quam me
prius ima sub umbras Mergat humus.'
Cerda.

676 *Vos o potius*] In Mediceo le-
gere est 'terra mihi o vos, o potius:'
adverbio exclamationis repetito.
Pierius.

Miserescite, venti] Pro petentis qua-
litate: nonnunquam etiam mors vide-
tur esse miseratio, ut hoc loco. Item
supra, 'Figite me, si qua est pietas.'
Miserescite autem quis ante hunc?
ab eo, quod est *miseresco* et *miseresci-*
mus. *Servius*.

Miserescite, venti] Vult ab his rapi
in saxa, in rupes, et mergi syrtibus,
&c. Itaque fortasse lustratus Poëtæ
locus Hom. Iliad. vi. ubi ita complo-
rabunda Hecuba: *ὦς μ' ὄφελ' ἡματι*
τῷ ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ Ὀχρεσθαι
προφύρουσα κακῇ ἀνέμοιο βύελλα εἰς ὄρος,
ἢ εἰς κύμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, *Ἐν-*
θα με κύμα ἀπέρσσει. Itaque quod Græ-
cus *εἰς ὄρος*, Latinus *in saxa*, *in rupes*;

quod ille *εἰς κύμα θαλάσσης*, hic 'sæ-
visque vadis immitte syrtes.' Sed
cum dicat 'miserescite, venti,' huc
pertinet illud veteris Poëtæ apud
Tullium Tuscul. v. 'Te, Apollo sanc-
te, fer opem, teque, omnipotens Nep-
tune, invoco, vosque adeo, venti.'
Tale et illud Æneid. v. 'ventosque
in vota vocavit.' *Cerda*.

677 *Turnus adoro*] Id est, juxta ve-
teres, qui *adorare* adloqui dicebant;
nam ideo et *adoria* laus bellica, quod
omnes cum congratulatione adloque-
bantur eum, qui in bello fortiter fe-
cit. Alii *adoro* pro *oro*, ut *ad* vacet,
et sit metri causa additum. *Servius*.

Adoro] Dixi supra *adorare* esse pro-
prie contingere. Fortasse melior
mens alia, ut *adorare* sit manum ad
os admovere, eamque osculari: ita
enim cultus exhibebatur. Ducunt
me in hanc mentem Plinius et Apu-
leius. Prior ait: 'in adorando dexte-
ram ad osculum referimus.' Poster.
Apolog. i. 'Nulli Deo ad hoc ævi
supplicavit, nullum templum fre-
quentavit; si fanum aliquod præter-
eat, nefas habet adorandi gratia
manum labris admovere.' Hinc jam
viri eruditi explicuere locum Iobi c.
31. et alium 3 Reg. c. 19. et unus
Pithæus locum Salomonis, qui de ac-
cipiente eleemosynam ait, *osculatur*
manus auctoris suas, non *auctori*: quam
lectionem interpres reddidit: *oscula-*
tur manus dantis, quia ipse legit *auctori*
cum potuisset *suas*, quia legi posset
auctori, juxta morem, quem aperui.
Et quidem locus Iobi aperte pro Pi-
thæo. Ex his de adoratione capio
Minutii locum hunc: 'Cæcilius, si-
mulacro Serapidis denotato, ut vul-
gus superstitiosus solet, manum ori
admovens, osculum labiis pressit.'
Admoneo, qui velit in Virg. capere
per verbum *adoro*, loquor, aut precor,
posse; ut dicat: Loquor ad vos, pre-
corque, o venti, ferre ratem, &c.
Festus: 'adorare apud antiquos sig-
nificabat agere, unde oratores.' O-

vid. Fast. iv. 'Hetruscas Turnus adorat opes,' id est, precatur confugitque ad opes Hetruscorum. Ita et Apul. As. 3. 'Accusator quidam senior exsurgit, et populum sic adorat.'

Cerda.

Adoro] Pro oro: metri caussa, ut ait Servius. Propert. i. 4. 'maneas sic semper adoro.' Juvenal. 'et pugnis concisus adorat.' Ita *adesse* pro *esse* dixerunt: item *adstare* pro *stare*: *accredere* pro *credere*. Taubm.

678 *Syrtes]* Ubi arenosa sunt litora *syrtes* vocantur. Ergo immittite me ad sæva vada syrtium: aut ad arenosa loca, aut revera ad *syrtes*, id est, ad mundi extrema, quo me nec fama comitetur, id est, ubi me nemo sciat desertorem esse. *Serrius*.

679 *Quo neque me Rutuli, &c.]* Optat esse, ubi agnoscat a nemine. Tale illud Tibull. iv. cl. ult. 'Qua nulla humano sit via trita pede.' Et Propert. Elcg. i. 1. 'Ferte per extremas gentes, et ferite per undas, Qua non ulla meum femina norit iter.'

Cerda.

681 *Mucrone Induat]* Aut καταχρηστικῶς dixit *induat*, pro *feriat*: aut Hypallage est, pro *mucronem* suo *induat corpore*. Si enim *induere*, est vestire; non *mucrone* corpus induitur, sed induitur mucro corpore, id est, tegitur et vestitur. *Serrius*.

An sese mucrone Induat] Multa Servius super hac elocutione, qui *mucrone* ablativo casu legit. Sed enim Romanus codex, *mucroni* in acquirendi ponit casu: quasi dicat, Det se in mucronem. Magis tamen placet Hypallage, quum in aliis plerisque *mucrone* legatur. In Prisciani tamen codicibus, *mucronem* accusativo casu legitur, ejusmodi constructionis aliis etiam exemplis positis: ait enim, 'Coronatur illam rem, et illa re: quo modo etiam Induit.' Hor. 'Magna coronari contemnat Olympia.' Virgilius, 'Induit albos cum vitta crines.' Et, 'An sese mucronem ob

tantum dedecus amens Induat.' Apud Cæsarem tamen cum ablativo casu dictum invenies. Ut in bello Veneto: 'Acutissimis stipitibus induebantur.' *Pierius*.

An sese mucrone Induat] Deliberatio hæc proficiscitur vel a summo dolore. Abscantis apud Stat. Silv. l. v. 'Ut juvenis magno flammatus pectora luctu, Nunc implet sævo viduos clamore Penates, Nunc ferrum laxare cupit.' Vel a gloriæ aviditate, quam se sperabat consequi ex voluntaria morte. Lucan. lib. iv. 'Par animi laus est, et quos speraveris annos Spernere, et extremæ momentum abrumperæ lucis.' Nihil enim veteres illi gloriosius existimarunt, quam se interficere ad fugiendam omnem contumeliam. Hujus opinionis magnus patronus Seneca est. Vel tertio demum in hanc desperationem adductus est ex repentina rei mutatione. Vere enim dixit Thucyd. 'Frangi hominum feroces spiritus re illa, quæ repente accidit, et præter expectationem, ac longe aliter quam erat opinio.' Græca si quæras, sunt: δουλοὶ δὲ τὸ φρόνημα τὸ αἰφύδιον καὶ ἀπροσδόκητον, καὶ τῷ πλείστῳ παραλόγῳ συμβαίνον. *Cerda*.

An sese mucrone Induat] Alii dicerent, ait Scal. iv. 16. Se in mucronem induat: aut, Mucronem suo pectore induat: ἐνδύειν. Cæsar de B. Gall. l. vii. 'Se ipsi acutissimis vallis induebant.' Priscian. l. 'An sese in mucronem ob t.' quod Cic. ita locutus sit Verr. ii. 'Vide in quot laqueos se induerit.' Sic et Plautus Cas. act. i. 1. 'tu te in laqueum induas.' Dicendi genus inde natum, quod, quæ inhærent corpori, e vestimento videntur: ut notat Turneb. xxix. 24. *Taubmann*.

682 *Crudum]* Crudelem, cruentum. *Serrius*.

Exigat] Aviditas mori cupientis ostenditur. *Idem*.

Crudum per costas exigat ensē] In

Romano codice *durum* legas, quod forte non displiceat: in aliquot aliis 'crudum per costas dirigit.' Sed *exigat* omnino receptius. *Pierius*.

684 *Se reddat in arma*] Id est, armis. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

685 *Ter conatus, &c.*] Sic et supra: 'Bis conatus erat casus effingere in auro, Bis patriæ cecidere manus.' *Germanus*.

Ter conatus, &c.] Hom. Il. v. *Τρις μὲν ἔπειτ' ἐπύρουσε κατακτάμεναι μνησίων, Τρις δὲ οἱ ἐστυφέλιξε φαινήν ἑσπιδ' Ἀπόλλων.* Apollon. Arg. l. iii. *Τρις μὲν ἐπεφύθη, τρις δ' ἔσχετο.* Sed si veram imitationem Virgiliani loci quaeris, ea est Iliad. viii. ubi Diomedes furens ab Jove continetur, ut Turnus ab Junone. Versus sunt: *Τρις μὲν μερμήριξε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν, Τρις δ' ἔρ' ἀπ' Ἰδαίων ὀρέων κτύπε μνηστῆρα Ζεύς.* Ab his etiam locis Ovid. Met. xi. 'quater impetus illi In medios fuit ire rogos, quater inde repulsus Concita membra fugæ mandat.' *Cerda*.

Utramque ciarum] Et gladio se transfigere, et ad litus natare. *Taubmann*.

686 *Animi miserata*] Pro 'animo miserata.' Nam figurate locutus est, sicut, 'O præstans animi juvenis,' pro animo: et 'præstans illius rei,' id est, illa re. *Servius*.

Animo miserata] Variant exemplaria, dum quædam animo quædam animi legunt. In quibusdam ultima syllaba vitiata subditiciaque. Sed enim Arusianus Messus in exemplis Virgilianarum elocutionum animi genitivo casu agnoscit una cum Servio, quæ lectio est codicis Medicei. *Pierius*.

688 *Danni defertur ad urbem*] Ex voto Junonis, quæ supra, 'quin et pugnae subducere Turnum, Et Danno possem incolumem servare parenti.' *Cerda*.

Ad urbem] Ardeam: et ideo sic longe, ne ex propinquo statim rediret: et ut eum affectus retineret parentis. *Servius*.

689 *At Jovis interea monitis*] Novimus sacrilegum esse Mezentium; novimus quoque Jovem etiam exhortatum esse alios Deos ut a bello desisterent, et dixisse, 'Rex Jupiter omnibus idem:' quomodo ergo procedit, 'At Jovis interea monitis?' Dicimus primo Jovem justitiæ favere, non partibus: quod si est, jure Mezentium in Turni locum facit venire; ut justum prælium inveniat, ne una pars penitus sit a ducibus destituta. Quod autem dicitur, sacrilegum Jupiter admonere non debuit: non admonet ut vincat, sed ut possit perire. Illud etiam frustra quaeritur quemadmodum numini sacrilegus obedire potuerit, cum Mezentium non aperte Jupiter moneat, sed injiciat tale desiderium. Unde est, 'Diine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?' *Servius*.

Monitis] Hic dativus venit ab eo quod est hæc monita, nam et *hos monitus* dicimus. Unde Persius, 'Hos pueris monitus patres infundere lippos.' Sed a quarta declinatione, nec singulari dativo utimur, nec plurali: nam unum nomen est de his, quæ licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter auctoritatem non utimur: ut *Lauri, lauribus*, cum et *hujus laurus* et *ab hac lauro* dicamus. *Servius*.

At Jovis interea, &c.] Quæ hic Serv. de sacrilegio vana sunt: vere incitatus est a Jove etiamsi malus, ad eum modum, quo Iliad. iv. Pallas Jovis præcepto excitat in Græcos filium Lycaonis etiam contra fœdera, ut hoc statim bellum accenderetur. Inde Hom. *τῷ φρένας ἄφρονι πείθειν*. Ut ergo hoc Pallas, cur non et Jupiter ad bellum concitet furem hominem? Ceterum ad exemplum Virg. inducentis ad reparandam aciem Mezentium, Statius Capaneum lib. x. 'Turbidus interea ruptis venientia portis Agmina belligeri Capaneus a-

git æquore campi.' *Cerda*.

691 *Concurrunt Tyrrhenæ acies*] Quæ specialiter odio Mezentii in bellum ruebant. *Servius*.

Atque omnihus unū] Non dissimile illud Livii l. xxvj. de Navio et ejus virtute: 'Postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum fragulæ conjectæ, it prope tota in unum acies versa. Sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.' Similia de Mezentio Virg. nam statim illum cum rupe comparat. *Cerda*.

Omnibus unū] Nam odio Mezentii specialiter in bellum ruebant Tyrrheni sive Etrusci. *Taubmann*.

692 *Uni odiisque*] Bene repetitur *uni*, ut ostendat conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere. *Servius*.

693 *Ille, velut*] Scal. v. 3. *Taubm*.

Prodit in æquor] Extenditur: hinc Juvenalis, 'Quod pelago occurrunt medio, longoque relinquunt Italiam.' *Servius*.

694 *Obvia ventorum, &c.*] Hanc rupis contemnentis omnes impetus immobilitatem ita representat Homer. Iliad. xv. "Ὅς (πῶν) τε καὶ ἰφθίμων ποταμῶν ἀλεγείνᾳ βέεθρα ἴσχει, ἕφαρ δέ τε πᾶσι ῥόον πεδίονδε τίθῃσι Πλάζων, οὐδέ τέ μιν σθένει ῥηγνῦσι βέοντες. *Nazianz*. Orat. 28. de marinis rupibus ait, κύμασι βάλλεσθαι. *Cerda*.

Ponto] Contra pelagus: nam dativus est. *Servius*.

695 *Vim cunctam*] Id est, violentiam, impetum. *Idem*.

Cælique marisque] Sicut Mezentius odiorum et telorum totius exercitus. *Id.*

696 *Inmota manens*] *Manens* participii vox in Romano codice est, et in Mediceo, et in quibusdam aliis. In Oblongo *manet* verbum. *Pierius*.

697 *Fugacem*] Modo velocem, vel fugientem. *Servius*.

698 *Latagum Occupat os*] Pro 'Latagi os occupat:' et est Græca figura in Homero frequens: ut si dicas *ἐκ-*

ρουσεν Ἀχιλλέα τὸν πόδα, id est, *Achillem percussit pedem*, pro *percussit Achillis pedem*. *Idem*.

Saxo, atque ingenti fragmine montis] Unum dicit per duo, ut non hinc longe observabam. Itaque sententia est, ferit Latagum saxo fracto ab monte. *Cerda*.

699 *Occupat os*] Bene notat *Serv.* dici hoc Græca figura. Tale illud Il. iv. ὅπότε κέν μιν γυῖα λάβῃ κάματος: si quando ipsum membra occuparet defatigatio. Ibidem: τὸν δ' ἔβαλε πρῶτος κόρυθος φάλον ἰπποδασείης: *Hinc percussit primus galeæ conum equisetæ*: ubi τὸν et φάλον non concordant: sed percussit τὸν, id est, hostem. Iterum: νῦν βάλε στῆθος: ipsum, id est, hominem, percussit pectus: et Il. xviii. σέβας δέ σε θυμὸν ἱέσθω: tangat reverentia animum tuum: ad verbum, 'tangat reverentia te animum.' Demum huc pertinet tritum illud Hom. τὸν δὲ σκότος ὕσ' ἐκάλυψεν. Sed in his omnibus subaudienda est præpositio κατὰ, ut dicat, κατὰ πόδα, γυῖα, στῆθος, θυμὸν, ὕσσε. Ita in Virg. syntaxis est, 'occupat faciem ad os,' id est, ea parte faciem occupat, qua est os. *Idem*.

Poplite Palmum] Ea parte qua plurimum poterat. *Servius*.

Poplite] Ita l. ix. 'et succiso poplite Gigen excipit.' Apud Hom. Il. xiii. quispiam κατ' ἰγνύην βεβολημένος ὄξεί χαλκῷ. *Cerda*.

700 *Segnem sinii*] Qui vulneratus nihil jam efficere possit. *Servius*.

701 *Donat habere*] Græca figura: ut, 'Argenti magnum dat ferre talentum.' *Idem*.

702 *Nec non Eupatem Phrygium, Paridisque Minanta, &c.* *Occubat: ignarum Laurens habet, &c.*] In his versibus illud observavi: in Romano codice, *Mimanta* per *m* secunda syllaba scribi, non per *n*, ut in vulgatis plebisque codicibus habetur. Inde *Theano* per vocalem quartam, non per primam. Græce enim Θεανώ. Si

quis vero quæsierit quid sibi velit structura illa duriuscula, 'urbe paterna Occubat: ignarum Laurens habet ora Mimanta;' sciat is ignarum ab Aulo Gellio legi passivo significato, quem ipsum hunc Virgilianum locum et Plauti et Sallustii auctoritate subfulsit, dum nonnulla recenset nomina, quæ in dextrum lævumque latus vestigia torquent. Quoniam vero in vetustis aliquot codicibus, et *occubat*, et *ignarum*, utramque dictionem subditiciam, priore abrasa lectione perspicias, nonnulli qui et ingenio et eruditione valent, codicum characteribus observatis, suspicati sunt *ignarum* adulterinam esse dictionem, et ex duabus unam effectam. Ac si legeretur, 'urbe paterna Occubat hic. carum Laurens habet ora Mimanta:' et sententiam candidiorem futuram et elocutionem elegantem. *Hic*, quippe *Paria*, de quo dictum occubuisse, Servius etiam agnoscit, *carum* vero *Mimanta* ipsi *Paridi*, cui et æqualis et comes fuerat. Sed enim non ego hæc ita asseruerim, ut contra A. Gellii auctoritatem stare velim: qui præsertim apud Ovidium eandem hujus nominis formam observaverim *Metam. vii.* 'Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.' Quod minus advertebant interpretes *ignota* ibi legendum putavere. Sed enim quo minus omnia possimus assequi, id etiam facit, quod multa toto opere relictæ sunt imperfectæ, vel ipso Virgilii de se testimonio. Quare non ego quicquam succensuerim cuiquam, qui nonnulla conniventibus oculis præterierit. Ut ea quoque tam multa, quæ in subsequenti comparatione perquiruntur: 'ac velut ille canum:' ubi unum ex duodecim locis obscuris esse Grammatici volunt. *Pierius.*

703 *Una quem nocte]* Sapit hic locus illum Homer. *Il. xviii.* ubi de Polydamante filio Panthus, *Ἐκτοπι*

δ' ἦεν ἑταῖρος, ἧ δ' ἐν νυκτὶ γένοντο. *Cerda.*

Una nocte] Græci *μουνονυχὶ* et *αὐτονυχὶ*. *Germanus.*

Theano] Mater Minantis. *Servius.*

Theano] Dicitur quædam *Theano* ab Hom. *Il. vi.* esse uxor Antenoris, ut etiam ab Triphyodoro. Aliarum, quibus id nominis, mentio in aliis Poëtis. Itaque nihil frequentius, quam nomen unum per alios vagari. Quæ ratio facilis expediendis multis Poëtarum locis, in quibus apparet dissidium. *Cerda.*

705 *Cisseis]* Hecuba filia Cissei, secundum Euripidem in Hecuba, *Πολύδωπος* 'Ἐκδῆς παῖς γυνὸς τῆς Κισσέως. Nam secundum alios Dymantis est. Quod autem ait, 'Face prægnans,' hæc ratio est: quia antequam pareret, faculam se peperisse vidit in somnis. *Servius.*

Cesseis regina] Sensus est: Theano Mimantem peperit ea ipsa nocte, qua soror ipsius Hecuba Cissei *F.* Paridem: quæ quidem paulo ante facem se parere in somnis viderat. Ita Helena ad Parid. apud Ovid. 'Fax quoque me terret, quam se peperisse cruentam Ante diem partus est tua visa parens.' Porro annotat J. Hartungus, hoc exemplum Genethliacorum disciplinam impugnare: et simile esse in *Il. xviii.* *Taubmann.*

Parim creat] Plus est, quam si diceret, face prægnans genuit Parin. *Servius.*

Urbe paterna Occubat] Subaudis, *Paris.* Quod ut non diceret, metri est necessitate compulsus. Nam deest *qui*, ut sit 'qui urbe paterna.' *Idem.*

706 *Ignarum Laurens habet ora Mimanta]* Scilicet casus sui: vera tamen lectio est *Ignarum*, id est, ignoratum, qui nesciretur: et est supina significatio, sicut in quarto, 'Liquitque volatile ferrum Nescius,' pro 'qui nesciebatur.' Alii Hypallagen volunt

esse, ut 'Mimas in Laurenti ora ignota jacet.' *Idem.*

Ignarum] Passive capias, id est, *ignotum*. Quare Mimas ignoratus? An quia sine elogio sepulturæ, et monumenti titulo? fortasse. An quia ita deformatus a Mezentio icta facie, ut non posset miser agnosci? fortasse hoc quoque. Ad hunc modum Valer. Arg. iv. de his qui interfecti ab Amyco: 'capitum mœstissimus ordo. Respicias, quibus adverso sub vulnere nulla Jam facies, nec nomen erat.' Ubi enim facies alicujus non agnoscitur, neque quis sit agnoscitur. Sic de Priamo 'sine nomine corpus,' quia avulsum caput. *Cerda.*

Ignarum] Id est, ignotum, qui nesciretur. Sallustius: 'More humanæ cupidinis ignara visundi.' Ita et *nescius* passive usurpatur a Plauto Rud. 1. 5. 'Quæ in locis nesciis nescia spe sumus.' Vide Agell. ix. 12. *Taubmann.*

Laurens habet ora Mimanta] Conquestio frequentissima in Poëtis. Erat enim tristissimum occumbere longe a patria. Inde itaque quæsitus dolor a Poëta, quod cum Paris in patria occubuisset, non idem beneficium contigisset Mimanti, cum æquales in aliis essent. *Cerda.*

Minanta] *Mimanta* legendum, a *Mimante* Thraciæ monte. *Hart.*

707 *Ac velut ille*] Antiqui ille vel magnitudini vel nobilitati adsignabant: ut, 'multum ille et terris:' et, 'Pænorum qualis in arvis Saucius ille gravi.' *Servius.*

Ac velut ille] Tò ille, ornatus tantum gratia adjectum, docet Gul. Canterus, Nov. Lect. iii. 26. ita *Æn.* ix. 809. *Taubmann.*

708 *Actus*] Coactus in retia. *Serv.*

Actus aper] Hoc in sua comparatione expressit Sil. 1. 1. 'Fulmineus cum Spartanis latratibus actus Cum silvam occursu venantium perdidit,' &c. *Cerda.*

Multos Vesulus, &c.] Expēdit Scal. magnum fuisse aprum, quia *multos annos*. Non putant Poëtæ alii Lectori satisfacere, nisi clare rem dicant: ut cum Claud. Stil. iii. 'et si quis defensus arundine Rheni Vastus aper nimio dentes curvaverat ævo.' Sic *ὄρεστέρου λέοντος* Eurip. in Bacch. *Idem.*

709 *Defendit*] Textit: ut, 'Hic mihi dum teneras defendo a frigore myrtos.' *Vesulus* autem mons Liguriæ est juxta Alpes. Liguria autem cohæret Tusciciæ, de qua fuerat *Mezentius*: unde est satis congrua comparatio. Sane de hoc Vesulo quidam duo flumina, Rhodanum et Padum, nasci dicunt; quorum unus, id est, Rhodanus, in Tyrrhenum mare, alter, id est, Padus, in Adriaticum fluit. *Servius.*

Multosque] Pro *multosque*: non enim vicina est palus Laurentia monti Vesulo, ut possit unus idemque aper intelligi. Sane *Laurentia* pro *Laurens*, nam hæc est vera et recta derivatio. *Idem.*

710 *Pastus*] Pro *pastum*: nam supra ait, *quem*. Ergo Antiptosis est. *Idem.*

711 *Inhorruit armos*] Id est, armis inhorruit. Aut certe in armos horruit, per quod erectas setas accipimus. *Idem.*

Inhorruit armos] In armos horruit, et erexit setas. Porro hanc Comp. committit Scaliger v. 3. cum Hom. Iliad. xi. et xii. quem vide. *Taub.*

712 *Irasci*] Deest est. *Servius.*

713 *Tutis clamoribus*] Præter periculum: id est, ipsi tuti. *Idem.*

Clamoribus instant] Pythius apud Germ. Valentem, item H. Stephanus in Schediasmate Virgil. et, qui instar omnium mihi est, Jos. Scaliger, Prolegom. in Manilium emendatæ Editionis, huic versui continue jungunt illos duos: *Ille autem imp.* et, *Dentibus infrendens, &c.* quod feræ magis,

quam Mezentio, iudicio omnium sanctorum, conveniant. Ita Lucan. l. vi. 'Sic Libycus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squalenti missile tergo Frangit, et hærentes mota cute discutit hastas.' Taubmann.

714 *Justæ iræ*] Quasi quibus odium est propter mortua corpora: ut, 'Mortua quinetiam jungebat corpora vivis, Componens manibusque manus.' Servius.

716 *Vasto clamore*] In Oblongo codice, *vasto*: sed plus est *vasto*. Pierius.

717 *Cunctatur*] Se per omnes partes disponit. Servius.

718 *Dentibus infrendens*] Est hæc nota irarum. De apris iisdem Hom. II. xii. *κόμπος ὀδόντων*, *dentium stridor*: quod l. xiiii. repetit. De fera quapiam maris Val. Arg. l. ii. 'Fulmineus quatit ora fragor.' Cyrill. Alexandrinus Comment. in Amos num. 30. inter reliquas notas iræ, quibus impius debacchatur adversum justos, *τῶν ἁγίων κεφαλῇς ἐπιτρίξων τοὺς ὀδόντας*: et Commentar. in Mich. num. 68. *οἱ καὶ ὀδόντας αὐτῇ δισεβῶς ἐπιτρίξοντες, καὶ ὀργὰς ἐπιθήγοντες, καὶ τῶν εἰδὸς συσιπῶντες ἐπιβουλῆς*. De irato Achill. Hom. II. xix. *τοῦ καὶ ὀδόντων μὲν καναχὴ πέλε*. Hanc dentium notam intelligit Tertull. Apolog. verbis illis *infrendite, inspumate*. Ad hanc fortasse notam allusum a Martiali xiii. 2. ubi loquens de invidio, quod vitium cognatum iræ, 'quid dentem dente juvabit rodere?' quippe invidi strepunt. Itaque aliud agens hunc allusit. De irato serpente Opiian. Cyn. ii. *ὀδόντας πεφρικῶτας*: et, *ἐκπορτεῖ γένειον*. Cerda.

Tergo] Scuto: ut, 'Et venit adversi in tergum Sulmonis.' Servius.

719 *Corithi de finibus*] *Corithus* est et civitas Tusciæ, et mons, et rex, pater Dardani. Unde nunc ad quosvis potest referri 'de finibus Corithi.' Idem.

Corythi de finibus] De hac civitate vid. supra Æn. iii. 170. *Emmenes*.

720 *Grajus homo*] Oriundo quidem Græcus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. Servius.

Grujus homo] Suffecisset *Grajus* absque τῷ *homo*: verum locutio nunc est integra; in omni enim adjectivo masculino absolute posito deest *homo*. Vid. Sanct. Minerv. l. iv. p. 306. et seqq. *Emmenes*.

721 *Niscentem*] Perturbantem. Servius.

Hunc ubi miscentem, &c.] Putat Ursin. simile esse illud II. v. *τὸν Ἰδεν Αἰνέας ἀλαπδύοντα στίχας ἀνδρῶν*: *Hunc autem vidit Æneas decaslantem ordines virorum*. De Ulysse Iliad. iv. *προμάχοισι μγέντρα*: *propugnatoribus mistum*. et de Achille xviii. *οὐδ' ἐς Ἀχαιοὺς μίσγεται*: *neque Græcis miscbatur, videlicet ad pugnandum*. Noster Ge. ii. 'horrida miscent prælia:' et Liv. l. ii. 'miscere certamina.' Cerda.

722 *Purpureum pennis*] Galeam significat purpureas cristas habentem: aut certe *purpureum pennis*, pulchrum, bene galeatum: ut, 'Purpurei cristis juvenes,' id est, pulchri. Servius.

Purpureum pennis] Hypallage, nam non ipse purpureus, sed cristæ. Consule, quæ l. ix. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Tu hic colorem nota, qui placuit amanti juveni in gratiam sponsæ: hic enim color amantium est. Huc pertinet nobilis illa inventio purpuræ apud Pollucem, quem colorem Hercules puellæ suæ attulit loco egregii muneris. Cœnone apud Ovid. in Epist. 'Dum moror in summa fuisit mihi purpura prora: Pertimui, cultus non erat ille tuus.' Nam scilicet erat Helenæ, in cuius gratiæ testificationem purpurea vela Paris appendit, quibus visis, intellexit Cœnone Paridem jam amore captum. Hoc colore voluit Antonium demereri Cleopatra. Inquit enim Plutarch. *τῶν μὲν ἱστίων ἀλουργῶν ἐκπεπτασμέ-*

των. Athen. l. xiii. πορφύραν ἐνιβάλλον de re Anacreontis impense amantis. Idem Anacreon dormire se aiebat ἀλιπορφύροις τάπησι. *Cerda*.

Pacta conjugis] Hic ordo est: conciliata primo, dein conventa, dein pacta, dein sponsa. *Servius*.

723 *Impastus*, &c.] Scal. v. 3. hæc cum Homericis Iliad. iii. 23. comparans, Ecce, *inquit*, quomodo dixit πειρώδων, *Impastus*: in utroque verbo moles est. Cæterum ornamenta sunt maxima: 'fugacem capream:' et, 'cervum in cornua surgentem:' κεράδων et πειρώδων. *Vesana fames*: amantes enim famelici fiunt etiam homines, atque efferantur. Unde Lucanus, 'nescit plebs jejuna timere.' Notabis etiam verbum, *suadet*: factum est: non dixit, *cogit*. Superavit hisce: superavit illis, 'Gaudet hians immane:' et, 'comas arrexit.' Illud autem, μάλα γὰρ ἐσθλεί, impensius, hæret *Visceribus super accumbens*. In cavea enim hoc vidimus: quanto magis urgebatur pertica, tanto acrius premebat vitulum. Nonne est generosior oratio, quam μάλα κατεσθλεί? Epiphonema pulcherrimum. Sic enim lavat os sanguine, ut diu post lambat. *Taubmann*.

724 *Vesana fames*] Alibi, 'Et male-suada fames.' *Servius*.

Vesana fames] Præclare, nam fames in rabiem agit. Dicebam de hoc malo libro nono, ubi etiam fames *vesana* dicitur. Hic profero Oppian. Hal. iii. 'Ὡς οὐδὲν λιμοῖο κακώτερον, οὐδὲ βαρύνει γαστέρος, ἢ κρατεῖ μὲν ἐν ἀσθράποισιν ἀνηρῆς. Græcus κρατεῖ, quod Virg. *suadet*. Addit, quod imprimis ad rem Virg. de eadem fame, πολλοὺς δὲ παρασφύλασσι νόμιον εἰς ἑτήν ὄρεσκε, καὶ ἀσχεῖν ἐγκατέθηκε. Itaque, quod Virgilius *vesaniam*, ille 'turbationem mentis.' Statius libro sexto Thebaidos de famelico leone *rabiem* dixit. *Cerda*.

Fugacem] Velocem. *Servius*.

725 *Surgentem in cornua*] Id est,

crescentem, cornibus eminentem. *Id*.

Surgentem in cornua certum] Id est, capite arduo, Scal. iv. 16. cornibus eminentem, *Servius*. Ita Ovid. Met. x. 'aut celsum in cornua cervum,' annotante Turneb. i. 23. Gr. ἐλαφὸς ἀλιόκερος. *Taubmann*.

726 *Gaudet*] Ita de leone Oppian. Cyn. iv. cum videt prædam κεχαρτομένοσ ἦτορ, *exhilaratus corde*: et Homer. ἐχάρη de eodem. *Cerda*.

Hians immane] Anacreon ait dedisse naturam leonibus χάσμι' ὀδόντων, *hiatum dentium*. Idem.

Comasque arrexit] Naturale enim est, ut irati leones erigant jubas. *Servius*.

Comasque arrexit] In aliquot antiquis, *Comas adrexit*, absque particula copulativa. Sed ea apposita magis implet. *Pierius*.

727 *Visceribus super accumbens*, &c.] Exemplaria quædam pervetusta legunt *super incumbens*. In Romano lavat: in reliquis lavit: quod secutus est Balbus, 'Lavitur patrios ubi victor ad amnes.' Lavo enim lavas, et lavo lavis, Probus et alii literati agnoscunt. *Pierius*.

Visceribus super] Græcanicum: ita scilicet, πλευρῆς ἔκρο, ἐκείνων μέτα, ἀνδρὸς πέρι, et millena. *Cerda*.

Lavit] Ab eo, quod est lavo lavis: nam hoc verbum et primæ est conjugationis, et tertiæ: a qua nunc ait lavit. Item Horatius, 'Lavit amne crines:' item alibi, 'Neque dulci mala vino lavere.' Ergo *lavitum*, et *lavit*, sicut Plantus in Pseudolo, 'Easque lachrymis lavis,' id est, humectas. *Servius*.

Lavit improba teter Ora cruor] Pro lavat, ut Nonius c. 10. v. lavit. Ponitur autem pro polluere, teste eodem c. 6. *Improba vero ora*, pro, *insatiabilis*: ut Ge. i. 119. 'improbus anser,' (ubi vid. quæ dicta,) vel *sæva*, ut Nonius c. 4. *Emmeness*.

730 *Calcibus*] Dixi supra ad illud, 'Cædit semianimis Rutulorum calci-

bus arva.' *Cerda.*

Calcibus lundit humum] Πάθος a modo: de quo Macrob. iv. 4. Hom. λαυρίων ποσὶ γαίαν. *Taubmann.*

731 *Infracta*] Aut nimium fracta, aut re vera infracta. *Servius.*

732 *Oroden*] Istum Oroden, virum fortem, intelligimus in fugam necessitate esse conversum. Nam ipse paulo post dicturus est ad hortandos socios, 'Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.' *Idem.*

Fugientem haud est dignatus Oroden sternere] Mezentius haud se dignum est arbitratus Oroden sternere fugientem, nec ei a tergo non videnti vulnus dare; hoc enim appellat 'cæcum vulnus.' Quæ enim esset ista gloria, fugientem et aversum ferire? *Donatus.*

Fugientem haud est dignatus Oroden, &c.] Illum esse imbellem satis, qui contentus est aspicere hostium νῶτον, nec se dare in eorum conspectum, Plutarch. in Mario ait. Pertinet apprime ad rem Virg. locus Hom. Iliad. xiv. ubi Idomeneus laudat Merionem, quod hostem nunquam percuteret ἐν αὐχέν', οὐδὲ ἐν νότῳ' sed semper ἢ στέρνων, ἢ νηδύος ἀντιδάσει, ad inferendum vulnus. Rhesus apud Eurip. ait, Οὐδέ τις ἀνὴρ εὐνυχος ἀξιοῖ λάθρα κτείνειν τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' ἰὼν κατὰ στόμα. De Theseo Stat. Theb. xii. 'tædet fugientibus uti Thesea, nec facilem dignatur dextra cruorem.' *Cerd.*

733 *Nec jacta cæcum*] Unum sensum et duos extulit. *Cæcum vulnus* autem, quod averso infigitur. *Servius.*

Cæcum vulnus] Duo dicit: neque fugientem voluit interficere, neque cum hasta. De fugiente jam superiore Nota, de hasta in hac. Est *cæcum vulnus*, quod fit cum hasta, aut sagitta, aut etiam gladio, si illo punctum ferias. Contra si cæsim ferias aliquem, ut solet fieri frequenter cum gladio, vulnus hoc non est cæcum, imo patens, et latum. Ratio est, quia primum illud vulnus latet in imis visceribus, neque ap-

paret, sagitta scilicet aut hasta penetrante, ad eum modum, quo libro quarto, 'et cæco carpitur igni.' Sed profero Euripidem, cujus longe elegantissimo loco maxime invitor ad meam explicationem. In Hercul. Fur. Lycus dixerat, ignavissimum fuisse Herculem, quia nunquam cominus cum gladio pugnasset, sed semper eminus cum arcu et sagittis. Defendit Herculem Amphitryo, ac dum defendit, profert hunc versum, Τυφλοῖς ὀρῶντας οὐράσας τοξέμασιν: *Vulnerans videntes cæcis telis.* Vides, ut *cæca* dicantur tela, non quæ a tergo ingeruntur, imo quæ videntibus; ait enim ὀρῶντας. Non ergo *cæcum vulnus* in Poëta, quod infertur a tergo, et non videnti. Aperio obiter cognatam locutionem Hom. Iliad. xi. ubi καὶ φῶν βέλος, *surdum telum*, pro imbelli. Silius l. xi. dixit, 'cæco exitio.' Eurip. in Heracl. licet alio sensu, οὐκ ἔστ' ἐν ὄψει τραῦμα. Ex dictis explico locum Martial. Epig. vii. 60. ubi ait, 'Stringitur in densa nec cæca novacula turba,' id est, non fiunt jam cædes. Est enim *cæca novacula*, quæ tota conditur in corpus. Qui enim explicant de novacula non visa, aut de furunculis secantibus crumenas, videant an possint; cum *cæcum vulnus* Virgilii, et *cæca tela* Eurip. contra illos pugnent. *Cerda.*

734 *Seque viro vir*] Tale illud, 'legitque virum vir.' *Idem.*

735 *Furto*] Insidiis. *Servius.*

Furto] Etiam in re belli dixit l. ix. 'hic furto fervidus instat:' et Stat. l. ix. 'Ausus erat furto dextram jactare Leonteus:' Calab. l. iii. *insidias*, dixit, et *furtim* in re simili. Κρύβδα δ' ἀνδρακίδες αἰὲν ἀγανότρεπες λοχῶσι: *Furtim imbelles semper clariores excipiunt insidiis.* Homerus sæpissime de eadem re λάθρα. *Cerda.*

736 *Pede nixus et hasta*] Deest ait. *Servius.*

Pede nixus] *Nixus* per x omnia tam vulgata quam manu scripta notant exemplaria. Probus, ut alibi dictum,

id participium ejusdem formæ dicit esse cum *Nisus* proprio nomine. *Pier.*

Pede nixus] Hoc genus contumeliæ sup. attigit Virg. in illis, 'Cui Turnus super assistens,' et 'lævo pressit pede.' Iliad. xiii. et xvi. ὁ δὲ λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων. ibid. λὰξ προσβάς. Ovid. Met. viii. 'Ipse pede imposito caput exitiabile pressit:' Val. Arg. iv. post interfectum Amycum a Polluce: 'Ac super insistens Pollux, ego missus Amyclis.' Josephus Bell. Jud. vii. 5. πεσόντα γὰρ αὐτὸν ὁ Γωνάθης ἀποσφάττει προσδραμών' ἔπειτα ἐπιβάς τῷ νεκρῷ, τότε ξίφος ῥυαγμένον ἀνέσειε, καὶ τῇ λαίῃ τὸν θυρεὸν: et c. i. ejusdem lib. σώματα πατεῖν. Cedren. p. 590. τῷ στήθει προσερείσας τὸ γόνυ: ἀπριμενῶς genu pectori: et p. 419. τοῖς ποσὶ τὸν αὐχένα τοῦτου πατήσας. Ad hoc genus contumeliæ, allusum ab Cyrill. Alexand. in Micheam numero 71. κείσονται δὴ οὖν ὑπὸ πύδας τῶν πεπιστευκότων οἱ πάλοι γενικηκότες: et ab Claud. Bell. Get. ubi hostis Romanus, 'patrii nomen juraverat Istri, Non nisi calcatis loricam ponere rostris.' Quia, ut mortui victi premebantur pede, ita ille volebat rostra. Hæc vero hostilis insultantia destinabatur etiam ad rapienda commodius interfecti spolia, ut in Achille vides, qui Iliad. xxi. post occisum Asteropæum, 'Ἀχιλεὺς δ' ἄρ' ἐνὶ στήθεσσι δρούσας τεύχεά τ' ἐξενάριξε. Respexit huc Ovidius, cum Fast. l. iv. sermone a victoribus eorumque insultantia petito de Roma scribit: 'Victorem terris impositura pedem.' *Cerd.*

737 *Haud temnenda, viri*] *Asper, viris*, legit: ut sit, aliis hand temnenda; alioqui ipse ait, 'Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere.' *Servius.*

Pars belli haud temnenda viris, &c.] In Mediceo codice viri legitur, cum paraphrasi, quæ vocandi casum inuat. *Pierius.*

Altus] Magnus: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo.' *Serv.*

Jacet] Signate *jacet*. Senec. Benef. ii. 12. 'eo more jacuisset, quo victi hostes victoribus jacuere:' et Hercules apud Eurip. de filio, quem interfecerat, πέπτακε μοι, *jacet*, aut, *cadit mihi*: et in Elect. κείμενον πένθω: *jacentem in solo*, de hoste interfecto. *Cerda.*

Altus Orodes] *Alti* significatio plenam tenet laudem. Ita in laude urbis Romæ exprimenda cum nihil fortius reperisset Poëta, ait, 'atque altæ mœnia Romæ,' Æn. i. 11. Et quid si ad ἔτυμον respexit, παρὰ τὸ ὄρος: ut ait 'Ορώδης, montis instar. Taub.

738 *Pæana secuti*] *Pæan*, proprie Apollinis laus est: sed abusive etiam aliorum dicitur. Unde Pindarus opus suum, quod et hominum et Deorum continet laudes, *Pæanas* vocavit. Quamvis quidem alium *Pæana* esse, alii Apollinem vellint; sed vere, *Pæan*, Apollo: tamen *Pæana*, carmen esse victoriæ Æschylus docet, quod ideo Apollini dicatum est, quia malorum avertendorum potens est; unde et ab Homero ultricem immittens pestilentiam inducitur. *Servius.*

Lætum Pæana] Carmen, quo milites se invicem acuunt successu aliquo alucente felici. Inde Plato epist. 7. πολεμικὸν vocat *Pæanem bellicum*, ut qui caneretur in ipso bello; quam rem hic exhibet Virg. Plut. in vita Marcelli perscrutans causas Jovis Fetrui, καὶ γὰρ νῦν ἐν ταῖς μάχαις, θύαν διώκωσι τοὺς πολεμίους, πυκνὸν τὸ φέρε, τουντέστιν, *παῖς, παρεγγυῶσιν ἀλλήλοις*: et quidem *παῖαν* ἀπὸ τοῦ παλεῖν, *ferire*. Sunt hæc consona his, quæ in Hym. Apollinis scribit Callimachus, ubi ait, cantus hujus originem esse non post interfectum Pythonem, sed cum interficeretur; nam tum populus Delphicus clamabat, ἦ, ἦ παῖθων, ἦ βέλος. Latona etiam fertur, cum invaderetur a Pythonem, sic exhortata puerum Apollinem, ἦ καὶ, ἦ καὶ. Itaque hic primus ortus *Pæanis*, sed postea hic rhythmus traductus ad

celebrandam victoriam: et hæ sunt, quas φῶδες ἐπινικίους vocat Cyrill. in Amos num. 12. et Cedren. p. 562. ita conjungit, μετὰ παιδῶν, καὶ ἐπινικίων εἰρημῶν, istæ autem post victoriam. Et hunc, credo, cantum intellexit Appian. in Libyc. ubi scripsit, βοῆς δ' ὡς ἐπὶ νίκης γενομένης. Inde Josephus Bell. Jud. vii. 16. μετὰ πρώτου καὶ χαρᾶς ἐπαιδνίζον ἐπὶ τῇ νίκῃ. Ubi verbum, ἐπαιδνίζον ducit te ad Pæanem. Hom. II. xxii. ἀλδοντες παῖθονα κούροι Ἀχαιῶν: et Oppian. Hal. I. v. νίκης παῖθονα κυδαίνοντες. Assumptus est præterea Pæan ad res alias longe a bello diversas. Ad luctum, testis Lysias in orat. Funeb. ἀκούοντες δ' ἐν τούτῳ συμμεμυγμένον ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ παιῶνος. Vidi etiam ejus usum in conviviis. Profero testem Demosth. qui de Fals. Legat. καὶ συνεσπεφανότο, καὶ συνεπαιώνιζε Φιλίππῃ, καὶ φιλοτησίας προῦπνε. Et quidem Pæanam cantatum in conviviis hac forma, *io Pæan*, Athenæns scribit I. xv. Videatur et Clemens Pædag. II. 4. *Cerda*.

739 *Ille autem expirans*] Solent Poætæ morti vicinis scientiam futurorum tribuere. Ita et Hector Achilli mortem prædicit: cujus verba Scal. cum his Orodís confert, v. 3. *Taub*.

740 *Nec longum lætabere*] Duo dicit: Nec diu lætaberis, nec diu me indefenso: Homeri autem more, morienti dedit scientiam futurorum. *Longum* autem pro *longe*, nam nomen est pro adverbio. *Serrius*.

Nec longum latalere] Tale illud Claud. Ruff. I. 'non ulterius bacchabere demens:' et I. II. 'Nec mea securus ridebis vulnera victor.' Tale et illud apud Hom. II. xvi, ubi, cum maxime exultaret Hector spoliis Achillis, tunc illi canitur σχεδόνδεν δέ οἱ ἦν δλεθρος: et apud Calab. I. iv. gloriabundo Ajaci canitur, nescire ὅτι κακὸν μόνον ἔντε δαίμων: et ibidem Ajax ipse gloriabundis Trojanis ita canit: Οὐ μάλᾳ θαρσύνουσι, καταξέου-

τος ἐμοῖο. Tò longum est, in longum tempus, ut illud, 'æternumque sedebit,' id est, in æternum tempus. *Apag*, ut ista sint adverbia, sed verò adjectiva, quæ pendent a præpositionibus. Nam Livius I. iv. 'in æternum urbe condita.' Centena hæc. *Cerda*.

Te quoque fata] De verborum horum dispositione, Scal. iv. 48. *Taub*.

742 *Subridens*] Per iracundiam ridens loquitur. Unde per inrisionem dictum accipitur. *Serrius*.

743 *Ast de me dicum pater atque hominum rex Viderit*] Id est, viderit utrum Mezentio possit nocere ille, quem vos Deorum et hominum creditis esse rectorem. *Idem*.

Nunc morere: ast de me, &c.] Achilles ad Hectorem II. xxii. Τέθναδι κῆρα δ' ἐγὼ ποτὲ δέξομαι, ὅπποτε κεν δὴ Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι, ἧδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι. Bene censet Scal. plus militis spirare Mezentium quam Achillem, qui sic, 'Mórere: fatum ego tunc suscipiam, cum Jupiter voluerit perficere, et Dii alii immortales.' Quid hoc ad illud? 'Tu morere: de me Jupiter viderit,' quasi contemneret eas minas. Præclare scripsit Claud. Eutrop. II. quæ possis nunc in Mezentium vibrare: 'omne futurum Despicitur, suadentque brevem præsentia fructum, Et ruit in vetitum damni secura libido, Dnm mora supplicii lucro, serumque quod instat Creditur.' Eurypilus apud Calab. I. vi. ita respondet Machaoni: Νῦν μὲν δὴ σὺ κεῖσο κατὰ χθονὸς, αὐτὰρ ἐγὼ γέ 'γ' ὅσπερ οὐκ ἀλέγω, καὶ εἰ παρὰ ποσσὶν δλεθρος Σήμερον ἡμετέροισι πέλει λυγρός. *Cerda*.

744 *Eduxit corpore telum*] Quo facilius posset perire. Lucanus, 'Non eget ingestis, sed vulsis corpore telis.' *Serrius*.

745 *Dura quies*] Blanda et contraria: sic dictum ut 'somnia ferreus.' Est autem Homeri comparatio, 'Ὡς δ' μὲν αὖθις πᾶσιν κοιμήσασθαι

χάλκεον ὕπνον. *Servius.*

[*Olli dura quies oculos, &c.*] Senec. 'Nox oculos premit.' Horat. de sopore hoc mortis ait, *urget*, ut et Virgil. statim. Quæ duo verba *premo*, et *urgeo* non abludunt ab hac *dura quiete*. Neque Hesiod. Theog qui de Somno et Morte θεωρεῖ θεολ, *græces Dii. Cerda.*

[*Ferrens urguet Somnus*] Hom. supra, χάλκεον ὕπνον: et Epig. l. v. ἔγρεο, κοινοταρτύνε, τί χάλκεον ὕπνον ἰάσεις; sic et κοιμάσθαι Sophocli in Elect. pro interire, et εἶδεν Æschylo in Eum. et Plutarch. πάλιν τέ ποῦ φησι θάνατον εἶναι χάλκεον ὕπνον, τὴν ἀναισθησίαν ἡμῶς διδάξει πειρώμενος, aliorum, quam hic poëta, ferrum somni referens. Ut autem hic Maro 'æternam noctem,' Catul. 'Nox est perpetua una dormienda:' Horat. 'Ergo Quintilium perpetuus sopor Urget.' *Germanus.*

[*Ferrens somnus*] Expressit Hom. II. xi. χάλκεον ὕπνον. De quo Turn. xix. 16. et Scal. v. 3. et iv. 16. et III. 10. *Taubmann.*

[*In æternam clauduntur lumina noctem*] Homerus Iliad. viii. ταπηλεγέος θανάτοιο, quasi dicat, *mortis longam quietem afferentia*. Quod Horat. Od. iv. 9. 'urgetur longa nocte:' et Od. III. 11. 'longus sopor,' pro morte: et Od. I. 24. 'perpetuus sopor,' pro eadem: et Catullus, 'Nox est perpetua una dormienda.' Propert. El. II. 16. 'Nox tibi longa venit,' id est, mors. Seneca Trag. in Octav. 'Inferum sedes, toros Stabiles futuros spondet æternæ domus.' *Cerda.*

[*Noctem*] Sumi *noctem* pro morte ex adductis liquidum, tum ex Æschyl. ἐν χορῇ. τοὺς δ' ἄκραντος ἔχει νύξ. Quem ad locum interpres: ἀπὸ τοῦ αἰώνιος θάνατος. Ait videlicet dici, *noctem acranton* pro morte perpetua. Horat. 'Jam te premet nox.' Sen. in Cæt. 'Nox oculos premit.' *Idem.*

[*747 Cædicus Alcathoum*] Hoc loco est confusio in aliquibus nominibus:

nam quis sit Trojanns, quis sit Rutulus, ignoratur. *Servius.*

[*Partheniumque Rapo*] Reprehendunt Poëtam, quod nomina confuderit. At Turn. xxix. 24. eum calumnia liberat: aitque, nominibus distinctas esse nationes, cum Latina nomina voluerit esse Rutulorum, Græca Trojanorum. *Taubmann.*

[*748 Rapo*] Rapon dicitur sicut *Tarchon*, sed metri causa detraxit n, propter Synalæpham: sicut supra, 'Haud procul hinc Tarcho et Tyrheni tuta tenebant.' *Servius.*

[*750 Infrenis equi*] Casu equi asperimi, qui frenorum sperneret regimen. *Infrenos* autem etiam homines dicimus: ut, 'Hinc Numidæ infreni cingunt.' Dicimus et *infrenus*, et *infrenis*, sicut *inermis* et *inermis*. *Id.*

[*Infrenis equi*] Ἰππος ἀχάλινος, ἀχαλινωτός, effrenis: supra *infrenare* currus alia significatione dixit. *Germanus.*

[*751 Processerat Agis*] Scilicet contra Messapum dimicaturus; quem nequivit: nam a Valero antequam ad Messapum perveniret occisus est. *Servius.*

[*Processerat Agis*] In codicibus aliquot antiquis *Ages* legitur. In aliquot etiam *Hargis*. Sed *Agis* receptum. *Pierius.*

[*752 Haud expertus*] Non ignarus virtutis parentum. *Servius.*

[*753 Dejicit Atronium Salius*] Pro *Atronium*, at *Cronium* in quibusdam codicibus inveni. Sed *Atronium* in castigatioribus. *Pierius.*

[*754 Insignis jaculo, &c.*] In Romano codice pro *insignis*, *insidiis* legitur. Mox quæ fuerint insidiæ subjungit, 'Jaculo et longe fallente sagitta.' Sed *insignis jaculo* omnino recepta lectio. Est et *sagitta* per et, quam diximus a sagaci ictu dictam. *Idem.*

[*Jaculo et longe fallente sagitta*] *Jaculo* pro 'longe fallentis sagittæ,' nam ἐν διὰ δύοῶν dixit: ut, 'Hamis auroque trilecem.' Item, 'molemque

et montes insuper altos.' An longe, valde? *Servius*.

Longe fallente sagitta] Dixi jam l. ix. ubi par hemistichium; vs. 572. *Cerda*.

755 *Jam gravis aequabat luctus, &c.*] Eurip. ἦν δ' ἀγὼν ἰσόρροπος. Hom. Il. θ. ἔθα δ' ἄμ' οἰμαρχή τε καὶ εὐχλωή πέλεν ἀνδρῶν Ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων. Et Eurip. in Suppl. συνήψαν ἀλκην, καὶ κράτουν, ἥσσαντο τε· idem, ἐκτεινον, ἐκτεινοντο, καὶ παρηγγύων Κελευσμὸν ἀλλήλοισι. Sophocl. in Antig. κτανόντας τε καὶ θανόντας βλέποντες ἐμφυλίου. Calab. viii. μάχη δ' ἔχεν ἴσα τέλαντα. *Germanus*.

Mavors] *Fortuna bellica. Servius*.

756 *Funera*] *Mortes. Idem*.

Cadebant] *Legitur et cedeabant*, id est, terga vertebant: secundum quod *ruebant*, inseqnebantur, significat. Si autem *cadebant*, id est, occidebant: *ruebant*, id est, cadebant. *Idem*.

757 *Neque his fuga nota, nec illis*] In antiquis *neque*, quod repetitum venustius videtur. *Pierius*.

758 *Iram miseratur inanem*] Generaliter dicit omnem iram bellicam: ubi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, ubi ut pereamus irascimur? Aut quia nulla causa tam justa est, ut propter ea bellum geri debeat, nam *ideo* ait, 'tantos mortalibus esse labores.' An *inanem* non juste conceptam? sic inanes fletus Aristei, ut qui scilicet tanti non fuerint, propter quos ille sic lamentaretur. *Servius*.

759 *Amorum*] *Pro utrorumque. Idem*.

Et tantos mortalibus esse labores] *Θεὸς βεῖα ζῶντες* Homero: unde Lucetius l. xi. 'Nam pro sancta Deum tranquilla pectora pace, Quæ placidum degunt ævum, vitamque serenam.' *Ursinus*.

Et tantos mortalibus esse labores] Ait *Macrob.* v. 16. Virgilium accepisse occultissime hoc ab Hom. nam

is cum dixisset, *θεοὶ βεῖα ζῶντες*, quo significat Deos sine labore vivere, Virgil. hoc dissimilate expressit; cum Deos induxit miserantes labores mortalium, quibus scilicet ipsi carent. Vide hunc in locum *Collectorem Symbolarum*. Certe si vera est *Macrob.* conjectatio, potuisset locum alium commodè afferre ex lib. Il. xxiv. ubi ita ait, 'Ὡς γὰρ ἑκτελέσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι, ζῶειν ἀχρύνουσ' αὐτοὶ δέ τ' ἀκηδέες εἰσι.' *Cerda*.

761 *Pallida Tisiphone*] Non ipsa Dea, sed effectus furis, id est, furialis ardor, hoc est, insania. *Servius*.

Tisiphone media inter millia sævit] Sic supra l. viii. 'sævit medio in certamine *Mavors*.' Apud Hom. Il. xviii. in scuto Achillis inter sævientes milites versantur 'Ἐρις, Κυδοιμός, Κῆρ· Contentio, Tumultus, Fatum. Optima est Calabri poësis l. xi. hæc, 'Ἐν γὰρ δὲ μέσσοισιν Ἐρις, στονόεσσα δ' Ἐνώ Στραφώντ', ἀργαλέσσω Ἐρινύσιν ἔκειαι ἄστην, Ἄμφω ἀπὸ στομάτων ὁδοὺν πνέουσai ὄλεθρον: In medio eorum Contentio, et Bellum tristisopans Versabantur, sævis Furiis assimiles, Amboque e faucibus funeream spirantes necem. Omitto longum ejusdem locum l. x. ubi Contentio, Timor, Pavor volitant inter acies. Stat. Theb. xi. 'Sed mala Tisiphone trepidis inserta ministris Astat, et inferno prævertit vota Tonanti.' *Cerda*.

763 *Turbidus*] Ex hac Musa Sil. l. v. 'Turbidus extemplo trepidantes milite mæsto Invadit cuneos.' Representat mihi Virgilianus versus hominem πνεύματος ἀκαίου γέμοντα, ut loquitur Plut. in vita Sertor: id est, plenum citidi spiritus. Nam hæc vox in Poëtis non turbatum hominem notat, sed turbini similem, ut cum de Myrmidonibus ait Gal. l. xi. βλήν ἀτάλαντον ἀέλλη Ἐν στήνεσσι ἔχοντες: habentes in pectoribus vim similem procelle. *Idem*.

Ingrreditur] Verbum militare. De

Neptuno eunte ad bellum II. XIII. *Κραινὰ ποτὶ προβιάς*: ibid. de Deiphobo, *κούφα ποτὶ προβιάς*: ibidem inducit Othryoneum *ὅψι βιβάντα*: ibid. Hector *προποδίζων*, et *προβιβάντι* et Ajax *μακρὰ βιβάζων*. Plenus Homer. *Idem*.

Orion, Cum pedes incedit medii per maxima Nerei Stagna] Orion (ut etiam in primo diximus) Œnopionis filius regis fuit, ei concessus ab Jove, Mercurio, Neptunoque susceptus hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege Œnopione, cum vellet ejus filiam vitare, ille iratus opem Liberi patris, cujus erat filius, imploravit: Is Satyros misit, qui soporem infunderent *Orioni*, et sic velut vinctum Œnopioni traderent arbitrio ejus puniendum. Tum ille Œnopion sopito ei oculos sustulit. Cæcus itaque Orion cum consuleret quemadmodum oculos posset recipere, responsum est ei posse hoc fieri, si per pelagus ita contra Orientem pergeret, ut loca luminis radiis Solis semper offerret. Quod ille efficere ita potuit: nam cum audisset strepitum Cyclopium Jovi fulmina fabricantium, sono ad eos ductus est, unum de his suis humeris superposuit, et eo duce oraculi præcepta complevit. Non autem incongrue fingitur potuisse ire per medium pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Hæc autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. Alii hunc *Orionem* tantæ magnitudinis dicunt fuisse, ut nulla eum altitudo maris ingredientem potuerit morari, unde inter sidera receptus. Saue *Pedes incedit pro incessit*, præsens pro præterito. *Per maxima autem Nerei stagna*. Epitheto elevavit *Tapinosim* more suo. *Serrins*.

Quam magnus Orion] Par illa comparatio Calab. I. II. de Achille, *ὅς δ' ἐν μέσοις ἦιε, Τητάνεσσι πολυσθενέσσιν ἑοικώς*: qui per medios ibat præta-

lidi Titanibus similis. De prodigiosa mortalium olim magnitudine nos albucubi, et tu vide Magium I. 4. Miscell. *Cerda*.

764 *Cum pedes incedit*] Hinc suam Musam ornavit Claud. Rapt. I. III. 'rapitne Typhœia cervix Inarimem? fractane jugi compage Vesevi Alcioneus per stagna pedes Tyrrhena cuncurrit?' Similis et illa poësis Æn. III. de Cyclope, 'graditurque per æquor Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.' Possis Poëtam referre ad fabulam, ut omnes ante me interpretes; quippe Orion a patre Neptuno impetravit, ut super mare graderetur. Sed quid si Poëtæ mens alia? itaque referre possum comparisonem ad Orionem stellam incumbentem mari, et excitantem procellas: talis erat inter vasta armorum Mezentius. Ducor in hanc mentem versibus Theocrit. εἰδ'. ζ. cui videtur Poëta hæsisse. Ait ille, Ἔσεται Ἀγέδνακτι καλὸς πλόος ἐς Μιτυλάνας, Χ' ὅταν ἐφ' ἐσπερίοις ἐρίφοις Νότος ἰγρὰ διόκη Κύματα, κ' Ὀρίων δὲ ἐπ' ὠκεαυφ' πόδας ἴσχη. *Idem*.

765 *Stagna*] Turneb. III. 19. notat, Græcos etiam λίμνην crebro appellare mare, atque etiam *Oceanum*. Simili forma Apollonid. in Epigr. de Urinato dixit *νηρὸς τεράγη*, quæ hic 'Nerei stagna.' Noster tamen epitheto elevavit tapinosin. *Taubmann*.

Viam scindens] Lucretius libro secundo, *rias rescindere*. Oppianus Hal. I. ἄδυτον περὶ ὥσι θαλάσσης. *Cerda*.

Viam scindens] Æn. VI. 'Ille viam secat ad naves.' *Taubmann*.

Humero supereminet undas] Proceritatem quidem corporis aptius significare non potuit. Tradunt tamen alii *Orioni*, qui venator immensi fuit corporis, a patre Neptuno hoc datum esse, ut super mare ambularet: ut *Iphiclo*, super aristas segetis. Vide Servium et Turneb. XXVII. 28. *Idem*.

766 *Referens*] Pro *ferens* more an-

tiguo, nam re abundat. *Servius.*

Aut summis referens, &c.] Ditabunt locum istum, quæ dixi Æn. ix. ubi Pandarus et Bitias comparantur quercubus. *Cerda.*

768 *Talis]* Ita etiam post comparationes Hom. ut Il. iv. τοῖος ἦν Τυδεύς: et xvi. τοῖοι Μυρμιδόνων ἡγήτορες: et sæpe alibi. *Idem.*

770 *Imperterritus]* Prima est compositio, non secunda: nam hoc est *terrītus*, quod et *perterrītus*: et tunc est vera compositio cum sermonis natura convertitur. Sane *imperterrītus* quis ante hunc? *Servius.*

771 *Mole sua stat]* Hoc est, in sua mole, ut dicitur 'in vestigio.' *Idem.*

Stat] Verbum militare: quod cum multa probent, placet adducere locum Joann. Chrysost. ex Orat. 23. in Epist. ad Ephes. εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν πικτευσόντων καὶ παλαίωντων τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων παρεγγυῖ, τὸ ἐστάναι, πολλῶ μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς πράγμασι. *Cerda.*

772 *Spatium emensus, quantum satis hastæ]* Speciosissima elocutio. *Serv.*

Quantum satis hastæ] Hom. Il. xv. ἔσον τ' ἐπὶ δούρῳ ἐρωή γίνεται, ὅππότε ἀπὸρ σθένος περὶ μένος ἦσσι: et Iliad. xvi. Ὅσση δ' αἰγανέης βίηι ταναοῖο τέτυκται. *Cerda.*

Quantum satis hastæ] Ita Æn. xi. 'Jamque intra teli jactum progressus uterque.' Supra: 'contiguum missæ fore credidit hastæ:' et Soph. ξύμμετρος βάλλειν. *Taubmann.*

Spatium emensus, quantum satis hastæ] Silius l. iv. 'Haud mora, jam tantum campi dirimebat ab ictu, Quantum impulsa valet comprehendere lancea nodo:' et l. xii. 'mediumque jacebat Tantum ad bella loci, quantum transmittere jactæ Sufficeret hastæ.' *Emmeness.*

773 *Dextra mihi deus]* Sic dictum est, ut, 'In manibus Mars ipse viri,' ut non alium sibi putet Deum esse sacrilegus, quam dextram et fortitudinem. *Servius.*

Delph. et Var. Clas.

Virg.

Dextra mihi deus] Procedunt hæc ex impietate Mezentii, qui dextram suam et gladium putaret Deum esse, neque se egere veris Numinibus. De Annibale Sil. xi. 'Cui nunc pro fædere, proque Justitia est ensis.' Ab eodem l. v. Flaminius inducitur simili impietate ita loquens, 'Divus sat magnus in hostem Augur adest ensis.' Est hoc quod Eurip. in Ione: 'Ὅς ἄσπις, ἔγχος θ', ἥδε σοὶ παμπροσία. Et de Polynice idem in Phœnissæ. 'Ἐπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ, τὰ πῖστ' ἐμαυτῷ τοῦ θράσους παρέξομαι: Apud Plutar. Crassus tantum abfuit, ut curaret Deorum prædictiones, ut ridens dixerit ad circumstantes, qui pavefacti et percussi, ἀλλὰ τῶν γε δειλῶν οὐδὲν ἂν ἐκφύγοι τὰς χεῖρας: quasi unis tantum armis fideret, non religioni. Apud Homer. Iliad. ix. Ulysses ait de Hectore, illum in pugnis nihil colere Deos, οὐδέ τι τίει θεούς: et ibid. Hector ipse loquens de Deorum auguriis, ita ait: τῶν οὐκ ἀμετατρέπου, οὐδ' ἀλεγιζῶ. De Capaneo Stat. Theb. ii. 'Virtus mihi numen, et ensis:' et l. x. ita superbissime idem Capaneus, 'ades o mihi dextera tantum, Tu præses bellis, et inevitabile Numen, Te voco, te solum, Superum contemptor, adoro.' Idem Capaneus apud Eurip. Suppl. ait delecturum se Thebas, θεοῦ θέλοντος, ἣν τε μὴ θέλῃ. Deriades dux Indorum apud Nonn. l. xxi. ait se contemnere Saturnum, Jovem, Bacchum, vinum etiam Bacchi donum, et pro his omnibus esse suam hastam, οἶνος, ait, ἐμὸς πᾶν ἐγχος: et l. xxix. θεομάχος vocatur, ut qui in Deos pugnaret. Hasta Cænei Proverbio celebrata est, quam ille a civibus coli, et ejus nomine jujurandum concipi cogebat. Principes quidam barbari in Ammian. l. xvi. 'Eductisque mucronibus, quos pro Numinibus colunt, juravere se permansuros in fide.' *Cerda.*

Telum quod missile libro] In Oblongo vibro. Sed enim hæc dictio sæpe

11 A

confusa aliis etiam locis reperitur. *Pierius.*

774 *Voco*] Consecro, et dico. *S. Voco*] Lege Briss. in Form. Rom. *Cerda.*

Prædonis corpore raptis] *Prædones* unt qui populandam alienam invadunt provinciam. Ut alibi, 'Perfidus alta petens abducta virgine prædo.' *Servius.*

775 *Tropæum*] *Tropæum* dictum est, ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, id est, ab hostium conversione, quod qui hostem fugasset, merebatur tropæum: qui autem occidisset, triumphum, ἀπὸ τοῦ θριαμβεῖν, id est, ab exultatione. Sciendum sane Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatem, quod in eum pater mente sacrilega munera transferebat Deorum, et ei occisorum spolia devovebat. *Idem.*

778 *Anthorem*] Erit nominativus hic *Anthores*, quomodo *Diores*. Nam si *Anthor* fuerit nominativus singularis numeri, metri ratio non procedit: omnia enim Græca nomina in *or* terminata, in obliquis casibus corripuntur. Ut *Hector Hectoris*, *Nestor Nestoris*, *Castor Castoris*. *Idem.*

Egregium Antorem] Sunt qui nominis adspirationem addant. In Romano tamen codice, et quibusdam aliis antiquis absque adspiratione notatur. Nonnulli etiam *Auctorem* scribunt littera superflua. Quamvis ita etiam sit in Capri codicibus de elegantibus, ubi *procul*, et *longe* et *prope* significare dicit. Inepte vero quidam et hic et ibi *auctorem* scripsere, inversa littera. Citat porro Probus locum, 'Herculis Antorem comitem,' ubi nomen *Antores* ita declinari dicit, ut *Diores*. *Pierius.*

Anthorem] Erit Nominativus *Anthores*, sicut *Diores*. Nam si *Anthor* esset, corriperebatur; ut *Castor*, *Castoris*, &c. atque ita quidem *Servius*. L. Hortensius tamen, et forte rectius, legit, *Antonem*: qui natus ex *Antone* Herculis filio; unde et *Antoniorum* fa-

miliam deducit *Plutarchus* in *Anton.* Aut fuerit comes *Herculis*, ut placet *Poëtæ*: qui apud *Euandrum* ab illo relictus. *Taubmann.*

779 *Missus ab Argis*] *Profectus*, ut, 'missus in imperium magnum.' *Serr.*

781 *Alieno vulnere*] *Telo*, quod in *Æneam* fuerat destinatum. *Idem.*

Alieno vulnere] Nihil hac *Tragædia* frequentius in *Homero*. Sed si velis veram imitationem, ea est *Il. xur.* ubi *Deiphobus* hastam jacit in *Idomeneum*, quæ perlata in scutum ejus, inde resiliit, et percussit *Hypsenorem*, ἡνὶπ ἰνδὲ πρᾶξιδον, in *hepar sub præcordiis*. Similium ictuum plenus *Calaber*, a quo nihil libo, sicuti neque ab *Statio*, *Valerio*, aliis. Ceterum quod *Virg.* 'alieno vulnere,' pulchre dixit *Sil. l. vii.* quempiam cecidisse, 'telo non in sua vulnera misso.' *Virgilius* vocem præclare imitatur *Claud. Hon. vi.* 'Nec solis hic cursus equis: assueta quadrigis Cingunt arva tigres, subitæque aspectus arena: Effundit Libycos aliena valle cruores.' *Cerda.*

Alieno vulnere] *Vulnere*, quod alii intentabatur, scil. *Æneæ*. *Scal. iv. 16.* *Taubmann.*

Cælumque aspicit] Ut, 'alto quæsit cælo lucem.' Item, 'Hausit cælum, mentemque recepit.' Naturaliter enim morientes cupiunt satiari extremo lucis aspectu. *Servius.*

Cælum aspicit] Tale illud *l. iv.* ubi moriens *Dido*, 'Quæsit cælo lucem.' Infr. in hoc lib. de *Mezentio*, 'contra *Tyrrhenus* ut auras Suspicans hausit cælum;' videlicet jam moriturus. *Ennius* quoque, 'Semi-animesque micant oculi, lucemque requirunt.' Apud *Josephum* *Bell. Jud. i. 21.* moriens *Herodes*, ἐκάλει τοὺς ὀφθαλμοὺς. *Enrip.* in *Herc.* etiam de morituris, φῶς ἀναβλέψασθε, aspicietis lucem. *Ovid. Met. x.* etiamsi non de moriente, 'timidumque ad lumina lumen Attollens.' *Cerda.*

782 *Dulcis moriens reminiscitur Argos*] Intra *Physica* signa morituro-
rum,

etiam hoc legitur, patriæ aspectum desiderare perituros : ut, 'Et Tyrios deserta querere terra : ' An ex facti pœnitentia, quia ad patriam redire contempserat? *Servius*.

Tum prius Æneas hastam jactit] Totus hic locus ex his Homeri versibus in II. Γ. conversus est : Ἡ βᾶ, καὶ ἀμπεπάλων πρόει δολιχόσκιον ἔγχος, Καὶ βάλε Πριαμίδαο κατ' ἄσπιδα πάντοσε ὄσσην, Διὰ μὲν ἄσπιδος ἦλθε φαιειῆς δμβρων ἔγχος, Καὶ διὰ θάρρκος πολυδαδάλου ἠήρειστο· Ἀντικρὺ δὲ παραλ λαπάρην διέμνησε χιτῶνα Ἐγχος. *Ursin*.

783 *Ille per orbem Ære cavum triplici, per lineæ terga, &c.*] *Missum facio ære cavo* in Romano codice, non enim ita placet ut *cavum*. Illud non præterierim, ubi, *per lineæ terga* in aliis codicibus habetur, in Romano *ter lineæ terga* legi, quod maxime placet. Sunt etiam codices, in quibus non *linea*, sed *lignea* legitur, uti superius de Sulmonis scuto transfixo a Niso, dictum est, 'Fisso transit præcordia ligno.' Scuta enim viminum textu, vel bracteolis ligneis primum contextuntur : mox tergoribus superinductis, laminis etiam æreis vel auro vel argento muniuntur. *Pierius*.

784 *Linea terga*] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ. *Servius*.

Lineæ terga] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ, ait *Servius*. Alexander tamen ab Alex. vi. 22. Genial. Dierum, aannotat; priscos *linteis* etiam *thoracibus* depugnasse, et equis etiam operimenta fuisse linteæ, quæ ferreis laminis, instar plumæ, necterentur : munimentum contra omne telum insuperabile : ita ut eos Hiphicrates cum æneis commutarit. Vide et Bayfium c. 8. *Taub*.

785 *Intextum tauris opus*] Pro *tergis*. Plantus, 'Ubi vivos homines mortui incursant boves.' *Servius*.

Tribus tauris] Cal. l. III. scutum vocat *πολυβείον*. *Cerda*.

Intextum tauris opus] Similiter *taurus* pro taurino corio occurrit apud Sil. Ital. l. i. 'Tum pretio mercata solum, nova mœnia ponit, Cingere qua secto permissum littora tauro.' Dionys. in Perieg. vs. 197. Καρχηδών, ἦν μύθος ὕπαι βοτ μετρηθῆναι. *Emm*.

Imaque sedit Inguine] Hypallage est, *ima hasta*, pro *in imo inguine*. *Servius*.

788 *Eripit*] Homeri, et Apollonii ἐρυσσάμενος, et primi σπασάμενος, et Nonni l. xxviii. ἐρύσσας, et aliorum ἔλαων, frigida omnia sunt cum Maroniano *eripit*. Pari frigore torpent Latini, qui in summa ira et præcipitantia educunt, stringunt, trahunt gladios. Tacitus a Nostro Ann. i. 'ferum a latere diripuit.' Ovid. Met. x. 'vagina diripit ensem.' *Cerda*.

A femine] Ut etiam supra diximus, secundum Caprum erit nominativus *hoc femem* : licet nusquam lectum sit, ut etiam ipse commemorat. *Servius*.

Femine] Ita Charisius l. i. l. *femine* : nec aliter uterque *Servius*, itemque MSS. et vet. codd. quod unice probat Indice Lucr. Gifanius. *Taubmann*.

A femore] In Mediceo et antiquis aliis exemplaribus *a femine* legitur : et *femen* nominativum agnoscit *Servius* ex Capro, et ita legendum esse Grammatici veteres asseverant. C. Julius Romanus Tibullum citat, qui *femini* dixerit eo versu, 'Implicuitque femur femini,' non *femori*, quasi sit hoc *femur* hujus *feminis*. *Femen* enim nominativo, ut *semen*, nondum legimus (ait is) a veteribus adsertum. Sane vero et Sospater hoc Virgiliano versu *femine* agnoscit. Cujus hæc sunt verba : 'Hoc femur hujus femoris, sed frequentius hujus feminis huic femini dictum, et femina quam femora. Ideo Tibullus hoc ipsum erudite custodit, cum dicit, Implicuitque femur femini,' et Virg. 'eripit a femine.' *Pierius*.

789 *Ingenuis cari, &c.*] Aptabis huic facto Lausi sententiam Eurip. Supplicib. τοῖς τακοῖσι γὰρ Δάστηρος, ὅστις μὴ ἀντιβουλεύει τέκνων: et quidem Lausus in maximo periculorum inservit. Vide apud Liv. l. vii. historiam Manlii adolescentis, qui admodum studiosus pro patre Manlio, eam tamen pater in filium crudelis fuisset. Absolvit scriptor: 'Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset.' Eurip. in Herc. ait, liberos debere ὑπὲρ πατὸς θνήσκων. Ceterum a Poëtâ Sil. l. iv. in enarrando Scipionis juvenis facinoræ, ita: 'Hinc puer, ut patrio defixum corpore telum Conspexit, maduere genæ, subitoque trementem Corripuit pallor, gemitumque ad sidera rupit.' Historiam ita narrat Liv. l. xxi. *Periculum* 'Consulis intercursum primum pubescentis filii propulsatum.' Latior est Polyb. l. x. Attingit Val. Max. et Romani omnes Scriptores, atque Stat. Silv. iii. et Senec. Benef. iii. 33. Simile quidpiam de Antilocho Nestoris filio Xenoph. lib. de venatione: 'Ἀντίλοχος δὲ τοῦ πατρὸς ὑπεραποθανὼν τοσαύτης ἔτυχεν εὐκλείας, ὥστε μόνος φιλοπάτωρ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀναγορευθῆναι. De eodem Antilocho Pind. Pyth. Od. 6. δὲ ὑπερέφθιτο πατὸς: qui pro patre occubuit. Vide et Calabrum l. ii. atque etiam Epigramma octavum Ausonii in Epitaph. Heroum, et Dionem Chrys. Orat. 11. Hi omnes, et plures alii meminere facti Antilochi. Sophocl. in Antig. ait, optandos esse filios, ut sint qui injurias ulciscantur factas parentibus, ὡς καὶ τὸν ἔχθρὸν ἀνταμύνονται κακοῖς. Cerda.

790 *Lacrimæque per ora volutæ*] Non viri fortis, sed filii est consideranda persona. Servius.

791 *Hic*] In hoc loco, vel in bello: nam adverbium est. *Idem.*

Mortis duræ] Quæsite, et proprie.

Mors juvenum acerba dicitur, quia immatura, ac proinde etiam dura; nam hæc vox dicitur de fructibus arborum non maturis. Cui morti nilis opponitur, id est, senilis. Cerda.

Optima facta] Alii *optime* legunt, est autem prosphonesis. Servius.

Tuaque, optime facta] Alii; *tuaque optima facta*. Sed illud rectius censet Fabric. Est enim apostrophe Poëtæ ad Lausum impii patris pium filium. Taubmann.

792 *Si qua fidem tanto est operi*] *Si qua* pro *si*, ut, Æneid. i. 'Anthea si qua;' aut pro *si* quam fidem; et quæritur, *Si qua fides*, an de præterito, an de futuro dicat. *Tanto* autem *operi*, non de suis carminibus dicit (nec enim sibi arrogaret,) sed *tanto operi*, id est, pietati et virtuti tuæ. Nam hic est sensus, Ego quidem facta tua, o Lause, et mortem ex pietate venientem non silebo: si tamen credet vetustas ex scelerato homine pium filium fuisse procreatum. Serv.

Si qua fidem tanto est operi, &c.] In antiquis aliquot exemplaribus, *tanto operi*, absque *est*, nulla facta collisione legitur. Nam o etiam alibi apud Virgilium non in Græcis tantum dictionibus, sed etiam in Latinis libera evasit ab elisione, ut eo loco, 'Mæonia generose domo, ubi pinguis culta.' Quodque alibi citavimus, 'Antiqua e cedro Italusque paterque Sabinus.' Neque tamen displicet *tanto est operi*, quod etiam plerique vetusti codices habent. Pierius.

793 *Nec te, juvenis memorande, silebo*] Ad hanc lucem Sil. l. xi. 'neque enim juvenis non digna aileri Transmittam tua cæpta libens, famamque negabo, Quamquam imperfectis, magnæ tamen indolis ansis.' Apto et verba Sen. de Tranquil. c. 14. 'Sed non raptim relinquatur magnus vir, et cum cura dicendus, dabimus enim te in omnem memoriam.' Cerda.

794 *Pedem referens*] Liv. l. xxi. 'Sensim referre pedem.' Plaut. Epid. 'retuleris pedem.' Hom. et Cal. below χάζεσθαι. *Idem*.

Inuitis] Pro vulnere debilitatus. *Servius*.

Inque ligatus] Pro illigatusque, ut est *Tmesia* cum *Hysterologia*. *Idem*.

796 *Inimicum hastile*] Cujusdam quasi picturae pompa describitur. *Id.*

796 *Proripuit juvenis*] In Romano codice, *proripit* legitur: quod ideo quadrare videtur, quia sequitur, 'Se-
sequae immiscuit armis.' *Pierius*.

797 *Jamque adsurgens dextra*] Ordo est, Jamque subiit mucronem Æneæ dextræ adsurgens, et plagam ferentis. Subiit autem mucronem juxta usum præsentem accusativo junxit, cum alibi antiquæ dativo junxerit, ut, 'Muroque subibant,' quod suis locis plenius dictum est. *Servius*.

Jamque adsurgens dextræ, &c.] In antiquissimo codice Romano, *adsurgens dextram* accusativo casu legitur. Ut sit ordo, Subiit dextram Æneæ jam adsurgens, et mucronem ferentis plagam. Dicit vero Mezentius inferius, 'Ut pro me hostili paterer succedere dextræ, Quem genui.' *Pierius*.

Subiit mucronem] Est hoc, quod Apollon. l. ii. ἀξάρτος ἐπίσση: et quod Lucan. 'stare sub ictu.' Sump-
tum est a gladiatoribus, quorum unus ictum subiit, alter, habet sub ictu. Et huic esse sub ictu, aut subire mucronem contrarium est subducere cer-
vicem, etiam in ludo gladiatorio, ut clare habetur ex Sen. l. de Tranquill. a. 11. *Cerda*.

798 *Morando sustinuit*] Moram in-
iciendo ejus impetum luit. *Servius*.

800 *Dum genitor nati parma*] De historia est: nam Scipio Africanus cum esset vix annorum decem et septem, patrem suum defendit in bello, nec cessit viginti septem con-
fossus vulneribus. *Idem*.

Genitor nati parma protectus] Con-

fert huc Germ. Philostr. qui, προσή-
ξεν τοῦ πατρὸς: et ego Plutarch. orat.
i. de Alex. Fortuna, ubi ἀπερόχε τὴν
πέλτην: et Appianum, qui Civ. l. ii.
ἀπερασπίζοντας vocat, qui alium cly-
peo tegunt. *Cerda*.

802 *Furit Æneas*] Dolore scilicet
quod sibi Mezentius esset ereptus; et
est integrum; quanquam furit, tenet
se tamen. *Servius*.

Tectusque tenet se] Hujus loci phra-
sis adducit me, ut credam vix quid-
quam immutandum ex illo Lucillii
versu: 'His te versibus interea con-
tentus teneto.' Nam quamvis vir
doctus Lipsius nuper insolentia hujus
sermonis structuræ motus, sic ver-
sum restituendum putarit, 'His tu
versibus interea contentus, Terenti-
malo in Lacillio auctoritate hujus lo-
ci, qui et salvis legibus linguæ Latī-
næ defendi potest, antiquam lectio-
nem conservare: quam et fieri potest
imitatum hoc in loco fuisse Maronem,
ut cujus nec illud est multum dissim-
ile supra l. i. 'sese tulit obvia sil-
va:' et iii. 'Verane te facies, verus
mihi nuntius affers.' *Germanus*.

Tectusque tenet se] Imaginem hujus
tntelæ sub scuto vide in Homer. II.
xiiii. ubi Deiphobus, πρόσθεν δ' ἔχεν
δοκίδα πάντοσε ἴσῃν Κούφα ποσὶ προβ-
βάς, καὶ ὑπασπίδια προποδίζον. Eodem
lib. de Idomeneo ait, κρύφθη γὰρ ὑπ'
δοκίδι, latuit sub scuto: et, τῇ ὑπὸ πᾶς
ἑάλῃ. Nonnus l. xxx. σάκος ὅλον ἐκ-
λυπτε μαχητήν. Ceterum cum de
Ænea ita prædicet Philost. in He-
roicis, ἐκπλήττεσθαι δὲ ὑπὸ οὐδενὸς φό-
βου· τὸ γὰρ εἶνουν τε καὶ λογιζόμενον
ἐν αὐτοῖς μάλιστα τοῖς φοβεροῖς ἔχειν:
nullo illum terrore mentis affectum: ac
tum maxime illum mentis et rationis
fuisse compotem, cum inter pericula
versaretur. Quis locus huic commo-
dior, quam is, ubi inter tot millia
telorum ita se gessit sui compos, ut
non rueret, quod alius faceret, cum
nocumento sui, sed sisteret tectus
clypeo, donec nubes ea detonaret?

Hanc peritiam dat Homer. Hectori Il. xvi. qui 'Ἀσπίδι ταυρεῖη κεκαλυμμένος εὐρέας ἔμους Σκέπτει' διστάων τε βοῖζον, καὶ δοῦπον ἀκόντων. *Cerda.*

803 *Effusa si quando grandine*] Præteritum pro instanti posuit. *Servius.*

Ac velut effusa, &c.] Stat. Theb. l. viii. 'non tanta cadentibus Euris Aëriam Rhodopen solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus, cum Jupiter omni Arce tonat: tanta quatitur nec grandine Syrtis Cnm Libya Boreas Italos niger attulit imbres:' et l. i. 'telorum aut grandinis instar Riphææ.' Vides ut semper *grandinem* assumpserit hærens Virgilio. Nam *nix solida* grando est. Obijcies: Nonne et Virg. l. xi. 'fundunt simul undique tela Crebra, nivis ritu?' Hoc aliud est, Lector, ut suo loco excutiam. Ammian. l. xiv. dixit, 'ritu grandinis undique convolantibus telis:' et Sen. epist. 45. 'tela grandinis more dis-sultant:' et Cedrenus de Turcis loquens, χαλαρὰ ἤδυν ἐκπεπόντων τὰ βέλη: *missis sagittis instar grandinis.* *Cerda.*

Ac velut] Scalig. v. 3. Taubmann.

804 *Præcipitant*] Præcipitantur. *Servius.*

Omnis campis diffugit arator] Integrum hunc excursum potuit capere a Cal. l. viii. 'Ὡς δ' ὅτε μηλοβοτῆρες ἐν σταθμοῖσι μένουσι Λαίλαπα κυανέην, ὅτε χεῖματος ἡμᾶρ ἴκηται: *Ut cum opilioes in stabulis permanent Propter cæruleum turbinem, cum tempus ingruit tempestatis.* Quod porro Virgilius addit, 'ut possint Sole reducto,' &c. Calab. οὐτι ἐς νόμον ἄλσουσσι, neque procedunt ad pascula, videlicet ἄχρις μέγα λωφῆσει χεῖμα, donec tempestas desaxerit. Demum absolvit, ὥς αὖ γ' ἐν τείχεσσι μένον: *ita illi intra muros se continent.* Quod sequitur, τρομέοντες δημοκλῆν δυσμενέων, *timentes impressionem hostium, noluit* Virg. sed pro, τρομέοντες, *sustinet,* quod virile, et forte. *Cerda.*

805 *Agricola, et tuta*] Fabricius e Donato et vet. cod. legit: 'omnis

et agricola: tuta,' &c. Cum *a* in cæsura communis sit vocalis. Tibullus: 'Te canit, agricola, magna cum venerit urbe.' Ovidius, 'Nomen Amicitia, nomen inane Fides.' *Taubm.*

Tuta laet arce] Quod scilicet se perite a tempestate defendunt. *Tuta* autem *arce*, quæ tnetur. *Servius.*

Arce] Dignus locus, qui animadvertatur. *Arx* est omnis locus, qui hostes arcet. Ergo, quemvis locum, qui arcet grandinem, aut alias injurias temporis, *arcem* vocat. Itaque, quæ sequuntur in versu altero explicant hanc *arcem*, ut sententia sit: Latet arce arboris; aut saxi. Idem est etymon *arca*. Non enim dicta, quod arceat; id est, contineat res: sed quod arceat, id est, repellat inde fures. *Cerda.*

806 *Alli fornice saxi*] Concavi arcuationis curvæ. *Servius.*

Alli fornice saxi] Antipater Epig. vi. 11. Ἰδρὺς ἀνὴρ κοιλῶνιν ὀρεῖδᾳ δόσατο πέτρην, Ζηνὸς ἐλασσηθεὶς γυναιγεῖ νηδῶδι: *Vir prudens latebras montanae rupis adivit, Cum solidus terram verberat imber humum.* Reddidi γυναιγῇ νηδῶδα, *imbrem solidum*, et possem *nivem solidam*, id est, *grandinem*, hærens vestigiis Statii, quem jam præmisi: nam 'nix compacta' nihil est aliud, quam grando. A voce *fornix* est verbum *fornicor*, cujus contrarium *pando*, *pandas*. Nam Plin. xvi. 42. 'Populus contra omnia inferiora pandatur, palma e contrario fornicatur.' *Cerda.*

807 *Dum pluit*] Hic distinguendum. Nam si junxeris, 'Dum pluit in terris,' erit Archaismos; debuit enim dicere *in terras*: tamen sciendum Hemistichium hoc Lucretii esse, quod ita, ut invenit, Virgilius ad suum transtulit carmen. *Servius.*

In terris ut possint] Et viator et rusticus, quibus opera sunt in terris. *Idem.*

Dum pluit in terris] Ex Lucret. qui l. vi. 'Cum pluit in terris, et

venti nubila portant.' Itaque quamvis videatur dicendum in terras, tamen prælatum est iudicium Lucretii, et prælata est antiquitas, quæ non insolens Heroicis Vatribus. Illam interpunctionem quorundam, 'Cum pluit; in terris ut possint,' &c. negligo; legendum enim sine distinctione, 'Cum pluit in terris,' ex iudicio, ut dixi, Lucretii, et ex vetustate. *Cerda.*

808 *Exercere diem*] Hypallage est, pro, ut ipsi per diem exerceri possint. *Servius.*

809 *Nubem belli*] Bellantium impetum sustinet donec deferbeat. Et bene translationem fecit a vicina comparatione. - *Idem.*

Nubem belli, dum detinet omnes, Sustinet] In vulgatis quidem omnibus exemplaribus, et aliquot antiquis *Detinet* legitur, hoc est moratur. Sed enim illa mihi lectio castissima videtur, quam in antiquissimo cod. Romano reperi, 'nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet.' pulcherrima Metaphora, et conflictui maxime commoda: quia præsertim dixerat 'Nubem belli,' et alibi dixit, 'fulminat Æneas armis.' Præterea *Servius* lectionem hanc videtur agnovisse, dum exponit, 'dum detonet, donec deferbeat.' Superius vero illud, *dum pluit*, in eodem Romano codice ut *geminato pluit* scriptum est. Inde *pluvia*. Sed hoc idem in aliis quoque auctoribus, antiquisque codicibus observetur. *Pierius.*

Nubem belli, dum detonet, omnem] Sic lego, non *detinet*: non *omnes*, ut in aliquibus, sed *omnem*. Exorno τὸ *nubem belli*. Pind. Isthm. Od. iv. Τραχία νύφας πολέμοιο. et Nem. Od. x. πολέμοιο νέφος: quod sumpsit ab Hom. qui Iliad. xvii. πολέμοιο νέφος πρὸς πάντα καλύπτει. Eadem locutio est in Opp. Hal. i. in Nonno l. xxii. et xxix. νέφος Ἰνδῶν, νέφος ἰών: in Eurip. Hecub. in Plut. in vita Marii. Apud eundem Annibal vocat Fabium

Max. νεφέλην, ὅτι μετὰ ῥάλης καὶ καταγίδων θυβρον ἐκρήξει. Eurip. in Taur. vocem mutavit; κλύδωνα (inquit) πολέμων προκεῖμενον. Latini eodem spiritu. Prudent. Psychom. 'Telorum nimbos.' Claud. in Seren. 'bellica nubes.' Innumera hæc. *Cerda.*

Nubem belli] Bellum hic pro prælio sumptum est: ut a Græcis πόλεμον et μάχην confundi notat Tusanus. Sic et *belli nubes* Hom. Il. P. πολέμοιο νέφος dicitur. *Taubmann.*

Dum detonet] Florus iv. 2. etiam in re belli. 'Syllana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat.' *Cerda.*

811 *Quo moriture tuis*] Fortitudinem Æneæ condivit pietate: quam Lauso, quia patrem texerat, noluit afferre mortem: sed et monuit ipsum atque increpuit. Tandem vero non nisi irritatus eum morte affecit, et coactus, et invitus. Dementi enim et insultanti juveni quid faceret? &c. *Taubmann.*

Majoraque viribus audes] Ioan. Chrysost. Orat. de sept. fratrib. Machab. τί ποτε τοῦτο ἀρά ἐστιν; τὴν ἀχρηστον ἡλικίαν πρὸς τὰ ἀγωνίσματα εἰς τὰ σκάμματα ἔγει; Præclare dixit Quintilian. Declam. 315. 'Rudes annos cum gravissimo hoste acerbissimo in prælio componere.' Est summa stultitia aggređi, quod vires nequeant. Inde præceptum Horatii in re Poëtica ad Pisones: 'Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam Viribus, et tentate diu quid ferre recusent, Quid valeant humeri.' Et Propert. præclare Eleg. iii. 9. 'Turpe est, quod nequeas capiti committere pondus.' *Cerda.*

812 *Fallit te incautum pietas tua*] Quod credis idcirco me pium tibi veniam posse concedere: quia et ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. *Tua autem pietas*, prudenter est additum: quasi non a parente discedens. *Servius.*

Fallit te incautum pietas tua] Huc

allusum ab Stat. Silv. l. v. 'et Lydi pietas temeraria Lausi.' *Cerda*.

813 *Exsultat demens*] Quippe juvenis, et cui non satis *ἔμπεδος νόος*, ut Hom. loquitur, *μενί firma*. Possis Lauso accinere illud Il. xxiii. *νέον νίκησε νεότη*: *juvenem juvenem decepit*, id est, explicante ibid. eodem Hom. *παρήγορος, καὶ ἀσπίφρων*: *levis, et stolidus*. Idem.

Altius iræ surgunt] Notat Germ. indicari Physicam iræ rationem, quæ cum procedat ex fervente et ebulliente circa cor sanguine, factum, ut Poëta dixerit, altius iras surgere. Sic supra hoc lib. 'Haud tulit Æneas tanto fervore furentes.' Et Calab. l. iii. de irato Achille, *ἡμαίμακτόις ἐνὶ γυνοῖς Ἐξέεν αἷμα μελαινὸν, ἐλδομένοιο μάχεσθαι*. Idem.

815 *Fila legunt*] Proprium fuerat *rumpunt*: tamen *legunt*, aut colligunt, aut rumpunt; est etiam trans-eunt, ut 'Litora que Epiri legimus.' *Servius*.

Parcæ fila legunt] Calab. l. iii. in-stante jam morte Achillis, *Ἦδη γὰρ οἱ κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφοποτῶντο*. Eodem lib. *μοῖραι ἐτεκλώσαντο*. Pulcherrime ait idem l. xi. *Κῆρες ὁμῶς φορέοντο βελέμφῳ*. Nonnus l. xxxii. *Πασσυνδὸν ὠλισθησαν ὁμόφυγοι εἰς λίνα μοῖρης*. In Epig. l. iii. ad verbum, *ὁσάττια μοῖρης λίνα*: iterum, *παρ ἐσχατῆς λίνα μοῖρης*. Claud. Eutrop. ii. 'Tandem fila tibi neverunt ultima Parcæ.' Sil. l. iv. 'non dabat ultro Clotho dura,' &c. Tale et illud veteris Poëtæ apud Tull. 2. Tuscul. ubi clades dicitur *glomerata*, id est, neta, a Parcarum glomere: et Ovid. Metamorph. x. 'fata retexere,' pro vitam de novo inchoare: et Calab. l. xi. *μοῖραι μακρὸν βίου τέλος ἐκλώσαντο*. *Cerda*.

Exigit ensem Per medium] Poëtica est descriptio: nam re vera fieri non potuit, ut gladius transiret per medium corpus juvenis, et in corpore juvenis absconderetur: nam *Exigit*, est agens trans corpus. *Servius*.

816 *Totamque recondit*] Talem ic-tum, cum scilicet gladius integer figitur, explicat Poëta illo versu, 'capulo tenuis abdidit ensem:' et Hom. Iliad. xvi. *πάνθ' ὑπερθεμύνη ξίφος αἵματι*. ibid. *πάνθ' εἶσω ξίφος*. *Cerda*.

817 *Transiit et parnam mucro*] In Romano, et in Oblongo, *transiit* habetur. Est tamen et *transiit*, in anti-quis aliquot codicibus. *Pierius*.

Parnam] Id est, levia arma, non clypeum. *Minacis* autem non Lausi: non enim ipse minatus fuerat. Ergo ordo est, Mucro minacis, scilicet Æneæ. Aut si ad Lausum referas *Minacis*, num audacis et fortis? *Servius*.

Transiit et parnam mucro] Homer. Iliad. A. *διὰ μὲν ἀσπίδος ἦλθε φαεινῆς ὄβριμον ἔγχος, καὶ διὰ θάρηκος πολυ-δαυδάλου ἡρήρειτο*. *Germanus*.

Levia arma minacis] Quidam codices legunt *minantis*. Romanus duabus mutatis dictionibus, 'media arma minaci' legit. Sed omnino mos ejus Librarii fuit, s nonnunquam superfluam ponere, nonnunquam ob negligentiam præterire. *Pierius*.

Levia arma] Allusum proculdubio ad militem velitem, cui erat parma; et talem fingit Poëta Lausum. Nam parma breve fuit sentum. Uti explicandus Polybii locus, qui parnam facit ultra modum, lege Lipsium. *Cerda*.

818 *Molli mater quam neverat auro*] Hoc affectu Stat. Theb. l. ix. 'Ipse bis Ceballo saturatam murice pallam, Lucentesque auro tunicas (hoc neverat unum Mater opus) tenui collectus in ilia vinclo.' *Idem*.

819 *Inplevitque sinum sanguis*] Mire expressus est sinus tunicæ sanguineti excipiens, nec tramittens. *Servius*.

Inplevitque sinum sanguis] Ex Hom. Iliad. xx. *μέλαν αἷμα κόλπῳ ἐνέπλησε: niger sanguis implevit sinum*. *Cerda*.

Vita per auras Concessit mæsta ad mania] *Vita*, id est, anima. Et abusive dictum est: nam ad Inferos simulachrum pergit, non anima. *Servius*.

Vita per auras Concessit ad manis] Quasi volaret anima: quod clare Cal. l. III. ψυχὴ δὲ κατ' αἶθος ἔξοπο-
τήθη, et l. XI. πέπτατο θυμός. Nonnus lib. etiam XI. υπέπτατο θυμός ἀλήτης. Sed imitatio tota est ab Hom. qui de Patroclo Iliad. l. XVI. Ψυχὴ δ' ἐκ πεθέ-
ων πατρίην ἀιδόσδε βεβήκει. Sed Nos-
ter rectius volatum per auras intel-
lexit, ut Stat. Theb. XI. 'fugit in va-
cuas jam spiritus auras.' *Cerda.*

820 *Corpusque reliquit]* Potuit sine hoc sensus esse. *Servius.*

822 *Anchisiades]* Non pro libidine, sed ex iudicio; quia statim dicturus, 'Et mentem patriæ subit pietatis imago.' *Cerda.*

823 *Ingemuit miserans graviter]* Quidam antiqui codices legunt, 'Ingemuit graviter miserans, dextram-
que tetendit.' *Pierius.*

Ingemuit miserans graviter] Pietas magni ducis. Talem scis esse mag-
num Alexandrum, et Paulum Æmil. De illo Curt. l. v. 'Ad corpus de-
mortui' (Darii) 'perveniens, tam in-
dignum illo fastigio mortem lacrymis
prosecutus est.' De hoc Liv. XLV. 'Illacrymasse dicitur sorti humanæ,'
quod qui paulo ante,' &c. Sermo
est de Perseo rege Macedonum. Hom. Iliad. v. sed non de hoste, τὸν
δὲ πεισόντ' ἐλέησε βοῆν ἀγαθὸς Μενέλαος.
Tò ingemuit graviter est, quod Cal.
l. I. μέγα δ' ἄχυντο, et ἀλίσστον ἀνε-
τείρετο θυμῷ: et l. III. ἀκηχήμενος, et
ἀχήμενοι κατὰ θυμόν, et ἀλίσστον πέν-
θος ἔδειξαν: atque etiam ἀλεγεινὸν ὑπὸ
πράβην πένον ἄλγος, et οἰκτρὸν ἰστονά-
χουσι, item στυγερῇ βεβολημένοι ἦτορ
ἔστω. Homer. II. XVIII. σμερδαλέον δ'
ἔμειζεν. *Cerda.*

824 *Et mentem p., &c.]* Affectus a similitudine passionis, quam Gr. ὁμοιο-
πάθειαν vocant. *Taubmann.*

Subit] Aliqui hic legunt *strinxit*,
fortasse quia sup. 'Atque animum
patriæ strinxit pietatis imago.' Hom.
ult. Iliad. τῷ δ' ἔρα πατρὸς ἐφ' ἱμῶν
ἄρε γόοιο. *Cerda.*

825 *Pro laudibus istis]* Quia et con-
tra fortiorem, et pro patriis salute di-
micare conatus est: nam ideo et plu-
raliter *laudibus* dixit. Añi *laudibus*
pro virtutibus, ut solet a Poëta, dic-
tum tradunt. *Servius.*

Pro laudibus istis] Id. est, pro vir-
tute, ut volunt aliqui. Ita accipiunt
illud Æneid. I. 'sunt hic sua præmia
laudi:' et v. 'primam merui qui laudē
coronam:' ut velint, Ego ab istis
longe. Aliud est enim seq̃ui ex vir-
tute laudem, et hoc volunt hæc loca;
aliud laude significari virtutem, et
hoc est ἄκροον. Sunt in his rebus
peccata enormia. *Cerda.*

826 *Pius Æneas tanta dabit indole
dignum]* Propter vitandam adrogan-
tiam tertia persona usus est: ut, 'Et
quisquam numen Junonis adoret?'
Indoles autem proprie imago quæ-
dam virtutis futuræ. *Servius.*

827 *Quibus lætatus, habe tua]* Moris
enim fuerat, ut cum his rebus homi-
nes sepelirentur quas dilexerant
vivi. *Idem.*

Arma, quibus lætatus, habe tua]
Donat arma ad sepulturam. Sic
Græci Penthesileam mortuam remi-
serunt ad Trojanos σὺν τεύχεσιν.
Virg. non semper spolia detrahit,
præsertim in sermone Æneæ; He-
roem suum hac laude ornans, juxta
illud Plat. v. Polit. ἀνελεῖσθαι δὲ οὐ
δοκεῖ, καὶ φιλοχρήματος, νεκρὸν σὺλῃν.
Laudatur Themistocles a Plut. qui
dux, cum cerneret hostium cadavera
plena armillis et aureis torquibus,
dixit cuipiam se comitanti, ἀνελοῦ
σαντῷ, σὺ γὰρ οὐκ εἰ θεμιστοκλῆς. Si
quando vero Æneas inducitur depræ-
dans hostem, id fit cum decoro, aut
causa religionis, ut excitetur tro-
phæum. *Cerda.*

828 *Si qua est ea cura]* Aut more
illo dixit, quo solet sepulturam ad
ipsa cadavera non pertinere: licet
ambria, sicut in sexto legimus, pro-
sit, ut 'Si qua est ea gloria, signat.' Item
de Pallante, 'Vano mœsti comita-

mur honore.' Aut certe siqua est ea cura Mezentio, hoc est patri sacri-lego, qui Superos Inferosque contemnit. An de iota hac re dubitat? *Ser.* *Manibus et cineri, si qua est ea cura*] Sæpissime Poëtæ cum hoc cautu, ex vagante Ethnicorum opinione, qui nihil esse post vitam putabant. Soph. Elect. *ὥστε τῷ τεθνηκότι Τιμὰς προσάπτειν, εἰ τίς ἐστ' ἐκεῖ χάρις.* Cal. l. iii. *μέγα κῦδος ὀρέξαμεν αὐτῷ* "Εκτορι, *εἰ γέ τίς ἐστ' ἐκ' αὐτοῦ ἀλδος ἀνθρώποιςιν* "Η νόος, *ἢ θέμιοτες.* Notetur sæpe a Virgil. conjungi *manes* et *cinerem*, ut hoc loco, et l. iv. 'Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?' Iterum: 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' Quia videlicet putabant veteres manes una cum cineribus includi. Inde Prop. Eleg. ii. 13. 'Deinde ubi suppositus cinerem me fecerit ardor, Accipiat manes parvula testa meos.' Et Eleg. iv. 5. malum imprecans, 'Nec sedeant cineri manes.' Scio non fuisse perpetuam hanc veterum doctrinam; nam Ovid. cum hominem dividat in partes quatuor, *manes, carnem, spiritum, umbram*, sic subjicit, 'Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra, Orcus habet manes, spiritus astra petit.' *Cerda.*

830 *Æneæ magni dextra*] Sic alibi, 'Nomen tamen haud leve patrum Manibus, hoc referes, telo cecidisse Camillæ.' *Servius.*

Æneæ magni dextra cadis] Ita Ovidius Met. xii. 'Quisquis es, o juvenis, dixit, solamen habeto Mortis, ab Æmonio quod sis jugulatus Achille.' Aceius: 'Nam trophæum ferre me a forti viro pulchrum est. Sin autem et vincat, vinci a tali nullum est probum.' *Taubmann.*

832 *Sanguine turpantem*] Non ipsum turpantem, sed ut accidit ita dixit. *Servius.*

Comtos de more capillos] Antiquo scilicet more, quo viri sicut mulieres componebant capillos: quod verum

esse et statuæ nonnullæ antiquorum docent, etiam personæ, quas in Tragædiis videmus similes in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis. *Idem.*

833 *Interea*] Dum hæc geruntur. Et omnino sic est apud Poëtās *Interea*, sicut apud Sallustium, Eodem tempore. *Idem.*

834 *Vulnera siccabat lymphis*] Siccabat aqua: sed et nove et Physice locutus est: nam cum aqua omnia infundantur, hic ait 'siccari vulnera aqua;' et ratio vera est, quia fluxus sanguinis aquarum frigore continetur. *Idem.*

Levabat] Inclinatione recreabat. *Id.*

Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat Arboris acclivis trunco] Exemplaria complura, Romanum, et quædam alia, legunt *lavabat*: quippe quia præjectum est, 'Vulnera siccabat lymphis.' Sed enim non desunt codices veteres, in quibus *levabat* legitur: et eam lectionem agnoscit Servius. Qua vero ratione levaret membra, tam vulneribus quam certamine fatigata, subjungit, 'Arboris acclivis trunco:' id quod in antiquis *acclivis* scribitur, quod Servius exponens, 'inclinatione recreabat,' ait. *Picrius.*

835 *Acclinis*] Quis ante hunc? *Ser.* *Acclinis*] 'Επικλινής: supra, 'Arboris obnixus trunco.' Nempe *acclinis* per η, non *acclivis*, docti legunt cum D. Lambino Horat. Satyr. l. ii. 'Acclinis falsis animus,' a *clino*, *clinare*: unde et apud Lucr. l. ii. 'clinamen principiorum.' Simile est quid hinc Virgilii loco illud Cæsaris Bel. Gal. l. vi. 'His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modo acclinatæ quietem capiunt.' Callim. in Delo: *ἀπὸ δ' ἐκλινῆς ἤσταλιν ὤμοις πόλινος ποτὶ πρέμων.* *Germ.*

Procul] Modo juxta: ut, 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' *Servius.*

Ramis Dependet] In Romano codice *ramo*. Unus enim satis erat ad susti-

nendam galeam. *Pierius.*

836 *Gravia arma quiescunt*] Cur illa pendeant, hæc in terra sint, docuit dicendo *gravia*, unde et *quiescunt* dixit. R. ne ergo *gravia*: ut galeam, arma, sed levia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustii, 'Leonem atque alias feras.' Ergo et leo fera est. *Quiescunt* autem quasi in terra posita: quoniam galea quæ pendeat, poterat et moveri. *Serv.*

837 *Stant lecti circum juvenes*] In aliquot antiquis codicibus 'stant circum lecti proceres' legitur. Sed hæc majestas negotio bellico non videtur congruere: quare melius *juvenes*. *Pier.*

Anhelans] Hom. sæpe ἀσθμαίνων. Et quidem Mezentius ἐκ φόβου ἀργαλῶος καὶ ἄρεος ἔμπνευε, ut loqueretur Calab. l. 1. 'a difficili cæde et Marte respirabat:' et Valer. Arg. iv. 'Tunc fessas posuere manus, tunc arida anhelii Pectora.' *Cerda.*

838 *Colla fovet*] Sustinens se arboris trunco. *Servius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Barbam in pectus infusam habens. Archaismus autem est quod ait in *pectore*, pro in pectus; sicut alibi, 'Mediis effusus in undis,' pro, In medias undas. *Propexam* autem quis ante hunc? *Idem.*

Propexam in pectore barbam] Malunt nonnulli *perpexam*. Sed *propexam* in antiquioribus habetur. *Pierius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Stat. Theb. vi. 'tergoque et pectore fusam Cæsariem.' Val. Arg. ii. dixit, 'effusus crinibus.' Ovid. Fast. i. 'Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam.' Juvenal. Sat. xiii. 'propexis in pectore barbis.' *Cerda.*

839 *Multa*] Pro multum: sicut, 'Et pede terram crebra ferit,' pro crebro. *Servius.*

Multumque remittis] Hoc pro sæpe. *Idem.*

Multoque remittis] In Romano codice legitur *multumque remittit*. Sed magis placet *multos*, quod nescio quid

vehementius habet, quum et instantiam et iterationem nuntiorum ostendat. *Pierius.*

841 *Lausum*] In XII. tabb. est: 'Neve funeris ergo lausum habento.' Suspiscatur Palmer. Spicil. g. fol. 156. *lausum* (qui aliis *lessus*) aut ab hoc *Lauso* dictum; aut *Lausus* i. se a *lauso* isto funebri: ut *Protesilaus*, *Hippolytus*; alii quidam omen sive rem habuerunt nomen, &c. *Tunbmann.*

Super arma ferebant] Supra sentum, sicut supra: 'Impositum acuto referunt Pallanta frequentes.' *Servius.*

Super arma ferebant] Illustravi hunc morem supra in hoc libro, et adjicio illud Lacænae, quæ, cum filio præberet ἀσπίδα, *clypeum*, adjecit, ἡ τὰν, ἡ ἐπὶ τὰν, verba sunt Plutarch. de Iustit. Laced. 'aut hunc, aut super hunc.' Quam sententiam ita leges apud Auson. 'Mater Lacæna clypeo obarmans filium, Cum hoc (inquit) aut in hoc redi.' Plutarchus in Apophthegmat. Laconic. ubi agit de excelso animo, quo Tynnichus Thrasybuli filii mortem tulit, scribit exstare Epigramma in laudem ipsius Tynnichi, cujus hoc est primum distichon: Τὰν Πιττῶν Θρασύβουλος ἐπὶ ἀσπίδος ἤλυθεν ἄνθρου, Ἐπὶ πρὸς Ἀργεῖον τραύματα δεξιμένους. Vide versiones Ausonii, Xilandri, Raphaëlis, et hanc meam, 'Mortuus in clypeo Thrasybulus ab agmine venit, Qui tulerat septem vulnera pro patria.' *Cerda.*

842 *Ingentem, atque ingenti vulnere*] Homeri dictum, Κεῖρο μέγας μεγαλωστί λελασμένος ἱπποσυνδάν. *Servius.*

843 *Præsaga mali mens*] Stat. Theb. v. 'jam certa malorum Mentis ab augurio.' Curt. l. iii. 'divinatio animi præscientis.' Val. Arg. i. 'At subitus, curaque ducem metus acrior omni, Mensque mali præsaga quatit.' Claud. Bell. Get. simili sententia, 'Sed malus interpret rerum metus omne trahebat Angurium pejore via.' Prædicant quippe omnes divinitatem præscientis animi, præsertim in re

maesta. Auctor Thebaidos, 'magna præ sagit mata paternus animus.' Euripides Andromach. *πρόμαυτις θυμός*. Josephus capite vigesimo libri Bell. Judaic. *προμαυνομένης ἦδη καὶ ταύτης τῆς ψυχῆς*. Philo lib. de Cherub. *ἤκουσα δὲ ποτὲ καὶ σπουδαιότερου λόγου παρὰ ψυχῆς ἐμῆς εἰσθόσις τὰ πολλὰ θεοληπτέσθαι, καὶ περὶ ὧν οὐκ οἶδε μαρτεβεσθαι*: *Quin et doctius quiddam audisse memini a mea anima, quæ nonnunquam divino spiritu correpta solet ne sibi quidem nota prodere oracula*. Sed signatius ad Virgilium *Æachylin* in Pers. *κακόμαυτις θυμός*: et Philo idem in Flaccum: *μαρτυκώτατον γὰρ ἐκδοτὸν ψυχῇ, καὶ μάλιστα τῶν ἐν κακοπραγίαις*. Homerus decimo octavo Iliad. *ἔσαντο γὰρ ἄλγεα θυμῷ*. *Cerda*.

844 *Canitiem immundo deformat pulvere*] Exemplaria omnia vetustiora, quæ versamus, 'Multo deformat pulvere' legant, quod miseriam anget. Sed *immundus* proprium est epitheton pulveris. Desumpta vero est ex Homero sententia, ubi de Achille, occiso Patroclo, hæc miseriarum signa describuntur, *ἀμφοτέρῃσι δὲ χερσὶν ἔλδον κόνιν αἰθαλόεσσαν χεῖρατο κῆκ κεφαλῆς*: quodd ita etiam Catullus expressit: 'Canitiem terra atque infuso pulvere sædans.' *Pierius*.

Canitiem immundo deformat pulvere] Hunc morem in luctu et dolore multi attigerunt. Euripides Supplic. de flentibus, *ἀμφὶ δὲ σποδὸν κῆρα κεχήμεθα*: *fundimus pulverem circum caput*. Aristippus apud Heliodorum libro primo Hist. Æth. capiti suo aspergit pulverem. Græci apud Cal. l. iii. Ingentes mortem Achillis, *ἤσχυον ἔδην φαρμάθοισι κάρηνα*: *pulceribus turpabant affatim capita*. De Justino Imperatore ad nuntium eversæ Antiochiæ terræ motu, scribit Auctor Miscellæ l. xv. 'Præ dolore sacco induitur, aspergiturque cinere, exutus purpura et diademate.' Stat. Theb. vi. 'squallentiaque ora sparsus, et incultam ferali pulvere barbam.' Val. Arg. iii. 'mul-

taque comas deformat arena.' De Electra Claud. Rapt. iii. 'Fata laceras effusa comas, et pulvere cæco Sordida sidereæ raptus iugebat alumna.' *Cerda*.

Canitiem immundo deformat pulvere] Ita in Ciri: 'Intensos multo deturpat pulvere crines.' Infra, *Æa. xii*. Catullus: 'Canitiem terra atque infuso pulvere sædans.' Mos vel ex historia sacra notus nobis. *Tantianus*.

845 *Ad cælum tendit palmes*] Increpans Deos, quasi sacrilegus. Et sciendum non enim uno eodemque tempore potuisse et corpori inhærere, et manus ad cælum levare: licet Poëta ista conjunxerit. *Servius*.

Corpore inhæret] Aut inhæret Lauso suo corpore: aut certe Hysterologia est; ut sit, hæret in corpore. Mellus tamen ut sit Antiptosis, pro corpori: ut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*. *Idem*.

Corpore inhæret] Similis species Euand. l. xi. super defuncto nato: 'Procubuit super, atque hæret, lacrymansque gemensque.' Et Phœnicis apud Calh. l. iii. qui fusus super cadaver Achillis mortui, *ἀμφιχεύετο* (ait) *δέμας*: et Græci alii inducuntur, *ἐιλόμενοι περὶ νεκρὸν ἀνέμωτος ἑκαστος*. Apud Hom. quoque Achilles ipse hæret, defuncto Patroclo, libro decimo octavo Iliad. *χεῖρας θέμενος στήθεσσι φίλων*: *manus admoens pectori amici*. Tale et illud Albinov ad Liviam, 'artus amplector inanes.' Sic et Anna Æn. iv. 'Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat.' *Cerda*.

846 *Tantane me tenuit, &c.*] Tangit vitium quod Græci *φιλοφυχίαν* vocant, et *φιλοφῶιαν*, vitæ retinendæ mollem et turpem cupiditatem. Supra: 'quæ lucis miseris tam dira cupido?' *Germanus*.

Tantane me tenuit, &c.] Germana huic sententiæ illa Cassii apud Plat. in vita Brut. Cum enim Cassius amicissimum Titinnium interfectum putaret, etiamsi falso, ita statim: *φιλοφ*

χρόνους ἀμειψόμενος ἑσθ' ἐφίλειν ἄρα φέ-
μενος ὑπὸ τῶν πολέμων θεῶν: *Dum mi-*
serum vitæ amicus cupidi, sustinui
amicum ab hostibus fuisse correptum.
Cerda.

847 *Hostili succedere dextræ*] In antiquis Prisciani codicibus hoc citato versu, *succumbere* pro *succedere* habetur, quum tamen reliqui omnes Virgiliani codices, quos inspexi, *succedere* legant. *Pierius.*

848 *Per vulnera sorvor*] Ant re vera *per vulnera*, quia per totum ejus corpus mucro transierat: aut invidiose *vulnera* ait, pro *vulnus*: sicut Terentius, 'Non perpeti meretricum contumelia?' cum una esset Thais, de qua loquebatur. *Servius.*

Tuæ hæc genitor per vulnera sorvor] Nestor apud Auson. in Epitaph. ita loquitur, 'Objecit sese cujus pro morte peremptus Filius, et nati vulnere vivo pater.' *Cerda.*

849 *Morte sua vivens*] Quia cecidisti pro me. Scalig. iv. 16. *Taub.*

850 *Exsilium infelix! nunc alte volnus adactum*] Solatio enim viventis filii utrumque fuerat ante tolerabile. *Servius.*

Hæc, nunc misero mihi demum Exilium infelix] In vetustis plerisque codicibus, *exitium* est, quod non æque placet. Ait enim se facile tolerare exsilium potuisse, dum in tali nato conquiesceret, quo erepto, *exsilium* demum *infelix* esse. Quia vero sequitur, 'nunc alte vulnus adactum,' recte etiam legi potest 'exitium infelix,' quum omnino filium sequi decreverit, neque eo perempto, velit supervivere. Inde in Æneam dicit, 'Hæc via sola fuit, qua perdere posses.' *Infelix* autem, quod videat se dedisse causam cædis. *Infelix*, quod frustra se morti subtraxerit, quum eam nunc ultro appetere cogatur. *Pierius.*

Nunc alte volnus adactum] Macrobr. iv. 4. ita scribit: 'Tacite quoque, et quasi per definitionem, pa-

thos movere solet: cum res, quæ miserationem movet, non dilucide dicitur, sed datur intelligi, ut cum Mezentius dicit, *nunc alte vulnus adactum*. Quid enim aliud ex hoc intelligendum, quam hoc altum vulnus esse amittere filium? Sed misso Macrobr. tu Poëtæ sermonem refer ad ludum gladiatorium, in quo *alte ferire* dicebatur, et *alta vulnera*. *Cerda.*

851 *Idem ego*] Qui nunc causæ tuæ mortis fui, qui feci ut exulis et sacrilegi filius esse dicereris. *Servius.*

Maculavi crimine, &c.] Sæpiissime accidit, ut parentum clades in filios redundet. Audi Tacitum Annal. xvi. 'Quid Agrippino objectum, nisi tristem patriæ fortunam? quando et ille perinde innocens Tiberii sævitia concidisset.' *Cerda.*

852 *Vulnus ob invidiam*] Excusat, ne merito expulsus esse videatur. *Servius.*

854 *Omnis per mortes*] Per omnia mortis genera; nam una mors est: aut *per mortes omnes*, id est, per diversa supplicia: aut quasi non una tantum morte dignus. *Idem.*

Omnis per mortes] Macrobr. iv. 6. Q. d. Dehueram me cuius periculo, sine ullius mortis metu, objicere. *Taubmannus.*

Dedisseam] Aliquot exemplaria *dedisse* legunt, ut conveniat cum verbo *debueram*. *Pierius.*

856 *Attollit in ægrum*] Vides ægrum, et tamen euntem ad bellum pro filii cæde. Quadrant illa Cal. l. ii. Παιδὸς ἀποφθιμένοιο πόθῃ ποτὶ μῦ-
λον ἔγχεσκε Πὰρ δυνάμιν: *Extincti filii amor in prælium trahebat Præter vires.* *Cerda.*

857 *Vis alto vulnere tardat*] Alti vulneris violentia. *Servius.*

Quamquam vis alto vulnere tardat] In vetustis codicibus quibusdam legitur *quamquam sese alto vol. tardet*. Sed enim *Servius vis* agnoscit. *Pierius.*

Vis alto vulnere tardat] Ita l. ii. 'et vulnere tardus Ulyssi.' *Plutarch.*

in vita Luculli, *κακῶς ὑπὸ τραυμάτων διακειμένος*. Ovid. Metamorph. x. 'incessit passu de vulnere tardo.' Objicies: qui hic *alto vulnere*, cum supra de hasta Æneæ, quia hoc vulnus intulit, 'vires haud pertulit?' Non certe vulnus altum, si hasta absque viribus. Solvi potest; nam vulnus etiamsi altum, non ita tamen, ut Mezentium privaret vita: ideo *vires haud pertulit*, id est, non fuit in hasta satis virum, quæ necessariæ ad mortem. *Cerda*.

858 *Haud dejectus*] Non dejectus animo. *Servius*.

Hoc decus illi, &c.] Majore affectu quam cura designavit equum Mezentii; ut et *felicem* eum faceret, non solum *fortem*: quem etiam fidem agnovit, quum *mærentem* dixit. Scalig. III. 3. *Taubmann*.

859 *Bellis hoc victor abibat*] Talis equus, de quo Pind. Od. Olymp. "Ο τε παρ' Ἀλφειῷ σῦτο, δέμας Ἀκέντρητον ἐν δρόμοις παράγων, Κράτει δὲ προσέμιξε δεσπότην: Quando juxta Alpheum concitus ferebatur, præbens ad cursum corpus non stimulatam, ac dominum victorem fecit. Talem equum πολεμήιον Callimachus Hymn. Cereris, et ἀεθλοφόρον: bellatorem, reportatorem præmiorum. Tales Achilles equi, qui ita loquuntur Iliad. I. κτκ. Καὶ λέγων ὅτι νῦν γε σώσσομεν, ὄβριμ' Ἀχιλλεῦ: Et te nunc adhuc servabimus, fortissime Achilles. *Cerda*.

860 *Adloquitur mærentem*] Tristem. Hæc enim animalia secundum Homerum sunt tristia, quando indicant dominorum mortem futuram. Et proprie *adloquitur* dixit, est enim adloqui consolari. Est autem Homeri comparatio: Τὸν δ' ἄρ' ὑπὸ ζυγῶν προσέφη πόδας αἰόλος Ἰππος Εἰάθεος, ἔφαρ δ' ἤμυσε καρῆατι, πᾶσα δὲ χαίτη Ζεύγλης ἐξεριπούσα παρὰ ζυγόν, οὐδας ἴκανε. *Servius*.

Alloquitur mærentem, et talibus inflt.] In codicibus aliquot antiquis, *adloquitur mærentem, ac talia fatur*. *Pier*.

861 *Rhæbe, diu* (res si qua diu mortalibus ulla est)] Hoc loco notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem, ratio naturalis excusat; ea enim quæ per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt. Illa vera, sunt tantum prudentium, quæ non nisi consilio et ratione deprehenduntur. Unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quæ se per naturam offerunt cunctis: ut, NE QUID NMIS. *Servius*.

Rhæbe] Ducit Eryth. equi hujus nomen ab *ροῖβω*, quod est *emico*, et de celeritate, et de militari virtute; quod utrumque equo competit. Nam de equo I. XI. 'Emicat arrectisque fremit,' &c. Hic vero sermo ad equum ductus ab variis sermonibus jam Homero excogitatis, quibus inducit suos Heroas loquentes cum hac fera. Silius quoque I. IV. ad equum Garganum, 'Nos, Gargane, vocant Superi ad majora: videsne Quantus eat Chryxus? jam nunc tibi præmia pono, Illum Sidonio fulgentem ardore tapeta, Barbaricum decus, et fulvis donabere frænis.' Vide, si otium, insaniam Caji Imperatoris apud Xiphil. in tractando equo, quem diligebat. *Cerda*.

Aut hodie victor, &c.] Illustrabis satis hanc partem his, quæ dixi sup. in hoc lib. ad illud, 'Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho insigni.' Nam et hoc dicit Mezentius, Aut eris victor, aut occumbes: et adjice Hom. Iliad. XVIII. ubi Hector de Achille loquens, Ἥαε φέρεις μέγα κράτος, ἥκε φοροίμην. Tam etiam multa, quæ Iliad. IX. Achilles in hanc sententiam, ubi mortem præponit. turpi vitæ et fugæ. Ex loco Virg. Hippomedon apud Stat. ita alloquitur equum Tydei, 'Quod superest, charos i saltem ulciscere manes, Aut sequere, extorrem neu tu quoque læseris umbra Captivus, timi-

dumque equitem post Tydea portas.
Idem.

Spolia illa cruenta] Arma Æneæ Lausi cruore perfusa. Unde intulit, 'Et caput Æneæ:' per quod etiam spolia Æneæ intelligimus; nam Lauso nihil detraxerat. Dixit autem, 'Arma quibus lætatus, habes tua.' Si autem *cruenti* intellexeris, scilicet crudelis, sic enim convenit personæ loquentis. *Servius.*

863 *Lausique dolorum]* Num Lausi dolorum, ut 'Lachrymas dilectæ pelle Creusæ.' *Idem.*

864 *Aut, aperit si nulla viam vis]* Aut si nullam ostenderit fortitudo rationem. *Aperit* autem, præsens pro futuro. *Idem.*

Aperit si nulla viam vis] Si virtuti adversus eventus est. Scalig. iv. 16. *Taubmann.*

865 *Pariter]* Subaudi *mecum*. Sed fuit veteris elegantiae hanc vocem ponere absolute. Sallust. Jugurth. 'Municipus nemo putabatur, nisi pariter volens.' Et, 'Pariter omnes viles sunt.' Plura his Godesc. advocato Varrone, Plauto, Terentio. *Cerda.*

Neque enim, fortissime, credo, &c.] Quod dignaberis habere dominos Teucros, scilicet ignavos. Nam hoc intelligimus ex eo quod dixit equo, *fortissime*. Plerumque enim ex alterius personæ vituperatione vel laude, quid de alia dicatur agnoscimus: ut hoc loco Trojanos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi e contra, 'Et nunc ille Paris,' scilicet adulter: nam illic ex persona Parisidis vituperatur Æneas. *Servius.*

Neque enim, fortissime, &c.] Omnis allusum ad Hom. Iliad. xvii. ubi equi Achillis dicuntur ἀλεγεινοὶ ἀνδράσι γε θνητοῖσι δαήμεναι, et a nemine posse subungi curui, ἢ Ἀχιλλῆϊ, quam ab Achille. Itaque quodvis aliud imperium essent obtrectaturi. Quæ de Bucephalo Alexandri scribuntur, nota sunt omnibus. De Pegaso

Claud. assentans Honorio, 'mellioraque pondera passus Bellerophontæas indignaretur habenas.' *Cerda.*

Credo] Græci omnes ὀμναι: et unus præterea Homerus hoc dixit verbo ἔλωμαι. Exemplum est Il. xvi. vs. 194. *Idem.*

867 *Exceptus tergo]* Equo se præbente exceptus: quod fieri plerumque conspiciamus. *Servius.*

Exceptus tergo] Non enim poterat ascendere, sed ex superiori loco se in equo composuit. *Donatus.*

Exceptus tergo] Ennod. Paneg. 'His dictis, excipit te tergo sonipes, lituorum desideriis inquietus.' *Cerda.*

868 *Jaculis oneravit]* Aviditas sævientis exprimitur, ut sæpius. *Serv.*

869 *Ære caput fulgens]* Quia supra, 'procul ærea ramis Dependet galea.' *Idem.*

Cristaque hirsutus equina] Jubæ equorum fuere in hoc usu. Plenus Hom. Iliad. vi. Hector habet κόρυς ἱπποῦρον. Et Patroclus xvi. κινῆν ἱπποῦρον. Et l. xvii. Hippothoo datur ἱπποδόχεια κόρυς, galea equina hirsuta. Eadem datur Acamanti Il. vi. et eodem lib. forma alia vocat ἄλφον ἱπποχαλῆν. Et alia l. xii. ἱπποκόμων τρυφαλειῶν. Sic l. xiii. ἱπποκομοὶ κόρυθες. Meminit ejusdem Soph. Antig. ξύνθ' ἱπποκόμοις κορύθεσσι. Theoc. etiam eid. 16. Ζώννται, ἱππῆλαι δὲ κόρυς σκεπδουσιν ἔθειραι: Armatur, et jubæ equinæ tegunt galeam. Sed et Herod. l. vii. Æthiopibus attribuit pelles frontium equinarum cum júbis atque auribus, ea dispositione, ut jubæ essent pro cristis, aures inferius rigerent. Demum Sil. l. viii. 'et equina Curio crista.' Velim notes, quoties in Scriptoribus legis tantum *jubas* nulla re addita, capiendas esse de equinis, nam proprie *juba* equi est, non leonis, ut cum Silius dixit de Flaminio Consule, 'Triplex crista jubas effundit crine Suevo.' *Cerda.*

870 *Sic cursum in medios rapidus dedit]* In antiquissimo codice Roma-

no lagere est, 'sic cursu in mædios rapidus redit.' *Pierius*.

Æstuat] Verbum ad magnos animi affectus indicandos. Ita Nonnus l. xxxi. de ira Junonis, καὶ φθονερὸς παλιδασσι χόλος διεπάφλασεν Ἥρης: *Ira incida in visceribus Junonis æstuat*. Nam παφλάζω, et διαπαφλάζω de æstu maris dicuntur. Horat. Epist. i. 1. de appetente res varias, 'Æstuat, et vitæ disconvenit ordine toto.' Sic *æstu* a Virg. de curis, a Propertio de amore Eleg. i. 33. ad finem. Demum nullus est affectus, qui non exprimatur hoc verbo. Quam ad rem unicum est testimonium hoc Maronis, in quo *æstuat pudor, insania, luctus, amor, virtus*: vide quot affectus. *Cerda*.

871 *Uno in corde pudor*] *Uno* autem pro eodem: tribus vero adfectibus conturbatum significat, pudore, ira, dolore; quæ potentia sunt singula. *Servius*.

Imo in corde pudor] Multa quidem exemplaria vetera, *uno in corde* legunt. Sed *imo* magis placet. In Mediceo autem codice, non *pudor*, sed *dolor* habetur. Sed neque tacebo quamvis ineptum mihi videatur, in codicibus aliquot manu scriptis legi, non *pudor*, sed *puer*: quo itidem modo, iisdemque dictionibus peccatum est in eo Propertii versu, 'Si puer es, alio traice tela;' quum legendum sit, 'Si pudor est, alio traice tela puer.' *Pierius*.

Mixtoque insania luctu] Duo affectus cognatissimi, ira et dolor. Stat. Theb. v. 'At juvenis magno flammatus pectora luctu.' Nam *flammas* ad iram refero. Idem l. ii. 'crudescunt luctibus.' Cruditas enim ad iram pertinet. Ovid. Metam. xi. 'utque dolor rabiem collegerat omnem.' De equis Darii Curt. l. iii. 'dolore efferati.' Utramque pestem Aristot. conjungit Rhet. ii. 2. imo iram definit per dolorem, ὁργή, ὁρεῖς μετὰ λύπης. C.

872 *Et Furiis agitatus amor*] Car-

men hoc non habetur in antiquissimo codice Romanæ notæ. Sed locum habet in duodecimo libro, ubi Poëta de Turno loquitur, ut loco suo dicitur. Neque tamen incogruum est idem carmen in diversos usus disponere: veluti alterum illud, 'Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras,' et Camillæ et Turno adcommodavit. *Pierius*.

Conscia virtus] Lucret. 'sentit enim vim quisque suam.' *Cerda*.

874 *Æneæ agnovit eum*] In antiquis codicibus est, *agnovit enim*, per interpositionem dictum. *Pierius*.

875 *Sic pater ille deum faciat*] Bene in perniciem contemptoris deorum, deos invocatur. *Servius*.

Sic altus Apollo] Aut venerabilis, aut quia in excelso loco consecratus est. *Idem*.

Sic altus Apollo] Cum respectu ad totam Iliadem, ubi Apollo semper inducitur Æneæ favens. Exploranda imprimis vigesima Ilias. Et, si velis, cum respectu ad Augustum, cujus tutelare numen Phœbus; et Augustus in Æneæ representatur. *Cerda*.

876 *Incipias*] Deest ut. *Servius*.

Incipias conferre manum] Tale illud l. xii. 'Incipe, si qua animi virtus, et consere dextram.' Τὸ conferre manum immutavit leviter ab illo Lucret. l. iv. 'At contra conferre manu certamina pugnae:' et Lucret. ab Hom. II. vi. qui non conferre manum, sed συνάγειν ὁπλήν, conferre prælium. C.

877 *Tantum effutus*] Ideo pauca, ut qui cupidus rei gerendæ. O quoties in hac re Homerus ἄνωος, et εὐφθής! non vereor ita loqui. Plena Ilias his ante certamen inutilibus jactantiis. Non hæc certe natura iræ, præsertim in bello. Præclare Virg. de Æneæ l. xii. 'se suscitatur ira,' quia videlicet tunc non præsens hostis. At, cum præsens est, ut hoc loco, statim advolat, et pauca loquitur. Nam visus hostis iram statim acuit. *Idem*.

Infesta hasta] In vulnus parata, id est, protenta. *Servius*.

Infesta hasta] Est hoc, quod sup. 'adversa que ingens apparuit hasta.' Liv. l. xxiii. 'Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos.' *Cerda*.

878 *Quid me crepto, scavissime, nato Terres*] In antiquis aliquot codicibus legere est *terreas*: quod quamvis ex sententiæ congruitate sit elegantissime dictum, quo pacto tamen versui consultum sit, videndum. Id quidem, aliquis admittere voluerit, aut Synæresin esse dicat, oportet, aut Amphimæcrum loco dactyli positum: quod Virgilium etiam alibi fecisse a Terentiano moniti comperimus: neque id Valerius Probus inficiari potest. Sed enim ut quid sentiam, dicam, Grammaticorum adhuc nemo loci hujus meminit tam insignis, non tacituri profecto, siquid illis tale suboluisset, quare *terres* legerim, ut longe plura habent exemplaria. *Pierius*.

879 *Qui perdere posses*] Deest *me*: nam hoc dicit, nisi extincto filio nulla se potuisset ratione superari. *Servius*.

880 *Nec divum parcimus ulli*] Hoc ideo, quia Æneas invocaverat Deos: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic alius Apollo.' *Idem*.

Nec divum parcimus ulli] Vide ut expendi explicans, et apta verba Cyclopi apud Hom. Odyss. ix. *Νήπιος εἷς, ὃ ξεῖρε, Ὅς με θεοὺς κέλευε ἢ δεῖναι, ἢ ἀλῆσθαι. Οὐ γὰρ Κέκλωπες Διὸς αἰγίχου ἀλγούσιν, οὐδὲ θεῶν μακρῶν, ἐπεὶ πολὺ φέρτεροι εἰμὲν: Οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευόμενος πεφιδόμην.* Talis et oratio Amyciap. Valer. Arg. iv. 'Nec lacrymæ, nec forte preces, Superbe vocati Pectora nostra movent, aliis Rex Juppiter oris.' *Cerda*.

881 *Desine*] Scilicet mortem minari: quoniam libenter moriturus advenio. *Servius*.

Desine: jam venio moriturus] In antiquis, quod magis placet, *nam venio* legitur. *Pierius*.

Delph. et Var. Clas.

Desine] Scil. me terrere metu mortis aut deorum. *Taubmann*.

882 *Dona*] Vox hæc etiam de re ingrata. Itaque hastam vocat *donum*. Ita Ovid. Metam. ix. 'feralia dona:' et Valer. Arg. iv. ore Amyci, 'Prima manu cui dona fero?' id est, cui mortem affero? Inde et Latinis locutio ista in usu, *dare morti, exitio, &c.* ut etiam Græcis. Nam Calab. l. iii. *δώσω θάνατον, καὶ κῆρας ἐρμυρὰς: dabo mortem, et Parcas nigras.* Firmo rem eandem Homérico testimonio. Nam Il. xxiv. dicuntur esse apud Jovem *δοῖοι κῆροι δώρων, duo dolia donorum*, quæ ipse dat mortalibus: vas alterum *κακῶν malorum*, alterum *ἐδῶν bonorum*. Vides, ut tam bona quam mala comprehendat unico *doni* nomine. Sic *præmium* apud Virg. et alios est ambiguae significationis. Sic et *pretium* apud Terent. in malam partem. *Cerda*.

883 *Inde aliud*] Id est, jacet telum. *Servius*.

Inde aliud super, atque aliud] Illustrat Germ. ex Callimacho, qui in Apoll. *ἄλλον ἐπ' ἄλλῃ βάλλον ὦκον ὀϊστόν.* Ex Calab. qui l. vi. *ἄλλον ἐπ' ἄλλῃ ἰὸν προτάλλε.* Sed dici quid, allusum ad illud Catull. 'Hæc atque illa dies, atque alia, atque alia.' *Cerda*.

Volatque Ingenti gyro] Circumibat Ænean ingentibus gyris, ut adversum potius, quam aversum feriret. Æneas omnibus tellis occurrebat, scuto ea excipiens. *Donatus*.

Figitque, volatque Ingenti gyro] Hoc genus pugnae repræsentat Valer. Arg. iv. Mezentii ars tota posita in fatigando Ænea, Æneæ in se tenendo. Itaque ille gyrare spaciosos orbes, hic se circumferre in eodem gradu. Ergo in Valer. Amycus, 'Continuo Bebryx, Maleæ velut arce fragosa Turbo rapax, vix ora virum, vix tollere passus Brachia: torrenti præceps agit undique nimbo, Cursibus involvens, totaque immanis arena Insequitur.' Contra Pollux: 'vigil ille meta cum

Virg.

11 B

pectore et armis Huc alternus et huc: et postea, 'providus ictus Servat.' Apud Nonn. l. xxii. committitur pugna equitis cum pedite, nec dispar Virgiliano eventui. Ovid. de volante volucre, 'ducitque per aëra gyros.' *Cerda.*

884 *Umbo*] Scutum: nam a parte totum intelligimus. *Servius.*

Umbo] Quicquid est extumidum et prominens *umbo* dicitur. Itaque nulla est ratio cur hæc vox arcetur tantum ad clypeum. Stat. Theb. l. ii. pro humero posuit, nam de Tydeo, 'clypeum non sustinet umbo: nam videlicet jam defessus Tydeus. Idem l. vi. pro saxo, quod esse solet terminus agricolis. Verba ejus: 'hinc saxeus umbo Arbiter agricolis finem jacet inter utrumque.' Idem in Achill. pro rupe maris, eo versu, 'undisonæ quos circuit umbo Maleæ.' Inde et pars illa vestis, quæ exit ad pectus cum tumore *umbo* etiam dicitur, quo sensu accepit Pers. Sat. v. et Tertull. lib. de Pallio bis. *Cerda.*

885 *Ter circum*] Enarravit quid esset, 'ingenti gyro.' *Servius.*

Lævos equitavit in orbis] Secundum artem militiæ: nam eques stans facillime superatur a pedite. In lævam partem autem ideo circummibat, ut Æneæ dextram circumveniret, quæ utique nuda erat. *Idem.*

886 *Ter secum Troius heros, &c.*] Quoties *Mezentius* circumiit Æneam gyris, toties *heros Troius* occurrit scutum objiciens, quod jaculis jam fuerat infinitis insertum, et silvæ faciem præferebat. *Donatus.*

887 *Circumfert tegmine silvam*] Ab hac *Musa Valer.* l. vi. 'Septeno validam circumfert tegmine molem.' Ab eadem suam ditavit Stat. bis, nam Theb. l. v. de serpente occiso ab Apolline, 'donec tibi Delia fixus Vexit arundineam centeno robore silvam.' Et l. viii. loquens de Tydeo, 'densis jam consitus hastis Ferratum quatit umbra nemus.' Quint. Serenus dixit

silva capilli ad densitatem comarum explicandam. *Cerda.*

888 *Tot spicula tædet*] Hic ostendit quid sit, 'figitque volatque.' *Serv.*

Spicula vellere] Non videlicet ferum inflectebatur in ipso scuto: hoc si esset, non evelleret. Erat sane pugnantium ars, ut tela post transfixos hostiles clypeos plicarentur inflecterenturque; ut ita dependentibus hastis gravarentur, qui gestabant clypeos, illosque abjicerent, et nodis essent corporibus ad ictus excipandos. Hoc genus belli habes apud Plut. in vita Camilli, quæ res salutem attulit Romanis, exitium Gallis. *Cd.*

889 *Pugna iniqua*] Pedes contra equitem. *Servius.*

890 *Multa movens*] Utrum in ipsam, an in equum tela torqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. *Id.*

Inter tempora] Id est, in frontem. *Idem.*

Bellatoris equi] Per quem bellum geritur: aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. *Idem.*

892 *Tollit se arrectum quadrupes, &c.*] Τὸν ὀρθοκλήγα Græcorum expressit. Grammatici: ὀρθοκλήξ ἵππος ἐναρπήμενος, καὶ πλήρωσεν: qui arrectam equus se tollit est ὀρθοκλήξ. Non tamen semper cernuant, qui in altum sese erigunt equi. Hæc quippe invicem contraria sunt ὀρθοκλήξ et *cernuus*. Est ubi utrumque faciunt equi, postquam in sublime sese erexere, mox cadunt cernui. Exercit. Plin. p. 894. *Salmasius.*

894 *Implicat*] Impedit. *Servius.*

Cernuus] *Cernuus* dicitur *equus*, qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens, quam cernimus. Unde et pueros, quos in ludis videmus ea parte qua cernunt *κυβιστῶρες*, *cernui* vocantur: ut etiam Varro in Ludis theatralibus docet. *Servius.*

Incumbit cernuus] Verbum *incumbere* a Græcis oriundum est auctore Scallig. iv. 16. et sonorum est ac grando, et sæpe a P. usurpatum; *κρίβαχρον* enim

cernuus significat: quod verbum hic apponitur, ut illud explicaretur. Sensus est: Mesentio ejecto, prouus incumbit sonipes cadens in armum. Porro *cernuus* et *cernulus* in Lexico antiquo exponitur *petaurista*: et *cernuare* *πεταυρίζεσθαι*, Varroni est, 'se in caput jacere,' *κνυστῆν*. Vide Turneb. xxviii. 23. *Taubmann*.

Cernuus] Nonius: 'Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi ad terram cernat:' ubi præter hunc Virgillii locum duo quoque alia Lucillii citat. Vide etiam Gerard. Jaon. Vossium in Etymolog. *Emmeness*.

895 *Clamore incendunt cælum*] Implet. Et abusive dixit. *Servius*.

Clamore incendunt cælum] Qui agnoscunt *κατάχρησιν*, id est, *abusionem*, ut hic *accendere*, aut *incendere*, ait idem quod *implere*, non placent. Nec testimonia Lucretii, quæ Gifan. advocat, id probant. Nam illud l. iii. 'Motibus accensus nobis per viscera sensus,' cur non capiat per ignem? et adhuc melius illud l. v. ubi de Sole, 'Anticipat cælum radiis accendere tentans.' Itaque, nescio cur in utroque testimonio explicetur Lucretius *accensus*, id est, completus: et *accendere*, id est, complere. Aliiter Virgilium explico. Nulla est *κατάχρησις*. Vere aër constipatus vaporibus, extenuatur, et fit rarior clamoribus et tinnibus cymbalorum. Hæc vero extenuatio aëris proxima est dispositio ad calorem. Ac proinde dici aër potest accendi vocibus, accedente præsertim fervore clamantium, et veluti ignitis pectoribus aërem incenduntium. Nam Stat. in fletu pro defuncto Archemoro dixit, 'accenso clamore;' quod videlicet Calab. l. iii. 'Ἦχῃ δ' ὁσπερος δι' αἰθέρος ἀκαμάτοιο: Surgebat ingens clamor per indefessum ætherem. Est etiam alia solutio. Dicimus alicujus animum *incendere*, cum illum impellimus, commovemusque ad rem aliquam. Sic ergo dicetur 'aër incendi vocibus;' nam clamoribus per-

cutitur, agitur, fluctuat. Plut. in vita Pompeji: *ἔταν ἐν τῷ ἀέρι σάλον καὶ κύμα ποιήσῃ, πολλὴ δ' ἰσχυρὰ φερόμενη*, id est, *φωνή*, nam de ea loquitur. Lege illum; quærit enim ibi causam, cur aves e cælo decidunt, excitato hominum clamore. *Cerda*.

Troëaque] Hoc est Trojani: Gaudio. *Servius*.

Latinique] Scilicet dolore. *Idem*.

Latinique] Versus ex studio hypermeter ad significandum clamorem illum productum in longum. *Cerda*.

896 *Advolat Æneas*] Multi hæc nolunt distingui, quasi simul fiant. *Serv.*

897 *Ubi nunc Mezentius acer, &c.*]

Ita. Il. viii. *πῇ ἔβαν εὐχόμενοι*; Et l. xiii. *ποῦ τοι ἀπειλαὶ ὀϊζόνται, τὰς Τρώων ἀπείλεον υἱὲς Ἀχαιῶν*; et l. v. *Ἐκτορ πῇ δὴ τοι μένος ὀχέται, δὲ πρὶν ἔχεςκες*; Et l. xx. Apollo ad Ænean, *ποῦ τοι ἀπειλαὶ, τὰς Τρώων βασιλεύσιν ὑπέσχεο οἰκονομάζων*; Similis locus Calab. l. i. ore Penthesileæ, *Πῇ νῦν Τυδεΐδαι βίῃ; πῇ δ' Ἀλακίδαο; Πῇ γ' Ἀίαντος; τοὺς γὰρ φάτις ἔμμεν' ἄριστους*. Apud Nonnum l. xxx. reprehendens Bacchum Deus alius ita increpat, *Πῇ σέθεν ἔλκεμα θύρα, καὶ ἀμπελόεντες διστοί*; Non abit insultatio illa in Telephum jam sanie putridum, et simulacrum hominis, non hominem, e Epigr. l. iv. *Ὀδτος δὲ Τευθρανίας πρόμος ἔσχετος, οὗτος δὲ τὸ πρὶν Τήλεφος αἰμύλας φρικτὸν Ἀρη Δαναῶν*. Cur non libem aliquid ex Latinis? Ovid. Metam. xiii. 'Hostis ubi est Ajax? ubi sunt ingentia magni Verba viri?' Lucanus Curioni mortuo ita insultat l. iv. 'Quid nunc Rostra tibi prosunt turbata forumque?' Lege reliqua. *Cerda*.

898 *Contra Tyrrhenus ut auras*] In aliquot codicibus et legitur: quod non ita placet. *Pierius*.

899 *Hausit cælum*] Hoc est, aërem. Lucretius, 'In hoc cælo, qui dicitur aër:' et hoc dicit, postquam respiravit, et mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. *Serv.*

Hausit cælum] Est hoc, quod l. iv.

de moriente Regina Carthagina, 'Quæsiuit cælo lucem.' et sup. de moriente Anthore, 'cælumque aspexit.' Sed credo in Mezentio alium signari affectum, et notari verbum *ἀποφθαλμῶν*, oculos contra attollere; quod audacibus dat Polyb. l. iii. Ait enim, πρὸς ἀπὸ τοὺς ἀποφθαλμῶν ἐτόλμα. Non est hoc alienum ab hoc loco, si quis circumstantias consideret a persona Mezentii, ut dicatur cælum respexit cum furore. *Cerda.*

Mentemque recepit] Hom. II. xxii. Ἦδ' ἐπεὶ οὖν ἔμπνυτο, καὶ ἐς φρένα θυμὸς ἀγέρεθ' : Sed ut respiravit et revocatus est in mentem animus. Calab. l. iii. ἐν φρεσὶ θυμὸς βαδὼν ἀνέπνευσεν : in mentibus animus nonnihil respiravit. Et recepit quidem mentem, quasi prius σφαδάζων fuisset, καὶ δυσθανατῶν. Homer. II. iv. Ἀποφρόν οἱ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν ἔγχερεθ' : Iterum illi animus in pectora est revocatus. *Idem.*

900 *Hostis amare]* Aspere. Et hoc Homeri est de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait Πικρὸν ἔστιν. *Servius.*

901 *Nullum in cæde nefas]* Mori viro forti nefas non est. Ergo, aut nihil acerbi in morte se passurum ait, aut nihil nefandum Æneam commissurum, si se volentem interfecerit, quia mori decreverit, si mortem filii non valisset ulcisci. *Idem.*

Nec sic ad prælia veni] Hoc est, ut vincerem, aut victus mortem deprecarer, ergo libenter occumbo. Nec ego sic ut vincerem, veni: hoc est, cum voluntate procumbo. *Idem.*

902 *Hæc pepigit mihi fœdera Lausus]* Hoc est, non cum hoc pacto a te Lausus recessit, ut ego vitam requiram. Fœdera autem pepigit, per translationem dixit: id est, sic non pugnavit Lausus, ut ullum mihi vitæ relinqueret desiderium. *Idem.*

903 *Per, si qua est, &c.]* Vide supra Æn. II. 142. *Emmeness.*

Veniam] Beneficium, ut, 'Orantes veniam.' *Servius.*

904 *Corpus humo patiare tegi]* Verebatur enim, ne cives ex veteri odio in ejus cadaver nimis sævirent. *Don.*

Corpus humo patiare tegi] Hoc unum enixe, nihil aliud petit apud Soph. Ajax ab Jove, et reddit rationem, Καὶ μὴ πρὸς ἐχθρῶν τοῦ κατωτατοῦ βέλους πάρος ῥιφθῶ καὶ πρὸς βλητῶν, εὐνοῖς τ' ἔλωρ. Eadem omnino Mezentii est ratio: vult sepeliri, quia scit concitata in se multorum odia. Hoc idem contendit ab Achille Hector jam prostratus: Αἰσσομ', ὑπὲρ ψυχῆς, καὶ γούνασιν, σῶν τε τοκήων, μή με ἔα πᾶρ ἡρώϊ κύνες καταδάσαι Ἀχαιῶν. *Cerda.*

Corpus humo, &c.] De hoc natura et Mezentii affectu prolixè J. C. Scaliger. Poët. III. 19. *Τυφώματα.*

Acerba meorum] Quasi hoc de Ænea non senserit. *Servius.*

Meorum] Addit odia, quod nemo expectaret. Probe Sen. Rhet. Cont. VII. 'Magnis sceleribus jura naturæ intereunt.' Nihil ergo mirum si Mezentium sui odio haberent, propter 'infandas cædes,' et 'facta Tyranni effera,' ut habetur l. VIII. *Cerda.*

905 *Hunc (oro) defende furorem]* Inimicorum iram et post fata sævire cupientem. *Defende* autem est prohibe: ut, 'Dum teneras defendo a frigore myrtos.' Et bene petit ab Ænea sepulturam, quod scit eum ultro concedere, ut probavit in filio: petit autem non de ejus pietate dabatans, sed timens iram suorum. *Serv.*

Defende furorem] Prohibe. Statius Theb. I. 409. 'haud passi sociis defendere noctem Culminibus:' id est, 'prohibere injuriam tempestatis non passi sunt;' ut explicat Lactant. Noster sup. Ecl. VII. 47. 'Solstitium pœcori defendite:' quem locum vide. *Emmeness.*

907. *Haud inacius]* Liptotes figura est: non enim dixit non ignarus, sed expectans omnibus votis: ut, 'Mœnera nec sperno:' id est, libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. *Servius.*

Juguloque haud inacius ac. ensem] Animo et habitu gladiatorio sciens præbuit jugulum. Quod in arena dicebant, *Ferrum recipere.* Seneca, de Tranquillit. 'Morieris expeditius, qui ferrum non subducta cervice, nec manibus oppositis, sed animose recipis.' Et qui hoc faciebant, fortiores habebantur. Videatur Lipsius Saturnal. II. 22. et Turneb., Adversar. IV. 18. *Taubmann.*

908 *Undantique animam diffundit in arma cruore]* Ordo est: In arma undanti cruore animam diffundit, cujus

sedem plerique sanguinem volunt esse. et sic est dictum hoc, quomodo illud, 'Una eademque via sanguis animusque sequuntur.' *Servius.*

Undantique animam, &c.] Non oportet confugas ad opinionem eorum, qui dicebant sanguinem esse animam. Sic accipienda illa Senecæ epist. 76. 'Scit sua nihil interesse, utrum anima per os, an per jugulum exeat.' Indicat certe opinionem Ethnicorum, qui putabant nihil esse aliud animam, quam sanguinem. *Cerda.*

ÆNEIDOS

LIBER XI.

1 *Oceanum interea surgens Aurora reliquit]* More suo prætermisit noctis descriptionem, quam transisse indicat præsens ortus diei: et hoc est quod ait Horatius, 'Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres.' Quæ enim naturalia sunt, omnibus patent. *Surgens* autem quæ surrexit *àvà* et *κατά.* *Servius.*

2 *Æneas, quanquam et sociis dare tempus humanis]* Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere, minime sacrificarent. Si tamen contingeret, ut uno eodemque tempore funestaretur quis, et cogeretur operam dare sacrificiis, elaborabat, ut ante sacra compleret, quam funus agnosceret. Unde etiam Horatius Pulvillus in Capitolii dedicatione cum ab inimicis ei filius nuntiaretur extinctus, ut quidam putant falso, ut alii pro vero, ait 'Cadaver sit.' nec voluit funus agnoscere donec templa dedicaret. Secundum quem ritum etiam Æneas

inducitur ante operam dare sacrificiis: et sic ad sociorum et Pallantis sepulturam reverti. *Serv.*

Quanquam et sociis dare tempus humanis] Sunt qui et particulam summoveant, et, *quanquam sociis* legendum velint. Verum sententiæ numerique concinnitas, et veterum omnium dicum consensus, castiorem esse lectionem indicant, *quanquam et sociis:* et ita prius erat in Mediceo, nunc et inde abrasum. *Pierius.*

3 *Præcipitant]* Urgent. Longam enim dilationem sepultura non patitur. Sane cum *quanquam* præmisisset, non intulit *tamen*, ut alibi, 'Libertas quæ sera tamen respexit inertem:' cum *tamen* dixerit, non præmisit *quanquam.* *Dare vero tempus,* relinquere, id est, ut breve, et habet emphasim propter multitudinem negotiorum. *Servius.*

Præcipitant curæ] Lucan. l. v. 'Præcipitantque suos luctus.' Stat. Theb.

vii. 'præcipitet pugnās.' Est hoc, quod Ovid. Metam. viii. 'nec plura sinit tempus.' *Cerda.*

Turbataque funere mens est] Funere Pallantis. κατ' ἐξοχήν: nam est hæc consuetudo apud poëtas, ut a plebe segregent duces. Sic paulo post ait, 'Interea socios inhumataque corpora terræ Mandemus:' et intulit segregans 'mœstamque Euandri primus ad urbem Mittatur Pallas.' Sic dictum est, 'Reliquias Danaum, atque immitis Achilli.' Item, 'Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.' *Servius.*

4 *Vota Deum*] Recte Diis consecrat ejus arma, qui Deos semper contempsit. *Donatus.*

Primo victor solvebat Eoo] Antequam luctum subiret et funeraretur. *Primo* autem *Eoo*, subaudimus tempore: nam Græce ἥδς dicitur, quam nos Auroram vocamus. Homerus ait, ῥοδοδάκτυλος ἥδς: quod nomen Latini traxerunt per derivationem, ut dicerent, 'et lætus Eois Eurus equis.' Item, 'Eoasque acies.' Sane, ut etiam supra diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est: sed cum opus fuerit, corripitur *Eos*, aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis sequitur. *Servius.*

5 *Ingentem quercum*] Hæc arbor, ut plurimum, assumpta ad excitanda trophæa. Sidon. Paneg. Majorian. de hac re loquens, 'et quercum captivo pondere curvet:' et Anth. 'quercusque trophæis Curva tremit.' Stat. Theb. ii. in quercu trophæum statuit. Claud. Ruff. i. 'vestita spoliis donabere quercu.' et Stil. ii. 'Ditibus exuviis tendentem ad sidera quercum.' Ita et Romulus Acronis arma, et Marcellus Britomartis opima suspendunt in quercu. Demum Virgil. Æn. x. 'Hæc arma exuviasque viri tna quercus habebit.' Dixi, ut plurimum: nam saltem ex Romano more. Certe Claud. Rapt. iii. abietem vestit spoliis Enceladi: et Græci aliud genus

trophæi habuerunt. Aristophanis interpres in Plut. ἐστὶ δὲ τρόφαιον ὃ ἐν ταῖς νίκαις οἱ παλαιοὶ ἐποιοῦν, τοῖχον, ἢ λίθον μέγαν ἐστάντες. Denique erecta trophæa in hastis duabus, longiore una, brevior altera, efformatis in modum crucis. Inde proprie et vere Tertull. Apolog. 'Sed et victorias adoratis, cum in trophæis cruces intestina sint trophæorum.' Quia crux formata intus latebat, ut latent intestina in corpore, et foris ostentabat militaria spolia. Et nota dici quercum *ingentem*. Nam huic gloriæ semper quærebatur arbor maxima. Plut. in trophæo Romuli, δρὺν ὑπερμεγέλην, et Stat. Theb. ii. eligit quercum, quæ 'jamdudum oblita juventæ,' id est, magni jam senii. *Cerda.*

Decisis undique ramis] Sueton. in Calig. c. 45. 'truncatisque arboribus, et in modum trophæorum adornatis.' Juvenal. Sat. x. 'Bellorum exuviae truncis affixa trophæis.' Prudent. Sym. ii. ait, suspensa fragmina telorum cuidam *trunco*. Idem.

6 *Constituit tumulo*] In colle: quia trophæa non figebantur, nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompejo, 'Devictis Hispanis, trophæa in Pyrenææ jugis constituit.' Ex quo more trophæa arcubus exædificatis in urbibus figuntur. Ideo autem nunc trophæum ponit *Æneas*, quia necdum plenam est victoriam consecutus: sed occiso Mezentio, fugavit exercitum: plena victoria enim, ut supra diximus, triumphus debetur. Et persolvit vota vel propter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitiis belli sacrificare. *Tumulo* autem deest in, id est, in tumulo. *Servius.*

Induit arma] Ut 'indutosque jubet truncos hostilibus armis,' sine nomine. *Idem.*

Induit arma] Nota copiam, 'induit, aptat, subligat, suspendit.' Stat. Theb. i. ii. *inserit*: nam *subligat* a Nostro accepit. Ab eodem Claud. Ruff. Prudent. Symm. i. 2. *suspendit*: et

Claud. Ruff. i. 'vestita quercu' dixit, quia Noster induit, et inf. 'indantos truncos.' Sed notanda copia ejusdem Claud. Rapt. III. qui in hac re mire exultat. Nam, 'posuisse cruentam Ægida, silva exuviis superbit, victoria vestit nemus, dependent tergora, affixæ facies truncis, arbor spoliis exultat, arma sustinet, ornatur, gestat.' Demum: 'Nullaque non magni jacat se nominis arbor.' Sed nemo sanus præferat hanc copiam Virgilianæ sobrietati. *Cerda.*

7 *Exuvias*] *Πανονλίαν* Mezentio detractam. Vide Alex. ab Alex. II. 22. *Taubmann.*

Tibi, magne tropæum, Bellipotens] Videtur interrupta descriptio. Hoc per parentheses dictum est et prophonesin, et post reddita: *magne autem bellipotens* antonomasia per duo epitheta sine nomine. *Servius.*

8 *Aptat*] *Apta* locat, et congrue ponit vel figit, ut 'Aptatque superbis Postibus.' *Idem.*

Aptat rorantes sanguine cristas] Cum hic sit locus imitationis, adducam aliquos, qui similia. Juven. Sat. x. 'Bellorum exuvix, truncis affixa trophæis Lorica, et fracta de casside buccula pendens.' Stat. Theb. I. II. 'Huic læves galeas, perfossaque vulnere crebro Inserit arma ferens: huic truncos ictibus enses Subligat, et tinctas membris spirantibus hastas.' Claud. Rapt. III. 'Phlegræis silva superbit Exuviis, totumque nemus victoria vestit.' Hic patuli rictus, hic prodigiosa Gigantum Tergora dependent, et adhuc crudele minantur Affixæ facies truncis.' *Cerda.*

9 *Telaque trunca viri*] Id est, perfracta: ita enim in trophæis poni consueverunt. Juvenalis, 'Et fracta de casside buccula pendet, Et cunctum temone jugum, victæque triremis Aplustra.' Vel *trunca tela*, quæ de suo clypeo legeret. Ideo enim *trunca*, quod in evellendo præfracta. *Serv.*

Et bis sex thoraca petitum Perforosum.

que locis] Duodecim vulneribus appetitum: quia, ut supra diximus, totius Thuscæ populus in duodecim partes fuit divisus: ut, 'Gens illi triplex, populusque gentem quaterni,' quisingulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut etiam de Hectore Homerus commemorat, *Ὁ καὶ θήσσαντο φῦλιν καὶ εἶδος ἀγῆστον* 'Ectopos' οὐδ' ἄρα ὁ τις ἀνουνήϊ γε παρέστη. Unde est, 'Quæ circum plurima muros Accepit patrios.' Non ergo ab Ænea, sed ab his, qui 'Uni odiisque viro telisque frequentibus instant,' quod ostendit Mezentius, cum sub Æneæ telis jaceret: 'scio acerba meorum Circumstare odia:' neque enim hoc in illo momento periculi meminisset, nisi eos cerneret imminere. *Servius.*

Bis sex] Quanta vis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? nam in aperto jugulo perit. *Donat.*

Bis sex thoraca petitum] Cæsar I. III. bel. civ. 'scuto ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ducenta triginta:' ut Epig. ἀπίδα πολύτρητον. *Servius* notat moris fuisse veteribus, ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus, ex illo Homeri de Hectore, οὐδ' ἄρα ὀτρὺς ἀνουνήϊ γε παρέστη, et proinde a gente Thusca Lucumonibus parente duodecim vulneribus in cadaver Mezentii sævitum: cui ego sententiæ assentiri non possum, cum ad laudem Mezentii Æneæque pertinuerit, potius vivum pugnantemque Mezentium tot in armis et corpore vulnera accepisse: quæ interpretatio superiori Cæsaris loco convenire etiam videtur. *Germ.*

10 *Clypeumque ex ære*] Figurativum, quam si æreum diceret, ut alibi, 'Cui pharetra ex auro.' *Servius.*

Clypeumque ex ære] Reddita forma armati hominis. Ideo clypeus ad sinistram arboris, ensis ad collum militari more. Nam balteus collo appensus; et inde ensis dimittebatur ad latus.

Hanc formam armati hominis firmant verba Minutii hæc: 'Trophæa vestra victricia, non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur.' Nam nimirum adfixa arma in cruce adfixi hominis figuram exhibebant. *Cerda.*

11 *Ensem collo suspendit eburnum*] Vaginam eburneam. Sane *ebur*, *eboris* facit, non *eburis*, sicut *marmar*, *marmaris*. Unde quia in principalitatis declinatione varietas invenitur, etiam derivatio varia est: nam *eburneus* facit ab eo quod est *ebur*: *eboreus* ab eo quod est *ebor eboris*. Collo autem, id est, de collo: paulatim de trunco arboris humanam figuram fecit, ut et sinistram illi det, et collum, quod valde quæritur an bene. *Servius.*

Ensem eburnum] Ensem in vagina eburnea: vel ἐλεφαντόδετον ξίφος indicat, gladium ebore revinctum. *Taub.*

12 *Stipata tegebat Turba ducum*] Retuli ad dignitatem Principis Æneæ. Comitatum hunc Principum παραπομπῇ vocat Artem. I. 79. Idem. II. 3. χρή γὰρ τὸν ἔχοντα πορφύραν, πάντως δῶδῆμα ἢ στέφανον ἔχειν, καὶ πολλοὺς ἀκολουθοῦντας καὶ φύλακας. Sic Coriolanum καθεζόμενον μετ' ὄχλου Plutar. inducit ad ostentandam auctoritatem. Philo περ. τῶν δεκ. λόγ. meminist' πλήθους θαυμάζοντων, ad indicandum fastum Principum. *Cerda.*

14 *Maxima res effecta viri*] Occiso tanto duce: simul etiam trophæi ostenditur caussa. Et verecunde cum ipse opus sit, impersonaliter ait:

Abesto] Absit: nam tertia persona est. *Servius.*

15 *Quod superest*] De reliquo: et est absoluta elocutio: ut, 'Quod superest læti bene gestis corpora rebus.' *Idem.*

Quod superest] Deinceps: τὸ λοιπὸν, de reliquis: Lucretianum, ut notat Giffan. *Taubmann.*

Et de rege superbo Primitiæ] Aut hoc dicit, Primitiæ istæ, quas fecimus, non de plebe sunt, sed de rege

superbissimo: aut certe regem superbum Turnum accipiamus: nam de ipso legimus, 'At Rutulum abecens juvenis cum jussa superba Miratur:' ut sit sensus, Hæc spolia et hanc primam belli partem superbo Turno sustulimus: nam hoc epitheton propriam Turni est, quod ei Virgilius pro ingenti dat scelere. Apud majores enim superbia ingens facinus fuit, adeo ut Tarquinius pro multis sceleribus *Superbi* nomen acceperit. *Servius.*

Spolia et primitiæ] Acute videt Paseratius, Poëtam ἀποθλίβαν notare; quæ et *spolia* et *frugum primitiæ* significant. Et potest videri allusisse ad impietatem Mezentii, qua Rutulis imperavit, ut sibi offerrent primitias, quas diis solebant. Ob quam rem et *Divum contentor* potissimum vocatus existimatur Macrobio III. 5. *Taubmann.*

Superbo] Latinos hanc vocem accepisse a Græca voce υπέρβιος monuit Henric. Steph. Latini enim incipientibus ab aspirata addunt litteram sibilantem: sic *ὄs*, *ὄus*, et infinita. *Cerda.*

16 *Manibus meis*] Id est, virtute. Locutio Latii crebra. Propert. de Hercule IV. 10. 'manibus purgatum sanxerat orbem.' *Idem.*

Mezentius hic est] Pro talis est: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' Id est, talem; et utrum per contemptum, an per commendationem hoc pronuntiandum? *Servius.*

Mezentius hic est] Moris fuit in trophæis affigi nomina illorum, de quibus trophæum erigebatur, quod postea firmabo ad illud, 'inimicæque nomina figi:' titulus itaque hujus trophæi fortasse fuit, 'Mezentius hic est.' Nam τὸ *hic est* sapit titulum, accedente Ovid. in epist. Phyll. 'Hoc tua post illos titulo signetur imago; Hic est, cujus amans hospita capta dolo est.' *Cerda.*

17 *Nunc iter ad regem*] Non enim vult tum esse consultandum de bello, cum prælium erit gerendum. *Donat.*

Nunc iter ad regem] Imitatio clara Hom. Iliad. xxii. ubi Achilles, interfecto Hectore, monet eundem contra urbem Priami. Locum, ut longum, o-mitto: versus signatior est, *Εἰ δ' ἄγερ', ἀμφὶ πόλιν οὖν τεύχεσι περιεσθῆμεν*: *Eia agite, circa civitatem cum armis experi-antur*. *Cerda*.

Murosque Latinos] Bene, quasi hoc solum restet: et hoc dicit: Jam campestri superavimus prælio: restat ut etiam obsidione vincamus. Credit enim quod sibi jam aperte nullus occurrat; nec inaniter: nam et paulo post dicturus est Turnus, 'Furta paro belli.' Et in duodecimo Latinus, 'vix urbe tuemur Spes Italas.' *Serv.*

18 Arma parate animis] Aut Hypallage est, pro 'armis parate animos:' aut certe est mutanda distinctio, ut sit, 'animis et spe præsumite bellum.' *Idem*.

Præsumite bellum] Mente præoccupate; ut supra Turnus, 'Et pugnam sperate parati.' Bene autem ait *præsumite*, quasi rem jam sui juris, ut ei deberi videatur certa victoria. *Idem*.

Spe præsumite bellum] Non alio sensu Horat. Sat. ii. 2. 'præsumis molliem:' et Tertull. de Anim. 'Inferna supplicia præsumebas, et non præcavebas.' Plin. xxv. 2. de Mithridate bibente quotidie venenum, 'præsumptis remediis, ut consuetudine ipsa innoxium fieret.' Sen. epist. 105. 'si spe cogitaveris, et futura præsumperis.' Est, *spe præsumere*, *προκαταλίσσειν*. Vide quæ ex Budæo Pont. Certe Pausanias *προθυμίας* et *ἐλπίς* conjunxit in Attic. et Eurip. in Ione, *προλίσσεται τῇ χροῖνι*. *Cerda*.

19 Ne qua mora] Ordo, ne qua mora impediatur. *Servius*.

Vellere signa Annuerint superi] Ne in mora sitis, cum captatis auguriis ad bellum exire cœperimus. *Vellere* autem proprie dixit, quia Romana signa figebantur in castris, et cum ad bellum eundem fuisset, captatis auguriis avellebantur e terra; nam alibi ea

figi non licebat. Sed inter auguria etiam hoc habebatur, si avellemtem facile sequerentur; adeo ut cum filio Orodii bello sit Crassus occisus, qui iturus ad prælium, avellere signa vix potuit. Quod etiam Flaminio contigit; qui cum imperasset signa tolli, eaque non possent moveri, effosso solo in quo erant fixa, vi magna extrahi præcepit, et infeliciter apud Thrasymenum pugnavit. Alii *vellere* movere accipiunt. Ennius, 'Rex deinde citatus Convellit sese:' et in sacris *convelli* mensa dicitur, cum tollitur. *Idem*.

Vellere signa] Signa evelli non poterant, nisi captato augurio, et Diis faventibus. Itaque ait, Ad annuentes Superos signa evelemus, non aliter. Nota vero, annuentium erat si signa facile eveellentem sequerentur. Apud Sueton. c. 18. Claudii, Camillo Scriboniano moventi in Claudium triste fuit omen; nam 'neque aquila ornari, neque signa convelli moverique potuerunt.' Idem omen Flaminio Consuli apud Sil. l. v. accidit, ubi, 'Signa etiam effusa certant dum vellere mole' ubi *certant*, et *mole*, posita ad indicandam difficultatem. Cui loco cognatus Plut. in vita Gracchorum, ubi signum *συνερπλῆν*, *diffRACTUM EST*, videlicet, *τοῦ φέροντος ἐγκρατὺς ἀντεχομένου*, *signifero magna vi obnitente*. Hæc enim difficultas orta ab renuente signo. *Cerda*.

20 Adnuerint superi] Bene in adhortatione nihil se inauspicato, vel sine Deorum voluntate facturum promittit. Idéo non dixit *jussero*, sed cum Divi jusserint. *Servius*.

Annuerint superi] Romanus codex familiari quodam errore Librarii *adnuerent* legit, i littera in e mutata. Sed *adnuerint* vera lectio. *Pierius*.

22 Interea socios] Donec tempus obsidionis adveniat. Et 'Interea socios inhumataque corpora terræ,' *ἐν δὲ θούῳ*, pro 'corpora sociorum.' *Servius*.

Interea socios, &c.] Cura magna olim

erga interfectos in bello, et nescio qua ratione major quam ergo alios. Hujus rei seges magna cum in multis, tum in uno Pausania maxima, ut cum ait Attic. cerni sepulcra illorum militum, qui *περὶ Κόρυθον πεσόντες*: et, τοῖς μὲν ἐν Εὐβοίᾳ τε, καὶ Χίῳ τελευτήσασιν. Iterum, εἰσι δ' ἐπ' ἑλλήσπελιν καὶ οἱ μαχεσάμενοι περὶ τὴν Θράκην, καὶ ἐν Μεγάροις. Postea: ἐτάφησαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἑλλησπόντον ναυμαχήσαντες. *Cerda.*

Terra Mandemus] Supra ix. 'Mandet humo solita:' auferendi casu. *Germanus.*

23 *Qui solus honos Acheronte sub imo est*] Hoc ideo intulit, quia in sexto de insepultis dixit: 'Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.' Palinurus Æneæ, 'Portusque require Velinos Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.' Et bene 'Acheronte sub imo,' quia hæc res ad umbras tantum pertinet. Nam apud prudentes homines nullius momenti sunt ista. *Servius.*

Qui solus honos, &c.] *Hom. Il. xvi.* loquens de sepultura mortuorum, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων. Repetit *Il. xxiii.* Quintil. declam. 328. de re mortuorum loquens, 'Qui supremus claris civibus honor habetur.' *Cerda.*

Acheronte] *Acheron* hic Inferos significat, ut apud Plaut. Trin. act. II. sc. 4. Vide Turneb. v. 7. *Taubm.*

24 *Ite, ait*] Vitiose in media oratione, *ait*, positum Critici notant. *Servius.*

Egregias animas] Ingenti arte landat, potius quam misereatur extinctos, ut præsentium animos in bella succendat. *Idem.*

Egregias animas, quæ sanguine, &c.]

Cognata huic loco et sententiæ verba *Lysiae* in oratione funebri de *Atheniensibus*, qui prælio periere: μετὰ πλείστον πόνον, καὶ φανερωτάτων ἀγώνων, καὶ καλλίστων κυδύνων, ἐλευθέρων μὲν ἐποίησαν τὴν Ἑλλάδα, μεγίστην δ' ἀπέθικαν τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Hoc quid est aliud, quam *Virgilianum*, 'egregias animas, quæ sanguine nobis *Hanc patriam* peperere suo?' Et ad exitum ejusdem orationis: προσήκει τοῦτους εὐδαιμονεστάτους ἡγήσθαι, οἷσιν ὑπὲρ μεγίστων καὶ καλλίστων κυδυνεύσαντες, οὕτως τὸν βίον ἐτελεύτησαν. Et addit, memoriam eorum debere esse immortalem, ἀγήρατοι μὲν αὐτῶν αἱ μνήμαι. *Aristid.* in *Panath.* ait, *Athenienses* sanxisse, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς πόλεως τελευτησάντων, αὐτῶν μὲν ἐπαινοῦς ἐπὶ ταῖς ταφαῖς καθ' ἕκαστον ἔτος λέγειν. Vide et *Platon.* in *Menex.* ubi multa in hoc argumentum. *Ani-mam* vero, ut *Nonius*, hoc loco sumitur pro cadavere: vel juxta ea, quæ *Æn. vi.* ubi pars animæ, quæ umbra dicitur, putabatur comitari cadavera sepulcorum. Vel locutus *Poëta* κατὰ συνοικίωσιν, videlicet ex communicatione animæ et corporis. Itaque, quia corpus domicilium animæ, dicitur anima ipsa decorari sepultura, ut *l. vi.* anima *Palinuri*, 'nunc me fluctus habet,' certe corpus erat in fluctibus. *Cerda.*

Quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere] Eleganter, et hoc oratorie ad exhortationem audientium sumptum est; nam laus defunctorum, viventium exhortatio est: et bene *patriam* ait, tanquam fiduciam gerit, quasi vicerit. Sane cum hortator socios ut sepeliantur occisi, ipse defunctis velut *Epitaphion* dixit. *Serv.*

25 *Peperere*] Fortasse ab *Enn.* apud quem *Scipio African.* 'Desine Roma tuos hostes, Namque tibi monumenta mei peperere labores.' Et *Annal. l. xvi.* 'Non possunt mussare boni, qui facta labore Militiæ exiit peperere.' *Cerda.*

Supremis muneribus] A Plutar. in vita Antonii dicuntur exsequiæ *τιμὰ τελευταία*. Ad hunc modum Eurip. in Orest. loquens de mortua Clytæmnestra, *λυντροῖσιν παντοτάτοις, extremis lavacris*. Quicquid enim fit in honorem mortuorum, *postremum* dicitur. *Idem*.

27 *Quem non virtutis egentem*] Ennii versus est. *Egentem* sane nos ablative jungimus. *Servius*.

Virtutis egentem] Illustravi l. VIII. *Cerda*.

28 *Abstulit*] De morte immatura. Ita Ovid. Metam. x. 'crescentesque abstulit annos.' Estque hoc, quod idem in eodem lib. dixit, 'prima fraude juvena.' *Idem*.

Atra dies] Cal. l. III. *μῶρος αὐρός*. Jam hoc alibi. *Idem*.

Funere mersit acerbo] *Acerbo*, immaturo: translatio a pomis. *Servius*.

Funere acerbo] Funera juniorum proprie *acerba* dici doctum est in Amphitr. act. I. sc. 1. metaphora sumpta ab immaturis pomis: quo sensu et 'Mors immitis' dicitur Tibullo. *Taubmann*.

29 *Ad limina*] Occulte morem tangit, quo cadaver ablutum, unctum, coronatum efferebant cubiculo, et in vestibulo ædium collocabant ad januam ipsam, et quidem pedibus in publicum versis, eo situ abitionem postremam significantes. Vide Lips. Elect. I. 6. *Idem*.

30 *Corpus ubi exanimi positum Pallantis*] In veteribus legere est 'corpus ubi exanimum;' uti etiam sneprius: 'Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.' Sed longe melius est, 'Exanimi Pallantis:' quia *positum corpus* satis habet, absque alterius adjectivi inculcatione. *Pierius*.

Corpus Pallantis] Hujus cadaver postea effossum, æquasse longitudine altitudinem mœnium Romanorum. Vide H. Turneb. *De vino*: Tomo III. *Taubmann*.

Positum] Vox propria in re mor-

tuorum. Pind. Pyth. Od. 3. *θῶσαν στήγνοι κόβαν*: cognati puellam posuerunt. Lucret. de re hac l. III. 'corpore posto.' Æneid. 'sic, o sic positum adfati discedite corpus.' Sub hac vero voce intellige mortuum compositum defunctorum apparatus, et jam aptum ad elationem. Omnino quod dixit Eurip. Med. *κατανοῦσαν χερσὶν εἰ περιστελεῖν*. Sunt qui mutant versus hunc in modum, 'Corpus ubi exanimum positi Pallantis.' Sed nemo mihi persuadeat scienti frequentissimas et pulcherrimas Virgilii *ὑπαλλαγῆς*. *Cerda*.

Positum] Proprie: *κείμενον* Græcis; quibus et *πρόθεσις*, collocatio, et *τίθεσθαι*, verba sunt funebria. At G. Merula ex Interprete Terentii probat leg. 'Corpus ubi exanimum positi P.' ut *positus* idem sit, qui alibi *situs*, id est, vita functus et sepultus. Lucan. l. IX. 'Non illic auro positi, nec ture sepulti Perveniant.' Vetus inscriptio: HEIC. POSITÆ. GNATÆ. TRISTES. POSUERE. PARENTES. &c. *Taubmann*.

31 *Servabat*] Nota ritum, quo corpus non modo in vestibulo domus ad ipsum limen collocabant; sed colloca-tioni etiam *custodem* apponebant. Vide J. Kirchm. I. 12. De Fun. R. *Idem*.

Qui Parrhasio Euandro] Arcadio, a civitate Arcadiæ, quam Donatus vult a Parrha avi dictam: quod procedit, si Parrha nomen est Græcum: si autem Latinum est, stulte sensit: nam Græcum nomen etymologiam Latinam non recipit. Alii Jovis filium Parrhasium dicunt, qui habuit Arcadem filium, ex quo primo Parrhasii, post Arcades, dicti sunt. Sane Arcadum genera fuerunt quatuor, Parrhasiorum, Mœnaliolorum, Azanorum, Cynethorum. Alii non Azanos et Cynæthos, sed Axanes et Cyneros dicunt. *Servius*.

32 *Felicibus æque*] Hinc non felicitas comparatur; sed ut est illud, 'Dii

meliora piis: non quia hæc bona sunt, sed bona optat. *Idem.*

33 *Comes*] Noluit Poëta deesse Pallanti Regis filio, quod esset liberis aliorum Principum, scilicet morum institutor et magister. Sic Ascanio Epitydem dedit *Æn.* v. Enitnit hoc studium in Marco Imperatore apud Herodian. l. l. qui ad instituentum Commodum undique viros doctrina claros conjunxit. Sic Achilli datus Chiron Il. xi. *ὃν χείρων διδάσκει δικάζοντας κεντάβρων.* Lege Suet. Aug. c. 89. et me ad librum *Æn.* ix. ad illud: 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' Est et apud Græcos *κόμης*, idem qui et *λαοῦ ἄρχων*, quod non dissidet a Principe Acete. A Græca voce *κόμης*, de nostris Regulis. *Cerda.*

Ibat] Pro ierat. Servius.

Alumno] Alumnus est, qui Græce *τρέφωμος* dicitur: quod nomen quia in Latinitate non est, ut ab eo quod est nutritor, inveniamus eum qui nutritus est, transit ad nomen aliud, et *alumnus* dixit. *Idem.*

Alumno] Sunt in eruditis, qui contendunt, sicut *τρέφωμος* nutritorem et nutritum significat, ita et *alumnus* Latinis. Immo et active et passive *alumnus* capi, curiose contra Vallam docuit Cruquius ad Horat. Od. iii. 18. C. Barthius ad Cirin, nos in Culicem. *Taubmann.*

34 *Circum omnes famulumque manus, &c.*] In antiquis codicibus, *omnis* legitur: ut sit 'omnis manus, turbaque omnis.' *Pierius.*

35 *Iliades crinem de more solutæ*] Has *Æneæ* ancillulas intelligimus: nam omnes honestas matres, hoc est, mulieres nobiles, in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, 'Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Persequitur.' *Crinem* autem *solutæ*, figurate, ut 'palmis percussa lacertos.' *Servius.*

Et mæstæ Iliades crinem de mo. so.] In vulgatis codicibus *mæstæ* nunc

passim legitur. Sed in antiquis omnibus, quotquot habui, *mæstum* legi. Est enim et in habitu mæstitiæ significatum, ut non videatur incongruum dicere, 'Solutæ mæstum crinem.' *Pierius.*

Et mæstæ Iliades, &c.] Attingit morem antiquitatis illius. Erant enim circa cadaver collocati defuncti femine ingentium habitu; ideo hic, 'crinem de more solutæ,' id est, de more funerum. Sed jam ad firmamenta. Apud Calab. l. ii. in luctu Auroræ erga Memnonem, sunt *κούραι ἐνπλάκαμοι δώδεκα, puellæ duodecim capillo decoræ.* In iii. etiam *Æneid.* 'Et circum Iliades crinem de more solutæ.' Quem versum dupliciter explicui, nec muto. In funere etiam Patrocli inducuntur *δμῶαι*, id est, *ancillæ*, quæ *θυμὸν ἀκηχήμεναι μεγάλ' ἰαχὼν, animo afflictatæ alte ejulabant.* Statius aperte Theb. vi. in funere Archemori, 'mollem famularum brachia placentum:' et apud Calab. l. iii. circa cadaver Achillis sunt *μογεραὶ λήπτιδες, laboriosæ ancillæ*, quæ *ἴσταντο γόασκον ἁμύσσουσαι χροὰ καλόν: Stantes lugebant, deformantes corpus pulchrum.* *Cerda.*

Crinem de more solutæ] Quis nescit hunc esse habitum ingentium? Lycophron loquens de Siculis, *Κρατὸς δ' ἑκούρος νῆτα καλλινεῖ φόβη, Μήμην παλαιῶν τημελοῦσ' ὀδυρμάτων: Intonsa per tergum fuit capitis coma, Doloris antiqui memoriam refricans.* Albiovan. ad Liviam, 'Vidimus attonitum fraterna morte Neronem, Pallida projecta flere per ora coma.' Parco, nam jam hoc tertia *Æneide.* *Cerda.*

36 *Ut vero Æneas foribus sese intulit altis*] Naturale enim est, ut intermissa lamenta repetantur, cum aliquis notus advenerit. Sic in Statio, ingressis ducibus denuo defletur Archemorus. *Servius.*

Ut vero Æneas] Clarum, Servium respexisse ad versus Theb. vi. hos, 'mox ut mærentia dignis Voltibus

Isachii penetrarunt limina reges,
 Cœa nova tum clades, ut primo saucius
 infans Vulnere lethalisve irrumperet
 atria serpens, Sic alium ex alio,
 quanquam lassata, fragorem Pectora
 congeminant, integratoque resultant
 Accenso clamore fores.' Sed rem hanc
 aliunde ego illustro. Philostratus in
 Heroicis ait, ingentem gemitum excitatum
 a Græcis, cum ingressi, ubi Ajax jacebat,
 ἀποθνήσκοντα εἶδον, καὶ περὶ τῷ ἔξῃκει κείμενον.
 Plutar. in funeratione Philopœmenis,
 ὡς οὖν συνανεμίσθησαν αὐτοῖς οἱ πρεσβύτεροι,
 μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ὀλοφύρ-
 μως ἤδη διὰ παντὸς ἐχέει τοῦ στρατεύ-
 ματος. Neque abijt locus Justinii l. xix.
 ' Inter hæc procedit inops e navi sua
 Imperator sordida servilique tunica
 discinctus, ad cuius conspectum plan-
 gentia agmina junguntur.' *Cerda.*

37 *Tuasis Pectoribus*] Cal. l. iii. loquens
 de fletu habito pro Achille mortuo ab
 puellis, Ἀχίλλεὺς τ' ἀμφοτέρῃσι
 πεπληγυῖαι παλάμῃσιν, 'Εκ θυμοῦ
 στενέχουσιν ἑθρόνα Πηλεΐωνα: Et pec-
 tora utraque tundentes manu, Ex animo
 deflebant benevolam Petidem. Venus
 apud Ovid. Metam. x. deflexa mor-
 tuum Adonidem, ' indignis percussit
 pectora palmis.' Prop. Eleg. ii. 9.
 ' Languida vesana verberat ora ma-
 nu.' *Idem.*

39 *Nirei Pallantis*] Late patet hoc
 epitheton: referri enim potest et ad
 candorem pristinae pulchritudinis, et
 ad pallorem ex morte venientem, et
 ad frigus, quod proprium mortuorum
 est: ut, ' Corpusque lavant frigentis
 et unguunt.' *Servius.*

40 *Levi in pectore*] Pulchro, pueri-
 li, nondum setoso. *Idem.*

Patens in pectore vulnus] Amplum
 vulnus et lethale intelligit. Amplum
 in voce *patens*, lethale, quia in *pectore*.
 Itaque, hoc est, quod Plut. in vita
 Crassi dixit de Romanis, qui cadebant
 percussi jaculis Parthorum, ὅνδ τραυ-
 μάτων μεγάλων καὶ καίρων. Sed et τὸ
patens est, quod Gr. (Germano notan-

te) ἔλκος μέγαν, ἀτεῖλὴ χάλουσα. Stat.
 Theb. viii. dixit, ' magna vulnera.'
Cerda.

41 *Lacrimis ita fatur obortis*] Tota
 sententia de Ænea lacrymante, ad vi-
 sum defunctum amicum desumpta,
 credo, est ab Homero Il. xviii. qui
 de Achille vidente Patroclum, ita:
 Δάκρυα θερμὰ χέων, ἐπεὶ εἶσδε πικρὸν
 ἑταῖρον κείμενον ἐν φερέτρῃ, δαδαγμέ-
 νον δεξιὴ χλακῇ. Ab utroque, et verius
 a Virg. Val. Arg. iii. ' circa lacrymis
 ac mentibus ægri Stant Myniæ, de-
 flentque nefas: et cuspidis ictus Æ-
 soniæ, sortemque ducis solantur acer-
 bam.' Et nota *lacrymas* Herois Æ-
 neæ, non ploratus, aut ejulatus, qua-
 les interdum Achilli dat Homerus
 vitiose. Loca jam censuit Scal. Vers
 Seneca epist. 63. ' Nec sicci sint o-
 culi, amisso amico, nec finant: lacry-
 mandum est, non plorandum.' Vide
 eundem epist. 99. de re hac late dis-
 serentem. *Idem.*

42 *Tene, inquit*] Iteratio est: nam
 supra ait, ' Lacrymis ita fatur obor-
 tis.' Sicut in quinto posuit, ' Et fi-
 dam sic fatur ad aurem.' Et paulo
 post intulit, ' Et sese ostendet in ar-
 mis, Dic, ait.' Sane sciendum hanc
 adlocutionem talem esse, qualis illa
 ubi defletur Enryalus: nam locis
 omnibus commovet miserationem, ab
 ætate, a tempore, a vulnere, a spe
 parentis. *Servius.*

Miserande puer] Puerum dixit
 Pallanta, ut victoris minueret glo-
 riam: nam alibi juvenem dixerat.
Donatus.

Cum læta veniret, Invidit Fortuna mihi
 hi] Ac si diceret, Quantum noceret
 adversa, cum læta talem intulit ca-
 sum? Videtur autem dolere, quod
 queri non potest de fortunæ crudeli-
 tate, quæ ei uno eodemque tempore
 et tanta contulit beneficia, et tale in-
 tulit damnum. ' Tene' autem ' Invi-
 dit fortuna mihi?' Ut, ' Liber pampi-
 neas invidit collibus umbras.' *Serv.*

Tene Invidit Fortuna mihi] Ita

etiam cum accusativo construitur supra Ecl. vii. 58. 'Liber pampineas invidit collibus umbras.' Cicero tamen, licet hoc non improbet, præferre videtur, 'invidere alicui rei,' dum illud poetice et audacius dictum pronuntiat, Tuscul. Quæst. iii. 9. 'Invidiæ nomen ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Menalippe: Florem quispiam liberum invidit meum. Male Latine videtur, sed præclare Accius, ut enim videre, sic invidere florem rectius dicitur. Nos consuetudine prohibemur: poetâ jus suum tenuit, et dixit audacius.' *Emmeness.*

44 *Nostra*] Pleno affectu dixit: quasi communia esset habiturus cum eo. *Taubmann.*

Sedes paternas] Id est, domum. Ita Horat. Od. ii. 6. 'Tybur Argæo positum colono Sit meæ sedes utinam senectæ.' Noster Æn. ii. 'Has mihi servassent sedes.' Inde et *sedere*, pro domicilium figere. *Cerda.*

46 *Discedens dederam*] Κατὰ τὸ ἀποπέμνον hoc intelligimus. Nam abscedens nusquam est Euandrum adlocutus Eneas. *Servius.*

47 *Mitteret in magnum imperium*] Possit alludere ad expeditiones Heroum; Bellerophontis, qui a Pæto missus apud Hom. Iliad. vi. Jasonis, qui a Pelia apud Apollon. Hinc se Eneas purgat, quod non steterit promissis, cum Evander tamen se in vera imperia miserit, non dolo aliquo, ut Pætus et Pelias. *Cerda.*

Metuens] Hic est *cauens*, ut qui prudens. Sæpe enim *metuo*, pro *caeo*, et *provideo*. Horat. Satyr. ii. 2. 'An qui, contentus parvo metuensque futuri, In pace, ut sapiens, aptarit idonea bello?' ubi qui *metuens*, hic et *sapiens*. *Cerda.*

48 *Acres*] In codicibus Serv. et aliis est *acreis*. Sciendum ex Charisio, quod et ex Plin. adducit, solere veteres scribere per *is*, quartos casus plurales eorum nominum, quorum pa-

trius pluralis desineret in *ium*. Sic *partia*, pro *partes*, quia *partium*. Sic *Syrtis*, pro *Syrtes*, quia *Syrtium*. Sic *tris*, pro *tres*, quia *trium*. Sic *acris*, pro *acres*, quia *acrium*. Mox vero usus obtinuit, ut non jam per *is* scribantur, sed per *es* Græcam diphthongum. *Idem.*

Cum dura prælia gente] Subaudimus *fore*. *Servius.*

50 *Fors et vota facit*] *Forte*, (utrumque enim dicimus,) et jam vota suscipit: potest et unum esse *forsit*, id est, forsitan. *Idem.*

Fors et vota facit] Sunt aliquot codices, in quibus *forsit vota facit* legitur, quam lectionem *Servius* non improbat, dum *forsit* unum esse dicit. Sane *Horatius* sermone primo ea usus est dictione, 'Quia non ut forsit bonorem Jure mihi non invident quispiam.' Sed enim *Priscianus* hic *fors* agnoscit, neque uno tantum loco carmen citat; atque nominativum esse, atque pro adverbio positum a *Virgilio*. Illud non subiticebo, scriptum esse alicubi etiam, *sors et*. Verum hoc inusitatum est. *Pierius.*

Fors et vota facit] Tale quid apud *Sophocli* in *Ajace*, αἰδέσθαι δὲ μνῆρα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον, ἥ σε πολλὰς θεοῖς ἀρᾶται ζῶντα πρὸς δόμους μολεῖν. *Germanus.*

Cumulatque altaria donis] Id est, et sacrificat et suscipit vota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ. *Servius.*

Cumulat] Verbum sacrorum. *Prædent*. *Apoth*. 'Hunc ego non cumulem myrrhæque, et thuris, et auri Muneribus?' *Tibull. Eleg. ii. 5.* 'Dum cumulant aras.' Est hoc, quod *Stat. Theb. vi.* 'auxerat aras:' quod verbi arripuit, credo, a *Plauto*. *Mercat*. 'aliquid cedo, Qui hanc vicini nostri aram augeam Syra.' Et adhuc *Plant.* et alii ab Græcis. Nam *Eurip. Hipp. Βούταν φέρον* 'Ἑλλὰς ἀΐζει. *Electra* apud *Soph.* dicit, ληραεὶ προῖοντι χερσὶ. Ait videlicet, se sacrificasse manu

semper munifica. Ex qua sacrorum nota Stat. Theb. iv. 'larga cæde juvencum,' et 'aggeritur:' ibid. 'dona amplissima sacris.' *Cerda*.

51 *Juvenem exanimum*] Utrunque legitur et *exanimum* et *exanimem*: uti paulo ante dictum, Grammaticis adquiescentibus. *Pierius*.

Nil jam cælestibus ullis Debentem] Vivi enim, Superiorum sunt: mortui ad Inferos pertinent. Ut in duodecimo, 'Vos o mihi Manes Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.' Superis autem debemus omnia, donec vivimus, ideo quia, ut dicunt physici, cum nasci cœperimus, sortimur a Sole spiritum, a Luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem: quæ omnia singulis reddere videntur extincti. Et hoc secundum physicam disciplinam: tradunt enim physici omnia nos mereri a Superis, quæ rursus extincti reddimus ipsis potestatibus supernis: quod et Plato videtur astruere, qui dicit, quod cum de effusione fontium non aliarum quarumlibet rerum, sed ipsarum stellarum, fuerint animæ corporibus commodandæ, quicquid de ipsis fontibus stellarum ebullit, hoc intelligi debere stellarum. Ergo priusquam in corpora ingrediantur animæ, per hæc signa erratica transeunt, singula supradicta singulæ accipiunt. Item exentes singula singulis redhibere dicit, quæ in corpus venientes perceperunt. *Servius*.

Nil jam cælestibus ullis Debentem, vano, &c.] Quia, ut Turnebus v. 7. 'qui vivunt, obnoxii sunt Superis Diis, mortui extra Deorum ditionem sunt, et in aliorum jus conditionemque concedunt: qui autem alicui obnoxii est, is ei aliquid debet.' Hinc Statius etiam Sylv. l. v. in Abscantii in Priscillam Pietate vs. 187. ex restitutione Crucei: 'Non in me fatis, non jam cælestibus ullis Arbitrium.'

Antea enim peperam legebatur, 'non in te fatis.' Ut autem hic 'vacuo honore;' ita apud Ovid. Metam. ii. 340. 'Nec minus Heliades fletus, et inania morti Munera, dant lacrymas,' &c. *Emmeness*.

52 *Vano mæsti comitamur honore*] Inani, supra diximus, quantum ad vivos pertinet. *Servius*.

Vano] Vel, quantum ad vivos pertinet: vel *vano*, id est, nil mortuo profuturo. *Æn. vi.* 'fungar inani Munere,' &c. *Taubmann*.

53 *Infelix nati funus*] Hoc quidam *ἀνέκδοτον* et vulgare accipiunt: sed decenter ad exprimendum patris adfectum nunc ad patrem redit. *Serv.*

54 *Hi nostri reditus*] Tales sunt: ut, 'manibusque meis Mezentius hic est.' *Idem*.

Hi nostri reditus] Latet hic magnus affectus, quasi dicat: Redit ad te, sed quidem mortuus; vel potius: Non ad te redit, nam qui mortuus redit, non vere redit. Ita de Achille *Iliad. xviii.* cernente Patroclum mortuum, *Τόν δ' ἦ τοι μὲν ἔπεμπε σὺν ἱπποισιν καὶ ὄχλῳ 'Ες πόλεμον, οὐδ' αὖτις ἐδίετο νοστήσαντα.* Atqui redierat. Sed quia mortuus redit, dicitur non reversus. *Sen. Controv. 8.* præclare: 'Mihi non redditus, sed relatus est.' Ab perlustrato *Virg. loco Valer. l. iii.* scripsit magno affectu, 'talesne acies, talesne triumphos sorte dabant?' scilicet Dii: et statim: 'quidnam reditus?' *Cerda*.

Expectatique triumphis] Modo de se loquitur. *Servius*.

Expectatique triumphis] In *Rom. codice exoptati* legitur, quod non æque placet; quamvis non defuturi sunt qui locum ex Terentio tueantur, quod ille dixerit, 'Teneone te, Antiphila, maxime animo exoptata meo?' Sed enim ibi quoque *expectata* legitur in antiquis codicibus, et maxime omnium emendatis. *Pierius*.

55 *Hæc mea magna fides*] *Κατὰ τὸ συνώνυμον*: quam de Pallantis reditu

promiserat patri. *Servius.*

At non, Euandre] Aut mutavit declinationem; nam *Euander* facit, ut ipse l. x. 'Pallas, Euander, in ipsis:' aut Græcum vocativum fecit *ἄ εὐανδρε*. *Idem.*

Pudendis Vulneribus] A tergo illatis: et est consolatio. Quid autem *pudendis* sit, ipse exposuit dicendo 'pulsum aspicias.' *Idem.*

Pudendis Vulneribus] Vulnere ut accepta pectore fuerunt gloriosissima; ita accepta tergo plena dedecoris. Illa adversa dicebantur et honesta, hæc aversa et pudenda. Vide locum *Æliani Var. Hist. xii. 21.* de Lacedæmoniorum institutis. De sociis *Catilinæ Sallust.* 'Omnes adversis vulneribus conciderant,' dicit hoc laudans. Ut etiam de se *Servilius apud Livium l. xlv.* 'Insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo.' Et *Curt. l. iiii.* 'Omnes in ora proni, sicut dimicantes procubuerant, adverso corpore vulneribus acceptis.' *Marinus de se apud Sallust.* 'Cicatrices adverso corpore, hæc sunt meæ imagines.' Has cicatrices vocat *Plut.* in *Coriolano* *προφανῆ τὰ σύμβολα τῆς ἀνδρείας*, *Plin. de occiso Dentato vii. 28.* 'Quadraginta quinque cicatricibus adverso corpore insignis, nulla in tergo.' *Plutarch. in vita Crassi de bello contra Spartacum ait,* cæsis duodecim millibus trecentis, solos duos inventos, qui aversa haberent vulnera, reliquos omnes adversa: *ὁμο μόνως εὖρε κατὰ νότον τετραμένους*: et, *ἄλλοι πάντες ἐσθῶτες ἐν τάξει*. *Bassus Epigramm. l. i. laudans trecentos illos Lacones, qui occisi sunt duce Leonida, iδ' ὅς πάλι πρόσθια πάντα τραύματα, κῆν στέρνοις θῆρις ἔνεστι μόνους.* *Ulysses contra Ajacem apud Ovid. Metam. xiii.* ita jactabundus, 'sunt et mihi vulnera, cives, Ipso pulchra loco, nec vanis credite verbis, Aspice, en, (vestemque manu deduxit) et hæc sunt Pectora semper, ait, ves-

tris exercita rebus.' *Cerda.*

56 Nec sospite, &c.] Antiptosis a pro *sospiti*: et hoc dicit: Si fugias vulneratus a tergo, ipse ei optari interitum. Alii: Non talem habes, inquit, filium, quo sospite, tibi dirum funus optares, quod parentes sibi precari solent ob nequitiam liberorum Alii: Non optabis, inquit, sospiti filii mortem, quod magis heroicæ personæ convenit: quare *sospite* pro *sospiti* *Servius.*

Sospite nato] Cum sententia sit Non optabis dirum funus nato sospiti quæri potest de locutione *Virgilio* Sed hanc multa defendunt. *Lucan l. v.* 'et lætos fecit se Consule factos,' id est, ipse Consul sub se Consule. *Plaut. in Mil.* 'te vidente vides.' *Cic. Epist. 15.* 'Non potes effugere hujus culpæ poenam te patrono.' Plura invenies in *Minerva Brocens.* quæ et nos *Nota trigesima Syntaxeos Nostræ.* Sic ergo, non optabis funus nato sospiti, illo sospite. Quid quod alia esse potest sententia *Poëtæ?* hæc, inquam: Si filius tuus pulsus fuga sospes esset, optares tibi dirum funus, ne hoc vidiasses. Quod cum factum non fuerit, non jam optabis. *Cerda.*

Dirum] In *Mediceo, durum* habetur. *Plerius.*

57 Hei mihi, quantum, &c.] In Antiquis aliquot codicibus *Hæu* habetur. Grammatici malunt *Hei*. *Idem.*

59 Deflevit] Hoc est, postquam hæc cum lachrymis dixit. *Flere* enim est cum voce lachrymare. Unde habemus in sexto, 'Continuo audite voces, vagitus et ingens: Infantumque animæ flentes in limine primo.' *Servius.*

Hæc ubi deflevit] Id est, fletum absolvit: ut *debellare, defungi*. *Scal. iv. 16.* Nam *flere* est cum voce lacrimari. Ita apud *Catull.* est *demigere*, id est, suctum desinere: apud *Cic. decantare*, id est, cantum absolute. Vide *Plant. Epid. i. l. Tumb.*

Tolli miserabile corpus] Similem successum narrat Dionys. Antiquit. l. v. de Bruto Romano Consule, qui in acie cecidit, quem milites reportarunt multis cum lacrymis, et laudibus, coronis etiam victricibus. Constat imitatione Virgilii locus Corippi l. iii. in funere Justiniani Imperat. 'nec plura moratus Augustus, nutu tolli sublime pheretrum Imperat, et tota populus processit ab aula.' *Cerda*.

Corpus] Tam Latinis *corpus*, quam Græcis *σῶμα*, pro cadavere frequenti usu. *Cadaveri* proprie respondet *πῶμα*; nam ut nos a *cadendo*, ita illi *παρὰ τὸ πεπτωκέναι*: *σῶμα* vero, quod servet animam, *παρὰ σώζεσθαι*: sive, ut vult Plato in Cratylo, quod signum sit tibi manentis animæ, *παρὰ τὸ σῆμα εἶναι τῆς ψυχῆς*: sed cognatius prius etymon. *Idem*.

60 *Toto lectos ex agmine mittit*] Trojanos, Thuscos, Arcades. *Servius*.

Lectos ex agmine] Romanus codex ex ordine legit. Sed plus est, ex *agminæ*. *Pierius*.

61 *Supremum honorem*] Ita Ovid. Am. i. 'supremus ignis:' et Art. ii. 'extremos rogos.' Prop. El. ii. 20. 'extremas tenebras:' et l. 17. 'ultimus lapis.' Omnia hæc in re funerum. *Cerda*.

62 *Solatio exigua*] Quamvis enim magna sint, orbitati patris prodesse non possunt. Sed tamen exhibenda sunt patri, quia debentur: aut est sensus, non quidem responsura luctui, sed tamen solennia, ergo justitiæ potius causa quam solatii. *Servius*.

64 *Haud segnes alii cratis*] Ad hunc locum et morem Stat. Theb. vi. in funeratione Archemori, 'Tristibus interea ramis, teneraque cupresso, Damnatus flammæ torus, et puerile pheretrum Texitur; ima virent agresti stramina cultu.' *Cerda*.

Pheretrum] *Pheretrum* locus ubi mortui feruntur. Et est Græcum nomen: nam Græce *φέρετρον* dicitur; unde per diæresin *pheretrum* facit; dictum

Delph. et Var. Clus.

a ferendo: nam Latine *capulus* dicitur. Unde et Plantus ait, 'capularis senex,' id est, vicinus capulo. Et dictus est *capulus*, eo quod corpus capiat. *Servius*.

65 *Vimine querno*] Sunt aliquæ duræ derivationes, tamen eis sic utimur, ut 'quernum vimen,' 'columnum veru:' ut, 'Pinguiaque in veribus torrebimus exta columnis.' Ficulnum lignum: ut Horatius, 'Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum.' Item, 'Aprugnum callum.' *Servius*.

66 *Toros*] Sunt quæ λέγεται Hom. Iliad. xviii. et quas εἰνὰς Eurip. in Rhes. *Cerda*.

Obtutu frondis inumbrant] Veluti cameram quandam capulo ramorum extensione fecerunt. *Servius*.

Obtutu frondis inumbrant] Oblongus codex pervetus, *obumbrant* legit. In aliis *inumbrant*, vulgata lectio. *Pierius*.

67 *Agrestis sublimem in stramine*] Hoc est, super frondes ponunt. Nam hic reddit quod omisit supra dicens, 'Exstructosque thoros:' nec addens unde. *Servius*.

Sublimem in stramine] Antiqua omnia exemplaria, quotquot habuimus, *sublimem stramine* legunt, absque præpositione, quæ tamen pluribus placet interjecta, ut quæ nescio quid numerosius efficiat. *Pierius*.

68 *Qualem virgineo, &c.*] Fortasse ab Catull. qui in Carm. Nupt. de flore, 'tenui carptus defloruit ungui.' Propert. etiam l. 20. dixit, 'Quæ modo decerpens tenero pueriliter ungue.' Ovid. Fast. iv. 'papa vereas subsecat ungue comas.' Colum. in Hort. 'qui pollice molles Demetitis flores.' Non hinc abeunt, quæ conjunxit l. ix. in morte Euryali. *Cerda*.

Demessum] Participium est veniens ab eo, quod est *metor*. Sane ab eo, quod est *meto*, præteritum perfectum missui facit. *Servius*.

69 *Languentis hyacinthi*] *Languen-*

Virg.

11 C

tis, aut postquam decerptus sit; aut quia non est acuti coloris; aut quando dimittit caput. Sane *Hyacinthus* puer fuit Eurota, vel, ut quidam volunt, Cebali filius: cetera de hoc in Bucolicis dicta sunt. *Idem*.

70 *Sua forma recessit*] Id est, propria pulchritudo. *Idem*.

71 *Mater tellus*] Dixi satis in Georgic. Adjungam Plinii verba II. 63. ubi de Terra: 'Cui uni rerum naturæ partium, eximia propter merita, cognomen indidimus maternæ venerationis.' Pergit multis. Apul. de Mund. 'genitrix, atque altrix animantium omnium tellus.' Hom. sæpe, γῆ μήτηρ. Lucret. I. v. 'merito maternum nomen adepta Terra sit: e terra quoniam sunt cuncta creata.' *Cerda*.

Vires] De herbis sæpe Plin. 'vires,' 'potentiam,' 'potestatem,' 'pollere,' 'virtutem.' *Idem*.

72 *Tum geminas testes*] De pompa funebri Alex. ab Alex. v. 7. *Taubm*.

Ostroque auroque rigentes] Unum quæ vacat: et est additum hiatus causa. *Serrius*.

Auroque ostroque rigentes] Ita legitur omnino in veteribus aliquot exemplaribus. Sed enim vulgata lectio magis placet, *ostroque auroque*, ut epitheton, *rigentes*, vicinius sit dictioni, quæ causa sit rigiditatis. *Pier*.

Auroque rigentes] Ita I. I. 'pallam signis auroque rigentem.' Huc pertinet asperitas vestium ab auro. Sidon. Epithal. eodem sensu dixit 'trabeas rigentes,' ab auro, quod in trabeis: nam Claud. Paneg. Probi, 'auratas trabeas.' et Anson. 'auratus trabes velavit amictus.' Ammian. I. XVI. 'rigentiaque auro vexilla.' *Cerda*.

73 *Lata laborum*] Figura est, 'lætus illius rei.' Nam modo dicimus *latus labore*. *Seruius*.

Latu laborum] Explicat Iul. Scal. 'quam laboris non pigeret.' Tale et illud, 'fortunatusque, laborum.' Lo-

cutionem hanc peti ex penu Græco multis jam aperuit et firmavit Broccens. in Minerva. *Cerda*.

74 *Suis manibus Sidonia Dido*] Ut, 'Dives quæ munera Dido.' *Suis* autem *manibus*, ut heroïdes solebant. *Serrius*.

Ipsa suis quondam manibus] *Ilad*. Hom. v. Πάλλον μὲν κατέχευεν ἑαυτὸν πατρὸς ἐπ' οὐδὲι, Ποικίλον, ὃν β' αὐτὴ ποήσατο, καὶ κάμει χερσίν: *Peplum* quidem *subtilem* deposuit patris in *parimento*, *Variegatum*, quod ipsa fecerunt, et *laborarat* manibus. Ita et tertia Æneide, 'Accipe et hæc manuū tibi quæ monumenta meorum.' Testificatio ista amoris in multis expressa. Apud Livium I. I. soror illa Horatii erupit in gemitus, ut vidit in fratris humero paludamentum sponsi sui, 'quod ipsa confecerat.' De Eteocle Stat. Theb. XI. 'Nec palla vulgare nitens opus, ipsa novarat Mæoniis Argia modis, et pollice docto Stamina purpureæ sociaverat aurea telæ.' *Cerda*.

75 *Discreverat*] Depinxerat: simul et amantis affectus ostenditur. *Serr*.

76 *Harum unam*] *Unam* pro alteram de duobus scilicet, et *horum alterum* et *horum unum* possumus dicere: nam artigraphi hoc tantum vetant dicere, ne de duobus *aliū* dicamus: quod de multis proprie dicitur. Sane figurate dixit, 'Vestem induit,' ut, 'Exuvias indutus Achillis:' cum in usu sit, 'Induit illa re:' ut, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis:' id est, truncos indutos jubet offerri. Sane hoc videtur secundum cæremonias Flaminum subtiliter dixisse. Flaminii enim nisi unum mortuum non licet tangere, sed Æneas plurimos postea occidit. Sed aliud est in bello occidere, aliud mortuum tangere. Sciendum est tamen Æneæ omne genus sacerdotii tribui. *Idem*.

Harum unam juveni] Veteres veste una corpus induebant; altera, qua amiciebantur, etiam interdum involuebant caput: quo factum est, ut

duas vestes Pallanti injiciat Æneas: ut una corpus, altera caput tegatur. Ita Æn. III. 'Purpureo velare comas adopertus amictu.' Et Varro l. IV. de L. L. vestes in indutum et amictum dividit. Turneb. v. 7. Taubmann.

77 *Arsurasque comas obnubit amictu*] Harum unam de duabus vestibus induit juveni, altera caput ejus velavit; nam supra duas vestes dixit esse prolatas. *Obnubit* autem, velavit: translato a nubibus, quibus tegitur cælum. Unde et *nuptiæ* dicuntur, quod nubentium capita obnubantur, id est, velentur. *Serrius*.

78 *Laurentis præmia pugnae*] Mittit præmia, quæ de præda Laurentis pugnae sustulerat. Nam *præda* est quæ eripitur: *præmium*, quod offertur. *Idem*.

Præmia] Conjungit *præmia* quæ aggerantur, et *prædam* quam jubet duci. Itaque hæc duo sæpe conjungi, jam notavit Ian. Guliel. in Plautin. Quæst. et inde corrigit Plauti versus Menæch. 'Avertit prædam ab hostibus, nostrum salutes ocium. PE. Heus adolescens, ecqua pars inest præmii mihi?' *Cerda*.

79 *Longo ordine*] Cur longo ordine prædam duci jubet? Ne in globum collecta, ambitionem ac pompam funeris minueret. *Donatus*.

Longo prædam jubet ordine duci] Paria in omnibus militarium Principum funeribus. Exemplum sit funus Coriolani apud Dionys. l. VIII. ubi præferuntur 'manubiæ, spolia, coronæ, imagines urbium ab eo captarum.' Inde et statim Virgilius: 'Addit equos, et tela quibus spoliaverat hostem.' Liv. l. VIII. in funere adolescentis Manlii: 'spoliisque contectum juvenis corpus, structo extra vallum rogo, cremaretur.' In funere Archemori Stat. l. VI. 'Arma etiam, et veterum exuvias circumdat avorum, Gloria mista malis, afflictæ ambitus aulae.' Sil. l. XI. etiamsi non in funere, 'præda et captiva leguntur

Corpora, direptæque viris sub Marte cruento Exuviae, fausti superis libamina belli.' *Cerda*.

Ordine] In triumpho Aureliani Vopiscus: 'cetera talia per ordinem ducta.' Ita solemnitas fuit ordo rerum portandarum ad funus, ut dicat Sueton. in Iulio cap. 84. loquens de hujus funeratione: 'Præferentibus munera, quia suffectura dies non videbatur, præceptum est, ut, omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in campum:' quasi necessaria exceptio. *Idem*.

80 *Equos et tela, quibus spoliaverat hostem*] Vel Pallas, vel Æneas. Nam ambigue positum est. *Spolia* autem cum proprie ea tantum sint, quibus hostis spoliari potest, ut lorica vel vestis, abusive jam *spolium* dicitur quicquid hostibus tollitur. Unde est, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Alii 'equos et tela, quibus spoliaverat hostem,' ad Palladem volunt tantum pertinere, quia in antiquis disciplinis relatum est, 'Quæ quisque virtute ornamenta consecutus esset, ut ea mortuum eum condecorarent.' Sallustius, 'Exuant armis equisque.' *Serrius*.

Addit equos] Scilicet cremandos in ipso rogo. Id enim apparet ex Hom. Iliad. XXI. nam in funere Patrocli Achilles *πίσυρας δ' ἐπριαύχενας ἱπποῦς ἑσσυμένους ἐνέβαλλε πυρὶ μεγάλα στεναχίζων*. Et in sermone etiam de rogo ejusdem Patrocli, *καλοῖτ' ἐπιμὲν ἱπποὶ τε καὶ ἄνδρες*. Calab. etiam l. III. in funere Achillis ait, injectos in rogam equos virosque, qui cæsi ad eas exequias. Verba ejus: *ἀποκταμένων περὶ νεκρῷ ἱππων τ' αἰζηῶν τε*. Et l. I. ait, Priamum decrevisse inferre Penthesileam in sepulchrum Laomedontis, *una cum armis et equo, δμῶς τεύχεσσι καὶ ἱππῳ*. Tacit. de Moribus Germanorum: 'sua cuique arma, quorundam igni et equus adjicitur. *Cerda*.

Addit equos, &c.] Apud Statium. Theb. XII. 60. in funere Menæcii,

structo ex hostilibus armis aggere, equi etiam et captivi mactantur. Locum vide. *Emmeness.*

Quibus spoliaverat hostem] Ambigue dictum: vel quibus usus fuerat dum hostes interimeret; vel quibus hostes spoliavit: ultima tamen sententia melior est. *Donatus.*

81 *Vinxerat et post terga manus*] Hic nempe habitus talium. Plutar. in Philopœmene inducit ἐχθρὸς δεσμὸς ἀγομένους, *hostes ductos cum vinculis*, eos scilicet, qui comitabantur ossa et urnam ducis mortui. Vopiscus in triumpho Aureliani loquens de Gotthis, Alanis, aliisque victis hostibus, 'religatis manibus captivi præcesse-runt.' Sed hæc alibi. *Cerda.*

Umbri Inferias] Proprie enim *Inferiæ* sunt sacra mortuorum. *Servius.*

Quos mitteret umbri Inferias] Con-sule, quæ dedi l. x. ad illud, 'Vi-ventes rapit, Inferias quos imolet umbris.' Et adjice Justinum, qui l. xi. loquens de Alexandro Mag. 'Cædis conscios ad tumulum patris occidi jussit.' *Cerda.*

Mitteret] Notare jubet Scalig. ver-bum signatum, *mitteret*: ut, *demitte-ret orco*. *Inferiæ* autem sunt sacra mortuorum. Ita et Achilles Patroclo duodecim Trojanos *Inferias* mittit, *Iliad.* xx. *Taubmann.*

82 *Caso sanguine*] Pro *cæsorum*. Ut supra, 'Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ.' *Servius.*

Caso sanguine] i. e. cæsorum san-guine. Hanc crudelitatem castigat Tertullianus: 'Olim, quoniam ani-mas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel servos in exsequiis immolabant.' Vide *Æn.* x. 519. *Taubmann.*

Sparsuros sanguine flammæ] Rom. codex *flamam*, unitatis numero, legit. Et aliquot alii cod. *sparsurus*, singu-lari numero recto casu, legunt, ut suppositum sit verbi *mitteret*. Sed longe melius est *sparsuros*. *Pierius.*

84 *Ipsos ferre duces*] Suos scilicet,

qui illis mille præerant. Melius ta-men est, truncos jubet pro ducum spoliis ferre ipsos duces, ut tropæa, 'duces ipsos' dixerit; sicut supra, 'Manibusque meis Mezentius hic est,' de tropæo: duces autem, ut Halesum et ejusmodi quos occiderat Pallas, duces ipsi portarent, (nam ducum fu-erat tropæa portare,) ut habeat pater solatium de victoria filii, et honor funeri accedat. *Servius.*

Ipsos ferre duces] Sæpe trophæa curru agebantur, sæpe humeris da-cum. Extremum hoc voluit Virgil. ad majorem ostentationem. Plutarch. in Romulo: ὑπολαβὼν δὲ τῷ δεξιῷ τὸ τρόπαιον ὥμῃ προὔρειδόμενον ὁρῶν, ἐβάδ-ισεν. Ita et in triumphis usitatum. Idem Plin. in triumpho Luculli, præ-misso rerum catalogo, quæ gestaban-tur, interque eas Mithridatis statua, subjicit, ταῦτα μὲν οὖν ἄνθρωποι παραέ-μυσον. Non admitto Servii alteram explicationem, qui *duces* accipit de Haleso, et aliis interfectis a Pallante. *Cerda.*

Inimicaque nomina figi] Pro *inimi-corum*: dicit autem adfixos tropæis titulos cum nominibus occisorum. *Servius.*

Inimicaque nomina figi] In Rom. codice *figi* legitur; quippe ut res ali-quanto amplior efficta, majorem Ea-andro consolationem afferret, quom in gestarum rerum narratione multa veris vulgo superaddi soleant, et ex commodo *figi*. Sed alienum est men-dacium a viro fortissimoque et sapientissimo, qualem Virgilius *Æneam* passim ostentat. Quare longe magis placet eorum sententia, qui affixos tropæis titulos occisorum ajunt. *Pier.*

Inimicaque nomina figi] Subjungam moris hujus firmamenta, quo titulis noscebantur illi, de quibus trophæum excitabatur. Claud. Rapt. iii. ubi excitatur trophæum devictorum Gi-gantum, ait, 'Nullaque non magni jactat se nominis arbor.' Indicat enim scriptum titulum, in quaque

arbore. Clare ad hunc morem Plin. Paneg. Trajani, ubi, 'Videor jam cernere non spoliis provinciarum, et ex torto sociis anro, sed hostilibus armis captorumque Regum catenis triumphum gravem. Videor ingentium ducum nomina, nec indecora nominibus corpora noscitate.' Tacit. de funere Augusti ait decretum, 'ut legum latorum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur.' Et Ann. II. loquens de exercitu, 'struxitque aggerem, et in modum trophæorum arma, subscriptis victarum gentium nominibus, imposuit.' Plutar. in vita Timoleonis ait, adornata fuisse quædam trophæa καλλίστους ἐπιγραφὰς. Dio I. XXXVII. de trophæis Pompeji, ait, unum fuisse magnum, et sumptuose adornatum, et γραφὴν ἔχον δι τῆς οἰκουμένης ἐστίν. Hos titulos indicat Aristid. in Paraphtheg. 'Ἀθηναῖοι ἀπὸ Θηβαίων, ἡ Πελοπόννησος. Apud Stob. de Fortitudine, leges, Othryadem moribundum erexisse trophæum, ac proprio cruore trophæo titulum hunc addidisse, Λακεδαιμόνιοι κατὰ Ἀργείων. Ex eodem more Ovidius, Albinovanus, Propertius. Primus Trist. Eleg. IV. 2. 'Cumque ducum titulis oppida capta leges.' Alter ad Liviā, 'Cunctaque per titulos oppida capta suos.' Tertius Eleg. III. 4. 'et titulis oppida capta legam.' Hujus moris plenus ad satietatem Pausan. ideo nihil ab illo. Ex hoc more soleo explicare illud supra, 'Mezentius hic est,' ut vocula hic titulum indicet. *Cerda.*

85 *Ducitur infelix ævo confectus Acastes*] Quasi qui consternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerum permutatione expressit doloris magnitudinem, dicens, ita doluisse Acastem, ut pene carens humano sensu per se ire non posset; et equum ita sensisse interitum domini, ut in humanum migraret affectum: nam et lachrymabat, et sponte sequebatur cadaver. Et bene, cum hominis sit

ire, equi duci, hominem autem duci ait; de equo, 'It lachrymans.' *Serv.*

Ævo confectus Acastes] Id est, defessus, juxta Nonium. Pro eo Phædr. Fab. I. 21. 'defectus annis.' Lucil. apud Nonium: 'doloribus confectum:' et Cic. de Off. II. 1. 'Nec me angoribus dedi, quibus essem confectus:' et III. 27. 'senectute confectus.' *Emmeness.*

86 *Fædans*] Vel cruentans, vel lacerans. *Servius.*

Pectora nunc fædans, &c.] Idem carmen habes I. IV. aliqua transpositione, 'Unguibus ora soror fædans, et pectora pugnis.' *Cerda.*

87 *Sternitur et toto, &c.*] Hæc dolendi ratio prisca in usu. Non enim se solum pulvere aut cinere conspergebant, sed etiam se per terram aut cinerem voluntabant. Hoc doloris genere morient apud Calab. I. III. Principes Græci post interfectum Achillem, ut cum Ajax inducitur παρὰ ψαμάθοισι θαλάσσης Ἐκχύμενος. Et Peleus ipsius Achillis pater: ἐπ' ἐσχαρδὸφ βλοτον κατέβων ὀδύνῃσι. Eundem Peleum Eurip. in Androm. inducit πικρὸντα πρὸς γᾶν, cujus interfectus est nepos Pyrrhus ab Oreste. Ovid. Metamorph. VIII. 'Pulvere canitiem genitor, vultusque seniles fædat humi fusos.' Stat. Theb. III. 'Canitiem impexam dira tellure volutans.' *Idem.*

Terræ] Id est, in terra. Et figurate 'sternitur terræ,' ut, 'Truncumque reliquit arenæ.' *Servius.*

88 *Perfusus sanguine curvus*] Aut captivorum, aut ipsius Pallantis. *Serv.*

Perfusus sanguine curvus] Ita II. XI. αἵματι δ' ἔκων νέρθεν ἄπας πεπλάκτο. Quod repetit Iliad. XX. Est hoc, quod Cal. I. X. de armis, πεπалаγμένα μύθη. *Cerda.*

89 *Post bellator equus*] Militaris enim disciplinæ fuit, ut equus usque ad sepulchrum duceretur, armiger perversa arma gestaret, unde hanc consuetudinem videtur poëta ser-

vasse. *Servius*.

Bellator equus] In x. 'Bellatoris equi.' Tacit. de Morib. Germ. 'Illum bellatorem equum, illum cruentam victricemque frameam.' Eodem attributo usus Val. Arg. II. et Ovid. Fast. II. Lucret. de equis, 'duellica proles,' quia bellatores. Prop. IV. 4. 'bellicus equus.' Græci, ἵππος πολεμιστήριος: et Plut. in Cat. Majore, ἵππος πολεμιστῆς. *Cerda*.

Positis insignibus] Sine phaleris. *Servius*.

Positis insignibus] Indicium luctus. Tacit. Ann. III. in funere Germanici: 'præcedebant incompta signa:' et postea, 'sine insignibus magistratus.' Non abit illud Val. Arg. III. in re simili: 'vadit sonipes cervice remissa,' id est, non ἐριαυχῆν, ut sæpe equus dicitur ab Homero, sed submissus et tristis. Liv. I. IX. etiamsi non in re funeris, certe in re indignissima: 'plerique nobilium annulos aureos, et phaleras deponerent.' Sed explico Virgilium aliter: allusit, credo, ad morem servatum in funeribus quo non solum viri tondebantur, cujus rei magna est mentio in auctoribus; sed etiam equi. Profero Eurip. in Alcest. ubi Admetus propter uxoris obitum, ita præcipit: Πᾶσιν δὲ θεσσαλοῖσιν, ὦν ἐγὼ κρατῶ, Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω, Κουρῆ ξυρηκεῖ, καὶ μελαμπέπλῳ στολῇ. Τέθριπτά τε ξεύγνυσθε καὶ μονάμπυκας Πάλους, σιδήρεω τέμνεν' αὐχένων φόβην. Certum est autem, jubam esse maximum equorum insigne. Hoc ergo positum, et præcisum equo Pallantis. *Cerda*.

Positis insignibus] Sine phaleris. Sunt, qui putent, hunc equum ita ductum, ut cum cadavere comburetur, more tunc usitato, quo carissima quæque una cremabantur. Alii ad pompæ tantum ornatum censent productum. *Taubmann*.

Æthon] Nomen equi, quo etiam Auroræ equus vocatur. Quod autem equus bellator ducitur, et phalanx co-

mitatur, juxta morem Romanum ait, ut dignitas in regii adolescentis servetur exequiis: quia apud Romanos quod erat vivo concessum, mortuo non adimebatur; militaris autem disciplina erat. *Servius*.

90 *It lachrymans*] Non mirum est, quod equum dicit *lachrymare*, cum Homerus etiam divinantem induxerit. Plinius solum equum præter hominem *lachrymare*, et doloris adfectum sentire, dicit. *Idem*.

Guttis grandibus] Bene *grandibus*, quia de equo. *Idem*.

Guttisque humectat grandibus ora] Ab Lucret. qui l. I. 'lachrymis falsis humectant ora genasque.' Sed prius Eurip. in Ione, Δακρύους θ' ὑγρὰς εὐγληνῇ παρηΐδα. Et iterum, ὑγρὸν βάλλω δάκρυ: in Helen. βλέφαρον ὑγρῶν. *Cerda*.

Bellator equus It lachrymans, guttisque humectat grandibus ora] Plin. I. VIII. 42. agens de equis, inquit: 'Idem præsagiunt pugnam, et amissos lugent dominos, lacrymasque interdum desiderio fundunt,' et quæ sequuntur. Isidor. XII. I. Equi, 'morientibus dominis, multi lacrymas effundunt.' Homerus II. P. flentes inducit equos Achillis. vs. 438. δάκρυα δὲ σφιν θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμῆς ῥέε μυρομένοισιν. Et Calaber I. III. Οὐδὲ μὲν ἄμβροτοι ἵπποι ἀνδρείους Λιαχίδας Μίμνον ἀδάκρυτοι παρὰ νῆεσσι. Cæsar's equi apud Sueton. in Jul. c. 81. dicuntur etiam pertinacissime pabulo abstinnisse, ubertimque flevisse. Noster supra in fine l. X. moerentem inducit Mezentii equum: et Oppian. Cyneg. I. 225. Καὶ πολέμοισι πρὸς ὅσα μέγα στενάχουσιν ἑταῖρον. Mirabilia vero de equis vide apud Lips. Cent. 3. ad Belg. ep. 56. *Emmenens*.

91 *Hastam*] J. Meursius in Lycophron. notat, qui violenta morte occidissent, cum iis hastam efferri moris fuisse. Et huc a Poëta respectum. *Taubmann*.

Num cætera Turnus Victor habet]

κατὰ τὸ συντάσσμενον et alia eum sustulisse intelligimus, non tantum balteum, ut legimus supra: nam sola hasta et galea ostenditur remansisse. *Servius.*

92 *Phalanx*] Lingua Macedonum, *legio*. Quod autem ait *mæsta*, Arcadas intelligimus. Unde infert, 'Tetricique sequuntur, Tyrrhenique duces.' Et hoc est quod ait supra, 'et toto lectos ex agmine mittit Mille viros.' *Servius.*

93 *Versis Arcades armis*] Lugentium more, mucronem hastæ, non cuspidem, contra terram tenentes. Quoniam antiqui nostri omnia contraria in funere faciebant: scuta etiam invertentes propter numina illic depicta, ne eorum simulachra cadaveris polluerentur aspectu, sicut habuisse Arcades Bacchilides in dithyrambis dicit: et hoc, ut nonnullis frustra placet: nam lugentium mos, est prioris habitus immutatio. Alii *versis armis* in obliquum versis sentis, ne splenderent insignia: *arma* autem scuta dici ipse declarat, ut, 'Lausum socii exanimem super arma ferebant;' sed potest hoc de armis versis non ad Arcadas solum, sed ad omnes pertinere: an *versis armis*, quod, interempto Pallante, victos jam se Arcades arbitrabantur. Alii dicunt hunc morem fuisse, ut de ano duce nunquam voce quereretur exercitus; ne seditio paulatim insurgeret; verum armorum ordinem mutantem, scuta, supina portarent. Ergo vel Æneas ab Arcadibus arguitur, quod Pallas non sit vindicatus; vel Euauder, quod novi hospitis gratia adolescentem temere in bella projecerat. *Idem.*

Versis Arcades armis] Ita scilicet in exequiis militaribus. Stat. l. vi. in funere Archemori, 'Tum septem numero turmas (centenus ubique Surgit eques) versis ducunt insignibus ipsi Grajugenæ reges.' Tacit. in funere

Germanici Ann. iii. 'præcedebant incompta signa, versi fascēs.' Albinovan. ad Liviam, 'Quos primum vidi fascēs, in funere vidi, Et vidi versos, indiciumque mali.' Adhuc apud nostros inolevit hæc consuetudo, ut in obitu ducis, exercitus et milites vexillis humum verrant, et inversis cuspidibus hastæ inclinentur trahanturque. *Cerda.*

94 *Comitum*] Potest pro *comitantium* accipi. *Servius.*

Comitum processerat ordo] Rom. codex, et Oblongus, et omnes denique antiquiores, *processerat* legunt, ut in antiquarum aliquot impressionum codicibus habebatur. Qui funus enim ducunt, *præcedere* solent, subsequi vero, qui lugent. Sed *procedere* in similibus admodum usitatum est. Ter. 'Funus interim procedit, sequimur.' *Pierius.*

95 *Gemituque*] Deest cum. *Serv.*

96 *Alias hinc ad lacrimas*] Ad aliam sepulturam, id est, ad ceteros sepeliendos, qui eodem prælio ceciderunt. *Idem.*

97 *Salve æternum mihi, maxime Palla, Æternumque vale*] Varro in libris Logistoricis dicit, 'Ideo mortuis Salve et Vale dici: non quod aut valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedimus, eos nusquam visuri.' Hinc ortum est, ut etiam maledicti significationem interdum *vale* obtineat, ut Terentius, 'Valeant, qui inter nos dissidium volunt,' hoc est, ita a nobis recedant, ut nunquam ad nostrum revertantur aspectum. Ergo cum mortuo dicitur *vale*, non etymologia consideranda est, sed consuetudo, quod nullis *vale* dicimus, nisi a quibus recedimus. *Idem.*

Salve æternum mihi, maxime Palla] Rom. codex vocativum hunc nominativo similem facit *Pallas*. Sed nomina in *as* desinentia, quæ, genitivo crescente, per *ut* propuntiantur, neque synæresin patiuntur, vocativum fa-

cere solent extrema genitivi abjecta. *Thoantis, o Thoan*; *Laodamantis, o Laodaman*. Poëtæ tamen iustusmodi vocativum absque ñ litera proferre libentius solent: ut *o Laodama, o Polydama*; sic *o Palla*. Pier.

Salvæ æternum mihi, maxime Palla, &c.] Ita Catull. 'Atque in perpetuum frater ave atque vale.' Ita Charinus apud Plaut. Mercat. v. 1. extremum discedens, 'Limen Superum et Inferum salve, simul autem vale.' Etiam Græci mortuos geminatis vocibus extremum salutabant, *ὄλε καὶ χαίρε*. Vide et Turneb. xi. 1. *Taubmann*.

Salve æternum mihi, maxime Palla, Æternumque vale] Verbis *salve* et *vale* utebantur qui se invicem salutabant, et sicuti accedentes ad aliquem *ave* vel *salve*, ita discedentes *vale* dicebant. Adhibebantur ea quoque cum a mortuis compositis jam recedebant: unde supra *Æn.* ii. 644. 'Sic o, sic positum adfati discedite corpus.' Ubi Servius: 'hoc est, adfamiñi me; ut dici mortuis solet: vale, vale, vale.' Statius Silv. l. iii. 'Salve supremum genitor, mitissime patrum, Æternumque vale.' Supra *Æn.* v. 80. *Æneas* in anniversario parentis sui sacro: 'Salve, sancte parens: iterum salvete recepti Nequicquam cineres, animæque umbræque paternæ.' Sed vid. Brissou. de Form. l. viii. in fine. Respondent his Græca *ἔρρωσο* et *ὕγαινε*, quæ, quia iis utebantur discedentes, mali ominis habebantur: ut *Artemidorus* l. i. cap. ult. "*Ἐρρῶσο δὲ καὶ ὕγαινε ὅτε λέγειν οὐτε ἀκούειν ἀγαθόν· οὐ γὰρ προσιόντες ἀλλήλοις, ὅτε μέλλοντες τὴν πράττειν ταῦτα λέγουσιν ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἀπαλαττόμενοι ἀλλήλων καὶ πρὸς ὕπνον τριπόμενοι· διὸ γάμοις καὶ κοινωνίᾳ δισσησι, καὶ τοὺς νοσοῦντας ἀναρπεῖ.* *Æternum* autem dicitur pro in æternum tempus; ut *Ecl.* iii. 79. 'Longum vale.' *Emmeness*.

99 *Tendebat*] Eadem significatione *τελειεῖν* Græcis dici Germ. notat, nam *Eurip.* Supplicib. *οἱ δ' ἔτεινον εἰς πύλας.* *Cerda*.

100 *Oratores*] Legati: a perorando pro republica nominati; quod orabant, id est, agebant: unde et actores causarum *oratores* appellantur. *Servius*.

Urbe Latina] Pro *Latini*: id est, de *Lauro* *lavinio*. *Idem*.

101 *Velati ramis oleæ*] Non coronati (nec enim lugentes decebat) ut qui pro mortuis precabantur, sed instructi et ornati: id est, in manibus olivæ ramos ferentes: sicut *Homerus* *στέμματα ἔχων ἐν χερσὶν ἐκηβόλου Ἀπώλωνος*. *Velati* autem, ornati: et illo loco significat, 'Victori velatum auro vittisque juvenum'; cum vittis non aut velentur aut coronentur victimæ, sed ornentur: aut certe *velati*, ab omni injuria tecti jure gentium. *Idem*.

Velati ramis oleæ] Id est, manibus olivæ ramos præferentes. Nam coronatos esse in luctu non decebat. Vide *Æn.* vii. 237. *Taubmann*.

Velati ramis oleæ] Non solum pacis insigne arbor hæc (unde supra *Æn.* viii. 116. *pacifera*, et Græcis *φιλέρηος* dicta) sed deprecantium quoque et supplicum. *Livius* xxi. 16. 'Legati Locrensium ramos oleæ, velamenta supplicum porrigentes.' Unde *Statius Theb.* xii. 502. 'supplicis arbor olivæ:' et 478. 'Ipsa manu ramosque oleæ, vittasque precantis Tradit.' Rationem refert *Joan. Chrysost.* *Oration.* 3. de incomprehensibili Dei natura: *οἱ ἄνθρωποι κλάδους ἐλαιῶν ἐκπέψαντες ἐπιστέλουσιν τοῖς βασιλεῦσι διὰ τοῦ φυτοῦ ἐλαίου αὐτοῖς καὶ φιλανθρωπίας ἀναμνησκόντες.* *Emmeness*.

Veniamque rogantes] Beneficium juxta antiquum modum dictum; hoc est, sepulturam suis petentes. *Serv.*

Veniamque rogantes] *Rom.* codex

precantes legit, ut etiam inferius est: 'Quos bonus Æneas non aspernanda precantes Prosequitur venia.' *Pierius*.

102 *Corpora, per campos*] Poëta bellici juris peritus, ut integram solidamque victoriam Trojanis asserat, et eos campo potitos doceat, inducit legationem Latinam ad Ænean, quæ ad sepulturam corpora deposceret a victore Ænea, secundum scilicet historicam fidem, et receptum belli morem, et legem imperatori illi superiores commissæ pugnæ partes adjudicantem, penes quem campi et sepulturæ potestas remansit. Justin. l. vi. 'In eo prælio Archidamus rex Lacedæmoniorum vulneratur, qui cum cædi suos, et victos videret, per præconem corpora interfectorum ad sepulturam poscit. Hoc est enim signum apud Græcos victoriæ traditæ.' Eurip. *πέμψω λόγους Κρόντι, νεκρῶν σώματ' ἔξαυτόμενος*. Germanus.

Ferro quæ fusa] Fusa modo, interempta; alias fugata; sed discernuntur epithetis: ut si dicas, *ferro fusus*, vel *metu fusus*. Servius.

103 *Redderet*] Ostendit jam campos in Trojanorum esse potestate. *Idem*.

Tumulo succedere terræ] Pro, terra condi, tegi tumulo, ad eum modum, quo, 'successimus antro,' et 'succedere muro.' Politissima certe locutio, et inde laudata Scaligero. Itaque noluit illa Eurip. in Supplicib. γῆ καλυφθῆναι νεκρούς: κρυβήσονται χθονί: τάφῳ δέδονται. Neque illa Soph. Antig. καὶ χθονὸς ἔκρυψε: ἐν τάφῳ τίθεναι: et in Ajace: σώμα τυμβεύσαι τάφῳ neque infinita Hom. *Cerda*.

104 *Nullum cum victis certamen*] Deest, esse oportet. Servius.

Et æthere cassis] Id est, luce vacuis: unde et retia, *casses* dicimus. Hoc autem bene addidit, quoniam victi possunt innovare certamen. *Id.*

Et æthere cassis] Mediceus codex,

et aliquot alii *ære* legunt, de inferiori enim et spirabili hac aura, loquitur. *Pierius*.

Nullum cum victis certamen, &c.] Apto Virgilio nobilissimum locum Lysiae in orat. funebri: πέμψαντες κήρυκας, ἐδέοντο αὐτῶν δοῦναι τῶν νεκρῶν ἀναρρεῖν, νομίζοντες ἀνδρῶν τῶν ἀγαθῶν εἶναι ζῶντας τοὺς ἐχθροὺς τιμωρίσασθαι, ἀποστούντων δέ σφισιν αὐτοῖς, ἐν τοῖς τῶν τεθνεῶτων σώμασι τὴν εὐφυλίαν ἐπιδείκνυσθαι. Plato etiam Leg. l. v. ἀνελεύθερον τὸν πολέμον νομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος: et mox ait, hoc qui agunt, esse similes canibus, qui in mortuos sæviunt. Non abhorret sententia Sophoc. apud Stob. Τὶ κέρδος οὐκ ἔτ' ὄντας αἰκίζειν νεκρούς. Demosth. in Coron. τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν πάντων, ὅτι τοῖς μὲν ζῶσι πᾶσιν ὑπέσθη τίς ἢ πλείων, ἢ ἐλαττων φόβος, τοὺς τεθνεῶτας δὲ οὐδὲ τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς ἐτι μισεῖ. Idem contra Leptinem: καὶ μὲν κἀκεῖνος τῶν καλῶς δοκοῦντων ἔχειν νόμον Σόλωνός ἐστι, μὴ λέγειν κακῶς τὸν τεθνεῶτα. Istis consentit Calaber l. i. Οὐ γὰρ ἐπὶ φθιμένοισι πέλει κόπος, ἀλλ' ἐλεεῖνοι δῆτιοι οὐκ ἔτ' ὄντες, ἐπὴν ἀπὸ θυμὸς δληται. Et l. ix. de defunctis ait, οὐ γὰρ σφι μῆνις ὀνηδεῖ. Inde Constantii Augusti apud Hilarium: 'Ceteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causæ est: tibi vero inimicitiarum nullus est finis.' Vide Val. Max. iv. 1. de Moderatione, ubi loquitur de inimiciis testatissimis Scipionum, Numidici, et Africani, quas tamen Numidicus, mortuo Africano, statim delevit. *Cerda*.

106 *Bonus Æneas*] Ideo, quia ab eo facile impetratur. *Servius*.

Bonus Æneas] Explica bonum, id est, ἀφθονον, sine invidia. Nam φθόως κακίας σημεῖον ἐστὶν ὁ φθόνος, ait Demosthen. orat. contra Leptin. 'Invidia argumentum est pravitatis naturæ.' Unde ille colligit, Athenienses vere esse bonos, quia carentes ipai

invidia sepelirent eos, qui in acie occubuissent. *Cerda.*

Haud aspernanda] Justa, non contemnenda. Sepulturæ enim beneficium generaliter debetur universis. *Servius.*

107 *Venia*] Quam petebant; ant *renia*, humanitate. *Servius.*

Insuper addit] Accumulat verbis beneficium, dicens pacem se etiam vivis velle præstare: pacem autem ideo defunctis, quia ait supra, 'Nullum cum victis certamen:' et mortuorum pax, sepultura est. Unde elegit verbum, quod tam vivis, quam mortuis aptum esset. *Idem.*

108 *Quanam*] Quanta et qualis: nam mirantis est: nec enim dubitat cum ipse dicat *indigna*. Ergo potest *ἐπεθύησθαι* esse, quænam vos fortuna implicuit, quæ est indigna bello: et mira est oratio conciliantis se hostibus suis. *Idem.*

Quanam vos tanto] Exordium a prehensione modesta, quod temere adversus se arma induerint. *Hort.*

109 *Implicuit*] Id est, involvit invitos. *Bello* autem incertum dativus an ablativus. *Servius.*

110 *Pacemne exanimis*] Rom. codex, Mediceus, et antiquiores plerique alii legunt *pacem me exanimis*, quod mirifice placet. Habet enim emphasisin pronomen illud, plisque in recessu præstat, quam fronte pollicetur. *Pierius.*

Pacemne exanimis] Propositio hostium de sepeliendis suorum cadaveribus: ad quam ipse est responsurus. *Hort.*

Pacemne exanimis] De versibus his vivis et cælestibus, quos vocat Scallig. vide Poët. III. 11. *Taubmann.*

Exanimis] Huic voci proprie respondet Græcorum ἀποψύχω, quæ vox est in Soph. Ajace, ἀπέψυξε βίον, ut utraque vox sit, *expellere animam*. Sæpe enim ἀπὸ Græcum, et ex Latinum sibi respondent. Sic ἀποφυγή, ἀποψύδα, ἀποχωρτά: *effugium, efflo,*

excedo. *Cerda.*

Martis sorte peremptis] Ad illud, 'nullum cum victis certamen.' *Servius.*

111 *Concedere vellem*] In antiquis aliquot codicibus *mallem* legitur, quod magis explet Oratorum vota, magisque sibi eos conciliat: *vellem* tamen receptum. *Pierius.*

112 *Nec veni*] Nec venissem: tempus est pro tempore, et vitavit *δυσωτέλεστον*. *Servius.*

Nec veni] Fieri per modos solæcismi Comminianus ait, hoc loco citato. *Nec veni*, pro *nec venissem*, indicativus pro conjunctivo. Indignatur vero Fab. Quintilianus hujusmodi elocutionum species, nunc Solæcismi, nunc Barbarismi nuncupatione appellitari, ubi ait, 'Exempla Barbarismi quidam fere in jactatione eruditionis sumere ex Poëtis solent, et Auctores, quos prælegunt, criminantur.' *Pierius.*

Nec veni, &c.] Caussam obiter adventus sui, cur contra se arma sint sumpta, reddit: obtenditque *fatum*: ut a se removeat, quod toties ab hostibus fuit objectum. *Hort.*

Fata locum, sedemque dedissent] Sæpe hæc prædicat in Æneide, in istis, 'Italiam quæro fatis.' 'Italiam fato profugus.' 'Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.' 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis:' et sæpe alibi. Ut scilicet desertoris nomen et proditoris amandet ab Ænea, quod aliquibus persuasum. Unde hac maxime injuria Turnus Ænean petit, 'desertorem Asiæ,' et 'fugacem,' ut etiam Dido. Cavet ergo suo Heroi Virg. in gratiam Augusti. *Cerda.*

113 *Nec bellum cum gente gero*] Subaudiendum, *sed cum Turno*: per quod populariter eorum captat favorem: aut ut seditionem eorum adversum regem invocet. *Servius.*

Hospitalia] Hoc verbum duo significat, et quo ab alio recipimur, et quo

aliquem recipimus. *Idem.*

Rex nostra reliquit Hospitia] Nusquam iræ majores, quam ob violatam hospitalitatem. Exempla plurima in uno Paus. Hom. Odys. xx. *ὁ γὰρ καλὸν ἀτέμβειν, οὐδὲ δίκαιον, ἑλνους.* Et Odys. xiv. dicit, non oportere *ἑλνουν ἀτιμῆσαι.* Cesso ab loco comuni. *Cerda.*

114 *Turni se credidit armis*] Pro, commisit. Phædrus Fab. i. 8. 'Gulæque credens colli longitudinem.' Id est, inmittens. Absolute ponitur Ge. iv. 192. 'credunt cælo : ' et vs. 48. 'altæ neu crede paludi.' *Emmeness.*

115 *Huic Turno*] Id est, huic morti, *δευτικῶς*, quasi jacentes ostendit. *Servius.*

Æquius huic Turno fuerat, &c.] Antiqua omnia exemplaria, quotquot versare contigit, Turnum accusativo casu legunt, ut ordo sit, æquius fuerat Turnum opponere se huic morti. Nam et Servius *huic morti* legit *δευτικῶς*, quasi jacentes ostendat. *Pierius.*

Æquius huic, &c.] Taxat oblique sinistra Latini cohilia : qui persuasus pessime, maluerit se propter Turnum bello implicare, quam secum societatem adjungere. *Hort.*

116 *Si bellum finire manu*] Hoc est, internecione : potest enim et pace finiri. *Servius.*

117 *His mecum decuit concurrere telis*] Aut qui se Teucros parat pellere, aut tela sua ostendit, ut armatus in concilio fuerit. *Idem.*

His decuit mecum concurrere telis] In Rom. codice, et aliquot aliis, ad evitandam cacophoniam, quæ in pede quarto fieret *cum con.* scriptum est transpositis dictionibus 'His mecum decuit concurrere telis.' *Pierius.*

118 *Vixit*] Pro *vixisset* : et est Syncope. *Servius.*

Vixit] Ita omnes legunt, pro, *vixisset.* In nonnullis tamen, *vixit* : cui lectioni non deest suus lepor. *Cerda.*

Deus, aut sua dextra dedisset] Victoria enim vel vita, duplici ratione consistunt, aut virtute, aut voluntate fortunæ. *Servius.*

119 *Nunc ite*] Epilogus, qui constat perbenigna permissione ejus rei, quam petunt. *Hort.*

Miseria civibus] Quasi aliena culpa perennitibus ; et bene commendatur dicentis bonitas, quasi et ipse eorum misereatur. *Servius.*

Miseria] Qui non in suo, sed in Turni negotio perierant. *Donatus.*

120 *Obstupere silentes*] Id est, obstupefacti sunt, et silere cœperunt. *Servius.*

Olli obstupere silentes] In veteribus codicibus pene omnibus scriptum observavi illi *obstupere.* *Pierius.*

122 *Tum senior*] Cui ab ætate præstabatur autoritas. *Servius.*

Odiis et crimine Drances Infensus juveni Turno] Aut qui eum odio semper et criminationibus persequabatur : aut propter suum crimen, id est, inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam : aut Turni crimine, qui tot viris causa mortis extiterat. *Idem.*

Semperque odiis, &c.] Sic et de Thersite Hom. *ἔχθιστος δὲ μάλιστ' Ἀχιλλῆι, ἢ δ' Ὀδυσῆϊ.* nimirum et vapulavit in Hom. ab Ulysse, et cæsus est ab Achille in Calab. *Germanus.*

124 *Orsa refert*] Cæpta verba. *Servius.*

O fuma ingens, ingentior armis] Frustra, ait Donatus, hoc nomen de his esse, quæ non recipiunt comparationem ; nam quia augmentum recipit et comparatur : alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio utrum comparentur, ut est *perfectus*, quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Idem.*

O fama ingens, &c.] Scripsit Macrobius. vi. 2. et placuit aliis, aspirasse Virg. ad verba Tull. de Catone Majore hæc : 'contingebat in eo, quod pherisque contra solet, ut majora om-

nia re, quam fama viderentur.' *Cerda*.

O fama ingens, &c.] Laudat hanc Drancis orationem tanquam disertam admodum Victorius; quod cum Æneam laudare vellet, commendaverit ipsum a duabus maximis, quæ in vero rege requiruntur, virtutibus: justitia videlicet et fortitudine, sive scientia militari. Eum vide Var. Lect. xxxviii. 3. *Emmeness*.

125 *Vir Trojane*] Notavit jam Donatus, solere inferiores, cum loquuntur cum majoribus, abstinere a nominibus propriis, quadam dignitatis ratione: contra, qui sunt superiores honore, solitos nominare inferiores. Hoc si est verum (nam sæpe video perturbari) non desunt in Marone exempla. Hic inferior, 'vir Trojane.' Achatas, 'nate Dea.' Ilienus, 'o Regina.' Euander, 'hospes Trojane.' Hi omnes, ut inferiores, abstant a propriis. Contra superiores. Nam Juno 'Æole namque tibi.' Camilla ad unam e ministris, 'hactenus Arca soror.' Dido, 'Anna soror.' Tu consule Alexand. libro Genial. ii. 19. et ibid. Tiraquell. Inde veluti in contumeliam Juno, 'vincor ab Ænea.' *Cerda*.

Cælo te laudibus æquem] Pro his qui in cælo sunt, id est, Diis: ut, 'Cæruleus Tybris cælo gratissimus amnis;' et est oratorium non invenire paria verba virtutibus. Cælo autem, dativus, *laudibus*, ablativus. *Servius*.

126 *Justitiæne prius mirer, belline laborum*] Figura Græca, 'Miror illius rei,' et 'regno illius rei,' ut *Τερέβοιό τε ἰπὶ Ἀνδρόσεως*. Inde Horatius ait, 'Et qua pauper aquæ Daunus agrestium regnavit populorum,' pro *agrestibus populis*; ita et hic *justitiæ, laborum*, genitivum pro ablativo; si autem *justitiæ* legeris, subaudiendum *justitiæ laudibus*, si *justitia*, subaudiendum præditum. Idem.

Justitiæne prius mirer belline laborum] Sane *Servius* miror genitivum junctum Græca ait figura, *θαυμάζω*

ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου, et apud Hor. 'Agrestum regnavit populorum,' legitur. In Rom. tamen cod. et aliquot aliis perveteribus posita hæc sunt in casu septimo, 'Justitia ne prius mirer belline labore,' in quo illud etiam observes *justitia* per *t* in pene ultima scribi, ut ex antiquis inscriptionibus, et nonismatis approbavimus. Sed est et ubi *belline labore*. Est, ubi *justitiam*, et *laborem* accusativo casu legas. Neque mirum lectionem hanc ita nunc variare, quum variæ super ea fuerint olim etiam Grammaticorum sententiæ. Nam Priscianus, ubi ait, conjunctionem dubitativam, vel interrogativam similes casus exigere, locum hunc Virgilii citat, in quo scriptum secus asserit, neque præceptioni hujusmodi Poëtam paruisse, qui scripserit ablativo casu *justitia ne prius mirer*: mox genitivum adjecerit, *belline laborum*: quippe propter ancipitem dictionum constructionem, quod utrumque bene dicatur, *miror justitia*, et *justitiæ*: Inveniri tamen in codicibus etiam *justitiæ* genitivo casu, idque aptius esse, non inficiatur, quod et alibi confirmat Græcæ constructionis exemploposito, *θαυμάζω τῶν πόρων*. *Pierius*.

Justitiæne prius mirer] Id est, Tene mirer ob justitiam prius, an ob belline labores? ita Lamb. ad illud Hor. Epod. 17. 'Plorare artis:' ut subaudiatur *caussa*: quomodo hoc Virgilii et Turnebus explicat v. 8. Ita infra, vs. 280. 'lætari malorum.' Secutus autem Græcos est, qui *θαυμάζω τῆς ἀπερτῆς* dicunt. Sic Plato, *ἀνδρόσεω πόλεως* dixit, quod Horat. Od. iii. 30. 'Regnare populorum.' *Taubmann*.

128 *Si qua riam dederit Fortuna*] Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntatem nostram fortuna comitetur. *Servius*.

129 *Fœdera Turnus*] Vel conjugii, vel amicitiarum, et potest videri deesse *alia*. Idem.

130 *Fatales moles*] Quia audierat,

'Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent.' *Idem.*

Fatales moles] Ita 'fatalem Ænean,' 'fatale monstrum,' 'fatalis equus.' et Horat. 'fatalis iudex.' *Cerda.*

131 *Saxa Trojana*] Ambitiose ait, quasi Trojanis fataliter debita: vel *Trojana*, in usum Trojanorum. *Servius.*

Saxaque subvectare] Id est, sursum tollere. Lucret. l. vi. 'Saxaque subvectare, et arenæ tollere nimbos.' Sic et *subjicio* l. xii. 'corpora saltu Subjiciunt in equos.' *Cerda.*

133 *Pepigere dies*] Pacti sunt: nam ab eo quod est *paciscor*, et *pepigi* et *pactus sum* facit: sicut ab eo quod est *parco*, et *parsi* et *peperi* facit. *Serv.*

Pace sequestra] Media. Namque *sequester* est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur: dictum autem a sequendo; quod ejus, qui electus sit, utraque pars fidem sequitur. *Pacem* ergo *sequestram*, inducias dicit: id est, pacem temporalem, et mediam inter bellum præteritum et futurum. *Idem.*

Pace sequestra] *Sequestra pax* ea est, quæ sic interponitur, ut non tollat, sed differat bellum. *Donatus.*

Pace sequestra] *Sequester* est is (ait Modestin. Jur. Cons.) apud quem plures deponunt rem eandem, de qua controversia est, sic dictus, quod pars utraque ejus fidem sequatur. Eleganter hac voce usus Tertull. l. de Patient. 'Adeo satis idoneus patientiæ sequester Deus. Si injuriam deposueris penes eum, ultor est: si damnum, restitutor est: si dolorem, medicus: si mortem, resuscitator est.' Itaque, *sequestre* dictum, quicquid medium. Nam vere is est medius, apud quem plures deponunt rem. Bene ergo induciæ dicuntur, *pax sequestra*, nam illæ mediæ inter præteritum bellum et futurum, et inter utrumque hostem. *Cerda.*

134 *Mixtique impune Latini*] Apud majores enim magna erat cura fidei,

adeo ut induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani, cum hostium ducibus; summaque severitate vindicatum, si injuriam se passos quererentur: denique obsessa urbe a Tarquinio, inter Porsennam et Romanos factis induciis, cum ludi Circenses in urbe celebrarentur, ingresses hostium duces curuli certamine contenderent, et victores coronarentur. *Impune* autem hoc loco sine periculo. *Servius.*

135 *Ferro bipenni*] Ad epitheton transtulit nomen proprium: nam *bipennis* per se plenum est, et securim significat: ut, 'Crebrisque bipennibus instant.' *Idem.*

Ferro sonat alta bipenni Fraxinus] In aliquot antiquis cod. *acta* legitur, quod minime placet, quia statim sequitur 'evertunt actas ad sidera pinus.' Siquid vero immutandum fuerit ex lectione vulgata, placeret *icta*, quod in antiquissimo codice observavi. *Pierius.*

Ferro bipenni] Vides instrumenta duo in Virg. hic *bipennem*, postea *cu-neum*. Utrumque aptum: nam illa ad sectionem, hic ad fissionem. Hom. Il. xiii. secat *πελέκῃσι νηκέσι*: ut et Il. xxiii. infert *ὕλοτόμους πελέκας*: ut etiam Cal. l. xii. in fabrica equi *πελέκῃσι διατμήγοντες*. Sil. *bipennem* usurpat, Statius *ferrum*. Virg. utrumque; ideo *ferro bipenni*, id est, *ferro bipennato*, quo explicatur securis *ἀμφήκης*, et *ἀμφιτόμος*, ut Homerus loquitur. Non enim audio Grammaticos, qui putant, duplex esse substantivum. Errant: adjectivum est, *bipenni*. Probo facile. Quam galeam Aristophanes vocat *τετράπτερον*, boni interpretes reddunt *quadripennem*, id est, *quadriplumem*. Si ergo *quadripennis* est adjectivum, cur non *bipennis*? *Cerda.*

136 *Fraxinus*] Secat Virgilius *fraxinum*, pinum, robur, cedrum, ornos, ut intelligas has esse ferales arbores. Eadem intulit in funere Miseni: tantum pro pinu substituit *picem*, pro robore *ilicem*, videlicet cog-

natas arbores. Easdem intulit Ennius libro sexto Annal. adempta *cedro*, et addita *quercu*. Statius bis excurrit in hanc rem; sed l. III. in genere tantum loquitur, nullam nominans arborem: in VI. multas nominat, videlicet quas vidisti, et addit de novo funestas alias, *fagum*, *cupressum*, *taxum*, *abietem*, *alnum*, *ulmum*. Sil. lib. decimo aliquas harum nominat, et addit *populum*. *Cerda*.

137 *Robora*] Modo genus ligni est, nam est inter specialia nominatum. *Serrius*.

Olentem cedrum] Quia quærebantur arbores odoriferæ ad ustrinam pyræ abigendam. Et hæc est ratio, cur adhibita *cedrus* ab scientissimo Poëta, etiamsi non esset in eo orbe, modo vere *cedrum* intelligat, modo juniperum, quam Plinius *cedro* ait esse similem: et vere, nam suavitate odoris, foliis, baccis, similis est *cedro*. Tu lege Pet. Vect. xxxviii. 1. *Cerda*.

138 *Plaustris gementibus*] Sub pondere sonantibus. *Serrius*.

Plaustris gementibus] Arripuit Sen. in Hipp. 'fertur plaustro prædamenti:' et Apollon. l. II. Excid. Hieros. in re plane simili, 'Cæduntur silvæ, plaustrisque gementibus orni, Fraxineæque trabes, et pinea robora mistim.' Quæ duo loca Virgilio annectebat charissimus Morlandus; et ego Græcos: nam Cal. l. III. ἐπὶ στέρε δ' ἄσπετος ὕλη. Cyrill. Alexandrinus in Anios num. 23. κελόνται δὲ ὁμοῦ τοῖς ἄξουσιν οἱ τροχοί, βαρὺ τε καὶ δυσχερὲς ἀποτριζόντων τῶν ξύλων, καὶ μονονουχὶ κατακεκραγόντων ἐπικειμένων αὐτοῖς φορτίων: ibid. de axe, dixit, καταβολήν. Corippus l. IV. 'Robora silvarum tunc plaustra gementia ducunt, Maguis ponderibus tractu scindente rotarum.' Gaudet. quoque Episcop. Brixien. 'iter solidum plaustris gementibus commodabat.' Est hoc, quod Sidonius epist. II. 10. 'stridentum essedorum:' et quod Claud. de mulab. Gallic. 'essedæ multisonora.' *Cerda*.

139 *Et jam fama volans*] Est hoc illud L. IX. 'Interea pavidam volitans pennata per urbem Nuntia fama ruit.' Claud. II. Entrop. 'Jam vaga pallentem densis terroribus aulam Fama quatit.' Val. Arg. II. de eadem, 'motis quatit oppida linguis.' Amm. l. XV. 'Erratica quædam antevolans prodiderat fama.' *Idem*.

Prænuntia] Nonnus l. XLII. dixit, προγγυγελος ἦλθε. *Idem*.

140 *Replet*] Impressores plerique librarii *complet*, ut sonorius esset, posuere. Antiqua tamen omnia exemplaria *replet* legunt, uti etiam in vulgatis prius codicibus habebatur. *Pierius*.

141 *Quæ modo victorem Latio Palanta ferebat*] *Latio* pro in *Latio*. Bene modo. Uno enim eodemque die et fortiter fecit et periit: ut, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' Alii modo, paulo ante accipiunt. Sed modo, haud cum adfectu, ut acerbior luctus de tanta mutatione nasceretur: alii modo, pene, accipiant. *Serrius*.

142 *Arcades ad portas ruere*] Eos nunc *Arcadas* dicit, qui intra civitatem sunt. Multa tamen exemplaria, 'Arcadas at portis ruere,' habuerunt, ut conjunctio sit, non præpositio: ut, 'It nigrum campis agmen,' pro *per campos*, et 'It portis jubare,' *per portas*. *Ruere*, id est, magna velocitate ferri: ut 'Excitum ruit ad portas,' et, 'Ruuntque effusi carcere currus:' et *ruere* pro *ruebant*, infinitum pro pronuntiativo. *Serrius*.

De more cadusto] Quia antea per noctem cadavera proferebantur cum faculis. *Idem*.

143 *Rapuerunt faces*] *Rapuerunt*, raptim et festinanter tulerunt. Sed apud Romanos moris fuit, ut noctu efferrentur ad funalia, unde etiam *funus* dictum est, quia in religiosa civitate cavebant, ne aut magistratibus occurrerent, aut sacerdotibus, quorum oculos nolebant alieno funere violari. Inde etiam, qui funeri præ-

erant, a vespera primum *vesperones*, deinde *vespillones* dicti videntur, et magis moris Romani, ut impuberes noctu efferrentur ad *faces*, ne funere immaturæ sobolis domus funestaretur, quod præcipue accidebat in eorum, qui in magistratu erant, filiis. Ideo Virgilius Pallantis corpus facit excipi *facibus*, quia acerbum funus. *Funera* autem alii a funalibus candelis, sebo vel cera circumdatis, dicta, quod, his prælucentibus, noctu efferrentur mortui. Alii a fungendo, quod eo supremo in eo, qui decessit, officio fungimur: vel quod hi qui mortui sunt, vita functi dicuntur. Alii tradunt, de filiis, qui in potestate patris sint, non putari jus esse, funus vocari fierique; quia servi loco sint parenti; et si id fiat, familia funestata sit. Ergo hic merito Pallantis fanus facibus celebratur, ut filii. Alii, sicut Varro et Verrius Flaccus dicunt, si filius familias extra Urbem decessit, liberti amique obviam procedunt, et sub noctem in urbem infertur cum cereis facibus prælucentibus, ad cujus exsequias nemo rogabatur. Sane hæc corpora, sive proijci jubebantur, et a cadendo, sive quod sepultura carebant, *cadavera* dicta. *Idem*.

Rapueret] Raptim et festinanter tu-
lere, in occursum scil. funeri. Nam cum funera olim ad faces et funalia noctu efferrentur, postea interdiu idem obtinuit. Alludit Propert. l. iv. eleg. ult. 'Viximus insignes inter utramque facem:' nam et nubentibus faces præferebantur. Vide Servium Dan. et J. Kirchmann. ii. 3. et Lipsium ad Tacitum, l. iii. Quamquam distinctio illa cerei et funalis ad discrimen statuendum inter *acerba funera* (cujusmodi hic Pallantis est) et alia, ab Is. Casaubono exploditur, ad Persium Sat. 3. Vide ibid. exquisite multa in hanc rem disputata. *Taubmann*.

144 *Discriminat*] Dividit. Unde et

discrimen capitis muliebris dicitur, ex eo, quod caput auro discernat. *Servius*.

Discriminat agros] Facies terræ, quæ una fuit, interjectis facibus, videbatur in partibus esse divisa. *Donatus*.

145 *Plangentia jungit, &c.*] Ab toto hoc loco Stat. Theb. v. 'laceras comitata Thoantis Advehit exequias: contra subito obvia mater Fæmipeos cætus plangentiaque agmina ducens.' Nec longe abit Val. Arg. iii. 'Parto alia Clite laceras super ora mariti Fusa comas, misera in planctus vocat agmina matrum.' Neque Hom. locus ult. Iliad. οὐδὲ τις αὐτόθι ἐνι πτόλει λῖπε' ἄνθρω, Οὐδὲ γυνή· πάντας γὰρ ἄσχετον ἔκετο πένθος. Justinus l. xix. dixit, 'plangentia agmina junguntur.' *Cerda*.

146 *Postquam matres*] Vel pro mulieribus posuit, vel matres eorum qui cæsi fuerant. *Donatus*.

Succedere] Ut, 'Tumulo sineret succedere terræ.' *Servius*.

Succedere tecto] In cod. aliquot antiquis, *Succedere muris* legitur. In Mediceo et plerisque aliis *tectis* numero multitudinis. *Pierius*.

147 *Incendant*] Implent: ut, 'Clamore incendunt cælum Troësque Latini.' *Servius*.

Incendant clamoribus urbem] Ad eum modum quo, 'Martemque accendere cantu,' id est, excitare. Sic *incendant*, i. e. turbant urbem clamoribus. *Cerda*.

148 *At non Euandrum, &c.*] Cæsar Scalig. iv. 4. ubi de cultu tractat, qui evenit in sententiis, quando non omnia quæ dici possunt, dicuntur; itemque in *verbis*; hos quatuor versus exemplum adducit, et quidem in *oratione grandi*. *Taubmann*.

Potis est] Id est, potest; ut etiam Lucr. l. v. 'Quis potis est dignum pollenti pectore carmen Condere, pro rerum majestate, hisque repertis?' Maro alibi, 'potis est per tela, per hostes.' *Cerda*.

Potis est] Vid. sup. Æn. III. 671. *Emmeness.*

Vis ulla] Nec ætatis imbecillitas, nec severitas regia. *Servius.*

149 *Pheretro Pallante reposto*] Id est, *posito Pallantis pheretro.* Nam Antiptosis est. *Idem.*

Pheretro] Multi ita indignant. Tacitus Annal. II. 'torum.' Hom. sæpe λέχος. A Græcis Latini. Nam Suetonius in Julium cap. 84. 'lectum' vocat. Martialis nominat 'sandapilam.' Plautus 'capulum.' Horatius 'libytinam.' Martialis 'Orcinianam spondam,' et, 'lectum Stygium.' Lucanus et Horatius 'arcam.' Alii 'arceram.' Dicit etiam 'lecticam,' et 'lecticulam' jam Lipsius observavit Elect. I. 19. Dionys. et Plut. in vita Gracchi κλινη. Inter tot autem propria admodum vox est *pheretrum*: nam et Græcis ἐκφέρω, et Latinis *effero* de hac re. *Cerda.*

Reposito] Sic VI. 'tellure repostos:' et in re mortuorum Prop. Eleg. I. 17. 'fata reponere.' *Idem.*

150 *Procubuit super, atque hæret,* &c.] *Procubuit* præterito tempore, non sine quorundam codicum veterum testimonio scribi vjdeo. Romanus tamen *procumbit*, præsentis tempore legit, quod prius in vulgatis etiam habebatur: placet vero *procumbit*, quia subsequitur *atque hæret* eodem tempore, remque ipsam actu esse, magis movet. *Pierius.*

151 *Et via vix tandem voci laxata*] In Rom. cod. *vocis*, quod non ita placet. *Idem.*

Et via vix tandem] Ita in magno dolore Stat. Theb. XI. 'Nec vox ulla seni, jacet immugitque cruentis Veneribus, nec verba diu tentata sequuntur.' Ovidius in magno dolore Metam. XI. 'stupet hic.' Idem egregie dixit, vocem devorari a dolore. Plut. in vita Pomp. ἦν δὲ τῷ δήμῳ θαῦμα, καὶ σωτῇ πάσα. Et ibidem ipse Pompejus facta jactura magni honoris, ἀφθογγος καθήστο, ὅμοιοι παρὰ

φρονὶ καὶ παραπλήγι τὴν δάδοναι: *menti similis et attonito mentem.* Et paulo post Cornelia ejus uxor, audita eadem clade, πολλὸν χρόνον ἔκρηεν, καὶ ἄναυδος ἔκρητο. Livius I. III. 'frens diu vocem non misit.' Andromacha Æneid. III. 'dirigit visu in medio.' Quod sequitur, *laxatam tandem vocem*, illustrabis sequentibus. Statius Theb. V. 'tandem laxata dolore Vox invenit iter, gemitusque in verba soluti.' Et I. XI. in re plane simili, 'Tandem muta furens genitor suspiria solvit.' Ovid. Metamorph. IX. 'Linguaque vix tales ictu dedit ære voces.' Andromacha I. III. 'longo vix tandem tempore fatur.' *Cerda.*

152 *Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti, Cautius, &c.*] Duplex expositio est: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas, ut crederem cautius te dimicaturum: ut intelligamus proficiscentem Pallantem promississe patri victoriam, eadem hostium, plurima spolia. Qui enim cogitat hæc, cautelæ obliviscitur, aviditate vincendi: aut certe *non, pro nempe* accipiamus; ut in Terentio: 'Non tu hunc rus produxisse te agebas?' id est, *nempe*: ut nunc sit sensus: Nempe hæc mihi dederas promissa discedens, quia cautius fueras pugnaturus. Alii non *parenti*, sed *petenti* legunt, ut non jure affectuonis quam filius patri debebat, sed humanitatis enim convenire videatur. Petenti mihi, o Palla, fidem dederas te *cautius* quam fortius dimicaturum: et adfirmant, si *parenti* legendum esset, potuisse dici, 'Non hæc, o fili, dederas promissa parenti.' Alii hæc παρὰ τὸ σωπόμενον dicta accipi volunt. *Servius.*

153 *Cautius ut særo, &c.*] Seneca Controv. 'Fortis plusquam aut legi aut patri sat est.' Ceterum cum hoc consilio caute pugnandi affinis Ovidius duplici in loco. Videlicet in epistola ubi Laodamia hoc identidem suo Protesilao: et Metamorph. X. ubi

Venas suo Adonidi: illa ut Trojanos hostes vitet, hæc ut feras. *Cerda.*

154 *Haud ignarus eram*] Pathos ab eo, quod speraverit. Macrob. iv. 6. Et γράμην est, de temeritate juvenili. *Taubmann.*

In armis] Apud armatum, cujus consilium cupido victoriæ plerumque conturbat. *Servius.*

Quantum nova gloria in armis] Cal. l. i. Ἀνδρὶ γὰρ ἀλχημῆρ ὡς κλέος, ἔργα τ' Ἄρμος Τερπιδά. Vide Adag. 'Dulce bellum inexpertis.' *Cerda.*

155 *Prædulce decus*] Aut valde dulce, aut quasi immaturum. *Servius.*

156 *Primitiæ*] Rudimenta, quasi Trojanæ. *Idem.*

Primitiæ juvenis miseræ] Arripuit Stat. et in re simili l. xi. 'Hostia, mate, jaces, ceu mutus, et e grege sanguis. Hel mihi primitiis armorum, et rite nefasto Libatus jussusque mori.' Quintil. de re eadem Declam. 316. 'Debetur hoc disciplinæ militari, debetur castrorum severitati. Infelix exenntium omen, miseræque primitiæ.' Sophoc. in Elect. dixit θεῶν Ἄρεος, quasi sacrificium et primitias Martis, loquens videlicet de mortuo. Plutar. in Cimone, ἀρχὰς δὲ δύναν. *Cerda.*

Bellicæ propinqui] Vel quod ante maturam ætatem Pallantis venerit: aut propinqui, nimium vicini, quo Pallas mitti posset. Sane hoc bellum Antarium vocari solitum, quod ante urbem, quasi ante aras. *Ser.*

157 *Dura*] Misera et infelicia. *Id.*

Nulli exaudita Deorum Vota, &c.] Hinc fluxere illa Statii Theb. xi. licet in contrarium conversa: 'Heu dolor, heu justo magis exaudita parentis Vota, malæque preces! quisnam fuit ille Deorum, Qui stetit orantem juxta, præceptaque verba Dictavit fati?' *Cerda.*

158 *Vota procesque meæ*] Supra, 'Fori et vota facit.' *Servius.*

Tuque, o sanctissima conjunx] Sanctum non semper sacrum, neque religionum

est; ut hic, ubi sanctissima incorrupta castitatis significat: unde et sanctæ leges appellantur, quæ neque corruptæ sunt, neque corrumpi possunt. *Idem.*

Sanctissima conjunx] Id est, purissima: sanum enim castitatis honorem incorruptæ uxoris amplexus est. Macrob. iii. 3. *Taubmann.*

159 *Felix morte tua*] Ea sorte felix quæ cæteri dolent. Et bene tua, ne ut ipse filii morte fieret infelix. *Ser.*

Felix morte tua] Tale illud Apollon. Arg. l. i. de Æsone patre Jasonis: ἦτε οἱ ἦν Βέλτερον, εἰ τὸ πάροιθεν ἐπὶ κτερέεσσιν ἐλυσσέης Νειόβι γαίης κείτο, κακῶν ἔτι νῆϊς ἀέθλων. Briseïs apud Calab. viso ante oculos mortuo Achille: ὡς ὄφελόν μοι Γαῖα χυτὴ δαδ-λυψε, πάρος σέο πότμον ἰδέσθαι. Ab hoc affectu Stat. l. xi. 'o diri conjugis olim Felices tenebræ:' ne scilicet spectaret Œdipus illa funera. Idem Theb. iii, non dissimili affectu, 'Ah quanto melius, dextraque in sorte jugatæ, Queis steriles thalami, nulloque ululata dolore Respexit Lucina domum!' Amphitruo apud Enrip. in Hercule petit a Lyco interficî se, et Megaram ante liberor, ne illos interfectos videant: 'ὦς μὴ τῶς' εἰσ-δαιμεν, ἀνδρίων θέαν, Ψυχοφθογούνα. *Cerda.*

160 *Vivendo vici mea fata*] Diu vivendo. Ut in Bucolicis, 'O Lyceida vivi pervenimus.' *Vici* autem *mea fata*, id est, naturalem ordinem vita longiore superavi: an hoc tantum, ut superstes essem filio meo? namque hic ordo naturalis est, ut sint parentibus superstites liberi. *Fata* ergo generalia dixit, referens se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium. Nam fata superare nemo hominum potest. Unde multi sic distinguunt, Contra ego vivendo vici vitam, scilicet filii: id est, Supervixi. Veteres enim vivendo vincere dicebant supervivere: ut, 'Multa virum volvens vivendo secula vincit:' nam et in To-

gatis *victrices* appellantur quæ viros extulerunt. Plautus in *Epidico*, 'Quia tibi licuit eum vivendo vincere.' Nam hoc est, *superstes* restare ut genitor: ut, *mea fata*, per exclamationem dictum sit. Sciendum tamen etiam inrationabilia dolentibus dari. *Servius*.

[*Contra ego vivo, &c.*] Huc pertinet querela *Hecubæ* apud *Euripid.* *Troadib.* in sermone *Astyanactis*: ὃ δ' οὐκ ἐμ', ἀλλ' ἐγὼ σε τὸν νεώτερον, Γραῦς, ἀπολλῆς, ἀρεκρος ἄδελιον θάπτω νεκρόν. Dolent enim parentes natis supervivere. Tale et illud *Quintilian.* in *Declamat.* 315. 'Si alterum utique ex domo nostra destinabatis, cur non senem potius traxistis?' et *Declam.* 344. 'Infelices quidem, qui liberos suos ad rogum deflent.' Cum vero queratur *Euander*, se diu vixisse ad videnda tot mala, non abludent versus *Juven. Sat.* 10. ubi de *Nestore* ita ait: 'oro, parumper Attendas, quantum de legibus ipse queratur Fatorum, et nimio de stamine, cum videt acris *Antilochi* barbam ardentem: uam querit ab omni, Quisquis adest, socio, cur hæc in tempora daret? Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo? Hæc eadem *Peleus*, raptum cum luget *Achillem.*' *Juvenali* affinis *Propert.* 11. 13. imo ab hoc *Satyrius*: 'Atque utinam primis animam me ponere cunis Jussisset quævis de tribus una soror. Nam quo tam dubiæ servetur spiritus horæ? Nestoris est visus post tria secla cinis. Si tam longævam meminisset fata senectæ *Gallicus* *Iliacis* miles in aggeribus; Non ille *Antilochi* vidisset corpus humari: Diceret aut, o mors, cur mihi sera venis?' Tale et illud *Albinov.* ad *Liviam*, 'Accusatque annos ut diuturna suos.' Et *Lucani* l. 11. 'Servatosque iterum bellis civilibus annos.' Versus *Virg. ductus* videtur ab illo *Lucret.* l. 1. 'Multaque vivendo vitalia vincere æcla.' *Corda.*

[*Superstes*] Signate, et efficaciter ad conquestionem, quasi *Dii*, interfecto *Pallante*, et servato *Euandro*, abesse fuerint nominibus rerum, dicente *Tullio* de patribus de *Nat.* l. 11. 'Nam qui totos dies precabantur et immolabant, ut sui liberi sibi *superstitēs* essent, *superstitiosi* sunt appellati.' *Idem.*

161 *Restarem*] *Essem.* *Servius.*

162 *Obruerent Rutuli telis*] *Id est, me:* et bene etiam sibi irascitur, sic enim natura innoctentis exprimitur. *Idem.*

[*Obruerent*] Non expressum est, τὸ εὐκταδόν, *Utinam.* *Catullus*: 'Tocum ludere, sicut ipse, possem!' *Tibullus*: 'Tum mihi vita foret!' *Utinam* foret! *Scalig. Taubmann.*

[*Dedissem*] *Reddidissem.* *Servius.*

163 *Pompa*] *Exequialis* scilicet. *Id. Me*] Vehementius pronuntiandum: et bene *Pallanta*, ipsum nomen posuit. *Idem.*

[*Atque hæc pompa domum, &c.*] Hoc scilicet convenientius naturæ. In simili *Euripid. Supplic.* de matribus, quibus perempti filii, ait servatas: οὐ δέμνητρος εἰς μυστήρια, 'ἀλλ' ὡς νεκροὺς θάψω, ὡς αὐτὰς ἐχρημ Κεῖρας ταφείας χερσὶν ὀρέων τυχεῖν. Tam a *Virgil.* quam ab *Eurip.* *Valerius Arg.* 111. 'quod si jam bella manebant, Et placitum hoc *Superis*: nonne hæc mea justius essent *Funera*? meque tuus potius nunc plangeret error?' Ait vero *Poëta pompa*, sermone proprio mortuorum. *Stat. Silv.* v. 'Exequias, et dona malæ feralia pompe.' *Quint. Declam.* 328. 'Ducatur ingens funeris pompa:' et τῶν αὐτῶν *Græcis* sæpe in hoc usu. *Corda.*

164 *Nec vos arguerim*] Exonerat eorum pudorem, ne videantur ei causæ orbitatis fuisse, dicens sibi hoc fataliter debitum. *Arguerim* autem alias indicaverim, ut 'degeneres animos timor arguit;' alias accusaverim, ut nunc *Cicero*, 'Arguis fatentem.' *Serv.*

[*Nec vos arguerim*] In codicibus ali-

quot antiquis *arguerem*, Græcanica figura legitur; nec tamen displicet *arguerim*. Pierius.

Nec vos arguerim, Teucri, &c.] Pari affectu Stat. Theb. v. 'quos arguo Divos? Ipsa ego te (quid enim timeam moritura fateri?) Exposui factis.' Et Valer. Arg. l. iii. 'Nec Clarii nunc antra Dei, quercusque Tonantis Arguerem.' Præclare hi duo: nam ex præscripto Virgillii non Homeri, qui Iliad. iii. Ὀβρι μοι αἰτή δασ, θεοί νύ μοι αἰτιολ εἰσιν. Non enim ita palam in Deos. Itaque caute Virgil. 'sors ista senectæ,' &c. Similis est incogitantia Iliad. xix. ubi Agamemnon ait se non fuisse culpæ suæ auctorem, sed Jovem. Verba sunt hæc: ἐγὼ δ' οὐκ αἰτιός εἰμι, Ἀλλὰ Ζεὺς. *Cerda*.

165 *Senectæ*] Deest *ætati*: nam *senecta ætas* dicitur. Sallustius, 'Senecta jam ætate.' Per se autem plenum est, si *senectus* dicamus: nam si *senecta*, aut addendum *ætas*, aut intelligendum. *Servius*.

Sors illa] Antiqua omnia exemplaria *ista* legunt, ut olim etiam imprimi solitum. *Pierius*.

166 *Quod si immatura manebat*] Magnifice servat decorum, quod se revocat ad heroicam consolationem. *Servius*.

168 *Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit*] Lucrum quodammodo putat, impendisse pro amicorum felicitate filium, qui mortui fuerat acerbo funere fataliter debitus. *Idem*.

Cecidisse juvabit] In Romano codice *juvaret*, eadem figura, qua *arguerem* superius dictum notabamus, quippe pro, *juvare poterit*. *Pierius*.

Juvabit] In hoc verbo inest voluptas. Expende ergo. Juvat me et recreat in summo mœrore recordatio cæsorum a te. Quasi unicum sit solatium vindicta sumpta de hostibus. Ad rem hanc Livius l. xxv. 'Qui eam victimam præ se ad Inferos misisset, eam decus eximium, egregiumque solatium suæ morti inventurum.' Plin.

etiam *solatium* dixit de re eadem iii. 14. 'Non sine ultionis solatio decessit.' Cassiod. *gaudium* vii. 1. 'Cæsi de optata ultione gauderem.' Hæc profecto mens est Virgil. vel ex sequentibus, ubi Euander hoc unum *gaudium* querit, interfici scilicet Turnum ab Ænea in ultionem interfecti filii. Vel torque alio sententiam, dicente Quintil. Declam. 377. 'Avida est gloriæ paterna pietas.' *Cerda*.

169 *Non alio digner te funere, Palla*] Latenter hic Æneæ ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, ut pater amplius præstare non possit. Alii *dignem* legunt, juxta veteres, ab eo, quod est *digno*: Calvus, 'Hunc tanto munere digna.' Pacuvius in Hermione, 'Cum neque me inspicere æquales dignarent.' Hinc ipse Virgilius Æneid. iii. 'Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.' *Servius*.

170 *Quam pius Æneas*] Deest quo: ut sit, quam quo. *Servius*.

171 *Tyrrhenique duces, Tyrrhenumque exercitus omnis*] Quum ita legerent vulgati omnes codices *que* particula duplicata, putabam hunc quoque verum ex iis esse, qui communes scansionis regulas transgrediuntur, Poëtis interdum lascivire volentibus. Postea vero quam veteres omnes codices, quos præ manibus habui, consentire in unam eandemque lectionem animadverti, jam nonnullorum superstitione repudiata, legendum asseruerim, 'Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis,' absque ea particula: quamvis ea desiderari videatur. *Pierius*.

172 *Magna tropæa ferunt*] In antiquis aliquot *tropæa*: et in Romano, et aliquot aliis *ferant*; quod luculentius videtur. *Idem*.

Quos dat tua dextera letho] Ita l. xii. 'Multa virum volitans dat fortia corpora letho.' Et in v. 'Millia multa daret letho.' Quæ locutio sumpta ab Ennio, Pacuvio, Varrone, ut jam indicavit Hieronym. Columna. Primus in Telepho, 'letho dati.' Alter

in Daloreste, 'letho dabis.' Tertius Ling. Lat. I. VI. 'Ollus letho datus est.' *Cerda*.

173 *Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis*] Id est, in trunco armatus. Sicut isti duces, de quibus hæc sunt tropæa: nam supra ait, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces.' *Servius*.

174 *Esset par ætas*] Vel mea, vel filii: nam ad utrumque potest referri. *Idem*.

Esset par ætas, &c.] Possis referre ad utrumque, Pallantem scilicet et Enandrum: sed æquius ad Euandrum, vel ex similitudine locorum Homeri, apudquem senes ita solent: ut cum Laërtes Odys. ult. ait se interfecturum Procos, si talis esset, qualis olim in florente ætate: et Nestor Il. VII. Εἶθ' ὅς ἡβώοιμι, βίη δέ μοι ἔμπεδος εἴη. *Cerda*.

Et idem sit robur ab armis] Legendum, et idem si robur, ex antiquorum omnium codicum lectione. Quibus addam, *robur* utraque syllaba per o scribi solitum in antiquis aliquot codicibus. Neque desunt veterum Grammaticorum observationes, *robur*, in eorum ordinem redigendum, quæ or finiunt, ut *marmor*, *æquor*: et ita semper apud Sosipatrem Carisium observavi, in codice literis Longobardicis scripto. De hoc vero Quintilianus ait: '*ebur* et *robur* ita dicta, ac scripta, in summis auctoribus; in o literam secundæ syllabæ transferunt quidam, quia sit *roboris*, et *eboris*. Addit et alios fuisse, in quibus Antonius Gniſo memoratur, qui non solum *robur*, *ebur*, *marmor*, verum etiam ex his *robura*, *ebura*, *marmura* et scriberent et enuntiant: quum tamen ipse literarum citet affinitatem, ob quam ita *robur* *roboris* dicamus, veluti etiam *limes* *lîmitis*. *Pierius*.

175 *Teucros quid demoror armis*] *Ab armis*: et hoc videtur dicere: Dimittendi sunt Trojani, ut morte Turni doloribus meis satisfiat; quod etiam

posteriora significant. *Servius*.

177 *Quod vitam moror invisa*] Non dubium, quin tota sententia desumpta ab Il. XVIII. ubi Achilles ita loquitur: ἐπεὶ οὐδ' ἐμὲ θυμὸς ἄνωγε Ζῆεν, οὐδ' ἄνδρεςσι μετέμμεναι, αἵ κε μὴ ἔστωρ Πρῶτος ἐμῷ ὅπῳ δουρὶ τυττοῖς ἀπὸ θυρῶν ἀλέσσει, Πατρόκλοιο δ' ἑλπερ Μενετιδῶν ἀποτίσει. *Cerda*.

Quod vitam moror invisa] Quasi dicat: Spes, quam de virtute tua concipio, quæ Turni cæde gnatum meum et me ulcisci debet, in vita jam invisa me retinet. *Ταυτῆσσι*.

178 *Dextera causæ*] Cum Euander ab Ænea petat ultionem Pallantis, recte Germ. adducit consentientem Xenophontis locum ex Pæd. Cyri, ubi Gabrias de cæde filii sui apud Cyrum queritur. Apud Josephum Bell. Jud. I. 11. Phasaëlus dux ita dixit jam moriens: νῦν εὐθὺς ἔπειμ, τὸν μεταλευσόμενον τοὺς ἐχθροὺς ζῶντα κατακτείναν. Et Euripidem in Elect. ubi Electra ipsa non dissimili sententia: Θάνοιμι, μητρὸς αἵμ' ἐπισφάζω ἐμῆς. Ibid. post multa: Εἰ γὰρ θάνοιμι τοῦτ' ἰδὼν ἐγὼ ποτε: post interfectos nimirum Ægysthum et Clytemnestram. Et in Orest. ait Orestes ipse, Εἰ γὰρ τοῦτο κατθανοίμ' ἰδὼν. Cupit quippe mori, postquam viderit interfectum Menelaum. Seneca de Clement. I. 21. dixit, 'ultio solatium affert ei, qui accepit injuriam:' et Tertull. lib. de Anim. 'Pro solatio ultionis.' *Cerda*.

Turnum natoque patrique, &c.] Alias ex Victorino gnato legendum ostendimus, g littera præposita: quod vocabulum Fortunatianus tam Poëticum existimat: ut minime Oratori adcommodatum putet. Huic vero scriptiioni Carisium subscripsisse, loco hoc præcipue teste, manifestum: ait enim ille, ubi de figuris, 'Prothesis est, quum primæ parti dictionis, aut littera adjicitur, aut syllaba: 'littera, ut 'Turnum gnatoque patrique;' syllaba, ut *τετῆκε*, toties apud Catullum, cuius

hoc loco versum, 'Concitus tetuli gradum,' Carisius ex Poëmate de Vere, quod desideramus, citat: ut illis etiam sit responsum, qui *ferre gradum* Latine dici negant. *Pierius.*

179 *Meritis vacat hic tibi solus, fortuneque locus*] Nihil est aliud quod possit vel virtus tua vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit) nisi ut, occiso Turno, et vindices filium, et patrem consoleris orbatum. *Servius.*

Meritis vacat hic] Præfert hoc Fabricius. Alii leg. *hic.* *Tauhmann.*

180 *Non vita gaudia quæro*] Non delectatione lucis istius vivo: nec fas est superesse orbatum tali filio patrem: sed ut nuncius ad Inferos pergam, ac Pallanti referam *gaudia*, et optatam ab hoste sumptam vindictam. *Donatus.*

181 *Sed gnato manes perferre sub imos*] Ac si diceret, hanc solam esse causam, quæ eum cogat ad vitæ patientiam, ut filio Turni nuntiatur interitus. *Servius.*

182 *Aurora interea, &c.*] *Apoll. l. ii.* οὐδέ ποτέ σφιν ἥως ἀντέλλει καμάτων ἔτερ' et ἥμος ἑωσφόρος εἰσι φῶς ἐρῶν ἐπὶ γαῖαν, 'Ὅν τε μέτα κροκόπεπλος ὕπαιρ δλα κίθναται ἥως. Nempe ut hic Maroni, Græcis quoque Aurora φερέσβιος, φωσφόρος, φωταγωγός, et φερέκωνος dicta: φερέκωνος siquidem non solum laboris tolerantem, sed et afferentem laborem significat: ut et *Hym. in Merc. Hom.* τάχα δ' ὄρθρος ἐγγίγνεται δημοεργός et post paulo: ἥως δ' ἡριγένεια φῶς θνητοῖσι φέρουσα 'Ἄρνυ' ἀπ' ἀπασσῶιο βαθυρρόδου. *Germanus.*

Miseris mortalibus] Qui sunt subiecti tot casibus. *Homerus, δειλοῖσι θροτοῖσι*, id est, 'miseris mortalibus,' non timidis. *Servius.*

Miseris mortalibus] Hoc epitheton ex Homero sumptum esse alibi admonui; quo *Lucretius* usus est hoc versu in l. v. 'Pabula dia tulit miseris mortalibus ampla:' et *Pomponius* in *Atellanis*, ædituo, vel, ut alii, æditimo,

ait, 'Nec mortalis, nec mortalium ullum in terra miserius est:' quo versu videtur expressisse *Homericum* carmen, Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποις. *Ursinus.*

183 *Extulerat lucem*] *Asinius Pollio* dicit ubique *Virgilium* in dei descriptione sermonem aliquem ponere aptum præsentibus rebus, ut hoc loco: quia funerum et sepulturarum res agitur, dicit *extulerat*. Item in quarto, quia est navigaturus *Aeneas*, et relicturus *Didonem*, dicit: 'Tithoni croceum linquens Aurora cubile.' Quod licet superfluum sit, tamen in multis locis invenitur necessarium. *Servius.*

Opera atque labores] *Hæc opus et hæc opera* tunc dicimus, quando negotium ipsum, quod geritur, significamus: si autem fœminino genere dixerimus *operas*, ipsas personas, quæ aliquid faciunt, significamus, sicut *custodia* dicitur quæ custodit, ut, 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat:' nam ut hi qui custodiuntur, *custodiæ* dicantur, usurpatum est. Unde male est in usu, 'custodiæ audiuntur.' *Idem.*

Referens opera atque labores] Nam videlicet, ut nox inducitur μερόπῃσι λύσιν καμάτων φέρουσα, verba sunt *Calab. l. x.* ita e contrario *Aurora* dicitur φερέκωνος. Et melius quidem *referens*, quia iterato sæpe, quam simplex φέροι *Homericum* *Iliad.* decima nona. Itaque ex ductu *Virgilii Manilii l. i.* 'Illic orta dies sopitas excitat urbes, Et cum luce refert operum vadimonia terris.' *Cerda.*

184 *Curvo in litore*] *Attius Phœniss.* 'Ac ubi curvo litore latratu unda sub undis labunda sonit.' *Minutius*, 'Oram curvi molliter litoris legebamur. *Lucr. l. ii.* 'Litoris incurvi bibulam lavit æquor arenam.' *Hieronym. epist. 30.* 'Reconditos curvorum litorum sinus:' et *epist. 41.* 'Curvo assidens litori.' *Idem.*

185 *Constituere pyras*] *Pyra* est lig-

norm congeries. *Rogus*, cum jam ardere cœperit dicitur. *Bustum* vero jam exustum vocatur. Quem ordinem servat poëta, dicens, 'Constituere pyras.' Item, 'Subjectisque ignibus atris Ter circum accensos Decurrere rogos.' Item postea, 'Semustaque servant Busta.' *Servius*.

186 *More tulere patrum*] Quia apud varias gentes, diversa fuerunt genera sepulturæ; inde est quod alii obruuntur, alii exuruntur, alii proprias remittuntur ad patrias: alii per diem, ut nunc isti: alii per noctem, ut supra Pallas. Et perite has varietates Virgilius posuit. Namque Heraclitus, qui omnia vult ex igne constare, dicit debere corpora in ignem resolvere: Thales vero, qui confirmat omnia ex humore procreari, dicit, obruenda corpora, ut possint humore resolvere. *Servius*.

More tulere patrum] Cum tenacissimi sunt mortales paternarum consuetudinum tum maxime in funeribus, ut apparet ex hoc loco, et ex sexta Æneide, ubi in Miseni funere ait, facem subjectam cadaveri 'more parentum.' Huc pertinet locus Livii l. xxv. in morte Gracchi, ubi ait, 'armatum exercitum decurrisset cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis.' Quod affine Virgilio, qui, 'quisque more suorum patrum:' et Thucyd. l. i. ubi ait effossis sepulchris, Cares agnitos, τῇ τρώϊ, ἢ τῇ ἐν τῇ θάλασσῃ. *Cerda*.

Ignibus atris] Atqui ignes atrii non sunt: sed epitheton traxit de negotio, ut *atris* diceret, hoc est, funebribus: ut paulo post, 'ter mæstum funeris ignem,' id est, funebrem; nam mæstus esse non potest ignis. *Atris*, cum concipiuntur. *Servius*.

187 *Conditur in tenebras altum caligine cælum*] Id est, aër fumi obscuritate completur. *Servius*.

Conditur in tenebras] Vocat tenebras et cœli caliginem *fumum*, qui ex

incensis pyris. Pulchre Stat. Silv. iv. fumum exstantem e thure incenso appellat nubem, 'Sabæis nubibus:' et Pers. Satyr. 5. nebulam de lucernæ fumo, 'nebulam vomuere lucernæ.' Ab nube et nebula non abeunt tenebræ Virgilianæ: imo illi duo obvie, Virgil. exquise. Itaque Poëta pro fumo dicat, *nubem, nebulam, tenebras*. *Cerda*.

188 *Cincti fulgentibus armis*] Id est, incincti et instructi. Frustra hoc epitheton notant Critici, quasi circummeuntes rogos alia arma habere debuerint. *Servius*.

189 *Decurrere rogos*] Pro *circum rogos cucurrere*. Bene autem ait *decurrere*, non *decucurrere*. Nam verba quæ in præterito perfecto primam syllabam geminant, ut *curro cucurri, tondo totondi*, cum composita fuerint, geminari non possunt: nam *decurri* et *detondi* dicimus, non *decucurri* neque *detotondi*: exceptis tantum duobus, *do* et *sto*. Idem.

Decurrere rogos] Pro, *circa rogos cucurrerunt*. Milites enim, cum in armis ordinem servantes pleno passu incedebant aut currebant, *decurrere* dicebantur. In funeribus autem clarorum virorum *decursiones* ejusmodi *militares* fieri solebant. Sed lævos orbes agere, circumque sinistram decurrere primum solebant: deinde ut expiarent contagionem funeris, in dextram decurrebant. Statius Theb. l. vi. 'lustrantque ex more sinistro Orbe rogam,' &c. De qua *decursione funebri*, et *περίπομπῃ*, item de more lustrandi rogos, videatur Turneb. v. 8. et Budæus, Annot. in Pandect. priorib. item J. Kirchmannus de funerib. R. iii. 3. *Decurrere* igitur, id est, divisib. bifariam acies concurrerunt ad simulacrum pugnæ. De quo Livius Bell. Maced. l. x. 'Mos erat, lustrationis sacro peracto, decurrere exercitum, et divisas bifariam acies concurrere ad simulacrum pugnæ: regii juvenes duces

et ludicro certamini dati.' Gell. l. vii. 'Ut in decursibus ludicris, aut simulacris præliorum voluptariis fieri videmus.' Vide et Homer. Iliad. v. *Taubmann.*

Mæstum funeris ignem] Cur mæstum? An quod illi mista atricies ex fumo proveniens? An quod lustratio facta circa ignem jam morientem et elanguidum, ac proinde mæstum, ut non clarum et rutilum? An, quia hoc est attributum rerum funeralium omnium? Sic supra, 'mæsta phalanx:' mæstam incendunt 'clamoribus urbem:' et l. v. in funere Anchisæ, 'mæstasque sacravimus aras:' et in iii. aræ Polydori defuncti stant 'cæruleis mæstæ vittis.' An demum mæstum ignem dicit, pro, mæsti ipsi? *Cerda.*

191 *Spargitur et tellus lachrymis, &c.]* 'Τερεολογία est, nam prius est ut anima spargantur lachrymis, quæ corpori adherent, quam terra. *Servius.*

192 *It cælo]* Pro in cælum. *Idem.*

Clangorque tubarum] Ante enim mortui ad tubam deducebantur. Unde Persius, 'Hinc tuba, candelæ, tandemque beatulus alto Compositus lecto.' *Idem.*

Clangorque tubarum] Persius Sat. 3. 'Hinc tuba, candelæ:' ubi Cornutus: 'Quia sepultura tubis apud antiquos celebrabatur.' Vide Kirch. ii. 4. et Casaub. ad Persium. *Taubmann.*

193 *Hinc alii spolia occisis direpta Latinis]* Secundum suæ gentis ritum: alii hostilia arma, alii peremptorum cremabant. *Servius.*

Hinc alii spolia, &c.] Frequentissimum hoc in funeribus. Apud Liv. l. viii. T. Manlii adolescentis corpus crematur 'spoliis contextum.' Ibidem ait: 'Magister equitum ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma, subdito igne, concremavit.' Et l. xlv. loquens de Paulo Consule: 'Cetera omnis generis arma cumalata in ingentem acervum præcatus

Martem, Minervam, Lunamque matrem, et ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator, face subdita, succendit.' Quo loci Turn. legit *Unam*, non *Lunam*, et approbat Germanus. (Nam hæc Dea a *luendo*, et *expiando* dicta.) Calab. l. iii. in funere Achill. 'Ἀμφὶ δὲ τεύχεα πολλὰ πυρὶ περιήσαντο Ἀΐζῳ καμένῳ.' *Cerda.*

Spolia direpta Latinis] Legendum omnino *derepta* non *direpta*. Sic supra Æn. i. 211. 'Tergora deripiunt costis.' Horat. Od. iii. 5. 'arma militibus sine cæde *derepta*.' Sil. Italic. l. xi. 'prædæ et captiva leguntur Corpora, *dereptæque* viris sub Marte cruento Exuviae.' Sed vid. Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. iii. 52. 'tegium *derepta* leoni Pellis erat.' *Emmeness.*

195 *Ferventesque rotas]* Nimio scilicet cursu: alibi, 'volat vi fervidus axis.' Horatius, 'Metaque fervidis evitata rotis.' Et *ferventes* non modo, sed quæ soleant fervere, ut 'spumantia frena.' *Servius.*

Pars munera nota] Non enim animata solum, sed et inanima simul cum mortuis cremabant. Eaque peculiari nomine *munera* appellabantur. Vide Kirchman. iii. 5. *Emmeness.*

196 *Et non felicia tela]* Quibus se defendere nequiverunt. *Idem.*

197 *Mactantur corpora morti]* Aut in morte, aut Morti, ipsi Deæ. Statius, 'In scopulis Mors sæva sedet.' Lucanus, 'Ipsamque vocatam Quam petat a nobis Mortem tibi coge fateri.' Circa autem, ideo, quia ut Homerus dicit, in morte Patrocli circa corpus extincti, tam homines, quam pecora immolabantur. Unde et in sexto, 'Ossaque lecta cado textit Corinæus aheni.' Homerus τὴν ψὶ, ad Patrocli pyram: 'Ἐν δὲ τίθει μέγας καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας, πρὸς λέχεα κλίνων πλοῦρας δ' ἐριαύχενας ἱπποῦς ἑοσμένους ἐνέβαλλε πυρρῇ, μεγάλα στεναχίζων. Ἐνὸν τῷ γε ἄνακτι τραπέζης κίνεσ

ῥσαν. Καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πρὸς δὲ
δευροτομήσας. *Servius.*

*Multa boem circa mactantur corpora
morti]* Mactabantur ad rogos animalia, quia putabant veteres defunctorum animas sanguine delectari. De quo more vid. Kirchman. III. 4. *Emm.*

Morti] Adjicit Poëta, quasi in honorem Mortis mactata pecora. Certe apud veteres Mors culta ut Dea, Illi Lacedæmonii templa dedicarunt, auctore Plut. in Cleomene: θανδρου, ἱερὰ, ait ille. Tu vide Titium Locor. IV. 20. ubi ex Æliano, citante Eustathio, καὶ θανδρου ἄλλο, id est, ἱερὸν. Vide et Liliū I. Synt. et Alex. Neapol. Pausanias etiam I. III. Mortis simulacri meminit. Hæc quamvis vera sint, sed non dubium, quin simpliciter capi queat Poëta, ut mactari morti nihil sit aliud, quam mactari: ac tunc erit morti, pro morte, nam Latinum casum veteres ita desinabant, quod jam a me sæpe observatum. *Cerda.*

198 *Setigeræque suæ]* Ab Lucret. qui l. v. 'setigeris snibus.' *Idem.*

Raptas] Raptim advectas: nam per inducias rapere non poterant: aut certe ante raptas, belli scilicet tempore. *Servius.*

199 *In flammam]* Id est, in rogam. *Idem.*

Semustaque] Ita Serv. et vett. codd. Alii, *semiusta*, ut fiat *συνεσφάνησις*. *Taubmann.*

201 *Busta]* *Bustum* dicitur id, quo mortuus combustus est, ossaque ejus ibi juxta sunt sepulta. Alii dicunt, ubi homo combustus est, nisi ibidem humatus fuerit, non esse ibi bustum, sed ustrinum. *Servius.*

Neque avelli possunt] Hoc studium in defunctos illustravit Joann. Passerat. Lucret. I. III. 'At nos horridico cinefactum te prope busto In-satiabiliter defebimus, æternumque.' Ovid. in Epiced. Tibull. 'Cumque tuis sua junxerunt Nemesisque, Pudorque Oscula, nec solos destituere

rogos.' Hanc parum constantem fidem Cynthiæ in colendo sepulcro suo timebat Propert. Eleg. I. 19. 'Quam vereor, ne te, contempto, Cynthia, busto, Abstrahat e nostro pulvere iniquus amor.' *Cerda.*

Nox humida donec] Incepit hic tractus ab Aurora oriente, ut vidisti, desinitque in diem desinentem, ut hinc facile morem possim colligere; videlicet, diem solidum a luce prima ad lucem ultimam impendi solitum in funeratione. Idem apparet ex Hom. II. ult. in funere Hectoris: κλαίων δ' ἀμφίσταθ' ὄμιλον Καὶ γύκε δὴ πρόσαν ἡμᾶς ἐς ἥλιον καταδύντα Ἑκτορα δακρυχέαντες ἰδόμενοι πρὸ πυλῶν. Attingit et Iliad. XIX. ubi Ulysses reprehendens Achillem de luctu perpeti, ait satis esse, si dies unus detur lacrymis. Iterum in eodem lib. cum Achilles velit diem alterum luctui addere, eam sibi legem imponit, ut diem integrum perseveret, aliique abeuntibus ad cœnam, ipse maneat; quod facit. *Idem.*

202 *Invertit cœlum]* Patet illud quod in promptu est: *Invertit cœlum*, ut ea pars, quæ noctem haberet, sub terra esset. *Servius.*

Stellis aptum] Conjunctum, ἀπὸ τοῦ ἀπτεσθαι. *Idem.*

Cal. stellis fulgentibus aptum] Vide Æn. IV. 482. *Taubmann.*

Stellis ardentibus aptum] Sunt codices aliquot antiqui, in quibus adspiratum est huic vocabulo, *haptum*: nempe quia παρὰ τὸ ἀπτε dictum crediderint, atque *haptum* ita incensam aut inflammatum significaret: vel si ἀπὸ τοῦ ἀπτομαι, quod conjungere, compaginare, et coaptare significat, nihilominus adspirationem admittere. Sed enim eam Latini non usquequaque receperunt, ut omnibus iis adspirationem, quibus Græci solent. *Pierius.*

203 *Nec minus]* Etiam. *Servius.*

Nec minus interea diocera in parte, &c.] Cognatum illud Cal. I. I. Ἀργεῖον δ' ἀνδρὸς δόσαν κυρὶ πολλὰ κέφαλα

Ἄνδρῶν, οἱ δὲ σὺν ὅπῳ ὁμοῦ κτάσθω. Porro locutio ista nec minus, pro pariter, sive etiam, nescias quo gustu amata Virgilio. Sic, 'Nec minus ex imbri Soles.' 'Nec minus Andromache.' 'Nec minus ille Exultat demens.' *Cerda.*

204 *Innumeras struxere pyras*] Hoc loco multis rebus ostendit immensam cædem factam esse Rutulorum. *Serv.*

Struxere pyras] Ex hoc testimonio, itemque ex illo Ovid. Fast. iv. de Remi funere, 'Ultima plorato subdita flamma rogo est;' atque etiam ex Plut. in Numa, ubi ait, cadaver Numæ tradendum rogo fuisse, nisi hoc ipse fieri vetuisset, qui vivus caverat ne combureretur: ex his (inquam) et aliis satis coarguunt viri docti lapsum Plinii VII. 54. ubi ait: 'Ipsam cremari apud Romanos non fuit veteris instituti; terra condebantur; at postquam longinquis bellis obrutos erui cognovere, tunc institutum.' Nam, cur non vetus institutum, quod sub Latino, sub Romulo, sub Numa? Vel potius dicamus fuisse hoc Plinii *μνημονεύειν ἀνδρῶν*: nam ipsemet XIV. 12. scribit, 'Numæ Regis posthumia lex est, vino rognum ne aspergito.' *Cerda.*

Partim] Geminatur hæc particula, ut vides. Fateor hoc frequens, sed non semper. Itaque male scripsit Budæus semper geminandam. Sed jam contra illum Magius I. 7. Miscell. advocato Lucretio et Tullio. Ego addo Hirtium, qui bell. Alex. 'Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent.' *Idem.*

206 *Finitimos tollunt in agros*] Qui enim e longinquo venerant, referri non poterant. *Servius.*

Finitimos tollunt in agros] Lege Var. Pet. Victor. XIV. 21. ubi de ritu sepulcrorum in agris, tam ex Romano quam ex Græco more. Adde Victorio Realinum, qui signat eam partem agri, quæ esset ante portas urbium.

Ab utroque abstineo, ne actum agam. Sed in viis sepulcra posita, quis est qui ignoret? Inde frequentes illæ inscriptiones ad viatores, de quibus Ovid. 'oculo properante.' Apud Eurip. in Rhes. supplicantur mortui *λαοφόρους πρὸς ἐκτροπῆς*: ad diverticulum publicarum viarum. Juven. etiam Sat. I. dixit, 'Quorum Flamminia tegitur cinis, atque Latina.' A quo Prudent. in Symm. I. I. 'Dis Manibus illic Marmora secta lego, quacunque Latina vetustos Custodit cineres, densisque Salaria bustis.' *Cerda.*

Urbique remittunt] Deest, unicuique: et meminit antiquæ consuetudinis: nam ante etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea Duilio consule senatus prohibuit, et lege cavit ne quis in urbe sepelliretur. Unde Imperatores et virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ, tamen intra urbem in campo scelerato obreabantur. *Servius.*

Urbique remittunt] Mos hic tumulandi in ædibus apparet ex Papin. Silv. III. ubi in lacrymis Hetruscæ: 'nec funera mittam Longius, hic Manes, hic intra tecta tenebo, Tu custos, dominusque Laris.' Fuit et hoc in usu antiquis Romanis, quod habeo a Dionys. Antiquit. I. III. ubi de patre Horatiorum ait: 'passus non est cadaver filiæ in ædes inferri, neque permisit ut in patris monumentis conderetur.' De unis Tarentinis id ipsum scribit Polyb. I. VIII. quibus moris fuit, *θάνατον κείνου ἐντὸς τῶν τοίχων*. Quod fecerant admoniti quodam oraculo. Lege in eo Tertull. de Resurrec. Carnis: 'scilicet quod apud Majores, omnes homines in suis domibus sepeliuntur.' Phocionis ossa (auctor est Plut.) adduxit mulier quæpiam *εἰς τὴν οἰκίαν, κατὰρξαι παρὰ τὴν ἐσθρίαν*. Allusit Quint. Declam. 377. 'Sed necesse

est moriamur, sed domi: ibi certe pater sepeliet.' Attigit et leviter morem hunc Demosthenes orat. contra Midiam: *εἰ γὰρ ἐν δὴν ἐπεβοάλευσε κατάρθωσεν, ἀπάντων ἂν ἀπεστερήμην ἐγὼ, καὶ μὴδὲ ταφῆναι προσυπῆρχεν οἴκοι μολ.* *Cerda.*

207 *Cetera, confusaeque, &c.*] Mos militaris, ut multi simul. Livius de Annibale l. xxii. 'Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit.' Apud eundem l. xxvi. Acarnanes precantur Epirotas, 'ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent.' et l. xxvii. loquens de Romanis ait, 'corpora collata in unum sepeliri.' Hoc pietatis exemplum de Romano exercitu Tacitus narrat, ut etiam Herodianos l. iv. de occisis Alexandriae ab Imperat. Antonino Caracalla. Cedrenus pag. 473. *θάψας τοὺς πολεμικοὺς εἰς ἓνα χῆρον συναγαγών.* Sic Epig. l. iii. ubi agitur de excidio Corinthi, *δορυπτολήτα δὲ νεκρῶν ὅσῳτα σαρκευθεὶς εἰς ἐπέχῃ σκάπετος.* *Idem.*

Ingentem caedis acervum] In Rom. codice legere est *ingentem stragis acervum.* In aliis *caedis.* Pierius.

208 *Nec numero*] Ideo *nec honore*, quia *nec numero*, quod in numero et ordine honos spectatur; nam aliud verbum pendet ex altero. Alii *nec pro sine* accipiunt. *Servius.*

Nec numero nec honore cremant] Quippe congestio multorum cadaverum minus e laude et gloria. Itaque hic versus opponitur innumeris illis pyris excitatis. Singulae enim singulis structae, et quia multi caesi, ideo illae multae: reliqui in acervum unum coniecti; hoc enim in usu. Quod liquidum ex Calab. l. et iii. In primo ait, nobiles separatos a turba et *πληθὺν τεθναῶτων*, id est, coniectam in unum acervum. In tertio vero ait, Achillem separatum rogo, cum alii *μύδα*, id est, *confusim* et *mistim* essent cremati. Apollon. l. ii. Excidii Hierosolym. 'nec ponere charis Seposito

vacat igne rogam, collecta cremantur Corpora.' Ab hoc more solo explicare versus Eurip. in Alcest. *Μηδὲ νεκρῶν ὡς φθιμένων Χάμα νεμίζεσθαι Τύμβον σῶς ἁλόχου.* Apud Polyb. l. iii. Annibal sepelit triginta tantum ex suis, quos putavit *ἐνδοξοτάτους, nobilissimos.* Nonnus in l. xl. *ἄκριτον πυρῆν*, quia videlicet conferti multi in *ἓνα τύμβον ἀπέριετον.* Eurip. in Supplic. ait, Capaneum cremandum sepeliendumque *χωρὶς, αὐτοῖαι;* cum tamen placeat *ἄλλους πάντας ἐμὴ πυρῇ* esse cremandos. Apud Ammian. l. xvii. Julianus 'sine discretionem cunctos humari mandavit.' *Cerda.*

Tunc] Pro *tum*: id est, postquam cremare coeperunt. *Servius.*

210 *Tertia lux*] Mox enim erat, tertia die ossa crematorum legi. *Idem.*

Tertia lux] Notavit jam Acro in Horat. et ex eo Laevin. in Sueton. c. 33. in vita Neronis, moris fuisse, ut post triduum a rogo cinis in urnam mitteretur, ac mandaretur tumulo. Si Homeri vestigia sequamur, credibile expectari hoc spatium, aut aliud simile; nam hoc tempore ardebant pyrae. Ait enim Iliad. xiiii. *ita ut ad hanc rem post exortum Aurora, nam tum πυρκαϊὴ ἐμαραινέτο, παύσατο δὲ φλόξ: extincta est pyra, et cessavit flamma.* Cum vero ossilegium a multis dicatur fieri solitum die nono, intelligit Gutherius nonum diem de nobilibus, et Virgilium expedit de turba pauperiore. Vide illum de Jur. Man. l. 28. Ego tamen refero ad multitudinem caesorum, non enim sine incommodo expectari posset dies nonus. *Cerda.*

211 *Mærentes*] Hoc et ad Latinos et ad Trojanos potest referri. Sane *mære* est cum silentio dolere: *flere*, ubertim lachrymas demittere; *plorare*, cum voce flere: *plangere*, cum aliquibus dictis miserabilibus pectus aut faciem tundere: *lugere* etiam cum habitus mutatione. *Servius.*

Mærentes] Vox signatissima in lectu

pro defunctis. Contuli alibi testimonia; hic Inscriptiones offero. In una, FLORANS MÆSTISSIMA MATER FECIT. In altera, DIS MANIBVS PAVLINÆ VALERIÆ FILLÆ DVLCISSIMÆ PARENTES MÆSTISSIMI. et alia item: HALÆ RVFFINÆ PARENTES MÆSTISSIMI. Abundant istæ. Itaque, *maestitia* propria vox ad hanc rem, non *tristitia*. Cerdæ.

Altum cinerem] Quia dixerit, 'innumeras struxere pyras.' Servius.

Confusa ruebant Ossa focis] Aut quia dixit multos crematos: aut si ad honoratorum cadavera referas, ut supra diximus, *confusa* propter simul animalia concremata. *Ruebant* autem, de cineribus eruebant. Adnotandum sane quod *focos* dixerit pyras, cum *focus* ara sit Deorum Penatium. An, quod *focum* dicat ubicumque ignis est et fovetur? unde et Varro *focum* dici vult. *Idem*.

Confusa ruebant Ossa] Συγχυθέντα καὶ σπρευνθέντα ὁστέα ξυνίβριπτον. Hic autem Servius *ruebant*, e cineribus eruebant interpretatur: sed utemur ipso potius Marone sui interprete, qui in Georg. 'cumulus ruere arenæ' dixit, pro fusim projicere, et acervatim miscere. Germanus.

Confusa ruebant Ossa focis] De ossilegio ejusque cæremoniis vid. Kirchm. III. 6. *Emmeness*.

212 *Tepidoque onerabant aggere terræ*] Hypallage, hoc est, ossa tepida. Servius.

Onerabant aggere] E more hoc quoque. Martial. l. viii. 'aggesta contumulavit humo.' Tacit. in re simili Ann. II. 'struxitque aggerem.' Cal. l. XIX. καταμένοισι χυτὸν περὶ σῆμ' ἐβόλωτο: interfectis effossam terram ad tumulum aggerant. Sic Æneid. III. 'aggeritur tumulto tellus.' Hom. etiam de hac aggestione Iliad. VII. τίμβον χεύομεν. Inde idem Iliad. XXI. humationem vocat τυμβοχόην ab aggerando: et Iliad. XXIII. σῆμά τε χεύουσι.

Cerdæ.

213 *Prædixit*] More Græco epitheton incongruo loco posuit. Serv.

214 *Longe pars maxima luctus*] Valde: hoc est melius quam quod legatur, et longi. *Idem*.

Et longe pars maxima luctus] In Rom. codice *longi* habetur, quippe *luctus*: quam lectionem improbat Servius, quem bona inde librariorum pars secuta est. Pierius.

215 *Hic matres, &c.*] Quia scit ad aliquam ea pertinere, non addidit, deflebant filios, aut maritos, aut fratres. S.

Hic matres, &c.] Comploratio hæc ducta Homericō filo, lib. ult. Iliad. ubi, Παῖδες μὲν πατέρ' ἀμφὶ καθήμενοι ἔνδοθεν αἰλῆς Δάκρυσιν ἑματ' ἔκυρον. Et post pauca; Θυγατέρες δ' ἀνὰ δόμας, ἰδὲ νύοι, ᾠδύροντο, τῶν μυμησκόμεναι, οἱ δὲ πολέες τε καὶ ἰσθλοὶ Χερσὶν ὄπ' Ἀργείων κέστο ψυχὰς ὀλέσαντες. Ad utriusque textum ita et sua nevit Stat. Theb. III. 'At nuptæ exanimæ, puerique, ægrique parentes, Mœnibus effusi per plana, per ardua passim, Quisque suas avidi ad lacrymas miserabile currunt Certamen.' Cerdæ.

Cara Pectora] Id est, caros fratres desiderarunt, ut 'Cari stat cura parentis:' et est periphrasis. Servius.

217 *Dirum execrantur bellum*] Est hoc Horatianum illud Od. I. 1. 'bellaque matribus detestata.' Cerdæ.

Turnique hymenæos] Pari affectu Lemniades apud Val. Flacc. Arg. I. II. 'nudisque sub astris Condeusæ fletus acunt, ac dira precantur Conjugia, et Stygiæ infanda ad fœdera tædas.' *Idem*.

218 *Ipsum armis*] Bene repetitum ipsum. Servius.

Ipsum armis, &c.] Cedren. in re simili p. 571. τῶ τῶν ἀρχηγῶν ἀγῶνι κριθῆναι τὰ πράγματα βουλευομένων. Cerdæ.

Subent] Volunt, exposcunt. Servius.

Decernere ferro] Ab Enn. qui Ann. II. 'Annuit, sese mecum decernere ferro.' Ita extrema Æneide, 'Pro

vobis sædus luere, et decernere ferro.' Et post pauca; 'Inter se coiisse viros, et cernere ferro.' Quem locum adi, ut hunc illustres. *Cerda*.

220 *Ingravat*] Majorem invidiam conficit, id est, graviora facit et onerat. *Servius*.

Ingravat et sævus Drances] Ex codicibus antiquis *Ingravat hæc* omnino legendum: etsi placeat *sævos*, ex Romano. *Pierius*.

Vocari] Provocari. *Servius*.

221 *Testatur*] Testificatur etiam legatorum fidem qui cum eo fuerunt. *Idem*.

Solum] Et hic bene repetitum solum. *Idem*.

Solum poeci in certamina Turnum] Quamvis poeci in certamina vetera aliquot habeant exemplaria: minime tamen displicet, quod in antiquissimis aliquot legitur in certamine. *Æneam* quippe jam paratum in campo opperiri, ut Turnus in duellum, icto fœdere, descendat. Nam quod alibi *solumque duci*, quippe *Æneæ*, vocari Turnum legitur, nequaquam placet. *Pierius*.

222 *Simul contra variis*] Scilicet ut alii paci faverent, alii Turno. *Serv.*

223 *Obumbrat*] Subaudis Turnum: tuetur, defendit: translatio ab arboribus facta, quia nomen nobilium tanquam umbra est pro aliis. Hoc autem dicit, Amor reginæ ad favorem popularem plurimum proderat Turno. *Idem*.

Magnum reginæ nomen obumbrat] Cum dicat *Serv.* translationem sumi ab arboribus, 'quia nomen nobilium tanquam umbra est aliis,' præit mihi, ut putem *Sen.* a *Virg.* lineas suas duxisse, cum *Ben. iii. 82.* scripsit: 'utrum Octavius majus ullum beneficium dedit filio, an patri Divus Augustus, quamvis illum umbra adoptivi patris abscondit?' ubi sententia est, Octavium naturalem patrem Augusti latuisse magnitudine Julii adoptantis Augustum, ut arbor minor

latere sub magna solet. Tum etiam *Lucanum*; cum de Pompejo ait 'si Magni nominis umbra.' Ut sentent sit, Pompejum aliis fuisse veluti utram. *Cerda*.

224 *Meritis sustentat fama tropæi*] Vel quia multos occiderat, ut etiam ipse dicturus est: vel secundum illam 'sunt oppida multa Capta manu' *Servius*.

225 *Medio flagrante tumultu*] Vetera omnia quæ versamus exemplaria, *medio in flagrante* legunt, uti prius imprimi ceptum fuerat. *Pierius*.

Tumultu] De Regis Principum tumultum dixit *Sidonius* epistola quinti libri quinti: 'Neque adhuc Principum, alicorumque tumultuosos foribus observor.' *Cerda*.

226 *Ecce*] *Ecce*, inopinatum pronunciat malum hæc dictio, et gravis ac vehemens. *Donatus*.

Ecce super] Insuper, hoc est, ad cumulationem malorum. *Servius*.

Masti] Hoc sermone eos nihil egisse significat. *Idem*.

Magna Diomedis ab urbe] Legitur et magni. Et tanto asperius videtur, quod cum magnus sit Diomedes, non audet adversus *Æneam* pugnare. *Id.*

Magni Diomedis ab urbe] Et magni et magna legi, *Servius* attestatur, idque impressores in diversum egit: magni vero *Diomedis*, legitur in Ob longo codice: sed in Romano et aliquot aliis vetustate ipsa venerabilibus codicibus magna habetur, et neo quidem iudicio magnificentius videtur legatos venisse ab urbe magni: quod ipsius etiam *Diomedis* amplitudinem ostendit, et ejus opes. Magni vero esse posset *Diomedes* rebus gestis, et præclaro nomine, exiguis tamen opibus. Sed si dominus magnæ urbis sit, dubio procul etiam potenter esse confitendum. *Pierius*.

Ecce super masti, &c.] Alio ordine rem hæc narrat *Ovidius*: dicit enim legatos ad Diomedem missos rediisse antequam Turnus Trojanorum castra

pugnaret, et Æneæ classis, quam cedere volebat, mutaretur in nymphas. Eum vide Met. xiv. 527. et seq. *Emmenes*.

227 *Nihil omnibus actum*] Breviter et laborem et studium comprehendit. *Servius*.

228 *Nil dona nec aurum*] Ordinem legationis exsequitur dicens, inaniter perfecta esse omnia quæ possent efficaces legati perficere anro, precibusque, promissione. *Servius*.

Neque aurum] Quod quidem etiam, qui nullo odio commoti sunt in prælium, excitat et ad injurias, ut probavit in Pygmalione et in Polymnestore. *Donatus*.

229 *Nec magnas valuisse preces*] Animus, ut plurimum, expugnari solet et minis, et precibus. Hic habes preces, in viii. minas, quibus actum cum Diomede, illis versibus: 'Quid streat his cæptis, quem si fortuna sequatur Eventum pugnae cupiat, manifestus ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Quo tamen in loco preces omisit, quas hic adhibet, ut ex duobus locis longe distantibus tu sententiam unam conjungas. *Cædæ*.

230 *Pacem Trojano ab rege petendum*] Sicut supra diximus, cum per gerendi modum aliquid dicimus, per accusativam elocutionem formemus necesse est: ut 'petendum mihi est equum.' *Lucretius*, 'Æternas quoniam pœnas in morte timendum.' *Sallustius*, 'Cæstra sine vulnere introitum:' nam *cæstra* accusativus pluralis est, qui multis errorem facit, ut videatur esse nominativus: quia neutra triptota sunt, et similis est nominativus accusativo. *Servius*.

Pacem Trojano ab rege petendum] *Librarii*, porro omnes *chalcographi*, *Servii Grammatici* auctoritatem secuti, *petendum* figura gerundii scribendam curavere: ut, 'pœnas in morte timendum,' apud *Lucretium*: et 'Cæstra introitum,' apud *Sallust*. Cæterum

codex Rom. antiquissimus, et alter pervetus in Vaticana Bibliotheca repositus, et plerique alii minime contemnendi, legunt, 'pacem Trojano a rege petendam' figura participii. Sed utrum ex his magis placeat, non laboro. *Picrius*.

Pacem Trojano ab rege petendum] Sermo mere Græcus. Est enim *petendum pacem*, ἀπὸ τοῦ εἰρήνην. Sic *Lucr.* l. i. 'Aut igitur motu privandum est corpora quæque.' *Varro de Re Rust.* 'haras substernendum palea:' σπέρτρον ἀγρόποις: et, *canes acres et paucos habendum.* *Liv.* l. xlii. 'Nec prætermittendum spem ullam.' *Tertullianus de Pallio capite tertio*: *Multa dicendum fuit*: πολλὰ εἰρητέον. Scio *Julium Scaligerum* legere libro quarto *Poët.* c. 47. 'pacem petendam.' Sed cur mutat lectionem hærentem infinitis seculis, doctorumque judicio, et Græcorum locutione confirmatam? *Demosth.* contra *Aristoc.* ποιητέον τοὺς λόγους: *faciendum sermones.* *Cer.*

231 *Rex ipse Latinus*] Qui consolari debuit, aut defendendæ reipublicæ aliud inire consilium. *Servius*.

232 *Fatalem Æneam manifesto numine ferri*] Modo *fatalem* perniciosum omnibus Æneam, vel exitio futurum omnibus. *Manifesto numine* autem, id est, manifesto Deorum judicio ad Italiam venisse, numinum ira testatur: quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. Et est ordo, *fatalem Æneam ferri manifesto numine* admonet ira Deum. *Idem*.

Fatalem Æneam manifesto numine ferri, &c.] *Servius fatalem*, loco hoc, omnibus perniciosum significare dicit. Sed cur non, obsecro, potius exponamus, *Fatis certo advectum*? Argumentoque esse, nos dum Æneæ resistimus, gravem Deorum iram concitasse, tot mortalium strages immisas: pugnarique a nobis infelicer manifestum, quia contra Deorum imperia arma sumpserimus. Mihi enim religio est, Æneam tam inhonesto

epitheto notatum asseverare. *Pierius.*

234 *Primosque suorum*] Claudianus Bell. Get. 'primosque suorum Consultare jubet, bellisque annisque verendos.' Sumpta hæc ab Il. II. Ἀνδρῶν δὲ κηρύκεσσι λεγυφθόγγουσι κέλευε Κηρύσσειν ἀγορήδε καρηκομύοντας Ἀχαιοὺς. Et, ut in Virg. sequitur, 'olli convenere,' ita statim Hom. τοὶ δ' ἥγελπερο μάλ' ὄκα. *Cerda.*

235 *Alta intra limina cogit*] Quæritur cur ad privatam domum convocetur senatus, qui non nisi ad publica et augurato condita loca convenire consuevit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, et eandem tam templum fuisse, quam curiam: namque in superioribus legimus *Tectum augustum*, id est, augurio conditum. Item paulo post, 'Hinc sceptrā accipere, et primos attollere fascēs Regibus omen erat, hoc illis curia templum.' Merito ergo ad domum regis, quasi ad locum gentibus publicum, convocatur senatus: nam in septimo, 'Tali intus templo Divum, patriæque Latinus Sede sedens.' Idcirco etiam in palatii atrio, quod augurato conditum est, apud majores consulebatur senatus: ubi etiam aries immobilabatur: quod (ut in septimo diximus) Virgilius ad Latini transtulit domum. Multi dicunt perite Virgilium, nec templi nec curiæ hoc loco fecisse commemorationem: et tantum dixisse *intra tecta regia*, ut ostenderet consilium quod initur, non esse complendum: quia nec rite esse inchoatum: ea enim quæ dicit Latinus, effectu carebunt. *Servius.*

Alta intra limina] Interiorem partem domus intelligit, et non curiam quam descripserat, in qua de rebus lætis agebatur. *Donatus.*

Alta intra limina cogit] *Intra limina* passim legitur, idque et Servio, et aliis negotium facessit. Cæterum in antiquissimo codice Romano *intra* *senaria* legitur: ut adlusio sit ad veterum mores, qui vicatim habitabant.

Non tamen displicet *limina*: neque ea quæ super hoc Servius comminiscitur. *Pierius.*

236 *Olli*] Illi, secundum Ennium. Et intelligendum κατὰ τὸ συνώνυμον Turnum quoque venisse, qui in superiori libro a Junone subtractus pugnæ, Ardeam pervenerat. *Servius.*

Fluunt] Festinanter incedunt. *Id.*

Olli convenere] Ostendit quam cupide propter magnitudinem periculi omnes concurrerent. *Donatus.*

Fluunt] Ab aquis, ad homines. Sic Homerus libro secundo Iliados in re simili, ἐπὶ χόρτο: et Calaber l. vi. εἰς ἀγορὰν ἐχόρτο. Hom. pari metaphora βόρτο. Sed de hoc jam alibi. Ne abeat, aliquos hic legere rursus. *Cerd.*

237 *Sedet in mediis rex maximus ævo, &c.*] In antiquis omnibus exemplaribus legere est: 'et maximus ævo Et primus sceptris:' et ita recte in antiquioribus erat editionibus priorum impressorum. *Pierius.*

238 *Et primus sceptris*] Primus inter sceptriferos: namque apud majores, omnes duces cum sceptris ingrediebantur curiam. Postea coeperunt tantum ex consulibus sceptrā gestare, et signum erat eos consulares esse. Aut quia et alii ejusdem partis reges erant; ut Turnus, sic Agamemnon, dux totius exercitus, diversæ civitates proprios reges haberint. *Servius.*

239 *Ætola ex urbe remissos*] Quam condiderunt hi qui de Ætolia venerunt, Græciæ provincia. Unde Diomedes habuit socios de tribus ejus civitatibus, quas habet Ætolia, Plearon, Olenon, Calidona. Sic ergo dixit 'Ætola ex urbe:' ut, 'Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.' Ideo autem Diomedem Ætolium dicit, quia pater ejus Tydeus Ætolus fuit, qui ad Argos fugit, quoniam fratrem patris sui occiderat. *Idem.*

240 *Et responsa reposcit*] Mire ait *reposit.* Ante enim rex solet a legatis universa cognoscere, et sic eos,

præsente populo, iterum omnia jubere narrare. Unde est, 'Ordine cuncta suo.' Nam nihil prætermittunt. Unde et superflua narrare consueverunt. *Idem.*

242 *Fariet inquit*] Expedit hoc Germanus. Nam *inquit* est vel incipit, ita enim Festus explicat. Quo sensu Plaut. Aulul. 'inquit ibi postulare:' et Lucretius l. III. 'quicumque adoritur, et inquit.' Vel est, *inquit*, idem quod inquit, ut dicat, *inquit fari*, pro, fatur, idque Hellenice, nam Xenoph. simili pleonasmo in Œcon. *φάραι λέγει*: et Hom. *βδάρ' ἴθι*: et *βῆ ἴμεν, βῆ ἴμεναι, βῆ ἴμεναι*. Adjunge et Latinis hoc in usu. Sic, *vadit vadere*, et *ire, pergit pergere*. De quo pleonasmo jam alias. *Cerda.*

243 *Vidimus, o cives, Diomedem*] Rhetorica protinus arte cœpit: neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti: et hic figura est *ὑπερεκπρότερον*. Natura enim hoc fuit prius dicendum, 'Atque iter emensi casus superavimus omnes,' et tunc 'vidimus Diomedem Argivæque castra.' Sed habet consuetudo, ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoneant: ut puta, vidi illum, erat illic, faciebat illud: ideo adjecit, 'Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis.' Illud etiam ordine congruo subjunxit ad proliciendum animum priusquam quicquam diceret, 'Munera præferimus.' Unde, ordine 'nomen patriæque docemus: Qui bellum intulerint,' hoc est, qui, unde, contra quos, qua causa. Deinde ponitur oratio Diomedis, cujus sunt partes duæ: una, qua se excusat: alia, qua etiam illis suadet, ut bellum deponant. Nam hoc in fine orationis Venulus addit, 'Et responsa simul quæ sunt, rex optime regum, Audisti.' Excusatio Diomedis duplex est: Fortes sunt Trojani et felices. Fortes, breviter ostendit per intermissionem: 'Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis.' Frigidus enim locus erat, si virtutem eorum timere

diceret, quos vicit. Secundus locus multa continet: tam felices esse ut de omnibus vindicarentur, et singula de singulis mire augendo exsequitur. Novissimo loco de se dixit, ne ei obijceretur, Quid te ista movent si tu nihil passus es? et auxit quod omisit: et socios adjecit, cum exclamatione, 'Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt Tempore.' Ideo se contra Veneris filium excusat pugnare; nam sequitur, 'Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.' Superat ut pacem suaderet, ait enim, 'Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris.' Inde laudem Æneæ ita addidit, ut suam laudem servaret: ibi enim, ubi se excusat, non hoc ait, quia fortis est non adeo; sed illud; 'Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,' quasi hoc factum fuit omnium. Hic, ubi suadet pacem, aperte dicit, Pares mihi non estis; et ait, 'Experto credite quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam;' id est, Ego fatum timeo, vos virtutem timere debetis. Nam quod adjecit, 'Si dno præterea tales Idæa tulisset,' non fuit contentus illum Hectori comparare, nisi adjunxisset, 'Hic pietate prior; cœant in fœdera dextræ;' id est, quia pius est, bonus amicus erit: statim conclusit sicut ad singula invenies dictum. Quod autem ait, 'Vidimus, o cives, Diomedem,' quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. Sane hic aut *Diomedem* legendum, ut sit Latinus accusativus; et admittitur Eclipsis, ut, 'Multum ille et terris jactatus et alto;' aut si Græcum accusativum facere voluerimus, *Diomedē* legatur, ut possit fieri Synalœpha: sicut, 'Enryale infelix, qua te regione reliqui?' Si autem *Diomedem* dixerimus, nec Latinum est, nec Græcum, nec versus consistit. Nunquam enim Eclipsis fit per a litteram. Tamen melius est ut *Diomedē* legamus, ut sit Græcus accusativus; nomina enim Græca in ηs exeuntia, quæ go-

nitivum in *ίος* mittunt, per plenam elocutionem, cum eundem casum per Synæresim in *ους* miserint, accusativum in *η* mittant necesse est: ideo quia cum naturam suam servant, accusativum in vocalem mittunt, non in consonantem: et debet Synæresis plenitudinis servare rationem. Ut ecce *ὁ Διομήδης*, plena declinatio est: τοῦ Διομήδεος, τῇ Διομήδει, τὸν Διομήδεα. Per Synæresim autem facit τοῦ Διομήδους, τῇ Διομήδει, τὸν Διομήδην. Ergo hic accusativus ideo in *e* exit, non in *en*: quia cum integrum est hoc nomen, in *eos* exit: et crescit ejus genitivus. Si enim *ἰσοσύλλαβος* sit in nominativo, accusativum in *η* mittit: nec habet *s* in genitivo, ut *Θουκυδίδης*, τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Θουκυδίδην: nam *Diomedes* ideo in genitivo *s* habet, quia et cum integrum est, et *Διομήδης* facit, habet *s* consonantem. *Servius*.

Vidimus, o cives, Diomedem] Qui videbant *Diomedem* ultimam producere, *Diomedem* Latino declinatu scribendum procurarunt, ut collisioni locus esset. Sed enim observavi ego in antiquis codicibus plerisque *Diomedem* legi, Græco declinatu *Διομήδεα* *Διομήδην*, Ἀττικῶς. Quam lectionem *Servius* etiam agnoscit. *Pierius*.

Vidimus] Non capio simpliciter, sed explico, ‘observavimus, et diligenter omnia consideravimus.’ Nam *videre* antiquis fuit *servare* et *observare*. Sic *λύνεται* apud *Aristotelem* sunt, qui *servant relia*, ut locutus est *Virgilius*; et *ὀλύνται* sunt *vinearum custodes*, et veluti speculatores. Omnia ab *ἐντροπαι*, *video*. *Cerda*.

Diomedem] Ita vulgati codices. Sed *Macrobius* v. 17. agnoscit *Diomedem*; forma Græca *Διομήδης*. Sicut etiam *Servius* *Petr. Daniel.* tum etiam doctissimus *Iulius Scaliger* capite trigesimo sexto libri quarti *Poëtices*. Sic *Androgeo* forma Græca, pro, *Androgei*. Sic *Dido* in quarto casu: sic *duo*, pro, *duos*, nam Græci *δύω*. *Id.*

344 *Iter emensi*] Ab Græcia, qui ἀναμετρεῖν ὁδόν. Ita septimo *Æneidos*, ‘Jamque iter emensi.’ et *Statius* libro secundo *Thebaidos*, ‘emensus iter.’ et lib. tertio, ‘remensus iter.’ libro tertio *Æneidos*, ‘permensi navibus æquor.’ *Cerda*.

Causa omnis] Itineris scilicet. Et bene vilitatem singularum rerum generalitas vitavit, ne diceret ‘Flumina, latrones,’ &c. Mire autem multa congesta, ne possit de legatorum desidia queri. *Servius*.

245 *Contigimusque manum*] Bene, quasi divinam: sic, ‘Vidimus, o cives, *Diomedem*.’ *Idem*.

Contigimusque manum] In notam amicitiae. *Liv.* dixit lib. xxxviii. ‘Contacta societate.’ Sed hujus rei testimonia alibi: pertinent enim hæc ad supplices. *Cerda*.

Qua concidit Ilia tellus] Ἐμφατικῶς dixit, pro urbs *Ilia*: nam terra non concidit, sed civitas *Ilium*. *Servius*.

Manum, qua concidit Ilia tellus] Affectus hic in *Hom.* est ult. *Iliad.* ubi *Priamus*, cum accedit ad *Achillem*, κίσε δὲ χεῖρας Δειῶς, ἀνδροφόνους, αἱ οἱ πολέας κτάνον Ἰλίας. *Ilia* autem tellus, pro *Ilio Trojæ*, aut pro ipsa *Troja*. Ita *Horat.* ‘Assaraci tellus,’ id est, *Troja*: et *Propert.* iv. 1. ‘Vertite equum, Danaï, male vincitis, *Ilia tellus* Vivet, et huic cineri *Jupiter arma* dabit.’ *Cerda*.

246 *Argyripam*] *Diomedes* fuit de civitate quæ *Argosippion* dicitur: de qua *Homerus* ἄργος ἱεροβότοις. *Horatius*, ‘Aptum dicit equis *Argos*.’ Hic in *Apulia* condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine appellavit, et *Argosippion* dixit: quod nomen postea vetustate corruptum est, et factum est ut civitas *Argiripa* diceretur: quod rursus corruptum, *Arpes* fecit. Sane *Diomedes* multas condidisse per *Apuliam* dicitur civitates, ut *Venusiam*, quam in satisfactionem *Veneris*, quod ejus ira sedes patrias invenire non poterat, condidit, quæ

Aphrodisia dicta est. Item *Canusium Cynegeticon*, quod in eo loco venari solitus erat. Nam et Gargannum a Phrygiæ monte *Gargara* vocavit: et Beneventum et Venafrum ab eo condita esse dicuntur. *Servius*.

Argyripam] Arpos, Apuliæ civitatem: quæ hodie *Monte S. Angelo*. Videatur Strabo l. vi. sub finem. Stephanus, Floridus, alii. *Taubmann*.

247 *Gargani condebat Iapygia arvis*] *Iapygia* pars est Apuliæ, in qua est mons Gargannus, imminens Sipontinæ civitati: qui per Calabriam usque in Adriaticum tenditur pelagus. Lucanus, 'Apulus Adriacas exit Gargannus in undas.' *Gargani* autem *Iapygis* figura est, pro *Gargani Iapygi*. Et hæc est *Iapygia* Apuliæ, a qua et *Iapyx* ventus est nominatus, ad quam *Iapyx* delatus, unde sic nominatus est. Nam *Iapidia* Venetiæ regio est, ab oppido dicta. Unde est, 'Tunc sciat ærias Alpes et Norica si quis Castella in tumultis et Iapidis arva Timavi.' Sed in Gargani summitate duo sepulchra esse dicuntur fratrum duorum, quorum cum major virginem quandam despondisset, et eam minor frater conaretur auferre, armis inter se decertati sunt, ibique ad memoriam invicem se occidentes sepulti: quæ res admirationem habet illam, qua, si qui duo inter ipsam silvam agentes iter, uno impetu vel eodem momento saxa adversum sepulchra jecerint, vi nescio qua, saxa ipsa separata ad sepulchra singula decidunt. *S.*

Gargani condebat Iapygis agris] In antiquis aliquot codicibus, *arvis* legitur. Quod vero *Servius Iapygiam* ab *Iapydia* distinguit, quid alii tradant auctores, ostendimus eo versu, 'Et Iapydis arva Timavi.' Huc addemus *Iapygiam*, ex Strabone, vocatam esse ab *Iapyge* Dædali filio, quem de Cretensi muliere susceperat. *Pierius*.

Gargani Iapygis] Omnino, quod Lucan. 'Appulus Adriacas exit Gargannus ad undas.' Tò condebat, ut

Delph. et Var. Clas.

Ovid. etiam de Diomede Met. l. xiv. 'ille quidem sub Iapyge maxima Danno Mœnia condiderat, dotaliaque arva tenebat.' Et Strabo libro sexto hanc urbem vocat *κρίτα* Diomedis. *Cerda*.

248 *Postquam introgressi, &c.*] In Romano codice legere est *postquam congressi*. Sed *introgressi*, quod agnoscitur a peritis, magis placet. *Pierius*.

249 *Munera præferimus*] Ut illa ante orationem auxilium impetrent. *Servius*.

Munera præferimus] Mos gentium, ut Legati semper cum muneribus. Livius libro trigésimo loquens de Masinissa: 'Munera, quæ Legati ferrent Regi, decreverunt.' Julius libro primo Gall. 'Cæsar initio orationis, sua Senatusque in eum (Ariovistum,) beneficia commemoravit, quod Rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa.' Tacitus de Ptolemæo l. xiv. 'Qui scipionem eburneum, togam pictam, antiqua patrum munera darent.' *Cer*.

Qui bellum intulerint] Quasi nominatis Trojanis, quos vicerat, pronior futurus esset ad ferendum auxilium. *Servius*.

251 *Placido sic reddidit ore*] Ut solet, habitum futuræ orationis ostendit. *Idem*.

252 *O fortunata gentes*] Qui habitatis regna Saturnia: id est, o vtri semper pace gaudentes: nam legimus, 'Anreaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt Sæcula, sic placida populos in pace regebat.' Et bene hoc laudat, quod eis persuadere desiderat. *Idem*.

253 *Antiqui Ausonii*] Quia qui primæ Italiam tenuerunt, *Ausones* dicti sunt. *Idem*.

Quietus] Quibus est amor pacis a maioribus traditus propter regnum Saturni. *Idem*.

254 *Ignota lacerare bella*] Scilicet Trojanorum; non omnia generaliter

11 E

bella: nam legimus, 'Captivi pendunt currus, curvæque secures:' aut ignota, quæ ignoraverint, quasi non suscepturi si scissent. *Suadet* autem, *robis*, subaudis: nam *vos* a superioribus subaudiri non potest; quia non *te* *suadeo*, sed *tibi* dicimus. *Idem*.

255 *Quicumque Iliacos*, &c.] Locns plane Hom. Odyss. III. ἄλλους μὲν γὰρ πάντας, σοὶ Τρωσὶν πολέμιζον, Πευθόμεθ', ἥχι' ἕκαστος ἀπώλετο λυγρῶ δλέθρον. *Cerda*.

Violativinus] Quasi sacros: Nam violare de religionibus dicimus. Et ingenti arte agit, ne aut victoriam snam sileat, aut non procedendo contra eos quos vicit, confiteatur ignaviam: dicens non esse contra eos pugnandum, quos vincere perniciosissimum est. *Servius*.

Violativinus] In Romano codice *populativinus* legitur. Sed cur *violativinus* sit legendum, non levem *Servius* rationem affert. *Populativinus* vero forte sumptum ex paraphrasi. *Pierius*.

Ferro violativinus agros] Quasi agri Trojani sacri fuerunt. Duplex verbum in Virg. ejusdem potestatis est, *violo* et *lædo*, utrumque in re sacra. Ita II. *Æneidos* de Trojano equo, 'violasset dona Minervæ:' et postea, 'sacrum qui cuspide robur Læserit:' quasi *lædo* et *violo* eandem vim habeant in re sacra. Ex hac observatione credo Tibullum junxisse Elegia nona I. I. 'Quid mihi si fueras miseros læsurus amores, Fœdera per Divos clam violanda dabas?' *Cerda*.

256 *Mitto ea*] Oratorie: ut etiam sine illis, quæ memoraturus est, quæ omittit, graviora videantur. *Servius*.

257 *Quos Simois premit ille viros*] Id est, toto orbe celebres, et premit quasi hostes. Alibi in primo: 'Ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.' Alii *quos*, pro *quantos* accipiunt, ut sit pronomen pro nomine. *Ille* autem mire execratur. *Idem*.

Quos Simois premit ille viros] Ro-

manus codex, atque etiam Oblongus, et Mediceus, et aliquot alii *premit* legunt, elocutionis modo non invento; et ita prius in vulgatis exemplaribus habebatur. *Pierius*.

258 *Scelerum penas expendimus omnes*] Id est, luimus omnes penas, quæ sunt statutz sceleribus. Alii *Sceleris omnis* legunt; nam *omnes* non potest ad Græcos referri, quia non omnes pertulere supplicia. Sed si *omnes*, mire; ne putes forte factum: et adjuvandum pronuntiatione. *Serv.*

259 *Vel Priamo miseranda manus*] Etiam Priamo: ut, 'Carmina vel celo possunt deducere lunam.' Est autem Pacuvii, qui ait, 'Si Priamus adesset et ipse ejus commiseresceret.' Id est, ut calamitas eorum, qui vicerunt, gravior crederetur miserantibus victis. *Idem*.

Vel Priamo miseranda manus] Tale illud II. 'quis talia fando Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssæi Temperet a lacrymis?' Nam Trojana mala ejus generis fuere, ut hostes etiam ploraturi essent. Eodem libro Anchises pari emphasi, 'miserebitur hostis.' Ita Ennius quinto Annal. 'Cogebant hostes lacrymantes, ut misererent.' Ovid. Met. VI. de Niobe, 'at nunc miseranda vel hosti Corporibus gelidis incumbit.' Et I. IV. ab Nostro, 'Græcia tunc potuit Priamo quoque fœda videri.' De Tarquinio ait Dionys. tolerasse senectutem vel inimicis miserabilem. Claud. de Bello Gild. 'ipsa meos horreret Parthia casus.' Sidon. epist. I. 7. 'usque ad inimicorum dolorem devenustatus.' Sen. in Agam. 'cladibus nostris daret Vel Troja lacrymas.' *Cerda*.

Scit triste Minerva Sidus] Fabula hoc habet, propter Cassandrz stuprum, Græcis iratam Minervam: vel quod ei victores per superbiam sacrificare noluerunt. Unde eos redeuntes gravissima tempestate fatigatos per diversa dispersit. Horatius, 'Cum

Pallas usto vertit iram ab Illo,' &c. Re vera autem constat Græcos tempestate laborasse æquinotio vernali, quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent. Unde perite dicendo *sydus*, utrumque complexus est. Nam *sydus* et tempestatem significat, et re vera *sydus*. Hæc autem numina quæ inter sydera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permista: ut Ophiucus ipse, est Æsculapii: Gemini, Apollinis et Herculis esse dicuntur. Sic Minervæ, Aries esse dignoscitur. *Serv.*

Minervæ sidus] *Serv. aristem* capit, qui in potestate Minervæ, ut ita verba procella naves Græcorum convulsæ accipiantur. Solinus c. 19. ad finem ita explicat hoc sidus, loquens de Caphareo: 'Ibi post Ilii excidium, Argivam classem, vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi, gravibus affecit casibus.' Turnebo tamen et Germano visum nihil esse aliud *sydus Minervæ*, quam Minervam ipsam. Nam vere hæc Dea tempestatem illam excitavit. In hoc possis inclinare; nam Poëtæ omnes et alii eam tempestatem huic Deæ attribuant, in ultionem violatæ Cassandrae in templo hujus Deæ ab Ajace Oilei filio. Horat. Epod. x. 'Quietiore nec feratur æquore, Quam Graja victorum manus; Cum Pallas usto vertit iram ab Illo, In impiam Ajacis ratem.' Et de hoc malo loquens Hom. Odyss. III. μήνιος (inquit) ἐξ ὅλης γλαυκώπιδος. Virg. etiam ipse Æn. I. 'Pallasne exurere classem,' &c. Sed ego tamen in aliud possum inclinare. Pater Palamedis in ultionem interfecti filii faciem Græcis ostendit e rupe, qua face decepti Græci in saxa impigere. Hanc faciem *sidus* vocat Poëta, ut ante illam Eurip. in Helena. Profero locum, nam eo innitor. Ergo de Nauplio patre Palamedis: πέτρας Καφηρείας ἐμβαλὼν, Διγαίαις τ' ἐναλίοις

ἀκταῖς, Δόλιον ἄστέρα λάμπας. Seneca in Agamem. *facem* maluit vocare, convertens versus Euripid. 'hanc arcem occupat Palamedis ille genitor, et clarum manu Lumen nefanda, vertice e summo efferens, In saxa ducit perfida classem face.' Objicies: Esto, fax illa dicatur stella ab Eurip. sed cur Poëta adjicit *Minervæ*? Hoc non est difficile. Nam cur non poëtico jure fabulæ conjungantur, et etiam confundantur? Credi potest Nauplius, fecisse hoc Minervæ impulsu, et inde uterque ultus est suas injurias, Nauplius perempti filii, Minerva templi violati. Præsertim cum Calab. lib. extremo in hanc miseram Tragædiam simul inducat et Nauplium et Minervam. De illo, *χερὶ πεύκην Λιβωμένην ἄνδρειρα*: de illa, *μέγ' ἐγρήθειαν*. *Cerda*.

260 *Euboicæ cautes*] Eurip. in Helen. de hac ipsa tempestate, ἀμφὶ βυτὰν Εὐβοίαν: et, *Ναυπλίου Εὐβοῖα πυρπολήματα*: *faces Nauplii Euboicæ*. Ovid. Trist. Eleg. I. 1. 'Quicumque Argolica de classe Capharea fugit, Semper ab Euboicis vela retorquet aquis.' Cal. I. XIV. *πέτρῃσι περὶ στυφελῇσι δάμνησαν*: *atriti sunt ad cautes rigidas*. Iterum, *ἀνηρῆσι προσαγόμενοι περὶ πέτρῃς*: *tristificis cautibus illisi*. *Idem*.

Uxor Caphareus] Τὸ αὐτὸ est, *cautes Euboicæ*. Nam Eubœa insula est, in qua mons Caphareus, circa quem Græci periere naufragio. *Uxor* autem ideo dixit, quod Nauplius Palamedis pater, dolens filium suum factione interemptum, ut in secundo commemoravimus, cum videret Græcos tempestate laborare, montem Caphareum ascendit: et elata facula, signum dedit vicini portus, qua re decepti Græci, inter asperrimos scopulos naufragium pertulerunt. *Serv.*

Uxorque Caphareus] Eurip. in Hel. de hac tempestate, *πέτρας καφηρείας*. Sen. Agam. *fallax Caphareus*. Bassus Epig. I. 1. *Οὐλόμηναι ρήσσι καφαρίδες, αἱ*

ποτε νόστον Ὀλέσας Ἑλλήνων, καὶ στό-
λον Ἰλιόθεν. Pacuvius in Dolor. ap.
Priscian. in voce *pleros*: ait 'Pater
Achæos in Caphareis saxis pleros
perdidit.' Prop. Eleg. III. 7: 'Saxa
triumphales fregere Capharea pup-
pes, Naufraga cum vasto Græcia
tracta salo est.' Bassum explicat
Propertius. Ut vero Poëta ultor, ita
idem Prop. IV. 1. 'Nauplius ultores
sub noctem porrigit ignes, Et natat
exuviis Græcia pressa suis.' Vide
etiam, uti Virgillii locum expendat
Pet. Vict. XXXI. 12. *Cerda*.

261 *Militia ex illa, &c.*] Cal. in
exitu lib. ult. loquens de Græcis, et
post hanc tempestatem, Ἄλλη δ' ἄλ-
λος ἴκωνεν, ὅπη θεὸς ἦγεν ἕκαστον. Et
de hac ipsa re Sen. ad Helv. cap. 7.
'Quid' (enumerem) 'Diomedem, ali-
osque, quos Trojanum bellum victos
simul victoresque per alienas terras
dissipavit?' Dio Chrysost. Orat. XI.
ait, Græcos post hanc militiam deve-
nisse in omnem δυστυχίαν καὶ ταπεινώ-
τητα. Eurip. in Helen. χειρὶν ἄλλοσ'
ἄλλον ἔρισεν. *Idem*.

Diversum ad litus adacti] Antiqua
omnia, quæ versamus exemplaria,
abacti legunt, ut antiquiores etiam
habent impressiones. Ordo enim
est, 'Abacti ex illa militia ad diver-
sum litus.' *Pierius*.

262 *Atrides Protei Menelaus*] Aga-
memnon et Menelaus nno quidem
fataliter fuerant supplicio destinati:
namque Atreus et Thyestes fratres
fuerunt in se invicem sævi, adeo ut
Thyestes cum Aërope fratris uxore
concumberet; quod dolens Atreus,
liberos ejus epulandos ei apposuit.
Sed cum Thyestes post cognitum faci-
nus requireret ultionem, ei Apollo
respondit: posse alio scelere illius
facinoris vindicem nasci, scilicet si
cum Pelopeja filia sua concumberet.
Quo facto, natus est Ægythus, fata-
lis in Atrei geminam sobolem. Sed
Jupiter Menelai facta miseratus est,
propter Helenæ jugale consortium:

et cum per diversa errare maluit,
quam Ægypthi manibus interire. Is
ergo Menelaus sic errans ad Ægyp-
tum usque pervenit, ubi Protens,
Deus marinus, regnaverat: cui ali-
quando rapta a Theseo Helena dici-
tur commendata. Unde quidam di-
cunt, quod ad eam petendam Mene-
laus ad Ægyptum profectus sit post
bella Trojana. Qui nec volunt rap-
tam esse a Paride Helenam: sed
aliam causam belli fuisse Trojani;
illam scilicet, quod Herculem quæ-
rentem Hylam suscipere noluerunt.
Qui autem volunt eam raptam a Pa-
ride, hoc dicunt: quod recepta a
Proteo per Theseum, ad Menelaum
transitum fecerit, et sic eam Paris
rapuerit. Secundum quod, ut supra
diximus, Menelaus ad Ægyptum Jo-
vis voluntate pervenit: scilicet ne ab
Ægyptho potuisset interimi. Quod
autem ait 'Protei columnas,' ratione
non vacat. Nam columnas Herculis
legimus et in Ponto et in Hispania.
Hunc autem Proteum fortissimum et
invictum constat fuisse. Novimus
autem quod omnes sortes *Hercules*
dicebantur: unde videtur adfectasse
Virgilius, ut pro finibus, 'Protei co-
lumnas' diceret, quas habuit Hercu-
les: ut ostenderet eum etiam Hercu-
lem dictum. *Serrinus*.

Adusque columnas Protei] Usque
ad fines Ægypti: hoc est, usque ad
Pharon, ante insulam, nunc partem
Alexandriæ. Lucanus, 'Nunc claus-
trum pelagi cepit Pharon, insula
quondam In medio stetit illa mari
sub tempore vatis Proteos, at nunc
Pellæis est proxima maris.' *Prota*
autem, Latinus est genitivus con-
strictus per Synæresim. *Adusque*
autem sic est dictum, ut, 'Siculo
prospexit abusque Pachino.' Nam
cum præpositio præpositioni nan-
quam cohærent, *abusque* et *adusque*
licenter admissum est. *Idem*.

Columnas] Ad fines Ægypti perve-
nisse intelligit, ubi rex fuit Proteus.

Has columnas Turneb. accipit, quæ in confiniis regionum erigebantur, ut terras dirimerent, quæque ab Polluce στήλαι ἐφόρια dicuntur. Firmatque historia Peloponnensium et Ionum, a quibus in controversia columna erecta est, quæ litem discerneret. Vide Strab. l. III. Quæ hic Serv. de Hercule non placent. *Cerda.*

263 *Exulat*] Proprie: nam *exulare* dicuntur qui extra solum eunt. Sane sciendum, quia, quo tempore Menelaus ivit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, a quo vicina civitas nomen accepit, quæ hodieque, mutata litera, *Canops* nominatur. *Servius.*

Vidit] Mire addidit: ut, 'Quam semel informem vasto vidisse sub antro Scyllam.' *Idem.*

Cyclopas] Græcæ declinationis accusativus est: inde Græcum habebit accentum: nam Latine *Cyclopes* diceret: sed sic versus stare non poterat. *Idem.*

Ulysses] De etymo Ulyssis audiendus Hom. interpres: λέγεται παρὰ τὸ δδδς καὶ τὸ ὕω, ὅτι ἐν τῇ δδδφ ἐγενήθη. Nimirum Anticlea ejus mater (reliquis Græcis parco) cum incederet gravida per Nêritum montem Ithacæ, ac tum temporis vehementer plueret, illa tum timore percussa ac festinans cecidit, Ulyssesque peperit. An vero *Ulysses* dicendum Latine, an *Ulixes*, vide operam Nostri Bisciolæ in Hor. subsec. *Cerda.*

264 *Regna Neoptolemi referam*] Subaudiis, *exersa*. Quod ex posterioribus intelligitur. Pyrrho autem quid contigerit, manifestum est: nam, ut in tertio legimus, cum vellet ducere Hermionem, Oresti ante desponsatam, ab eo est inter aras Apollinis interemptus. Unde est, 'Et scelorum furiis agitatus Orestes Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.' *Servius.*

Versosque penates Idomenei] Idomeneus rex Cretensium fuit: qui cum

tempestate laboraret, vovit se sacrificaturum Neptuno de re, quæ ei primum occurrisset si reversus fuisset. Casu cum ei primum filius occurrisset, quem cum, ut alii dicunt, immolasset, ut alii, immolare voluisset, ob crudelitatem regno a civibus pulsus est. Unde est, 'Fama volat pulsum regnis cessisse paternis Idomeneia ducem.' Alii dicunt, quod abscedens cuidam suum commendaverat regnum, qui per ejus absentiam occupavit imperium; et reversum pepulit. Ergo 'versos penates,' aut eversos et funditus dirutos accipiendum: aut certe in aliena jura conversos. *Idem.*

265 *Libycove habitantes litore Locros*] Ut etiam in tertio diximus, Locri, socii Ajacis Oilei, fuerunt Epizephyrii et Ozoli. Sed hi tempestate divisi sunt, adeo ut Epizephyrii tenerent Brutios, de quibus ait in tertio, 'Hic et Naritii posuerunt mœnia Locri.' Ozoli vero deferrentur Pentapolim, de quibus nunc queritur, dicens, 'Libycove habitantes litore Locros?' Quamvis quidam dicant, etiam in ipsis Brutiis litus Libycum dici. Alii, hos circa Syrtis posuisse sedes: alii, in Libya insulas quasdam inhærentes occupasse, eosque initio *Nisamones*, postea corrupte *Nasamones* appellatos: alii, amissa in Syrtibus classe, per Mediterrena arietis fortuito ductu iter facientes ad Ammonem pervenisse, et oppidum Aurela inter Nasamones condidisse: alii, Africæ insulam tenuisse, quæ nunc Cercina dicitur. Et pronuntiandum ut longinquitas doceatur exilii. *Servius.*

Libycove habitantes litore Locros] Vetera omnia, quæ legimus, exemplaria, *Libycove* legunt, per interrogativam particulam, non per disjunctivam. *Pierius.*

266 *Ipsæ Mycenæus, &c.*] De hac cæde qui non locuti? Vide imprimis Euripidem in Elect. Vellejus l. 1. 'facinore uxoris oppressus occiditur.'

Aristoteles in *Peplo*, *Λεώσσεις Ἀρπιδεω Ἀγαμέμνονος, ὃ ξένη, πύμβον, Ὅς θάψ' ὅπ' Ἀλγίσθον, κοῦλομένης ἀλόχου*. Auson. in *Epit.* 'Rex Regum Atrides fraternæ conjugis ultor Oppetiit manibus conjugis ipse suæ.' Dixit *Myceus* forma Græca. *Soph.* in *Elect.* γὰ *Μυκηναίων*. Eurip. in *Elect.* quoque ἀνὴρ *Μυκηναῖος*: ibid. βασιλῆα *Μυκηναίων*. *Cerda*.

267 *Conjugis infandæ*] Ad hanc rem pertinet *Adagium*, *Quadrantaria Clytæmnestra*, de femina impudica. *Lege Jun. Cent. 1. Adag. 77.* et adde a me, posse aptari *Adagio* illi versus *Propertii El. III. 10.* 'Quidve Clytæmnestræ, propter quam tota Mycenis Infamis stupro stat Pelopæa domus?' *Lege et Philostrat. Icon. I. II.* Clytæmnestra ab Eurip. in *Elect.* dicitur ἀνόσιος γυνή, scelestæ femina: et in Oreste eandem vocat ἀνοσιωτάτην, aceleratissimam. Ibid. κακῆς γυναικὸς, mala femina: et Tyndareus pater Clytæmnestræ dicitur genuisse θυγατέρα κακῆν. *Idem*.

Prima intra limina] In ipso limine imperii, id est, in litore: quia, secundum *Homerum*, Clytæmnestra Agamemnoni occurrit ad litus: et illic eum susceptum cum adultero inter epulas interemit. Ἀλλὰ μοι Ἀλγίσθος τεύξας θάνατόν τε μόρον τε Ἐκτα, σὺν οὔλομένη ἀλόχῃ, οἰκόνδε καλίσσας, Δειπνίσσας, ὅς τις τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτῃ. Quod et *Juvenalis* tangit, dicens, 'Quippe ille Deis auctoribus ultor Patris erat cæsi media inter pocula.' Alii autem dicunt, Clytæmnestram dolore pellicatus quod, comperisset *Cassandram* a marito electam, quod in ipso ingressu, id est, prima die qua domus suæ limen ingressus est, blande suscepisset, cumque ille Diis Penatibus se sacrificare velle dixisset, consilio Ægisthi, ab uxore vestem accepit clauso capite et manicis, qua implicatus adulteri manibus interiit. *Servius*.

Dextra oppetiit] Attribuit mortem

tanti viri uni Clytæmnestræ; sed tam ipsa, quam Ægysthus in hac noxa. Nam Eurip. in *Elect.* ξίφος, id est, gladium, dat Clytæmnestræ, et πᾶσι-κυν, id est, securim, Ægystho, ad hanc cædem. *Cerda*.

268 *Devicta Asia subsedit adulter*] Quidam *sub* pro *post* accipiunt, ut sit, *post* possedit. Legitur et *devictam Asiam*. Quod si est ita, intelligimus *subsedit*, dolo possedit. *Lucanus*, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboicæ magna spe rapte parabas.' Unde et *subsessores* dicuntur, qui in insidiis tauros interimunt: et hostium dolos *subsessos* vocamus, ut sit sensus: Ab Agamemnone devictam Asiam adulter Ægysthus insidiis et factione possedit. Melius tamen est ut, *devicta Asia* legamus: secundum quod *subsedit*, erit, remansit: ut, 'Extremus galeaque ima subsedit Acastes:' ut sit sensus: Asia propter adulterium pertulit bella, quæ, remanente adultero, finita esse nihil profuit: ut cum indignatione sit dictum: Dum primum adulterium vindicatur, aliud rursus emersit. Sane Clytæmnestram Orestes filius postea, in vindictam patris, necavit. Quidam dicunt Clytæmnestram non manu filii, sed iudicium sententia peremptam. Alii, hanc Orestem filium Menelai et Heleum tradunt: quidam inventam Iphigeniam abortivam uxorem ei voluit fuisse. *Servius*.

Devicta Asia subsedit adulter] Ita prorsus est in impressis codicibus, et aliquot veteribus. Longe vero aliter in antiquissimo codice Vaticano, ubi est 'Devictam Asiam possedit adulter.' Sed enim *possedit* ex paraphrasi, contextui est insertum. *Subsidere* enim, ex insidiis occupare significat, vel dolo possidere: ut, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboicæ,' apud *Lucanum*. Præterea *Arusianus* *Mesus* inter elocutionum exempla *subsedit* agnoscit, et Accusativo casui recte jungi dicit, ut 'Subsedit illam

rem.' locumque hunc Virgilianum citat, 'Devictam Asiam subsedit adulter.' Quod vero alio significato, *Devicta Asia subsedit*, Servius magis approbare videtur, hoc est, reliquus fuit in insidiis, non negat idem Arrianus utrumque eleganter dici, et utraque figura usum esse Virgilium, 'Galeaque ima subsedit Acestes:' hoc est, relictus est. Ita posteaquam Agamemnon bellum difficillimum confecerat, *subsedit adulter*, qui eum interficeret. *Pierius*.

Subsedit adulter] Subsessores dicuntur, qui clam domi subsident ad obeundum adulterium. Nam Val. Max. VII. 2. 'Nulli tunc sessores alienorum matrimoniorum oculis metuebantur.' Et non dubium, quin *subsideo* ad insidias traducatur, ut *obsideo*, *insideo*, *resideo*. Unde Passeratius illud Propertii Eleg. I. 8. 'Atque ego non videam tales subsidere ventos,' ad insidias refert, ut dicat, Nollam videre tales ventos tibi insidiantes. Sic et Lucanus L. V. dixit, 'Regnum subsidere mundi,' pro, dolo invadere. Sic ergo *subessor matrimonii* erit, qui insidias lecto ponit conjugali: et quis hic, nisi adulter? Inde Græcis *μυχὸς, μωχός*, dicitur et *ἐπεσπός*, id est, *insensor, subessor*. Sed qui vellet, posset aliter, ut dicat poëta, *Ægysthum*, post interfectum a conjuge Agamemnonem, opes hujus invasisse, domum occupavisse. Clarius inibi sedes suas fixisse, et locasse domicilium. Nam ita accepit hoc verbum Suetonius in Vitell. c. 1. 'Tempore deinde Samnitici belli, præsidio in Apuliam missus, quosdam ex Vitelliis subsediisse Nuceriæ,' id est, sedes locasse. Itaque, sublato Agamemnone, palam amores suos exercuit *Ægysthus*. *Cerda*.

Devicta Asia subsedit adulter] Videantur Turneb. v. 8. et God. Stewsch. ad Veget. III. 6. et Fr. Modius in Novantiqu. epist. 39. Scal. Poët. IV. 16. *Taubmann*.

269 *Invidisse deos*] Stheneli filius Ægialam Diomedis uxorem cognovit adulterio: quo comperto, Diomedes reverti noluit, et in Apuliæ partibus sibi condidit sedes; quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Trojano vulneraverat. Unde ait, 'Invidisse Deos.' *Servius*.

Invidisse deos] Sc. *referamne?* e vs. 264. Vel subaudi, 'credas?' putet aliquis? &c. *Taubmann*.

Invidisse deos] Huic affectui obnoxii falsi illi Dii. Prop. El. I. 12. 'Invidiæ fuimus, num me Deus obruit?' Ovid. etiam Metamorph. XIV. odium dat Veneri. Aristoteles Metaphys. I. I. Deos absolvit, et Poëtas ait egregie in hoc mentiri veteri paræmia: ἀλλὰ, κατὰ τὴν παροιμίαν, πολλὰ ψεύδονται θεοὶ. *Cerda*.

Patriis ut redditus oris] In dictione *oris* antiqua variant exemplaria. In Oblongo enim *oris*: in Romano, in Mediceo, et aliquot aliis *aris*. Nonnulli codices ipsi quoque admodum veteres *Argis* habent: de se enim loquitur Diomedes. *Pierius*.

270 *Pulchram Calydonam viderem*] Unam de supradictis civitatibus quibus imperabat. *Servius*.

Calydon] Ætoliz urbem. Homerus Calydonem montanam vocat, propter regionem. Fuit autem Ætolia in duas partes divisa: in montanam, quæ Pleuroni fuit attributa; et campestram, quæ Calydoni. *Hort*.

271 *Nunc etiam horribili visu*] Hoc loco nullus dubitat fabulæ hujus ordinem a Virgilio esse conversum. Nam Diomedis socios constat in aves esse conversos post ducis sui interitum, quem extinctum impatienter dolebant hæ aves, hodieque Latine *Diomedæ* vocantur; Græci *erodios* dicunt. Habitant autem in insula Electride sive Febra, quæ est haud longe a Calabria in conspectu Tarentinæ civitatis. Quinetiam de his avibus dicitur, quod Græcis navibus lætæ occurrant: Romanas et Latinas

vehementer fugiant, memores et origenis suæ, et quod Diomedes ab Illyricis interemptus est. *Servius*.

Nunc etiam horribili, &c.] Versos socios Diomedis in aves, quas Aristot. lib. περ. θανμ. ἀκονισμ. mites esse Græcis, in memoriam sui ducis Græci; Barbaris vero immites, ita ut convolent contra illos, pedibus ac rostris terreant, lacerent, demum interimant, multis inflictis vulneribus. Locum vide, ut et Plinium, Solinum, Ovidium, S. Augustinum de Civ. l. xviii. et S. Isid. *Cerda*.

Portenta] Revera enim portentum est, homines in aves esse conversos. *Servius*.

Portenta sequuntur] Notat Servius, Poëtam historiæ fidem mutasse: quod tamen negat Parrhasius (p. 178.) cum et Lycophron (p. 40.) Diomedem suorum cladem spectasse dicat. Metamorphosin eorum pulchre descripsit Ovid. Met. xiv. 10. *Aves autem Diomedæ sunt*, quæ Græce ἐρωςδιολ, Latine *ardeæ* vocantur, Gallice *hérons*: ut quidem J. Meursius vult, quem vide in Comment. ad Lycophron. Sed et Plin. x. 44. Aristotelem, aliosque. *Taubmann*.

272 *Et socii amissi]* Legunt nonnulli et 'Admissis pennis.' Sed melius est *amissi*. *Servius*.

Et socii amissi, &c.] In aliquot antiquis codicibus *admissis pennis* legi. Utrouque vero modo Servius non negat inveniri. Sed *amissi* omnino est in probatoribus. *Pinnis* vero, in Romano, de more suo. In Mediceo *al-lisi* est, quod alii viderint. *Pierius*.

Et socii admissis] Malo hic *admissis* conservare, quam cum Servio *amissi* legere, observata vi vocabuli sæpe apud Livium et Cæsarem: ut, 'admisso equo impetum facere,' hoc est, meo iudicio, concito, concitato, concusso, inmisso: ut et Tibul. 'Venturam admittit imbrifer arcus aquam,' hoc est, maturat, provocat, et exci-
Germanus.

274 *Lachrymosis vocibus]* Dolentes vel suam mutationem, vel regis interitum; namque hoc tangit latenter. *Servius*.

275 *Hæc adeo ex illo]* Hæc vocum consecutio, jam ex illo tempore, cum, ut elegans, observata est Godescalco, et firmata testimoniis. *Cerda*.

Speranda] Pro timenda: ut, 'Hunc ego si potui tantum sperare dolorem.' *Servius*.

Ex illo mihi jam speranda fuerant] In nonnullis codicibus antiquis *speranda* legitur: quod non ita placet. *Speranda* vero, castior omnino lectio est, et elocutio ipsa figuratior: ut illud, 'Sperare dolorem.' *Pierius*.

276 *Cælestia corpora]* Martis et Veneris, quæ numina vulneravit in bello. *Servius*.

277 *Veneris violavi vulnere dextram]* Artificiose agit: nam sciens ea quæ dicuntur in fine, animis inhærere, suos casus ultimos memorat. Perite etiam Venerem tantum a se vulneratam dicit, Martis suppressens nomen, quod ei poterat esse gloriosius: ut videatur omnia quæ pertulit odio Veneris pertulisse, contra cujus filium nunc vocatur ad pugnam; ut negans etiam nunc paria videatur formidare. *Dextram* autem secundum Homerum dicit, qui ait, ἐνὶ καρπῷ. *Idem*.

Veneris violavi vulnere dextram] Habentur ista Iliad. v. ubi de Diomede in pugna contra Venerem, Ἀκρην ὀττασε χεῖρα, μετὰ λμνος ὀξεί χαλκῷ. Tertull. contra Gent. hoc idem scribens ait, 'Venerem humana sagitta sauciata: sed hoc μνημονικὸν ἀμάρτημα. Nunquam enim Diomedes sagittarius in Iliade; et, si alicubi, non certe ibi. Itaque χαλκῶν Homeri ad hastam debuit trahere, non ad sagittam. Vide vero ibi Tertull. ubi vocat hæc *Genitium ludibria*. *Cerda*.

Dextram] Laudo Poëtam, qui optime Homerum intellexit, et ante Virgilium nemo. Nam, cum Home-

rus tantum dixerit, vulneratam Veneris *ἑκην χεῖρα, summam manum*, Virgilius illum explicans addit *dextram*. Quod duxit a verbo Homérico *μετάλμενος, insiliens*: quod dat Græcus Diomedī vulneranti. Nam, si læva manus fuisset vulnerata, *οὐκ ἔδει το μεταπηδήσας, non saltu opus fuisset*, ait Plutar. Symp. quæst. ix. 4. 'Quoniam dextræ suæ' (ratio est ejusdem Plutar.) 'habebat oppositam sinistram Veneris.' *Idem*.

278 *Tales impellite pugnas*] Quarum esset periculosa victoria. *Servius*.

Ne vero, ne me, &c.] Hac historia efficit Pans. in Attic. neminem Græcorum ante Pyrrhum intulisse bellum Romano Imperio. Itaque Pyrrhus fuit princeps inter Græcos in Romanis oppugnandis. Nam *Διομήδης μὲν γὰρ καὶ Ἀργεῖον τοῖς σὺν αὐτῷ, οὐδεμίαν ἔτι γινέσθαι πρὸς Αἰνείαν λέγεται μάχην*. *Cerda*.

279 *Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum Pergamæ*] Ne ei objiciatur illa conjuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Trojæ excidio sacramentum conjurationis esse cōpletum. Namque in Trojam, non in Trojanos conjuraverunt Græci: huc enim spectat quod dicit, nullum se cum Trojanis habere bellum post dirutam Trojam. *Servius*.

Post eruta] In Romano codice, et aliquot aliis *diruta*. Sed *eruta* non displicet. *Pierius*.

280 *Nec veterum memini lætorum malorum*] Nec meminisse volo victoriarum mearum, quarum nullus oblivisci consuevit: nec lætor Trojanorum malorum, pro *Trojanis malis*, quæ nobis bellantibus pertulerunt: nihil potest de suis malis dicere, cum et mala sua nullus obliviscatur: et ea ipsa paulo ante memoravit. *Lætor autem malorum*, figura Græca est, sicut Horatius, 'Agrestium regnavit populum,' pro *Agrestibus populis*. *Serv.*

281 *Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris*] Hinc jam suasio est et

consilium: nam finita est auxillorum negatio. Unde et paulo post Venu- lus ita dividit dicens, 'Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis Audisti, et quæ sit magno sententia hēlo,' scilicet *audisti*. Et quod negaverit auxilla, et quod nobis dederit de pace consilium. *Idem*.

Quæ ad me portastis ab oris] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis, quod delicatius sonat, *portatis*, præsentī tempore scriptum est. *Pier.*

Munera, quæ patriis, &c.] Qui auxilium non dat, dat consilium. *Donat.*

282 *Stetimus tela aspera contra: contulimusque manus*] Id est, et cominus, et e longinquo inter nos bella tractavimus. *Servius*.

283 *Quantus In clipeum adsurgat*] Aut *quantus*, est quotiens in hostem pergens erigit scutum: aut pugnandi exsecutus est genus. Qui enim scripserunt de arte militari, dicunt summum genus esse dimicandi, quoties calcato umbone adversarii, se in hostilem clypeum erigit miles, et ita contra instantis vulnerat terga. Vel *quantus adsurgat*, vel quanto sit major. *Idem*.

284 *In clipeum adsurgat*] Exprimitur habitus militaris. Ammian. lib. xlv. 'Erectus in jaculum.' De Ajace Iliad. xii. *ἀντίθε νύξεν ἐπάλμενος: scutum percussit insiliens*: l. xiv. *ὄντασε δοῦρὶ μετάλμενος*: et l. xiii. de Idomeneo, et Merione separatis locis, *ἐπάλμενος*: ibidem de Menelao, *ἐπαλτο*. Nihil in Hom. frequentius. Prudent. Psychom. 'ense corusco Connixa in plagam, dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit libra- ta cerebrum.' *Cerda*.

285 *Si duo prætereā*] Hoc est, alios duos. *Servius*.

Si duo prætereā tales] C. Julius Romanus in libello de Analogia, rectam ponit declinationem, *hos duo*. Attius in Epinausimache, 'Martes armis duo congressos crederes.' Terentius in Adelphis, 'Tu illos duo pro te

tollebas tua.' Ubi Hellenius Acron, pro duos ait: amat enim Hellenius, ambos, duos, dici per s. Pierius.

Si duo] Pro duos, ut ambo, pro ambos, Græcorum more, qui δύο, ἄμφω in quarto casu. Utrumque Horat. nam Serm. 1. 'duo si discordia vexet inertes:' et 11. 'jurando obstringam ambo.' Propert. Eleg. 111. 11. duo currus dixit in quarto casu. Martial. lib. vii. 'Elysium possidet ambo nemus.' Sic enim in lib. veteri, non, umbra, ut in vulgatis; ut dicat, Nemus Elysium possidet ambo, id est, Hetruscum, et ejus uxorem. Plant. Mostel. 'Ludificatur cornix una vultorios duo.' Iterum, 'cornix astat, et vultorios duo vicissim vellit:' et Pseud. 'inter nos duo convenit.' Ceterum imitatio ducta ab illo Hom. τοιοῦτοι δέκα μοι συμφορὰς εἰεν Ἀχαιῶν. Dicit autem, si tres essent tales, videlicet Æneas et duo alii. Videtur enim optare tres duces, nimirum Æneam ipsum, Hectorem, et tertium alium, qui non extat. Nam ut velit duos fuisse, non concedam, fuere enim jam Æneas et Hector: tres ergo optat. Certe.

287 Dardanus] Pro Dardanius populus: et posuit principale pro derivativo: sic Homerus, τὸν δ' ἔκτρεν Ἀδάρωνος ἀρχῇ. Servius.

Lugere] Morem lugendi quidam dicunt Ægyptios invenisse. Eos enim primos Liberum, quem Osirim appellant, a fratre Typhone per insidias interemptum, atra veste luxisse; inde cæteris gentibus traditum, ut post interitum proximorum suorum veste mutata lugerent; ita tamen ut intra annum finiretur luctus. Idem.

288 Cessatum est] Tardatum est, et mire, quia non habet quos imputet Trojanis triumphos, vult eis excidii tarditatem pro victoria cedere. Id.

289 Victoria Grajum Hæsit, et in decimum vestigia rettulit annum] In Oblongo codice victoria tantum legere est pro Grajum: quam lectionem nus-

quam alibi reperi. Præterea vetustius quidam codices in decimum. Cujusmodi rationem scripturæ non in Plautis tantum codicibus inveni, verum etiam, ut alibi adnotavimus, in Ciceronianis, decimum, meritum. In monumentis autem veterum plerumque, ut illud,

D . M

QUARTIONIS. DECVMI. AVG. LIS.

EVPHEMIANI. A. MANV. FIDELIS

CONLIBERTVL FRATRI

D . M

Pierius.

290 Hæsit] Tardata est. Servius.

Vestigia rettulit] Retro acta est, et repulsa: ut, 'Retro sublapsa referri.' Idem.

In decimum vestigia rettulit annum] Ita lib. ix. 'decimum quos distulit Hector in annum.' Adi hunc locum. Ait Sen. Rh. Suas. 2. dici solitum a Messala, hemistichium hoc, 'et in decimum vestigia rettulit annum,' complementum esse, et in voce hæsit designandum. Certe.

292 Hic pietate prior] Id in Æneæ plus laudat, quod Latinis, sicut suadet, pacem petituris est utile; ut eum se credant posse facilius exorare. Prior autem, præstantior, melior. Servius.

Hic pietate prior] Ut facile sit impetrare pacem. Donatus.

Cœcant in fœdera dextræ] Manuum scilicet conjunctione et apprehensione fœdera inibantur. Liv. l. xxiii. 'Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est dextras dextræ jungentes, fidem obstrinximus.' Certe.

293 Quæ datur] Quæ potest, quæcunque ratione permittitur. Servius.

294 Responsa simul quæ sint, rex optime, regum Audisti] In Romano cod. in Mediceo, et quibusdam aliis antiquis, non regum, sed regis legitur unitatis numero, ut sit ordo, O Rex optime, audisti quæ sint responsa Regis Diomedis, et quæ sit ejus senten-

lia? Adulatio enim illa *optime regum*, quæ inferius in Drance quadrat, nunc importuna videretur. *Pierius.*

296 *Variusque per ora cucurrit*] Liv. l. xxxii. 'Secundum orationem Prætoris murmur aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium.' Ubi vides in murmure assensum et dissensum; Poëta unico verbo, *varius fremor*. Plut. in vita Alex. ἄμα δὲ τῷ λόγῳ τοῦτο καὶ κρότον καὶ βορόβου γενομένου. *Cerda.*

Per ora turbata] Prope ora turbatorum. *Servius.*

297 *Ceu saxa morantur cum rapidos amnes*] Non abit multum ab hac comparatione illa Hom. II. II. 'Ὡς ἔφατ' Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἱαχόν, ὥς δτε κύμα Ἀκτῆ ἐφ' ὑψηλῆ, ὅτε κινήσει νότος ἑλθὼν, Προβλήτι σκοπέλῳ. Non absimile Calab. l. IV. Κύντο δ' ἦδτε πόντος ἀέλπετος Ἰκαρίοιο. Et Ammian. l. xvi. 'Clamor, ipso fervore certaminum a tenui susurro exorrens, paulatimque adulescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.' *Cerda.*

Clauso gurgite] Saxorum objectione præcluso. *Servius.*

Clauso fit gurgite murmur] In codicibus aliquot antiquis legere est, transposito verbo, *fit clauso*. In aliquot aliis 'it clauso gurgite murmur.' Ut etiam verbo respondeat comparatio, *cucurrit tremor*: ita etiam *it murmur*. Sed et *fit murmur*, ut *fit gemitus*: non est præter usum. *Pierius.*

299 *Fremunt ripæ*] Antiqui aquæ tonitus, *fremitus* dicebant. Ennius, 'ratibusque fremebat Imber Neptuni.' *Servius.*

300 *Ut primum placati animi*] Hanc post tumultum secutam quietem comparatione illustrat Petr. Apollon. l. II. Excid. Hieros. quam adhibeo, quia respondet Virgilianæ sup. adductæ, etiamsi contrario gustu, 'Sic ubi desierunt revocati carcere venti Cæruleam turbare Thetin, spumantia sensim Subsidunt maria, et fluctusque littora servant Pacati, totoque

silescent murmura ponto.' *Cerda.*

Et trepida ora quierunt] Non placet, quod in codicibus aliquot antiquis *rabida* legitur, quod in Sexto recte est. *Pierius.*

301 *Præfatus divos*] More antiquo: nam majores nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant: sicut sunt omnes orationes Catonis et Gracchi: nam generale caput in omnibus legitur: unde Cicero per inrisionem ait, 'Si quis ex vetere aliqua oratione, Jovem ego optimum maximum.' Et Demosthenes in oratione contra Æschinem, πρῶτον μὲν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὐχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. *Servius.*

Præfatus divos] Incipiebant veteres illi orationes suas a Deorum precibus, et tunc dicebantur *præfuri*. Plin. Paneg. Trajani: 'Bene, ac sapienter, P. C. majores instituerunt, ut rerum gerendarum, ita dicendi, initium a precationibus capere. Quod nihil rite, nihilque providenter homines sine Deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.' Scholiast. Apollon. in ea verba, ἀρχόμενος σέο Φοῖβε, ita ait: ἔθος γὰρ ἦν ἀπὸ θεῶν προοιμιᾶσθαι. Demosth. in epist. I. παντὸς ἀρχομένου σπουδαίου λόγου, καὶ ἔργου, ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνω προσήκειν πρῶτον ἔρχεσθαι. Ab Demosthene, credo, qui duo conjunxit λόγον, ἔργον, verba Plinii supra adducta, qui 'rerum gerendarum et dicendi initium.' Galen. de usu Part. morem hunc ita attingit, πάλιν οὖν ὥσπερ ἀπὸ θεοῦ φωνῆς, τῆς ἱπποκράτους ἀρξάμεθα λέξεως. Aristid. in Platon. II. ἀρχὴ δὲ ἡμῖν ἐκ θεῶν. Et Liv. ore Posthumii Cons. 'Nulli unquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria, hæc solemnis Deorum comprecatio fuit: et paulo superius dixerat idem Liv. 'Consules in Rostra ascenderunt, et concione advocata, cum solemnem carmen precationis, quod præfari priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregris-

set Consul.' Ovid. Metamorph. xv. 'priscoque Deos de more precatus.' Cerda.

Solio rex infit ab alto] Est *solium* thronus regius, quod multis posset astrui: mihi nunc in oculis locus Sen. lib. de Tranquill. c. 11. Cum vero etiam *solium* sit Jurisconsultorum, ut convincit locus Tullii hic de Legib. l. 1. 'Ego vero ætatis potius vacationi confidebam, cum præsertim non recusarem, quo minus more patrio sedens in solio Consulibus responderem, senectutisque non inertis grato atque honesto munere fungerer.' fortasse inde vox traducta ad regalem thronum, nam reges instar oraculorum dicebantur populis ex solio respondere; et responsa regum sunt. *Idem.*

302 *Ante equidem summa de re statuisse, Latini*] Latenter arguit Turnum, quod sibi non obtemperaverit, ut fædus fieret: in septimo scilicet, ubi ait, 'Te Turne nefas, te triste manebit Supplicium:' nam modo hoc tempus revolvit. *Servius.*

Statuisse vellem] Olim est quod volui his malis terminum dare. *Vellem* autem *statuisse* dixit, ut *vellem fecisse*: et est compendiosa elocutio, cum querimur non esse factum, quod fieri debuit. *Idem.*

303 *Non tempore tali*] Adjuvandum pronuntiatione, id est, post tanta, quæ pertulimus, mala: et opportune deliberandi quidem de hac re existimat intervallum esse, hostili exercitu imminente: et per hoc magis suadet dum tam infestos probat, ut sibi nec pacem petere permittatur. *Idem.*

304 *Cogere concilium cum muros obsidet hostis*] In Romano cod. *adsidet* legitur. In Mediceo *assidet*, ut proximus imminere periculum ostendat: plerumque enim sine periculo obsidemur. Et in veteri exemplari, quo Donati Commentaria continentur, *adsidet* habetur. Est etiam in aliquot cod. *consilium*. Sed Grammatici hic

concilium malunt. *Pierius.*

305 *Bellum importunum*] Concepit gravem iracundiam, et sic in hæc verba prorupit. *Importunum* autem est, ubi nullum refugium est, quod caret portu, id est, quiete, ubi nullus est portus. Nam hoc quodammodo dicit, in naufragium fertur illa contentio: quia supra audierat periculum esse etiam superare Trojanos: et enarrat cur *importunum*, dicens, 'cum gente Deorum, Invictisque viris gerimus.' *Servius.*

Importunum] Quod defensionis non habet portum; et quod periculosum non invenit rationis suffragium. *Don.*

Cices] *Ἐκφόρησις.* *Servius.*

Cum gente deorum] Qui a Dis originem ducunt. *Idem.*

Cum gente deorum] Causa quare importunum sit: quæ enim potest inveniri defensio? *Donatus.*

306 *Invictis*] Atqui supra legitimus, 'Bis capti Phryges.' Sed *invictis* ideo dicit, quia sequitur, 'nec victi possunt absistere ferro.' Et sicut supradictum est, latenter occurrit illi: forsitan vincemus; ergo hic si vincamus, proficiemus. *Possunt autem absistere*, mire ait: ac si diceret, Etiam si velint, eos a bellis discedere natura non patitur. Ennius, 'Qui vincit non est victor, nisi victu' fateatur.' Varro et cæteri invictos dicunt Trojanos, quia per insidias oppressi sunt: illos enim vinci adfirmant, qui se dedunt hostibus. *Servius.*

Quos nulla fatigant prælia, &c.] Hanc sententiam præclare illustrat Pet. Victorius in l. i. Rhet. Aristot. cognitione vocis hujus ἀναμάχεσθαι: quæ vox de illis dicitur, qui victi bello, nunquam absistunt, sed iterum tentare aleam volunt. Additque, Virgilium hoc loco vim verbi hujus intellexisse. Inde laus magna Marcelli, qui ab hoste Annibale pridie victus, postridie bellum impigre instauravit. Verba Plut. in hujus viii vita: δ' ἡράκλεις, τί χρεῖσται τις ἀνθρώπων, μήτε

τὴν χεῖρα τὴν, μήτε τὴν βελτίονα
 φέρειν εἶδότη; μόνος γὰρ οὗτος οὐδὲ νικῶν
 δίδωσιν ἀνάπαισιν, οὔτε λαμβάνει νικώμε-
 νος. Pergitque aliis in eandem sen-
 tentiam. Sumpsit Plutarchus a Livio,
 cujus verba sunt: 'Cum eo hoste res
 est, qui nec bonam nec malam ferre
 fortunam potest: seu vincit, feroci-
 ter instat victis; seu victus est, in-
 stanrat cum victoribus certamen.'
 Est hoc, quod Hom. II. XIII. et sæpe
 alibi, Τρῶες δὲ μάχης ἀκόρητοι ἔασιν.
 Hanc virtutem de Romanis prædicat
 Plutar. in vita Pyrrhi his verbis: καὶ
 ταῖς ἡτταῖς οὐκ ἀποβαλόντας τὸ θαρρῆν,
 ἀλλὰ ῥώμην καὶ φιλοτιμίαν ὑπ' ὀργῆς ἐπὶ
 τὸν πόλεμον προσλαμβάνοντας. Hoc
 vero esse proprie ἀναμάχεσθαι, Victo-
 rius explicuit, ut dicebam. Porro et
 rei Virgilianæ probe annexes versus
 Horatianos Od. IV. 4. hos, 'Duris ut
 illex tonsa bipennibus Nigræ feraci
 frondis in Algido, Per damna, per cæ-
 des ab ipso Ducit opes animumque
 ferro.' *Cerda.*

307 *Nec victi possunt absistere ferro]*
 Quia potuisset dici, tandiu durabi-
 mus, ut succumbant. *Donatus.*

Nec victi possunt absistere ferro] In
 Oblongo codice *decedere ferro* legitur:
 quam lectionem si admittas, dicen-
 dum erit, aut *victi ferro*, aut *decedere*
ferro: quippe sibi temperare, ne arma
 resumerent, quibus se victos nega-
 rent. Sed enim *absistere* haudqua-
 quam displicet. *Pierius.*

308 *Adscitis]* Evocatis, adjunctis.
 Ergo et gradatim accedit ad despe-
 rationem, quæ cogit pacem esse pos-
 scendam. *Serrius.*

Acitis] In Rom. codice *adscitis*:
 quod parvi refert. *Pierius.*

Ætolum in armis] A patria usque
 Diomedis mentionem intulit. *Serrius.*

309 *Ponite]* Deponite. *Idem.*

Spes sibi quisque] Subaudis *sit*. Et
 late patet ista sententia, vel quod
 alienis egere auxiliis non oporteat, vel
 quod meminisse singuli spei suæ de-
 beant, ut ea sperent tantum quibus

possunt potiri. *Idem.*

Ponite; spes sibi quisque] Sc. sit.
 Notetur autem in hoc versu, 'Poni-
 te; spes sibi qu.' syllabam *te*, brevem
 esse, etiamsi ab *sp.* excipiat. Cu-
 jus rei exemplum simile apud hunc
 Poëtam nusquam reperitur; ut nec
 apud Tibullum, Martialem, et Val.
 Flaccum: apud alios etiam ab ævo
 prisco classicos rarissime. Quod sine
 ratione ab illis factum qui putat, cum
 ratione insanire eum ego puto. Nos-
 tri vero Poëtæ, excepto *Melisso*, et si
 quo alio, ad odium usque, et prope
 vitium, in hoc licentiosi sunt. Vide
 Indicem Erythræi, et Append. ad 5.
 Caput Priscian. e vet. Grammatico:
 inprimis Commentarium nostrum in
 Culicem Virg. quem olim seorsim de-
 dimus: item Casp. Barthium Anim-
 adversionibus in Claudiani Bell. Gil-
 donic. sed et J. Gruterum Notis in
 Mædeam Senecæ: ubi itidem hanc
 licentiam castigat; et neque Senec-
 am usquam fere syllabam corripere,
 quæ præcedit *sc. sp. st.* affirmat.
 Quanquam Maurus Terentianus et
 Creticum in hoc versu Virgilii, *Poni-*
te spes, defendat. *Taubmann.*

Sed hæc, quam angusta, videtis] Ut
 unusquisque in se tantum spem habeat,
 quam sit angustum, videbis. *Serrius.*

310 *Cætera]* Absolute dixit: id est,
 exercitus, vires, auxilia imperii: quæ
 si videatis afflicta, quid restat, nisi
 ut pacem petamus? *Idem.*

Cætera quæ jaceant rerum percussa
ruina] In quodam antiquo codice,
quæ jaceant, legitur. Sed magis pla-
 cet *qua ruina*: ut digito velut inten-
 to, ruinam indicans, magis moveat.
 Sunt etiam vetusti codices, qui *per-*
cussa legant. Sed *percussa* omnino
 melius: quia, ut nonnulli volunt, con-
 sternationem etiam animorum conti-
 net. *Pierius.*

Jaceant percussa ruina] Nam quid
 non mali a bello? ubi, 'victaque pug-
 naci jura sub ense jacent.' Agnosce
 Ovid. Trist. Eleg. v. 8. Parco com-

mani loco. *Cerda.*

311 *Ante oculos interque manus sunt omnia vestras*] Ac si diceret, non egent narratione. *Inter manus* autem, quod Græci *πρὸς ἑλπας*. *Servius.*

312 *Nec quenquam incuso*] Excusatio hæc ostendit, et obliquam esse in Turnum orationem Latini. *Idem.*

313 *Fuit*] Exhausta et consumpta est. *Idem.*

Toto certatum est corpore regni] I. e. Imperii omnibus viribus bellamus. *Idem.*

314 *Dubia menti*] *Mens*, scilicet cogitanti. *Idem.*

315 *Paucis (animos adhibete) docebo*] Aut paucis docebo, aut animos paucis adhibete. *Idem.*

Paucis (animos adhibete) docebo] Ita Tyberinus ad Æneam l. viii. 'paucis (adverte) docebo:' τὸ, 'animos adhibete,' ad Lucret. qui l. ii. 'Nunc animum nobis adhibe.' *Cerda.*

316 *Est antiquus ager, Thusco mihi proximus amni*] Hoc loco Donatus erravit dicens, agrum quem Latinus donare se disponit, esse in Campania juxta Usentem fluvium (quod etiam Clanarius ait) cujus terras vicinas Thusci aliquando tenuerunt: ut inde dictum sit, 'Thusco mihi proximus amni.' Agit etiam hoc argumento, quod illic est locus, qui hodieque Pinetum vocatur. Constat loca illa omnia esse campestria: nec procedit quod dicitur, 'Celsi plaga pinea montis.' Unde sequenda est potius Livii Sisennæ et Catonis auctoritas. Nam pene omnes antiquæ historiæ scriptores in hoc consentiunt. Cato enim in Originibus dicit Trojanos a Latino accepisse agrum, qui est inter Laurentum et castra Trojana. Hic etiam modum agri commemorat, et dicit eum habuisse jugera dcc. Sane antiquus potest et nobilis accipi, vel secundum Trebatium, qui de Religionibus libro septimo ait, 'Luci qui in agris, qui concilio capti sunt, in locos eadem ceremonia moreque

conquiri haberique oportet, ut ceteros lucos qui in antiquo agro sunt.' *Antiquum agrum Romanum cogit intelligi. Servius.*

Thusco mihi proximus amni] Tyberino. *Servius.*

317 *Longus in occasum*] Ea parte quæ in occidentem tenditur, longior: potuit ergo usque ad Laurentum et ad Hostiam tendi. *Idem.*

Fines super usque Sicanos] Usque ad fines Sicanos loquitur, quos Siculi aliquando tenuerunt, id est, usque ad ea loca, in quibus nunc Roma est; hæc enim Siculi habitaverunt. Unde est, 'Et gentes venere Sicanæ.' Illi autem a Liguribus pulsi sunt, Ligures a Sacranis, Sacrani ab Aboriginibus. *Idem.*

318 *Aurunci Rutulique servant*] Subaudis a superioribus, *mihi*. Nam et supra ait, 'Est mihi antiquus ager.' Ergo suum agrum pollicetur, aut quem tanquam stipendiarium habebant Rutuli et Aurunci; aut ad quem colendum quasi regi operas dabant. Unde superfluum est, quod ait Donatus, non potuisse fieri ut præsentem Turno ager Rutulorum a Latino donaretur Æneæ. *Idem.*

Arunci] Ita legendum pertendit Fabricius. *Aruncos* enim Rutulis finitimos esse; *Auruncos* Sacranis. *Taubmann.*

Duros exercent colles] Extenuat agri meritum, quo vile videatur esse quod donat, vel ne grave videatur his, quibus auferendus est; hinc etiam est, 'Atque horum asperrima pascunt.' Et supra, 'Arunci Rutulique servant.' id est, non operis suis excolitur. *Asperrima* autem pascunt, quidam pro asperrimas partes, vel asperrima pascunt loca, accipi volunt. *Servius.*

321 *Cedat amicitia*] I. e. in pretium concedat amicitiarum. Et hoc verbo usus est *amicitia*, non pro hostibus, hoc est, ne quasi victas demus. *Idem.*

Æquas dicamus leges] Ut pari inter

nos societate versemur, id est, ut sit neuter inferior. *Idem.*

Fœderis æquas, &c.] Sociali vel, (ut Livius loquitur) æquo fœdere jungamur. Tria enim fœderum genera, teste Livio l. xxxiv. unum, cum leges dicebantur bello victis: alterum, cum pares bello veniebant in amicitiam æquo fœdere: tertium, cum ad amicitiam sociali quodam fœdere colabant, qui nunquam hostes fuerant. *Æn. xii.* 'paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.' *Taubmann.*

322 *Sociosque in regna vocemus*] Non stipendiarios, ut in quarto, 'Cuique loci leges dedimus.' *Servius.*

324 *Sin abios fines, &c.*] Hæc pars orationis de abituris Trojanis, deque Rutulis præbituris quæ essent necessaria ad viam, videtur ducta a consilio Antenoris Il. vii. ubi ait, Græcis (si velint abire) reddendam Heleam, atque etiam opes cum ipsa, Ἀργείων Ἑλένην (inquit) καὶ κτήματα ἢ αὐτῇ Δόωμεν Ἀτρεΐδῃσιν ἔγχειν. *Cerda.*

325 *Possuntque solo discedere nostro*] Scit eos fataliter ad Italian venisse: nam audiit et a Fauno, 'Externi venient generi:' et ab Ilioneo, 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis.' Tamen propter Turnum simulat ignorantiam, ut se etiam circa eum æquum præstare videatur. Multum est autem, quod ait *possunt.* *Servius.*

326 *Bis denas Italæ texamus robore navis*] Quæritur unde scierit Latinus viginti naves habuisse Ænean: sed ita absolvitur; potuit speculatione, potuit rumore cognoscere; postremo eximatione dixit, quæ amplius solet complecti; quia de viginti navibus nam perisse cum Oronte, iv. in Siciliam concrematas. *Idem.*

Bis denas] Quas videlicet amiserat Æneas longo navigationis cursu; nam ipse l. i. 'Bis denis Phrygiūm concendi navibus æquor.' *Cerda.*

Texamus] Quidam *texamus* proprie dictum tradunt, quia loca in quibus naves fiunt, Græce *ναυπηγία*, Latine *textrina* dicuntur. Ennius dicit: 'Idem campus habet textrinam navibu' longis.' *Navalia* enim non esse *ναυπηγία*, sed *ναύρια*. *Servius.*

Texamus] Proprie: *ναυπηγία* enim et loca in quibus naves fiunt, *Textrina* dicuntur. Ennius: 'Idem campus habet textrinam navibu' longis.' Cic. i. de Divinat. e V. P. 'Iamque mari magno classis cita textitur.' Ovidius: 'Textitur et costis panda carina suis.' *Servius* Dan. et *Scaliger* ad Catall. Carm. 60. et P. Merula, ad Ennium. *Taubmann.*

327 *Complere valent*] Proprie verbum nauticum, nam Græce *πλήρωμα* dicitur. *Servius.*

Jacet omnis ad undam materies] Hic *omnis*, pro ea quæ sufficit. Iterum extenuat, ut sine magno negotio fieri videatur. Et *materies*, antique dictum, nam *materiam* dici debere multi adserunt. *Idem.*

Materies] *Ναυπηγησιος* ὕλη. Cæsari *materiatio*, et *materiari* est, ubi materia in bellicos usus cæditur: *ἐλοτομή, δειδρακομή*. Ita Cic. Off. l. 'domum male materiata' dixit. *Taubmann.*

328 *Numerumque modumque*] Eleganter quot et quantæ magnitudinis sint. *Servius.*

329 *Manus*] Artifices. *Idem.*

Manus] Credo hic per *manus* ἱερῶν, operas, et remiges intelligi: ut Poëta *πολύποδα* et *πολύχρυα* navem vocat, a remigiorum, remigumque copia. Sunt tamen, qui *manus* sine præcedente interpunctione in gignendi casu accipiant: ut, *ars manus*, pro stipendio nautici ministerii, et bellici: ut, *ars manualium*, quod manuum labore acquiritur. Unde Gell. 'Hoc ære, quasi manuali collecto, cœna paratur.' Alii malunt *manus* accipere pro instrumentis et telis navalibus, quibus naves harpagonibus raptæ tenentur, a manus humane similitudine:

quæ instrumenta inter armamenta navium non postremo loco commendantur: quorum et Plin. meminit VII. 56. 'Anacharsis harpagonas, manus Pericles Atheniensis invenit.' Quæ quidem sententia non ita improbanda videri posset, si Pericles, Trojanis temporibus, inventum suum edidisset. Non posse autem videtur convenire, ut hic *manus* exercitum, aut agmen significet, quod Tencris non deerat: aut sit 'dare manus,' quod herbam porrigere. *Germanus*.

Navalia demus] Hoc loco ipsæ res navales sunt, id est, pix, cera, funes, vela et alia hujusmodi. *Navalia* dicimus loca ubi naves sunt. Sed modo de Græco transtulit. Et *navalia* posuit pro trabibus, de quibus naves fiunt: nam Homerus *νηὸν* dicit *navale lignum*. Servius.

Navalia] *Ναυσόδομος* Græci, et *νεώρια* vocant: verum hic ex Servii sententia videntur pro trabibus accepta: ut poetæ passim *νηία δοῦρα*, ἀντὶ τῶν ναυπηγησίμων ξύλων usurpant, et Hesiod. *νηία ξύλα*. Sunt qui hic *navalia ναυπηγία* intelligant, pro loco vel officina ubi naves extruuntur. *Germ.*

331 *Centum oratores prima de gente*] Et ex numero et ex nobilitate legatorum intelligitur negotii magnitudo. *Servius*.

Centum oratores] Hoc ab Ænea didicisse videtur. *Donatus*.

Centum oratores prima de gente Latinos, &c.] In plerisque codd. antiquis, *prima de gente Latini* legitur: sed, *oratores Latinos*, castior lectio. *Pierius*.

332 *Pacisque ramos*] Oleam intelligit, qua de re ubertim alias. *Cerda*.

333 *Aurique eborisque talenta*] Ad aurum refertur, an et ad ebur? quia et ebur ad pondus venditur. *Servius*.

Eborisque aurique talenta] In antiquis codd. legere est *aurique eborisque*, nempe ut respondeat eorum ordini, quæ statim subjiciuntur *talenta*, et *sellam*: ut sit, 'auri talenta,' et 'eboris sellam.' Tametsi Servius *aurum*,

ebur, et *sellam* distincta internoscit munera. Mihi vero Virgilius ad ea dona respicere videtur, quæ Romani Regibus mittere consueverunt, sellam eburneam, pateras aureas, tunicas, chlamydes, pallas pictas, et alia vestimenta purpurea, ut ad Syphacem togam, et tunicam purpuream, sellam eburneam, et pateram ex quinque auri pondo factam, olim missa: Ptolemæo Regi togam, tunicam purpuream, cum sella eburnea: Cleopatraz Reginz pallam pictam cum amiculo purpureo portata, quæ darentur. Quare lectionem ita punctis dissitam esse placet, ut 'Munera portantes aurique eborisque,' uno legantur membro: inde quid ex auro, quidque ex ebore constaret, subjiciatur, *talenta*, et *sellam*. Quamvis etiam nihil offendant, si legatur 'eborisque aurique talenta, et sellam.' Cujusmodi *χρυσῶν* et Hermogenes apud Demosthenem, et alii apud Homerum et Theocritum, inter elocutionis ornatus observant, id ita { *Eboris Aur.*
signantes, { *Talenta Sellam.*
Pierius.

Aurique eborisque talenta] Nam tum etiam ebur pondo æstimabatur. De hoc autem loco vide, quæso, Scaligerum Poët. IV. 38. *Taubmann*.

334 *Et sellam regni, &c.*] Bene nostri: Romanorum enim Imperatorum insigne fuit sella curulis et trabea: nam diadema aliarum gentium reges non habebant. Et sciendum *sellam curulem* a curru dictam, quod ea tantum utebantur, qui triumphali curru inveci fuissent. Sicut etiam *palmata* dicitur *tunica*, quam merebantur qui reportassent de hostibus palmam. *Servius*.

Sellam regni] Attingit proculdubio morem Rom. Populi, qui *sellam* mittebat Regibus præcipuo munere. Liv. I. XXVII. loquens de Syphace: 'Legati dona tulere, togamque, et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream.' Dionys. I. v. ait,

Romanos misisse ad Porsennam regem Hetruscorum, *sellam eburneam, sceptrum, coronam auream, vestem triumphalem*. Traxere fortasse morem hanc Romani ab Hetruscis, a quibus multa manarunt in populum potentem. Nam apud eundem Dionys. I. III. Hetrusci afferunt ad Tarquinium Priscam, 'coronam auream, sellam eburneam, et sceptrum in summitate aquilam habens, tunicam purpura auroque distinctam, togam purpuream pictamque, instar earum quas et Lydi et Persæ gestabant.' Inde fortasse factum, ut, procedente Imperio, sellæ Edilium, Prætorum, Consulum essent *eburneæ*: nam hi tres magistratus ea utebantur; non vero tantum illi qui triumphali curru inventi fuissent, ut male hic Servius. Nam cum Festus *strules magistratus* dixit, eos tres intellexit. *Cerda*.

Trabeam] Conveniunt omnes fuisse vestem, in qua essent trabes discolores. Quin, si Ausonio credis, eadem fuit cum toga picta et palmata. Verba Auson. in gratiar. Act. 'Parum est, si qualis ad me trabea mittatur interroges, te coram promi jubes. Nec satis habes, ut largitionum ministri ex more fungantur. Eligis ipse de multis, et cum elegeris, munera tua honore prosequeris. Palmatam, inquis, tibi misi, in qua Divus Constantinus parens noster intextus est. Me beatum! cujus insignibus talis cura præstetur. Hæc plane, hæc est picta, ut dicitur, vestis, non magis auro suo, quam tuis verbis.' Vides, ut Gratianus *trabeam* mittat ad Ausonium, et eandem vocet *palmatam*, cum ait, 'palmatam tibi misi:' et mox ipse Ausonius dicat, 'hæc est picta.' Ergo *trabea, palmata, picta*, vestis eadem. Hoc si est, liquet jam de forma trabecæ, ut esset vestis, in qua esset palma instar trabis picta auro. Itaque ab auro picto, *picta*: a palma, *palmata*: et quia hæc picta palma instar trabis, *trabea*. Quæ dixi

de auro clara sunt. Nam Ansonina, 'picta vestis non magis auro suo:' et infr. 'trabeam non magis auro suo, quam munere tuo splendidam.' Claud. Paneg. Prob. 'auratas trabes:' et Sidon. Pang. Anthem. 'effulgens trabealis mole metalli. *Idem*.

Trabeam] Vide Æn. VII. ad 188. *Taubmann*.

Insignia] Videlicet βασιλεια, quæ vox apud Græcos signat *diadema, sceptrum, purpuram*. *Cerda*.

335 *In medium*] In commune: ut, 'In medium quærebant, ipsaque telus. *Servius*.

Consulte in medium] Apud Æsch. in Suppl. εὐκοινομήτης ἀρχή. Ita et Græci, βουλευέσθε εἰς κοινὸν, καὶ κοινολογεῖσθε πρὸς ἀλλήλους. *Germanus*.

Rebus succurrite festis] Ovid. Eleg. Trist. I. 4. 'rebus succurrite lapsis.' Tacit. Annal. xv. 'Deligendumque, qui fessis rebus succurreret.' *Cerda*.

336 *Turn Drances idem*] Videlicet qui supra apud Ænean egerat. *Serv.*

Turn Drances] Drancis et Turni altercatio (auctore Macrobi. I. v. 2.) refert Homericæ Achillis et Agamemnonis contentionem. *Taubmann*.

337 *Obliqua invidia*] Hoc est, qui non ex aperto impugnabat Turnum: sed eum republicæ simulata defensione lacerabat. *Servius*.

Obliqua invidia] Id est, non manifesta, ob metum. Sic explicat Jul. Scal. et vere. Ducit German. locutionem a Græcis, qui δυσχερὴ, et χαλεπὰ, *difficilia*, et acerba sæpe vocant σκολὰ, *obliqua*: et Pind. πλῆγας φέρας, *obliquas mentes*. Poëtæ etiam Græci in re invidiæ dicunt λοῖδον ὄμμα, *obliquum oculum*. Ita etiam Horat. loquitur, 'obliquo oculo mea commoda quisquam limat;' id est, οὐκ ὀρθοῖς ὀμμασιν, ut loquitur Soph. et Stat. Theb. III. 'Respectentve truces obliquo lumine matres.' *Cerda*.

338 *Largus opum*] Abundans opibus, dives: non, qui multa donaret. *Servius*.

Largus opum] Id est, abundans opibus. Describit autem personam umbratilem, et domi factiosam, ac sui confidentem, atque alienæ gloriæ obtretratricem. Vide Scalig. Poët. III. 2. Existimat Turnebus, xxiii. 14. hoc de Drance Ciceronis personæ mirifice convenire; ut non dubitet in ejus imaginem Drancis personam a Marone iustitutam esse, et inductam. *Taubmann.*

Lingua melior] Ut 'lætissimus umbra.' Sallustius, 'Fructum pabuli que lätus ager.' *Servius.*

Lingua melior, &c.] Claud. in Eutrop. II. credo ex Nostro, 'linguæ jactator, abundans Corporis, exiguaque animi.' Sallust. Hist. III. 'Impigram linguam, ignavum animum.' Et in Jugurth. 'Lingua, quam manu, promptior.' Plutarch. in Themist. de Epicuræ quodam, *δημαγωγὸν οὐτὰ δειρὸν μὲν εἰπεῖν, μαλακὸν δὲ τὴν ψυχὴν.* Isocrat. dixit, τὸ γὰρ ἑτοιμοὶ εἰς λόγους, ἀργὸν εἰς πράξεις. Ammian. I. XVII. 'ignavus, sed verbis effusior.' Eurip. in Herc. conjunxit hæc duo, *γλώσσης φόρον, et ῥάμῃ ἐκλέλοιπεν: linguæ strepitum, defectum virtutis.* Plaut. Bacchid. 'Lingua factiosi, inertes opera.' Hom. Iliad. IV. τὸν υἱὸν Τεῖνατο εἰς χεῖρα μάχῃ, ἀγορῇ δὲ ἀμείνω. Contrariam sententiam ita Sallust. Jugurth. 'Plurimum facere, et minimum ipse de se loqui.' Et de Tyde Eurip. Suppl. *Ὅκ ἐν λόγοις. ἦν λαμπρὸς, ἀλλ' ἐν ἀσπίδι.* *Cerda.*

Melior] Locutio ducitur a Græcis, quibus *κρείσσω*, id est, *melior*, est præstantior. Sic Horat. 'cervus pugna melior.' Sallust. Jugurth. 'bello meliores.' Justin. I. IX. 'Scythæ meliores Macedonibus.' Liv. I. XXXIV. 'Melior eis Romanus.' *Idem.*

339 *Non futilis auctor*] Non inanis: nam *futilis*, vas quoddam est lato ore, fundo angusto, quo utebantur in sacris Vestæ, quia aqua ad sacra Vestæ hausta in terram non ponitur: quod si fiat, piaculum est. Unde excogi-

tatum est vas quod stare non possit: sed positum statim effunderetur. Unde et homo commissa non retinens, *futilis* dicitur: contra *non futilis*, bonus in consiliis, non inanis. *Servius.*

Non futilis auctor] Antiqui aliquot codices *actor*: quod non placet. *Pier.*

340 *Seditione potens*] Præpotens in movenda, non in comprimenda seditione. *Servius.*

Seditione potens] Præclare, ut 'cui frigida bello dextera.' Imbelles enim apti sunt commovendis seditionibus. Lucan. I. V. 'Detegit imbelles animos nil fortiter ansa Seditio, tantumque fugam meditata juvenus.' *Potens seditione* dicitur ab Homer. II. XXXII. *ὡς καὶ ἄριστος.* *Cerda.*

Superbum] Pro *nobile*. *Servius.*

Genus huic materna, &c.] Silius. I. XII. 'Asdrubalis proles, cui vano corda tumore Maternum implebat genus.' Gustu Virgillii Sidon. epist. I. 11. 'Quem inter initia cognosci claritas vitrici magis quam patris fecerit.' *Cerda.*

341 *Incertum de patre ferebat*] Non ignobilem, sed penitus ignoratum significat. Alii *incertum* aut ipsum patrem, aut genus tradunt: et bene segni homini paternam non dedit nobilitatem. *Servius.*

Incertum de patre ferebat] Huc allusit Sidon. Pang. Anthem. 'Incertum crepat ille patrem, cum serva sit illi Certa parens; nunc, ut regis sit filius, effert Matris adulterium.' Heliodor. I. IV. hanc generis incertitudinem vocat *ἀμφίβολον*. Quintil. Declam. 310. 'Dnas familias incerta stirpe confudisti.' Plut. in Themist. *ἐκ γένους ἀμαυρότερα.* Ovid. Eleg. Pont. II. 3. etiam dixit 'incertum genus.' et Metamorph. V. flexu alio, 'dubio genitore creatus.' Eurip. in Ione præclare, *Ἀδίκημα τοῦ γυναικὸς ἐγενήσθαι.* *Cerda.*

Ferebat] In Ro. codice *ferebant* numero multitudinis legitur, ut id ad famam referatur. Sed Donatus fe-

rebat singulare agnoscit. *Pierius.*

342 *Surgit*] Hic reddidit sensum, 'Tum Drances surgit.' *Servius.*

Onerat dictis] Hoc sermone ostendit Turnum etiam ex oratione gravatum Latini. *Idem.*

Onerat dictis] Terentius And. 'onerare injuriis.' Sallustius (si is vere) in Tull. 'etiamne odio tuo aures nostras onerabis?' Pulchra est metaphora. Ita etiam l. iv. 'His, germana, malis oneras.' Plutar. in vita Caton. Uticens. ait, amicitiam Cæsaris onus fuisse, quo premerentur Pompeji humeri, quodque tandem depositurus in terram esset, cum ferre non posset. *Cerda.*

Iras] Turni, an omnium qui bellum detestabantur? *Servius.*

343 *Rem nulli obscuram*] Callide et oratorie agit: et in omnibus adulatorie respondet dictis Latini: supra enim ille dixerat, 'Ante oculos, inter facies manus sunt omnia vestras.' Sane quasi prædictum oratorem exprimit: quia supra de eo dixit, 'Et lingua melior.' Et 'Rem consulis,' pro *de re consulis*. Plautus: 'Consulere quiddam est, quod tecum volo.' Sed Drances, sicut dictum est, rhetorice suadet de pace, nam et pacem faciendam hortatur, et accusationem in Turnum dirigit; et quæ a Latino indubitanter universa dicta sunt, quæ pacem fieri suadeant, Drances ad eadem omnia respondens, addit etiam de filia danda Æneæ, quod Latinus ante reticuerat. 'Quin natam egregio genero:' quasi non aliter firma erit pax, quam fieri vis: quia sciebat hoc Turnum graviter esse laturum, in invidiam personam ejus adducens, 'Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque minetur;' et ne mirum esset, qui sic libere responderet, ante ejus et mores et causam prædixit, 'Lingua melior,' 'seditione potens:' 'idem infensus, quem gloria,' &c. Dum tamen hic faciendæ pacis præcipuæ causæ sunt, quod victi

sunt, et Turnus singulari certamine congredi debeat. *Idem.*

Vocis egentem] Genitivo junxit: ut, 'cum classis egeret.' *Idem.*

344 *O bone rex*] Bene addidit *bone*, et auxit epitheto dignitatem. *Rex* enim medium est: nam et bonus esse et pessimus potest. Alii *bone rex*, exprobratione accipiunt, ut quidam volunt servum bonum dici. *Idem.*

345 *Mussant*] Modo, verentur vel timent, significat; alias dubitant: ut, 'Mussat rex ipse Latinus Quos generos vocet.' Interdum susurrant: ut de apibus dicit. Et proprie *obmussare*, est obmurmurare et queribundum, velut muto esse vicinum: alias, tacent; alias, quiescunt. *Idem.*

Dicere mussant] Βαβῆν *occulte loqui* Æsch. et μύξεν item *mussare*. Grammatici autem *mussare*, volunt, et *mussitare* proprie dissimulandi causa tacere: unde de *mussata* contumelia, cum silentio indignationeque transmissa, apud Apulejum: unde et Terent. Adelph. 'Accipienda et mussitanda injuria adolescentium.' *Germanus.*

346 *Flatusque remittat*] Aut ponat superbiam: aut nostros flatus remittat, id est, nobis respirare concedat. *Remittat* autem nunc pro *laxet*: ut *remissis artubus*, pro *laxatis*. *Servius.*

Flatusque remittat] Ponat superbiam. Græcis etiam φλόγημα est φλόγημα, id est, *insolentia*: ita *magnum spirare*, apud Propert. illis est, μέγα φυσῆν, id est, μέγα φφορεῖν, unde et φυσήσπων, cui *mens tumet superbia*. Taubmann.

347 *Cujus ob auspiciam infaustum*] Invidiosæ Turni auspicii imputat, quod tantus perierit exercitus; ac si diceret, Si malis et infaustis tuis omnibus non egredierentur, possent forsitan superare virtute. Sane sciendum, hunc Drancem exprimere quicquid verecunde celaverat Latinus. *Servius.*

Moresque sinistros] Contrarios: quia in principio, Latino morigerari no-

laicit. *Idem.*

Licet arma mihi] *Licet*, est parenthesis. *Idem.*

349 *Lumina ducum]* Id est, proceres: ut, 'O lux Dardaniæ.' *Idem.*

Lumina ducum] Lumen de homine, tritum. Soph. Antig. *φῶς ἐν Οἴδῳ* *ἱέμεν*: lumen in familia *Œdipi*. In Paneg. Constantini, 'Luminibus civitatis extinctis.' in II. de Hectore, 'lux Dardaniæ:' et sexcenta alia. Non abeunt similes locutiones. Nam Pind. *Σικελίας δ' ὀφθαλμοῖς*, et Anth. I. III. Corinthus dicitur *Ἑλλάδος ἑσπέρου*, Græciæ astrum, quam civitatem lumen Græciæ vocat Tull. in Maniliana. *Cerda.*

350 *Consedisse urbem luctu]* In luctum esse demersam. *Servius.*

Consedisse urbem l.] In luctum esse demersam. Vel, jacere afflictam: ut allusum sit ad Græcorum *συνέχου*, id est, labem structuræ alicujus, hiatusque terræ in cava subsidentis, qui *χασματίας* Græcis: quæ vox ad corporis etiam humani affectus transferatur, auctore Pimponio. Turnebus XXIII. 14. dictum putat, quod tristes qui sunt, plerumque sedeant: et Græcos *καθίειν κλαίοντα*, id est, *flentem sedere*, dicere eodem fere modo solere. *Taubmann.*

Tentat] Mire *tentat*, non pugnat. *Servius.*

351 *Fuga fidens]* Illud respicit quod bella deserit, Junone faciente: vel quia ejus exercitus fugit. *Fuga* autem figurate dixit, pro 'Fuga fidens.' *Idem.*

Fuga fidens] Quamvis *Servius fuga* figurate pro *fuga* dictum asserat; in Rom. tamen codice *fuga* est: at *fuga* in antiquissimis est Donati Commentariis. *Fido* enim dativum casum minime respuit, teste Prisciano, hoc eodem citato versu; quod verbum tamen ablativo etiam jungi probat. *Pierius.*

Cælum territat armis] Dictum quidem Virgilli gravitati non convenit:

sed perite Dranci hæc data sunt verba, qui tumida oratione inducitur. Unde ei paulo post Turnus dicit, 'Quæ tuto tibi magna volant.' Item, 'Proinde tona eloquio.' Item, 'Ventosa in lingua.' Deinde diximus Drancem librare se ad orationem Latini: unde nunc dicit, 'Et cælum territat armis:' aut quasi vanus et cum ventis movetur: quia audierat, 'Bellum importunum, cives, cum gente Deorum:' id est, contra eos pugnat, qui favore deorum nituntur. *Serv.*

Et cælum territat armis] Ait *Erasm.* Ch. 2. Cent. 4. c. 6. allusum a Poëta ad bellum Gigantum, qui in cælum feroces. Potest. Sed ego potius capio de inani conatu, non de feroci, qualis Gigantum: ideo *territat*, et *cælum*, quasi terriculamenta nihil possint cælum lædere. *Cerda.*

352 *Etiam]* Hoc loco etiam, pro *adhuc*: ut Terentius, 'Hunc ego nunquam videram etiam: et mox, 'Unum etiam vos oro, ut me in vestrum recipiatis gregem.' *Serrius.*

Mitti Dardanidis dicique] *Mitti*, scilicet aurum, ebur, sellam, et cætera: *dici*, de navibus vel agro. Et bene *Dardanidis*, quasi cognatis, et ab origine generis propinquis. *Idem.*

Mitti Dardanidis ducique jubes] Romanus codex, Mediceus et alter per vetus in Vaticana Bibliotheca, et aliquot alii, *dici* legunt. Idque *Servius* admisisse mihi videtur, dum ait, *mitti* aurum, ebur, et sellam, *dici* de navibus vel agro, quod scilicet consilium sit initum, et quod optio ad *Æneam* pertineat. Idem est in veteri Donati Commentario. *Pierius.*

354 *Adjicias]* Pro *adjice*. Terentius 'Abeas si sapiis.' Quia indecens erat imperatione ad regem loqui. Et bene hic quod honeste Latinus reticuerat dicit, Laviniam quoque ei offerendam. *Serrius.*

355 *Egregio genero, dignisque hymenæis]* Ergo Turnus videtur indignus. *Idem.*

356 *Æterno fœdere jungas*] Natæ scilicet conjunctione: nam munera et contemni poterant: generis vero conjunctione in æternum pacis fœdera firmabantur. Hoc autem dicto, latenter etiam Latini pudorem exonerat, qui Turno etiam suam promiserat filiam; dicens causam reipublicæ præponderare debere, et propter pacem civium Turno Æneam esse præferendum. *Servius*.

Æterno fœdere jungas] Rom. codex, et aliquot alii legunt *firmes*. Juncta enim semel fuerat, sed non firma fuit: huic igitur errori consulit occurrendum: quanquam id etiam huic sententiæ satisfacit, quod dictum est, 'æterno fœdere.' *Pierius*.

357 *Terror*] *Terror* est proprie qui aliis infertur: ut si dicas, Ille mihi habet terrorem: id est, timendus est. Unde et *terribilis* dicitur. *Metus* autem est quem habent timentes. Sed nunc usurpative *terrorem* pro metu posuit. Nam hoc dicit, Quod si tantum Turnum timemus. Aliene loqui voluit quod turpe esset audienti Latino dicere, ut Turnum timeat. *Servius*.

358 *Ipsum*] Invidiose repetitum pronomen. *Idem*.

Veniamque oremus ab ipso, Cedat] *Asper* hic distinguit: id est, hanc veniam oremus ut cedat: aut si conjuncte legeris, 'Cedat jus proprium regi,' nova erit elocutio, accusativo junctum *cedat*, et *cedat jus proprium*, id est, quod proprium regum est, aut cedat Æneæ. Quod autem hic dixit *cedat*, mox ait 'Pone animos, et pulsus abi.' *Idem*.

359 *Jus*] Ulpiani I. C. error manifestus est ducentis *jus a justitia*, cum contra sit: nam a *jure justus*, a *justo justitia*; ut *honestus* ab *honor*, *pigritia* a *piger*. *Cerda*.

Cedat jus] Patiatur Regem ac Patrem uti jure suo, et propria libertate definire ac sequi universa. Germ. Valens, *Cedat*, verbum Juris esse ait, et Æn. III. 'regnorum reddita cessit

Pars Heleno:' quamvis activum illud, hoc neutrum. *Taubmann*.

360 *Quid miseris totiens in aperta pericula cives Projicis*] Quasi viles et abjiciendos: et ingenti pondere universa verba sunt posita. *Serrius*.

Cives Projicis] Homines omni charitate amplectendos, ut rem vilem abjicis. *Donatus*.

In aperta] Manifesta; quod non fortis est, sed temerarii. *Idem*.

361 *Latio*] Non uni civitati. *Serv.*

Caput] Principium. Et est antiquum. Quia quivis auctor et princeps rei gestæ, *caput* a veteribus dicebatur. Terentius, 'Nam si hic mali est quicquam, illic huic rei est caput.' Plautus in *Asinaria*, 'Ego caput huic fui argento inveniundo.' *Idem*.

362 *Nulla salus bello*] Plns est quam si *spes* diceret. *Bello* autem, per bellum. *Servius*.

Nulla salus bello] Ita Isocrates in ea, quæ est de Pace, dixit: τὴν μὲν ἡσυχίαν ὠφελιμωτέραν εἶναι, τῆς πολυπραγμοσύνης: *Utilius esse otium, et cedere in majus lucrum, quam bello tumultuari*. Euripides in *Supplic*. 'Ὅσφ τε πολέμον κρείσσον εἰρήνην βροτοῖς: *Quanto pax melior est bello mortalibus*. Et in *Oreste* ait, θεῶν εἰρήνην esse καλλίστην. Contraria sententia Sen. in *Herc. Fur*. 'Omnis in ferro est salus.' *Cer*.

Pacem te poscimus omnes] Te poscimus, qui solus es causa bellorum: nam Æneas pacem promisit. *Omnes* invidiose, ut et Latinus hoc poscere videatur. *Serrius*.

Pacem te poscimus omnes] *Enthymema* a contrariis, q. d. Te, Turne, qui solus auctor et causa es bellorum, 'pacem poscimus:' quam Æneas jam promisit, et quam tu dabis, cedendo Laviniam, pacis illud inviolabile pignus. *Taubmann*.

363 *Solum inviolabile pignus*] Id est, Laviniam. Et hoc est quod ait supra, 'Pacem hanc æterno fœdere firmes.' *Servius*.

364 *Inivium quem tu tibi fingis*] Id est, inimicum: et bene, 'Quem tu tibi fingis,' ne ei tanquam inimico minime credatur: et hoc dicit, Non sum quidem inimicus: sed si velis esse, non recuso: nam hoc est 'et esse Nil moror.' *Idem.*

365 *Supplex venio*] Magna nocendi calliditas, qua inimicum summa invidia oneret. *Donatus.*

Supplex venio] Quæsitum verbum ad rem. Nam *λέγεις*, id est, *supplex*, ab *ἴκω*, id est, *venio*. Sic illa, 'Plempyrium undosum, acanthida dumi, capræ carpetis,' et sexcenta in hoc *Vate. Cerda.*

366 *Animos*] Fortem quandam considerationem. *Donatus.*

Pone animos, et pulsus abi] Sumptus sermo a forensibus repulsis. Quo etiam spectavit Ovid. *Amor. Eleg. 11.* 'Sæpe repulsus eam:' quod arripuit Propert. *Eleg. 11. 4.* nam in re amoris, 'sæpe repulsus eas.' Sed cum Poëta præmittat, 'Pone animos,' dubitabam an esset ductus sermo a tauris victis, cum pelluntur pascuis a victoribus, abeuntque posita ferocitate animi: nam, non dubium, quin Drances respiciat ad fugam Turni e bello, quæ habetur l. x. *Cerda.*

Fusi] Fugati. *Servius.*

367 *Desolavimus agros*] Vel dum occiduntur agricultores, vel dum coguntur ad militiam: nam legimus, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Idem.*

Desolavimus agros] Nam de solo certabatur, quod factum est desertum. *Donatus.*

Desolavimus agros] Est hoc, quod in viii. 'vastant cultoribus agros.' Aristid. in Platon. 11. *κερὴν ἀνθρώπων χάραν*. Pulchre Eurip. in Herc. *ἄλσος ἡρῆμασε*, scilicet Hercules, nemus viduavit. Noster l. viii. 'viduasset civibus urbem.' Ovid. *Metam. 1.* desolatas agere alta silentia terras.' Iterum Enripid. in Rheso, *πόλεις ἀνθρώπων ἀγαθὴν ἐκέρωσαν*: vacuificavit urbes viris præstantibus. Stat. *Th. 1v.* 'Phc-

cida celsam vastat,' quod scilicet Xenoph. *ἐλλ'. τὴν μὲν χάραν ἐκόρπει. Cer.*

369 *Dotalis regia cordi est*] Hoc est, regnum Latini. Sic alibi, 'Non hæc dotalis regia Amatæ.' *Servius.*

371 *Scilicet, ut Turno contingat regia conjux*] Hæc cum quadam inrisione dicuntur. Et ostendit, hoc nec utile nec honestum esse. *Idem.*

Scilicet, ut Turno] Necessario posita est in fine exclamatio, ut demonstret causæ privatæ ipsius Turni non esse admiscendum publicum periculum. *Donatus.*

Scilicet, ut Turno, &c.] Ab explorato hoc loco Stat. *Theb. 111.* ore Capanei, 'quid vota virum meliora moraris? Scilicet, ut vanis avibus, natoque, domoque, Et thalamo potiare jacens, sileamus inulti?' *Cerda.*

372 *Nos animæ viles*] *Lucan. l. v.* 'Aut quæ nos viles animas in fata relinquens.' Et l. vii. 'et viles animas perituraque frustra Agmina.' Sunt *viles animæ*, servorum animæ. Certe illud Petronii, 'vilissimo sanguine tutelam placare,' explicat Janus Dousa, 'servili et fugitivorum sanguine.' Et ego firmo. Nam Petron. idem, 'Vilis servus habet regis bona.' *Idem.*

Inhumata infletaque turba] Atqui sepulti sunt omnes, qui in bello perierant, ut legimus supra. Sed hoc factum est Æneæ beneficio, qui sepulture eorum reddidit socios. Ergo quantum ad Turnum pertinet, insepulti sunt: nam campos sua potestate retinebat Æneas. *Servius.*

373 *Sternamur campis*] Ti. Donatus futuro indicativi *Sternamur* legit, adjecta paraphrasi, per omnes campos jacebimus fusi: locumque hunc eodem tempore repetit in Duodecimo: et ita scriptum est in codice Mediceo. *Pierius.*

Etiam tu] Nunc etiam hortantis adverbium est, ut *cic.* Terentius, 'Etiam responde.' Alias adhuc significat, et est temporis adverbium, ut 'etiam

currus, etiam arma tenentes.' Alibi pro conjunctione, nt, 'vos etiam gemini,' &c. Ponitur etiam pro *nondum*: Afranius, 'Etiam quidquam egisti.' Apud majores *etiam* consentientis fuerat: quod tamen in his recentibus idoneis auctoribus non invenitur. Nonnulli *etiam tu*, pro *quia tu* tradunt. *Servius*.

Via] Virtus. *Idem*.

374 *Si patrii quid Martis habes*] Id est, si quid bellicæ virtutis habes: neque enim a Marte oriundus est: nam patrii et a patre et a patria potest dici. *Idem*.

Aspice contra] Græci has voces ligant, more suo. Nam illi ἀντιδρῶσθαι, ἀντοφθαλμῶν, ἀντιβλέπειν, ὠτῶν ἡσσαι. Ceterum sententia eadem est cum illa Homericæ Il. XIII. ἀπὸς ἐναντίος ἔστασ' ἑμῖο. Plutarchus in Sertor. καὶ τοῦ Σερτωρίου μονομαχῆσαι προκαλουμένου τὸν Μέτελλον. *Cerda*.

376 *Exarsit violentia Turni*] Ante ardens magis exarsit. Ostendit autem Drancem uti præpostera eloquentia, cum eo tempore manibus et non verbis sit utendum. *Donatus*.

Exarsit violentia Turni] Consequenter, nam *exarsit*; et *violentia* etiam de igne dicitur. Inde in Æn. VII. ad comparandas ejusdem Turni iras nititur locutione deducta a lebe te æstuante præ vi ignis: deinde, 'Turni violentia,' ut βίη Ἡρακλείη. Sed cur ita furens Turnus? quia, ut ait Eurip. in Androm. Οἱ γὰρ πνέοντες μεγάλα τοὺς κρείστους λόγους Πικρῶς φέρουσι τῶν ἐλασσόνων ὅπῳ. *Cerda*.

377 *Imo pectore voces*] Ut qui diu tacuerit dum audit inimicum. Dicendo autem 'Imo pectore voces,' habitum futuræ orationis ostendit, more suo. *Servius*.

378 *Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt*] Multa sunt sua vi optima, quæ, quoniam per se non possunt vituperari, ab accidentibus vituperantur: ut hoc loco, quoniam eloquentia

per se est optima, eam culpat ex tempore, dicens, Tunc incumbis eloquentiæ, cum manus bella deposcunt. Et ostendere vult, omnem illam orationem Drancis non consilio, sed timiditate prolatam. Sane rhetorice responsurus Turnus, bene cæpit a Drance, ante enim se defendit, tunc de bello sententiam dicit: et primum hoc dicit; quod eloquens et infirmus sententias de bello audeat ferre, dicendo; 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi,' et 'Dum distinet hostem,' &c. Inde pro se agit, per enumerationem ostendens, id falsum esse, quod dicatur victus, 'Iliaco tumidum qui sanguine Tybrim,' &c. Sed obicitur; in futurum spes nulla est: exsecratur omen, 'Capiti cane talia demens Dardanio,' et ex adversariorum persona rem adtenuat, dicendo, 'Extollere vires Gentis his victæ.' Etiam ille ad rem respondit, quam dixerat Drances, vim se timere: 'Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit,' et, 'Nunquam animam talem,' &c. Dilata autem de singulari certamine quæstione, quasi aliam orationem inchoat, et 'Nunc ad te et tua, magne pater, consulta revertor.' Sed hæc in sequentibus singulatim tractanda sunt. *Idem*.

Larga quidem semper, Drance, tibi] In codicibus aliquot antiquis, 'Larga quidem Drance semper tibi:' quod parvi refert. *Pierius*.

Copia fandi] Notat facundum, non eloquentem. Nam Varro Ling. Lat. l. v. 'Qui facile fantur, facundi dieti.' A quo Isid. Etym. x. 'facundus dictus qui facile fari possit.' *Cerda*.

379 *Patribusque vocatis*] Bella penitus ignorans atque formidans, primus es inter senes ad danda consilia. *Servius*.

380 *Replenda est curia verbis*] Emphasis loquacitatis. *Idem*.

Sed non replenda est curia verbis] Credamus aliusum ad veterem paræmiā, οὐ λόγων ὀργὴ δέϊται Ἑλλάδος,

ἀλλ' ἔργων. Ego credo in tota hac oratione propositum Poëtæ Calabrum ad imitationem lib. II. ubi Paris non dissimili ratione invehitur in Polydamantem, ubi is vocatur *φυγοπτόλεμος*, *ἀναλκῆς*. Et ad illum, *εἴχεται εἶναι ἄριστος ἐν βουλῇ*: et tamen *χερσεῖνα μήδεα οἶδας*. Quamobrem *ἀπὸσχεο διοτήτος*, *μίμνε ἐν μεγάροις*, et *καθήμενος*: nam οἱ ἄλλοι ἀμφ' ἐμὲ θυρήζονται. Pergit aliis. *Cerda*.

381 *Tuto*] Dativus, an adverbium? ut falso volant. *Servius*.

Quæ tuto tibi] Ita Charis. I. II. ut sit Adverbium. Turnus, (auctore Pim-pontio) non vult hic Drancem significare *ἀσφαλῶς ἀγορεύειν*, id est, *ἀπροσκόπως*; sed objicere potius illi ignaviam et domi longeque a periculis debacchandi, et deblaterandi in strenuos usurpatam licentiam. *Taubmann*.

Magna volant] *Homerus* ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. *Servius*.

Magna] Verba superbiæ plena vocat *magna*. *Soph.* Antig. *μεγάλῃς γλώσσης κόμπους*: id est, arrogantis linguæ. *Cyprian.* de Bono Patient. 'non loquimur magna,' id est, non jactabunda. Inde et *μέγα φρονεῖν*, non tantum de sensu animi, sed etiam de verbis plenis tumore. *Propert.* Eleg. I. 5. et *Tibull.* Eleg. II. 6. hoc sensu uterque 'verba fortia,' id est, superba, uti apparet ab extremo, qui ait, 'Magna loquor: sed magnifice mihi magna locuto Excutient clausæ fortia verba fores.' Vides, uti explicet *magna verba* esse *verba fortia*. Hos homines *λόγους θρασεῖς* vocat. *Eurip.* *Phœniss.* *Cerda*.

Distinet] Arcet, repellit: nam *distinet* est proprie extra tenet. *Dis* enim separantis est, unde et *diduco* et *distraho* dicimus. *Servius*.

Dum distinet hostem Agger murorum] *Servius* quidem *distinet* agnoscit. Sed in veteribus codicibus aliquot 'dum detinet hostis aggere murorum.' Ubi subaudiendum esset *se*, vel quid hujusmodi, ut, 'Accingunt operi,' su-

perius. Apud *Priscianum* quoque in antiquis codicibus variat ipsa lectio, aliis *detinet*, aliis *distinet* legentibus. Sed reliquum eodem exemplo legitur *hostes agger murorum*, quod in vulgatis exemplaribus *hostem* singulari habetur numero. *Pierius*.

382 *Nec inundant sanguine fossas*] Apud *Priscianum* *fossas* accusativo casu legitur. 'Inundo enim,' ait ille, 'modo absolutam, modo activam habere significationem invenitur. *Virgilius*, Dum det. hostes agger murorum, nec inun. sanguine fossas.' Est enim, hostes replent fossas, vel inundare faciunt fossas. *Idem*.

Nec inundant sanguine fossas] *Sustineri* hæc lectio potest. Sed certius est hic debere legi, *et inundant*, postulante hoc sententia. Neque hæc facultas debet censeri Poëtis nova. *Cerda*.

383 *Proinde*] *Pro* syllaba metri causa excluditur. *Servius*.

Tona eloquio] Non strepitu armorum. *Idem*.

Tona eloquio, solitum tibi] In plerisque codicibus antiquis *solito* legitur. Sed *solitum* receptum, elocutione admodum eleganti. *Pierius*.

Tona eloquio] Sic et *Pericles* fulminare dictus est: et *ἐλασθήβροντα* ἔφη apud *Aristoph.* *ἄσπερ ὑπὸ βροντῆς ἐλαυνόμενα*. *Germanus*.

Meque timoris Argue tu, Drance] Ut, in *Bucolicis*, 'Cantando tu illum?' *Arguo* autem genitivum regit: ut 'arguo te cædis, insidiarum:' et est de Græco: nam ita dicunt, *κατηγορῶ σε φόβου, ἐλέγχω σε φόβου ἢ κλοπῆς*. *Servius*.

Meque timoris, &c.] De hoc genere *Ironiæ* acrioris, vide *Quintil.* IX. 2. pag. 504. Simili oratione *Thersitæ* loquacitatem castigat *Ulysses*, II. B. *Taubmann*.

384 *Quando*] Siquidem. Et per irisionem suas in illum confert laudes. *Servius*.

Stragis Teucrorum] Duo genitivi. *Id.*

Stragis acervos] Ita l. vi. 'confusæ stragis acervum.' Attius ἐπὶ ναυο. μαχ. Apud Nonium, 'Scamandriam undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Hos corporum acervos in Xantho Hom. ita Iliad. xxi. στενόμενος νεκύεσσι. Aliqui in Virg. legunt, 'tot quando cædis acervos.' *Cerda.*

386 *Insignis agros*] Nobilitas, clarificas: nam verbum est *insignio*, et dicit exauctorari ejus debere famam, quod de bello judicat virtutis ignarus. *Servius.*

Quid vivida virtus] Id est, tua, vel certe mea. *Idem.*

Vivida virtus] Lucret. l. i. 'vivida vis animi.' Tertull. i. advers. Marcionem: 'Certatis, magni possit quid vivida virtus.' *Cerda.*

387 *Licet*] Hac vocula fieri insultantiam amara quadam et ironica concessione, certum est. Inde Ovid. *Metamorph.* iii. 'Nunc tibi me posito visam velamine narres, Si poteris narrare, licet.' *Idem.*

388 *Circumstant undique muros*] In codicibus aliquot *circumdant*. Sed *circumstant* magis receptum. *Pierius.*

389 *Imus in adversos*] Contra illud, 'illum aspice contra Qui vocat.' *Servius.*

Imus] Præsens ad urgendum. Liv. pari emphasi l. xxvii. 'Quin imus, inquit, ipsi cum equitibus paucis exploratum?' Plaut. *Cas.* 'Quin imus ergo?' Pari energia Græci. Demosth. in Cherson. οὐκ ἀναστέλλεσθαι ἤδη πορεύεσθαι εἰς Πειραιά; Hom. Iliad. xii. τομὴν μαχησόμενοι. *Cerda.*

390 *Ventosa in lingua*] August. l. iii. cont. *Academ.* c. 7. 'Videatur sane quibuslibet Cicero hic non jocosus, sed inania et ventosa quædam, quod ab ipsorum Græculorum levitate non abhorret, sequi et colligere voluisse.' Sedul. l. ii. 'Ventosa loquendi gloria.' Ab Græcis; a quibus qui lingua tantum pugnat (et huc respicit Maro,

cum ait, 'Mavors in lingua') dicitur γλωττασις, ut cui lingua pro clypeo. Ovidius nono *Metamorph.* dixit, 'Dummodo pugnando superem, tu vince loquendo.' *Idem.*

Istis] Δεικτικῶς. *Servius.*

392 *Pulsus ego*] Quia ille dixerat, 'Pone animos, et pulsus abi:' et agit conjectura: nam hoc vult intelligi; non posse dici merito pulsum eum, qui insequendo hostem bella deseruit: aperte autem hoc dicit; potest merito credi, quod pulsus sit is cujus tot extant trophæa? et rerum commemoratione falsum probat. *Idem.*

393 *Iliaco tumidum Thybrim Sanguine*] Magna pompa effert sua facta: nunc et turbulenta oratione ad mitem redit. *Donatus.*

Crescere Tybrim Sanguine] Est hoc illud l. vi. 'Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.' Dilatat Horat. *Od.* ii. l. 'Qui gurgēs, aut quæ flumina lugubris Ignara belli? quod mare Dauniae Non decolorare cædes?' Et *od.* xii. lib. ejusdem de mari Siculo, 'pleno purpurenm sanguine.' *Cerda.*

394 *Cum stirpe*] Occiso enim Pallante, interiit ejus tota posteritas. *Servius.*

395 *Exutos Arcadas armis*] Aut suis, aut ducis: unde per *Arcadas* etiam Pallantem intelligi quidam volunt. *Idem.*

396 *Haud ita me, &c.*] De hac re, *Æn.* ix. a vs. 672. Et istam cladem Trojanis objicit Mnestheus, *ibid.* vs. 778. *Taubmann.*

Bitias] Subandis *ingens*, a consequentibus. *Servius.*

397 *Mille*] Finitus numerus pro infinito. *Idem.*

Sub Tartara misi] Lib. xii. 'Ant hac Dardanium dextra sub Tartara mitam.' *Cerda.*

398 *Inclusus muris*] Quem pulsum ille jactabat. *Servius.*

Aggere septus] Sicut supra, 'vestris o cives undique septus Aggeri-

bus.' *Idem.*

399 *Nulla salus bello: capiti cane talia demens Dardanio*] Quotiens argumentum non possumus solvere, aut contraria objectione, aut risu, aut maledicto, ut hoc loco, adversario respondemus. *Cane* autem, pro divina: et bene hic male ominantem canere dicit, ut vatem. Quibusdam videtur vulgare convitium, ut est, 'tibi et capiti tuo:.' sed honestatem dicto additam per varietatem. *Dardanio rebusque tuis.* Simul eum Æneæ jungendo, vult latenter ostendere proditorem. *Idem.*

Capiti cane talia demens Dardanio] Ab illo Iliad. II. Ὁ γέρον, εἰδ' ἔγε νῦν μαντεύεο σοῖσι τέκεσσιν. Geminum illud Aristoph. in Lysist. τοῦτο μὲν ὁ γράυ σαυτῇ κρύβεις. Aristid. in posteriore Sicula, οἱ θεοὶ δὲ πάντες τρέποιν εἰς Συρακουσίων παῖδας, &c. et in priore, τρέποιντο δ' εἰς ἑτέρους ἢ βλασφημία. Sed hoc jam alias. *Cerda.*

400 *Proinde*] Itaque. Et est ordo: 'Nulla salus bello, proinde omnia magno ne cessa turbare metu:.' cætera per Parenthesin dicta sunt; hoc est 'capiti cane talia demens Dardanio,' &c. *Servius.*

401 *Atque extollere vires Gentis bis dictæ: contra premere arma Latini*] Hæc est virtus eloquentiæ. *Bis* autem *victæ*, ab Hercule et ab Argivis. *Arma* autem *Latini* invidiose dixit: nam debuit *mea* dicere. Et hoc ad illud quod ille dixerat, 'jus proprium regi patriæque remittat.' *Idem.*

403 *Myrmidonum proceres*] Græcorum principes. Dicit autem Patroclum et Achillem: nam licet ipsi aliunde fuerant, tamen Myrmidonibus imperaverunt; hæc autem ponit inter impossibilia, et utitur Græco proverbio, ὅντι ποταμῶν ῥέουσι πηγαί. Sic Horatius, 'Et ante Padus Matina Laverit cacumina.' Et sic est modo dictum, ut in quarto, 'Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso.' *Idem.*

Tremiscunt] Ut alibi sæpius observatum, in Romano codice, in Mediceo, et veteribus pene omnibus *tremescunt* legitur, media syllaba per e vocalem secundam notata. Eadem enim analogia, *tremor*, *pavor*, *calor*, *tremebam*, *parebam*, *calebam*, *tremesco*, *pavescio*, *calesco*, *bam* in *sco* mutata. *Pierius.*

Phrygia arma] Quasi, nulla. Nam Phryges inollissimi habiti. Dixi jam ix. et alibi. *Cerda.*

405 *Retro fugit Ausfidus undas*] Quod est contrarium. *Ausfidus* autem Apuliæ fluvius est, juxta Cannasium civitatem, cadens in Adriaticum pelagus. *Servius.*

Amnis et Hadriacas, &c.] Ponit hoc inter impossibilia: et alludit (auctore Servio) ad illud Euripidis, ὅντι ποταμῶν ῥέουσι χερσοῖσι πηγαί: quo quippiam præpostere fieri significamus. Vide Adag. 'Sursum versus sacrorum fluminum fontes feruntur:.' Tò et, sic positum, ut Æn. iv. 377. 'Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso.' *Taubmann.*

406 *Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit*] Contra illud quod ait, 'Det libertatem fandi, flatusque remittat:.' nam hoc dicit; Timorem suum naturale invidiose in meam causam retorquet, ut meæ præsentia, non illius naturæ, quod timet, esse videatur: hoc est enim quod plenius iterat dicens, 'et formidine crimen acerbat,' id est, quam simulat. *Serr.*

Vel cum se pavid.] Cum artifex sceleris simulatione formidinis accusationem suam exasperat. Vide Quintil. ix. 3. *Taubmann.*

407 *Artificis scelus*] Nam sceleratorum est simulare formidinem. *Serr.*

Acerbat] Nomen sine verbi origine: non enim facit *acerbo*. *Idem.*

Formidine crimen acerbat] In Ob longo codice, in Mediceo, et quibusdam aliis admodum vetustis *acervat* legitur per v digammon: forte ut Soriten argumenti speciem, qua plu-

immum utuntur oratores, innuat. Sed nimis acerbat per b mutam cum Statio Virgilio metaphraste convenit, 'facinusque relatu Asperat Iliacum.' Et apud Claudianum, 'Crimenque eri rectoris acerbat.' Præterea Ti. Donati paraphrasis acerbat, legendum ostendit: tametsi ætatis vitio, o cononantem b literæ sono proferentis, incrobat in ejus antiquo codice scriptum est. Ait vero, 'Quale illud scelerati commentum, videlicet timorem fingere, accusationes duras exercere. Durum enim cum acerbo congruere videtur, ut mollia etiam mitia nancupamus.' *Pierius.*

408 *Animam talem*] Id est, ψυχὴν ὠδυνάζουσαν, ut loquuntur Græci, nullius pretii animam. Plutar. in vita Aristidæ vocat, ἐπὶ σόμασι μαλακοῖς ψυχὰς ὠδυνάζουσαν. Inde statim, 'habitete cum, et sit pectore in isto,' id est, in molli corpore mollis anima. Et Calab. libro secundo dixit, Ὅδὲ σοὶ ἐν στέρνοισι πέλει μενεδῆριον ἦτορ, 'Ἄλλὰ δὲος καὶ φύλα.' *Cerda.*

409 *Amittes*] Cum Turnus nolit inquinari vili sanguine, pertinent ad hunc locum versus Phædri in fabella, ubi cum aper vellet irrumpere in asinum, tamen iram repressit: 'Aper cum vellet facere generosum impetum, Repressit iram: et facilis vindicta est mihi, Sed inquinari nolo ignavo sanguine.' Quem ad locum Ritter. conjungit Guntherum de leone ita loquentem, 'spernitque minore Tingere cæde genas, et vili sanguine pasci.' Et tu poteris Epigrammata aliquot Martialis de leone et lepore, illud imprimis, cujus initium, 'Quid nunc sæva fugis,' &c. *Idem.*

Habitete cum, et sit pectore in isto] Pessima anima habitet in membris congruis: nam talem pessimam accipimus, quam nefas est perire mea dextra, quæ non inertes, sed quæ viros fortes tantum consuevit occidere: et hoc ad illud, 'Licet arma mihi,' &c. *Servius.*

410 *Nunc ad te, &c.*] Tale quid Lu-

cill. 'Nunc ad te redeo, et quæ res me impendet, agatur.' *Cerda.*

Nunc ad te, et tua, magne pater, consulta revertor] In Romano cod. et aliquot aliis antiquis, *magna* legitur, quippe consulta, quia de summa belli et pacis agebatur. Sed omnino *magne pater* Ti. Donatus legit. Ut vero quantum amiserimus detestabili ejus facinore, qui tam docta commentaria mutilavit, aspicere unusquisque possit; quæ super hoc loco ille scripserit, apponere non gravabor: *Nunc ad te et tua magne pater consulta revertor.* Ex oratione turbulenta, quam pro ratione personæ protulit, ad mitem adque humilem repente conversus est, vel quia cum rege constituerat loqui, vel cum eo, quem socerum esse cupiebat. Plus tamen ostendit se socero deferre, quam regi, dicendo, *magne pater*: alioqui diceret, *magne rex*. In ipsa tamen tranquillitate sermonis, est quædam consiliorum Latini et dispositionum occulta vituperatio. Nunc ad te, ait, magne pater redeo, et ad consulta tua: *pater* videtur dixisse, quasi honorificentia locò, utpote qui loquebatur ut gener, ut ostenderet, quod diximus, plus socero deferre, quam regi. Sed alia loquentis intentio est. Summa enim dispositionum displicebat Turno. Denique post appellationem patris senta est propositio, qua ostendit se de illius consiliis tractaturum, ut ostenderet improvidum patrem. Ergo appellatione *magni patris* irrisionem induxit obliquam, quasi diceret: qualis pater es, qui non recte consulis filiæ tuæ? Qualis pater, cui suusum est facile, ut missa affinitate civis, nudo, peregrino, naufrago, filiam tuam dare festines? Hæc Ti. Donatus: neque pauciora desunt in locis aliis toto opere, ubi super ingeniosissimi Poëtæ artificio sit latius declamandum. Quod vero hæc habuerimus, benignitate Camilli Portii factum est, qui integra hujus Auctoris commentaria in duos ultimos *Æneidos*

libros mihi videnda officiosissime concessit: plura daturus, nisi per Bibliothaphos quosdam suppressa essent reliqua. *Pierius.*

Consulta revertor] *Consultor* est qui consulit: *consultus* qui consulitur: *consultum* vero, res ipsa de qua quis consulitur. Bene ergo *consulta*, de quibus consuliis. *Servius.*

411 *Si nullam nostris ultra spem ponis in armis*] Insinuatione utitur, id est, callido et subtili aditu ad persuadendum: vult enim dicere, melius esse interire, quam pacem rogare; quod quia aperte non audet, latenter et panlatim ad hoc serpit. Namque inter *principium* et *insinuationem* hoc interest; quod *principium* est aperta rei enuntiatio; *insinuatio* autem, ut diximus, est callida et subtilis oratio. In *armis* autem, aut meis, aut Latino-
rum omnium generaliter. Et *ultra*, modo tempus significat, alias locum. *Idem.*

412 *Si tam deserti sumus*] Si ita valde: et hoc propter Diomedem, qui solus negavit auxilia. Ergo *deserti* ab auxiliis accipiendum. *Idem.*

Et semel agmine verso] Ad Turui mentem, et Maronis cursum mire quadrant verba ducis Dercyllidæ apud Xenoph. Anab. I. IV. *ἔστι δὲ οὐχ ὁρῶντες ἕχον καὶ τῇ ναυμαχίᾳ ἐκπαρθεύοντες ὁδὸν ἔρα ἐπὶ ἑσπέρην.* Tu reliqua. *Cerda.*

413 *Neque habet Fortuna regressum*] Omnia quæ sibi possunt objici, ponit, sed cum solutionibus suis: nam et fortuna non est immutabilis: et qui semel pellitur, iterum in prælium potest reverti: et ab auxiliis non sunt penitus destituti: et in ipsorum exercitu est adhuc plurimum spei. Est autem syllogismus. *Servius.*

Nec habet Fortuna regressum] Pluribus in antiquis exemplaribus neque. *Pierius.*

414 *Oremus pacem*] Argumentum ab honesto. *Servius.*

Dexteras tendamus inermes] Felicitati verbis expressit. *Idem.*

Dexteras tendamus inermes] In Romano codice, in Mediceo, et aliis veteribus, *inertis* legitur. Quamvis vero *inertis* in Donati etiam commentario legatur: ejus tamen sententia *inermes* legendum ostendit, vel *inertis* idem significare, dum ait, 'Orandum videlicet pacem, et inertes dexteras esse tradendas, ironiciis positum, quasi re vera oranda esset pax, et adjicienda ignavis virtus, et quæ in hostis jugulum armatæ esse debe-
rant, inertes ad eorum genua dexterae verterentur.' *Pierius.*

Dexteras tendamus inermes] Quippe supplices arma deponebant, quibus nudi se victoribus dedebant. Liv. I. XXVIII. 'Patefacta repente porta frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procal conjicerentur; dexteras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse apparet.' Julius Civil. II. 'Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt.' Inde *Æn.* I. 'Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.' Id est, nudas armis. Id potius placet ex habitu hoc supplicum, quam illud Serv. id est, 'sine sceptro.' *Cerda.*

415 *Quamquam o, si solitæ quicquam virtutis adesset*] Non se inertiae arguit: sed queritur de virtute omissa per negligentiam. Et videtur voluisse dicere, Si solitæ quicquam virtutis adesset, nunquam ad hoc cogemur: sed reliquit. O autem, dolentis est exclamatio, et intelligimus immoratum esse illic ejus orationem: nam exarsit dolore, quia aperte nos potuit dicere moriendum potius esse, quam hostes rogandos: quod tamen dixit conferens se ad alias personas, et laudans eos quibus contigit perire ne ista conspicerent. Et servavit viri fortis personam, ut pœnitaverit eum dixisse, 'Oremus pacem.' *Serv.*

Quamquam o] Budæus in *Comm.*

pag. 1269. ait, hoc loco particulam *quamquam* non esse adversantem, sed figuratam, ut illud Gazæ reddentis ex Cicerone, *καὶ τοὶ θεοὶ πᾶν ἄγαθόν*: *Quamquam o Dii boni*. Sed aptius certe est, ut adversantem putemus, dolet enim se dixisse, 'inermes dextras tendamus.' *Cerda*.

Quamquam o Ἀποδείκνυται, et affectum hæc continent. Atque in particula *o* immorata ejus orationem esse intelligimus. Vide Macrob. I. iv. c. ult. Servavit autem viri fortis personam, ut pœnituerit eum dixisse, 'Oremus pacem.' *Taubmann*.

Si solita quicquam virtutis adesset] Cum sententia sit, si esset virtus, non esset desperatio, quadrat in hunc locum sententia Euripid. in Furent. *Ὀβρός δ' ἀνὴρ ἄριστος, δότις ἐλπίσιν Πέποιθεν αἰεὶ· τὸ δ' ἀπορεῖν ἀνδρὸς κακοῦ*. *Cerda*.

416 *Ille mihi ante alios*] Utrum generaliter ille pro quicunque occubuit accipiendum est, an Mezentius? *Serv.*

Ille mihi ante] Multi de Mezentio intelligunt. *Donatus*.

Fortunatusque laborum] Sicut, 'Lætatus laborum:' et est Græcum, *εὐρυχὴς τῶν πόνων*. *Servius*.

Fortunatusque laborum] Hellenicum: ut statim, 'egregiusque animi:' et in u. 'fidens animi.' *Cerda*.

417 *Egregiusque animi*] Figurato dixit. *Servius*.

Tale videret] Vel hostes rogare: vel quod latenter insinuat, tradi alteri sibi ante desponsam. Ideo et media dicta, quoniam res ejus agebatur, ne quid tale videret, posuit: quis enim eum ferret dicentem moriendum potius, quam de nuptiis ejus mutandum? *Servius*.

418 *Procubuit moriens*] Quasi intelligat, non victum, sed sua voluntate cecidisse. *Donatus*.

Semel ore momordit] *Semel*, cito, confestim: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est, quasi nihil ultra passurus. Vulnerati autem solent vel terram, vel arma mordere,

ne dolorem eorum indicet gemitus. Lucanus de Pompejo, 'timuit ne quas effundere voces Vellet, et æternam fletu corrumpere famam.' *Servius*.

Et humum semel ore momordit] In Romano codice, *simul* habetur, ac si dicat, simul atque procubuit, humum indentidem momordit. Est apud Servium interpretatio, *cito, confestim*: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est. Videtur tamen *semel* quid eruditius præ se ferre, neque id diversum quicquam ab hac sententia significat. 'Hic vero Poëta laudat fortunam viri fortis,' ait *Donatus*: 'et non dicit nomen: omnes tamen *Mezentium* sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit.' Non præteribo in antiquis aliquot codicibus *memordit*, augmento syllabico, per *e*, Græcorum more, posito: de qua geminatione plura *Gellius*. *Pierius*.

Et humum semel ore momordit] Ita Æn. x. 482. de Pallante: 'Et terram hostilem moriens petit ore cruento:' ubi mors in juvene difficilis indicatur. Scholiastes vetus Homeri putat hoc fieri, propter indignationem stomachumque, itemque dolorem vulnerum, &c. Vide *Scalig.* Poët. iii. 1. et *P. Victorium* xxix. 17. *Taubm.*

419 *Adhuc intacta juvenus*] Non quæ pugnabit, sed de qua adhuc delectus habendus est. *Servius*.

420 *Urbes Italia*] Quia *Diomedes* peregrinus fuerat: nam hoc dicit, *Habemus* robur Italum, non Græcum militem, inertem et dissolutum. *Id.*

Supersunt] Superabundant, adsunt ultra quam bella deposcunt. *Idem*.

421 *Sin et Trojanis cum multo gloria venit Sanguine*] Mire agit, post confirmatas partes suas, Trojanorum integras vires imminuens. Quid enim proderat dixisse, quod superessent Latinis auxilia, si etiam et Trojanorum integræ vires esse probarentur? Ergo 'cum multo gloria venit Sanguine,' ac si diceret: Non est judicanda victoria, quæ per immensa detrimen-

ta contingit. Unde laudat Sallustius duces, qui victoriam incruentato exercitu reportaverunt. *Idem.*

422 *Sunt illis sua funera*] Id est, Trojanis. Legitur et illi: et aut *Æneæ* intelligimus: aut adverbium loci est pro *illuc*: ut in secundo, 'Patet ieti janna letho,' pro *istic*. *Idem.*

Sunt illis sua funera] In Romano codice legere est *suntque illis*. Et id quidem longe venustius. *Pierius.*

Sunt illis sua funera] Germanus ait, innui pugnam illam, quam ἀγχόμελον vocant Plutar. et Thucyd. id est, *parem, dubiam, ancipitem*. Ego in Demosthene vidi (locus non subit) μύχην ἀντίρροπον. Et Joseph. Bell. Judaic. 1. 8. πολέμου βράς dixit, ut Quintil. Declam. 315. 'momenta victoriæ.' Hi omnes intelligunt pugnam contrario veluti appensam pondere. *Cerda.*

Parque per omnis Tempestas] Sic alibi, 'Quanta per Idæos sævis amissa Mycenis Tempestas ierit campos:' nam bello crebro comparat tempestatem. *Servius.*

423 *Indecores*] *Decor* decoris facit, sicut auctor auctoris: *decus* decoris, *pecus* pecoris: similiter facit in compositione, *indecor indecoris, indecus indecoris*. Ergo in neutro, co brevis est, in masculino producitur. Unde apparet Systolen fecisse Virgilium; nam *indecores* nominativus est pluralis a masculino, ab eo quod est *indecor*: nam non potest hic *indecus* facere, neutrum enim us terminatum, masculinum ex se facit. Ant certe dicamus *indecores*, declinationem esse, cuius nominativus singularis non invenitur. *Idem.*

In limine primo] Quasi in ipso initio et aditu infelicitatis; et ad illud respexit quod supra dixerat, 'Et semel agminis verso Funditus occidimus.' *Idem.*

In limine primo] Vixdum inito bello. Vide Adag. *Taubmann.*

424 *Cur ante tubam tremor occupat*] Adducit *Eras.* Chil. 2. Cent.

8. c. 69. versum hunc Maronis in speciem Proverbii, sed nulla re ditat. Posset Nonnum adjungere, ita loquentem ad rem hanc l. xxx. Πῆ φοβῆσαι Διόνυσον, τί σοι φόβος ἀντὶ καυκάσου; Posset et Euripidem in Bacch. Φόβος διατόρῃς, πρὶν λόγῳ θῆναι. Pulcherime de ignavis dixit Claud. Eutrop. 11. 'jam signa tubæque Mollescant, ipsos ignavia fluxit in enses.' Germanus ait, fieri allusionem ad illud Phylarchi, quod Plutar. commemorat, et Eustathius in Il. xxi. Extremi verba hæc sunt: Φύλαρχος ἰσχυρῶς τῷ ἀπώλεμον, εἰπὼν παροιμιώδως τὸ, πολέμιας σάλπγγος οὐδ' ἐν ὄντοις ὑπομένει ἀκοῦσαι. Demum huc allusum a Juven. Sat. 1. 'tecum prius ergo voluta Hæc animo, ante tubas; galeatum sero duelli Pænitet.' *Cerda.*

425 *Multa dies*] Illi rei vehementer incumbit, quia dixerat, 'Neque habet fortuna regressum:' dicens fortunam tam labores quam felicitatem pro temporis qualitate mutare. *Dies* autem, tempus. Quidam sane non *dies multa* accipiunt, sed 'multa retulit in melius et varia,' cui non ut ipsum varium sit, sed ut fortuna ejus. *Servius.*

Multa dies, &c.] Ab Enn. qui Annal. 7. 'multa dies in bello conficit unus, Et rursus multæ fortunæ forte recumbunt, Haudquaquam quempiam semper fortuna secuta est.' Eurip. in Œdip. ἡμέρα μεταβολὰς πολλὰς ἔχει. Heliod. Hist. Æth. l. 1. tractat locum hunc; sententia ejus est, diem unum intermissum plurimum conferre ad maximas mutationes. He-cuba apud Eurip. Τὸν πάντα δ' ἔλθον ἡμᾶρ ἐν μ' ἀφελετο. Nazianz. Orat. 43. μὴ βροτὴ καιροῦ (φέρει) πολλὰς πραγμάτων μεταβολὰς. Pind. Ist. Od. 3. ad finem: Ἄλῶν δὲ κυλινδομένους Ἀρίπαις ἅλλ' ἄλλοι ἐξέλασεν. Theoc. eib. 4. Θαρσεῖν χρῆ, φίλε Βάττε, τάχ' αἶθρον ἔσσει' ἡμῖνον. Ad mentem Poëtæ omnino Liv. l. xlii. 'Multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed ti-

mendus ultro his esse, quos nunc timere posset.' Et Plin. vii. 40. qui elegantissime, 'alius de alio iudicat dies.' *Cerda.*

Variusque labor mutabilis ævi] In Romano codice, et aliquot aliis variis legitur, ut sit *varii ævi*. In aliquot *bellique labor*. Sed omnino melius *variusque labor*. *Pierius.*

Rettulit in melius] Græci, *eis τὸ λῆστον ἐμβαδῶειν*, et *μεθιστάναι* *eis τὸ φέρτερον τιθέναι* *eis τὸ βέλτιον τρέφειν* *eis ἀγαθὰ μεταβαδῶειν*. Plato etiam dixit, *ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολάει*. Sic Plant. Epid. 'referre in spem.' *Cerda.*

426 *Alterna Fortuna*] Expressere voluit Græcam vocem *ἀλλοπρόσβαλλος*, quod *Fortunæ* et *Martis* est epitheton: ita Fabric. et Turneb. xiv. 13. Et notat Macrob. vi. 2. hæc ab Ennianis formata, Annal. l. viii. *Tausmann.*

427 *Lusit*] Decepit: ut, 'Quid natum totiens crudelis tu quoque falsis Ludis imaginibus?' *Servius.*

Lusit] Græci de fortuna *παλγνιον*, καὶ *παλξεν*. De ea Horat. 'Ludum insolentem ludere pertinax.' Sidon. ep. ii. 1. 'Mihi videtur quasi præscia futurorum lusisse fortuna.' Eurip. in Supp. *τροφῆ δ' ὁ δαίμων*: quasi homines voluptati sint fortunæ, ut cum quibus lusitet. Ita etiam Aristides in 2. Platonica expendit, dici a Platone hominem esse θεοῦ *παλγνιον*, quia videlicet, *πάντα ἀναλλὰξ περιέρχεται*. *Cerda.*

Et in solido rursus Fortuna locavit] Subandis, et multos: nam in solidum revocavit oppressos, et paulo ante derelictos: lusit vero, et decepit felices. *Servius.*

In solido rursus Fortuna locavit] Sym. i. 42, 'Nunc habitum lætiorem mentibus suadeamus, quando Paulinæ nostræ valetudinem rursus locavit in solido pax Deorum.' Est in *solido*, idem quod restituit omnimodæ felicitati. Sidon. in epist. 'etiāsi ex

solido poemā displiceat,' id est, omnino, in totum: et idem Symm. i. 51. 'Dii salutem Reip. in solido locent.' *Cerda.*

428 *Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi*] Redit ad rem: quia occurrebat, Sed negantur auxilia. *Ætolus* autem dicendo, ejus vires ex Græcæ gentis commemoratione debilitat, ut ostendat plus esse in Messapo ac Tolumnio, si Diomedes et infelix et alienus finibus commemoraretur. *Servius.*

429 *At Messapus erit, felixque Tolumnius*] Bene duo junxit quæ quaruntur in bello, fortitudinem et felicitatem. Nam de Messapo jam legimus, 'Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.' Utrumque autem contra Diomedem dicit, quem dicendo Græcum, inertem significavit. Infelicitatem ejus supradicta legatorum verba testantur. Opportune ergo hic *felix*, quod Diomedem nec post victoriam contigit. *Idem.*

Messapus] Ab hoc fortasse dicta pars quædam Apuliæ *Messapia*. Lege Polyb. l. iii. ut et pars altera ejusdem Apuliæ *Dassia*, ab avo Turni Dauno, ut commemoravit idem Scriptor. *Cerda.*

430 *Nec parva sequetur Gloria*] Lipstotes figura, minus dixit enim quam voluit: nam hoc significat: Latina pubes celerrime victoriam adipiscetur: quam vix Græci post decennium sunt adepti. *Servius.*

432 *Est et Volscorum egregia de gente Camilla*] Ut in septimo, segregat eam a virorum multitudine, et quoniam a sexu non potest, laudat ex gente. Et vult ostendere de viris amplius sperandum, si et sæmina dimicaret: aut ut Dranci exprobraret, puellam non metuere Trojanos, quos Diomedes timeret et Drances. *Idem.*

433 *Agmen agens*] Ita et Cal. l. ii. de Memnone, *ἄγων φῦλα λαόν*. Signate vero *agmen agens*, indicans ety-

mon: nam *agmen* proprie est, quod in via, ab *agendo* dictum. *Cerda*.

Florentis are] Vid. Not. Æn. vii. 804. *Taubmann*.

Catervæ] Præclare, tum quia in militari plerumque dicebantur *catervæ* de Barbaris, quales tum Volsci: tum quia de cataphractis, et hos inducit Virgilius. Primum firmat Tacitus l. iv. 'Barbari catervis decurrentes:' et Ammian. l. xix. 'Barbarorum mori obstinatorum catervis semet (exercitus) immersit.' Vegetius clare rem notat ii. 2. 'Celtiberi, pluresque Barbaricæ nationes catervis utebantur in prælio.' Idem notat Sallust. in Jugurth. ubi de Numidis *catervas* dicit. Est hoc, quod Tacit. Ann. iii. etiam de Barbaris, 'per globos incursaret.' Alterum Amm. l. xxv. 'Erant autem omnes catervæ ferratæ, ita per singula densis laminis tectæ, ut juuecturæ rigentes compagibus artum convenirent, humanorumque vultuum simulacra, ita capitibus diligenter aptata, ut,' &c. *Cerda*.

434 *Quod si me solum Teucri in certamina poscunt*] Quia audiit, 'Illum aspice contra Qui vocat:' etiam utitur ductu, nam oblique promittit se singulari certamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo agit, dicens inrisorie, 'Sedant spectentque Latini.' *Servius*.

Quod si me solum Teucri] In antiquis aliquot exemplaribus *quod si me Teucri solum* habetur, structura aliquanto elegantiore. *Pierius*.

Quod si me solum] Ductum ab illo Iliad. iii. Νῦν δ' ἄν' εἰ με θέλεις πολεμεῖν, ἢδ' ἢ μάχεσθαι, Ἄλλους μὲν κἀθισόν Τρώας, καὶ πάντας Ἀχαιοὺς. *Cerda*.

435 *Idque placet, &c.*] Hinc apparet eum nolle pugnare: Si placet, inquit, vobis hoc fieri quod hostis postulat, 'tantumque bonis communibus obsto,' et in tantum obsum commodis publicis, ut nisi solus dimicavero,

concidat universa Respublica: et reputat tanquam hoc faciat, quod pro omnibus facturus est. *Servius*.

436 *Non adeo*] Non multum: nam verecunde dicit adusuetam manibus suis esse victoriam. Et bene manus, per quas fit ipsa victoria: et contra *manus dare* dicuntur, qui dedant se victi. *Idem*.

Adeo] Hanc consecutionem vocum ut elegantem observat Godes. Ita Terent. And. 'Vultu adeo modesto, adeo venusto, ut nihil supra.' Horat. 'Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.' *Cerda*.

437 *Tanta pro spe*] Ut solus dicar servasse rempublicam: vel spe matrimonii. *Servius*.

438 *Ibo animis contra*] Ac si diceret, Si desunt corporis vires. Commendat autem gratiam certaminis; ne invitus videatur adduci. *Idem*.

Vel magnum præstet Achillem] Et *præsto illum*, id est, melior illo sum, et *præsto illi* dicimus. Cicero in Cæsarianis, 'Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus præstisti.' *Idem*.

Vel magnum præstet Achillem] Id est, superat. Stat. Theb. iv. 267. 'Argolicasque habitu præstabo maritæ.' Ita et Nic. Heinsius ex vet. codd. legit apud Ovid. Met. iv. 630. 'Hic hominum cunctos ingenti corpore præstans.' Sallustius cum dativo jungit, statim in principio Bell. Cat. 'Omnis homines, qui sese præstare student cæteris animalibus,' &c. *Emmeness*.

439 *Vulcani manibus paria induit arma*] Bene addidit *paria*: nam etiam Æneas habuit arma Vulcania. Et mire, quasi falsum sit Æneam habere arma Vulcani: licet possumus dicere quod hoc Turnus ignoret; quod tamen non valde idoneum comprobatur. *Idem*.

440 *Vobis animam hanc socerque Latino*] Bene sibi et favorem conciliat populi, et a soceri nominis præ-

judicio Latini implicat voluntatem.
Idem.

441 *Turnus ego*] Quem Drances contemnit. *Servius.*

Ulli veterum virtute secundus] Dicitur et *secundus illi*, et *secundus ab illo*.
Idem.

442 *Decor*] Qualitas ista verborum miserationem potius, quam pugnaturs audaciam demonstrat. *Don.*

Devoce] In antiquis codicibus *devoti* est, præterito tempore, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Animam Devoce] Alludit ad ritum devovendi, de quo Livius l. viii. sub initium: ubi P. Decius pro exercitu se Diis manibus devovet. Vide Formulas Brisson. l. i. *Taubm.*

Solum Æneas vocat] Contra illud, 'illum aspice contra, Qui vocat.'
Servius.

443 *Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum, Morte luat: sive est virtus et gloria, tollat*] Sensus quidem datus obscure, sed facilis, et qui de usu nunquam recedat. Nam ita irati dicimus: Abeat, nec bonis meis nec malis rebus intersit: nolo sit aut meæ particeps gloriæ, aut in me invidiam ex infelicitatis communione commoveat. Sicut nunc de Drance dicit, 'Sive est hæc ira Deorum, morte luat: id est, Si periturus sum, nolo invidiam sustinere, si Drances forte pariter moriatur. Si vero me virtus et gloria comitabuntur, nolo ignavus felicitatis alienæ sit particeps, si dum meis pugnat auspiciis, forte superaret. Alii sic accipiunt: *Sive est hæc ira Deorum*, uter, inquit, eventus ex hac pugna sequetur, vel ira Deorum si vincat, vel gloria si vicerit, mihi potius quam Dranci adscribatur. Alii sic: Nec Drances potius, si perendum est, ira Deorum pereat, aut, si vincendum est, gloriam consequatur. *Idem.*

Tollat] Sic et tollere palmam et præmium, pro capere, ut et Græci *πικναισθαι*. Videtur autem hic mihi

Delph. et Var. Clus.

Maro illud Homerì Il. K. respexisse: *δοτις κεν τλαιη, οί τ' αὐτῷ κιδος ἔροιστο* ubi Eustathius, *οί τ' αὐτῷ κιδος ἔροιστο* ἤγγον, ἐαντὸν κυδαίνει ἔνθα τὸ, ἔροιστο, ὑφωτική λέξις οἶσα οὐρανίου τινος καὶ ἀτὴ κιδους ἐστὶν ἐνδεκτική. Sic et athlete ἀρυσθαι τὰ ἄλλα dicuntur, *τοντέστι, ἄλλα λαμβάνειν*. *Germanus.*

445 *Illi hæc inter se*] Aut communiter Latini, aut Drances et Turnus. *Servius.*

446 *Castra Æneas aciemque movebat*] Id est, ducebat exercitum: ut, 'Nos castra movemus.' Lucanus, 'Brundisium decimis jubet hanc attingere castris,' id est, decima deductione, *Idem.*

447 *Tecta tumultu*] Notat Erythræus, vocem *tumultu* præcedere ut plurimum in hoc Poëta, *ta* vel *te* finitam dictionem: ut fiat veluti conflictatio quædam. *Taubmann.*

449 *Instructos acie*] In Oblongo *instructosque*. Sed omnino *que* vacat. *Pierius.*

451 *Turbati animi*] In antiquissimo codice Romauo legere est, *turbati animo*. Sed *turbati animi* nescio quid majus habet. *Idem.*

452 *Arrectæ stimulis haud mollibus iræ*] Inf. in hoc lib. vs. 728. 'stimulis haud mollibus incitat iras.' Arnob. l. vii. 'stimulis exagitantur irarum:' et *arrectæ iræ* ait, ducto sermone ab equis, qui stimulatî arrigunt aures, corpus, sensus. *Cerda.*

453 *Arma manu*] Nam præter vocem, gestum etiam flagitantis expressit: nec est superfluum *manu*, ut quidam volunt. *Servius.*

Fremat arma juvenus] Expetit: et absolute, id est, fremebant arma: et militaris vox est. *Idem.*

454 *Mussant*] Modo querantur. *Id.* *Mussant*] Id est, queruntur, ut Serv. *μύζονσι*: vs. 345. *Taubmann.*

455 *Dissensu vario*] Alii enim Turni dicta, alii Drancis probabant. *Servius.*

Dissensu magnus vario] In antiquis

Virg.

11 G

omnibus, structura hæc est: 'clamor
Dissensu vario magnus se tollit in
auras.' *Pierius*.

456 *Haud secus, atque in luco*] Hæc
vocum consecutio est etiam in Sal-
lust. Jugurth. 'haud secus, atque in
mari.' *Cerda*.

457 *Piscosæcæ amne Padusæ*] *Padusa*
pars est Padi. Nam Padus, licet unus
sit fluvius, habet tamen fluentia plu-
rima, e quibus est *Padusa*, quæ qui-
busdam locis facit paludem, quæ ple-
na est cygnorum. Alii Padum tri-
bus fontibus nasci dicunt, ex quibus
sumpsit vocabulum *Padusa*, qui diffu-
sas in modum stagni in amnem dige-
ritur: nam ideo 'per stagna loqua-
cia.' Alii partem fluminis Padi in
quam descenditur fossa. Valgius in
Elegis, 'Et placidam fossæ qua jun-
gunt ora Padusam, Navigat Alpini
flumina magna Padi.' Cæterum il-
lud incongruum est, *Padusæm* fœmi-
nino genere juxta veteres Padum
dictum. Titinius in Setina, 'Vidisti
Tiberim? vidi, qui illam derivet
beaverit agrum Setinum.' *Serrius*.

Piscosæcæ amne Padusæ] Ita *piscosæcæ*
amne, ut Hom. Ἰλλὰρ ἰχθυόεντι. Ita
vero, amne *Padusæ*, ut cis *Herculis*,
pro Hercule. Sic Iliad. xxiii. μέγα
σθένος Ἡερίας, et post pauca, Λεον-
τήος κρατερὸν μένος: magnum robur
Eetionis, fortis virtus *Leontei*, pro *Ee-*
tione, et *Leonteo*: et adhuc inf. βῆ
Τεύκροιο ἄνακτος, cis *Teucris* regis.
Sed quid *Padusa*? Plin. iii. 16. de
Pado loquens ait, 'Angusta fossa Ra-
vennam trahitur, ubi *Padusa* voca-
tur.' *Padusa* ergo, idem qui *Padus*;
tantum ubi est angustus, *Padusa* di-
citur, forma diminutive. Polyb. Hist.
i. ii. discriminat a Pado, ubi de Con-
sulibus Romanis loquens, διέβησαν εἰς
τὴν τῶν Ἰσθμίων γῆν, κατὰ τὰς σὺνδελὰς
τοῦ Πάδδα καὶ Πάδου ποταμοῦ: Traje-
cerunt in terram *Insubrum*, qua *Padusa*
et *Padus* confluent. Nam *Πάδδαν* Po-
lybii *Padusam* reddit *Casaubon*. et
alii. Vide *Geographos*, et *Servium*

Danielis. *Cerda*.

458 *Per stagna loquacia cygni*] In
quibus habitant cygni loquaces. *Ran-*
ci autem τῶν μέσων est: nam modo
canoros significat, alias voces pessi-
mas. Juvenalis, 'ranci *Thesēide* Co-
dri.' Sicut *venenum* et de bono et de
malo dicitur, ut odor et bonus et ma-
lus vocatur. *Serrius*.

Ranci] Ita l. vii. loquens de cyc-
nis, 'raucarum volucrum.' *Lucianus*
in lib. de Electro de hac ave, κρόσσον
ὄρνις τῶν ἡμιουσῶν καὶ ἁλοφρένῃς: *Cro-*
citant hi admodum absurde et inelegan-
ter. Auctor etiam *Philomelæ*, 'cycnoi
prope flumina drensant:' quo verbo
indicatur insuavis cantus. *Cerda*.

Stagna loquacia] Legere quidem est
in codicibus antiquis *loquacia*: et non
inelegantem signatam, bonisque poetis
familiarē, ea lectione *Servius* agnos-
cit. Antiqui tamen aliquot codices
liquentia, aliquot alii *stagna sonantia*
legunt. Sed id forte sumptum ex
aliqua paraphrasi. *Pierius*.

459 *Arrepto tempore*] Hic inventa
opportunitate, id est, occasione. *Sere.*

Arrepto tempore] Id est, καὶροῦ λα-
βὼν *Turnus*, καὶ τυχόν: vel καὶρον ἔρ-
πδων. Primum obvium est. Alterum
vidi in *Josepho Bell. Jüd. i. 17. ἡ*
ἀδελφὴ τὸν καιρὸν εἰς τὰς διαβολὰς ἀρπάζ-
ουσα. *Plutarch.* in vita *Cleomen.*
verbo alio, ἄριστα τῷ καιρῷ χρῶσάμενος.
Sed et pro ἐν καιρῷ dicit *Cicer.* ἐν
δέοντι. Et *Enrip.* in *Helen.* τὸν καιρὸν
vocat ἀμύν. Hellenicum illud χρῶ-
σθαι, quod jam præmissi, usurpavit
Stat. l. vii. 'et præceps tempore Ty-
deus Utitur: ite, age, nunc pacem
sperate, fidemque.' Et l. xi. 'Instat
Agenoreus miles, cœlique tumultu
Utitur.' *Sidon. epist. i. 11.* aliter
extulit: 'Tunc ille, qui simile ali-
quid optaret, tempore invento, non
num, inquit.' *Martialis Epigr. x.*
19. 'tempore non tuo,' id est, οὐ και-
ρῷ. Plurimi tamen verbum *arripio*
arripere a *Virgilio*, ut *Claudian.*
Entrop. ii. 'Continuo secat ungues

genas, et tempore pandit Arrepto gemitus.' Et Stat. Theb. vii. 'fera tempus Erinny's Arripit, et primæ molitur semina pugnæ.' *Cerda*.

460 *Cogite concilium*] Drancis vitium omnibus exprobrat quod belli tempore in curiam convenient: ut, 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt.' *Servius*.

Sedentes] Pigri; ut, 'Immunisque sedens aliena ad pabula fucus:' vel *sedentes* invidiose; ut, 'sedeant spectentque Latini.' *Idem*.

461 *Illi armis in regna ruunt*] In antiquis aliquot exemplaribus *ruant* habetur: sed fatendi modo, ut rem præsentem intento quasi digito indicet, magis movet. *Pierius*.

463 *Tu, Voluse*] Præclare Volscorum aciem duci Volsco commendat. *Volusus* enim dictus quasi *Voloscos*: hoc enim nomen priscum Volscorum. Cato de Originibus; 'Voloscos quos vocamus Volscos.' Ceterum his Turni præceptionibus non absimilis illa Dictatoris Romani apud Livium libro sexto: 'tu (Semproni) fretus armis, armisque concitatis equis, invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbantes repidantesque inferam signa.' *Cerda*.

Armari edice] Figura est, dic ut armentur, verbum verbo junxit, ut, 'tu das epulis accumbere divum.' *Edice* autem plenus est imperativus: nam in omnium conjugationum verbis infinito modo detrahe ultimam syllabam, et fit imperativus: ut *amare*, *ama*: *docere*, *doce*: *legere*, *lege*: *audire*, *audi*. Quum autem *fac* vel *dic* dicimus, Apocopen verba patiuntur, ex *face*, *dice*. Cum posuit *edice*, expressa festinantis oratio, qua Turnum non prædixit locuturum. *Servius*.

Manipulis] Ars quidem exigebat ut non haberet accentum, si enim longa quidem est, sed ex muta et liquida: quod quotiens fit, tertia syllaba a

fine sortitur accentum, ut *latebra*, *tenebræ*. Tamen in hoc sermone, ut secunda a fine accentum habeat, usus obtinuit. *Manipulis*. Signiferis: qui secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habebat septem cohortes, sexaginta centurias; licet in his rebus arcesu temporis ducum varietas semper mutaverit militiæ disciplinam. *Idem*.

464 *Equitem Messapus in armis, Et cum fratre Coras latis diffundite campis*] *Equitem in armis*, id est, armatum: nam figura est. *Messapus* autem ut diceret, vitavit *ῥωιοιρόλευτρον*: nam vitiosum erat *Voluse*, *Edice*, *Messape*. Ergo *Messapus* aut antiquus vocativus est, ut 'Heaperidum fluvius regnator aquarum:' et, 'socer arma Latinus habeto:' aut certe nominativus est pro vocativo: quanquam possit etiam nominativus esse, ut sit, 'Messapus et Coras equitem diffundite,' pro *diffundant*: melior tamen sensus est superior. *Idem*.

465 *Cum fratre Coras*] Scilicet Catillo: nam legimus, 'Catillusque, acerque Coras, Argiva juventus.' *Idem*.

467 *Qua jussu*] Qua jussuero: et est antiquum. *Idem*.

Jussu] Pro *jussuero*: ita Ennius apud Cicer. 'O Tite, si quid ego adjuro,' id est, adjuvero. Vide Turneb. xv. 15. *Tandemann*.

Mecum manus inferat arma] Existimavi Poëtam hoc verborum tenore dissimulanter, et, ut decet Poëtas, alludere ad tritum illud Romanorum: 'Sequantur me qui Remp. salvam esse volunt.' Quam ad formam respexit Cedren. pag. 587. *εἰ τις πολιμοσύνης, ἀκολουθεῖτω μοι*. *Cerda*.

468 *Ilicet*] Confestim, ilico, quod ut diceret, metri necessitas fecit; nam ilico dicimus. *Servius*.

469 *Concilium, &c.*] Versus *λαγάρδς*, id est, *hiulus et clumbis*: quia pes quartus jambice trichronus est, qui tetrachronus esse debuerat. Vide

Cœlium IV. 5. *Taubmann.*

Magna incepta] Quia de pace cogitabat, quæ impleri non potuit. *Serv.*

470 *Tristi turbatus pectore*] Antiqua omnia exemplaria, quotquot legi, 'Tristi turbatus tempore,' habent. Sed *pectore* magis probatur. *Pierius.*

471 *Multaque se incusat*] Pro *Multum.* Et est Græca figura. *Servius.*

472 *Generumque asciverit urbi*] Id est, propter urbem, quantum de præsentibus rebus colligebatur. *Lucanus* de Catone, 'Urbi pater est, urbi-que maritus.' *Gener* autem ideo dicitur, quia ad augendum genus adhibetur. *Servius.*

473 *Præfodiunt alii portas*] Id est, ante portas fossas faciunt: hoc enim est quod supra dixit, 'Pars aditus urbis firment:' quæ res nimiam indicabat desperationem. *Idem.*

474 *Bello dat signum rauca cruentum Buccina*] Bene addidit *bello*, nam et propter hoc *buccina* insonans, sollicitudinem ac bella denuntiat. Sic in septimo, 'quia *buccina* signum Dira dedit.' Prælium autem tubæ indicant: ut, 'At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit.' *Idem.*

475 *Tunc*] *Vet. cod. tum* legunt. *Pier.*

476 *Matronæ*] Nunc fœminæ. Quidam sane arbitrantur, inter *matronam* et *matremfamilias* hoc interesse, quod *matrona* dicatur prima pneri mater; *materfamilias*, quæ plures peperit. Alii hoc putant rectius; *matronam* dici quæ in matrimonium cum viro convenit, et in eo matrimonio manserit, etiamsi liberi nondum fuerint: dictam matris nomine spe atque omine, unde et *matrimonium* dictum: *matrem* vero *familias* eam esse, quæ in mariti manu mancipioque, aut in ejus, cujus maritus, manu mancipioque esset, quoniam in familiam quoque mariti et sui heredis locum venisset. Alii *matronas* Virgines nobiles dicunt; *matresfamilias* vero illas, quæ in matrimonium per cœmptionem conve-

nerunt: nam per quandam Juris solennitatem in familiam migrant mariti. Inter *matrem* vero et *matremfamilias* hoc interest: quod *mater* est præter illam significationem, quæ est ad aliquid, quæ tantum convenit in matrimonium, quod alii *matrifamilias*, sicut hoc loco dictum est, applicaverunt: *materfamilias* vero, quæ convenit, ut jam diximus, per cœmptionem. *Servius.*

Vocat labor ultimus omnes] Omnes ad laborem ultima necessitas convocat. Alii *ultimus* hypallagen volent esse, pro *ultimis*. *Idem.*

477 *Nec non ad templum*] Secundum *Homeram*, qui inducit in summa desperatione matres ad templa concurrere, ut victoria, quæ non potest viribus, possit Deorum favore conquiri. *Idem.*

478 *Subrehitur*] Proprie. *Matronæ* enim *pilentis* vehebantur ad templa pergentes: ut 'Pilentis vehebantur matres in mollibus.' *Idem.*

Magna matrum] Deest cum: nota enim caterva subvehitur. *Idem.*

479 *Dona ferens*] *Peplum* scilicet, sicut dixit in primo: ideo omisit hoc loco. *Idem.*

Dona ferens] Putabant mulieres posse donis et precibus favorem a Dea impetrare. *Donatus.*

Dona] *Servius* intelligit *peplum Minervæ*: de quo et *Æneid.* I. a vs. 488. Imitatusque est *Homeri Hecubam* II. 2. 303. *Taubmann.*

480 *Mali tanti*] Pro *malorum tantorum*. *Servius.*

Oculos dejecta decoros] Deorsum habens: et sic ait 'Dejecta oculis,' sicut, 'Oculos suffusa nitentes.' *Id.*

Causa mali tanti atque oculos dejecta decoros] Hoc quoque loco atque illud, dictionum omnium importunissimum, *Virgiliani carminis candorem* deturpavit: quum non invenuste prius in antiquis codic. legeretur 'causa mali tanti, oculos dejecta decoros,' abique *synalæpha*, ut, 'Hanc sine me

spem ferre tui, audentior ibo: et illud, 'Externo commissa duci Æneia puppis: ac huiusmodi pleraque. Invenio tamen scriptum in Romano et aliis quibusdam codicibus antiquis *causa malis tantis*: non quod hac emendatione versum sustentare arbitrarentur, sed quia apud Donatum ita legi videatur: 'Quia multa acciderant mala, cum ea,' inquit, 'et Lavinia pergebat, quæ fuerat malis omnibus causa. Si enim nuptiarum ejus controversia non fuisset, tot nunquam extitissent adversa.' Sed quamvis ita Donatus interpretetur; non facit tamen hoc, ut lectio *ea mali tanti* stare non possit. *Pierius.*

Causa mali tanti] Athen. l. XIII. plures historias affert, et commemorat bella ob mulieres orta: Trojanum, Thebanum, Criseum: hæc tria ad decennium. Expeditionem Cambysis in Ægyptios susceptam femina impulit. Familæ ob feminas quæ non everæ! Philippi ob nuptias Cleopatæ, Herculis ob Ioles, Thesei ob Phædræ, Creontis ob Glances, Agamemnonis ob Cassandræ. Hæc ille late. *Cerda.*

Oculos dejecta decoros] Ex magno virginitatis decoro. Apud Val. Flacc. l. VII. Medea adhuc virgo attollit vix tandem lumina. Hic habitus datur Charicliæ ab Heliod. *κῆρυ νεύουσα.* De Aspas. Ælian. var. Histor. II. l. I. *ἰδὲρα κῆρυ.* De Hypsipyle Apoll. l. I. *ἐγκαλὶδὸν ὄσσε βαλοῦσα, deorsum oculos mittens.* Adrasti filias virgines ita describit Stat. Th. II. 'Ibant insignes vultuque habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem, Dejectæque genas.' Et in genere hoc est unicuique ornamentum omnium feminarum, etiam non virginum. Sic Dido Æneid. I. inducitur 'vultum demissa.' Philomela apud Ovid. Metam. VI. 'dejectoque in humum vultu: et in Epist. 'pudor deiecit ocellos.' Androm. Æn. III. 'demisit vultum.' Ait *decoros*, quia vere

oculi gratiores sunt, si sint dejecti. Itaque videtur esse in Poëta causa pulchritudinis; ut dicat: ideo decori, quia dejecti. Ad quem modum Ovidius, 'Spectabat terram, terram spectare decebat.' Est enim in oculis, ut sedes pudoris, ita decori. *Cerda.*

481 *Succedunt matres*] Pro intrant. Servius.

Et templum thure vaporant] Præclare Sil. 'Tanta adeo, cum res trepidæ, reverentia Divum Nascitur; et raræ fumant felicibus aræ.' Et Stat. Theb. I. 'largoque refecti Thure vaporatis lucent altaribus ignes.' Vapor Virgilii fumus est. *Cerda.*

Thure] De etymo hujus voculæ varie auctores. Alii ἀπὸ τοῦ θύειν, quod sacris serviat, ut vult Julius Modestus. Alii mere Latinum faciunt, et scribunt *thus*, ut vult Sosip. Charis. lib. I. qui ducit a *tundendo*. Idem.

482 *De limine*] Ad preces festinantium mulierum ostenditur desiderium. Servius.

De limine] Antiqua aliquot exemplaria de pectore legunt. Sed cur de limine legendum sit, non ineptam affert Servius rationem. *Pierius.*

483 *Armipotens præses belli, Tritonia virgo*] Antonomasiva sunt proprie: hæc autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata est, Πότνι 'Αθηναίη, ἐρυσίπτολι, διαθεδωρ. *Præses* autem *belli*, i. e. quæ præest omnibus bellis, cujus nutu semper bella tractantur. Sane qui *præses* legunt, quasi præstans in bellis intelligunt; qui *præses* sine littera, quasi quæ præsideat rei. Sic *præsides* dii urbis appellantur, cujus genitivus *præsidis* facit. Servius.

Armipotens belli præses] Dictio-num ordo in antiquis est codic. 'Armipotens, præses belli Tritonia virgo.' *Pierius.*

Armipotens, &c.] Hi tres versus ducti ab totidem Homericis Iliad. VI. Πότνι 'Αθηναίη, ἐρυσίπτολι, διαθεδωρ,

ἄξον δὲ ἔγχος Διομήδεος, ἥδ' καὶ αὐτὸν Πηληϊάδης πρὸς πρῶτον Σακίων προπάροιθε πύλων. En ratio, cur preces dirigantur ad hanc Deam, quia ἐρωίστρο-
 λος: et inde Græcus πύλων: et Latinus portarum præminit, quia in portis posita urbium custodia. Comparat hæc cum Homericis Scaliger v. 3. et longe illis præfert. *Cerda.*

484 *Frangere manu telum*] Aut tuam, aut in ejus manu tela confringe. Homerus, ἄξον δὲ ἔγχος Διομήδεος. *Servius.*

Et ipsam Pronum sterne sole] Homerus, ἥδ' καὶ αὐτὸν Πηληϊάδης πρὸς πρῶτον. *Idem.*

485 *Portisque effunde sub altis*] Homerus, Σακίων προπάροιθε πύλων. Bene autem sub ipsis portis, quasi ad quas festinabat Æneas. Unde est, 'præfodiant alii portas.' *Idem.*

486 *Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus*] (Economia omnis hæc est. Nam Turnus ideo cum mora armatus, et intacto capite circa arcem incedens, admonet singulos ut et a Lavinia possit videri, et ut sit major causa dimicandi dum sponsa placere contendit. Alii *Cingitur*, prope armatur accipiant: nam ait, 'surasque incluserat auro,' et certatim pro festinanter. *Cingitur* ergo accingitur; nam et Terentius de futura contentione ait accingere: et precinctus appellatur. *Cingitur* autem in prælia. Id est, ut præliari possit: ut si dicas, 'lego in advocationem:' id est, ut advocatus esse possim. *Idem.*

Furens] Amore Lavinie, quam videbat. Quod etiam sequens indicat comparatio: nam dicturus est, 'Aut ille in pastus armentaue tendit equarum.' *Idem.*

Cingitur, &c.] Hæc Scalig. v. 3. eum Hom. Iliad. xi. committit: κρημίδας μὲν πρῶτα, &c. *Taubmann.*

487 *Jamque adeo*] Aut vacat adeo: aut certe sic significat, ut sit sensus, Adeo sic præparatur in prælia, ut universa præter galeam arma

portaret. *Servius.*

Thoraca indutus] Omnia quæ in æ exenit Græca masculina, in obliquis casibus a producant, ut thorax thoracis, pinax pinacis. Nam feminina capiunt, ut *climax climacis*: sed in Latinum non transeunt. *Phalaris* vero et aliter exit, et peregrinam est etiam apud Græcos. *Idem.*

Thoraca indutus] Codices antiqui sunt, in quibus indutus habetur. *Inducere* autem et Plinio et Suetonio Tranquillo, *inducere* est. *Pictura.*

488 *Horrebat squamis*] Vide *Ea. x. 314. Taubmann.*

Surasque incluserat auro] Proclibio ab Livio Andronico, qui in *Ira*, 'Et jam purpureo suras include cothurno.' *Cerda.*

489 *Tempora nudus adhuc*] Quod sine galea. Proeconomis est, qui mox Camillam adloquitur, et ut orans et incendens ceteros facilius nosceretur. *Servius.*

490 *Alba decurrens aureus arce*] Illic enim et Amata fuerat et Lavinia. *Idem.*

491 *Spe jam præcipit hostem*] Mente præoccupat hostis adventum: ut, 'omnia præcepi.' *Idem.*

Spe præcipit hostem] Supra: 'spe præsumite bellum.' Cæsar Bell. civ. l. iii. 'Hæc cum facta essent in concilio, magna spe omnium et lætitia discessum est, ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.' *Germanus.*

492 *Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vias*] Et hæc comparatio Homeri est verbum ad verbum translata: 'Ὡς δ' ὅτε τις στατὲς ἴππος ἀνοστήσας ἐπὶ φάτῃ, Δαρμὸν ἀπορρίψας οὐκ ὀπίσσω προέλθων, ἐλευθεῖς λαδόντων ὀπίσσω ποταμῶ, Κυβέων ἀφ' οὗ δὲ κρήνη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται Ὀμῶς ἀίσσονται, ἃ δ' ἀγλαῖφαι πεποικῖς Πίμφο δ' ἰσὺς φέρει μετὰ τ' ἔθεα καὶ νομῶ ἴππων. *Servius.*

Qualis, ubi abruptis, &c.] Hæc ab Homero Iliad. vi. quem locum cum

hoc comparat Scaliger v. 3. Hom. quoque imitatus Ennius Annal. l. ii. 'Et nunc, sicut equus, qui de præsepibus actus Vincla suis magnis animis abruptit, et inde Fert sese campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam, Spiritus ex anima calida spumas agit albas.' Quin, ait Columna, magnificentius dictum ab Enn. 'Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam,' quam illud, ὄφου δὲ κάρη ἔχου. Addit etiam idem Columna, elegantius dictum a Virg. 'arrectisque fremit cervicibus alte Luxurians, luduntque jubæ per colla, per arma.' Ad quem modum Stat. Theb. l. vi. de equo, 'salire jubæ, atque erectus in armos:' et Lucan. 'spargitque jubas, et surrigit aures.' Deum in hac ingeniorum comparatione audiendus Claud. qui in Nupt. Hon. 'Nobilis hæud aliter sonipes, quem primus amoris Sollicitavit odor, timidus, quatiensque decoras Curvata cervice jubas, Pharsalia rura Pervolat, et notos hinnitu flagitat amnes Naribus arcensis.' *Cerda.*

493 *Potitur*] Venit ab eo, quod est *potior potiris*: nam 'Subnixus raptopotitur,' venit ab eo, quod est *potior potiris*: nam, ut etiam supra diximus, verbum hoc, modo tertiæ modo quartæ conjugationis esse invenitur. *Serv.*

Potitus] In antiquis aliquot *potitur* est, verbi voce: quam lectionem, si diligenter advertas, Servius etiam agnoscit, dum docet, unde *potitur* pene ultima brevi, et unde hoc ea producta descendant. *Pierius.*

495 *Aut aduetus aquæ*] Figuræ equæ *aductus*, aquæ flumine perfundi *aduetus*. *Servius.*

Aut aduetus aquæ] Videntur ista dici ex ingenio ac natura equorum, scribente Aristotele Histor. Animal. l. viii. capite vigesimoquarto. χαλκῶναι δὲ ἵπποι τοῖς λευκῶσι, καὶ τοῖς ἔλασι: ἐξ ὧν pauca, ἐξ ἧς πρὸς αὐτοὺς λόγονται, καὶ γὰρ ἔλας ἐστὶ φλόινθρον τὸ

χαλκόν, καὶ ἐν φλόινθρον. Evertunt ista, quæ contra Homerum scripsit Iul. Scal. et non vidit tantus vir, eadem opera, qua Homerum vult obruere, obrui quoque Virgilium, quod ipse non vult; nam sicut Græcus *εὐθεὴς*, ita Latinus *assuetus*, et *perfundi*, et *noto flumine*, quibus omnibus consuetudo indicatur. *Cerda.*

496 *Arrectisque fremit cervicibus alte*] Alte arrectis cervicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians: quidam sane *cervicibus* plurali numero secundum veteres dictum volunt, et Hortensium primum singulari numero *cervicem*, unde Ciceronem *cerviculam illum jactaturum* tradunt dixisse. *Servius.*

500 *Desiluit*] Hoc ad Turni honorem refertur: quatuor namque erant apud Romanos quæ ad honorificentiam pertinebant, equo desilire, caput aperire, via decedere, adsurgere: hoc etiam præcones præeuntes magistratus clamare dicebantur. *Idem.*

Desiluit] *Desilire* celeritatis habet et fortitudinis significationem: *descendere* vero tarditatis. Ubi Turnum vidit stantem ante portas, ut honorificam se monstraret, mox equo desiluit: quod Regiæ factum, ut Turno deferrent, omnes statim imitati sunt. *Donatus.*

Cohors] Pro *turma*: nam equitum *turma*, peditum *cohortes* appellantur. *Servius.*

501 *Ad terram defluxit*] Dicendo *defluxit* uno verbo absolvit desilientem equis multitudinem: et vel celeritatem vel artem et quandam moderationem ac facilitatem descendendi significavit, quæ est etiam in ascendendo apud hujus rei peritos. *Idem.*

Defluxit equis] Furius l. i. apud Macrob. vi. 4. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' Latini a Græcis, qui τῶν ἵππων ἐπορρυσί, pa-

ri fluxionis verbo. Plutar. in Eumene, ἀπεβόη τοῦ Ἰππου. *Cerda.*

502 *Sui merito si qua est fiducia forti*] Si unusquisque habet aliquam confidentiam ex conscientia fortitudinis suæ, et ego audere non dubito. *Forti* autem bene dixit: nam *fortis* communis est generis. Hæc autem hoc vult dicere; non sexum considerandum esse, sed robur: et est ordo, o Turne audeo. *Servius.*

503 *Audeo et Æneadum, &c.*] Describit feminam, quæ ultra feminam, ut loquitur Nazianz. in Carmine de vita sua, Θῆλυς τὸ σῶμα, τὸν τρόπον δ' ἀνδρὸς πέρα. Talem feminam Græci dicunt ἀντιδυναίαν, de qua dicebam *Æneid.* i. ad illud, 'audetque viris concurrere virgo:' quem locum vide, ut hunc illustres. Huic Camillæ pollicitationi non dissimili illa Penthesileæ, Calab. l. i. Ἦδ' ἔρ' ὑπέσχετο ἔργον, δ' οὐποτε θνήσκς ἐώλην, Δρώσειν Ἀχιλλῆα, καὶ εὐρέα λαὸν δλέσειν Ἀργείων, νῆας δὲ πυρὸς καθύπερθε βαλέσθαι. *Cerda.*

Occurrere turmæ] Equitatu: nam partem pro toto posuit. Varro turmam triginta sex equites posuit. *Servius.*

Occurrere turmæ] Romanus codex turmis habet, numero multitudinis. *Servius* turmæ singulari numero videtur agnovisse. Apud Donatum vero turmis est plurale. *Pierius.*

504 *Solaque*] Tale illud *Iliad.* XIII. μενοιώω δὲ καὶ ὅλος Ἑκτορι Πριαμίδῃ ἕμωτον μεμαῶτι μάχεσθαι. *Cerda.*

506 *Tu pedes ad muros subsiste*] Bene ex muliere gloria augetur, ut cum eam faciat adversum hostes cuncta promittere quæ faciunt viri fortes, etiam Turno murorum custodiam inducat mandantem. *Servius.*

507 *Oculus horrenda in virgine fixus*] Figuræ, vel oculos figens, vel fixos habens: *horrenda* autem pro admirabili, alioqui hostibus horrenda. *Id.*

Horrenda in virgine] Possis referre tributum vel ad militarem femi-

nam, nam horror armorum est. Sic apud Calab. l. ii. Penthesilea dicitur δαίφρων, et ἐκπαγλος: bellatrix, et stupenda, videlicet, ut a Nonno Amazonες μαχημονες γυναῖκες: et Apoll. Arg. l. i. κόρη εὐπολέμεια: et de Electra Eurip. in Oreste, φρένας ἐρσενος κεκτημένη. Vel ad virginitatem, quæ quia sacra, ideo horrenda. Sic de templo in l. vii. 'horrendum religione:' et in vi. Sibylla horrenda dicitur, quia virgo sacra: et S. Ioannes Chrysost. in Orat. de Martyre Luciano, loquens de sacra Eucharistia, ait, τραπέζης φρικώδης, horrenda mensa. *Cerda.*

Fixit] Legendum omnino *fixus* ex antiquis exemplaribus. *Pierius.*

508 *O decus Italiæ virgo*] De hoc genere blandimenti dixi supra. Hic adicio nummum Justiniani Imperatoris apud Cedrenum, in quo nummo, se in altera parte effinxit, in altera Belisarium cum hac inscriptione, Βελισάριος ἡ δόξα τῶν Ῥωμαίων. *Cerda.*

Quis dicere grates] Pro quantas, pro pronomine: et secundum rhetoricam disciplinam dicit, se verba invenire non posse, quibus ejus exprimat laudes: cum dixerit, 'O decus Italiæ virgo:' sic alibi, 'quibus cælo te laudibus æquem?' cum præmiserit, 'O fama ingens, ingentior armis, Vir Trojane.' *Servius.*

509 *Quasve referre parem*] Verbum ad hanc rem ἔχορον. Audiat æquus Lector verba Sen. ep. 81. hæc: 'Mira in quibusdam rebus verborum proprietates est, et consuetudo sermonis antiqui quædam efficacissimis et officia docentibus notis signat.' Sic certe solemus loqui, ille illi gratiam retulit. Referre est, ultro quod debeas afferre. Non dicimus gratiam reddidit. Reddunt enim et qui reposcantur, et qui inviti, et qui ubilibet, et qui per alium. Non dicimus, reposuit beneficium, aut solvit. Nullum enim nobis placuit, quod æri alieno convenit, verbum. Referre est, ad

eum, a quo acceperis, ferre: hæc vox significat voluntariam relationem. Qui retulit ipse se appellavit. Itaque negamus quenquam scire gratiam referre, nisi sapientem.' *Cerda.*

Sed nunc] Ordo est, 'Sed nunc mecum partire laborem:' nam per Parenthesim dictum est. *Servius.*

Est omnia quando iste animus supra] Præmium, id est, aliquidem es magnanima ut supra omnes grates et supra omne præmium: *partire* autem ideo, quia ille dixerat, 'Solaque Tyrhenos equites ire obvia contra.' *Idem.*

Omnia iste animus supra] Non dissidet ab hac sententia Sallust. in Jugurth. 'Supra fortunam animum gereret.' *Cerda.*

511 *Æneas, ut fama fidem]* Œconomia: educuntur hinc duces, ut servata eorum honestate, fortitudo virginis possit induci; alioqui indecens fuerat præsentibus Turno et Ænea. *Servius.*

513 *Quaterent campos]* Ad camporum turbationem. *Idem.*

Quaterent campos] Lucret. l. II. 'Transmittunt valido quatientes impete campos.' Hic autem de equitibus dixit, quod καθιπνάζεσθαι Græci: et Thucyd. καθιπνάζατο χώραν. *Germanus.*

514 *Per deserta jugo superans adventat ad urbem]* Romanus codex et antiqui aliquot alii *jugo properans* legunt. Quanquam et *superans* in Mediceo, et in aliquot aliis antiquis habetur. Est et 'adventat in urbem,' hoc est adversus urbem: vel in urbem, immisso exercitu. Sed *ad urbem* magis placet. Idque agnoscit Donatus: perinde ac etiam *superans*: ait enim ipse: Per montis deserta ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, transcenso montis jugo, ad urbem venire disponit. *Pierius.*

516 *Furta paro belli]* Insidias: Salustius, 'Gens ad furta belli peridonea.' *Servius.*

Furta paro belli] Plutarch. in Philopæm. στρατείας κλοπας, *furtivas expeditiones*: et in Lysandri vita ἀπάταις τὰ πολλὰ διαποικίλλων τοῦ πολέμου: *res bellicas perpetrans dolis.* Stat. Theb. l. x. 'gradiens furta ad Mavortia belli.' Considero in vigilantissimo Poëta hoc verbum datum Turno. Apage, ut illud Æneæ daret. Fraus enim et dolus longe, ut plurimum, a bono duce: et certe multa sunt necessaria, ut ea fraus laudem habeat. De Romanis Ælian. l. XII. Var. Histor. δι' ἀρετῆς γὰρ ἴσασι Ῥωμαῖοι ἀγαθοὶ εἶναι, οὐ μὴν διὰ τέχνης, καὶ πανουργίας: *Virtute vincere Romani assueverunt, non dolo, et furto.* Celebratissima est vox illa Alexandri apud Plut. in ejus Regis vita, οὐ κλέπτω τὴν νίκην, *non furor victoriam.* Dixit hoc, cum suadebatur a suis, ut noctu hostem aggrediretur, et tenebris tegeret tantum bellum. Ceterum, integrum versum Virg. hunc videtur ad verbum reddidisse Nonnus Dionys. l. XXI. ἐν ἄλσεσι φέρσιος Ἀρης Ἡλιβάτων χλοεροῖσι φυτῶν κεκάλυπτο κορύμβοις. *Cerda.*

Furta paro belli] Sil. Italicus l. VII. 'Nunc nocturna parat cæcæ celantibus umbris Furta viæ:' et l. XVII. 'Aggreditur furtum armorum tutantibus umbris,' &c. *Emmeness.*

516 *Bivias fauces]* *Fauces* dicuntur itinera inter duos montes, loca angusta et pervia: dicta a faucium similitudine. *Servius.*

517 *Conlatis excipe signis]* Coniunctis ducibus, quos commemoraturus est. Sic autem dicebatur a Romanis, quotiens acie dimicatum esset. *Sere.*

518 *Tecum acer Messapus erit]* Ingenti honore tecum dixit, hoc est, non tu illi adjuncta eris, sed ille tibi. *Idem.*

519 *Tyburtique manus]* Catillus et Coras. *Idem.*

Tyburtique manus ducis, et tu concipe curam] In antiquis aliquot codicibus Tyburni scriptum observavi (quod

alio loco superius adnotatum est) et dictionem *ducis* varie punctis disi- tam: quoniam nonnulli legant 'Tybur- nique manus ducis.' aliqui, 'Ducis et tu concipe curam.' Ac *Tyburni* quidem apud Donatum etiam habe- tur: quantum vero pertinet ad dis- tinctionem, ante vel post dictionem *ducia* adlinendam: ait ille, *ducia* sic in medio est, ut sine pronuntiationis culpa, vel superioribus, vel inferiori- bus possit aptari. Quippe si dicatur, 'Tyburnique manns ducia,' recte dicitur: si, 'Ducis et tu concipe curam,' non erratur: laudavit om- nes, ne inertes ardenti junxisse vide- retur. *Pierius*.

Tyburnique manus] Vide *Æneid.* vii. ubi *Coras* et *Catillus* fratres 'Ty- burtia mœnia linquunt.' *Cerda*.

Ducis et tu concipe curam] Sicut ego: nam non dicit sicut *Messapus* aut alii, ne ei facere videatur injuri- am. *Concipe* autem vel simul cum illis sume, vel mecum cape, quia ille dixerat, 'mecum partire laborem.' *Con* enim conjunctiva particula est. Unde et *convocari* de pluribus dicitur. *Servius*.

523 *Est curro anfractu vallis*] Hæc est loci lata descriptio; melius posita ex Poëtæ, quam ex *Turni* personæ: in qua nihil aliud est, nisi quod pro utilitate faciat insidiautia, ut probare posset, quod dixit: 'accommoda fraudi, Armarumque dolis.' *Donatus*.

Valles] Metri necessitate compelli- mur ut *valles* dicamus. *Statius*, 'Val- lis in amplexu nemorum:' sed et nam plenum est *valles*, sicut nunc *Virgi- lius* posuit, quod ita esse diminutio indicat; nam *vallecula* dicitur: sicut *turrim* dici debere *turriculum* indicat: at *vulpes vulpecula* facit. *Horatius*, 'Moveat vulpecula risum.' Ergo in *es* vel in *is* quando naturaliter exe- ant nomina, sola diminutio indicat; ea autem quæ in *es* exeunt longa sunt omnia, si in genitive non crescant, *labes, valles, vulpes*: nam si cres-

cunt, brevia sunt, ut *miles militi*. *Servius*.

Vallis accommoda fraudi] In aliquot antiquis exemplaribus *valles accom- moda* legitur: et *valles* nominativum, a *valle* agnoscere videtur *Probus*: quamvis in vulgatis ejus codicibus nescio quid desiderarim: quoniam ibi de *is* loquatur, quæ terminant in *es* longam, ut *puppes, rupes, vulpes*: quare videris, an ita sit legendum, '*pes* pro- ducta, Latina, vel Græca tertiæ sunt declinationis, *pis* faciunt genitive, *puppis, puppis*, ut *valles vallis*, ita *rupis, vulpes vulpis, aspes aspis*.' Vel alia prorsus dictio substituenda. *Pierius*.

Est curro anfractu] Expendit ita *Scalig.* iii. 5. et *Poët.* v. 16. Imitatur hæc *Statius Theb.* ii. 498. 'ge- mini procul urbe malignis Fascibus urgentur calles: quos umbra superi Montis, et incurvis claudunt juga frondea silvis. Insidias natura loca cæcamque latendi Struxit opem, me- diasque arcte aecat aspera rupes Se- mita: quam subter campi devexaque latis Arva jacent spatii,' &c. *Tamb.*

Valles] Ita *Serv.* legit: *Aldus*, et alii, *vallis* agnoscunt, ut *is* producat, ob cæsuram. *Idem*.

523 *Densis frondibus atrum*] Utrum densis frondibus urget, an densis frondibus atrum? *Servius*.

524 *Quo semita ducit*] Legitur et qua. *Idem*.

Qua semita ducit] In antiquo co- dice Romano, et aliquot aliis, *quo se- mita ducit*, legitur: quam lectionem agnoscit *Servius*. *Pierius*.

Tenax quo semita ducit] Est hoc, quod l. ix. 'Rara per occultos decur- bat semita calles.' Quem locum vide, ut hunc illustres. *Cerda*.

525 *Angustæque ferunt fauces*] Lit- de loco *Caudino*: 'sed aptequam venias ad eum intrandæ primæ angus- tiæ sunt,' &c. Ut Latini *ferunt*, Græci ad eandem rem dicunt *εἰσέρχονται*. *Cartius* sæpe *fauces*. *Idem*.

Aditusque malignus] Proprie Obocuri: ut, 'Sub luce maligna.' Servius.

527 *Ignota*] Vel infrequentata, vel ignota, scilicet Æneæ: nam de Turmo dicturus est, 'Huc juvenis nota fertur regione viarum.' *Idem.*

Tutique receptus] Male quidam recessus legunt: nam receptus dicitur, quo se tuto exercitus recepit: unde et 'signa receptui canere' dicuntur. *Idem.*

Tutique receptus] In veteribus plerisque codicibus recessus habetur. Sed receptus hinc loco magis convenit, ut scilicet ostendat, non tantum ad erumpendum et invadendum hostem locum esse commodum, 'seu dextra lævaque velis occurrere pugna,' verum etiam quo tuto se recipere possint, 'atque instare jugis et grandia volvere saxa,' si forte eveniat, ut majore hostium urgente vi repellantur, aut loco dejici tententur. *Pierius.*

528 *Seu dextra, lævaque velis occurrere pugna*] Sive per vallis, sive per montis radices; incertum est enim qua sit venturus Æneas. Velis autem pro si quis velit. Servius.

529 *Instare jugis*] Ut, 'turriti populi instant.' *Idem.*

531 *Arripuitque locum*] Raptim tenuit. *Idem.*

Insedit] Proprie: nam insidere est dolose aliquem expectare: unde et insidias nominatæ sunt. *Idem.*

Sileis insedit iniquis] Insidias nimium Latini ab insidendo dicunt, ea forma qua Græci ἐνδρας. Thacyd. προελοχισμένους ἐνδρας vocat, occupatas et præparatas insidias: et, προελοχίσουσι τὰ περὶ τὴν πόλιν ἐνδρας, circa urbem insidias collocant, insidiis obsident: et ἐφεδρεύειν tendere insidias, ἐπικαθῆσθαι. Plutarch. ἀντίβου πάντων ἐφεδρεύοντος: unde et ἐφεδρος, insidiator. Eurip. ἐφεδρος γῆς στρατός: et Sophocl. σκῆπτρ' ἐφεδρος: item ἐφέδρα, et ἐφεδρεία. *Germanus.*

Iniquis] Intelligendum hosti, vel iniquissimis. Servius.

532 *Velocem intereo*] Licet *Interea*

particula negotiis semper præteritis futura conjungit: tamen abruptus et vituperabilis transitus: habet autem tales transitus et in superioribus libris, et in sequenti præcipue, ubi Jupiter appellat Junonem. *Idem.*

Velocem interea superis in sedibus Opim] Declaravit hoc carmen Macrobius Saturnal. l. v. adducto Alexandri Ætoli testimonio, ex libro, quod Μοῦσαι inscriptus erat: ita enim narrat illum cecinisse: 'Τρῳῆσαι ταχέως Ὀπιν βλαπήσαν διστῶν. Eodem pertinent Callimachi versus in Delo, Ὀπίς τε, Λοξὸς τε, καὶ εὐνάων Ἑκαέργη. Παλαρῆατος: Καλοῦσι δὲ τὴν Ἀθηναίων Κυρηναῖοι Γοργόνην, ὥσπερ τὴν Ἀρτέμιον Θράκες Βένδειαν, Κρήτες δὲ Δικτυαν, Λακεδαιμόνιοι δὲ Ὀπιν. Ursinus.

Opim] *Opim* quando dicimus, *Nympham* significamus: si autem dicamus *opem*, auxilium intelligimus. Terentius, 'Juno Lacina fer opem.' *Opes* vero numero plurali, census accipiuntur: nam *Ops*, Terra est, uxor Saturni, quam Græci Rheam vocant. Sane hoc nomen ipsis Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander, Ætoli poëta in libro qui inscribitur Musæ, refert, quod hoc loco peritissimus antiquitatis poëta sociæ ejus imposuit: quidam dicunt *Opim* et *Hecærgæa* primos ex Hyperboreis sacra in Insulam Deli occultata in fascibus mergitum perituisse. Alii putant *Opim* et *Hecærgæon* nutritores Apollinis et Dianæ fuisse, hinc itaque *Opim* ipsam Dianam cognominatam, quod supra dictum est; Apollinem vero *Hecærgæon*; vel quod Luna, quæ Diana, proxima terris, facile conspiciat omnia: ita vocatur *Hecærgæos*, Sol, ἀπὸ τοῦ ἐκὼς εἶργειν τὸν τόπον: hoc est, e longinquo. Alii dicunt a Latone conceptos, non educatos, et idea poëtam Triviæ custodem *Opim* induxisse. Servius.

Opim] Cur Virg. fecerit *Opim* Dianæ comitem dissonant Macrobius. et

Turn. Ait prior Satur. v. 22. Dianam ipsam ab Alexandro Ætolo dici Opim eo versu, Ὑμῆσαι ταχέων Ὀπιν βλητῆραν διότων. Et Poëtam attribuisse Nymphæ Dianæ nomen ipsiusmet Dianæ. Ait posterior xxii. 3. Advers. Virgilium instituisse Callimacho, qui Opim nominat inter Nymphas, quæ afferunt primitias Delum, istis versibus: Πρώται τοι τόδ' ἔνευαν ἀπὸ ξαθῶν Ἀρμασπῶν Ὀδῆς τε, Λοξῶ τε, καὶ εὐναίων Ἑκατέρῃ. Ait, primas omnium Opim, Loxo, Hecæergen attulisse dona a fluviis Arimaspiis. In hoc dissidio Turnebo hæserim, præsertim, cum Apollodorus l. i. Biblioth. dicat ex quorundam opinione, Orionem confixum sagittis a Diana, quod Opi ejus Nymphæ vim inferre intentasset. Opis ergo inter comites Dianæ. *Cerda.*

533 *Unam ex virginibus sociis sacraque caterva*] Romanus codex præterquam impressa omnia exemplaria, et aliquot alia manuscripta, legit 'unam ex virginibus sacris sociaque caterva.' Sed altera lectio magis placet eruditioribus ingeniis. *Pierius.*

534 *Tristes voces*] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

Tristis Latonia voces, &c.] Romanus codex *tristi ore* legit, cui aliquot etiam alii manu scripti non sunt dissimiles. *Servius* tamen *tristis voces*, mavult. *Tristis* et *Donatus*, qui dubitari ait, utrum *tristis Latonia* an *voces tristis* dicendum sit: ait vero morem poetæ retinendum, quem ubique servaverit, bisque intelligendum *tristis*, ut qualis anima fuit, talia habuisse videatur et verba: dicendum itaque, 'Tristis Latonia voces tristis emittebat.' *Pier.*

535 *Ore dabat*] Pleonasmus. *Serv.*

Bellum ad crudele Camilla] Uno verbo exitum rei docuit. *Idem.*

536 *O virgo*] Quidam ad Camillam referant, quia ineptum putant præsentī Opi dicere. O virgo, autem, interjectio est. *Idem.*

Nostris nequicquam cingitur armis]

Nostris, quibus utraque gaudemus, vel etiam ut ipse habeat causam doloris et majoris iracundiæ. Et *cingitur* nolunt quidam esse passivum, neque enim ab alio cingitur, sed ita quemadmodum dictum est, 'Fulvique insternor pello leonis.' *Idem.*

537 *Cara mihi ante alias*] Ante omnes cara, omnium carissima, ut, 'O felix una ante alias.' *Idem.*

Neque enim notus iste Dianæ Venit amor] Firmiores enim sunt antiquiores amicitie. Terentios, 'Per amicitiam, quæ incepta a parvulis cum ætate adcrevit simul.' *Jovénalis*, 'ille excludatur amicis Jam senior, cujus barbam tua janua vidit.' *Idem.*

539 *Pulsus ob invidiam*] Scilicet crudelitatis: nam sequitur, 'neque enim ipse manus feritate dedisset.' *Idem.*

Pulsus ob invidiam, &c.] Excusat exilium Metabi, quod non sua culpa, sed invidia, id est, superbia civium sit pulsus; et fugiens non opes, sed filiam eripuerit: hac causa Dianæ favorem meruit. *Donatus.*

Vireque superbas] Quibus superbe viribus utebatur. *Servius.*

540 *Antiqua*] Nobili urbe: nam hoc *Præcernum* dicitur. *Idem.*

Priverno antiqua] Pro eo *Silius* l. vi. 'ab alta Priverno.' Meminit et l. viii. 'Sylla Ferentinos, Privernatumque manipulos Ducebat.' Fuit autem *Privernum* urbs Latii Roma antiquior. Stephano dicta *Πριόβερος*. *Emmen.*

Metabus] Nomen sumptum de historia, Metabus enim fuit dux Græci agminis, qui juxta Adriaticum mare urbem Metapontum condidit. *Servius.*

541 *Media inter prælia belli*] Locus notandus ad distinctionem prælii et belli. Est bellum, integrum veluti corpus, prælia ejus veluti membra. Signate Tacit. Hist. l. iv. in sermone belli unius nominat 'secundum prælium.' Sic Lucret. non semel 'belli certamina.' Hom. sæpissime conjungit, πόλεμον, μάχην, et πολεμίζειν, μάχεσθαι.

Advocat Nonius Lucilii verba hæc: 'Populus Romanus victus vi, et superatus præliis sæpe est multis, bello vero nunquam.' Virg. inf. in hoc lib. in bello uno tria adhibet prælia versu illo, 'Tertia sed postquam congressi in prælia.' Polyb. l. iii. minuta hæc prælia, et per partes gesta, vocat τοὺς κατὰ μέρος ἀκροβολισμούς et paulo post, ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον καὶ συμπλοκαὶ κατὰ μέρος ἐγένοντο πλείους. *Cerda.*

543 *Nomine Casmilla*] Statius Tullianus de vocabulis rerum libro primo, ait dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium, quo vocabulo significant Deorum ministrum. Unde Virgilius bene ait, Metabum Camillam appellasse filiam, scilicet Dianæ ministram: nam et Pacuvius in Medea, cum de Medea loqueretur, 'Cælitum Camilla expectata advenis, salve hospita.' Romani quoque pueros et puellas nobiles et juvenes *Camillos* et *Camillas* appellabant, flaminicarum et flaminum præministros. *Servius.*

Nomine Scamilla mutilata parte Camillam] Unde *Scamillæ* nomen, quod nonnulli commenti sunt, desumptum sit, in nullo adhuc veterum codicum deprehendi. In aliquot autem omnino antiquis *Quasmilla* scriptum inveni, in aliquot aliis absurdiora quædam. Sed enim antiquiora illa exemplaria quæ præcipue sequimur, *Casmilla* legunt. Quodque nonnulli codices *mutilata* habent, vetustiores pene omnes *mutata* scriptum ostendunt. Non tamen displicet *mutilata*. Quia Donatus ait: 'Matris huic addidit nomen: aliqua tamen subtracta particula, ut *Camilla* potius quam *Casmilla* diceretur. Habiturus in exilio comitem item filiam, et in appellatione infantis, dulcissimæ nomen uxoris.' *Pierius.*

Nomine Casmilla, &c.] Eadem, quæ Servius in hunc locum, leguntur quoque apud Macrob. Saturn. i. 8. Corrigenda autem ex eo hæc Servii ver-

ba: 'dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium:' et pro illis legendum: 'dixisse Callimachum, Tuscus Camillum appellare Mercurium.' De voce *Camilla* vid. Varro l. iv. de L. L. et Turneb. xiv. 13. *Emmeness.*

544 *Juga longa*] Id est, longe posita, remotiora. Sallustius, 'Et Metello procul agente, longa spes auxiliorum,' id est, longe posita. *Serv.*

545 *Solorum nemorum*] Desertorum. Terentius, 'Venit meditatus alicunde ex solo loco.' Item ipse, 'Nonne hinc deportarier in solas terras?' *Id.* *Solorum nemorum*] Vide quæ diximus Ge. iv. 465. *Emmeness.*

Premebant] Verbum venatorium: de quo alibi. *Taubmann.*

547 *Fugæ medio*] Dum fugit, inter fugam, nam figuratum est, ut 'Laurus erat tecti medio.' *Servius.*

Summis Amasenus abundans] Talia ferme de Asopo Stat. Theb. vii. 'forte et trepidantibus ingens Descendebat agris, animos sive imbrifer arcus Sen montana dedit nubes, sen fluminis illa Mens fuit, abjectusque vado pater arma vetabat.' Et Ovid. Met. l. ix. 'Venerat Eueni rapidas Jove natus ad undas, Uberior solito, nimbis hyemalibus auctus, Vorticibusque frequens erat, atque impervius amnis.' *Cerda.*

Amasenus] Fluvius apud Privernum inter Senam et Tarracinam defluens. Vide Thesaurum Ortelii. *Taubmann.*

Abundans] In antiquis codicibus *abundans* cum aspiratione scribitur, veteribus eam nonnullis verbis applicare suetis, quo ea incitatus enuntiarentur. *Pierius.*

548 *Imber Ruperat*] Impetum pluviae ostendit. *Servius.*

Imber Ruperat] A Græcis. Nam Apollon. l. ii. ἰμβραὶ ἐμβρος ἀδίσφατος: et Nicand. ἐμβροιο παγέντος: exempla hæc in Germ. et pleni Græci. Sunt qui putent, consuetudine magis sermonis, quam proprietate aliqua,

imbrem dici de coelesti aquarum agmine. Nam vere *imber* est aqua quælibet, cum Lucret. dixerit, nominans quatuor elementa, 'Ex igni, terra, atque anima nascuntur, et imbri.' Et Ovid. de Pont. Eleg. iv. 1. 'Æquoreo madidas quæ premit imbre comas.' Lege quæ dedi Æn. i. ad illud, 'Accipiunt inimicum imbrem.' *Cerda*.

550 *Caroque oneri timet*] Anacreon *φοβρίων ἴστωρ*, id est, onus amoris. 'Et pariter comitique onerique timentem.' *Servius*.

Omnia secum Versanti] Ita Il. x. 'Ἦδε δὲ οἱ φοβέονται ἀπὸ τῆς φάλερος βουλῆς; et Iliad. xiii. 'Ὅδε δὲ οἱ φοβέονται δόδοσσο το κέρδιον εἶναι. Ammian. l. xviii. 'Seditque tandem multa et varia cogitanti id tentare.' Sidon. Paneg. Aviti: 'Tandem cunctanti sedit sententia.' *Cerda*.

551 *Vix hæc sententia sedit*] Ideo *vix*, quia naturale est, ut quotiens simul multa cogitamus, vix aliquod comprobemus. Unde vera distinctio est, *Omnia secum versanti subito hæc sententia sedit*. *Servius*.

552 *Telum inmane*] Quia bellator. Nam opus fuit ingenti telo et bellatore, id est, viro forti ad rem perficiendam. *Donatus*.

553 *Robore cocto*] Aut antiquam hastam fuisse significat: nam multi temporis aliquid *coctum* vocatur. Horatius, 'Plernumque recoctus Scriba ex quinqueviro corvum deludet hiantem.' Persius: 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Aut re vera cocto robore: hastæ enim igni plerumque durari consueverunt, ut facilius corticem demittant. *Servius*.

Robore cocto] Tale illud Pers. Sat. i. 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Est *coctum* in Pers. Sole exsiccatum. Inde est, ut *robur coctum* in Virg. esse possit, exsiccatum diuturno Sole: ac proinde hasta ex antiquo robore, et durato ab Sole vel igne. *Cerda*.

554 *Huic*] Huic scilicet telo. *Serv.*

Natum Implicit] Probus de hoc loco arpitamplasma.* *Idem*.

Libro] *Liber* dicitur interior corticis pars, quæ ligno coheret, alibi: 'Alta liber arat in ulmo.' Unde et *liber* dicitur in quo scribimus, quia ante usum chartæ vel membranæ de libris arborum volumina fiebant, id est, compaginabantur. *Idem*.

Habilem] *Εὐπρεπῆ, εὐπλεχῆ, εὐτακτεῖσσαν*: bene compositam, et prudenter aptatam. *Taubmann*.

556 *Librans*] Quod Plaut. Amphit. 'pugnos ponderat:' quod l. v. 'libravit cæstus.' *Cerda*.

Ad æthera satur] Metabus preces fundit ad Dianam, non ad cælum, sed conversus ad cælum, hoc enim subaudiendum, et ideo eo conversus, quia ibi Diana. Midas apud Ovid. Met. precaturus Bacchum, prius, 'Ad cælumque manus, et splendida brachia tollens.' Ita qui Neptunum precabantur, convertabant se ad mare; qui Plutonem, ad terram. Exemplum Neptuni est in Virg. Æneid. ubi Cloanthus precaturus Neptunum, inducitur 'palmas ponto tendens.' Platonis in Hom. Il. ix. ubi de femina precante Deos Inferos, *πρόχην καθέζομένη*, et *γαῖαν χερσὶν ἀλώει*, videlicet, *Κυκλήσκου* 'Αἴθην, καὶ ἑταιρὴν Περσεφόνειαν. *Idem*.

557 *Alma tibi hanc nemorum, &c.*] Antonomasia: nam tria epitheta sine nomine posita sunt. *Servius*.

Nemorum cultrix] Hinc Horat. 'Montium custos, nemorumque virgo:' et Æn. ix. Nisus, 'nemorum Latonia custos.' Expendatur et vocula (*tibi*) quæ clarius enuntianda, ut jam alii adnotarunt: hac enim forma usi veteres in re simili. Ita in Ecl. 'Ecce duas tibi Daphni: et, 'setosi caput hoc apri tibi Delia:' et innumera. *Cerda*.

558 *Ipæ pater famulam rocco*] Bene *Ipæ pater*, quia auctoramenti potestatem, nisi patres, non habent. *Vere* autem, consecro in tuum ministerium.

Unde et Camilla dicta est, licet supra eam a matre dixerit esse nominatam. Sed illud poetice: nam Camilla, quasi ministra dicta est, quod superius expositum est. In sacris tamen legitur posse etiam opera consecrari ex servis, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu, aut enim numen famulæ quam servi significatio conditionis.⁵
Servius.

Ipse pater famulam voce] Serv. 'Bene ipse pater, quia auctoramenti potestatem nisi patres non habent.' Cujacius in Paratitlis: 'Pollicitationis species est votum, quod Deo fit, sed illud in eo præcipuum, ut soli patresfamilias ex eo obligentur, quasi actu solemnī (nam et præsentibus multis fiebat voti nuncupatio) aut filiusfamilias, et servus jussu ejus, in cuius potestate sunt: et secundum jus Virgilius, 'Ipse pater famulam voce.' *Cerda.*

559 *Tela tenens*] Ordo est, Tua supplex tela tenens quibus inligata est; et ingeniose *tenens*, cum inligata sit. *Servius.*

561 *Adducto contortum hastile lacerato*] Ita l. ix. Nisus, 'Ocyus adducto torques hastile lacerato.' Sed tu vide, ut locum hunc illustres, quæ dixi eodem in libro ad illud, 'telum librabat ab aure.' *Cerda.*

562 *Sonare undæ*] Hic distinguendum. *Servius.*

563 *Infelix Camilla*] Mira effingit: *infelix* autem *Camilla*, non eo tempore quo evasit, sed nunc *infelix*: plerumque enim epitheta præsentis temporis scilicet sunt, licet et peractis negotiis: ut in secundo, 'infelix qua se, dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incommittata solebat.' *Servius.*

565 *Victor*] Propositi sui et intentionis effectum, ut, 'mihi victor honore Persolves.' *Idem.*

566 *Donum Trivia*] Mire *Trivia*, cum ipsa loquatur; at bene *donum*,

quoniam pater Dianæ servaverit. *Id. Donum Trivia*] Accipiunt, quam pater exinde donum Dianæ dedit. Possunt. Sed ego aliter. Quam Diana dedit patri, ut servatrix puellæ. Itaque gavisus pater est dono illo Dianæ. *Cerda.*

Cespitem] Probus aut *cespitem*, aut *cespitem* pro campo, scilicet quod *cespes* gleba sit. *Servius.*

567 *Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes Accepere*] Non mirum a nulla hunc civitate susceptum: nam licet Privernas esset, tamen quia in Thuscorum jure pene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omnia odia ferebantur: nam pulsus fuerat a gente Volscorum, quæ etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur: quod Cato plenissime executus est. Hinc est, 'Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres Optavere nurum:' quod non procederet nisi inter eos essent jura connubii: 'non mœnibus urbes Accepere.' Non tectis, non mœnibus: non in civitatem, non in privatam admissus est domum. Et sic ista etiam in primo libro separavit, 'Urbe, domo socias.' Sciendum autem *mœnia* abusive dici omnia publica ædificia: ut, 'Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis:' nam proprie *Mœnia*, sunt tantum muri, dicta quasi *mœnia*, a munitione civitatis. *Id.*

568 *Manus dedisset*] Consensisset: et hoc dicit, Etiam si qui eum voluissent suscipere, ille tamen eorum consortia morum feritate fugisset; *feritate* autem figurate pro feritati, an ob feritatem? *Idem.*

Manus dedisset] Adagii forma, pro, victum se fateri. Horat. Epod. 17. 'Jam jam efficaci do manus scientiæ.' Vide Erasmi. Nata videtur locutio ab simili illo, 'dare herbam.' Tale et illud l. ix. 'neque enim jaculo vitam ille dedisset.' *Cerda.*

569 *Pastorum et solis exegit montibus ævum*] Et pastorum ævum exegit in montibus solis, id est, pastorali usus

est vita. *Seruius.*

Solis montibus] Id est, desertis. Sic statim vs. 545. 'sola nemora.' *Emmeness.*

Ævum] Quamvis ævum sit quasi aiei ðν, perpetuum, æternum, semper durans, ac proinde de Diis dicatur; tamen Virg. locutus est ex imitatione Homeri, cui sæpissime αἰὼς est vita, id est, ζωή. Sic Iliad. xvi. Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τὸν γε λῆψεν ψυχὴ τέ, καὶ αἰὼν. Sic etiam Lucret. qui bis, aut ter: 'degere ævum:' et Ennius qui Annal. ix. 'ævum agitabant.' *Cerda.*

571 *Armentalis equæ*] Indomitæ. Scilicet quæ in armenta fœturæ causa parcat. Unde sequitur, et lacte ferino. Veteres enim omnes prope quadrupedas feras vocabant, 'In latus inque feri curvam compagibus alvum.' Equæ autem mammis et lacte ferino ἐν δὲ δυνὼν. *Servius.*

Armentalis equæ] Ita prædivinatur virtus militaris Camillæ, quemadmodum Jamum cum laudat Pind. Olymp. Od. vi. nutritum a serpente; ut non immerito sperare aliquid magnum ab illis possimus, erga quos, tanta fuerit Superum indulgentia. Multa hujus rei exempla conjungit Alex. Neap. non solum de equarum lacte, sed aliarum etiam ferarum, a quibus nutriti magni Heroës. Sed de equabus lege quæ Gesner. conjungit, ubi agit de equo, littera F. Est equa armentalis, ἱππος ἀγελαία. *Cerda.*

Lacte ferino] Manil. l. i. de Jove loquens, 'Cujus ab uberibus magnum ille ascendit Olympum Lacte feræ crescens ad fulmina.' Sed Manilius de capella loquitur nutrice Jovis, quamobrem signatus Virgilius, qui de equa. *Idem.*

Lacte ferino] Pro equino. Ferus enim κατ' ἐξοχὴν pro equo ponitur. Vide Æn. ii. 51. *Emmeness.*

572 *Nutribat*] Quidam nove dictum accipiunt. *Servius.*

Nutribat] Tale illud Virg. lenibat, polibat, testibat: et Catull. 'Vellera

virgati custodibant calathiscii:' et Terent. Eun. neque scibat. Fit hoc explosu unius vocalis. *Cerda.*

573 *Vestigia plantis Institerat*] Signa pedum primis plantis expresserat: nam *vestigia* sunt imagines pedum: ut, 'Semēsam prædam et vestigia fœda relinquunt.' *Servius.*

574 *Institerat*] Est hoc, quod de Pyrrho Plut. προσηλασσε. Ab Virg. Juven. Sat. 6. 'nec tremulis possunt insistere plantis.' Nota vero constructionem quarti casus. Ita Plant. Capt. 'Omnes itinera insistant sua.' Subaudiendum in, ut, *insistere in vestigia, in itinera*: vel, *existere in vestigia, itinera*. Porro hoc, 'insistere plantis,' simillimum est Horatianis verbis Epist. ad Pison. 'Reddere qui voces jam scit puer, et pede certo Signat humum.' *Cerda.*

Palmas oneravit] Onus enim quicquid teneris imponitur manibus. *Ser.*

Palmas oneravit] Romanus codex, Oblongus, Mediceus, pluresque alii pervetusti, *palmas armavit* legunt, quod non sine proprietate dictum est, et in Donati codice reperitur. Sed enim *Servius oneravit* agnoscere videtur, dum ait: 'Onus est quicquid teneris manibus imponitur.' *Ictinus.*

Jaculo palmas oneravit aculeo] Talis educatio Cyrenæ Nymphæ a patre Telesicrate apud Pind. Pyth. Od. 9. ὁ δὲ τὸν εὐώλεον Θρέφατο παῖδα Κυρενῶν. 'Α μὲν οὐδ' ἰστών παλιμβύχας ἐφίλασεν ὁδοὺς, Ὅτρε δέϊπνον οὐρανὸς Μεθ' ἐταιρῶν τέρψιας. 'Ἄλλ' ἀκόντισσι τε χαλκίοις, Φασγάνῳ τε μαρμαίρῃ, ἐκρίβεν ἀγρίους Θῆρας: Id est, Ille autem lacertis decoram educavit filiam Cyrenam. Hæc neque telarum retrogradus amavit vias, neque cænarum oblectationis inter domesticas socias: sed jaculis eris, ensisque dimicans, conficiebat feras bestias. *Cerda.*

575 *Spiculaque ex humero*] Talis habitus Atalantæ apud Ovid. Met. viii. 'Ex humero pendens resonabat eburnea lævo Telorum custos, arcum quo-

que læva tenebat.' *Idem.*

576 *Crinali auro*] Quo crines inligantur. *Servius.*

Pro crinali auro] Ovid. *Metam.* v. simpliciter vocat crinale: 'ornabant aurata monilia collum, Et madidos myrrha curvum crinale capillos.' Alibi: 'Nec torques collo, nec habens crinale capillos.' Est crinale fascia quædam, aut vitta, qua illigantur crines, ne vagentur. Ulpianus vocat *fasciam crinalem*. Græce possis κεφαλίδεσμον, et ἐπικρανον, sive ταυρίαν ἀναδέσµον. Itaque crinale aurum erit vitta aurea ad continendos crines. *Cerda.*

Pro crinali auro] Statius *Achill.* iv. 97. 'et fronti crinale reponeret aurum.' *Emmeness.*

Pro longæ tegmine palla] Palla proprie est muliebris vestis deducta usque ad vestigia: unde ait longæ: sicut supra, 'pallam signis auroque rigentem.' *Servius.*

Pro longæ tegmine palla] Diserte, et signate, longæ palla: nam hæc etiam virorum fuit, sed non longa. Et quidem virorum fuisse jam indicavi supra. Et hic adjice Martial. 'Dimidiasque nates Gallica palla tegit.' Viri pallæ Gallorum respondere σχιστὸν Strabonis, vult Bayf. producto testimonio. Lege illum. Signate etiam tegmine, indicans pallam ultimam esse in vestitu, omninoque exteriorem, quando etiam loco illius penderent exuvie tigridis. Huc spectat *Hor. Sat.* i. 2. 'Ad talos stola demissa, et circumdata palla.' Varro l. iv. ait pallam dictam, quod palam et foris. *Cerda.*

Pro longæ tegmine palla] Vide supra *Æn.* i. 652. *Emmeness.*

577 *Tigridis exuvie*] Ita etiam *Æneid.* i. inducit Nympham venatricem, 'Succinctam pharetra, et maculosæ tegmine lyncis.' Apud Apollon. l. i. Anchæus infertur gestans Μάωαλῆς ἀρκτου δέρος. Apud Nonnum l. ix. Bacchus Ποικίλον ἡγήσεν ἐπ' αὐτῷ. *Delph. et Var. Clas.*

χένι νεβρὸν αἰέρον. Iterum: καὶ θρασὺν ἀλολόντων ἔχων τετανυσμένον ἔμψ Τίγριν ἑνὸς κοῦφιζε μετάρσιον ἐκδοθὶ δασμοῦ. Adduco et Latinos. Stat. *Theb.* iv. 'flavent capiti, tergoque leonum Exuviae, gentilis honos.' Ita et de Daphne Ovidius, 'Silvarum latebris, captivarumque ferarum Exuviis gaudens.' Et Sil. lib. xv. dat Annibali amictum ex pelle leonina. Valer. Arg. l. vi. canit quendam cum exuviis tigridis, quin perquam optima fictione ait, 'Perque levem, et multo maculatam murice tigrim Concita cuspis abit, subitos ex ore cruores Saucia tigris hiat, vitamque effundit herilem.' *Cerda.*

A vertice pendent] Tempora variavit, nam de præterito dicit. *Servius.*

578 *Tela manu jam tum, &c.*] Apud Statium Achilles in Achilleide similem prædicat de se, adhuc puero, institutionem vitæ: 'visisque decebat Arridere feris, nec fracta ruentibus undis Robora, nec vastæ trepidare silentia silvæ, Jam tunc hasta manu, jam tunc cervicæ pharetræ, Et ferri properatus amor, durataque multo Sole geluque cutis: tenero nec fusa cubili Membra, sed ingenti saxum commune magistro.' Talis et ille versus Silli l. ix. 'Parvula nos arcu puerili spicula sensim Fundimus.' Seneca *epist.* 36. hunc morem dat Parthis infantibus, et pueris Germanis: 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet; si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret.' Et quidem jam de Camilla ipsa l. vii. 'non illa colo calathisve Minervæ Fæmineas assueta manus, sed prælia virgo.' *Cerda.*

579 *Et fundam tereti*] Stat. *Theb.* iv. 'teretes pars vertere fundas Assueti, vacnoque diem præcingere gyro.' *Idem.*

Egit] Hoc Maronis fulcro expeditior est correctio illa Statii in *Achill.* 'flexæ Bælearis actor habentæ,' cum prius auctor legeretur. Ergo, ita Stat.

Virg.

11 H

actor, ut Virg. egit. Similiter in ix. de Mezentio, 'Ipse ter adducta circum caput egit habena.' *Idem.*

Circum caput egit] Id est, rotavit: ex more et arte: nam sic vires dabant jactui. Statius: 'vacuoque diem præcingere gyro.' Vide Poliorcet. Lipsii iv. 2. *Taubmann.*

580 *Strymoniamque gruem*] Thraciam, a fluvio Strymone. Sane sciendum posse dici, et *hic* et *hæc grus*, et *hi* et *hæc grues*. *Servius.*

Strymoniamque gruem] Martial. Epigramm. ix. 30. 'Strymonio de grege ripa sonat.' Sed de hoc dixi alibi. *Cerda.*

Olorem] Latine ita dicimus: nam Græce *cygni* dicuntur. *Servius.*

Dejecit olorem] Respondet Græco *καταβδλλειν*. Xenoph. II. i. *θηρία*, *ἔσθ*, *ἐπειδὴν τάχιστα ἰππεύειν μάθης, διώξῃ, καὶ τοξεύων καὶ ἀκοντίζων καταβαλεῖς* et passim. Lucian. *σφενδονῶ θηρία* unde et *σφενδονίζω*, fundam roto, et *σφενδονῶδον* adverb. *German.*

581 *Multæ illam frustra*] Antequam rem diceret, prius ejus ostendit eventum: sic Sallustius, 'Falso queritur de natura sua genus humanum': nam antequam diceret *queritur*, dixit *falso*. *Servius.*

Multæ illam, &c.] Tale illud de Lavinia l. vii. 'Multi illam magno e Latio,' &c. et Catulli, 'Multi illum pueri, multæ optavere puellæ.' Et Ovid. Metamorph. iii. 'Multi illum juvenes, multæ petiere puellæ: Sed fuit in tenera tam dura superbia forma, Nulli illum juvenes, nullæ tetigere puellæ.' De Daphne etiam l. ii. ejusdem operis, 'Multi illam petiere, Illa aspernata petentes, Impatiens, expersque tori nemora avia lustrat.' Fluxere tam Virgiliana quam Ovidiana a Catullo: nisi quis velit, omnes adhuc sumpsisse a Pind. Od. Pyth. ix. ubi in sermone Cyrenæ Nymphæ: *Τὰν μάλ᾽ ἀριστῆες ἀνδρῶν ἀλτῶν Σύγγονοι, πολλοὶ δὲ καὶ ἑλίων, ἐπεὶ θαπτὸν εἶδος ἔπλετο*. *Cerda.*

Matres] Inter matrem et matrem-familias quid intersit, superius plenissime narratum est. Et hic ostendit dicendo 'Tyrrhena per oppida,' quod etiam Volsci in Tuscorum fuerint potestate. *Servius.*

583 *Æternum*] Id est, æterno: nam nomen est pro adverbio. *Idem.*

Virginitalis amorem, &c.] *Παρθενότητι*. Scilicet et Diana ipsa Platoni in Cratylō 'Ἀρεμὺς dicta, φαεινότης τὸ ἀρεμὲς καὶ τὸ κάσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν. *Germanus.*

584 *Infermata colit*] Inviolata, incorrupta: temerata enim quibus vis allata est. *Servius.*

585 *Militia tali*] Tam injusta: id-eoque et pœnas dat temeritatis, quippe fati in Italiam Trojani venerant. *Taubmann.*

Conata] Dum conatur: ut, 'Obsessumque acta testudine limen:' et 'Caci spem custodita fessellit:' hæc autem ratione ostendit quare non suspensa a Trojanis.* *Servius.*

587 *Fatis urgetur acerbis*] Ostendit etiam desideria ex fato, non necessitate descendere. *Idem.*

Fatis urgemur acerbis] In antiquis aliquot codicibus legere est *fatis urgemur iniquis*. Sed utcunque placuerit, *acerbis* aut *iniquis*, non laboro. Sane *urgemur* persona prima mihi videtur etiam Servius agnovisse cum scripsit: 'Ostendit etiam desideria ex fati necessitate descendere.' Cæterum quod Servius ad desiderium refert, cur non potius ad amorem et sympathiam quandam referamus; ut scilicet *urgemur satis acerbis* dixerit, nti quæ pari, cum ea, calamitate affici sibi videretur, quæque Camillæ aut acerbæ, aut iniquæ imminebant, ea Diana impendere sibi existimabat. *Pier.*

589 *Committitur omine pugna*] Pro committetur. *Servius.*

Ubi infasto committitur omine pugna] Ovid. Metam. vi. 448. 'infasto committitur omine sermo.' Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Emmen.*

590 *Hæc cape*] Generaliter dixit arcum, pharetram, ut sequentia indicant: nam dicit, 'Et ultricem pharetra deprome sagittam.' et neotericum putatur ipsam 'sagittam ultricem.' Servius.

Ultricem] Nomina omnia in *x*, littera terminata, ablativum singularem in *e* mittunt: genitivum vero pluralem in *um*: exceptis his quæ omnis sunt generis: ut *felix*; nam et *ab hoc felici*, et *horum felicium* facit. Lucanus, 'Felici non fausta loco tentoria ponens:' quod receptum est ideo, quia genitivus pluralis a nominativo minor esse non debet, sed aut par, aut major una syllaba: et quia in neutro facit *felicia*, *felicum* dicere non debemus, ne propter alia genera huic præjudicemus: namque ab eo, quod est *felices*, ut *felicium* dicamus, ratio patitur, una enim crescit syllaba: ab eo, quod est *felicia*, ut *felicius* dicamus, non procedit, ne minor sit genitivus a nominativo plurali. Similiter et *ultricum* et *victricium* dicimus: licet in his neutrum in numero singulari non inveniatur. *Serv.*

Deprome] Vides ut mandet illi, quid opus facto, ex doctrina Gentilium, qui unicuique Dearum Nymphas dabant administras, quibus, quid ipsæ vellent, mandarent. Sic Diana Opi curam dat cædis Camillæ vindicandæ. Sic lib. sequente Juno ntitur Juturna Nympha. Apud Val. Arg. III. Juno eadem commendat Nymphæ raptum Hyllæ. Sic aderant Veneri suæ Idaliæ, Thetidi Naiades, &c. *Cerda.*

591 *Violari vulnere corpus*] Bene violari, quia dixerat *sacrum*. Et superius dictum est operam solemnem more consecrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu; quod facilius accidet, si mors intercedat. Hic ergo totius rei, et præcipue sacrationis, aliud agens poëta, mentionem inseruit, dicens, 'Hæc, quicumque sacrum viola-

rit vulnere corpus, Tros Italusve mihi pariter det sanguine pœnas.' Bene ergo, sicut dictum est, *violari*, quia dixerat *sacrum*. Servius.

592 *Tros Italusve mihi*] Si simpliciter accipiamus, sic intelligamus: Sive eam Trojanus interemerit, sive aliquis de Æneæ auxiliis: namque alii volunt Aruntem de Turni esse partibus, et indignatum fœmineum sexum plus in bello potuisse quam viros: quam rem hic dicunt perstrinxisse Virgilium: et re vera sic ubique loquitur, ut incertum sit, Aruns de cujus partibus fuerit. Unde est illud, 'Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.' *Idem.*

Tros Italusve] In Romano codice legere est *Tros Italusque*; et eodem modo etiam superius: sed *ve* disjunctiva melius. Illud quoque animadvertendum, quod vulgata quædam exemplaria *hanc quicumque* legunt. Antiqua *hac* habent, scilicet sagitta. In aliquot aliis *ac* particula conjunctiva, ut sit mandati summa: Hæc arma cape, sagittam deprome: 'Ac quicumque sacrum violari vulnere corpus, det sanguine pœnas.' *Pier.*

Pariter] Similiter, uno modo. *Serv.*
593 *Miseranda corpus*] Hæc æconomia, præjudicia nominantur, quotiens negotii futuri exitus tollitur: vult enim nos de Camillæ cadavere nihil ulterius expectare: sicut fecit in primo, 'Tu faciem illius noctem non amplius unam Falle dolo.' Quod præmissum, sustulit commemorationem quando vel Cupido recesserat, vel Ascanius sit reversus. *Idem.*

Post ego nube cava] Unice institit loco Calab. l. iv. ubi de sepultura Glauci, τὸν δ' αὐτὸς Ἀπόλλων' Ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο μάλ' ἐσσυμένως ἀναείρας Δῶκε θεοῖς ἀνέμοιοι φέρειν Λυκίης σχεδὸν αἴης. Ὀ! δέ μιν αἰψ' ἀπέτειαν. Ita videlicet putabantur Dii honestare funera illorum, quos amabant. Simili poësi honestatur apud eundem funus Memnonis, ait enim l. II. θεοὶ δ' ἅμα πάντες

ἀῖται Μῆτρος ἰφμοσύνησι, βίη φορόντο
κελεύθῳ 'Es pedibus Primæio, καὶ ἀμφε-
χείοντο θανόντι, Οἱ καὶ ἀσπείσαντο θούῃς
ῥάϊον ἰα, Καὶ ἔφερον πολλοὺς δι' ἥρος.
Sic ergo vult Diana, cadaver Camillæ
latens in nube asportandum in sepul-
crum patrum ministerio ventorum;
hoc enim intelligendum. *Cerda.*

Arma inspoliata] Aut indetracta,
aut ipsius inspoliatæ Camillæ. *Serv.*

594 *Patriæque reponam*] Hoc est, in
patriam. *Idem.*

Patriæque reponam] Ducta hæc sunt
ab Homer. Iliad. xvi. ubi decernitur
ab Junone; ut Sarpedon post cædem
deferatur in patriam terram Lyciæ,
'Εὐθα δὲ παρχόσασι κασίγνητοί τε, ἔται
τε, Τύμβη τε, στήλη τε, τὸ γὰρ, γέρας
ἐστὶ θανόντων. *Cerda.*

596 *Nigro circumdata turbine corpus*]
Hoc ideo quoniam ad mærorem luc-
tumque descendit. Contra in octa-
vo, ubi ad lætitiā descendit Venus,
claro eam nimbo circumdatam dicit:
ut, 'At Venns ætherios inter, Dea
candida, nimbos.' *Servius.*

Circumdata turbine corpus] Ita Deæ
solent, ne videantur a mortalibus.
Hom. Iliad. xviii. de Irīde, 'Ἀμφὶ δέ
οι κεφαλῇ νέφος ἔσπερε δία θέδων. De
Diis Calab. l. xii. ἀνέμων δ' ἐπιβάντες
ἀέλλας Ὀδρανόθεν φορέοντο ἐπὶ χθόνα.
Homerus dat Jovi (referente hoc ab
Homero ipso Dione Chrys. Orat. 12.)
τινὰ νέφους περὶ τῇ κεφαλῇ στέφανον.
Cerda.

597 *At manus interea*] In tota hac
descriptione historicum characterem
poëtico miscet. *Servius.*

598 *Etruscique duces*] Hetruria
dicta est, quod ejus fines tendeban-
tur usque ad primam ripam Tyberis.
Quasi 'Ερεπούρια. Nam ἔρεπος est alter,
et ὅρος finis vocatur. Roma enim an-
tea, unam tantum Tyberis ripam tene-
bat. Juvenalis, 'quæ Imperii fines
Tyberinum virgo natavit.' Quidam
sane Etruri legunt ab Etrurus; trans
Tyberim enim Etruriam dicebant, ho-
mines Etruros, quos nunc Etruscos. *Id.*

599 *Compositi numero*] Id est, æ-
quati numero honorabiliter: unde et
sepe numero dicimus, id est, frequen-
ter et rationaliter: hinc est, 'Tum
vero in numerum,' id est, in rationem
et rhythmum: unde et metra nume-
ros dicimus: ut, 'numeros memini,
si verba tenerem.' Sane modo gene-
ralis est descriptio equestris certa-
minis: paulo post descendit ad spe-
cialem, sicut fecit in quinto et de
cursoribus et de navali certamine.
Idem.

Fremis] Proprie: nam et Græci
equum φρουγματίαν vocant. Et fre-
mitus equi est ἀπὸ τοῦ φριμάσσειν, vel
φριμάττεισθαι. Itaque Stat. qui l. vi.
dixit, 'fremitus accepere leonis,' et
alii, qui dant ventis, mari, litoribus,
adhuc et ipsis hominibus in assensu,
et dissensu, hi omnes ab equo acci-
piunt. Dixit Virgil. unico verbo
fremo, quod versu integro Silius l. i.
'Martius hinc sonipes campos hinni-
tibus implet,' quod duobus Nonnus l.
xxii. Ἴπποι χαλκοχίτωνες ἐπεσπαράχτη-
σαν 'Ενὸς Ἀρεῶς σαλπίζοντες ἐνυαλίῳ χρε-
μετισμῷ. *Cerda.*

600 *Insultans sonipes*] Ita in Georgic:
'insultare solo.' Dio Chrysost.
Orator. 12. describit equos præ ar-
dore et bellandi cupiditate solo un-
gulis insultantes, et omnis moræ im-
patientes: οὐκ ἀνεχομένους τὸν χρόνον,
ἀπὸ σπουδῆς δὲ καὶ προθυμίας κόπτοντες
τὸ ἔδαφος ταῖς ὀπλαῖς. *Idem.*

Pressis] Cum habenis premeretur:
Pugnat autem pro repugnat. *Serv.*

601 *Huc obversus et huc*] Mire ex-
primit quæ dixerat Georg. iii. 'Sitque
laboranti similis.' Nam hic ego la-
borantem agnosco equum. Eunnodius
Paneg. 'Sonipes lituorum desideriis
inquietus.' *Cerda.*

Ferreus hastia] Quæritur quid sit
ferreus, utrum ferreus ager horret
hastis, an ferreis hastis ager borret.
Horret autem terribilis est: et est
versus Ennianus, vituperatus a Luci-
lio, dicente per inrisionem eum deba-

isse dicere 'horret et alget.' Unde Horatius de Lucilio, 'Non ridet' (dicens) 'versus Ennii gravitate minores.' *Servius*.

602 *Horret ager*] Ducit Macrobi. l. vi. 4. imitationem ab Ennio, qui Annal. xiv. 'Horrescit telis exercitus.' Et in Erechtheo, 'horrescunt tela:' aut ab Hom. qui Iliad. xiii. Ἐφριζεν δὲ μάχη φθισιφόροτος ἐγχείρησι. Paria Ura. et Scal. Sed locum hunc ditavi satis alibi. *Cerda*.

Campique armis ardent] Id est, resplendent. *Servius*.

603 *Celeresque Latini*] Adludit ad militiam Romanam: namque et equites habuit Romulus, ut illo diximus loco, 'Tercentum scutati omnes Volscente magistro:' quos *celer* appellavit, vel a celeritate; vel a duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cujus gratiæ vicem a Romulo fieri tribunus equitum meruit. Alii hos *celer* ideo appellatos dicunt, quod explorationes obirent, et, quæ usus exigeret, velocius facerent: alii a Græco dictum putant, quod est κέλως. *Idem*.

604 *Ala Camilla*] Equitatus. *Ala* autem dicuntur equites, quod alarum vice pedestrem exercitum tegunt. *Servius*.

Ala Camilla] Docte et signate *ala*. Nam hæc vox sociorum est, et auxiliorum. Romana legio alas non habuit, sed quoties hæc vox in Livio et aliis occurrit, capienda est de auxiliis. Itaque *alarum equites* sunt auxilarii equites. Docte ergo *ala Camilla*; nam hæc virgo in auxilio Turni. Quæ dixi multa probant. Livius l. xl. 'Alarii equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre.' Sed cesso ab re, quam jam Lips. et Geoescal. late, ille in Polyb. hic in Veget. Tantum indico, firmari hanc doctrinam posse ex Inscriptionibus, quas plurimas Smetius et Gruterus suppetunt, in quibus sæpe videas *alam Britannicam, Pannoni-*

orum, Indianam, Phrygum. Alias etiam, in quibus diserte, *ala auxiliorum, ala auxiliatorum*. *Cerda*.

605 *Hastasque reductis*] Ante oculos posita descriptio. *Servius*.

Hastasque reductis Protendunt longe dextris] Antiqua pleraque exemplaria *protendunt* legunt; qui quidem gestus insertandi hastam in cataphracto milite, cuspe ad feriendum prætensa. Sed enim quia de jaculatione loquitur, melius est *protendunt*: quia in jaculatione manus reducitur, protensa hastæ longe majori parte: ne si capias a medio cuspidem versus, manus, defricto ære, ictum faciat elanguescere, impulsusque moretur. Eadem elocutione dictum ab Ovidio, 'protentaque forti Tela tenent dextra lato vibrantia ferro.' Donatus vero hic duo agnoscit: et quod hastas gestarent, dexteris retrorsum adductis, et quod spicula vibrarent. 'Pergebant,' inquit, 'paratis hastis et dextris, ut hostes petere viderentur. Ibant vibrantes spicula, ita crebro motu, ut ea jam crederentur esse missuri.' *Pierius*.

Hastasque r. Protendunt] Habitum ostendit hominis in procinctu hastam tenentis, et, manu retrorsum ducta, eam librantis parantisque mittere. Turneb. l. xiv: 13. *Taubmann*.

606 *Spicula vibrant*] Vide Æn. x. 484. *Idem*.

607 *Fremitusque ardescit equorum*] Allusum ad equum illum, quem θερμὸν Græci dicunt, et Virg. in Georg. 'calidum animis.' Sed et in genere ardeo poni in re belli, quis ignorat? Polyb. l. iii. ἐξέκαυσαν πόλεμον: et millena. *Cerda*.

608 *Intra jactum telis*] Unde possit, hasta emissâ in hostem venire. Hinc traxit Statius, 'Quale quater spatium jaculo ter arundine vincas.' Et Enniana est ista omnis tam brevis descriptio. *Servius*.

Intra jactum telis] Ἐσω βέλους. Æn. x. 772. *Taubmann*.

609 *Subito*] Adverbium est: an 'Subito clamore:' et est versus hypermetrus. *Servius*.

610 *Exhortantur equos*] Tale illud Propert. Eleg. iii. 14. 'Hortari patrios per juga longa canes.' Id est, clamando hortari canes, ut Virg. 'clamore exhortantur equos.' Et Ovid. 'Si tamen horteris, fortius ibit equus.' Id est, si clamore horteris. Hoc enim unicum discrimen in feris inter *hortor* et *moneo*, ut *hortor* fiat clamore, sed *moneo* stimulo. *Cerda*.

Fundunt, &c.] Cal. l. xi. Πόντῃ αἰγάρεαί τε, καὶ ἑγχεα καὶ βέλα' ἀνδρῶν, 'Ἀλλὰ δὲ ἅλλα χιόνιο: In omnem partem jacula, hastæ et virorum tela *Alia alio fundebantur*. Uterque ab aquis transfert. Sed persistit Virg. in metaphora, quod non Calaber. *Idem*.

611 *Nivis ritu*] Hom. Iliad. XIII. de saxorum imbre, νιφάδες δ' ὡς πίπτον ἑραζε, et Iliad. XII. ὅτε νιφάδες χιόνος πίπτοναι θαμναί. sic (inquit) λίθοι πῶτῳ, Adi locum hunc Homeri. Calab. l. xi. νιφάδεςσι δ' εὐπτόνα πίπτε βέλεμα. Eadem comparatione nunc est Dionys. Antiquit. l. ix. Ammian. l. xx. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Pacuvius in Paulo, 'Sagittis, plumbo, et saxis, grandinat, nivit.' Τὸ *ritu* Corippus arripuit l. iii. 'Funduntur lacrymæ ritu nivis.' Et Ammian. l. xiv. 'Ritu grandinis undique convolutibus telis.' Mutavit Ovid. in epist. 'More nivis lacrymæ Sole madentis eunt.' A quo et Corippus l. iv. 'More nivis sparsurus erat.' Seneca epist. 64. 'Ritu Deorum.' Τὸ *crebra tela*, dixit Plut. in vita Marii, πολλοὺς βέλεσι φερόμενους. *Idem*.

Nivis ritu] Confert hæc cum Homericis, et præfert Scal. l. iii. 5. Deque hyperbolica hac similitudine videatur Quintil. l. viii. 6. *Taubm*.

Cælumque obtexitur umbra] Ita Æn. xii. 578. 'et obumbrant æthera telis.' Alludit ad dictum Laconia, cui nomen Deineces, qui hosti dicenti, Solem

præ multitudine telorum visum non iri, respondit: In umbra igitur pugnabimus. Historiam Herodotus l. v. Cic. Tusc. l. quem tamen in ordinem cogit Petr. Victorius, vii. 9. meminit et Turneb. xiv. 18. Ita Tacitus Histor. l. iii. 'Tantum sædærum avium supervolitavit, ut nube atra diem obtunderent.' *Idem*.

612 *Continuo adversis*] Hic specialis pugna est. *Servius*.

Continuo adversis, &c.] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis *adversis* legitur: neque obstat quod *con-*nixi hastis subsequatur: quod isti absurdum putaverunt. Hoc vero videtur agnovisse Donatus, dum ait, 'Continuo adversi cum singulis ex diversis partibus eruperant hastis:' quamvis idem dicat, si *adversis hastis* legamus. *Pierius*.

Tyrhenus] Videtur esse hic ille Orphitus, de quo fit postea mentio in hoc libro, quem Camilla interficit, cum hac insultatione, 'Silvis te, Tyrhene, feras agitare putasti?' Ubi, si legas quæ præcedunt, Orphitam esse intelliges. *Cerda*.

614 *Praefractæ Pectora pectoribus rumpunt*] Rumpunt, præfractæ faciunt. *Servius*.

Praefractæ quadrupedantum, &c.] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *perfractæ* legitur. Ex quo impetus equorum vehementissimus ostenditur. Quod vero ita *pectora pectoribus ruperint*, adversos eos incurrisse demonstrat. Est et *quadrupedantum* secunda syllaba per i tertiam vocalem: de qua plura alibi. *Pierius*.

Praefractæ quadrupedantum, &c.] Similis ferme successus est apud Dionys. Antiquit. l. v. ubi narratur congressus Aruntis uniū e Superbi liberis, et Bruti primi Consulis. Verba interpretis: 'Illorum equi concurrentes, adversis pectoribus contrarii, delati impetu in posteriores pedes erecti sunt, et sessores suos retorto

collo excusserunt. Illi igitur ita prolapsi jacebant, multum sanguinem per vulnera effundentes, et luctantes efflabant animas.' Vide et Liv. l. ii. *Cerda*.

617 *Præcipitat*] *Pro præcipitatur*. Servius.

Et vitam dispergit in auras] Cal. l. i. ψυχὴ δὲ ἐμύγη πολυδαΐων ἀβραῖς. Idem l. xi. στονόβας δὲ οἱ ἥρμι θυμὸς Αἰψα μύγη. Nonn. etiam l. xxii. Ψυχὴ δ' ἡρεμύφορος ἀναΐξασα θανόντος. Ammian. l. xix. 'animis in ventum solutis.' Virgil. tamen quiddam peculiare notat, ut Aconteus ante ruinam spiraverit ad eum modum, quo de columba in v. 'vitamque reliquit in astris:' et spatio in illo spiravit; nam 'præcipitat longe.' Tale et illud Auson. in Mosella, 'vitam consumit in auris.' *Cerda*.

619 *Rejiciunt parmas, et equos ad mania vertunt*] *Rejiciunt*, retro agunt, vel retrorsum ferunt, ut cedentium terga munita sint, ut ipse Æn. xi. 'Bis rejecti armis respectant terga tegentes.' Sane nunc fugiunt, non timore, sed lege præliandi. Sallustius: 'More equestris prælii sumptis tergis ac redditis.' *Parma* autem est equestre scutum. *Servius*.

Rejiciunt parmas] Rob. Titius putavit, hoc genus pugnae, quod sit, 'sumptis ac redditis tergis,' esse, quod Polybius dixit, μάχεσθαι ἐκ τῆς ἀναστροφῆς, καὶ μεταβολῆς. Sed non esse, accuratissime docuit eruditissimus Yvo Villiomarus viii. 3. quæ omnino legas. *Taubmann*.

620 *Turmas inducit Asylas*] Antiqua omnia quæ versamus exemplaria inducit legunt, quod a verbo inveniit forma diversissimum est. Donatus quoque inducit agnoscit. Ait enim: Prius Asylas induxit turmas in medios: quis enim metueret fugientes? Est et inducere in hostem sæpius apud Historicos. *Pierius*.

Princeps inducit Asylas] Id est, prius. Ovid. Fast. xi. 160. 'Et comi-

tum princeps tu mihi, dixit, eris.' et vs. 714. 'matri Qui dederit princeps oscula victor erit.' Stat. Theb. l. xii. 'Cujus in Ogygio princeps stet lancea muro.' *Emmeness*.

622 *Mollia*] Domita scilicet, domitorum equorum. *Servius*.

Mollia colla] Latini reflectunt *colla mollia*, scilicet equorum qui domiti, ac proinde molles ad omnem flexum. Ita locutus Catul. 'mollescent colla juvenis,' et Noster Georg. iii. 'mollis collo,' pro domito, eo versu, 'Belgica vel molli melius feret esseda collo.' *Cerda*.

623 *Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis*] Nostrum imitatus Silius Italicus l. iv. 'Nunc Itali in tergum versis referuntur habenis, Nunc rursus Tyrias retro pavor addidit alas.' et statim: 'Hac pontum vice (ubi exercet discordia ventos) Fert Boreas, Eurusque refert, molemque profundi Nunc huc alterno, nunc illuc flamine gestant.' *Emmeness*.

624 *Qualis ubi alterno, &c.*] Illustrissima comparatio. Stat. l. xi. multas conferebat, et extremo loco Virgilianam: 'Ceu redeunt nubes, ceu circumflantibus austris Alternis procumbit ager, ceu gurgite cano. Nunc retegat bibulam, nunc obruit æstus arenam.' Sed et comparatio Cal. etiam l. xi. huc aptanda est: οἱ δ' ἀπὸντρος Χάξοντ', ἥντε κύματα ἐκ βορέας θνέλλης, πόλλ' ἐπιπαφλάζοντα κυλινδρεται αἰγιαλοῖσιν, ὀρνύμεν ἐκ πόντοιο, τὰ δ' ἐκποθεν ἄλλος ἀήτης Ἄντλος ἀΐξας, μεγάλην περὶ λαλαπὶ θύων Ὀση ἀπ' ἡδόνων βορέου ἐπὶ βαδν ἀέτρος: hi autem obversis tergis Recesserunt, ut fluctus a Boreæ procella Cum magno æstu advolvuntur littoribus, Concitati e mari, hoc autem alius undecunque ventus Adversum ruens, et grassans magno turbine, Aquilone parum spirante, a littore depellit. *Cerda*.

Qualis ubi alterno] i. e. reciproco æstu. Et forte alludit ad Euripum. Notat autem Scalig. v. 3. hæc divina esse: et æstus marini tam exactam

descriptionem ita fascire oculos, ut in hisce versibus plus videatur illius motus quam ipso in mari. Vide ibid. plura. *Taubmann.*

625 *Ruit, ad terras*] Id codicibus aliquot antiquis *ruit ad terram*, singulari numero legitur. *Pierius.*

Superjacet undam] Super scopulos undam jacet: nam more suo dedit detractam verbo nominis præpositionem. *Servius.*

626 *Extremamque*] Quantum ad mare pertinet; nam terræ prima est. *Extremam* autem ad illud pertinet, quod ait supra, 'Penitusque datis referuntur habenis.' *Idem.*

Sinu] Curvatione et flexu undarum. *Idem.*

627 *Æstu revoluta resorbens*] *Æstus* proprie est maris incerta commotio. *Idem.*

Resorbens] Hoc verbum est ad rem eandem in Hor. Plin. II. 97. Lucretius: 'Præterea magna ex parte mare montis ad ejus Radices frangit fluctus æstuque resorbet.' Supra Georg. II. 'qua vi maria alta tumescant Obicibus ruptis, rursunque in se ipsa resident.' Nam Sen. de Prov. c. 1. 'nudari littora pelago in se recedente: qui opponit, 'eademque intra exiguum tempus operiri.' Auson. in Mosell. 'Cum virides algas et rubra corallia nudat Æstus: cui recessui idem opponit hos versus, 'diffunditur alveo Æstus, et extremi procurant margine fluctus.' Josephus Bel. Jud. I. 16. huic *ἐγέρπεται κύμα πρὸς ταῖς πέτραις* opponit *τὴν ὑποστροφὴν τοῦ κύματος*. Max. Tyr. dissert. 34. opponit *νόματα προσιόντα, καὶ ἀπώντα*. Arist. Egyptiaca etiam loquens de aquis opposuit *ἀέθρ' καὶ φθίσιν*. et statim loquens de Nilo, *ἀνάβασιν καὶ ἀπορροήν*. et iterum verba hæc, *ὀψέσθ' et λήγει*. Præterea Seneca de Ben. I. 10. 'Quos æstus accedens longius extulit, recedens interiore littorum vestigio tenuit,' et VII. 10. 'Licet nescias, quæ ratio Oceanum effundat ac revocet.'

et lib. de Provid. c. 1. 'mode contrahi undas, et introrsum agi: mode erumpere, et magno cursu repetere sedem suam.' *Cerda.*

628 *Vado labente*] Hypallage, pro labens ipse per vadum littus reliquit. *Servius.*

629 *Bis Tusci*, *ἤα*] Hi duo versus explicandi et illustrandi, ut jam supra. Hic adjungo locum Cal. I. XI. non abeuntem, etiamsi non de fuga: *καὶ β' ὅτε μὲν Δαναοὶ Τρώων ἀνέπαυον ὄμιλον, ἄλλοτε δ' αὖ Τρῶες Δαναῶν στίχας*. Sunt qui putent his versibus indicari a Poëta 'serram militarem;' quia Festus de ea loquens: 'Serra præliari dicitur, cum assidue acceditur recedatque, neque ullo consistitur tempore.' Vide et de serra Agell. x. 9. Sed immane falluntur, nihil enim serra habet commune cum Virgilli loco. Aptarem tamen huic rei locum Plat. in Lachet. ubi ita scribit: *καὶ Ὀμηρὸς ποὺ ἐπαυὼν τοὺς τοῦ Αἰγείου Ἰπποὺς κρατερὰ μάλ' ἔσθα καὶ ἔσθα, ἔφη, αὐτοὺς ἐπιστάσθαι δικάειν, ἢ δὲ φάσθαι. καὶ αὐτὸν τὸν Αἰγείαν ἐνερμήσατο κατὰ τὴν φόβον ἐπιστήμην, καὶ εἶπε αὐτὸν εἶναι μῆστορα φόβου*. et Thucydidem, qui I. II. loquens de Bello Platæensium et Thebanorum, hanc formam belli repræsentat: *καὶ δις μὲν καὶ τρις ἀπεκρούσαντο: bis terre repulsi*. *Cerda.*

630 *Terga tegentes*] Cum hoc alludit etymon clypei: sunt enim, qui ἀπὸ τοῦ κλέπτειν, id est, 'ab occultando.' Sidon. Carm. 5. 'Lævam parma tegit.' Alii aliunde ducunt. Vide Plin. *Idem.*

632 *Legitque virum vir*] Non. Marcellus legit hoc loco pro accessit positum ait. Ut in Georgicon II. 'primi lege litoris oram.' Donatus pro *delegit* mavult. Ait enim: Unusquisque vir virum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. Quales petamus electos, nisi eos qui possunt facile superari? Nullus enim deligit a quo possit occidi. *Pierius.*

Legitque virum vir] Turnebus xxv.

7. Victor. XVIII. 19. Germanus et fere omnes asserunt allusum a Poëta ad morem, cujus sæpe Liv. meminit, et aliquando Tacit. et scriptores alii: quo more dabatur interdum potestas militibus, legendi quem vellent, cujusque virtuti plurimum fiderent, ut ab illo latas suum tegeretur; et ita fiebat, ut omnes lecti essent. Verum tametsi morem illum fateamur, et ipsa verborum forma ad ipsum alludat, alia tamen est mens Poëtæ. Sæpe in acie contingit, ut quisque hostis sibi alium destinaret, contra quem remgerat. An post implicitas acies (nam hoc præcessit) quisque sibi virum legeret ad lateris sui custodiam? nugæ. Nullum enim tunc otium huic lectioni. Quid ergo ait? Plane quod in x. 'æque viro vir Contulit,' et quod Val. Flacc. Arg. l. vi. 'Ille, ubi consertis junxere frequentia telis Agmina, virque virum galeis adflavit adactis.' Et quod Cal. l. xii. ἄλλοι σύμπεσον ἄλλοις. Quod Hom. Iliad. xiii. ἄνθρωπος ὁ ἄνδρα ἐξορτάλιζεν. Quod Polyb. l. iii. ἀγωνίζεσθαι κατ' ἄνδρα: et clarius idem in eodem lib. in Cannensi pugna ait, non pugnatum inter Romanos et Pænos κατὰ νόμους, ἀλλ' ἐκ δ' ἀπὸς συμπεσόντες ἐμάχοντο συμπλέκόμενοι κατ' ἄνδρα. Sic et Plut. in vita Emiliĩ ait pugnatum κατ' ἑνα: et in vita Q. Flammini ait, κατ' ἄνδρα συμπλέκεσθαι. et Euphr. in Supplicib. Ἰππεῖσι θ' ἰππεῖς ἦσαν ἀνθωπισμένοι. Curtius l. iii. post implicitas acies Darii, et Alexandri, 'collato pede, quasi singuli inter se dimicarent, in eodem vestigio stabant.' Ovid. Pont. Eleg. iv. 7. 'admotaque dextera dextræ.' Pro explicatione nostra aperte est Donatus, qui ait, non lectum amicum, sed hostem, quem quisque superaret. Certe Donati verba neque inepta neque imperita sunt, neque alicujus qui Donatum corruerit. Adduco adhuc pro maiore firmitudine Petrum Apollonium, qui l. ii. Excid. Hieros. ita Maronem imitatur, 'tum demum

viribus aucti Hebræos Itali pellunt, rursusque Latinos Insurgens Hebræus agit, nunc illa vicissim Nunc hæc terra patet.' Est post pauca: 'rabies ac postquam tertia junctos Conseruit, legitque virum vir fervidus ira.' *Cerd.*
633 *Gemitus morientum*] Aliqui *morientum*, genitivum corruptum pro integro accipiunt, facit enim *morientium*. Servius.

Et sanguine in alto] Ἐμφατικῶς cædis ostenditur magnitudo. *Idem.*

634 *Armaque corporaque*] Versus πολυώνυμος: et bene belli faciem demonstravit, multa enumerando, quæ in alto sanguine velut natarent. *Idem.*

Armaque corporaque] Lando Stat, qui magistri sui modulo Theb. l. x. 'Tergaque pectoraque.' Est hoc optimum genus imitationis. *Cerda.*

636 *Quando ipsum horrebat adire*] Parenthesis: et quæritur quid sit *horrebat*. Servius.

637 *Hastam intorsit equo*] Figurate: nam *intorqueo* in *equum* dicimus: ut, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum Contorsit.' *Idem.*

Hastam intorsit equo] Par ferme successus, ad exitum l. x. de equo Mezentii. *Cerda.*

Sub aure reliquit] Ex vulueris genere fugientem eum intelligimus esse percussum. Servius.

638 *Ictu furit ardus*] In antiquis aliquot codicibus *fert* legitur, sed imperfecta esset oratio; quare *furit* longe melius. Est et illud advertendum, quod ubi vulgata exemplaria legunt 'altaque jactat crura,' vetera quædam *acta* habent. *Pierius.*

640 *Voluitur ille excussus humi*] Humi voluitur: nam *excussus* per se plenum est. Servius.

642 *Deiicit Herminium*] Nomen hoc de historia Romana est: nam cum Coclite contra Tuscos Lartius et Herminius steterunt, et pugnaverunt eo tempore, quo pons sublicius rumpebatur: unde et eum plurimum laudat,

ac si diceret, Talis hic est, qualis ille fuit. *Idem.*

Herminium] Servius ad alterum e sociis Coclitis refert, qui Porsennæ copiis in ponte publico restitit, apud Livium. Alii, in quibus est et Ph. Melanchthon (nec improbat Reinerius Reineccius Historicus, et nobis amicus, in Hist. Julia, tomo III. p. 417.) ad Herminium, sive Saxonum sive Cheruscorum ducem referunt, qui ad Luppian annem non procul a *Padelborn* Quintilianum Varum cum tribus Rdm. legionibus ad internecionem delevit: anno Christi XI. Hanc enim prosopographiam hominis esse Germani: et *Harminium* (*heerman*, sive *Ehrman*) Romæ nuper obsidem, claram fuisse, et Virgilio etiam familiarem. *Taubmann.*

643 *Nudique humeri*] Ita veteres Germani pugnabant. Et Gallos etiam nudos pugnasse, Polybius auctor est: ut notat Turneb. XIV. 3. *Idem.*

644 *Tantus in arma patet*] Id est, Tantum patebat in vulnere, id est, in hostilia tela totus patebat. Alii in arma, pro armis vel scutis tradunt. *Serv.*

Per armos] Abusive: nam proprie armis quadrupedum sunt. *Idem.*

Latos hinc hasta per armos, &c.] Ita Statius Theb. VII. 683. 'sic fessa manus venit hasta per armos Tydeos.' Licet ibi dicatur de equo. Potest enim hæc vox, si etymon spectes (ut Vossius in Etym.) esse generalis, et etiam dici de homine; quod et Lac-tantius ad d. I. Statii, advocato in testimonium hoc Virgilii loco, probat: Est enim *armus* ab ἀρμός, id est, *compages, commissura*. Vid. Vossium in Etymolog. *Emmençes.*

645 *Duplicatque viri transfixa dolore*] Romanus codex, Medicus, et, aliquot alii perveteres legunt 'duplicatque virum transfixa dolore,' hoc est, duplici virum dolore cumulat. Qua forma dixit Ovidius: 'duplicatque vulnere cæco est.' Sunt qui non inepte reposuere, 'duplicatque

virum transfixa dolorem,' ut sit, transfixa virum duplicat dolorem, pulchre et figurato elocationis modo. Quam tamen secundo loco retulimus lectionem, in pluribus invenies exemplaribus. *Pierius.*

Duplicatque virum transfixa dolore] In Turnebus XXIII. 14. quod probissimum: cum etiam auctoritas veterum Codd. teste Pierio, accedat. In magno enim dolore nos duplicari et curvari constat. Iliad. B. ἰδούτω δὲ πρὸς. Et de Thersite, ἡλῆξεν, δὲ ἰδούτω: in Propert. IV. 7. 'quis nostro curvum te funere vidit?' *Taubmann.*

646 *Dant funera ferro*] In Medico, vulnera, cum decora, quæ sequitur, repetitione, 'pulchramque petant per vulnera mortem.' Quod si funera legas dari, repetitio erit sententiæ, quæ non ita decora videatur. Est vero illud etiam: quod in aliis, 'at medias inter cædes;' in eodem Mediceo, 'at medias inter acies' legitur. Sed omnino plus est dicere, *inter cædes*. *Pierius.*

647 *Pulchramque petunt per vulnera mortem*] Nam semper hæc mori habita honestissima. Supra I. IX. 'Pulchram propter per vulnera mortem.' Liban. Declam. 15. τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας. Domitian. dux in orat. ad milites apud Simoc. Hist. V. 4. οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐνυλλὸν θάνατον γλυκύτερον. De his qui in bello ceciderant Curt. I. III. 'egregia mortis defuncti:' et eod. lib. 'Et, sicut dubium esse an vinceret, ita illud utique certum esse, honeste, et magna laude moriturum.' Sulpitius Sec. Hist. I. II. loquens de Esther: 'et si certa pestis adesset, pulchro in negotio occumbere parat.' *Cerda.*

648 *Exultat Amazon*] Suspendendum, *exultat Amazon*, intelligas, quasi Amazon; nam Camilla Volca fuerat: sic in primo, 'Dederatque comman diffundere ventis Venatrix,' id est, quasi venatrix. *Servius.*

Exultat Amazon] Amazonum picta.

ras vide apud Scalig. v. 3. *Amazon* autem, quasi *ἀνευ μαζού*: unde Titianus *unimammas* vocat, &c. *Taubm.*

649 *Unum exserta latus*] Vid. N. Æn. i. 496. *Taubmann.*

Pharetrata] Participium a feminino genere derivatum. *Unum* autem *exserta latus*, pro exsertum latus habens. *Servius.*

650 *Et nunc lenta manu*] Cum det Camillæ triplex armorum genus, hastam, securim, arcum cum sagittis, omnino hæsit loco Cal. l. i. ubi Penthesilea dat *ὄψιν ἄκοντα, acutam hastam*, armatque illam *βουκλήν βαθυρόμην, securi cui os latum*. Demum dat illi *ιοδάκον, καὶ τόξον ἀμειδύχον*: *pharetram, et arcum immitem*. Rectius tamen multo Virgilius arcum appendit Camillæ humero, quam Calaber, qui equo. *Cerda.*

Spargens hastilia] Verbum jam dictum militiæ. Stat. Theb. ii. 'saxa manu spargere.' Val. Arg. vi. 'densa spargens hastilia dextra.' Eun. in Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet et horret.' *Idem.*

Denset] Id est, dense, sparse jacet. Sane densentur plures res in unum, ut, 'Vos unanimis densete catervas:' et declinatur, *denseo, denses, denset*. *Servius.*

Hastilia denset] In aliquot antiquis codicibus, *denset* secundæ conjugationis habetur: sed utrumque agnoscunt Grammatici. *Pierius.*

Et nunc lenta manu, &c.] Donatus legit, *lata*: propter illud *exultat*. Ita Serv. et Prisc. leg. *denset*, non *densat*. Et horum sententiam probat Fabric. illius in medio relinquit. Ac si Poeta *lenta hastilia* et *validam bipennem* posuerit, ad peritiam et laudem Camillæ, quæ omni telorum genere apte et militarily teretur. Certe *denset* in secundo Ordine et Gifanius unice propugnat. Vide Not. Æn. vii. 794. et x. 432. 'addensentacies:' et xii. 'densete catervas.' *Taubmann.*

651 *Nunc validam dextra rapit inde-*

fessa bipennem] In antiquo codice manu scripto legere est 'nunc validam rapit in dextram non fessa bipennem.' Sed quum *indefessa* agnoscat Servius, vulgata illa lectio potior. *Pierius.*

Indefessa] Infatigabilis. Et omni ei Amazonum arma tradit, quas Titianus *unimammas* vocat: nam hoc est Amazon quasi *ἀνευ μαζού*, sine mamma: *bipennis* autem dicitur, quod ex utraque parte habeat aciem, quasi duas pinnas, quas veteres dicebant. *Servius.*

Rapit indefessa bipennem] Refert Plin. vii. 56. *securim* fuisse inventam a Penthesilea Amazonum regina. Hinc forte a Virgilio Camillæ hic datur *bipennis*, et ab Ovidio *Amazones* dicuntur *securigera*. Horatius quoque Od. iii. 4. *securim* vocat *Amazoniam*. Ad quem locum refert Torrentius, Romæ in marmore quodam, cui Amazonum pugna esset inaculpta, securim cerni veluti duplicem, uni manubrio immissam, quod Virgili *bipennem* explicat. *Emmeness.*

652 *Aureus ex humero sonat arcus*] In Romano codice legere est *ex humeris sonat*. Ut, duobus *es* continenter pronuntiatis, quodam veluti sibilo major sonitus excitetur, qualem Homerus ficto ex voce verbo mira expressit felicitate: *ἑκαγχεῖν δ' ἔρ' ὀνοτοὶ ἐν' ὅμῳ χωμένοιο*. Sed advertendum apud Donatum scriptum esse 'aureus ex humeris erat arcus et arma Dianæ.' Omnino enim paulo infra, 'Aureus ex humeris sonat arcus et aurea vati Cassida,' ubi de ornatu Clorei Sacerdotis loquitur, habebimus. *Pierius.*

653 *Illa etiam, quando, &c.*] Hæc ratio etiam in Cal. l. i. Gestabat (inquit) Penthesilea arcum et pharetram: *ἐκρου ἔρ' αὐτῇ Χρυσὴ δ' αἰματόεντα μόθον βελών ἀλεγειῶν καὶ τόξοις πέλοιτο*. *Cerda.*

654 *Spicula fugientia*] Pro, ipsa fugiens. *Servius.*

Spicula fugientia] Pro, ipsa fugiens.

Et pinxit hic morem Parthorum, qui in aversum arcu converso sagittas mittant: Turneb. xiv. 13. *Taubm.*

655 *At circum lectæ comites*] Subaudia dimicant: quod etiam sequens Amazonum indicat comparatio, quæ inducuntur circa reginam bella tractantes, ne culpetur poëta quod nullam earum pugnātem induxerit. *Ser.*

Larinaque virgo] Nomina hæc nobilissimarum sunt Italizæ foeminarum. Et *aratam* pro ferream: ut, 'micat ærens ensis.' *Idem.*

657 *Italides*] Ut Sicelides, Atlantides: atque sociarum ducem, Amazonam dicit, velut Amazonidas: ut, 'Ducit Amazonidam:' et est pulchra derivatio, non tamen vera: nam verum est Italizæ. *Italio* autem, unde est *Italides*, magis patronymicum est, quam derivativum; sicut *Belio*, unde *Belides*: et est Græcum. *Idem.*

Quas ipsa decus] Et ad delectas, et ad ipsam potest referri. *Decus* autem si ad Camillam, nobilitas, pulchritudo: si ad delectas, ornamentum, id est, quas sibi elegit ornamentum, id est, ad ornamentum. *Idem.*

Dia Camilla] Generosa, *eterna*: nam Græcum est, cujus nominis etymologiam plerique volunt venire à *θεός* *θεός*: quod si sic est, dicemus dissentire derivationem a principalitate: nam *dia*, *di* producit, cum *θεός* corripit: sicut e contra, cum *lux*, *lu* producat, *Lucerna*, *lu* corripit. *Idem.*

Dia Camilla] In Romano codice *dura* legitur, ut illud, 'Durum a stirpe genus.' Sed enim Servius admittit epitheton *dia*: quod in Mediceo, et aliquot aliis antiquis codicibus *diva* scriptum invenias. Quo super loco Donatus ait, 'Tantum Camilla ad Dianæ animum pertinebat, ut apud socias suas pro Dea haberetur.' *Pierius.*

Dia Camilla] Pro *diva*. Horatius Sat. i. 2. 'sententia dia Catonis.' Persius Sat. i. 45. 'ecce inter pocula quærent Romulidæ Saturi,

quid dia poemata narrent.' Ovid. Fast. ii. 598. 'Quæque colunt talamos, Ilia dia, tuos.' Et Metam. iv. 636. 'Si tamen in dio quondam concreta profundo,' &c. Ad quæ loca vid. Nic. Heinsius. *Emmenas.*

658 *Pacisque bonæ*] Congruum paci epitheton dedit, ut eam bonam diceret, cum bellum e contra sit pessimum: nam sine dubio et belli sævi diceret, si ratione versus liceret. Quidam bonum interdum pro grandi accipiunt. *Servius.*

Bellique ministras] Nonnulli ministras modo ad bellum tantum referri volunt, ideoque conjunctionem incongrue positam, et ordinem esse, 'decus pacis, et ministras belli.' Poterit et ita, Quas sibi decus delegit ministras bonæ pacis et belli. *Idem.*

Pacisque bonas bellique ministras] Bonas quidem in codicibus aliquot antiquis habetur. Sed enim cum Mediceo plures, atque iidem probiores, *bonæ* legunt, idque Servius agnoscit. Donatiana tamen paraphrasis ad eam lectionem, quæ *bonas* habet accusativo casu, respicere videtur. Sic enim est: Denique cum iret ad bellum, has sibi esse comites voluit, quod essent ornamento in pace, et ministra in certaminibus belli. Potest et sic intelligi, ut *bello* et *paci* ornamento esse viderentur: et sic in utroque obsequerentur, ut utrumque ornarent: et hoc esse arbitror melius. Ipsa enim est pura societas et vera refugio, ut nullum tempus dissimiles faciat, quos fœdera suscepta conjunxerint. Pulchrum est enim servare societatem, et ejus commodum custodire. Nullam istarum dicit belligassisse certamen, sed asseruit ministerio fuisse bellanti. Nec exponeretur Camilla de sociis, si impares essent in causa certaminum, est ipsa quæ laudabatur esset inferior, si exercitationes illæ præstarent: tamen ipsarum præsentia non vacua fuit, quam, ut dictum est, ministerio

javabant operaque bellantem. *Pierius.*

659 *Quales Threicia*] Tanais fluvius est qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitaverunt, unde postea ad Thermodonta fluvium Thraciæ transtulerunt: quod et Sallustius testatur, dicens, 'Dein campi Threissi, quos habuere Amazones, ab Tanai flumine incertum quam ob causam digressæ.' Has quidam dicunt statim die solitas Sinthiis coire. *Servius.*

Quales Threicia, &c.] Vides his quinque versibus pulcherrimam Amazonum descriptionem. Subjicio Siliam l. ii. 'Quales Threiciam Rhodopen, Pangæaque lustrant Saxosis nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum innupta manus: spreti Ciconesque, Getæque, Et Rhesi domus, et lunatis Bistones armis.' Et illam Claud. qui de iisdem, sed jam in pace, 'Qualis Amazonidum peltis exultat adeptis Nuda cohors: quoties Arcton populata virago Hippolyte, niveas ducit post prælia turmas. Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Thanain fregere securi.' *Cerda.*

Flumina] Pro flumine, aut fluentia. *Servius.*

Thermodontis] Plenam est *Thermodoon*, sed per Synæresim *Thermodon* facit. Unde *don* circumflexum habebit accentum. Græca enim nomina necesse est ut circumflectantur, quotiens sit Synæresis exigente metri necessitate. Ergo si sit *Thermodoon*, do acutum habebit accentum: quod si *Thermodon* fecerit, et in finale transferretur, et mutatur accentus; nam sit circumflexus. *Idem.*

Thermodoontis] Romanus quidem codex, et plerique alii veteres uno exemplo legunt *Thermodoontis*, versu Adonio. Nam quæ super hoc nomine Grammatici de accentu loquuntur, in causa fuere, ut *Thermodoontis* pentasyllabum, absque synæresi legi

posse arbitrarentur; sed enim secunda syllaba (quod forte minus animadvertunt) *ω μέγα* est, *Θερμοδών*, quæ corripitur non potest, nisi more Dorum id in *ο μικρόν*, verterimus: communius vero est *Thermodontis* *κατά κῆρσιν* dimetro spondaico proferre: quod quidem apud Ovidium aperte factum invenias: 'Et tu fœminæ Thermodon cognite turbæ.' Pontanus tamen *Thermodoontis* videtur accepisse, non uno loco, pari syllabarum numero cum *Hippocoontis*, ut in libro de Poëticis numeris. In libro vero de Adspiratione, Latinos sit ultimum *o* resolvere, quia vox ea bene aliter locari non posset in versu Heroico: putavit ille quidem secundam nominis hujus syllabam esse brevem. *Pier.*

Flumina Thermodontis Pulsant] Poësis mira. Non enim flumen pulsatur, sed ripa fluminis. Sic Georg. ii. 'Namque alia nullis hominum cogenitibus, ipsa Sponte sua veniant camposque et flumina late Curva tenent:' id est, ripas fluminum. Anson. in Mosella, 'Sic mea flaventem pingunt vineta Garumnæ.' Ita et Prop. Eleg. i. 14. 'Tu licet abjectus Tyberina molliter unda.' Noto etiam dictum proprie a Poeta *flumina*, nullo tropo. Nam Apollon. Argonaut. l. ii. ait, huic fluvio esse *πέδρα τερπδαίς* *εἰς ἑκάρδιν*. *Cerda.*

660 *Pulsant*] Ennius, ad Musas, 'quæ pedibus pulsatis Olympum.' *Servius.*

Bellantur] Pro *bellant*: nam solent verba pro verbis poni. Unde nunc passivam declinationem sub activa posuit significatione: sicut in Georgicis, 'Et placidam paci nutritor olivam:' futurum tempus a passivo posuit, pro præsentis ab activo. Nam *nutritor* pro *nutri* posuit. Unde est contra, 'Nox humida cælo præcipitat.' *Idem.*

Bellantur] Pro *bellant*: ut Pers. Sat. 3. 'trutinantur verba.' *Cerda.*

Bellantur] Ita quoque Silius Itali-

cus l. ii. 'Et nudis bellantur equis.' *Emmenes*.

661 *Hippolyten*] Hæc Amazonum fuit regina, cui victæ Hercules baltheum sustulit: hujus filia Antiopa quam Theseus rapuit, unde Hippolytus. *Servius*.

Hippolyten] Fuit hæc Penthesileæ κασιγνήτη, soror, ait Cal. l. i. Ideo ex studio utramque Poëta conjungit. Modum cædis lege apud Cal. *Cerda*.

Martia] Aut bellicosa; aut Martia filia, quæ ab Achille occisa ac mortua adamata est; ut nonnulli vero adserunt, cum Achille concubuit, et ex eo Caistrum filium edidit, ex quo flumen Lydiæ ita appellatur. Refert autem, aut addita est præpositio, *re*, id est, fert; aut mutata pro infert. *Servius*.

Cum se *Martia* curæ *Penthesileæ* refert] Sunt quæ nomen *Panthesilea*, per *a*, prima syllaba scribant: quum tamen codices tam Virgil. quam etiam aliorum auctorum una cum Græcis eam *e* vocalem secundam statuunt, quare illud Librariis adscribendum. Quod vero Virgilius, *Penthesileam Martiam* appellavit, non ea tantum causa est, ut bellatricem significet, quod alibi fecit, sed quod, ut ex Trogo Justinus tradit de Amazonibus, 'Ne successibus deesset auctoritas, genitas se a Marte prædicabant.' *Pierius*.

Martia Penthesilea] Datur huic a Cal. l. i. 'Ἀψῖος θυμὸς, animus Martius. *Cerda*.

662 *Uulante tumultu*] *Uulare* veteres etiam vocem quæ redditur initio prælii dicebant, quam Græci ὀλολυγὴν vocabant. *Servius*.

663 *Lunatis agmina peltis*] Ita Stat. Theb. l. v. 'lunatum agmen:' et Sen. Trag. 'lunata pelta.' Error Hesychii et Suidæ pessimus est. Ait prior, πέλτη, εἰδὸς ὅπλου, δόρυ: pelta, species armorum, hasta. Posterior, πέλται, λόγχοι: peltæ, hastæ. Manavit error a vocum similitudine. Nam pelta jacula sunt a vibrando dicta, ἀπὸ τοῦ

πάλλειν. Xenophon libro primo τὰς ubi describit venationem Persarum, dat illis πάλτὰ δύο, ὅστε τὸ μὲν ἀπείναι, τὸ δὲ, ἂν δέη, ἐκ χειρὸς χρῆσθαι, Suidas quoque ipse, πάλτὰ, τὰ δέρονται: et ipse etiam Hesychius πάλτὰ, ἀσπίς, λόγχοι. Igitur ab hac vocum similitudine uterque aut deceptus aut corruptus. Nam peltas ad jacula retulit nemo. Peltarum formas Platarchus in Numa de re alia loquens, esse rotundas satis indicat, attribuit κίκλον et περιφέρειαν. Scholiastes tamen Thucydidæ in libro secundo ad ea verba, ἡρώων τε καὶ πελταστῶν, ita ait, πέλτη, ἀσπίς τετραγώνος: Suidas quoque, πέλται, ἀσπίδες τετράγωνα. Sed hos loqui non de pelta Amazonum, mihi certissimum, nam hæc lunata fuit; nec aliud vult Plinius, cum assimilat folio ficus Indicæ, xii. 5. Isidorus facit 'in modum Lunæ mediæ:' qua voce Poëtas explicat, qui lunatas cum faciunt peltas, in modum Lunæ mediæ intelligendi sunt; aut saltem, quod ego potius credo, 'in modum Lunæ cum morsu aliquo,' nam ita est folium ficus Indicæ. Nam, quod retundum est, et in modum Lunæ plenæ, Latinis lunatum non dicitur, sed quod est forma semicirculari, fortasse quia hac forma, ut plurimum, Luna visitur. *Cerda*.

Lunatis agmina peltis] Vid. supra Æn. i. 494. *Emmenes*.

664 *Quem telo primum dejicis*] Homericum est, interrogationem ad ipsum referre qui describitur, cum semper sit mense interrogari consueverint: ut, 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti.' *Servius*.

Quem telo primum, quem, &c.] Camillam admiratur ob ferendi celeritatem, et occisorum ingentem numerum: nam discerni non poterat, quem postremo loco mactasset: tanta quippe pugnandi ars et celeritas. *Donatus*.

Quem telo primum, &c.] Parens Homerus Il. v. de Hectore, Ἐστὶν τίνα πρῶτον, τίνα δ' ὀσπτατον ἐξανάξειν; Re-

petit l. xi. in rebus ejusdem Hectoris: et l. xvi. in rebus Patrocli, cui extremo loco Virg. hæsit; nam ibi Homerus interrogat Patroclum quem primum, quem postremum interfecerit; et addit, *ὅτε δὴ σε θεοὶ θανάτῳ δέκλυσσαν*. Sic et Camilla, quo die periit, interrogatur de virtute sua. Delectatus Nonnus hac poësi tribus in locis, libris videlicet xxii. et xxx. et xxxii. Aliquo sapore Stat. l. i. 'Quem prius Heronum Clio dabis?' Sed et S. Joannes Chrysost. laudaturus Ignacium Martyrem assurgit poëtica assultantia: *τί πρῶτον, τί δεύτερον ἐπέειπεν, τί τρίτον*; Aristides etiam in Parnathen. *τί χρὴ πρῶτον, ἢ τί τελευταῖον ἐπέειπεν*; et in Leuctrica: *οὐκ οἶδα δ' ὅ τῶντων ἔπει, πολλῶν παρόντων*. Vide et l. iii. Epigram. et Terent. Eunuch. act. v. scen. 9. *Cerda*.

Aspera virgo] Epitheton ad officium belli respiciens: alias incongrue virginem asperam dicimus. *Servius*.

666 *Euneum*] Quia Latina est declinatio, ideo non accipit accentum: nam Statius, quia Græce declinavit, Græcum accentum posuit dicens, 'nunc Euneon audit Ante Thoa.' *Idem*.

Eumenium] Proprium hoc nomen *Eumenium*, alio atque alio modo, in aliis atque aliis codicibus scribitur. Sed ut quæ absurda videntur, missa faciam: Romanus codex, Oblongusque, Mediceus, et aliqui alii manu scripti eodem exemplo *Euneum* legunt; et in Donati codice eodem est modo. *Pierius*.

667 *Longa abiete*] Hasta abietali: arborem enim pro hasta posuit. *Serv.*

668 *Sanguinis ille vomens rivos*] Apulejus Metam. l. iv. 'Super quendam etiam vetustissimum lapidem prope jacentem decidens, perfracta diffissaque crate costarum, rivos sanguinis vomens, non diu cruciatus vitam evasit.' Supra Æn. ix. 456. 'plenos spumanti sanguine rivos:' et vs. 414. 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen,' &c. *Emm.*

669 *Mandit humum*] Sic supra, et *humum semel ore momordit*. Homer. sæpe *ὀδὲ ἐλαύν οὐδας*: et forma alia Il. vi. *ῥῆδ' ἐλαφόιστο γαῖαν*: a quo Apollon. Arg. l. iii. *βάλλον ὀδοῦσι λαζέμενοι*. Lycoph. in Alex. *γαῖαν ὀδὲ δάφουσι*. Nonn. l. xi. *ἔσφυγε γαῖαν ὀδόντι*, explica, *strinxit, pressit*. Invenio et duas alias formas in Calab. nam l. i. *δεδαργμένοι κόνιν*: et l. xi. *γαῖρ ἐνέριψεν ὀδόντας*. Martius Poëta antiquus antiquo etiam verbo, 'ille hians herbas moribundo ore.' Solemne est verbum *mordeo*, quod intulit Princeps Virgilius, a quo Ovidius, Claudianus, Plinius. Primus Metam. l. ix. 'et arenas ore momordi.' Alter de Bell. Get. 'Italiamque momordit arenam.' Tertius viii. 16. de leone: 'Creditum est a moriente humum morderi.' Verbum *mando* hic habes. *Cerda*.

Suo se in vulnere versat] Codices plerique veteres *suo se vulnere* legunt: absque in præpositiva particula, quæ quidem hoc loco non sine injuria sententiæ detrudi potest. Operæ pretium autem esse judicavi quæ super hanc sententiam Ti. Donatus commentatus est, adponere: '*Atque cruentam Mordebat humum, moriensque suo se vulnere versat*. Cadentes enim repentino ictu mordent, quod fortassis occurrerit. Iste igitur mordens terram, et crebris hoc moribus faciens, vertebat se, et in suo se cruoreolvebat. Hoc dicendo ostendit eum tam graviter percussam, ut illic caderet, ubi confossus est. Qui vero assidueolvebatur in vulnus, et terram mandebat, quam rigaverat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse.' *Pierius*.

670 *Tum Lyrin Phegæum*] In antiquis *Lirin*, Latinis literis scriptum est. In Romano, in Oblongo, et aliquot aliis *Pagæum* per a prima syllaba, quod ab eruditis receptum video. Invenies et alio modo scriptum, sed in re parvi momenti satis est recep.

tiora indicasse. *Idem.*

671 *Suffuso*] Casuro: nam suffusi equi dicuntur quos vulgo incespitatores vocant. Alii *Suffosso* legunt, id est, præcipiti et cadenti. *Servius.*

672 *Dum subit*] Scilicet ad sustentationem ruentis inclinatur: et vult utrumque tanta celeritate esse percussum, ut unum interemptum putares: inde enim, 'Præcipites pariterque ruunt.' *Idem.*

Inertem] Nudam, an nihil proficientem? *Idem.*

674 *Sequitur*] Pro persequitur. *Id.*

675 *Chromisque*] Romanus et Oblongus codex *Chromum* legunt, et aliquot ex accuratioribus. *Pierius.*

676 *Quotque emissa manu, &c.*] Non absimilia Hom. l. viii. de Teucro, qui cum octo sagittas emisisset, Πάντες δ' ἐν χροῖ πῆχθεν Ἀρηϊόβαν αἰσῆν: Omnes fixa sunt in corpore Martiorum juvenum. *Cerda.*

677 *Orphitus*] In Romano codice *Ornytus* per y in penultima, παρὰ τὸ ὄρνυμι, quod impetum facere significat. Nam si ab ave sit, t littera adspiraretur. In Donati quoque commentariis *Ornatus* habetur, y littera in more veterum mutata. *Pierius.*

Armis Ignotis] Novis, incognitis. Vel *ignobilis*, id est, non conspicuus. *Servius.*

678 *Iapyge*] Appulo equo. *Idem.*

Equo Iapyge] Id est, Appulo: Apulia enim et *Iapygia* dicta. Gell. ii. 22. *Taubmann.*

679 *Pellis erepta juvenco*] Id est, lorica: nam proprie lorica, est tegmen de corio tanquam de loro factum: quo majores in bello uti consueverant. *Servius.*

Cui pellis laeas humeros] Hoc genus armaturæ olim in pretio ad ferocitatem præferendam, et terrendos hostes. Sum jam de illa alias locutus; nunc offero Apollon. l. i. Δέρμα δ' ὃ μὲν ταύροιο ποδηνέκτες ἀμφέχει ἑμῶσι Ἄργος Ἀρστωρίδης λάχρη μέλαινα. De Achille Ennod. in Declam. 'Illos ha-

meros, quos spoliati leonis terga calefecerant, auro distincta, vel murice palla clauderat.' Erat hic quidem Heroum habitus. Interpretes Apollon. σθένος τοῖς ἡρώσι δευροτοποῦν. *Cerda.*

680 *Caput ingens oris hiatus*] Amphibolon: id est, hiatus. *Servius.*

Caput ingens oris hiatus] Hic Orphito caput lupi, et l. vii. caput leonis Aventino: 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis Terribili impexum seta cum dentibus albis Indutus capiti.' Eurip. de Hercule in Tragœdia ejusdem, δεινὸν χέλυματι ἑρπύς. Ait armatum in capiti terribili rictu feræ. *Cerda.*

682 *Agrestisque manus armat sparus*] Bene *agrestis*: nam *sparus* est rusticum telum in modum pedis recurvum. Sallustius, 'Sparos aut lanceas, alii præacutas sudas portare.' Varro ait *sparum*, telum missile, a piscibus ducta similitudine qui spari vocantur: Alii *sparus*, a spargendo dici putant. *Servius.*

Sparus] Fuisse hoc telum missile satis indicat Æmilius in Epaminonda, quem ducem ait, 'sparo eminus percussus.' Maro *agrestem* vocat: nam telum nulla politum arte, ut liquidum ex Sallust. In Catil. ubi, 'ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, lanceas, alii præacutas sudas portabant.' Lucill. ut est apud Non. diverso enuntiat genere; nam ille, 'tum spara, tum rumices.' *Cerda.*

Sparus] Rusticum telum in modum pedi recurvum: a *spargendo*: εἶδος ἀκωντίου, Gloss. Nostris, Ein *Spara*. Vide Fest. et Scalig. ibid. et Alexand. vi. 22. *Taubmann.*

Ipsæ calervis Vertitur in mediis] In codicibus aliquot antiquis 'ipse cætervas Vertitur in medias' legitur. Sed quum sententia de eo sit, qui contineatur in loco, non autem in quempiam feratur; magis placet ablativo casu, quod in pluribus habetur exemplaribus. *Pierius.*

683 *Vertitur in mediis*] Id est, agi-

tur: nam Græce dixit *ἀναστρέφουαι*.
Servius.

Vertitur in medijs] Pro, *versatur*. Græcia *στρέφω*, *πολεῖν*, *ἀναπολεῖν*, *ἀναστρέφουαι*. Plutarchus in Fabio: ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀναστρέφεται: in foro versabatur. Proclus in Hesychium: Τὸ οὖν στρέφω πολεῖν ἔλεγον, καὶ τὸ ἀναστρέφω ἀναπολεῖν, ὥστε καὶ τὸν οὐρανὸν εἰδόμεν διὰ τὴν στροφὴν τὴν περὶ τοὺς πόλους λέγειν περιπολεῖν. Et quemadmodum hic *verti* ponitur pro *versari*, ita quoque *converti* pro *converterari* occurrit apud Æliam Spartianum in Adriano Cæsare c. 11. 'Conversis regio more militibus.' Ad quem locum vid. Cl. Salmasius. *Emmeness.*

Toto vertice supra est] Sic Statius de Capaneo, 'Et toto transcendit corpore bellum.' *Servius.*

684 *Hunc illa exceptum]* Fraude circumventum; ut, 'Æmulus exceptam Triton.' *Idem.*

Agmine verso] Aut converso impetu suo, aut adversariorum conlato agmine. *Idem.*

685 *Trajici]* Vis jactus ostenditur. *Idem.*

686 *Silvis]* Pro, in *silvis*: et est Archaismos: casus pro casu. *Idem.*

687 *Muliebribus armis]* Usus obtinuit ut innuptas, *virgines*; nuptas, *mulieres* vocemus. Nam apud majores indiscrete *virgo* dicebatur et *mulier*: utrumque enim sexum tantum significabat; ut ecce hoc loco dicit 'armis muliebribus,' cum Camillam innuptam fuisse manifestum sit. Item in Bucolicis legimus, 'Ah virgo infelix,' cum Pasiphaën constat ex Minœ ante amorem tauri filios suscepisse. Terentius in Hecyra, etiam mulierem post partum, *virginem* vocat, 'Nam vitium est oblatum virgini olim ab aescio quo improbo.' *Servius.*

688 *Nomen tamen hand leve patrum]* Manibus hoc referes, *telo cecidis* Camillæ] Irrisio est amaritudinis plena:

Delph. et Var. Clas.

nam si voluerimus simpliciter accipere, ut ita sit dictum, quemadmodum supra, 'Æneæ magni dextra cadis,' incipit contrarium esse superioribus. Unde melius est ut perseveremus in sensu, et ita sit dictum: Magnam re vera gloriam laturus est admanes parentum, quem fœminea tela superarant. *Idem.*

Nomen tamen hand leve, &c.] Eadem gloria l. x. 'Æneæ magni dextra cadis.' Achilles Homericus, ignavo mortis genere deprehensus, ut putabat, ita optat: 'Ὡς μ' ἔφελ' Ἑκτωρ κτεῖναι, ὃς ἐνθάδε τέτραφ' ἄριστος. Et redit rationem; nam ita interfecisset ἀγαθὸς ἀγαθόν, fortis fortem, quasi esset gloriosum, fortem a forti cadere. Ovid. Metam. x. 'a tanto non indignabere vinci:' et post pauca: 'seu vincar, habebis, Hippomane, victo magnum et memorabile nomen.' Stat. Theb. l. viii. 'magnum cupis, improbe, lethi Nomen, ait.' Apud Curt. l. vii. captivi quidam ducti ad necem, 'gaudent se perire a tanto Rege (Alexandro) victore omnium gentium?' et addunt: 'Si ab alio occiderentur, tristes morituros fuisse.' Cum vero Poëta adjiciat, 'Manibus hoc referes telo cecidis Camillæ,' non dubium quin ab illo Ovid. et Valer. Ille in Metamorph. ubi Perseus, 'Magna feres tacitus solatia mortis ad umbras A tanto cecidis viro.' Hic Argon. l. iv. ubi Pollux ad Amycum, 'Ac super insistens, Pollux ego missus Amyclis, Et Jove natus, ait, nomen mirantibus umbris Hoc referes, sic et memori noscere sepulcro.' *Cerda.*

689 *Manibus hoc referes, telo cecidis* Camillæ] In Mediceo codice lasciva admodum adnominatione legitur: 'Manibus hoc referes, manibus cecidis Camillæ.' Sed *telo* reliqui omnes agnoscunt. *Pierius.*

691 *Sed Butem adversum cuspide* agit] Ut præteream *fluit* præterito tempore, quod in plerisque codicibus habetur, eo me convertam, quod ma-

joris alicujus momenti esse videatur. Antiquus admodum codex *adversa* legit, sed de *cuspidē* dictum : hoc parum mihi satisfacit. Romanus codex, et Oblongus, Pomponianæ deliciæ, una cum Mediceo, *aversum* legunt. Quod ideo mihi adridet, quia joculari videtur Poëta in diversa ferendi ratione describenda. Unum enim Camilla jam *aversum*, et fugam arripientem in collo sauciaverat. Orsilocho vero contra elusit, simulata fuga. Quem quidem de fuga locum Virgilius ex Horationum pugna desumpsit. *Idem*.

692 *Sedentis*] Equitis. Sane eum ex vicino intelligimus esse percussum. *Servius*.

693 *Dependet parma*] Parmæ, clypei, peltæ, et talia loro illigantur, ut, cum necesse sit, neglectim gestentur, et pendeant. Plutar. in vita Æmili: τῶν Μακεδόνων τὰς πέλτας ἐξ ὁμοῦ περιπασσάντων. *Cerda*.

695 *Interior*] Sinistrius, brevior scilicet circulo. *Servius*.

Eludit gyro interior] Redi ad superiorem locum Æn. III. 'Proram dum ad saxa suburget Interior.' Hanc autem pugnandi equitandique solertiam eodem libro in Ascanii Troja visus est Maro graphice describere; et ab eadem disciplina equos Æneæ laudatos ab Homero refert Plato in Lachete, his: καὶ Ὅμηρος που ἐπαινῶν τοὺς τοῦ Αἰνέλου ἵππους, κραιπνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἐφη αὐτοὺς ἐπιστάσθαι διώκειν ἢ δὲ φέβεσθαι, καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνέαν κατὰ τοῦτο ἐνεκωμίασε κατὰ τὴν τοῦ φόβου ἐπιστήμην, καὶ εἶπεν αὐτὸν εἶναι μῆστορα φόβοιο. *Germ*.

Sequiturque sequentem] Roges, qui fieri potuit, ut Camilla, cum ipsa fugeret, et illam Orsilocho sequeretur, dicatur illum sequi? subjicit enim, 'sequiturque sequentem.' Solutio est facilis: nam *interior*; cum enim illa breviori cursu gyros duceret ex summa peritia, persisteretque velut in centro circuli, factum necessario, tandem aliquando sequeretur se-

quentem. *Cerda*.

696 *Tum validam perque arma viri perque ossa securim*, *Altior insurgens*] Romanus codex, et aliquot alii, *exsurgens* habent, quod agnoscitur a Donato. Sed *insurgens* in plurius est exemplaribus. In Mediceo illud etiam diversum, quod *valida securi* casu septimo legitur, 'Tum valida perque arma viro perque ossa securi:' utpote instrumento, quo ipsa 'altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat vulnus.' *Pier*.

698 *Congeminat*] Hic distinguendum. Nam nemo dicit, 'securim vulnus congeminat,' sed *securis*. *Serv*.

699 *Incidit huic*] Figurata, pro, in hanc incidit. Terentius, 'Ego in eum incidi infelix locum, ut neque amittendi, neque retinendi sit copia.' *Id*.

700 *Apenninicolæ bellator filius Anni*] Quia Liguria majore parte sui in Apennino est constituta. 'Ligures autem omnes fallaces sunt,' sicut ait Cato in secundo Originum libro. *Id*.

Filius Anni] Annus scilicet: nam, ut supra diximus, cum, dictis parentibus, filiorum nomina supprimuntur, eos patri cognomines intelligimus: ut, 'Tiburti Remulo ditissimus olim.' *Idem*.

702 *Evadere pugna*] Vulgata quidem exemplaria, *pugna* casu septimo legunt. Sed Oblongus codex *pugnam* habet accusativo casu. Utrumque elocutionis modum admittunt Grammatici. Sed Romanus, Mediceus, et aliquot alii perveteres, *pugne* scriptum ostendunt, Græcica elocutione ἀποφεύγειν τοῦ πολέμου. Sed quia nusquam ego alibi figuram hujusmodi apud Auctores reperi, quod meminisse possim, in medio hoc relinquam. *Pierius*.

Evadere pugna] Ita politius loqueris, quam ut Quintil. Declam. 333. 'has manus evaserit.' Itaque, qui in Virg. legunt, *evadere pugnam*, non ita polite. *Cerda*.

703 *Reginam avertere*] Proprio

verbo usus est, ut est mos equestris, id est, non sperat fore, ut illum averteret. *Servius*.

704 *Versare dolos ingressus*] Tractare: ut, 'Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.' *Idem*.

Astu] Malitia. Nam proprie *astutos*, malitiosos vocamus. Unde in Terentio, postquam de domino dixit servus *astute*: ille iratus ait, 'Carnifex quæ loquitur?' Cicero, 'Ita fit ut tua ista ratio existimetur astuta: memi hoc consilium necessarium.' *Id.*

705 *Quid tam egregium, &c.*] Cum tota hac sententia congruit locus Calab. l. xi. ad exitum. *Αἰνέτα, νῦν τοῦτας ἐν ᾧ περὶ σφῶν ἀριστος* 'Εμμεναι, ἐκ πόρρωιο πορευόμενος, ἔνθα γυναῖκες Δυσμήνεσιν μάχωνται ἀνδράκιδες' *ei δέ τις ἐσσι, ἴσχεο τέλχεος ἐκτός ἐν ἔντεσσι*: *Ænea, nunc animo confidis tuo fortissimum Te esse, e turri rem gerens, unde etiam feminae Imbelles pugnant cum hostibus: si autem aliquis tu es, Sustine extra murum armatus.* *Cerda*.

705 *Forti equo*] Ennius apud Tull. de Senect. 'Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo Vicit Olympia, nunc senio confectus' quiescit.' *Lucr.* l. iii. 'fortis equi vis.' In his *fortem equum* explicat *Nonius celerem*: fortasse, quia Annus fugam objectabat Camillæ. Sed aptius est, ut acrem intelligas, atque animosum, et generosum, et cui *θυμὸς* sit, ut loquitur *Xenoph.* *Herodotus* certe dixit, *Ἰσχυρὸν γενναῖον ἐποχούμενος φεύγει*: generoso equo vectus fugit. *Idem*.

706 *Dimitte fugam*] Id est, equi celeritatem, cui fidis, relinque. *Serv.* *Equo crede solo*] Ut *Æneid* ix. 'dare se æquo campo:' quem locum vide. *Cerda*.

707 *Pugnaeque adcinge pedestri*] In antiquis plerisque codicibus ablativo casu positum est, 'pugnaeque adcinge pedestri.' Alibi tamen, 'adcingunt omnes operi,' dictum acquisitivo casu. *Pierius*.

708 *Ventosa ferat cui gloria frau-*

dem] Hæc est vera et antiqua lectio: Ut *fraudem* non *laudem* legas: ut si *fraudem* legeris sit sensus, Pedes congregere: jam agnosces, cui inanis jactantia adferat pœnam. Nam *fraudem*, veteres pœnam vocabant: ab eo quod præcedit, id quod sequitur: ut, 'et scelus expendisse merentem *Laocoonta* ferunt.' Cicero in *Cornelianis*: 'Ne fraudi sit ei, qui populum ad contentionem vocarit.' Ut etiam in antiquo cognoscitur jure. *Sallustius* in *Catilinario*, 'Diem statuit antequam sine fraude liceret ab armis discedere.' Si autem *laudem* legerimus, erit sensus, Agnosces cui inanis gloria afferat *laudem*. *Ventosa* autem *gloria* est, quam Græci *κεροδοξίαν* vocant. *Servius*.

Ventosa ferat cui gloria laudem] Romanus codex *fraudem* habet, quum tamen plerique alii veteres *laudem* legant. *Servius* a Romano codice stat, qui *fraudem* veram esse lectionem putat: curque ita sit legendum, quasdam affert rationes. Contra *Ti. Donatus laudem* agnoscit, hac paraphrasi: 'Experiundo cognosces quis debeat jure meritoque laudari.' Utra potior sit sententia, quum non veteres tantum codices, verum et opinatissimi Grammatici diversa tradant, aliorum arbitrio judicandum relinqui. Est etiam in *Mediceo feret* finitivo modo, ut quid certius afferat: sed *ferat* in pluribus habetur. *Pierius*.

709 *Acricque incensa dolore*] In Romano codice, in *Oblongo*, in *Mediceo*, et plerisque aliis antiquis, *acensa* et *adensa* legitur. *Idem*.

710 *Paribusque resistit in armis pedes*] Sicut et illum congressurum putabat. *Servius*.

Paribusque assistit in armis] Oblongus quidem codex *assistit* habet. Sed cum *Mediceo Porcius*, *Vitalianus*, atque *Delphius*, et pleraque exemplaria manuscripta, *paribusque resistit in armis* legunt. *Pierius*.

711 *Pura parma*] Tunc enim pri-

rum in bella descenderat. *Servius*.

Pura parma] Ita l. ix. 'parmaque iuglerius alba.' Ita vero dicta *pura parma*, ut ab Iuvenal. Sat. ix. 'argenti vascula puri:' et ab Plin. epist. iii. l. 'in argento puro et antiquo.' *Cerda*.

713 *Abvolat ipse*] Hic *abvolat* omnino, vel *avolat*, ut in Mediceo legendum. Tametsi *advolat* in antiquis aliquot codicibus reperiatur. *Pierius*.

713 *Fugax*] Fugiens. Nam nomen est pro participio: non enim fugacem possumus accipere, quem supra legimus bellatorem. *Servius*.

714 *Quadrupedemque*] In antiquis aliquot codicibus *quadrupedemque*, ut observatum sæpius per i secunda syllaba. *Pierius*.

Ferrata calce] *Calcem* genere fœminino. *Servius*.

Ferrato calce fatigat] *Ferrato* virili genere in impressis codicibus aliquot inveni, parcius in manu scriptis: qui plurimum habent *ferrata calce* genere fœminino, uti est in Mediceo; et ita scripsisse Virgilium Nonius Marcellus attestatur: quamvis Plautus et Varro *calcem* masculino genere dicere maluerint. Præterea quæri dicit Probus, qua de causa Virgilius nomen hoc fœminino genere pronuntiaverit: factumque ideo ait, quoniam quæcunque nomina Romana duntaxat inanimalia, nominativo casu, numeri singularis, x littera terminantur, et monosyllaba esse reperiuntur, hæc fœminini generis esse pronuntiantur. Ad hæc Fl. Sospater *calx* ait, 'sive qua calcamus, sive qua ædificamus, fœminini generis est, ut et Virgilius ait, *Ferrata calce fatigat*.' *Pierius*.

Ferrata calce fatigat] Ita Charis. et Non. et Probus: ita imitatus et Silius l. xiii. 'Jam compos voti ferrata calce fatigat Cornipedem.' Itaque Ms. Mediceus. Quidam *ferrato c. T.*

715 *Vane Ligus*] Aut fallax, aut inaniter jactans; nam *vane*, stultos, posteriores dicere cœperunt: et ra-

rum est etiam in neotericis. Iuvenalis, 'Sic libitum vane, qui nos distinxit, Othoni.' Quid autem hoc loco *vane* significet, sequentia demonstrant, 'frustraque animis elate superbis:' possumus tamen hic et mendacem verius accipere, quia ait, 'dum fallere fata sinebant;' et, 'Nec frans te incolumem fallaci perferet Auno.' Nigidius de Sphæra: 'Nam et Ligures qui Apeoninum tenuerunt, latroses insidiosi, fallaces, mendaces.' Cato originum l. xi. cum de Liguribus loqueretur: 'Sed ipsi unde oriundi sunt exacta memoria inlitterati, mendacesque sunt, et vera minus meminere.' Sane subito, ut solet, ad characterem dramaticum transit; neque enim ostendit Camillam loqui cœpisse. *Servius*.

Vane Ligus] Antiquissimus codex majoris notæ Mediceus, et pleraque vetera exemplaria, *Ligus* legunt per i et per us. *Ligus Liguris*, ut *lepus leporis*, et *vetus veteris*, declinari ait Fl. Sospater. *Pierius*.

Frustraque animis elate superbis] In codicibus aliquot antiquis, *armis elate superbis* legitur: quod quidem hic nihil aliud significaret, quam alto equi dorso, cui *Ligus* ipse plurimum fidebat. Sed omnino melius *animis*, ut ad procaciora ea verba respondeat, quibus Camillam in certamen provocaverat. *Idem*.

716 *Lubricus*] Fallax, mobilis. *Serv.*

Artes] Id est, dolos. *Téχνη* Gr. Hæc enim vox in hoc usu. Quintil. Declam. 330. 'mentitus es patri, et amorem meretricis finxisti.. Plena est hujusmodi artibus vita, plena sunt etiam theatra. Circumscribuntur et servorum artibus patres et mendacis filiorum.' et Declam. 338. 'artes novevercales.' et Declam. 341. 'Millo artibus circumscribimur.' Hæc exemplula addenda aliis, quæ alii. *Cord.*

718 *Pernicibus ignea plantis*] Mudo velocibus: alias perseverantibus. Nam *pernix* interdum *velox*, inter-

dum *perseverans* significat, ut ipse in Ge. III. 229. 'et inter Dura jacet pernix instrato saxa cubili.' *Servius*.

Igneæ] Citatissima. Ita Catullus de Achille: 'vago victor certamine cursus Flammea prævertit celeris vestigia cervæ.' Tralatio ab igni, qui Elementorum levissimus. *Taubmann*.

719 *Transit equum cursu*] Nunc hoc incredibile videretur esse, nisi præmisisset in septimo, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.' *Servius*.

Adversæ] Opposita. *Idem*.

720 *Inimico a sanguine sumit*] Ro. codex, Mediceus, et alii plerique veteres legunt *inimico ex sanguine*: quæ præpositio magis huic loco videtur convenire. *Pierius*.

721 *Quam*] Similitudinis adverbium est; est et pronomen tam subiectivum quam præpositivum; est et conjunctio, ut cum dicimus, 'tam hoc quam illud.' *Servius*.

Accipiter saxo sacer ales ab alto] *Sacer* ideo, quia Marti est consecratus accipiter: aut *sacer*, avibus execrabilis: ut, 'Auri sacra fames.' Aut, quod verius est, nomen Græcum expressit: nam *lépaç* dicitur, hoc est, *sacer*: *lépeus* enim Græce, Latine *sacerdos* vocatur. Cur autem Græce ita dictum sit, ratione non caret, quia nota est sacrorum peritis. *Idem*.

Accipiter saxo sacer ales] Ea consuetudine, quæ fuit ex *accipio* verbo præpositionem integram notare, prius quam Lucilius cc geminare instituisset, aliquot inde ætatibus repetita, *accipiter* per *d*, et *atcipiter* per *t*, alterius ætatis abusu scriptum alicubi reperitur. Alitem enim eam ita nuncupatam ajunt, quod ad aliarum avium capturam genita sit. Manifeste vero Virgilium *accipitrem* virili genere protulisse locus hic ostendit: quum tamen Lucretius fœminino dicere maluerit, 'accipitres somno in leni sic prælia pngnasque Edere sunt

persectantes visæ, atque volantes.' Quem locum, nequis, ut pleraque alia corrupta sunt, *visi* reponendo, vitare ansit, sciant *accipitrem* fœminino genere scriptum a Lucretio, Nonii Marcelli testimonio. *Pierius*.

Sacer ales] *Servius* putat Poëtam nomen Græcum *lépaç* respexisse: quod *παρά τὸ λέπᾱ ἀπαΐειν* deducunt. Vel, quod Marti consecratus sit; sicut Aquila Jovi: vel etiam *sacer*, id est, execrabilis volucris. Tamen Pimpontio videtur Poëta magis ad alterum alluisse *ἔρπων*, ἀπὸ τοῦ ἱερθεῖν ἄρον, h. e. *φάσθαι*, cum ait, 'facile consequitur pennis.' *Taubmann*.

722 *Consequitur pennis*] Nova laus Camillæ: siquidem accipiter columbam sequitur, ista hostem præcedit: ipsa autem avium comparatio sumpta est e contrario; nam æquius vir accipitri, Camilla compararetur columbæ. *Servius*.

723 *Eviscerat*] Ne vulgari verbo et Græco uteretur, dicens *exenterat*, ait 'pedibusque eviscerat.' *Idem*.

724 *Tum cruor, et vulsæ labuntur ab æthere plumæ*] Echasis poetica, id est, excessus. *Idem*.

Tunc cruor, et vulsæ, &c.] In Rom. codice absque copulativa particula, sed adaucta, per adplicitam præpositionem, verbi significatione, *vulsæ* legitur; sententia non sine injuria mutilata: quare magis placet quod in aliis *et vulsæ* legitur. Quod vero in vulgatis, *tunc* est, *tum* in veteribus plerisque reperitur. *Pierius*.

Vulsæ labuntur ab æthere plumæ] Hom. Odys. xv. loquens etiam de accipitre: ἐν δὲ πύθεσσι τίλλε πέλειαυ ἔχων, κατὰ δὲ πτερὰ χεῖεν ἑρᾱζε. Stat. Theb. III. ad umbram Virg. loquens de pugna inter aquilas et cynos, 'Cernis inexperto rorantes sanguine ventos, Et plumis stillare diem.' *Cerd*.

725 *Non nullis*] Id est, non negligentibus. Nam Liptotes figura est: vult enim dicere, non leviter Jupiter intuebatur ista certamina. Ideo et

adjecit 'observans oculis,' id est, intente aspiciens. Plautus: 'Observato quam blande suppalpatur mulieri.' *Servius*.

Sator] Non horum tantum dici sator solet, sed et astrorum sator ab Stat. Theb. III. et rerum omnium ab aliis. *Cerda*.

Nullis observans oculis] Eleganti flexu reddidit Homericum illud, οὐδ' ἀλασκοπὴν εἶχε κλυτὰς Ἑννοσίγαιος, Il. IX. id est, non vanam habuit speculationem Neptunus, pro, ἐπιμελὴς ἐσκόπει, diligenter speculatus est: et esse hanc formam paræmiæ Suidas animadverit. *Idem*.

727 Tyrrhenum genitor Turchontem] Rom. codex, Mediceus, et plerique alii veteres, *Turconem* legunt absque t; et *Tarco*, absque n finali littera rectum ponunt: quamvis apud Græcos Τάρχων Τάρχωντος dicitur, idque per χ densam litteram. *Pierius*.

728 Incitat iras] In Rom. codice, et in Oblongo, *incit* habetur, quod non displicet: tametsi *incitat*, non improbarim, quod ex lusu Poëtico duo verba ejusdem originationis eodem versu posita, non nihil habeant venustatis: 'Suscitat et stimulis haud mollibus incitat iras.' *Idem*.

730 Instigat vocibus alas] Alas incitat, et irritat ad reditum: primum enim est ut fugere desinant: post ut in hostes impetum faciant. *Servius*.

731 Nomine quemque vocans] Per hoc extrema necessitas indicatur. *Idem*.

Nomine quemque vocans] Ducit Macrobi. VI. 1. imitationem loci hujus ab Furio, qui l. X. 'Nomine quemque ciet, dictorum tempus adesse Commemorat.' Deinde infra: 'Confirmat dictis, simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos, reficitque ad prælia mentes.' Τὸ nomine quemque vocans, est (ait German.) quod Thucyd. ὀνομακλήθη: quod Hom. ἐξ ὀνόματος: quod Græci alii ὀνομαστὶ προσαγορεύω. Posses addere Demosthe-

nem, qui κατ' ὄνομα: Dionem, qui ἕκαστον ὀνομαστὶ δεικνύμενος: Plutarchum, qui ὀνομαστὶ καλέσαι. Vide et hic Collectorem. *Cerda*.

Reficitque] Id est, restituit. *Serv.*

732 Quis metus] Dolentis, interrogantis, id est, Qualis, quantus; qui viros etiam fœminam timere compellit. Unde paulo post, 'Quæ et quanta animis ignavia venit? Fœmina palantes agit.' *Idem*.

Quis metus, o nunquam, &c.] Sunt qui putent acerbam hanc reprehensionem ductam ab illa Enn. Annalib. 'Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem, Illaque virgo vir est.' Scaliger cum hac Virgiliana duplicem Homeri componit, alteram l. IV. τίς τε καταπύσσοντας ἀφίστατε; alteram l. VIII. Αἰδὸς Ἀργεῖοι, καὶ ἐλέγχεται, &c. et addit Virgilianam æqualem esse pugnae ipsi. *Cerda*.

O nunquam dolituri] Id est, stulti. Stultus enim est quisquis injuria non movetur. Et bene *nunquam*: siquidem ante sævitiam Mezentii pertulerunt, nec se ulti sunt. Nunc præbent terga mulieri: et nec hinc quidem commoventur dolore. Nonnulli tamen dolorem, studii alicujus ardorem et promptam gloriæ cupiditatem, veterum more dictum tradunt, ut Græci πόνον. *Servius*.

O nunquam dolituri] Id est, ἀνάγητοι. Apud Aristot. ait Urs. sunt hi qui non sentiunt dolorem, nec moventur re ulla, omnino stupidi, de quibus dices cum Æschine, οὐδέστιν καὶ νῦν τῆς ἐαυτῶν συμφορᾶς ἐπαισθάνεσθαι: et cum Plutarch. αἰσθῆσιν ἀποβάλλειν: utique ἀναισθητὸς ἔχειν. *Cerd.*

734 Femina palantes agit] Nihil potuit vividius. Feminarum enim mollitudo est, ut quibus μάλθακον dant scriptores; et Simocatta, quicquid pertinet ad δειλίαν, id est, timorem, vocat θηλυπρεπές, quasi timor unicus sit feminarum; et timori opponit ἐντολμίαν, id est, decoram audaciam, et hanc esse ait ἀφ' ἑωυτῶν, ut

quæ tota ad viros pertineat. Imitatio fortasse sumpta ab Eurip. in Bacch. ubi, *καπερότιζον φρυγῇ γυναῖκες ἄνδρας*: convertebant in fugam femine viros. Idem.

Atque hæc agmina vertit] *Δευκτικός*, id est, multitudinem tantam, hoc est, magnam. *Servius*.

735 *Quidve hæc geritis tela irrita dextris*] In Rom. codice, in Oblongo, et plerisque aliis antiquis, legere est, *quidve hæc gerimus tela*: quod majorem quandam vim ad eos excitandos habet, facitque objurgationem æquioribus auribus exaudiri, quum se quoque admisceat convicio, neminemque esse objurgationi et opprobrio non obnoxium indicet. *Pierius*.

Inrita] Id est, inertia: quæ nos ulcisci minime valent. *Servius*.

Tela irrita] Sunt hæc, quæ carent effectu, qualia secunda Æneide, 'Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.' His opponuntur illa l. x. 'non ullum dextera frustra Torserit in Rutulos.' *Cerda*.

736 *At non in Venerem segnes*] Latenter hoc dicit, Mulierem fugitis, quia armata est: alias primi ad hunc curritis sexum. *Servius*.

Nocturnaque bella] Quibus coitus. Alibi, 'Et si quando ad prælia ventum est.' *Idem*.

Nocturnaque bella] Qualia sunt amantium, et qualia attingit Claud. in Nupt. Honor. et Mariæ, 'Tum victor madido prosiiliens toro Nocturni referens vulnera prælii.' Catull. de coma Beren. 'Dulcia nocturnæ portas vestigia rixæ.' Propert. Eleg. iii. 6. 'Dum pugnant Danaï, dum restat barbarus Hector, Ille Helenæ in gremio maxima bella gerit.' Et Eleg. ii. 1. 'Nos contra angusto versamus prælia lecto.' *Cerda*.

737 *Curta tibia*] Symphoniacorum. *Bacchi* autem ideo, quia apud veteres ludi theatrales non erant nisi in honorem Liberi patris. Hanc tibiam Græci *πλαγίανλον* vocant, Latini *obscam tibiam*: et est Dionysia,

cum maxime ea Satyri utuntur. *Serv.*

Curta tibia] Hæc *obliqua* dicitur Plinio. Inventa autem fuit a Pane, ut testatur Bion Idyll. iii. 7. 'Ὅς εἶρε πλαγίανλον ὁ Πᾶν, ὥς αὐτὸν Ἀθήνα: Quomodo tibiam obliquam Pan invenit, Minerva tibiam. Vel a Mida, ut Plinius vii. 56. 'Obliquam tibiam Midas in Phrygia invenit.' De ea vid. Salmasius in Plin. Exercitat. pag. 122. et 123. *Emmeness*.

Chorus Bacchi] *Τὴν σικυνίδα* intelligit, quæ saltatio fuit Bacchi propria. De qua Eurip. in Cyclope, et Lucianus *περὶ ὀρχήσεως*. *Fabricius*.

Tibia] In genere sacris fere omnibus deservit tibia, et inde inducta a Poëta in sacris Bacchi. Sic l. ix. in sacris Cybeles, a Pindaro Od. Olymp. iii. in sacris certaminibus, *βοᾶν ἀλῶν*, inquit ille. 'Ac, ne te lassem, nullum sacrum absque tibia: religiosum, profanum, bellicum, pacificum, urbanum, rusticum, vivorum, mortuorum. Rationem cur tam multis sacris serviret, suppeditat Apul. Flor. l. i. ubi loquens de tibiæ sonis: 'seu tu velles Ætolium simplex, seu Asinum varium, seu Lydium querulum, seu Phrygium religiosum, seu Doricum bellicosum.' Quæ verba pene gemina sunt cum verbis Luciani in Harmonide, ubi dat tibiæ *φρυγίου ἔνθεον, τῆς Λυδίας τὸ Βακχικόν, τῆς Δωριεὺς τὸ σεμνόν, τῆς Ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν*. Sed nullis sacris tam propriæ tibiæ, quam sacris Bacchi, dicente Isidoro: 'Tibias appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis, cruribusque hinnulorum fierent: deinde per abusionem ita cæptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusque fierent.' Atqui cervina omnia et hinnulea Bacchi erant, ut apparet ex nebridibus. *Cerda*.

738 *Exspectate*] Pro *expectatis*, modum pro modo posuit. *Servius*.

Exspectare dapes] Impressorum pluri, *expectare*, modo perpetuo scribendum curare, ut sit, non *segnes expectare*: eaque lectio in aliquot om-

nino codic. antiquis invenitur. In omnibus vero Vaticanæ Bibliothecæ, in Mediceo, in Porcio, in Vitaliano, et plerisque aliis *expectate* legitur, imperandi modo: quod Servius agnoscere videtur, dum exponit, *pro expectatis*: nisi quis Infinitivum more Græcorum pro Imperativo positum dicere velit. Non elidi vero *s* litteram ex eo verbo, dictum alibi. *Pierius*.

Plena mensa] Arripuit Propert. Eleg. II. 16. 'Nunc, sine me, plena fiunt convivia mensa.' Et Virg. a Plauto fortasse, qui Men. 'apud mensam plenam homini rostrum deliges.' Non dissimile Sueton. in Iul. c. 34. 'pleno convivio.' *Cerda*.

739 *Hic amor, hoc studium*] Per parenthesis dictum est; nam ordo est, *pocula mensæ, dum sacra secundus aruspex Nuntiet*. Servius.

Secundus aruspex] Pro *secunda sacra*, id est, prospera: sicut e contra-rio Homerus *μᾶρτι κῆρ*, id est, malorum divine. *Idem*.

Aruspex] Proprie. Differunt enim augur et aruspex: ille ab avium gestu et garritu dictus: hic ab inspectione tantum animalium. Ergo in sacris, ubi hostia, *aruspex* Virgillianus. Ennius Ann. I. discriminatim, 'dant operam auspicio, augurioque.' *Cerda*.

740 *In altos lucos*] Illic epulabantur sacris diebus. Mire autem vocet *hostia*, pro, ut ad hostiam conveniatis. *Servius*.

741 *Moriturus et ipse*] Moriturus animo: nam moriturus non est. Quod autem ait *et ipse*, aut ad Camillam, aut ad Venulum respicit. *Idem*.

Moriturus et ipse] *Moriturus* autem, non ut illi, animo paratus ad mortem se in hostem intulit. Rapuit autem Venulum ab equo sedentem, et ante se in equo suo collocatum portavit. Hoc factum, quia non admittebat fidem, posse dorso equi diripi arma, addidit difficultatem, dicens: 'non vi concitus aufert:' ut maiore

virtute atque impetu venientis id factam legentes, fieri potuisse facilius credant. *Donatus*.

742 *Turbidus*] Id est, terribilis. *Servius*.

Infert] In Romano codice, et in Mediceo, *offert*, atque in aliquot aliis: quod omnino Donatus agnoscit, dum ait, 'Obtulit se Venulo adversum: debuit enim aliquid prior audere, qui omnium hortator extiterat.' *Pierius*.

743 *Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem*] Hoc de historia tractum est. Nam Cajus Cæsar, cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui cum nosset, et insultans ait, *Cæsar Cæsar*: quod, Gallorum lingua, *dimitte* significat: et ita factum est ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Est et alia hujus rei historia: Varro enim, cum de suo cognomine disputaret, ait 'eum qui primus Varro sit appellatus, in Illyrico hostem, Varronem nomine, quod rapuerat, et ad suos portaverat, ex insigni facto meruisse nomen.' *Servius*.

744 *Tollitur in cælum clamor*] Rei scilicet admiratione. *Idem*.

Tollitur in cælum clamor] Ducit Macrobi. VI. 1. ab illo Ennii, 'Tollitur in cælum clamor tum exortus utriusque.' *Cerda*.

748 *Rimatur*] Inquit: ut, 'rimanti telum ira facit.' *Servius*.

750 *Exit*] Evitat: ut, 'atque oculis vigilantibus exit.' *Idem*.

Vim viribus exit] Id est, evitat. Lucr. I. v. 'Nam transversa seros exhibant dentis adactus Jumenta.' &c. Vide Not. Æn. v. 'Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.' *Taubmann*.

751 *Utque volans alte raptum*] *Homericæ* comparatio: et utrum *alte volans*, an *alte raptum*, an *alte fort*? *Servius*.

Utque volans, &c.] *Aquila compa-*

ratio aptissima. Ut enim et aquila et serpens fortissimi sunt: ita illi duo fortissimi erant: itidem mira perspicacitate, ut illi sunt. *Donatus.*

Utque volans alte raptum, &c.] Cicero in Mario: 'Hic Jovis altisoni subito pennata satelles Arboris e tranco serpentis saucia morsu, Subjicit ipsa feris transfigens unguibus anguem Semianimum et varia graviter cervice micantem; Quem se intorquentem lanians rostroque cruentana, Jam satiata animos, jam duros ulta dolores, Abjicit efflantem, laceratum affligit in unda, Seque abitu a Solis nitidos convertit ad ortus.' *Ursin.*

Utque volans alte, &c.] Homericæ comparatio ex Il. xii. de qua multa Macrobius, v. 18. Cui tamen Jal. Cms. Scaliger v. 8. os barbarum acerrime verberat: quem videas. *Taubmann.*

753 *Σινυόσα volumina cerat]* Oppianus Hal. l. ii. de serpente loquens, etiamsi in pugna cervorum: ὁ δ' ἐλάσσεται ἀμφὶ τὴ γούνα, δειρὴν τε, στέφρον τε: ille vero implicatur circa genua, collum, pectus: et de Venat. l. ii. de hac fera, στροφάλιγγιν ὑφαίνόμενον δολιχῆσιν: longis voluminibus contortam. Ibidem, ἐλασσόμενον περὶ γούνασιν. Hæc serpentium volumina vocat Eurip. in Med. σπείρας περιπλόκους. *Cerda.*

754 *Arrectisque horret aquamis]* Serpentis ferocitatem simili malo oppressi ita describit Oppian. l. ii. Cyneg. ἐς δ' αἰθέρα θ' ὑψόσ' ἀέρει λευγαλέην δειρὴν, λευκοὺς δὲ ὑπὴρ ὀδόντας 'Οξέα πεφρικῶτας' ἐπικροτέει δὲ γένειον Πικροῖς φρεσίδων συνίγματος ἰοφόρος θήρ: ad caelum alte attollit Functam cervicem, albosque dentes expedit Acute rigentes, colliditque malas Acerbis spirans sibilis venenata bestia. *Idem.*

755 *Ardens insurgens: illa haud minus urget adunco Luctantem rostro]* In codicibus aliquot antiquis, arduos legitur: quam terminationem Carisius,

in his præsertim nominibus, quæ in us purum exeunt, nequaquam admittere voluit: de quo plura alibi. Quod vero *adunco* in Romano codice legitur, in Oblongo *obunco* est; uti etiam superius, in Mediceo, et aliquot aliis *abunco* per *b*, utrunque in plerisque abrasa litera nihil certi proponit. *Pierius.*

756 *Luctantem rostro]* Magna brevitate rem descripsit. *Servius.*

Æthæra verberat alis] Alcimus l. iv. de Mundi origine, 'Illa volans longe diverberat aëra plausu.' *Cerda.*

757 *Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon Portat ovans]* Apto huc notam Scal. Poët. ii. 28. 'Unum Venulum habes, quem vivum aufert Tarchon, cujus rei exitum cum haud ponit, nonne vir est incomparabilis? Hæc est varietas, quæ hiscentem perducit auditorem ad finem usque.' *Idem.*

758 *Ducis exemplum eventumque]* Et virtutem et felicitatem. Exemplum, quod cæpit; eventum, quod prospere. *Servius.*

Ducis eventum exemplumque secuti] In antiquis codicibus, *exemplum eventumque*: par enim est rem prius agredi, quam quid inde eveniat spectare possis. *Pierius.*

759 *Mæonidæ]* Lydii: ut, 'Mæoniæ delecta juvenus.' *Servius.*

Fatis debitus] Eodem sensu κατὰ κριτον ψυχὴν dixit Josephus Bell. Jud. i. 8. id est, *damnatam animam*. Intellige *fatum κατὰ μόρον*. Fatale enim huic hoc mortis genus, cui oppone *ὑπὲρ μόρον*. Eodem sensu, quo hic *debitus*, Horat. Od. i. 36. 'Placare vituli sanguine debito Custodes Numidæ Deos.' *Cerda.*

Arvus] Hic fortasse Hetruscus genere; nam Plutar. in vita Camilli meminit Aruntis cujusdam Hetrusci, sive Arrontis. *Idem.*

760 *Arte]* Frande, dolo: ut, 'Arte Pelaaga.' *Servius.*

762 *Qua se cumque furens medio tu-*

lit agmine virgo, Hac Aruns subit] Ut etiam supra diximus, ita Poëta loquitur, ut aliquibus locis det suspicionem quod Aruns de Turni partibus fuerit: namque et in Camillam impetum facit, et cum ea rursus recedit: quod nisi de socio non procedit. Donatus etiam dicit esse manifestum signum socium ei fuisse: quod Apollinem Soractis invocat montis, de quo, Turno auxilia constat venisse, licet possit fieri ut alterius loci homo, alterius loci invocet numen. Item ad argumentum vocat, 'Patrias remeabo inglorius urbes:' quod etiam de hoste procedit. *Inglorius* autem ideo, quia superare feminam, nullam constat esse virtutem. Aut quia nec gloriari poterat, si Camillam earundem partium occidisset, ut, quod supra dictum est, videatur eam invidia peremisse, quod viris præripiat gloriam, et sola nobiliter pugnet Canilla. *Idem.*

Qua se cunque furens, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *qua se cumque ferens* legitur, quod nonnullis et honestius et decorum magis videtur. Sed enim *furens* Ti. Donatus agnoscit, dum sic ait: 'Dixit autem causam, qua perfectum est, ut illa explorantis Arruntis non sentiret insidias: ferebatur,' inquit, 'studio belli et furore certaminum.' *Pierius.*

Qua se cumque furens, &c.] Ab hoc versu Prudent. in Psychom. 'Quo se cumque fugax trepidis fert cursibus agmen.' Est apud Plut. in vita Pyrrhi quidpiam simillimum. Inducit Scriptor Italum quempiam in bello ἐπέρχοντα τῇ Πύρρῳ, καὶ τὸν ἵππον ἀντιπαρετάγοντα, καὶ συμμεθιστάμενον αὐτῇ, καὶ συγκινούμενον, ut alius videns ita monuerit Pyrrhum: σοὶ γὰρ ἐνὸρξ καὶ πρὸς σε τέταται πνεύματος μετὰς αὐτῆς καὶ θυμοῦ τοῦς δ' ἄλλους ἐξ χαίρειν. *Cerda.*

763 *Tucius*] Hoc est, latens. *Serv.*

Vestigia lustrat] In Eclog. 'tua dum vestigia lustrō.' *Cerda.*

766 *Hos aditus, jamque hos aditus, &c.*] In antiquo codice *hos aditus jam-*

que hos abitus legitur: quod ejus diligentiam ostendit, ut non prius adire velit, quam præviderit, qua sit etiam abundum. *Abitus* porro Donatus agnoscit; sed de Camilla dictum intelligit: Quacunque abibat, vel quacunque habuit transitum, et quoscunque illa circuitus obibat, observabat iste opperiens causam, quo posset circumvenire fortiorem. *Pierius.*

767 *Circuitum*] Proprie. Nam *circumire*, insidiantium est: unde est, 'Nec gregibus nocturnus obambulat.' *Servius.*

Certam hastam] Inevitabilem. Unde est e contrario, 'et incertam excussit cervice securim,' id est, infirmam, evitabilem. *Idem.*

768 *Sacer Cybele*] Nunc montem pro numine, quod in eo colitur, posuit. Et bona occasio ad mortem Camillæ, ut sacerdotem majoris numinis conetur occidere: per quod quasi exauctoratur Dianæ favor, interveniente majoris numinis iracundia. *Idem.*

Cybelo] Locus est in quo Cybele colebatur. *Donatus.*

Forte sacer Cybele] In codicibus aliquot antiquis *satus Cybele* legitur, ne *sacer* et *sacerdos*, quam ajunt, negationem facerent. Sed quamvis *sacer*, pluribus scriptum sit in exemplaribus: quam tamen Donatus legat *Cybelo*, ut in Mediceo habetur codice: hoc est loco in quo Cybele colebatur: de quo superiores dictam eo versa, 'Hinc mater cultrix Cybele:' mihi minime displiceret 'satus Cybelo.' *Pierius.*

Olimque sacerdos] Aut quia vetas sacerdos, aut cujus etiam majores sacerdotes fuissent, quibus apud veteres in sacra quoque succedebatur. *Servius.*

Olimque sacerdos] Non negat tunc fuisse: ita ego puto. *Cerda.*

769 *Longe fulgebat*] Vel longe fulgebat, vel longe insignis. *Servius.*

770 *Spumantem*] Indicat equi ferocitatem. Ita Nonnus Dionys. l. 1.

Ἄφρον δακρυλίζων χιονόδεα, μάρτυρα λίσσης : *Spernam evibrans instar niris, testem furoris.* Eurip. in Suppl. ora equorum ait ἀφρὸν καταστέφοντα. Aristophan. in Lysist. ad explicandam apri iram, πολλὸς δὲ ἄμφω τὰς γένας ἀφρὸς ἦν οὐκ. *Cerda.*

Quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat] Cataphractus eum fuisse significat. *Cataphracti* autem equites dicuntur, qui et ipsi ferro muniti sunt, et equos similiter munitos habent : de quibus Sallustius, 'Equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.' Pluma est in armatura ubi in laminam se indit. Nunc autem pro linteo pellem posuit : et *æneas squamas*, æreas laminas intelligimus. *In plumam* vero, in similitudinem plumæ : ut, 'Excisum Enboicæ latus ingens rupis in antrum,' id est, in antri similitudinem. Sane sciendum quod ipsos equites cataphractus dicimus. Sallustius, 'Et sequebantur equites cataphracti.' *Serv.*

Pellis ahenis, &c.] Sententia est, equum Chlorei ornatum pelle alicujus feræ, quæ pellis tota esset contexta æreis laminis in modum plumæ. Ita equus Æneæ l. viii. 'quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens ungibus aureis.' Statius l. iv. equum producit 'velatum geminæ dejectu lyncis.' De equo Superbiæ Prudent. 'quem pelle leonis Texerat, et validos villis ornaverat armos.' *Cerda.*

771 *In plumam squamis*] Serpentis est et piscis, quam facit compositio naturalis : nam et ordinibus digesta est : et viarum plurimarum impressione distincta. Quicquid igitur in hanc similitudinem facit artifex, *squama* dicitur : hæc fit ex minutis laminis iavicem se retinentibus, et ita digestis, ut est in avibus pluma. *Donatus.*

In plumam squamis] Plinmarium hoc opus attingit Sallust. citante illum Servio. Hoc scilicet ante inventos thoraces, qui essent, aut fusi, aut cu-

si ære. In Justin. l. xiv. sunt 'loricæ plumatæ : et in Stat. l. xi. 'thorax plumatus.' Ait enim, 'Qua male jam plumis imus tegit inquinata thorax.' *Cer.*

Pellis ahenis in plumam squamis auroque inserta] Laminæ rotundæ ferreæ, e quibus loricæ succedebantur, veteribus plumæ et squamæ dictæ ; quod *plumarum* squamarumque similitudinem referrent, ac in modum earum essent consertæ. Similiter etiam *plumas* vocarunt notas ex auro vel purpura, quibus in modum plumarum intertexebantur ac variebantur. Hanc *artem plumandi* vel *plumarium* dixerunt Latini, Græci, ποικιλική τέχνη, et ποικιλαν. Meminit ejus Flavius Vopiscus in Carino c. 20. 'Jam quid lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro et Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpura, plumandi difficultate pernobiles?' Ad quem locum Salmadus omnino Cl. Salmasius. *Emm.*

Auroque inserta tegebat] Exemplaria fere omnia vetustiora legunt, *auro conserta*. Nam particula *que*, importune omnino videbatur adposita. *Pier.*

Auro conserta] Ita Servius, et Mss. et Agell. ii. 6. alii, 'auroque inserta.' *Taubmann.*

772 *Peregrina ferrugine*] Ut Hiberna, id est, Hispana : nam ipse hoc alibi exposuit, 'Et ferrugine clarus Hiberna.' Quidam purpura accipiunt, quod ejus prima tinctura ferrugineo colore sit. *Servius.*

Peregrina] Quasi dicat, ex melioribus regionibus advecta. *Donatus.*

Peregrina ferrugine clarus et ostro] Erat insignis exotica, id est, nobilissima veste ostrina et quidem ferruginei coloris, qui ferro candenti similis, et alibi *hyacinthinus* dicitur : ut sit ἑνδιαδύς. Alii simpliciter *ferrum* interpretantur : quod prima purpuræ tinctura ferrugineo colore sit. Alibi : 'ferrugine clarus Hiberna,' id est, Hispana. *Taubmann.*

773 *Spicula torquebat Lycio Cortymia cornu*] Cretenses sagittas Lycio arcu

dirigebat: quod etiam, ut supra diximus, ad ornatum poni consuevit. *Servius*.

Cornu] Hoc loco, ligni genus dixit, non alicujus animalis. *Donatus*.

Lycio Cortynia cornu] Et *Cortynia* per C, et *Gortynia* per G, indifferenter scribi posse ostendimus alibi. *Pier*.

Lycio Cortynia cornu] *Cortynos*, aut *Gortynos* urbs Cretæ, quæ, ut tota Creta, sagittandi arte floruit. Inde κατ' ἐξοχὴν *spicula Cortynia*. *Plutar*. in vita *Cleomen*. βέλεσι χρῆσασθαι τοὺς Κρήτας: et *Plinius* xxxvi. 16. loquens de usu sagittarum: 'præcipuus hic usus in Creta.' Sic et *Lycii*, ut in genere omnes Orientales. Inde arcus cornua ab illis sumit etiam κατ' ἐξοχὴν. Sunt *cornua* in arcu, quæ postea Poëta vocat *capita*, eo versu, 'donec curvata coirent Inter se capita,' &c. *Cer*.

774 *Aureus ex humeris, &c.*] De hoc decore et lumine orationis ex Homero petito, vide P. Victorium xxxiii. 12. *Taubmann*.

Aureus ex humeris sonat arcus] *Statius Thebaid*. vii. 659. 'Quam super a tergo velox corytos et arcus, Pendentesque sonant aurata lyncæ pharetræ.' *Emmeness*.

Vati] Hic vatem, supra sacerdotem, ut de Heleno utrumque. *Serv*.

Sonat arcus] *Stat. Theb*. iv. 'trux læva sonat arcus, et aspera plumis Terga Cydonæa Corythos arundine pulsat.' De Phœbo *Æn*. iv. 'Tela sonant humeris.' De Hercule lib. *Epig*. εὐπολίζητος ἐν' ὤμοις λός. *Cerda*.

775 *Cassida*] Pro *cassis*: nam accusativum posuit pro nominativo. *Servius*.

Cassida] *Servius* accusativum ait pro nominativo positum. *Valerius Probus* contra, *Virgilius*, inquit, hæc *cassida* declinavit. Exemplaque referantur a *Carisio* cum hoc ipso 'aurea vati *Cassida*,' ex *Propertio*, 'Aurea cui postquam nudavit *Cassida* frontem.' *Pierius*.

Cassida] Pari forma *Propert*. *Eleg*.

iii. 11. 'Aurea cui postquam nudavit *cassida* frontem.' Notat *Serv*. poni a *Virg*. accusativum pro nominativo. Firmat ejus mentem *Pasoratus*. in *Propert*. nam et *Varro compedam* posuit pro *compes*, et *chlamys* pro *chlamys*: et *Festus Itonida* pro *Itonis*. Difficilis expeditio Poëtarum. Facilius expedit, si dicas, formam eæ harum vocum duplicem, ut insectatur *cassis*, *cassidia*, et, *cassida*, *cassida*, ut et, *compes*, *compodia*, et, *compoda*, *compeda*; et sic in aliis: ita tamen, ut altera formetur a quarto casu primæ. Quod in verbis Græcorum uisitatissimum; nam barytona multa formantur a futuris aliorum barytonorum. *Festus* ait: 'Cassidam antiqui pro casside ponebant.' Ita enim Festi locum legit *Lac. Fruterius* lib. *Verisim*. c. 5. *Cerda*.

Sinusque crepantes] *Statius* etiam in veste *Theb*. i. vii. 'crepat aurea grandine multa *Palla*.' Hanc locutionem assumpsit *Sidon*. ep. i. 7. 'crepantes adulationum bullas.' *Sophocli*. in *Antig*. dixit χρυσῶν παραχῆς. Possum existimare *crepanti vesti* opponi directe εἴματα σιγαλόντα *Homeri* ad verbum, tacentes vestes; interpretes reddunt artificiosus. Ergo σιγαλόντα, quasi σιγῶντα; et præ teneritudine, et earum tenuitate μὴ ἤχοῦντα. *Idem*.

776 *Carbaseus*] Ait *chlamydem* fuisse croceam, et in ea sinus *carbaseus*. Ita i. viii. ait de *Tybr*, 'eum tenuis glauco velabat amictu *Carbasus*.' Cum glaucus color non multum abeat a croceo, videtur *carbasus* hoc colore infici solita a veteribus, congruente in unam rem utroque *Virgilii* loco. Et quidem *Chlorei chlamys* fuit carbasea, ad eum modum, quo notat *Plin*. xix. 1. ad finem, induci ab *Hom*. pugnatore 'thoracibus lineis:' vox *Hom*. ii. ii. est λινοβάρηξ. Sic ergo thorax *Chlorei* esse potuit ex *carbaseo* linea infecta colore croceo. *Idem*.

Sinus Carbaseus] *Statius* i. vii. *Thebaid*. 656. 'Brachiaque in manicis,

et pictæ viscula palmæ, Carbescique sinu, et fibula rasilis auro.' *Emm.*

Fulco in nodum collegerat auro] Videtur hic nodus fuisse in pectore, ex imitatione Prudentii Psychom. 'Carbasæa ex humeris summo collecta coibat Palla sinu, teretem nectens a pectore nodum.' *Cerda.*

777 Pictus acu tunicae et barbara tegmina crurum] *Pictus tunicae, pictus crurum barbara tegmina:* id est, habebat vestem Phrygionis arte perfectam. Sane armorum longa descriptio illac spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. *Servius.*

Barbara] Nomen artis, qualis esset tunica, demonstravit; nam huiusmodi vestes acu pictæ dicuntur. Tegebantur autem crura ejus barbarico opere tegminibus factis, et hoc nomen est: nam qui hanc exercent, *Barbaricarii* dicuntur, experientes ex aëro et coloratis filis hominum formas, et diversorum animalium, et specierum imitatum subtilitate veritatem. *Donatus.*

Barbara] Phrygia: nam Phryges olim vocabant *barbaros*. Alii *barbara* exponunt, *Ibera*, ex illo *Æn. ix.* 'Pictus acu chlamydem, et ferrugine claus Ibera.' Pimponius τὸ κάλυμμα τὸν ἄλλοτερον, id est, *braccas*, putat innui. *Taubmann.*

778 Templis præfigeret arma] Vide *Æn. i. 252.* *Emmeness.*

780 Certamine pugnae] Forte ab *Lacret.* qui l. iv. 'At contra conferre manu certamina pugnae.' *Cerda.*

782 Famine] Impatienti, inrationabili: ut, 'Famine ardentem curaque iræque coquebant.' *Servius.*

783 Tandem] Quia diu insectatus fuerat. *Donatus.*

Tempore cepto] Quod supra, 'ar-repto tempore Turnus.' *Cerda.*

784 Conjicit] Veteres quidem aliquot codices *comisit* legunt, idque uti mos unico i, sed longe plures *conci-*lit: et ita etiam in eo legitur, cui

subjecta sunt *Donati*, quæ vidimus, commentaria. Nam et oraturus est prius, et opem Apollinis multis precibus imploraturus, deinde missurus hastam; quare multo post ait, 'Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras.' *Pierius.*

Voce precatur] Non est pleonasmus, sed modum explicat. Poterat enim precatio fieri mussione quadam. An voces pleonasmum, illud Didonis in iv. 'Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo?' Non certe. Certe pleonasmus, cum ait vitiosus, nolo sit in Rege Poëtarum ullus, quantumvis illis Homerus sca-teat. *Cerda.*

785 Summe deum] Ex affectu colentis dicitur: nam Jupiter summus est. *Servius.*

Sancti custos Soractis Apollo] *Sorac-tis* mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. In hoc autem monte cum aliquando Diti patri sacrum persol-veretur (nam Diis manibus consecra-tus est) subito venientes lupi, exta de igni rapuerunt; quos, cum diu pastores sequerentur, delati sunt ad quandam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeo ut juxta stantes necaret; et exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est, posse eam sedari si lupos imitarentur, id est, rap-to viverent. Quod postquam factum est, dicti sunt ipsi populi *Hirpini So-rani*. Nam lupi Sabinorum lingua *Hirpi* vocantur. *Sorani* vero, a Dite: nam Ditis pater *Soranus* vocatur: quasi lupi Ditis patris. Unde me-mor rei Virgilius Aruntem paulo post comparat lupo: quasi Hirpinum So-ranum. *Idem.*

Sancti] Sacra, dicati tibi. Catull. 'Quid tibi si sancti concesserit Incola Itonis?' *Cerda.*

Soractis] V. N. *Æn. vii. 696.* *Taubmann.*

786 Primi] Electi. *Donatus.*

Pineus ardor] Ignis *νεφέσπαιος*. *Serv.*

Acervo] Pyra, coacervatione lignorum. *Idem*.

Cui pinus ardor acervo Pascitur] De eodem ritu Silius l. v. 'patrio cui ritus in arvo, Cum pius acritonens accensis gaudet acervis Exta ter innocuos late portare per ignes. Sic in Apollinea semper vestigia pruna Inviolata geras, victorque vaporis (id est, sacer semper, et inviolatus sacerdos maneat) ad aras Dona serenato (id est, placato) referas solemnina Phœbo,' &c. Est autem *pinus ardor*, simpliciter, ardor, vel ignis: quam elegantiam vulgo ignotam Sophoclis exemplo Antigone illustrat ingeniosiss. noster Heinsius, qui *πενθεὶς ἡφαιστος* dixit. *Apollinea pruna* est *Ἀπολλώνειος φέφαλος*, ut Aristoph. loquitur: quam Maro *pineam* vocat. *Acervum* etiam ignis materiam eleganter uterque dixit. De hac re tota vide mihi Heinsium, ad illa Silii, in Crepundiis. Meminit et Plinius, vii. 2. *Taubmann*.

787 *Freti pietate*] Iste quidem hoc dixit: sed Varro ubique expugnator religionis ait, cum quoddam medicamentum describeret: 'Eo uti solent Hirpini ambulaturi per ignem, medicamento plantas tingunt.' *Servius*.

Medium freti pietate per ignem Cultores multa premimus vestigia pruna] Hi cultores Apollinis *Hirpi* sunt dicti. Meminit eorum Plinius vii. 2. 'Haud procul urbe Roma in Faliscorum agro familiæ sunt panæ, quæ vocantur Hirpiæ: quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non adnuntur. Et ob id perpetuo senatusconsulto militiæ omniumque aliorum munerum vacationem habent.' *Idem* ferme ex Plinio refert Solinus; nisi quod dicat eos ardentibus lignorum struibus ambulare. In quo a Virgilio et Plinio dissentit; illi enim id fieri testantur, cum jam strues in carbones et prunas desedit. Locus est in cap. 8.

'E memorabilibus inclytum et insigniter per omnium vulgatum ora, quod perpaucæ familiæ sunt in agro Phaliscorum, quos Hirpos vocant. Hi sacrificium annuum ad montem Soractis Apollini faciunt: id operantes gesticulationibus religiosis, impune insultant ardentibus lignorum struibus, in honorem divinæ rei flammis parcentibus. Cujus devotionis mysterium munificentia senatus honorata, Hirpis perpetuo consulto omnium munerum vacationem dedit.' Male autem hoc loco, notante Salmasio ad dictum Solini locum, *Servius Hirpinos*, Samnitium Lucanorumque vicinum populum, cum *Hirpis* familiis tantum quibusdam in agro Phaliscorum confundit. Illum vide pag. 85. et seq. *Emmeness*.

788 *Multa pruna*] In pruna. *Pruna* autem quandiu ardet dicitur. Horatius, 'Prætextam et latum clavum, prunæque batillum.' Cum autem extincta fuerit, *carbo* nominatur. Terentius, 'Tam excoctam atque atram reddam, quam carbo est.' Nam *pruna* a perurendo dicta est. *Servius*.

789 *Da, pater*] Hoc verbum jam intrusit inter ea, quibus precatio ad Deos fieret, Brissonius, multisque firmavit. Sed illustriora sunt testimonia duo, quibus utitur Germ. nam in re cædis, ut etiam Virg. Euripid. Phæniss. *δὸς μοι κτανεῖν ἀδελφεῖν*. Æschyl. *ἐν χορῇ. δὸς μοι τίνασθαι πάτερ πατρός*. *Cerda*.

790 *Exuvias, pulsave trophæum*] Exuvias occisæ, pulsave trophæum. Et proprie; nam, ut supra diximus, de occisis hostibus triumphabant, de pulvis figebant trophæa. *Servius*.

792 *Facta ferent*] In antiquis plerisque codicibus non sine judicio, scriptum observavi *ferant*, per loquendi modum indefinitum. *Pierius*.

793 *Patriam remeabo inglorius urbem*] In codicibus omnibus antiquis, quotquot legi, 'patrias remeabo inglorius urbis,' numero multitudinis

scriptum inveni : quod tamen in medio relinquimus. *Idem.*

Remeabo inglorius urbem] Quod Homer. Iliad. II. δόκλεα Ἄργος ἰκέσθαι. *Cerda.*

794 *Partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras]* Bona moderatio Apolliniis, inter sacerdotis preces, et voluntatem sororis. *Servius.*

795 *Partem volucres dispersit in auras]* Est hoc, quod Hom. II. XII. de Asio precante, οὐδὲ Διὸς πείθε φέρεν. Sed servata forma Virg. Lucanus l. v. 'in ventos impendo vota, fretumque.' Ovid. in Epist. Sapphus, 'et Zephyri verba caduca ferunt.' Tibullus quoque l. 4. ait ventos ferre perjuria. Pulchre dixit Eurip. in Hecub. λόγοι πρὸς αἰθέρα φροῦδοι. Nam sermones commisi auris vanidi sunt. *Cerda.*

800 *Concertere animos acies]* Aliqui hic legunt *acres*. Placuit *acies*, et sic etiam legit Serv. Pet. Daniel. *Idem.*

801 *Nihil ipsa, nec auras, Nec sonitus memor]* Hæc est antiqua lectio. Namque apud majores trahebatur interdum a Græco genitivus singularis. Hinc est et *paterfamilias* et *materfamilias*: quæ duo tantum nomina remanserunt: nam nec *hujus auras* dicimus, nec *hujus custodias* secundum Sallustium, qui ait, 'Castella custodias thesaurorum:' pro *custodiæ*. Et enim ita Asper intelligit: licet alii *custodias* accusativum velint. Sane *paterfamilias* et *materfamilias* quando dicimus, *familias* indeclinabile est. Si autem *paterfamilie* dixerimus, jam non erit nomen, sed locutus, et *familie* erit dativus. Nam *pater mihi est* dicimus. Terentius, 'Natura tu illi pater es, consiliis ego.' Multi tamen volunt in numero plurali nomen utrumque declinari, ut dicamus *hi patresfamilie*, *horum patrumfamiliarum*. *Servius.*

Nihil ipsa, nec auras, Nec sonitus memor] *Auras*, antiquam esse lectionem Servius asseverat, genitivum a Græco sermone mutuo sumptum, ut *pater*

familias dicitur: et apud Sallustium, 'Castella custodias thesaurorum, pro custodiæ.' Vetera tamen hæc exemplaria quæ præ manibus habemus, *auræ* legunt Latina specie: sed unum etiam non præteribo, esse codices aliquot, in quibus 'nihil illa neque auræ' scriptum sit. *Pierius.*

Nec auras] Ita Asper et Servius leg. *auras*: ut sit Græcæ et antiquæ declinationis Genitivus, *αἶρα, αἶρας*. Et hoc unice etiam rectum clamat J. C. Scaliger, de Causis. L. L. cap. 85. et ab imperitis mutatum esse in *auræ*. Hunc autem locum, de voto Aruntis, quem conferunt cum illo in xvi. Iliad. ubi Achilles Jovem pro Patroclo orat, Scaliger animosissime defendit contra Grammaticorum lites, v. 3. *Taubmann.*

803 *Exsertam papillam]* Nudam. Sane *mamilla* est omnis eminentia uberis: *papilla* vero breve illud unde lac trahitur. *Servius.*

Exsertam papillam] More Amazonum expapillatam. V. N. Plauti Mil. act. iv. 4. *Taubmann.*

804 *Hæsit]* Ita infixa est, ut non elaboretur. *Idem.*

Virgineumque alte bibit acta cruorem] Ait Macrobius. vi. 6. ductum hoc ab illo Hom. qui de hasta, λιλαιόμενῃ χροὸς ἄσαι: *cupida satiare se corpore*. Adjungo illi Euripidem, qui in Herc. Fur. hastis dat *cupiditatem*. ἥς (videlicet τυραννίδος) μακρὰν λόγχην περιπνέωσ' ἐπαρτί: propter quum (tyrannidem) longæ hastæ saltant præ cupiditate: ad verbum, præ amore. Non dissidet illud Propert. III. 12. 'Neve tua Medæ lætentur cæde sagittæ.' et a Virg. Petron. 'Syllanus bibit ensis:' τὸ *alte*, est, quod sæpe alias, *penitus*. *Cerda.*

805 *Dominam]* Reginam: ut, 'Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.' *Servius.*

806 *Ante omnes]* Demissis omnibus actionibus. *Donatus.*

807 *Latitia mixtoque metu]* In Rq-

mano codice *metuque metu* legitur, ut *lætitia* sit antitheton: sed enim mixto longe castior est lectio. *Pierius.*

Lætitia mixtoque metu] Coniunctio ista variorum affectuum pulcherrima est. Ita *Æn.* i. 'Lætitiæque, metuque avidi.' Sall. Jugurth. 'Lætos modo, modo pavidos animadverteres.' *Cerda.*

808 *Nec telis concurrere virginis audent*] Sic fuerat consternatus, ut etiam vulneratam timeret. *Servius.*

809 *Ac velut ille*] Servit hæc vox ornati, non significationis necessitati. Vide *Æn.* x. 707. et Scalig. iv. 84. Poët. Hæc autem comparatio ex Hom. Il. xvi. de Antilocho sumpta est. In quibus tamen, auctore Scaligero v. 3. maxima est differentia. Eum vide. *Taubmann.*

811 *Occiso pastore lupus*] Bene pastoris comparat reginam: nam reges ipsi pastores vocantur. Homerus, ποιμένα λαόν. *Servius.*

Magnæque juvenco] In antiquis exemplaribus *magnæque*: quod si diligentius animadvertis, longe melius est. *Pierius.*

812 *Caudam pavitantem*] Quæ timorem indicat: pro, 'ipse pavitans.' *Servius.*

Caudamque remulcens] Id est, reffectens: sic enim lupi et canes timentes caudam reflectunt, ut eam sub verenda reducant. Sic, 'demulcere aures,' pro demittere, Lactant. dixit: Turneb. xxi. 22. Hunc metum in quadrupedibus Græci expriment per ὀρθοδείν: unde ὀρθοδείων. *Taubmann.*

814 *Turbidus*] Timidus modo, supra terribilis: ut, 'Venulo adversum se turbidus infert.' *Servius.*

Arruns] In antiquis plerisque codicibus, et hic et alibi *Arruns* per o scriptum est, passimque rr geminato: sed Probus notat *Aruns Aruntis* per u. *Pierius.*

815 *Mediis se immiscuit armis*] Exemplo Homeri (ait Germ.) Il. xvi.

qui inducit Euphorbum percussas Patroclo refugientem: ἀνδράπαυς, inquit, et, μύρο δ' ὀφθαλμοῖς. *Cerda.*

816 *Ille manu, &c.*] Est hoc, quod de Pallante in x. 'Ille rapit calidum frustra de vulnere telum.' Quod Hom. Il. xiii. ἐκ χειρὸς ἔγχεος ἀνδρόσθεν. *Idem.*

817 *Mucro*] Hinc apparet mucronem esse cunjuslibet teli acumen. *Servius.*

818 *Labitur exanguis*] Plerique codices antiqui *exanguis* scribunt dictione nihil quicquam corrupta: uti etiam *exsolvit*, et *expirans*, et similia. Donatus legere videtur, 'Labitur et sanguis, labuntur frigida letho Læmina,' addita paraphrasi, 'recedente per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem.' *Pier.*

Frigida letho] Alii *telo* legunt, et intelligunt *vulnere*. Et quidam *labuntur letho*, non *letho frigido*, sed *letho labuntur*. Alii *frigida letho* accipiunt, quia sequitur post, 'Captam letho posuit caput.' Nonnulli *frigida lumina* tradunt, scilicet ignis calore extincto, ut e contrario, 'Ad cælum tendens ardentia lumina.' *Servius.*

Labuntur frigida leto lumina] Ait oculos labi in morte. Huc spectavit, ni fallor, Quintil. in præfat. l. vi. ubi de filio moriente: 'Tuosne ego, o meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi?' et Ovid. Trist. iii. 3. 'Nec mandata dabo, nec cum clamore supremo Labentes oculos claudet amica manus.' *Cerda.*

822 *Quicum*] Tametsi placet *quicum*; dicendum tamen, vetera pleraque exemplaria *quacum* legere. *Pier.*

Partiri curas] Subaudis *consequeretur*. *Servius.*

Partiri curas] Ea forma, qua supra, 'mecum partire laborem:' qua Phædrus in fabell. 'Amplexus ille utramque, et carpens oscula, Dulcemque in ambos charitatem partiens:' quem in locum vide Rittershus. *Cerda.*

Hæc ita fatur] Unum abundat : nam supra ait, *Adloquitur*. Servius.

823 *Potui*] Absolute : pugnare vel vivere : necessaria enim Eclipsis in defectione, quæ ex arte non semel posita est. *Idem*.

Potui] Non subaudio cum Serv. *potui* *civere, pugnare*. Imo, *potui* est *ἰδურήσθην*, *valui* *civibus*, et *potens* *fui* *bello*. Nam tametsi a re nihil differat, multum certe ab energia. *Cerda*.

823 *Hactenus, Acca soror, potui*] Ovidius *Metam.* viii. 882. 'Armenti modo dux vires in cornua sumo ; Cornua, dum potui, nunc pars caret altera telo Frontis,' &c. Ex restitutione Nic. Heinsii. *Emmeness*.

Vultus acerbum] Alludit ad immataram mortem, et indebitam florenti ætati : de qua jam l. vi. *Cerda*.

824 *Tenebris nigrescunt omnia circum*] Nihil frequentius in Hom. qui æpiissime de his oculorum tenebris in morientibus. Libo paucula ex *mo* *Iliad.* xiii. in quo sum, cum hæc scribo. Ergo, *τινὰ Τρώων ἐρεβενῇ περὶ καλύψαι*. Et iterum : *Τὸν δὲ σκότος ὅσ' ἐκάλυψε*. Et post pauca : *Τὸν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβενῇ νύξ ἐκάλυψε*. Demum forma alia : *Στυγερὸς δ' ἔρα μιν σκότος εἶλεν*. Euripides quoque millies hanc rem. Alcestis moritura, *Καὶ μὴν σκοτεινὸν ὄμμα μιν βαρύνεται*. Iterum : *Σκοτία δ' ἐπ' ὅσ' αἰσι νύξ ἐφάρπει*. Et de moriente Hippolyto, *κατ' ὅσων κίχεται μ' ἦδη σκότος* : et de Polydice in Phœniss. *ἢ γὰρ με περιβάλλει σκότος*. Sed si quæras imitationem Virgiliti veram, ea sumpta est ex Calabro, cui hæsit in toto hoc Camillæ casu, quod sic efficio. Camilla moriens ex equo *scit*. Pentheseilea *θοῶ δ' ἐπικέκληθ' ἵππῳ*. Camilla 'arma reliquit.' Pentheseilea *ἐκ δ' ἔβαλεν χειρὸς τέλεον*. Camilla *labitur exsangvis*. De Pentheseilea Græcus, *μέλαν δὲ οἱ ἔρρεν αἷμα*. De Camilla, *exsolvit se corpore*. Pentheseilea *ὑπεκλάσθη μελέεσσιν*. Ut Camilla feritur in *papilla*, ita et Pentheseilea. *Delph. et Var. Clas.*

thesilea. Ut Camillæ 'nigrescunt omnia tenebris,' ita de Pentheseilea, *ἐμφὶ δὲ οἱ νύξ ὀφθαλμοῦς ἤχλυσε*. *Id.*

826 *Succedat pugna*] Animus bellatrix ostenditur, quæ non se dolet lucem, sed bella deserere. In tantum, ut nihil aliud moriens, quam de republica tuenda et bellum mandaret, et solum putaret idoneum Turnum in ejus vicem succedere. *Servius*.

Trojanosque arceat urbe] In antiquis plerisque codicibus *urbi* per i legitur : sed melius per ablativum, 'Finibus arceret.' Est etiam in Mediceo abaque copulativa, 'Trojanos arceat urbe.' *Pierius*.

827 *Linguebat habenas*] Ita etiam de moriente Hom. *Iliad.* xvi. *ἐκ δ' ἔρα χειρῶν ἠνία ἤχθησαν* : et l. xi. *Ἐκ γὰρ σφεας χειρῶν φόνον ἠνία στυγέεντα*. Apud Stat. l. vii. quendam equus suus, 'nec jam arma, aut fræna tenentem Portat.' De moriente Pyrrho Plutarch. *καὶ προήκοντο τὰς ἡνίας αἱ χεῖρες*. Imitationem si quæras, ea sumpta a Furio, qui *Annal.* l. i. 'Ille gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Cerda*.

828 *Non sponte fluens*] Non sponte, ut supra, 'Portisque ab equo regina sub ipsis Desiluit : quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis.' *Servius*.

Non sponte fluens] Supra *Georg.* iii. 'Ad terramque fluit devexo povere cervix.' *Germanus*.

829 *Paulatim exsolvit se corpore*] Sic in quarto, 'teque isto corpore solvo.' *Servius*.

Exsolvit] *Λύσει καὶ χωρισμῷ ψυχῆς ἀπὸ σώματος* : quæ Platoni mors est. *Æneid.* iv. 'teque isto corpore solvo.' *Ibid.* vs. 695. 'Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus.' *Lucret.* l. iii. 'exsolvere sese Omnibus e nervis.' *Taubmann*.

830 *Et captum letho posuit caput*] Cum dicit *caput*, ostendit operam con-

11 K

secerari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur; quod facilius potest morte contingere, sicut supra dictum est. *Servius*.

Captum leto posuit caput] Supra v. de Palinuro: 'Pone caput, fessosque oculos furare labori.' *Ponere*, est somni et fati. Propert. 'Mecum habuit positum lenta puella caput,' de nocte, quam ab amica obtinuerat: ut Virg. iv. 'somno positæ sub nocte silenti:' et Propert. l. ii. 'Me juvet æternis positum languere corollis,' hoc est, vino prostratum, exprorectum, et jacentem, *καλυνον*. *Germanus*.

Arma relinquens] Alii *arma relinquunt*, legunt. Probus hypallagen vult, vel contrarium, ut *ipsa relinquit*. Alii *arma relinquunt*, laudant dictum, id est, illa decidebant e manibus Camillæ exanimi. *Servius*.

Arma relinquens] In Romano codice et aliquot aliis *reliquit* verbi indicativi, non participii voce, ut tria sint membra, 'posuit caput, arma reliquit, Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras:' quæ ita Donatus etiam distinguit. *Pierius*.

831 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*] Servat hoc ubique, ut juvenum animas a corporibus dicat cum dolore discedere, quod adhuc esse superstites potuerunt: quod etiam de Turno dicturus est. *Servius*.

Vitaque cum gemitu] Reddidit versum Hom. Iliad. xvi. *Ψυχὴ δ' ἐκ βεβήτων πταμένη, εἰδόσδε βεβήκει*. Hoc ipso versu clauditur tota Æneis. Qui moriuntur indignabunde, dicuntur mori *cum gemitu*, ut hic Camilla, cui morti opponit directe Theocrit. loquens de Adonide, *λεπτόν ἀποψύχων*. *Cerda*.

832 *Immensus clamor*] Trojanorum scilicet, qui exultabant, et quorum animi aucti sunt Camilla moriente. *Servius*.

Ferit aurea clamor sydera] Ita l. ii.

'ferit aurea sydera clamor:' et, 'aurea sydera:' ut Eur. in Elect. *χρυσέων ἄστρον*. *Cerda*.

833 *Crudescit*] Crudelior fit cæde multorum. *Servius*.

834 *Incurrunt densi*] Romanus codex et aliquot alii pervetusti *concurrunt* legunt, sed Donatus *incurrunt* agnoscit. Ait enim, 'in unum locum currunt, atque ex congesta multitudine facti sunt densi:' Teucri scilicet, Tyrrheni, et Arcades. *Pierius*.

Omnis copia] Pro totus exercitus, ut, 'et quæ sit me circum copia, lustrò.' *Servius*.

Simul omnis] Non est idem *omnes*, et *cuncti*. Sed *simul omnes*, et *cuncti*, idem est. *Cunctos* itaque Poëta intelligit. Sic l. iii. 'una omnes fecere pedem,' id est, *cuncti*. *Cerda*.

835 *Euandrique Arcadis alæ*] Romanus codex, Mediceus, et alii plerique legunt *Arcades alæ*, nominativo casu utrumque. *Pierius*.

836 *At Triviæ custos*] Vel ministra, vel observatrix. Potest et pro comite accipi, vel custos mandatorum Triviæ, ne inulta Camilla moriatur. *Servius*.

At Triviæ custos] Dianæ *custos*, id est, ministra et observatrix, *Opis*, cui ultio Camillæ erat commendata. Macrobianus. l. vi. Cælius xx. 6. *Taub*.

Triviæ custos] Eodem modo vocem hanc usurpat Silius Italicus l. xi. 'Id postquam Herculeæ custos videt impiger aræ.' *Emmeness*.

839 *Mulcatam*] Affectam, debilitatam, damnatam: *mulcari* enim proprie *erberibus* dicimus. *Servius*.

Tristi multatam morte Camillam] In codicibus aliquot veteribus, omnino *mulcatam* per *et* scriptum est: in pluribus absque *c*, *multatam*, et in vetusto T. Livii codice passim, *multam*, *multare* et *multatitum*, et similia, absque *c* litera scripta sunt. *Pierius*.

Mulcatam morte] Alii leg. *multatam*. Sed Servius D. et Germ. Valens, et Erricus Memmius, omni con-

tentione docent, *mulcatam* legendum, hoc est, affectam. Vide Not. nostras Plantin. Most. act. iv. sc. 2. *Taubmann.*

841 *Crudele luisti Supplicium*] Juris verbo usus est. *Luere* enim debere dicitur, qui pecuniam solvit; quod hic usurpatum est in capitis pœnam. Quidam hujus loci longam expositionem tradunt: Volscos a Volscatibus Hylinis originem ducere, Exclytas autem, inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere. *Luisse* ergo *supplicium* Camillam dicunt, quæ adversum Trojanos arma tulerit: quibus majores ejus auxilium constat tulisse, id est, Penthesilea. *Servius.*

Hæu nimium, virgo, nimium] Ita quoque geminat Claud. Eutrop. l. ii. 'Me nimium timido, nimium junxere remisso.' Tale quidpiam est apud veterem Poëtam Alpheum, cujus extat l. i. Epigram. hendecasyllabum hoc, Τὸ μὲν γὰρ ἔγωγε, ἔγωγε με τέπει. *Cerda.*

842 *Teucros conata lacessere*] Propter illud, 'Bellum importunum gerimus cum gente Deorum.' *Hæu* autem tem doloris exclamatio est. *Servius.*

843 *Desertæ in dumis*] In silvis coluisse, aut dumis, *desertæ*, id est, soli et sine nobis. *Idem.*

Nec tibi desertæ, &c.] Talis ea conquestio Theb. l. iv. 'Nunc ubi bella tibi? nil te mea tela juvabunt, Nec teretes arcus,' &c. Sed Virgilium aspirasse ad hoc Homericum, Germ. ait, 'Ἄλλ' οὐχ ὁ τότε γε χραῖσμι' 'Ἀπρὸς λοχέαιρα. *Cerda.*

Cobuisse Dianam Profuit] Non Deam incusat, sed fatorum necessitatem: contra quam nec numinis opitulatur auxilium. *Servius.*

844 *Nostras humero gessisse sagittas*] In codicibus aliquot *gestasse* legitur, quod frequentiam et habitum ostendit: sed in pluribus *gessisse pharetras*; eæ enim ab humero suspendi solent. *Pierius.*

Humero gessisse pharetras] Hic com humero in singulari jungit *pharetras* in

plurali: contra Æneid. i. 'Illa pharetram fert humeris.' *Cerda.*

845 *Tua te regina relinquet*] In Romano codice *reliquit*, præterito tempore; quia jam Diana præcaverat, quid agendum esset. In aliquot aliis *relinquit* est, præsentis tempore, ut ostendat eam adesse. Quidam futurum malunt, ob synchroniam, 'erit, patieris.' *Pierius.*

846 *Extrema jam in morte*] Ita Æneid. ii. 'Extrema jam in morte parant defendere telis.' Vere extrema mors, quæ 'linea rerum,' ait Horat. *Cerda.*

Neque hoc] In antiquis aliquot *nec* scribitur: sed multo dulcius est *neque hoc*, proferre. Est et *numine*, in Mediceo. *Pierius.*

Sine nomine] Sine gloria, sine fama, quod fortiter fecit, vel quia Dea vindicat. *Servius.*

847 *Famam patieris inultæ*] Id est, non invindicatæ ignominiam sustinebis: quod etiam Dido dolet dicens, 'moriemur inultæ? Sed moriamur, ait.' *Idem.*

848 *Nam quicumque tuum violavit, &c.*] Nunquam atrocius mortales puniebant Diï, quam cum violassent quæ sibi essent sacra. Ita Æneid. ii. 'Nam si vestra manus violasset dona Minervæ, Tum magnum exitium Priamo, Phrygibusque futurum.' Et supra in hoc libro, 'infanda per orbem Supplicia, et scelerum pœnas expendimus omnes,' videlicet, 'Quicumque Iliacos ferro violavimus agros.' Quasi Trojani agri sacri essent Diis. *Cerda.*

849 *Monte sub altis*] Ut, 'Monte sub ærio.' Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur: unde natum est, ut super cadavera aut pyramidea fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. *Servius.*

Monte sub alto] Scribit Serv. 'Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur.' Firmabis ex Lucano, qui,

'Et Regum cineres extracto monte quiescunt.' Ex Juvenale, qui Sat. v. 'Clivossæ veheris dum per monumenta Latinæ.' Inde sepulcra a Græcis *κηφίδες* vocantur, ut quæ in crepidinibus. *Cerda*

850 *Regis Dercenni*] Quidam de Sterce, rege Aboriginum, hoc nomen fictum putant. *Servius*.

Dercenni] Alii *Dercennii*: aut *Dorcenni*, et *Dorcennii*. Quidam etiam *Steroenii*. Putatur fuisse aut Rex Aboriginum, aut fictum. Deest lux historiæ. *Cerda*.

Terreno ex aggere] Alludit proculdubio ad sepulcrorum sepimenta, quæ dicebantur tumuli a tumore. Ita in l. vii. 'Aggere composito tumuli.' Catull. de eadem re loquens, 'excelso coacervatum aggere.' Hæc sepimenta fiebant ex materia aut saxea, aut terrea. Extremam inducit Poëta, de qua capiendus Plin. xxxv. 12. 'Quin et defunctos sese multi fictilibus soliis condi maluerunt.' Non enim Plin. urnam fictilem intelligit, sed terrenum tumulum, intra quem inclusa urna. *Cerda*.

Bustum] Hoc loco sepulchrum. *Servius*.

Bustum] Ponitur pro sepulcro, ut etiam ab Catullo, 'Cum teres excelso coacervatum aggere bustum.' *Cerda*.

851 *Opacæ ilice tectum*] Ex dignitate et more. Strabo l. v. loquens de Augusto ait, ambitum sepulcri illius fuisse 'intus alnis consitum,' *ὄρος δὲ αἰγυλίου κερδύρον*. *Idem*.

Pulcherrima] Bonam consilio hic intellige. *Donatus*.

Nixen sinit] Alarum scil. Quod l. iv. 'nitens Cyllenius alis constitit.' Lucret. l. vi. dixit, 'Pennarum nitens:' et postea 'nictari,' et 'insistere alis.' *Cerda*.

854 *Vana tumentem*] Plenum falsæ gloriæ, quam Græci *κεροδοξία* dicunt. *Vana* autem *tumentem*, ut 'infanda furentem.' *Servius*.

855 *Cur, inquit, diversus abis*] Non

quasi audienti dicat, ut, 'Macte nova virtute puer.' *Diversus* autem, a pagna *diversus*; vel *diversus*, quod fugit, quam occidit. *Idem*.

Cur, inquit] Hæc loquitur secum ex dolore. *Donatus*.

Cur diversus abis] Ita l. v. 'Quo diversus abis?' Stat. l. vii. 'aquilonis hiatus in diversa ferunt.' *Cerda*.

856 *Digna Camilla præmia*] Sic in secundo, 'Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Item in decimo, 'et hæc tibi porto Dona prius.' *Servius*.

Digna Camilla Præmia] In Romano cod. *Camilla* legitur ablativo casu: sed genitivo melius. *Pierius*.

857 *Tunc etiam telis moriere Dianæ*] Cum ingenti amaritudine dictum est: nam ei etiam genus invidet mortis. Quod autem ait *Tunc etiam*, ad Niobes numerosam pertinet sobolem. *Servius*.

Tunc etiam] Indignatur quod telis Dianæ sit periturus. *Donatus*.

858 *Volucram sagittam*] Proprie, quia sagittis pennæ adglutinantur. *Servius*.

Threissæ] Propter Amazonas: et hanc Virgilius non ita finxit, ut Tarpejam et cæteras, sed proprio nomine videtur induxisse: Græci enim tradunt Opia et Hecærgon, *ὀλέαργον*, ex Hyperboreis, qui et ipsi sunt Thraci, in Insulam Delum venisse; hunc Hecærgon Apollinem et Dianam educasse, ut etiam ex cognominibus Deorum, cum illa Opis, et hic Hecærgos appellatur, agnoscitur; quod supra plenus dictum est. *Idem*.

Threissæ] Cur Opis ita dicatur, apparet ex commentatione Servii editi ex bibliotheca Pet. Danielis, quæ tamen Commentatio mendis plurimis deformata est. Inde tamen elici potest, Nymphas ex Hyperboreis venisse in Thraciam ad Latonam, ad educandam Dianam. Una earum fortassis Opis fuit. *Cerda*.

Sagittam Deprompsit phætra] Ad verbum Hom. Iliad. iv. *ὄλεα ῥάπε*

φαρέτρης. Verbo alio Nonn. l. XXIX. *γυμνώσας τῷμα φαρέτρης. Idem.*

859 *Cornuque infensa tetendit*] *Cornu* accusativus singularis est, ac si diceret, 'arcumque infensa tetendit': nam horum dubiorum nominum casus ex similibus vel synonymis comprobantur. *Servius.*

Cornuque infensa tetendit, Et duxit longe, donec curvata coirent Inter se capita, &c.] Ex hoc Virg. loco Silius l. xi. 'junctis jam cornibus arctu Et ducti spatium nervi complente sagitta.' Quod autem Virgilius dicit 'Opim dextra et nervo tetigisse papillam,' similem quoque arcum tendentium habitum exprimit Ammianus Marcellinus l. xxv. 'Juxtaque sagittarii tendebant divaricatis tibiis flexiles arcus, ut nervi mammas perstringerent dextra.' *Emmeness.*

860 *Et duxit longe*] Egregia *ὑποτάξεως* sagittantia. De qua Scal. v. 8. Poët. quem omnino vide. *Taubmann.*

Coirent Inter se capita] *Homericæ* est ista descriptio. *Servius.*

Donec curvata coirent Inter se capita] Est hoc, quod Hom. Iliad. xi. δ δὲ τόξον πῆχυν ἀνείλε: ubi πῆχυν posuit pro cornu. Nonn. l. x. βέλος δ' ἐπὶ κυκλάδι νευρῇ εἴλεεν. Ut hic ἐπὶ κυκλάδι, ita Calaber l. x. verbum κυκλῶν: κυκλόθη (inquit) δὲ κέρας. Ad verbum Ovid. Metamorph. xi. 'Nec mora, curvavit cornu.' Nævius præclare, 'cornuat aurum,' id est, curvat arcum aureum. Sidon. Paneg. Anthem. 'Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Ovid. Metam. viii. 'Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.' Hæc curvatio tota ad vim sagittæ emittendæ, scribente sic Plutarcho in vita M. Crassi: ἐντόρους δὲ τὰς πληγὰς καὶ βίαιους διδόντες ἀπὸ τόξων κραταίων καὶ μεγάλων, καὶ τῇ σκολιότητι τῆς καμπῆς τραγασκόμενον τὸ βέλος ἀποστελλόντων. Ceterum verbum proprium artis hujus si velis scire, est *impleo*. Dicitur enim arcus *impleri* cum curvatur. Nam cum ar-

cus sit semilunus, in curvatione reddit figuram Lunæ plenæ Vegetius l. 15. 'Major adhibenda solertia, ut (tyrones) arcum scienter teneant, ut fortiter impleant, ut dextera cum ratione ducatur.' Sidon. epist. i. 2. 'Spicula capit, implet, expellit.' Sermo est de arcu. *Cerda.*

Capita] Sidon. epist. i. 2. 'Acceptum (arcum) insinuat e regione capitibus intendit.' *Idem.*

Coirent capita] Extremitates arcus: Vetust. P. apud Varr. hoc *cornuare* vocat. *Taubmann.*

861 *Manibus æquis*] Pro *æqualiter*, vel *æquantibus*, et licitum Poëtæ, nomen pro adverbis aut participiis ponere. *Servius.*

862 *Læva aciem ferri, &c.*] Hunc lævæ manus contactum ad teli cuspidem, dextræ ad pectus aut papillam, egregie excogitavit Virg. cum Homerus tantum dixerit Iliad. iv. Νευρὴν μὲν μαζῶν πέλασεν, τόξον δὲ σιδήρον. Plebejum hoc esse jam censuit Scalig. Cum Virgilius multo illustrius complexus fuerit manuum æquale officium, simul et diversum. Nonnus l. XXIX. sententiam hanc dilatat hunc in modum: 'Ἴδον ἐλὼν προβλήτα καὶ εἰρσυν ἡρόδα νευρὴν, Τόξον ὑπισθοτόνῃ παλάμῃ κυκλοῦμενον δακῶ. Ἀκρότατον δὲ σιδήρον ἐρεισάμενος περὶ τόξῳ φοῖνια νεῦρα βόεια πελάσσας γέιτονι μαζῶν. Commode autem hunc in locum adducit Germ. verba hæc Enstath. in II. vi. Ἰστέον ὅτι ἀρχαῖον τὸ τὴν νευρὰν πελάσσειν τῶ μαζῶν, δ καὶ Ἀμαζόνες ἐποίουν, ὡς προείρηται, τὸ δὲ μέχρι καὶ εἰς τὸ δεξιὸν οὐδ' αὐτὴν ἐντανύειν, νεώτερον ὡς καὶ Προκρίπιος ἐν τοῖς Λιβυκοῖς προοιμαζόμενος ἰστορεῖ. *Cerda.*

863 *Teli stridorem*] *Homerus*, ἐκλαγξάν δ' ἄρ' ὀστοὶ ἐπ' ἔμω. *Serv.*

Teli stridorem] Ita Virgil. *stridens* hasta, sagitta, phalarica, telum, varilis locis. Alibi, 'stridente jaculo.' *Cerda.*

864 *Audiit una Aruns, hæsitque in corpore ferrum*] Celeritas jaculantis exprimitur: sic Statius, cum jam percussus dixisset, extinctum ait, 'Nec-

dum certi tacet arcus Amyntæ.' Multi nolunt in medio distingui, propter exprimendam celeritatem. *Servius*.

866 *Obliti*] Nonnulli Virgilium secundum vetustatem hoc verbo usum tradunt, ut obliti, ἀμελήσαντες, hoc est, negligentes et contemnentes, putent, viderant enim peremptum, sed neglexerunt: ergo scientes lique-runt, ut 'oblitus decorisque sui,' et 'oblitus fatorum.' Alii *obliti*, ubi reliquerant nescientes: et est sensus, *obliti illum*. *Idem*.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Bene Aruns, qui quasi sacrilegus peremptus est, faciente numinis iracundia, est relictus, ut nec sepulturam possit mereri. *Idem*.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Quod fuit ultionis argumentum, ut socii illius obliviscerentur. *Donatus*.

868 *Prima fugit, domina amissa, &c.*] Ita vere est. Cæso enim duce milites reliqui pessumdantur, atteruntur, funduntur. Cornelius Cossus apud Liv. l. iv. 'terrore cæsi Regis hostes undit.' Apud eundem l. vi. 'Suppressit impetum Romanorum vulnus Imperatoris App. Claudii:' et l. xxx. Romani hostes, postquam 'auferri ex prælio prope exsanguem videre' (Magonem ducem) 'extemplo in fugam omnes conversi.' Josephus Bell. Jud. i. 4. ait, pugnante valide et superstite Antiocho, milites quoque ejus rem fortiter gessisse, cadente autem eo omnes fugisse. 'Sed id notius quam ut egeat multa historiarum luce. Rem exemplo confirmat Polyb. l. iii. καθάπερ γὰρ νεὸς ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸν κυβερνήτην, τὸ ἔλκον αὐτανδρὶ σκάφος υποχείριον γίνεται τοῖς ἐχθροῖς. τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐὰν τὸν προεστῶτα ἐν πολέμῳ, &c. Demosth. contra Niciam, ὅτε δῆπου τοῦθ', ὅτι τῆς ἡγεμόνα ἀν' ἀφέλῃ τις, οἴχεται ὁ λοιπὸς χορὸς. *Cerda*.

Levis ala] *Levis* armatura scilicet. *Servius*.

869 *Turbati fugiunt Rutuli*] Hoc ad Camillæ pertinet laudem: qua amissa

turbati fuerunt Rutuli, et mutantur fata bellorum. *Idem*.

Acer Atinas] Licet acer, fugit tamen. *Idem*.

Acer Atinas] Hunc *Atinatem* nomine urbis *Atinæ* vocavit, ut opinor: unde *Atinates* populi. Nominibus enim celebribus suum poemâ distinguit, *Adversar. xxii. 3. Turneb.*

870 *Desolatique manipuli*] Deserti signiferi: quod nimii discriminis: namque hoc ubique dux præcipit, ut frequentes circa signa sint milites; sicut in Sallustio legimus. *Manipuli* autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus, hastas fœni manipulis inligabat: et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit. *Servius*.

871 *Et equis aversi ad mœnia tendunt*] In Oblongo codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis legere est, 'adversa ad mœnia tendunt:' sed vulgata lectio longe castior, quippe 'equis aversi.' *Pierius*.

872 *Instantes*] Vox militaris, cui directe oppositum verbum *cedo*. Sallust. Jugurth. 'instanti cedere.' Itaque ille vere *instat*, cui alter fugiendo *cedit*. *Cerda*.

Lethumque ferentes] Pro *inferentes*. *Servius*.

Lethumque ferentes] Quia in manipulis ferrum, a quo lethum. Clarius libro septimo: 'Bella manu, lethumque gero:' et Stat. l. vii. 'ferrum igneumque ferens.' *Cerda*.

874 *Laxos arcus*] Non intentos: sed jam solutos. *Servius*.

875 *Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum*] In Romano codice legere est, 'quadripedoque putrem cursu quatit ungula campum.' Quam lectionem Donatus agnoscit. Ait enim, 'Urgente majore insequentium vi, ipsi equos urgebant, ut quadrupedo cursu, id est, satis properato, in patriam tenderent.' *Pier.*

Quadrupedumque, &c.] *Æmulatur* hic P. Naturam. Et tales versus a Criticis nominantur χαλεπὰ μέτρα,

prolata difficilla. Vide et Macrob. vi. 1. *Taubmann*.

Cursu quatit ungula campum] Clare ab Enn. quā Ann. l. vi. 'Explorant Numidæ, totam quatit ungula terram.' Et l. viii. 'Consequitur, summo sonitu quatit ungula terram.' Et adhuc l. xvii. 'It eques, et plausu cava concutit ungula terram.' Jam ab his alii. Ovid. Trist. Eleg. iii. 10. 'ungula pulsat equi.' Stat. Theb. vi. 'ferit gravis ungula campum.' Ovid. in Halieuticis: 'Compescatque solum generoso concita pulsu Ungula.' Fortasse Latini omnes ab Hesiodo, qui in Scuto, *χρόνα δ' ἔκτυπον ὀκείας Ἴσσοι Νύσσοντες χυλῆσι*. *Cerda*.

876 *Caligine turbidus atra*] Nota ab exorto pulvere indicari malum imminens, totamque irrumpentem aciem contra muros. Æschyl. in Suppl. *κόνιν*, id est, pulverem vocat *βγγελον στρατοῦ*. Et eade quidem pulverem *βγγελον* Senec. epist. 123. indicat, cum ait: 'Qui honestum hominem venire magno pulvere ostendunt.' Sæpe adhuc inter stratagemata excitatio pulveris, videlicet ad ostentandas majores copias, adeo hæc hostilis aciei nota. Apud Liv. l. x. leges: 'Ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu, motus apparuit:' et statim: 'Pulverem majorem quam pro numero excitabant. Insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant.' *Idem*.

877 *Pulvis*] Hic corripuit, at ibi produxit, 'versa pulvis inscribitur hasta.' *Servius*.

Et e speculis percussa pectora matres] In antiquis aliquot codicibus *e muris* legitur, ut sit adnominatio quadam: Pulverem ad muros volvi, et e muris matres tollere clamorem ad sidera. Sed enim quia generalins est, *e speculis* dicere, ea lectio magis huic loco quadrat. Crediderim vero lectionem alteram, *e muris*, de paraphrasi aliqua desumptam. *Pierius*.

878 *Femineum clamorem*] Impatientem: nam jam dixerat *matres*, per

quod muliebrem clamorem poteramus accipere. *Servius*.

879 *Qui cursu portas*] Portanda elocutio, quia consequatur *hos*; sed intelligendum, eos qui. *Idem*.

880 *Inimica*] Pro *hostilis*. *Idem*.

Misto premit agmine turba] Videlicet a se ipsis premebantur: quod genus cladis expertus Nicias apud Plut. *φένγοντες ὑπ' ἀλλήλων ἀπέθνησκον*. *Idem* in Catone Majore ait, *φόβον πληγῆς καὶ σιδήρου πολεμίων ἀπὸ τοῦ διεφθεύοντο*. Ita et de fuga Romanorum ad Trasimenum lacum Liv. l. xxii. 'Per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt, armaque et viri super alium alii præcipitantur:' et l. xxxiv. in re simili: 'Cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes.' *Cerda*.

881 *Miseram mortem*] Quia sequitur, 'limine in ipso.' *Servius*.

Miseram mortem] In Oblongo codice *noctem* habes: sed omnino magis placet *mortem* legere, quod plus habet violentiæ, et agnoscitur a Donato. *Pierius*.

882 *Manibus in patriis*] Scilicet ubi sese jam tutos esse credebant. *Serr*.

Atque inter tuta domorum] In Rom. codice legere est *intra*, in reliquis fere *passim, inter*. Quodque sæpius apud Livium, *intra muros*, vulgata legunt exemplaria, in veteri codice scriptum, *inter muros*, observavi. Contra vero apud Martialem libro primo ad Cosmum, ubi vulgati codices legunt nunc, 'quem sæpe vides inter penetralia nostræ Pallados, et templi limina Cosme novi:' veteres nonnulli cod. manu scripti legunt, 'intra penetralia.' Sed utcumque de hoc grammatici decernant, illud potius animadversione dignum putarim, quod in plerisque codicibus antiquis non *tuta*, sed *tecta domorum* legi. Ea tamen lectio, quæ est *tuta domorum*, longe figuratior. *Pierius*.

Tuta domorum] Quæ alioqui visa erant tuta. Pathos a loco Macrob. iv. 3. *Taubmann*.

883 *Pars claudere portas*] *Pars* eorum qui cursu irrupere portas. *Sere.*

884 *Aperire viam*] Id est, dare adiutum, et bono locutus est ambitu. Nam cum portis via aperitur et clauditur. *Idem.*

885 *Oriturque miserrima cordes*] Quoniam defensores moriemum damus hostes petunt; suos feriebant. Sic in secundo ubi intulit, 'Armorum facie et Grajarum errore jubaram.' *Idem.*

886 *Defendentium*] Ideo *defendentium* et *ruentum*, quia ad masculinum retulit; et *hi defendentes* facit, quod et de feminino dicimus. Si autem de neutro loquamur, *defendentium* dicamus necesse est: quia *hæc defendentia* facit: ut supra diximus, genitivus pluralis a nominativo plurali non debet minor esse. Quod si forte minorem cum aliquando invenerimus, metri necessitate fit; et incipit jam patheos esse, non declinatio. Nonnulli ergo in his nominibus genitivum corruptum pro integro accipiunt. *Idem.*

887 *Lachrymantum*] Quidam *lachrymantum* genitivum corruptum pro integro accipiunt, quia facit *lachrymantium*. *Idem.*

888 *Præcipites fossas*] In quas quis potest præcipitari. *Idem.*

Urgente ruina] Multitudine et mole cadentium impellente. *Taubmann.*

889 *Cæca*] Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebat, id est, bellici machinamenti. *Servius.*

Pars cæca Arietas, &c.] Id est irrationabilis, quæ irruit in clausas portas instar arietis et machinæ bellicæ. Curtius: 'Quem pedibus subductis arietavit in terram.' *Taubmann.*

890 *Arietat in portas*] Explicat, aut pulsant, aut obnitiuntur. Primum a Plauto, qui Trucul. 'Quis ille est, qui tam proterve nostras ædes arietat?' et ab Attio, qui apud Tullium libro primo Divinat. 'connititur in me arietare.' Alterum etiam a Plauto, qui Captiv. 'humerus mihi est aries,' videlicet, quo obnitiuntur ad im-

pressionem. Unde ducatur locuti nemo ignorat. *Cædus.*

891 *Summus certamine*] In extremo discrimine, ut supra, 'vocat habet ultimas omnes.' *Servius.*

892 *Monstrat amor verus*] Qui apparet in adversis. *Idem.*

Monstrat amor verus] In Romano codice *amor verus* legitur, ut intelligamus eas non prius tale aliquid aggressas nisi ut *videre Camillum*. Tunc enim ait amorem verum ad patriam defendendam, quum bellum adversum etiam mulieres geri viderent, quod pro mulieribus susceptum prius arbitrabantur. Si vero culpam magis placeat *verus amor*, ea quoque sententia et pulchra est, et de humanæ vitæ moribus sumpta. *Pierius.*

Ut videre Camillum] Scilicet quæ pro aliena patria cecidisse videtur. Sane *ut videre*, non relatum ex pagina, sed ut exemplum virtutis ejus viderent: et quidam, *ut videre*, quasi quemadmodum videre; ut, conjunctio modo, non adverbium temporis est: aut, *ut videre*, quemadmodum illam dimicare viderant, quando interit. *Servius.*

893 *Trepide*] Licet trepide, timen oblitæ sexus tela jacobantur. *Servius.*

894 *Sudibusque imitantur obstis*] Nimirum ut ab auctoribus traditum est, trabes, valli, palique acuti, ustulati et obstis in tantum durebant, ut in aquam præsertim depacti, vix ulla temporis longinquitate, aut curie expugnari possint, tanta perdurantes contumacia, ut non alia solidiora fundamenta, pills, mollibus, et insensis priscorum strictionibus ferendis reperta fuisse ad perennitatem credantur: unde et hic matres 'sudibus obstis ferrum imitari' dixit, hoc est, pro præpilatis, ferratin, mucronatisque usas fuisse, tanquam in ferrum quodammodo durassent. Græci quoque *κροτορδὸν* lignum acutum, et præustum, vocant. Supra, 'sudibusque præustis.' *Germanus.*

806 *Præcipites*] Aut festinus, aut in mortem ruentes. *Servius*.

Præcipites mori pro manibus ardent] Nihil doloris est: ut, 'me primam absumente ferro.' *Idem*.

Mori pro manibus ardent] In Rom. codice *ardent* legitur, ut sit inter eas contentio laudis amorisque, perinde ac si præmium illi propositum esset, quam prima moteretur. *Servius* ad dolorem ex Camillæ obitu conceptum refert: ut illud, 'me primam absumente ferro.' Neque vero displicet *primam ardent* ea sententia; ut tunc primum andere viam sint, quum sexum quoque suum in bello fortiter occupasse conspicerent. *Pierius*.

806 *Sævisissimus implet Nuntius*] Ut et supra diximus, *nuntius* est qui nuntiat, *nuntium* quod nuntiatur: secundum quod, nunc nec de fœmine, nec de re quæ nuntiatur, præcedit *nuntius*. Unde multi volunt aliud nuntium intelligi: Accam vero pro ea repisse: sed melius est ut *nuntius* de Acca dictum intelligamus. Novimus enim poni aliqua in subauditione, quæ ex aperto dicere non debemus: ut, 'Nec dextræ erranti Deus abfuit:' cum necesse sit, ut aut Junonem aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, 'Prima qui fronte venientas exciperet,' cum de insidiis loqueretur, quas numeri tantum pluralis esse plusquam manifestum est. *Serv.*

Implet nuntius] Phrasis hæc prius dicta est Demostheni epist. vi. ἀπόσας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις τοιοῦτον λόγον ἔλασαν. *Stattius* ab Nostro Theb. iv. 'implebat nuntius aures.' Cum ait, 'sævisissimus nuntius,' est, quod l. viii. 'gravior ne nuntius aures Vulneret.' *Cerda*.

807 *Tumultum*] Perite *tumultum*, ita enim dicitur bellum quod differri non potest. *Servius*.

808 *Delatos Volcorum acies*] Falsum est: tantum enim fugerunt: sed vim exprimit nuntii, cujus mos est plus quam habet veritas nuntiare. *Idem*.

809 *Ingruens*] Impetum facere: ut Æn. xii. 'Ingruit Æneas Italia.' *Id.*

Ingruens infestos hostes] Antiqua omnia exemplaria quæ præ manibus habui infestos legunt, quod Turni dolorem mirum in modum exaggerat, quum intelligat eos hostes, quos odio maxime presequatur, ita victoria extulantes ferri. *Pierius*.

901 *Ille furens* (nam *sæva Jovis sic numina poscunt*)] Duplici ratione insidias eum reliquisse commemorat; dolore nimio, et numinum voluntate: quæ utraque ideo egit, ne capi posset Æneas. *Sæva* autem *Jovis numina* per parenthesis dictum est. *Serv.*

Sæva Jovis sic numina poscunt] *Homerus*, Διὸς ἑ δ' ἐράλειρο βούλῃ. *Idem*.

Jam sæva Jovis sic numina poscunt] Interpositio hæc variis modis in variis habetur exemplaribus: hinc nonnulli jam *sæva* legere maluerunt. In Romano, in Mediceo, et quibusdam aliis codicibus perverstita, et *sæva* legitur, quod etiam Servio receptum est, dum ait, Turnam duplici ratione insidias reliquisse, dolore quippe nimio, id enim sibi vult *furens*; et numinum voluntate. Quod si nam legas, aut jam, alterum esset redditio causæ, alterum acciperetur expositive. Sed enim hoc utrunque legitur, parvi refert: illud minime parvi faciendum est, quod in Rom. codice *sic numina pellunt*, non autem *poscunt*, legere est: sed omnino vulgata lectio receptior est. *Pierius*.

902 *Obsessos colles*] Quos ipse obsederat, ne ad urbem transitum haberet Æneas. *Servius*.

904 *Apertos*] Paulo ante a Turno relictos, id est, vacantes insidiis. *Id.*

904 *Apertos*] Explica, liberos jam insidiis. Itaque opponuntur *aperta*, et *obsessa* loca, aut *insidiosa*. Sic opponit Joseph. Bel. Jud. i. 12. πανεπισυμλεκόμενοι, et λοχώσσης, loquens de his qui se impetunt, aut aperto, aut insidioso bello. *Cerda*.

906 *Silvæque evadit opaca*] In aliquot antiquis codicibus *invadit* legi-

tur. *Pierius.*

906 *Ambo ad muros*] Ut tueretur et repugnaret Turnus, ut obsideret *Aeneas. Servius.*

908 *At simul Aeneas*] In Oblongo codice *ac simul*; in Romano *tum pater Aeneas*, inemendate quidem, et sententia mutilata. *Pierius.*

Fumantes pulvere campos] Veluti fumantes caligine pulveris. Ita enim nebulam excitat pulvis, ut fumus. *Servius.*

Ac simul Aeneas fumantes, &c.] Hic versus cum tribus proxime et ex ordine consequentibus, convenire videtur istis *Æschyli* in *Suppl.* ὁρῶ κόνιν ἑκταυδὸν ἄγγελον στρατοῦ, χόρυγες οὐ σγῶσιν ἀζονήλατοι, Ὀχλον δ' ὅπασσι-στήρα, καὶ δορυσσόων Λεύσσω ξὺν Ἰπποισι καμπόλοισι τ' ὀρχήμασι. Ut autem, 'fumantes pulvere campos,' *Euripides* *Troad.* κόνις δ' ἴσα καπνῷ πτέρυγι πρὸς αἰθέρα. *Germanus.*

At simul Aeneas fumantes pulvere campos] Simile indicium adventantium hostium apud *Liv.* l. xxi. 'Densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit.' Similiter in *Enn. Ann.* viii. 'Jamque fere polvis ad cælum vasta videtur.' Imo, jam pulvis pro campo militari, ut in *Horat.* 'pulvere Troïco:' et in *Val.* l. ii. 'pulvere pugnae.' *Cerda.*

910 *Sævum*] Fortem: ut, 'Sævus ubi *Æacidæ* telo jacet *Hector.*' Item, 'Nec minus interea maternis sævus in armis.' An iratum? Ut, 'et sævum ambobus *Achillem.*' *Serv.*

911 *Adventumque pedum*] Ad huc versus adjungit *Hieronym.* *Colum.* illum *Enn.* in *Thyeste*, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et *Lucretium*, qui l. ii. 'subterque virum vi Excutitur pedibus sonitus,' Supra: 'Adventusque virum, fremitusque ardenti e uorum.' *Cerda.*

912 *Ineant pugnas*] Pro missent et tentassent. *Servius.*

Continuoque ineant pugnas] Pro ini-
vissent: ut sub eodem modo *Homer.*

Od. Ω. καὶ νῦν κ' ἀΐσαντες ἔβαν πόδας ἐπὶ νῆας, Εἰ μὴ ἀνὴρ κατέρουε παλαιὰ τε πολλὰ τε εἰδὸς Νόστορ: οὐδὲ κε ἔβαν, ἀντὶ τοῦ βαλεῖν: ut *Il.* φ. ἔνθα κεν ἰφί-πυλον Τροίην ἔλον υἷες Ἀχαιῶν, Εἰ μὴ Ἀπόλλων φοῖβος Ἀθήρορα δῖον ἀνίστα, cujus vis modi pendere videtur a particula adjuncta ἄν, κε, vel κεν. Qua forma et *Calab.* 6. καὶ νῦν κεν τότε Τρῶας ἐνέκρησαν πυρὶ νῆας, Εἰ μὴ νῦν ἐπέρουε βαθείαν ἐν ἡρ' ἄγουσα. *Germanus.*

Pugnas et prælia] Est hoc, quod *Hom.* σᾶπε, μάχη πόλεμος τε: et, πολεμίζων ἦδὲ μάχεσθαι: et *Lucret.* 'Et velut æterno certamine prælia pugnasque Edere turmatim certantia.' *Cerda.*

913 *Roseus Phæbus*] Ita ludunt *Poëtæ.* *Lucret.* l. v. 'Dum rosea face Sol inferret lumina mundo.' *Prudent.* l. v. in *Symmach.* rosis vestit rotas adhuc et lora Solis, 'Immotasque rotas, et flecti nescia lora Aut ornat redimita rosis,' &c. De *Lucifero*, *Aurora*, *Iride*, *Venere*, stellis aliis id tritum. *Idem.*

Hibero] Oceano occiduo, id est, Hispano. Hispaniam autem, *Hiberiam* ab *Hibero* flumine constat esse nominatam. *Servius.*

Fessos jam gurgite Phæbus Ibero] Arripuit *Sen.* in *Thyeste*, 'nescit fessos *Tingere* currus, nec fumantes *Sudore* jubar mergere ponto.' Quem in locum *Hispanorum* fabulas jam *Noster* *Delrius* commemoravit, qui affirmabant *Solem* in extrema *Hispania* occidere in mari, cum magno strepitu, veluti candenti ferro in aquam immerso. Cujus rei advocat auctores *Cleomedes* l. ii. et *Possidonium* apud *Strabon.* l. i. quo putandus allusisse *As-son.* epist. ad *Paulinum*, 'Stridebatque freto *Titan* insignis *Ibero.*' Proce-
dunt hæc ex duplici veterum igno-
ratione: prima, qua putabant *Solem* esse ignitum ferrum, aut lapidem flamma succensum: altera, qua credebant *Solem* quotidie mori in mari, et eum qui postero die visabatur, di-
versum esse *Solem*: de qua re ego

jam alibi. *Cerda*.

914 *Tingat equos*] Quidam *tinget* humiliter dictum accipiant. *Servius*.

Tingat equos] In antiquis ex instituto Attili *tinguat*, u post g notata, scriptum est. *Pierius*.

915 *Considunt castris*] Hoc est in

sua quisque castra digressi. Ergo aut castra posuerunt, aut ad morem castrorum fecerunt. *Servius*.

Manna vallant] Hinc probatur, quia et qui tuentur et qui obsident, *vallare* dicuntur. *Idem*.

ÆNEIDOS

LIBER XII.

1 *Turnus ut infractus*] Postquam Turnus in bello defecisse videt Latinos, antea semper infractos: namque ita major est sensus, quam si *infractos*, valde fractos acceperis. *Servius*.

Infractus] Valde fractos. *Donat*.

Infractus] Exponit Serv. et alii, Antea semper infractos invictosque, et ἀπφραγτους. Idem tamen sui quasi oblitus, Æn. v. *infractos Latinos*, exposuit, valde fractos. Vide ibid. Notas. Ita certe et Donatus *infractos* hic exponit planissimo (ut ait) sententiæ robore, animo et viribus valde fractos: quomodo et Æl. Donatus ad Terent. Eunn. ii. 3. item J. C. Scaliger, et Nic. Faber J.C. Etiam, J. Lipsius, et J. Gruterus ad Senec. Quæst. Nat. l. iii. notat, *infractum* a Seneca quoque, pro valde fractum sæpius poni. Epistol. 90. 'mollesquæ cantus et infractos,' &c. Epist. 102. 'Jam reliquias ætatis infractæ contemnebam:' et alibi: ita Prudent. ad Laurent. 'Et claudus infractò genu, Vel crure trunco semipes, Gressum trahēbat imparem.' V. N. Æn. v. 784. *Taubmann*.

Latinos] Non solum ejus gentis milites: sed omnes qui essent in exercitu Turni. Turnum comparat leoni,

qui in bestias imperium habet, ut Turnus in suos, sed vulnerato, et qui ulcisci non potest. *Donatus*.

2 *Sua nunc promissa repesci*] Quia dixerat, 'Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem.' Nunc autem pro tunc. *Servius*.

3 *Se signari oculis*] Propter illud quod post dicturus est, 'in te ora Latini, In te oculos referunt.' Modo autem significat: id est, ut quod esset silentio ambiguum, oculis confirmaretur sine dubio eorum a quibus coactus promiserat. *Idem*.

Se signari oculis] Id in contumeliam, quasi notaretur. Ad quem modum Seneca contr. 8. 'Quotiescunque tumultus aliquis exortus est, in me civium diriguntur oculi:' et Sen. Philosophus Benef. iii. 17. 'Pœna est, quod omnium designatur oculis, aut designari se judicat:' inf. in hoc libr. 'in te ora Latini, in te oculos referunt.' Et Tertullian. de Pall. c. 4. in re omnino contumeliosa dixit, 'et acie figere, et digito destinare, et nutu tradere.' Ibidem postea, 'urges oculis,' id est, notas ad infamiam. Hoc affectu dixit Demosthenes in Philipp. iii. μέλλομεν, καὶ μαλακίζομεθα, καὶ πρὸς τοὺς πλεῖστον βλέπομεν ἀπὸ

οὐδ' αὖτε ἀλλήλοισ. *Cerda.*

Utro] Aut insuper, aut antequam aliquis exposcat. Et bene ducta dignitatem servavit, ut non ideo faceret quia quidam repositabant, sed sua sponte accenderetur in prælum. *Servius.*

4 *Pænorum qualis in arvis]* Comparatio magnifica, et tota sua. *Scalig. v. 3. Taubmann.*

5 *Saucius ille]* Κατ' ἀρχήν. Ille leo. Id est, princeps ferarum. Vel certe veteri more ad magnitudinem pertinet, ut, 'ac velut ille canum morsu:' interdum nobilitatem significat, ut, 'Multum ille et terris jactatus:' aut similem rem designat. Lucilius, 'velut olim Aupeps ille facit cum improviso insidiisque.' Quamvis quidam ille per se superfluum hoc loco pronomen tradunt. *Saucius* autem *pectus*, id est, saucium pectus habens: ut, 'nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.' Et bene alia verba interposuit, quia *saucius pectus* et sonabat asperrime, et imperitis poterat solæcismus videri. Et *saucius pectus* congrue, in quo Turni dolor est. *Servius.*

Ille] Vacare eleganter Turnebus monuit, XVIII. 32. et paria advocat testimonia. Sed hoc non e meo gustu. Vere non vacat, sed major emphasis. *Cerda.*

Gravi vulnere] Gravi, id est, Forti, ut, 'ferit ense gravem Tymbræus Osirim.' *Venantum* autem *vulnere*, quod venantes fecerunt. *Servius.*

Venantum] Pro venatorum. *Lucret. l. iv.* 'Venantumque canes in molli sæpe quiete.' *Cerda.*

6 *Tum demum, &c.]* Novissime: id est, postquam fuerit vulneratus. Hæc enim leonum natura est, ut, nisi læsi, nequeant irasci. *Movet* autem *arma*. Vires suas experitur: nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas: unde est, 'et quærere consocius arma:' id est, dolos. Est autem *movet arma*, etiam translatio ab hominibus, qui

cum hostem petunt, *armis* *movere* dicuntur. Sic alibi de tauro, 'signa movet præcepoque oblitum fertur in hostem.' *Servius.*

Movet arma] Vires suas experitur: nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas. *Manilius l. v.* dixit, *arma ferarum*, id est, dentes et ungues: unde *exarmati leones*, quibus dentes et ungues vulsi. Ita *Statius l. ix.* 'Armaque curva sunn:' unde et venatores dentes aprinos eleganter *desensacula* vocant, ut notat *Scalig. ad Manil. Taubmann.*

Gaudetque] Spe ultionis, et dicendo *gaudet*, alacritatem voluit leonis exprimere, *gaudii* verbo. Cæterum nulli ferarum vel pecudum iste sensus adponitur. *Servius.*

7 *Excutiens cervice toros]* *Cervice* excutiens: an, quos in cervice habet? *Idem.*

Excutiens cervice toros] Est hæc in fera significatio iræ. Ita de illa *Lucanus l. 1.* 'Erexitque juba, vasto et grave murmur hiatu infremuit.' Vide reliqua *Lucani*. *Catullus* de leone etiam, 'Rutilam ferox torosa quate jubam.' Inde ab setis ferarum Græci ἀναχατίζειν dicunt, pro ἀγροσθαι. Est enim in juba ferarum quædam exultantia, adeo ut dicat *Plin. VIII. 42.* equarum libidinem extingui tonsa juba. Inde et *Seneca* in *Edipo*, 'Qualis per arva Libycus insanit leo, Fulvam minaci fronte concutiens jubam.' *Cerda.*

Latronis] Insidiatoris, a latendo, sed modo venatoris: et est Græcum, nam λατρεύειν dicunt obsequi, et servire mercede. Unde *latrones* vocantur conducti milites. Moris autem erat, ut hos imperator et circa se haberet, et eos primos mitteret ad omne discrimen: unde nunc dicit *latronis* telo fixum leonem, quia etiam venatores operas suas locare consueverant. Sic etiam dicti qui circa caveas sunt, quod ut milites stent cum ferro; aut quod lateant ad insidias faciendas:

ergo ex eadem similitudine *latronem*, hic venatorem accipiendum, quia et obsidet saltus, et cum ferro est. Sane *latronem* venatorem, quis ante hunc? Varro tamen dicit hoc nomen et Latinam posse habere etymologiam; ut *latrones* dicti sint quasi *laterones*, quod circa latera regum sunt, quos nunc *satellites* vocant. Una tamen significatio, licet in diversa etymologia. Plautus in Pyrgopolinice aperte ostendit qui sint *latrones*, dicens, 'Nam Rex Seleucus me opere oravit maximo, ut sibi latrones cogerem et conscriberem.' Idem in Bacchidibus exsecutus est, militem *latronem* dicens, 'Suam qui auro vitam venditat.' *Servius*.

8 *Impavidus frangit telum*] Lucanus, 'Per ferrum tanti securus vulneris exit.' *Idem*.

Impavidus frangit telum] Lucan. l. vi. de urse, 'Se rotat in vulnus, telumque irata receptum Impetit, et secum fugientem circuit hastam.' *Tambmann*.

Fremet ore cruento] Licet os habeat proprio cruore perfusum. Sane ipsa comparatio exitum ostendit futurum. Nam etiam Turnus ruit in mortem ferocitate compulsus: sic in quarto indicat futurum exitum reginæ, dicens, 'Qualis coniecta cerva sagitta.' *Servius*.

9 *Gliſcit*] Crescit, et latenter, unde et *glires* dicti sunt, quos pingues efficit somnus. Veteres *gliſcit* incremento ignis ponebant. Bene ergo hoc verbo utitur, de quo ait, 'Ultro hoc implacabilis ardet.' *Idem*.

Gliſcit] Citat Nonius illud Pacuvii in Perib. 'Sed nescio quidnam est animi; horrescit et gliſcit gaudium.' Ait Serv. *gliſcit* dictum olim de ignis incremento: inde præclare, *accenso Turno*. Lucretius l. i. dixit, 'ignis gliſcens,' id est, crescens. Christianus in Iren. Aristoph. ducit hanc voculam a Græco γλισχροῦ: et γλισχρόν Comici explicat λαίμαργον, et σπυρίδιον

ἐπιθυμῶντα. *Cerda*.

10 *Turbidus*] Plenus terroris et perturbationis. Sane notandum *affatur*, atque *ingit*: nam iteratio est, qua frequenter est usus; licet nonnulli dicant temperare hoc interpositam conjunctionem: et hic habitum futuræ orationis ostendit. *Servius*.

11 *Nulla mora in Turno*] Plus est *Turno*, quam si in me dixisset: ut, 'quisquam numen Junonis adoret Præterea?' Et bonum principium ejus qui in suspicionem timiditatis inciderat. *Idem*.

Nulla mora in Turno] Calab. l. i. τῆ μή τις ἐτ' ἀμβολίη πολέμοιο ἔξη τετραμύνησιν ἔουσε γὰρ ἐν ταῖς μύλλων Τερτῶν. *Cerda*.

Retractent] Repetant et revolvant. *Servius*.

Nihil est quod dicta retractent] Respectum ad versus illos lib. xi. ore *Æneæ*, 'Æquius huic Turno fuerat se opponere morti. Si bellum finire manu, si pelleri Teucros Apparat, his decuit mecum concurrere telis. Vixet, cui vitam Deus, aut sua fata dedissent.' Hinc et Drances ad Turnum, 'illum aspice contra, Qui vocat.' *Cerda*.

12 *Ignavi Æneada*] Aut *Æneada* pro *Æneas*, aliud per aliud significavit; aut *Æneada*, non *Æneas*; quasi contra omnes pugnaturus. *Servius*.

13 *Congredior*] Hypocriasis est, ut exprimat id quod flagitatis. Sic Statius ubi Polynicen oblique inducit loquentem, 'non me ullius domus anxia culpet, Expectentve truces obliquo lumine nati.' Unde etiam supra ait Poëta, 'Se signari oculis.' Quidam sane a *Nulla mora in Turno*, usque ad *pepigere recusent* jungunt; ne si distinctio intercesserit, languescat sententiæ color. *Idem*.

Concipe sædus] Id est, conceptis verbis. *Concepta* autem verba dicuntur jurandi formula, quam nobis transgredi non licet. Nam et sarcinatores *conscipere* dicuntur *vestimenta*, cum q

diverso conjungunt et adsuunt. *Id.*

15 *Desertorem Asiae*] Exulem : ut, 'Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?' unde est præmissa illa excusatio, et in tota secundi æconomia, et in quarto; ubi dicit, 'Me si fata meis paterentur ducere vitam Auspiciis, et sponte meas componere cnras, Urbem Trojanam primum, dulcesque meorum Reliquias colerem.' Sane, 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,' ponenda est mora, ut postea inferatur, *Desertorem Asiae*; potest enim videri non ita instituisse Turnus orationem, prædicto *Dardanium*, ut inferret desertorem, sed regem: verum ubi propius accessit, intellexisse hunc honorem nominis ejus, non dandum; itaque commutasse, et contumeliose *desertorem* dixisse. *Id.*

Desertorem Asiae] Tria convitia: a loco, quod Asianus; quasi dicat, ex corrupta provincia: a genere, quod esset Dardanus, quasi rebellis: a facto, quod esset proditor. *Donatus.*

Sedeant spectentque Latini] Invidiose dictum est, ut diximus supra. Pollicetur enim se singulari certamine dimicare velle cum nolit: nam, 'sedeant, spectentque' Latini, latenter eos ignaviæ arguit, quod solus omnibus quiescentibus dimicet: quam rem plenius sequens indicat versus, 'Et solus ferro crimen commune refellam,' id est, commune fugæ ac timoris dedecus, solus meis virtutibus comprimam. Alii *crimen commune*, id est, omnium Latinorum: et *crimen* ait, quod Trojani in Italia consederunt. *Servius.*

16 *Commune*] Nam commune dedecus est, quod Trojani Italiam teneant. *Donatus.*

17 *Aut habeat victos*] Vitavit propter omen pessimum verbum de se, quod de Ænea dixerat: 'ille me in Tartara mittat.' Sed ait 'victos.' *Servius.*

Cedat Lavinia conjux] Ut, 'Cedat amicitia Teucrorum,' id est, in præ-

miu[m] victoriæ concedat. *Idem.*

Cedat Lavinia conjux] Quam diversitatem codicum in septimo habuimus eo versu, *Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?* quum nonnulli veriti primam in *Lavinia* syllabam esse longam, verum hoc dictionum ordine scripserant, *Exulibus ducenda datur Lavinia Teucris?* eadem nunc itidem offertur. Nam qui superius legerant, *ducenda Lavinia*, eodem hic modo legendum arbitrati, *cedatque Lavinia* scribere instituerunt. Bona tamen eruditorum pars absque particula copulativa libentius legit: syllabam vero eam communem a Poëtis poni, exemplis alibi ostendimus. *Pierius.*

18 *Olli*] Exiles literas, i, et u, mutabant veteres in o, sic *olli* pro *illi*, *serros* pro *servos*, inde et *serrohu*. *Donatus* in *And.* 'Ellum, et ollum, dicebant veteres, pro illum.' *Cerda.*

Sedato corde] Quia de Turno ait, 'atque ita turbidus infit:' et qualitatem orationis prædixit. *Servius.*

Sedato corde] Habitus, ut dixi, futuræ orationis. Sic apud Sallust. Jugurth. 'Rex satis placide verba facit:' et *Ammian.* l. xx. 'Snaebat placido sermone.' Cæterum Virgilio versus spondeis scatet ad Latini regis gravitatem indicandam. Unde non male conjectant aliqui, factum verum ad imitationem tardissimi Enniani i. *Annal.* 'Olli respondit rex Albai Longai.' Vide vero ut sequens tota oratio habeat patris consilia, et minas interdum; nam pro minis est timor mortis Turni. *Cerda.*

19 *O præstans animi*] Et *præstans viribus*, et *præstans virum* dicimus. Sane magnæ moderationis est hæc oratio. Nam et laudat Turnum, quasi virum fortem: et tamen eum a singulari certamine dehortatur. Dicens enim *præstans animi*, latenter ostendit eum inferiorem esse virtute. *Servius.*

O præstans animi, &c.] Nectarea hæc sunt in gravi Orationis charac-

tere. Et hinc animi sedati ac maturi petendum exemplum cum affectibus civilibus et prudentibus. De quo Scalig. iv. 1. et iii. 23. Macrobi. v. 1. *Taubmann.*

Quantum ipse feroci, &c.] Ductum ab Attio in Antigona, ait Macrobius: 'Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere, et parcere.' *Cerda.*

Quantum ipse feroci Virtute exsuperas, tanto me impensius, &c.] Quantum et tanto vulgata est lectio, et aliquot veterum etiam codicum testimonio comprobata, sententiæque optime quadrat, neque non elocutioni. In aliquot tamen exemplaribus legere est, 'quoniam ipse feroci Virtute exsuperas:' ut Latinus absque alia dictorum divisione, probabilis causæ suæ statim ansam arripiat, per concessionem eorum, quæ validissima Turnus sibi proposuerat: quippe qui totius accusationis et causæ cardinem ibi verti verebatur, ut certaminis detractor ab omnibus haberetur. Itaque nullam dixerat in se moram esse, paratum se jam congregi: nolle, quod Drances objectaverat, Latinos cœdibus exponi, solum se jam pro salute omnium quasi devotum, totam certaminis molem impetumque omnem sustentaturum. Ait itaque Latinus: Quoniam ignari non sumus, te ferocitate et virtute præstare adeo, ut ex confesso alios exsuperes, tanto me tamen impensius æquum est consulere. Sed uti præfatus sum, prior lectio convincior videtur. Operæ precium vero est orationis artificium perpendere, quæ sententiam suam his præcipue locis corroboret. Ab utili et recto, quum casus impendere Turno demonstrat, quoniam parendo posuit evitare, posseque eum alias sibi uxores quærere. A prudentia, quum bonorum malorumque ratione proposita, quid sequendum sit, aperit. Ab iustitia et religione, quum promissa

Æneæ de filia servari oporteat, et eam contra Turno sociare, fatis prohibeatur, idque homines Diique canant. Addit et argumentum a laudabili, quum Rutulorum et Italiæ vereatur obloquia: concluditque per commiserationem, quum disjunctio a necessariis et familiarissimis deploratur. *Pierius.*

Feroci Virtute] Quippe juvenis, cuius propria temeritas et ferocitas animi. Liv. l. xxxiii. de Hiosto quodam Sardo: 'adolescencia ferox.' Quintil. Declam. 279. 'ferociam juvenum.' Xenophon de Rep. Lacedæm. juvenibus dat μέγιστον φρόνημα, θβρις επιπαλζουσιν, ισχυροτάτας επιθυμίας. A quo mihi videtur Quint. Declam. 322. sumpsisse verba hæc: 'Adolescens est; omnes cupiditates, omnes impetus in hac ætate facilius convalescunt.' Seneca in Octav. 'Juvenilis ardor impetu primo fuit.' *Cerda.*

21 *Expendere casus]* Ne ex abrupto de ejus virtute desperare videatur, casuum varietatem se timere commemorat. *Serrius.*

22 *Sunt tibi regna patris Daunii, sunt oppida]* Argute negat illi sua regna, dicens ei esse alia; ut hæc malit Turnus, quæ sua virtute quæsit. Sensus ergo est, Si propter regnum dimicare disponis, habes paternum: si propter gloriam, multos virtute superasti. Quod autem dicit, 'Nec non aurumque animusque Latino est,' varie exponitur: namque alii dicunt, Habes regnum paternum, habes oppida: etiam a me habes aurum et promptum animum ad danda omnia præter filiam: ut de se Latinus dixisset videatur de auro, propter illud, prædixit urbe Latini. Alii vero sic intelligunt: Si propter opes et uxorem dimicaturus es, hæc non solus habeo; cuicumque enim Latino est et aurum et animus promptus in generum: ut Latino non de se dicat, sed cuicumque de Latio. *Idem.*

23 *Nec non animus aurumque Latino]*

In antiquis porro codicibus *Latino est* legitur. Nonnulli vero hoc numero legunt *nec non aurumque animusque Latino est*, quod in veteribus plerisque codicibus habetur. *Pierius.*

Nec non aurumque animusque Latino est] Nobiles Gramm. hic hæsitant. Hoc vult Latinus: nec sibi Turni affinitate opus esse, nec vicissim Turno Latini: cum uterque alterius subsidio carere facile possit. Nam sive Turnus opes his nuptiis sibi quærit, satis per se potens est regno Dauni, et oppidis multis bello partis: sive presidium quærit Latino et opes, Latinus satis opulentus est et nobilis, etiam absque his nuptiis, &c. Pudet referre, quæ alii comminiscuntur. *Advers. Turneb. XXIII. 13. Taubmann.*

24 Sunt aliae, &c.] Locus Homeri, qui ore Achillis II. ix. Παλλὰς Ἀχαιῶδες εἰσὶν ἂν Ἑλλάδα τε, Φθίην τε Κούρου ἀριστήν, οἳ τε πτολίεθρα βύονται, Τῶν δ' ἡ κ' ἐθέλοισι φίλην παῖσσι μοῖαι. Putat et Ursinus adjectum animum ad Theocrit. in Dioscur. ubi præmissa mentione multarum provinciarum et urbium, subiicit, Ἐνθα κόραι τακτέσων ὑπὸ σφετέροισι τρέφονται Μυρία, οὔτε φησὶ ἐπιδάνας, οὔτε νόσο. Τῶν εὐμαρὶς θυμὸν ὀνείειν ἔς κ' ἐθέλῃ. *Cerda.*

Latie, et Laurentibus arvis] Et in civitate, et in omni regno Latinorum. *Servius.*

25 Nec genus indecoras] Quia iste petebat filiam regis: est autem elocutio figurata de Græco ἀρχήμους τὸ γένος. *Idem.*

Sine me hæc] Hoc loco intelligimus Turnum dolore in aliqua voluisse verba prorumpere. *Idem.*

Haud mollia fati] Id est, vera; nam aspera sunt verba quæ cum veritate dicuntur: falsa enim, plena solent esse blanditiis. *Idem.*

26 Sublatis aperire dolis] His respondere voculam ἀρεχθῆς apud Aristot. Germanus notat, quasi *sine dolo et artificio*. Addo ego, huic particulae ἀρεχθῆς, opponi illa Josephi Bell.

1. 17. πῶς δ' ἀποκαταβῆς τὸν κρυφόν, ubi sermo est de Herode, qui multas subinde formas sumebat ad decipiendum. In verbo ἀπεῖρι invenio imitationem Euripidis in Medea. Nam, ita Virg. *aperire* de pectore, quasi clavi quadam aperiat pectus absque omni dolo. Ergo Eurip. Ἀχαιῶτες ὅλοιθ', ὅτε παρέσται Μὴ φίλον τιμῶν, καθάρην ἀνολέσται κλέψας φρεσίν. *Cerda.*

Animo hauri] Omni intentione percipe. *Servius.*

27 Nulli veterum sociare proci] Generaliter dicit prohibitum esse dæri Laviniam cuilibet Latino, ut Turnus solatium aliquod habere possit doloris. *Idem.*

28 Divique hominesque canebat] Propter Faunum et vates. *Idem.*

29 Victus amore tui] Id est, propter te, propter tuum-amorem. Sæpe inter tui causa feci, et tua causa fui, hoc interest: ut tui causas tunc dicimus, si aliquid ipsi, ad quem loquimur, præstiterimus: ut puta, tui causa te defendi. Tua vero causas tunc, cum alteri aliquid alterius contemplatione præstamus: ut puta, tua causa hominem tuum defendi. *Idem.*

Cognate sanguine] Quia Venilia, mater Turni, soror est Amata. *Idem.*

30 Vincula omnia rupi] Et religionis et fœderis. *Idem.*

Vincula omnia rupi] Propert. Eleg. 1. 15. 'vincula rupit amor.' *Cerda.*

31 Promissam eripui genero] Verum est: nam Ænea per legatos promiserat filiam, cui postea intulit bellum: licet multi dicant, ante eam Turno fuisse promissam, quod falsum est. Nam Latinus nunquam est Turno pollicitus. Nam nec Faunum consuleret, si eam Turno ante promississet; sed tantum eum esse generum Amata cupiebat: quod etiam legimus, 'Quem regia conjux Adjungi generum miri properabat amore.' *Servius.*

Eripui genero atque arma impia amplexi] Imperite simul ac importune feci-

runt, qui huic versui post dictionem *genero*, vel *que* vel *atque* intrusere: nam modo hoc, modo illud passim habetur in codicibus vulgatis, et in aliquot etiam antiquis. Quum tamen in Rom. codice vetustissimo, et in Mediceo, et in Portio, et in aliquot aliis absque ulla conjunctiva particula sic non invenisse legatur, 'Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.' Atque ita etiam legebatur in Oblongo codice, sed imperitus nescio quis infirmitati carminis timens, *que* illud intrusit, inde alij *atque* reponere. Sed quanto venustius et elegantius tria illa membra disjunctim enuntiantur, 'Vincla omnia rupi, Promissam eripui genero, Arma impia sumpsi:' quo in loco syllabam timere fatuitatis est, et imperitiæ. *Pierius.*

32 Ex illo] Græci ad verbum, ἐξ αἰείρου, ἐκ τοῦρου. *Cerda.*

Qui me casus] Excusat Turnum, ut non ipsius videatur esse, quod victus est: sed suum, qui ausus est contra generum bella suscipere. *Servius.*

33 Primus] Præcipuus ante omnes. *Idem.*

Quantos primus patiare labores] Romanus codex et plerique alii veteres uno exemplo legunt *patiere*, ut futuri mali metu magis absterreat. Magis tamen placet *patiare*, ut in Oblongo et in Portio legitur: quia quæ præsentia sunt, negari non possunt. Hinc Donatus ait, 'quæ passus sum nosti: quæve ipse adhuc patiaris, intelligis.' *Pierius.*

34 Bis magna victi pugna] Semel occiso Mezentio: iterum cum interit Camilla. *Servius.*

Bis magna victi pugna] Semel cum occisis Mezentius l. x. iterum cum Camilla l. xi. Si semel male pugnatam, daretur hoc eventui: bis pugnatum est, et fortiter quidem, atque ut obtineri debuisset victoria, nisi offensa numina prosperitatem omnem in aliam partem, facta nostrorum cæ-

de, avertissent. Atque utinam malis ipsis venisset finis: nimis autem vigent: ac ut nova et pertinaciter continuata perdurant. Quid jam speretur prosperi, quum extra urbem perierint omnia, et vix tueamur quæ tenemus inclusa? *Donatus.*

35 Recalent] Pro calent. *Re* enim superflua compositio est verbi: aut *recalent*, iterum calent dixerit, magna quod bis victi pugna: *re* enim iterationis obtinet vicem, et bene necessarium cum actu refert. *Servius.*

Recalent nostro Tiberina fluente Sanguine adhuc] Indicium magnæ cladis, quo argumento dictum ab Hom. II. VII. αἷμα μελαυνὸν ἰσθρῶον ἀμφὶ Σκάμανδρον. Apud eundem l. XXII. fluvius ita conqueritur: Πλήθει γὰρ δὴ μοι νεκύων ἱερατεινὰ βέεθρα. Et iterum, στείνομαι νεκρῶσιν, ut qui cadaveribus obstructus. Sic et Marius apud Appian. l. i. Civil. cladem conjicit ἐκ τῶν φερομένων κατὰ τὸ βεῦμα συμμάτων: et Philostratus l. iv. Anthol. inde virtutem Telephi, quod πλῆθοντα φόβῳ ἐκέρασσε Κάκκον. Sic apud Ammianum l. xvi. 'Spumans denique cruore barbarico decolor alveus insueta stupebat angmenta:' et l. xvii. 'Adeo ut abunde cruore diffuso meatus fluminis spumaret tumens.' Mitto Florum II. 6. Horatium Od. II. 1. Ovidium Eleg. Pont. IV. 9. et Plutarch. in vita Demosthenis, ubi ait fluvium Thermodonta (non illum Amazonum) nobilitatum ab simili clade, vocatumque Αἰμωνα. Ut vero Virgil. *recalent* in cæde, ita Josephus Bell. VII. 4. θερμὰς ἐστὶ τὰς χεῖρας ἐξ ὁμοφύλων ἔχοντες φόβων. *Cerda.*

36 Campique ingentes ossibus albant] Argumentum magnæ cædis, ut l. v. 'scopulos Sirenium, multorumque ossibus albos.' Sidonius l. III. epist. 2. 'campos sepultos ossibus insepultis.' Tacit. l. I. 'medio campo albertia ossa.' Livius l. XXXVI. 'ossibus, quæ passim strata erant.' Ennod. Paneg. 'Campus humanorum ossium candore

nobilissimus.' Seneca (Edip. 'albens ossibus sparsis solum.' Aristoteles I. x. de Anim. extremo advocat versum Empedoclis, quod desinit, τὰ δ' ὀστέα λευκὰ γέγοντο. Apulejus I. VIII. 'suaveque visceribus nudatis ossibus cuncta candere.' *Idem.*

[*Alben*] Usurpavit verbum *albes*, *albes*. Servius.

37 *Quo referor toties*] In Romano codice legere est, *quo refero toties*. Hoc est, quam obsecro de causa hæc eadem toties in consultationem pono: ut illud, *Monstra Deum refero*. Sed enim quia sequitur *quæ mentem insaniam mutat*, de instabilitate sententiæ sermo est, quæ ab Rege adeo aliena esse debet, ut proverbio receptum sit, in iis quæ verissima esse contendimus, fidem regiam attestari. Ait itaque, *Quo referor toties*; quasi versum exprimat Horatianum, 'Mea cur pugnat sententia secum? Quæ petii sperno, repeto quod nuper omisi.' Est et illud annotatione dignum, quod *mutat*, non *mutat*, in codicibus aliquot manu scriptis legitur, quod majorem argueret instabilitatem. Sed *mutat* magis facit ad decorum, et in pluribus habetur, ex antiquis exemplaribus. *Pierius.*

Insaniam mutat] Insania enim est, illuc reverti unde vix evaseris. *Serv.*

38 *Si Turno extincto, &c.*] Equum rerum æstimatorem divinis tum verbis tum modis hic descripsit Poëta. Vide Scalig. iv. 1. *Taubmann.*

Socios sum adscire paratus] Bene non adjecit quos, ut levaret invidiam. *Servius.*

Accire] Non negarim in antiquis aliquot codicibus *adcire* scriptum esse; sed longe plures sunt, qui cum Romano codice *adcire* legunt, ab *adscisco*. Horat. *adsciscet nova*. Et apud M. Tullium sæpe *civis adscitus*; apud Livium, *in civitatem adsciti*. *Pierius.*

39 *Tollo*] Finio, removeo: ut, *Tolite cuncta, inquit*. *Servius.*

41 *Fors dicta refutet*] Parenthesis, quasi dissimulatio; vel remotio, plena

abominationis. *Servius.*

Fors dicta refutet] Æschylus: ἀ μὲ γέγονο. *Ursinus.*

43 *Natum et connubis nostris potestem*] Iniquissimum enim est cum mortui tradere, qui tam affinitatem exoptet. *Servius.*

43 *Respice res bello variis*] Ne cum ignavia videatur arguere, admonet eum casuum: ut supra, 'Atque omnes metuentem expendere casus.' *Idem.*

Miserere parentis] In simile videtur desinit oratio Priami ad filium Hectorem debortantis illum a congressu cum Achille: Πρὸς δὲ με τὸν δότραπευ ἐνι φθορῶν ἐλπίσιν. *Cerda.*

44 *Mactum patria Ardea longe Dicitur*] *Longe mactum*, id est, valde mactum: *longe dicitur*, non procedit; non enim Ardea a Laurento longe valde disidet spatio. *Servius.*

45 *Handquaquam*] Nequaquam, quia supra dixerat, *ultra implacabilis*. *Idem.*

Violentia Turni] Locutio poetica, pro Turno: sic Ennius Annal. I. 'sonus Egeriai,' pro Egeria. Cicero Arato, *vis magna nepai*, pro scorpione. Plutar. adversus Colotem ait, βίην Ἡρακλέην εἶναι αὐτὸν Ἡρακλέα. Sed milena in Nostris, et alia. Recte vero *violentia*: nam tales juvenes. *Cerda.*

46 *Flectitur*] Sallust. Jugurth. 'Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur.' *Idem.*

Egrecitque medendo] Inde magna ejus ægrotudo crescebat, unde se ei Latinus remedium sperabat afferre. *Medendo* autem, dum ei medetur. Nam gerundi modus est a passiva significatione. *Servius.*

Egrecitque medendo] Vetus inscriptio Neapoli, *EGRESCUNT, ET MORIUNTUR*. Sententiæ Virgilianæ similis illa Ovidii, quam advocat Pontanus, 'Acrior admonitu est, modaminaque ipsa nocebant.' Et ego Amnianum, qui I. XIV. de Gallo Cæsare, 'quibus' (consiliis) 'Casar acrius

efferratus.' Ibidem, 'ad rabiem eum potius evibrabat.' *Cerda*.

47 *Ut primum fari potuit*] Nimis enim dolor vel iracundia intercluserat ejus vocem: sic de Euandro, 'Et via vix tandem laxata dolori est.' *Servius*.

Sic incipit ore] Antiqua omnia exemplaria, quotquot evolvi, tam in Vaticana Bibliotheca quam etiam aliunde conquisita, uno exemplo legunt, *sic institit ore*, ab *instituto*, quod Turm violentius, quæ flecti non poterat, optime quadrat. Erat et in antiquæ Medicæ Bibliothecæ codice *institit*: sed ultimæ duæ syllabæ ab imperito aliquo abrasæ fuerunt, vestigio tamen mediæ adhuc integro permanente. *Pierius*.

48 *Quam pro me curam geris, hæc precor, optime, pro me Deponas*] Bis quidem ait *pro me*, sed diversa affectione. Namque hæc dicit: Quam pro salute mea sollicitudinem geris, hanc pro mea fama et gloria, quæso, derelinquas: vir fortis enim gloriosam mortem præponit salutis. *Serv.*

Quam pro me curam geris, &c.] Val. Flacc. l. vii. 'I precor, atque unum pro me dimitte timorem.' *Cerda*.

49 *Lethumque sinas pro laude pacisci*] Ita in v. 'vitamque volunt pro laude pacisci.' Neque contraria est sententia, etiamsi ibi *vitam*, hic *lethum* dicat: nam sententia est, emendam laudem ipsa vita, ipsa morte. Omnino quod Terent. Phorm. act. ii. scen. 3. 'Ita me Dii bene ament, ut mihi liceat tamdiu, quod amo, frui, Jam depacisci morte cupio.' Et Propert. Eleg. iii. 16. 'Talis mors pretio vel sit emenda mihi.' Lege loca quæ dedi Æn. ix. ad illud, 'Qui vita bene credat emi, quo tendis honorem.' *Idem*.

50 *Et nos tela*] Ita Ovid. 'Et mihi sunt vires: et mea tela nocent.' Vide Adag. 'Et meum telum cuspidem habet.' *Taubmann*.

Debile ferrum] Sic in secundo, 'Telumque imbellis sine ictu Conjecit.'

Servius.

51 *Nostro de vulnere*] Quod nos inferimus: et dubie est locutus. *Idem*.

52 *Longe illi des mater eris*] Contra illud, 'Sed matris auxilio utitur.' *Id.*

Longe illi des mater eris] Alludit ad locum Iliad. v. ubi Venus eripit Æneam filium Diomedæ. Sententia Virgilii similis illa Statii Theb. iii. 'procul hæc tibi mollis Insula, terrificæ aborti clementia Phœbi.' De locutione ista *longe eris*, pro, *longe aberis*, lege Muretum Variar. x. 4. ubi et locum Julii corrigi Gall. l. i. 'longe his fraternum nomen Populi Romæ futurum; non *abfuturum*, ut vulgo legitur, quia videlicet Virg. *longe eris*. Id ipsum sentit Lips. ii. Elect. Sed certe vulgaris lectio Julii retineri potest, neque locus ille ea eget medicina, ut etiam putat Ursinus in Notis ad Julium: nam Ovid. Met. iv. 'longe tibi Juppiter absis.' Et Tiball. Eleg. i. 5. 'At mihi nunc longe gloria sortis abest.' Cicero etiam epist. xii. 22. 'longe gentium absunt.' Ceterum ab Nostro Plin. in Paneg. 'Longeque tunc illi divinitas sua,' &c. *Cerda*.

53 *Vanis sese occultat umbris*] Videtur quadam reciprocationis abusione dictum esse, cum de Ænea dici videatur, et ipsum Latinitas postulet: sed aliquanto hac in re liberiores fuerunt Latini veteres, etiam Cicero. Turneb. x. 7. *Taubmann*.

54 *At regina, &c.*] Totus hic locus adumbratur ab sexta Iliade, ubi Andromacha vult retinere Hectorem ruentem ad pugnam. Comparet Lector otiosus. Videat etiam Daretis Phrygil eadem de re verba; et Statii quoque Thebaidem undecimam, quo loci aspirans ille ad Musam Maronis inducit Jocastam primo matrem continentem Eteoclem, ne eat ad pugnam: deinde Jocastæ orationem et affectus excipit filia Antigone, ad eum modum quo Lavinia Amatæ. *Cerda*.

Nova sorte] Id est, magna: nam novum non est quod fuerat ante promissum: *magnam autem sortem* vocavit singulare certamen. *Servius*.

56 *Turne, per has, &c.*] Confer hanc orationem inclusam octo versibus, cum illa, qua Hecuba voluit retinere Hectorem ruentem ad bellum contra Achillem. *Iliad.* xxii. quæ item constat octo versibus, et videbis in pari versuum numero non paria rationum pondera. *Cerda*.

Per si quis Amatæ Tangit honos animum] Si, quod te regina rogat, tuam commovet mentem; et si quem honorem habes Amatæ. Sic in septimo, 'Si qua piis animis manet infælicis Amatæ Gratia.' *Servius*.

57 *Tangit honos animum*] Sic Hor. ad Pison. 'cor spectantis tetigisse querela:' et Lucret. iii. 'tangere pectus dulcedine.' Itaque idem *tangere animum, cor, pectus*, id est, permovere. Nam Plutarch. in Lysandro, illum, qui gloria non tangitur, vocat ἀπαθή, καὶ ἀκίνητον. Ovid. Trist. i. 8. 'vota duos non tetigere Deos.' *Cerda*.

Si quis Amatæ, &c.] More Latino loquitur: et dicit, Si quid Amatæ causa facere vis. Vide Turneb. xxiii. 14. *Taubmann*.

58 *Spes tu nunc una, senectæ*] Stat. Sylv. ii. 'requies portusque senectæ:' et *spes* ait, ad eum modum, quo Polyb. i. iii. παρὶς πάσας τὰς ἐλπίδας ἔχει τῆς σωτηρίας ἐν ὁμῶν. *Cerda*.

59 *Te penes*] Est hoc quod Eurip. in Taur. dicit καὶ τὰμ' ἐν ὁμῶν ἔστιν. Advocat Erythr. illud Ulpiani de verb. signif. 'Penes te amplius est, quam apud te: nam apud te, est, quod qualitercunque a te tenetur, penes te est, quod quodammodo a te possidetur:' vide Pontanum. Ad sententiam pertinet illud Eurip. in Taur. ubi ad Orestem dicitur, Ἄργος πρὸς σε νῦν ἀποβλέπει. *Idem*.

In te omnis domus inclinata recumbit] Tristum digessit ante per species: et sic se contulit ad generalitatem. *S.*

In te omnis domus inclinata recumbit] Aristoph. in Lysistr. συνεχόμενα σε καὶ κοῦρ' τὰ γλῆματα πάντ' ἐπέτρεψαν. Seneca in Furen. 'unicum lapsæ domus firmamen.' Propert. Eleg. ult. l. iv. 'Tota domus cæpit nunc onus esse taum.' Horat. Od. ii. 17. 'meorum Grande decus columenque rerum.' In Herodoti Musa septima est, ἐπὶ ἀνδρὶ γε ἐπὶ πάντα βασιλείας πράγματα γενέσθαι. Eurip. in Hipp. Θέβας τεῖχος, ut in quo sitæ spes omnes Thebarum. Sed quidpiam peculiare est in Virg. qui *domum*, id est, genus et familiam, ait incumbere in Turnum, ut in generum, videlicet, propter filios et posteros. Quo sensu Tacit. Hist. l. v. 'Non legiones, non classes, proinde firma Imperii munimenta: quam numerum liberorum:' et Annal. i. 'Quo pluribus munimentis insisteret, nitetur subsidio plurium liberorum.' Ut vero hic *recumbit*, ita ex nota Budæi Polyb. iii. ἀπέρχεται: vide illam pag. 989. Sed certe cum Virgilius dixerit, *recumbit*, quo verbo ducimur ad columnam, et *domus*, qua voce ducimur ad liberos, mihi non dubium quin hæserit omnino Euripidi, qui in Iphig. in Tauris ait, Στόλοι γὰρ οἶκον εἰσὶ παῖδες ἔσσεσθαι. Et in Medea ait liberos esse ἔργμα δόμασιν, *Cerda*.

60 *Unum oro, desiste*] Huic versui respondebunt illi, qui sunt *Iliad.* iii, ἀλλὰ σ' ἔργῳ Πάσασθαι κέλομαι, μηδὲ ξανθὸν Μενελάῳ Ἀντίβιον πόλεον πολεμίζειν, μηδὲ μάχεσθαι. *Idem*.

Manum committere Teucris] Ab omni eum bello, non tantum a singulari certamine dehortatur. *Servius*.

61 *Qui te cumque manent, &c.*] Similis locus *Æn.* ii. 'Quo res cumque cadent, unum et commune periculum, Una salus ambohus erit.' Et Propert. Eleg. ii. 28. 'Vivam si vivet: si cadet illa, cadam.' Plant. Mostell. 'Si cades, non cades quin tecum cadam.' *Cerda*.

Casus] In Romano codice pleraque

nōmīna quartæ declinationis, quibus in casibus *us* ultimam syllabam producant, *us* geminato scribi solent: ut hoc loco *casuus*, et alibi *curuus*: ex Attii quidem, ut alias diximus, instituto, id quod adhuc in aliquot antiquis inscriptionibus observavimus, ut, *exortuus corsum*. Sed enim hoc, ut sciretur, non ut ad imitandum proponeretur, a me dictum est. *Pier.*

62 *Et me, Turne, manent*] Mire agit: nam quia scit suam mortem virum fortem facile posse contemnere, deterret eum, dicens se simul esse morituram, ut qui periculum non timet, formidet invidiam. *Servius.*

Invisa] Quia *lumina*, ideo *incisa*. Huic 'lumen relinquere,' opponit Virg. Georg. II. 'tollī in oras luminis:' et Æn. VII. 'edi sub oras luminis.' *Cerda.*

63 *Nec generum Æneam captiva debeo*] Mire et fidem suam et studium circa Turnum expressit. *Servius.*

64 *Accepit vocem*] Ordo est, *Accepit vocem matris Lavinia*. *Idem.*

Accepit vocem, &c.] Tria loca invenio in Statio, quæ fluxere ab hoc Virg. Theb. III. 'At gemitus Argia viri non amplius æquo Corde ferens, sociumque animo miserata dolorem.' Et I. XI. ubi Antigone excitatur ad fletus matris Jocastæ continentis filium, ne iret ad bellum: 'At parte ex alia,' &c. lege reliqua. Denum alibi: 'et gemitu mæstos imitata parentes.' Illud de Jocasta et Antigone sumpsit Statius proculdubio ab Phœnissis Eurip. *Cerda.*

Accepit vocem, &c.] Ordo: *Accepit vocem matris Lav. perfusa g. lacr.* Cui ardor animi subiecit ruborem: per hypallagen. De hoc pudore Lavinia, Scalig. III. 13. et v. 16. *Taub.*

65 *Flagrantes perfusa genas*] Lachrymis perfusa. Statius, 'Et gemitu mæstos imitata parentes.' *Serv.*

Ignem Subiecit rubor] Hypallage est, pro, cui ignis animi subiecit ruborem; movebatur autem, intelligens se esse

tantium causam malorum. Sicut supra ipse, 'Causa mali tanti atque oculos dejecta decoros.' *Idem.*

66 *Rubor*] Pudor maxima est virtus virginittatis. Apul. I. 'Virginali verecundia.' Simonid. apud Athen. I. XII. Πορφύρεον ἀπὸ στόματος λεῖψα φωνὴν παρθένος. Itaque Virgilius cum viderit nullam pulchritudinem esse dignam laude, nisi quæ pudibunda, *ruborem* Lavinia dedit. Inde Cornel. Gal. Eleg. I. 'Candida contempsi, nisi quæ suffusa rubore Vernarent propriis ora serena rosis.' Apuleius etiam I. I. 'roseo rubore flammida.' Plato in Charmide, ἀνευθρίδας οὐδὲ Ἰ. Χαρμίδης, πρῶτον μὲν ἐπὶ καλλίων ἐφάση. καὶ γὰρ τὸ ἀσχυνητὸν αὐτοῦ τῇ ἡλικίᾳ ἔπρεπεν. *Cerda.*

67 *Violaverit ostro* Si quis *ebur*] Homeri comparatio: unde et *violaverit*, transtulit: ille enim ait, ὅς ὃν τις τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μίσγῃ. *Serv.*

Indum sanguineo] Suavissima sunt. Statius Achill. I. 'Lactea Massagetæ veluti cum pocula fuscant Sanguine Puniceo; vel ebur corrumpitur ostro.' Claudianus in I. De Raptu: 'non sic decus ardet eburnum, Lydia Sidonio quod fœmina tinxerit ostro.' Scalig. v. 16. *Taubmann.*

68 *Si quis ebur, vel mixta*] In antiquis fere omnibus exemplaribus legere est, *si quis ebur, aut mixta*. Qui vel reposuere, præjectæ syllabæ timuerunt, quum ignorarent eum quoque locum esse communem. *Pierius.*

Mixta rubent ubi lilia multa Alba rosa] Aut ubi multa alba lilia permixta rubent rosæ conjunctione. Naturaliter enim omnis candor vicinum in se trahit ruborem. *Servius.*

70 *Ilum turbat amor*] Invenit occasionem, qua Turnus magis moveretur in bellum. *Idem.*

72 *Ne me lachrymis, neve omine tanto, &c.*] Sunt quippe lachrymæ infelix omen profecturis. Ovid. Metam. VIII. 'Inter opus monitusque genæ mæduere seniles, Et patriæ tremuere

manus, dedit oscula nato Non iterum repetenda suo.' Sic in VIII. Enander, abeunte Pallante filio, 'hæret inexpectum lachrymans,' quem nunquam deinde, nisi mortuum, vidit. Sic Amatæ lacrymæ omen fuisse Turno, quippe cecidit in acie. Quis nescit lacrymas, quas accepit Hector ab Priamo, Hecuba, Andromacha, cum iret ad bellum, neque rediit? Ex hac veterum observatione præclare Passeratus corrigit Tibullum Eleg. I. 3. 'Cuncta dabant reditum, tamen hanc deterrita frustra est, Cum fieret, nostras respiceretque vias.' *Cerda.*

73 *Prosequere*] Proprie est deducentium aliquem cum discedit. Plant. Cas. 'novam nuptam volo rus prosequi.' Liv. I. II. 'Decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti.' Siden. epist. IV. 8. 'caterva persecutorum:' quem in locum plura Colvius. *Idem.*

74 *Neque enim Turno mora libera mortis*] Duplex hoc loco est expositio: aut enim ordo est, Ne queso mater, ne me lachrymis, id est, tanto mortis omine prosequaris, ad duri Martis certamina proficiscentem: neque enim Turno mora libera est non eundi, post jam promissum singulare certamen. Aut certe hoc dicit, Noli me mater ad bellum euntem ominosis lachrymis prosequi: neque enim Turno mora libera mortis, id est, neque enim est potestatis meæ moram inferre venientibus fatis. Ac si diceret, Si imminet fata, periturus sum, etiam si minime ad bella proficiscar. Sciendam tamen locum hunc unum esse de insolubilibus XII. quæ habent obscuritatem, licet a multis pro capto resolvantur ingenii. *Servius.*

Neque enim Turno mora libera mortis] Hunc locum Servius ait unum esse de duodecim insolubilibus, quæ obscuritatem habeant: quem tamen Turnebus XXIII. 14. ita enodat in hanc sententiam: Mihi non, utrum

velim, liberum est; sed pugnam delectare non possum: ut, si cadendum est et oppetendum, differre non possim. Ac sic loqui solent qui obstinato animo in pericula rapiuntur: negant enim sibi licere periculum fugere. *Taubmann.*

76 *Cum primum crastina caelo Puniceis invecta rotis*] Hoc loco aviditas pugnaturi exprimitur. Sane nunc non dicit oriri diem, sed designat tempus quo vult ut ad singulare certamen uterque procedat. *Serv.*

77 *Puniceis*] Poëta ἰσθλός (ait Urs.) de Aurora, ποσειδοδάκτυλος. Claud. Rapt. I. dat novæ luci 'puniceos ortus.' Sic consequenter in hoc eodem versu *rubebit.* et Æn. III. 'Jamque rubecebat stellis aurora fugatis.' *Cerda.*

Rotis] Ovid. Metamorph. III. 'Cam croceis invecta rotis Aurora reducet.' et Æn. VII. 'Aurora in roseis fulgebat lutea bigis.' *Idem.*

78 *Non Teucros agat in Rutulos*] Pertinent ad hunc locum multa II. III. Lege ab eoloco, αὐτὰρ ἐπεὶ ἐν πόντῳ, &c. *Idem.*

Teucrum arma quiescent, Et Rutulum] In Rom. cod. in Oblongo; Vaticano, in Portio, in plerisque aliis antiquis legere est, *Teucrum arma quiescent Et Rutuli*, oratione non invenuste variata. In Mediceo ultima syllaba est aliena manu corrupta, quum omnino *Rutuli* prius fuisse appareat. Quod vero in exemplaribus vulgatis *dirimatur*, tertia persona passivi legitur, in omnibus his antiquis *dirimamus* prima plurali, activa voce, scriptum observavi. *Pierius.*

79 *Nostro dirimamus sanguine bellum*] Bene se omnibus commendat hoc dicto: siquidem suum sanguinem pro omni bello dicit posse sufficere. *Servius.*

Nostro dirimamus sanguine bellum] Est hoc Euripideum illud Phœnias. Μένος σὺνδραμὲν συγγόνῳ τῷ 'μὴ μᾶλλον. Et in Heracl. ἐμοὶ μένος μέγα μᾶλλον σὺν-

έφας. Tydeus apud Stat. Theb. l. II. 'Quis timor audendi? quæ tanta ignavia? solus, Solus in arma voco.' Sic sup. *et solus ferro, &c.* Tale et illud apud Cedren. p. 560. προκαλούμενος αὐτὸν εἰς μονομαχίαν, θέων εἶναι λέγων, ἐνδὲς ἀνδρὸς θανάτῳ κριθῆναι τὸ ἔργον, ἢ κατασφάττεσθαι, καὶ κατὰ μικρὸν διαπαύσθαι τὰ ἔσση. Lege eundem pagina ducentesima octogesima prima, ubi μονομαχία componit bellum inter Romanos et Persas, nullo alio interfecto. *Cerda.*

80 *Illo quaratur con. Lav. campo*] Lucanus l. VII. 'Qui subolem ac thalamos desertaque pignora querit, Ense petat: medio posuit Deus omnia campo.' *Taubmann.*

82 *Pocit equos, gaudetque tuens ante ora frementes*] Solent enim ex equorum vel mæstitia, vel alacritate, eventum futurum dimicaturi colligere. *Servius.*

83 *Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia*] Ait Horatius in arte poetica, 'Nec quodcumque velit, poscat sibi fabula credi.' Unde Critici culpant hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia Terrigenæ, et a Borea in Thraciam rapta sit, quomodo potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare? 'Decus dedit.' Ad ornamentum: ut, 'Quas ipsa decus sibi dia Camilla delegit.' Sane hic versus σπονδιῶς est; nam *thyi* diphthongus Græca est. *Idem.*

Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia] Defendit a Criticorum reprehensione hunc locum Turnebus xxiII. 14. qui negat incongruum esse, deam equos Thracios donavisse, cum et *θήκη πωλοτρόφον* vocet Hesiod. et Thracæ equos passim Homerus, et ipse Maro, carminibus commendat. Ego certe, ut cum Turnebo sentiam, tam alienum quam Critici, hoc figmentum accipere non possum: nam et hospitii dona multas, inter absen-

tes locisque disjunctos, amicitias tradita vel missitata junxisse certum est, ex Homero, cæterisque auctoribus et Poëtis. *Germanus.*

84 *Qui candore nives anteirent, cursibus auræ*] Homeri versus verbum ad verbum, λευκότεροι χιόνος, θέλει δ' ἀνέμοισιν ὁμοιοι. *Servius.*

Qui candore nives, &c.] Scal. III. 3. et v. 3. Turnebus xxiV. 31. *Taub.*

85 *Properi aurigæ*] Festini, veloces: et erit nominativus *hic properus*: *aurigas* autem pro agasonibus posuit: nam *auriga* proprie sunt currus regentes. *Servius.*

Circumstanti properi aurigæ] Veteres aliquot codices *propere* legunt, sed inemendate. Aliquot alii, *pueri aurigæ*, ut in Oblongo, Vaticano. *Servius* cum plerisque veteribus exemplaribus *properi* mavult. Interpretatur enim *festini, velocesque*. *Pierius.*

Manibusque lacessunt Pectora pulsa cavis] Non negarim *pulsa* in veteribus aliquot exemplaribus inveniri. Sed enim longe magis placet, quod in iis probatoribus, quæ sequimur, *plausa* legitur: a doctis omnibus lectio plausibiliter recepta, ut in Georg. 'Et *plausæ* sonitum cervicis amare.' *Id.*

Manibusque lacessunt, &c.] Ex ingenio equorum, qui lacessendi quidem, sed cum blandimento: præcepit nam Xenophon, non, iracunde tractandum equum. De qua re ille late. Sen. de Clem. I. 16. 'Equum non crebris verberibus exteret domandi peritus magister: fiet enim formidolosus et contumax, nisi cum tractu blandiente permulseris.' Philost. de equis dixit, *καταψῆσαι ὄτρα καὶ χαλῆν*: *aures et iuba demulcerere*. Inde et Virg. Georg. III. 'et *plausæ* sonitum cervicis amare:' et Ovid. Art. I. 'Quadrupedes inter rapidi certamina cursus Depexæque iuba, *plausæque* colla juvant.' Sic hic 'pectora *plausa*.' Et Ambros. l. III. de Virg. 'Equorum vis *plausæ* sonitum discit amare cervicis.' *Cerda.*

87 *Auro æqualem*] Sic l. x. 'tu-

nica squalentem anro:’ quem locum vide. Nihil vero aliud vult, quam loricam *asperatam auro*. Idem.

Alboque orichalco] Apud majores orichalcum pretiosius omnibus fuit metallis. Namque sicut Lucretius dicit, cum primum homines silvas incendissent, nullarum adhuc rerum periti, terra casu fertilis omnium, ex incendii calore desudavit metalla: inter quæ orichalcum pretiosius visum est, quod et splendorem auri et æris duritiem possideret. Namque de auro primum securis facta displicuit causa mollitiei: simili ratione et argenti contemptus est usus, mox æris: orichalcum placuit, donec veniretur ad ferrum. Unde etiam secula ita dicuntur fuisse divisa. Orichalcum etiam fuisse pretiosum Plautus docet, qui ait in Milite glorioso, ‘Ego istos mores orichalco contra comparem.’ *Alboque orichalco*: auri scilicet comparatione; nam album non est. *Servius*.

Alboque orichalco] Auri sc. comparatione, nam album non est. De *orichalco* vide Commentar. Plautin. Curcul. act. i. sc. 3. Etiam Hom. II. Hymno in Vener. orichalcum auro conjunxit: quod auri splendorem, æris duritiem habet. *Taubmann*.

88 *Circumdat loricam humeris*] Non armatur hoc loco, sed explorat utrum arma apte et congrue ejus membris inhæreant. *Servius*.

Aptat habendo] Ad habendum, ut congrue possint inhærere. *Idem*.

89 *Cornua cristæ*] Id est, comas, quas Græci *κέφαλα* nominant: unde et *κέλευ* dicunt *tondere*. *Cornua* autem proprie sunt cincinni. *Idem*.

Rubra cornua cristæ] Uni galeæ interdum duæ inerant aut tres cristæ, quæ cum divisæ essent, formam reddebant cornu. Quæ itaque hic *cornua*, in VI. vocat *vertices*, cum ait: ‘Viden’ ut gemino stent vertice cristæ?’ Notes obiter *συνωή κέφαλα, naturalia cornua*, interdum galeis addita ad ma-

jorem spectantium horrorem, quod de Gallis scribit Diod. Sic et galea Pyrrhi apud Plant. ornabatur *τρυφαικοῖς κέφασι, hircinis cornibus*. *Cerda*.

90 *Deus ipse parenti fecerat*] Ac si diceret, non per ministros. *Statius*, ‘Sed plurimus ipsi Sudor ibat.’ Et notandum quam affectate variaverit, ut Æneæ uno loco arma describeret: Turni vero hic hastam, gladium, et lorica. In octavo autem scutum et galeam. *Servius*.

91 *Stygia unda*] Quasi immortalem fecerat. *Idem*.

Stygia unda] Consecrationem quandam ensis ostendit. *Donatus*.

Stygia candentem tinxerat unda] Est hoc, quod in VIII. de officina Vulcani, ‘stridentia tingunt æra lacu.’ Vide quæ in eo tractu, ut locum hunc exornes. Ut hic, ‘candentem ense,’ ita Lucret. I. II. ‘ferrum candescit in igne.’ Vide Æn. III. ad illud, ‘candente favilla.’ Pind. etiam Pyth. III. *πολύ χαλκῷ* ait Germ. *Cerda*.

92 *Exin*] Deinde: nam ordinis est adverbium. *Servius*.

Ingenti adnixa columna] Hastæ per columnam exprimitur magnitudo: sicut in septimo equorum; ut, ‘Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.’ *Idem*.

Ingenti adnixa columna] Ex more veterum, qui hastas inclusas thecis, et columnis innixas asservabant. De thecis tacuit Virg. dedit, quæ pertinent ad columnas. Is mos liquidus ex Hom. II. XVII. et Odys. I. ubi hasta ponitur *πρὸς κίονα μακρὸν*, ad columnam longam. Breviter hæc duo dedi loca, quia fuse alii. *Idem* Hom. II. XIII. *δοῦρατα*, id est, hastas, exhibet *ἐσταδρα πρὸς ἐνέπια*, quod idem ferme, *innixas parietibus*. Eurip. in Taur. cum dicat asservari, *Πέλοπος παλαῖον ἐν δόμοις λόγχην παρὰς*, credibile est eodem situ positam cum Homericis. Itaque non jacebant hastæ, non erant pendulæ: sed innixæ, et stantes, ideo *ἐσταδρα*. Inde etiam signate libro

decimoseptimo Iliad. et 1. Odys. ἔστησε πρὸς κίονα. In quo legitimo hastarum situ allusum fortasse ad etymon: nam Varro libro quarto de Lingua Lat. ait hastas dictas ab *stans*. Inde hic *adstabat*, et in libro sexto, 'stant terra defixæ hastæ.' Itaque cum in aliis legimus pensilia fuisse arma, ut in Eurip. in Herac. καὶ δὲ πασσάλων ἰλὸν, accipiens a *clavis*, videlicet, ὁπλίτην κόσμον, *militarem ornatum*: et Androm. Κρεμαστὰ τεύχη πασσάλων καθαρτάσας, capiendi sunt de aliis armis, non de una hasta, quæ quidem non pensilis, nec jacens, sed innixa, et stans. Et argumento est quod subjungitur postea, κόσμῳ πυκνῶν τῶδε, *tegariis ornatu hoc*: tectio enim non fit hasta, sed clypeo, aut thorace, aut galea. Scio ab hoc more descivisse Hom. Il. x. ubi arma Nestoris, videlicet scutum, galea, atque etiam δύο δοῦρε, *hastæ duæ*, omnia hæc *ἐκerno*, *jacebant*, cum ipse tunc dormiret. Sed hoc nihil mori nocet, cum tempus belli describatur, ac tum jam arma extra locum ubi solent asservari De hac armorum appensione jam ubertim alibi. *Cerda.*

93 Vi] Virtute. *Servius.*

Corripit] Quasi dicat, sine conatu extulit, quamvis tanta esset, ut adminiculis columnæ egeret. *Donatus.*

94 Actoris Aurunci spoliū] Vel quod Actori detraxerat Turnus, vel quod Actor cuidam alteri: nam ambigue est positum. *Servius.*

Actoris Aurunci] In Romano cod. in Portio, et aliquot aliis antiquis, *Aurunci* legitur, ut alibi, 'Auruncos ita ferre senes,' tametsi pleraque vetera exemplaria *Arrunci*, r geminato, scribunt; sed male: nam et Liviani codices antiqui, una cum his Virgilianis notæ melioris, *Auruncos* scribunt. *Pierius.*

Actoris Aurunci spoliū] Ait Serv. 'quod Actori detraxerat Turnus, vel quod Actor cuidam alteri: nam ambigue est positum.' Non fero; nihil

enim ambigue Maro. Itaque accipio alterum illud, 'quod Actor cuidam alteri: nam postea magnifica Actoris mentio, 'te maximus Actor, Te Turni nunc dextra gerit.' Quibus innuit, transmissam hastam ad se dono ab Actore: hunc enim si virisset Turnus, explicuisset. Hemistichium hoc esse possit adagiale, ad eum modum quo Juven. Sat. 11. 'Ille tenet speculum pathici gestamen Othonis,' Actoris Arunci spoliū.' Quasi dicat: ut Turnus hastam Actoris, ita ille Othonis speculam. *Cerda.*

Quassatque trementem] Quassat, et tremere facit. *Servius.*

95 *Vociferans*] Hæc scilicet, quæ dicturus est: plerumque enim ita clamor ostenditur, ut statim ipsius clamoris verba subdantur. Sic supra, 'Torvumque repente Clamat, Io matres.' Sane nunc ita ad hastam, quasi ad aliquam personam loquitur, et ei intellectum et auditum dat, sicut Cicero in Catil. verba reipublicæ. Sed ille ait, 'Si patriam loqui posset fieri,' Turnus vero, quasi ad virum sentientem, loquitur: nec immerito: nam eum inducit furem, ut, 'His agitur furiis, totoque ardentis ab ore Scintillæ absistant, oculis micat acribus ignis.' *Idem.*

Vocatus Hasta meos] Invocationes et preces. Nam appellatio est a verbo, quæ semper aut in *io* exit, aut in *us*. Si in *io* exiit, tertiæ est formæ; si in *us*, quartæ: ut ab eo quod est. *lego*, aut *lectio* aut *lectus* facit. Sed hoc nos dicimus, quod ἐμπροσθεν fuerit, sicut nunc ab eo quod est *voco*, *vocatus* fecit, non *invocatio*. *Idem.*

Vocatus Hasta meos] Directio orationis ad res brutas, mirum quantum afficere, et ad inanimas majore motu, docet Scalig. III. 26. Et notat Turneb. VIII. 16. et XXII. 12. Belli Trojani tempore sceptris regum hastas fuisse: et veteres per *hastam* jurasse, eamque pro Deo coluisse. Hinc *Carnei hasta* Proverbio celebrata est.

Ovid. Metamorph. xii. *Tumbmann.*

96 *Te maximus Actor*] Sabaudinus, *ante agere consueverat.* Servius.

97 *Turni nunc dextra geris*] Ejus, scilicet, qui quasi supra maximum est Actorem. *Idem.*

Da sternere] Figura Græca: ut, 'Donat habere viro:' item, 'dat ferre talentum.' *Idem.*

98 *Lacerare recubans*] Ut laceratam revellam. Laceratam autem propter illud, 'et bis sex thoraca petiitum Perfoassumque locis.' *Idem.*

99 *Semiviri Phrygia*] In codicibus aliquot antiquis *Phrygi* legitur: sed omnino *Phrygia* gentile nomen melius quam possessivum. *Pierius.*

Semiviri Phrygia] Semivirum invideose propter Paradisi cognitionem, tum quod formarum ferax habita sit Phrygia, et mollior; ut docet Eustathius in primum versum Iliad. A. *Germanus.*

Fardare in pulvere crines] Hom. Il. ii. *μυλίνθων δὲ ἔθειραι Αἴματι καὶ κοῦρησι, πάρος γε μὴν οὐ θέμις ἦεν Ἰστροκόμον πύλακα μυλίνεσθαι κοῦρησι.* 'Vibratos' autem 'calido ferro,' Servius accipit crispatos calamistro. Certe et cincinnos antiquis dicti a calefactis calamistris ad intorquendos fingendosque capillorum cincinnos, cirros, corymbos, crobilos, tum mulieribus tum effæminatis viris mollioribusque. Calamistratos autem crines ut muliebres notat, alludens ad sæcula quibus Romæ indulgere mariti uxoribus, quo formam suam concinniores efficerent, capillos suos cinere rutilare. *Idem.*

100 *Vibratos calido ferro*] Crispatos calamistro: nam calamistrum est acus major, quæ calefacta et adhibita intorquet capillos. Unde etiam Cicero 'calamistratam comam' appellat frequenter, quæ etiam vituperationi est. Unde et contra ad laudem est positum ab Horatio, 'Hunc et incompertis Curiam capillis.' *Servius.*

Myrraque madentes] In Rom. cod.

et aliquot aliis *myra* per u, ut etiam in antiquis Donati codicibus, idque absque aspiratione, cujus rarus apud veteres usus fuit. De litera vero y, dictum sæpius. *Pierius.*

Myrraque madentes] Est hoc etiam argumentum extremæ luxuriæ et languoris. Claud. Bell. Gild. 'Umbrosus dux ipse rosis et madidus ibit Unguentis, crudusque cibo, titubansque Lyæo.' Horat. in re molli Od. iii. 14. 'myrrheum crinem,' et Tibull. Eleg. iii. 4. 'Stillabat Tyrio myrrhea rore coma.' Sen. in Furem. 'Hirtam Sabæa madidas myrrha comam.' Mart. Epigr. x. 19. 'cum madent capilli.' Sic et de Pison. Tull. in orat. post reditum, quæ habita in Senatu, notans illius mores: 'Vini, somni, stupri plenus, madente coma, composite capillo.' Plut. in vit. Paul. *τῷ στέφανῳ στέλθων, κίτενος corpore:* loquitur scilicet de molli et effeminato. Et in vita Phocion. *μύρον ἔχοντι, unguentum redolenti,* ad innrendam injuriam. Quintil. Decl. 298. ponit inter perditæ vitæ signa hominem 'flagrantem mero, redolentem unguenta.' Eodem vitio notatur Æneas ab Iarba l. iv. 'crinemque madentem.' In utroque enim Ænean notat sine ostentatione: erat enim Æneas Phryx, et a Phrygiis ortæ delicie. *Cerda.*

Myrraque madentes] Æneam tanquam mollem et effeminatum his verbis traducit Turnus: apud veteres enim mulieres et viri molliores capillos suos unguentis perfundebant. De quo more videndus Bernartius ad Statii Silv. Epithal. Stellæ et Violæ tillæ l. 113. *Myrrha* vero hic ponitur pro unguento myrrhino, sicut *Enanthæ* pro *Enanthino, nardus* pro *nardino*, et similia, ut notat ad Lampriidum in Heliogabalo cap. 23. Salmasius. *Myrrha* enim ex arbore collecta contundebatur, ex eaque liquor quidam, Græcis *σνάρκην*, exprimebatur; reliqua vero pars, quod in effus convolveretur, *πλεονῆ* fuit dicta.

Illam autem *σνδατυν* sive liquorem Latini *κωρ' ἔσχυον* dixerunt *myrrham*, ut docet Salmasius in Plin. Exercit. pag. 520. *Emmense*.

101 *Agitur furiis*] Propert. eleg. 1. 13. 'Te tuus ardor agit.' *Cerda*.

Furiis] Ex natura irati, qui vere insanus. Seneca de ira 1. 1. 'Nam ut furentium certa indicia sunt, audax et minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietæ manus, color versus, et vehementius acta suspiria; ita irascentium eadem signa sunt.' Græci *ἀγριοῦσθαι* dicunt pro *irasci*, quod proprie est *efferrari*. Valentinianus Imperator *ferus* dicitur ab Amm. l. xxvii. loquente de illius ira. Capitol. de Maximino: 'Homo natura ferus sic exarsit, ut non hominem, sed belluam putares.' Recte ergo *furia* de irato Turno. *Idem*.

102 *Scintillæ absistunt oculis, &c.*] In Romano codice *existunt* legitur, quod ex Paraphrasi desumptum crediderim, quum exemplaria reliqua *absistunt* legant. Est et antiquus admodum codex, in quo numerus ita mutatus, 'absistunt scintillæ oculis, micat ac. ign.' Sane vero Donatus *absistunt* agnoscit, et *exire non cessant* interpretatur. *Pierius*.

Oculis micat acribus ignis] Ut supra dictum est, furoris immanitate. *Serv.*

Oculis micat acribus ignis] Homer. *δοσε δὲ οἱ πυρὶ λαμπερόντι ἔκταν.* Et Hesiod. in scuto de leone: *γλαυκίδων δ' ὀσσεῶν δεινὸν, πλευρὰς τε καὶ ὄμους, &c.* Frequens apud Calab. *ὄμματα μαρμαίρουσιν ἴσον πυρὶ.* Aristot. lib. de Sens. refellit Platonem et Pythagoricos, qui visum omnem ad ignem pertinere volebant, quod commoto constrictoque oculo scintillæ aliquæ splendescant et emicent: cñus passionis causam eodem loco multis verbis reddit. Deprehendit autem Passeratius sumptum hunc locum ex Lucret. l. iii. ubi *acribus* pro *acrius* reponendum censet ex hoc Virgillii loco. Ait Lucretius l. iii. 'Est etiam

calor ille, animo quem sumit in ira Cum fervescit, et ex oculis micat acribus ardor.' *Germanus*.

103 *Cum prima in prælia*] Romanus codex atque aliquot alii pervetusti 'cum primum in prælia' legunt, eodem omnino significato. Nam et *prima in prælia*, initio pugnae significat. *Pierius*.

104 *Terrificos ciēs*] Nomine: et hinc apparet, *ugitus* non tantum dolentum esse, sed etiam irascentium. *Ciet* autem modo dat, sicut in vi. 'Lenibat dictis animum lachrymasque ciebat.' Nam proprie *ciere* est aut dolorem aut lachrymas commovere. *Servius*.

Atque irasci in cornu tentat] In Romano codice et antiquioribus aliis, *aut irasci* legitur. Sed in Georgicis quoque *atque* habetur eo loco: 'atque irasci in cornua discit.' *Pier.*

Atque irasci in cornua tentat] Sic Ge. iii. 'atque irasci in cornua discit:' ubi et hoc, et quod sequitur, 'arboris obnixus trunco.' Ovid. Met. xii. dixit, 'Haud secus exarsit quam circo taurus aperto, Cum sua terribili petit irritamina cornu.' Notas irati tauri has adhibet Eurip. in Hel. 'Ἄλλ' ἐξέβρυχται δὲ μὲν ἀναστρέφων κύκλῳ, Κυρτὸν τε νῦν, καὶ κέρως παρεμβόλων, Μὴ θογγύνειν ἀπείργειν: Sed *ugiebat circummagitans oculos, Et curvans tergum, et suspectans in cornua, At ne attingeretur cavebat.* *Cerda*.

Ventoque lacessit] Ita de Darete gladiatore Æn. v. 'et verberat ictibus antras.' Latinis hoc *ventilare* est. *Taubmann*.

106 *Ad pugnam proludit*] Præmeditatur. Cicero, 'Sin mecum in hac prolusione nihil fueris, (id est, præmeditatione certaminis,) quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus?' *Servius*.

Et sparsa ad pugnam proludit arena] Antiqui omnes codices *aut sparsa* legunt. Hinc fit ut non gravate alterum *aut* superius admittam: nam in Georgicis tota natura tauri describi-

tur. Huic vero comparationi vel hic, vel ille gestus, satis superque est. Adverte vero, *procludere* Donato esse, imaginem quandam veritatis ostentare, ludendo. *Pierius*.

Sparsa ad pugnam procludit arena] De irato tauro Seneca de Ira, i. 1. 'et arena pulsu pedum spargitur.' Plutarchus de solertia Animal. *ἔπα προκλύει καὶ παρὰ σκευὴς ταύρων ἐν μάχῃ κορυμβεύει*: intinere apparatus taurorum, cum pugnam destinant, pulvere se conspergentium. Ovid. Trist. iv. 9. hac nota inducit taurum comparantem se ad iram. Versus sunt: 'Circus adhuc cessat, spargit tamen acer arenam Taurus, et infesto jam pede pulsat humum.' Notanda sunt verba Plinii xlv. 8. qui hanc iræ notam uni tantum attribuit tauro: de hoc enim loquens ita ait: 'Tota comminatio prioribus in pedibus stat, ira gliscente alternos replicans, spargensque in altum arenam, et solus animalium eo stimulo ardescens.' Oppian. Cyn. ii. de tauris loquens, *ἀμύνται ποσὶ γαῖαν, οἷα κορυμβεύου*. Tauri quoque ab Calabro l. iv. in pugna inducuntur *ποσὶ κορυμβεύου*. *Cerda*.

Procludit] Προαγυῖσται: unde *προαγύει*. Cic. 'prælium pugnae.' Plinius jun. 'prælusio.' Noster Æn. ix. 'principium pugnae.' *Taubmann*.

107 *Maternis]* Quæ mater ei a Vulcano impetraverat. *Idem*.

Sævus] Fortis: more suo; vel magnus. Et ingentem moderationem dat Æneæ: quippe quem inducit laborantem, ut possit in iram moveri; cum Turnum ita dicat furere, ut nec Latini consilii nec Amata precibus possit obedire. *Servius*.

108 *Acut Martem]* Irritat se ad futura certamina. *Idem*.

Se suscitât ira] Ira cor est fortitudinis. Catullus de Leone, carm. 59. 'Ferus ipse sese adhortans rapidum incitat animum,' &c. Et Lucanus: 'Mox ubi se sævæ violavit verbere cœcæ.' *Taubmann*.

109 *Componi fœdere bellum]* Finiri. Ut, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Aut *componi bellum*, ad pactionem singularis certaminis bellum deduci. *Fædus* autem, sicut supra dictum est, ab hostia quæ fœde interimi solet, appellatum est. *Oblato* autem *gaudens*, intelligendum nuntium Æneæ venisse de bello. *Servius*.

110 *Tum socios moratique metum solatur Iuli]* Intelligimus, hos spe singularis certaminis pro dncis salute esse turbatos. Bene autem separavit Ascanium a sociis: de illis enim sociis dixit, non addidit metum; quia proprium erat et filii, et pueri, timere pro patre. *Idem*.

111 *Fata docens]* Monens quibus condenda urbs sit, quid futurum, ut vincat. *Idem*.

Responsa Latino Certa referre viru] Κατὰ τὸ συνάγουρον etiam Latinum ad Æneam legatos misisse intelligimus: nam supra Turnus tantum dixerat, 'Nuntius hæc Idmon, Phrygio mea dicta Tyranno.' *Certa* autem, pro firma et vera; aut certe hos legatos Idmon adjunctos potest intelligi. *Id.*

112 *Pacis dicere leges]* Id est, quas paulo post in ipso fœdere est dicturus Æneas. *Idem*.

Et pacis dicere leges] In Oblongo codice Vaticano *discere* legitur: sed *Servius* agnoscit *dicere*: quas leges paulo post Æneas in fœdere dicturus est. *Dicere* Donatus etiam agnoscit: sed in eo diversus ab ita *Servio*, quod ait, *Jubet ad regem Latinum tota maturitate perferri, ut ipse, qui summam teneret potestatem, pacis leges diceret*. *Pierius*.

113 *Postera vix summos]* Descriptio temporis quod Turnus præfinierat. *Servius*.

Spargebat lumine] Græci, Hom. *Καίλαβη*, in re simili, *αὐχλαρῶν*. Sic etiam Æschyl. Pers. *πρὸς αὐχλαρῶν* *θεοῦ ἀκτῖνας*. Boët. l. ii. 'lucem spargere,' loquitur de Phæbo. De quo etiam

Lucan. l. III. 'spargens radios.' *Cer.*

Montes] Impingit quippe Sol primum in cacumina. Ita Lucifer surgit Æneid. II. 'jugis summæ Idæ.' Et Titan apud Sen. in Troad. 'stringit summa juga.' Cedren. pag. 470. τοῦ ἡλίου τὰς ἀκρὰς ἀβυθότρος. *Idem.*

114 *Cum primum alto, &c.*] Quia res perturbatæ securatæ sunt, diem quoque cum fervore oriri fecit. *Serv.*

Se gurgite tollunt] Hæc poësis cui non placita? Tibull. l. IV. 'Splendidior liquidis cum Sol caput exulit undis.' De Titane Sil. l. XII. 'dum gurgite lucem Spirantes proferret equos.' *Ce.*

115 *Lucemque elatis naribus efflant*] Ennianus versus est ordine commutato: ille enim ait, 'funduntque elatis naribus lucem.' Et sciendum nunquam diem sic patenter descripsisse Virgilium: sicut in quarto noctem, ubi Dido pervigilans deliberat, *Servius.*

Lucemque elatis naribus efflant] Aut ab Pindaro, aut ab Ennio. Ille Od. Olymp. 7. ὁ γενέθλιος ἀκτίνων πατήρ Πῶρ γενέσθων ἀρχὸς Ἰκτων: radiorum genitor pater, Princeps equorum spirantium ignem. Ennius vero: 'funduntque elatis naribus lucem.' Ovid. Metam. II. 'quadrupes animosos ignibus illis, Quos in pectore habent, quos ore et naribus efflant.' Est hoc quod idem eodem lib. de iisdem equis, 'ignemque vomentes.' *Cerda.*

116 *Campum ad certamen*] Totus hic de fœderibus locus de Homero translatus est, ubi Alexander Paris cum Menelao singulari certamine dimicaturus est. *Servius.*

117 *Dimensi Rutulique viri*] Inter se per certa spatia dividentes, quæ quisque loca purgaret: et hoc loco, 'Fauni lucum evertere Trojani.' Unde paulo post: 'Sed stirpem Tencri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.' *Idem.*

118 *Focos*] Quicquid ignem fovet, focus vocatur, siye ara sit, siye quid

aliud in quo ignis fovetur. Sicut in tertio dictum est, tamen et hic in publico sacrificio ostendit cum aris etiam focos sacratos; nam ait, 'In medioque focos et Diis communibus aras,' et post subtexuit, 'Craterasque focosque ferunt;' crateras scilicet, quibus libaverat; focos vero, ad quos legitimum sacrificium perfece-
rat. Idem.

In medioque focos] Cur hic focos, cum deinde, 'fontemque ignemque ferebant?' Primo, quia focus sit proprie non ignis, sed locus ubi ignis fovetur, ac proinde queat separari ab igne, dicente Ovid. Fast. VI. 'sintque sine igne foci.' et Isid. 'ignis ipsa flamma est, focus vero fomes ac nutrimentum ignis:' et adducit Varronem, qui ait: 'focus dictus, quod foveat ignem.' Secundo, dici potest in hoc sacro duplicem fuisse ignem: unum, in omni sacro necessarium juglandis pecudibus, de quo postea, 'in flammam jugulant pecudes:' et Euripid. in Supp. εὐρώπων ἱεῖδες φλόγα, vidisti flammam hostiarum: alterum huic sacro, in quo fœdus feritur, necessarium, et huic usui destinat ignem sequentem; nam infra, 'Tango aras, mediosque ignes,' videlicet, cum Latinus jurat in hoc fœdere, et per testationem ignis fieri juramenta jam ex Arato Theonis interprete Turnebus astruxit. Focus quoque pro ara sumitur, et ara pro foco. Inde verum hanc possum explicare per ἢν διὰ δύοιν. *Cerda.*

Et diis communibus aras] Diis communes sunt, ut alii dicunt, Mars, Bellona, Victoria: quia hi in bello utrique parti favere possunt. Ut autem altioris scientiæ hominibus placet, Diis communes sunt qui ἀσέως dicuntur, id est, qui cœli certas non habent partes, sed generaliter a cunctis coluntur: ubique enim eos esse manifestum est: ut Mater Deum, cujus potestas in omnibus zonis est: nam ideo et Mater Deum dicitur, quod

cum omnibus est ejus communis potestas. Alii *communes Deos* volunt, Solem, Lunam, Plutonem, Martem: hi enim apud omnes homines inveniuntur, et sunt in omnibus terris. Prior tamen sensus et simplex est, et magis aptus negotio. *Servius*.

Et Diis communibus aras] Græci *δημόφρονες* vocant ab eadem ara homines ejusdem religionis, Deos item *communes*. Quod autem *Servius communes Martem, Bellonam, Victoriam* dicit, *Homerus* non dissimili sententia prorsus *ἄρην ἀλλοπρόβαλλον, θεόν, ἀνέμωον, ἐπεραλκία πικρὴν* vocitat: et *δημόφρονες*, ejus hic *Servius* sub titulo Matris Deum meminit sæpe *Eurip.* *πύθων θεὸν* nominat. *Κοινοβουλίας* item mentionem facit *Æschyl.* in *Suppl.* *πύθων δ' ἀνέμωον τῷδε κοινοβουλίας χέρονθ' ἐν ἀγῶνι, δεσμός τις τελευτῶν*. Cæterum hic *Turnebus* existimat *communes Deos* dici, quorum simulacra in gramineis aris erant posituri, ut eorum interventu et religione sanciretur fœdus, atque adeo *communes* vocari, quod eorum sacramento et religione communiter utraque pars fœdus esset percussura, et eorum numinibus statura, ut *Dii* sint *communes Trojanis et Latinis* in fœdere sanciendo. *Germanicus*.

Communis] Quia adhuc incertum erat, quo esset perventura victoria. *Donatus*.

Aras gramineas] *Romani* enim moris fuerat cespitem aræ superponere, et ita sacrificare. *Gramineas* autem ideo, quia et de bello res agitur, et *Marti* sacrificatur, cui gramen est consecratum: quod secundum *Plinium* in *Naturali Historia* ex humano cruore procreatur. *Gramen* autem, herbæ species est, licet omnis herba *gramen* vocetur: sicut *robur*, omne lignum, cum sit et species. *Servius*.

Aras] Propter consecrationem fœderis. *Donatus*.

Aras gramineas] *Turn.* xi. 1. expli-

cat, cespititias, quales in castris excitabantur. Fortasse quia cæspes pro ara fuit antiquis. Neque enim alio sensu *Hor.* *Od.* iii. 8. dixit, positum carbonem in *cespite*, id est, in ara: et *Calpurn.* in *Bucol.* 'cespite vivo *Pone focum*,' id est, pone focum in ara. *Corda*.

119 *Fontemque ignemque ferebant*] *Fontem* pro aqua posuit, a toto partem. Sane ad faciendâ fœdera semper aqua et ignis adhibentur: unde et quos arcere volumus a nostro consortio, eis aqua et igni interdiciamus, id est, rebus quibus consortia copulantur; ad hæc autem aqua de certis fontibus peti solet. *Servius*.

120 *Velati limo*] Atqui *Feciales* et *Paterpatratus*, per quos bella vel fœdera confirmabantur, nunquam utebantur vestibus lineis. Adeo autem a Romano ritu alienum est, ut cum *Flaminica* esset inventa tunicam laneam limo habuisse consutam, constitisset, ob eam causam piaculum esse commissum: unde dicimus errore factum, ut linea vestis contra morem adhiberetur ad fœdera, quæ futura non erant firma. Scimus enim hoc ubique servare *Virgilium*, ut rebus quibus negaturus est exitum, det etiam infirma principia. Sic in *Thracia* civitatem condens *Æneas*, quam mox fuerat relicturus, contra morem *Jovi* de tauro sacrificavit. Sic senatum ad privata *Latinus* convocat tecta, quando ejus non erant firma consilia. Sic paulo post in augurio liberatus *cygnus* in fluvium concidit, et quia *Turnum Rutuli*, licet rupto fœdere, liberare non potuerunt. Cæper tamen et *Hyginus* hoc loco dicunt lectionem esse corruptam; nam *Virgilium* ita reliquisse confirmant: *Velati limo*. *Limus* autem est vestis qua ab umbilico usque ad pedes prope tegebantur. Hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam, unde et nomen accepit: nam *limum*, obliquum dicimus; unde

et Terentina 'limis oculis' dicit, id est, obliquis. *Idem.*

Et verbenas tempora vincti] *Verbena* proprie est herba sacra, ros marinus, ut multi volunt, id est *λιβαννός*, sumpta de loco sacro Capitolii, qua coronabantur Feciales et Paterpatratus, fœdera facturi vel bella indicturi. Abusive tamen *verbenas* jam vocamus omnes frondes sacratas, ut est laurus, oliva, et myrtus. Terentina, 'Ex ara hinc sume verbenas:' nam myrtum fuisse Menander testatur, de quo Terent. transtulit. Quidam sane veris proximi herbas, *verbenas* dicunt. Alii certa ligamenta, *verbenas* volunt vocari. *Idem.*

121 *Legio Ausonidum]* Pro *Ausonidarum*, quod venit ab eo quod est *hic Ausonida*, sicut *hic arriga*: nam *Ausonia* generis fœminini est: unde *Ausonidum* facit, quod ut diceret, metri est necessitate compulsus. *Idem.*

Pilata agmina] Hoc est pilis armata. Quidam hoc loco *pilata agmina* non a genere hastarum positum adserunt: nam paulo post dictum inferunt, 'Defigunt tellure hastas:' sed *pilata*, densa, spissa, ut implere portas potuerint, et postea se in loca apertiora diffundere. Alii *pilatam agmen* dicunt, quod in longitudine directum est, quale solet esse cum portis procedit: vel certe *pilata*, fixa et stabilia; vel a *pilo*, quod figit, vel a *pila strictili*, quæ fixa est et manet; nam et Græci res densas et artas *πλάτα* dicunt. Eonius Satyrarum xi. 'Contemplor inde loci liquidas pilatasque ætheris oras,' cum firmas et stabiles significaret, et quasi pilis fultas. Hostius belli Histrici primo, 'Percutit atque hastam pilans præ pondere frangit.' *Pilans*, id est, figens. *Idem*: 'Sententia præsto pectore pilata,' id est, fixa. Asellio historiarum viii. 'Quartum signum accedebat, sive pilatim, sive passim iter facere volebat.' Scaurus de vita sua, 'In agrum hostium veni, pilatim ex-

ercitum duxi,' id est, strictim et dense; nam ubi proprie de genere hastæ loquitur, ait, 'Pila manu, ævoque gerunt in bella dolones.' Varro Rerum humanarum, duo genera agminum dicit, 'Quadratam, quod immixtis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considere: pilatum alterum, quod sine jumentis incedit, sed inter se densum est, quo facilius per iniquiora loca tramittatur.' *Idem.*

Pilata] Explico *conferata, addensata*: nam nequit esse pilis armata, quippe postea, 'defigunt tellure hastas.' Hic ergo nulla pila, tantum hastæ. Vide Servium Petr. Danielis. Fuit *pilatam* apud veteres quidquid spissum est, et densum. *Corda.*

Plenis portis] Qui securi erant facti de alieno certamine. *Donatus.*

122 *Fundunt]* Victorius xxviii. 18. multa testimonia conjungit, quibus firmat pari usu Græcos dicere *ἵππων, δολύχων*, quæ verba ad fluxum pertinent. *Corda.*

Ruit] Cum impetu venit: quod apud Græcos est *ἐφάπτεσθαι*. *Servius.*

Variis] Quia alius Troicus, alius Tyrrhenus: aut ipse Tyrrhenus varius, quia de variis gentibus Tuscorum. *Idem.*

Variis] Quia diversarum terrarum erant viri. *Donatus.*

124 *Instructi ferro]* Bona proœconomia, et rei futuræ præparatio; ruptis enim fœderibus ad bella decedent: quia necesse non erat armari omnes, solis ducibus pugnantis. *Ser.*

126 *Auro volitant ostroque decori]* Intelligit vestem purpuream, cui intextum aurum. Cedrenus vocat *ὀψάματα χρυσοφῆς, et χρυσοφῆς δέσφιν*. Hæc vestis dicitur etiam *picta*, quasi picta auro, et opponitur vesti quæ dicta *δολιόρροφος*, in qua nihil auri. In *ostro* agnosce conchyliatam et muricatam purpuram, qualem Sen. Rhetor. Controv. 15. 'Ex omni rupe conchylium trahitur, quo vestis cru-

entetur: et tu vide Brodæum Miscell. 1. 8. *Cerda*.

127 *Asylas*] Etruscum nomen. *Ser.*

130 *Defigunt tellure hastas*] Oblongus codex Vaticanæ Bibliothecæ atque Medicæ vetustus alter, *tellure* quidem casu septimo legunt; sed Romanus, et antiqui plerique alii, *telluri*, acquirendi casu. Arusianus tamen in exemplum, quod *defigo illa re*, ablativo casu dicatur eleganter, locum huic citat: quippe dictum a Virgilio, 'defigunt tellure hastas.' *P.*

Defigunt tellure hastas] Hom. Il. Γ. τεύχεα δ' ἐξεδόρυτο, τὰ μὲν κατέθεντ' ἐπὶ γαίῃ Πλησίον Ἀλλήλων — ἀσπίσι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπυργον. Vide autem Bud Comm. quid sibi velint ea castrensia verba ἐπὶ δόρυ κλίσαι, ἐφ' ἥλιαν, et ἐπ' ἀσπίδα. Hanc defigendarum hastarum consuetudinem et in Poëtic. docuit Aristot. suo quoque tempore ab Illyriis, quibus et Diomedes imperavit, observatam fuisse. *Germanus*.

131 *Tum studio effusa matres, &c.*] Sic Il. iv. occupant Τείχος μὲν δ' ἑλοχοὶ τε φίλαι, καὶ νῆπια τέκνα. Præclare Stat. l. iv. 'Nondum hostis contra, trepido tamen agmine matres Conscedunt muros, inde arma nitentia natis, Et formidandos monstrant sub casside patres.' *Cerda*.

Vulgus inermium] Senum scilicet ac matrum, sicut ipse memoravit: et quidam volunt, ideo hic *matrum* factam mentionem, ut etiam Amata ter ceteras, spectatum venisse videatur, quo se possit, ducta errore, perimere. *Servius*.

132 *Turris et tecta domorum*] In antiquis aliquot exemplaribus ac *tecta* habetur, in aliquot et: parum quidem hoc, sed eruditis ingeniis non ingratum. *Pierius*.

Turres et tecta domorum Obsedere] Tale spectaculum tibi offert Claud. Hon. vi. 'et quantum licuit consurgere tectis, Una replet turbæ facies.' Et Stil. iii. 'Nonne vides et plebe

vias, et tecta latere Matrības?' Sic et Stat. Theb. xi. 'Prominet excelsis vulgus miserabile tectis.' Tacit. Annal. iii. 'Complentur non modo portus, et proxima maris, sed mœnia, ac tecta, quaque longissime prospectari poterat.' *Cerda*.

133 *Alti portis sublimibus astans*] In Romano codice et aliquot aliis *instans* habetur: sed longe plures *adstant* vel *astant* habent. *Pier.*

134 *Nunc Albanus habetur*] Catonem sequitur, qui *Albanum* montem, ab *Alba longa* putat dictum. *Serv.*

Nunc Albanus] *Alba* enim, a qua mons *Albanus* nomen accepit, ab Ascanio demum conditur. *Taubmann*.

135 *Tum neque nomen erat*] Hoc ideo ait, quia in Albano res divina a jure triumphantibus fieri solebat; scilicet quod *Alba* patria populi Romani habetur: unde omnis origo Romana; propter quod *Albanique patres*; et *Iuppiter Latiaris* antiquissimus est. Ergo montis hujusce gloria, quod patria populi Romani esse dicatur; honos vero rei divinæ, quæ ibi a Romanis fieri consueverat: nomen quis ignorat a Longa *Alba* tractum? *Serr.*

Tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti] In Oblongo Vaticanæ Bibliothecæ, *nec honos nec gloria*. In Romano, *neque gloria*. In vulgatis, *neque honos neque gloria*. In antiquo Mediceo et quibusdam aliis, *nec honos aut gloria*: quæ lectio modo recipi cœpta est. Plurimum vero tunc per c finalem scriptum invenias. *Pierius*.

136 [*Aspectabat*] Amat usurpare antiquitatem; nam potuit *spectabat* dicere. *Servius*.

Campus spectabat] In codicibus aliquot antiquis legere est, *adspectabat*: in aliquot aliis ejusdem figuræ, *aspectabat*: quod præcipue notatum est in Donati commentariis hoc pacto: 'Aspectabant ad omnia pertinet, ut sit, aspectabat campum, aspectabat acies utriusque partis, aspectabat et Latini urbem.' *Pierius*.

.100 *Ditæ deam*] Aut Hypallage est, pro *deā divam*: nam *deos*, æternos dicimus; *dives* vero, qui ex hominibus sunt. Aut bene dixit de Junone *divam*, respiciens etymologiam: nam in Horatio legimus, 'Sub divo moreris victima nihil Miserantis Oræ:' id est, sub aëre, quem constat esse Junonem. *Deus* autem, vel *Dea*, generale nomen est omnibus: nam *ἰῆος* Græce dicitur *φῆσος*, id est, timor: unde factum est *Deus*, quia omnis religio sit timori. Varro ad Ciceronem tertio, 'Ita respondeant, cur dicant Deos, cum omnes antiqui dixerint Divos.' *Servius*.

. *Stagnis quæ fluminibusque sonoris Præsidet*] *Juturna* fons est in Italia saluberrimus, juxta Numicum fluvium, cui nomen a *juvando* est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem quæ laborantes juvare consuevit. Huic fonti propter aquarum inopiam sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in Campo Martis fecit: nam et Juturnæ ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum *Juturnalia* dicunt. Varro Rerum Divinarum quartodecimo ait, 'Juturna inter proprios Deos Nymphasque ponitur.' Et quia stagna dixerat, ideo sonora flumina addidit, est enim stagnorum *ἄλδερρον*. *Idem*.

. *Stagnis*] Italiæ scilicet; nam Varro, citante Servio, 'Juturna inter proprios Deos Nymphasque ponitur,' indicat Deam hanc esse *indigetem*: et ut idem Servius, huic deæ Lutatius Catulus templum fecit in Campo Martis. Inde Ovid. in Fast. cultam in eo scribit, 'Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit, Hic, ubi virginea campos obitur aqua.' *Cerda*.

.140 *Præsidet*] Hoc verbum Dii

Delph. et Var. Clem.

locorum ælens attribuit Maro. Sic in III. 'Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis.' Et in VI. 'arces, quibus altus Apollo Præsidet.' *Idem*.

. *Honorem*] Sic etiam Hylas versus in fontem de se apud Val. Arg. l. IV. 'et jam mihi limina cœli (Juppiter) Conciliat, jungitque suos, et fontis honores.' *Idem*.

.142 *Nympha decus fluviorum*] Sic supra: 'Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est.' *Serv.*

. *Decus fluviorum*] Fortasse ab salubritate, quæ prædicata de hoc fonte. Varro Ling. Lat. l. IV. 'Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent.' Fortasse etiam ab usu; nam 'de hoc fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat.' Ergo, *decus fluviorum*, vel quia aqua saluberrima, vel quia in usu sacrorum. *Cerda*.

. *Animo gratissima nostro*] Homerus, *ἐνὶ κρηασιμῶνδε θυμῷ*. *Servius*.

. *Animo gratissima nostro*] Simulata verba pro tempore: nam pellex nunquam placet uxori. *Donatus*.

. *Gratissima*] In Romano codice et aliquot aliis manuscriptis *cariissima* habetur. Pleraque tamen vetera exemplaria *gratissima* legunt, idque mavult Servius; et ita ex Homero legendum autumat, et in Donati commentariis *gratissima* legitur. *Pier.*

.143 *Cunctis prætulim*] Liptotes figura per contrarium: plus enim dicit, et minus significat: namque alias omnes est persecuta; huic vero libenter indulgit. Et dicit se hanc omnibus prætulisse: quasi etiam alias in honore habuerit. Ergo ideo hoc dicit, ut tollat causam, quam potuit Juturna habere suspectam. Sane talis hæc figura est, ut illud Sallustianam, 'Mare Ponticum dulcius quam cætera;' cum nullum dulce sit. Sciendum autem non immerito finxisse Virgilium, Nymphæ, id est, parti suæ, indulgisse Junonem. *Servius*.

Virg.

11 M.

Quæcumque Latina] Quæ sint Latine, cum quibus Iuppiter concubuerit, incertum est. *Idem.*

144 *Ingratum cubile]* Aut *ingratum*, de quo pellici nulla gratia, hoc enim convenit personæ dicentis: aut quod gratiam castæ non repræsentat uxori Iuppiter. Ergo sibi dicit *ingratum*; non illis quæ ascenderunt, nam Juturna dea facta est; neque propter Jovem dictum est, qui immortalitatis præmium persolvit. Ergo bene sibi *ingratum*: nam cum Iuppiter multas vitiasse diceretur, nihil tamen a Junone de Juturna deductum est, sed potius auctum est. Animadvertendum autem versum hunc sine cæsura esse: nam Heptemimeris, quam habere creditur, in Synalæpham cadit, ut: 'Magnanimi Jovis Ingratum ascendere cubile.' Terentianus de hoc: 'Rarum concedam; fieri non posse negabo.' *Idem.*

Ascendere] Nihil ab Græcis frequentius in re hac. Hesiod. in Scut. λεχέων ἐπιβῆναι: iterum, ἀλόχου ἐπιβήμεναι εὐνῆς. In Theog. λέχος εἰσβαλόντων. Eurip. in Helen. Διὸς ἂν λεχέων ἐπέβας. Homer. Il. ix. τῆς εὐνῆς ἐπιβήμεναι. Insistit vero Virgil. mori: nam ideo *ascendere*, quia sæpe gradus ad lectum. Vetus Lexicon, *embasiasta, ἐμβασικολῆ*: quasi dicas, *incentrix lecti*. Lucan. clare l. ii. 'gradibusque acclivis eburnis Stat torus.' Hos gradus satis indicat Propert. Eleg. iv. 4. 'Nube, ait, et Regui scande cubile mei.' Et Ovid. Fast. ii. loquens de Fauno, et in *συνουσίᾳ*, 'Ascendit, spondaque sibi propiore recumbit.' Plaut. Asinar. 'in lectum inscendat.' Et Varro Ling. Latin. l. iv. 'Simplici scansione ascendeabant in lectum non altum, scabello in altiore.' Græci in his Phocyllid. βαθρίων λέχος dicunt, quasi *scanoorium lectum*. Cerda.

145 *Cali in parte]* In parte divinitatis: nam pro honore locum numinum posuit. *Servius.*

146 *Disce tuum, ne me incuses]* In

aliquot antiquis exemplaribus *ne incuses* legitur, ut occurrat objectioni quæ esse poterat: Cur non præcavisti, quæ Jovis es et soror et conjux? Noli, ait, me incusare, quæ nihil prætermisi, quod pro Turni et Latinorum tutela fieri potuerit, enumerando quæ fecerit. Donatus tamen *ne me agnoscat*: quod in bona veterum codicum parte etiam legas. *Pierius.*

147 *Qua visa est fortuna pati]* Quatenus, in quantum permisit: et sic ait, 'Qua visa est;' ut supra, 'coëant in fœdera dextræ, Qua datur.' Sane ostendit latenter favorem numinum sine concessione fatum non posse procedere: et quidam putant Virgilium *quoad visa est fortuna* reliquisse; ut sit *quoad visa est*, utque quo. *Servius.*

Qua visa est fortuna pati] Arusianus Messus in libro de Virgilianis elocutionibus hoc loco agnoscit *quoad*, exponitque *quoad* pro *donec*. Sane Servio, *qua* placere videtur, si modo codex incorruptus est. Arusiani vero lectio per synæresim erit, figuram in Virgiliano carminerequentissimam. Probus Valerius tamen *quod* hic monosyllabum mavult, nempe *κατὰ ἁπλῶς* ex *quoad*. Cadit vero sub idem examen Terentianus locus, 'Numus nostrum ornato verbis quoad poteris: nam eo quoque loco, *quod poteris*, a Terentio scriptum volunt, ut alibi in Adelphis, 'Istam, quod potes, consolere.' Sed in antiquis cod. loco hoc, *quam potes* scriptum inveni: tamen Hellenici Acron *quod* agnoscit, auctore Carisio, pro, in quantum poteris. *Pierius.*

148 *Cedere res Latio]* Feliciter cuncta procedere. *Servius.*

149 *Video concurrere]* Pro *concursum* esse: licet, quasi dea, bene præsentis usa sit tempore, quæ etiam futura cernebat. *Idem.*

151 *Non pugnam aspiciere hæc oculis]* Quia numina, quotiens morituros viderint eos quibus favent, ab his secedunt. Sic Statius Apollinem in-

ducit, Amphiarum deserentem, ubi eum vicinum morti esse cognovit. *Idem.*

Non pugnam aspicere hanc oculis] Locus plane Hom. Iliad. III. Ἦτοι ἐγὼν εἴμι πρὸς Ἴλιον ἡνεμέσσαν Ἀψ, ἐπειδὴ τοῦ τλήσομαι ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὁρᾶσθαι Μαρνήμενον φίλον νῖδον ἀρηϊφίλῳ Μενελάῳ: Certo ego vado ad Ilium ventosam Retro, quando non sustineo oculis cernere Pugnantes dilectum filium cum bellatore Menelao. *Cerda.*

152 *Præsentius audes]* Efficacius, vehementius: nam licet germanam illicita etiam pro fratris salute tentare. *Servius.*

153 *Foras miseros meliora sequentur]* Id est, forte possit factorum ordo mutari. *Idem.*

154 *Cum lachrymas oculis Juturna profudit]* Totum jungendum, cum lachrymas oculis Juturna profudit. *Id.*

Vix ea cum lacrymas oc. Ju. pro.] In codicibus aliquot antiquis tum lacrimas legitur: quod procedere videtur ad Ti. Donati sententiam; qui distinguendum ait, 'vix ea,' hoc est, statim quod ea dicta sunt: et sic sequantur cætera de lacrymis. *Pier.*

155 *Terque quaterque manu pectus percussit]* Ne videatur diverso tempore et lachrymare et pectus percutere, cum utrumque simul fiat; et hoc ideo quia solam doloris audiverat causam, nihil fratri posse mederi: nam paulo post audiet, 'Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.' *Servius.*

Terque quaterque] Id est, sæpius. Suaves sunt illi qui determinant ad septenarium numerum. Macrobius noto aliosque, contra quos hic leviter. Strabo Homerum explicat in simili locutione de numero indeterminato, et Serv. Virgil. sic Æn. I. 'o terque quaterque beati.' Quis Propertium trahat ad numerum determinatum, cum scribit l. III. 'Tu Petum ad Pharios tendentem lintea portus Obruis insano terque quater-

que mari?' Quis Ovidium Fast. I. 'eductaque clava trinodis Ter quater?' Quid, quod sæpe mutatur numerus? ut Ovid. Metam. IV. 'bis terque per auras More rotat fundæ.' Theocrit. eId. 13. τρίς δ' ἄρ' ὁ παῖς ὑπάκουσεν. Et obsecro, si aspiravit Virg. Æneid. I. in illis, 'o terque quaterque beati,' ad gradum illum felicitatis septenarii numeri, quem vult Macrobius, quid dicet ad Homerum, qui multo ante, τρίς μάκρας Δαναοὶ καὶ τετράκς, quem profecto Virgilius imitatus est? Atqui Homerum Eustathius ita explicat, ἀφελῶς εἰρηται, simpliciter dicitur. Ita et in Irena Aristophan. ἀ τρισμάκας. Itaque putandi sunt Poëtæ loqui tantum ad incrementum orationis; ut Horat. 'Felices ter et amplius;' et Ovid. Trist. III. 'O quater, et quoties non est numerare beatum!' et Aristophan. in Plutar. non contentum vulgari ista Poëtarum locutione, adjicit, καὶ τρίς κακοδαίμων καὶ τετράκς, καὶ πεντάκς, καὶ δωδεκάκς, καὶ μυριάκς. Divinet jam aliquis de tot numeris. Quin de ternario ipso, qui numerus putatur esse validus in omni religione, ita scribit Plut. de Isid. et Osir. τὸ δὲ πολλάκς εἰσθαμεν καὶ τρίς λέγειν, ὡς τὸ τρισμάκας: numerum multiplicem solemus notare sæpe ternario numero, ut cum dicimus, O ter felices. Idem l. I. de Placit. Philosph. ἡ δὲ τριάς, πληθὺς ὡς, τρισμάκας. *Cerda.*

Honestum] Aut divinum, aut quod Jovi placere potuerit. *Servius.*

156 *Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia]* Non flendi, sed subveniendi tempus est. Statius in Matrum consolatione, 'Accenso flebitis igne.' Non lachrymis autem, aut deest agendum, vel quid tale: figuratum est pro lachrymarum. *Idem.*

157 *Fratrem, si quis modus, eripe morti]* Non dicit: aut eripe, aut bella cie; sed, eripe fratrem, aut bello concitato, aut rupto fœdere. *Idem.*

158 *Aut tu bella cie]* In antiquis

aliquot legere est, 'at tu bella cie': te enim decet hoc pro salute fratris facere, minusque obnoxium erit reprehensioni. *Pierius.*

Conceptumque excute fœdus] Placitum, animo prædestinatum. *Serrius.*

Conceptumque excute fœdus] Talis ea Statii oratio Theb. iii. 'rape cunctantes, et fœdera turba, Quæ dedimus, tibi fas ipsos incendere bello Cœlicolas.' *Cerda.*

159 *Auctor ego audendi]* Nomina in *tor* exeuntia, fœminina ex se faciunt quæ in *trix* terminantur: si tamen a verbo veniant, ut ab eo quod est *lego*, et *lector* et *lectrix* facit; *doceo*, *doctor* et *doctrix*. Si autem a verbo non venerint, communia sunt: nam similiter masculina et fœminina in *tor* exeunt, ut *hic* et *hæc senator*, *hic* et *hæc balneator*: licet Petronius usurpaverit, *balneatricem* dicens. Tale est et *hic* et *hæc auctor*: sed tunc quando ab auctoritate descendit, ut hoc loco. Cum autem venit ab eo quod est *augeo*, et *auctor* et *auctrix* facit; ut si *auctor divitiarum* dicas, vel *auctrix patrimonii*. S.

Auctor ego audendi] Invaluit ætate nostra mos, ut *author* per *th* scribatur, quod nonnullis persuasum fuit nomen id *παρὰ τὸ ἀδερρέω* deduci: quorum opinioni, veterum Grammaticorum sententia refragari videtur. Nam apud Valerium Probum ita legas: '*Auctor* a verbo *augeo*, fœminino significato *auctrix* facit. Si non venit a verbo eo, sed significat *principem*, etiam fœminino genere *auctor* facit, sicut Virgilius ex persona Junonis, *Auctor ego audendi*. Princeps, non quæ augeat.' Atque alibi in arte de hoc ipso ita disputat: 'Quæritur quare Virgilius de Junone, '*auctor* ego audendi,' et non *auctrix* pronuntiaverit: hac de causa; quoniam quæcunque nomina a verbis anomalis venire intelliguntur, hæc aut deficiunt, aut certe anomale pronuntiantur. Hinc, quom et hoc no-

men a verbo anomalo oriri reperitur, id est, ab *audeo*: facit enim specie perfecta *ausus sum*; et ideo hoc nomen fœminini generis anomalum facere pronuntiatur.' Utrumque vero per *ct* scribit, non taciturnus, siquam in scriptione differentiam agnovisset. Carisius quoque qui ineptissimum putat Latino nomini *Gracum* etymum dare, nulla de mediis consonantibus mentione facta: '*Victor*,' inquit, *insitor*, et *tutor*, ac similia, pro communibus accipienda. *Auctor* siquidem propterea dicitur, quod augere generavit: *auctricem* dicimus, quod pariter augere possit: cum vero ad auctoritatem referatur, pro communi accipiendum.' Neque desunt qui, quum utriusque nominis etymon Latinum agnoscant, ita tamen distinguant, ut *auctor* ab *augeo* per *d* notetur; ab *audeo* vero, *auctor* absque *c*, quasi *d* litera in *t* sibi cognatum tantum transeat. Vetera vero omnia exemplaria, quæ vidimus, *auctor* utroque significato per *ct* notatum ostendunt. Nihil vero hic moror notas quasdam antiquarum inscriptionum Valerio Probo adscriptas, tam eorum qui transcripserunt quam impressorum negligentia corruptas, atque etiam eorum qui manu in alienam messem injicere ausi sunt, multaque arbitrata suo interpretari, impudentia vitiatas: quum antea sæcula *auctor* et *auctoritas* per *d* scripsisse tot veterum, quæ passim extant, monumenta declarent: ejusmodi aliqua retulisse non videatur importunum. Ea vero in primis occurrant quæ omnibus maxime sunt in promptu. Tabula ænea in Basilica Lateranen. in qua verba hæc ita notata leguntur,

VTIQ. CVM EX VOLVNTATE AVCTORITATEVE, IVSSV, MANDATVVE EIVS, et quæ sequuntur.

Alibi vero in eo monumento, quod proximis diebus abvectum est ex Ponte Aureo,

EX AVCTORITATE IMP. CAES. DIVI
NERVAE
FILII NERVAE TRAIANI AVG.
GERMANICI.

Quum vero et hæc et hujusmodi
pleraque pervestigarem, vir bene li-
teratus Mariangelus Accursius Aqi-
lanus opportune mihi in hortis Co-
lumnensium ad DD. apostolos hanc
inscriptionem in vetusto lapide no-
tata ostendit:

EX AVCTORITATE TVRCI APRONIANI
V. C. PRAEPECTI
VRBIS.

RATIO DOCVIT, VTILITATE
SVADENTE.

CONSVETVDINE MICANDI SVMMOTA.
Et quæ sequuntur, nunc miuime ad
commemorandum necessaria. Ubi
vero Julius II. Pont. Max. Prætorii,
quod ad divi Blasii instituerat, fun-
damenta magnifico apparatu jecit,
Ant. Lælius civis meus antiquam in-
dicavit inscriptionem in ipsa Tyberis
ripa pulchris characteribus ita no-
tata,

EX AVCTORITATE IMP. CAES.
VESPASIANI AVG. P. M. TRIB.
POT. IIII. IMP. X. P. P. COS.
IIII. V. CENSOR. CAIVS CAL-
PETANVS RANTIVS QVIRINALIS
VALERIVS CESTVS CVRATORR.
RIPAR. ALVEI TYBERIS
TERMINAVER.

Et, quæ inde notæ punctis inter-
ceptæ sunt. Quo vero majorem Læ-
lio gratiam debeo, non gravatus est
vir ingenii et eruditionis elegantia-
simæ, podagra etiam eum misera-
biliter affligente, ad recenter erutum
lapidem visendum me deducere. In
quo quidem illud me maxime solli-
citem habuit, quod verba quæ dic-
tionem *terminaver.* sequebantur, ita
detrita, manca, curtaque erant, ut
quidnam sibi vellent, nihil quicquam
certo elicere possem. Notarum ta-
men ductibus observatis, ita scrip-
tum fuisse existimavi, licet alii aliter
excerperint:

R. R. PROX. CIPP. PED. XIIIII.
Cujusmodi inscriptionem alteram ali-
bi egomet ab artificum injuria vindici-
cavi. Monumentum quippe in fossa,
quam Julius XI. circum molem Ha-
driani ducere inceptaverat, quum ego
molem ipsam inhabitarem, effossum
est in hæc verba modumque,

IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC.
POTEST. XVII. EX S. C. TERMINA-
NAVIT. R. R. PROX. CIPP.
PED. XIII. S.

Quia vero multos fore puto, qui vel
anxie quæsituri sint, quid in hujus-
modi monumentis sibi velint primæ
notæ illæ punctis dissitæ, R. R. PROX.
CIPP. PED. non ab re me facturum
existimo, si hac quoque in parte stu-
diosorum, qua fieri potest, curiosi-
tatem juverò. Sunt qui, *Romana
ripæ proximum cippum pedes*, inter-
pretentur. Sed in iis quæ sub no-
mine Valerii Probi publicatæ sunt,
notarum interpretationibus, exposi-
tum vidi, *rueribus recolligendis*. T.
Phædrus, quum Horatii Poëticen in-
terpretaretur eo loco, 'seu cursum
mutavit iniquum frugibus amnis Doc-
tus iter melius.' Ubi ad id adlusit
Horatius, quod Augustus Tyberim
(ut apud Suetonium est) completum
olim ruderibus, et ædificiorum pro-
lapsionibus coarctatum laxaverit, ac
repurgaverit. In Cipporum inscrip-
tionibus, ultra quos cautum esset, ne
quid inde aggeraretur, is, ruderibus
rejectis, duo illa R. R. interpreta-
batur, et nunc demum ita Valerius
emendari cæptus. Sed ut ad nomen
quo de quæstio erat revertamur, ex
iis quas recitavimus Grammatico-
rum veterum ac diligentissimorum
sententiis, ac eruditi sæculi, et tot
ætatum usu, *auctor* Latinam locutio-
nem Valerio Probo, Flavio Sosipatro,
Carisio, et aliis agnitam, per *et* scri-
bendam, docti uniuscujusque judicio
adstipulante, censuerim. *Pierius.*

Reliquit incertam] Quia licet dede-

rit ei consilium, dicendo tamen *for-
san*, eam relinquit incertam. *Servius*.

161 *Interea reges*] Longum Hyperbaton: nam ordo est, *Interea reges procedunt castris*; cætera enim per parenthesis dicta sunt: nec est Eclipsis, id est, conceptio, cum sermo in omnibus congruat. *Idem*.

Interea reges] Pendet sententia usque ad τὸ *procedunt*, ut dicat, *reges procedunt*. Media debent includi parentheses. Itaque male Macrobi. vi. 6. notavit, 'de duobus incipit dicere, et in unum desinit.' Nam hic, *interea reges*, et tamen statim Latinus *vehitur*. Sic et Hom. cum præmiserit, οἱ δὲ δύο σκέπτεται, subiicit, ὁ μὲν ὀφραδὸν εὐρὺν ἴκανε. Sed ista ad Virgilium *horra*. *Cerda*.

Interea] Charis. et Diomedes leg. *Continuo*. Comparat autem hos versus icti fœderis cum Homericis Scallig. v. 3. atque Homericos in terra, Virgilianos inter Musas a Phœbo factos videri posse. *Taubmann*.

Ingenti mole] Pompa, ambitu: nam modo hoc significat. *Servius*.

162 *Quadrijugo curru*] Pro *quadrigis*. Vide supra Georg. iii. 18. *Emmence*.

Circum] Absolute ex omni parte; ut si dicas, tempora radiis cingitur. *Servius*.

164 *Solis avi specimen*] Ut etiam in septimo dicimus, Latinus secundum Hesiodum in Ἰωνιδονοῖα, Ulyssis et Circes filius fuit, quam multi etiam Maricam dicunt: secundum quem nunc dicit, 'Solis avi specimen.' Nam Circe, Solis est filia. Sane sciendum Virgilium in varietate historiæ suæ etiam dicta variare. Sed de Ulyxe, ut etiam supra diximus, credere nos temporum non sinit ratio. *Idem*.

Bigis ut Turnus] Quotiens utimur nominibus tantum pluralis numeri, et unum volumus significare, ita dicimus *unas bigas*, *unas quadrigas*, *unas scalas*. Sallustius, 'Hi postquam in

una mœnia convenere.' *Idem*.

Bigis ut Turnus in albis] Vulgata quædam exemplaria *bijugis* legunt; sed *bigis* omnino legendum ex antiquis codicibus et Servii interpretatione. Eandem lectionem Donatus agnoscit: curque bigis veheretur Turnus, rationem adjicit. Qui ad certamen exhibat, expeditior processit, duos habens equos et duo hastilia. Quod vero exemplaria quædam vetera in *altis* legunt, minime placet, quia longe plura sunt quæ *albis* legunt: id quod dictum est ad factionis colorem subindicandum. *Pierius*.

165 *Bina*] Pro *duobus*. *Servius*.

Crispans] Vibrans: coruscans. Infra 431. Græcis est τρέλλειν. Turneb. xxiii. 14. Legitur hic versus et Æn. i. 317. Scaliger iv. 1. Verbum, inquit, nitidius, et quasi coloratius est *crispare* quam *quassare*, si id apud Virgil. significat: Servius enim negliger præterit; cum tamen raro esset in usu, et nullum alium apud auctorem. *Crispum* enim est non rectum; *quassatum*, hasta curvatur ac crispatur. *Crispari* etiam dici potest id quod manu colligitur: sic enim crispatur vestis limbus, cum colligendo digitis corrugatur. Sic duo hastilia, veluti duæ rugæ. *Taubmann*.

166 *Pater Æneas*] Æneam multis in locis *patrem* vocat Poëta: sed eo modo facit, quo dictum est cognomen *Joci*: quippe *Jovem patrem* sunt venerati, propterea quod (ut ait Porphyrius) ad eum omnes familiæ referrentur: sic Æneam *patrem* vocat, qui Romanorum principium esset. *Scalig.*

Romana stirpis origo] Hoc ad laudem Augusti respicit. *Servius*.

167 *Sidereo flagrans clipeo*] Latino tantum imaginem Solis dedit. Æneam autem cum sidereo clypeo ipsi quodammodo comparat Soli. *Idem*.

Sidereo] An quia clypeus interpunctus, et veluti distinctus syderibus ad eum modum quo Æneæ ensis in iv.

'stellatus iaspide fulva?' An quia flammæ instar radiorum mitteret, et coruscaret? ita ut *sydereus* sit radians, ad enm modum quo Martial. *sydereus colossus*, id est, radians; nam idem, 'Nec te detineat viri radiata colossi.' Tale illud, 'vastos umbo vomit aureus ignes:' et Prop. Eleg. iv. 6. 'Armorum radiis.' An demum, quia divinus clypeus? ideo et consequenter *caelestibus armis*. Ita Columell. in Horto, 'syderei Maronis,' id est, divini. *Cerda*.

168 *Magna spes altera Romæ*] Ideo quia *Æneas* una. Male autem quidam *magna* legunt. Sane Ascanii habitum vel ornatum omisit, quia puer est. *Servius*.

169 *Puraque in veste sacerdos*] Impolluta et pura dicitur vestis, qua festis diebus uti consueverant sacra celebraturi: ut neque funesta sit, neque fulgurata, neque maculam habeat Θ K ab homine mortuo. Est autem linea et purpurea. Purpura maris vicem ad piandum præbet, lino vero fluminis, quia 'cum vere primum in Oriente flumen inundasset, sponte sua lino natum esse,' Plinius Secundus dicit. Ideo Magistratus et sacrificaturi togam prætextam habent, et manus ablutas detergere lineis mantilibus curant. Quod ipse de Aristeo ait, iv. Georgicorum, 'Oceano libemus.' Et, 'manibus liquidos dant ordine fontes Germanæ: tonsisque ferunt mantilia villis.' Ecce mentionem de lino, rursus purpura: 'Purpureo velare comas adopertus amictu.' Item, 'velati lino.' Ergo pura lintea vel purpurea bene potest intelligi. *Idem*.

Puraque in veste] Servius restitutus magnam lucem dat huic loco, cum scribit: 'Impolluta et pura dicitur vestis, qua festis diebus uti consueverant, ut neque funesta sit neque fulgurata Θ, K.' Hæc ille. Ex quibus verbis morem elicio, ut vestes, quæ jam funeri peragendo serviissent, ha-

berent Θ, ἀπὸ τοῦ θανόντος: quæ ictæ fulmine, aut fulguritæ, haberent K, ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ. Puræ ergo vestes, quæ carent et Θ et K, id est, quæ nec funestæ nec fulguritæ. Accinit Festus, qui ait: 'Pura vestimenta Sacerdotes ad sacrificium habebant, id est, non fulgurita, non funesta.' Uterque, tam Serv. quam Festus, addit, esse etiam *puram vestem*, quæ caret macula. Sunt porro (in his est Mercerius in Tertull.) qui dicant *puram vestem* debere esse albam. Probant: nam, quas Plutarch. ἱερώτας καθαῖς dixit in Catone, easdem λευκάς dixit in Pompeio. Sed si sequamur ductum Servii, falsus est Mercerius. Addit enim Serv. vestem hanc debere esse *purpuream* et *lineam*. Ejus ratio: nam, 'purpura maris vicem ad piandum præbet, lino vero fluminis.' Reliqua Servii deformata sunt. Plin. loquens de lino xix. 1. 'vestes inde Sacerdotibus Ægypti gratissimæ.' De hac re vide locum Apul. Apolog. 1. Utcumque certe magna est mentio purarum vestium in rebus sacris. Plutarch. in vita Æmilii, καθαῖς ἱερωσι κεκοσμημένοι. Tibull. Eleg. ii. 1. 'Casta placent Superis; pura cum veste venite.' Varro in Eumenid. 'Nam quæ venustas hic adest gallantibus? quæ casta vestis?' *Cerda*.

170 *Satigera factum suis*] More Romano: ut, 'cæsa jungebant fœdera porca;' nonnulli autem *porcum*, non *porcam*, in fœderibus adserunt solere mactari; sed poetam periphrasim usum propter nominis humilitatem *Intonsam* vero *bidentem* dixisse, quam Pontifices *altitaneam* vocant: nam Homerus aliud genus sacrificii commemoravit. Sane non præter rationem est quod ait, 'Fœtum suis.' Item, 'Intonsamque bidentem:' id est, brevem adhuc: nam in rebus quas volebant finire celerius, senibus et jam decrepantibus animalibus sacrificabant; in rebus vero quas augeri et

confirmari volebant, de minoribus et adhuc crescentibus immolabant. Sane ovem Græco more fœderi adhibuit. *Servius*.

Setigeræ fatum suis] Nam hic fœdus feritur. Varro Rei Rust. II. 4. 'A suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum videtur; cujus vestigia, quod Initilis Cereris porci immolantur, et quod Initilis pacis, fœdus cum feritur, porcus occiditur.' Sed cur Varro primum illud, 'a suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum?' Hoc illustrabit Clemens Strom. II. 9. ex vetere quodam Philosopho suis etymologiam afferente; dictum videlicet *ἔν*, quasi *θύν*, ut qui ad *θόσω*, id est, *sacrificium et mactationem* aptus solummodo sit. Verba Græci Scriptoris sunt: *λέγεται γὰρ ὁν τινὰ τῶν φιλοσοφούντων ἐτυμολογούντα τὸν ἔν, θύν εἶναι φάναι, ὡς εἰς θόσω καὶ σφαγὴν μόνον ἐπετῆθειον*. Ex quibus verbis vide ut locum Varronis restituat Victorius in Notis ad illum. Vide etiam quæ jam dixi l. VIII. ad illud, 'cæsa jungebant fœdera porca.' Ut Virg. 'setigeræ,' ita Lucret. 'setigeris suis.' *Cerda*.

Setigeræ fatum suis] Vulgata quidem exemplaria pleraque *setigeræ*, fœminini generis, legunt. In antiquis, quotquot legi, *setigeri*, virili genere scriptum est. Sunt vero ex eruditis qui *setigeræ* magis probent. Sed enim Ti. Donatus aperte masculinum agnoscit genus; ait enim, 'Fœtum porci dixit, non fœtum porcæ, patrem volens magis nominare quam matrem.' *Pierius*.

171 *Attulit admovitque pecus*] Primo attulit, inde admovit pecus, id est, hostiam. *Servius*.

Admovit pecus aris] Lucan. I. 'sacris tunc admovet aris Electa cervice marem.' Tacitus Annal. II. 'admotas hostias, sacrificalem apparatus,' &c. Sueton. in Callig. 'Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu,'

&c. Hoc Tibullo et aliis, 'statuere ad aram.' *Taubmann*.

172 *Illi ad surgentem, &c.*] Non utique nunc Solem surgentem dixit, jamdudum enim dies erat, sed disciplinam ceremoniarum secutus est, ut Orientem spectare diceret eum qui esset precaturus. *Servius*.

Illi ad surgentis concersi lumina solis] Exemplaria pleraque vulgata *surgentis solis* omnino legunt, casu possessivo. Antiqua vero omnia quæcumque habere potui, ita habent, 'illi ad surgentem conversi lumina solem:' in quo structura concinnior, et elocutio figuratior. *Pierius*.

173 *Dant fruges manibus solens*] Far et sal: quibus rebus et cultri aspergebantur et victimæ. Erant autem istæ probationes aptum utrum esset animal sacrificio. Obliquum etiam cultrum a fronte usque ad candam ante immolationem ducere consueverant: nam hoc est quod dicit, 'Et tempora ferro Summa notant pecudum.' *Servius*.

Et tempora ferro Summa notant pecudum] Dubius sum, an hic accipiam cum Servio cultrum obliquatum a fronte ad candam; an cum Vate ipso evulsos pilos ovis, et setas suis. Ita, ut hanc evulsionem indicaverit verbis istis, *notant ferro summa tempora pecudum*. Et in hoc alterum inclino: nam profecto hoc videtur esse idem quod in VI. 'Et summas carpens media inter cornua setas.' Accedit iudicium Germani, qui istis verbis ait videri respectum ad illud Hom. II. III. *ἀπὸν ἐκ κεφαλῶν τάρμει τρίχας, δεσύνει πῖλος ἀ capitibus agnorum*: et ad Euripid. qui in Oreste de coma Helenæ, *εἶδεν παρ' ἄκρας ὡς ἀνέσθριζε τρίχας, Videte ut a vertice pilos evulsarit*. *Cerda*.

Ferro] Festus ait, cultrum illius quo uterentur Flamines, Flamines, ac Pontifices, in sacris proprie dici *secespitam* a *secundo*, et esse cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, juncto ad capu-

lum auro argentoque, fixo clavis æneis atque ære Cyprio. Sic ferme ille. Hujus mentio est in Sueton. in vita Tiberii c. 25. 'Nam et inter Pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subjiciendum putavit.' *Idem.*

174 *Paterisque altaria libant*] Probus *altaria*, id est, in *altaria* dicit, et *pateris* pro *ex pateris*, ut *vinum altaria* intelligamus. Ea enim quæ in altaria funduntur, *altaria* dici voluit: alii *altaria* species ararum tradunt. *Serv.*

175 *Tum pius Æneas stricto sic ense precatur*] Hic prior precatur, quia hic mavult fieri fœdus: *stricto* autem *ense*, juxta quendam jurisjurandi morem ait. *Idem.*

176 *Esto nunc Sol testis*] Bene eum primum invocatur deum, quem orientem intuens vidit: nam ait, 'Illi ad surgentem conversi lumina Solem.' *Esto* autem multi volunt tertiam esse personam, id est, sit mihi Sol testis: quia sequitur, 'et hæc terra': ut elocutionem per nominativum faciam intelligamus. Sed hoc non procedit, quia sequentia vocativum habent, ut, 'et tu Saturnia Juno': item, 'tuque inclyte Mavors.' Unde per vocativum eum omnia dixisse accipiamus: in hoc vero tantum ad nominativum fecisse transitum. *Idem.*

Esto nunc Sol testis] Nihil est credo aliud, quam *sciat nunc Sol*. Nam Homer. Iliad. x. *ἴστω νῦν Ζεὺς, Σκίαι νῦν Ἰούππερ*. Atque *esto* Latinum ab *ἴστω* Græco. Et quidem Sol invocabatur in juramentis firmissimis, ut qui rerum omnium sciens et lustrans. Ita Æn. iv. 'Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras.' De Chariclia Heliod. l. vi. *τὰς δὲ χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνασα, καὶ βοῶσα ἐξέκρουσεν, ἥλια γὰρ ἀρχὰ προγόνων ἡμῶν, ἔλεγε*. Sic et Iliad. iii. 'Ἥλιος δ', *ὃς πᾶν' ἐφορᾷ, καὶ πᾶν' ἐπακούει*. Propert. Eleg. ii. 32. 'Testis eris puras, Phœbe, videre manus.' Æschyl. in Prometh. *καὶ τὸν Παντόλην κήλον ἡλίου καλᾷ*.

Attius in Phœniss. citante Prisciano: 'Sol qui micantem candido curru atque equis Flammam citatis fervide ardore explicas.' Ennius in Medea, ut citat Probus, 'Iuppiter, tuque adeo summe Sol, Qui res omnes inspicis.' Cum Plut. in lib. de Doctrina Principum scribat, Solem esse velut justitiæ arbitrum et moderatorem, propter fixam legem sui cursus; non videtur alienum, ut hinc advocetur ad juramenta. Inde Apul. l. i. 'Sed prius tibi dejerabo Solem istum videntem Deum, me vera comperta memorare.' Juven. Sat. xiii. 'Per Solis radios, Tarpejaque fulmina jurat.' Philo *περ. συγχ. μάρτυς ἥλιος*. *Cerda.*

Et hæc mihi terra precanti] Licet etiam hic possit esse vocativus; nam *δεκτικὸς* est dictum; 'Hæc terra esto mihi testis': ac si diceret, O Italica terra testis mihi esto. Sane juxta Homericum fœdus, hic inducit fieri: nam ut ibi Priamus, ita hic Latinus; ut hic Æneas, ibi Agamemnon et priores precantur, qui servaturi sunt fœdus, quod ruperunt, qui posteriores juraturi erant; ibi per Pandarum Trojani, hic per Tolumnium Latini, et hoc per speciem augurii, quæ *precatio maxima* appellatur, dicit. *Precatio* autem *maxima* est, cum plures deos quam in ceteris partibus auguriorum precatur, eventusque rei bonæ poscitur, ut in melius juvet; quod his versibus ostenditur, 'Esto nunc sol testis, et hæc mihi terra precanti.' *Servius.*

Et hæc mihi terra precanti] In Romano codice, in Mediceo, et plerisque aliis manu scriptis, *vocanti* scriptum: nempe, quod satis erat proximior versu dixisse *precatur*. Sed enim Donatus omnino *precanti* legit, ut vulgata habent exemplaria. *Pierius.*

Et hæc mihi terra precanti] Conjungit cum Sole, ut Homerus Il. xix. *ἴστω γῆ τε καὶ ἥλιος: σκίαι et terra et Sol*. Et Eurip. in Medea, *Ὅμῳ τείβω*.

γῆς πατέρα θ' ἡέλιον πατρός. Ehippus apud Athenæum lib. x. μὰ τὴν γῆν. Homerus, καὶ ποταμοί, καὶ γαῖα. Quia scilicet terra habita pro Dea. Inde Euripid. in Hecub. πότνια χθον, quod attributum Dearum est. Per hanc jurat Hippolytus apud eundem, καὶ πῶλον χθονὸς θυμῳ. *Cerda.*

177 *Quam propter*] *Propter* habet accentum, quia est postposita præpositio, id est, *propter quam tantos.* Servius.

178 *Et pater omnipotens*] *Et quæ cæruleo sunt numina ponto.* Ceterum, quod in precatione dici solet ut melius javent, melius fortunent, subjecit his versibus: 'Si nostrum adnuerit nobis victoria Martem.' *Idem.*

Et pater omnipotens] Alludi ad ratem solemnem, et verborum formulam, qua Romani in sanciendo fœderibus et bellis indicendis usi, Turnebus docet xxx. 29. Livius: 'Audi Juppiter, et tu Juno, Quirine, diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite,' &c. Jurat autem et hic Æneas deos superos, 'Etpater,' &c. et medioximos, 'quæque ætheris alti Rell.' et inferos, 'vimque deum infernam.' Græcis οὐρανίους, θρόνους, et ὑποχθόνους. *Teubmannus.*

Et tu Saturnia conjux] Romanus quidem codex, et quidam alter Vaticanæ Bibliothecæ manu scriptus *conjux*, cum antiquiorum impressionum exemplaribus legunt; in Oblongo, Pomponii Læti deliciis, in Mediceo, et plerisque aliis *Saturnia Juno* legitur, quod plausibiliter magis acceperunt est ab eruditis: quamvis posito *Jove, conjux* non indecore additum videretur. Sed Donatus quoque *Juno* lectionem agnoscit. *Pierius.*

179 *Jam melior, jam, diva, precor*] Ac si diceret, Non Saturnia, id est, jam minime nocens, et Trojanis propitia: aut *melior* non optantis, sed adfirmantis accipiamus: potuit enim intelligere minus se impugnari a Ju-

none, qui vicerat bis: *Servius.*

Jam melior] Quoniam Juno infesta erat Trojanis, precatur ut animum mutet, et Trojanis bona esse velit. Quasi dicat: Ad te redeas, et te deam esse memineris, cujus proprium est non nocere. *Turneb.*

Inclyte Mavors] Bene induxit Martem poëta, quem scit Romanæ stirpis auctorem. *Servius.*

180 *Torques*] Hoc loco regis freno: sic alibi, 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis:' alibi, sustines, ut, 'Axem humero torquet.' *Idem.*

181 *Fontesque fluviosque voco*] Congruenter, cum a Tyberino flumine sit admonitus, quæ agere deberet. *Idem.*

Fontesque fluviosque voco] Accipe fontes et fluvios Italiæ, juxta illud l. vii. 'et adhuc ignota precatur Flamina.' Nihil tamen vetat extendi ad fluvios alios. Nam Homerus de omnibus, καὶ ποταμοί, καὶ γαῖα, &c. Et Plutarch. in vita Demosthenis hæc formam juramenti adhibet, μὰ γῆν, μὰ κρήνας, μὰ ποταμούς, μὰ νῆματα. *Cerda.*

Quæque ætheris alta Relligio] Post specialia intulit generalitatem. Sane *religio* dicta, quod ea homines religantur ad cultum divinum. *Servius.*

Quæque ætheris alti Relligio] Id est, Dii, qui in æthere coluntur: divina paraphrasi, ut ait Scalig. *Teubm.*

182 *Ponto*] Id est, in ponto: et quidam hoc loco a filiq Veneris jurejurando, velut matris, volunt inditam mentionem. *Servius.*

183 *Cesserit Ausonio si fors*] Si forte: et bene dubitat de hoc. Contra cum ad suum venerit nomen, dicet, 'Ut potius reor, et potius Dii numine firment.' Sane ratione non caret, quod primo de victoria Turni loquitur, post descendit ad suam: scit enim in auguriis prima posterioribus cedere. *Idem.*

185 *Cedet Iulus agris*] Vetere quædam exemplaria *cedat* habent, quæ-

dam etiam *cedet*, ob synchroniam scilicet, quod sequitur *referent*, et *lacet*. In Donati tamen paraphrasi omnia hæc dicta videntur per imperandi modum. In Medicæ Bibliothecæ antiquo codice, ultima syllaba tota abrasa est, et superne, *det* ascriptum: unde *cedet* priorem lectionem fuisse conjicias. *Pierius*.

Cedet Iulus agris] Singulari artificio, et prope adulatorio excogitatum: quod non tam Æneæ quam Iulo quæri Italia significatur: ut Juliæ familiæ gratia quæeratur, ad quam Deorum fati imperium delatum sit. *Turneb.*

Rebelles] Homo *rebellis* dicitur; res ipsa *rebellio*, non *rebellatio*: sic Suetonius. *Servius*.

187 *Sin nostrum*, &c.] Antiqua exemplaria pleraque *si nostrum* legunt. Sed enim orationis ordo, ut *sin* legatur, exposcit: eaque lectio in Mediceo et probatoribus aliquot codicibus. *Pierius*.

Adnuerit nobis victoria Martem] *Hy-* *pallage*: pro, 'Sin noster Mars adnuerit nobis victoriam:' nam Martem victoriam comitatur. *Servius*.

Nostrum adnuerit nobis victoria Martem] Scaliger exultabundus, 'Sic,' inquit, 'loqui puto Deorum procures in conciliis cælestibus.' v. 3. Est autem hypallage: pro, si Mars annuerit nobis victoriam. *Nostrum* dixit, pro, nobis faventem et secundum: quasi Mars eorum sit, qui victoriam obtinent. *Nostri* enim *Dii*, sunt *Dii propitii*. *Turneb.* xxiii. 14. et xxiv. 26. et ix. 30. ubi Servium ista parum accommodate explicasse scribit. *Teubmann*.

188 *Et potius Dii numine firment*] In vetustissimo quodam exemplari legere est, 'et proprius Di numina firment.' In Romano quoque *numina* scriptum est: sed *numine* vulgata lectio magis recepta. *Pierius*.

191 *Invictæ*] Quasi *invictæ*: nam

sine dubio una cum rege vincetur. *Servius*.

Æterna in fœdera mittant] In Ob- longo codice *mittent* est affirmativo modo, de futuro, boni ominis caussa: et pariter sequitur, 'Sacra deosque dabo.' *Pierius*.

192 *Sacra deosque dabo*] Captat gratiam populi, quia magna fuit apud majores sacrorum cura, sicut diximus supra: unde nunc Æneas id agit, ne pereant. Et re vera constat sacra Phrygia nunc Latinis tradita coluisse Romanos. *Servius*.

Latinus habeto] Aut antiquus vocativus est: aut *habeto* tertia persona est. Sane sciendum, quia crebra soceri commemoratione sibi favorem Latini conciliat; item dicendo, 'mihi mœnia Teucri Constituent,' popularem gratiam captat; quia supra dixerat Drances, 'Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.' *Idem*.

196 *Suspiciens cælum*] Prima precantis nota. Homer. II. xix. Εὐχόμενος δ' ἄπα εἰπὼν ἰδὼν ἐς οὐρανὸν εὐχόμενος. Et lib. ult. εὐχόμενος ἔπειρα, videlicet, *οὐρανὸν εὐχόμενος*. *Cerda*.

Tenditque ad sidera dextram] Altera precantis nota. Apud Dionys. jurans *Fecialis Romanus*, 'detracto capitis amiculo, et sublatis in cælum manibus, ut moris est, a Diis precatur.' Nihil frequentius in Græcis, quam ἀνασχεῖν τὰς χεῖρας inter precandum. Eurip. in Hel. Αἰδοῦμεθ', ἀπὸς ἀλένας πρὸς οὐρανὸν 'Πρωτόνδ', ἴνα, &c. Sed quare sublata manus inter ferendum fœdus? Quia hæc est maxima nota fidei datæ in juramento. Lucan. l. i. 'his cunctæ simul assensere cohortes, Elatasque alte quæcunque ad bella vocaret, Promisere manus.' *Idem*.

197 *Terram, mare, sidera juro*] Et ornatior elocutio, et crebra apud majores, quam si velis addere præpositionem, ut dicas, 'Juro per maria, per terras.' *Eadem* autem bene dixit: nam pro mari, ille fontes et

fluvios posuit, pro sideribus Solem.
Servius.

198 *Latonaque genus duplex*] Ac si diceret, utrunque sexum prolis Latonæ vel sobolis. Et bene in fœderibus duplicia invocat numina, quia in unum duo coituri sunt populi. *Id.*

Latonaque genus duplex] Utrumque sexum Latoniæ subolis: Apollinem et Dianam, id est, Solem ac Lunam. Ita, 'Solis genus,' dicta est Solis filia Tibullo iv. 1. et Hymenæus, 'Uranis genus,' Catullo. *Taubm.*

Janumque bifrontem] Rite invocatur: quia ipse faciendis fœderibus præest. Namque postquam Romulus et Titus Tatius in fœdera convenerunt, Jano simulacrum duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginem duorum populorum. Legimus tamen etiam Janum quadrifrontem fuisse. Unde Martialis ait, 'Et lingua pariter locutus omni.' Nam omnis de duobus non dicimus. *Servius.*

Janumque bifrontem] Visitur Jani bifrontis effigies in nummo Antonini, apud Ant. Augustin. Tab. xli. n. 9. dextra hastam tenens, hoc modo. *Emmense.*

199 *Vim*] Duritiem inexorabilem.
Servius.

Vimque Deum infernam] Hoc juramentum directe oppositum juramento Deorum. Hi per Stygem, homines per Manes, Infernum, Ditem. Ut vero Diis inviolabile suum juramen-

tum, ita hominibus suum: itaque signate Latinus 'vim infernam,' notans vim juramenti quo illigatur. Apud Athen. lib. ix. cum convivæ vellent quidpiam scire a coquo, ille se non dicturum juravit per eos qui mortui fuissent in Marathone: quo audito, ἔδοξε πᾶσιν διὰ τὸν τῆλικον τὸν θεόν μὴ βιάζεσθαι τὸν ἄνθρωπον. Neque impedit hoc juramentum violatum postea ab coquo, utpote homine ridiculo. *Cerda.*

Vimque Deum infernam] Circumlocutio est, pro, Diis infernis: ut, 'odora canum vis,' pro canibus. Turneb. xxiii. 14. *Taubmann.*

Diri] In antiquis porro omnibus exemplaribus scriptum observavi *duri*: et apud Servium tale aliquid observes, dum exponit *duriciem inexorabilem*, pro *vimque Deum infernam*. Ditem vero 'flecti indocilem' ait Claudianus, quod congruit *dura*. *Pierius.*

Sacraria Ditis] *Sacrarium* proprie locus est in templo in quo sacra reponuntur: sicut *donarium* est, ubi collocantur oblata: sicut *lectisternia* dicuntur, ubi homines in templo sedere consueverunt. *Servius.*

Diri sacraria Ditis] Notat Erythr. esse hæc, quæ *sanctaria* appellat Plin. quæ Plut. ἀρόρητρα. Sed putemus potius alluisse Poëtam, non quidem ad cellas Deorum, quæ dicta *sacraria*, sed ad execranda inferorum loca, de quibus Homer. Il. xx. τὰ τε στυγέουσι θεοὶ κτλ. *Cerda.*

200 *Qui fœdera fulmine sancit*] Confirmat, sancta esse facit: quia cum sunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur: vel certe quia apud majores aræ non incendebantur, sed ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebant altaria. *Sensire* autem proprie est sanctum aliquid, id est, consecratum facere, fuso sanguine hostiæ: et dictum *sanctum*, quasi sanguine consecratum. *Servius.*

Qui fœdera fulmine sancit] Dictum ex opinione veterum, qui perjuros fulmine de cœlo ab Jove tangi putabant. *Sancit* igitur *fœdera fulmine*, qui fulmine vindicat id quod contra formulam et religionem jurisjurandi commissum est: nam animadversio in sotes, juris functio et conservatio est, &c. Turnebus xxv. 9. qui Servianæ sententiæ nullo modo subscribendum censet: quam tamen Rob. Titius Assert. Loc. Controv. x. 20. acriter defendit: contra Yvo Villiomarus Turnebianam præfert. Vide ibid. quæro te. Lælius l. xxiii. 'Jam ego, inquit, sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus.' Ita Proconsul B. Cypriano martyri dixit: 'sanguine tuo sancietur disciplina.' Vide et Des. Herald. ad Arnob. ii. 185. *Taubmann*.

201 *Tango aras; mediosque ignes*] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis, legere est 'tango aras, medios ignis,' absque particula copulativa. Hoc loco Donatus ait, 'Medios dicit, quia nihil aliud in præsentia, nisi aras et ignes, quæ contingi manu potuerint. Numina autem invocabat, ut testimonio essent firmantibus fœdera.' Hæc ille. Qui vero volunt Virgilium passim philosophari, ideo medios dictum ajunt, quod ignis inter humanam divinamque naturam medius sit: quia materiæ applicatus, ad sublimiora sponte fertur, sedemque sibi superiori loco debitam affectat, nullumque ita sit commodius internuntium, quod res nostras ad Deorum aures et oculos perferre possit. *Pierius*.

Tango aras] Cum Dii bellum in Titanas suscepturi ad aram jurassent, obtinuit, ut postea religio jurisjurandi ejus tactu et ignis testatione sanciretur. Etiam alio affectu precentes aras tenebant. Vide Not. Æn. iv. 219. et Turnebum passim. *Taubm*.

Mediosque ignes] Mos antiquus in juramentis. Statius Sylv. iii. loquens

de Hercule, 'tangens argenteum altari-
bus ignem.' Justinus l. xxii. 'Hamilcar expositis ignibus cereis tactisque in obsequia Pœnorum jurat.' Referendum Poëta in his mediis ignibus ad illud quod sup. in medio-
que focos. Ne vero putes ignem tactum, sed tacta ara ignis tangi putabatur. Apage enim, ut recurrendum sit ad morem illum quem Sophocles attingit in Antig. Ἡμεν δ' ἐτοιμοὶ καὶ μύθους ἀρεῖν χερσὶν, καὶ πῦρ διέρπειν, καὶ θεοὺς ὀρκισσόμεσθαι. Si quis vero huc Poëtam referat, quod abnuo, adeat diligentissimam operam Delrii Nostri Disquisit. Magic. l. iv. c. 4. quæst. 4. sect. 3. *Cerda*.

202 *Nulla dies*] Hæc forma Græcis quoque in usu: ut cum Aristid. in Sicula Poster. dixit, καὶ οὐτε νύξ, οὐτε ἡμέρα με παρατεῖται τὴν νύκτιν αὐτοῦ. *Idem*.

204 *Si tellurem effundat in undas*] Hypallage, pro, Si undas effundat in terram. *Servius*.

Non si tellurem effundat in undas] Lucret. l. iii. 'Non si terra mari miscebitur, aut mare cælo.' Claud. de Bell. Gild. 'prius astra Chaos miscebit Averno.' Tale illud. Æn. v. 'maria omnia cælo Miscuit.' Aristides orat. de Concord. ad civitates Asiæ, γῆν καὶ θάλατταν μεταβάλλοντα εἰς ἄλλα. *Cerda*.

205 *Diluvio miscens*] Id est, aquæ superfusione universa perturbans. *Servius*.

Cælumque in Tartara solcat] In Romano codice scriptum est *cælumque*: sed singula hæc distincta Ti. Donatus ponit. Præterea in veteri codice quodam, in *Tartara vertat* habetur: quod forte sumptum ex paraphrasi: nam *solvat* longe plura legunt exemplaria. *Pierius*.

Cælumque in Tartara solcat] Affine illud Horat. Epod. v. 'Priusque cælum sidet inferius mari, Tellure porrecta super.' Putat vero Germ. alludi a Virg. ad sententiam Empedocliæ,

qui infinitos mundos constituebat, contendeatque infinitos ingenerari, et infinitos corrumpi. *Cerda.*

206 *Ut sceptrum hoc*] Homeri locus verbum ad verbum: Ναί μὰ τόδε σκήπτρον, τὸ μὲν οὐποτε φύλλα καὶ ὄρους φύσει, ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν ἐν ὄρεσσι λέλοιπεν, οὐδ' ἀναθλήσει· περὶ γὰρ βαί χαλκὸς ἔλεψε φύλλα τε καὶ φλοῖον, γυν' αὐτὴ μιν ὕλες Ἀχαιῶν· Ἐν παλάμῃ φορέουσι δικασπόλοι, οἳ τε θέμιστας πρὸς Διὸς εἰρήβηται· ὅδε τοι μέγας ἔσσεται ὄρκος. *Servius.*

Dextra sceptrum nam forte gerebat] Per parenthesis dictum est. Ut autem sceptrum adhibeantur ad fœdera, hæc ratio est, quia majores semper simulacra Jovis adhibebant: quod cum tædiosum esset, præcipue quando fiebant fœdera cum longe positis gentibus, inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Jovis. Sceptrum enim ipsius est imperium. Unde nunc tenet sceptrum Latinus, non quasi rex, sed quasi pater patratus. *Idem.*

Ut sceptrum hoc, &c.] Hunc locum ita tractat Scal. v. 3. ut victoriam det Virgilio. Lege in illo; et adjice Valer. Flaccum, qui hærens vestigiis utriusque Vatis l. iii. 'Hanc ego magnanimi spoliū Didymæonis hastam, Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras, Ut semel est avulsa jugis, ac matre premissa, Fida ministeria, et diras obit horrida pugnas, Testor, et hoc omni ductor tibi Numine firmo.' Non dissidet a juramento Latini illud, quod est apud Plutarch. in vita M. Crassi. Ut enim hic juratur per virgam, quæ nunquam fundet frondes, ita ibi Vagises Legatus loquens cum Crasso, καὶ τῆς χειρὸς ὑπὸ τῆς δεξιᾶς τὸ μέσον, ἐντεθεὶς, εἶπεν, ὦ Κράσσε, φύσσονται τρίχες, ἢ σὺ ὕψει Σελεύκιαν. Sed Homero et Virgilio contrarium quiddam habet Soph. in Elect. ubi ait: ἔκ τε τοῦ (σκήπτρου) ἄνω βλαστῶν βρύοντα θάλλον. Quo videlicet tota Mycenarum tellus fuerat obumbrata. Jurat autem Latinus per scep-

trum, usurpato antiquo more, de quo loquitur Aristoteles Polit. iii. 4. hunc in modum, ubi sermo est de antiquis regibus: τὰς δίκας ἔκρουον τούτοις ἐποιοῦν οἱ μὲν οὐκ ὁμνούντες, οἱ δὲ ἐμνούντες· ὁ δὲ ὄρκος ἦν τοῦ σκήπτρου ἐπανάσις. Hanc ἐπανάσιον satis indicat Poëta verbis illis 'dextra sceptrum nam forte gerebat.' Vide et Servium. *Cerda.*

208 *Imo de stirpe*] Ideo genere usus est masculino, quia de arboribus loquitur: nam de hominibus genere fœminino dicimus: ut, 'Heu stirpem invisam:' dixit tamen, sed usurpative, Horatius etiam de arboribus: ut, 'Stirpesque raptas et pecus et domos.' *Servius.*

Imo de stirpe] Quia Grammatici soliti sunt de nominis genere, quaruntque nonnulli *imone stirpe* an *ima* dicendum sit. Et responsum Servii est, fœminino genere dici de hominibus, virili vero de arboribus, quamvis Horat. 'stirpesque raptas' dixerit. Ea mihi visum est apponere, quæ super hoc Donatus ait: 'Si jungamus,' inquit is, 'faciemus *stirpem* genere masculino, contra ipsius Virgilii sententiam, qui omnibus locis *stirpem* fœminino protulit genere: ut, *stirpis Achilleæ fastus*: et, *Heu stirpem invisam*: et non multo supra, *Hinc pater Æneæ Romanæ stirpis origo*. Hunc scrupulum qui declinare voluerit, sic pronuntiare debet et sic intelligere, ut quod dictum est *imo*, separetur: ut sit *ab imo abacissum*, hoc est, ab inferiore arboris parte.' *Pierius.*

Imo de stirpe] Dicunt Grammatici *stirpem* in sermone proprio arborum esse generis masculini, in metaphorico hominum fœminei. Non abnuo: nam et id docent vulgaria exempla. Sed sciant inveniri exempla huic doctrinæ pugnantia. Nam in re propria, et arborum, Horat. Od. iii. 29. 'stirpesque raptas:' et in re metaphorica hominum Ennius, quem citat Scal. in Notis ad Fest. in *stirpes*: 'Nominis

Pyrrhus, uti memorant a stirpe supremo.' *Cerda*.

209 *Matre caret*] Vel terra: ut, 'Antiquam exquirite matrem' vel arbore: ut, 'Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.' *Servius*.

Posuitque comas] Hinc credo Propert. Eleg. II. 19. 'Et vitem docta ponere falce comas.' Volunt aliqui a Virgilio deberi corrigi Homerum Iliad. A. ita ut ille scripserit, non τομήν λέποιπεν: sed κόμην λέποιπεν. Locus Calabri aptandus est Virgilio; ille enim libro octavo loquens de hasta Achillis, γενεή δέ οἱ ἐν κορυφῇσι Πηλίου αἰπεινῶ, τομήν θοι λείπε, καὶ εὐνήν. A quo loco apparet etiam nihil mutandum in Homero. *Cerda*.

Posuitque comas] Vide supra Ge. II. 368. 'tum stringe comas, tum brachia tunde.' *Emmeness*.

210 *Ære decoro*] Id est, orichalco. *Servius*.

Dedit gestare] Ut, 'Dat ferre.' *Id*.

211 *Patribus Latinis*] Quippe Reges esse debent patres. Justinus I. xv. 'Lysimachus magno animo Regis, veluti parentis, contumeliam tulit.' Xenoph. Cyrop. I. VIII. ἄρχων ἄγαθός οὐδὲν διαφέρει πατὴρ ἀγαθῷ. De Tiberio Principe illo, qui Iustino in Imperio Constantinopolitano successit, ita Simocatt. III. 6. πατήρ ἐθέλων, ἢ δεσπότης ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀναγορεύεσθαι. De Antonino Philosopho Aristides, οὐα πατήρ, et adjicit, οὐα ποιμήν. Quippe ut patres pro liberis solliciti, ita pastores pro grege; et utrumque pertinet ad Regem. Dio Chrysost. Orat. 12. loquens de Jove ait: βασιλεὺς μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν δύνανται ὀνομασμένοις πατήρ δὲ οἱ μὲν διὰ τὴν κηδεμονίαν, καὶ τὸ πρῶτον. *Cerda*.

212 *Talibus inter se firmabant fœdera dictis*] Latinos et Æneæ: Turnum autem non inducit jurantem, quia dux est, qui præsentem rege non habet potestatem. Et imitatus est Homerum, qui post jusjurandum Menelai, Alexandrum quasi fervidum et ado-

lescentem inducit exclusum, et Priamum adhibitum ad fœderis confirmationem. *Servius*.

213 *Conspectu in medio*] Tale quiddam in fœdere Regum Thebanorum apud Eurip. Phœniss. καὶ μεταυχλοῖς ὅρκους συνῆσαν: In medio utriusque aciei jusjurandum commiserunt. *Cerda*.

Rite sacratas] Rite exploratas solennitate, quam diximus. *Servius*.

214 *Et viscera vivis Eripiunt*] Verbum solemne. Rapiebantur autem exta, ut spirantia adhuc et palpitantia consuli possent. Seneca in Thyeste, act. IV. sc. I. 'Erepta vivis exta pecoribus tremunt, Spirantque venæ, corque adhuc pavidum salit. At ille fibras tractat, ac fata inspicit, Et adhuc calentes viscerum venas notat.' Lucanus I. I. 'Atque iram superum raptis quæsit in extis.' Vide Brissson. Form. I. VII. *Taubmann*.

215 *Cumulantque oneratis lancibus aras*] Est hoc quod in Georg. 'Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.' Itaque cumlatio ista tota est ab extis, neque hic aliquid capias de thure, etiamsi de thure dixerit in VIII. 'cumulantque oneratis lancibus aras.' Etenim hic Poëta intelligit patinarias struices extorum, quæ Diis sacrabantur; quales etiam in V. 'strueremque suis altaria donis.' Porro partes has, quæ ab reliqua visceratione separabantur, dabanturque Diis, prosicias et prosectas vocabant Gentiles, atque etiam ablegmina; sic enim legendum apud Festum, non albegmina, notavit jam Scal. quæ Græci ἀπολεγμοὺς vocabant ἀπὸ τοῦ ἀπολέγειν. Isidor. vocat enim prosegmina. Itaque hic Poëta intelligit prosicia, prosecta, prosegmina, ablegmina, ἀπολεγμοὺς. De verba cumulo vide quæ dixi I. XI. ad illud, 'cumulantque altaria donis.' *Cerda*.

216 *At cæro Rutulis impar, &c.*] Antiquiores aliquot codices *Rutulique impar* legunt. Nam quæ præjectum alteri copulativæ et, venustam reddidit

orationem. *Pierius.*

At vero Rutulis, &c.] Sic et apud Hom. in singulari certamine Hectoris et Ajacis, Trojani inducuntur Hectori metuentes et diffidentes: *οἱ μὲν ἑλπίες ἔχαιρον δῶντες, Τρώας δὲ τρώας αἰὼς ἐπὶ λυθε γυῖα ἔκαστον*: sed et Hector ipse a poëta, ut hic Turnus, meticulosus producitur: *Ἐκτορι τ' αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασεν.* Germ.

Videri, misceri] Infiniti sunt pro indicativis. *Servius.*

218 *Propius]* Diligentius: ut, 'et propius res aspice nostras.' *Idem.*

Non viribus æquis] Eos congressuros, subaudis. *Idem.*

219 *Incessu tacito]* Pro ipse tacitus: Hypallage est. *Idem.*

Ingressu tacito] Quatuor ponit signa timoris: primum est Ingressus tacitus, dum vix pedem movebat. Alterum, quod aram venerabatur oculis dejectis. Tertium, tabentium genarum ex macie repentina. Quartum, palloris. *Donatus.*

Incessu tacito] Vetera quidem exemplaria multa cum vulgatis *incessu* legunt: in Oblongo tamen Vaticano *ingressu* scriptum est. *Incedere* enim quum plerumque sit majestatis, et venerabile nescio quid præ se ferat, locum hic habere non videtur, ubi omnia perquiruntur, quæ timorem in Turno manifestum indicent. Præterea *Servius* quoque *ingressu* agnoscere videtur, si diligenter inspicias. Haudquaquam vero obscure *Donatus* *ingressu* legendum ostendit, dum ait, 'Apparebant in Turno signa omnia quæ imparis diffidentiam comprobarent. Primo ingressus ejus, hoc est, ambulatio tacita: et progressus, hoc est, ad ulteriora segnior accessus. Ecce his signis colligebatur animi ejus corporisque defectio: lassos, quippe tacitos habuit gressus, dum vix pedem movebat, et vix reponebat alterum, ut progrediretur ulterius. Fuit alterum diffidentiae signum, quod aram venerabatur oculis dejectis ad

terram. Et (ut reliqua persequimur) tertium signum tabentium genarum fuit: nam repentina macie fuerat deformatus. Quartum, palloris, qui in juvene esse non debuit, si decesset et metus.' *Pierius.*

Et aram Suppliciter venerans] Sunt qui ad aram legunt, ut sit progressus ad aram. Sed enim exemplaria vetera et aram habent, ut sit, et aram suppliciter venerans. Unum enim uti dictum ex *Donato*, de quatuor signis, quæ timorem indicabant, fuit ea veneratio demisso lumine præstita. *Idem.*

221 *Pubentesque genas]* Antiquus codex *Medicæ Bibliothecæ*, in *pubentes* primam litteram abrasam et alio atramento in P notatam ostendit. Sed quæ subsequitur vocalis a, est et ea quidem incolumis conservata, sed a vocali quinta superne adscripta: ut quod prius *tabentes* legabatur, in *pubentes* sit immutatum. Sed et alii codices plerique *tabentes* legant: et quod *Ti. Donatus* tertium signum tabentium genarum fuisse dicit, nullam dubitationem reliquam facit, quia lectio castior sit, *Tabentesque genas*. *Idem.*

224 *In medias acies, formam adsummata Camerti]* *Homerus* *Iliad.* Δ. Ἡ δ' ἀνδρὶ ἐλέη Τρώων κατεδύσσαθ' ἑμὲλον Λαοδόκῃ Ἀθηνοριδίη. *Ursinus.*

225 *Cui genus a proavis ingens]* Cuius auctoritatem commendabat et origo majorum, et paterna virtus, et propria fortitudo. *Servius.*

228 *Rumoresque serit]* Ab *Furio Antiate*, *Annal.* l. x. ubi, 'Rumoresque serunt varios, ac multa requirant:' vel ab *Cæcilio*, qui in *Plot.* 'sermonem serit.' *Soph.* in *Elect.* dixit, *Ἀπὸρρ ματαίων βᾶξιν ἐς πᾶσαν γέλω*: *Seminet rumores inanes totam per urbem.* *Plutar.* in vita *Iulii*, *κατάσπρων λόγους*: et de *Pythiæ* oraculis per initia, *σπείροντες λόγους, καὶ θερίζοντες εὐδοίς*: *serentes sermones, et metentes statim.* *Plato* in *Phædro*, *φονεύει καὶ*

σπείρει λόγους: plantaverit et severit sermones. Ioan. Damascenus Orat. de Transfiguratur. *λόγον ἐρωτῶντες*. Sed Virgilius proprie clancularios sermones intelligit et furtivos, ad eum modum quo Ammian. l. xiv. 'Per arcanos susurros nutrimenta fictis criminibus subserentes:' et l. xx. 'disseminantes mordaces susurros.' Plutar. in Nicia ita rem hanc, *λόγους ἐξέφερον εἰς τὸν δῆμον*: et in Alcibiade aliter, *διαδοὺς λόγον*: et adhuc aliter in Aristide, *λόγους ἐμβαλεῖν*. Cerda.

229 *Pro cunctis talibus*] Qualis etiam Turnus est: et attendit sensum superioriorem, ubi ait Turnus oblique, 'Et solus ferro crimen commune refellam.' Servius.

Cuncti pro talibus unam Obiectare animam] Romanus codex, et Oblongus Vaticanus, Mediceusque, et nonnulli alii veteres, *pro cunctis talibus* legunt. Quam lectionem Servius agnoscit, dum ait, 'tales Latinos reliquos, qualis est Turnus.' Pierius.

230 *Obiectare animam*] Ipse l. ii. 'caput obiectare periclis.' Quod fortasse a Sallust. qui Jug. 'statuit eum obiectare periclis.' Cerda.

An viribus æqui Non sumus] Bene addidit *viribus*. Nam legimus in Sallustio, 'Memorare possum quibus in locis populus Romanus ingentes hostium copias parva manu fuderit.' Virgilius, 'Exigui numero, sed bello vivida virtus.' Servius.

An viribus æqui Non sumus] In codicibus aliquot manu scriptis *æquæ* habes, quia dixerat unam animam, ita *æquæ animæ*: quod non probatur. In aliquot aliis, *viribus æquis*: sed *æqui* vulgata lectio omnino castior. Pierius.

231 *En omnes*] Ne occurreret, Sed est in castris alter exercitus. Serv.

En omnes et Troës et Arcades hi sunt] In antiquo codice scriptum est, *en omnes hi Troës et Arcades hi sunt*: quasi dicat, Inimici nostri, qui sedibus suis expulsi terram alienam in-

Delph. et Var. Clas.

vasere, ne propter fœdus initum eos jam amicos effectos existimarent, et ideo certare nollent. Servius, *hic sunt* cum vulgata lectione legit, ne in castris alterum exercitum esse suspicarentur: quæ lectio magis placet omnino, quia propositum est, 'numerone an viribus æqui Non sumus?' Mediceus codex, et aliquot alii per veteres, eadem sententia, lectione paulo sequius scripta ita legunt, *en omnes et Troës et Arcades hi sunt*, ut suspendatur *en omnes*: inde subjiciatur, et *Troës et Arcades hi sunt*, quos scilicet ante oculos habetis, et non alii usquam. In Romano autem codice legere est, et *Troës et Arcades hinc sunt Fatalisque manus*. Et in aliquot aliis codicibus *fatales* numero multitudinis habetur. Quod ita forte quis interpretetur, 'Et Troës et Arcades hinc sunt:' in Latinis quippe castris tam strenui, tamque præstantes virtute viri habentur, quales et *Troës et Arcades* feruntur. Vel potius distinguendum, ut dicas, *En omnes et Troës et Arcades*. Mox de suis, *hinc sunt Fatalisque manus infensa Etruria Turno*, hoc est, Latino quoque nomini favent fata, ne eos tantum fati fretos huc venisse persuasum habeatis. Et quod magis excitare animos possit, Etruria, quæ infensa Turno esse consuevit, nobiscum militat, propter eos qui Mezentium secuti erant: ut ita sit responsum ad id quod propositum erat, essentne æqui viribus. De numero vero ait, 'Vix hostem alterni, si congregiamur, habemus.' Cæterum crediderim ego non litteram in Rom. codice superfluum esse, ut sæpe alibi in eodem reperitur, eamque omnino castiorem esse lectionem, quæ vel hic adverbium vel hi pronomina demonstrativum scriptum ostendit: præsertim quum Ti. Donatus ita locum hunc interpretetur, 'Considerate qui sitis, et quale Rutnlorum nomen et facta, quanta ubique præ-

Virg.

11 N

dicatione laudantur. Nihil interea e diverso existit, quod aliquem incutiat metum: non numero præcedit hostis, aut robore: quicquid opinio formidolosum sparserat, præsto est, subjectum oculis nostris. Tum quod habet pars utraque substantiæ, prodidit campus, quod contra fidem rerum oneraverat fama terroribus. Trojani adsunt, videntur Arcades, in conspectu sunt quos fatales appellant: et hoc est totum quod infensa Etruria Turno potuit.' *Pierius.*

232 *Fatalisque manus*] Trojanorum scilicet, qui fataliter ad Italiam venerant: ut sit iteratio. *Servius.*

Fatalisque manus] Pessime Servius Troianos accipit, qui fatis ducentibus venerunt ad Italiam. Recurreret Vates, nam jam Troianos nominarat, quod vitium maximum, et non ferendum. Ergo non *fatalem* manum intelligit Virg. Hetruscos. Etenim Æneæ exercitus ex triplici gente constabat Trojana, Arcadica, Hetrusca. Cur autem Hetrusci, qui venerunt cum Ænea, dicantur *fatales*, abunde liquet ex octava et decima Æneide. *Cerda.*

Hetruria infensa] Pro *Hetrusci*, qui etiam Turno inimici sunt causa Mezentii. *Servius.*

Infensa Etruria Turno] Ego libenter adimerem hoc hemistichium. Satis enim dixisse, 'Fatalisque manus.' Potest tamen sustineri cum respectu ad id quod habetur l. viii. Etrusci enim infesti Turno, quia is hospitio exceperat fugientem Mezentium: 'Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros confugere, et Turni defendit hospitii armis. Ergo omnis furis surrexit Etruria justis.' *Cerda.*

233 *Aliterni*] Non ἀλλετράλληλοι, vel ἔξ ἀμειβῆς sed, si secundus quisque nostrum congregiatur. Turneb. iii. 13. *Taubmann.*

234 *Devoret aris*] Quia ait supra, 'et aram suppliciter venerans.' Item, 'sed vobis animam hanc soceroque Latino Devovi.' Nam ipsa iterat

verba. *Servius.*

235 *Vivæque per ora feretur*] Tanquam de vivo omnes loquentur. *Id.*

Vivæque per ora feretur] Describit hominem, quem unica voce Græci dicunt περιβόητον: et l. ii. Epig. διὰ στόμα: et Appian. β. ἐμφ. διὰ στόματος ἦν. *Cerda.*

Per ora feretur] Omnes honorifice de eo loquentur, magnam adipiscetur famam. Similiter Horatius Epist. i. 3. 9. 'Quid Titius, Romana brevi venturus in ora?' Ad quem locum vid. Lambinus. *Emmenas.*

237 *Lenti*] Otiosi: nt, 'tu, Tityre, lentus in umbra.' *Servius.*

238 *Talibus incoens est, &c.*] In antiquis aliquot codicibus *accens* legitur, quam lectionem Danatus etiam agnoscit. *Pierius.*

239 *Serpitque per agmina murmur*] Est hoc, quod Stat. Theb. xi. 'alternaque murmura volvunt Mossantes.' *Cerda.*

240 *Ipsi Laurentes mutati, &c.*] Notat militarem inconstantiam. Itaque totus hic locus oppositus est illi qui habetur l. xi. 'Dirum exsecrantur bellum, Turnique Hymenæos, Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro: Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.' Itaque, qui 'dirum exsecrantur bellum,' nunc 'arma volunt.' Qui 'ipsum jubent decernere ferro,' nunc 'sædus infectum precantur.' Qui erant infensi superbo homini, quod 'sibi posceret regnum Italiæ, et honores primos,' nunc ejusdem 'sortem miserantur iniquam.' *Idem.*

241 *Qui sibi jam requiem pugnae Sperabant*] Est hoc, quod Hom. Iliad. iii. ἐλπίενοι παύσασθαι διγυροῦ πολέμου. *Idem.*

242 *Nunc arma volunt*] Sic et Hom. Il. A. immissa Eride: τοῖσι δ' ἄρα πέλεμος γλυκίων γένει, ἢ νείεσθαι τῶν νηυσὶ γλαφυρῆσι φίλων ἐς πατρίδα γαίαν. *Germanus.*

Fædusque precantur Infectum] Ro-

gant ut pro non facto sit, ne placu-
lum videantur admittere. *Servius*.

244 *Et alto Dat signum cælo*] Ut re-
ligio alia religione solvatur. *Idem*.

245 *Dat signum cælo, &c.*] Simile
augurium describit Silius Italicus iv.
103. et seqq. 'subitum liquida non
ullis nimbis æthra Augurium men-
tes oculosque ad sidera vertit. Ac-
cipiter medio tendens a limite solis,
Dilectas Veneri notasque in honore
Dionos Turbatat violentus aves,' et
quæ sequuntur. Comparat autem
hunc Virgilii locum cum Homericis
Scaliger v. 3. *Emmeness*.

Præsentius] Efficacius. *Servius*.

Præsentius] Antiqui aliquot codices
præsentius legunt: ut illud, 'Præsen-
temque viris intentant omnia mor-
tem.' In Mediceo *præstantius* quidem
scriptum est, in dictionum sequela:
sed superne vetus hæc lectio 'præ-
sentius' addita, *Pierius*.

Præsentius] Id est, magis in tem-
pore oblatum: ideoque ad animos
turbandos efficacius. Alii, *præstan-
tius*: sed alterum præfert Fabricius,
auctoritate etiam Servii et Mss.
Taubmann.

246 *Monstroque fefellit*] Bene *fe-
fellit*: namque hoc augurium non
oblativum est, nec impetratum, sed
immissum factione Juturnæ, quod ca-
rere fide indicat sedes negata. Nam
ubicunque firmum inducit augurium,
dat ei firmissimam sedem: ut, 'Ipsa
sub ora viri cælo venere volantes, Et
viridi sedere solo: item, 'Ante si-
nistra cava monuisset ab ilice cornix.'
In hoc autem augurio liberatum cyg-
num cecidisse in aquam dicit; aquam
autem instabilem et infirmam non du-
bium est. *Servius*.

247 *Rubra in æthra*] Ab igne vocat
rubram, inde etiam *aiðþr* ab ardore.
Aristid. Hymn. in Jovem, καὶ πῦρ
ἔρωθεν, ὃ δὴ αἰθέρα ὀνομαζούσιν, ἐπι-
σφῆσας: ignem, quem vocant *atherem*,
semper collucans. *Cerda*.

Fulvus Jovis ales] In antiquis ple-

risque *fulvos*, uti etiam superius 'vi-
vosque per ora feretur:' de quo scrip-
tionis modo satis alibi dictum. Id
præterire non possum, quod Tl. Do-
natus artificiose compositum ait: Pri-
mo, ut *alitem* masculinum immitteret:
si enim *fœmina* esset, non tangeret
Æneæ personam. Deinde ait, 'Ales
Jovis, ut turbandum fœdus nec perfici-
endum et Jupiter videretur ostend-
ere.' *Pierius*.

Jovis ales] Quid re hac certius?
Inde a Pans. l. v. inducitur Juppiter
ἀετὸν ἔχων ὄρνιθα, καὶ τῇ ἐτέρᾳ τῶν
χειρῶν κεραυνόν. Et inf. loquens de
eodem Jove, ἐν δὲ ταῖς χειρσὶν ἀετὸς τέ-
στιν αὐτὸς καὶ τὸ βέλος τοῦ Διὸς. On-
namenta itaque propria Jovis sunt,
fulmen in dextera, aquila in sinistra.
Ortum hujus tutelæ referunt ad fabu-
lam, quippe Jovi contra Titanas pro-
fiscienti, et sacrificanti in litore
aquila apparuit bono auspicio. Inde
in tutelam Jovis recepta hæc avis.
Causas plurimas habet Eustath. in
ult. Iliad. et omnes petitas a fabula.
Sed existimandum potius est, regi
Deorum reginam volucrum attributa-
tam. *Cerda*.

248 *Litoreas agitabat aves*] Palu-
stres. Nam litus circa omnem aquam
est: ut, 'viridique in litore conspi-
citur sus.' *Servius*.

Agitabat] Quod Græci ἐλάειν, et
ἐλάειν, quod est *abigere* et *fugare*, et
quod Æneid. i. 'turbabat cælo.'
Cicer. Divin. 2. de aquila, 'avis in-
festans alias et agitans.' Non dubium
autem quin Virgil. locutus fuerit cum
respectu ad inimicitias quæ sunt
inter cynos et aquilas. Vide Ari-
stotel. Histor. Animal. ix. 12. *Cerda*.

249 *Lapsus*] Indicat lenem aquilæ
volatum. Sueton. Aug. c. 94. 'aquila
leniter delapsa.' Apul. l. i. Flor. 'a-
quila labitur:' quem locum vide: ita
enim de aquilæ volatu, ut illum æqua-
lem faciat navi velificanti. *Idem*.

250 *Excellentem*] Magnum, sicut in
exercitu magnus est Turnus. *Serv.*

Cycnum excellentem, &c.] Talis Valer. Mnsa Argon. l. i. 'Talia conanti lævum Jovis armiger æthra Advenit, et validis fixam gerit improbus agnam:' vel, 'gerit unguibus agnam.' *Cerda.*

252 *Convertunt clamore fugam*] Redeunt cum clamore, sicut exercitus solet. *Servius.*

Mirabile visu] Antiqui aliquot codices una cum Mediceo *miserabile* legunt: sed vulgata lectio acceptior eruditis. *Pierius.*

254 *Facta nube*] Ita Calab. l. ii. loquens de locutis, *ὡς νέφος, ut nubes.* Plutarch. in vita Alexandri, *ὄρνιθες νεφέσσω ἐοικότες: aves similes nubibus.* Plin. xi. 19. de locustis: 'Immensos tractus permeant, diraque messes contegunt nube.' Orosius quoque i. 9. 'locustarum nubes.' *Cerda.*

255 *Pondere defecit*] In antiquis plerisque codicibus *defeceret* habetur: magis tamen placet *defecit*, ut vulgata habent exemplaria, non sine veterum aliquot codicum assensu. *Pierius.*

256 *Penitusque in nubila fugit*] Fugiendo penetravit nubila. Ideo postea, 'penitusque profundo Vela dabit.' Et *fugit* ait, non solum ad significandam veram fugam, sed celerissimum volatum. Synes. lib. de Insomn. exaggerans ait, *ὄνειρον ἄεροβ.* *Cerda.*

257 *Augurium salutant*] Venerantur. Et proprie: nam *salutare* dicimus *deos*. Terentius, 'At ego *deos penates* hinc salutatum devortar.' *Servius.*

Salutant] Venerantur. Ita *salutare deos* dicimus. V. N. Plant. Curcul. act. i. l. 70. Silius l. ii. 'atque omen clamore salutant.' *Taubm.*

258 *Expediuntque manus*] Dimicare se velle significant: hæc enim est consensio militaris. Lucanus, 'Elatasque alte quæcunque ad bella vocaret Promisere manus.' *Servius.*

Expediuntque manus] Refert non ad pugnam, sed ad preces. Nam et

Germ. refert ad illud Hom. *ἀναπτόξαι χεῖρας*, quod videlicet est, *eis εὐχὴν δεῖν*, id est, *expandere manus ad preces.* *Cerda.*

Primusque Tolumnius] Non solum Rutuli, sed etiam Tolumnius augur hoc augurio deceptus est. *Donatus.*

259 *Quod sæpe petiri*] Quasi impetratum hoc augurium vult videri. *Serv.*

260 *Accipio agnoscoque deos*] Modo quasi de oblativo loquitur: nam in oblativis auguriis in potestate videntis est, utrum id ad se pertinere velit, an refutet et abominetur. Ergo nunc dicit se augurium libenter amplecti, et agnoscere circa se favorem deorum. *Idem.*

Accipio agnoscoque deos] Anguria duorum erant generum, quædam oblativa, quædam impetrativa. Impetrativa petebantur a diis, nec in impetrantis erat potestate, ea vel accipere vel non accipere, vel agnoscere vel non agnoscere. Quæ ultro nobis non petentibus facta et oblata erant, in potestate nostra erant: nam non agnoscere vel agnoscere licebat, quod et in omnibus observabatur: unde in historiis 'accipio omen' legimus. Maro tamen velut in oblativo augurio de impetrativo dixit. Turneb. v. 7. *Taubmann.*

Accipio] Vox signata. Liv. l. i. 'Dextra Hercules data, accipere se omen,' &c. et l. xxii. 'victoriam omenque accipere.' Paulus Æmilius apud Plutarch. *δέχομαι τὸν οἰάνον:* *accipio augurium.* *Cerda.*

Agnoscoque deos] Notat Passerat. in Propert. poni a Poëtis *Deos* pro Deorum voluntate. Ita hoc loco, et in Horat. 'Non siue Diis.' *Idem.*

Me, me duce ferrum Corripite, o Rutuli] In Romano codice legere est *o miseri*, non *o Rutuli*: subjecta vero statim ratio cur *miseri*, 'quos' scilicet 'improbus advena bello Territat, invalidas ut aves, et litora vestra vi populat.' In Mediceo, et aliquot aliis antiquis *o Rutuli* scriptum

est. Ti. Donatus o *miseri* agnoscit: dicit enim, 'Et vos manus armate, o miseri, hoc est, dolendi.' *Pierius*.

261 Quos improbus advena Territat] Interpretatur augurium: et confirmat id ad præsens negotium pertinere. *Servius*.

262 Littora vestra] Bona iteratio: nam supra ait, 'Litoreas agitabat aves.' *Idem*.

Litora vestra] Sunt aliquot antiqui codices, ubi nostra legatur: sed omnino vestra melius. *Pierius*.

263 Vi populat] Antiquæ: nam veteres et populo et populus dicebant: nunc tantum populus dicimus; illud penitus de usu recessit. *Servius*.

Populat] Id verbi in bonis auctoribus. Propert. l. iii. 'luctus populavit Achivos.' Etiam Georg. i. et Æneid. i. *Cerda*.

Penitusque profundo Vela dabit] Ut supra de aquila, 'penitusque in nubila fugit.' *Servius*.

Penitusque, &c.] Tale illud l. i. 'penitusque sonantes Accensis scopulos.' Iterum, 'ater quos æquore turbo Abstulerat, penitusque alias advexerat oras.' *Cerda*.

264 Densate catervas] Sicuti cygni, 'hostemque per auras Facta nube premunt.' *Servius*.

Densate catervas] In Romano codice densete legitur conjugationis secundæ, ut superius densent: sed hic aures offendit tam exilitate vocalis tenuissimæ ter continenter positæ, quam etiam sono ipso elanguescentis. *Pierius*.

Unanimi densate catervas] Brissonius meus vult scripsisse Virgilium, *unanimis densete*, teste Eutycho Grammatico in l. De discernendis conjugationibus. 'Quæ in so,' ait, 'similiter primæ sunt conjugationis, quia derivata sunt: nam vel a nominibus pleraque derivantur, vel certe frequentativa sunt: ut, *lapso as, penso as, spisso, denso*, quod et *denseo* se-

cundæ conjugationis, ut in eo terminatum, licet raro lectum invenitur: ut extulit Virgil. Georg. i. *Jupiter humidus Austris Denset, erant quæ rara modo*: item Æn. xii. *Vos unanimes densete catervas*. Cujus infinitivum Salust. Histor. l. ii. refert: *Ille subsidiis principes* (sic enim habet vetus codex) *augere, et densere frontem*. Atque idem Virg. eodem modo Æn. x. dixit: *Extremi addenset acies*. Germanus.

266 Dixit, et adversos telum contorsit in hostes] Hoc loco ab Homeri æconomia recessit. Ille enim indicit Minervam persuadentem Pandaro, ut jacto in Menelaum telo dissipet fœdera. Hic vero dicit ipsum angurem telum sponte torsisse, et occidisse unum de novem fratribus: quod pertinet ad æconomiam. Necesse enim erat ut fratres, dolore ex unius morte commoti, bellum moverent. Si enim villis aliquis interiret, poterat ejus mors ob fœderis religionem forte contemni. *Servius*.

Dixit, et adversos, &c.] Recte qui se ducem professus est primus telum contorsit. *Donatus*.

Contorsit] In antiquis aliquot contorsit: sed id ex paraphrasi. *Pierius*.

207 Sonitum dat] Id est, facit. *Servius*.

Sonitum dat stridula cornus] Gratius Cyneg. vs. 342. 'Terribilemque manu vibrata falarica dextra Det sonitum,' &c. *Emmenes*.

Cornus] Ponit materiam, quod solent alii heroici Vates, non tam sectantes tritum σχηματισμῶν, quam ut ita grandiores faciant orationem; est enim tragicum quiddam cernere convolantem, non hastam, sed arborem. Ita in Hesiod. Scut. ἀπὸ δ' ἑμφοῦ κέρσε τένοντε Ἀνδροφόνος μελίη: *ambos incidit nervos Homicida fraxinus*. Ibidem magni duces inferuntur ἐλάτας ἐν χερσὶν ἔχοντες, *abietes in manibus gestantes*. Claudian. 'Non aries quateret muros, non fraxinus urbes.'

Homerus sæpe, Philostrat. in Heroicis, alii hastam Achillis *καὶ ἄλλοι* vocant *μειλιναν*. *Cerda*.

268 *Certa*] Inevitabilis: unde *ja-certa*, est infirma et vitabilis. *Servius*.

Auras Certa secat] Ita Val. Flacc. l. III. 'certo tendens stridore per umbras Æsonii venit hasta ducis.' Præclare, nam *per umbras*: hoc enim majus. Ab hac certitudine præfert Martial. Othonem Catoni Epigram. vi. 32. *Cerda*.

Simul hac, simul, &c.] Antiquæ: ut, 'ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes:' et, 'simul Ænean in regia ducit Tecta, simul divum templis indicit honorem.' *Servius*.

269 *Cunei*] Ordines peditum. *Tamb.*

270 *Hasta volans*] Minus est *namque*. Sane reliquit hastam Poëta, dum vult simul multa describere, et rem imperfectam omisit; deinde rediit ad descriptionem, ut supra in angurii narratione. *Servius*.

Hasta volans] Sidon. Pan. Major. 'alite telo.' Hom. sæpe *ἐν τέρῳ διωρόν*. Ann. 16. 'tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne.' Andronicus in Odys. 'At celer hasta volans perrumpit pectora ferro.' Stat. Theb. l. II. 'fuscas intervalat auras Hasta.' Sic Æn. VIII. 'volatile ferum.' Vid. Æn. IV. 71. *Cerda*.

271 *Fida*] Signate hoc Maro ad cavendum castitati feminæ. Videbatur enim posse subesse suspicio adulterii in numerosa sobole: hanc ut amoliatur *fida* vocat. *Idem*.

Arcadio conjux Tyrrhena Gilippo] Designat filios fuisse hybridas: nam semi-Arcades et semi-Tyrrheni: ut Pallas, semi-Arcas et semi-Sabellus; et Cyrus, semi-Medus et semi-Persa. *Gilippi* autem magni ducis, qui res Atheniensium contulit, meminit Thucydides in historia, et Plut. in Nicia. *Cerda*.

273 *Horum unum, &c.*] Ordo est, Transadigit unum costas: et figurate dixit *unum*, pro *unius*. *Servius*.

Teritur qua sutille alio Balteo] Rem physicam dixit: omnia enim, quibus utimur, non nos terant, sed ea nos terimus, ut annulum, vestem, baltheum. *Ad medium* autem absolute, id est, ubi alvo teritur baltheus. *Idem*.

274 *Et laterum juncturas fibula mordet*] Ait factum ictum per ipsas balthei juncturas et commissuras, quæ fibula innectitur: illa enim parte inventus ad ictum locus, ad eum modum, quo Prudent. in Psychom. scripsit, 'Rara tamen chalybem tenui transmittere puncto Commissura dedit, qua sese extrema polita Squamma ligat tunicæ, sinus et sibi conserit oras.' De balthei juncturis ita Val. Arg. l. III. 'qua cæruleus ambit Baltheus, et gemini committant ora dracones.' Illa enim commissio ad juncturas est. Ut vero vulnus acceptum per morsum fibulæ, ita apud Sil. l. VII. 'qua fibula morsus Loricæ crebro laxata resolverat ictu, Accipit lateri, penitusque in viscera adegit.' *Cerda*.

Fibula mordet] Tertull. de Pall. in *fibulæ morsu*. Symm. l. I. 'Est mihi castrensem quod mordet fibula vestem.' Hieronym. epist. XLIX. 'Fibulam, quæ chlamydis mordebat oras in humum excussit.' Sid. Pan. Major. 'Ostricolor peplos textus, quem fibula torto Mordax dente vorat.' Non tamen est hoc loco fibula instrumentum illud muliebri, quod celebratur ab hoc Vate locis aliis, et ab aliis: sed clavicular ille, quo baltheus innectitur. Ad eum modum, quo Tertull. dat antiquis Carthaginiensibus quadratam tunicam fibula constrictam; et quo Liv. dixit l. XLVII. donatam puero 'tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula:' ut videlicet fibula esset astrigmentum sagulli. Sed fateor tamen in idem fere recidere. *Idem*.

275 *Egregium forma juvenem*] Bene

hic egrogium, quippe qui esset de fratrum grege. *Servius*.

276 *Fulvaeque extendit arena*] In Romano cod. in Oblongo, in Vaticanis, in Mediceo, in eo qui apud me est, et aliquot aliis, uno exemplo legitur *effundit harena*, quod magis movere patios videtur: quia maiorem præ se fert vulneris vehementiam. *Pierius*.

277 *At fratres*] Pro, at fratrum pars. *Servius*.

Animosa phalanx] Quasi phalanx, id est, legio. Et bene a numero, a germanitate, a nobilitate, a forma, ab ætate, ab vulneris genere, ab ipsius laude, a genere mortis incitatio nata. *Idem*.

278 *Gladios stringunt*] Liv. lib. XXXVIII. 'stringit gladium.' Sen. Contr. VII. 'ubi est gladius tuus? stringe.' Sæc. Calig. I. XXXIII. 'strictarum se incubrationis suæ telum minabatur.' Curt. I. III. 'gladios impigre stringunt.' *Cerda*.

279 *Cæci*] Ut salutis improvidi. Et bene jam non pars, sed universi. *Servius*.

280 *Inundant*] More undæ fluunt. *Idem*.

281 *Agyllinique*] Pro Etruscis; hi enim contra Mesentium auctores conjunctionis fuerunt. *Idem*.

Agyllini] De his dictum I. VII. *Cerda*.

Pictis Arcades armis] Bene *pictis*, ut in undecimo, 'et versis Arcades armis:' ut ornatus picturæ lateret in lætu. *Servius*.

282 *Sic omnes amor unus habet*] Sic, id est, dum paulatim suis invicem subveniant, omnes in bellum coacti sunt. Sic Sallustius. *Idem*.

Sic] Hanc particulam, et in hoc loco *Virg.* explicat Passeratius in *Prop. adeo, omnino, prorsus*, cum nihil præcesserit. Ut in Sallust. Catil. 'Sic quisque hostem ferire, murum conscendere.' *Cerda*.

283 *Diripuerunt aras*] Dejecerunt,

dissipaverunt. Sane cum præsens tempus belli loquitur, bene præteritum intulit *diripuerunt*. Et more suo interjicit aliud: nam ordo erat 'diripuerunt aras, craterasque focosque ferunt.' *Servius*.

Diripuerunt aras] Vocati furore certandi. *Donatus*.

284 *Tempestas telorum*] Sil. I. IX. 'telorum nubem:' et I. III. 'telorum nubibus.' Stat. I. VIII. pulchre tela comparat cum tempestate, 'non tanta cadentibus Hædis Aëriam Rhodopen solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Jupiter omni Arce tonat,' &c. Illustrabis satis hunc locum his, quæ dixi I. X. ad illud, 'nubem belli dum detonet.' *Cerda*.

Ferrens imber] Permansit in translatione, quia dixerat 'Tempestas telorum.' *Servius*.

Ferrens ingruit imber] Stat. laudato loco, loquens de armis, 'stant ferrea cælo Nubila:' et I. V. 'Iustamus jac-tu telorum, et ferrea nimbus Certat hyems.' Lucan. I. IV. 'telorum nimbo.' Pæuvius: 'Sagittis, plumbo, saxis grandinat, nivit.' Enn. Annal. VI. 'Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno Confugiunt parmam.' Idem I. VIII. 'Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber.' Ammian. sæpissimus est in hoc sermone, ut cum ait I. XX. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Latini a Græcis. Pind. Od. Isth. V. χαλαζῶντι φόνῳ: *cæde grandinosa*. Nonnus libro XXII. ὀμβρὸς διόρων, *imber sagittarum*. Mitto alios. *Cerda*.

285 *Ferunt*] Auferunt: nam Aphrodisis est, ut *temnere*, pro *contemnere*: alibi, 'Omnia fert ætas.' *Servius*.

286 *Pulantes dios*] Id est, violatos, læsos fractis fœderibus. *Idem*.

287 *Infrenant alii currus*] Id est, equos, qui sub curribus sunt: sic alibi, 'Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.' *Servius*.

Infrenant alii currus] Id est, equos:

ut Ge. i. 'neque audit currus habenas.' Æn. vii. 'domitantque in litore currus.' Scalig. iv. 16. *Tandmann*.

288 *Subjiciunt in equos*] Super equos jaciunt: sed proprie non est locutus, magisque contrarie: nam *subjicere*, est subter jacere. *Servius*.

Subjiciunt in equos] Id est, sursum jaciunt. Significatio hæc non est insolens. Nam Virg. Eclog. v. 'Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.' Et Georg. ii. 'Parva subingenti matris se subjicit umbra.' Et Georg. iv. 'Ter flamma ad summum tecti subjecta refulsit.' *Cerda*.

289 *Regisque insigne gerentem*] Id est, diadema; et decenter regem cum insignibus suis dixit. *Servius*.

290 *Aridus confundere fœdus*] Legitur et *avidum*: sed melius *aridus*: quia Messapus Turno favebat, qui erat impar ad singulare certamen. Nam et postea ait, 'Et miser opposita a tergo involvitur aris.' Sic enim facilius fœdus dissiparet, si aræ humano cruore polluerentur: nam et Messapi voluntas ita expressa est, qui ait, 'Hæc melior magnis data victima divis.' *Confundere fœdus* autem, prodiit confundere. *Idem*.

Aridus confundere] Hellenismus. Prop. 'cupidus attingere.' Sed hoc jam alibi, prolatis etiam Græcis testimoniis. *Cerda*.

291 *Proterret*] Mire dictum. *Serv.*

Proterret] Plautus Trinum. iii. 2. 77. 'Mea opera hinc proterritum te meaque avaritia autument.' Terentius Heaut. iii. 1. 87. 'filium proterripisti hinc.' Apul. Metam. i. iv. 'Nam et facies ursæ mediis ædibus discurrentis ad proterrendos si qui de familia forte vigilassent, videbatur opportuna:' et l. viii. 'facibus feras proterrebant.' *Emmeness*.

293 *In caput, inque humeros*] Describit κύμβαχον, id est, ἐν κεφαλῇ, καὶ ὤμοις κυβιστῶν. Philost. enim Icon. l. ii. ita ait. ὅδε εἰς ὤμοις καὶ

κεφαλῇ κείραι, ποτηρὶς δὲ παρὰ κύμβαχος: *Alius in caput, atque humeros jacet, Poëta utique diceret, cymbachus. Cerda*.

Hasta] Cum hasta. *Servius*.

294 *Teloque orantem nulla trabali*] Ennius, 'Teloque trabali.' *Idem*.

Telo trabali] Id est, magno, instar trahis; quod videlicet Poëta ipse, 'telum ingens arboreum.' Ita Sil. *trabem* posuit pro hasta. Sed et 'trabalem hastam' Stat. Theb. iv. et Nazar. in Paneg. dixerunt; et Amm. l. xvi. 'capita discissa trabalibus telis.' Sed et de rebus aliis. Nam Claud. 'trabali sceptro.' Cic. Horat. Arnob. 'clavos trabales.' *Cerda*.

Orantem multa Dæmper altus equo graviter ferit] Supra Æneid. xi. 696. 'Tum validam perque arma viro perque ossa securim, Altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat:' et x. 554. 'Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis Dicere, deturbat terræ.' Ovid. Metam. ix. 216. 'Dicentem genibusque manus adhibere parantem Corripit Alcides; et terque quaterque rotatum Mittit in Euboicas, tormento fortius, undas.' *Emmeness*.

295 *Altus equo*] Equi magnitudinem latenter ostendit. *Servius*.

296 *Hoc habet*] Id est, lethali percussus est vulnere. Apud antiquos enim id erat, *hoc habet*, quod nunc, *peractum est*: sic Terentius, 'Certe captus est, habet.' Sane Sarcasmos est carnificina, quasi de loci qualitate inventus: nam quia supra aras ceciderat, ait, 'hæc melior magnis data victima Divis.' *Idem*.

Hoc habet] Id est, bene se habent res. *Donatus*.

Hoc habet] Subaudi vulnus. Forma recepta in Latio; et accepta ab ludo gladiatorio. Ita sc. insultabat gladiator victor victo gladiatori. Terent. And. 'Certe captus est, habet.' Prud. Psychom. 'Hoc habet, exclamat victrix Regina.' Sen. Agam.

'Habet, peractum est:' et in Herc. Cæt. 'Habet, peractum est: quas pœtis pœnas dedit.' Alibi idem Tragicus sæpe. Huc allusum a Sen. Philosopho de vita Beata: 'non voluptatem, sed ipsos voluptas habet:' et epist. VIII. 'Habere nos putamus, habemur,' id est, cum putemus nos habere divitias, habemur ab illis, vincimurque; nam illæ pessumdant nos. Et ab Tull. l. ix. epist. ult. 'Sed tamen ne Aristippus quidem ille Socraticus ernbuit, cum esset objectum habere eum Laïda, habeo (inquit) Laïda, non habeor a Laïde.' Itaque Serv. qui explicat *habet* pro *peractum est*, male explicat. Imo *habet*, pro *victus est*: sic Græci dicunt *ἔχασθαι*, pro *νικᾶσθαι*, id est, *haberi*, pro *vinci*. Nam, ubi Eurip. in Orest. *ἔχεις ἐμέ*, ibi Scholiastes, *ἐνίκησας ἐμέ*. Sed et verba Aristippi, quæ Tull. reddidit, hæc sunt: *ἔχω Λαῖδα, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι Λαῖδος*. Huc etiam invenio allussisse Plant. Mostell. ubi servus post inventum callidum consilium ait: 'Hoc habet, reperi qui senem ducerem,' et in Mil. 'Habet opinor.' *Cerda*.

Hæc melior magnis data victima diris] Cum joco dictum ait Donatus meliorem victimam, quia in aram cecidit, et illic occisus est. *Pierius*.

Hæc melior] Sarcasmus, de loci qualitate inventus: nam quia super aras cecidit, sic ait. Ita Æn. v. 'meliorem animam pro morte Daretis:' quem locum vide. *Taubmann*.

298 *Obvius*] Bene *obvius* corripuit. *Servius*.

Ambustum torrem] Quidam *ambustum*, proprie circumustum accipiunt; sed Poëtæ indifferenter pro combusto utuntur. *Torrem* autem, erit nominativus *hic torris*, et ita nunc dicimus. Nam illud Ennii et Pacuvii penitus de usu recessit, ut *hic torrus*, *hujus torri* dicamus. *Idem*.

299 *Ferenti*] Pro *inferenti*. *Idem*.

300 *Relaxit*] Bene ad brevitatem ignis retulit, qui tantum fulgorem

brevi ediderat. *Idem*.

301 *Nidoremque*] Putorem. *Serv.* *Nidorem*] De hac voce videndus Gronovius ad Plauti Mostel. l. 1. 5. *Emmeness*.

Super] Quidam *propterea*: alii pro *supra*, ut 'Ense sequens nudo super imminet.' *Servius*.

302 *Cæsariem læva*] Vide quæ dixi Æn. ii. in morte Priami, quibus locum istum illustrabis. Hippolytus apud Senecam: 'En impudicum crine contorto caput Læva reflexi.' Apud Plut. Alexander, *δραξάμενος αὐτοῦ τῶν τριχῶν*. In summa enim ira hominem crinibus arripuit. Sic et noxii mactabantur. Plutar. in vita Artax. ubi carnifex interficit Darium regem: *καὶ τῇ ἐτέρᾳ χειρὶ δραξάμενος τῆς κόμης αὐτοῦ, καὶ καταγαγὼν ἀπέτεμε τῷ ξυρῷ τὸν τράχηλον*. Eurip. etiam in Aulide ait, Iphigeniam eundem ad mortem correptam *ξανθῆς ἐθείρης, φάναε coma*: et in Tauris de humana loquens victima, *ἀμφὶ χαίταν ἐλυχεύσα*. *Cerda*.

Turbati hostis] Quia plus trepidationis in illa flamma fuit, quam periculi. *Servius*.

304 *Sic rigido*] Quidam *Sic proæque* accipiunt: alii simpliciter, ut cum impresso genu terræ adplicuerat: ut est illud, 'Despiciens mare velivolam, terrasque jacentes.' *Id.*

Rigido ense] Quidam duro et acuto volunt, non recto: ut, 'Et curvæ rigidum falces formantur in ensem.' *Idem*.

305 *Primaque acie*] Hic que conjunctio abundat. *Idem*.

Ruentem] Non cadentem, sed magno impetu se inferentem. *Idem*.

306 *Ense nudo*] Appian. l. *ἐμφιέψιδος γυμνοῖς*. Philost. Jun. in Icon. *γυμνῷ τῷ ξίφει ἔτοιμος*. S. Basil. in orat. de Gordio Martyre, *ξίφος ἐγύμνων*. Sed Stat. Theb. vii. non solum dixit, 'nudabant enses,' sed etiam 'aperire;' ait enim, 'aperto ense vocat socios.' *Cerda*.

307 *Frontem mediam mentumque*] Hic ictus etiam est in IX. ubi Turnus Pandari 'mediam ferro gemina inter tempora frontem Dividit, impubesque immani vulnere malas.' *Idem*.

308 *Dixicit*] In Romano codice *disceidit* legitur. *Secare* enim securis est, et *scindere*. Sed in Oblongo, in Mediceo, et aliquot aliis *dissidit*, in uno simplici s, in altero æ geminato scriptum. *Pierius*.

Sparsæ late rigat arma cruore] In IX. 'atque arma cruenta cerebro.' Hom. τεύχεα αἰμόρυστρα, et βεβρωτομένα. Nonn. I. XXII. χιτὼν ἐρυθαίνετο λυθρῶ. *Cerda*.

309 *Olli dura quies*] Quia est quies non dura, et somnus non ferreus, et nox non æterna. *Donatus*.

Olli dura quies] Hi duo versus habentur Æneide decima, ubi illos illustravi. *Cerda*.

Ferreus Somnus] Homer. χάλκεος ὕπνος. *Servius*.

310 *In æternam clauduntur lumina mortem*] Quamvis in cod. aliquot antiquis *mortem* legatur, legendum tamen est *noctem*, ut in emendationibus habetur. Quam lectionem etiam *Donatus* agnoscit. *Pierius*.

312 *Nudato capite*] Scilicet deposita galea, ut possit agnosci. Sane quaeritur quomodo *nudato* dixerit, cum supra eum nusquam tecto induxerit capite: nam *nudatum* est quod fuit ante coopertum. *Nudum* vero dicitur, quod tectum ante non fuerat. Ergo aut *nudato* pro *nudo* accipiamus, ut sit pro nomine participium: aut dicamus tectum eum habuisse caput cum descendit ad campum. Nam legimus, 'Sidereo flagrans clypeo, et cælestibus armis.' *Servius*.

Nudato capite] Scilicet ut posset agnosci. Ita C. Jul. Cæsar, universæ rei bellicæ vera unicæque gloria, in prælio Pharsalico nuda manu et capite clamabat, *Parcite civibus*. Vide Scalig. Poët. III. 11. *Taubmann*.

Suos clamore vocabat] Utrunque exercitum jam suum vocabat, ut talis fuerit ejus clamor: Cur in vos invicem mei ruitis? *Quo* autem *adverbium* potest esse et nomen. *Servius*.

313 *Ruitis*] Aliud est ire, aliud tendere, aliud ruerere. *Donatus*.

Quo ruitis] Horat. Epod. VII. 1. 'Quo, quo scelesti ruitis?' *Cerda*.

Repens] Aut subito, ut sit adverbium, id est, repente: ut, 'Sole recens orto.' Aut 'repens discordia,' pro *repentina*. *Servius*.

Quæve ista repens discordia] In cod. aliquot antiquis *quove* legitur: sed probatior *quæve* habent. Sunt enim in quibus non *repens*, sed *recens* habeatur. *Repens* autem agnoscitur a Servio: et *repentina discordia* est in Donati paraphrasi. *Pierius*.

Repens] Male a nonnullis legitur *recens*, quomodo sæpius perperam vox hæc mutata fuit, ut docet Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. XII. 61. *Emmeness*.

316 *Me sinite*] Subaudiendum *occurrere*: et est Zeugma. *Servius*.

Me sinite, atque auferte metus] In codicibus aliquot antiquis atque non habetur, sed absque synalepha legere est 'me sinite, auferte metus.' Præterea in Romano codice *metus* Attiano more scriptum est, vocali, quæ longa esse debuerat, geminata. Sic in nomenclatura quadam antiquo lapide, a curru, *currus* pro *currus* legitur. *Pierius*.

Faxo] Id est, Faciam, confirmabo; et est archaismus. *Servius*.

317 *Turnum debent hæc mihi sacra*] Sic X. 442. 'Solutus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur.' *Emmeness*.

319 *Stridens*] Claud. Entrop. II. dixit 'stridorem hastæ.' Val. I. III. de hasta Jasonis, 'certo stridore.' Arist. in Paraphth. βέλος σὸν ῥῆθρ φερόμενον. Philost. Jun. in Icon. ἐπὶ χολῆς τῇ τοῦ διοτοῦ ἀφύου. Hom. σπρίζουσα λόγχη. Ait Dio Chryz.

Orat. 12. hanc locutionem, et pares alias (ipse numerat ποταμούς μορμύροντας, βέλη κλέγοντα, βοῶντα κύματα, χαλεπαίνοντας άνέμους: fluvios murmurantes, sagittas stridentes, fluctus clamantes, ventos irascentes.) Cerda.

Alis allapsa sagitta est] Utrum alis stridens, an alis allapsa? Servius.

320 Incertum qua pulsa manu] Hoc loco adhuc quidem quasi dubitat: tamen intelligimus a Juturna immissum quendam, qui vulneraret Æneam. Quod paulo post Juno dictura est de Juturna, 'Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum,' minime est mirandum: nam scimus unicuique imputari quod alter in ejus fecerit gratiam: sicut est, 'Et potes in totidem classes convertere Nymphas.' Æneam autem ab hominibus vulneratum indicat Juppiter paulo post dicens, 'Mortalin' decuit violari vulnere divum?' Idem.

Incertum qua pulsa manu] Apud Plut. magnus ille Marcellus, qui toties Annibalem vicit, cecidit in bello vulnere illato ab incerto milite. Itaque non futiliter possum putare Marcelli casum representatum a Virgilio. Bartholomæus Morlianus mihi fama et literis cognitus, non aspectu et colloquio, moribus certe et doctrina clarus, huic Maçonis loco adjungebat Apollonium, qui lib. II. Excid. Hieros. 'Incertum qua jacta manu delapsa sagitta est.' Et eundem, qui l. IV. 'facti non cognitus auctor, Sed levis accenso penetravit lancea ferro.' Itemque Stat. qui Theb. IX. 'Induit a tergo Michalesia cuspis Agyrten. Respexit: nusquam auctor erat.' Cerda.

Turbine] Quod improvisa: alii quod vehementer accipiunt. Servius.

322 Pressu est insignis gloria facti] Pressa pro suppressa: et non insignis gloria, sed insignis facti, ut genitivus casus magis sit. Idem.

323 Æneæ vulnere] Hic proprie:

est enim hanc contrarium, 'Et nostro sequitur de vulnere sanguis.' Jactavit autem, aut adeo fortis Æneas et metuendus, aut adeo impius nefas visum est. Idem.

324 Ex agmine] Καταχρηστικός: nam acie debuisset. Notum enim discrimen inter agmen et aciem. Sed quia ægre in Virgilio fero catachreses, dico hac acie representari agmen, vario cursu ac discursu. Cerda.

325 Spe fervidus] Spe fugæ Æneæ accensus: cum discessus causam ignoraret. Sophocli. Ajace: "ὄοις κενάειν ἑλπίων θερμαίνεαι. Turbim.

326 Salto] Est saltus in Virgil. et ad locum editum, et ad locum demissum. Prioris rei testimonia hic habes, et sup. 'corpora saltu subiciunt in equos:' et in VI. de equo Trojano, 'saltu super ardua venit Pergama.' Posterioris in VIII. ubi Hercules 'se jecit præcipiti saltu' in speluncam Caci: et in IX. ubi Turnus 'præceps saltu sese in fluvium dedit:' et inf. in hoc lib. 'e curru saltum dedit ocyus arvis.' Cerda.

327 Molitur] Regit: et est Acyrologia: nam proprie molitur, est parat. Alii molitur, movet intelligunt, vel arripit, vel aptat. Servius.

328 Volitans] De Achille II. XXII. πέρερο: volabat. Cerda.

329 Agmina curru Proterit] Stat. describens domum Martis, inter alia quæ ibi formidanda, tum 'protritaque curribus ora.' Quasi hac una re belli carnificina apte exprimatur. Idem.

330 Proterit, aut raptas] In Romano et, in aliis aut. Hoc vero loco Donatus ait, 'An suas raptas hastas ingereret hostibus, an hostibus raptas, id est sublatas: incertum est: melius tamen ut suas rapuisse, et hostibus ingessisse videatur.' Pierius.

Raptas fugientibus ingerit hastas] Cal. l. I. ῥάρα δάξ'ε φευγόντων. Plut. de Coriolano, ἐπέκρετο τοῖς φεβγούσων: et ingerit ait ad notandam frequen-

tiam; ut Catull. 'Ingere mi calices amariores:' id est, ἀπρόν ποτόν ἐγχεῖσθαι, ait ab Xenoph. 8. παῖδ. Achilles Stat. Cerda.

331 *Hebri*] Hebrus fluvius Thraciæ, juxta Cypsaia oppidum. Serv.

Qualis apud gelidi, &c.] Amplificatio a comparatione. Confert eum cum Marte ad Hebrum belligerante. Est autem Hebrus fluvius Thraciæ: fundit auri ramenta, ut Tagus in Hispania, Padus in Italia, Pactolus in Asia, Ganges in India. Hortens.

Qualis apud gelidi, &c.] Silius l. i. 'Quantus Bistonis late Gradivus in oris Belligero rapitur curru, telumque coruscans, Titanum quo pulsa cohors, flagrantia bella Cornipedum afflatu domat, et stridoribus axis.' Neque abit flatus Claud. Eutrop. ii. 'Ecce autem flavis Gradivus ab usque Gelonis Arva cruentato repetebat Thracia curru: Subsident Pangæa rotis, atque sonoro Stridunt axe nives.' Cerda.

Qualis, &c.] Hunc Martis apparatus Scalig. notat v. 3. Taubmann.

332 *Sanguineus Mavors*] Gaudens sanguine, αἱμοχαρής. Servius.

Sanguineus] Non ipse, sed qui aliis sanguinem effundit. Donatus.

Sanguineus Mavors] Ovid. lib. i. Rem. 'sanguine Martis.' De illo Orph. in Hymn. αἱματι ἀνδροφόνῳ χαλκῶν. Stat. de eo Th. vii. 'in sanguine gentis luxuriat.' Inde idem Martis iras rubentes nominat. Hesiod. Scut. de eodem, αἱματι φοινικέεις. Æschyl. Suppl. βροτολογὸς Ἄρης. Quo attributo usus Hom. sæpe, et Opp. Cyn. i. Ab Liviano φιλαίματος dicitur, quod idem cum Homericο αἱμοχαρής. Cerda.

Clypeo increpat] Sonat. Alibi arguit: ut, 'Increpat ultro Cunctantes socios.' Servius.

Clypeo increpat] In Romano codice intonat: sed increpat Servius agnoscit et Donatus, atque ita legitur in Mediceo et pluribus aliis. Pierius.

Clypeo increpat] Explica, Martem ciere strepitus illisa hasta in clypeum. Nam Philost. in Heroic. loquens de Ajace βαλὼν τε σοβαρὸν μετὰ τῆς αἰχμῆς πρὸς τὴν δοτίδα ἔδοῦντο: Superbeque cum hasta incedens strepitum ad clypeum edidit. Dio Cassius l. xxxvi. de pugna Pompeji cum Mithridate, οἱ μὲν τὰ δόρατα πρὸς τὰς δοτίδας προεπέκρουσαν: scuta hastis ad sonitum incutiebant. Et esse hunc habitum iræ Ammian. scribit lib. xiv. 'hastisque (miles) feriens scuta, qui habitus iram pugnantium concitat.' Notentur verba ejusdem l. xv. ita distinguens de duplici crepitu clypei: 'scuta genibus illidentes, quod est prosperitatis indicium plenum; nam contra, cum hastis clypei feriuntur, iræ documentum est, et doloris.' Cerda.

Furentes immittit equos] Stat. Th. iii. inter notas furentis Martis facit illum intonantem axe, et urgentem currus. Idem.

334 *Ante Notos Zephyrumque*] Id est, ventos. Servius.

Volant] Pro vertuntur. Idem.

Ante Notos Zephyrumque volant] Facit equos πτηνὸς τοῖς ποσὶ, ut loquitur Philost. in Heroic. 'volucres pedibus,' ut quibus ἡ δὴν τῶν τροχῶν σπονδῆς ἐμπλεῖς, ut idem loquitur l. Icon. 'vertigo rotarum plena est celeritatis.' Ceterum de hyperbole, quæ sunt velocissima dicuntur ventos superare, alibi a me. Cerda.

Ultima] Hoc est, tota: si enim gemit ultima, omnis sine dubio. Servius.

Gemit] Ambitiosi in hac re Poëtæ vel ad ostentandam poëticam, vel ad excitandam admirationem. Hesiod. Scut. περισπενάχῃς δὲ γαῖα. Iterum, τῶν δ' ὑποσπενόμενῳ κανάχιζε πρὸς εὐρεῖα χθόν: et in Theog. γῆ ἐσπαρμένησ. Hom. Iliad. xx. κάρκαυρε δὲ γαῖα πόδισιν ὀρνημένην. Calab. l. ii. ἐλελίσσετο γαῖα: et γαῖα δ' ἐπασπαρμένησ. Latini pari ostentatione. Val. Flacc.

l. iv. 'Avia responsant gemitu juga :'
et l. vi. 'Ipse rotis gemit intus ager,
tremebundaque pulsu Nutat humus,
quatit ut sævo cum fulmine Phlæ-
gram Iuppiter :'¹ sed possit referri ad
veritatem scribente Plin. ii. 94.
'Quædam vero terræ ad ingressus
tremunt, sicut in Gabiensi agro, non
procul urbe Roma, jugera ferme du-
centa, equitantium cursu.' *Cerda*.

335 *Thraca*] Id est, Thracia. Ci-
cero in De republica, 'Colonia vero
quæ est deducta a Græcis in Asiam,
Thraciam, Italiam,' et non dixit Thra-
ciam. *Servius*.

Thraca] Græcorum forma : *Thracia*
enim illis Θράκη et Θρηκή. Unde La-
tinis quoque *Thraca*, *Thrace*, et *Threce*.
Exempla vide apud Dausq. Orthogr.
l. i. p. 59. *Emmeness*.

Atræ formidinis ora] In Romano
codice *atra*, quippe *ora*, legitur : sed
magis placet 'atræ formidinis,' ut in
aliis plerisque habetur. *Pierius*.

Atræ formidinis ora] Lucret. l. iv.
'Impendunt atræ formidinis ora su-
perne.' Sed cum idem Lucr. l. iiii.
scripserit, 'Est et frigida multa co-
mes formidinis aura,' sunt ait Germ.
qui in Virgil. *aura* potius, quam *ora*
velint, nam ποσειδάρεον, Sed me
isti in castra non ducunt sua. *Cerd*.

336 *Iræque insidiaque dei*] Figu-
rata elocutio vario significatu idem
ostendens : et non tam virtute, sed
insidiis comitatus. *Servius*.

Iræque] Inter comitatum Martis
adhibet Formidinem, Iras, Insidias.
Stat. longissimus est in his comitibus
explicandis, cum describit l. vii. dô-
mam Martis. Adhibet ibi *Nefas*, *Iras*,
Insidias, *Metus*, *Mortem*, *Impetum*, et
similia. Ab Pind. citante Plut. de
Fraternitate, ἀδελφὰ πολέμου θυγάτηρ
dicitur, *Tumultuatio belli filia*. Agath.
Histor. l. i. ait fingi a Poëtis pestes
has, ut insuperabiles. 'Numerat ille
φόβον, ἐνὺν, ἔτην, ἔριν : *Timorem, E-
nympho, Athenam, Contentionem*. Hesiod.
Theogon. ita scribit, Ἀρηὶ Πρωτότρεψ

Κυθέρεια φόβον καὶ Δαίμον ἔτικτεν Δει-
νοῦς, οἱ τ' ἀνδρῶν πικρὰς κλονέουσι φά-
λαγγας : *Marti Clypeos dissecanti Ve-
nus Timorem, et Metum peperit Glaces,*
quique turbant densas virorum phalan-
gas. Stat. laudato loco unum ante
alios Martis comitem *Pavorem* longis-
sime describit. Lege ibi. Sed de
his et aliis Martis aut comitibus aut
liberis locutus sum alibi. *Cerda*.

337 *Alacer*] Quidam *alacer*, ges-
tiens, et rei novitate turbatus voluit :
alucris vero lætus. *Servius*.

338 *Fumantes sudore*] Val. Arg. iv.
'fumant crebro præcordia pulsu.'
Crassam illam nebulam, quæ ex su-
dante erumpit, vocat propriissime
fumum. Non abit locutio Quintil.
Declam. 291. 'Non possum illam ma-
num videre, quæ fumare mihi adhuc
filii mei sanguine videtur.' *Cerda*.

Quatit] Exagitat. *Servius*.

Miserabile cæsis] Id est, miserabili-
ter. Nomen pro adverbio : ut, 'San-
guinei lugubre rubent.' *Idem*.

339 *Spargit rapida ungula, &c.*] No-
tat splendorem grandiloquentiæ Sca-
lig. v. 3. Vide et Macrobi. v. 12.
Taubmann.

340 *Mixtaque cruor*] Hypallage est,
pro mixto cruore. *Servius*.

341 *Jamque neci Sthenelum dedit*] Ita
sup. 'dat fortia corpora letho.' Sul-
pit. Sever. l. i. Sac. Histor. 'Multa
hominum millia letho dedit.' *Cerda*.

Sthenelumque dedit Thamyrumque,
&c.] Plura ὁμοιοτέλευτα. *Servius*.

Thamyrimque Polumque] Et *Tha-
marim*, et *Thamurum*, et *Thamyrum*,
in diversis codicibus legitur. Quin
etiam *Taurum* in aliquot anti-
quis exemplaribus habetur. Sed
enim Θάμυρις apud Græcos nomen
est proprium, adagiumque fertur,
Θάμυρις μάλισται, *Furit Thamyris*, de
iis qui cum intellectu polleant, deli-
rare tamen in operibus videantur.
Eundem porro *Thamyrim* et *Thamy-
rum* Græci dicunt. *Pierius*.

342 *Ambo*] Antiquo more *ambo*.

Terentius, 'Ambo opportune vos volo,' sicut superius dictum est, cum hodie *ambos* dicamus. *Servius*.

Ambos] Est et *ambo*: ut, 'Si duo præterea tel. Id. tul.' Cujus declinationis varias observationes ex antiquis Grammaticis alibi recitavimus. *Pierius*.

343 *Imbrasidas, Glaucum atque Laden*] Oblong. cod. *Hymbrasidas* et *Hymbrasus* habet per *y*: et *Hyaden*, non *Laden*: in quam lectionem multa conveniunt exemplaria: licet in Mediceo aliena manu *Laden* factum sit, prima litera contracta. In aliquot aliis *Caden* legitur. In Rom. *Embrasidas* et *Embrasus*. Sed enim Ἰμβρασίδας Græcis ὄνομα κύριον: ergo *Imbrasidas* melius puto. *Idem*.

Quos Imbrasus ipse Nutrierat] Solent enim plerunque parentes filios suos, aliis dare nutriendos. Dicendo autem *ipse*, ignotæ personæ hoc pronomine addit dignitatem. *Lycia* autem pro in *Lycia*: ut, 'non Libyæ, non ante Tyro: despectus Iarbas.' *Servius*.

344 *Paribusque ornaverat armis*] Scilicet ut æqualiter dimicarent, æqualiter current. *Idem*.

345 *Equo prævertere rentos*] In veteribus aliquot exemplaribus *equis* pluralis numeri. *Pierius*.

346 *Media Eumedes in prætiâ fertur*] In Mediceo quidem, et alio, qui apud me est, antiquo cod. *Eumedes* legitur. In aliis plerisque veteribus *Eumenides*, una plus syllaba. *Idem*.

347 *Antiqui*] Pro nobilis et magni, ut, 'urbs antiqua fuit:' aut proprie *antiqui*, si referamus ad tempora scribentis. *Servius*.

Dolonis] Cum Trojani exploratorem quem ad castra Græcorum mitterent quærerent, hic Dolon exploratum se ire obtulit, si sibi equi Achillis pro præmio darentur: qui cum isset, obvios habuit Diomedem et Ulyxen similiter exploratores missos ad castra Trojana, captusque ab

his, et tormentis adactus exposuerat, tam consilia Trojanorum quam Rhæsi adventum, qui equos fatales adduxerat in auxilium Trojanorum; quem Diomedes et Ulyxes victum ad arborem relinquentes profecti ad castra Trojana occiso Rhæso abductis equis redeunt occiderunt. Hujus filium nunc inter Trojanos a Turno dicit occisum. *Idem*.

Antiqui proles bello præclara Dolonis] Macrob. v. 16. ait, Virgilium sæpe desciscere ab Homero in fabulis aut historiis. In fabulis, 'Egeon apud Homerum auxilio est Iovi, hunc contra Iovem armant versns Maronis.' In historiis, 'Eumedes Dolonis proles bello præclara, animomanibusque parentem refert, cum apud Homerum Dolon imbellis sit.' Ita ille expedit. Non placet. Etenim si viderem in hoc loco egregium aliquod Eumedis facinus, et mortem gloriosam, recurrerem ad explicationem Macrobiani: cum secus videam, rem totam refero ad ironiam. Ergo ita hic 'proles præclara,' ut in xi. 'capias ut digna Camillæ Præmia,' ἡρωικῶς. Id etiam conjici potest ex sequente illo, 'affecit pretio,' ubi mera est ironia. Hoc nisi placeat, explico aliter, et credo verissime; videlicet, ut mentio illa *antiqui Dolonis* non sit de Dolone Homérico exploratore, sed de antiquiore alio, qui in ea familia Dolon appellatus fuisset, et fortasse qui fuisset princeps generis. Huc me ducit nomen ipsum *antiquitatis*. Etenim pater Eumedis dici congrue nequit *antiquus Dolon*. Huc confero Euripidem; apud quem in Rhæso Hector ita alloquitur Dolonem exploratorem: Ἐσθλὸς μὲν κάρτα, καὶ φιλόπολις Δόλων, τοτὸς γὰρ, καὶ πρὶν εὐκλέα δέμον, Νῦν δὲ τοσοῦτ' ἔθικας εὐκλείεστερον: *Hæc valde conveniens nomen rei Dolon, patris vero domum et prius nobilem, Nunc multo reddis nobiliorem, augens duplici gloria*. Ergo ait Poëta: Erat Eume-

des, ai principium generis, et antiquum Dolonem spectes, bello præclarus; si avum, referebat ejus nomen; si patrem Dolonem, erat animo imbecilli. *Cerda*.

348 *Nomine avum referens*] In pervetari codice *avom* habetur, ut in veterum inscriptionibus: cujusmodi ea est, quam in hortis Colotianis inspeximus:

M. CAESONIVS PRIMVS AVOS.

Et avoncolo superius ex æde divi Basilii protulimus. Præterea Terentius Scaurus, qui reliquas id genus scriptiones rejicit, *avos* et *avom* non excludit. *Pierius*.

349 *Speculator*] Discrimen inter hunc et *exploratorem* hoc adhibet Festus: 'Speculator ab exploratore hoc distat, quod speculator hostilia silentio perspicit; explorator pacata clamore cognoscit.' Itaque, ille in armis, hic in pace; ille taciturnus, hic clamabundus. Habentur autem hæc Iliad. x. *Cerda*.

350 *Ausus Pelidae pretium sibi poscere currus*] Difficilis Hypallage: nam hoc vult dicere, Qui, ut Achillis equos possit accipere, ire ausus est ad castra Græcorum. Ordo enim non procedit, qui ut iret, ausus est petere. *Currus* vero pro *curruum*, ac per hoc, equorum, dixit. *Servius*.

Ausus Pelidae, &c.] Petit his versib. Il. x. 'Ἄλλ' ἔγε μοι τὸ σκῆπτρον ἑνὸς σχοῖ, καὶ μοι δημοσίων, ἢ μὲν τοὺς ἵππους, καὶ ἄρματα ποικίλα χαλκῷ δωσέμεν, οἱ φορβόουσιν ἀμβρόσια Πηλεΐωνα. Loquitur videlicet Dolon cum Hectore. Sed Poëta signate dixit, 'ausus poscere,' respiciens ea, quæ ad Dolonem Ulysses: 'Ἦ δὲ νῦν τοι μεγάλων δῶρων ἐπεμάλτο θυμὸς Ἴκκων Ἀιακίδαο δαΐφρονος. Ergo, *ausus*, quia homo nihil in bellatoris viri currus animum intendit. Ovid. dixit Trist. III. 4. 'Non foret Ennedes orbis, si filius ejus Stultus Achilles non adamasset equos.' Quod Virg. per *audaciam*, hic per *stultitiam*. *Cerda*.

351 *Pro talibus ausis*] Quæritur, quis ante hunc *ausis* dixerit? *Serv.*

352 *Affecit pretio*] Modo pœna significat, nam *pretium* est τῶν μίσθων. Terentius, 'Ergo pretium ob stultitiam fero.' Unde et Græci τιμωρίαν, pœnam vocant, ἀπὸ τῆς τιμῆς, quod est *pretium*. Idem.

Pretio] Id est, pœna: nam Tydides, id est, Diomedes ipsum interfecit. Est enim *pretium* τῶν μίσθων. Vide Commentar. Plantin. Rud. III. 4. *Taubmannus*.

Nec equis aspirat Achilles] *Aspirat*, apud majores *accodit* significat. Cicerone, 'Nunquam aspiravit ad curiam.' Sed hic figurate dixit, 'Aspirat equis,' pro, *ad equos*: id est, occisus est, nec ad equos Achillis accessit. Melius tamen est ut Diomedem intelligamus, ut sit sensus, Diomedes occidit Dolonem, qui equos Achillis ausus est petere: quos nec ille qui eum occidit, poposcit. Sane *adspirat* est tractum ab his qui insequentes spiritu suo proximos adfiant. *Idem*.

353 *Conspexit*] In Romano codice legere est *prospexit*, ut commendatio etiam sit ab acumine visus, qui in bellicis negotiis obeundis est magno usui. *Pierius*.

354 *Longum per inane*] Hoc est, per longum spatium. *Servius*.

Longum per inane] Ovid. Trist. I. 4. 'vacuas auras.' *Cerda*.

Secutus jaculo] Pro *insecutus*: vel certe e longinquo eum ante jaculo vulneravit. *Servius*.

356 *Elapsoque*] Pro *lapso*. *Serv.*
Lapsoque supervenis] Tale illud x. 'lapsumque superstans immolat.' *Cerda*.

Et pede collo Impresso] Ita in x. 'Tum super abjectum posito pede nixus:' et sup. in hoc lib. 'Impressoque genu nitens.' De Polluce supra Amycum Valer. I. IV. 'Ac superinsistens.' Sed de hac contumelia dixi, nec semel. *Idem*.

357 *Dextrae mucronem extorquet*] Quasi proœconomia est, ut non eum suo interimat gladio, ne agnoscat quod Metisci est, et suum requirat: quo facto perire poterat sequens fracti gladii œconomia. *Serrius*.

358 *Tinguit jugulo*] Hic non significat *institit*, ut 'Tingne novo mecum directis crura coturnis,' sed, *demersit in jugulum*: ut ibi 'et Stygia candentem tinxerat unda,' imbuerat, durarat significat. *Idem*.

Tinxit jugulo] In Mediceo, et antiquis plerisque codicibus, *tinguit* præsentī tempore legitur, ut reliqua quæ præcedunt quæque subsequuntur verba, eadem periodo contenta. *P*.

359 *En agros, &c.*] Subauditur, quos victore *Ænea* te accipere posse credebas, corpore tuo metire: metiuntur autem agros qui colonis assignant: inde enim *Sarcasmos* factus est: nam consuetudo erat, ut victores imperatores, agros militibus suis darent, ut in historiis legimus. Item in *Lucano*, 'An melius fient piratæ, Magne, coloni.' Et hoc est, quod supra ait, 'Hostibus insultans.' *Serrius*.

360 *Hasperiam metire jacens*] *Sarcasmos* iste mori recepto innititur. Terram enim non emimus, nisi prius metiamur. Ergo irridens ait: Corpore tuo metire terram, quam petisti. Ita in *x*. 'Isthic nunc metuende jace:' et ibidem, 'Hac dabitur dextra tellus quæ sita per undas.' Quem ad locum multa jam contuli. *Cerda*.

Præmia] In partem deteriorem. Sic in *xi*. 'capias ut digna Camillæ Præmia,' id est, mortem. Et *Priamus* ad *Neoptolemum* *Æn. ii*. 'Dii, si qua est cælo pietas quæ talia curet, Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Et sup. *Tydidēs Dolonem* 'affecit pretio.' Sic et *donum* in malam sæpe partem, quod alibi observatum. Ita et Græci *καὶ τὴν κακὰν* in malam partem: ut

et *Virg. Æn. i*. 'Hic pietatis bonus?' *Idem*.

362 *Huic comitem Butem*] Quamquam *Bobrys*, inter nomina propria locum habeat, a quo *Butade* propagatæ familiæ celebrantur: antiqua tamen exemplaria pleraque omnia *Asbutem* hic legunt. Nam *Buta* superius occisus est, ubi legitur, 'Protinus Orchilochum, et Buten.' *Albutem* denique hoc loco *Donatus* agnoscit in integris commentariis. *Pierius*.

363 *Chloreaque, Sibarinque*] In codicibus aliquot vulgatis *Sabarim* legitur: in nonnullis antiquis *Hebarim*. Est et ubi *Fabarim* legas. Sæpe à litera, ut alibi latius, nunc in *f* transit, ut *fabā* pro *haba*: nunc in *s*, ut *exsibeant*, pro *exhibeant*: quod Aquilæ antiquo cernitur monumento pro foribus ædis *S. Mariæ* de Rodio.

EX QVORVM VSVRIS PER SINGVLOS
ANNOS CONVIVIVM DEDICATIONIS
EXSIBEANT.

Quare minime mirum lectionem hanc ita variare: sed hæc, ut parvi momenti, prætereamus. *Pierius*.

364 *Sternacis equi*] Ferocis, qui facile sternit sedentem. Quidam pro *paridi*, accipiunt; *consternati* enim equi dicuntur. *Serrius*.

Et sternacis equi, &c.] *Sternax* equus dicitur, qui sedentem sternit. Sed quomodocunque equitem effundat equus, sive erigendo se sive cernuando, *sternax* potest vocari. Intelligit ergo *cernuum*, non *ὀρθονόγῃον*. *Cernui* pueri in ludis dicebantur, qui capite in solo sistebant, pedibus in aërem erectis, Græci *κυσιστήρας* vocant: et *cernuare*, *κυσιστῆραι*. *Serrius* cernuum equum interpretatur, qui in faciem cadit, quasi in eam partem ruens qua cernimus. *Plinian*. Exercitat. p. 894. *Salmasius*.

Sternacis] Ferocis, qui facile sternit sedentem; qui Gr. *ἀναχαλῖς* est et *ἀποσείδωνος*. *Scalig. iv. 16*. *calcitronis* exponit verbo *J. Ctorum. T*.

365 *Edoni Boreæ*] *Edoni*, Thracii: nam *Edon* meus est Thraciæ. Sane sciendum hoc loco errasse Donatam, qui dicit *Edonii* legendum, ut *do* brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit: 'Edonis Ogygio decurrit plena Lyæo.' Namque certum est *Systolen* fecisse Lucanum. Unde *Edoni* legendum est, ut sit, hic *Edonus*, *hujus Edoni*. Statius, et Virgilius et *artem secutus*, ait, 'Tristis Edonas hiemes Hebrumque mævalem:' non *Edonias*. Servius.

Edoni] In antiquis codicibus fere omnibus *Edonii* geminato ii scribitur: ubi necesse est per synizesin ultimas illas duas in unam coire syllabam: nam *do*, *ω μέγα* est. Pierius.

Edoni Boreæ] Ita legendum, non *Edonii*. Stephanus: 'Ἰδανολ, ἔθνος θράκης, ἀπὸ Ἰδανού τοῦ Μήδωνος ἀδελφοῦ τὸ ἔθνικον, Ἰδανή, καὶ Ἰδανάλ. Claudianus de Laudib. Stilic. i. 122. 'quoties sub pellibus egit Edonas hiemes?' Horatius Od. ii. 7. vs. 26. 'non ego sanius Bacchabor Edonis.' Notat autem Salmasius in versu Lucani a Servio adducto (qui est ii. 675.) perperam *systolen* ab eo agnoscere. Non enim *Edonis*, sed *Odonis* legit apud Lucanum. Eum vide Plin. Exercit. p. 153. *Emmenes*.

366 *Ægeō*] Mari scilicet, sicut sequentia indicant: 'Sequiturque ad littora fluctus.' Nam male ait Donatus montem esse unde fiat *Boreas*, cum certum sit eum de Hyperboreis montibus flare: quidam *fluctus* melius numero singulari accipiendum putant. Servius.

Ægeō] *Ægeum* mare ab insulis appellatum est, quæ in eo mari caprarum similitudinem præ se ferunt: seu quod in ea *Ægæa*, Amazonum regina perierit: sive quod eo *Ægeus* Thesei pater se præcipitaverit. Fest.

367 *Qua ventis incubuere*] Pro qua ventis, *Boream* enim solum dixit. Id.

Fugam dant] Pro *fugiant*: ut alibi, *Defensum dabit*. Idem.

Delph. et Var. Clas.

Fugam dant nubila caelo] Respicit attributum *Boreæ*, qui a Poëtis αἰθρηγενής dicitur, ut qui serenum cælum reddat. Hippocrat. etiam lib. de Morb. Sacro, ita scribit: δ μὲν γὰρ Βορέης ξυλόττησι τὸν ἥρα; καὶ τὸν θαλάσσης τε, καὶ τὸ νεφέδες ἀκρίνει καὶ λαμπρότερον καὶ διαφανέα ποιεῖ. Eodem pertinet scribi ab Aristotele in Problemate, flante *Borea*, reddi perspectius et lucidius, ἐν βορείοις εὐδωποτότερα ἢ θάλαττα. Cerda.

368 *Sic Turno, quacumque, &c.*] Par illa strenuitas Diomedis apud Hom. Il. v. 'Ὅς ὅνδ Τυδείδῃ πικραὶ κλονέοντο φάλαγγες Τρῶων, οὐδ' ἕρα μιν μύμον πολέες περ ἔδωκεν. Idem.

Viam secat] In l. vi. 'Ille viam secat ad naves.' Idem.

370 *Quatit volantem*] Ut 'Oblimet inermes.' Servius.

Cristam quatit aura volantem] Val. Arg. v. 'incita cristas Aura quatit.' Stat. Theb. vi. 'stantesque reflectit Aura jubar.' Cerda.

371 *Non tulit instantem Phegeus*] Aut sibi, aut omnibus. Servius.

372 *Ad currum*] Pro *curru* ac obicit. Idem.

Spumantia] Ipse in l. iv. 'fræna spumantia:' in l. xi. 'spumantem equum.' Ovid. Metam. vi. et viii. 'spumantia ora.' Cerda.

373 *Citatorum*] Aphæresis pro *concitatorum*. Servius.

Contorsit] In Mediceo, et omnibus his venerandæ antiquitatis cod. *detorsit* scriptum observavi: quod magis placet, et agnoscitur a Donato, qui sic ait: 'Mira hominis virtus, et singularis audacia, ut iret ad carrum, nec metueret superiore hostem; impetum quoque equorum currentium frangeret, et torqueret in aliam partem:' ea enim est paraphrasis verbi ejus, *detorquet*. Pierius.

374 *Pendetque jugis*] Pro *jugo*; ut, 'Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.' Servius.

Dum trahitur, pendetque jugis, hunc

Virg.

11 O

lata relectum, &c.] In codicibus aliquot antiquis legere est, *pendetque jugis hic*. Sed enim sententiam Donatus latius explicavit: quæ quoniam superiori adnexa est adnotationi, ea quoque videtur ad verbum adscribenda: *Ex eo, quod unus currus unum haberet jugum, sic exponunt plerique, quasi pluralem numerum pro singulari Poëta posuerit. Nos contra sentimus: qui enim ora citatorum dextra detorsit equorum, dubio procul frenos tenuerit, non jugum, et non iugo pendebat, sed jugis, hoc est, frenis equorum junctorum: ut hoc ei ad virtutem accedat, quod bijuges pleno ictu currentes nitebatur vincere. Recte etiam trahitur dixit, ut partem potiore daret virtuti equorum citatorum, partem vero fortitudini retinentis. Qui enim pendens trahebatur, evicerat aliquid: sed duorum equorum vim ad plenum superare non valuit: non minor etiam equorum laus, qui impediti frenis, et hominis pondere, durabant tamen, et trahebant perseverantem. Sunt etiam antiqui codices, qui pro *relectum*, legant *relictum*. Quod vero nonnulli dicunt *relectum*, id est, qua parte exarmatus erat, non procedit: quia statim sequitur, 'Rumpitque infixā billicem lorica.' Pierius.*

Pendetque jugis] Plutarch. translatic, *ὅς μὴ τῇ Δία λαμβάνῃ πάθος τι προσρηγμένον ὥσπερ ἐπὶ ζυγῷ. Germanus.*

375 *Lancea]* Raro lectum: et est telum missile. *Servius.*

Lancea] Genus Hispanici hastilis, quod Græcis λόγχη. Et non esse vocem Latii, sed Hispaniæ, ex Varro adducit Agell. xv. 30. Ejus meminit Liv. sæpe, Ammian. l. xxiv. Apul. viii. Plin. epist. l. i. Notat a Plinio Lazius Comm. iv. 15. lanceas antiquo Romano verbo dici *lucellea*; et ego proprietatem epitheti: vere enim lancea *lata* erat. Plutarch. de lancea illa, qua interfectus magnus Imperator Marcellus: Μάρκελλον δὲ τις λόγχη πλατεία διὰ τῶν πλευρῶν διή-

λασεν: Marcellum quispian per latera lancea lata transfixit. *Cerda.*

Consequitur] Ita sup. *jaculo secutus*. Græci δολιχέων dicunt, quem hasta assequitur. *Idem.*

Bilicem lorica] *Li* longa est, et accentum habet: sicut *bifilum*, si producit, quia et *fila* et *lisia* dicimus. *Servius.*

Bilicem lorica] De hac voce videndus Ger. Ioan. Vossius in Etymolog. v. *licium*: et, quem ibidem citat, Yvo Villiomarus adversus Rob. Titium Controv. ii. 18. animad. 26. *Emmeness.*

376 *Degustat corpus]* Id est, leviter tangit, id est, stringit, propter exiguitatem sanguinis: unde e contrario de alto vulnere ait, 'Virgineumque alte bibit acta cruorem.' *Servius.*

Summum degustat vulnere corpus] Indicat strictum fuisse leviter corpus, ideo *degustat*: et *summum*, quod Plutar. in vita Alexand. dixit, πρώτων ψαῖσαι τρίχων, primos capillos perstrinxisse. Itaque πρώτων et *summum* sibi in hac respondent. De hoc genere vulneris alibi a me. Hic tantum de verbo Virgil. quod accepit ab Hom. Hic enim Il. xxi. 'Ἄλλ' ἔγε δὲ καὶ δουρὸς ἀκροῆς ἡμετέροιο Γεῦσεναι. Verbum Maronis de igni usurpavit Lucret. l. ii. 'Ignes degustant tigna:' quia videlicet ignes dicuntur torare Græcis et Latinis. Hasta etiam apud Nostrium l. xi. 'bibit cruorem.' Verbum Virgil. Græci usurpant pari ferme significato, ut cum Plut. in Sylla dixit, τοῦ τιμωροῦ γευόμενος, gustans honores. Et Eurip. in Alcest. πένθους τοῦδε γέγομαι κυρῷ: amarum hunc dolorem gusto. Et Tacitus Annal. vi. ut brevissimum Imperium Galbæ significaretur, 'et ta, Galba, quandoque degustabis Imperium.' *Cerda.*

Summum degustat vulnere corpus] Silius Italicus l. v. 'Impetit os hasta, leviterque e corpore summo Degustat cuspis generosum extrema cruo-

rem.' Pro eo Ovid. Heroid. Epist. xvi. 275. 'Non mea sunt summa leviter districta sagitta Pectora.' Seneca ad Helviam, c. 3. 'Non summam cutim rapit, pectus et viscera ipsa divisit.' *Emmeness.*

378 *Ducto mucrone*] Id est, educto. *Servius.*

Auxilium ducto mucrone petebat] In veteribus aliquot codicibus legere est *auxilium educto mucrone.* In aliquot aliis *ducto a mucrone.* Alii malunt *ducto mucrone* legere absque ulla præpositiva particula, ut habetur in Mediceo et aliquot aliis. Sed enim Donatus *stricto* legit, dum ait, 'Fidens auxilio gladii, quem strictum tenebat, hoc est, paratum ad feriendum.' *Pierius.*

379 *Cum rota præcipitem, &c.*] Non abit Cal. l. vi. *θοῶς δὲ μὴ ἐκβαλε δίσκον Πρόσθεν ἐὼς τροχῶν: subito illum exturbavit curru suam ante rotam.* Neque illud Eurip. Suppl. *θραυσθέντων δίσκων* *ἑλς κρᾶτα πρὸς γῆν ἐκκυβισθέντων* *βλq: fractis curribus In caput humi per eim præcipitati.* *Cerda.*

Procursum] Impetu: et est *procursum* una pars orationis. *Servius.*

380 *Impulit, effuditque solo*] In aliquot veteribus exemplaribus *effundit* est præsentī tempore. Male vero superiore versu in exemplaribus plerisque, distincta præpositiva particula et nomine, legitur *pro cursu concitus axis:* quum dubio procul *procursum* unica dictione legendum sit: vel *Servio* submonente: id quod ita Donatus adnotaverat, *procursum*, quod ait, 'una pars est orationis,' quasi porro tenens cursum.' Hunc *procursum* ut melius exprimeret, addidit, 'Concitus axis:' ut apertius ostenderet quid esset 'Procursum.' *Pier.*

381 *Imam inter galeam, &c.*] Imitatur Flaccus libro III. Nam ut Virgil. inter galeam imam et summum thoracem, ita ille, 'Per clypei cedentis opus partemque trilecem.' *Cerda.*

382 *Abstulit ense caput*] Flexu alio

in decimo, 'At tibi, Tymbre, caput Euandrius abstulit ensis.' *Idem.*

Truncumque reliquit arena] In aliquot antiquis codicibus *relinquit* est, præsentī tempore. Est et in plerisque *harenæ* casu acquisitivo, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Truncumque reliquit arena] Quia sine capite, ideo *truncum.* Ita Æn. II. Priamus passus est parem contumeliam: et 'reliquit in arena,' ut ignobilem, et de cuius sepultura nihil curaret. *Cerda.*

385 *Ascanius*] Scias hic, scribi ab Dionysio l. i. hunc puerum dictum prius Euryleonta. Itaque, qui prius Enryleon, mox Ascanius. *Idem.*

Ascaniusque comes] In Romano codice *Ascaniusque puer*, non *comes*, legitur: eamque castiorem lectionem esse didicimus ex Ti. Donato ita scribente: 'Mnestheus, atque Achates (inquit) et Ascanius, licet esset puer, sciens tamen quid patri, vel maxime vulnerato debetur:' et quæ sequuntur. *Pierius.*

386 *Alternos longa nitentem, &c.*] Id est, passus alterius vulnerati pedis hastili sustentantem et fulcientem. Alter enim pes, qui sancius non erat, sine adminiculo firmos et liberos metiebatur gressus. Dixit eleganter e Maronis imitatione Val. Flaccus Argon. l. II. 'Alternos ægro conctantem poplite gressus.' Turneb. Advers. III. 13. *Taubmann.*

Alternos longa, &c.] Ut Hom. II. XI. dixit, *γόνυ γονὺς ἀμείβων, genu unum genu altero alternans:* et ut Nonnus l. XIX. *δεξιὸν ἐκ λαυῖο ταρσὸν ἀμείβων, dextram plantam sinistra alternans:* et ut Eurip. in Elect. *ἵχνος ἀλλαζόμεθα, vestigia commutemus:* ita Noster, 'pedem alternans cuspidē.' Plutar. in Philopœmene, *παρὰλλάξει τῶν σκελῶν, alternatione crurum.* De Euxemonide II. XI. *σκέδων ἐκ πολέμοιο;* nam percussus *κατὰ μηρὸν δισσῶ, sagitta in femore.* Ut Virg. 'nitentem cuspidē,' ita de Achille vulnerato Calab. l. III.

ἕστη ἐρυσσάμενος μάλῃ ἔτι: constitit innoxus fraxino. Cerdia.

387 *Sævit*] Scilicet, quia non potest in bella procedere. Vel quod abstractus a bellis sit: et bene virò forti servat dignitatem, qui nihil molliter facit in tam aspero vulnere; nam ideo ait, 'Infracta luctatur arundine.' *Servius*.

Sævit] In re dubia ac pæne desperata vides quantum gerat animi *Aeneas*. Nam cum sagitta ictus esset, neque evelli posset enepis, 'Sævit, et infracta luctatur arundine telum Eripere.' ipsemet sibi scilicet: et addit, 'Auxilioque viam, quæ proxima, poscit.' et illud magnanimum, 'Ense secent lato vulnus,' &c. Hoc esse poterat, ut pro se tantum faceret, non quo aliis consulere. At enim vero longe alia ratio: ait enim, 'seseque in bella remittant.' Quo tempore ne sedit quidem ad quiescendum: ait enim, 'Stabat acerba,' &c. Idemque et, 'Concursu juvenum:' et, 'multum mœrentis Iuli' lacrimis immobilis.' Sui igitur contemptor, gloriæ dominus, civium servator sævit, &c. Scal. III. 11. *Taubmann*.

Sævit, et infracta, &c.] Eadem plane historia est *Philopœmenis* magni *Achæorum* ducis apud *Plut.* in ejus vita, ubi transfixo utroque femore sævit, atque æstuat ὑπὸ θυμοῦ, καὶ φιλοτιμίας πρὸς τὸν ἀγῶνα: imo, quod mirere, redit ad bellum habens adhuc latentem hastam in femore. Exemplum alterum magni animi habes in *Eumene* apud eundem, qui rediit etiam ad bellum ὑπὸ τραυμάτων μηρῶν καὶ βραχίονας διακεκομένος: trajectus femora et brachia vulneribus. Eadem virtus in *Camillo*, qui percussus in femore οὐκ ἀνῆκεν, ἀλλ' ἐγκείμενον, τῷ τραύματι παρέλκων τὸ ἀκόντισμα, καὶ συμπλεκόμενος τοῖς ὀπίσταις τῷ πολέμῳ τροπὴν ἐποίησε. Cerdia.

389 *Ense secent lato vulnus*] Quidam lato ita dictum accipiunt, ut, quasi

ipso jubente, ne scalpello aut aliquo ferreamento minore, sed ense: et hoc lato quod cum majore dolore, dummodo extracta sagitta, remittant eam quamprimum ad pugnam. Alii lato, pro late, tradunt: ubique tamen animum viri fortis expressit. *Servius*.

Ense secent lato vulnus] Alludit ad ἔκτομήν, speciem unam educendi e vulnere aculei: quippe tres *Eustathius*, in eum II. Δ. locum, αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἔλκεος ὅδ' ἔμπεσε, &c. his verbis exequitur: οὗδε δὲ καὶ τρεῖς βελουαῖοις 'Ὅμηρος, ἔκτομήν ἐπὶ Ἐδρυσπύλου, καὶ Διομήδου ἐν τοῖς ἐξῆς ἐπὶ Διομήδου, καὶ ἑλκὴν ἐπὶ Μενελάου. *Germanus*.

391 *Jamque aderat Phæbo*] Ad exemplum *Homeri*: nam *Iliad.* IV. vulnerato *Menelao* *Machaon* adest. *Cer*.

Iapyx] Aptum nomen medico: nam ἰᾶσθαι *Græci* dicunt curare. *Servius*.

Iapis] In antiquioribus his codicibus *Iapyx* per y et x scriptum habetur. Alii volunt medici nomen a vento distingui scriptiōe: hujusque nominis obliquos casus in o, *Donatus* mittere videtur, *Iapicid*, *Iapici*, qui per g proferuntur in vento. *Horatius*, 'Præter *Iapygā*.' *Pierius*.

Iapis] Ita *Turneb.* I. XXIII. 14. et alii malunt: non 'Iapyx.' Agnovit *Ausonius* *epig.* 19. 'medicum quod *Iapida* dicunt.' Et est aptum nomen medici: nam ἰᾶσθαι curare est. Vide *El. Vinetum* ad illud *Auson.* et *Macrobi.* III. 15. *Taubmann*.

394 *Augurium citharamque dedit celeresque sagittas*] Vera lectio est *Dabat*: nam non dedit. Sane sciendum per citharam, scientiam indicat armoniæ, id est, musicæ. Sed et cithara et sagittæ artes sunt: augurium vero munus: non enim sola arte, verumetiam indulta divinitate colligitur. *Servius*.

Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas] Tale illud in *Iliad.* B. φ καὶ τόξον Ἀπόλλων αὐτὸς ἔδωκεν. *Callimachi* autem verpus ex *Hymno* in *Apollinem*, φοῖβερ γὰρ καὶ τόξον ἔτι-

τρέπεται, καὶ αὐτῇ, Κεῖνον δὲ θρία καὶ μάστιγες ἐκ δὲ νῦ φοίβου Ἰητροὶ δέδωκασιν ἀνδράσιν θανάτοις. Cynethus in Apollinem, Εἴη μοι κίθαρις τε φίλη καὶ μαμπίλα τόξα, Χρῆσιν ἑ ἀνθρώποισι Διὶς πημερτίᾳ βουλήν. Ursin.

395 *Ut depositi*] Id est, desperati: nam apud veteres consuetudo erat, ut desperati ante januas suas collocaerentur, vel ut extremum spiritum redderent terræ, vel ut possent a transeuntibus forte curari, qui aliquando simili laboraverant morbo. Cicero, 'Ægram et prope depositam reipublicæ partem suscepisse.' Serv.

Depositi] Dicitur *depositus* is, cujus salus desperata jam prope est. Nec alio sensu Ovid. Pont. II. 2. 'Jam prope depositus, certe jam frigidus, æger, Servatus per te, si modo servor, ero.' Et Trist. III. 3. 'Nec mea consueto languescent corpora lecto, Depositum nec me qui fleat ullus erit.' Vis etiam hujus vocis liquet a verbis istis Tullii, quæ Serv. advocat: 'Ægram, et prope depositam Reipub. partem suscepisse.' Sen. etiam Trag. ad exitum Œdipi: 'Ite, ferte depositis opem.' Cerdæ.

Proferret fata parentis] Eurip. ἐκτρέφειν βίαν, et μὲνεναι. Horat. Od. I. 15. 'Iracunda diem proferet Ilio, Matronisque Phrygum classis Achilæi.' Germanus.

396 *Potestates herbarum*] Vim, possibilitatem: nam in herbarum natura vis est, quæ δυνάμις dicitur, cujus nulla ratio est: unde etiam ait, 'Mutas artes,' musicæ comparatione. Alii *mutas* quia apud veteres manibus magis medicina tractata est, unde et *chirurgia* dicta: nam ipse ait, 'Multa manu medica Phœbique potentibus herbis.' Ergo *mutas*, quia ubi manu res agebatur, cessabat oratio. Servius.

Usunque modendi] Ἐμπειρίᾳ scientiam, hoc est, medicinam, in usu, non in ratione constantem. Nam quædam artes usu discuntur, sicut

ipsa maxima parte medicina, quæ ante Hippocratem muta fuit. Idem.

397 *Multis*] Quoniam heroicis temporibus etiam medicina valde fuerat in honore. Idem.

Mutas agitare inglorius artes] Ars medica, *Muta*, a Marone nuncupata est, quod tota ejus vis in operationibus ac remediis potius quam in sermonibus atque eloquentia collocetur: unde in Medicos loquaces dicitur emanavit, *ἰατρὸς ἀδόλεσχος νοσοῦντι πάλιν νόσος*: Medicus scil. loquax morbum creabit alterum. Mercurial. Var. Lect. III. 13. Ursinus.

Inglorius] Comparatione sagittarum, harmoniæ, id est, musicæ, et divinitatis. Servius.

Inglorius] Cum respectu hoc ad Romanos et alias gentes, quibus medicina non in honore, adeoque servis communicata. Farnab.

398 *Acerba fremens*] Pro *acerbe*, adverbium qualitatis in nomen derivatum. Servius.

Acerba fremens] Supra, 'acerba sonans.' Ut autem, *νικῶν in hastam*, Hom. II. Θ. *δοῦρὸς ἀλγυὴ χαλκείῃ, τῷ δ' ἐπεισάμενος*, &c. Et Calab. 3. *ἰσση ἐπεισάμενος μετ' ἐπὶ*. Germanus.

400 *Lachrymæque immobilis*] Non suis, sed illorum. Servius.

Lachrymæque immobilis] In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis, absque copulativa particula legere est *lacrime immobilis*. Pierius.

401 *Pæonium in morem*] Medicinalem, a Pæone. Nam Doricæ linguæ est *Pæon*: naturale autem est *Ῥέον*. Servius.

Pæonium in morem] More Medicorum *χειρουργῶν*: sive a Pæone medico, a quo Pæonia herba: sive quod Apollo illi Pæan sit dictus: ἀπὸ τοῦ παύειν τὰς ἀλγας, quod omnes dolores curet. Pæonium, herba medica, et salutare remedium. Hortens.

402 *Multa*] Pro multum. Servius.

403 *Trepidat*] Pro *trepidanter facit*. Idem.

404 *Sollicitat*] Principem hujus verbi notionem esse loco *permoovere* jam alii adnotarunt; in his Gifan. in Lucret. ex Donato, et Sex. Pomp. Proprie itaque Virg. 'sollicitat spicula,' id est, vult movere loco spiculum. Sic et Georg. 1. 'sollicitanda tellus:' et iv. 'mare sollicitum:' et Ovid. eleganter, 'arcu sollicitare feras:' et Enn. Annal. xv. 'Histri tela manu jacientes sollicitabant.' *Cerda*.

Forcipe] Hic *forcipem* dixit quod Græci ἀρδισθῆναι dicunt, qua solent spicula vulneribus evelli: ἀρδία enim spicula sagittarum appellantur, alibi forcipem, quod formum, id est, calidum capiunt. *Servius*.

Prensaeque tenaci forcipe ferrum] In antiquis aliquot codicibus *pressaeque* legitur. In Romano *forfice*. Sunt enim qui *forfices* et *forcipes* ita distinguant, ut *forfices* esse sarcinatorum velint a faciendo: quæ vero ferrum calidum capiant, *forcipes*: tonsorum, quod pilum secant, *forpices*. Sed enim inepta hæc esse Carisius monet ex Lucillio, qui etiam Medicorum forcipes dicit LXIX, 'scalpro- rum forcipium milia xx.' Item paulo post, 'Forcipibus dentes vellere.' Sed Virgilius in VIII. 'Versantque tenaci forcipe ferrum:' quod in codicibus aliis *massam* scriptum est. *Pierius*.

405 *Nulla viam Fortuna regit*] Nul- lus eventus rationem præstat. *Serv.*

Nihil auctor Apollo] Medicinæ inven- tor. Nam Æsculapius præest medi- cinæ, quam Apollo invenit: ipse in Ovidii Metamorphosi ait, 'Inven- tum medicina mea est.' *Idem*.

407 *Propiusque malum*] Ex fuga sci- licet Trojanorum. *Servius*.

Pulvere cælum stare] Plenum esse. Alii *stare*, constare intelligunt, ut significet pulvere cælum constat, id est, in pulverem versum est, et quasi totum ex pulvere est. Alii diutinum pulvere et continuum; et significatum

volunt, inumbrationemque ex eo So- lis et cæli factam; id est, non mo- veri cælum sed consistere, eundem- que manere habitum aëris, ex conti- nua caligine pulveris, obducto semel cælo, et quasi ab oculis intercluso. *Idem*.

Pulvere cælum stare] Id est, pulvere oppletum esse: *Serv.* et *Turneb.* xxviii. 32. ita *Lucill.* 'pectus senti- bus stare' dixit. *Nonius stare* hic exponit horrere. Alii, *constare*, id est, in pulverem versum esse, et quasi totum ex pulvere esse: quod *Serv. Dan.* etiam observavit. *Donatus*: 'Talis apparebat pulvis, ut cælum portare videretur.' *Pimontius stare* pro niti accipit; ita scil. in- spissato aëre et nube pulvere glo- merato, ut cælum jam fulciri, velut basi, pulvere videretur.' Ita *Statius Theb.* vii. 'Pulvereo stant astra glo- bo.' *Plaut. Amph. Sc.* 1. 'Ex spi- ritu atque anhelita virum nebula con- stat.' Etiam *Hom. Iliad.* Ψ. *Ιωρσο κορίη*, dixit. *Taubmann*.

408 *Subeunt equites*] In antiquis plerisque codicibus *subeuntque equi- tes* legitur, quod numerosius est. *Pierius*.

411 *Venus*] Genitrix. *Servius*.

Indigno dolore] Qui fuerat natus ex vulnere indigne inlato, scilicet per insidias. *Idem*.

Indigno concussa dolore] *Aristoteles* in *Peplo* ad verbum, θυμὸν ἔχει μεγά- λην βεβόλημῆνα. Est ergo *indignus do- lor*, magnus; nam ille, ἔχει μεγάλην. Sic *Ennius*, 'indignas tarres,' id est, magnas. Dicunt enim Latini *dignum*, atque etiam *digitum*, ab indicando, quasi sit δειγμα. Ergo, quod magnum est, neque indicari præ magnitudine potest, *indignum* dicitur. Sed ego de hac voce jam alibi. Potest etiam vox accipi ex mera conquestione vul- gari significato. *Cerda*.

412 *Dictamnium*] Hæc herba, licet ubique nascatur, melior in Creta est. Quæ *Dicta* dicitur, unde proprium

herbæ nomen. Hæc admota vulnerei, in quo ferrum est, extrahit ferrum, in tantum, ut animalia apud Cretam, cum fuerint vulnerata, ad hanc herbam currant, eaque depasta, tela corpore dicuntur excutere: hæc herba hausta etiam venena corpore exigere dicitur. *Servius.*

Tum Venus indigno nati conc. d. Dictamnium genitrix Cretæa carpit ab Ida P. c. f.] Ex antiquis partim exemplaribus, partim ex veterum Grammaticorum observatione, hi versus ita leguntur: 'Tum Venus indigno gnati concussa dolore, Ipsa manu genitrix Dictæa carpsit ab Ida Puberibus caulem foliis.' *Carpit* quidem in plerisque antiquis exemplaribus, ut eadem sit synchronia cum altero præterito, quod sequitur, *detulit*. Sed enim Donatus *carpit* præsentī tempore legit: et ita in veteribus codicibus nonnullis, qui apud me sunt, habetur. Idem *Dictæa* agnoscit, dum ait, 'Itaque a Dictæa Ida substulit suis manibus caulem.' *Dictæa* porro cognomen est *Idæ*, ut alio loco, 'Dictæa negat tibi Jupiter arva.' Sed enim *Dictæa* ipse quoque mons est Cretæ: cujus Callimachus mentionem facit. Quod vero 'ipsa manu genitrix,' pro 'dictamnium genitrix' legatur: lectionem hanc Ti. Donatus agnoscit, cujus hæc est interpretatio: 'Quod ait, *manu carpit*, et matris animum expressit, ut ipsam diceret opera sua procurasse, quod sanare filium potuisset, et non ferro propter remedium, sed manu assereret esse sublatum. Dubium enim non est certo modo, et suo modo ac tempore, eas detrahenda terris, quæ aliquibus sunt procuranda remediis, ut ipse alio loco Virgilius dixit, *Falcibus et messex ad Lunam quarantur ahenis*: ubi et modum et tempus expressit. In præsentī vero ait *manu*.' Et inferius: 'Quanta signa istius data sunt speciei, cujus nomen omissum est. Quippe et regio expressa est, in qua

nascitur: et nomen editum montis, et ipsius nominis signum. Deinde quum ad descriptionem prædicti graminis accederet, Caulem (inquit) facit, et comantem florem colore purpureo.' Et inferius: 'Gramen appellavit novo usurpationis genere, alias dicens folia. Cæterum vero nomine *Dictamnium* in regione sua dicitur appellari. Unde nonnulli sic exponunt hunc locum, ut asserant Virgilium dixisse, *Dictamnium genitrix Cretæa carpit ab Ida*. Quod usque adeo admittendum non est: ne si sequentia conjungas, fiat vitium. *Dictamni* enim *caulem* dicere debuit, non *Dictamnium caulem*. Melior est enim superior lectio, *Ipsa manu carpit caulem a Dictæa Ida*: cujus herbæ nomen quia non dixit, signa ejus infinita protulit, ut posset sciri quænam esset.' Hæc Donatus. Apud quem *Dictamnium* per *m* et *n* scriptum inveni, prout etiam *Dictamnium* in exemplaribus Græcorum manu scriptis, Theophrasti quippe et Dioscoridis pene omnibus observatur. Et in antiquissimæ traductionis Dioscoride, quem literis Longobardicis scriptum ostendit mihi Florentiæ vir clarissimus Nic. Scomberges Campanus Archiepiscopus, *dictamnu*: passim scriptum erat. In quo illud præcipua fuit observatione dignum: quod, quum phrasī alioqui, et Latina esset, et recte Græcorum vocabulorum vini et proprietatem exprimeret: formæ tamen, quas nos in *um* vel in *em* terminamus, plurimum illic absque *m* notatæ sunt, hoc modo, 'Dictamnu multi dicant Pulelu agreste: sed nec florem, nec semen habet:' ita illud, 'Est autem alterum Dictamnu de Creta adlatu:' quæ quamvis ita sint, plurimum tamen delectant ob sermonis puritatem, et venerandæ memoriæ antiquitatis. Ut vero ad Donatum revertamur: quamvis ille, uti dictum, de lectione sentiat jure suo, antiqua tamen exem-

plaria, quæ legimus omnia, eam lectionem ostendant, quam ipse improbat. Papiniusque his exemplis propior accedere videtur, ubi ait *Dictamni florentis opem*: quod Virgilius *florem comantem* dixerat. Et Priscianus, ubi agit de constructione partium orationis, *Dictamnium* genetriz videtur agnovisse, diversaque genera, et diversos numeros Virgilium hoc loco auctoritate sua κατὰ τὴν ἀλλοτρίαν confudisse. Quod vero neque *florem* neque *semen* *Dictamno* esse Dioscorides, et plerique alii tradunt, Virgilius Theophrastum sequi videtur, qui *flores* in *Dictamno* ponit: vel quod uni et deteriori cuidam speciei, quæ vulgo nascitur, proprium est, toti dedit generi, ut descriptionem hanc lascivius exornaret. Quia vero Virgiliana sententia de *Dictamno*, ejusque vi cum Tulliana consentit, visum est ex tertio de Natura deorum, hæc subjungere: 'Dictamnium herba est, quam capream sagittis venenatis percussæ querere dicuntur: quam quum gustaverunt, sagittæ excidunt a corpore.' Alia Plinius libro Naturalis Historiæ quinto et vigesimo. *Pierius*.

Dictamnium, &c.] Aristotel. περ θαψι. ἀκουσμ. αὶ ἐν Κρήτῃ αἶγες, ὅταν τοξευθῶσι, ξηροῦσιν, ὡς ἔοικε, τὸ δίκταμνον τὸ ἐκεῖ φυόμενον ὅταν γὰρ φάγωσιν, εὐθὺς διαβάλλουσι τὰ τοξευόμενα. Ac, te ne lassem nota re admodum, eadem scribit idem Aristotel. Hist. Animal. l. ix. Ælian. Var. Hist. l. 10. Dioscor. iii. 27. Val. Max. l. 8. Plutar. de Solert. Animal. et in Gryllo, Cicer. 3. Divin. Isidor. et plures alii. Scribendum *Dictamnium* certissime, non *Dictanum*. Nam Græci δίκταμον. *Cerda*.

Genetriz] Ut indulgens nato. Et vere hæc herba sacra erat Veneri; nam utilis partui proliis, cui rei præest Venus. Serenus enim ita scribit: 'Ut facill vigeat servata puerpera partu, Dictamnium bibitur:' et Dioscor.

διτνάμιον vocat, quod partus aesculetos Plutarch. etiam de Solert. Animal. ait hanc herbam habere *ἐκπρωτὶ δόναμιν*, virtutem ejiciendi fetus. Idem scribit Theophr. l. i. de Plant. Zenedotus Malleotes apud Arati interpretem ait Dictamnium πρὸς δόναμιον συμβάλλεσθαι: junare ad parientis facilitatem. Idem.

Cretæ Ida] Nam Cretensis Ida, arborum et herbarum copia insignis fuit. Propert. ii. 1. 'Et deus extinctum Creas Epidauriæ herbis Restituit patriis Androgeona focia.' Alii leg. *Dictæa*. Est autem Δίκτων ἐκροτῆριον Κρήτης. *Tanquam*.

413 *Puberibus caulem foliis*] Hoc est adultis. Sic in quarta, *Pubertas herba*. Et est reciproca inter herbas et homines translatio: nam herbarum *pubertatem*, et *florem* juventutis vocamus. *Caulem* autem medium fruticis qui vulgo θύσπος dicitur. De hac herba in Æn. iv. ait, ubi de vulnerata cerva, 'Illa fuga silvas saltusque peragrat Dictæos.' *Servius*.

Puberibus] Id est, adultis. S. aut, florentibus: ut Stat. Silvar. l. 'Dictamni florentis opem.' Turnebus tamen, xxvi. 5. declarat, villosa probe lanuginosis: qualia folia Dictamno tribuit Dioscorides, γναφαλῶδη καὶ ἐρυθῶδη, lanuginosa et lanata. *Tanquam*.

Et flore comantem Purpureo] Negat hoc Plinius xxv. 8. 'Flos nullus ei (dictamno) aut semen, aut caulis:' et præterea Dioscorides iii. 37. ubi de Dictamno, ὅτε δ' ἄθος ὅτε δὲ καρπὸν φέρει. Sed certe Euphorion de Diana, στεφανμένη θαλεροῖσι συνήθετο δίκταμνοισι: vernabat coronata florentibus Dictamnibus: et Stat. Sylv. l. i. 'Dictamni florentis opem.' Idem Dioscorides cap. 29. ejusdem lib. Dictamni alterius Cretensis meminit, cujus folia similia foliis sisymbrii, et huic dat ἄθος, id est, *florem*, ἀργύρεον ἀγρίον ἐοικὸς, similem agrosti origano. Et extremo ἄθος μέλαν, nigrum *florem*; quæ nigricantia non abit a purpureo co-

lore Virgili: nam purpureus color nigredinem refert. Huic quoque κλῶ-
νας dat Dioscor. Ubi autem est κλῶν,
necesse est et caulis sit. Notetur
vox comans. Sic Hom. Iliad. xxi. in
re simili, ἐέλπευ: et Max. Tyr. Dis-
sert. 18. in unum confert τριχας ho-
minum, et φύλλα arborum. *Cerda.*

415 *Gramina*] Hic pro herba, nam
est hoc nomine alia herba, quæ in
immensam excrescit. *Servius.*

416 *Faciem circumdata*] A parte
totum corpus accipimus. Et putatur
sic dictum, ut, 'faciem mutatus et
ora Cupido.' *Idem.*

Faciem] Facie interdum non os
tantum, et oculi, et genæ, id est
πρόσωπον, notatur: sed forma omnis,
et modus, et factura quædam totius
corporis. V. N. Pænulo, v. 8. *Taub.*

417 *Fusum amnem*] Pro aqua. A
toto partem: sic supra 'Fontemque
ignemque ferebant.' *Servius.*

Labris splendidibus] In codicibus
aliquot antiquis legere est *labris
pendentibus*. Sed enim cum hic *la-
brum* pro vase positum sit, quod olim
id *lacabrum* dicebant, magis placet
splendentibus, hoc est nitidis et de-
purgatis, ut omnia cum decoro fiant.
Ait vero Ti. Donatus in hujus loci
paraphrasim, 'Venus aquam infecit,
quam Iapis studiose splendentibus
labris infuderat, ut foveret vulnus.'
Pierius.

418 *Sparsitque*] Antiqui aliquot
codices *sparsit* legant, instanti tem-
pore, ut cum *infecit* conveniat: sed
in pluribus *sparsit* præteritum. *Idem.*

419 *Ambrosia succos*] *Ambrosia*
est cibus deorum; nam nectar po-
tus. Alibi, *Ambrosia* unguentum
deorum legitur, 'Ambrosiaque comæ
divinum vertice odorem.' *Servius.*

Ambrosia] Eustathio ἀμβροσία est
ἔρως τῆς, *floridum quid*. De quo scho-
læ medicorum. Est et cibus deorum.
Unde Mart. ii. ep. 58. 'Juppiter am-
brosia satur est, et nectare vivit.'
Taubmann.

Odoriferam panaceam] Genus herbae
est. Sciendum tamen Lucretium *pa-
naceam* ubique salem dicere: unde
possumus et hoc loco salem intelli-
gere: nam omnem pellit dolorem.
Sed melius herbam, quia ait *odorife-
ram*. Alii *panaceam* medicamentum
dicunt, ex compluribus herbis com-
positum, quod ad omne vulnus facit:
hanc herbam Hercules contra vim
venenorum Thessalis dicitur præsti-
tisse. Sane nomen mire compositum.
Servius.

Odoriferam panaceam] Panaces, aut
Panacea, herba est gravis odoris. Lu-
cret. l. iv. 'odorem Exspirant acrem
Panaces, absynthia.' Ab hac acri-
tudine odorifera dicitur a Poëta.
Consentit Dioscorid. qui ejus folia
ἐνὸςθῃ facit, *nimum odorata*. Ajunt
fabulæ 'Ἰατὸς et Πανδραία filias fuisse
Æsculapii, illam dictam *παρὰ τὴν Ἰασιν*,
a *medela*: hanc *παρὰ τὸ πᾶν et ἕκος*, a
curandis omne genus morbis. Inde Ari-
stænetus lib. i. epist. medicum quen-
dam Πανδραίαν vocat *ὄντος ἐπὶ ὀνόμου λα-
τρὸν*: *Panacium suo vere nomine dignum
medicum*. Vide Plin. et alios. Cete-
rum Virg. concilians hac herba sa-
lutem et odorem aquæ, aspirat ad
Homer, qui notante Athenæo v. 8.
inducit Helenam, quæ *αἰς τὸν οἶνον
ἐμβάλλει Πανakes φάρμακον*: concilia-
tura scilicet Helena vino salutem et
odorem. *Cerda.*

Panaceam] Græcis πανάκεια, et πᾶ-
νakes: 'ipsa nomine,' ut ait Plinius,
'omnia morborum remedia promit-
tens:' *παρὰ τὸ πᾶν*, et *ἕκος*. Cæterum
notat hic Servius, Lucretium *pana-
ceam* ubique salem dicere. Sed ubi
hoc Lucretius? itaque Gifan. legebat
Lucillum pro Lucretium. Sed Yvo
Villiomarus viii. 5. censet *Licinium*
scribi debere: et intelligi Lic. Ma-
crum: qui de sale nominatim forte
scripserit. *Taubmann.*

420 *Fovit ea vulnus*] Medice hic
locutus est Virgilius. Verbum enim
fovere, cum voce aqua copulatum,

apud Medicos peculiarem quandam notionem et usum vindicat. Est enim idem quod madefacere, tingere, eluere, et ita locum affectum velut lenimento afficere. Nonius interpretatur *aspersit*. Pontanus.

Longævus] Senior, et qui medicinæ experientiam ætate sibi collegerat. *Taubmann*.

422 *Quippe*] Quasi dolor: cujus natura hæc est, ut adhibito remedio statim recedat. Nam dolor consequens res est non principalis: unde sublata causa etiam ipse statim recedit. Hinc ait, *Quippe*; nam infusa aqua inherens laxare cœperat telum, quod ante inferebat dolorem. *Servius*.

Quippe] Jul. Scal. Poët. iv. 16. non longe a fine: '*quippe* asseverantis adverbium: *Quippe* vetor fatis: Fugit *quippe* dolor.' *Cerda*.

Stetit imo vulnere sanguis] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis codicibus in particula interjecta, imo in vulnere habetur. *Pierius*.

Stetit imo in vulnere sanguis] Cic. 2. Tusc. 'Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere.' Sententiam Virg. ita extulit Plut. in vita Agesil. τῆν φεράν τοῦ αἵματος ἔκασσε, scilicet *laspós*. *Cerda*.

423 *Jamque secuta manum, &c.*] Leniter tentantis secuta est. *Servius*.

424 *In pristina*] In usum priorem, hoc est, quales fuerunt pristinæ: vel novæ, magnæ, aut miræ. *Idem*.

425 *Arma citi properate viro*] Suo more ostendit festinationem: ante induxit loquentem, quam significaret qui loqueretur. Atqui sicut nos *properare* festinare dicimus, ita antiqui pro *dare* dicebant. Sallust. 'Solas festinate.' *Idem*.

427 *Non hæc humanis opibus*] Potest subaudiri, et arte humana. *Idem*.

Non hæc humanis opibus] Prop. ii. 8. 'Non non humani sunt partus talia dona, Ista decem menses non peperere bona.' *Cerda*.

429 *Major agit Deus*] Apollo scilicet, inventor medicinæ: hoc est, hæc agit major. *Servius*.

Major agit Deus] Apollo, ex interpretatione Servii. Neque dici potest, ut volunt aliqui, deceptus Serv. nam hoc potuit Iapix putare. Sed Poëta tamen usus falsa Medici suspitione potuit Venerem intelligere. Sic Æneid. ii. 'ducente Deo,' ubi sermo est de Venere. Sic et Plut. in vita Periclis de Minerva suggerente medicinam, ἡ θεὸς ἐν τῷ φανταστικῷ νοήματι θεωρεῖται: ubi tamen θεός, id est, Deus, et de Iunone Euripid. in Herc. ὁ αἰσῖος, id est, *κακῶν*. *Cerda*.

431 *Hastamque cornuacat*] Vibrat: oculorum aciem perstringit. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

432 *Habilis lateri clipeus*] Et hic expressa festinatio est. *Servius*.

Habilis] Homerus εὖ ἀρπύς usque ad nauseam. Quid proprie sit *habile*, nosces præclare ex contrario. Ait Liv. l. xxxiii. navem quandam fuisse 'inhabilis prope magnitudinis.' Ergo, ut *inhabile* est, quod nequit commode tractari, ita contra *habile*. *Cerda*.

Loricaque tergo est] Quare tergo tantum, cum totum ambiat corpus? aut quia latus clypeo dixerat tectum, supererat, ut tergum lorica muniret. *Serv.*

Loricaque tergo est] Etenim æreus thorax et tergo et pectori applicatur. De tergo hic vides: de pectore audi Varronem: 'Lorica a loris, quod de crudo corio pectoralia faciebant.' *Cerda*.

433 *Fusis circum*] Pro, *circumfusi*. Ita Iliad. 2. Hector armatas Astynacten filium amplectitur. Itaque Ajax suum alloquitur, apud Sophoc. *Taubmann*.

434 *Per galeam*] Decenter galeam quoque tum induisse significat. *Serv.*

Summaque per galeam] Stat. Theb. iv. 'galeis juvat oscula clausis Inserere, amplexuque truces deducere conas.' Plutarchus de Antonio, τῶν Κλεονόρων

κατεφίλησεν ἐν τοῖς ὄπλοις : *Cleopatram in armis osculatus est.* Claud. in laudib. Serenæ, 'galeæque inserta minaci Oscula cristati raperes festina mariti.' *Cerda.*

Delibans oscula] V. N. Æ. 1. 260. 'Oscula libavit natæ.' *Taubmann.*

435 *Verumque laborē*] Quem per me ipse suscipio : non qui ex aliorum virtute imperatoribus ascribi consuevit. *Servius.*

436 *Fortunam ex aliis*] Subaudinius *opta* : neque enim fortuna discitur. Quidam autem defectionem putant, et deesse volunt *pete* aut *accipe*. Alii signram volunt, pro, quid fortuna sit ex aliis discere, cum et bona et mala sit fortuna : quid valeat dea hæc ex aliis discere : vult enim intelligi se adversa usum : et est Zeugma non integrum. *Idem.*

Disce, puer, &c.] Cum dicat Æneas velle a se peti exemplum laboris et fortitudinis, non fortunæ et felicitatis ; huc pertinet illud Coriolani euntis in exilium, qui suis liberis dixisse fertur (auctor est Dionys. l. viii.) 'ut illis, cum ad ætatem virilem pervenirent, Dii darent meliorem fortunam quam patri, virtutem non deteriore.' Nec non argumentum ejusdem Dionysii, qui ait se permotum ad scribendam historiam, videlicet ut haberent filii clarissimorum virorum genus vitæ, quod sequantur, non 'jucundissimum et facillimum, sed generosissimum et laboriosissimum.' Pericles apud Plutarch. in opere, quo se quis laudare sine invidia queat, cum eum amici morientem circumstarent, laudarentque et victorias ejus et trophæa, ipse tunc Pericles : μικρὸν ἑπαινοτάς ἐμύματο ἀποδοῦναι, ὥς κοινὰ πολλῶν, καὶ τῆς τύχης ἕνα μάλλον ἢ τῆς ἀρετῆς ἐγκώμια λέγοντας. Argumentum hoc attigit Sulpitia illa Caleni conjux, cum cecinit : 'Quos inter prisci sententia dia Catonis Scire adeo magni fecisset, utrumne secundis, An magis adversis staret Ro-

mana propago. Scilicet adversis,' &c. Geminum cum Maroniano illud Attii in armorum judicio apud Macrobi. vi. 1. 'Virtute sis par, dispar fortunis, patri.' Quæ verba Ajacis sunt alloquentis filium Eurysatem. Crendendusque Attius sumpsisse hoc ab Sophocle ; apud quem Ajax instruens filium ὦ μοῖς νόμοις, crudis legibus, ita ait, ὦ παῖ γένοιο πατὴρ ἐτυχεύσσερος, τὰ δ' ἄλλ' ὅμοιος, καὶ γένοι' ἂν οὐ κακός. Non longe abit illud ejusdem Attii in Telepho, 'Non : si a me Regnum fortuna, atque opes Eriperè quit, at virtutem nequivit.' *Cerda.*

Ex me] Seneca in Furente ab voluit, eo versu, 'Et discere rerum imperia ab Alcide pati.' Plaut. in Trin. dixit, 'meo modo, et moribus vivo.' *Idem.*

437 *Defensum dabit*] Pro defendet. *Servius.*

Inter præmia] Inter, veteres pro ad ponebant : id est, ad præmia. Cicero, 'Dico te priore nocte venisse inter falcarios,' id est, ad falcarios. *Idem.*

Magna inter præmia ducet] In codicibus plerisque veteribus *Magna inter prælia* legitur : sed *præmia* videtur agnovisse Ti. Donatus, dum ait, 'Facit eum de præsentibus securum ; defensionem plenissimam spondens, et ex victoria commodum.' Nam qui possit *prælia* commodum significare, non video. *Pierius.*

438 *Matura adoleverit ætas*] Matura adolescendo esse cæperit. *Serv.*

Matura adoleverit ætas] In antiquis aliquot exemplaribus legere est *mature* : sed vulgata lectio magis accepta est. *Pierius.*

439 *Sis memor*] Subaudiendum *meorum factorum*. *Servius.*

440 *Et pater Æneas, &c.*] Docemur his proponenda liberis exempla patrum, quibus exemplis nihil efficacius. Jactat hoc pater quidam apud Quint. Decl. 258. 'Quod fortiter fecisti, roboris et corporis mei, meum

est: animus iste ad contemnenda pericula paratus, ex meo finxit. Ego te diu præceptis feci virum fortem, proxime quidem etiam exemplo.' Philost. vit. Apoll. vi. 14. *ἔστω δ πατήρ παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς παισίν*: Sit pater filiis virtutum exemplar. Pulcherrime Prudent. Hym. 10. *πρ. στροφ.* { Exemplum ad istud nitere o fortis puer, Generosa proles, matris et potentis, Omnes capaces esse virtutum pater Mandavit annos: neminem excepit diem, Ipsis triumphos annuens vagitibus.' Seneca Helviæ habenti Novatillam loco filiae, ita scribit: 'Nunc mores ejus compone, nunc formam. Altius præcepta descendunt, quæ teneris imprimuntur ætatis, tuis assuescat sermonibus, ad tuum fingatur arbitrium. Multum illi dabis, etiam si nihil dederis præter exemplum.' Præcipue hæc exempla valent ad fortitudinem, quæ mens Poëtæ. Aristoteles libro quinto Politicorum dixit *ἐκδὸς βελτίους εἶναι τοὺς ἐκ βελτιόνων*. Quæ verba ita reddidit Horat. 'Fortes nascuntur fortibus et bonis.' Et Sen. in Troad. 'Generosa in ortus semina exsurgunt suos.' Quot hic paginae impleri possent? Sed nefas est sileri imitationem. Fortasse hæc sumpta ab Enrip. in Androm. ubi de Pyrrho (cujus pater est Achilles, Peleus avus) dicitur, *Πηλέως τε γὰρ ἕξια, Πατρός τ' Ἀχιλλέως ἔργα θρῶν φανήσεται*. Notetur domestica adduci exempla Æneæ, et Hectoris. Itaque quadrat locus Demosthenis tertio Olynth. *οὐ γὰρ ἄλλοις τοῖς ἡμῶν χρόνοις παραδείγμασιν, ἀλλὰ οἰκέλοις, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εὐδαίμοσιν ἔστι γε γένεσθαι*. Cædæ.

Avunculus] In antiquis aliquot exemplaribus *avunculus*, prout in veterum monumentis scriptum esse superius non uno ostendimus exemplo. Pierius.

Avunculus Hector] Crensa mater Ascanii, soror Hectoris. *Teubmann*.

441 *Hæc ubi dicta dedit*] Ex Lu-

ciliu. l. 1. 'Hæc ubi dicta dedit, posam facit ore loquendi.' *Ursinus*.

Portis esse extulit altius] Non desunt quidem antiquorum codicum exemplaria, in quibus *altis* scriptum reperiatur. Sed enim Medicum, et plura, atque ex his probatiora sæpius reperta, non *altis*, sed *ingens* legunt: ut si ad telum referatur, cum Homericæ sententia faciat, *βριθὴν μέγα, στιβαρόν*. Sed enim Ti. Donatus, et *ingens* agnoscit, et epitheton adcommodat Æneæ, dam ait, 'Ingens, animo scilicet et corpore.' *Pierius*.

Portis esse extulit] Homerus in Iliad. H. 'Ὅς εὐδὸν πολέων ἐξέσσοντο φάβημος' *Ἐκτωρ*. *Ursinus*.

443 *Antheusque Mnestheusque rursus*] Servavit τὸ πρότερον. Necesse enim erat ut vulnerato duce, multi cum eo in castra remanerent. *Servius*.

444 *Fuit*] Plut. in vita Alex. hæc metaphora, *ἐπικυμαίνειν τὴν φάλαγγα*. Cædæ.

445 *Miscetur*] Modo confunditur: alibi perturbatur: ut, 'Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.' *Servius*.

Pulouque pedum tremis excita tellus] Ennodius Paneg. 'tellus excita tremuit concussione cornipedum.' Statius libro duodecimo Thebaidos in re simili, 'Tum montes undæque fremunt:' et libro quinto, 'Dat sonitum tellus.' Lucanus libro quarto: 'Tum campi tremuere sono.' Calaber libro undecimo *περσσοπαχίζετο δ' αἶα*. Iterum: *βρέμει δέ τε πᾶσα περὶ χεῖρ*. Habetur et hemistichium Virgili libro septimo. Cædæ.

446 *Vidit ab adagreo venientem aggere Turnus*] Hic *aggere* pro: *eminentia* posuit, de ea autem *aggrem* non possumus dicere, nisi si *vix* *aggrem* dicere vulerimus, id est, *conervationem*, quam: *historici vix militum* dicunt: ut, 'Qualis sæpe vis depressus ab aggere serpens.' Quidam ambiguitatem volunt utrum ipse Tur-

nus in aggere, an venientes ex aggere. *Servius.*

Agger] In Romano codice, et in iis qui apud me sunt, non omnino contemnendis, atque in aliquot aliis manu scriptis, *agmine* legitur. Sed enim Ti. Donatus dubio procul *aggere* videtur agnovisse. *Pierius.*

447 *Gelidusque per ima, &c.*] Silius libro decimo quarto, 'gelidus per viscera sudor Corpore manabat tremulo.' *Cerda.*

448 *Prima ante omnes*] Ut, 'Prima ibi ante omnes' et *ante omnes* Latinos solum audit. *Servius.*

449 *Tremefacta refugit*] Queritur, cur Juturna, cum hic acie excedat *tremefacta*, mox tamen inducitur revertens? *Idem.*

450 *Atrium rapit agmen*] Pulveris nube coopertum: quidam autem *agmen* iter accipiunt: 'rapit' autem festinat; ut sit, Ille campo aperto iter festinat pulveris plenum, et ipsa festinatione excitat; et ita dicunt, quoniam si *agmen* exercitum dicit, apertus campus esse non potuit bellatorum densitate completus. *Idem.*

Atrium] Explicuit per atricem nubem pulveris. Ut Val. Arg. l. i. per *nigredinem* eo versu, 'Solyomo nigrantem pulvere fratrem.' Quod accepit a Virgilio, qui in ix. 'nigro glomerari pulvere nubem:' et statim, 'tenebras insurgere campo.' *Cerda.*

451 *Qualis ubi, &c.*] Æneæ impetum nimbo comparat verbis ac numeris ejusmodi, ut multis Homericis opus sit ad adsequendam illius magnitudinem. *Scalig.*

Abrupto sidere] Vel immensa, vel magna tempestate; per *sidus* enim tempestas significatur: ut, 'Sorbet in abruptum fluctus:' item, 'scit trista Minervæ Sidus.' *Servius.*

Abrupto sidere] Cum *sidus* sumatur pro tempore, ut Georg. i. 'quo sidere terram Vertere, Mæcenas:' aut pro tempestate et intemperie, ut Æn. iv. 'hiberno moliria sidere classem:'

confort bono judicio Germanus rem hanc ad ortus aut recasus siderum. Cum enim sub his tempestates soleant excitari, fit ut sic accipiatur more Latinorum, qui sæpe confundunt causam cum re effecta. Ergo *abrupti sidus* erit, abrupti turbinem et tempestatem. *Cerda.*

452 *It mare per medium: miseris, &c.*] Statius plenius de hoc sensu; 'deflent sua damna coloni, Et tamen oppressos miserantur in æquere nautas.' *Heu* autem, ut solet, interjectionem ex sua persona interposuit. *Servius.*

It mare per medium] Cum in mari tempestatem ponat, credo alluisse ad comparisonem Hom. Iliad. xiii, hanc: Οἱ δ' ἴσαν ἀργαλίῃν ἀνέμων ἀτάλαστοι δέλην, "Ἡ ῥά θ' ὅπδ' βροντῆς πατρὸς Διὸς εἰσι πέδονδε, θεοσκοπὶ δ' ὁμῶς ἀλλήλοισι γαίῃ, ἐν δέ τε πολλὰ κέρματα παφλάζοντα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, κυρτὰ, φασμαίνοντα, πρὸ μὲν τ' ἄλλ', αὐτὰρ ἐπ' ἄλλα: *Hi autem ibant molastorum ventorum similes turbini, Qui a tonitru patris Iovis vadit per campum, Magnæ autem cum strepitu mari miscetur, insuntque multa Undæ æstuantες multi soni maris Turgida, opuma albicantes, prius quidem alia, deinde alia.* Ab utroque Valer. Argem. l. v. 'Fit fragor: ætherias cœa Iuppiter arduus arcēs Impulerit, manus aut imas Neptunia terras. Horruiat immensum ponti latus; horruit omnis,' &c. *Cerda.*

453 *Horrescunt corda agricolæ*] Hanc partem comparationis sumpsit ab ælia Homer. Iliad. iv. Hoc enim admirandum in Virgilio, ut ex multis sæpe Homericis comparationibus unam compingat. 'Ὡς δ' ὅτ' ἀπὸ σκοπιῆς εἶδεν νέφος αἰπόλος ἀνὴρ Ἐρχόμενον κατὰ πόντον ἐπὶ ζεφύροιο ἰωῆς: Τῷ δέ τ' ἐκρυβέν δόνηι μαλάντερον ἦν τε πῖσσα φαίνον', ἰδὲ κατὰ πόντον, ἔγει δέ τε λαίλαπα πολλὰν 'Ῥήγασεν τε ἰδὼν, ὅπότε τε σπέος ἔλασε μῆλα: Sicut quando e specula vidit nimbum caprarius vir Videntem per mare a Zephyri flatu: Illi autem procul niger

exiſtenti ut pis Videtur, gradiens per mare, adducit autem imbrem multum: Horruiſque, conſpicatus eum, ſubque ſpecum oves compuſit. Aliquid et ab Homero et a Virgilio Valer. Argon. l. III. loquens enim de imminente nube: 'pendent mortalia longo Corda metu, quibus illa fretis, quibus incidat arvis.' *Idem.*

Dabit ille ruinas] *Dabit* pro *faciet*; Terentius, 'Quas turbas dedit.' et ipſe, 'Et ingentem lato dedit ore fenestram.' *Servius.*

454 *Arboribus, stragemque satis]* Ecce hoc a Calab. l. 1. 'Ὠς δ' ἐν ἐπιβρίσασα μέγα σπονδῆσσα θυέλλα, ἅλλα μὲν ἐκ βίῃων χαμῖδης βάλε δένδρεα μακρὰ, Ἄρθεσι τηλεθάπτα: Sicut ubi ingravescens magno murmure venti procella, Arbores longas partim radicibus humi prosternit, Cum floribus cirescentes. Stragem hanc in re simili attigit Æn. II. 'sternit sata læta boumque labores' et Statius: 'daſſent oas damna coloni.' *Cerda.*

Ruet] Eruet, evertet. Terentius. 'Ceteros agerem, ruerem.' Nam aliter dictum est, 'ruit alto a culmine Troja.' *Servius.*

455 *Ante volant]* Jul. Scal. v. 8. 'Quomodo nimbū antevoſant venti, ſi illum impellunt? quia nimbus crasſior aër eſt. Itaque vontus et poſt, et ante, et cum illo.' Et *volant* de ventis, poëſi grata. Ovid. Trist. III. 10. de Borea. 'jactatis inſonet alis:' et de Noto Metam. I. 'madidis evolat alis:' et centeni. *Cerda.*

Sonitumque ferunt ad litora venti] Non dubium, quin Virgil. alludat ad prognosticum, cujus fit mentio Ge. I. verbis illis: 'resonantia longe Litora miſceri.' *Idem.*

456 *Talis]* Taliter, ſimili modo. Sic paulo poſt, 'ſimilis medios Juturna per hoſtes.' *Servius.*

Rhæteius] Trojanus, a promontorio Trojæ. *Idem.*

Ductor Rhæteius] Æneæ periphrasis: q. d. Dux Trojanus, a Rhæteo

Trojæ promontorio. *Taubmann.*

457 *Densi cuneis se quisque coactis Agglomerant]* Densentur, ut cuneatim dimicent; ſcilicet, in cuneorum modum compoſiti, ut hoſtem facilius invaderent. *Servius.*

Cuneis se quisque coactis Agglomerant] Potes accipere poëtā, ut vere ſe milites in cuneos formarent ad irrumpendum. Vel ſimplicius, ut tantum indicet conſortium militem. Ad ſermonem Virgilli compactus ille Taciti: 'Illi veteris memores in cuneis congregantur denſi undique:' ubi tantum denſitas animadvertenda, non cuneus ſtrictè ſumptus. *Cerda.*

458 *Gravem]* Fortem. Salluſt. 'Luſitanie gravem civitatem.' *Servius.*

560 *Cadit ipse Tolumnius augur]* Ut primus violator foederis pœnas luet. *Idem.*

Cadit ipse Tolumnius augur] Lege Eraſm. Chil. I. Cent. 2. c. 14. in Adagio, 'Malum conſilium conſultori peſſimum.' *Cerda.*

462 *Tollitur in caelum clamor]* Occiſo eo qui auctor diſrumpendi foederis fuerat, exortus eſt clamor: et ſtatim ſecuta fuga Rutulorum: ut, 'verſique viciffim Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.' Et bene *viciffim*, quia Trojanos in fugam verſos fuiſſe, exinde apparet, quod ſupra dixit, 'Subenunt equites, et ſpicula caſtris Denſa cadunt mediis.' *Servius.*

Tollitur in caelum clamor] Ariſtoph. Vespis de clamore ſublato ait, ἐς τὸν οὐρανόν. Alibi Noſter, 'it clamor cælo.' Et quidem Virgilius delectatus eſt verbo *tollere* ad hanc rem: lib. IX. 'clamor tollitur:' lib. II. 'clamos ad ſidera tollit.' Sic et Lucret. I. IV. 'tollunt clamores.' *Cerda.*

463 *Pulverulenta]* Plena pulveris, nam apud veteres *pulverulenta* dicebantur, ſicut *violentum* dicimus, qui vino plenus eſt, et *temulentum*, qui temeto plenus eſt. *Servius.*

466 *Nec pede congressos, nec equo]*

Pedestres et equestres pugnas vocat, ubi inter equitem et peditem pugna est. Ut Æneidos x. 'et urgetur pugna congressus iniqua.' *Idem.*

Nec tela ferentes Insequitur] Id est, nec fugientes nec contra stantes dignatur occidere. Et magna Æneæ ostenditur pietas, qui nec vulneratus irascitur, ut velit contra legem sœderis in bellum moveri. *Idem.*

Ipse neque adversos d. st. m. Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes Insequitur] Sic vulgata fere omnia exemplaria legunt: neque desunt antiqui codices, qui lectioni adstipulentur. Romanus tamen codex, et Oblongus Pomponianæ deliciæ, legunt *aversos*. Quodque subsequitur, *nec pede congressos, nec equo*: antiqua fere omnia, quæ versamus exemplaria, legunt *nec pede congressos æquo*: in quo tria pugnarum genera, tres ferientium gestus animadvertas. Aut enim eos, qui terga dant, occidimus, et hoc exprimit *aversos*. Aut æquo resistentes Marte: hinc ait, *Nec pede congressos æquo*. Aut eminus ferientes: hoc illud est, *Nec tela ferentes Insequitur*. Horum sic pugnantium nullum ille dignatur sternere morti, sed 'solum densa in caligine Turnum Vestigat lustrans.' Donatus vero *adversos* admittit, dum *obvios* exponit. Mecum vero sentit in altero, dum subjungit, 'Aut æquo pede congressos occidere.' Quod vero legitur 'densa in caligine,' in Romano codice *denso* est virili genere, contra Grammaticorum præceptionem. *Pierius.*

Ipse neque adversos] Aliqui hic legunt *aversos*, id est, fugientes, quia et statim consequenter *Insequitur*: ad eum modum quo in decimo de Menestio: 'Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem Sternere, nec jacta cæcum dare cuspidem vulnus.' Sed præfero *adversos*: hæc enim major Æneæ gloria. *Cerda.*

467 *Vestigat lustrans*] Representat

imaginem venatoris. Sic infra: 'Vestigatque virum.' Ex re quoque venatoria Soph. in Ajace de quærente alium dixit: *κυνηγετοῖρα ἵχθη, venantem vestigia.* *Idem.*

Solum in certamina poscit] Est hec, quod in libro nono, 'in sole Volscente moratur:' et Valerius Argon. l. vi. 'Canthum sequitur, Canthumque repossit.' *Cerda.*

468 *Hec*] In Oblongo codice, *hinc* legitur: hoc est, hac de causa. In aliis *hæc*: quod minime placet. *Pier.*

Virago] Dicitur mulier quæ virile implet officium, id est, mulier quæ viri animum habet: has antiqui vires dicebant. *Servius.*

469 *Aurigam Turni, &c.*] Totus hic locus ex Homero, apud quem leguntur hi versus in Iliad. E. ubi Palladem inducit aurigantem Diomedem, excusso Sthenelo auriga: 'Ὅς φαιμένη, Σθένηλον μὲν ἄρ' ἵππων ἄσε χαμῆς, Καὶ πάλιν ἰρῆσας· ἡ δ' ἔρ' ἰμμεπῆτος ἀπόρουσε· Ἡ δ' ἐς δίσκρον ἔβαινε παρὰ Διομήδεα δῖον Ἐμμεμαῖα θεὰ μέγα δ' ἔβραχε φήγιγος ἔξω Βριθούνη· δαῶν γὰρ ἔγεν θεόν, ἑσθρα τ' ἔριστον. Ἀδῆστο δὲ μάστιγα καὶ ἥτια Παλλὰς Ἀθήνη. Quidam hoc loco, pro, *Meticcum* scribunt *Methycum*, ut sit a Græco *Μέθυσκον*. *Ursinus.*

470 *Lapsus temone*] Sic sup. 'lapsus cervice.' Cal. l. xi. *ἀκνυόμενον πέσον ἵππων.* *Cerda.*

471 *Undantes*] Quia in motu, undarum modo flectuntur. *Servius.*

Undantes] Ita hoc dictum, ut a Lucillio, 'comas fluitare,' et a Prudent. in Psychom. 'Sericaque infractis fluitent ut pallia membris.' Ita Æn. v. 'undantia lora.' Sic et Plaut. Epid. 'undantem chlamydem quassando facit:' et Aristotel. (notat Germ.) de reptilibus in lib. *σπερ. ζῶον, κυμαίνοντα, undabunda, fluctuabunda*: et motum illorum, *κύμασις, fluctuationem*. Non abscondit conjungi infra *habenæ* cum verbo aquarum; ait enim, 'irarumque omnes effundit habenas.' Note

etiam traductum hoc verbum ad homines. Nam Afranius apud Nonium, 'Magnifice volo fluctuatim ire ad illum.' et Arnob. l. ii. 'lamborum crispitudine fluctuaret.' *Cerda*.

473 *Nigra*] Audi Scal. Poët. iii. 27. 'nigra hirundo ad differentiam ripariarum, quæ species est hirundinis non nigræ, neque ædibus assuectæ.' Hinc fortasse et Petron. dixit, 'urbana Progne,' cum discrimine ad ripariam et agrestem. *Idem*.

Domini divitis] Ab Catull. qui 'divitis domini hortulo.' Hom. Iliad. xi. ἀνδρὸς μνηστος: quem enim nos divitem, Græci beatum dicunt. *Idem*.

474 *Pervolat*] Per magnas ædes volat. Nam more suo verbo dedit detractam nomini præpositionem. *Serv.*

Lustrat] Sanct. Hieronym. contra Helvid. 'Ille ad hirundinis modum lustrat universa penetralia.' *Cerda*.

475 *Nidisque loquacibus escas*] Ordo est, Escasque nidis loquacibus legens. *Servius*.

Nidisque loquacibus escas] Hypallage, nam hirundines loquuntur, non nidi: et loqui dicit. Sic Oppian. Hal. iii. de hirundinum garritu, ἄνω δὲ θύρα λέληκεν: et quod hic λέληκεν, statim idem, κλέψουσιν νεοσσούς, de pulis hirundinum: et sup. τρύφοντες. Ab Anacreonte etiam hirmio dicitur λάλη, loquax: et loco alio dat illi φωνάς. Pollux dat hinc avi φθορίαν. Aristoph. in Ran. ἐπιβρέμεσθαι. Athen. l. v. χελιδόνος πολυκρότου. Virg. inf. sonat: et Georg. iv. garrula. Ut etiam Arnob. l. vii. 'hirundines garrulæ.' Theophrast. in characterib. χελιδόνων λαλιώτερος dixit proverbialiter, *hirundinibus loquacior*. A verbo τρύφω, quod præmisi, Latinum trinare, quod de hac ave. Quin ab loquacitate, qua hæc volucris insignis, Græcis dicitur κοτῖλλη. Est κοτῖλλω, loquor, garror. Ceterum ea hypallaga, qua Virg. 'nidis loquacibus,' ea (inquam) Iulius Montanus, 'nidis argutis.' Floruit ille sub Tiberio. Versus

adducit Sen. epist. 123. 'jam tristis hirundo Argutis reditura cibos immittere nidis Incipit, et molli parvulus ore ministrat.' Juvenal. etiam Sat. v. 'loquaci gaudebit nido:' et Ammian. l. xiii. loquens de Ibide, 'nidulis suis ad cibum suggerens ova serpentum,' id est, pullis, per hypallagam. Itaque non placet Nonius, qui explicat nidos Virgilii de avium fœtibus in Georg. iv. 'dulcem nidis immitibus escam.' Potius est, ut capias hypallagam, quod sit nullo incommodo Istii. Sunt enim qui quavis levi occasione fingunt nova vocum significata. *Cerda*.

476 *Vacuis*] Magnis: ut, 'vacua atria lustrat Saucius.' *Servius*.

Humida] De quadraplici genere humidis lege Notam Luyssini Parer. ii. 28. *Cerda*.

477 *Similis*] Pro similiter. *Serv.*

478 *Cursa*] In antiquis aliquot codicibus cursa scriptum est. Ea lectio in Mediceo superne adnotata: in reliquis cursa habetur. *Pierius*.

479 *Ostendit*] Hoc loco, ubi vana sunt quæ fiunt, magis placet quod in Romano codice legitur, *ostendit*. *Idem*.

480 *Nec conferre manum*] Cum Ænea; nam alios persequitur. *Servius*. *Avia*] Ab ea scilicet parte qua veniebat Æneus. *Idem*.

481 *Tortis orbis*] Obliquas et implicas vias. *Idem*.

Legit] Nihil est aliud, quam breviori cursu ire obvium Turno. Itaque hoc non abit ab his, quæ dicta l. xi. de Camilla eludente hostis gyros. *Cerda*.

482 *Vestigatque virum*] Inquit: translatio a canibus. *Servius*.

Disiecta per agmina] Dissipata adventu Æneæ. *Idem*.

Per agmina magna] In Mediceo, et aliquot aliis codicibus, non magna, sed longa scriptum est; addita superne dictione magna, ut fieri solet, pro paraphrasi. *Pierius*.

485 *Aversos retorsit*] Pro retorsit et

arertit. Servius.

Aversos toties currus retorsit] In antiquo admodum exemplari *totiens currus* legitur, ut geminato, Attiano more, uti etiam superius notatum dicebamus. *Pierius*.

486 *Heu, quid agat*] Omne adverbium verbo cohæret. Unde quia *heu*, *en*, et *atat*, et similia, verbo cohærere non possunt, separatam fecerunt aliam partem orationis, scilicet interjectionem: quam sola Latinitas possidet. Sane hoc poëta dedit rerum miserationem movens. Alii ab *Æneæ* persona dictum accipiunt, ut diceret, 'Heu, quid agam?' *Servius*.

Fluctuat æstu] Apul. de Deo Socratis, 'salo mentis ad omnes cogitationum æstus fluctuare.' Creberrima hæc est metaphora, et alibi firmata atque illustrata. *Cerda*.

487 *Dicersæque, &c.*] Ab hoc versu Tibull. III. 4. 'Diversasque suas agitat mens anxia curas.' *Idem*.

488 *Huic*] Pro in hunc: et est ordo, 'Huic dirigit.' *Servius*.

489 *Præfixa hastilia ferro*] Est hoc, quod Iliad. xv. κατὰ στόμα εἰμένα χαλκῷ: et III. δοῦρε κεκορυθμένα χαλκῷ: quasi induta et munita ære. Quod Eurip. in Herc. Fur. ξίονπλα δούρατα: ἀρματαῖα ἡστέα, id est, munitæ ferro. *Cerda*.

490 *Certo*] Ut sup. 'auras certa secat.' *Idem*.

491 *Se collegit in arma*] Ita se textit, ut nulla parte posset feriri. *Servius*.

Se collegit in arma] Clipeo se textit adversus ictum hastæ: supra l. x. 'seque in sua colligit arma.' Statius Theb. xi. 'in clipeum turbatus colligit artus.' *Farnabius*.

492 *Poplite subsidens*] Omnino ab Eurip. in Phœniss. ubi de Eteocle et Polynice latentibus sub clypeis ad evitandos ictus, ὑπὸ πλάγον κύκλοις: subsiderunt sub clypeis. Erat vero hoc ex arte militari. Veget. II. 16. 'Saltus quoque, et ictus facere pâr iter assuescant, insurgere tripudiantes in

clypeum, rursusque subsidere.' *Cerda*.

Apicem tamen incita summum] Galeæ id est eminentia, quam Græci *conum* vocant, in qua eminent cristæ. Potest hoc tamen nomen et de sacerdote Flamine accipi, qui apice utuntur, quod in quarto plenius dictum est, nam subiunxit *terrice cristæ*. *Serv.*

Incita] Id est, cum impetu veniens. *Idem*.

Apicem tamen, &c.] Quod Ennius apud Macrobi. vi. 1. 'tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne:' et est id, quod in cono galeæ erigitur; ut *crista*. Turneb. xviii. 3. *Taubm.*

494 *Tum vero assurgunt iræ*] Simililis locus in x. 'sæve jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.' Præclare Plut. in vita Phocionis ait, hominum morea in adversitatibus reddi amarulentos, πικρὰ ἦθη, et pronos ad tristitiam, μικρόλυντα, et inclinari ad iram, πρὸς ὀργάς. *Cerda*.

495 *Referrit*] Id est, retro ferri. *Servius*.

496 *Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras*] *Multa* pro multum, licet haberet justam causam iracundiæ, quod et fugiebat Turnus, et ipse appetebatur insidiis: non tamen ante prorupit in bellum, quam Jovis fidem et læsa fœdera testaretur. *Idem*.

Testatur] In antiquis fere omnibus *testatur* legere est. In Med. ultimus apex abrasus, et nota, quæ *testatur* legat, apposita. *Pierius*.

Aras] De discrimine inter *aras* et *altaria* multi multa. Sed verissimum est, illas esse, in quibus ἀράς, id est, vota, concipimus, sive in bonam sive in malam partem: nam ἀρά sunt, et *diræ* et *preces*, id est, εὐχαί. Altaria autem dicta ab eminentia sunt. Inde Gloss. *altare*, ἐπιβωμὸς. Fest. 'Altaria ab altitudine dicta sunt, quod antiqui Diis Superis in ædificiis a terra excitationis sacra faciebant.' Interpres Statii: 'Nominata sunt altaria, ad quæ sacrificantes manus porrigimus in altum.' Ergo illi, qui *aras* distinguunt ab *altari-*

bus, quod illæ sacræ sint Diis Inferis, ista Superis; aut quod illæ depressæ et fossæ in terra; si non errant, non certe explent notitiam. Itaque illæ dictæ a genere sacrorum, ista ab eminente forma. *Cerda.*

497 *Medios*] Qui inter ipsum sequentem et fugientem Turnum mediū de hostibus erant. *Servius.*

Marte secundo Terribilis] Potest et 'Marte secundo' distinguī, ut sequatur 'Terribilis sævam,' &c. potest et jungi, ut sit, 'Marte secundo Terribilis.' *Idem.*

498 *Nullo discrimine cædem Suscitāt*] Indiscrete obtruncat universos, quibus ante pari pepercerat modo. *Id.*

499 *Irarumque omnes effundit habenas*] Potestatem, facultatem, id est, iræ permittit sæviendi liberam potestatem: ut, 'Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.' Et hic moderate locutus est. Nam Ennius ait, 'irarumque effunde quadrigas.' *Idem.*

Irarumque omnes effundit habenas] Ab Ennio, qui (citante Serv.) 'irarumque effunde quadrigas:' ut, 'plaustrum convitiū' dicere solemus, Alii legunt, *effudit.* Silius ab Nostro, 'Effundit cunctam rabiem, irarumque procellas.' Liv. l. xxxvii. 'Effusissimis habenis stationem hostium invadit:' et Georg. iii. 'runnt effusi carcere currus.' Græci ἀφείναι, ἐφείναι, quæ trita. Oppian. Hal. ii. addit. λύνει τὰς ἡβλᾶς. *Cerda.*

500 *Quis mihi nunc tot acerba deus*] Ac si diceret, nec Musa nec Apollo sufficiunt. Statius, 'Major ab Aoniis sumenda audacia lucis: Mecum omnes audete deæ.' *Servius.*

502 *Inque vicem*] Invicem. Nam quæ vacat. Alii quæ expletivam conjunctionem accipiunt. *Idem.*

503 *Tanton' placuit concurrere motu*] Apostropha cum exclamatione ad Jovem. Sane *tanton'* circumflectitur. Nam cum per Apostropham, Apocopen verba patiuntur, is qui in

integra parte fuerat, accentus mutatur. *Idem.*

Tanton' placuit, &c.] In veteribus codicibus, et *tanton'* et *tanto* habetur. Sed enim *tanton'* notatur a Grammaticis, neque temere agnoscitur a Servio. *Pierius.*

Tanton' placuit] Cum sapore Virg. Claud. Eutrop. i. 'tantone libet mortalia visu Vertere?' et cum Homérico ipse Virg. Iliad. i. Τίς τ' ἄρα σφῶν θεῶν ἐπιδι ξυνέηκε μυχροῦσαι: *Qui res Dourum contentioni ad pugnandum commisit?* *Cerda.*

505 *Æneas Rutulum Sucronem*] Descriptio per alterna divisa, ut solent historici. *Servius.*

Ruentes Teucros] Modo fugientes, quos Suco insequabatur. *Idem.*

Ruentes Teucros] Explico non de fugientibus, cum turba interpretum, nam stare ita sententia non potest. Non sic est: imo *ruentes* explica, invadentes. Ruebant scilicet Trojani una cum Ænea adversum Rutulos effuso impetu, nemine illos tardante, donec ventum ad Sucronem est militem validum. Hic se illis opponens fecit, ut loco sisterent, sed accedens Æneas, adortusque, ense illius transfodit latus inserto per costas. Qui enim hostem persequuntur, etiam dici possunt *ruere*, cum sæpe id fiat Incomposito et palabundo agmine. Sic Poëta clare inf. 'ruenti Hilo;' id est, instanti. *Cerda.*

506 *Statuit*] Indicat statariam pugnam. *Idem.*

Haud multa moratum] Id est, non diu moratum, quod scilicet vim Æneæ diutius sustinere non potuit. *Serv.*

Haud multa moratus Excipit] In Mediceo, et aliquot aliis veteribus, *morantem*; ut uno eum vulnerē confectum ostendat. *Pierius.*

507 *Excipit in latus*] Figurata elocutio. *Servius.*

Qua fata celerrima] Indicat cor, quo transosso, vide an celerrima sint fata. Calab. l. ii. ita ait: διπλάσι δ'

ἔμβριμον ἔγχος Ἐς κραδίην, θηητοῖσιν ὅπη
πέλει ὥκως ἄλεθρος: *impregit hastam rigi-*
dam In cor, ubi velox mortalibus interi-
tus est. Et l. xi. κῆρες ὁμῶς φορέοντο
βέλμων Κείριον ἐς κραδίην, ὅθι περ νόος
ἔσται ἀνδρῶν, καὶ μένος, ὁτραλέαι δὲ ποτὶ
μόρον εἰσὶ κέλευθοι: *Parcæ una cum ja-*
culo ferebantur Ad opportunum cordis
locum, ubi mens hominum sedet, Et ro-
bur, maturæque ad mortem sunt viæ.
Est hoc, quod Ovid. *Metamorph. viii.*
‘quaque est via proxima letho.’ Huc
pertinet scitum medicorum, qui ajunt
in corde nunquam fieri posse ἀπόστημα,
apostema, abscessum, præ celeritate
qua mors sequitur illo semel icto.
Cerda.

Crudum ensem] Modo *durum*, alias
crudelem. Servius.

Crudo Transadigit costas et crates pec-
toris ense] In Mediceo, in Romano, et
antiquis omnibus codicibus, quot-
quot habui, *crudum Transadigit costas,*
et crates pectoris ensem, scriptum
observavi, quod etiam Servius agno-
scit. Ex hoc vero superiorem lectio-
nem communire possis, ubi de Turno
legitur, ‘*crudum per costas exigit*
ensem.’ Nam *durum* in aliquot co-
dicibus legi dicebamus. *Pierius.*

508 *Et crates pectoris*] Donatus su-
perfluam vult esse conjunctionem et,
ut sit Epexegesis: adigit ensem per
costas, id est, pectoris crates, ubi
celerius fata complentur. Et hoc est,
quod ait supra, ‘Haud multa moran-
tem.’ *Servius.*

Crates pectoris] Ad eum modum,
quo Pind. Od. Pyth. 6. *cancellatum*
opus favorum, μελισσῶν τρητὸν πόνον:
et Virg. Georg. iv. ‘*crates favorum*.’
Est vero in Poëta ἐν διὰ δούσιν. *Cerda.*

509 *Amycum, fratremque Diorem*] Hi duo duces sunt etiam supra me-
morati: ut, ‘nunc acris Orontis,
Nunc Amyci casum gemit:’ item, ‘et
nunc tertia palma Dioces.’ Unde ad
terrorem populi, eorum capita reli-
gantur in curru. *Servius.*

510 *Hunc cuspidē longa, hunc mu-*

crone ferit] Plane ex Hom. Iliad. xx.
Τὸν μὲν δουρὶ βαλὼν, τὸν δὲ σχεδὸν δορι
τύφας: *Hunc quidem feriens hasta, hunc*
vero cominus gladio percutiens. *Cerda.*

Hunc cuspidē, hunc mucrone] Aliud
enim *Cuspis*, aliud *Mucro*. *Cuspis* e-
nim, Græcis στήραξ, σαρωτήρ, et ὀ-
πλάχος, ferrum illud est, quod in altero
hastæ extremo ἐπιδορατίδα oppositam
habet: quodque in terram defigebant,
cum hastæ rectæ incumbabant. Ergo
Cuspidi opponitur *Mucro*. *Glossarium*:
Mucro, ἄκρον σιδήρου. *Mucrone*, ἀκροῦ-
φιδίῳ. Videatur Casaubonns ad Æ-
neam Tacticum. *Taubmann.*

511 *Curru*] Aut septimus est, aut
dativus casus antiquus secundum re-
gulam, ne sit major a nominativo plu-
rali. *Servius.*

Duorum] Pro *amborum*. Idem.

512 *Rorantia sanguine portat*] Ita
alibi, ‘*rorantes sanguine cristas*,’ et,
‘*spargit rapida ungula rores*.’ Ros
enim de quocunque liquore; ut Pind.
Olymp. Od. 7. πβίалаμ scripsit ἔνδον
ἀμπέλου καχλάξουσιν δρόσῳ: *intus rose*
ut bullientem. Stat. Theb. ii. ‘*tum*
crines, ardentiaque ora cruentis Ro-
ribus, et tetra morientum aspergine
manant.’ *Cerda.*

514 *Mæstum Onyten*] Severum,
naturaliter tristem, quem Græci σκυ-
θρωπὸν dicunt, ἀγέλαστον, aut ima-
ginatus est exspirantem. *Mittit* au-
tem, socium supra memoratis. Sane
Onyten Donatus dicit aut gentile esse,
aut patronymicum, ut nomen ejus
proprium sit *Echionius*. Sed hoc non
procedit, quia neque patronymicum
in *tes* exit: neque *Onytes*, a qua gente
veniat, usquam lectum est. Proprium
ergo est: et sequens versus erit, ‘*No-*
men Echionium:’ id est, Thebana
gloria, per Periphrasin. Nam *Echio-*
nii sunt Thebani a rege Echione.
Unde quidam male legunt *Nomina*
Echionium. Alii *nomen Echionium*, hoc
est, genus, quemadmodum de matre
genus dixit, accipiunt, ut ostenda-
tur eum Echionis esse et Peridiæ fi-

lium, vel ab Echione genus ducentem. *Servius.*

Mittit] Pro, interficit, usitatum Nostro: sic, 'Huic comitem Butem coniecta cuspidem mittit:' et, 'multos Danaum demittimus Orco.' Val. Arg. l. vii. 'demittere letho.' Hom. Il. v. *ἀδωνῆϊ ποιδάμεν* et vi. *ἑδῆ: ποιδάμεν*. *Cerda.*

515 *Nomen Echionium*] In antiquis plerisque codicibus legas nomine *Echionium*, quam lectionem improbat *Servius*: neque Donato assentitur, qui *Onitem* nomen vel patronymicum, vel gentile putat, et *Echionium* proprium. *Pierius.*

Matrisque genus Peridiæ] Periphrasis est: hoc est, filium *Peridiæ*. *Servius.*

516 *Lycia missos et Apollinis agris*] Vacat et, nam per Epexegesisin Lyciam, arva Apollinis dixit, ut, 'Nunc Lyciæ sortes.' Appellat autem *Lyciam* a *Lyce* nympha, ex qua habuit *Apollo* filium nomine *Lycadium*. *Missos* autem, profectos: ut, 'Missus in imperium magnus.' *Idem.*

Lycia missos et Apollinis agris] Nam *Apollo* in *Lycia* colebatur. Sententia constat per *ἐν διὰ δύοιν*. Quasi dicat: *Missi* erant ab agris, qui sacri in *Lycia* *Apollini*: et agros *Myrinos* describit, ut puto. *Myra* enim (nomen est urbis) in *Lycia* fuere *Apollinis* oraculo celeberrima. *Stephanus* hanc civitatem in *Lycia* constituit. *Mart.* l. ix. 'Campis dives *Apollo* sic *Myrini*.' *Plin.* quoque xxxi. 2. meminit fontis, qui sacer *Apollini* in *Myris* *Lyciæ*. *Cerda.*

517 *Exosum nequicquam, &c.*] Sic supra, 'Injecere manum *Parcæ*.' Nam per transitum ostendit, urgentibus fati, eum ad bella deductum, quæ nequicquam semper vitare cupiebat. Hunc autem *Menætem* oriundo *Arcada* fuisse intelligimus, sed habitasse circa *Argos*. Nam *Lerna* palus est *Argivorum*, in qua dicit solitum eum fuisse piscari: nam hoc signifi-

cat, '*Piscosæ* cui circum flumina *Lernæ* *Ars* fuerat.' Et vetuste *flumina* pro fluore dixit: neque enim *Lerna* fluvius est: et sic *flumina* *Lernæ*, quomodo *Aventinæ montem*. Quæritur sane qui primus *exosum* pro *peroso* dixerit. *Servius.*

519 *Pauperque domus*] *Hic* et *hæc* pauper dicimus: nam *paupera* usurpativum est. Sic *Plautus*, '*Paupera* est hæc mulier.' Sed hoc hodie non dicimus. Ea enim nomina quæ ablativo singulari in *e* exeunt, si feminina ex se faciunt, similia faciunt: nec enim heteroclitia iterum nomina, id est, alterius declinationis esse possunt: ut puta, quia ab hoc *hospite* facit, *hic* et *hæc* *hospes* dicamus necesse est. *Lucanus*, '*Hospes* in extremis auditur curia tectis.' Nam ab hoc *leone*, *hic* et *hæc* *leo*: ab hoc *latrone*, *hic* et *hæc* *latro*: ab hoc *fullone*, *hic* et *hæc* *fullo*: ab hoc *nepote*, *hic* et *hæc* *nepos*. Nam ut *neptis* dicamus in *Jure*, est propter discretionem successionis admissum. Sciendum autem *hospita*, *paupera*, *leona*, *lea* usurpata a poetis esse. *Idem.*

Potentum Munera] *Munera* dicit obsequia: id est, officia, quæ pauperes divitibus loco munerum solvunt. Sane *munera* atque *munia* dicimus. *Idem.*

Nec nota potentum Munera] Liber vetustissimus *Colatianus* pro *muneribus* habet *limina*; quomodo locutus est *Horatius* *Epod.* 2. '*Forumque* vitat, et *superba* civium *Potentiorum* *limina*:' quin autem hæc vera hujus loci scriptura sit, dubitandum plane non est. *Ursinus.*

520 *Pater*] Ipse pater, an pater ejus? *Servius.*

Conducta tellure serebat] *Coloium* significat eum, quem Græci *γεωργὸς* *ἀβρουργὸς* vocant. Innuere etiam agrum videtur vectigalem et stipendiarium, qualem sub iisdem pene verbis vult innui *Servius* l. xi. '*Auranci*, *Rutulique* serunt, et vomere duos

Exercent colles.' *Germanus.*

521 *Ac celus immissi, &c.*] Duplex comparatio, ab igne et fluvio; ut etiam in l. II. 'In segetem veluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens.' Notat Scal. v. 3. Virgilii cantum longe feliciorum Homericis, qui l. XI. duces suos duobus messoribus comparavit, nam præter casum segetis nulla vis est in re ipsa. Ait Poëta *immissi ignes*, ut in Georg. 'Diversa immisit sylvis incendia pastor.' *Cerda.*

522 *Arentem in silvam*] Pro *aridam*. *Servius.*

Virgulta sonantia lauro] Quæritur quid sit 'virgulta sonantia lauro.' Scilicet ipsa virgulta lauri; *sonantia* autem, cum crepitu ardentia. *Id.*

523 *Aut ubi decursu rapido, &c.*] Hom. II. A. χειμάρροισι κατ' ὄρεσφι παρθέμενος διδς ὕμῃσιν Πολλὰς δὲ δρύς ἀγέλας, πολλὰς δὲ τε πέδας Εὐφάρεται: et Lucret. l. I. 'quod largis imbris augeat Montibus ex altis magnus decursus aquai.' *Germanus.*

524 *Dant sonitum spumosi amnes*] Bellum semper incendio et fluminibus comparat. Sic in secundo, 'In segetem veluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens.' *Servius.*

525 *Suum populatus iter*] Postquam vastando sibi iter fecit: illa enim mavult H. Steph. quam, populatus quicquid sibi in itinere occurrit. *Taubm.*

Non segnius ambo Æneas Turnusque ruunt] Bene comparationibus diversis singula reddidit ad similitudinem veram, quia ambos ignibus aut fluminibus comparaverat. Ergo *non segnius* ad ignem retulit, quia *ægnis* quasi *sine igne* sit; *fluctuat* autem ad amnes eum retulisse nulla dubitatio est. *Servius.*

526 *Ruunt per prælia*] In codicibus aliquot antiquis *ruunt in prælia* legitur, sed *per* in pluribus. *Pierius.*

527 *Fluctuat ira intus*] Lucret. I.

III. 'irarum fluctus.' Simocatt. I. 6. ἀνδρείοις αἵματος μέγαν τῷ Χαιρῶν θυμὸν ἐπὲκρύμαρε: *sevor sanguinis excitavit in Chagano magnos irarum fluctus.* Quæ verba declarant et Lucretium et Virgilium; nam fluctus irarum a fluctuante et fervente sanguine. *Cerda.*

Rumpuntur] Pro fatigantur; et *fluctuat* et *rumpuntur* quia, 'nescia vinci Pectora.' Horatius, 'Pelidæ stomachum cedere nescii.' *Serv.*

Rumpuntur nescia vinci Pectora] *Passeratus* et *Lucr. III.* imitatum censet: 'inprimis vis est violenta leontum, Pectora qui fremitu rumpunt plerunque gementes, Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.' *Taub.*

529 *Murranum hic, atavos et atorum antiqua sonantem Nomina*] Hoc est, cujus majores omnes *Murrani* sunt dicti, et reges fuerant: ut, 'per regesque actum genus omne Latinos.' Scimus enim solere plerunque fieri, ut primi regis nomen etiam reliqui possideant: ut apud Romanos *Augusti* vocantur, apud Albanos *Sylvii*, apud Persas *Aracidae*, apud Egyptios *Ptolemæi*, apud Athenienses *Cecropidae*. Unde superfluum, quod ait *Donatus*, debere nos accipere occisum *Murranum*, dum avos et atavos Turni commemorat, et effert laudibus maximis, per illud, 'Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem *Murranum*.' *Servius.*

Atorum antiqua sonantem Nomina] Est hoc quod *Propert. I. 13.* 'illustres femina jactat avos:' et *IV. 11.* 'genus hic Rheno jactabat ab ipso.' *Mart. V. 17.* 'Dum proavos, atavosque refers, et nomina magna.' *Quintil. Declam. 308.* 'jactatione sanguinis.' Ut *Virg.* 'antiqua sonantem,' ita *Valer. Arg. III.* 'et Opheltē vana sonantem:' et *Ammian. I. XXVIII.* de quibusdam, qui se conspicuos dicebant prænominum claritudine: 'jam Tarraciis, jam Perrasiis, aliis.

que sonantibus originum insignibus multis.' *Cerda*.

Sonantem] *Λαυροστομοῦντα* Æschylo: jactantem imagines majorum suorum. Lucr. l. iii. 'Et crepat antiquum genus, et pietate repletum.' De Mur-rano, quo nomine Latinorum reges dicti, vide Æn. vi. 763. *Taubm.*

530 *Per regesque actum genus omne Latinos*] Horatius de Lamo, 'Et nepotum per memores genus omne fastos.' *Servius*.

Actum] Ductum. *Taubmann*.

531 *Ingentis turbine saxi*] In Romapo, *ingenti*: sed magis placet, *ingentis saxi*. *Pierius*.

Ingentis turbine saxi] Æn. ix. 571. 'ingentis fragmine montis.' *Taubm.*

534 *Nec domini memorum proculcat equorum*] Id est, equorum domini immemorum. *Servius*.

Nec memorum domini proculcat equorum] Egregium *ῥάδος*, quia neque ipsi equi meminere eum esse suum dominum. A quo affectu non abit Ovidianus, quo proclamatur miser a canibus laceratus: 'Actæon ego sum, dominum cognoscite vestrum.' *Cerda*.

535 *Ruenti Hilo*] In antiquis codicibus *Hilo* per *y* scriptum est. *Pierius*.

Hilo] Ita scribendum, non *Hilo*, jam Turn. monuit. Scias in mensione non absumi vocalem per synalepham, idque ex vi Græcæ, scribitur enim *Ἰλφ*. Itaque metire, *Ilo animis*: nam *o* non absumitur. *Cerda*.

536 *Aurata ad tempora*] Cum hoc dicatur propter galeam, lege quæ dedi ad exitum l. viii. ubi de Augusto, 'geminas cui tempora flammas Læta vomunt.' *Idem*.

537 *Olli per galeam, &c.*] Locus plane Hom. Il. xiii. Οὐ δ' ἔρα χαλκείη κόρυς ἔσχεθεν, ἀλλὰ δι' αὐτῆς Αἰχμὴ ἱεμένη ῥῆξ' ὀστέον, ἐγκέφαλος δὲ ἔνδον ἄπας πεπλόλακτο: Neque artea galea restitit, sed per ipsam Cuspis percupidula rupit os, cerebrum vero Intus totum inquinatum

est. Atque etiam Iliad. xii. ubi Polyætæς Δουρὶ βάλεν Δάμασσαν κυνέης διὰ χαλκοπαφίου, &c. *Hasta percussit Damasum per galeam artea malas habentem*. *Cerda*.

Fixo stetit hasta cerebro] Quidam codices antiqui *fixa stetit asta*, legunt. In Mediceo *fixa* prius scriptum fuerat, inde alio atramento ducta circularis lineola in *o* literam. *Pierius*.

538 *Dextera nec tua te, Grajum fortissime Creteu, Eripuit Turno: nec dii texere Cupencum*] Ita Æneam comparat Turno, ut eum superiorem esse significet. Nam quem Turnus interemit, virtus sua liberare non potuit: ei vero, quem occidit Æneas, ne sua quidem numina prodesse potuerant. Terentius, 'Memini relinqui me Deo irato meo.' Sic alibi, 'nec Dii morientis Elissæ.' Singuli enim Deos proprios habemus, Genios. Sane sciendum *Cupencum* Sabinorum lingua sacerdotem vocari: ut apud Romanos Flaminem et Pontificem, sacerdotem: sunt autem *Cupenci* Herculis sacerdotes. Ergo quod huic proprium nomen de sacerdote finxit, bene dixit, *nec Dii texere sui*. Et quidam reprehendunt Poëtam hoc loco, quod in nominum inventionem deficitur. Jam enim in ix. Cretea a Turno occisum induxit: ut, 'Cretea, Musarum comitem.' Sed et apud Homerum, et Pylæmonem et Adrastum bis ponit, et alios complures. *Servius*.

Grajum fortissime Creteu] Vetera quædam exemplaria *Rheteu* scribunt, plura *Creteu*. *Pierius*.

539 *Nec Dii texere Cupencum*] Antiqua omnia hæc exemplaria *Cupencum* legunt per *c* in finali syllaba. Est et *Di unico i*, de quo sæpe dictum. *Idem*.

540 *Sui*] Dii nostri dicuntur, qui nobis propitii favent: Turneb. ix. 30. Ita Persius Sat. 5. 'Saturnumque gravem nostro Jove frangimus,' id est, nobis propitio. Terentius: 'Memini relinqui me Deo irato meo.'

Singuli enim proprios habere Deos credebantur. *Taubmann.*

541 *Clipei mora profuit ærei*] Antiqua omnia exemplaria, quæ volvimus, *æris* legunt: quamvis *ærei* cultum magis videatur. *Pierius.*

Ærei] Hæc synecphoresis crebra in Virgilio, in fine, initio, medio. Testimonia primi, hic *ærei*: in v. 'Unguibus aureis:' alibi, 'pondera balthei.' Alterius, in vi. 'ferreique Eumenidum thalami.' Tertii, cum ait, 'Terei, Protei,' &c. *Cerda.*

543 *Late terram consternere*] Aliud ex alio ostenditur. Nam per hoc corporis exprimitur magnitudo: ut, 'Stabant trecenti nitidi in præsepibus altis.' *Servius.*

544 *Phalanges*] Etiam si vox ista signet aciem Macedonum, Livio tamen sæpe dicitur de Romano exercitu, et Cedren. pag. 323. *βαβελας δὲ τῶν Ῥωμαίων φάλαγγος ὀνόμας: conferta Romanorum phalange.* Verum est tamen, ita fieri mentionem phalangis, ut fere semper cum respectu ad Macedoniam. De Nerone Suet. cap. 19. 'Parabat et ad Caspiae portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tyronibus nova legione, quam Magni Alexandri phalangem appellabat:' et Alexander Severus apud Herodian. lib. iv. lectissimam juvenum manum *Μακεδονικὴν ἐκάλει φάλαγγα*: vocabat Macedonicam phalangem. Aperio et Lectori observationem. Cum sermo est in Scriptoribus de re Macedonica, absolute dicunt *phalanx*. Quoties de aliis est sermo, milites dicebantur aut *phalangitæ*, aut *phalangarii*. Quibus vocibus significatur acies, non vera Macedonum, sed cum forma ad illam. Testimonium primæ vocis est in Livio l. xxxvii. ubi de exercitu Antiochi: 'Decem et sex millia pedum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur.' Alterius in Lampridio, qui de Alexandro Severo æmulante Magnum Alexan-

drum: 'Fecerat et phalangem triginta millium hominum, quos phalangarios vocari jusserat.' Virg. certe attributis rem hanc discernit. Nam hic, 'Argivæ phalanges:' et inf. 'Thnscorumque phalanx.' *Cerda.*

545 *Eversor Achilles*] Bene separavit: ut, 'Reliquias Danaum atque immitis Achilli.' *Servius.*

Nec Priami regnorum eversor Achilles] Quia ab occiso Hectore, quem Achilles interfecit, tota imperii ruina. Est *eversor* καταλύτης, πορθητής. Ovid. Metam. xii. 'Jam timor ille Phrygum, decus et tutela Pelasgi Nominis Æacides, caput insuperabile bello.' Statius etiam, 'Trojæ vastator Achilles.' *Cerda.*

546 *Mortis meta*] Id est, mors, quæ meta est et finis: id est *metas vitæ* dicimus, non *mortis*; mors enim infinita est. Sciendum tamen ita hoc de Homero esse translatum, qui ait τέλος θανάτου, hoc est, finis mortis: nam in ipsa morte finis est. *Servius.*

547 *Lyrnessi domus alta*] Lyrnesos civitas est Phrygiæ. Unde fuit Briseis: et per transitum docet neminem posse fatorem statuta vitare: quando enim hic crederet, ibi se natum tam longe esse periturum? *Idem.*

Solo Laurente sepulchrum] Similis conquestio de diverso loco natalitii et mortis est in vetere inscriptione, 'Gallia quem genuit de gente Novem populorum, Italia terra tegit, Gallia quem genuit.' Apud Euripid. in Alcest. fit hæc precatio, quasi nihil majus ea esse possit: εὐδαίμονας (παῖδας) Ἐν γῇ πατρὶά τερονὸν ἐκπλῆσαι βίαν. C.

548 *Conversæ acies*] In bellum coactæ, vel inter se conversæ. *Sero.*

551 *Euandrique Arcadis alæ*] In antiquis omnibus exemplaribus *Arcades* scriptum observatur: quod minime displiceat, quia passim *Arcades* Virgilius nominat. *Pierius.*

552 *Pro se quisque viri*] Pro qualitate virum suarum: sicut in quinto, 'Pro se quisque viri, et depromunt

tela pharetris.' *Servius*.

Pro se quisque] Quia non tantum ductu, sed virtute militari rem gerebant, et καθ' ἑαυτὸν, ut Hom. loquitur. Sed et fortasse dicit, pugnasse eos *pro se*, id est, pro vita, ad eum modum, quo de Julio pugnante contra filios Pompeji in Hispania, ait Plut. πολλὰκις μὲν ἀγωνίσαστο περὶ νίκης, νῦν δὲ πρῶτον περὶ ψυχῆς: *Pugnavit sæpe pro victoria, nunc primum pro vita*. Porro imitationem jam alii aperuerunt. Ea sumpta ab Attio in Meleag. 'Gaudent, currunt, celebrant, herbam conferunt, domant, tenent *Pro se quisque*, cum corona clarum constat caput.' *Cerda*.

Summa nituntur opum vi] Hemistichium est Ennianum. *Servius*.

Summa nituntur opum vi] Ita in ix. 'Summaque evertere vi.' Adducit Macrob. vi. 1. versus Ennii, qui l. iv. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' Et l. xvi. 'Reges per regnam statuasque sepulchraque quaerunt; Edificant nomen, summa nituntur opum vi.' Apud Tull. Divinat. ii. habetur hic versus, 'Crocæus Halym penetrans magnam pervertet opum vim.' *Cerda*.

Tendant] *Pro contendunt*. *Serv.*

554 *Mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit*] *Mentem*, consilium: ut 'Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.' *Misit* autem *pro immisit*. Et *pulcherrima* perpetuum epitheton est, nec ad negotium pertinens. Sane bona usus est œconomia, ut diceret instinctu numinis Æneam profectum esse ad civitatis excidium. Nam incongruum fuerat occupatum bello per se tale cepisse consilium. *Servius*.

Genitrix pulcherrima] *Servii* scholion hoc, 'perpetuum epitheton est, nec ad negotium pertinens,' ineptum est. An aliquid Maro non ad rem pertinens? Dicitur aliquid fieri *pulchre*, cum sapienter fit et opportune. Terent. Eunuch. 'Dixit pulchre, nun-

quam vidi melius consilium dari.' Plant. Aulul. 'Neque ligna usquam vidi præberi pulchrius.' Sic et Græce δέον, quod sumitur *pro opportunitate*. Nam Plutar. in vita Cicer. quod omnes dicerent ἐν καιρῷ, ille ἐν δέοντι. Ergo *pulcherrima* dicitur Venus, quæ pulcherrimum attulit consilium, id est, sapientissimum et opportunissimum: et esse quidem potest hypallage 'genitrix pulcherrima misit mentem,' pro pulcherrimam mentem. Sic 'purpureos cristis juvenes,' pro purpureis cristis; et millena in uno Virgil. *Cerda*.

555 *Urbique adverteret agmen*] Id est, contra urbem. *Servius*.

Urbique adverteret agmen] Ovid. Trist. i. 2. 'jussæ me advertite terræ.' Sic et Ge. iv. 'terris festinem advertere proram.' *Cerda*.

558 *Acies circumtulit*] Vel exercitum suum huc atque illuc circumduxit, vel acies oculorum: et bona occasione pervenit ad id, ut Æneas civitatem posset aspicere. *Servius*.

559 *Immunem tanti belli*] Sine officio dimicandi. Et vult inobessam intelligi, quasi sine periculo sit oppugnationis. Nam *immunis* est, qui nihil præstat, quasi sine muniis, hoc est, qui non facit munia. *Idem*.

Immunem] Doctissime: nam vox hæc e media militia. Erant *immunes*, qui aut ex lege aut ex beneficio vacabant. Liv. l. vii. 'immunes operum militarium:' et quidem *militibus immunibus* opponuntur *munifices*. Veget. 'Munifices appellantur qui munus facere coguntur.' Ammian. l. xxv. 'munifici gregario.' *Cerda*.

Impune quietam] Quæ specialiter debuit pœnas luere propter fœdus abruptum. *Servius*.

560 *Pugnæ accendit majoris imago*] Subaudis *eum*. *Idem*.

563 *Nec scuta aut opicula densi Deponent*] Ex eo quod non est factum, quod fieri soleat indicavit: ut supra, 'Defigunt telluri hastas, et scuta re-

clinant.' *Idem.*

Nec acuta aut spicula densi Deponunt] Elucet in istis mos Romanorum, qui armati aderant audituri suos Principes concionantes. Apud Claudian. de Bell. Gild. 'stat circumfusa juvenus Nixa hastis, pronasque ferox accommodat aures.' Ammian. l. II. 'Progressus Princeps ambitiosius solito tribunal ascendit, signis aquilisque circumdatus, et vexillis, septusque totis armatarum cohortium globis.' Sic et apud alterum Plinium loquentis Trajani tribunal inducitur 'pilorum, signorumque horrore circumdatum.' *Cerda.*

564 *Celso medio stans aggere fatur]* Hoc quoque e more ducum, qui ab tumulo, ab aggere, a cespite concionabantur conspicui. De re hac jam plene Lips. de Milit. Rom. IV. 1. Plutarch. in vita Pomp. de hac re loquens, δ (βῆμα) ποιοῦσιν αἱ τοὶ τῆς γῆς ἐκτομὰς βαθεῖας λαμβάνοντες, καὶ καταλ-
λῆλων συντιθέετες: quem suggestum faciunt grandibus cespitibus excisis, invicem accumulatis. Ammian. l. XIX. 'celsoque aggere in speciem tribunalis erecto.' et l. XXI. loquens de Iuliano, 'saxeo suggestu insistens.' Vopiscus etiam in vita Probi meminit 'tribunalis cespititii.' et de illo Prud. Psychom. 'Exstruitur media castrorum sede tribunal Editiore loco, tumulus quem vertice acuto Exjitat in speculam, subjecta unde omnia late Liber inoffenso circumspicit aëra visu.' *Idem.*

565 *Nequa]* Pro nulla. Servius.

Esto] Sit. *Idem.*

Juppiter hac stat] Pro nobis religio est, quam læserunt Rutuli ruptis fœderibus. Novimus autem interfuisse fœderi et deos alios, et Jovis imaginem sceptri præsentia redditam. *Id.*

Juppiter hac stat] Pro nobis facit contra Rutulos fœdifragos. Vel, ut Scalig. IV. 16. Hic est modus, hæc via imponendi fati finem. Hemistichium Ennii, ut Macrob. VI. 1. 'Non

semper vestra evertit, nunc Juppiter hac stat.' Taubmann.

566 *Nec quis ob inceptum subitum mihi segnior ito]* Tertia persona est ito, id est, eat: et hortatur eos ut in bellum ruant, quasi res fuerit ante disposita. Nam hoc dicit, Repentinum imperium nullam vobis afferat moram. Unde est illud paulo post, 'Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.' Servius.

567 *Urbem hodie causam belli, &c.]* Tres versus in Oblongo codice hoc habentur ordine: 'Urbem hodie causam belli: regna ipsa Latini Eruam: et æqua solo fumantia culmina ponam: Ni frænum accipere, et victi parere fatentur.' Sed enim magis placet conditionalis oratio, 'Ni frænum accipere, et victi parere fatentur:' interposita et ante verbum *eruam*. Est et illud adnotandum, quod *freni* inter ea nomina reponitur a Carisio, quæ singularitate carent: quamvis secus a Virgilio dicatur, ut hoc loco. *Pierius.*

Causam belli] Quia illic erat Lavinia. Servius.

568 *Frenum]* Frenum singulari numero raro lectum est; et quidam hunc versum pro figuram Græcam dictum tradunt: *ὁμολογοῦσιν μέλλειν λαβεῖν. Idem.*

Ni frenum accipere] Sic et Sophocles in Electra, *στόμα δέχεσθαι*. Tib. *frenum mordere*: 'Non domito frenos ore momordit equus:' quamvis alii, *frenum mordere*, pro detrectare, et contumaciter respuere, accipiant. *Germanus.*

569 *Eruam]* Confidenter, quasi jam non bellum sit, sed expugnatio. *Serv.*

572 *Hoc caput, o cives]* Sic superius Drances a Turno, ut, 'O Latio caput horum et causa malorum,' id est, principium: potuistis enim quieti esse, si Latini fœdus servassent; et ad Latinos transfert crimen Turni. *Id.*

573 *Ferte facies propere]* Veteres plerique codices *properi* legunt, uti

superius, 'Circumstant properi auri-
gæ:' sed magis incitare videtur ad-
verbium. *Pierius.*

Fadusque reposcite flammis] Gravi-
tate sermonum declamationi pondus
imposuit. Nam hoc dicit, Flammæ
fœderis urbis innovemus incendio:
nam *reposcite*, est revocate, inno-
vate. *Servius.*

574 *Animis pariter certantibus*] Id
est, certatim. Et ambitu verborum
ψυχομαχῶν, καὶ ψυχομαχίαν significavit.
Polyb. de Carthag. Taubmann.

575 *Dant cuneum*] Quotiens in si-
millitudinem cunei milites disponun-
tur. *Servius.*

Dant cuneum] Castrense et militare
vocabulum, pro eo quod est, se in cu-
neum component. *Cuneus* autem per
translationem sumitur pro peditum
globo, in cunei formam redacto et
glomerato, quæ Græcis *στῖφος* et *τά-
ξις σφηνοειδής* Aristidi, ita disposita,
ut ab angustiore prima parte turbi-
natim in latum procedat et desinat:
unde et constipatam quamvis turbam
cuneos dicimus: ut supra eodem hoc
libro, 'densi cuneis se quisque coac-
tis Agglomerant:' et Cyprianus,
'stipatus clientum cuneis.' Sic et
Græci, *γόμεφους*, cuneos nonnunquam
et condensatam turbam vocant. Apud
Æliannum *ἔμβολος* est *acies* cuneata.
Unde *ἐμβολοειδής προβολή* est impres-
sio agminis in cunenum aut rostrum
conformati, et pars machinæ, qua
machina ingruit. *Germanus.*

Densa mole] Densi cum impetu.
Servius.

576 *Scalæ*] Vide etiam de his Lips.
in Rom. Mil. *Cerda.*

Improvise] Deest *ex*, ut sit, *ex im-
provise*. *Servius.*

Apparuit ignis] *Pro apparuerunt*: et
est Zeugma, ut in primo, 'Cymothoë
simul, et Triton adnixus,' pro *adniri*;
non enim solus Triton admitebatur.
Idem.

577 *Discurrunt alii ad portas, pri-
mosque trucidant*] Subaudis *improvise*:

et hæc simul pronuntianda sunt, ut
simul facta videantur: quo vehemen-
ter vis bellica possit agnoscī. 'Pri-
mosque trucidant' autem, id est, qui
primi ad portas erant obvii, scilicet
stationem agentes. *Idem.*

Primosque trucidant] In Oblongo
codice *fatigant*: quod non ita pla-
cet. Nam in præliis mos est, ut pri-
mi semper sint cædibus et periculis
magis expositi: et ad aliorum terro-
rem, clementissimi etiam imperatores,
expugnationis initio, cæde aliqua sæ-
vire soliti sunt. *Pierius.*

578 *Et obumbrant æthera telis*] Ita
in XI. 'cælumque obtexitur umbra.'
Aristoph. Vesp. *Ἐπὶ δὲ τῶν τοξενδι-
ων, οὐκ ἦν ἰδεῖν τὸν οὐρανόν: Videri
cælum non potuit præ imbre sagittarum.*
Et sermo quidem est Aristophani de
pugna, qua Miltiades dux Athenien-
sium fudit Darium regem Persarum
in campis Marathonis. De Xerxe
Aristid. in Panath. *Ἵσπερ νύκτωρ μὲν
ἡστράπτει ἀργύρεν καὶ χρυσόν· μεθήμερον
δὲ νύκτα ἐπήγγειν, δσαχού τοξέεσσι κελεύ-
σει: itaque et noctu diem inducebat auro
atque argento, et die noctem, cum suos
jaculari juberet.* De eodem in 2. Pla-
ton. ubi loquitur de Themistocle, *ὃ
δὲ ἥλιος συνεκρόπτετο τοῖς τεξέμασι:*
Sol autem telis obtegebatur. Arbitr
de ipso Xerxe, 'Solem texere sagittæ.'
De eodem Sen. lib. de constantia Sa-
pientis 4. 'Quid tu putas, cum sto-
lidus ille Rex multitudine telorum
diem obscurasset, nullam sagittam in
Solem incidisse?' Stat. Theb. VIII.
'Excludere diem telis, stant ferrea
cælo Nubila, nec jaculis arcatus
sufficit aër.' Alicui placebit *atratus*
ab nigricante die, et latente Sole ja-
culorum copia. Plin. loquens de po-
pulis Orientalibus XVI. 36. 'his ar-
mis Solem ipsum obumbrant.' Am-
mian. I. XIX. 'sagittarum creberrima
nube auras ipsas multitudine obum-
brante:' et I. XXV. 'Persæ sagittarum
volantium crebritate conspectum So-
lis rapiebant.' Eunod. Paneg. 'Si

cælum lancearum imber obtegeret.' Silius libro nono, 'cælumque et sydera pendens Abstulit ingestis non densa sub æthera telis.' Et l. ii. 'Conditur extemplo telorum nubibus æther.' Et l. iv. 'Hinc pila, hinc Libycæ certant subtexere cornus Densa nube polum.' Lucan. l. iiii. 'emissaque tela Aëra texerunt.' Sed et ad res alias, non ad bellum tantum, sententia ea emanavit. Nam de locustis Plin. xi. 19. 'Solemque obumbrant.' et Valer. Argonaut. l. iv. de Harpyis, 'Coecytia nubes.' *Cerda.*

Obumbrant æthera telis] Telorum nube. Vide Not. Æn. xi. 611. *Taub.*

579 *Inter primos*] Inter duces, inter principes. *Servius.*

581 *Testaturque Deos*] Id est, fœderis. *Idem.*

Testaturque Deos] Tale illud Consulis Varronis apud Liv. l. xxii. 'Testareturque Deos et homines hic, nullam penes se culpam esse, quod Annibal jam velut suam cepisset Italiam.' *Cerda.*

Iterum æ] Donatus legit, *se invitum ad pr.*: quod præfert Fabricius, cum rem eandem dicere bis non debuerit; et causa voluntatis coactæ additur; 'Bis jam,' &c. Duo autem fœdera Æneas cum Latino pepigerat: unum per Ilioneum legatum. *Taub.*

582 *Hæc altera fœdera rumpi*] Bis rumpi fœdera; bis Italos hostes fieri; bis se in prælia sæva compelli. Nam varie eandem rem iterat. Bis autem facta sunt fœdera, semel per Ilioneum: quando Latinus ait, 'Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est, Si jungi hospitio properat, sociusque vocari, Adveniat:' et, 'Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant:' et iterum paulo ante singulare certamen. *Servius.*

583 *Trepidus inter*] Hoc est, inter trepidos. *Idem.*

Exoritur trepidus inter, &c.] Semper nocua est discordia, sed potissimum in bello. Polyb. de hac re loquens

l. i. ἢ ἀμφισβήτησις καὶ δυσχρηστία περὶ τοὺς ἡγεμόνας, ὃ πάντων ἐστὶ σφαλερότατον: *Accidit, quod omnium periculosissimum est, ut dissiderent animis inter se duces.* Veget. iii. 10. 'Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis.' *Cerda.*

584 *Reserare jubent*] Id est, volunt: ut Terentius, 'Jubeo Chremetem salvere.' *Servius.*

585 *Trahunt in mania regem*] Trahere volunt. Nam voluntas, animi est, non facti. Scilicet ut possit imminens videre discrimen. Donatus dicit 'trahunt in mœnia,' pro dilacerant in mœnibus rumoribus suis. Ergo *regem* de Latino dixit, *mania* autem hic muros dixit. *Idem.*

587 *Inclusas ut cum latebrosos in pumice pastor*] Pene omnia verba comparationis ad supradictum pertinent bellum. Nam ita apes inclusæ sunt, ut homines qui obsidentur. Ita civitatem, timentium latebras dicimus, sicut apum sunt alvearia. Item pastor ut rex, et revera pastor est, et ductor exercitus, ut Homerus ποιμένα λαῶν. *Punicem* autem iste masculino genere posuit: et hunc sequimur: nam et Plantus ita dixit: licet Catullus dixerit fœminino. *Idem.*

Inclusas ut cum, &c.] Sumptum ab Apoll. Arg. ii. 'Ὡς δὲ μελισσῶν σμήνος μέγα μελοβοήητες, 'Ἡὲ μελισσοκόμοι πέτρῃ ἐνὶ καπνιώσῳ, Αἱ δὲ τοι τέλει μὲν ἀολλέες φ' ἐνὶ σίμβλῳ βομβηδὼν κλονέονται, ἐκίτρο δὲ λιγνύοντι καπνῷ τυφόμεναι πέτρης ἐκὰς ἀσσοῦσιν: *Haud secus quam apum examenes magnam opilioes, Aut apiarii in petra fumigarunt, Quæ tum confertim in alveari Cum strepitu turbantur, plus æquo vero crescente Fumo infestata e petra raptim effunduntur.* Et *inclusas* ait Poëta; nam in alvearia sua se statim apes recipiunt in summo metu. Plutar. cum allusione ad rem hanc in vita Pomp. loquens de piratis, ὥσπερ εἰς σμήνος ἔδδοντο πανταχόθεν καταφερόμενοι τὴν Κιλικίαν: *Tanquam in alvearium, in Cili-*

ciam delati undique abdidērunt se. Cerd.

Latebroso in pumice] Intelligi hic cavum et erosum saxum jam Turn. animadvertit ab Plin. scribente xxxvi. 21. hunc in modum: 'Non prætermittenda est et pumicum natura; appellantur quidem ita et erosa saxa in ædificiis, quæ Musea vocant, dependentia, ad imaginem specus arte reddendam.' Vides specus formam; talem quippe amant apes. Ita et Propert. El. iii. 3. 'Hic erat affixis viridis spelunca lapillis, Pendebantque cavis tympana pumicibus.' Et Ovid. Amor. i. 3. 'speluncaque pumice pendens.' et Metamorph. l. iii. in descriptione antri ait, 'pumice vivo.' Inde laudo doctum Germani scholion, *κοίλη καὶ σπηλαιώδης πέτρα*: in cava petra et ad formam speluncæ. Quod consentit cum Hom. qui Il. ii. loquens de habitaculo apum, *πέτρης ἐκ γλαφυρῆς, ex petra sculpta, cava.* Id.

588 *Fumo amaro]* Qui elicit lachrymas. Servius.

Fumoque implevit] Exigi e latibulis suis fumo apes, et hac una re expugnari, certum. Calab. l. iii. ait, illas cruciari *καπνοῦ ὅραλ βίης, violentia fumi*: et alveare expugnari *καπνῷ* Plutarch. ait lib. de Auditione. Apud Aristophan. in Vesp. cum Bdeleyceon dixisset, *Παῖε, παῖ ὁ Ξανθία τοὺς σφήκας ἀπὸ τῆς οἰκίας*: *Xanthia feri, feri, pelle vespas e domo*: respondit illico Xanthias, 'Ἀλλὰ δρῶ τοῦτ', ἄλλὰ καὶ σὺ τύφε πολλῶ τῷ καπνῷ: *Hoc ago ipsum, sed tu adure plurimum fumum excitans.* Confero et verba S. Cyrilli Alexand. Commentar. in Nahum num. 25. οἱ μελλιστοκόμοι κατὰ καιροῦς, ὅτε τὰ κηρία τῶν σύμβλων ἐξορύττειν ἐθέλουσι, *πῦρ ἐνάγοντες, καπνῷ τὰς μὲν μελισσας διώκουσιν, ἵνα μὴ μάχωντο, καὶ κατατιτρώσκωσι τοῖς κέντροις αὐτοῦς ἁθρόαι προπετώμεναι*: *Ariarii cum suo tempore favos ex alvearibus eximere volunt, ignem accendunt, et apes fumo persequuntur, ne densatim circumvolantes pugnent, et aculeis suis ipsos convulne-*

rent. De apiculis Ammian. l. xviii. 'fumo pelluntur.' Ovid. Rem. i. 'suppositos fugiunt examina fumos.' Nazianzen. Orat. 20. *ὡς καπνοῦ σμήνος κηρύσσας, ἄλλος ἐπὶ ἄλλῳ διεγέρεται καὶ ἀνίσταται*: *velut fumo apum examen movente, certatim omnes excitantur et exsurgunt.* Attingit et hoc Lycoph. loquens de Græcis, *ὡς μέλισσαι συμπεφυμένοι καπνῷ*: *ut apes fumo conturbatæ.* Vide præterea quæ dedi Georg. iv. ad illud, 'fumosque manu prætende sequaces.' Cerdæ.

589 *Trepidæ rerum]* Nescientes quid agant, ignaræ auxilii, hoc est, trepidæ de suis rebus. Terentius, 'Satagit rerum suarum.' Servius.

Trepidæ rerum] 'Ἀπορούσαι, ἀμυχανούσαι: ut supra, 'fessæ rerum.' G.

Cerea castra] Opportune hic castra de his rebus quæ nunc aguntur, in Georg. iv. 'Aulasque et cerea regna.' Servius.

Cerea castra] Ut in Georg. iv. 'Cerea regna.' Claud. Rap. ii. 'cerea castra.' Cerdæ.

591 *Ater odor]* Nove: nam in odore quis est color? Sed hoc dicit, odore atræ rei, id est, fumi ater odor, pessimus: ut, 'fumoque implevit amaro.' Servius.

Nunc murmure cæco] In antiquis tum legitur pro nunc. Pierius.

592 *Fumus]* Tria nova simul: 'fumus amarus,' oculis scilicet: 'murmure cæco,' quia clausæ apes: 'ater odor,' quia in fumo odor. Scaliger.

593 *Accidit]* Quid proprie sit, elice ex Senec. epist. 110. 'Adhibe diligentiam tuam, et intueri, quid sint res nostræ, non quid vocentur: et scies plura mala contingere nobis, quam accidere.' Contingit enim, quod est ex voto: accidit, quod non e voto: et id probat ibi Seneca. Multa scilicet, quæ putantur esse mala, cedere sæpe ex voto: secus, multa, quæ bona esse putantur, habere dirum exitum. Cerdæ.

Fessis] Pro adflictis. Servius.

Etiam fortuna] Casus: nam omnis casus in potestate fortunæ est. *Id.*

695 *Tectis venientem prospicit hostem]* Aut e tectis prospicit: aut contra tecta venientem. *Idem.*

Venientem prospicit hostem] In Ob- longo codice et in aliquot aliis *conspicit* habetur: quod magis moveret, propter periculi vicinitatem: sed enim *prospicit* Servius admittit, et vetera pleraque exemplaria consen- tiunt. *Pierius.*

596 *Incessi muros]* Invadi. *Serv.*

Incendi muros] Codices omnino ali- qui veteres *incendi* legunt. Anti- quitus enim contextis arboribus, lu- toque aut calce illitis infartisque, mœnia construi solebant: quorum plurimus in Galliis usus fuit, teste Cæsare. Sed enim Oblongus, Medi- ceus, atque alii perveteres codices, *incessi* legendum ostendunt: quod Servius admittit, dum exponit *invadi*. Romanus ambiguus est unius muta- tione literæ, in eo enim *incensi* legi- tur: sed cum alias primam ex duabus *ss* in *n* vertere consuerit, ut multa superius declarant citata loca, *incessi* crediderim esse debuisse: quum præsertim Arusianus in elocutionum exemplis, loci hujus Virgiliani testi- monio, ostendat eleganter dici *inces- siur illa res*: quare *incessi muros* longe lubentius legerim. *Pierius.*

Incessi] Id est, invadi: ita Ser- vius: quam lectionem etiam Fabric. e Mss. probat veram: ita Georg. iv. 68. 'Regibus incessit magno discor- dia motu.' Agnoscit eam et Arusia- nus, in Exemplis Elocutionum Vir- gilianarum. Alii leg. *incendi*. Gul. Canterus Nov. Lect. vi. 28. leg. *in- scendi*: quia præcesserit, 'Scalæ improviso,' &c. *Taubmann.*

596 *Volare]* Sic Lucret. l. i. 'vo- luerum flammaram.' Eurip. in Ione, *καπνὸς πέραται, fumus volat*: et in Troadib. *καπνὸ πτέρυγι, fumo alato*. Vide quæ scripsi Georg. ii. ad illud, 'fumosque volucres.' *Cerda.*

598 *Infelix pugnae juvenem, &c.]* Quia non putabat Turnum civitatem obpugnari passurum fuisse si viveret. *Servius.*

Pugnae juvenem in certamine] Ro- manus codex a *certamine* legit, sed melius est in. Quædam vetera alia exemplaria *juvenem certamine* legunt, absque a, et absque in. *Pierius.*

Pugnae in certamine] Sic alibi jun- git 'prælia pugnae:' ut Lucret. l. i. 'certamina belli.' Hom. sæpe *πόλε- μων, μάχην*. *Cerda.*

599 *Mentem turbata]* Figurata: ut, 'Oculus suffusa.' *Servius.*

600 *Caputque]* Sicut supra dictum est, *Caput* dicebatur qui auctor et princeps alicujus rei gestæ fuisset; ut Æn. xi. 'O Latio caput horum.' *Servius.*

601 *Multaque p. m. demens effata furorem]* Verba noluit ponere, unde videtur diras significare. *Idem.*

Per mæstum effata furorem] In Ob- longo codice *dolorem* est: quod non æque placet: neque quidem quod *effata* vel *affata* in nonnullis habetur. *Pierius.*

602 *Purpureos moritura manu, &c.]* Rem, quæ Flaminicæ competit, trans- tulit ad reginam. Flaminica enim venenato operiri debet: nam cum *amictus* dicit, opertam dicit, quæ res ad pallium refertur. *Servius.*

603 *Et nodum informis lethi]* Fabius Pictor dicit quod Amata inedia se in- teremit. Sane sciendum quod cau- tum fuerat in pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abjiceretur. Unde bene ait *infor- mis lethi*, quasi mortis infamissimæ. Ergo cum nihil sit hac morte defor- mius, poetam etiam pro reginæ dig- nitate dixisse accipiamus. Cassius autem Emina ait, 'Tarquinium Su- perbum cum cloacas populum facere coëgisset, et ob hanc injuriam multi se suspendio necarent, jussisse cor- pora eorum cruci affigi: tunc pri-

mun turpe habñtum est mortem sibi consciscere :’ et Varro ait, ‘Suspendiosis, quibus justa fieri jus non sit, suspensis oscillis, velnti per imitationem mortis, parentari.’ Docet ergo Virgilius secundum Varronem et Cassium, quia se ‘laqueo induerat, letho perisse informi. *Idem.*

Nodum] Ita Propert. de hoc mortis genere II. 29. ‘in collo jam mihi nodus erat :’ et Petron. Sat. ‘cervicesque nodo condebam.’ Ambros. de Tobia c. 2. ‘informis laquei nodum stringitis.’ Inde Sedulius dixit, ‘nodatis faucibus.’ *Cerda.*

605 *Flavos Lavinia crines*] Antiqua lectio *floreos* habuit; id est, florulentos, pulchros : et est Ennianus sermo. Probus sic adnotavit : ‘Neotericum erat flavos, ergo bene floreos : nam sequitur, Et roseas laniata genas.’ Accius in Bacchis : ‘nam florei crines, vide, ut et propexi jacent.’ In iisdem, ‘Et lanugo florea nunc demum inrigat.’ Pacuvius Antiope, ‘Cervicum floreos disperdite crines.’ *Servius.*

Flavos Lavinia crines] Miror cum Servius asserat *floreos* antiquam esse lectionem, eam a posterioribus non admissam. Synzesis enim est adeo Poëtis insolita, ut hoc loco eam reformidare debeamus. *Pierius.*

606 *Et roseas laniata genas*] Moris fuit apud veteres, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captivorum vel gladiatorum : quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago constitneretur. Tamen sciendum cautum lege Duodecim tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis, ‘Mulier faciem ne carpito.’ *Servius.*

Tum cætera] Præcessit, ‘prima Lavinia,’ sequitur ‘tum,’ eleganti consecutione. Ita et Propert. I. 1. post illud, ‘Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis,’ subjicit, ‘Tum mihi constantis dejecit lumina

fastus.’ *Cerda.*

607 *Resonant plangoribus ædes*] In Oblongo codice *clangoribus* legitur : quod non placet, id enim tabarum est. In Mediceo autem *clamoribus* : sed *plangoribus* omnino melius. *Pierius.*

Resonant plangoribus ædes] Ego capio de percussione pectorum. Hanc enim doloris notam voluit dare ceteris feminis, ne æquarent dolore Laviniam, qui esse debuit maximus, et ideo in genas sæviit. Ovid. in Epist. ‘Et plangit tenera pectora casta manu.’ Vides ut plangorem dederit pectori. Sic et Homer. Iliad. XVIII. *χαρὰ δὲ πᾶσαι στῆθεα πεπλήγηοντο* : manibus autem omnes percutiebant pectora. Ut vero hic planctus describitur in regis ædibus, ita Æn. II. ad imitationem regis Priami : et IV. post mortem reginæ. Vide et locum Eurip. in Alceste, de planctu reginæ post hujus occasum. *Cerda.*

608 *Hinc*] Id est, de domo regis. *Servius.*

Infelix fama] Rerum infelictam nuntia : ut, ‘infelix vates.’ *Idem.*

609 *Demittunt mentes*] Desperant, sicut a contra, sperantes aliquid, erigunt mentes. *Idem.*

Demittunt mentes] Est hoc, quod Claudian. Eutrop. II. ‘Tum vero cecidere animi, tantisque procellis Deficiunt septi.’ *Cerda.*

610 *Conjugis ætonitus fatis urbisque ruina*] Et privatis et publicis luctibus. *Servius.*

611 *Cuniciem*] Ex ætate pathos movit; non enim tam miserum est regem in miseriis esse, quam senem. *Idem.*

Immundo pulvere] Bene immundo addidit. Sic in Georgicis, ‘Et cinerem immundum jactare per agros :’ quia etiam ille pulvis, quo utuntur puellæ, cinis vocatur. Unde etiam et *ciniflones* dicti sunt. Horatius, ‘Custodes, lectica, ciniflones, parasitæ.’ *Idem.*

Canitiem immunda, &c.] Π. Σ. κόνη ἀβαλόμεσαν χεῖρατο κὰκ κεφαλῆς χαρίαν δ' ἥσχυνε πρόσωπον: et paulo post: φίλῃσι δὲ χερεὶ κομὴν ἥσχυνε δαΐζων: et Catull. de Ægeo, 'Canitiem terra, atque infuso pulvere sædانا:' et Calab. III. χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελόμενας δειδόντες Χευόμενοι δ' ἥσχυναν ἔδην ψαμάδοισι κάρηνα. *Germanus.*

612 *Multaque se incusat*] In Romano codice desiderantur hi duo versus, 'Multaque se incusat, qui non acceperit ante Dardanium Æneam, generamque asciverit urbi.' Nempe, quia in undecimo iidem habentur. Sed enim non incongruum videtur versus eosdem, eadem superveniente rerum turbatione, hoc etiam libro repetitos esse: quum præsertim eam secum reprehensionem apporment, quæ Græci illius dicterii testimonio gravissima videri poterat: δις ἐξαπαρτῶν ταυτὸν οὐκ ἀνδρὸς σοφοῦ. *Pierius.*

614 *Bellator*] Epitheton peracti temporis. *Serrius.*

616 *Minus successu lætus equorum*] Infirmitas animi ex equorum etiam tarditate veniebat: quia minus successus habebant equi jam fatigati. *Serrius.*

617 *Attulit hunc illi cæcis terroribus aura*] Naturale enim est, ut a qua parte fuerit ventus, inde maximus audiatur clamor. Et mire 'cæcis terroribus,' quos nemo videret. *Id.*

Commixtum clamorem] Ex impugnatione, et morte reginæ. *Idem.*

618 *Arrectas aures*] Ad audiendum sollicitas. Terentius, 'Arrige aures, Pamphile.' *Idem.*

Arrectas aures] Plant. Rud. 'arrexit aures.' Illustrabis satis verba hæc his quæ dixi Æn. I. ad illud, 'arrectis auribus.' De etymo *aurium* dixi alibi. Ducunt Grammatici ab *haurio*: unde signate Æn. IV. 'auribus hansi.' Sed sunt qui ducant ab *audio*, quod mihi fit probabile. Audi verba Isidori de spiritualibus differentiis: 'Aurium inditum est nomen

a vocibus audiendis. Per immutationem enim literæ aures, velut aures, sunt nominatæ. Per has enim voces atque sonum quasi per cochleam descendere, qui erectus in circulum orbemque moveatur.' *Cerda.*

619 *Inlatabile murmur*] Quæritur quis *inlatabile* dixerit. Ideo autem murmur, quia ferre solent quasi præsagium murmura, sive bona sive mala. *Serrius.*

621 *Diversa clamor ab urbe*] Hypallage diversus clamor, aut ex variis partibus civitatis. *Idem.*

622 *Amenis*] Egens consilii, nescius rei gerendæ. *Idem.*

624 *Currusque et equos*] In antiquo. *curruon*, singulari numero. *Pierius.*

625 *Occurrit dictis*] Ejus orationis verbis obviam venit. *Serrius.*

626 *Prima victoria*] Id est, primum. *Idem.*

627 *Sunt alii, qui tecta manu, &c.*] Ideo, quia scit Turnum de urbe maxime esse sollicitum. *Idem.*

Possunt] In antiquis plerisque codicibus *possint*. *Pierius.*

629 *Mittamus funera*] Alibi, 'mori mittere,' et 'demittere morti;' idque ab Hom. *Cerda.*

630 *Nec numero inferior, pugnae nec honore*] Id est, nec pauciores interimis, nec minor te, quam Æneam, comitabitur gloria. Nam occisorum multitudo compensat hoc, quod tu fugientes interimis. Sane sciendum Juturnam, in hac omni oratione, occurrere quæstionibus tacitis. *Serrius.*

632 *Prima per artem Fœdera turbasti*] *Prima*, aut inchoantia: aut tum prima; nam post datum augurium, quo animi omnium perturbati sunt, et post ejus orationem Tolumnius tela contorsit. *Per artem* autem, per fraudem, ut Æn. II. 125. 'Artificis scelus.' *Idem.*

634 *Nequicquam fallis*] Hoc est pro non fallis. *Idem.*

635 *Labores*] Hom. sæpissime ἔρ-

vous in re belli : et de equo militari, Georg. III. 'sitque laboranti similis.' *Cerda.*

636 *An fratris miseri letum*] Humile est, si ex persona Turni accipias. Ergo *miseri* ad animum sororis referendum est : et quod ait, 'Sed quis Olympo?' intulit, 'an ut videres?' subaudiendum ergo *tua sponte*. *Serv.*

637 *Nam quid ago*] Argumentum a necessario. *Jam* non est temporis, aut erit absurdum. *Idem.*

Spondet Fortuna] Quasi dicat: Nulus mihi Deus sponsor est, nulla Fortuna. Est itaque hoc quod lib. v. 'non si mihi Juppiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo:' et Demosthen. Philipp. IV. εἰ μὴν γὰρ ἐστὶ τις ἑγγυητής ἡμῖν θεῶν: *etiāsi Deus aliquis sponsor nobis fuerit.* *Cerda.*

638 *Vidi me voce vocantem*] Atqui hoc nusquam legimus: sed aut κατὰ τὸ σιωπόμενον, intelligimus: aut mortis est omen, audire se a mortuo vocari; aut audire quod non dicitur, videre quod minime occurrit. Sic in quarto, 'Hinc exaudiri gemitus, et verba vocantis Visa viri.' *Servius.*

639 *Superat*] Vivit: ut, 'Superatne, et vescitur aura?' *Idem.*

640 *Ingentem, atque ingenti*] Reddit quo potest modo illud Hom. μέγας μεγαλωστί. Tale et illud l. XI. 'Ingentemque animis, ingentem corpore et armis.' Neque abit versus Lucr. l. III. 'Et graviter magni magno cecidere ibi casu.' *Cerda.*

641 *Ne nostrum dedecus Ufens Aspiceret*] Sic est hoc, ac si diceret, Fortasse viveret, nisi ideo voluisset occumbere, ne nos victos videret: et est quale in XI. 'Ille mihi ante alios, fortunatusve laborum, Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret, Procu-buit moriens.' *Infelix* autem in hoc bello, contra illud 'Insignem famam et felicibus armis:' et est argumentum ab honesto. *Servius.*

642 *Teucri potantur corpore et armis*]

Id est, etiam sepultura caruit. Nam, ut in Homero legimus, de virorum fortium cadaveribus erat inter hostes grande certamen. *Servius.*

Teucri potantur corpore et armis] Accipit pro contumelia sua Turnus, carnisæ Ufentem sepultura, et spolia ejus esse in potestate hostium. Hoc queritur Lucan. l. I. 'Cumque superba foret Babylon spolianda trophæis Ausoniis, umbraque erraret Crassus inulta.' Ubi trophæus respondens armis Virgili, et errans umbra, insepulto Ufenti: errabat enim anima insepulta ex doctrina Gentilium. *Cerda.*

644 *Dextra nec Drancis dicta refellam*] Id est, virtute: nam pro rei officio ipsam rem posuit; *dexteram* pro virtute, hoc est fortiter faciendo. *Servius.*

Dextra nec Drancis dicta refellam] Quod sup. 'ferro crimen commune refellam.' Sed quæ hæc Drancis dicta? illa credo, 'dum Troia tentat Castra fugæ fidens, et cœlum territat armis.' Ista jam tum verbis diluit Turnus, et nunc dolet non posse *dextra*. *Cerda.*

645 *Turnum fugientem*] Ἐμφοτικὸς Turnum. *Servius.*

646 *Usque adeone mori miserum est*] Tacitæ quæstioni occurrit. Et quidam hoc verbum reprehendunt *usque adeone*, melius dici *usque adeo*. Lucilius septimo, 'Usque adeo studio atque odio illins efforor.' Quidam sic accipiunt, 'Usque adeone mori miserum est,' ut non quasi confirmet, sed quasi interroget, quare dea sic de illo laborat ut vivat? cum satius sit honeste mori, quam turpiter vivere; ergo 'usque adeone' ut tamen tanta turpitudine ferenda sit. *Idem.*

Usque adeone mori miserum est] Quasi dicat, Non est miserum mori. Hæc quæstio erudite a Cicerone disputatur, in Quæstionibus Tusculanis. *Hortens.*

Usque adeone mori miserum est] Plin.

VIII. 21. 'Quapropter hoc primum quisque in remediis animi sui habeat, ex omnibus bonis quæ homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte.' Is qui mortem detrectat, et vult vivere turpem senectutem, dicitur a Pind. Olymp. Od. i. ἀπώτων καλῶν ἔμμορος, βονορὸν ὀπνιῶν *expers*. Sic l. iv. Dido mortem orat, ad amputandas animi anxietates. *Cerda*.

Vos o mihi Manes Este boni] Quasi per fantasiam relinquens superos, ad Manes convertit orationem. *Servius*.

647 *Superis averas voluntas*] Quia, ut supra diximus, donec vivimus, curæ sumus diis superis: post mortem ad inferos pertinemus. *Idem*.

Boni] Propitii. Catull. 'bona te Venus juverit.' Sic Ecl. v. 'sis bonus, o felixque tuis.' *Cerda*.

648 *Sancta ad vos anima*] Quæ differentia sancti sit superius dictum est: hic *sancta* incorrupta accipiendum est, neque enim sacro aut religioso ejus anima tenebatur. *Serv.*

Sancta anima] Quo sensu sanctam accipiat, ipse explicat addens, 'atque istius inscia culpæ.' Itaque *sanctus* in Virg. est, cui nulla est mali conscientia: utique *δῖος, ἁγίος, εὐαγής, καθαρὸς*, ut ait Bud. vel *ἀναίτιος, ἀμάρτος, ἀχράτος*, ut reddit Germ. Tu lege Macrobian. Sat. iii. 3. *Cerda*.

Isius inscia culpæ] Vel fugæ; quia fuga grande crimen est apud virum fortem: vel rupti fœderis et hæc religionis; a qua re se dicit esse alienum, propter futura supplicia. *Servius*.

649 *Indignus atorum*] Græca figura: nam nos, *indignus illa re*, dicimus: contra, Græci ἀνάξιος στεφάνου, id est, *indignus coronæ*. *Idem*.

651 *Vectus equo spumante Sages*] Pro, cum *reheretur*: ut, 'Et qua vectus Abas.' *Idem*.

Equo spumante] De equo Hom. Il. xi. ἄφρεον δὲ στήθεα: *spumabant pectoribus*. Noster in xi. 'spumantemque

Delph. et Var. Clas.

agitabat equum.' In vi. 'Seu spumantis equi.' Adhibetur spuma ab Hom. Il. xv. in nota iracundiæ; et ab Eurip. nam de irato Hercule; ἄφρον κατέσπασε: *distillabat spumam*. *Cerda*.

652 *Implorans nomine Turnum*] Ex multis rebus indicat perturbationem: quod festinans venit, quod per hostes, quod vulneratus, quod Turnum nomine appellat. Nam contumeliæ est nomine suo superiorem vocare: sic in Georgicis, 'Mater, Cyrene mater:' cum præmisisset, 'Et te crudelem nomine dicit.' *Servius*.

653 *Turne, in te suprema salus*] Omnia quæ supra Juturna dixerat, oratio ista dissolvit. *Idem*.

654 *Fulminat Æneas*] Exaggeratio est: sic paulo post, 'Horrendamque intonat armis.' *Idem*.

Fulminat Æneas armis] Nonnus libro xxi. τεύχεσιν ἀστράπτων: *fulgurans armis*. Sed propius illud Plutarch. orat. ii. de Fort. Alex. ἀλλ' ὡς σκηπτὸς ἀνέκοψε τοὺς ἄλλους, καὶ διέφθευρε: *Sed alios in morem fulminis succidit, ac perdidit*. Ibidem Alexandrum comparat πρὸς κεραυνῷ, ἰγνὶ *fulmineo*. Appian. Civil. v. οἱ αὖ σκηπτοφάνους ἐμπέπτον: *ignis in modum fulminis*. Eurip. in Rhes. hostes vocat *fulmina* cum ait, τί μέλλετ' Ἰηνητοῦ πύοντος πολεμίων; *Quod cunctamini Veniente hostium fulmine?* Neque hæc locutio solum referenda ad arma, quibus milites videntur fulminare: sed ad iram qua rapiuntur, ad eum modum quo de Medea dixit Eurip. οὐδὲ παύσεται Χόλου, σάφ' ὅδα, πρὶν κατασκήψαι τινα: *neque cessabit Ab ira, bene scio, priusquam aliquem feriat fulmine*. *Cerda*.

655 *Dejecturum arces*] Quod dixerat, 'Et æqua solo fumantia culmina ponam.' *Servius*.

656 *Jamque faces, &c.*] Ut sit quare Turnus subvenire festinet. *Idem*.

Jamque faces ad tecta volant] Sup. 'ignes ad tecta volare.' Illud quod

11 Q

sequitur, 'in te ora Latini,' &c. Est quod Marius apud Sallust. Jugurth. 'Intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse.' *Cerda*.

657 *Mussat*] Modo dubitat et cunctatur Rex ipse, in quo summa rerum est. Veteres *mussat* pro *timet*. Ennius *mussare* pro *tacere* posuit. Clodius Tuscus, *mussare* est ex Græco, *comprimere oculos*: Græci *μῦσαι* dicunt. *Servius*.

Mussat] Sup. 'stant mœsti, musant-que Patres.' Potestatem hujus verbi indicant verba hæc Livii l. xxxiii. 'Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum clam mussantes carpebant.' Claud. Rapt. l. ii. 'tacita formidine mussant.' Quod ab Lucret. qui l. vi. 'mussat tacito medicina timore.' Sardon. l. 3. 'Mussitat quidem juvenum nostrorum calcata generositas.' Donat. in illud Terent. Adolph. 'Mussitanda injuria adolescentium est,' ita ait: 'Mussare seu mussitare est, dissimulandi causa tacere, dictum vel a mutuo, vel ab *m*, quæ litera est pressæ ac fere nullius vocis.' Ad hoc verbum videtur mihi spectasse Ennius in fragmento quodam, cum dixit: 'Quod minimum est, neque, ut ajunt, *mi* facere audent,' id est, *neque audent mussare*. *Cerda*.

658 *Quos generos vocet*] Pro utros: pluraliter autem *generos* de exercitiis, quorum duces sunt Æneas et Turnus. *Servius*.

Aut quæ sese ad fœdera flectat] Aut nuptiarum fœdera, ut, 'Nec conjugis unquam Prætendi tedeas, aut hæc in fœdera veni:' aut propter violatum fœdus, ut ideo dixerit 'quæ sese flectat ad fœdera,' quasi nec hoc remedium supersit, cum illa jam bello corrupta sint. *Idem*.

Quæ sese ad fœdera flectat] In Ob- longo codice *mittat* legitur, pro demittat: verum non æque placet. *Pierius*.

659 *Praterea regina, tui*] Quia oc-

currebat, Amatam, si Latinus dubitat, reginam pro ejus partibus niti. *Servius*.

Tui fidissima] *Tui amantissima*. *Idem*.

Dextra occidit ipsa sua] Ut laquei ostenderet dedecus. *Idem*.

660 *Lucemque exterrita fugit*] Augmentum mali. *Idem*.

661 *Soli pro portis*] Contra illud, 'Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.' *Pro portis* autem, ante portas. Sallustius, 'Ex parte cohortium præcipere instructa et stationes locatæ pro castris.' Bene autem cum dicit 'pro portis sustentant acies,' et spem adhuc subveniendi dedit, et dicendo *Soli* addidit etiam necessitatem. *Idem*.

Acer Atinas] In aliquot *Asilas*: sed et superius *acer Atinas* habetur. *Pierius*.

Acer Atinas] Hunc Atinatem nomine nrbis Atinæ vocavit, unde Atinates populi: nominibus enim celebribus suum poemata distinxit. Turneb. xii. 3. *Taubmann*.

663 *Seges*] Elegans metaphora ad signandam telorum multitudinem, cuspidum, mucronum. Sic vii. 'horret strictis seges ensibus:' et iii. 'ferrea telorum seges:' et Ge. ii. 'densisque virum seges horruit hastis.' Cedren. p. 434. dixit *δορῶν καλαμῶνα*. *Cerda*.

Horret] Ab Græcis Latini. Homerus Il. xiii. "Ἐφ' ἧν δὲ μάχην φεισὺς ποτος ἐγχεῖται: Pugna autem, qua viros perdit, hastis horruit. Ennius: 'Arma rigent, horrescunt tela.' *Idem*: 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' *Idem*.

664 *Deserto in gramine veras*] Hoc atque illuc agis: ut, 'Æthiopum versemus oves: Homerus *ἰοτρεφας*. Et bene *deserto* gramine, contra illud, 'Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.' *Servius*.

665 *Varia confusus imagine rerum*] Multiplici nuntio, quod regina periit,

quod urbs oppugnatur, quod omnes Latini in illum oculos referunt, quod dubitat Latinus quos generos vocet. *Idem.*

666 *Obtutu tacito*] Vario stetit vultu. Et *obtus* est proprie, quem Græci *πρόσωπον*, id est, vultum dicunt. *Idem.*

Æstuat ingens, &c.] Hoc hemistichium, et sequentes duo versus integri habentur l. x. in persona Mezentii. Vide quæ ibi annotavi ad verbum *æstuat*: et deinde et illud, 'mistoque insania luctu,' ubi de conjunctione duorum affectuum, iræ et doloris. *Cerda.*

667 *Pudor*] Propter illud, 'Tu currum deserto in gramine versas:' vel *pudor*, quia in illum oculi referantur. *Servius.*

Mixto luctu] Propter Amatæ cognitam mortem. *Idem.*

Insania] Quia in hostes fremebat: vel quia urbs oppugnabatur. *Idem.*

668 *Amor*] Quia mussat Latinus. *Idem.*

Conscia virtus] Quia fugere putatur, qui 'Currum deserto in gramine versat.' *Idem.*

669 *Ut primum discussæ umbræ*] Postquam mentis caligo discessit, quod sequentia indicant: ut, 'Et lux reddita menti est.' *Idem.*

Ut primum discussæ umbræ] Est hoc quod Claud. Eutrop. ii. 'sensuque reducto.' Quod Ovid. Trist. i. 3. 'Ut tamen hanc animi nubem dolor ipse removit, Et tandem sensus convalescere mei:' ubi vocat *nubem*, quod Virgil. *umbras*. Cicero 'perturbationes animi' dixit. Ut Virgil. 'discussæ umbræ,' ita Propert. ii. 16. 'Cum mihi discussit talia visa metus.' Et Poëtæ quidem sibi hæret; nam in Georg. 'cum Sol palantes discutit umbras:' quod accepit a Lucret. l. iv. ubi, 'discutit umbras.' *Cerda.*

Et lux reddita menti est] Catull. dixit, 'liquidaque mente vidit.' La-

tini alii 'serena mente,' quod idem. *Idem.*

670 *Ardentes oculi*. 'orb. ad man. torsit'] Sic et Cicero Catilin. ii. de Catilina urbe ejecto: 'Retorquet oculos sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus esse ereptam luget.' Supra idem l. iv. 'oculosque ad moenia torsit Regia:' et Eurip. in Medea: *ὀμμάτων δ' ἄπο κόρας στρέφουσιν*, &c. Ut autem hic, *oculorum orbem*, sic et de Œdipode a se ipso excæcato in Sophocl. Tyr. *ἐπαισεν ἑθρὰ τῶν αὐτοῦ κύκλων, ἀδδὼν τοιαῦθ'* et idem in Philoct. sub persona Philoctetæ, *πῶς δ' τὰ πᾶν' ἰδόντες ἀμφ' ἐμοὶ κύκλα ταῦτ' ἐκασασχέσασθε*, &c. *Germanus.*

671 *Turbidus*] Plenus perturbationis. *Servius.*

Eque rotis] Hypallage elegans pro curru. Prop. i. 2. 'Avecta externis Hippodamia rotis.' *Cerda.*

672 *Ecce autem flammis*] Alia persuasio ex aspectu. *Servius.*

Ecce] Inducit hæc particula novum *παράδοξον* ad excitandam Turni conquestionem. Ea enim usos fuisse et Virgilium et Marcum Tullium in re inopinata et admiranda Pedianus notat. *Cerda.*

Tabulata] Ita etiam de turri alia libro secundo Æn. 'juncturas tabulata dabant:' et Lucan. l. iv. 'cunctas super ardua turris Eminet, et tremulis tabulata minantia pinnis.' *Idem.*

673 *Undabat vortex*] Exundabat: et bene in translatione permansit, ut vorticem undare diceret, vortex enim undarum dicitur: 'Vorticibus rapidis:' et 'Vorat æquore vortex.' *Servius.*

Undabat] Undæ instar incendium se effundebat. Ge. i. 'undantem ruptis fornacibus Ætnam.' *Taubmann.*

674 *Turrim*] De hac belli machina otiosum loqui in tanta luce. Scriptores *ambulatoriam* vocant. Poëta hujus *βάδιον* satis notavit per *rotas*. Credo hujus usum nullum fuisse in

antiquo ævo Heroum, sed Poëtam respexisse ad posteriora tempora. *Cerda.*

Quam eduxerat ipse] Scilicet quod ei majorem creabat dolorem. Graviter enim dolemus si perire videamus illa quæ fecimus: *Eduxerat* autem, in altum fabricando sustulerat, ut alibi, 'Cyclopum educta caminis.' *Servius.*

675 *Subdideratque rotas*] Quo possit trahi ad ea loca, quibus hostis instabat. *Idem.*

Subdideratque rotas] Supra *Æn.* II. 'pedibusque rotarum Subjiciunt lapsus.' *Germanus.*

Pontique extruxerat altos] In antiquis aliquot codicibus *intraverat* legitur, quod magis proprium est. *Mediceus* tamen *intruxerat* habet. *Pierius.*

676 *Jam jam fata, soror*] Sallustianum, 'Jam jam frater animo meo carissime.' *Servius.*

677 *Quo dura vocat Fortuna, sequamur*] Adduxi consimiles sententias libro v. ubi vide *Notas* ad illud, 'Nate Dea, quo fata trahunt, retrahuntque, sequamur: Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.' *Cerda.*

678 *Stat conferre manum Æneæ*] *Placet*: ut, 'Stat casus renovare omnes:' vel *stat*, certum est. *Servius.*

Stat, quicquid acerbi est, Morte pati] Aut quicquid in morte acerbum est placet pati: hoc est inferna supplicia, vel quid potest acerbus hostis inferre, sicut de Hectore legimus. Aut certe positivus sit pro comparativo: placet pati, si quid etiam morte acerbius invenitur. *Servius.*

Stat, quicquid acerbum est, Morte pati] *Acerbum* quidem *Servius* agnoscere videtur: sed in his antiquis exemplaribus nunc *acerbi*, nunc *acerbi est*, legitur. *Pierius.*

680 *Furere ante furorem*] Figura antiqua: ut, 'servitutem servit,' 'dolet dolorem.' Est autem sensus, Sine me bellicum furorem furere, sci-

licet priusquam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam, et instructus furore ad bella prorumpam. *Serv.*

683 *Rapido cursu media agmina rumpit*] Hinc Prop. III. 11. 'Ac Decius misso praelia rupit equo.' Bona imitatio, praelia pro agmina, et equo pro cursu, et misso pro rapido, tantum retinuit *rupit*. *Cerda.*

684 *Ac veluti montis saxum de vertice præceps Cum ruit*] Comparatio ipsa futurum ostendit eventum. Simul notandum quia sicut supra in praelio, ita nunc in comparatione præfertur *Æneas*. Nam Turnum parti comparat montis, montibus *Æneam* exæquat: et est comparatio de Homero sumpta: 'Εκτωρ Ἀντικρὺ μεμαῶς ὁλοόιτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, Ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάρρους ὡς ἢ ῥέας ἀσπέρῳ ὕμῳ ἀναϊδὸς ἔχματα πέτρης, ὅτι τ' ἀναθρόσκων πέτρεται, κτυπεῖ δέ θ' ὑπ' αὐτοῦ ἡλὴν δὲ ἀσφαλῆως θέει ἔμπεδον, ὅφρ' ἂν ἰσθμῶ ἰσάμενον, τότε δ' οὐκ κολιδοῦνται ἐσθμενός περ. *Serv.*

Ac veluti, &c.] Comparatio ex II. XIII. quam Scalig. v. 3. utramque accurate, ut solet, inter se committit. *Taubmann.*

685 *Avulsam vento*] Proprie: nam Turnus ad bellum invitus adtrahitur. *Servius.*

686 *Aut annis*] Placuit Poëtæ, cui magnum judicium, hæc varietas. Alii post *sens* adhibent *sic*: ut Ovid. Trist. III. 'Seu temere expecto, sive hoc contingere fas est.' Et Horat. Od. I. 4. 'Sen poscat agna, sive malit hædo.' Rejecit Virgilius, et maluit *sens*, *aut*. *Cerda.*

Annis solvit sublapsa] Pro multorum annorum sublapsum saxum, et quidam *lapsa*, quoniam non passiva specie, sed activè dictum volunt. *Servius.*

Annis solvit sublapsa vetustas] Lucan. I. IV. 'Cedere vel bellis, vel cuncta moventibus annis.' Propert. III. 2. 'Annorum aut ictu pondera victa ruent.' Ut Virgil. *solvit* ita

Plutarch. loco adducto, et in re simili διελύθη. Illud, *sublapsa vetustas*, est hypallage, pro *vetustas solvit sublapsum sævum*. Cerda.

687 *Mons*] Pars montis, et ἑμφατικῶς dictum est. Sicut supra, 'Haud partem exiguum montis.' Servius.

Improbis] Isidorus l. x. 'Improbis dictus, quod instat etiam prohibenti.' Certe Statium notat Bernartius τὸ *Improbis* vel pro magno, vel astuto et callido, vel audaci, ut alias in bonam partem fere semper usurpare: idque exemplis illustrat. Taubmann.

Magno actu] Magno impetu. Serv.

Actu] In aliquot antiquis codicibus actu habetur, et agnoscitur a Servio: sed in Oblongo, in Mediceo, et in Porcio ictu legitur, quod non displiceat. Pierius.

Actu] Id est, impulsu, impetu. In multis Mss. legi ictu, notat Pierius; nec sibi displicere ait. Propert. III. 1. 'Ant illis flamma, aut imber subducat honores: Annorum aut ictu pondera victa ruent.' Taubmann.

688 *Exultatque solo*] Mire sæpe exilit dum volvitur. Servius.

Solo] Dictum solum, quod solo teratur. Varro clare de Ling. Lat. l. IV. 'quæ solo teri possunt sola teræ.' Est autem proprie solum infimum pedis, et calceamenti solea. Quod jam notavit Josephus Scalig. Proprie itaque Plant. 'qui auro habet suppectum solum.' Lucret. l. I. 'Avia Pieridum peragro loca, nullius ante Trita solo.' Ambros. Sermon. 74. 'Ignota erat ante Christum via vitæ, quæ nullius adhuc resurgentis fuerat temerata vestigio: at ubi Dominus resurrexit, nota facta, solo attrita est plurimorum.' Cerda.

690 *Ubi plurima fuso sanguine terra madet*] Hypallage, ubi plurimo sanguine terra maduerat: sic supra, 'Sanguine in alto:' vel certe, ubi plurimum fuso sanguine madet terra. Servius.

691 *Sanguine terra madet*] Od. A.

αἵματι δέβεο γαῖα et, δάπεδον δ' ἄνω αἵματι θύεν. Germanus.

Stridentque hastilibus auræ] Homeerus, σνρίζουσα λόγχη, id est, stridor lanceæ. Servius.

Stridentque hastilibus auræ] In antiquis aliquot codicibus *stridunt* legitur: ut in Georgicis, 'Stridere apes utero:' utrumque enim dicimus. Pierius.

692 *Magno ore*] Pro voce magna. Servius.

693 *Parcite jam, Rutuli*] Referri hoc posse ad illud Iliad. III. Τρώων ἀνέργε φάλαγγας vel ad illud VII. ἄλλους μὲν κάθισον Τρώας, jam Ursin. notavit. Estque ferme illud, quod snp. 'sedeant, spectentque Latini.' Sed mihi non dubium, quin totus hic locus factus fuerit ductu Eurip. in Phæniss. ubi Eteocles ore nuntii ait: 'O duces Græci,' (perstringo locum Latine, nec adducam plures versus) 'o vos Thebani, neque Polynicis causa, neque meas animas vendite. Ego periculum subibo solus, ego committam pugnam cum fratre; si sim victor, regnabo solus; si victus, accipiet ipse regnum.' Cerda.

Tela inhibete] Cohibete, suspendite: et est translatio a nautis. Servius.

Inhibete] Præclare hic Serv. 'Est translatio a nautis.' Nam *inhibeo* proprie est verbum nauticum, cujus potestatem jam Bayf. explicuit in opere de Navigiis. Estque *inhibere navem*, quod Græci dicunt, πρῶμναν κροεσθαι, et ἀνακροεσθαι, sed illud primum frequentius. Est vero *navem inhibere*, illam retro agere, quasi puppim convertere, utique renavigare: non, cessare a navigando, uti quidam falso putant. Hæc enim cessatio Græcis est ἐποχῇ, quæ ἐποχῇ longe distat ab hoc πρῶμναν κροεσθαι. Cerda.

694 *Me verius unum Pro vobis fœdus lere*] Verius, justius: et sensus hic est, Justius est me unum pro omnibus rupti fœderis pœnas exsolvere. Alii veteri more dictum accipiunt, verum

enim quod rectum et bonum esset appellabant. Terentius, 'Id ne est verum modo? id est pessimum genus.' et item, 'Quod si astu rem tractavit, Dii vestram fidem! quantam et quam veram laudem capiat Parmeno.' Salustius in primo, 'Ea paucis quibus peritia et verum ingenium est abnuentibus.' Idem: 'Perpenna tam paucis prospectis vera est æstimanda.' Servius.

Varius] Sumi hic pro *justius* Germ. notat, firmatque ab Tullio, qui pro domo: 'sed quid ad te, qui negas esse verum, quemquam Reip. extra ordinem præfici?' Ab Horat. qui, 'Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.' Vide hic Pontanum. Ita et doctissimus Ruderus accipit illud Martial. xi. 14. 'Propter te perit, hoc Labulle verum est?' Id est, hocne est justum? et laudat Livium l. xxxii. qui 'ceterum et sociorum audiri postulata verum esse.' Cerda.

695 *Decernere ferro*] Decertare, dimicare: aliter *decernere*, statuere, ut 'decernere Senatum' dicimus. Servius.

697 *At pater Æneas*] De hac Æneæ magnanimitate, qui urbem pæne expugnatam deserit, audito Turni nomine; vide Scaligerum iii. 11. *Taub.*

698 *Deserit et muros, &c.*] Locus plane Calab. l. ii. ubi de Achille, Ἀτρίκα κάλλιπε Τρώας, δούρας ὑπὸ χερσὶ δάξεν 'Ἀμφ' ἄλλοι φάλαγγι, καὶ ἰσχυρὸν πολέμοιο 'Ἠλυθέν οἱ κατέναντι γα. Dicit videlicet omissam ab Achille inceptam pugnam et victoriam, ut contra unum pergeret Memnonem. Cerda.

699 *Præcipitatque moras omnes*] Valer. de Jasone l. iv. 'socios præcipitat, rumpitque moras.' Idem.

700 *Horrendumque intonat armis*] Sibi consentit; nam sup. de Ænea, 'fulminat Æneas armis.' Et de Augusto representato ab Ænea Ge. iv. 'fulminat bello.' Est hæc laus pene

ultra mortalem. Sic et Florus de Fabio Max. 'Captis superioribus jugis in subjectos suo more detonuit: ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e caelo ac nubibus tela mitterentur.' Idem.

701 *Quantus Athos*] Hæc est vera lectio. Nam si legeris *Athos*, *thos* brevis est: et versus non stat. *Athos* autem dici accusativus indicat: nam hunc *Athona* facit, sicut *Apollon* *Apollona*. Quod autem Herodotus hunc *Athos* et hunc *Apollon* dicit, Atticæ declinationis est. *Athos* autem mons est adjacens Thraciæ, circa Lemnum insulam, in promontorio Macedoniæ. Servius.

Quantus Athos] In antiquis *Athos* legitur, scilicet ex Servii præcepto, quem nonnulli damnant, nescientes apud Græcos etiam Ἄθως, τὸ ὄρος, σὺν τῇ νη λέγεσθαι, quamvis et Ἄθως et Ἄθους ἐν τοῦ Ἄθως dicatur. Pierius.

Athos] Serv. in hunc locum ita scribit: 'Athos, vera est lectio, nam si legeris Athos, thos brevis est, et versus non constat.' Errat clare. Nam rectus hujus vocis est etiam Ἄθως per ω, ac proinde ratio Servii fragilis. Thucyd. l. iv. Ἄθως ὄρος ὁψηλά. De excelsitate hujus montis vide Plin. iv. 12. Hic est mons ille, qui perfossus a Xerxe, quod, præter alios, etiam commemorat Æschin. contra Ctesiph. ὁ τῶν (ait) Περσῶν βασιλεὺς ὁ τὸν Ἄθω διορύσας. Cerda.

Eryx] Siciliæ mons supra Drepanum oppidum. Servius.

Coruscis ilicibus] Ita in r. 'tum sylvis scena coruscis.' Cerda.

702 *Nivali vertice se attollens pater*] Apenninus mons Italiæ est, de hoc Lucanus, 'Nulloque a vertice tellus Latinus intumuit, propiorque accessit Olympo.' Servius.

703 *Pater Apenninus*] Est *Pater* nomen religionis. Inde Neptunus, Apollo, Juppiter dicti Patres. Ergo, quia montes religiosi veteribus, ideo 'Pater Apenninus.' Sic quia et su-

vii religiosi, ideo, 'Da nunc, Tybri Pater.' Referri et attributum potest ad maiestatem, dignitatem, honorem. *Cerda.*

704 *Troës, et omnes*] Græce declinavit, unde brevis est *es*: ut supra, 'Troës agunt.' *Servius.*

706 *Pulsabant ariete muros*] Ov. Pont. iii. 1. 'murus pulsatur ab hoste.' *Cerda.*

707 *Armaque deposuere*] Spectaturi, vel defessi, vel jussi ne quis possit iterum fœdus turbare. *Servius.*

709 *Inter se coisse viros, et cernere ferro*] Vera et antiqua lectio hæc est. Nam Ennium secutus est, qui ait, 'Olli cernebant magnis de rebus agentes.' Posteritas cœpit legere, et *decernere*. Secundum quam lectionem Synalœpha opus est, sed excluso *es*, ut ait 'Inter se coisse vir' et *decernere ferro*.' *Servius.*

Inter se coisse viros, et decernere ferro] *Servius* quidem *cernere* contendit ex Ennio legendum. Et Seneca l. vii. epistola prima, in eadem est opinione, dum dicit, 'Ne te longe differam, quædam simplicia in usu non erant, sicuti cernere ferro inter se dicebant. Idem Virgil. hoc probabit tibi, Inter se coisse viros et cernere ferro: quod nunc *decernere* dicimus.' Verum contra hos stat codicum pene omnium veterum auctoritas, in quibus legitur *et decernere*. In quodam tamen perveteri deest *et*, et ita legitur, 'Coisse viros, decernere ferro.' *Pierius.*

Cernere ferro] Ita lego. Extritio enim illa, quam aliqui adhibent, non est ævi Maroniani. Astruo itaque dici commodè posse *cernere*. Nam Græci non solum διακρίνειν, id est, *decernere*, sed etiam κρίνειν, id est, *cernere*. Hom. Iliad. xviii. στυγερῶ κρίνεται Ἀρηί. Hellodor. Hist. Æth. l. vii. ἔργον κριθήσεσθαι. Polyb. l. iii. Τιβέριος φιλοτιμῶς εἶχε πρὸς τὸ τὴν ταχίστην κρίναι τὰ δὲ et post pauca iterum, ἔσπευδε κρίναι δι' αὐτοῦ τὰ δὲ

festinabat ut per se ipse summam rerum cerneret. Ita reddit Casaubon. et adhuc ἐντεταλμένοι σὺν καιρῷ κρίνειν τὰ δὲ γενναίως. Sequor etiam auctoritatem Senecæ, Servii, Mureti. Ait primus epist. 58. 'Quædam simplicia in usu orant, sicut cernere ferro inter se dicebant. Virgilius hoc probabit tibi: mox advocat versum, in quo sum. Alter in hunc locum: 'cernere ferro, vera et antiqua lectio hæc est; nam Ennium secutus est, qui ait, Olim cernebant magnis de rebus agentes.' Tertius: 'desapit, si quis plus tribuit ulli libro, qui hodie reperiatur, quam aut Servii testimonio, aut Senecæ.' Juvat Ennium alio etiam dixisse loco, 'ferro cernamus utrique: et Atticum, 'qui armis secum vellet cernere.' *Cerda.*

710 *Vacuo patuerunt*] Potest intelligi, Ut patuerunt corporis magnitudine. *Servius.*

Æquore campi] *Æquor* dicitur, quia locus, ubi prælium committitur, æquus esse debet: ne hostis hostem loci opportunitate superet. Xenophon: ἐν τῷ ἰσοπέδῳ μάχεσθαι ita Æn. x. 'socii cesserunt æquore jusso.' Item: 'medium procedit in æquor.' Eundem locum alio modo *purum campum* dixit; silvis, arbustis, aut lacubus minime interseptum: infra vs. 771. Vide Desid. Herald. *Taub.*

711 *Procursum*] Una pars orationis est. *Servius.*

Conjectis eminus hastis] In Romano codice *conlectis* est; sed inemendate: melius enim *conjectis*. *Pierius.*

712 *Invadunt Martem*] Incipiunt pugnare. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

713 *Dal gemitum tellus*] Pulsu pedum. *Servius.*

714 *Fors et virtus miscentur in unum*] *Fors*, id est, casus, in Turno, virtus in Ænea. Nam in bello casus etiam plurimum valet. Cicero in Miloniana: 'Adde casus, adde incertos exitus, Martemque communem.' *Id.*

715 *Ac velut ingenti Sylæ summove*

Taburno] *Syla* mons est Lucaniæ; *Taburnus* mons Campaniæ. Sallustius de fugitivis, 'In silva *Syla* fugerunt.' Unde pessime quidam *Sylva* legunt: quia proprium appellativo non potest exæquari: unde bene proprium pro proprio junxit. *Idem*.

Syla] Pervetus codex *Silo* legit. Romanus *silva*: quam lectionem Servius improbat: Reliqua exemplaria recte *Syla*, qui Brutiorum mons, hodieque nomen retinet. *Pierius*.

Sila] *Sila*, nemo Brutiorum, hodieque nomen retinens, auctore Pier. et Fabricio. Vide J. Ortelii Thesaurum Geographic. in *Sila*. *Taburnus* autem mons Campaniæ est. *Taub.*

716 *Cum duo conversis, &c.*] Apollon. l. II. ἀψὲ δ' ἀδ' αὖτις συνόρουσαν ἐναντίοι, ἤδρε ταύρου φορβίδος ἀμφὶ βοῶν κεκορηότες θηρῖδαςθον. Lucret. l. vi. 'ut non tam concurrere nubes Frontibus adversis possint,' &c. *Germanus*.

717 *Pavidi cessare magistri*] *Pro-prie magistri* sunt militum: *pastores* pecorum. Sed reciprocae sunt istæ translationes. Nam et ductor militum, *pastor* vocatur, ut diximus supra, et *magistros pecorum* dicimus. Cicero, 'Quem magistrum pecoris esse dicebant.' *Servius*.

Magistri] Ita dicti ferarum curatores. et pastores. In Ecl. 'oviumque magistros.' Georg. II. 'pecoris magistris.' De Aristæo curatore apum Ge. IV. 'Arcadii magistris.' Manil. l. III. 'Quadrupedum omne genus positus domitare magistris.' Sen. de Benef. I. 3. 'leonum ora a magistris impune tractantur.' Vocantur a Plutarch. in vita Æmilii πάλων καὶ σαρδάκων ἐπιστάται, id est, *præfecti*. Qua voce usus Terent. Eunuch. III. I. cum ait: 'elephantis quem Indicis præfecerat.' *Cerda*.

718 *Mussantque juvenca*] Dubitant: sicut, 'Mussat rex ipse Latinus.' *Servius*.

Mussantque] Dixi de hoc verbo alibi. Conjungit Poëta cum metu, ut

Plaut. Aulul. 'per metum mussari.' Sulp. Sac. Hist. I. I. 'enimvero miseri trepidantes mussare.' *Cerda*.

Juvenca] Signate, non jvenci. Indicat enim pugnas taurorum excitari propter amorem juvenearum. Ita Georg. III. 'Pascitur in sylva magna formosa juvenca; Illi alternantes multa vi vulnera miscent.' Vide ibi annotata. *Idem*.

719 *Quis nemori imperitet*] Hoc est, qui sunt in nemore: ut est, 'Sed tota æstiva repente.' *Servius*.

Quis pecori imperitet] Rom. codex cum altero perveteri *nemori* legunt: ut 'imperat arvis.' In aliquot aliis, 'quis nemori imperet, et quem tota armenta sequantur.' In Mediceo, 'quis pecori imperet, et quem:' quæ lectio etiam est in Porcio codice. In Vitaliano quoque, et in Delphio, et ipsum habetur, altera tamen dictione corrupta. *Pierius*.

Quem tota armenta sequantur] Est hoc, quod Stat. l. XI. 'trepidæque expectant prælia vaccæ;' et quod Ovid. Metamorph. IX. de eadem re loquens, 'spectant armenta, paventque Nescia quem maneat tanti victoria belli.' *Cerda*.

722 *Colla armosque lavant*] In antiquis aliquot exemplaribus *lavant*, a *lavo*, *lavis*. *Pierius*.

723 *Haud aliter*] Antiqui codices quotquot habui, *non aliter* legunt. *Id.*

Tros Æneas et Daunius heros] Tacita commendatio a genere. Sic Valer. l. IV. in pugna Amyci et Pollucis, 'incensa mente feruntur. In medium sanguis Jovis et Neptunia proles.' *Cerda*.

724 *Complet*] In Oblongo *pulvis* habetur: in aliis, *complet*. *Pier.*

725 *Juppiter ipse duas æquato examine lances*] Aut poëtice dictum est, et ratione caret; nam Juppiter ignorare nihil poterat: aut certe illud quæritur, quis ibi de Turno et Ænea mortis adferat causam. Nam dicunt philosophi mortem ad Deum mi-

nime pertinere: nam bona tantum præstat, nec ad eum, quæ mala sunt, pertinent; nam ideo et æquas lances sustinet: vel ideo a Jove hoc fit, ut Jannoni aliisque deis necessitatis violentiam probet: an inquit utrum tempus sit? Tamen sciendum locum hunc a Virgilio ita esse translatum, ut in Homero lectum est: Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίθειε τάλαντα, Ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε ταηλεγὸς θανάτοιο, Τὴν μὲν Ἀχιλλῆος, τὴν δ' Ἐκτορος ἵπποδάμιοιο. Ἐλκε δὲ μέσσα λαβὼν, ῥέπε δ' Ἐκτορος αἵσμεν ἥμαρ. Ὡχέτο δ' εἰς αἶδα, λίπεν δὲ ἰ φοῖβος Ἀπόλλων. *Servius.*

Juppiter ipse, &c.] Locns ex Iliad. XXII. 209. quem vexant Critici. Vide *Macrob.* v. 15. Contra *Scaliger* v. III. acerrime defendit: et vel illam particulam, 'Quem damnet labor,' omnibus illis Homericis anteponendam esse adserit, quem videas. *Turnebus* XXIV. 3. dictum hoc putat ex ea cogitatione et sententia, qua prisci censebant res mortalium ab Jove velut libra quadam pensitari, unde et *ὀψίζυγος* a Poëtis dicitur, velut ex alto cælo omnia librans, &c. Item ζεύς *ζυγοστάτης* et *ἐρεορβητής*. *Taubmann.*

Examine] *Examen* proprie est filum, quo trutina regitur. *Servius.*

727 *Quem damnet labor]* Id est, quem voto liberet labor præliandi, parta scilicet victoria, quoniam unusquisque ob incolumitatem recuperatam votis exsolvitur, id est, liberatur explicitis sacrificiis: ut est, 'Damnabis tu quoque votis.' Nonnulli sic tradunt: Quem labor suus liberet, quem mors arguet; nam in Jure cum dicitur, 'damnas esto,' hoc est, damnatus es, ut des; hoc est, damno te, ut des, neque alias libereris. Quidam labor pro militia intelligunt. *Servius.*

Quem damnet labor] Id est, a quo labor frustra suscipiatur. *Scalig.* Alii: quem labor morti destinet: ut sequentia καὶ ἔρμηνειαν addantur, 'Et quo vergat pondere letum.' Alii:

qui damnetur labore, et duro labori additus sit. *Servius*, *Nonius*, et *Sergius* damnet exponunt *liberet*, parta scil. victoria: ut, 'damnabis tu quoque votis.' Atque hanc sententiam *Jos. Castalio* *Observ. Decad.* III. 9. unice defendit; ut et hanc lectionem e vulgatis edd. *Nonii*, et suo e membrana *Ms. Quem damnet labor, aut q. non, et.* 'Figura est,' inquit, 'ubi labor pro virtute ponitur, quæ quasi numen aliquod præsentissimum, vota sibi facientem 'votis damnet,' et ab incerti dubiique certaminis eventu sinistro eripiat, liberet, victoremque superato hoste reddat.' *V. N. Bucol. v. Æn. v. 237.* Jam vero, aut legendum, ipsam etiam suadere ait sententiam. Nam duorum, Æneæ ac *Turni*, dissimiles eventus a Jove ad libræ examen expendi. *Taubmann.*

Vergat] *Apte* posuit *vergat*: nam morientes inferos petunt. *Servius.*

Vergat] Καταρβέτω. Tale quid *Lucanus* sub persona *Pompeji*, 'dignum est, quod quærere cures, Vel tibi quò tanti præponderet alea fati.' *Taubm.*

730 *Trepidi Latini]* Atqui læti esse debuerunt. Sed nimia Æneæ ostenditur virtus. Namque naturale est, ut sociis timori sit inferioris audacia. Unde nunc Latini sunt territi, ex eo quod superiorem ferire ausus est *Turnus*. *Servius.*

731 *Acies]* Ant exercitus, aut oculi. *Idem.*

Perfidus ensis] *Prudent.* *Psychom.* de gladio fracto, 'decorisque pudenti Perfidæ signa.' Huic directe opponitur illud IX. 'lorica fidelis.' et VI. 'fidum capiti subduxerat ensem.' Sed illustro hunc locum ex *Galeno* I. I. de usu partium, explicante, quis sit perfidus gladius, quis fidelis. Ejus verba sunt: οὕτως οὖν καὶ μάχαιραν ἀρίστην εἶναι φασὶν, οὗ τὴν ἐκ κραύρου σιδήρου γεγεννημένην, ὅλος δ' παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἐστὶ μέλιστα, καὶ τι τάχιστα γε τέμνουσαν ἀλλὰ τὴν εἰς τοσοῦτον ἤκουσαν σκληρότητος, ὥς μὴτὲ αὐτὴν

θραύεσθαι βελίος καὶ τέμνειν ἰσχύως.
Cerde.

732 *In medioque ardentem deserit ictu*] Romanus codex cum aliquot aliis veteribus legunt, 'Ardentem deserit ictum:' sed ictu, ut in Mediceo et in Porcio est, magis placet. *Pier.*

734 *Ut capulum ignotum, dextramque aspexit inermem*] Locus hic totus ad gloriam Æneæ pertinet. Namque id agit, ne videatur Turnus armorum vilitate superatus. Unde ei redditur gladius, quo etiam cum divinis armis ab Ænea possit extinguī. *Aspexit* autem, quasi mirabundus quod fractus esset, cum putaret se gladium ferre Vulcanium. *Servius.*

735 *Cum prima in prælia junctos Conscendebat equos*] In codicibus, non tamen iis antiquioribus, cum primum legitur: sed magis placet *prima in prælia*, hoc est, initio belli, pugnæve. *Pierius.*

Præcipitem, cum prima in prælia, &c.] Respicit locum illum hujus libri, ubi Turnus, cedente ex acie Ænea vulnerato: 'subita spe fervidus ardet, Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus Emicat in currum, et manibus molitur habenas.' In hac itaque festinatione, quam hic *trepidationem* vocat, pro suo accepit gladium aurigæ. *Cerde.*

736 *Patrio mucrone*] Quo tempore vulneratum vidit Æneam. Sed supra de Turno, 'Simul aptat habendo Ensemque clypeumque; Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat.' Modo ergo Metisci usus est ferro: et hæc ratio est: quod quamvis armatus suo gladio descendisset ad campum, tamen causa fœderis deposuisset arma; nam et de Ænea hoc dixit, 'Dextram tendebat inermem,' qui utique ad fœdus non inermis advenerat, nam dictum est, 'Hinc pater Æneas, Sidereo flagrans clypeo, et cœlestibus armis.' Sane *patrio*, modo paterno significat. Nam Dauni fuerat gladius: ut hic dictum

est, 'Ensem, quem Dauno,' &c. Alias *patrium* a patria est derivativum. *Mucrone* autem pro gladio, a parte totum. *Servius.*

737 *Dum trepidat*] Dum turbatur. festinat, quod Græci ἐν ἀγωνίᾳ ἐσθι. scilicet quando rupto fœdere, subita spe furibundus ardet. *Idem.*

Ferrum] Materiam pro opere posuit, ut solet: 'Jungit equos curru genitor.' *Idem.*

739 *Sufficit*] Valuit cædendis Trojanis fugientibus. De hoc instrumento non rudi, sed arte facto, *Scalig. III. 7. Taubmann.*

Arma Dei ad Vulcania] Hypallage pro dei Vulcani arma. *Servius.*

Postquam arma Dei ad Vulcania tentum est, &c.] Insistit procul dubio loco Calab. I. 11. πρώτη δ' ἔβαλεν περιμήκετον ἔγχος 'Εσθλή Πενθεσίλεια' τὸ δὲ σάκος Αἰακίδαο 'Ἰξεν, ἀπειλάγχθη δὲ διατρυφὴν εἶτε, τοῖς ἔσαν 'Ηφαίστοις περίφρονος ἡμύροτα δῶρα. *Cerde.*

740 *Mortalis mucro*] Mortali manu factus. *Servius.*

Mortalis mucro] Ab artifice mortali fabricatus. Sic infra vs. 797. 'mortale vulnus' exponunt quidam, a mortali illatum. *Taubmann.*

Glacies cen futilis] Hoc loco fragilis. *Servius.*

Glacies cen futilis] Nimirum ferum ipsum congelari et concrecere docet Aristot. eo Meteor. I. IV. loco, ubi πῆξιν et τῆξιν metallorum aliorumque corporum pertractat. Unde et Lucret. 'Tum glacies æris flamma devicta liquescit.' *Futilis* autem χυδαῖος. Festus a fundendo, alii a *futio* et *effutio* deducunt, hoc est liquorem commissum non contineo, sed effundo. Unde *futile* vasis genus, dictum Donato, latissimi oris, ex altera parte arcutum, quod statim, positum effundebatur. Ideo Vestalibus ceremoniis accommodatum et usurpatum. *Germanus.*

741 *Fulva resplendent fragmina arena*] In aliquot antiquis codicibus uni-

tatis numero legitur, *fulva resplendet fragmen harena*: sed magis amplum, et majoris admirationis est, 'resplendent fragmina,' quod in plures dissiluisse partes ensem ostendit. Illud vero inemendate legitur in quibusdam codicibus, *glacies* cui: quum dubio procul *ceu* legendum sit. *Pierius*.

Fragmina] Ab hoc loco Prudent. Psych. 'Ictibus et vacnis hastilia fracta jacerent.' Et post pauca, 'Ira ubi truncati mucronis fragmina vidit, Et procul in partes ensem crepuisse minutas, Jam capulum retinere manu sine pondere ferri.' *Cerda*.

743 *Incertos implicat orbis*] Quod in v. 'alternosque orbibus orbis impediunt.' *Idem*.

744 *Undique enim densa Teucri includere corona*] Stratagema est. Nam postquam Turnum fugere videre Trojani, clauserunt loca, per quæ evadere poterat: aut non dedita opera includere Trojani, sed quod ita considerant. *Servius*.

745 *Atque hinc vasta palus*] Quæ nunc non apparet. *Idem*.

746 *Quantum tardante sagitta*] Rom. codex, Mediceus, et pleraque alia exemplaria, *tardata* legunt, quippe *genua*. *Pierius*.

Tardante sagitta, &c.] In ii. 'et vulnere tardus Ulyssi.' Eurip. in Ione, τοῦδ' μὲν βραδύ. *Cerda*.

747 *Cursumque recusant*] Retardant, scilicet genua quæ impediēbat vulnus inlatum sagitta. Sane perite facit ut gladio non utatur Æneas, sed hasta eminns dimicare contendat: quia impediēte vulnere non sequi poterat, nec in ictum consurgere. Unde est, 'Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta.' *Servius*.

748 *Pedem pede*] Plant. Asin. 'pedem pede premit.' Est pulcherrimus hic vocum lusus. Ita Æn. i. 'puer puer induē vultus:' ibidem, 'sic Venus, at Veneris:' et in v. 'calcemque premit jam calce Dioces.' *Livius*

l. xxiii. 'Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum.' Frequens est in hoc lusu Quintil. in Declam. et Sen. Rhetor. Græci elegantes sunt in eodem. Eurip. in Androm. οὐκ ἀξίω Ὀβρ' ὄνρ σε Τροίας ὄβρε σοῦ Τροίαν ἔτι. Iterum: 'Ἀνδρὸς δ' ἀμαρτάνου', ἀμαρτάνει βίον: et, καὶς μόνου παιδὸς μόνος. *Cerda*.

749 *Inclusum flumine*] Comparatio Apollonii. Alterutro inclusum, aut flumine, aut formidine, aut duobus inclusum: infra enim ait, 'insidiis et ripa territus alta,' ut *insidiis* pro formidine, *ripa* pro flumine posuerit. *Servius*.

Inclusum veluti, &c.] Fugit Dolon in Iliad. x. fugientem insequuntur Diomedes et Ulysses: quos Hom. duobus comparat canibus feram sequentibus. Sed longe excellentius describitur hic Æneas Turno instans. Cujus exacta, venusta, grandis, efficax, numerosa, florida loquutio cujuscunque theatri expectationem superat: Scalig. v. 3. Similia habet Apollonius Argon. l. ii. item Oppianus in Piscacionum iv. quæ observat idem Scaliger v. 6. et 9. *Tamb.*

Si quando in flumine nactus] Rom. codex et aliquot alii *si quando flumine* legunt, absque in, quod tamen appositum et sententiæ et numero consulit. *Pierius*.

750 *Cervum, aut puniceæ*] Utrum figurate 'cervum instat:' an potius cervum nactus alioquin instat? *Serv.*

Septum formidine pennæ] Lucanus: 'Claudit odoratæ metuentis aëra pennæ.' *Idem*.

Pennæ] In antiquis *pinnae*, de quo satis alibi. *Pierius*.

Septum formidine pennæ] *Formido* in venatione lineam significat, vario plumarum nexu discolorem, qua terrentur apri, vulpes, lupi, ursi; sed potissimum cervi, &c. Nemesiano libr. Cyneget. *linea* dicitur. Oppianus l. iv. de Venat. δειμαλέην μέθυθον, id est, *lineam formidolosam* appel-

lat, et δειμα πολύχρουν, id est, *formidinem multicolore[m]*. Ovid. 'Nec formidatis cervos includere pennis.' Georg. III. 'Puniceæve agitant timidos (cervos) formidine pennæ.' Turneb. v. 5. Sed de his accuratius, G. III. 372. Vide et Cæli. Rhodig. XVI. 11. et IX. 11. *Taubmann*.

751 *Venator canis*] Pro *venaticus*. *Servius*.

Latratibus instat] Ennius: 'Sicuti si quando vinculo venatica ahenò Aptasolet canis, forte feram si ex nare sagaci Sensit, voce sua nictatque, ululatique ibi acute.' Alia est ratio venandi apud Lucan. l. IV. sine latratibus: 'Aut dum dispositis attollat retia variis Venator, tenet ora levis clamosa Molossi; Spartanos Cretasque ligat: nec creditur ulli Sylva canis, nisi qui presso vestigia rostro Colligit, et præda nescit latrare reperta.' Attigit Ennod. epist. XI. 15. 'presso ore vestigia rimatus est:' et Sen. in Thyeste de cane, 'ac presso vias scrutatur ore:' et infra, 'tacito rostro.' Itaque ratio venandi Virgilli et Ennii opposita venationi Lucani, Ennodii, Senecæ. *Cerda*.

752 *Insidiis*] Pinnarum scilicet: instrumentum quoddam in fune ad terrendas bestias factum. *Servius*.

Insidiis] Retuli *insidias* ad formidinem. Seneca de ira II. 12. 'Cum maxime ferarum greges linea pennis distincta conterreat, et ad insidias agat, ab ipso effectu dicta Formido.' Ut enim Latini hoc instrumentum vocant *Formidinem*; ita Græci passim δειμα, a timore: et Oppian. Hal. 4. κενὸν φόβον. Et Sen. de ira II. 'vanis enim vana terrori sunt:' et alter Sen. in Hippol. 'vano claudat terrore feras.' *Cerda*.

753 *Fugitque vias*] Figurate campum, cum mare navigat. *Servius*.

Vividus Umber] Acerrimus Tuscus. Nam Umbria pars Tusciæ est. Sane Umbros Gallorum veterum propaginem esse Marcus Antoninus refert:

hos eodem, quod tempore aquosæ cladis imbris superfuere, *Umbros* cognominatos. *Idem*.

Umber] Generosi canes indigitari solent ab regionibus ubi nati; sic Spartani, Cretenses, et mille alii. Sic ego *Umber* ab Umbria Italiæ. *Servius* *Thuscum* accipit, quia Umbria pars Thusciæ. Seneca in Thyeste: 'Sic cum feras vestigat, et longo sagax Loro tenetur Umber.' *Cerda*.

Vividus Umber] Acerrimus Tuscus: a loco indicator præstantia canis: ut alibi, 'Marsus aper;' 'Apulus lupus:' ita 'Vivida bello dextera,' l. X. Servio exponitur fortis, quasi *vivata*. Vide Indic. Gifan. Ita *Æneid.* I. 'vivus amor,' est acris, vehemens, vividus. *Taubmann*.

754 *Jam jamque tenens*] Ita ut videatur intentibus: et hi duo versus verbum ad verbum sunt translati de Apollonio: sane summa brevitate rem elocutus est. *Servius*.

Jam jamque tenet] In Romano codice *tenens* legere est, sed inemendate. *Picrius*.

Jam jamque tenet, similisque tenenti] A Virgilio 'nobiles duo Poëtæ, Ovidius et Statius. Prior Met. l. I. 'Ut canis in vacuo leporem cum Gallicis arvo Vidit, et hic prædam pedibus petit, ille salutem; Alter inhæsuro similis, jam jamque tenere Sperat, et extento stringit vestigia rostro.' Posterior Theb. l. V. 'qualis cum cerva cruentis Circumventa lupis, nullum cui pectore molli Robur, et in volucri tenuis fiducia cursu, Præcipitat suspensa fugam: jamjamque teneri Credit, et elusos audit concurrere morsus.' Apollon. Arg. l. II. 'Ὡς δ' ἔρ' ἐν ἀπημοῖσι κίνες δεδαημένοι ἄγρης Ἡ αἰγας κεραοὺς, ἡ πῶκας λχνεύοντες θελῶσι, τυτθὸν δὲ ταυρόμενον μετόπισθεν ἄλγρης ἐν γαστέρι μάτην ἀρβήσαν δδόντας: Quomodo quando in saltibus canes sagaces Capras cornigeras, aut cervos indagantes Insequuntur; paulum autem distantes a

tergo Extremis rictibus frustra collae-
runt dentes. Illud 'jam jamque te-
net,' ita diceret Plutarch. in Lucull.
ἥδε γὰρ αὐτὸν κατεῖχεν ἐπικείμενος: et
iterum, ἥ μὲν γὰρ ἐν ἐφύκτῳ διαφέως.
Corda.

756 Tum vero exoritur clamor] Qui-
dam quærent an jam recessum sit
his versibus a comparatione: sed non
dubie videtur. Servius.

Tum vero exoritur clamor] Arripuit
Ovid. Trist. 1. 3. 'Tum vero exori-
tur clamor, gemitusque meorum.'
Corda.

Ripæque lacusque Responsant] Ita in
viii. 'Dissultant ripæ:' et in v.
'colles clamore resultant:' Hom. Il.
xxi. ὄχθαι δ' ἀμφὶ περὶ μεγάλας ἰαχόν:
Ripæ, quæ circa erant, valde inclama-
runt. Lucill. dixit, resultant ædesque
lacusque. Idem.

757 Et cælum tonat omne tumultu]
In Mediceo codice et aliquot aliis an-
tiquis legere eaq̃, et cælum intonat om-
ne fragore. In Porcio tumultu habet-
ur, atque intonat verbum. Pierius.

Et cælum tonat omne tumultu] In
viii. 'et maximus insonat æther:'
quem locum vide. Supra, 'Ingens
fragor æthera complet.' In ix. 'cælum
tonat omne fragore.' Plaut. Amph.
'boat cælum fremitu virum.' In his
omnibus locutionibus aërem capias.
Sic et Ennius, quem citat Varro
Ling. Lat. 1. vi. 'Clamor ad cælum
volvendus per æthera vagit.' Corda.

758 Increpat] Objurgat, incusat.
Ut, 'Æstatem increpitans seram.'
Servius.

759 Nomine quemque vocans] Claud.
Stil. 'et nomine quemque Compel-
las:' et 2. Ruff. 'devotaque brachia
laudat Nomine quemque vocans.'
Valer. Argonaut. iv. 'Hortatur, sup-
plexque manus intendit Iason, No-
mine quemque premens.' Est hoc
quod Plutarch. de Minutio, presso in-
genti discrimine in bello, ait in vita
Fabii: καὶ πρὸς ἄλλον ἄλλοτε τῶν ἡγε-
μόνων διεπάταυεν: Jam ad hunc, jam

ad illum ducem, in omnem partem re-
spectat; neque tamen illi quisquam
aderat. De Catilina Sallust: 'suo-
rum unumquemque nominans lau-
dare.' Corda.

Efflagitat ense] Cum clamore de-
poscit. Servius.

Efflagitat] Veluti increpanter, et
cum convitio. Inde Tacitus Ann. vi.
cum hoc verbo signate conjungit
vocalam licentius, cum ait, 'multa-
que in theatro licentius efflagitata,
quam solitum.' Dicebam jam de hoc
verbo Æn. ii. ad illud Ulyssis, 'quæ
sint ea numina Divum Flagitat.' De
obscæna significatione verbi hujus
jam Budæus. Imitatio ducta ab Hom.
Iliad. xxi. ubi Hector simili malo
oppressus petebat hastam ab Dei-
phobo: ἥτέ μιν δόρυ μακρόν: aut ab
Eurip. apud quem Hercules furens,
Τίς μοι δίδωσι τόξα; τίς ὄπλον χερσὶ;
Quis mihi dat arcum? quis arma manus?
Corda.

760 Æneas mortem contra] Scalig. v.
3. totum hunc locum contendit cum
Homeriis. Taubmann.

761 Terretque trementes] Quis enim
saucium non timeret instantem, cum
eum integer fugeret? Et bene ter-
ret eos apud quos terror ejus habet-
tur: et alibi, 'Ne me terrete timen-
tem.' Servius.

763 Totidemque retexunt] Est hoc
quod in v. 'Inde alios inuenit cursus,
aliosque recursus Adversis spatiis.'
Corda.

764 Ludicra præmia] Villa, digna
ludo. Hæc apud antiquos ludibria
dicebantur, non ut nunc in mala sig-
nificatione. Dabatur autem victori
pro præmio aut pellis, aut vinum,
esca, hordeum, unde 'hordiarie
quadrigæ' dicuntur. Servius.

Neque enim levia, &c.] Hom. adduc-
to loco, ἐπεὶ οὐχ ἱερήιον, οὐδὲ βοεῖην
Ἀρνύσθην, ἀτε ποσσὶν ἀέθλια γίνεσθαι
ἀνδρῶν, Ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θέον Ἑκτορος
ἱπποδάμοιο: Non enim victimam neque
tergum bovis Captabant, qualia pedibus

præmia sunt virorum, Sed pro anima currebant Hectoris domitoris equorum. Lib. etiam Odyss. xxii. *περὶ τε ψυχῶν ἐμάχοτο: pugnant pro animabus.* Diotimus in pugna Hercules et Antæi Epig. l. i. *Κεῖται δὲ σφιν ἄγων οὐ χαλεπὸν ἀπὲρ λήθητος, ἄλλ' ὅστις ζῶν ἀσεται, ἢ θάνατον: Propositum ipsis certamen est, non arce pro lebele, Sed uter vitam feret, vel mortem.* Et Damagetus loquens de pugna Herculis, et leonis Epig. l. iv. *Ἐρχονται δ' ἐς ἀγῶνα, καταπτόν ὅμμα βαλόντες Λαῖον, ὑπὲρ ζωῆς καὶ βιοτᾶς σφετέρης: Veniunt ad certamen, aspiciunt sese adversim oculis Obliquis, geritur quippe de cuiusque vita.* Ceterum ab hoc Poëtarum animo non multum abit illud Quintiliani Declamatione trecentesima vigesima sexta: 'Non enim profecto Dii immortales pœnam petebant, nec in supplicium filii hoc responsum dederant civitati. Magna arcessebatur anima.' Neque illud Sophoclis in Elect. *Λόγων γὰρ οὐ νῦν ἔστιν ἄγων, ἀλλὰ σῆς ψυχῆς πέρι: Non enim certamen de verbis est, sed de anima tua.* Eurip. quoque in Phœniss. *ἀγῶνα τὴν περὶ ψυχῆς: certamen de anima.* Machab. i. 12. leges, 'quia pro anima res est illis.' Hoc genus sententiarum ad parœmiam refert Erasmus Chil. iiii. Cent. 9. c. 29. *Cerda.*

766 *Sacer oleaster*] Fere omnia Latina arborum nomina generis fœminini sunt, exceptis paucis, ut *hic oleaster*, et *hoc siler*. Ipse, 'Ut molle siler lentæque genistæ.' Item *hoc buxum*: licet et *hæc buxus* dicatur. Nam superfluum quidam volunt facere discretionem, ut *hæc buxus* de arbore dicamus: *buxum* vero de ligno aliquid compositum. Legimus enim de tibiis, 'Buxusque vocat Berecynthia matris Idææ.' Item cum de arboribus diceret, 'Et torno rasile buxum.' *Serv.*

Oleaster] Docet Turneb. viii. 16. testimonio Theophrasti, alluisse Virgilium ad Græcorum ritum, qui in oleastris votiva dona suspendere sole-

bant, ut vivacissimis arboribus, nec clavorum aculeis vulneribusque lædi solitis: unde et Poëtæ, 'Palladia sylvæ vivacis olivæ.' *Germanus.*

767 *Venerabile lignum*] Antiquam arborem voluit exprimere. Seu truncus fuerit jam, et aridus ob vetustatem, et ideo lignum humiliter dictum accipiunt: ornavit tamen venerabile dicendo. *Servius.*

768 *Ubi figere dona solebant*] Proprie: ut ait, 'Sacra ad fastigia fixi.' Et queritur cur terreno Deo nauta dona suspenderent, quia constat omnes in periculis suis Deos patrios invocare, et ideo illis vota solvere, quorum familiarius numen opitulari sibi credant. *Idem.*

Servati ex undis ubi figere dona solebant] Attingit morem, quo servati ex undis et tempestate persolvebant vota Diis, quibus se in mari devinxissent. Ad quem allusit Propert. iv. 3. 'Omni bus in portis pendente mea noxia vota:' et Horat. Carm. i. 'me tabula sacer Votiva paries indicat uvida Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo:' et in epist. ad Pison. reprehendens ineptum pictorem ait, 'et fortasse cupressum Scis simulare: quid hoc? si fractis enatat expses Navibus, ære dato qui pingitur.' Itaque aliud genus attingit, morem tabellarum et donorum affixorum ab his qui servati ex undis. Attingit Cic. l. iv. ad Attic. 'Hæc enim me una ex naufragio tabula delectat:' et l. iiii. de Nat. 'Tu, qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint?' Itaque, consentientibus aliorum testimoniis, credibile est ab Poëta per 'dona fixa' intelligi tabellas pictas, ut duo dicat plenior Musa, et tabellas et vestimenta. Ad quam rem etiam pertinent verba veteris interpretis Horatii ad Stat. Serm. i. 2. ubi postquam explicuit, quid sit 'votiva

tabula,' adjicit: 'ita solent naufragi suum naufragium in tabella depictum circumferre, et in templis alicui Deo consecratum suspendere.' *Cerda.*

Ubi, &c.] In arboribus figi similia dona certum est, nam illæ sacræ erant Gentilibus. Quo spectant versus isti Valer. Arg. l. 5. 'ac velleræ Martis in umbra, Ipse sui Phryxus monumentum insigne pericli Liquerat, ardenti quercum complexa metallo.' Et Ovid. *Metam.* viii. 'Stabat in his ingens annoso robore quercus, Una nemus, vittæ mediam memoresque tabellæ, Sertaque cingebant, voti argumenta potentis.' Pausan. etiam Corinth. ait, vinctos solitos suspendere compedes ad arbores lucorum, cum fiunt liberi. Verba ejus: *λυθόντες δὲ οἱ δεσμῶνται τὰς πῆδας πρὸς τὰ ἐν τῇ ἔλσει δένδρα ἀνατιθέσσιιν. Id.*

769 *Notas suspendere vestes]* Oblongus codex, Mediceus, et plerique alii codices antiqui, *notas* legunt: ait enim, 'servati ex undis,' quod tempestatem præcessisse significat. Hunc vero morem tangit etiam Horatius, 'Suspendisse potenti Vestimenta maris deo.' *Pierius.*

770 *Nulla discrimine]* Sine aliquo religionis intuitu. Et deest *habito*, ut sit, nullo discrimine habito. Intelligendum autem eatenus stirpem excisum quatenus supra terram fuit; ergo *stirpem* pro arborem accipiendum, quia et sobolem *stirpem* appellant. *Servius.*

771 *Sustulerant]* Nefas esse Gentiles putabant, si quidpiam sacrum auferretur evertereturque: idque mordet Turnus. Lege Ovid. *Metam.* viii. 11. ab illis versibus: 'Ille etiam Cereale nemus violasse securi Dicitur, et lucos ferro temerasse vetustos.' Vitruv. l. ii. 'Rhodii religione impediti, quod nefas est trophæa dedicata remove, circa locum eum ædificium struxerunt.' *Cerda.*

Puro campo] Æquabili necimpedito. Horat. 'Puræ sunt plateæ, nihil ut

meditantibus obsit.' Supra vs. 710. Alii *purum* c. hic intelligunt, ut JCTi *locum purum* dicunt, qui sacer non sit aut religiosus, nempe ut sublato oleastro campus videretur factus profanus. *Taubmann.*

772 *Hic hasta Ænea stabat]* Allusum fortasse ad etymon hastæ: ut supra, 'stant terræ defixa hastæ.' Nam Varr. Ling. Lat. l. iv. 'Hasta, quod stans solet ferri.' *Cerda.*

773 *Fixam, et lenta in radice tenebat]* Plenum est quam radix fixam tenebat. Et bene *tenebat*, quasi propter piaculum remotæ arboris hoc videtur passus Æneas: et ideo dixit *tenebat*, quod adeo verisimile est, ut Faunus Turnum audiat, et hastam moretur. *Servius.*

Lenta in radice tenebat] Mediceus codex, et vetera quædam exemplaria *lenta radice* legunt, absque *in*, quod alii viderint. *Pierius.*

774 *Voluitque manu convellere ferrum]* Adumbrat toto hoc loco illum Hom. *Iliad.* xxi. ὁ δ' ἄρα μέλην Ἀχιλλῆος οὐ δύναντ' ἐκ κρημνοῖο ἐρύσσαι χεῖρὶ παχείῃ. Τρὶς μὲν μιν πελέμειζεν, ἐρύσσαισθαι μανειῶνων, Τρὶς δὲ μεθήκε βίη· τὸ δὲ τέτρατον ἤθελε θυμῷ ἄλγαι ἐπεγρύμψας δόρυ μελινῶν Αἰακίδαο: Hic autem hastam Achillis Non poterat e præcipitio evellere manu valida. Ter quidem ipsam concussit extrahere cupiens, Ter autem defecit vis: quarto autem parabat animo Frangere incurvans (se) hastam fraxineam Æacida. *Cerda.*

775 *Teloque sequi]* Sup. 'jaculo secutus:' est hoc, quod Ovid. *Metam.* viii. 'contingere telo.' Homerus sæpe κίχδρειν, et τυχεῖν. *Idem.*

Prendere cursu] Quidam humiliter 'prendere cursu' dictum accipiunt. *Servius.*

776 *Amens formidine]* Ita supra, 'Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus.' Timor quippe nimius a mente dimovet. *Cerda.*

777 *Ferrum terra tene]* Ferrum pro telo: terra autem elementum

pro Dea posuit. *Servius*.

778 *Colui vestros si semper honores*] Ratio hæc precandi usitata Poëtis. Chryses Sacerdos Il. 1. εἰ ποτέ σοι χαρίεσσιν ἐπὶ τῇδ' ἔρεβη: vide reliqua: *Si quando tibi gratum templum coronavi*. Oppian. Hal. 1. 11. ad exitum, Ζεῦ τε, καὶ οὐρανίδαι Ζηνὸς χορὸς, εἴ τις ἀμοιβὴ Εὐσεβίης: *Teque Juppiter, et vos cælites, cætus Jovis, si qua retributio Pietatis*. Ovid. Metam. viii. 'Phœbe, ait Amphyctides, si te coluique, coloque, Da mihi quod petitur.' Bis alibi hoc genus precatationis Virg. attingit, *Æn.* 1. et ix. *Cerda*.

779 *Bello fecere profanos*] *Profanum* proprie dicitur, quod ex religiosa re in hominum usum convertitur, ut hic plenissime ostenditur: dicens enim Turnus, 'colui vestros si semper honores, Quos contra Æneadæ bello fecere profanos;' et sibi religiosam fuisse arborem, et a Trojanis in usum communem fuisse consumptam: nam ex sua persona supra poeta ait, 'Forte sacer Fauni foliis oleaster amaris Hic steterat, nautis olim:' et subjunxit, 'Sed stirpem Teucris nullo discrimine,' &c. at postea dicendo 'bello fecere profanos,' docuit *profanum* esse quod a religione in usum hominum transiit: sacro profanum contrarium, ut festo profestum, fasto nefastum. Ergo non omne, quod sacrum non sit, profanum; sed quod sacrum fuerit, et desierit. *Servius*.

Bello fecere profanos] Ἐβεβήλωσαν. Et ut hoc uno verbo Græci dicunt, βεβήλωσιν, ita Latini desecrare: ad quod accedit *exaugurare*. Et ducit Passeratius hunc locum e medio jure Civili. Capta enim ab hostibus loca, sacra vel religiosa esse desinunt. Vide et Macrob. iii. 3. *Taubmann*.

780 *Non cassa in vota*] Non ad inania vota poscit auxilium. *Servius*.

781 *Luctans, lentoque in stirpe moratus*] *Luctatus* et *moratus* erat intergrum, quod vitavit propter *δμοιοτέλειον*. In stirpe autem hic radicem

dixit. *Servius*.

Lentoque in stirpe moratus] 'Qui superius stirpem invisam fœminino genere dixerat, nunc masculino dicit,' ait Nonius: quo genere etiam Enaios et Pacuvius in hoc nomine usi sunt. Nam Ennius 'a stirpe supremo:' et 'ad stirpem exquirendum' Pacuvius dixit. Donatus tamen, uti superius dictum, Virgilium ait passim in hoc nomine fœminino genere usum. Agnoscit vero Sosipater 'stirpem invisam' fœminino genere pro sobole: pro materia 'stirpem recisum,' adjecto Virgiliano carmine, 'Sed stirpem Teucris nullo discrimine sacrum Sustulerant;' quamvis Pacuvius, 'Qui stirpem occidit meum,' dixerit de sobole. Pomp. Festus in iis quæ ex Verrio Flacco defloravit, antiquæ fuisse consuetudinis ait, *recto fronte* dicere: ut Cato in dissertatione consularis, ut cum ait Ennius 'a stirpe supremo,' et 'Iliada nepos,' et 'lupus fœta.' Etiam in commentariis sacrarum Pontificalium frequenter est, *hic ovis*, et *hæc agnus*, ac *porcus*: quæ non ut vitia, sed ut antiquam consuetudinem testantia, debemus habere. *Pierius*.

782 *Morsus*] Tenacitatem radicis mordicus tenentis hastam. *Taubm.*

784 *Rurus in auriga faciem mutata Metiaci*] Κατὰ τὸ σιωπόμενον intelligimus Juturnam in numen reversam, postquam Turnus currus reliquit. *Servius*.

785 *Fratricum ense Dea Daunia reddit*] Homeri locus Il. xxii. ubi Pallas Ἀχιλλῆϊ δίδου, δέδωκε Ἀχιλλεῖ, χάλκεον ἔγχος, *atque hastam*, quæ ἐν γαίῃ ἐπείγῃ, in terra hæserat, et quam Dea ipsa ἤρπασε, *evulsit*. *Cerda*.

Dea Daunia] Juturna, Daunia F. *Taubmann*.

786 *Audaci Nympha*] Ut diximus, ubicunque inducit nitentem aliquem sine effecta, *audacem* dicit. Præcipue autem hoc de Rutulis servavit dicens, 'Nec curant cæco contende-

re Marte Amplius audaces Rutuli,
&c. Servius.

Licere] Pro quod liceret. Idem.

788 *Armis, animisque refecti*] Sicut armis, ita et animis: namque armorum inopia, animi utriusque torpebant. Idem.

789 *Hic acer et arduus hasta*] Potest et hic hasta fidens subaudiri. Idem.

790 *Adiuvant*] Ita de Camilla, 'paribusque assistit in armis.' Qui versus firmat lectionem loci hujus, ubi male aliqui insistant. Cerdia.

Certamina Martis anhel] Alii certamine legunt: ut sit sensus, Adiuvant contra se in Martis anhelii certamine. Servius.

792 *Fuva de nube*] De aëre, de elemento suo. Idem.

Pugnas de nube tuentem] In Mediceo videntem est, in aliis tuentem. Puto vero alteram illam lectionem ex Paraphrasi huc irruisse. Pierius.

793 *Quæ jam finis erit, conjux*] Quid denique? Verba ista quasi jam tædiantis sunt ad longam Junonis iracundiam: unde et paulo post, 'Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris.' Servius.

794 *Indigetem Æneas acis ipso, et scire fateris*] Subaudis fore. Et indigetes duplici ratione dicuntur, vel secundum Lucretium, quod nullius rei egeant; 'Ipsa suis pollens opibus nihil indiga nostri:' vel quod nos Deorum indigeamus, unde quidam omnes Deos indigetes appellari volunt. Alii patrios deos indigetes dici debere tradunt. Alii ab invocatione Indigetes dictos volunt, quod indigito est precor et invoco. Vel certe indigetes sunt Dii ex hominibus facti: et Dii indigetes quasi in Diis agentes. Sane de Ænea fabula talis est: Cum Turno occiso et accepta Lavinia, condita civitate, in Numicum fluvium, ut alii volunt, sacrificans, ut alii, Mezentium, ut alii, Messapum fugiens, cecidisset, nec ejus esset cadaver inven-

ventum, Ascanius filius ejus, victo Mesentio, cum cæteris Trojanis credens et jactitans inter numina receptum, sive patrem volens consecrare, templum ei constituit, quod Dei indigetis appellare jussit. Servius.

Indigetem Ænean] Sunt Indigetes, quos Græci vocant ἀνθρωποειδείς, id est, factos Deos assumptosque ex hominibus. Dicuntur etiam Græcis θεοὶ ἐγγεῖροι, id est, indigenæ, quæ vox propius accedit Latinis indigetitibus, id est, inde genitis. Sed quare hi Dii dicuntur aut indigetes, aut indigenæ, aut inde geniti? Rem duco a prisco ævo, et fabula Deucalionis, scribente ita Pind. Olymp. Od. ix. Ἀρχαῖον Ἰπτεριονίδος Φέλλας κοῖρος, κορῶντε φερτρῶν Κρονιδῶν, ἐγγεῖροι βασιλῆες αἰεὶ: Indigenæ Reges existerunt jam inde ab initio, et stirpe Deucalionis, atque ex eo tempore dicti sunt viri et fæmina Jovis filii. Sententiam reddidi. Itaque, quia Reges, qui dicti sunt filii Jovis, dicti sunt indigenæ, quia geniti a jactis lapidibus; factum, ut deinde, qui ex hominibus assumpti in Deos sunt, dicantur indigenæ, ut qui non suo jure nati sint Diis, sed alterius beneficio, veluti Dii inde geniti ex terra. Ideo etiam Græcis dicuntur ἀνθρώπων, atque Opici, quia terra Græcis est ὄπρις, vere ἐγγεῖς. Quod genus Numinum expressum a Dinarcho contra Demosthenem, vocante ἥνας ἐγγυμῶν. Sed de uno imprimis Ænea clamant Romani scriptores. Dionys. enim l. i. ait, raptum ab amne Numico, Deumque factum, illique dicatum sacellum, et cum inscriptione, quæ appellatus est Deus indiges. Livius etiam de Ænea: 'Situs est, quemcunque eum dici jns fasque est, super Numicum fluvium, Jovem indigetem appellant.' Itaque appellatus est Æneas, non solum *Heros indiges*, sed *Juppiter indiges*. Tibull. ii. 6. 'Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici Unda Deum cælo foverit Indige-

tem.' Ovid. Metam. xiv. de eodem Ænea, 'quem turba Quirini Nuncupat Indigetem, temploque arisque recepit.' Usitatum veteribus Gentilibus, ut quem summe vellent honestare, Deum indigetem facerent. Ita Thetis in Androm. Eurip. promittit Peleo, fore ut evadat in ἀδάνατον: et Rhesus apud eundem Eurip. fit ἀνθρώπου δαίμων. *Cerda.*

797 *Mortalis' decuit violari vulnere divum*] *Mortali vulnere* dixit, non *lethali*, sed ant quo mortales laborant, aut a mortali inlato. Aut *mortali vulnere*, id est, mortem facienti: ergo non quasi Juturna mortalis sit. *Divum* autem subaudimus *futurum*. Servius.

Mortalis' decuit, &c.] Versus plane Eurip. Orest. Βεβλήσεται τις θεῶν βροτοῖς χερί: *An aliquis Deorum sauciatibus manu mortali?* Et in Medea dixit, θεῶν δ' αἷμα πίπτειν φόβος ἐν' ἀνέραν: *Nefas est Deorum sanguinem cadere ab hominibus.* Sententia Virgiliana contraria est illi, quæ l. ix. 'Mortaline manu factæ immortale carinæ Jus habeant?' *Cerda.*

Mortalis' decuit violari vulnere divum] Æneam futurum Divum vulnerari, ut mortalem? Servius *mortale vulnus* exponit, ab homine mortali illatum; Pamelius, ad Cyprianum, mortem afferens; quomodo *mortale peccatum* dicamus. Alii leg. 'Mortalem d. v. v. Divum?' quod esset, decuitne Æneam mortalem violari Dearum vulnere, hoc est, tuo et Juturnæ? Supra, vs. 319. *Taubmann.*

798 *Quid enim sine te Juturna valet*] Parenthesis: poterat enim excusare Juno se, nihil fecisse commemorans. Unde eum auctorem fuisse Juppiter dicit, propter illud, 'Auctor ego audendi.' Servius.

800 *Desine jam tandem*] Singula prouuntianda sunt. Dicendo autem *tandem*, odium perseverantis ostendit. *Idem.*

801 *Nec te tantus edat tacitam dolor*]

Scilicet desiderii urgere Trojanos. Sane *edo, edis, edit*, integrum verbum est; ut *lego, legis, legit*. Nam *edo, es*, esse anomalum constat. *Idem.*

Te tantus edat tacitam dolor] Sicut Æn. iv. 'est mollis flamma medullas.' Scalig. iv. 16. Cicero, de Bellero-phonte: 'Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitat.' Plautus Trucul. act. ii. 7. 'Quis illic est, qui ipse se comest?' Homer. Il. Z. ὁ θυμὸν κατ'έδωκεν. Aristoph. in Veapis, μὴδ' οὐτὸς σαρτὸν ἐδῶκε, μὴδ' ἐγγάρ'ακα. *Taubmann.*

Cura recursat] Ita l. i. 'cura recursat.' Stat. Theb. i. 'recursans cura:' et l. viii. flexu alio, 'redeunt curæ.' *Cerda.*

803 *Ventum ad supremum est*] Per infinitum modum verbi dictum. Serv.

804 *Trojanos potuisti*] Id est, jam non potes: ideo præterito usus est tempore: et bene *potuisti*, quia ipse dixerat, 'Atque ipsos potuit submergere ponto:' et iterum, 'Mars perdere gentem Immanem Lapithum valuit.' *Idem.*

805 *Deformare domum*] Deformem reddere per luctum. *Idem.*

Luctu miscere hymenæos] Propter illud vii. 'Sanguine Trojano et Rutulo dotabere virgo; Et Bellona manet te pronuba.' Iterum: 'Talia connubia, et tales celebrent Hymenæos Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.' Eurip. in Hippol. dixit, φοβόις θυεράλοις, cruentis Hymenæis. *Cerda.*

807 *Submisso vultu*] Habitum futuræ orationis ostendit. Servius.

808 *Quia nota mihi tua magna voluntas Juppiter*] Hoc ideo Juno, quia Juppiter necessitatem objecerat fati, dicens, 'Ventum ad supremum est.' Sed Juno sciens fatum esse quicquid dixerit Juppiter, dicit se cedere ejus voluntati. Nam id agit, ut conciliet sibi ejus favorem ad petitionem futuram. *Idem.*

Quia nota mihi tua magna voluntas

Juppiter] Quamvis magna in veteribus aliquot legatur, non tamen displicet quod habetur in Oblongo codice, in Porcio, et aliquot aliis 'tua, magne, voluntas, Jupiter:' ne quatuor dictiones eodem concurrant casu. *Pier.*

810 *Æria sede*] Nubem dixit, quia supra dixerat, 'Fulva pugas de nube tuentem.' Nam et hoc accusaverat Juppiter. Ergo argumento verisimili utitur, quasi dicat, non faceres solum ut spectatrix essem, sed ipsam rem gererem. *Servius.*

811 *Digna indigna pati*] Id est, omnia: et proverbialiter dictum est. *Idem.*

Digna indigna pati] Id est, omnia: figura proverbii, V. N. Plaut. *Asinar.* act. 1. sc. 3. *Taubmann.*

Flammis cincta] Qualis Juno eadem describitur *Æn.* II. ad Scæas portas, 'ferro accincta.' *Cerda.*

813 *Succurrere fratri*] Bene *fratri*, ne, si diceret *Turno*, careret adfectu. *Servius.*

814 *Pro vita*] Pro re nobis data, id est, a superis: et bene figuravit 'Andere probavi.' *Idem.*

815 *Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum*] Hoc loco quasi Juturnam sagittam jecisse significat. Sed, ut supra diximus, possumus accipere, quia alter in ejus gratiam in Æneam tela contorhit: ipsi adscribendum ergo, *contenderet arcum*. Alii *ostenderet*, id est, adjuverit tendentem in Æneam telum: non enim certus auctor vulneris fuerat. *Idem.*

816 *Adjuro Stygii caput implacabile fontis*] Pro Juro: nam Prosthesis est. Quidam tamen volunt Juro tunc dici debere, cum confirmamus aliquid, aut promittimus: ut, 'Juro me facturum:' *Adjuro* vero, cum negamus: 'Adjuro me non posse,' 'Adjuro me non fecisse.' Terentius, 'Adjurat se non posse apud vos, Pamphilo absente, perdurare.' Potest tamen et *Ad* valde significare: ut sit *adjuro*, valde juro. *Implacabile au-*

tem, perjurantibus implacabile: et bene respondit ad illud quod Juppiter juraverat in decimo, ne qui deorum Trojanis vel Rutulis ferret auxilium. *Idem.*

Adjuro Stygii, &c.] De hoc juramento, *Per Stygem*, vide Not. *Æn.* VI. ad vs. 324. 'Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' Rationem autem divini hujus sacramenti reddit Aristot. *Metaphys.* I. et Apollodorus lib. *Biblioth.* I. *Taubmann.*

Adjuro Stygii caput] Videtur memoria lapsus Lactant. I. 11. dum duos hosce versus, *Adjuro Stygii*, et sequentem Jovi tribuit, qui a Junone pronuntiantur: sed tamen ejus quod sequitur de superstitione parum interest, a quo Deo, dummodo a Deo, per Stygiam paludem jusjurandum concipiatur: quod ille sapienter ibi reprehendit. *Pontanus.*

817 *Una superstitio*] Id est, sola vel summa: ut, 'unam Posthabita coluisse Samo.' *Superstitio* autem religio, metus: eo quod superstes capiti. *Servius.*

Superstitio] Non vulgariter capias; tantum enim dicit, hanc unam religionem Superis fuisse superstitem, cum semel assumpti in Deos sunt, ut se obligent juramento, cum reliquas mortalium leges exuerint: unam enim fidei legem nunquam deposuerunt. *Cerda.*

Reddita] Hoc est, data: nam Prosthesis est. *Servius.*

Reddita] Non simpliciter, quæ data est, accipiunt Passeratius et Pimont. sed ita; quod infera loca, hac una ducta de Styge religione, pro infinitis desuper superstitionibus (nam *superstitio* a superstantibus locis dicta) in subjectas sedes ingruentibus, retaliare inferne deos et cælum (cui ancillari alioqui dicitur) unica hac, incusso et rejecto *deorū damnavitas* metu videatur. *Taubmann.*

818 *Exosa*] *Exosus* et perosus de eq

tantum, qui odit, dicitur. *Servius*.

819 *Nulla fati quod lege tenetur*] Bene fati: nam victoriæ lex est, ut victi cedant in habitum nomenque victorum. *Idem*.

820 *Pro majestate tuorum*] Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat. Inde ait *tuorum*. Nam et Latinus inde originem ducit: ut, 'Fauno Picus pater, isque parentem Te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimis auctor.' *Idem*.

821 (*Esto Component*) Consentit, sed invita. *Idem*.

823 *Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos*] Petit, quod non contra fatum, sed certe contra morem. Sall. Jugurth. 'Africa pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.' Itaque nomen sequitur victores. Hunc morem vult Juno aboleri. *Cerda*.

Indigenas] *Αὐτόχθονας*. Livius tamen l. i. docet Latium ad Æneæ usque adventum non Latinos, sed Aborigines incoluisse, qui Trojanis postea commixti, uno nomine *Latini* fuerint appellati. *Taubmann*.

825 *Vocem*] Loquelam, *Ῥήματα*. *Id.* *Vertere vestes*] Elegantissime pro mutare. Tertull. de Cultu feminar. 'capillum croco vertere.' Propert. ii. 18. 'Quæ mentita suas vertit inepta comas.' Sed quare mutari vestes non vult Juno? quia hæc mutatio semper luctuosa. Sic tritum illud, et aliquando usurpatum ab Tullio, 'mutare vestem in luctu et temporibus Reip.' Sic et 'solum vertere,' pro ire in exilium. Græci μεταβάλλειν ἐσθήτα. Plut. in vita Camilli: δὲ δὲ δῆμος, γενομένου τούτου, μετέβαλε τὴν ἐσθήτα, πᾶν γὰρ γενόμενον ἐπὶ συμφοραῖς μεγάλαις καὶ δημοσίαις: *Plebs deinde vestem mutavit; quod, nisi in gravibus et publicis calamitatibus, fieri non solet*. Eurip. in Helen. ad rem eandem usurpat duo alia verba, videlicet αὐταλλάττειν et ἀμείβειν. Ait enim,

Πένθος τε λευκὸν μέλας ἀνταλλάττει
μοι: *Mutabo cum nigris vestes candidas*. Et, πένθους μέλας ἀέθρου χροὸς Λευκὸν ἀμείψασα: *Induxisti corpus nigris vestibus Cum albis commutans*. *Cerda*.

826 *Secula*] Si etymon sequaris, adimenda est diphthongus. Nam *secula* dicta a *sequendo*, ut *tegula* a *tegendo*, *regula* a *regendo*. *Idem*.

827 *Sit Romana potens Italia virtute propago*] Hoc videtur dicere: Si fataliter imminet, ut a Trojanis origo Romana descendat, Trojanis Italorum nomen accipiant; ut Romani de Italici, non de Trojanis videantur esse progeniti. *Servius*.

829 *Olli*] Audi verba Varronis Ling. Lat. l. vi. 'Olli valet dictum illi, ab olla, et ollus. Quod alterum comitibus, cum recitatur a præcone dicitur, olla centuria, non illa: alterum apparet in funeribus indictivis, cum dicitur, ollus letho datus est, quod Græcus dicit *λήθη*, id est, oblivioni.' *Cerda*.

830 *Et germana Jovis, Saturnique altera proles*] Locus de obscuris, de quo quidam hoc sentiunt: Petis pene illicita; sed concedenda sunt, quoniam soror Jovis es, id est, Saturni filia. Quod si voluerimus admittere, erit sequens versus incongruus: ut, 'Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?' Unde melius est, ut ita intelligamus: Soror Jovis es, id est, Saturni filia; unde non mirum est tantam te iracundiam rethiere sub pectore. Nam scimes unumquodque pro generis qualitate in iram moveri: nobiles enim etsi ad præsens videntur ignoscere, tamen in posterum iram reservant: quod nunc Junoni videtur obijcere. Nam cum se concedere diceret, petit tamen, quod graviter posset obesse Trojanis. Sic Homerus inducit Calchanta dicentem de Agamemnone, Regum iræ ita se habent, ut etiam si ad præsens indulgere videantur, stimulos iracundiæ ad futurum reservent: *Κρείσσον*

γὰρ βασιλεὺς οὐτε χάσεται ἀνδρὶ χερσὶ
Εἴπερ γὰρ τε χόλον γε καὶ αἰγῆμαρ κα-
ταπέφθρ, Ἄλλὰ γε καὶ μετόπισθεν ἔχει
κρότον ὄφρα τελόσθ. Servius.

Proles] Duci hanc vocem a porro, et *olescendo*, ut etiam *proletarios*, aliqui scribant: in his Joann. Passerat. in Propert. Ad sententiam, de Principibus retinentissimis irarum, adducit Serv. Dan. locum Hom. Iliad. i. Et tu poteris Tacitum Ann. l. v. ubi ait, præpotentes retinere iram in longam. Cerda.

831 *Irarum volvis sub pectore fluctus]* Illustrat Jacob. Pontanus ab Lucret. qui, 'Constitues magnos irarum volvere fluctus:' et Livio l. xxxv. 'Ingentes jam diu iras eum in pectore volvere.' *Idem*.

832 *Submitte]* Pro, demitte. Sed illud maluit Scalig. Taubmann.

833 *Do, quod vis]* Bene præsentii usus est tempore. Nam promissio numinis pro facto est. Servius.

Remitte] Locutio fortasse sumpta ab arcu, qui remitti dicitur cum oppositione ad contentionem. Cerda.

835 *Commixti corpore tantum Subi- dent Teucri]* Romanus codex non corpore, sed sanguine legit: est et ubi sanguine tanto scriptum sit: sed omnino tantum legendum. In Mediceo autem et in Porcio commixto corpore legitur. Pierius.

Commixti corpore] Ab Græcis, qui omnem in genere συνουσίαν, et eam præsertim qua vir cum conjuge συνέκνεται, vocant μίξω, mixtionem. Quin magna est in Virg. proprietas; nam proprie vir mulieri μίγνυσθαι dicitur, non mulier viro. Homerus enim Il. vi. de Bellerophonte: 'Ὅς μ' ἔβλεψεν φιλότῃ μίγνυσθαι οὐκ ἐβελόσθη. Scio hæc interdum confundi: nam Virg. l. vii. 'Mista Deo mulier.' Cerda.

836 *Subident]* Remanebunt, latebunt, Latinorum scilicet multitudine: ut, 'Galeaque ima subedit Acestes.' Servius.

.. *Subident]* Notavi alibi hoc verbo

significari domicilium quod adquiritur, ex Suetonio et aliis. Et hæc est mens Virg. ut Trojani in Italia domicilium habeant. Notanda hic proprietas Virg. qui post illud *commixti corpore*, adjicit, *subident*, quod etiam verbum ad συνουσίαν pertinet. Cerda.

Morem ritusque sacrorum Adjiciam] Verum est: nam sacra Matris Deum, Romani Phrygio more coluerunt: et patrias leges appellatas esse dixit quæ morem sacrorum ritusque continebant, quod licet in vii. dixerit, plenius tamen delarat: 'Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt.' Nihil est enim 'sermo patrius Ausoniusque' nisi avitus; quippe cum Ausonii antiqui Italiæ populi fuisse referantur. Nam 'patrium' quod ait, 'morem ritusque sacrorum adjiciam,' ipso titulo legis Papyriæ usus est, quam sciebat de ritu sacrorum publicatam, et quod junxit, 'faciamque omnes uno ore Latinos:' sic enim dictæ sunt 'leges avitæ et patriæ,' et utramque legem sacrorum complexus est: nam ritus est comprobata in administrandis sacrificiis consuetudo, quam civitas ex alieno ascivit sibi; cum receptum est, mos appellatur. Alii ita definiunt, ritum esse, quo sacrificium uti fiat statutum est: aut institutus religiosus, ceremoniis consecratus; isque privatus aut publicus est: publicus ut curiarum, compitorum... Servius.

837 *Uno ore]* Uno nomine. Taub.

840 *Nec gens ulla tuos, &c.]* Refert Germ. Ἡραία hæc, id est, *Junonia*, ad templum hujus Deæ, quod in Aventino, quæ sacra celebrata magna Populi Rom. propensione. Profertque locum Val. Max. e l. i. c. 8. ex. 3. Cerda.

841 *Mentem lætata retorsit]* Iste quidem hoc dicit, sed constat bello Punico secundo exoratam Junonem: tertio vero bello a Scipione sacris quibusdam etiam Romam esse trans-

latam. *Servius.*

843 *His actis*] Remoto a Turno auxilio. *Idem.*

844 *Dimittere ab armis*] Per transitum, historiæ usus est verbis: nam qui ab exercitu relaxantur, *ab armis* dicuntur *dimitti*. Sallustius de Appio, ubi eum Cotta in concione ab exercitu cogit abscedere, dicit se ejus opera non usurum, eumque ab armis dimittit. *Idem.*

845 *Pestes, cognomine Diræ*] Proprie *pestes* vocantur; *diræ* vero, cognomine. Et dictæ *diræ*, quod non nisi ante iratum Jovem videntur: ut, 'Sævique in limine regis Apparent.' *Idem.*

846 *Tartaream Megaram*] Bene *Tartaream* addidit, ut ostendat esse et terrenam et æream Megæram. Nam ut etiam in tertio diximus, volunt periti quandam potestatem triplicem esse, et in terris et apud superos, sicut est furiarum apud inferos. Ideo autem dicit has ex Nocte progenitas, ut ostendat et latenter oriri, et intolerabilem esse iram Deorum. *Idem.*

Nox intempesta] Perpetuum noctis epitheton. Alio modo dicimus *intempestatam*, partem noctis significantes. *Idem.*

Nox] Ita l. vii. Aleco dicitur 'virgo sata Nocte:' quem locum vide et inf. 'Talis se sata Nocte tulit.' Ab Soph. in Colon. dicuntur *Diræ* filiæ γῆς καὶ σκότου, *Terræ et Tenebrarum*. Hac de re in promptu est Hesiodus. Euripides in *Herc. νύκτος ἔκγονον λύσσαν* et Iphig. in *Taur. νύχια θῶν ἐπικνύσαστο φάσματα*. Inde ab eodem in Orest. *Furiæ* dicuntur νύκτι προσφερέϊς: nam videlicet proles similis est parenti. *Cerda.*

847 *Uno eodemque tulit partu*] Dispositio hæc poetæ, quæ dicit has et similes esse Furiis, et cum his esse procreatas, hoc agit, ut ostendat illam prudentium opinione esse tam apud Superos, quam in terris, sicut

apud Inferos Furias. *Servius.*

Uno eodemque tulit partu] Ita dictum ab Apollon. ὁδῶνι μῆ, et ab Calab. quoque μῆ ὁδῶνι, *uno partu*: et Epig. l. iv. γαστρὶ μῆ, *uno ventre*: notavit Germ. Sed et contractionem illam syllabicam imitatus est Prop. iv. 7. 'Eosdem habuit secum, quibus est elata, capillos, eosdem oculos; lateri vestis adusta fuit.' *Cerda.*

848 *Spiris*] Notat Lilius lib. de Navigiis c. 15. unum tantum Virgilium usum hac voce in sermone serpentum, neminem alium. Nam hic 'serpentum spiris,' et *Æneid. ii. in historia Laocoontis*, 'spirisque ligant ingentibus,' et in Georg. 'Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.' Sed non meminit vir doctus Ovidii, qui de serpente, 'immensum spiris facientibus orbem,' et de cælesti angue Ruf. Avienus: 'agmina cælo Lubrica convolvit, sed spiras pendula torquet.' Et de eodem Aratus, σπείρη δ' ὑπὸ σώμα. *Ælian.* etiam, ὁ δὲ δράκων ταῖς σπείραις τοῦ νεκροῦ συναλαγών: *draco spiris mortuos convolvens.* *Idem.*

849 *Jovis ad solium*] De vero Jove, et cælesti capio, non de Plutone. Id enim magis consentaneum Virgiliano ductui. Nam tametsi *Diræ* proprie sint ministræ inferni, sed apparere ante Jovem nulla vetat ratio. Sic e contrario Mercurio, qui proprie est nuntius cælestium, Pluto utitur apud Claud. Rapt. l. i. Sic *Parcæ* et *Jovis* et *Plutonis* sunt. Quid, quod potuit Virg. hære in cunabulis Furiarum? Harum una apud Eurip. in *Herc. Ἐξ εὐγενούς μὲν πατὴρ ἐκ τε μητέρος Πέφυκα, νύκτος οὐρανῶ τ' ἀπ' αἵματος*: *Ex nobili quidem patre et matre Nata sum, ex Noctis ac Cæti sanguine.* Scio aliter ab aliis scribi, sed fabulosa incerta sunt. Inde apud eundem Furia ipsa statim, *ἥλιον μαρτυρόμεσθα, testamur Solem*: quod juramentum vicinum natali. *Cerda.*

Savi regis] Epitheton est, accom-

modatum ei cum sævit: neque enim est Juppiter semper sævus. *Servius.*

850 *Apparent*] Videntur, præsto sunt ad obsequium. Unde etiam *apparitores* constat esse nominatos. *Idem.*

Apparent] Respicit apparitores Romanos, qui ministri publici. Ac proinde *apparent* erit, *ministrant*. Tertull. Apolog. c. 13. 'Quo differt ab epulo Jovis silicernium? a simpulo obba? ab auruspice pollinctor? nam et auruspex mortuis apparet,' id est, ministrat. Lege ibi Pamelium. *Cerda.*

851 *Letum horrificum*] Volunt Jovem non esse mortis auctorem, sed posse mortis genere, vel prodesse, vel obesse mortalibus. *Servius.*

Si quando letum horrificum, &c.] Tria numerat, *lethum, morbos, bella*, cum respectu ad tres Furias. Quamvis enim Juppiter interdum utatur his tribus ministris ad omnia mala indiscriminatum, sed peculiariter apud Virgilium Tisiphone morbos immittit, Alecto bella, Megæra lethum. De prima, quæ morbos gignit, extat luculentum illud Georg. III. in sermone pestis: 'Sævit, et in lucem Stygiis emissa tenebris Pallida Tisiphone morbos agit ante, metumque, Inque dies avidum surgens caput altius effert.' Ergo propter hanc pestem illud, 'morbosque Denm Rex molitur.' Alecto bella commovet; nam in VII. Juno Virgiliana, initio belli Latini: 'Luctificam Alecto Dirarum ab sede sororum, Infernisque ciet tenebris, cui tristia bella, Iræque insidiæque, et crimina noxia cordi.' Inde ab Statio in VII. hæc Furia dicitur 'belli mater.' Ergo propter hanc pestem, 'meritas aut bello teritat' urbes.' Restat itaque, ut illud, 'si quando lethum horrificum,' dicatur propter Megæram, quam educit ad mortem Turni, non ad bellum: nam hoc jam præcessit: non ad morbum, nam nullus in Turno: ergo ad lethum, quod jam instat misero Turno. Hujus quoque rei luculentus est

testis Claud. qui Megæram educit, ut Ruffinum ad mortem adducat. *Cerda.*

852 *Territat urbes*] Τὰρδῃ τοὺς πόλεις dixit Aristoph. in Irene: et de Furiis Eurip. in Orest. ἐκφοβοῖεν, a terrore. *Idem.*

853 *Celerem*] Ab Eurip. in Orest. Furæ dicuntur δρομῆδες πεπτοφόροι, *celeris alatae*. *Idem.*

Demittit ab æthere] In antiquis omnibus exemplaribus, præterito tempore legitur *demisit*, in aliquot *dimisit*. Pierius.

854 *Inque omen Juturnæ occurrere jussit*] Ut Juturnæ omen fraternæ mortis efficeret. *Servius.*

Inque omen Juturnæ occurrere] Præclare. Est enim omen, quod veluti in occurru accidit, et nihil cogitanti homini. Synesius enim lib. de insomni. ita definit omnia: φωναί τε, καὶ συγκύρσεις ἐπ' ἄλλω γυνόμεναι: *voces, et fortuiti occursum facti*. Inde vox *arripio* de omine, ut quod subitum. *Cerda.*

856 *Non secus ac nervo per nubem impulsas sagitta*] Sic illa descendit, ut solet sagitta descendere. Hinc Statius traxit ut diceret de disco jacto, 'Similiaque cadenti Crescit in adversos.' *Impulsa* autem proprie, sicut supra, 'Incertum qua pulsa manu.' *Servius.*

Non secus] Interponitur parabola, qua narratio interrumpatur, ut legendis tædium excludat. *Donatus.*

857 *Armata*] Sibi consentit: nam alibi, 'ferrumque armare veneno:' et, 'calamos armare veneno.' *Cerda.*

Parthus] Signate; nam gens hæc sagittifera. De Parthis Herodian. l. IV. καὶ τὴν διὰ τόξων εὐτοχοῦν ἐμπειρίαν. Dat videlicet illis peritiam, et hanc certissimam in arcubus. Sen. Epist. XXXVI. 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet.' Sed hoc quis ignorat? *Idem.*

Felle veneni] Amaritudine veneni, succo noxio: aut certe periphrastici dicit venenum. *Servius.*

Felle veneni] Locutio Poëtica, pro,

felle venenato. Est vero hoc, quod Oppian. Hal. II. *φίρε πτερύγων ἐν διότρῳ Πέρσας φαρμακῆτες δλῆθρια μύριοντρο*: alatis super jaculis Persæ venenarii exitiaria excogitarunt. De arte hac, qua ferrum et sagittæ veneno tingebantur, alibi sum locutus. Advocat Pontanus versus Lucani, qui de Parthis: 'Spicula nec solo spargunt fidentia ferro Stridula; sed multo saturantur tela veneno.' *Cerda.*

856 *Cydon*] Quis nescit Cydones esse in Creta, quæ tellus sagittariorum ferax? Credo hunc locum respectasse Senecam Tragicum in Herc. Œt. Nam sicut Virg. ait demissam Furiam instar sagittæ Cydoniæ: ita ille de Licha rotato per aërem ab Hercule, 'talīs in cælum exilit Arundo, Getica jussa demitti manu, Aut quam Cydon excussit.' Neque ablit longe pœsis Claud. qui Eutrop. I. II. de Furia, et ejus adventantis celeritate, 'Nec Dea præmissæ stridorem segnius hastæ Consequitur.' Furiam dixi; nam ibi Bellona Furia est. *Id.*

Telum immedicabile] *Immedicabile* est, cujus vulnere mederi non possit. *Servius.*

859 *Celeris*] Hypallage est pro *celeriter*, et ita celeriter, ut transiliat priusquam exeat. *Idem.*

Transilit umbras] Hyperbole est. Namque umbras semper tela comitantur: hinc ait, 'Transilit umbras sagitta.' Male enim quidam *aureas* legunt. *Idem.*

Celeris incognita transilit umbras] Hypallage; nam sagitta ipsa celerissima. Ut vero hic *incognita*, ita in *Æn.* IV. de venatore, 'liquitque volatile ferrum Nescius.' Sed quas *umbras* transilit? Ad nubem? quia sup. 'per nubem impulsa sagitta.' An est ingens hyperbole? umbra comes est sagittæ: hæc ita celeriter pervadit, ut neque umbram efficiat. Similis ea hyperbole currentis Camillæ ad exitum I. VII. quæ ibat per segetem 'intactam:' et ferret plantas per æquor, quas 'nec tingeret.' Ait

transiit, ut de hæsta Martis Claud. Eutrop. I. II. 'illa per auras Tot freta, tot montes, uno contenta volata Transiliit,' &c. *Cerda.*

860 *Talis se*] Taliter collecta: ex nimia scilicet Furie magnitudine. *Servius.*

862 *Alitis*] Noctnam vel bubonem intelligit. *Donatus.*

Alitis in parva subito collecta figuram] In Romano codice et plerisque aliis *subitam collecta figuram*. In Mediceo *subito convorsa* habetur: sed collecta magis placet eruditus. *Pierius.*

Alitis] Servius noctnam capit: potest. Adduco pro argumento dici a Virg. eam canere 'in bustis aut culminibus desertis.' Quæ nota cum non cadat in bubonem, (nam hic edit dira omnia in ædibus civium, ut plurimum, et in urbibus) fit proinde, ut cadat in noctnam, quæ plerumque canit in desertis locis. Neque contra hoc est, noctnam esse felicem Græciis, et unis imprimis Atheniensibus. Nam felicitas illa in volatu tantum, non in cantu. Vide Eras. Adag. 'Noctua volat:' et, 'Athemensium inconsulta temeritas,' atque etiam Zenobium Adag. γλαδὲς ἔκταται. Diogenianus quoque in eodem diverbio ait, ἐν τῇ αἰολίᾳ χρωμένον οὐρανῷ. Itaque volans felix est noctua, non canens. Et Suidas ait; ἡ πηρὶς τῆς γλαυκῆς εἰς νύκτις σύμβολον ἐλογίζετο: Noctua volatus dicebatur victoriæ symbolum. Et Plut. in vita Themist. clare ait, noctnam esse felicem διαπετομένην, volantem. Nemo certe loquitur de felicitate noctuæ in cantu. Imo Architremius Poëta, 'prænotitia fati Noctua præcedit properanti morte propinquo.' Ubi nuntians noctua est canens, non volans. Dixi hæc consulens Servio, et veritati. Favet etiam, quod sequitur, *Nocte sedens*, quæ particula noctnam signat, quæ dicta a nocte. Quid, quod Poëta (ratio hæc Servii est) ait *alitis parva*, et bubo magna est avis? Sed si quis

velis, possit bubonem capere, nam tametsi hic in urbibus, et plurimum, interdum tamen in desertis, scribente Plin. x. 12. 'Bubo fumebris, et maxime abominatus, publicis præcipue auspiciis, deserta incolit, nec tantum desolata, sed dira etiam, et inaccessa, noctis monstrum.' Cæterum, cum Poëta Furiam in avem verterit, credo sumpsisse hoc ex Eurip. qui in Taur. inducens Orestem quiritatem de aggressionem Furiarum, unam earum ait habere formam avis, *τροπὸς ἐπὶ σκοτεινῇ, αἰὲς ἰεμῖται*. Cæda.

Collecta] Ut in Georg. 'in spiram tractu se colligit anguis:' et Propert. III. 9. 'in teneas humilem te colligis umbras.' *Idem*.

863 *Qua quomodo in bustis*] Ad hanc rem aspiravit Claud. Entrop. II. ubi de Bellona, de qua ibi, ut de una Furiarum, ait: 'sic fata, repente in diram se vertit avem, rostroque recurvo Turpis, et infernis tenebris obscurior alas Anapicium veteri sedit færale sepulcro.' *Idem*.

Culminibus desertis] Noctnam dicit, non bubonem: nam ait, 'Alitis in parvæ:' bubo autem major est. *Sero*.

864 *Serum canit*] Triste, diuturnum: ut, 'Seraque terrifici cecinerunt omina vates.' Sallust. 'Serum bellum in angustiis futurum.' *Idem*.

Serum canit importuna per umbras] In antiquis aliquot *umbram* singulari numero. Est ubi *serum canit*: sed *serum* omnino melius. *Pierius*.

Serum canit] An *serum* hoc loco est triste, et luctuosum, ut vult Serv. et alii interpretes? Non abnuo, nam I. v. 'Seraque terrifici cecinerunt omina vates.' Id est, dira omina ex mente interpretum. Quem tamen locum ego aliter accipio. Ut vero ibi non consentiunt interpretes, ita neque hic: et *serum* capio de tempore, quo canit noctna; nam *sero* canit. Duem habeo Apuleium Florid. II. cujus hæc sunt: 'Non enim mihi Philosophia id genus orationis

largita est, ut natura quibusdam avibus brevem et temporarium cantum commodavit, hirundinibus matutinum, cicadis meridianum, nocturnis serum, ululis vespertinum, bubosibus nocturnum, gallis antelucanum.' Roges: si tempus accipit, quod hoc tempus? Existimo a Poëta signari extremam partem diei, et jam fere appetentem noctem, cum lux se extenuat ad imminentes tenebras. Itaque, qui in Virgilio capiunt *serum noctis*, a vero abeunt. Nam *serum* proprie est extrema pars diei, id videlicet tempus, quod vicinum nocti. Nam Virg. Georg. I. 'Illic sera rubens accendit lmina vesper.' Et cum Sallust. in Catil. et Liv. I. x. dixere *diei serum*, nihil aliud significant, quam tempus nocti proximum. Sed efficio rem hanc eodem Apuleii loco; in quo proculdubio diem dividit in tres partes, et noctem in totidem. Diei partes sunt *matutina*, *meridiana*, *sera*; noctis, *vespertina*, *nocturna*, *antelucana*. Ergo pars *matutina* opponitur *vespertina*, id est, incipiens dies incipienti nocti. Vesper enim non est extrema pars diei, ut plerique volunt, ne dicam omnes: sed prima pars noctis, cum jam sunt tenebræ. Nam hoc tempus dictum ab stella vespertina; hæc autem non apparet, nisi in tenebris. Inde Stat. Theb. x. cum omni proprietate, 'sed vesper opacus Lunares inducit equos.' Luna autem amoto jam Sole apparet, et cum tenebræ incipiunt. Inde et Cicero Nat. II. eadem usus oppositione, qua Apuleius, dixit: 'tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo.' Pergo. Pars *meridiana* opponitur *nocturnæ*, id est, mediæ nocti, ut explicio. Demum pars *antelucana* parti *seræ*, id est, pars ante diem parti ante noctem. Cæda.

Serum] Aratus, *Νύκτερον ἀέθρου καὶ ἐπὶ βῶν τε καλοῖσι*. *Serum diei*, eleganter dicitur. Sallust. Catil. 8.

'Et jam diei serum erat.' Livius x. 1. 'Pugna extrahebatur, in quam maxime diei serum.' Sueton. 'In serum usque patebat.' Taubmann.

Canit importuna per umbras] Hæc verba videntur evertere superiorem explicationem. Nam importunus hic cantus, et per umbras, quid est aliud, quam cantus in longam noctem productus? Expedit facile. Certe Maro et Apulejus tempus signant, in quo occipit cantus: nihil autem vetat diutius deinde protrahi obtentis jam tenebris. Et quidem sæpe audi vi noctuam incipientem diei sero, et deinde perseverantem ad multam noctem. Sed esse potest alia explicatio, ut *importuna* hoc loco sit luctuosa, et tristis. Illustrat hanc Notam idem Apul. Præcedentem clausulam hæc consequitur: 'Canunt carmine galli expurgifico, bubones gemulo, ululæ querulo, noctuæ intorto, cicadæ obstrepero, hirundines perarguto.' In quo *intortum* explico *importunum*, *luctuosum*, *triste*; vere cantum, qui nos torquet, et vexat; qui nos *diatrelvei* veluti *ἐν βασιανιστηρίῳ*. Qua notione Plin. in Epist. 'Remitte aliquid adolescentiæ ipsius, remitte lacrymis, remitte indulgentiæ, ne torseris illum, ne torseris etiam te.' Cerda.

Importuna] Inquieta: vel, quæ alios quiescere non sinit. Vide me ad Planti Mercat. i. 1. et hic Ge. i. 470. Alii, inaspicata, exponunt. Taub.

865 *Turni se pestis ad ora*] Vetera omnino aliquot exemplaria *ad ora* legunt: sed longe magis placet quod in Rom. codice legitur *ob ora*, quod infestorem significat incursatione molesta. Pierius.

866 *Clupeumque everberat alis*] Signa sunt ista plangentium. Servius.

Clupeumque everberat alis] In Mediceo codice *reverberat* habetur: sed *everberat*, ut in Porcio et aliquot aliis, omnino melius esse videtur. Pierius.

Clupeumque everberat alis] Quid si representatus successus M. Valerii? Solet enim Poëta historias Romanas suo poemati inserere. Verba Livii l. vii. hæc sunt: 'Conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus:' et post pauca: 'tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit: donec tertium prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat.' Plutar. in libello, cur cessaverint Pythiæ oracula, affert hoc prodigium, τὴν ἀσπίδα τοῦ Παλλαδίου κόρακες περικέκτορον: *Palladii scutum corvi rostro tutuderunt*, aut, *concliderunt*. Ut vero Virg. 'verberat alis:' ita Propert. iii. 10. 'Quem gravibus pennis verberat ille puer.' Inf. Noster, 'alarum verbera.' Orestes apud Eurip. in Tragoedia ejus nominis de Furis loquens, πλῆστον θρόσκουσι μὲν: *mihi propius insiliunt*. Cerda.

868 *Arrectæ horrore comæ*] Hom. Il. Ω. ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν. Et Æschylo φόβος dicitur ὀρθότριξ. Taubmann.

869 *Stridorem*] Vocis scilicet sonum: nam utrumque tangit augurium, et oscinum et præpetum: quod graviter posset obesse Trojanis. Sic Homerus inducit Calchantæ. Servius. *Dira*] Immiti: quæ posset fratrem cernere tot laboribus subditum. Idem.

870 *Crines scindit solutos*] Aut solvit et scindit, aut *solutos* non propter fratris exitum, sed. . . . Idem.

872 *Quid nunc*] Decenter inducit loqui cepisse. Idem.

Juvare] Alludit ad etymon. Nam *Juturna* a *juvando*. Varro Ling. Lat. l. iv. 'Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent.' Serv. sup. in hoc lib. 'Juturna fons est in Italia saluberrimus juxta Numicum fluvium, cui nomen a *juvando*

est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.' Propert. III. 22. loquens de hoc fonte: 'Potaque Pollucis lymphæ salubris æquo.' *Cerda.*

873 *Miseræ superat*] *Duræ*, immiti, superest. *Servius.*

Aut quid jam miseræ superat mihi] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis codicibus antiquis legere est, *aut quid jam duræ superat mihi*: quod aliorum iudicio relinquimus. *Pierius.*

Lucem morer] Est hoc, quod proferret fata. *Cerda.*

874 *Monstro*] Augurio ex Jovis voluntate venienti. *Servius.*

875 *Jam jam linquo acies*] Ad Homeri ductum Iliad. xxii. ubi Phœbus deserit Hectorem occidendum mox ab Achille: *ἀπὲν δὲ ἑ φοβὸς Ἀπόλλων* vel Euripidis in Alceste, ubi idem Phœbus propter instantem cædem Alcestidis, *λείπω μελάρων τήρδε φιλότην στέγην*. Relinquam ædium hæc clarissima tecta: et adhibet rationem: *μη μίσηδά μ' ἐν δόμοις κίχῃ*: ne me piaculum in domibus comprehendat. Est hoc vicinum mori alteri, de quo Æneid. II. quo Dii deserunt loca vastanda ab hostibus, exceduntque templis, quæ ventura in hostilem potestatem. Sic apud Plut. in Themist. *ἀπολέλοιπε τὴν πόλιν ἡ θεὸς ἀφηγουμένη*: urbem Dea reliquit subterfugiens. Sermo est de Minerva. Et apud Eurip. in Troad. Neptuneus, *λείπω τὸ κλεινὸν Ἰλίον, βοῶντος τ' ἐμοῖς*. Relinquo inclutum Ilium, et meas aras. Et addit rationem, *Ἑρμῆα γὰρ πόλιν θῶαν λάβῃ κακῇ*, Noxæ τὰ τῶν θεῶν, οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει: Cum enim infelix solitudo civitatem occupavit, Laborant Deorum sacra, neque valent coli. *Cerda.*

876 *Obscæne volucres*] Invidiose dixit. Nam una est. *Servius.*

Obscæna] Infestæ, infelices, et mali ominis. Sic ab Sueton. in Galb. cap. 4. 'obscænum ostentum.' Ab

Arnob. 'mali ominis obscænitæ.' Ab Liv. lib. xxxi. 'Animalium obscæni fœtus.' Attius in Astyan. 'obscæno omine.' Tertull. de Pallio, 'Gracchi obscæna omina.' Hinc voci scævitatē opponit Varro Ling. Lat. VII. 'Quare, quod dixi scævum bonum omen est, obscænum vero turpe.' Attius in CEnom. faustitatē, cum ait: 'ominibus faustis angustam adhibeant Faventiam, ore obscæna dicta segregent.' *Cerda.*

Alarum verbera] Alis dat verbera, ut in XI. 'simul æthera verberat alis:' et Plin. I. x. loquens de aquila: 'multum pulverem volutatu collectum insidens cornu excutit in oculos, pennis ora verberans.' *Idem.*

878 *Pro virginitate*] Pro erepto virginitatis honore. *Donatus.*

Hæc pro virginitate reponit] Græci τὰ διαπαρόνια, munera quæ pro delibata virginitate dabantur, vocabant. Sunt autem versus in sensum hujus expostulationis apud Æschylum in Prom. non prætermittendi, de Io Inachi filia a Jove longis erroribus agitata, et male habita: *ἀρ' ὁμῶν δοκῶ, ὃ τῶν θεῶν τέραςνος εἰς τὰ πάνθ' ὁμῶς βίαιος εἶναι*; τῆδε γὰρ θνητῇ θεὸς χρηστὸν μίγηναι, τὰς δ' ἐπέρριψε πλάνους περὶ τοῦ ἔκφυρας, ὃ κόρη, τῶν σῶν γάμων μνηστῆρος. *Germanus.*

879 *Quo vitam dedit æternam*] Quia occurrebat, Sed præstitit immortalitatem, dicit hanc æternam esse causam doloris. *Servius.*

Quo vitam dedit æternam, cur mortis adempta est] In codicibus aliquot antiquis cur vitam: sed id ex paraphrasi desumptum, quum eodem significato longe elegantius sit quo dicere. Est et numerus alius in Mediceo codice, 'quo vitam æternam dedit, et cur mortis adempta est.' *Pierius.*

Quo] In quem usum? Ita vero et Prometheus apud Æschyl. immortalitatem suam exsecratus, mortalitatem optat. *Taubmann.*

881 *Misero fratri comes ire per umbras*] Non dissidet illud Horat. Od. II. 17. 'ibimus, ibimus, Utcunque præcedes, supremum Carpere iter comites parati.' Et Od. III. 9. 'Tecum vivere amem, tecum obeam libens.' Propert. I. 18. 'Vivam, si vivet: si cadat illa, cadam.' *Cerda.*

Ire per umbras] Medicæus codex *ire sub umbras* legit. *Pierius.*

882 *Immortalis ego*] Per indignationem dictum est: *Immortalis ego*, quam maxime scilicet.... *Servius.*

Immortalis ego, hand quicquam mihi dulces meorum Te sine frater eris] Oblongus codex, Porcius, et pervetus alter, legunt, jam *mortalis ego hand quicquam*. Romanus, et alii quidam utrumque membrum per interrogationem legunt, *immortalis ego? aut quicquam mihi dulces meorum Te sine, frater, eris?* Mox cum secum tacite destinasset nihil futurum dulce, subiungit, 'O quæ satis ima dehiscat Terra mihi.' Nam 'fratri comes ire sub umbras,' pendet a superiore membro, *possem*. *Pierius.*

Aut quicquam mihi dulce meorum, &c.] Est hoc, quod Horat. ad Mæcenatem Epod. I. 'quibus, te, vita sit, superstitæ, Jacunda: si contra, gravis.' Et post pauca, 'otium Non dulce, ni tecum simul.' Quod Propert. I. 2. 'Hand sine te vitæ cura sit ulla mea.' *Cerda.*

888 *Satis ima*] In codice Medicæo, et Porcio, *satis alta* legitur. *Pierius.*

O quæ satis ima dehiscat Terra mihi] Eurip. Supplicib. Κατὰ μὲν πέδον γὰρ ἔλκε' *Adripiat me tellus.* Est hæc usitata oratio ad indicandam animi turbationem, qua ut liberet Themistoclem Aristides ita ait in Platon. II. ἐπὶ τῶν τεσσάρων. ἐν τοῖς μὲν τοῖς καίτοις, καὶ τοιαύτῃ πραγμάτων ἀσφαλίᾳ, καὶ συγχύσει τῶν πάντων, ἀνὴρ ἐκεῖνος ἐστηνὸς οὐκ ἠπέρσεν, οὐδ' ἐξεκλάγη, οὐδ' ἤλκυσεν αὐτὴν χυμὸν τῆς γῆς: In his temporibus ac tali rerum inopportunitate, atque omnium confusione, vir ille consti-

tutus, non animi incertus fuit, non obstupuit, non terram optavit sibi dehiscere. Inde in summa animi turbatione Turnus lib. X. 'quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat Terra mihi?' Quem locum adi; et utrobique ait *satis ima*, indicans Tartarum, qui inferior ipso inferno. Quam dicat: Nolo ut leviter dehiscat tellus usque ad infernum, sed profundius usque ad Tartarum. Notetur adagiale quiddam apud Eurip. in Ione, χῆμα (τὸν) ἀπὸ τοῦ χθονός; *occulatne illum hiatus terras?* pro, ubinam est gentium? *Cerda.*

885 *Glauco amictu*] Quasi propter andarum similitudinem. *Servius.*

887 *Æneas inat*] Redit ad narrationem, quam interruperat interpositis dictis Junonis, Jovis, et Juturnæ. *Donatus.*

Tellusque coruscat] Ita inf. *tellus coruscat*: loquitur videlicet ut de fulmine; nam dicturus statim, nec fulmine tanti, &c. *Cerda.*

888 *Ingens arboreum*] Quidam pro ligneo accipiant, ut hoc loco non sint duo Epitheta; sed *Æneas ingens*, tellus coruscat arboreum. *Servius.*

Ingens arboreum] Non hastam, sed gestatorem laudat. *Donatus.*

889 *Quæ nunc d.*] Versus decem accentuum, quos totidem dictiones singulæ singulos secum afferunt: quod rarissimum est. Talis et *Æn.* II. 701. et III. 155. et hic 917. *Tenbrunn.*

890 *Savio certandum comminus armis*] Sed hoc ideo dicit, quia vulnere tardus magis comminus pugnare considerat. *Servius.*

891 *Tete*] Teipsum, et proverbialiter dictum. *Idem.*

Contrahæ] Collige; est autem hostilis iracundia. *Idem.*

Contrahæ] Collige. Græcis etiam στρέφω τέχνας, pro comminisci et struere fallacias. Alludit autem ad Prothei metamorphoses. *Tenbrunn.*

892 *Animis*] Id est, viribus. Aut enim animo, aut corpore, aut præci-

bus et voce possumus quicquid possumus; et hæc ideo, quia septus erat undique, et non habebat effugium. *Servius.*

894 *Caput quasans]* Consentiens: ut, 'Tunc quasans caput.' *Idem.*

895 *Et Juppiter hostis]* Ordo est, ferox hostis.

896 *Saxum circumspicit]* Homeri totus hic locus est: 'Ἄλλ' ἀναχασσάμενος λίθον ἔλετο χειρὶ παχείῃ Κεχμέον ἐν ποδί, μέλανα, τρηχλὸν τε μέγαν τε. Et alibi: "Ἐστωρ δ' ἄρπάζας λίθον φέρον, ὃς βα πύλῳν ἔσθ' αἶψα πρόσθεν. *Servius.*

897 *Saxum antiquum, &c.]* Anaphora ejusdem dictionis, non solum spectat ad ejus descriptionem ab usu: verum etiam ad amplificandas vires Turni, quas etiam in presenti discrimine ita acuit. *Hortensius.*

Saxum antiquum, &c.] Ex *Iliad.* xxi. sumpta sunt. Sed Noster (inquit Scafig. v. 8.) Homeri dictionem hoc quidem loco ditat. Et plus ad rem facit, *antiquum*, quam Hom. *nigrum*: declarat enim magnitudinem: quia a nullo emotum est: et verò similis est, non esse asperum; si pro termino positum fuerat. Hæc melius noster. Illa ampliora, *campus*, *ager*, *arvum*. *Campus*, planiciem dicit: *ager*, tractum terræ: *arvum*, agri partem. Etiam *ἐνυμὸν* intendit summa illa eruditione: *lis* enim a limitibus. *Limes* a divisione, qui solveret dominium, et possessionem, mutata Græca vocali in Latinam tensiorem: de quo opulenter in *libris Originum*. Etiam illud notare possumus, *Saxum antiquum* apte designare verba illa Hom. *ἄρπάζας πρόσθεν*. Hæc ille. *Taubmann.*

Campo qui forte jacebat limes agro positus] Secundum artem priori respondet. Sic Ballustius, 'Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.' *Servius.*

Campo qui forte jacebat Limes agri positus] In antiquis exemplaribus nonnullis quod legitur; et priori re-

spondere, secundum artem esse dicit *Servius*. Bona tamen eruditorum pars qui legit, habita limitis ratione. Est et illud observandum in Porcio, quod legere est *limes agro positus*, elocutione non ineleganti. *Pier.*

898 *Limes agro positus]* Ad hanc Musam Stat. l. v. 'rapit ingenti conamine saxum, Quo discretus ager, vacuasque impellit in auras Arduus Hippomedon.' Et l. vi. de re alia loquens, 'Metarum instar erat.' Accipere Latini ab Hom. qui post adductos versus ex *Il.* xxi. ita subjicit: *Τὸν δ' ἄνδρες πρότεροι θέσαν ἔμμεναι ὄδῳ ἀρούρης*: Quem viri primi posuerant, ut esset terminus agri. Calaber l. ii. ita ab Hom. δ' δ' ἔρ' ἔλετο χεῖρσιν πέτρην, *Τὴν βα βροτοὶ θέσαν ὄδῳ ἐσταχέος πεδίου*: ille vero manibus saxum corripuit, Quod viri posuerant terminum campi spiciferi. *Carda.*

Litem aut discerneret arvis] Est hoc, quod *Tibull.* 'non fixus in agris Qui regeret certis finibus arva lapis.' Et proprie quidem *litem* usurpat in hac re; nam *lis* dicta est primum de limitibus, deinde ad alia tractata. Inde in jure *limitanei fundi*, *limitare* est parti, ac dividere, quod proprium est termini. Sæpe hæc vox *lis* scribebatur cum antecedente, *z*, hunc in modum *slis*, quasi *slitis*, aut *sistilitis*, a sistenda lite. Inde signate Noster *litem discerneret*, quasi *litem sisteret*. *Siculus Flaccus* usus est verbo *dirimo*, cum ait: 'Tale ergo sacrificium domini, inter quos fines dirimebantur, faciebant.' Græci dicunt *διακρίνειν* in re agrorum. Ad eum modum quo Hom. dixit *Iliad.* xiv. *κακρμῶν ὄδῳ*: ventum discernentem, id est, ventum judicem. Stat. l. v. de lapide terminali, 'quo discretus ager.' *Idem.*

899 *Vix illud lecti bis sex]* Hom. sæpissime hoc inculcat: ut cum ait *Il.* v. δ' οὐ δύο γ' ἄνδρες φέποιεν Ὀλοὶ νῦν βροτοὶ εἰς· ὃ δέ μιν βῆα πᾶλλε καὶ ὀλεσ· Quod non duo fortissimi viri, Quales nun-

sunt homines; et ille facile solus vibravit. Paria de Ajace II. XII. et de Hecatore, sed incremento alio, tale fuisse videlicet saxum, ut non duo viri fortissimi attollerent ἐν ἄμαξαν ἐν ὀδείοις: in plaustrum a terra. Relinquo Homerum. Apoll. lib. III. Ὅπως μὲν ἑνδρες Αἰγῶσι πλῆρες γαίης ἐπο τυτθὸν δειπῶν: Neque ipsum viri quatuor aetate floridi paululum a terra tollerent. Libo aliquid ex Latinis. Stat. Theb. II. 'Saxum ingens, quod vix plena ceruice gementes Vertere humo, murisque valent inferre iuveni, Rupibus evellit: dein toto sanguine nixus Sustinet, immanem quærens librare ruinam.' Fortasse Statius respexit Euripidem, qui Phœniss. grandem lapidem vocat ἀμαξοπληθῆ, quod plaustrum implet. Vel eundem in Cyc. ubi Polyphemus dicitur sustulisse Τρισσῶν ἄμαξαν ὡς ἀγώγιμον βόσπος: Pondus vix tribus curribus vehendum. Porro de hominibus prodigiosarum virum lege Plinium VII. 20. et Martial. Epig. v. 12. Idem.

900 Qualia nunc hominum, &c.] Volunt attingi hoc loco a Poëta opinionem illorum, qui dicunt fuisse olim Gigantes. Id ipsum Hom. cum sæpe illud, οἷοι νῦν βροτοὶ εἶσι. Certe August. Civit. xv. 9. his Virgillii versibus astruit fidem de priscorum hominum statura. Tu vide Mag. Miscell. I. 4. qui de hac re nuperrime, et plenissime. Sed esto hoc non ad Gigantes pertineat; certe multum ad vigorem, qui in ævo Heroum vegetior. Ad hanc rem pertinet præclarum Græcum Epigramma Agathie Anthol. I. I. ubi lapis Ajacis vocat mortales, qui tunc essent, γενεῆς ἀσχεῖα λευγαλέης, dedecora infirmi generis: et reddit rationem, quia cum facile ab Ajace fuisset vibratus, a posteris ne moveri quidem posset. Quis nescit illud Juven. Sat. xv. ubi locutus de his ipsis lapidibus, quos Heroës jactaverant Turnus, Ajax, Diomedes, absolvit? 'Terra malos homi-

nes nunc educat atque pusillos.' In quam sententiam illustres sunt Laetretii versus isti, 'Jamque adeo fracta est ætas, effætaque tellus, Vix animalia parva creat, quæ cuncta creavit Secla, deditque ferarum ingentia corpora partu.' Idem.

901 Manu raptum trepida] Aut festina: aut re vera 'trepida,' quia sequitur, 'Sed neque currentem, nec se cognoscit euntem.' Servius.

Torquebat] Bene imperfecto usus est tempore, quia non est perfectum quod voluit: ut, 'Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.' Idem.

Torquebat] Notat Serv. positum imperfectum, quia lapis Ænean non attingit. Sic in VI. Dædalus 'conatus erat' casum Icarî effingere, quia nunquam effinxit: et supra in hoc libro, 'Augurium citharamque dabat,' quia vere non dedit: et in II. Androgeos 'visu tremefactus abibat,' quia vere non abiit: et millena in hoc Vate. Videntur Græci leporem hunc non curasse, nam millies Homerus imperfecto utitur in re perfecta, tametsi in Eurip. viderim ἐκταύσαντες εἶπαι, occidebat gladio. Loquitur videlicet Iphigenia in Taur. quæ vere occisa non fuit: et Hecuba apud eundem ἀνὰ γὰρ ἦν ποτὲ, et ego olim eram. Quare eram? quia ea felicitas non fuit perpetua: ideo subjicit, ἀλλὰ νῦν οὐκ εἰμι: et jam deinceps non sum. Cerdas.

903 Sed neque currentem se, &c.] Non satis sciebat ubi esset, quid ageret, totus horrebat præ formidine: videns non videbat, audiens non audiebat, apud se non erat. Pontanus.

906 Viri] Mire viri addidit, quasi propter rationem ejus, qui lan-guide jecerat, et ipse lapis sine effectu fuerit; ut si dixisset, talis est vir, qualem descripsi. Servius.

Vacuum per inane] Ær a Latinis plerumque inane dicitur: ad ejus igitur discrimen addit vacuum: ut spacium acciperemus omni vacans cor-

pore: aut certe sic loqui abundante quadam oratione solebant, etiam in aëre: quia nostris oculis vacuus et inanis occurrit. *Turnebus*.

[*Vacuum per inane*] Utramque vocem etiam conjungit Lucret. lib. 1. 'Scilicet hoc quid erit vacuum, quod inane vocamus.' Aër videlicet nostris oculis inanis esse, et vacuus apparet. Ut hic *vacuum inane*, ita sup. duplici quoque adjectivo, *longum per inane*. *Cerda*.

907 *Nec spatium evasit*] Hic distinguendum est, ut sit, 'totum nec pertulit ictum:' id est, evacuatus est impetus ipsius spatio longiore. *Serr.*

Nec pertulit ictum] Ita in x. etiam de hasta, 'vires haud pertulit.' *Cerda*.

908 *Ac velut in somnis*] Homeri comparatio. *Servius*.

Ac velut in somnis] Ponit parabolam, quam quisque in se expertus intelligere potest, quid Turno eveniret. *Donatus*.

[*Ac velut in somnis, &c.*] Videtur eam exprimere delineationem morbi, quem Dioscor. *πυγμὸν ἐνυπνίων* vocat: cum externa vis quiescentes videtur invadere, pondere urgere, gravare, et pene suffocare: quod phantasmatis genus *πυγαλίων, πυγμῶν*, et *ἐφιάλης* dicitur: unde et succubi, et incubi multis emersisse videntur. Hom. II. X. 'ὣς δ' ἐν ὕπνῳ οὐ δύναται φεύγοντα διάκειν, ὅτ' ἔρ' ὁ τὸν δύναται ὑποφύγειν, οὐδ' ὁ διάκειν, ὣς δ' τὸν οὐ δύνατο μάψαι ποσὶν, οὐδ' ὃς ἀλύξαι. Vid. et Cælius xxvii. 15. et Macrobi. lib. 1. in Somn. Scip. *Germanus*.

910 *In mediis conatibus*] De conatibus dormientium Propert. II. 26. 'Jamque ego conabar summo me mittere saxo.' *Cerda*.

911 *Corpora*] Antiptosis pro corpori: vel ellipsis præposit. in. Taub.

912 *Nec vox nec verba sequuntur*] Quod in vi. 'clamor frustratur hiantes.' *Cerda*.

Nec vox, nec verba sequuntur] In ant. cod. *nec vox aut verba*, legi-

tur. *Pierius*.

915 *Urbem*] Vel in qua erat Lavinia, vel unde expectaret auxilium, quod pudor petere vetabat. *Donat.*

916 *Cunctaturque metu*] Ammian. lib. xvii. 'Gressus vinxerat timor.' Idem lib. xiv. præclare ad rem Virg. 'Solent, manum injectantibus fati, hebetari sensus hominum, et obtundi.' Hoc Turno accidit, cui jam fata injiciebant manum. Timorem dici *δέμα*, et *δέος* quod liget membra, certum est. Ad rem quoque sunt verba Josephi Bell. vii. 16. *δέος δὲ καὶ τοῖς τυράννοις ἐμπέττει σφοδρότερον τῆς ἀνάγκης: πρὶν γὰρ ὑπερβῆναι τοὺς πολεμικοὺς ἐνδράκων τε καὶ μετέωροι πρὸς φυγὴν ἦσαν: Timor Tyrannos invadit fortior ipsa necessitate, nam priusquam transgredierentur hostes, torpore tenebantur, et suspensi erant ad fugiendum: et post pauca: πλῆζοντος τὰς ὕψους τοῦ δέους, ἐπὶ στόμα πεισόντες, ἀνέμοζον τὴν λαυτῶν φρενοβλάβειαν καὶ καθάπερ ὑποκεκομμένοι τὰ νεῦρα τῆς φυγῆς ἠπόρουν: Metu oculos fallente, in ora prostrati pro sua dementia querebantur: ac veluti succisi nervos, qua fugerent hæsitabant.* *Cerda*.

Tremiscit] Uti superius observatum est, antiquiora omnia exemplaria verbi hujus pene ultimam per e, tremiscit proferunt. *Pierius*.

917 *Nec quo se eripiat*] Totum enim Trojani clauserant. *Servius*.

Nec quo se eripiat] Fugendi occasio deerat, audendi fiducia negabatur, nullum sperat auxilium sorore jam remota. *Donatus*.

918 *Aurigamque sororem*] Hæc pars ducta est ab Iliad. xxii. ubi Hector tunc intellexit se moriturum, ubi prope se jam non vidit Deiphobum. Dicit *aurigam* adjective, ut Tertull. de Spect. c. 9. 'aurigis coloribus;' quem in locum vide Franc. Junium. *Cerda*.

919 *Telum fatale*] Ut in quo telo fata Turni. Itaque de Ænea, ut de Deo loquitur; nam in ejus dextra,

aut vita, aut mors Turni. Simili fere encomio hastam Achillis afficit Pind. Olymp. Od. ix. vocans *ἄσπερον*, ut quæ mortales domaret. *Idem*.

990 *Sortitus fortunam oculis*] Hunc locum ad feriendum oculis elegit Æneas, quem fortuna destinaverat vulneri. *Servius*.

Sortitus fortunam oculis] Alii ipsum collimasse intelligunt. Alii *fortunam* exponunt, Forte oblatam ferendi opportunitatem. *Taubmann*.

Corpore toto] Est hoc quod Stat. Theb. II. 'dein toto sanguine nixus.' Videtur vero mihi Poëta dixisse *toto corpore* ad discrimen lapidis, quem Turnus jecerat, qui 'non totum evasit spatium,' quia videlicet non jactus *toto corpore*, sed tantum una *manu*, et hac *trepida*. Itaque huic loco conveniunt verba Sen. de Benef. II. 6. 'sicut in telis eadem ferri vis est, sed infinitum interest, utrum excusso lacerto torqueantur, an remissa manu effluant.' *Cerda*.

921 *Eminus*] Idem est, quod *e manu*, nam *eminus* telum mittitur, cum *e manu* dimittitur. Ennius in Lytr. Hectoris, 'Quem mea cominus machæra itque hasta hostivit e manu:' ubi *cominus*, et *e manu* opponuntur. Pulehre hoc genus mortis expressit Oppian. Cyn. I. II. vocans *φάρμακον* *πρόπρην*, *αλάταν* *καδὲμ*. *Idem*.

Murali concita nanquam, &c.] Aliquid ad hanc Musam Stat. Theb. v. 'vacuasque impellit in stras Arduus Hippomedon, quo turbine bellica quondam Librati saluunt portarum in elaustra molares.' *Idem*.

Murali concita, &c.] Comparatio tergemina. Hæc autem Donatus de *arietis* tormento intelligit: de quo Eipsius Poliorcet. Dial. III. 1. ad illud Claud. 'Tum tua murali libretur machina pulsu: Saxa rotet præceps aries,' &c. Posses et de *ballista*, quæ itidem saxijacula machina est: aut etiam de *catapulta*: nam in his confusio est. De quibus Lipsius

ibid. Dial. 2. accuratissime. *Taub.*

922 *Fulmine*] Pro tonitru: sine quo fulmen nunquam mittitur. *Serv.*

923 *Dissultant crepitus*] Ita apud Stat. l. v. ad contortum telum vi Hippomedontis, 'Dat sonitum tellus, nemorumque per avia densi Dissultant nexus.' Explica verbum *dissultant* ad eum modum, quo Sen. epist. 45. dixit, 'grandinis more dissultant,' aut, ut idem de Clem. I. 4. 'Imperii contextus in partes multas dissiliet.' *Cerda*.

Volat] Liv. xxvi. 'Ingens enim jam vis omnis generis telorum e maris volabat.' Sed hoc illustravi loca aliis. *Idem*.

Atri turbinis instar] Multis utitur comparisonibus ad exprimendum nimium impetum: et *instar* (ut supra diximus) per se plenum est, nec recipit præpositionem, licet *Serenus ad instar* dixerit, quod in idoneis auctoribus non invenitur. *Servius*.

924 *Exitium durum*] In Mediceo codice *Exitium durum* habetur. *Pierius*.

925 *Loricæ et clipei extremos sept. orbes Per med.*] In Mediceo codice lectio ita variat, 'loricæ clipeique extr. sep. orbes, Et medium stridens transit femur.' *Idem*.

926 *Ictus*] Percussus: nunc participium est, ac si diceret, 'Cecidit elisus.' *Servius*.

Duplicato poplite] In x. 'duplicatque virum.' *Cerda*.

929 *Vocem*] Ita de inanimis, quod jam alibi. Rurip. in Ione, *αὐτὸς ἐκείνης*: *vocem citharæ*. *Idem*.

930 *Humilis*] Corpore, id est, simplex, dejecto fastu. Victoria *Æneæ*, quam ponit in fine operis, perficit atque absolvit cumulum laudum *Æneæ*: quas a principio ad finem omni artificio continuavit. *Donatus*.

Supplexque oculos] In codicibus antiquis quibusdam *supplex oculos*, absque particula *que* legitur: sed longe venustius est, *Ille humilis*

supplexque, ut alterum hujusmodi sequitur, *Oculos dextramque*. Pier.

[*Oculos*] Hærebam, an ita conjungendum, *supplexque oculos dextramque*, &c. ita ut Turnus dicatur fuisse *supplex oculis*, quos dejectos haberet præ pudore. Sed melius multo est, ut dicat, *oculos dextramque precantem protendens*. Ita ut dicatur, non dextram, sed oculos etiam protendere: quia ipse Æn. II. 'tendens ardentia lumina:' et Horat. epist. lib. I. 'oculo contendere:' et Catull. 'aciem protenderet:' et Græci *ὀφθαλμοῖς βολὰς*. *Cerda*.

[*Dextramque precantem*] Hypallage: nam quod est vocis dat manui, ut hoc ipso indicet, membris omnibus precabundum Turnum; itaque precatur non solum ore, sed manibus, oculis, toto corpore. Nihil enim tunc potuit majus dare. Præclare Apul. Florid. III. 'Neque enim aut levi mercede emit, qui precatur; aut parvum pretium accipit, qui rogatur.' *Idem*.

[981 *Equidem merui*] Secundum artem rhetoricam: nam quotiens personæ in invidia sunt, aliæ his apponuntur: unde ita ait: Ego quidem occidi mereor, sed tu debes ignoscere, parentis intuitu. *Servius*.

[*Equidem merui*] Eleganter Claud. Eut. II. 'Dum pereunt, meminere mali.' *Cerda*.

[*Neo deprecor*] Non refuto, non recuso. *Servius*.

[932 *Utere sorte tua*] Interfice hostem tuum. *Idem*.

[*Utere sorte tua*] Indicavit mihi Morian. Ovidium, qui in Epist. 'Jus tibi et arbitrium nostræ fortuna salutis Tradidit: inque tua est, vitæque, morisque manu.' Horat. 'Gaude sorte tua.' A Virg. Sil. xv. 'utere Marte tuo.' *Cerda*.

[*Miseri te si qua parentis*, &c.] Locus Hom. Iliad. ult. ubi Priamus ad Achillem, *Μῆστ' αὖ πατρός σέω, θεοῖς ἐνείκελ' Ἀχιλλεύ, Τηλέκην θύοντες ἐγὼν ἄλοφ' ἐπὶ γάμος ὀδὸν*: Recordare patris tui,

Delph. et Var. Clus.

o Diis par Achilles, Ejusdem ætatis ut ego in grati senectutis limine. *Id.*

[933 *Tangere cura potest*] *Lege* Iliad. I. IX. 'nec solos tangit Atridas iste dolor.' *Idem*.

[*Fuit et tibi talis Anchises genitor*] Hic distinguendum, ut duo dicat: Et habuisti patrem, et pater es. *Serv.*

[*Fuit et t. t. Anchises genitor*] Ita distinguit Servius: ut duo dicat: Et habuisti patrem, et pater es. Oratores *θυοῦντάς τε* vocant, quoties de similitudine passionis pathos nascitur: quod Poëta hic expressit. De quo Macrobi. in Symposiacis IV. 6. et Cælius XXIV. 2. *Taubmann*.

[935 *Et me Redde meis*] Ordo est, *Redde me meis*: sed ne ex aperto rem viro forti pudendam peteret, interpolatione usus est, dicens, 'Seu corpus spoliatum lumine mavis.' *Servius*.

[*Spoliatum lumine*] Supra de Palamede: 'nunc cassum lumine lugent.' *Lumen* autem, et *lucem*, pro *vita* poëtæ, et non semel Maro, usurpant. Τὸ φῶς et *βλέπω* Græcis in eum usum familiaria: ut Hom. *ὄφ' ἔμεινεν ἥσυχος, καὶ ἐπὶ χθονὶ δερκομένοιο* ubi *ἔπ' et δερκομένοιο* in eandem ille partem prævit poëtis Latinis ad imitandum, Laetio quidem, cujus est: 'vivoque, et mortua vita videnti:' et item Terentio, cujus est: 'vividus, vidensque perebo.' *German*.

[*Corpus spoliatum lumine*, &c.] Humanum ingenium, quod animæ nostræ vis est, quum se sciat immortale, optat illud quoque, ut et corpus ipsum, comes et domicilium suum, quoad fieri possit, eadem felicitate perfruatur. Idcirco et veri sanique Poëtæ suas personas pingunt, cujusmodi expositæ sunt a Natura, non quales ferrei quidam et oblatratores Naturæ fingunt. Hinc et Mezentius Æn. X. 904. mortem non deprecatur, sed unam apprecatur sepulturam. Neque adeo Turnum tanto robore, tali genere, tot rebus gestis clarum exemit Poëta ex ejusdem matris af-

Virg.

11 S

fectibus, id est, Naturæ. Tametsi enim fuit vir fortissimus, tamen ipso in aditu mortis homo visus est. Verum enim vero nequaquam se prosternit ad Æneæ genua, quemadmodum Magus in libro x. sed negavit se deprecari, quin etiam non pro se, quippe *magnanimus*; sed pro patre, ut sit *pius*. At sane sapiens fortitudo; quæ victor jam non in morte, sed in facto ponit: ideo dicit, 'Viciati:' et, 'tua est Lavinia;' neque solum tua, sed *conjux*. Quid aliud vis? hæc enim est belli causa: hic pugnae nostræ finis; non autem mea mors. Addit etiam, quod dicebamus, 'seu corpus spoliatum lumine mavis, Redde mēia.' Hoc enim meritis erat esse, quod ipse erga Pallantem fuisset. Patri enim corpus remisera etiam cum armis. Dignus profecto Turnus, qui aut vinceret, aut divinis tantum armis neque aliis vinceretur. *Scaliger.*

936 *Viciati, et victum tendere palmas Ausonii videre*] Ad gloriam Æneæ pertinet, quod se Turnus cunctis præsentibus victum fatetur. *Servius.*

Viciati, et victum, &c.] Illustrat hoc Columna ab Ennio, qui ait: 'Qui vicit, non est victor, nisi victu' fateatur,' ab Nazian. qui initio suorum operum *ἡττημαι, καὶ τὴν ἡττὰν ὁμολογῶ*: *Victus sum, et me victum agnosco.* Adjungo, fuisse Ovidium imitatore[m] Virgillii *Metamorph.* v. 'Confessasque manus, obliquaque brachia tendens, Vincis, ait, Perseu.' Fuit in Romano populo proverbialis forma in cantu victoriæ hæc, *vicimus*: ex qua Lucill, quem advocat Donat. in Eun. Terent. 'Vicimus, o socii, et magnam pugnâvimus pugnam.' Ovid. Amor. iii. 10. 'Vicimus, et dominum pedibus calcamus amorem.' Et Met. x. 'gaude mea, dixit, alumna: Vicimus.' *Cerda.*

Tendere palmas] Elegantissimus locus: non enim tantum manus attollit ad precandum, ut supplex; sed in signum, quo et se victum fatetur, et

alterum victorem. Attigit morem istum Hieronym. in Dialogo Luciferani et Orthodoxi: 'En tollo manam, cedo, viciisti.' Sanctus etiam Eligius Episc. Noviomens. in Homil. 8. ait, qui pœniterent solitos porrigere manus in sublime, et hoc esse indicium pœnitentiæ. Callim. Hymn. in Del. *ἡχῆας ἀμφοτέρους ἐπέγουσα*: *tendens brachia utraque.* Græci passim in hac re *ἄλπει τὰς χεῖρας*. De digito uno sublato in signum τῆς ἡττῆς, vide quæ Lipsius Satyr. ii. 21. et quæ jam ex Persio, et Athen. Erasm. Ch. iii. Cent. 4. c. 14. ubi etiam advocat locum Hieronymi præfatum. *Id.*

937 *Tua est Lavinia conjux*] Quæ fuerat causa certaminis. *Servius.*

938 *Uterius ne tende odiis*] Noli velle crudelitatem tuam ultra fata protendere, sed redde corpus sepulchro. *Idem.*

Acer in armis] Non tantum ad præsens refertur, sed quia semper in armis acer esse consuevit. *Idem.*

940 *Cunctantem flectere sermo Caperat*] Omnis intentio ad Æneæ pertinet gloriam. Nam et ex eo quod hosti cogitat parcere, pius ostenditur: et ex eo quod eum interemit, pietatis gestat insigne; nam Eandri intuitu Pallantis ulciscitur mortem. *Idem.*

Cunctantem flectere sermo Caperat] Antiqui aliquot codices *Cunctantem flectere mentem* legunt, quod aliis examinandum linquimus. *Pierius.*

941 *Infelix Balteus*] Nulli domino fœlix: et sic est dictum, 'Infelix balteus:' sicut, 'Lacedæmoniosque hymenæos.' Et sciendum balteum habuisse Turnum ad insultationem et jactantiam, non ad utilitatem: unde est, 'Atque humeris inimicum insigne gerebat.' *Servius.*

Infelix humero quum apparuit alto Balteus] Apud Sosipatrem Carisium ambigua lectio est, quod *ingens* interpositum, *ingens balteus*, quod ei correspondet quod in Æn. x. dictum,

‘Râpiens immania pondera baltei.’ Disputat vero Carisius, *balteus* masculino genere semper dici, ut *clipeus*. ‘Infœlix humero cum apparuit ingens Balteus,’ Virgilius dicit. Plinius tamen vult masculino genere vinculum significare, neutro autem genere lora ad alligandum apta. Sed Varro *baltea* dixit, et Tuscum vocabulum ait esse: usque adeo passim variant auctorum sententiæ. *Pier.*

Alto] Præfero hanc lectionem, et hanc habet Serv. Pet. Dan. Legunt aliqui *ingens*. Scio conjungi posse bina adjectiva: sed id si impediri possit, melius est. *Cerda.*

942 *Notis fulserunt cingula bullis*] Annon pleonasmus ridiculus? Nam si balteus est militare cingulum, quid oportuit utramque vocem dari? Sed explicit Virg. Varr. Ait hic, ‘Balteum, quod cingulum e corio habebat bullatum, balteum dictum.’ Itaque balteus proprie erat, cui annexa cinctio. Explico hoc. Duplex fuit officium baltei. Primum, ut ab eo gladium penderet. Alterum ut cingeret. Isidor. clare xix. 35. ‘unde et balteus dicitur, non tantum quod cingitur, sed etiam a quo arma dependent.’ Ideo utramque vocem conjungit Maro nullius doctrinæ expers. Inde et Treb. Pollio in Salonino scribit: ‘Cum cingula sua plerique militantium, qui ad convivium venerant, ponerent hora convivii, Saloninus puer auratos constellatosque balteos rapuisse perhibetur.’ *Cerda.*

Bullis] *Bulla*, et Græcis βούλλα, insigne quondam triumphantium, post in usum etiam puerorum nobilium usurpatum: a cujus specie, auctore Plutarcho in Probl. *bullâ πομφόλυξ* dicta, tumor quidam in aqua bulliente excrescens, et statim evanescens. Dicitur et Ciceroni pro capite clavi umbellato, quo basilicarum fores configi solent: unde Plant. in Asin. accepit *bullam* pro capite clavorum: ‘Jussisti in splendorem

dari bullas has foribus nostris.’ Sic Cicero tradit, Verrem *bullas* aureas ex valvis templi magnificentissimi abstulisse. Pro ornamentis autem, quibus cingula decorantur, usurpavit et Calpur. in Bucol. ‘Alternat vitreas lateralis cingula bullas.’ Et Apulejus pro ornamentis, quibus instrata equorum insigniuntur, cum ait: ‘bullis multis aureis inoculatum, veluti stellis relucentem.’ *Cer.*

945 *Monumenta doloris*] Proprie: nam et *monumentum* ab eo dictum est, quod mentem moneat. *Serrius.*

946 *Hausit*] Vidit: ut, ‘Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus.’ *Idem.*

Furiis accensus et ira] ‘Εν διὰ θυοῦ, id est, furiosa ira. Neque enim omnis ira furit. Ut accendo de ira, ita Liv. l. xxxviii. ‘Accendit ira animos eorum.’ Et xxiv. ‘qua voce eum accensum restitisse.’ *Cerda.*

947 *Tunc hinc spoliis indute meorum*] Non absimile illud Il. X. in persona Achillis: ἀτὰρ πονέθησθα, Πατρόκλη' ἐξενάρχων Σῶς ἑσσεσθ', &c. *Germ.*

948 *Pallas te Immolat*] Ad suæ mortis et abrupti fœderis ultionem, te tanquam hostiam immolat Pallas. *Ser.*

Pallas te hoc vulnere, Pallas Immolat] Claud. Stil. i. ‘Pallantis jugulum Turno moriente piavit Æneas.’ Non absimile facinus Virginii apud Liv. l. iii. ubi post interfectam filiam respectans Appium, ‘Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine hoc conseevo.’ Neque vero dubium, quin Virg. respexerit morem, quo hostes mactabantur pro defunctis in bello, quod Plut. in vita Themist. dixit κατάρχασθαι, et καθιεῶσθαι: nam fiunt tanquam victimæ et hostiæ. *Cerda.*

950 *Adverso sub pectore*] In pectus hostis, ita uti adversum fuit, totum gladium pressit. *Taubmann.*

951 *Solcuntur*] In antiquis nonnullis codicibus *solcontur*: ita *ruont*, *acuont*, ea pronuntiatione, quam a veteribus acceptam Etrusci adhuc

incolumem servavere. *Pierius.*

Frigore] Morte: ut, 'Corpusque lavant frigentis, et ungunt.' *Serv.*

Illi solvuntur frigore membra] Supra Æn. i. 'Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra.' Græcis siquidem *θνῆος καὶ θάνατος λυσιμελεῖς* dicuntur. Observavit et Passeratius, Virgilium hic expressisse vim verbi Græci *ψυχορραγεῖν*. Eurip. de Alceste: *ἡ νῦν κατ' οἴκου ἐν χειρὶν βαστάζεται ψυχορραγεύσα*. Et rursus idem de eadem Alc. *ἤδη προσηπής ἐστι καὶ ψυχορραγεῖ*. *Germanus.*

952 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras]* *Indignata*, vel quia post preces veniam non meruerat: vel quia Laviniam fore sciebat Æneæ: vel quia, ut supra de Camilla

diximus, discedebat a juvene. Nam volunt physici animam discedere a corpore invitam, cum quo adhuc habitare naturæ legibus poterat. Sic Homerus: *Ψυχὴ δ' ἐκ μελέων πταμένη δίδως θυ βεβήκει, Ὅν πέτρῃαν γούσα, λιποῦσ' ἀνδροτήτα καὶ ἥθηρ*. *Servius.*

Vitaque cum gemitu, &c.] Animæ abitum describit. Ita Æn. ix. 349. 'Purpuream vomit ille animam: et Æn. iv. vs. ult. 'omnis et una Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.' De quarum rerum tractatione videatur magnus Scaliger Poëtices III. 1. Idem vero carmen de Camilla moriente usurpavit, xi. 831. Similiter Hom. de Hectore moriente, II. xxii. 362. Videatur et Macrobi. i. 2. in Somn. Scip. *Tambmann.*

FINIS NOTARUM VARIORUM.

112
MM

